JUBILARNI ZBORNIK

1951 - 1975

HRVATSKA REVIJA

NAŠA NASLOVNA STRANICA:

SVJETIONIK: SPOMENIK HRVATSKOJ SLOBODI

Donji dio Svjetionika: simbolična je kripta Hrvatskim Mučenicima i Velikanima kroz povijest i ujedno povijesni muzej s izvornim dokumentima hrvatskog vjekovnog postojanja i prava. I hrvatske Volje, da kao Slobodna Nacija živimo među Slobodnima!

Nebo nad čitavom Hrvatskom i njezin Jadran, s kopnom i otocima, Svjetionik su živim Hrvatima svuda po svijetu, a Opomena svim neprijateljima, da smo tu, na svetom hrvatskom tlu kroz duge vjekove. I da tu ostajemo, protiv svih vihora i oluja, s dubokom vjerom i čvrstom voljom, da nas Svjetionik dovede u Slobodu, da se i mrtvi i živi Hrvati smire sretni u svojoj Domovini.

Projekt iz godine 1967. hrvatskog arhitekta i kipara IVE PENIĆA.

Realizacija projekta je zamišljena u visini od 100 metara iz armirano-betonske kontrukcije. Vanjska obloga je iz poliranog crno-bijelog kamena, s djelomično svjetlećim elementima iz transpariranog koloriranog pojačanog poliestera.

20800
250

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK

1951-1975

OVA KNJIGA
NIJE PRODOTANA
MOGU JE ČITATI I
SLIJEPE OSOBE

KHR

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

UREDNIK: VINKO NIKOLIĆ

IZVANREDNO IZDANJE

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK 1951-1975

Printed in Spain

ISBN 84-399-5347-X (Rústica)
ISBN 84-399-5346-1 (Tela)
Depósito Legal. B. 30601-76

EGS - Rosario, 2 - Barcelona

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK 1951 - 1975

UREDIO:

VINKO NIKOLIĆ

MÜNCHEN - BARCELONA, 1976

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

REV'21
507.240
94(497.5)
HRVAT

NASLOVNA STRANICA:
IVO PENIĆ

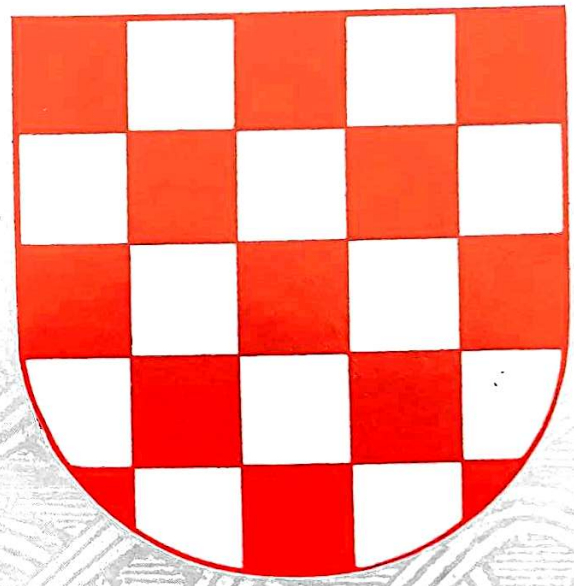

HRVATSKA HIMNA

Lijepa naša domovino,
oj junačka zemljo mila.
stare slave djedovino,
da bi vazda sretna bila!
mila, kano si nam slavna,
mila si nam ti jedina,
mila kuda si nam ravna,
mila kuda si planina!

Dravo, savo, drino, teci;
nit ti, dunav, silu gubi.
sinje more, svijetu reci,
da svoj narod hrvat ljubi!
dok mu njive sunce grije,
dok mu hrašće bura vije,
dok mu mrtve grob sakrije,
dok mu živo srce bije.

KULTURA I SLOBODA

UZ JUBILARNI ZBORNIK «HRVATSKE REVIJE»

VINKO NIKOLIĆ

ETVRT stoljeća «Hrvatske revije» (1951.-1975.) dobar je povod, da iznesemo nekoliko misli o odnosu: *Kultura-Sloboda.* Pogotovu stoga, što nerijetko srećemo pojedince (čak i skupine), koji misle, kako kulturni rad općenito, pa, dosljedno, ni naš, izdavanje časopisa i knjigâ, ne pridonosi, bar ne vidljivo i neposredno, borbi hrvatskog naroda za njegovu slobodu. A borba za slobodu je najvažnija: ona je prva —misle oni, a zajedno s njima mislimo tako i mi sami.

Jer, ako li ne oslobodimo Hrvatsku, bit će i sve drugo izgubljeno, i zemlja, kao domovina Hrvata, i narod, kao stvaralac i potrošač kulture: za koga ćemo onda stvarati, za koga pisati, za koga likovno oblikovati, glazbeno skladati, znanstveno istraživati? Dok se ostale umjetnosti, likovna i glazbena, mogu internacionalizirati, mogu preseliti u nove, strane, sredine, postepeno se njima posve prilagoditi, i autor i njegovo djelo, i nastaviti sa stvaranjem za novu sredinu (jer «govore» internacionalno, pristupačne su svima, koji imaju uši za melodije i oči za boje i oblike), dotle, naprotiv, *hrvatska riječ umire izvan Hrvatske, hrvatska knjiga nestaje gdje nema Hrvata;* nema je tko pisati ni čitati (a, dabome, ni kupovati), pa, dosljedno tomu: *političko stanje jednoga naroda sudbonosno utječe i na sâm razvoj književnosti.* Iz gornjega izvlačimo jedan obezhrabrujući zaključak, kao posljedicu emigracije: *u našoj emigraciji više nema hrvatske likovne ni glazbene umjetnosti.* Likovni umjetnici

ne obrađuju hrvatski život, shvaćajući u najboljem smislu slobodu umjetničkog stvaranja (ne ograničujemo je u smislu Bukovčevih povijesno-političkih motiva); oni ne doživljavaju hrvatsku zemlju, ni hrvatskog čovjeka, nisu odražaj njegova života, ni ovoga u emigraciji; hrvatska im zemlja nije pred očima, preko kojih bi je prenosili u likovne materijale, slika im je njezina u mislima izblijedila, osjećaji ohladili. Sadržaji su njihovih djela posve internacionalni (pomaže im u tom sadašnji likovni modernizam), pa mogu pripadati umjetnosti bilo koje zemlje. Upućeni su stranim galerijama i stranim kupcima (ova prozaična strana ima svoju težinu, pogotovu, kad se radi o profesionalnim umjetnicima, koji od svojih djela trebaju i živjeti). Po tome su onda oni samo umjetnici Hrvati, a ne hrvatski umjetnici. Njihova djela ne pripadaju hrvatskom likovnom blagu ni po svojim nadahnućima, a, štaviše, ima tako malo izgleda, da će koje od njih ikad obogaćivati koju galeriju ili muzej u Hrvatskoj. Mi, dakle, kad umriješe Meštrović i Kljaković (oni su i u tuđini nastavili stvarati hrvatska likovna djela iz svojih unutarnjih pričuva), kad se u Švicarskoj izgubi Meissner, a u SAD Likan; kad u Argentini nesta Crnobori; kad se je posve predao novoj zemlji, također Argentini, Dučmelić; kad je u Kanadu posve uronuo Filipović, a ondje zadnju borbu vodi sa sobom i Cetin; kad prepolovljen u SAD stvara Turkalj, kad između Perúa i Španjolske dopunja svoj slikarski opus Kreković, s namjerom, da sa svojim raskošnim slikama ostvari bogatu galeriju u Španjolskoj i za Španjolsku; i kad, na kraju, gubi s hrvatskom tematikom vezu i Maruna —spominjemo bez rada neka likovna imena— moramo s rezignacijom ustanoviti, da, koliko je nama znano: *u našoj emigraciji nema više hrvatske likovne umjetnosti.* Postoje još neki likovni umjetnici Hrvati, ljudi rođeni u Hrvatskoj, ali njihova djela pripadaju internacionalnom blagu (protiv toga ne bismo mogli imati ništa, kada bi ona pripadala velikom svijetu putem Hrvatske: bila bi i njezina čast i afirmacija). Ako se i pojavi koji mladi talenat, njegovo nestajanje u novoj sredini bit će još i brže. Zato, eto, ovaj naš Jubilarni zbornik priznaje ovu realnost i ne donosi posebnih likovnih priloga: oni, objavljeni u jubilarnom broju HR o njenoj 20. godišnjici, stajali su, kao hrvatski likovni izražaj, na samoj ivici, a objavili smo ih, veliku većinu, više kao likovna ostvarenja Hrvata nego kao hrvatska likovna djela.

Hrvatske glazbe nismo ni imali u emigraciji (mislimo na onu stvaralačku, jer reproduktivne smo imali i imamo dosta, i dobre, po raznim krajevima). Ostalo je sve kod nekih pokušaja u Argentini (Kopitović, Kovačec, Degrel i dr.) i možda još gdje po svijetu, i služili su samo užoj sredini prigodno, i to je sve.

Jedina od hrvatskih umjetnosti, koja je nadživjela u emigraciji, jest *hrvatska književnost,* i o njoj ovdje želimo iznijeti koju misao na razmatranje. Odmah na početku ističemo, da je ova književnost odražaj našeg hrvatskog života u stranome svijetu, dapače, da je, često puta, i jèka, bar daleka, i same domovine, a ona je ujedno izravan prinos borbi hrvatskog naroda za slobodu. Jer književnost, ili je morala živjeti kao hrvatska, ili posve umrijeti. Zato, kad ovdje želimo progovoriti o odnosu Kultura-

Sloboda, najprije mislimo na hrvatsku pisanu riječ, jer po njoj smo u stranome svijetu spasili milu materinsku riječ, a ta znači i svijest i ponos nacionalni, znači lanac zbivanja u vjekovima i viziju u budućnost, jer hrvatska Riječ znači nešto, što ne smije nikada umrijeti: *kad bi umrla hrvatska Riječ, sama Hrvatska bila bi mrtva!*

Zato ovaj naš Jubilarni zbornik, kao vidljivo ostvarenje hrvatske Kulture, *posvećujemo hrvatskoj Slobodi* i svima koji na raznim područjima i različitim sredstvima rade za nju; postavljamo je kao *Spomenik Hrvatskoj Slobodi,* i stoga smo zahvalni hrvatskom umjetniku *Ivi Peniću,* što je na našoj naslovnoj stranici likovno izrazio ovaj spomenik slobodi kao *Svjetionik,* koji je ujedno kripta Hrvatskim Mučenicima i Velikanima,sama živa povijest i povijesni muzej, s nepobitnim argumentima i neuništivim dokumentima hrvatskog postojanja i hrvatskog prava, ali i hrvatske volje na život kao samostalne nacije: *Svjetionik pokazuje put u Slobodu!*

«Hrvatska revija», to naše zajedničko kulturno ostvarenje, *prinos je hrvatskoj borbi za slobodu.* Pojavila se u času, kada smo kao narod bili i politički i kulturno poraženi, makar nepobijeđeni; još nisu bile započele zacjeljivati užasne rane na hrvatskom narodnom tijelu nakon Velike Tragedije u godini 1945., u kojoj su veliku žrtvu pridonijeli i hrvatski književnici i drugi kulturni radnici. Mnogi su poginuli, mnogo njih bijahu po zatvorima, a još više osuđenih na prisilnu višegodišnju šutnju (od koje kazne nisu ni do danas oslobođeni, makar javno i djeluju, jer uvijek su građani drugoga reda). Mi smo stoga smatrali svojom velikom dužnošću, da na tom području, prema svojim skromnim mogućnostima i posve ograničenim sredstvima, pokušamo nadoknaditi poginule, raditi umjesto zatvorenih, i govoriti u ime ušutkanih. Odmah nam je bilo jasno, da ne možemo učiniti mnogo, ali naše su mrvice vađene iz samoga srca i plod su ogromnih žrtava. Često smo nailazili u svojim sredinama na mnoga nerazumijevanja, jer nisu shvaćale važnost ovoga djelovanja, pa one male mogućnosti, intelektualne i financijske, koje je mogla pružiti naša siromašna emigracija, htjeli su sve utrošiti za političko djelovanje, jer da je ono prvo i jedino važno. Mi smo, naprotiv, željeli, da se dio ovih snaga odijeli i osigura za kulturni rad, makar smo znali, da je to rad na dugi rok, ali da će njegovi plodovi dozrijeti i da će biti od trajne vrijednosti. Često se pokušava omalovažiti Strossmayerovo geslo «Prosvjetom k slobodi», kao da je umni đakovački Biskup mislio doslovce, da se sa samom prosvjetom može osloboditi jedan narod. Ne, ali je dobro znao, da se *putem prosvjete treba pripremiti za slobodu,* da se putem prosvjete treba izgraditi za slobodu, da se onda, jednom u slobodi, znademo s njom poslužiti na dobro svoga naroda, jer nije dovoljno nešto razoriti, mora se znati izgraditi. To su, rekli bismo, ostvarivali svojim prosvjetnim djelovanjem zaslužni hrvatski sinovi, braća Antun i Stjepan Radić: oni su probudili hrvatskog seljaka, tog «velikog slijepca», i putem prosvjete pripremali za slobodu, putem prosvjete od njega stvorili nepobjedivu hrvatsku političku snagu, koju ni današnji tiranski režim nije nikad uspio svladati. Ovaj put može nekome izgledati previše dug, ali narod se mora izgraditi,

prosvijetliti, naobraziti, da bi postao zreo i sposoban za slobodu, i da bi, jednom ostvarena sloboda, znao u njoj izgrađivati narodni život. Mi ne velimo, da nisu potrebna i druga djelovanja, ali *mora postojati podjela uloga,* da svaki na svom području pridonosi svoje, a naše je, da kulturnim djelovanjem sudjelujemo u borbi za hrvatsku slobodu. Zato je jedan izabrani hrvatski duh, *Vinko Krišković* (1861.-1952.), odmah po izlasku prvih brojeva HR točno ocijenio važnost ove pojave, pa je onda (1952.) uputio našem Uredništvu svoje riječi pohvala i hrabrenja: *«U HR ogleda se ona svijetla strana Hrvata. Svojim brojnim suradnicima i vrsnoćom njihovih priloga može se mjeriti sa sličnim izdanjima kulturnih naroda. A ona je ujedno živ dokaz, da Hrvatskoj na Balkanu nema mjesta... Tko zna ili može naslutiti neprilike i poteškoće, koje joj je u nemilom tuđem svijetu svladati, jade, brige i nevolje, koje je daleko od ljubljene domaje taru, pa vidi, da je uza sve to voljna baviti se knjigom i u ovako dostojnom ruhu na svijet iznijeti plodove svoga talenta i rada, valja da joj odade iskrenu počast i od srca joj zaželi, da što prije dočeka čas, kada će je minuti ova bijeda i jad u tuđini».*

Mi ne kažemo, da i kulturu ne treba nekad više politizirati, čak i revolucionazirati, ali i politiku se mora učiniti više kulturnom, da se u primjeni «ponaša» kulturno. Kultura ne može služiti politici, ali, dà, može je pomagati. Kultura mora biti slobodna, a politika često put prikraćuje, ograničuje ovu slobodu. Često dolazi do sukoba u shvaćanjima o odnosu kulture i politike, političkog i kulturnog radnika (ne govorimo samo o književnicima, ovdje zahvaćamo širi pojam). Jedni su, u prvom redu, etičko načelni, uvijek u službi Istine i Dobrote (i Ljepote, kad je riječ o čistoj književnosti), drugi su praktični, sa shvaćanjem, da je u politici sve dopušteno, da je dozvoljeno postići neki cilj i ne birajući sredstva. Dokle to može dovesti vidimo u primjeru onih žalosnih figura, koje služe danas nasilničkom režimu u Hrvatskoj, gdje su neki od njih, srećom malobrojni, napisali neka nakazna «književna» djela, u kojima blate svoj vlastiti narod, prikazujući ga i u «romanima» kao zločinca, i gdje su, da falsifikat u službi jednog protuhrvatskog režima bude potpun, svi ustaše «crni», a svi partizani «bijeli», mada i oni i mi i predobro znamo, da su mnogi partizani u prvom redu crveni (ne samo po ideologiji, koliko po krvi, po hrvatskoj krvi). Stoga, da do kraja jasno izrazimo ovu našu misao o sukobu shvaćanja, pokušat ćemo je izraziti u jednoj usporedbi (makar da je svaka usporedba samo približna): I najmanji pjesnik je veliki idealista, a i najmanji političar je veliki makijavelista. Svaki čovjek ima pravo na svoje ljudsko dostojanstvo, i za kulturnog radnika to je i u javnom životu jedno od temeljnih načela u odnosu prema ljudima; dotle političar teži sve staviti u službu politike i «politike», pa nastoji iskoristiti i kulturne radnike i same književnike, kao sredstvo svoje politike, ne rijetko osobne. Nama je posebno drago, što smo putem HR njegovali ove ljudske odnose među Hrvatima, da se poštivaju kao ljudi, da se vole kao braća, navikavajući ih, da uvažavaju tuđa mišljenja, ma kako suprotna njihovima, i u tu smo svrhu omogućavali svakome, do skrajnjih granica, da na stranicama Revije, posve slobodan, necenzuriran, i na vlastitu odgovornost, izrazi svoju misao, iznese svoje stanovište, u

ČETVRT STOLJEĆA «HRVATSKE REVIJE», 1951-1975

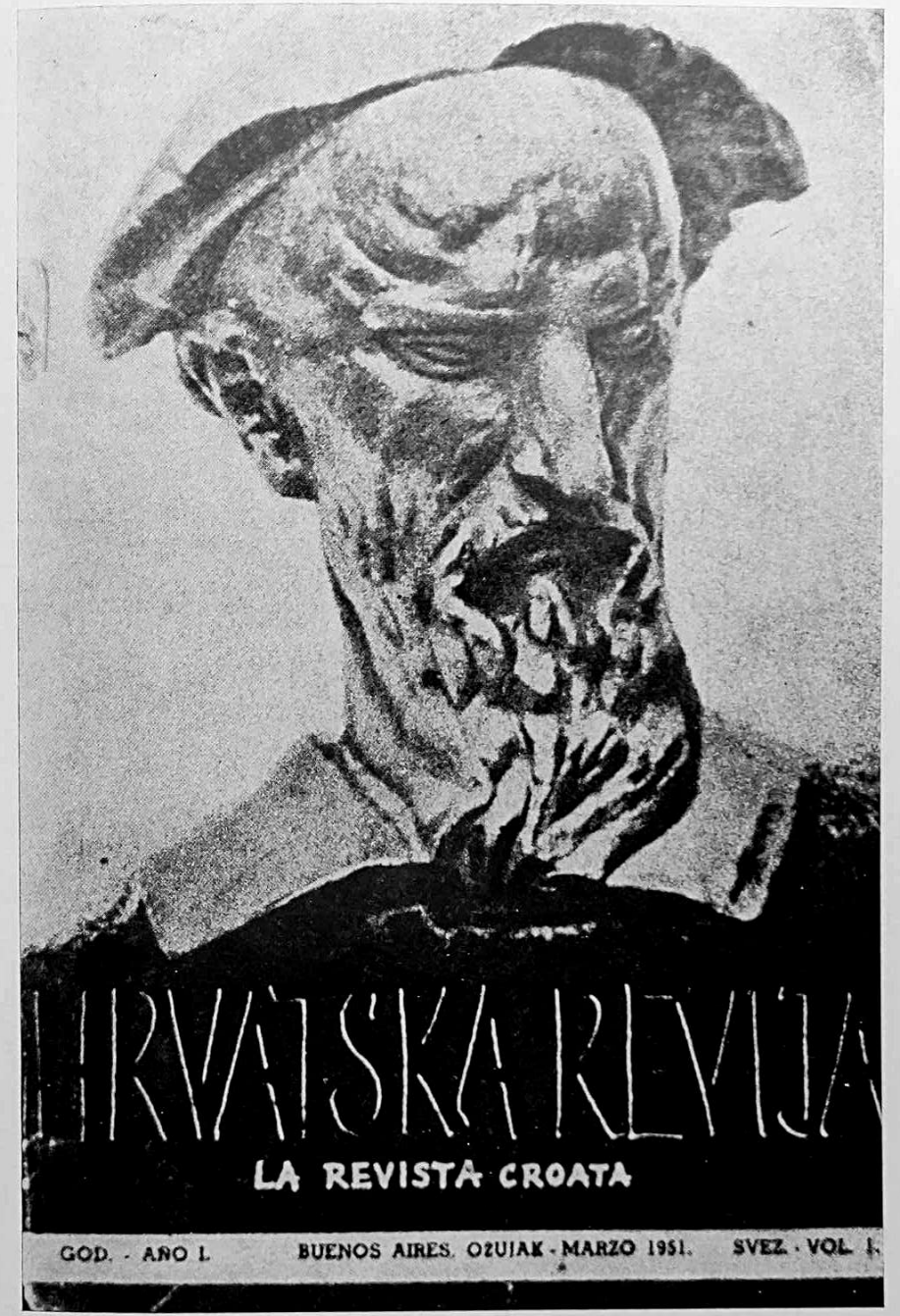

PRVI BROJ: IZIŠAO U BUENOS AIRESU, 9. OŽUJKA 1951.

HRVATSKA REVIJA,
V-1955., br. 4,
o petoj godišnjici.

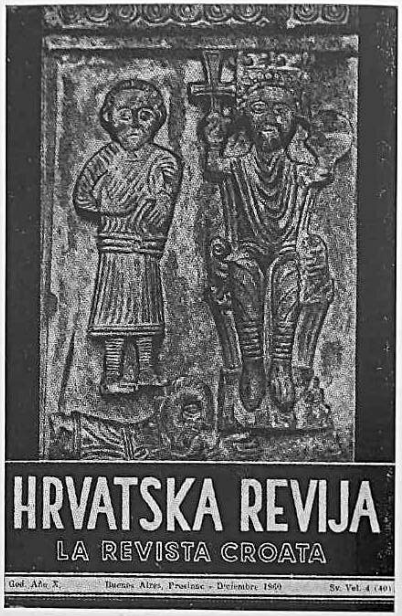

HRVATSKA REVIJA,
X-1960., br. 4,
o desetoj godišnjici.

HRVATSKA REVIJA,
XX-1970., br. 4,
o dvadesetoj godišnjici.

STOTI BROJ: MÜNCHEN-BARCELONA, PROSINAC 1975.

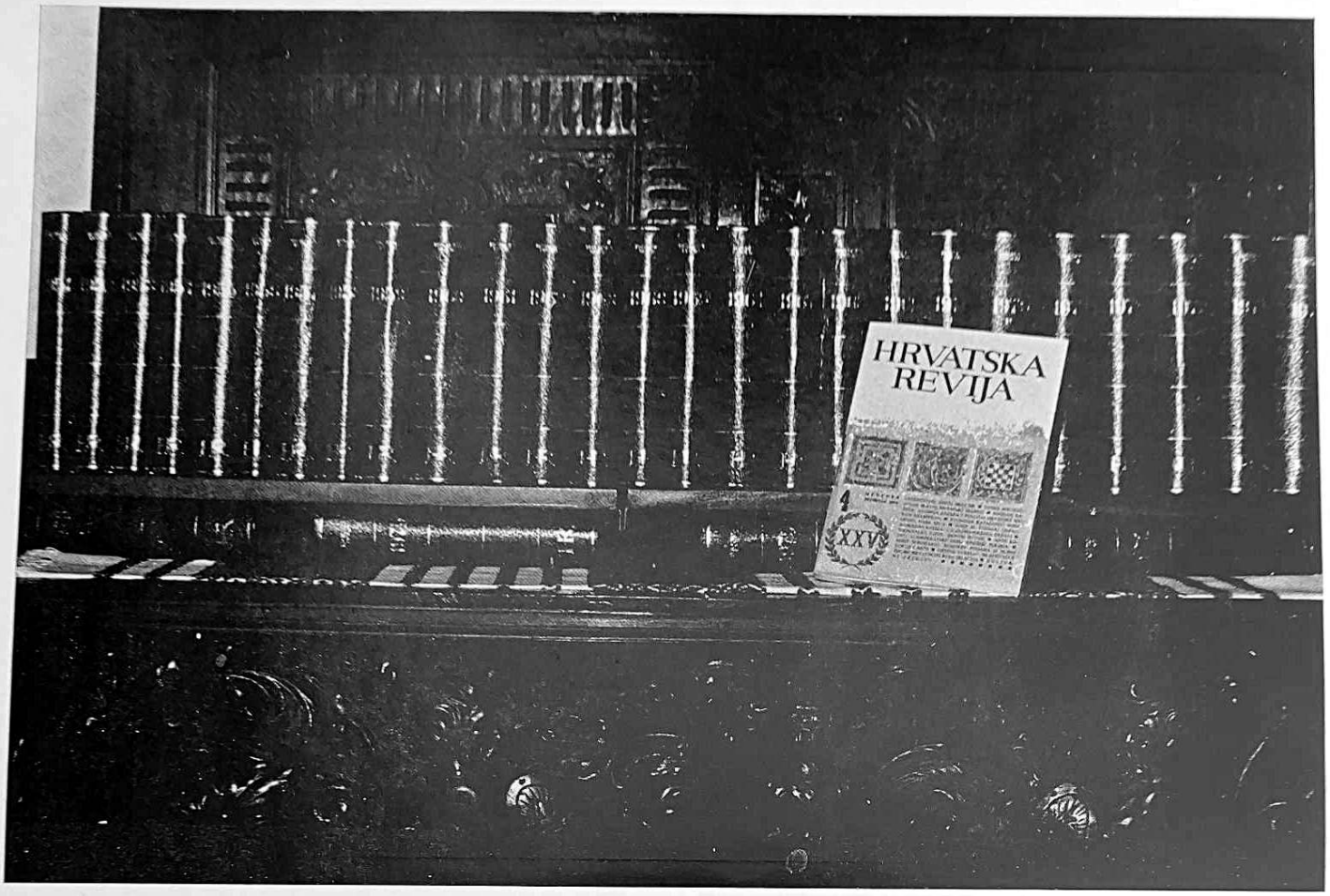

ČETVRT STOLJEĆA «HRVATSKE REVIJE»: DVADESET I ŠEST SVEZAKA, 1951-1975.

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

DOSADAŠNJA IZDANJA:

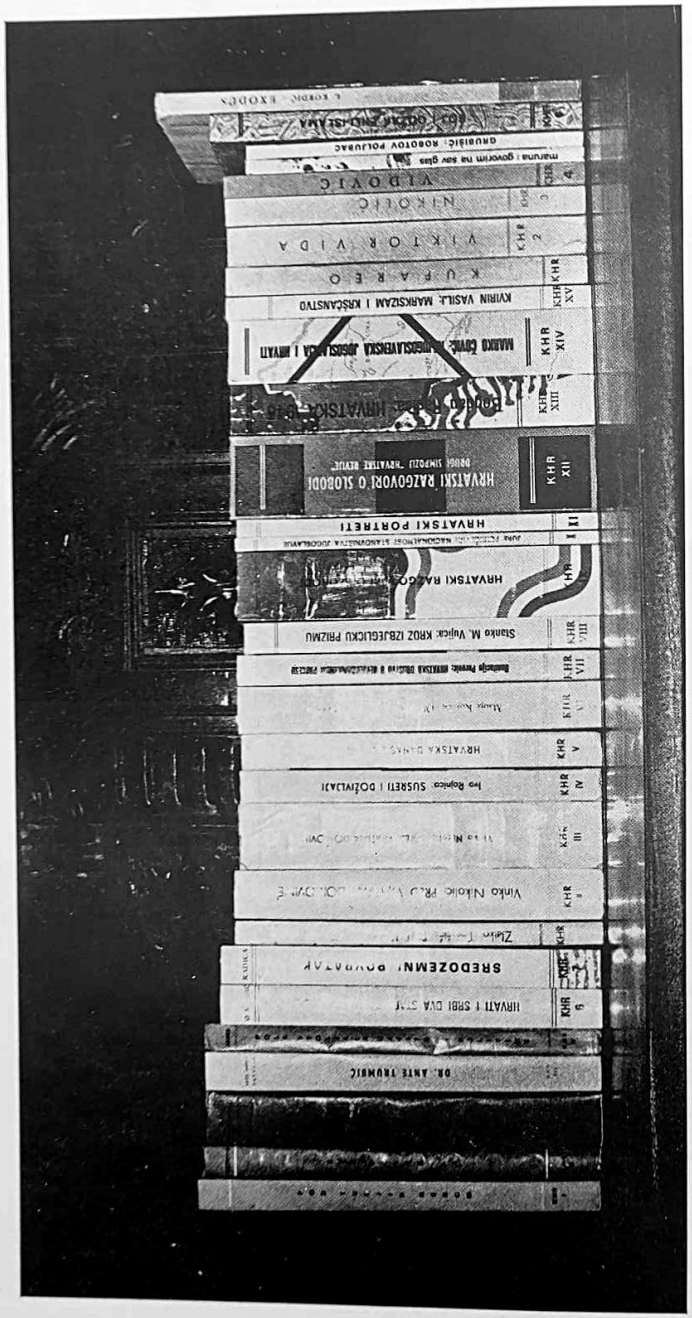

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE: TRIDESET I JEDNA KNJIGA

POD TUĐIM NEBOM
Antologija hrvatskog emigrantskog pjesništva (1945.-1955.)
Uredio Vinko Nikolić
Buenos Aires 1957.

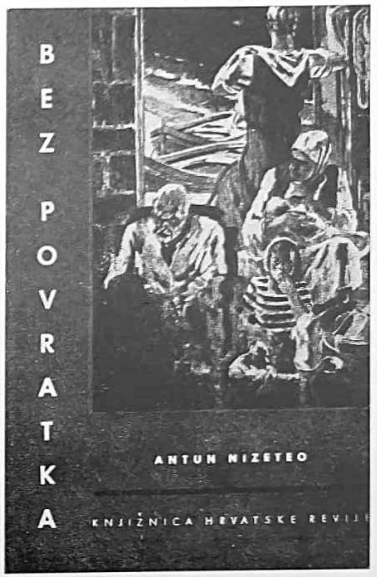

BEZ POVRATKA
Pripovijetke Antuna Nizetea
Buenos Aires 1957.

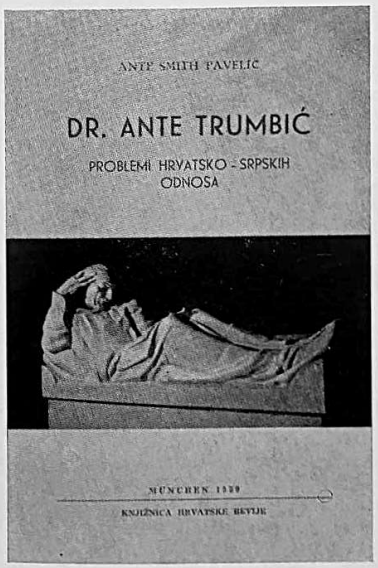

DR. ANTE TRUMBIĆ
Politička studija
dra Ante Smith Pavelića
München, 1959.

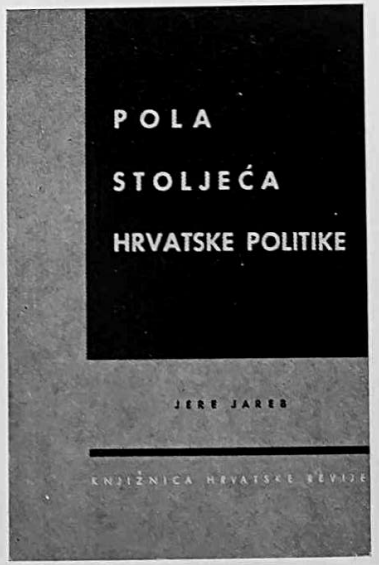

POLA STOLJEĆA
HRVATSKE POLITIKE
Studija Jere Jareba
Buenos Aires, 1960.

USPOMENE NA POLITIČKE LJUDE I DOGAĐAJE
Memoari Ivana Meštrovića
Buenos Aires, 1961.

HRVATI I SRBI, DVA STARA, RAZLIČITA NARODA
Povijesna studija
dra O. Dominika Mandića
München-Barcelona, 1971.

SREDOZEMNI POVRATAK
Eseji Bogdana Radice
München-Barcelona, 1971.

sigurnosti, da se i putem mozaične raznolikosti u pojedinostima može ostvariti misaono-osjećajno jedinstvo cjeline u onome, što je za sve nas prvo i bitno: to je Hrvatska i njezina sloboda.

Hrvatska je najljepši dio naše duše, ili, još određenije: ona je sama naša duša, pa kad se angažiramo u radu za nju, ma na kojem području, ne osjećamo se nimalo ograničeni ni u svom književnom radu, naša sloboda stvaranja nije nimalo umanjena, sapeta. A *danas je vrijeme opće angažiranosti za svakoga Hrvata,* jer se radi o golom spašavanju bića Hrvatske. U takvim, stoga, razdobljima narodnoga života, nije nimalo rijetko, da se uz političara nađe i književnik, pa tako uz jednog najizrazitijeg političara, kao što je Stjepan Radić, našao se je i jedan od najlirskijih hrvatskih pjesnika, slikar u stihovima, Vladimir Vidrić, i to kod jednog političko-revolucionarnog čina, kao što je bilo demonstrativno spaljivanje madžarske zastave u Zagrebu (1895.); da su s jednim od najortodoksnijih, «najtvrđih» političara, kao što je bio Ante Starčević, najuže surađivali književnici Kovačić, Kumičić, Harambašić, pa i Matoš i drugi, i tko bi mogao i danas objasniti: tko je od njih više pridonio, na dulji rok, stvari slobode? Štaviše, i mnogi su hrvatski političari i sami vrsni pisci, kao jedan Starčević i Stj. Radić, koji ostaviše iza sebe bogato književno djelo; jedan Kvaternik je prvorazredan pisac, a i sâm Ante Pavelić bio je dobar pripovjedač, njegova proza, i ona politička, ima mnogo čisto književnih elemenata. Tako se, eto, u našoj politici ostvaruje suradnja s kulturom, jer hrvatski književnik osjeća pravi čas narodne ugroženosti i pogibelji, pa za spas svoga naroda stavlja u službu sve svoje sposobnosti i snage. S posebnim ponosom ovdje ističemo značajnu ulogu hrvatskih književnika, pa kulturnih i drugih javnih radnika u «Hrvatskom proljeću»; štaviše: hrvatski su književnici —a ne političari— nakon nasilnog Karađorđeva bili i glavne žrtve, osuđivani i utamničeni.

Ove odnose Kultura-Sloboda, odnosno Kultura-Politika dade se lijepo uskladiti na dobro naroda, nu, naravno, to sve ovisi: kako se odnosimo prema narodnom životu.

Prateći pisanje u Hrvatskoj, neprestano nailazimo na riječ o problemu angažiranosti književnika. Naravno, oni tu angažiranost shvaćaju kao službu režimu, kao da je onaj crveni jugo-režim posljedak slobodne volje hrvatskoga naroda, pa bi, dosljedno, i jedan književnik prema onom režimu imao neke moralne obaveze, da podupire ostvarenje njegovih ciljeva. Međutim, ono je nasilnički režim, temeljen i izgrađen na krvi stotinâ tisućâ žrtava, na robovanju milionâ ljudi, pa, dosljedno, prema takvom režimu nema hrvatski domovinski književnik nikakve moralne obaveze. Ni književnik, niti ikoji Hrvat!

Dobro se sjećam razgovora s *Gustavom Krklecom* godine 1942. Iz bombardiranog Beograda stigao je u Zagreb i stavio se na službu Hrvatskoj, te malo zatim preuzeo dužnost urednika novina u Zemunu. S njime sam se sastao nekoliko puta, jer on mi je priredio izbor pjesama Nikole Šopa za antologiju *«Između dva rata»* (1942.). [Istu je knjigu Društvo hrvatskih književnika posvetilo I. godišnjici NDH: za nju mi je dragovoljno sâm izabrao svojih 10 najboljih pjesama Ivan Goran Kovačić, kao što mi je za antologiju hrvatskog rodoljubnog

pjesništva «Hrvatska Domovina» (1942.) osobno priredio, i dotjerao, svoje pjesme Vladimir Nazor.] Reče mi tada Krklec, da je bio na službi u Beogradu, ali politički neangažiran, neutralan, na Burzi, i da je tamo mogao biti, dok je sve to bilo zajedničko. «Nu, —reče mi on tada—, *kad se dijeli Hrvatska od Srbije, ja znam da je moje mjesto u Hrvatskoj!*» Danas je ostarjeli Krklec opet zaboravio, gdje mu je mjesto, i trajno je na putu između Zagreba i Beograda... A nije, možda, bez zanimljivosti ovdje spomenuti, da je isti Krklec nastupio, bez ikakve prisile, na prvoj večeri recitacija *«Hrvatska zemlja»* još 7. travnja 1945. (drugo je veče bilo održano 1. svibnja, i na njemu su, uz ostale, nastupili: Frane Alfirević, Slavko Batušić i Mihovil Nikolić); a spomenimo i to, da je za vrijeme N.D.H. i samom Vladimiru Nazoru (uz sadašnju proslavu 100. godišnjice njegova rođenja jedan podatak više) bila podijeljena i književna nagrada, da su bila tiskana njegova sabrana djela, koja, štaviše, nisu bila uništena ni kad je on otišao u partizane, na skladištu izdavača čekala su «oslobodioce». Znali smo, da Nazor ne može biti komunista, ali smo znali i to, da je bio jedan od rijetkih kukavica, što se nađoše u čitavoj Hrvatskoj, pa je na izborima od 5. svibnja 1935. glasao za —jugoslavensku diktaturu. U toj NDH stvoreno je veliko kulturno blago, koje predstavlja pravo čudo, usred jednog strašnog rata s više fronta, na kojima se nije znalo, gdje je prijatelj i saveznik, gdje neprijatelj. To navodimo zato, da se vidi, što jedan narod može stvoriti, pa makar usred jednog razarajućeg rata, u vlastitoj državi. Svi su književnici nesmetano djelovali, nikome nije uskraćen kruh, jer Hrvatska je u njima vidjela najprije Hrvate, svoju djecu, dok je, naprotiv, svaka Jugoslavija, kraljevska ili komunistička, uvijek samo jedna zla maćeha za svakog Hrvata.

Mi smo *za slobodu stvaranja* (i mišljenja), ali ujedno *za angažiranost na pravoj strani,* jer u današnjoj sudbonosnoj borbi, koju vodi hrvatski narod za goli svoj život, *ne može nijedan Hrvat ostati neutralan, pasivan.* Velim, ali na pravoj strani. Za hrvatskog književnika prava je strana samo Hrvatska, i za Hrvatsku. Marin Franičević već prvih je poratnih godina pisao o «izdaji» nas što «pobjegosmo» u tuđinu. U zagrebačkoj smo «Republici» u lipnju 1951. čitali o našoj «potpunoj izdaji», a naša je «izdaja» uvijek bila na strani Hrvatske, njoj smo uvijek ostali duboko odani i iskreno vjerni, kako u domovini, tako i u tuđini. Ta vjernost Hrvatskoj i njezinim idealima, njezinoj borbi za slobodu daje nam snage i za život, i za rad, i za žrtve. Hrvatska nam bi i osta zavijek i putokaz i svjetionik, velika i draga Domovina, dostojna naše ljubavi i vrijedna naših žrtava.

MIROGOJ, GROBLJE U ZAGREBU, SIMBOL HRVATSKIH GROBLJA*

USPOMENI UMRLIH SURADNIKA «HRVATSKE REVIJE»

RILIKA je ovo —objava Jubilarnog zbornika HR—, da se sjetimo svih naših umrlih suradnika. Suradnici daju vrijednost svakoj publikaciji. Stoga i naša Revija predstavlja —po općem sudu— vrhunac hrvatskog kulturnog ostvarenja u emigraciji, zahvaljujući tome, što je na svojim stranicama objavila priloge najboljih hrvatskih pera, pa tako dala vrijedan doprinos hrvatskoj kulturi. Među našim suradnicima sada su već *mnogi pokojnici,* stoga njima ovdje *posvećujemo naše misli, iskazujemo počast njihovoj uspomeni i izražavamo trajnu zahvalnost* za njihov kulturni i sav nacionalni rad u korist hrvatskog naroda.

Znamo, koliku žrtvu i napor predstavlja pisanje u emigraciji, redovito bez ikakvih ili vrlo siromašnih pomagala i izvora, posebno prvih

* Zagrebačko glavno groblje Mirogoj napunja svoju 100-godišnjicu. Prije je Zagreb imao više groblja (Jurjevsko, Rokovo, Tomaševo, Petrovo). Ovo novo, središnje, otvoreno je 1876. na imanju vođe Hrvatskog «ilirskog» preporoda Ljudevita Gaja, koji je taj svoj posjed nazvao Mirogojem po njegovom davnašnjem vlasniku Miroslavu Herkulu Mirogojskom, utemeljitelju samostana u Remetama (XIII. st.). Graditelj H. Bollé podigao je od 1879. do 1917. monumentalne mirogojske arkade, koje nisu bile dovršene. Središnji dio s kapelom *(naš crtež)* dovršen je tek 1928., poslije Bolléove smrti, ali prema njegovim nacrtima. Na ovom groblju, posebno u arkadama, počivaju mnogi hrvatski velikani, odatle Mirogoju posebno značenje za čitavu Hrvatsku. — *Ured.*—

nekoliko godina; stoga skoro svaki takav prilog svjedoči ne samo za veliku ljubav za hrvatsku kulturu, nego i žrtvu, s njihove strane. Oduzimali su sebi i odmor i san, oštećivali svoje obitelji, prikraćivali svoju rođenu djecu, samo da mogu pridonijeti svoj obol hrvatskoj kulturi u izbjeglištvu. Znali su, da i sadašnja Hrvatska, naravno, nastavlja svoj život i bez nas, ali da živi na jedan *izobličeni način, nasiljem vođena,* stoga da i kulturno stvaranje, često puta, nije onaj pravi i vjerni izraz i odražaj hrvatske duše, koju su zavojevači Hrvatske nastojali, i još uvijek nastoje izobličiti. Stoga su, ističemo, osjećali još veću potrebu, i nametnuli sebi kao dužnost rodoljuba i kulturnih radnika, da njihov prinos bude ne samo neko kulturno obogaćenje, nego i dopuna propuštenog i ispravak iskrivljenog, da i mi pružimo bar nešto budućima za njihovo stvaranje objektivne slike o suvremenoj Hrvatskoj. Zato je taj prilog to značajniji. U tome nas utvrđuje svako listanje po starim brojevima HR: na njihovim je stranicama spašeno veliko blago za hrvatsku kulturu.

Radi toga, iskorišćujemo ovu priliku i svoje *misli posvećujemo uspomeni umrlih suradnika HR,* da se tako nađu zajedno s nama ostalima na okupu u zajednici hrvatskih kulturnih i drugih javnih radnika, koji su kroz četvrt stoljeća izlaženja HR predstavljali, na neki način, jednu veliku obitelj, jedan uz drugoga na stranicama istoga lista, kao za nekim velikim zajedničkim stolom u prijateljskom i bratskom razgovoru —makar i različiti po godinama, čitav niz raznih generacija, različiti u mišljenjima, nekad do skrajnjih suprotnosti, i drukčijim pogledima na prošlost, napose nedavnu, ratnu i poratnu, u idejnim razilaženjima o sadašnjici i pogledima na budućnost, ali *svi povezani i svi jedinstveni u svojoj ljubavi za hrvatsku domovinu i želji za sreću hrvatskog naroda.*

Ovdje, zato, navodimo imena umrlih suradnika HR:

Godina 1952.

VINKO KRIŠKOVIĆ	1861.-1952.

Godina 1953.

MILE STARČEVIĆ	1904.-1953.

Godina 1955.

ALEKSANDAR KOLACIO	1912.-1955.

Godina 1956.

DŽAFERBEG KULENOVIĆ	1889.-1956.

Godina 1957.

JURAJ MAGJEREC	1885.-1957.

Godina 1958.

FILIP LUKAS	1871.-1958.
JOSIP TROYER	1884.-1958.

Godina 1959.

FRANCIS PREVEDEN	1890.-1959.

Godina 1960.

PETAR BAREZA	1905.-1960.
VIKTOR VIDA	1913.-1960.
IVAN EV. ŠARIĆ	1871.-1960.

Godina 1961.

TVRTKO MEŠTROVIĆ	1924.-1961.

Godina 1962.

EUGEN KVATERNIK DIDO	1910.-1962.
ANTE NIKŠIĆ	1892.-1962.
TEODOR DRAGUN	1913.-1962.
IVAN MEŠTROVIĆ	1883.-1962.

Godina 1963.

MAKSIMILIJAN VANKA	1890.-1963.

Godina 1964.

SREĆKO KARAMAN	1909.-1964.
VLADKO MAČEK	1879.-1964.
OTON KNEZOVIĆ	1890.-1964.
ANTE RADAIĆ	? -1964.

Godina 1965.

IVAN BUKOVAC	1912.-1965.
MILORAD LUKAČ	1910.-1965.
SIDA KOŠUTIĆ	1902.-1965.

Godina 1967.

GJURO BALOKOVIĆ	? -1967.
IVICA DIMAČ	1925.-1967.

Godina 1968.

STJEPAN RATKOVIĆ	1878.-1968.
DAMJAN RODIN	1910.-1968.

Godina 1969.

MATEO JELIČIĆ	1916.-1969.
DRAGUTIN KAMBER	1901.-1969.
JOZO KLJAKOVIĆ	1889.-1969.
DAVOR MANCE	1911.-1969.

Godina 1970.

TOMO MARKOVIĆ	1894.-1970.

Godina 1971.

IVO BOGDAN	1907.-1971.
VILIM MEINZL	1915.-1971.

Godina 1972.

BRANKO JELIĆ	1905.-1972.
SERAFIN ZEČEVIĆ	1911.-1972.
NADA KESTERČANEK VUJICA	1917.-1972.
MATIJA KOVAČIĆ	1901.-1972.
MARIJAN MIKAC	1903.-1972.
FRANJO MATIĆ	1902.-1972.

Godina 1973.

DOMINIK MANDIĆ	1889.-1973.
STJEPAN SAKAČ	1890.-1973.
ANTE BOROZAN	1900.-1973.

Godina 1975.

STJEPAN BUĆ	1888.-1975.
DINKO TOMAŠIĆ	1902.-1975.
BOGOLJUBA JAZVO	1897.-1975.

U Splitu je pred 2-3 godine umro VLAHO A. RAIĆ.

Navodimo također dvojicu, čija smo objavili pisma: VLADIMIR VINCE (1923.-1968.) i PAVLE OSTOVIĆ (?-1973.).

Zatim suradnike prijatelje-strance: EUGEN JOCIĆ (1904.-1969.), Vojvođanin, SAVIĆ MARKOVIĆ ŠTEDIMLIJA (1906.-1971.), Crnogorac, Msgr.

GUSTAVO J. FRANCESCHI, Argentinac, te STANISLAV MEČIAR (1910.-1971.), Slovak.

Objavili smo priloge *iz ostavštine* slijedećih hrvatskih pisaca: MILIVOJ MAGDIĆ (1900.-1947.), TIAS MORTIGJIJA (1912.-1947.), IVAN TERZIĆ (?-1952.), ZVONIMIR PINTEROVIĆ (1904.-1954.), IVAN PERNAR (1889.-1967.), te *domovinskih:* ZVONKO KUHAR (1914.-1971.) i MARA ŠVELGAMIRŠEK (1900.-1975.).

Još bilježimo, da su ove godine, 1976., umrli dvojica suradnika: IVO DEGREL (1909.-1976.) i JERONIM KORNER (1909.-1976.).

S nostalgijom se sjećamo običaja, puna plemenitog pijeteta, kada su za Dan mrtvih u Zagrebu i po svim drugim mjestima Hrvatske naša domoljubna, kulturna i karitativna društva obilazila grobove hrvatskih velikana, onih političkih i onih kulturnih, svih naših znamenitih i istaknutih pojedinaca. Njima se pridružilo mnoštvo ostalih Hrvata, kao zahvalni baštinici hrvatskih izabranih duhova.

Tada su dobre ruke plemenitih članica gospojinskog društva «Hrvatska Žena» na svaki od ovih grobova polagale male *lovor-vijence s hrvatskom trobojkom,* posebno na grobove hrvatskih književnika, skladatelja i likovnih umjetnika te drugih kulturnih radnika, jer ovo je zaslužno društvo, uz svoju karitativnu djelatnost, posebno njegovalo hrvatsku kulturu, odatle i njegova posebna briga i za grobove hrvatskih kulturnih pregaoca. Mi se sjećamo s dubokom nostalgijom tih pohoda, i sanjamo o onom danu, kada će «Hrvatska Žena», ponovno obnovljena, polagati lovor-vijence s dragom trobojnicom na grobove zaslužnih hrvatskih sinova, i kada će takav lovor-vijenac položiti i na grob Mile Budaka (ako ga pronađemo među bezimenima), ali i Vladimira Nazora, na grob Ivana Gorana Kovačića i Augusta Cesarca (ako ih pronađemo), ali i na grob Vinka Kosa (ako se za nj zna) i Jeronima Kornera, pjesnika i svećenika, koji je kao još jedan u legiji tragičnih ličnosti naše književnosti poludio od ljubavi i nostalgije za Hrvatskom, nedavno umro u Italiji.

To će biti dan, kada će na Mirogoju naći svoje zadnje počivalište i Ljubo Wisner sa Viktorom Vidom i Srećkom Karamanom, kao i svi drugi zaslužni hrvatski sinovi, jer grobovi znamenitih daju vrijednost i sadržaj i samoj domovini, da se tako ujedine, konačno i zauvijek, i svi mrtvi i svi živi Hrvati za sreću hrvatskoga naroda, za slavu i veličinu hrvatske domovine.

Naša je zamisao bila, da prilikom ovog četvrtstoljetnog jubileja HR položimo, preko svojih predstavnika, na grobove svih svojih suradnika, ma gdje se oni nalazili: po stranim zemljama ili u domovini, lovor-vijenac s hrvatskom trobojnicom, da tako odamo počast uspomeni i ujedno im izrazimo duboku i iskrenu zahvalnost, što su svojim kulturnim i nacionalnim radom općenito, a posebno sa svojom suradnjom u našoj Reviji, pomogli, mnogi od njih i vrlo obilno, da smo zajednički ostvarili jedno veliko blago, dostojno da uđe u baštinu opće hrvatske kulture.

U tehničkoj nemogućnosti, da ostvarimo ovaj svoj lijep naum, to, evo, vršimo ovdje na jedan *simbolični način,* u mislima i osjećajima, navodeći imena naših umrlih suradnika, a molimo i sve čitatelje ovoga Jubilarnog zbornika, da se zajedno s nama u zahvalnosti sjete umrlih suradnika HR.

Ponavljamo ovdje u ime svih pokojnih suradnika HR, zajedno s Preradovićevim «Putnikom», njihovu posljednju misao na Hrvatsku:

U TVOM POLJU DAJ MU GROBA,
TVOJIM CVIJEĆEM GROB MU KITI!

UREDNIŠTVO HR.

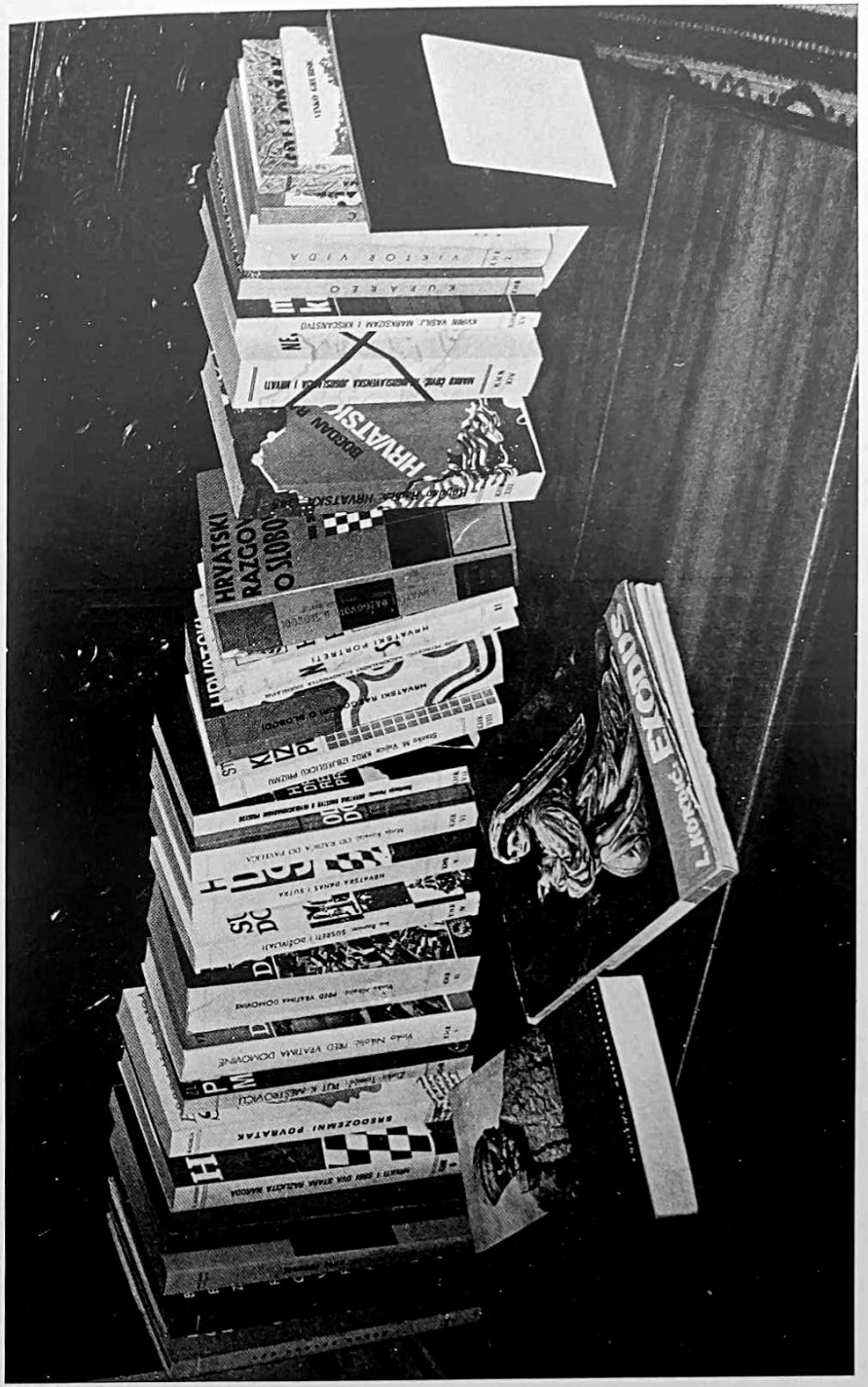

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE: TRIDESET I JEDNA KNJIGA

CIKLUS «HRVATSKI PJESNICI»

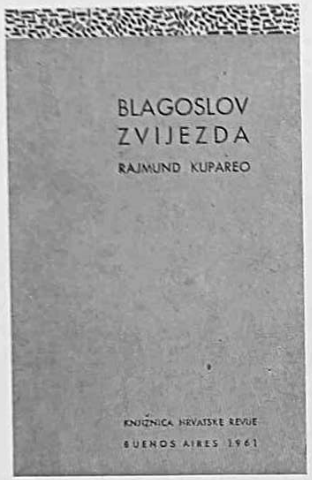

BLAGOSLOV ZVIJEZDA
Izabrane pjesme
Rajmunda Kuparea
Buenos Aires, 1961.

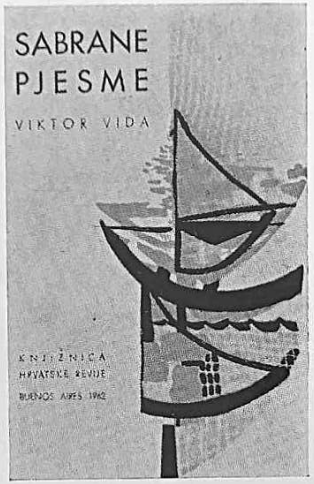

«SABRANE PJESME»
VIKTORA VIDE
Buenos Aires, 1962.

DUGA NAD PORUŠENIM MOSTOVIMA
Izabrane pjesme
Vinka Nikolića
Izbor: Rajmund Kupareo
Buenos Aires, 1964.

HRAM NADE
Pjesme Mirka Vidovića
München-Barcelona, 1970.

GOVORIM NA SAV GLAS
Pjesme Borisa Marune
München-Barcelona, 1972.

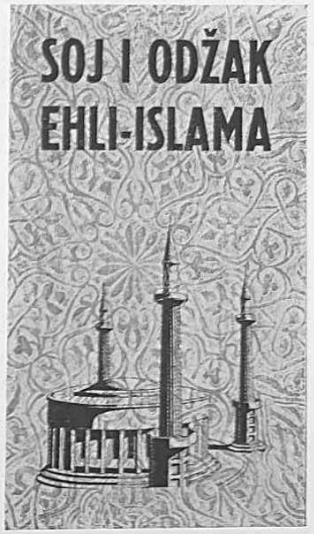

SOJ I ODŽAK
EHLI-ISLAMA
Zbirka pjesama o domu i rodu
Muslimana hrvatskog koljena
i jezika
Priredio: Ferid Karihman
München-Barcelona, 1974.

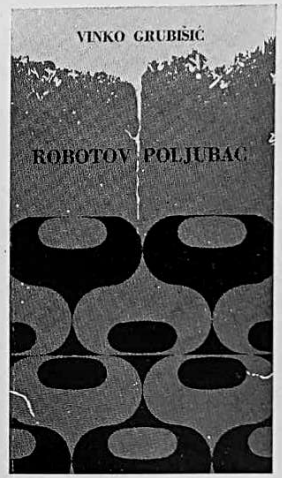

ROBOTOV POLJUBAC
Pjesme Vinka Grubišića
München-Barcelona, 1974.

I POSLIJE NAS OSTAJE LJUBAV
Pjesme Borislava Marune. Buenos Aires, 1964.

EXODUS
Pjesme Lucijana Kordića
Rim-Buenos Aires, 1964.

PUT K MEŠTROVIĆU
Putopisni esej
Zlatka Tomičića
Buenos Aires, 1965.

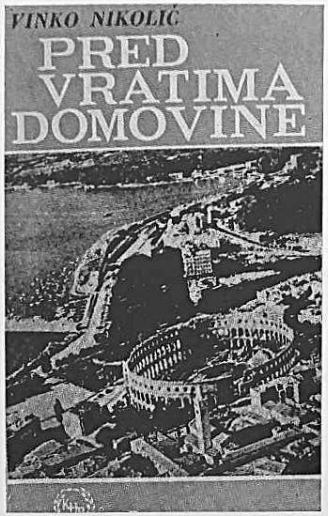

PRED VRATIMA
DOMOVINE
Dojmovi i razgovori
Vinko Nikolić
Knjiga I.
Buenos Aires, 1966.

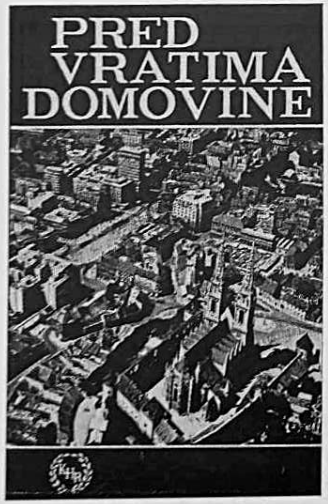

PRED VRATIMA
DOMOVINE
Dojmovi i razgovori
Vinko Nikolić
Knjiga II.
Pariz-Barcelona, 1967.

SUSRETI I DOŽIVLJAJI
Ivo Rojnica
München, 1969.

HRVATSKA DANAS
I SUTRA
Simpozij 1968.
München, 1969.

OD RADIĆA
DO PAVELIĆA
Matija Kovačić
München-Barcelona, 1972.

HRVATSKO DRUŠTVO
U REVOLUCIONARNOM
PROCESU
Bonifacije Perović
München-Barcelona, 1972.

KROZ IZBJEGLIČKU
PRIZMU
Stanko M. Vujica
München-Barcelona, 1972.

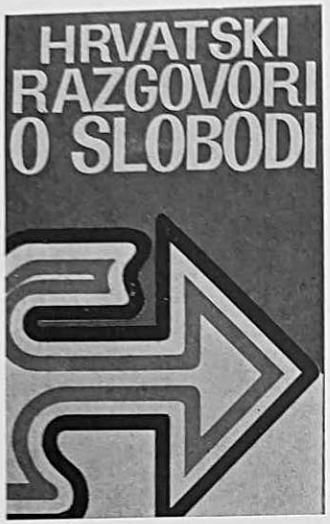

HRVATSKI RAZGOVORI
O SLOBODI
Simpozij 1971. — I. *izdanje*
München-Barcelona, 1972.

NACIONALNOST
STANOVNIŠTVA
JUGOSLAVIJE
Jure Petričević
München-Barcelona, 1973.

HRVATSKA 1945.
Dnevnik Bogdana Radice
München-Barcelona, 1974.

NEJUGOSLAVENSKA
JUGOSLAVIJA I HRVATI
Marko Ćović
München-Barcelona, 1975.

HRVATSKI PORTRETI
L. Kordić-J. Petričević
München-Barcelona, 1973.

HRVATSKI RAZGOVORI
O SLOBODI
Simpozij 1971. — II. *izdanje, ispravljeno i prošireno*
München-Barcelona, 1974.

MARKSIZAM
I KRŠĆANSTVO
Kvirin Vasilj.
München-Barcelona, 1976.

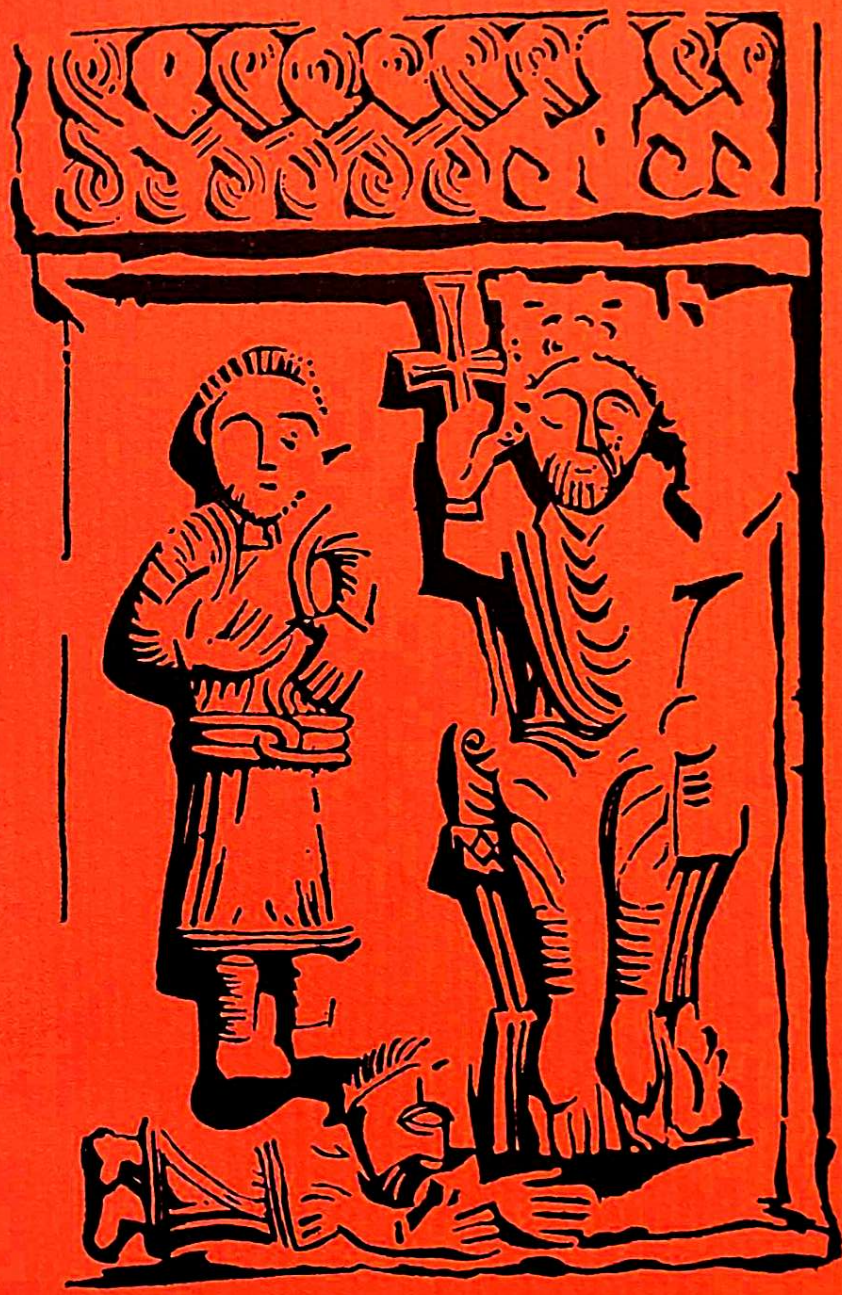

Lik hrvatskog kralja na krstionici u Splitu

POGLED NA HRVATSKU BUDUĆNOST

HRVATI U BORBI ZA DRŽAVU I NOVI SOCIJALNI SUSTAV U DEMOKRATSKOM PORETKU

JURE PETRIČEVIĆ

I. GLAVNI CILJ HRVATSKE BORBE ZA SLOBODU OD 1918: HRVATSKA DRŽAVA

S RASPADOM Austro-Ugarske monarhije i osnivanjem Jugoslavije 1918. Hrvati su izgubili ostatke svoje stoljetne državnosti. Razdoblje od 1918. do danas nosi za hrvatski narod glavno obilježje borbe protiv srpske dominacije i velikosrpske države Jugoslavije. Iako je ta borba povremeno poprimala izgled borbe za autonomiju, *osnovna hrvatska nastojanja* imala su za *konačni cilj* potpunu međunarodnu afirmaciju Hrvata kao nacije i *ostvarenje vlastite države.*

Seljački i opći narodni pokret *Stjepana Radića* prvih deset godina u Jugoslaviji postepeno se oslobodio panslavenskih i jugoslavenskih primjesa i *postao okosnicom borbe* hrvatskog naroda *za hrvatsku državu* na temeljima socijalne pravde i demokracije. Radićev nasljednik *Maček* je u svome pokušaju ograničenja i svođenja hrvatske nacionalne oslobodilačke borbe u okvire jugoslavenske države *doživio neuspjeh.* Hrvatski seljak je 1941., zajedno s ostalim slojevima Hrvata, osobito putem Hrvatske seljačke zaštite i Hrvatske građanske zaštite, aktivno i masovno učestvovao u stvaranju hrvatske države, nasuprot službenoj jugoslavenskoj politici vodstva Hrvatske seljačke stranke.

Ustaški pokret bio je *jedina politička organizacija* općeg hrvatskog značaja, koja je neposredno prije Drugog svjetskog rata u programu imala za *cilj ostvarenje hrvatske države.* To je bio razlog, da je u početku u NDH ustaško vodstvo imalo aktivnu potporu velike većine hrvatskog naroda. *Pavelićevo upravljanje državom kao vlasništvom male privilegirane skupine,* odstupanje hrvatskog područja u jadranskom pojasu Italiji, opći odgovor terorom na srpski i komunistički teror i prenošenje te metode na područje upravljanja države i na uređenje odnosa sa Srbima, te nesposobnost snalaženja u međunarodnom zbivanju *i lakomislena likvidacija hrvatske države pri svršetku rata 1945.* olakšala je jugoslavenskim komunistima i Srbima pod vodstvom Tita poricanje Hrvatima prava

na samoodređenje i vlastitu državu i proglašenje svakog takvog zahtjeva zločinom. Srpske vladajuće snage i poslušni privilegirani službinski tanki sloj hrvatskih komunista danas su glavni protivnici ostvarenja hrvatske nacionalne slobode i države.

Hrvatski komunisti su još davno prije Drugog svjetskog rata u *omalovažanju hrvatske borbe za nacionalno oslobođenje prihvatili ideju zajedničke države sa Srbima i rješavanje hrvatskog pitanja prepustili Srbima.* To je bio razlog, da su se u ratu u početku partizanski redovi uglavnom sastojali od Srba, koji su se u prvom redu borili protiv hrvatske države, a u manjoj mjeri protiv Nijemaca i Talijana. Tek kasnija Pavelićeva i talijanska politika, osobito ona u Dalmaciji, otjerala je veliki broj Hrvata u redove Titovih partizana. Ali prilivom Hrvata u partizane u južnim krajevima, u Bosni i Hercegovini i na sjeveru nije se promijenila politika srpskih komunista i Tita prema rješenju nacionalnog pitanja: Hrvati su prema njihovim planovima uključeni u velikosrpsku jugoslavensku državu i predani u ruke srpskoj vlasti.

Ranković je s terorističkom policijom OZNOM i s partizanskim vojničkim odredima, politikom genocida već u ratu u ime komunizma i jugoslavenstva počeo rješavati hrvatsko pitanje, primjenjujući *iste metode i prema Albancima.* Preuzimanjem nekoliko stotina tisuća *hrvatskih vojnika i civila* od Britanaca *u Koruškoj* neposredno nakon svršetka rata u svibnju 1945. *dalo je novoj Rankovićevoj Jugoslaviji pod okriljem Tita priliku, da u mirno doba zacrta novu politiku genocida prema Hrvatima masovnim likvidacijama.* Ta je politika konsekventno nastavljena u novoj Jugoslaviji, uz ublaženje i prekid nakon pada Rankovića 1966. u doba reforme do 1971., kada je uz sovjetsko zaleđe uveden ponovno režim po uzoru na Rankovićev i obnovljena politika proganjanja i raseljavanja Hrvata.

U okviru titoizma i revizionizma pokušao je jedan dio hrvatskih komunista na čelu sa Savkom Dabčević-Kučar i Mikom Tripalom ostvariti autonomiju današnje Republike Hrvatske u Jugoslaviji. Time su hrvatski komunisti prvi put dobili potporu većine hrvatskog naroda, koji je tu politiku smatrao prvom etapom na putu k podpunom hrvatskom nacionalnom oslobođenju i ka hrvatskoj državi. U malome se *ponovila Mačekova politika Banovine iz godine 1939:* Hrvati su u toj politici vidjeli *prvi korak k slobodi, a Srbi* su se pobojali za Jugoslaviju i *poveli opću borbu protiv Hrvata,* da im onemoguće ostvarenje nacionalnog oslobođenja. U Karađorđevu je 1. prosinca *1971. velikosrpska politika zahvatom «Jugoslavenske narodne armije» na čelu s Titom i u sporazumu sa Sovjetima ponovno navijestila otvorenu borbu Hrvatima.* U nemoći, da sâmi suzbiju hrvatske nacionalne snage na putu u slobodu, jugoslavenski generali na čelu s Titom traže sovjetsku pomoć i kao protuuslugu daju Sovjetima velike političke i gospodarske koncesije. Time je hrvatsko pitanje, i s njime usko povezano albansko pitanje, ponovno preneseno u prvi red međunarodnih akutnih problema.

Rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji dolazi na red u *sklopu današnje krize u Sredozemlju.* Najakutnije je hrvatsko, albansko i makedonsko pitanje. Moguće je, a neki to i očekuju, da će unutra same Jugoslavije ponovno doći do liberalizacije i političkih koncesija Hrvatima i Albancima sa strane Srba. Ali u tu bi svrhu bio potreban jak pritisak iznutra i izvana na sadašnji pretežno prosovjetski poluvojnički jugoslavenski režim. Iako takav razvoj u smislu ponovne prelazne etape kao u vrijeme od 1966.-1971. nije isključen, on je za sada malo vjerojatan. Za ponovni dolazak na vlast liberalnih srpskih i hrvatskih komunista i za njihov sporazum o rješavanju nacionalnog pitanja bile bi potrebne radikalne unutrašnje promjene u Jugoslaviji u vezi krupnih promjena u međunarodnim odnosima u Podunavlju i Sredozemlju u smislu smanjenja i uklanjanja sovjetskog pritiska i prodora. Za sada nisu vidljivi znaci takvog razvoja. Nasuprot, sovjetski pritisak i utjecaj, često u suptilnim oblicima, se povećava.

Kako je *državna kriza Jugoslavije* postala izrazito *međunarodni problem, nužno* je i njezino *rješavanje u međunarodnim okvirima,* odnosno pod jakim utjecajem vanjskih čimbenika. S time je usko povezano i rješenje hrvatskog pitanja.

Vlastite *hrvatske snage u zemlji uz potporu emigracije* tvore *temelj* borbe za slobodu. Ali te snage se moraju *uklopiti u međunarodno zbivanje,* da, u prvome redu, u suradnji s drugim ugroženim narodima u Jugoslaviji i u njezinom susjedstvu spriječe, odnosno suzbiju sovjetsku okupaciju i da stvore preduvjete za stvaranje novog poretka u slobodi. Oslobođenje Hrvata i drugih potlačenih naroda u Jugoslaviji predstavlja prvi preduvjet za mir i napredak u Jugoistočnoj Europi.

Najvažniji kriterij za stupanje u borbu za hrvatsku slobodu, koja s hrvatske strane mora biti usko povezana s programom ostvarenja hrvatske države, je stav prema osvajačima i okupatorima Hrvatske. Okupljanje hrvatskih političkih snaga za oslobodilačku borbu vršit će se prema stavu protiv *već postojeće srpske okupacije i protiv sovjetskog prodora i okupacije Hrvatske.* Stav protiv te okupacije uključuje i *protivljenje svakoj drugoj okupaciji Hrvatske* i uvjetuje ostvarenje *neutralne hrvatske države.* Na toj liniji će Hrvati *tražiti saveznike,* koji će, u prvome redu, biti izravno *ugroženi narodi u Europi i njihovi saveznici.*

Pored ovoga mjerila za opredjeljenje, svi drugi kriteriji stupaju u pozadinu. Svi Hrvati, koji nisu počinili zločine i nisu bili funkcioneri političkih policija i koncentracionih logora u ratu i nakon rata i u očima hrvatske javnosti nisu politički kompromitirani, a suprotstavljaju se srpsko-sovjetskoj okupaciji, imaju *načelno* jednaka prava ne samo u borbi za hrvatsku slobodu i državu nego i u javnom političkom djelovanju. Tu se moraju porušiti i barikade, koje su Hrvate dijelile u prošlom ratu i još ih uvijek dijele, a različiti stranački programi i okviri ne smiju biti zapreka takvom općem nacionalnom nastupu. *Borba Hrvata na najširoj nacionalnoj osnovici za demokratsku hrvatsku državu bit će po slobodnom svijetu prihvaćena kao saveznička snaga.* Tko se odluči za sovjetsko savezništvo, taj ne može računati na potporu i razumijevanje kod slobodnog svijeta i potlačenih naroda, taj ne donosi slobode svome narodu, nego ga gura u ponor ropstva i taj je isključen iz budućeg

hrvatskog demokratskog oslobodilačkog fronta. Situacija u Hrvatskoj i u svijetu određuje jasan put za postignuće slobodne hrvatske države: *otpor okupatoru i agresoru na hrvatskom području.*

II. HRVATSKO PITANJE I DRŽAVNA KRIZA JUGOSLAVIJE U SKLOPU MEĐUNARODNOG ZBIVANJA. BUDUĆI POLOŽAJ HRVATSKE U EUROPI I SVIJETU

Prijeratna Jugoslavija nastala je *uz pomoć* pobjednika u Prvom svjetskom ratu, *Francuske i Engleske,* koje su u Jugoslaviji, Čeho-Slovačkoj i Rumunjskoj pokušale stvoriti putem Male Antante zapreku njemačkom prodoru na Istok. Ta politika je neuspjela, a *Jugoslavija* kao saveznik je *zakazala,* jer 1941. nije njemačkom napadaju pružila otpor i jer se raspala radi unutrašnjih političkih suprotnosti i trulosti.

Stvaranje druge Jugoslavije pod vodstvom *Tita i Rankovića poduprle* su, kako *zapadne sile* na čelu s *Amerikom, tako i Sovjetski Savez.* Po *sporazumu u Jalti* između dviju zapadnih sila, USA i Velike Britanije, i Sovjetskog Saveza stvoreno je *labilno stanje u odnosu prema Jugoslaviji,* kojoj je dodijeljena uloga područja s podjednakim zapadnim i sovjetskim utjecajem. Sovjetski utjecaj je prevladavao do otvorenog spora Staljin-Tito 1948., zatim je Jugoslavija do *1971.* prakticirala politiku tzv. nesvrstanosti prema blokovima, tj. politiku neutralnosti prema Varšavskom i Atlantskom paktu, da u prosincu 1971. protuhrvatskim pučem, kasnijim čišćenjem liberalaca i intelektualaca te jačanjem političke pozicije prosovjetski raspoloženog vodstva jugoslavenske vojske, omogući postepeno vezanje uz Sovjetski Savez i čitav istočni blok. Da ne povrijedi sporazum u Jalti i dosadašnju politiku ravnoteže prema USA, *Sovjetski Savez uvodi Jugoslaviju u svoju interesnu sferu mirnim putem preko svojih saveznika u samoj Jugoslaviji,* kojima je Tito sve više ustupao vlast nakon sporazuma s Brežnjevom u rujnu 1971. Velike političke, gospodarske i vojničke koncesije Moskvi i neprestano rastući sovjetski utjecaj u Jugoslaviji *potkopao je poredak stvoren u Jalti* i smanjio zapadni, odnosno američki utjecaj u tolikoj mjeri, da je *ravnoteža odnosa snaga* između Zapada i Istoka na tome području *poremećena.* Istup Grčke iz vojničkog sklopa Sjeveroatlantskog pakta povodom ciparske krize u ljetu 1974. pojačao je i s te strane sovjetsku poziciju u Sredozemlju. Neuspjeli prosovjetski puč u Albaniji povodom kominformovske afere u Jugoslaviji 1974. ukazuje na sovjetske planove za uklapanje čitavog Istočnog Sredozemlja u interesnu sferu Sovjetskog Saveza. Dok se je Sovjetski Savez nakon Staljinove smrti pod vodstvom Kruščova i neko vrijeme pod Brežnjevom sustezao od zahvata u zapadnu interesnu sferu u Europi i u Jugoslaviji, u novije vrijeme vodi *sovjetsko vodstvo ekspanzivnu politiku u Sredozemlju s prvim glavnim ciljem osvajanja jadranske obale.* Gospodarska kriza u zapadnim kapitalističkim zemljama mogla bi stvoriti velike unutrašnje političke poteškoće, koje bi pogodovale sovjetsku ofenzivnu politiku prema Zapadu i mogle dovesti do međunarodnih zapletaja i sukoba.

Time *Hrvatska dobiva danas u međunarodnom zbivanju veliko značenje* i nalazi se u žarištu krize odnosa Istoka i Zapada. Sovjetski pokušaj uvođenja Albanije u istočni blok naglašava sličnost hrvatskog i albanskog položaja u strateškim sovjetskim planovima, dok se nacionalne težnje Hrvata i Albanaca u Jugoslaviji nadopunjuju. Podudaranje hrvatskih i albanskih težnja i interesa na unutrašnjem i vanjskom području je veliko, što ponovno upućuje na *potrebu što uže hrvatsko-albanske suradnje.*

Rasplet krize na području Jugoslavije moguć je načelno još uvijek putem novog sovjetsko-američkog sporazuma, polazeći od utanačenja u Jalti 1945. i kasnijeg stvarnog razvoja na bazi jednakog utjecaja Istoka i Zapada. Takav sporazum imao bi danas za posljedicu teritorijalnu podjelu Jugoslavije na istočnu i zapadnu polovicu. Ipak je radi ojačanog sovjetskog utjecaja u Jugoslaviji takav sporazum sve manje vjerojatan, jer bi Sovjeti samo pod jakim pritiskom napuštali svoje pozicije duž jadranske obale i u pozadini. U *okviru današnje politike popuštanja napetosti Moskva izbjegava izravnu intervenciju u Jugoslaviji radi opasnosti ratnih zapletaja s Amerikom,* ali radi očuvanja i proširenja svojih pozicija za sada postoje slabi izgledi za sovjetsko povlačenje iz jadransko-podunavskog prostora. Kakva nova kriza u sovjetskom vodstvu mogla bi dovesti do obustave sovjetske politike ekspanzije u pravcu jadranske obale. No takva kriza bi mogla i ubrzati sovjetski prodor. Najnovija sovjetska politika i ekspanzija jasno je usmjerena na osvajanje čitave Jugoslavije, a ne na prepuštanje jednog dijela Zapadu.

Današnja otvorena kriza jugoslavenske države pogoduje, uz pomoć Tita i jugoslavenskih generala, unutrašnju sovjetsku tihu infiltraciju i učvršćenje, što ima veliko značenje za čitavu Europu i sigurnost Zapada. Ali za trajno učvršćenje svojih pozicija Sovjetski Savez morao bi zaposjesti Rumunjsku i Albaniju, što izazivlje velike napetosti s Kinom. Ipak i tiho postepeno sovjetsko osvajanje Jugoslavije i zaposjedanje jadranske obale povezano je s mnogo opasnosti. Zbog sovjetske ekspanzionističke politike, u prvome redu preko Jugoslavije, postoji u Jugoistočnoj Europi mogućnost ratnih zapletaja na regionalnoj bazi. *U konfrontaciji životnih interesa Zapadne Europe, USA i Kine, te Albanije i Rumunjske sa sovjetskom politikom ekspanzije i prodora, Hrvatska radi svoga strateškog položaja sticajem vanjskih okolnosti ulazi u taj sukob.* Razvoj prilika ukazuje na to, da je što dulje to teže taj sukob moguće riješiti mirnim putem.

Hrvati bi najradije prihvatili mirno rješenje hrvatskog nacionalnog problema i ostvarenje hrvatske države. Ali, ako im bude nametnuta borba, oni će i nju prihvatiti. Otvorenu borbu započinju današnji upravljači Jugoslavije uz sovjetsku pomoć. Teško je reći, da će se oni u toj opasnoj pustolovini na vrijeme zaustaviti.

Usprkos današnjoj hrvatskoj konfrontaciji u zajednici drugih ugroženih naroda sa sovjetskom ekspanzionističkom i osvajačkom politikom, *bitan preduvjet za priznanje hrvatske države nakon raspada Jugoslavije* i po Zapadu i Sovjetskom Savezu jest *hrvatska neutralnost prema poli-*

tičkim i vojničkim blokovima država. Uz opstojanje varšavskog i atlantskog bloka Sovjetski Savez ne bi prihvatio članstvo hrvatske države u Sjeverno-atlantskom paktu, niti u Europskoj gospodarskoj zajednici. Današnje neprijateljstvo ogromne većine hrvatskog naroda prema sovjetskoj ekspanziji i okupaciji uz suradnju velikosrpske Jugoslavije ne smije biti zapreka neutralnosti buduće hrvatske države, koja bi izvan blokova, u zajednici drugih neutralnih država u jadransko-podunavskom prostoru na temelju oružane neutralnosti najbolje mogla očuvati svoju samostalnost i osigurati razvitak i slobodu svoju i svojih susjeda.

Ukoliko strane sile ne spriječe oslobodilačku borbu potlačenih naroda u *Jugoslaviji,* ta država će se slično kao 1941. radi unutrašnjih suprotnosti i slabosti raspasti i *na njezinom području će nastati više država.* Te *države,* slično kao i druge susjedne države, *ne mogu se izolirati,* nego moraju uz održanje svoga suvereniteta zajedno s drugim državama *osnovati zajednicu neutralnih država.* Ove bi nacionalne *države* postojale *kao samostalne jedinice,* koje bi imale svoju vlastitu vojsku i vodile svoju vanjsku politiku i bile pojedinačno članice Organizacije ujedinjenih nacija (UNO), ali bi dobrovoljno, u duhu današnje integracije slobodnog svijeta, jedan dio svoga suvereniteta ustupile zajednici. *Ova bi nova zajednica država* na temelju dosadašnjih iskustava na području europske integracije mogla predstavljati srednje rješenje između Europske gospodarske zajednice (EGZ) i Europske zajednice za slobodnu trgovinu (EFTA), tj. ona bi morala biti manje birokratska i centralistička nego EGZ, a više integrirana nego EFTA. Ta zajednica neutralnih država u jadransko-podunavskom prostoru mogla bi biti ostvarivana u etapama, a u početku bi unutar nje mogla biti *kombinirana carinska unija s jedinstvenom zonom slobodne trgovine.* Kao konačni cilj bi trebala biti što veća ukupna gospodarska integracija i uska politička suradnja.

Ova bi zajednica država tvorila *neutralnu zonu između država-članica Sjeverno-atlantskog pakta i Varšavskog pakta.* U daljnjoj budućnosti mogla bi na ovaj način biti integrirana i neutralizirana čitava istočna Europa između Rusije i Njemačke.

Jadransko-podunavska zajednica neutralnih država mogla bi s Europskom gospodarskom zajednicom i drugim zajednicama država zaključiti posebne ugovore.

Države-članice te nove zajednice neutralnih država mogle bi *međusobno zaključiti obrambeni pakt* u svrhu zajedničke obrane protiv napadaja.

Jadransko-podunavska zajednica neutralnih država mogla bi u početku obuhvatiti ove države: *Hrvatsku, Sloveniju, Crnu Goru, Albaniju, Srbiju, Makedoniju i eventualno Rumunjsku.*

Sve ove države imaju danas sličan društveno-gospodarski sustav, što bi olakšalo integraciju pojedinih država u Zajednicu. Nadalje je moguće, da bi u nekim državama-članicama, pored socijalističkog privrednog sektora, postojao i privatni, što ne bi otežavalo integraciju i funkcioniranje Zajednice.

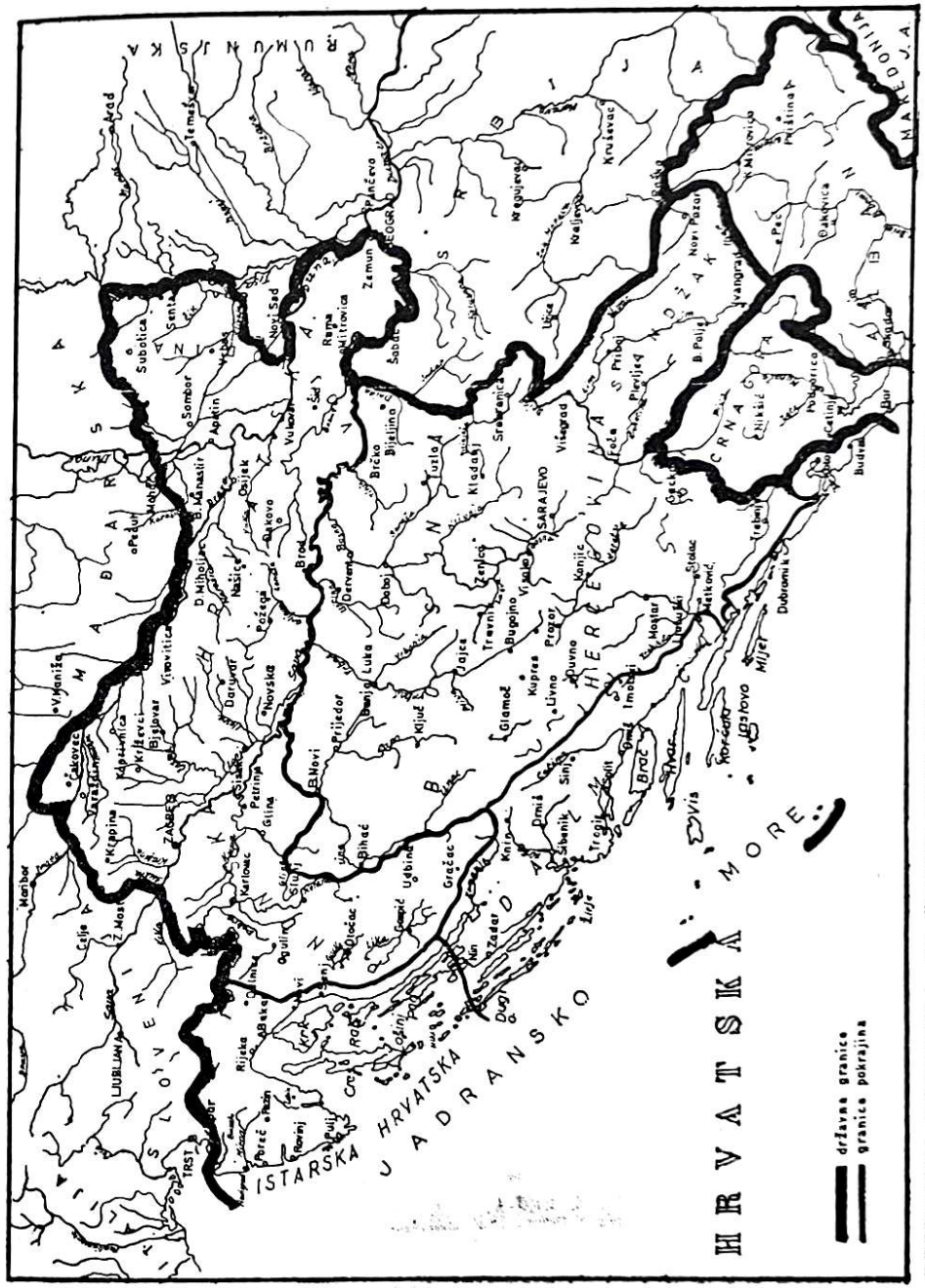

REPUBLIKA HRVATSKA: SA ČETIRI POKRAJINE I SAMOUPRAVNIM PODRUČJEM U VOJVODINI /I. Aleksić/

III. HRVATSKA DRŽAVA I NJEZIN UNUTRAŠNJI POREDAK

1. OSNOVNA NAČELA ZA UREĐENJE HRVATSKE DRŽAVE I DRUŠTVA

a) *Ostvarenje prava samoodređenja*

Prvi cilj hrvatske borbe za oslobođenje je ostvarenje prava samoodređenja *u obliku hrvatske države*, koja *hrvatskom narodu i svim svojim stanovnicima* mora prema vani i u unutrašnjosti osigurati *slobodu, ravnopravnost, normalan razvoj i demokratski poredak*. Hrvatska država mora ispuniti krupne vanjske i unutarnje zadatke. Prema težnjama hrvatskog naroda i suvremenog naprednog svijeta za ispunjenje svojih zadataka hrvatska bi država morala počivati na ovim načelima:

b) *Vanjski zadaci; osiguranje nezavisnosti*

Ukidanje današnjeg i onemogućenje svakog kolonijalnog položaja Hrvatske i njezinih stanovnika prema drugim narodima, stranim državama i silama.

Politička vlast i sva materijalna dobra pripadaju stanovnicima Hrvatske.

Hrvatska država *osigurava* svoje stanovništvo i privredu *protiv eksploatacije* po stranim silama i privrednim *društvima.*

Hrvatska država *omogućuje i jamči* Hrvatskoj i njezinim stanovnicima *međunarodnu ravnopravnost i slobodni razvoj.*

Hrvatska država (Republika Hrvatska) je u vanjsko-političkim odnosima *neutralna.* Ona može zaključiti obrambeni pakt s drugim neutralnim državama. Hrvatska država je bitan čimbenik mira.

Republika Hrvatska *surađuje* s drugim narodima u jugoistočnoj Europi u *svrhu ostvarenja Jadransko-podunavske gospodarske zajednice.*

c) *Unutarnji zadaci: sloboda, ravnopravnost, demokratski poredak i blagostanje čitavog stanovništva*

Hrvatska država omogućuje ostvarenjem prava samodređenja naroda *demokratski poredak.* Uspostavljaju se i *jamče osnovna ljudska prava svih građana.*

Osigurava se ravnopravnost svih stanovnika, bez obzira na društveno porijeklo, rasu, nacionalnu pripadnost i vjeru.

U hrvatskoj državi su zajamčena *puna prava srpske i drugih manjina.*

Jamči se *sloboda govora i tiska, sloboda sastajanja i organiziranja u političke, profesionalne i druge organizacije.*

Osigurava se *sloboda mišljenja, savjesti i vjere te nepovredivost političkih protivnika.*

Država jamči *slobodu izbora zvanja i kretanja za sve građane, nepovredivost privatnog i obiteljskog života, stana i poštanske tajne.*

d) *Upravno-političko uređenje*

Hrvatsku državu tvore *slobodnom odlukom današnje republike Hrvatska i Bosna i Hercegovina kao i Sandžak, Boka Kotorska, Srijem i Bačka.*

Unutrašnja podjela na pokrajine ili zemlje provodi se *na temelju sporazuma između republika Hrvatske i Bosne i Hercegovine te ostalih hrvatskih zemalja.*

U svrhu konačnog uklanjanja svih napetosti sa *Srbijom i Crnom Gorom* provodi se *izmjena pučanstva* i prema potrebi korektura granica.

e) *Društveno-gospodarski poredak*

Jedna od osnovnih zadaća hrvatske države sastoji se u *osiguranju dostojnog i suvremenog životnog standarda* svim njezinim stanovnicima. U tu svrhu se osigurava *pravedna podjela dobara i narodnog dohotka* između pojedinih socijalnih skupina.

Onemogućuje se privilegiranost jedne društvene klase ili političke skupine i pojedinaca na račun drugih.

Onemogućuje se stvaranje monopola u privredi i na drugima područjima društvenoga života po političkim organizacijama i skupinama, društvenim klasama i raznim interesnim skupinama i pojedincima te po stranim zemljama, političkim i gospodarskim organizacijama.

Prirodna bogatstva i proizvodna sredstva stavljaju se *u službu čitave zajednice.*

Ostvaruje se *optimalna kombinacija društvene i privatne privrede u demokratskom poretku.*

Općim društvenim ciljevima ima *ravnopravno služiti društveno i privatno vlasništvo.*

Privredna djelatnost odvija se na temelju *slobodne inicijative* i *tržišne privrede.*

Onemogućuje se stvaranje birokratskog privrednog sustava bez odgovornosti predstavnika i upravljača privrede i privrednih poduzeća.

Hrvatska privreda se organski uključuje u međunarodnu izmjenu dobara i usluga.

Na ovim političkim i gospodarsko-društvenim načelima morao bi biti zasnovan ustav i osnovno zakonodavstvo buduće hrvatske države.

2. POLITIČKO UREĐENJE

Osnovna ljudska prava mogu biti potpuno ostvarena samo *u demokratskom sustavu.* Demokratski sustav isključuje totalitarizam i diktaturu.

Dosljedna primjena demokratskih načela uvjetuje *višestranački poredak.* Sve stranke moraju imati ista prava i iste mogućnosti nastupanja na izborima i zastupanja u Saboru, uz poštivanje osnovnih demokratskih sloboda, ustava i zakona. Nijedna stranka, ni skupina ne može za sebe tražiti pravo isključivog predstavljanja naroda.

Hrvatska država mora jamčiti *osnovna prava narodnim manjinama,*

među kojima je najveća *srpska narodna manjina.* Starosjedioci *Srbi* u hrvatskim krajevima sastavni su dio hrvatske zemlje i života, Hrvatska je domovina Hrvata i domovina starosjedioca Srba. Uvodeći osnovna ljudska prava u ustav i zakonodavstvo, Hrvati Srbima jamče politička, kulturna, vjerska i socijalna prava, kao građanima i narodnoj manjini. Ali, s druge strane, Srbi u Hrvatskoj moraju preuzeti *obaveze lojalnosti prema svojoj domovini Hrvatskoj* u svrhu stvaranja trajnog mira te prestati biti oruđem Srbije u suzbijanju hrvatskih nacionalnih težnja i oštećivanju hrvatskih nacionalnih interesa. U vlastitom je interesu Srba u Hrvatskoj, da se priključe Hrvatima u borbi protiv velikosrpske i komunističke diktature i za ostvarenje hrvatske demokratske države, u kojoj će oni imati ista prava kao Hrvati i moći mirno živjeti i razvijati se kao narodna manjina. Veći broj potpisnika Srba i pravoslavaca Hrvata na jezičnoj Deklaraciji 1967. i sudjelovanje u slobodarskom hrvatskom narodnom pokretu osobito 1969.-1971. zacrtava novi put u toj suradnji i ima veliko značenje za budućnost.

U Hrvatskoj žive, osim Srba, i mnogobrojni *pravoslavni Hrvati,* koje današnje jugoslavenske vlasti ubrajaju među Srbe, a kojima buduća demokratska hrvatska država mora zajamčiti punu slobodu ispoljavanja svoje nacionalne svijesti i pripadnosti.

Sve *vjeroispovijesti su ravnopravne, a Crkva* je u duhu tekovina moderne civilizacije *odvojena od države.* Kako se pravoslavne Crkve u načelu organiziraju prema državnim područjima na bazi posebnih Crkava, tako će se i na hrvatskom državnom području, držeći se istoga načela, Pravoslavna crkva odvojiti od Srpske pravoslavne Crkve i konstituirati u samostalnu (autokefalnu) crkvu, slično kao što je ustanovljena Makedonska pravoslavna Crkva.

Polazeći od današnjih *republika Hrvatske te Bosne i Hercegovine,* one bi na temelju sporazuma i slobodne volje njihovog stanovništva kao stare hrvatske zemlje trebale tvoriti jezgru buduće hrvatske države (Republika Hrvatska). K njima treba priključiti Sandžak, Boku Kotorsku, Srijem i Bačku. S obzirom na izmiješanost hrvatskog i srpskog pučanstva u raznim krajevima, u obostranom interesu Hrvata i Srba bila bi opsežnija *izmjena pučanstva između Hrvatske i Srbije.* Radi uređenja odnosa s Crnom Gorom, potrebna je izmjena pučanstva Hrvatske i s tom zemljom. Sa Slovencima će Hrvati morati povesti pregovore o istom problemu, koji, za razliku od Srbije i Crne Gore, u manjoj mjeri utječe na hrvatsko-slovenske odnose.

Različiti povijesni razvoj i posebnost hrvatskih zemalja danas su i praktički od velikog značenja i moraju doći do izražaja kod uređenja hrvatske države. Jaka svijest stanovništva, osobito Bosne i Hercegovine, o svojoj posebnosti, jake vjerske skupine —katolici, muslimani i pravoslavci—, prisutnost narodnih manjina, kao i potreba demokratizacije jednog dijela uprave u modernoj državi, nameće *decentralističko uređenje* hrvatske države na pokrajine ili zemlje. I kod toga rješenja treba voditi računa o tome, da Sandžak tvori sa B-H jednu cjelinu.

Hrvatsko državno područje moglo bi biti podijeljeno na ove četiri pokrajine ili zemlje, koje bi imale svoj Sabor i svoju vladu:

1. *Panonska Hrvatska,* koja se sastoji iz ovih područja: sjeverne Hrvatske, Like, kontinentalnog dijela Gorskog Kotara, Slavonije, Srijema, Baranje i Bačke. Sjedište pokrajine je Zagreb.
2. Pokrajina *Bosna i Hercegovina sa Sandžakom.* Sjedište pokrajine je Sarajevo.
3. Pokrajina *Dalmacija.* Sjedište pokrajine je Split.
4. Pokrajina *Istarska Hrvatska,* koja obuhvaća Hrvatsko Primorje. Istru i jadranski dio Gorskog Kotara. Sjedište pokrajine je Rijeka.

Za svu državu su organizirani ovi *zajednički poslovi:* zajednička državna uprava, gospodarska i financijska politika, novac, vanjska politika, glavni promet, pošta, brzojav i telefon, vojska i obrana zemlje uz potporu teritorijalne obrane, visoko školstvo, jedan dio stručnog školstva i vrhovni sud.

Središnja uprava provodi svoje poslove izravno i preko pokrajina, kotareva i općina.

Pokrajine su autonomne u školstvu, osim visokog i jednog dijela stručnog školstva, u sudstvu, osim vrhovnog i ustavnog sudstva, pokrajinskim financijama, u lokalnom prometu i pokrajinskoj upravi.

Pokrajinski ustavi, zakoni i uprava moraju biti u skladu s ustavom, zakonima i upravom *Republike Hrvatske.*

U okviru pokrajine Panonska Hrvatska može se urediti za Srijem, Baranju i Bačku posebno autonomno-upravno područje Vojvodina sa sjedištem u Subotici.

Unutar pokrajina slijedeće upravne jedinice su kotarevi i općine.

Osnovna politička jedinica u državi je općina. Kotarevi nemaju samoupravnih funkcija, nego su izvršni organi državnih vlasti.

Sjedište hrvatskog Sabora i hrvatske vlade je u Zagrebu.

Na bazi ovih načelnih prijedloga za opća politička rješenja moguća je suradnja među svim demokratskim snagama u domovini i u emigraciji, koje teže za ostvarenjem osobne slobode i demokracije u Hrvatskoj i nezavisnosti prema vani. Razlike u pogledima na unutrašnje rješenje problema u okviru međunarodne neutralnosti i samostalnosti ne moraju biti zapreka u radu za ostvarenje hrvatske države kao zajedničkog cilja. Uska suradnja nameće se i s narodima u jugoistočnoj Europi u svrhu ostvarenja jadransko-podunavske gospodarske zajednice.

Različiti stranački programi s ciljem ostvarenja hrvatske države ne moraju biti zapreka suradnji na bazi gore iznesenih temeljnih načela.

3. DRUŠTVENO-GOSPODARSKI SUSTAV

Temelj društveno-gospodarskog poretka u budućoj hrvatskoj državi je *uklanjanje današnjeg kolonijalnog položaja Hrvatske prema Srbiji i trajno onemogućenje bilo kojeg drugog stranog gospodstva u Hrvatskoj.* To je bitni preduvjet, da prirodna bogatstva i proizvodna sredstva mogu

biti stavljena u službu čitave zajednice, odnosno svega stanovništva hrvatske države. To privredno oslobođenje od vanjske dominacije i eksploatacije ujedno je preduvjet za sprečavanje nastajanja ne samo stranih, nego i domaćih monopola u korist raznih političkih i drugih interesnih skupina.

Socijalni i ekonomski problemi imaju danas ogromno značenje u čitavome svijetu. Glavno mjerilo za uspjeh svakog društvenog sustava su životne prilike i životni standard širokih narodnih slojeva. Za očuvanje socijalnog i političkog mira od goleme je važnosti *pravedna podjela narodnog dohotka* između pojedinih socijalnih skupina. Rješenje tih pitanja bit će jedna od najvažnijih zadaća hrvatske države.

Nakon neuspjeha komunističkog socijalno-ekonomskog sustava, treba tražiti *nova rješenja,* imajući uvijek *u vidu opće interese zajednice, zadovoljenje potreba širokih narodnih slojeva i trajno održanje socijalnog mira.* Umjesto komunističkog socijalnog i ekonomskog sustava, koji zarobljuje i eksploatira seljaka, radnika i intelektualca i koji uvodi u privredi birokratizam bez odgovornosti političkih i privrednih vođa i upravljača, mora stupiti *novi socijalni demokratski sustav,* koji radnome čovjeku omogućuje udjel u nacionalnom dohotku u omjeru s njegovim doprinosom i osigurava *dostojan životni standard i pokriće normalnih materijalnih i kulturnih potreba. Privilegiranosti* jedne društvene klase ili političke skupine *ne smije biti,* a sva prirodna bogatstva i proizvodna sredstva moraju biti stavljena u službu čitavog naroda.

S time u vezi mora se *isključiti i trajno onemogućiti monopol* u privredi po jednoj političkoj stranci, društvenoj klasi ili interesnoj grupi. Taj postulat danas je od najveće važnosti, kada i u zapadnim demokratskim državama izravni udjel države i društva i njihov utjecaj u privredi biva sve veći. Kao daljnji preduvjet za ostvarenje gore navedenih ciljeva mora se razviti *novi socijalno-ekonomski sustav.*

Novi društveno-gospodarski sustav mora biti *optimalna kombinacija društvene i privatne privrede u demokratskom političkom poretku.* Zato se uz društveni sektor mora pogodovati razvitak privatnog sektora s privatnim poduzećima u pojedinim granama privrede, da se omogući slobodna konkurencija i funkcioniranje zakona tržišta u službi općih interesa čitave društvene zajednice. Društveni sektor mora biti pod kontrolom javnosti te mora raditi pod istim uvjetima kao privatna poduzeća. Da se postigne brz i trajan napredak u privredi, mora se osigurati, da privatna inicijativa i osobni interes dođu do punog izražaja, kao osnovne pokretne snage u privrednom životu.

Iz svega slijedi, da se u općem interesu *ne će vraćati u privatne ruke krupna industrijska, trgovačka, bankarska, prometna i druga poduzeća.* Ta će se poduzeća reorganizirati, da posluju po načelima privatnog poduzeća, ravnajući se prema principu rentabilnosti i snošenja odgovornosti njegovih funkcionera, uz oslobođenje od birokratskih mjera i političkog monopola. To znači, da bi se poduzeća pretvorila u dionička društva, a dionice bi se podijelile između središnje državne vlasti, pokrajina i općina, već prema njihovom doprinosu u izgradnji tih poduzeća i prema njihovom općem značenju. Izvjesni manji dio dionica bi se uz određene uvjete mogao ustupiti radnicima, namještenicima i potrošačima. Ta i

druga velika poduzeća građena su na žrtvama čitavog naroda, pa prema tome zajednica dolazi u prvome redu u obzir kod podjele vlasništva u novom demokratskom poretku.

Uz tako reorganizirana velika i veća poduzeća mogu se slobodno osnivati i razvijati privatna poduzeća, koja će uz iste uvjete rada stupiti u konkurenciju s društvenim sektorom. Sitna privredna poduzeća manje su prikladna za društveni sektor. Tu će se raširiti pretežno privatna poduzeća, a veliku će ulogu igrati najraznovrsnije *zadruge,* koje i danas postoje

VELIKOSRPSKO «RJEŠENJE»
HRVATSKOG PITANJA U SADAŠNJOJ JUGOSLAVIJI

u velikom broju, ali su bez slobode i izvršni su organi Komunističke partije. Demokratizirane slobodne zadruge zauzet će svakako veoma važno mjesto u budućnosti, a posljedica demokratizacije bit će i to, da će i one morati stupiti u slobodan natječaj na tržištu.

Ni veliki građevni objekti i gradilišta ne dolaze u obzir za vraćanje prijašnjim vlasnicima, nego radikalna reorganizacija poslovanja i upravljanja na principu rentabilnosti poduzeća.

Nakon totalnog neuspjeha komunističke agrarne politike, u *poljoprivredi su potrebne radikalne promjene.* Obiteljsko *seljačko gospodarstvo* najprikladnija je proizvodna jedinica u poljoprivredi. Država i seljačke organizacije moraju unapređivati razvoj obiteljskog seljačkog gospodarstva, da ono može racionalno upotrebljavati proizvodna sredstva i osiguravati sposobnost konkurencije hrvatske poljoprivrede prema drugim zemljama. Pri tome kao glavna svrha seljačkog gospodarstva mora biti opskrba zemlje hranom i poljoprivrednim sirovinama, osiguranje života i razvoja seljačke obitelji, održanje socijalne ravnoteže u okviru čitavog naroda te osiguranje primjerenog dohotka seljačkoj obitelji. Danas seljačko gospodarstvo u doba industrijske civilizacije čini čitavom društvu posebnu uslugu njegom i zaštitom prirode i održanjem ravnoteže u prirodi. Ova socijalno-ekološka funkcija poljoprivrede dobiva preko obiteljskog seljačkog gospodarstva sve više na važnosti.

I seljačko gospodarstvo morat će tražiti *nove organizacijske forme,* osobito u pogledu suradnje između pojedinih gospodarstava na širokoj bazi i zajedničke upotrebe proizvodnih sredstava, a u prvome redu strojeva, ali i zgrada, pa i u pogledu zajedničkog obavljanja nekih radova. To je potrebno u svrhu prilagođenja novom gospodarskom i tehničkom razvoju. Bitno je kod toga, da seljak ostane osobno slobodan i da se služi prednostima zajednice i sa svoje strane dade svoj doprinos zajednici.

Jedna od glavnih mjera za unapređenje seljačkog gospodarstva i poljoprivrede općenito sastoji se u davanju povoljnih kredita te u posebnim dotacijama kod poboljšanja agrarne strukture i izgradnje zdravog tržišta. Domaća poljoprivreda mora biti sposobna za natjecaj na međunarodnom tržištu, ali, s druge strane, mora joj biti pružena zaštita protiv nelojalne strane konkurencije. Važno sredstvo unapređenja poljoprivrede je i politika cijenâ, koja uz interes poljoprivrede mora uzeti u obzir i interese čitave zajednice i mogućnosti tržišta. Vanjska trgovina mora uzeti u obzir interese i značenje domaće poljoprivrede.

Država štiti vlasništvo seljaku nad njegovim gospodarstvom, a omogućuje mu, osobito kreditom, povećanje posjeda kupnjom ili zakupom zemljišta.

U planinskim krajevima i u krajevima s otežanim uvjetima proizvodnje potrebno je u svrhu održavanja seljačkih obitelji primijeniti posebne socijalne mjere, osim ekonomskih, da se spriječi depopulacija tih krajeva.

Uz seljačko gospodarstvo potrebno je razviti *industrijsku poljoprivredu,* ali koja ne smije opterećivati državnu blagajnu i zajednicu, nego poslovati po načelima samostalnog poduzeća i ravnati se prema rentabilitetu. Potreba industrijskih poljoprivrednih gospodarstava proizlazi iz činjenice, da se danas velike površine zemljišta nalaze u vlasništvu zadruga i zajednice općenito. Jedan dio te površine treba dati seljacima na dugoročan zakup. No kako se odlaskom mlađih naraštaja sa sela broj seljaka i interes za poljoprivredu znatno smanjuje, morat će se reorganizirati današnji društveni sektor u prilog stvaranja velikih gospodarstava

za masovnu proizvodnju stanovitih proizvoda na industrijskoj bazi, dok će ostatak društvenih imanja preuzeti funkcije dobara za proizvodnju sjemena i rasplodne stoke, za škole i specijalnu izobrazbu seljaka, stručnjaka i tehničara.

Dok je *zemljište u poljoprivrednim zonama vlasništvo privatno i društveno,* dotle zemljište izvan te zone kod svih prodaja izvan uže obitelji uz posebno uvjete prelazi u društveno vlasništvo (općina, pokrajina, država), koje se uz posebne uvjete daje dugoročno na korištenje privatnicima, društvenim ustanovama i poduzećima. Nepoljoprivredna gradilišta moraju biti u društvenom vlasništvu.

Građevne objekte mogu u svim veličinama graditi privatna i društvena poduzeća u svome vlasništvu i uz uvjete slobodne konkurencije.

Radnik mora u hrvatskoj državi dobiti svoja osnovna *radnička demokratska prava,* koja su danas pogažena. U novom društvenom poretku radnik mora imati trajno jamstvo, da može osnivati svoje demokratske *organizacije,* da *samostalno i slobodno bira svoje predstavnike,* koji će zastupati njegove interese i boriti se za njegova prava. Radniku mora biti zajamčeno *pravo štrajka* kao osnovno demokratsko pravo. Radnik mora dobiti *pravednu odštetu za rad,* da može osigurati normalni život svoje obitelji i zadovoljiti i materijalne i kulturne potrebe. Radnik ima pravo na svoj *udjel u povećanju produktivnosti* i u napretku u privredi prema svome doprinosu. Sudjelovanje radnika u poslovanju poduzeća regulirat će se posebnim zakonima, u smislu stranog i domaćeg iskustva na tome području. Pri tome i u zakonskim okvirima, radnik treba imati stvarno pravo suodlučivanja i pravo na informacije o poslovanju, a ne biti obična fasada, iza koje stoje partijski i grupaški interesi.

Namještenici, slobodna zvanja i privatni privrednici imaju na temelju demokratskog poretka *puna prava organiziranja i zaštite svojih profesionalnih i socijalnih interesa.*

Društvo i privreda moraju biti organizirani tako, da pojedinac postigne maksimum ostvarenja osobnih prava bez oštećivanja zajednice. Pojedinac se podređuje interesima zajednice, jer se on može održati samo u okviru zajednice, koja mora trajno nastojati doseći što veći napredak i prosperitet.

Hrvatska privreda mora se *organski uključiti u međunarodnu izmjenu dobara i usluga* i nastojati postići što veći efekt. Izvoz visoko kvalitetnih dobara i usluga je prvi i najbitniji uvjet za to. Poljoprivreda i turizam, industrija i sirovine te usluge u prometu pružaju hrvatskoj privredi velike mogućnosti u međunarodnoj izmjeni.

Među temeljna demokratska prava spada i *sloboda kulturnog stvaranja,* a ujedno i korišćenja blagodati svih dostignuća kulture i civilizacije za sve građane. Tu spada i pravo na školovanje, uvijek vodeći posebnu brigu o potrebama društvenog i ekonomskog života zajednice.

Državna vlast u suvremenom demokratskom poretku ne može se ograničiti na ulogu promatrača i stražara u ekonomskom i socijalnom životu, ali ona ne može uzeti ni monopol vlasništva i upravljanja u privredi. Njezina je *osnovna zadaća u privredi, da pojedinim društvenim slojevima*

i granama privrede osigura pravedni udjel u narodnom dohotku, da posreduje i izravnava u konfliktima, da ne dozvoljava izrabljivanje slabijega te da iz *zajedničkih sredstava poduzimlje mjere u korist slabijih slojeva,* kao i mjere, koje su u interesu održanja zdrave *socijalne ravnoteže.* Država mora unapređivati i pomagati *razvijanje privatnog i društvenog sektora privrede,* dok će omjer privatnog i društvenog sektora privrede biti po narodu određen u vidu općih narodnih interesa i prema stupnju opće-ekonomskog i socijalnog razvoja. Imajući pred očima te ciljeve, čitava ekonomska politika mora poštivati osnovne zakone svakog zdravog tržišta: *slobodno funkcioniranje ponude i potražnje.*

IV. SREDSTVA ZA OSTVARENJE HRVATSKE NACIONALNE SLOBODE I DRŽAVE

Hrvatski narod u domovini predstavlja glavninu hrvatskih političkih snaga. Emigracija je bitno produženje i pojačanje snaga u domovini i predstavlja danas moćan i utjecajan politički čimbenik. Sve te snage su potencijalni članovi budućeg hrvatskog fronta i pokreta u borbi za hrvatsku demokratsku državu. Te snage će imati uspjeha, ako se uklope u zbivanje u naprednom svijetu i ako se ujedine u borbi za slobodu s drugim ugroženim narodima. Hrvatska borba za slobodu je usmjerena protiv današnje sovjetsko-srpske, kao i svake druge okupacije i agresije. Stranačke i ideološke razlike ne bi u današnjim sudbonosnim zbivanjima trebale biti zapreka za zajednički rad i nastup u tome okviru. Tko je protiv tuđe vlasti i okupacije u Hrvatskoj, tko nije pred hrvatskim narodom kompromitiran i ne želi mu nametnuti diktaturu i totalitarizam, taj će naći svoje mjesto u okviru novih velikih zadataka.

Skori događaji odlučit će sudbinom Hrvatske i njezinog stanovništva za dugo vremena. U kojoj će mjeri ta sudbina biti odlučena mirnim, a u kojoj mjeri sredstvima otvorene borbe, sada je nejasno. Hrvati danas moraju na sve biti pripravni. Držanje Srbije i Srba prema hrvatskim nacionalnim ciljevima uvelike će utjecati na tok događaja. Do sada sa srpske strane nema znakova razumijevanja i potpore Hrvatima. Možda će odgovorni Srbi u svome interesu uvidjeti opravdanost hrvatskih zahtjeva i izbjeći nepotrebnu borbu i žrtve?

NAPOMENA

Suvremeni problemi političkog i socijalnog uređenja hrvatske države i njezinog međunarodnog položaja obrađeni su u *novije vrijeme* posebno u ovim publikacijama:

J. Petričević: Hrvatski nacionalni problemi i ciljevi. «Hrvatska revija», god. XIV., sv. 2-3, 1964. (Posebni otisak).

J. Petričević: Put k ostvarenju hrvatske države i međusobni odnosi država-nasljednica Jugoslavije. «Hrvatska revija», god. XVI., sv. 1, 1966 (Posebni otisak).

x x x: *Program hrvatske demokratske opozicije.* München, 1968.

Hrvatska danas i sutra. Prvi simpozij Hrvatske revije, Knjižnica Hrvatske revije, München, 1969.

Hrvatski razgovori o Slobodi. Drugi Simpozij Hrvatske revije. Drugo izdanje. Knjižnica Hrvatke revije, Barcelona, 1974.

Ove su publikacije dobrim dijelom bile upotrebljene kod izrade gornjeg prikaza.

Prije je kod Hrvata na seljačkoj bazi *Stjepan Radić* razvio napredni načelni politički i društveno-gospodarski program za uređenje *hrvatske seljačke republike,* koji je 1921. prihvaćen kao *program Hrvatske Seljačke Stranke («Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske»).*

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke je u Drugom svjetskom ratu prihvatilo Jugoslaviju kao okvir za rješavanje hrvatskog pitanja. Nakon rata, dr. Krnjević, napose jasno nakon Mačekove smrti, raskinuo je s tom politikom i postavio zahtjev za stvaranje hrvatske države.

Ustaški pokret nije imao, osim opće ideje hrvatske države, *razrađeni* politički, niti društveno-gospodarski *program. Improvizacije staleškog društvenog uređenja* u NDH od 1941.-1945. bile su više kopije stranih ideja i programa na hrvatskim društvenim temeljima i u nekim prijašnjim organizacijama. Osnova programa bila je ostvarenje hrvatske države.

Hrvatski komunisti su već prije prošlog rata i u sâmom ratu *prepustili Srbima rješavanje hrvatskih* političkih i društveno-gospodarskih *problema* u velikosrpskoj Jugoslaviji. Posljedica toga je ponovni *kolonijalni položaj Hrvatske,* koji još uvijek traje.

MISAO NA HRVATSKU: *Crkva sv. Marka, Banski dvori* (lijevo) i *Sabornica.*

UJEDINJENI NARODI GODINE 1975. I HRVATI

ANĐELKO BELIĆ

JA SAM se neki dan na našem sveučilištu upoznao s izraelskim generalom Moše Dayanom. On je rekao, da nema mnogo povjerenja u Ujedinjene Narode kao sredstva za rješenje izraelskog pitanja, jer da Ujedinjeni Narodi nisu dovoljno djelotvorni.

Ako najslavniji izraelski vojnik-političar veli, da za rješenje izraelskog pitanja Ujedinjeni Narodi nisu pravo mjesto, što da mislimo mi Hrvati o toj organizaciji, kao mogućem forumu za rješavanje našeg pitanja?

Međutim, ako pitamo Jasira Arafata, što on misli o Ujedinjenim Narodima, čut ćemo onda sasvim drugačiji odgovor. Da ne ulazim u nikakovu analizu mogućeg Arafatovog mišljenja, predlažem čitaocima, da pažljivo pročitaju niže navedenu «Rezoluciju» Glavne Skupštine Ujedinjenih Naroda, koja se odnosi na palestinsko pitanje, i da u svakom redku, gdje se spominje riječ «Palestina» i «palestinski», te riječi u duhu zamijene s riječima «Hrvatska» i «hrvatski». Rezolucija ima naslov na engleskom «On Palestinian Rights», što znači «O palestinskim pravima» i izglasana je sa 89 glasova u korist rezolucije, 8 protiv i 37 uzdržanja. Glasovanje je izvršeno u zgradi Ujedinjenih Naroda u New Yorku na 22. studenoga 1974. Slijedi točan tekst rezolucije:

«Glavna Skupština

Nakon što je promotrila pitanje Palestine,

Nakon što je čula izjavu Palestinske Oslobodilačke Organizacije, koja predstavlja narod Palestine,

Nakon što je čula druge izjave, koje su bile dane za vrijeme raspravljanja,

Duboko zabrinuta, da još uvijek nikakovo pravedno rješenje palestinskog pitanja nije postignuto, i priznajući, da pitanje Palestine trajno predstavlja opasnost međunarodnom miru i sigurnosti.

Priznajući da palestinski narod ima pravo na samoopredjeljenje u skladu s Poveljom Ujedinjenih Naroda,

Izražujući teškú zabrinutost, što je palestinski narod spriječen u uživanju svojih neotuđivih prava, i napose u uživanju svog prava na samoopredjeljenje,

Vođena ciljevima i načelima Povelje,

Pozivajući se na svoje prijašnje rezolucije, koje potvrđuju pravo palestinskog naroda na samoopredjeljenje,

1. Ponovno potvrđuje neotuđiva prava palestinskog naroda, koja uključuju:
   (a) Pravo na samoopredjeljenje bez vanjskih utjecaja;
   (b) Pravo na narodnu nezavisnost i suverenost;
2. Ponovno potvrđuje pravo Palestinaca, da se vrate svojim domovima i posjedima, s kojih su bili protjerani i iskorijenjeni, i poziva njihov povratak;
3. Naglašuje, da puno poštivanje neotuđivih prava palestinskog naroda i njihovo ostvarenje jesu neobhodni za rješenje palestinskog pitanja;
4. Priznaje, da je palestinski narod glavni sudionik pri stvaranju pravednog i trajnog mira na Bliskom Istoku;
5. Nadalje priznaje pravo palestinskog naroda, da na svaki način zadobije svoja prava, koja su u skladu sa svrhom i načelima Povelje Ujedinjenih Naroda;
6. Poziva sve države i međunarodne organizacije, da dadu svoju pomoć palestinskom narodu u njegovoj borbi za obnovljenje svojih prava, u skladu s Poveljom;
7. Zahtijeva od Glavnog Tajnika, da uspostavi dodire s Palestinskom Oslobodilačkom Organizacijom u svim stvarima, koje se tiču palestinskog pitanja;
8. Zahtijeva od Glavnog Tajnika, da izvijesti Glavnu Skupštinu na svojoj tridesetoj sjednici o stvarnoj primjeni ove rezolucije;
9. Odlučuje, da se predmet pod naslovom «Palestinsko pitanje» stavi na privremeni ročišnik tridesete skupštine.»

Osim ove rezolucije, donesena je još i jedna druga, gdje se Palestinskoj Oslobodilačkoj Organizaciji daje status «promatrača» na svim sastancima, koji bi bili organizirani pod okriljem Glavne Skupštine.

Ipak, usprkos ovim rezolucijama, palestinsko pitanje još nije riješeno. Očito je, da paralelno uz Ujedinjene Narode, kao središta za kolektivno rješavanje međunarodnih problema, postoji na međunarodnom polju još jedan drugi sklop sila, koji radi u skladu s Ujedinjenim Narodima, kada mu se to sviđa; a ide protiv odluka Ujedinjenih Naroda, kad mu takove odluke politički ne odgovaraju. Takav odnos snaga stvarno je bio već predviđen 1945. u San Franciscu, kad se je sastavljala Povelja Ujedinjenih Naroda. U međunarodnim odnosima, još prije nekoliko stoljeća, prihvaćen je princip o suverenoj jednakosti velikih i malih država. To znači, da u Glavnoj Skupštini Ujedinjenih Naroda, neke male, novonastale otoci-države, s manje od milijun stanovnika svaka od njih, imaju jednaka prava glasanja u Glavnoj Skupštini kao države obujma Sjedinjenih Država, Kine ili Rusije. Ili, uzmimo primjer karibskih država, Trinidad i Tobago, Jamaica, Haiti i Santo Domingo, po veličini patuljaste države, nadglasuju, po postojećem sustavu, kombiniranu snagu Sjedinjenih Država, Rusije i Kine! Rezultat glasovanja: četiri suverene države protiv tri! Kako stvari danas stoje, oko 5 % pučanstva cijelog svijeta ima u Glavnoj Skupštini absolutnu većinu, a 10 % tog istog pučanstva, ima dvotrećinsku većinu, koja teoretski može donositi najsudbonosnije odluke za obstanak ili nestanak čitavog čovječanstva!

Protuteza ovom stanju stvari u Glavnoj Skupštini jest činjenica postojanja Sigurnosnog Vijeća, čija je glavna ovlast sadržana u jednostavnim definicijama, da svi članovi Ujedinjenih Naroda prenose na Sigurnosno

Vijeće «prvenstvenu odgovornost» za održanje međunarodnog mira i sigurnosti, i da se svi članovi Ujedinjenih Naroda obvezuju, da će u dobroj vjeri ispuniti odluke Sigurnosnog Vijeća. Tko su ti članovi Sigurnosnog Vijeća, čije će odluke u dobroj vjeri ispuniti svi članovi Ujedinjenih Naroda? Ima ih svega petnaest; deset se od njih biraju na dvogodišnju službu, dok su pet od njih za sva vremena tamo predstavljene, i bez njihove suglasnosti se ne može poduzeti nikakova međunarodna djelatnost. To su veliki pobjednici iz Drugog svjetskog rata: Sjedinjene Države, Engleska, Francuska, Rusija i Kina. Ako se bilo koji od njih usprotivi makar i inače jednodušnoj odluci toga tijela, ništa se ne može poduzeti: to je taj slavni «veto», institucija međunarodne politike, koja daje pravo «Velikoj Petorici», da spriječe bilo koju međunarodnu djelatnost, ako je protivna njihovim političkim interesima. Naglašujemo, ovdje se ne radi o respektiranju jednog priznatog pravnog principa, već o zaštiti političkih interesa pobjednika iz prošlog rata. Svakomu je jasno, da je upravo smiješno, da su danas iz koncerta velikih sila formalno isključene snažne i miroljubive države kao Japan i Zapadna Njemačka.

Još nešto s time u vezi. Međunarodno pravo je zbirka pravnih pravila, koja se ne primjenjuju automatski i ex offo. Pravo na narodno samoodređenje sadržano je u Povelji Ujedinjenih Naroda, bilo je obilato primjenjivano u procesu dekolonizacija. Ali ono ne mora uvijek biti primijenjeno, jer Ujedinjeni Narodi, prema procesualnim pravilima iz same Povelje, mogu kad hoće, a ne moraju kad neće, ta ista pravila primjenjivati. Oni ne postupaju po pravdi, već prema interesima i odnosima snaga velikih sila. Još jedino nedekolonizirano carstvo na ovom svijetu je Sovjetska Rusija, koja je nakon boljševičke revolucije zadržala sve carske kolonije. I da ironija bude još veća, zadržala je, i nakon Drugog svjetskog rata i nakon Nürnberškog suđenja, Estoniju, Letoniju i Litvu pod svojom vlasti, bez obzira na činjenicu, da je do njih došla ujesen 1939. tajnim protokolom Hitlera i Staljina o dijeljenju istočne Europe na njemačke i ruske interesne zone. Ja sa slašću čitam mojim studentima telegram, kojim sovjetska vlada čestita nacističkoj vladi osvojenje Varšave!

Mi smo narod starih pravica. Za stare pravice borili su se hrvatski staleži protiv Madžara i Austrijanaca; za stare pravice digao je Matija Gubec svoju seljačku bunu; za stare pravice smo se kao studenti nazdravljali po vlaškouličkim i drugim krčmama i gradili protujugoslavenske barikade na Sveučilištu; za stare pravice već trideset godina organiziramo našu protujugoslavensku emigrantsku borbu. To je krasno, to je idealistički, to je točno, to je duboko, to je moralno nadahnjavajuće, to je pravno, to je ljudski, to je božanski. Ali samo do jednog stepena: jer, *mi smo se za stare pravice uvijek borili uzalud.* Nikada ih nismo ostvarili, osim efemerno u znaku Desetog Travnja. Prema tome, moramo zaključiti, da *borba za stare pravice negdje mora imati neku tešku pogrešku.*

Međunarodni odnosi imaju svoje standarde, svoja pravila igre, a koja mi ne igramo. Mi moramo promijeniti našu vanjsku politiku. Ne smijemo se samo pouzdavati u pravdu —koja možda negdje i postoji, ali ne za nas— već *moramo našu političku borbu podvrći pravilima igre koju diplomati igraju.*

Kemičari znadu gdje stoje. Oni pomiješaju dvije jedinice vodika s jednom jedinicom kisika, i uvijek dobiju vodu. Matematičari su dosta sigurni također. Oni uzmu dvije jabuke i dodaju još dvije jabuke, i sada imaju četiri jabuke. Malo im se komplicira život, kad uzmu dvije jabuke, dvije violine i dvije ribe; onda imaju šest čega? A politički naučenjaci jedva ikada znaju gdje stoje; njihov je teren pokretan kao saharski pijesak, i na njemu je teško bilo što graditi. Stoga se je njihovo polje ograničilo na relativno mali broj strogo znanstvenih djelatnosti. Njihov je pristup empirički. Oni bilježe i mjere samo ono, što je utvrđeno, da se je stvarno dogodilo. Kad se neke činjenice u sličnim okolnostima, na sličan način obnavljaju, onda oni postavljaju teoriju; a kad se teorija kroz dugo vremena opažanja pokaže kao uvijek postojeća, onda je proglašuju zakonom ljudskog političkog ponašanja. Prema tome vidimo, da nema znanstvene formule, po kojoj bi se svi budući politički problemi automatski rješavali. Samo neki od njih pokazuju tendenciju trajnog opetovanja.

Iznimku ovom mišljenju predstavljaju marksisti sa svojim povijesnim predeterminizmom. Oni su svoju teoriju proglasili čistom znanosti, i oni točno znadu što nam budućnost nosi. Netko je o tom napravio šalu, pa je rekao, da je na međunarodnom sastanku komunističkih povjesničara, filozofa i političkih naučenjaka, kratko nakon smrti Staljina, u Varšavi, ruski predsjedatelj ovako pozdravio skupinu: «Drugovi, prošlost se može mijenjati kako god se hoće, samo je budućnost nepromjenljiva.»

Koje su to bazične činjenice, koje su politički naučenjaci realističke škole priznali kao uvijek postojeće u svakom političkom sistemu?

Prvo: Kroz otprilike osam tisuća godina zabilježene povijesti, opaženo je i utvrđeno, da se ljudska narav nije skoro ni za dlaku promijenila. Okrutnost, lakomost, sebičnost, oholost, zavist, zloća, svadljivost, nepoštenje, sklonost mitu nalaze se gotovo nepromijenjene u svim pojedincima i skupinama, koje je povijest opisala od toliko tisućljeća unatrag do danas. Prije dvije tisuće godina Krist nas je učio, da ljubimo bližnjega svoga kao samoga sebe; činimo li to? A kad bismo to zaista radili, onda uopće ne bismo trebali nikakovih političkih teorija! Realistička škola prema tome tvrdi, da je mit i utopija graditi jednu političku teoriju, čiji je uvjet za uspjeh sveopća suradnja, idealizam, bratimstvo, nesebičnost, plemenitost i tako dalje. Realni se politički programi moraju bazirati na kombinaciji obih elemenata, slozi i neslozi, sebičnosti i nesebičnosti, sličnosti i različnosti. Mi se Hrvati strašno žalostimo, da toliko napora trebamo ulagati, da se u bilo čemu složimo. Mi nismo ništa drugačiji od preostatka ljudskog roda; ono što trebamo je, da se u praktičnom vođenju

politike pomaknemo s pretjerano idealističkog na niže realističko područje; mi trebamo manje ideologije, a više pragmatizma.

Drugo: Kroz isti taj razmak vremena politički realisti ustanovili su, da se čovjek uvijek borio za vlast, da je ta borba sastavni dio njegova značaja, i da će uvijek postojati. Žene su se borile s muževima za vlast u braku, muškarci međusobno da postanu gradonačelnici, senatori i predsjednici banaka; prinčevi da postanu kraljevi, a države da prošire svoje granice i tako povećaju svoju vlast, svoju nezavisnost i sigurnost. Potpis ugovora o svetosti sadanjih europskih granica u Helsinkiju nije nekom magikom promijenio ljudsku narav. Borba za vlast ići će dalje, i granice i vlade će se mijenjati prema odnosu realnih političkih snaga.

Amerika i Rusija borile su se za vlast za vrijeme Trumanovog hladnog rata, za vrijeme Kruščovljeve koegzistencije, za vrijeme Nixonove détente, a borit će se i u periodu Brežnjevljevog Helsinkija. Te zemlje ne ratuju samo zato, jer njihove oružane snage i njihovi sustavi savezništva stoje u ravnovjesju, u stanju «balance of power»; jedan rat s konvencionalnim oružjem mogao bi trajati dvadeset godina, a rat s atomskim oružjem dvadeset minuta. Ali borba za vlast će ići dalje, i jedna i druga strana pokušat će pojačati i proširiti svoje položaje, s povišenim naoružanjima i traženjem novih baza i saveznika.

U načelu, dosta su jasno povučene granice između interesnih zona Rusije i Amerike u Europi. U tom okviru interesnih zona moramo tumačiti tragični svršetak Madžarske revolucije. Madžari su slušali Radio Free Europe, nadali su se američkoj intervenciji, i čak intervenciji Ujedinjenih Naroda, ali nisu računali s krvavim političkim stvarnostima: Madžarska je bila sastavni dio sovjetskog političkog bloka, s članstvom u Varšavskom paktu, i rušenje jednog dijela tog bloka značilo je rušenje dijela sovjetske moći. A to Rusija nije mogla dozvoliti, čak i uz riziko ulaska u novi svjetski rat.

Slična situacija zbila se je nedavno s Portugalom. Portugal je dio američkog političkog bloka, s članstvom u NATO-u. Rusija je pokušala, da tamo osvoji što se osvojiti može. Ali je SAD pokazala zube, kao što ih je SSSR pokazala u madžarskom slučaju.

Treće: Politički realizam zahtijeva uzimanje u obzir još jedne empiričke observacije. Trajna politička prijateljstva mogu se stvarati i uščuvati samo onda, ako postoji identičnost interesa na obje strane. Francuska i Srbija imale su jedinstvenost interesa u Prvom svjetskom ratu, jer su im zajednički neprijatelj bile Centralne Sile. Nakon toga rata identičnost njihovih interesa bila je nastavljena time, što su i Francuska, kao i proširena Srbija pod imenom Jugoslavija, htjele uščuvati novi pobjednički red u Europi, stvoren u Versaillesu. Njemačka i Madžarska, u istom vremenskom razmaku, imale su zajednicu interesa, jer su obje htjele uništiti taj novi red. Doktoru Krnjeviću se predbacuje, što nije za ratnih godina u Londonu, uz blagoslov Engleske, proglasio savezništvo između Hrvatske i Engleske; takova nešto se nije moglo ostvariti, jer onda nije postojao nikakav identitet interesa između Engleske i Hrvatske. Prije nekoliko

godina, jedan hrvatski list u Europi, iz čistog domoljublja i u očajničkom pokušaju, da spasi Hrvatsku od srbskog genocida, pokušao je povezati interese samostalne Hrvatske Države s interesima Sovjetske Unije. Da li postoji, ili da li je ikada postajala ikakova zajednica interesa između istočne, ortodoksne i kolektivističke Rusije, i zapadne, katoličke i individualističke Hrvatske? U vanjsko-političkim odnosima, da li su te dvije nacije ikada u povijesti imale zajedničkog prijatelja ili neprijatelja? Iskonski odgovor na ovo pitanje napisao je srbski vidovnjak Dušan Nikolajević u svojoj drami «Volga, Volga» desetak godina prije početka Drugog svjetskog rata. U imaginarnom sastanku Dostojevskog i Lenjina, Dostojevski halucinira: *«Vladimire Iljiču, golubane moj, razapni me i uništi Europu! Smrvi Michelangelovog Mojsiju u prah i pepeo i sruši pariško Notre Dame do temelja! Uništi i razbij sve katoličke kipove Krista! Neka s lica zemlje nestane rimsko kršćanstvo! Neka ostane samo naša slavenska majka, naša pravoslavna Rusija! Nek nabuja Volga, neka se razlije naša sveta rijeka i poplavi čitavu Europu i sve njene hramove božje...»* A Lenjin odgovara: *«Fjodore Mihajloviču Dostojevski, golubane moj, ljubim tebe, brate moj i genije naš! Rusija će uništiti Europu! Fjodore Mihajloviču Dostojevski, ponavljam ti, uništit će ju, golubane moj, golubane moj ruski...!»**

Vidjeli smo do sada čitav niz raznih činjenica iz polja međunarodnih odnosa, koje, izgleda, bacaju svaka poneku zraku svog svjetla na naš hrvatski problem. Obnovimo ih ukratko, prije nego li pokušamo povući korisne zaključke. koji bi mogli, makar i u najmanjoj mjeri, pomoći rješenju hrvatskog pitanja.

1) Moša Dayan ne vjeruje previše u Ujedinjene Narode, jer ih ne smatra dovoljno djelotvornim.

2) Jasir Arafat misli drugačije; on je tamo prije godinu dana odnio ogromnu diplomatsku pobjedu, kad je Glavna Skupština izglasala rezoluciju, kojom se pozivaju sve države svijeta, da dadu pomoć palestinskom narodu.

3) Arafatova organizacija dobila je status trajnog promatrača u Ujedinjenim Narodima.

4) Usprkos tim uspjesima, palestinsko pitanje još nije riješeno.

5) Postoji sukob između Glavne Skupštine, gdje prevladava brojčana nadmoć nesvrstanih malih država, ali koje nemaju stvarne vojničke moći, i velikih sila, koje sada redovito ostaju u manjini, ali posjeduju stvarnu vojničku i ekonomsku moć.

6) Ujedinjeni Narodi ne primjenjuju svoja vlastita načela i pravila, na primjer ono o samoodređenju, po službenoj dužnosti, već samo onda, kad se nađe dovoljan broj glasača, da prisile tu organizaciju na djelo.

7) Naša borba za nezavisnost vođena je do sada na previše idealis-

---

* Citirano prema članku Gašpara Bukovačkog u *Hrvatskom glasu* od 17. rujna 1975.

tički način, bez dovoljne veze s političkim realnostima, koje bi bile temeljene na političkim interesima, a ne na pravicama.

8) Škola političkog realizma utvrdila je svoje principe, koji se odnose na bilo koju političku djelatnost:

a) U politici se više uspijeva s pragmatizmom, nego li s forsiranjem ideološkog dogmatizma.

b) Borba za vlast je vječna karakteristika djelatnosti svih pojedinaca i svih država; ona će ostati bitna oznaka odnosa Amerike i Rusije, usprkos détente i ugovora u Helsinkiju.

c) Škola političkog realizma ukazuje na važnost «identičnosti interesa» za stvaranje vanjskopolitičkih saveza. Ima li bilo koja velika sila identičnost interesa s Hrvatskom? Ili s Jugoslavijom?

Od svih znanosti, najmanje su znanstvene političke znanosti. One nemaju formule za rješenje nijednog političkog problema, pa tako ni hrvatskog. One imaju svoju metodu, koja jest znanstvena, ali koja u najboljem slučaju može proizvesti samo nekoliko vjerojatnih varijanata nekog određenog problema, ali nikada i jednog sigurnog rješenja. To su te tako zvane «opcije», koje stručnjaci u ministarstvima vanjskih poslova predlažu svojim ministrima kao alternative za njihovu konačnu odluku.

Hrvatski narod u izbjeglištvu stvorio je ove godine najpolitičkije djelo u zadnjih trideset godina: izabrao je svoj demokratski Sabor, koji predstavlja hrvatsku narodnu volju u svim njenim različitim izrazima: od ljevice do desnice. Ali nikakove sumnje nema u jednoj stvari: svi, absolutno svi, žele rušenje Jugoslavije i stvaranje nezavisne hrvatske republike. A izvan Sabora, ono što najviše oduševljava nas starije je dodir mlade ljevice i desnice u revolucionarnom žaru, potpuno u stilu revolucionarnih djelatnosti, definiranih u riječima revolucionarca Nehajeva, jedno stotinjak godina unatrag: *«Revolucionarac nema nikakovih osobnih interesa, nikakovih poslova, nikakovih osjećaja, nikakovih veza, nikakovog vlasništva, čak niti vlastitog imena... On mrzi i prezire postojeće moralne zakone... štogod pomaže pobjedu revolucije, je etičko; štogod ju sprječava, je kriminalno... Sva nježna osjećanja rodbinstva, prijateljstva, ljubavi, zahvalnosti, i čak i časti, moraju biti ugušena u njemu kroz jedinu, hladnu strast revolucije...»*

To su osjećaji mlade generacije, koja od hrvatskog Sabora očekuje samo jednu stvar: što brže rušenje jugoslavenske tamnice. Prije nekoliko godina ovu istu stvar istaknuo je jedan govornik na proslavi Desetog Travnja u Buenos Airesu: *«Narasli su osvetnici Bleiburga!» Jesu, narasli su, i neka ih se Jugoslavija čuva!*

Međutim Hrvatsko Narodno Vijeće, njegov Sabor i Izvršni Odbor, moraju ostati *miroljubivo političko tijelo,* koje će se boriti za hrvatsku državnu samostalnost samo onim sredstvima, koja su dopuštena. U prvom redu, trebat će sustavno organizirati rušenje anti-hrvatskog stereotipa u

svjetskoj štampi, gdje se skoro uvijek čisto mehanički poistovjećuje hrvatstvo s fašizmom, a jugoslavenstvo sa slobodarstvom. Mi smo revizionisti, —strašna riječ u međunarodnim odnosima, pogotovo nakon Helsinkija—, jer mi želimo promjenu postojećeg status quo-a. Jest, mi to želimo, ali ne želimo ni rata ni sukoba, niti remećenja postojećeg svjetskog poredka; mi želimo mirnim putem izići iz Jugoslavije. Hoće li nestanak Jugoslavije poremetiti postojeći odnos snaga u svijetu, odnosno «balance of power» između Amerike i Rusije? Ne! Mnogi su Hrvati tokom godina, razočarani, napuštali američki State Department, kad bi im se ponavljalo, da Amerika održava prijateljske veze s Jugoslavijom, i da neće podupirati njeno rušenje.

To je točno. Ali to je samo slika na površini. Ujesen 1970. tadašnji predsjednik Amerike Nixon posjetio je Jugoslaviju. Prije njegova puta, Nixonov ured bio je poplavljen pismima Hrvata, koji su se protivili davanju ovakve američke podpore jugoslavenskoj tiraniji. Nixon je smatrao potrebnim, da umiri hrvatsku zajednicu u Americi, pa je dao nalog State Department-u, da svakom Hrvatu, koji je protestirao, pošalje prikaz američke vanjske politike spram Jugoslavije. To je i učinjeno na pet stranica. Najvažnija ideja u tom prikazu jest, da *Amerika ne želi da Jadran bude pod sovjetskom vlasti.* Jugoslavija u ovom času igra ulogu stražara, koji ne dopušta Rusiji silaz na Jadran, i zato je Jugoslavija Americi dobrodošla. Amerika ne brani Jugoslaviju iz nikakovih drugih razloga. — Iz toga slijedi, da bilo tko drugi, tko bi igrao istu ulogu, bio bi jednako dobrodošao. Recimo samostalne Slovenija, Hrvatska i Srbija. Međutim tu priča ne prestaje. Hoće li ove tri države biti u stanju davati jednaki otpor Rusiji, kao i Jugoslavija?

Na ovim pojimanjima mora Hrvatsko Narodno Vijeće, i njegov Izvršni Odbor, temeljiti svoju vanjsku politiku. Jest, male države mogu isto takovu ulogu igrati, bez da imaju ikakovo basnoslovno naoružanje. Pada li bilo komu na svijetu na pamet, da napadne neutralnu i jedva naoružanu Švicarsku? Pada li bilo komu na um, da napadne malu i neutralnu Austriju? One ne pripadaju ni silama NATO-a, ni silama Varšavskog pakta. Jugoslavija, koja geografski produžuje taj neutralni pojas, također ne pripada ni NATO-u ni Varšavskom paktu. Amerika i Rusija imaju u tom pojasu «negativni identitet interesa», svoje uzajamno isključenje.

Tu je naša diplomatska šansa. Mi moramo na tu kartu igrati, jer ona predstavlja razumni i prihvatljivi rasplet cijelog jadranskog problema. Izvršni Odbor mora odmah uspostaviti dodire sa svim državama svijeta i prikazati im, u neposrednom usmenom saobraćaju, a ne samo bezosobnom i suhom predajom memoranduma i nota, cijelo hrvatsko i jugoslavensko pitanje. Dvije bi se točke morale posebno naglasiti:

Prvo, Hrvatska ne želi remetiti svjetski mir i poredak, već se želi mirnim putem osloboditi jugoslavenske zajednice. Najbolji put za to je kroz Ujedinjene Narode, koji su stvoreni sa svrhom kolektivnog rješavanja svih međunarodnih pitanja.

Drugo, glavna svrha Ujedinjenih Naroda je izgradnja međunarodnog mira i sigurnosti. Što je veći broj država, koje nisu do zubiju naoružane, to je i veća vjerojatnost postizanja sigurnosti i mira. Drugim riječima,

treba proširivati područja, koja bi se mogla proglasiti trajno neutralnim: Švicarska je neutralna, njena susjeda Austrija isto tako, Slovenija, koja graniči s Austrijom, i koja bi u slučaju hrvatskog proglašenja suverenosti također postala suverenom, postala bi trajno neutralnom zemljom, a isto bi vrijedilo za Hrvatsku i Srbiju. Ujedinjeni Narodi bi morali s oduševljenjem braniti takovo stanovište.

Najbolje mjesto za međunarodne dodire su Ujedinjeni Narodi u New Yorku. Tamo su na istom prostoru okupljeni svi predstavnici svijeta, i njih je vrlo lako posjećivati. Diplomati malo govore, ali rado slušaju. To je velik i težak posao, ali ga se mora obaviti. A nakon što budu sve ove predradnje izvršene, trebat će naći državu-advokata, koja će biti voljna službeno zatražiti od Ujedinjenih Naroda, da riješe hrvatsko pitanje.

Nedavno je jedan veliki hrvatski rodoljub, u času zanosa i oduševljenja, rekao nešto kao da je to sve nepotrebno, jer da će doći čas, kad će velike sile nas trebati! Nije to tako sigurno. Ne zaboravimo madžarsku tragediju. Madžari su proveli revoluciju, bili kroz nekoliko dana slobodni, izišli iz Varšavskog pakta i proglasili se neutralnim, a nakon toga su u Budimpeštu ušli ruski tankovi. Točno je da je njihov vanjsko-politički položaj bio drugačiji od našega, jer su oni bili sastavni dio ruske interesne zone, odnosno ruskog bloka, ali ipak taj slučaj moramo trajno imati pred očima. Madžari su zatražili pomoć Ujedinjenih Naroda nakon što su proveli revoluciju; mi moramo dobiti Ujedinjene Narode na našu stranu, prije nego li se bilo kakova kriza pojavi u Jugoslaviji.

Jaki ili nejaki, uspješni ili neuspješni, Ujedinjeni Narodi su jedino mjerodavno mjesto za rješavanje međunarodnih pitanja. Mi se ne smijemo samovoljno isključiti iz te zajednice naroda.

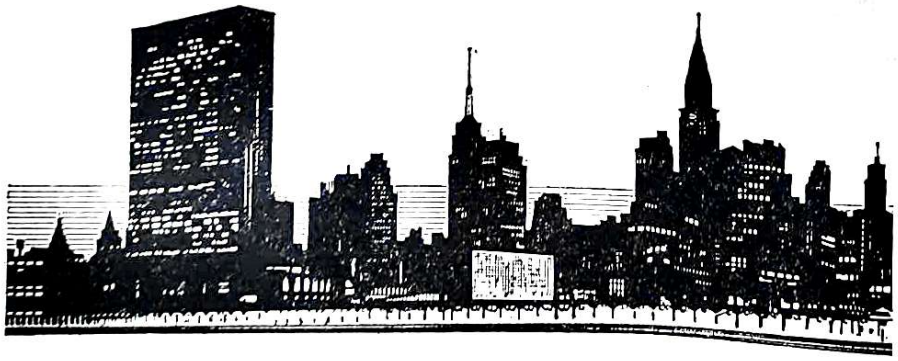

PALAČA UJEDINJENIH NARODA U NEW YORKU (lijevo)

LENJIN O PRAVU NARODA NA ODCJEPLJENJE

STANKO M. VUJICA

KAKO je carska Rusija, tvorevina stoljetnog velikoruskog osvajalaštva, bila višenacionalna država, nacionalno pitanje igralo je ključnu ulogu u strategiji pripremanja i provođenja Oktobarske revolucije. A kako su boljševici, unatoč silnoj halabuci protiv «imperijalizma» i politici podsticanja «oslobodilačkih pokreta» diljem svijeta, naslijedili taj moderni Babilon, pa i učvrstili velikorusku hegemoniju, to je nacionalno pitanje vječito prisutno u kolijevci socijalizma. Nije stoga začudno, da su ruski revolucionarci bili prisiljeni posebnu pažnju posvećivati tom problemu. To je bilo tim potrebnije, što osnivači marksizma, Marx i Engels, nisi posebno razgrađivali problem, koji u zapadnoj Europi nije bio akutan.

Iako je donedavni «četvrti» klasik, Staljin, važio još za života Lenjina kao partijski stručnjak za odnose među nacionalnostima, Lenjinova uloga kao vrhovnog arbitra i autoriteta i u ovom pitanju nije nikada dovedena u sumnju. Staljin je sâm skromno priznavao, da je svoje poznato djelo *«Marksizam i nacionalno pitanje»* napisao godine 1913. na poticaj i pod nadzorom Lenjina. Vrijedno je stoga pozabaviti se ponovno Lenjinovim stavovima, koji su općenito prihvaćeni kao «stvaralačka» nadopuna marksističke teorije i kao putokaz za praksu komunističkih partija.

Lenjin se je prviput dotaknuo nacionalnog pitanja 1894. u spisu *«Tko su prijatelji naroda?»*, ali se je s njim temeljitije uhvatio u koštac u nizu radova napisanih u razdoblju između 1913. i Februarske revolucije 1917. Uz golemi broj manjih napisa i polemika, poveći radovi su slijedeći: «Kritične bilješke o nacionalnom pitanju» (1913.); «Pravo naroda na samoodređenje» (1914.); «Teze o socijalnoj revoluciji i pravu naroda na samoodređenje» (1916.), i «Diskusija o samoodređenju. Sumarij» (1916.).[1]

[1] Ova četiri spisa, vrlo loše prevedena na engleski, izdala je Foreing Languages Publishing House, Moskva 1954. pod naslovom *«Critical Remarks on the National Question — The Right of Nations to Selfdetermination»*. Citati u članku su iz drugog izdanja ove knjige i većinom u mom prijevodu. Naslove radova donosim po prvoj ili prve dvije riječi, a kako se radi o poznatim tekstovima, paginaciju iz jednog izdanja jednog prijevoda ne smatram korisnom pa ću je propustiti.

Polazna točka Lenjinovog pristupa nacionalnom problemu jest klasična marksistička teza o naravi, postanku i nestanku nacije. Prema toj tezi, nacija je nuzproizvod kapitalizma —dakle jedna povijesno uvjetovana pojava, koja će nestankom kapitalističkog sustava odumrijeti, kao što će polako odumrijeti religija, država i druge kapitalističke tvorevine. Marksistička literatura nije do danas dala sažetiju definiciju nacije, nego je ona Staljinova u «Marksizam i nacionalno pitanje». Ta definicija glasi: *«Nacija je historijski nastala, stalna zajednica jezika, ekonomske povezanosti, teritorije i psihičkog ustrojstva, koje se izražava u specifičnostima kulture.»* U prvom izdanju svoje knjige «Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja», jugoslavenski stručnjak u ovom predmetu Edvard Kardelj jednostavno prenosi u navodnim znacima gornju Staljinovu definiciju. Kasnije, kada je Staljin prestao biti «genije i učitelj čovječanstva», Kardelj u drugom izdanju daje ovu mnogo jasniju definiciju: «Nacija je, dakle, specifična ljudska zajednica, nastala na osnovu društvene podjele rada epohe kapitalizma na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti uopće.»[2]

Ono što je osebujno u marksističkoj definiciji, za razliku od «buržoaskih» shvaćanja, jest prenaglašavanje i stavljanje u središte ekonomskog čimbenika. Prema ovoj teoriji, neekonomske komponente (jezik, kultura, etnička srodnost i teritorij) jesu *potrebne* ali nisu same po sebi *dostatne* da konstituiraju naciju. Ona nastane tek onda, kada ove kulturno-etničke određenosti budu specifično oblikovane stanovitom ekonomskom situacijom; konkretno, kada kapitalizam dostigne takav razvojni stepen, da podjela rada zatraži i omogući jedan novi način ljudskog udruživanja.

Lenjin uočava dvije faze u razvoju nacionalizma unutar kapitalizma. U prvoj fazi «najdublji ekonomski čimbenici» guraju narode k cilju stvaranja vlastitih nacionalnih država, pa «za svu zapadnu Europu, dapače za sav civilizirani svijet nacionalna država javlja se zbog toga tipičnom, normalnom za kapitalističko razdoblje.» (Pravo naroda...). To je razlog zašto u zapadnim zemljama (uz izuzetak Švicarske i Austro-Ugarske) i nema više višenacionalnih država;tamo je nacionalno pitanje na najprirodniji način riješeno. Višenacionalne države postoje sada, ističe Lenjin, samo u dijelovima svijeta, koji je «zakasnio» i gdje «buržoaska demokratska reformacija» nije još završena. To su Istočna Europa, Rusija te Azija i Afrika. U Rusiji i Istočnoj Europi taj je proces «buržoaske demokratske reformacije» započeo tek u prvim godinama ovog stoljeća, u Rusiji zapravo s «revolucijom» godine 1905. To je neophodno i opravdano izazvalo čitav niz buržoaskih nacionalnih pokreta, koji teže stvaranju nezavisnih država, pokreti Poljaka, Ukrajinaca i Baltičkih naroda unutar ruskog carstva, kao i pokreti Balkanskih naroda, da se istrgnu iz turskog i austro-ugarskog carstva.

U drugoj, «zreloj» fazi razvoj je obrnut: kapitalistička proizvodnja i tehnologija dostižu toliki zamah, da stihijski ruše sve ograde među narodima i dovode do stapanja, asimiliranja i ujedinjavanja u opću ljudsku familiju. O tom razvoju Lenjin govori istim zanosom, kojim su Marx i Engels opisivali, kako je buržoazija lomila feudalne cehovske strukture, koje su bile kočnicom punog procvata industrijskih mogućnosti. On npr. s neprekrivenom radošću ustanovljuje, kako u New Yorku kroz dva pokoljenja iščezavaju sve nacionalne oznake i razlike i kako su Židovi u najnaprednijim zapadnim zemljama zapravo već podpuno asimilirani —dok u Galiciji židovski nacionalizam, zapravo rabinska kultura, cvjetaju, ali zato Židovi i žive u skrajnjoj neimaštini.[3] *«Tkogod nije ugrezao u nacionalne predrasude»* —piše Lenjin— *«mora vidjeti u procesu asimiliranja nacija kojeg kapitalizam provodi historijski napredak»* (Diskusija...).

Ukrajinski marksist Lev Jurkevič napisao je god. 1906. članak, u kojem se tuži, što je tek manjina ukrajinskih radnika «nacionalno svjesna», dok je većina «još uvijek pod uplivom ruske kulture». On poziva svoje marksističke drugove, da ne slijede mase, već da ih predvode u gajenju nacionalnih zadataka. Lenjin kipti od bijesa. Vrijedno je navesti doslovce njegov odgovor:

«Čitav dokaz g. Jurkeviča podpunoma je buržoasko nacionalistički. Ali čak i sa stanovišta buržoaskih nacionalista, od kojih jedni hoće podpunu ravnopravnost i autonomiju za Ukrajinu, a drugi hoće nezavisnu ukrajinsku državu, ovaj argument ne može izdržati kritiku. Protivnici nastojanja za oslobođenje Ukrajinaca jesu zemljovlasnička klasa velikoruska i poljska te buržoazije tih dviju nacija. Koja je društvena snaga moćna da se odupre tim klasama? Prvo desetljeće 20-tog stoljeća dalo je stvarni odgovor na to pitanje: ta snaga jest isključivo radnička klasa koja predvodi demokratsko seljaštvo. Pokušajem da podijeli i tako oslabi stvarne demokratske snage čija bi pobjeda onemogućila nacionalno nasilje, gosp. Jurkevič vrši izdaju nad probitcima ne samo demokracije uopće već također svoje vlastite domovine Ukrajine. Jedinstvenom akcijom velikoruskog i ukrajinskog proletarijata slobodna Ukrajina je moguća; bez takovog jedinstva ona ne dolazi u pitanje.

Ali marksisti se ne ograničuju na buržoasko-nacionalno stanovište. Već nekoliko desetljeća u toku je nagli ekonomski porast juga, to jest Ukrajine, što privlači iz Velike Rusije desetke i stotine tisuća seljaka i radnika na kapitalističke veleposjede, u rudokope i gradove. Stapanje —u ovim granicama— velikoruskog i ukrajinskog proletarijata nedvojbena je činjenica. I ova je činjenica apsolutno progresivna... Predpostavimo da će s vremenom postojati državna granica između Velike Rusije i Ukrajine, i u takovom će slučaju historijska progresivnost asimilacije između velikoruskih i ukrajinskih radnika biti izvan sumnje jednako kao što je mljevenje nacija u Americi progresivno... Gosp. Lev Jurkevič ponaša se kao pravi buržuj, dapače kao kratkovidni, uskogrudni i dosadni buržuj, to jest kao filister, kad za volju časovitog uspjeha ukrajinskih nacionalnih prava odbacuje interese slijevanja, amalgamacije i asimilacije dviju nacija. Najprije nacionalna prava a onda proleterska, vele buržoaski nacionalisti; a gospoda Jurkeviči, Doncovi i slični žalosni marksisti ponavljaju za njima. Proleterska prava prije svega, kažemo mi, pošto će zajamčiti trajne, osnovne probitke radnika i probitke čovje-

[2] Citirano po *Praxis*, 1-2, 1970., str. 134.

[3] Još jedan dokaz naivnosti Lenjinovog romantičarskog internacionalizma. Stvaranje Izraela doktrinarac Lenjin nije mogao predvidjeti. On je bio uvjeren, da bi Židovima bilo bolje ako prestanu biti Židovi, što svakako zvuči čudno, pa i protuslovno. A tako ustvari marksisti misle o svim malim narodima.

čanstva, već također i probitke demokracije, a bez interesa demokracije ne može se zamisliti ni autonomna ni nezavisna Ukrajina.» (Kritičke bilješke...)

Lenjinov je konačni ideal prevladavanje svih brana koje rastavljaju čovjeka od čovjeka, stapanje raznih naroda i narodnosti u sveopću ljudsku zajednicu. Internacionalizam, međutim, ne smije biti samo daleki cilj, već je on goruća potreba sadašnjeg trenutka. Lenjin upozorava kako pripadnici potlačenih nacija imaju svoje predrasude, isto tako kao i pripadnici nacija koje tlače; ove potonje su opasnije. Veliko-Rusi su u «školi života» naučili prezirati i omalovažavati radnike potlačenih nacija. Zadaća ruske Socijalno Demokratske Stranke jest odgajati radnike da postanu *«indiferentni spram nacionalnim razlikama... Ne smije se misliti samo o svojoj naciji, već se mora staviti probitke svih nacija, njihovu opću slobodu iznad vlastite nacije.»* (Diskusija...)

Lenjin ide i korak dalje, pa otvoreno brani prednost velikih država. Na sreću, veli on, razvoj proizvodnih snaga kapitalizma zahtijeva veće države i šira tržišta. I interesi socijalizma traže isto. Što je šira arena, to su pogodnije prilike za odlučnu bitku. Uz inače jednake uvjete, klasno svjesni proletarijat će «uvijek pomagati veću državu». I ne samo veću državu, nego će proletarijat biti u prilog što više centralizirane države. On piše: *«Velika centralizirana država ogroman je historijski korak naprijed na putu od sredovječne pocjepkanosti do budućeg socijalističkog ujedinjenja čitavog svijeta, i drugoga puta ka socijalizmu osim takove države (povezane nerazdvojivo s kapitalizmom) nema niti može biti.»* (Kritičke bilješke...)

Lenjin se oštro obara na program, koji je austrijska Socijalno-Demokratska Stranka usvojila na kongresu u Brnu godine 1899. Taj je program predviđao davanje «kulturno-nacionalne» autonomije raznim narodima Austro-Ugarske monarhije, kao i uvođenje načela federalizacije u stranačkom ustrojstvu (to jest osamostaljenje nacionalnih socijaldemokratskih stranaka). Ovakovim stavom vođe austromarksizma, Karlo Renner i Otto Bauer, nadali su se postići: prvo, da će zadovoljavanjem nacionalnih stremljenja ustvari učvrstiti monarhiju; i, drugo, da će na taj način privući u stranku mnogo veći broj pripadnika slavenskih naroda. Mnoge marksističke usmjerene skupine u Rusiji, kao što su bili židovski Bund, bijeloruska socijalistička stranka, gruzijski, armenski i socijalisti drugih manjina, oduševljeno su prihvatili austrijski program i tražili, da se on primijeni u Rusiji. Lenjin je bijesnio protiv ovog plana. «Nacionalna kultura» je oruđe buržoazije; ona demoralizira proletarijat, jer *«spaja proletarijat i buržoaziju jedne nacije i razdvaja proletarijat raznih nacija.»* U svakoj naciji, tvrdi Lenjin, ima ustvari dvije nacije: reakcionarna i progresivna. U svakoj nacionalnoj kulturi imade, doduše, elemenata demokratske i socijalističke kulture, ali u njoj prevladavaju elementi buržoaske kulture, koja je duboko reakcionarna i klerikalna; kada se komunisti zalažu za «internacionalnu kulturu», oni podrazumijevaju samo one «demokratske i socijalističke» elemente kultura svih naroda. Suprotstavljanje jedne kulture kao cjeline drugoj jest buržoaski nacionalizam.

Još odlučnije odbija Lenjin načelo federalističkog ustrojenja Partije. Strogo centralizirana sveruska Partija i načelo «demokratskog centralizma» u njoj jesu conditio sine qua non proleterske pobjede i kasnije izgradnje socijalizma. Zato: *«Ne federacija u ustrojstvu stranke i ne stvaranje nacionalnih socijaldemokratskih skupina, već jedinstvo proletera svih naroda određenoga kraja s propagandom i agitacijom na svim jezicima... s istodobnom borbom radnika svih naroda protiv bilo kakvih nacionalnih privilegija, s autonomijom lokalnih i pokrajinskih stranačkih organizacija.»* (Teze...)

Iz svega što je do sada navedeno, bjelodano je, da su Lenjinove simpatije bile na strani internacionalizma, velikih država i stapanja nacija, a ne na strani nacionalizma, patuljastih država i održavanja nacionalnih samobitnosti. Unatoč tome, Lenjin se nije nikada pokolebao u svom uvjerenju, da se narodima složenih višenacionalnih država, a prvenstveno u ruskom carstvu, mora dati pravo i mogućnost izdvajanja i osnivanja njihovih vlastitih država. Nasilno zadržavanje nekog naroda u državnoj zajednici koju on ne želi smatrao je Lenjin povredom svih demokratskih i socijalističkih ideala. Pravo naroda na samoodređenje toliko je očevidno, da Lenjin ima poteškoće shvatiti kako se uopće netko može tome protiviti. Zar socijalizam ne obećaje čovječanstvu veću i istinskiju slobodu, nego je ona koju ono već uživa u kapitalizmu? *«A može li biti veće slobode za naciju nego je sloboda da se izdvoji, sloboda da osnuje svoju nezavisnu nacionalnu državu?»* (Pravo naroda...) Nijekati to pravo, a istovremeno govoriti o demokraciji, ili je protuslovlje ili hipokrizija. Lenjinova četiri glavna rada o nacionalnom pitanju i nisu drugo, doli žučna polemika s mnogobrojnim marksističkim drugovima, koji su se protivili načelu o pravu na samoodređenje, ili barem unošenju klauzule o tom načelu u partijski program.

Lenjinovo neslaganje sa svojim marksističkim protivnicima počinje na samoj definiciji pojma «samoodređenje». Umjesto da se on razvodni kojekakovim apstrakcijama, legalističkim ili čak metafizičkim zakučicama, kao što neki pokušavaju učiniti, Lenjin ustanovljuje, da «samoodređenje» imade sasvim određeno, sasvim konkretno značenje: *«pod samoodređenjem naroda podrazumijeva se njihovo državno odvajanje od drugih narodnih zajednica, podrazumijeva se stvaranje samostalne nacionalne države.»* (ibidem). Lenjin izričito odbija tumačenje, po kojem bi se samoodređenje ispunilo federativnim uređenjem države. *«Pravo na federaciju, općenito govoreći je absurdnost, jer je federacija bilateralni ugovor.»* (ib.)

Lenjin navodi i podvrgava kritici jedan po jedan razne prigovore načelu o pravu na samoodređenje. On se uopće ne obazire na prigovore «buržoaskih nacionalista», jer oni otvoreno zastupaju velikorusko svedržavlje i jer im je održavanje cjelovitosti carskog imperija iznad svih drugih interesa. Lenjina smetaju njegovi ideološki drugovi.

Najopširnije se Lenjin bavi argumentima Roze Luxemburg i poljskih socijaldemokrata. Ta skrajnja marksistička «ljevica» podpuno niječe nacionalno pitanje, jer da će socijalna revolucija to jednostavno skinuti s

dnevnog reda, kako se to već događa u zrelom kapitalizmu, koji je ustvari prelazna faza u socijalizam. Roza Luxemburg npr. tvrdi, da su kapitalističke sile i imperijalizam pravo na samoodređenje malih naroda već učinile «iluzornim». «Može li se ozbiljno govoriti» —piše ona— o samoodređenju formalno nezavisnih Crnogoraca, Bugara, Rumunja, Srba, Grka?». Lenjin ironizira ovakovo elementarno nepoznavanje stvarnosti. On odgovara: *«Ne samo male države, već i sama Rusija, npr., podpuno ekonomski ovisi o imperijalističkom financijskom kapitalu 'bogatih' buržoaskih država. Ne samo patuljaste balkanske državice, nego i sama Amerika bila je u 19. stoljeću kolonija Europe, kao što je Marx istakao u Kapitalu.»* (ib.) Što se pak tiče Azije, «zar ova opće poznata okolnost imalo uzdrmaje tvrdoglavu činjenicu, da su u Aziji uvjeti za najpodpuniji razvoj robne proizvodnje, za najslobodniji, najobuhvatniji i najbrži rast kapitala bili stvoreni samo u Japanu, to jest u jednoj nezavisnoj nacionalnoj državi.» (ib.)

U potvrdu svog stanovišta Lenjin se poziva na Kautskog, koji u poznatom pamfletu «Nacionalnost i internacionalnost» zabacuje tezu Otta Bauera, da se nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj može riješiti davanjem kulturnih autonomija. Istaknuvši, da Bauer *podcjenjuje* (istakao Lenjin) snagu stremljenja za vlastitom državom, Kautsky piše: «Nacionalna država je onaj oblik države koji je *najprikladniji* za sadašnje uvjete» (to jest, nadodaje Lenjin u zagradi, «kapitalističke, civilizirane, ekonomski progresivne uvjete, za razliku od sredovječnih, predkapitalističkih itd.») A onda Lenjin nastavlja: *«Gornjem valja nadodati Kautskyjevu još precizniju zaključnu primjedbu: nacionalne heterogene države (one nazvane narodnosne države za razliku od nacionalnih država) jesu uvijek države čije je unutarnje uređenje iz ovog ili onog razloga ostalo abnormalno i nerazvijeno.»* (ib.)

Roza Luxemburg navodi kao jedan od razloga oporbe načelu o pravu na odcjepljenje navodno goleme koristi od širokih ekonomskih jedinica i uopće «progresivnu narav» većih država. Lenjin je, kao što smo istakli, i sâm isticao prednost većih država. Ipak, on optužuje marksističke ljevičare, da prenaglašavanje prednosti većih zajednica neizbježivo dovodi do zaključka, da je opravdano upotrijebiti silu kako bi se očuvale ili stvorile takove zajednice. To bi bio ekonomski imperijalizam ili «proleterski imperijalizam» —ništa drugačiji i ništa bolji nego je buržoaski imperijalizam. Proletarijat mora dosljedno protestirati protiv *«nasilnog* zadržavanja potlačenih naroda u granicama bilo koje države.» Nedosljednost marksističke «ljevice» bode u oči, kada se sjetimo kako oni, s jedne strane, osuđuju kolonijalizam i traže oslobođenje naroda u Aziji i Africi, a, s druge strane, im ne smetaju polukolonijalna stanja u Europi. Poljski socijaldemokrati su se, naime, posebno protivili izdvajanju Poljske iz ruskog imperija. Lenjin ovako kori «poljske drugove»: *«Oni postaju nedosljedni aneksacionisti samo u slučaju Europe, odbijajući da poniš te aneksacije nakon što su one provedene. Za kolonije, međutim, oni proklamiraju bezuvjetni zahtjev: 'Van iz kolonija!' Ruski socijalisti moraju reći 'Van iz Turkestana, Khive, Bukhare itd.!' ali im se pripisuje utopijstvo i*

neznanstvena sentimentalnost i sl. ako traže secesiju za Poljsku, Finsku, Ukrajinu itd. Britanski bi socijalisti trebali podići zahtjev: 'Van iz Afrike, Indije, Australije itd!' ali ne Irske. Kako se može teoretski opravdati takovo očevidno razlikovanje?» (Diskusija...)

Lenjinovi protivnici pozivali su se na Marxa i Engelsa. Kako je poznato, osnivači marksizma su se nepovoljno izražavali o patuljastim državama, prezirno govorili o «otpadcima naroda», koje je povijest mimoišla te izrijekom nijekali pravo na samoodređenje Česima i drugim zapadnim Slavenima. Lenjin je svjestan tih tekstova u «klasicima», ali on napominje, da su njihovi stavovi prema nacionalnim oslobodilačkim pokretima bili diktirani općim socijalističkim interesima, ali da su bili vrlo fleksibilni. Kao primjer Lenjin opširno iznosi Marxovo zauzimanje, riječima i djelima, za irsku nezavisnost. Vjeran svom principu, da nacije koje tlače druge neće nikada biti slobodne, Marx je pisao: *«Engleska radnička klasa neće nikada biti slobodna, dok se Irska ne oslobodi od engleskog jarma.»* Lenjin zaključuje: *«Stav Marxa i Engelsa u irskom pitanju služi kao izvrstan primjer koji imade ogromnu praktičnu važnost za sadašnjost, kakav stav proletarijat ugnjetavajuće nacije treba zauzeti spram nacionalnim pokretima. On služi kao opomena protiv 'služinske žurbe' s kojom filistri svih zemalja, boja i jezika proglasuju 'utopijom' svaku pomisao o promjeni granica država koje su stvorene nasiljem i privilegijama velikoposjednika i buržoazije jedne nacije.»* (Pravo naroda...)

Konačno, na prigovor, da lozinka o pravu na odcjepljenje dolazi kao naručena buržujskim nacionalistima, da «nudi maksimum nacionalizmu», Lenjin odgovara da, naprotiv, ta parola znači «maksimum demokratičnosti i minimum nacionalizma». Zajednička država može opstati samo, ako su svi njezini narodi zadovoljni i voljni u njoj ostati. Lenjin daje ovu procjenu tadanjeg stanja u Rusiji:

«S točke gledišta teorije marksizma uopće, pitanje o pravu na samoodređenje ne čini teškoće... Teškoće stvara do određena stupnja to što se u Rusiji bori i mora boriti i proleterijat ugnjetenih nacija i proletarijat nacije koja ugnjetava... Izdvajanje proletarijata ugnjetenih nacija u samostalnu stranku dovodi pokatkad do tako žestoke borbe s nacionalizmom vlastite nacije da se gubi perspektiva i zaboravlja nacionalizam nacije koja ugnjetava... Taj velikoruski otrov nacionalizma truje svu općerusku političku atmosferu. Nesreća naroda koji porobljava druge narode učvršćuje reakciju u cijeloj Rusiji... Neprihvaćanje zaštite prava na samoodređenje jednako je najgorem oportunizmu, zarazi proletarijata idejama Kokoškina ili i Puriškeviča... Buđenje nacionalizma ugnjetenih naroda... neizbješno će izazvati jačanje nacionalizma velikoruskog malograđanstva... Što polaganije bude išla demokratska preobrazba Rusije, to će upornije, grublje i žešće biti nacionalne hajke i svađe buržoazija različitih nacija. Osobita reakcionarnost ruskih Puriškeviča rađat će (i jačati) pri tom 'separatistička' stremljenja usred ovih ili onih ugnjetenih naroda, koja će se koristiti katkada mnogo većom slobodom u susjednim državama.

Takvo stanje stvari stavlja proleterijatu Rusije dvostruku zadaću: borbu sa svakim nacionalizmom, a u prvom redu s nacionalizmom velikoruskim; priznanje ne samo pune ravnopravnosti svih naroda uopće nego i ravnopravnosti u odnosu na državnu izgradnju, tj. prava naroda na samoodređenje, na otcjepljenje, a usporedo s tim, i upravo u interesu uspješne borbe protiv svakojakog nacionalizma svih naroda, obrana jedinstva proleterske borbe i proleterskih organizacija, njihova najtješnjega slijevanja u međunarodnu zajednicu, nasuprot buržoaskim stremljenjima k nacionalnom izdvajanju.[4]

Lenjin posvećuje mnogo manje prostora opovrgavanju argumenata marksističke «desnice» (glasnogovornik im je bio Kokoška, kojeg Lenjin spominje u gornjem citatu zajedno s Puriškevičem, predstavnikom najnacionalističkije velikoruske skupine poznate kao «Crna stotina») Kokoška i drugovi zabacuju načelo o pravu na odcjepljenje, jer je to navodno ustvari podsticaj na secesiju, slabljenje i ugrožavanje državne zajednice. Lenjin ponavlja svoje uvjerenje, da načelo ne slabi nego jača zajednicu. On optužuje marksističku «desnicu», da im je «jedina logika logika klasnih interesa velikoruske buržoazije», te zaključuje: *«I nijekanje prava na samoodređenje ili secesiju, neizbježno znači u praksi potpomaganje privilegija dominantne nacije.»* (Pravo naroda...) K tomu, to znači najavljivanje odluke, da će se država braniti silom ako ustreba, a to ustvari znači zadržavanje nasiljem neruskih naroda u carstvu, a oni sačinjavaju 57 % pučanstva. To je ne samo nedemokratsko nego, u konačnici, i nemoguće.

Tako je teoretizirao Lenjin uoči i za vrijeme Prvog svjetskog rata. Nije teško uočiti, da u njegovim stavovima imade vrludanja, nedosljednosti i protuslovlja. Ali se ne može zanijekati, da je on iskreno, nedvosmisleno, odlučno i do kraja zastupao *pravo naroda na samoodređenje,* to jest odcjepljenje. Njegovim inzistiranjem je to načelo uneseno i u Sovjetski ustav.

Osim što su se koncem Prvog svjetskog rata osamostalile Poljska, Finska i Baltičke republike (ove potonje ponovno okupirane za vrijeme Drugog svjetskog rata), poznato je, da je lenjinsko načelo o pravu na odcjepljenje ostalo mrtvo slovo —ukrasni ustavni privjesak. Na primjer, pokušaji Ukrajinaca i Gruzijanaca za vrijeme revolucije, da se izdvoje iz Sovjetskog Saveza, bili su krvavo ugušeni. Ukoliko bi se i prihvatila teorija, da je sâm Lenjin bio odgovoran za to, radilo bi se o nedosljednosti između Lenjinove teorije i prakse. Moj je dojam, da je ta nedosljednost bila nesvjesna ili podsvjesna. Lenjin je bezazlenošću fanatika vjerovao u spasonosnu i spasavajuću milost Revolucije. On jednostavno nije mogao zamisliti postojanje ugnjetavanja i iskorišćavanja jedne nacije po drugoj nakon proleterske revolucije. Ako bi se to ipak dogodilo, rekao

[4] Pravo naroda... Ovaj citat u prijevodu Dr. Franje Tuđmana iz knjige *«Velike ideje i mali narodi»*, str. 51-52.

je on, bila bi to *«izdaja» socijalizma.* Ovakav neobuzdani idealizam i revolucionarno romantičarstvo djelovali su kao droga i obavijali njega i druge marksističke ideologe u maglicu nerealnosti tako, da oni možda nisu bili ni svjesni jaza između njihove teorije i njihove prakse. Nadalje, ne smije se smetnuti s uma, da je Lenjin bio Velikorus. Iako on toga sigurno nije bio svjestan, i na njega se možda može primijeniti njegova vlastita primjedba, da treba samo počešati ruskog marksistu, da se otkrije velikoruskog šovinista. Kao što sit gladna ne razumije, tako je činjenica ljudske psihologije, da pripadnik velikog naroda —koji se već zbog velikog broja i vodeće uloge nikad ne osjeća ugroženim— ne može nikada shvatiti osjećaj ugroženosti manjeg naroda. To kao da posebno vrijedi za nas Slavene. Rusi nikad ne mogu shvatiti Poljake i Ukrajince, Poljaci Čehe, Česi Slovake, Srbi Hrvate. Šteta je, što su sva trojica priznatih marksističkih klasika, Marx, Engels i Lenjin, bili pripadnici velikih i neugroženih naroda. Jer, kako je netko rekao, u sukobu između ideje i interesa ideja je uvijek ona koja izgubi.

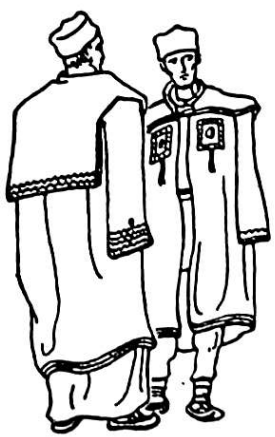

GOSPODARSKO BLAGOSTANJE I HRVATSKA DRŽAVA

TIHOMIL RAĐA

HRVATSKE zemlje se prostiru između Dunava i Jadranskog mora te Sutle i Drine na ukupnoj površini od preko 110 000 četvornih kilometara, koje obitava približno 8,5, do 9 milijuna stanovnika. (Može se predpostaviti, da iz tih zemalja ima i do 700 000 ekonomskih i drugih emigranata, od kojih mnogi nisu obuhvaćeni raznim službenim popisima, pa otuda i potreba da se ukupno stanovništvo dosta grubo procjenjuje.) Približno tri četvrtine stanovnika su hrvatske narodnosti, dok ostatak tvore razne nacionalne manjine, među kojima su daleko najbrojniji pravoslavni Srbi. Prema vjeroispovijesti, hrvatsko pučanstvo se uglavnom dijeli na katolike (oko 73 %) i muslimane (oko 25 %). Ovi potonji su najvećma nastanjeni u Bosni i Hercegovini, gdje tvore relativnu većinu pučanstva, a zajedno s katolicima i apsolutnu većinu, tj. preko 60 % od ukupnog pučanstva Bosne i Hercegovine.

U geopolitičkom pogledu, hrvatske zemlje su danas uključene u «socijalističke republike» Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu, a manjim dijelom u Vojvodinu i Crnu Goru, u zajedničkom okviru «Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije». Politički događaji nakon 1966., kada je zajedničkom akcijom hrvatskih, slovenskih i makedonskih komunista bio oboren šef jugoslavenske političke policije A. Ranković i posebno događaji iz 1971., kada je Josip Broz Tito izvršio udar protiv hrvatskog komunističkog vodstva te razbio brojne hrvatske kulturne ustanove —pokazali su jasno i glasno pred svjetskom javnošću, da je ideja samostalne hrvatske države dominirajuća politička misao u svim hrvatskim zemljama i u svim slojevima hrvatskoga pučanstva, posebno među mlađim naraštajima. Tu je volju konačno uvidjela i američka diplomacija, a to je došlo do izražaja ujesen 1970., kada je predsjednik Nixon, pored Beograda, posjetio i hrvatski glavni grad Zagreb, što predstavlja jedinstven slučaj u praksi američke vanjske politike.

Politička volja hrvatskoga naroda za samostalnom hrvatskom državom oduvijek je izazivala stanovitu nevjericu i sumnju u raznim međunarodnim krugovima, i to često pod izlikom gospodarskih razloga, pretendirajući, da se suvremeni svijet neumitno kreće prema velikim gospodarskim cjelinama i da, prema tome, mali prostori ne bi mogli samostalno opstojati. Točno je, da se danas u svijetu stvaraju sićušni političko-gospodarski prostori, čija je budućnost problematična, posebno na afričkom kontinentu. Ali kad je riječ o hrvatskim zemljama, onda taj prigovor otpada, jer po prostranstvu, stanovništvu i gospodarskim mogućnostima, Hrvatska se može lako svrstati u skupinu usporedivih zemalja kao što su to, npr., Kuba, Grčka, Portugal, Bugarska, Madžarska, sutrašnja Srbija i druge. Uostalom, u novije vrijeme se i manji prostori gospodarski udružuju, a da pritom ne gube vlastitu političku individualnost i nacionalni identitet. To je, na primjer, slučaj s Centralno-američkim zajedničkim tržištem, koje združuje pet srednjo-američkih republika. U današnjem svijetu, koji opravdano teži gospodarskom boljitku, važno je u isti mah postići i materijalno blagostanje i očuvati narodnosne cjeline takve, kakve ih je duga povijest oblikovala. Jer, i jedno i drugo predstavlja blagostanje i za pojedine narode i za cjelokupno čovječanstvo.

DRŽAVA I RASPODJELA DOHOTKA

S pravom ili s krivom, u današnjem se svijetu državno-politički sustavi vrednuju prije svega po tome, koliko su postigli u unapređenju narodnoga i pojedinačnoga blagostanja, a to se mjeri općim i pojedinačnim raspoloživim dohotkom. Prema raznim službenim i drugim procjenama, sredinom sedamdesetih godina prosječni dohodak po stanovniku u hrvatskim zemljama može se procijeniti približno na 1 000.— dolara godišnje, ali s time, da je taj dohodak u Bosni i Hercegovini gotovo dva puta niži negoli u užoj Hrvatskoj. Na međunarodnjo ljestvici takva razina dohotka svrstava današnju Hrvatsku uz bok srednje razvijenih zemalja, kao što su Grčka, Meksiko, Španjolska, Argentina i druge, a daleko iza susjednih europskih zemalja Italije (dva i pol puta manje) i Austrije (tri puta manje) te Njemačke (četiri i pol puta manje).

Međutim, dobar dio ovog dohotka, oko 20 %, što znači 200 dolara po stanovniku, dolazi izravno od pomoći, što je emigranti šalju svojima, a to je bitno za raspodjelu, jer država od onih preostalih 800 dolara dohotka, prema raznim procjenama, oduzima 600 dolara u obliku poreza, nameta, taksa i sl. Bez te masovne pomoći emigriranih radnika, raspoloživi bi godišnji dohodak po stanovniku iznosio tek oko 200 dolara. To i jest glavni razlog, što je u šesdesetim godinama došlo do tako jake emigracije, koja se procjenjuje na 700 tisuća. Uz pravedniju raspodjelu dohotka između države i stanovništva, na primjer po ključu 400 prema 400 a ne 600 prema 200 dolara, sigurno bi i masa emigranta bila nekoliko puta manja.

Odnos države prema poduzećima navlas je sličan opisanom odnosu prema pojedincima. U hrvatskim industrijskim poduzećima ukupni prihod (promet) po zaposlenom iznosi 6 000 dolara godišnje, od čega država

oduzima najmanje 50 %, neposredno i posredno preko potrošačkih poreza i amortizacije. Zbog toga postoji permanentan sukob između privrednih i državnih struktura, i to ne samo na području raspodjele dohotka, nego još i u sferi opće gospodarske i razvojne politike, jer državne strukture koncipiraju gospodarsku politiku i razvoj isključivo s gledišta interesa državnih fondova i budžeta za pokriće pretjeranih troškova najvažnijih stupova vlasti, kao što su to policija, vojska, 'borci', diplomacija, partija i drugi.

U uvjetima stroge centralizacije najvažnijih gospodarskih odluka na razini «SFR Jugoslavije», hrvatsko nacionalno pitanje, pored makedonskog, albanskog i drugih, izbija u prvi plan opće politike i s vremena na vrijeme potresa temeljima jugoslavenske državne strukture. Kada je u vrijeme «hrvatskoga proljeća» 1971. vrsni hrvatski ekonomist Šime Đodan bjelodano dokazivao, da bi se uz korjenite gospodarske reforme dohodak po stanovniku mogao podvostručiti u vrlo kratkom roku, onda je on najprije bio izbačen iz redova Komunističke partije, da bi zatim bio osuđen na šest godina zatvora, gdje još i danas trune.

Pitanje stvaranja i raspodjele dohotka je temeljno pitanje svake državne strukture. Jugoslavenska državna struktura nije uspjela ni približno riješiti to pitanje kroz svih trideset godina svoga postojanja. I to je danas jedan od glavnih razloga, što se u hrvatskim zemljama stvara snažan pokret «šuteće većine», koja teži novim državnim strukturama, u kojima će ključni problemi stvaranja i raspodjele dohotka biti kudikamo bolje riješeni. Najjači poticaj tom za sada misaonom gibanju daju radnici-emigranti iz zapadno-europskih zemalja, koji su mnogo toga vidjeli i naučili te su sposobni zamisliti sustav narodnog gospodarstva bez velikih fraza i ideologija, ali zato praktičan i efikasan. U marksističkoj terminologiji bi se reklo, da su društvene snage toliko nabujale, da kidaju postojeće društvene odnose, a time i samu jugoslavensku državu kao nadgradnju tih odnosa.

DRŽAVA I STVARANJE DOHOTKA

Zbog negospodarske raspodjele dohotka bitno je otežano i njegovo stvaranje. Često pogrešne industrijske investicije dovele su do toga, da u prosjeku industrijska poduzeća u hrvatskim zemljama posluju u razini od nekih 60 % raspoloživih kapaciteta. Usto još oko 15 do 20 % osoblja trajno je odsutno s posla, na bolovanju itd. Omjer zaposlenih u izravnim privrednim djelatnostima, prema onima što rade s «bijelim ovratnikom» je 60:40, što je jako nepovoljno za stvaranje dohotka pri određenoj tehnologiji. Drugim riječima, pri takvom omjeru preko 300 000 zaposlenih zapravo su suvišni u proizvodnom procesu. Opća društvena klima izrazito je neradna, već tamo od školskih klupa. Na 10 000 stanovnika otpada preko 100 univerzitetski obrazovanih građana, a, s druge strane, još uvijek postoji oko 15 % nepismenih odraslih građana. Za usporedbu,

taj donos u Njemačkoj i Engleskoj iznosi oko 50 fakultetski obrazovanih građana na 10 000 stanovnika. Dotle u hrvatskim zemljama postoji veliki manjak u srednjim kadrovima, poslovođama, majstorima, predradnicima itd.

Sve je to dovelo do toga, da uz 700 tisuća radnika-emigranata još danas postoji u hrvatskim zemljama preko 300 tisuća registriranih nezaposlenih. U tu brojku nisu uračunati nezaposleni na selu, gdje 3,7 milijuna poljoprivrednog stanovništva vegetira u zatvorenom samopotrošačkom gospodarstvu, bez organske veze s ostalom privredom i bez ikakvog socijalnog i zdravstvenog osiguranja. Iz tih sredina se i novači najveći broj vanjskih emigranata i te sredine pasivno pružaju i najžešći otpor današnjim državnim strukturama. Stoga od nekih 6 milijuna hektara poljoprivrednih površina u hrvatskim zemljama, preko 20 % trajno leži neobrađeno, a prošle je jeseni oko 800 000 obrađenih hektara bilo poplavljeno, što je prouzrokovalo ukupnu štetu od oko 300 milijuna dolara. Stručnjaci Organizacije Ujedinjenih Naroda još su 1967. izradili plan za regulaciju sliva rijeke Save, glavnom uzroku periodičnih poplava, ali današnja država nije ni prstom makla, da se bar nešto od toga ostvari. Zbog svega toga, uvoz hrane teško opterećuje razmjenu s inozemstvom, više od četvrtine sveukupnog uvoza, dok bi prirodno Hrvatska trebala biti veliki izvoznik prehranbenih proizvoda. Ovaj primjer jasno ilustrira politiku državne strukture u hrvatskim zemljama, koja namjerno isključuje iz normalnog gospodarskog kolosjeka preko 40 % pučanstva, a takva politika svakako ne pogoduje stvaranju što većeg dohotka za sve narodne slojeve.

Jedno od najdrastičnijih područja pogrešne razvojne gospodarske politike u hrvatskim zemljama jest krupni nerazmjer između podignutih industrijskih kapaciteta i ulaganja u energiju i transport. U energiju i transport u zadnjim godinama se ulagalo oko 100 milijuna dolara godišnje, a bila su potrebna ulaganja od 400 milijuna dolara svake godine. Zbog nedostatka električne energije mnoge tvornice, posebno tvornice aluminija, tjednima i mjesecima posluju s nekoliko postotaka kapaciteta. I inače potrošnja električne energije kreće se na razini pet do deset puta nižoj od one u razvijenim zemljama, a s 1600 kWh po stanovniku godišnje niža je čak i od potrošnje u Grčkoj i Portugalu.

Što se tiče transporta, dovoljno je naglasiti, da na cjelokupnom prostoru hrvatskih zemalja postoji svega oko 200 kilometara željezničkih pruga dvostrukog kolosjeka, a još manja je dužina elektriziranih pruga. Nadalje, u Bosni i Hercegovini preko 40 % svih pruga otpada na uskotračne kolosjeke, sagrađene još u doba Habsburške monarhije. Cestovna mreža ništa nije bolja, jer preko dvije trećine cesta u hrvatskim zemljama nisu ni asfaltirane, a autoceste se protežu na pedesetak kilometara. Takvo stanje je razlogom, da su Talijani u svom programu «La Strada del Est», povezujući Italiju s Istambulom i Moskvom, sasvim zaobišli hrvatske zemlje u korist Austrije i Madžarske, iako prirodni put vodi preko hrvatskih zemalja. Slična je situacija i s istočnim plinovodima, koji iz SSSR-a vode prema Italiji preko Češke, Slovačke i Austrije.

Sve te i druge zablude u gospodarskoj razvojnoj politici iz prošlosti još uvijek se nastavljaju i već sada opterećuju budućnost. O tome jasno svjedoči nedavno objavljeni dokument pod naslovom *«Osnova zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine»*, što ga je već prihvatilo Savezno Izvršno Vijeće (SIV — tj. beogradska savezna vlada) i Privredni Savjet SFR Jugoslavije. Po ocjeni raznih stručnjaka, taj dokument sličan je svim sličnim planovima u prošlosti i kao takav pati od niza pogrešnih gospodarskih orijentacija na svim sektorima. I u ovoj «Osnovi» dominira ideja jugoslavenske privredne autarhije, jugoslavenskog centralizma i nacionalizma.

Industrija je i po ovom dokumentu opet motor cjelokupnog gospodarskog razvoja, na štetu svih ostalih sektora, posebno poljoprivrede i turizma, za koje su hrvatske zemlje životno zainteresirane. A ta industrija uvelike će zavisiti ne samo od strane tehnologije, kapitala i know-how-a, nego i od stranih sirovina, pa njeni proizvodi kao ni do sada ne mogu biti konkurentni na svjetskom tržištu, pa čak ni na tržištima zemalja Comecon-a, koje i same počinju uvoziti zapadnu tehnologiju, kapital i know-how. Svrsishodnije bi bilo, da se s tim novcem konsolidiraju postojeće industrije. Nadalje, ta najnovija industrijska koncepcija i opet ne vodi računa o domaćoj potrošnji, a to je moguće jedino, kad se razvoj poima u okvirima nacionalističko-autarhičnog mentaliteta. U tom dokumentu se i opet ocrtava upravo sektaški odnos prema seljačkoj poljoprivredi, a seljaka se proglašuje, da je «nezainteresiran za razvoj poljoprivredne proizvodnje». Slični sektaški odnosi očituju se u toj «osnovi» i prema zanatstvu i turizmu, a o suzbijanju nezaposlenosti u tom dokumentu nema nikakvih praktičnih rješenja.

Štoviše, ova «Osnova» koncipirana je centralistički, odozgo, uz suradnju nekoliko desetaka dobro plaćenih režimskih ekonomista, koji nikada nisu radili u konkretnoj proizvodnji, i bez ikakvog obzira na regionalne implikacije takvog plana, što bi moglo dovesti do novih sukoba između državnih struktura i privrede te stanovništva u hrvatskim zemljama. Tako koncipiran, taj novi plan neće biti izvor novih radnih mjesta i novih dohodaka.

Umjesto takvog plana, hrvatskim zemljama je potreban ozbiljan program budućeg razvoja, baziran na proizvodnji hrane, energije i jadranskoj orijentaciji hrvatske privrede uz najveću moguću otvorenost prema svjetskom tržištu.

DRŽAVA I STRANI KAPITAL

U dosadašnjoj praksi «SFR Jugoslavije» odnos prema stranom kapitalu bio je i ostao birokratski, tj. strani kapital je uvozila gotovo isključivo državna administracija za svoje administrativne i vojne potrebe. Tako je iz izvora američke vanjske pomoći (Foreign Aid) bilo uvezeno do 1973. preko dvije milijarde dolara na ime gospodarske i oko 750 milijuna dolara pod rubrikom vojne pomoći. Taj golemi kapital nikada nije tekao normalnim privrednim tokovima, nego isključivo birokratskim kanalima.

U najnovije vrijeme, prošlogodišnji zapadno-njemački krediti u visini od 700 milijuna maraka prošao je istim kanalima, a, prema nekim promatračima, ta je svota bila odmah isplaćena arapskim zemljama, koje su ratovale s Izraelom u listopadu 1973. Navodno, Josip Broz Tito se na tu pomoć obavezao, kad je izbio listopadski rat. Bilo kako bilo, jedini uvozni kapital, vezan na konkretne privredne projekte, jest kapital washingtonske međunarodne banke za obnovu i razvoj (BIRD). Ostali uvozni kapital je više-manje kratkoročnog značaja i služi za začepljivanje rupa u tekućem deficitarnom poslovanju. Godinama, ipak se taj kapital pretvorio u golemo vanjsko zaduženje, koje neki procjenjuju na 5 do 6 milijarda dolara.

Što se tiče izravnog ulaganja stranog kapitala u privredna poduzeća, dosadašnji rezultati veoma su skromni. Do početka 1974., taj kapital se procjenjuje na 35 milijuna dolara u 35 poduzeća, i to isključivo iz zapadnih izvora. Što se tiče sovjetskih izravnih ulaganja u hrvatske zemlje, beogradska je vlada predvidjela dvadesetak takvih ulaganja u hrvatskim zemljama još 1972., ali do danas nije došlo do konkretnih primjena tih planova. Uostalom, sovjetski partner ne ulaže novčani kapital, nego izravno vlastitu robu i opremu, što opet ne odgovara hrvatskoj privredi, koja je orijentirana prema zapadnoj tehnologiji i industrijsko-trgovačkim običajima. Tako, na primjer, sovjetske čelične ploče nisu bile prikladne za potrebe splitskog brodogradilišta.

«SFR Jugoslavija», dakle centralna državna vlast, nije nikada pospješivala strana izravna ulaganja, ali ta država sebi prisvaja isključivo pravo normiranja stranih investicija. Do danas, Beograd nije izdao ni jedne brošure, koja bi na lak i razumljiv način obavijestila zapadnog privrednika o uvjetima zajedničkih ulaganja. Najčešće se vladini krugovi pozivaju na ustav i neke osnovne zakone, ali to nije dovoljno za konkretne analize i odluke industrijskih partnera. I tako dolazi do toga, da današnja državna struktura u hrvatskim zemljama masovno izvozi skupe stručnjake i radnu snagu, a normalno bi bilo, da se uvozi kapital. U današnjem svijetu sve češće se dižu ozbiljni glasovi, da se obrne današnji pravac seobe, koji vodi ljude ka kapitalu —treba dovesti kapital živim ljudima u njihova naselja i gradove, koji danas u mnogim hrvatskim krajevima polako ali sigurno izumiru.

U hrvatskim zemljama danas postoji preko pedeset industrijskih poduzeća, čiji je godišnji promet veći od 50 milijuna dolara, a neka od njih dosižu promet i od preko 500 milijuna dolara godišnje. Ali isto tako postoje stotine poduzeća, koja proizvode gubitke, i to ne samo zbog opće ekonomske politike, nego, i još više, zbog nedostatka povoljne tehnologije i managementa. Većini tih poduzeća potreban je strani kapital i know-how, ali na temelju izravnih ugovora između partnera i na obostranu korist.* Toviše, što današnji kreditni potencijal hrvatskih banaka

* U proljeće 1976., dok se ovaj članak nalazio u tisku, zagrebačka INA sklopila je sporazum s američkom tvrtkom DOW CHEMICAL o zajedničkom ulaganju 700 milijuna dolara u kemijska postrojenja na otoku Krku.

dosiže razinu od 6 milijardi dolara, a on bi se povećao, kad bi te banke mogle slobodno raspolagati sa stranim devizama i tako privući i štednju radnika-emigranata, koja se danas nalazi pretežno u njemačkim bankama i koja dosiže, po nekim procjenama, svotu od oko 2 milijarde dolara.

Današnja državna struktura u hrvatskim zemljama nije ni spremna, niti voljna poduzeti mjere, koje bi omogućavale otvaranje hrvatske privrede prema svijetu. Ta država ne mari za gospodarskim blagostanjem naroda, njoj je najvažnije, da zadrži *politički monopol preko gospodarske autarhije i reakcionarnog jugoslavenskog nacionalizma.* Ta se država otvara prema tako zvanim «nesvrstanim» zemljama, ali ne zbog stvarne gospodarske suradnje, nego isključivo radi propagande i prestiža te osobne megalomanije šefa «SFR Jugoslavije» Josipa Broza Tita, koji je na konferenciji nesvrstanih u Lusaki pred nekoliko godina uložio teške milijune dolara, samo da bi se njegovo poprsje istaklo na ulazu u konferencijsku palaču uz već mrtve lidere, Nasera i Nehrua.

Takva politika je u suprotnosti s najelementarnijim interesima hrvatskih zemalja, čije stanovništvo sve više teži takvoj državi, koja će mu pružiti gospodarski sustav i politiku u skladu s modernim vremenima i u cilju općeg blagostanja za sve narodne slojeve.

DRŽAVA PREMA RADNIŠTVU I SELJAŠTVU

Ovdje je riječ o radništvu i seljaštvu kao gospodarskim čimbenicima. Zajedno sa svojim obiteljima, ti slojevi tvore dobrih 80 % cjelokupnog pučanstva u hrvatskim zemljama. Ova brojčana premoć ne znači, da i drugi slojevi nisu važni, posebno stručnjaci u svim sektorima narodnog života. Ali, prema iskustvima, tekućim iskustvima u hrvatskim zemljama, baš radnicima i seljacima ta država je najviše maćeha. A ti slojevi su temelji svakog gospodarstva, to jest, što su oni bogatiji, to je bogatija i cjelokupna narodna zajednica.

U samoj komunističkoj partiji radnici su oduvijek bili u manjini, tako u 1972. u partijskim organizacijama na području hrvatskih zemalja bilo je oko 30 % radnika, po 5 % seljaka i studenata, dok su većinu sačinjavali državni službenici, profesionalni komunisti i vojno-policijsko osoblje. Dakle, najjači sloj —radnici i seljaci— predstavljaju manjinu u totalitarnoj partiji, koja vlada u ime «radnika i seljaka». Uistinu, vladajući sloj u toj partiji su razni politički oportunisti, članovi vladajuće klase i šaka marksističkih futurologa, koji vjeruju, da su proroci budućnosti u čije ime teroriziraju sadašnjost.

Zapostavljenost hrvatskog radništva najbolje se ogleda u ulozi današnjih nazovi-sindikata u hrvatskim zemljama. Statistički stvari stoje sasvim normalno: oko milijun i pol radnika i službenika uključeno je u razne sindikate. Međutim, uloga tih «sindikata» u borbi za osnovna radnička prava je ravna ništici. Prije svega, radnicima je zabranjeno štrajkovanje. Na nedavnom opće-jugoslavenskom kongresu sindikata (u Beogradu krajem prosinca 1974.) pred 1 400 domaćih i nekoliko stotina stranih delegata iz 136 zemalja, govorilo se mnogo o tome, kako sindikati moraju bdjeti, «da ne dođe do sukoba», i ako do sukoba ipak dođe, da se onda spor podastrije pred «samoupravne pravosudne organe». Nešto prije toga, početkom prosinca 1974. u Zagrebu, slično je govorio i «radnik» Milutin Baltić, predsjednik sindikata u užoj Hrvatskoj.

Takvim postavkama sindikatima se zapravo oduzima iz ruku osnovno oružje —a to je štrajk. Sve, naime, što su radnici svijeta postigli u povijesnoj borbi za bolje uvjete rada, postignuto je u dobroj mjeri zahvaljujući štrajkovima ili samo prijetnjom štrajkovima. Štrajk je u radničkim rukama neka vrsta atomske bombe, koju i ne treba upotrebljavati, ali je svakako treba posjedovati. Govoriti o sindikalnim pravima, a oduzimati pravo na štrajk, to naprosto znači uškopiti sindikate kao takve. Međutim, pasivni otpor radnika nadoknađuje pravo na štrajk time, što se masovno izostaje s posla. Računa se, da svake godine s posla trajno izostaje preko 15 % zaposlenih, što predstavlja gubitak preko 70 milijuna radnih dana u hrvatskoj privredi.

Takvi «radnički sindikati» nemaju nikakvog prava odlučivanja ni u pitanju plaća i nadnica, nego se moraju posvetiti sindikalnoj ulozi u športu, radničkim kantinama, dječjim vrtićima itd. Glavni «sindikalni vođa» Mika Špiljak je krajem 1974. u jednom novinskom interview-u izjavio, da «samo veći prihodi poduzeća mogu pružiti i veće radničke plaće», što je zapravo kapitalističko dokazivanje, i to ono —iz prošlog stoljeća. Jer, današnja dioba dohotka u poduzećima skrajnje je nepovoljna za radništvo i poduzeća, a sasvim povoljna za državu. Tako, na primjer, u 1973. u prosječnom proizvodu državnih poduzeća u hrvatskim zemljama na materijalne troškove i amortizaciju išlo je 50 % od proizvodne cijene, 30 % oduzela je država, preko poreza, banaka i raznih taksa, 18 % otpalo je na radničke plaće, a ostatak od 2 % pripao je poduzeću. Tako niski udio plaća u proizvodnji nikako ne odgovara stvarnim mogućnostima hrvatskoga gospodarstva. Hrvatska radna snaga je i previše jeftina, pa se stoga i izvozi u stotinama tisuća u zapadnoeuropske zemlje, gdje je pet puta bolje plaćena.

Dandanas u slobodonom svijetu ima oko 300 milijuna radnika učlanjenih u slobodne sindikate, a u tu brojku je uračunato —s krivom ili s pravom— i oko milijun i pol radnika iz hrvatskih zemalja. U svim slobodnim zemljama radnički sindikati postaju sve više i odlučujući politički čimbenik, dok u hrvatskim zemljama «sindikalizirani» radnici moraju biti obične sluge komunističke partije. Ali mnogi hrvatski radnici-emigranti učlanjeni su u radničke sindikate zapadnih slobodnih zemalja, i tako stječu vrijedna iskustva, koja danomice prenose na svoje kolege u Hrvatskoj. To je kvasac, iz kojega će niknuti budući hrvatski radnički sindikati.

DRŽAVA I SELJACI

U poslijeratnom razdoblju (1948-1971.) oko 2 i pol milijuna poljoprivrednog stanovništva napustilo je selo i prešlo u gradska naselja. Nekoliko dodatnih stotina tisuća seljaka otišlo je zadnjih desetak godina na rad u zapadne zemlje. Pored svega toga, broj seoskog stanovništva penje se još uvijek na preko 3,7 milijuna, ili ti na preko 40 % ukupnog stanovništva hrvatskih zemalja. Udjel tog stanovništva u narodnom dohotku može se procijeniti na 12 do 15 % ukupnog narodnog dohotka u hrvatskim zemljama. To seljaštvo živi na parcelama od 3 do 5 hektara, a u najboljem slučaju do 10 hektara što je zakonski zemljišni maksimum. To je zapravo «volovski», a ne traktorski maksimum. Međutim, državna struktura u hrvatskim zemljama forsira državna poljoprivredna dobra, koja raspolažu s potrebnom mehanizacijom i upotrebljavaju je u svrhu najgrubljeg zasužnjavanja individualnih seljaka.

Osim toga, državna poljoprivredna dobra uglavnom proizvode pšenicu i kukuruz, dakle artikle, gdje treba mnogo mehanizacije i malo ljudskog rada, a zapostavlja meso, mlijeko, voće, povrće i drugo. Zbog toga se događa i to, da državna poljoprivredna dobra daju vlastita zemljišta u zakup individualnim seljacima po cijeni od 40 dolara po hektaru, što je zapravo nikakva cijena, i svjedoči da državna poljoprivreda posluje posvema negospodarski. Seljaci, osim toga, prodaju zemlju državnim dobrima, i onda je uzimaju u zakup, jer pri takvom rješenju ne plaćaju porez. Ali porez ipak dolazi kasnije, dočim individualni seljak donese svoje proizvode na tržište. Posljedica je svega toga je ta, da se hrvatski seljak povlači u okvire samopotrošačke poljoprivrede, šalje svoje najbolje snage na rad u inozemstvo, da bi poboljšao svoje prihode, ili pak na rad u obližnji grad, da bi dobio socijalno i zdravstveno osiguranje za svoju obitelj.

Ovakav primjer poljoprivrednog gospodarenja teško je naći u povijesti čovječanstva, osim možda u rimskim latifundijima, staljinističkim kolhozima i južno-američkim plantažama u doba najbezobzirnije eksploatacije. U takvim uvjetima, seosko stanovništvo stari, mladi odlaze trbuhom za kruhom u daleki svijet. Nije rijedak slučaj u hrvatskim selima, da često nema dovoljno mladih ljudi, da bi pokopali svoje mrtve.

Ovakvo stanje posebno je teško u hrvatskim prilikama, gdje je zemlja oduvijek bila glavni izvor bogatstva i narodnog blagostanja, posebno u današnjim prilikama, kada se svagdje u svijetu revaloriziraju cijene prehranbenih proizvoda. I to se događa u hrvatskim zemljama nepunih pedeset godina nakon što je veliki vođa hrvatskog seljačkog naroda Stjepan Radić od hrvatskog seljaka stvorio političkog čimbenika prvog reda, ne samo u okvirima Hrvatske nego i na ljestvici svekolike Istočne Europe. U svijetu se danas mnogo govori o petrolejskim bogatstvima, a sutra će se još više govoriti o poljoprivrednim bogatstvima, jer će trebati prehraniti stotine milijuna novih stanovnika našeg planeta. U tom zadatku svjetske solidarnosti, hrvatsko seljaštvo trebalo bi odigrati svoju

nemalu ulogu, ali ne u okviru komunističke vještačke tvorevine «SFR Jugoslavije», nego u uvjetima slobode, mirotvorne i čovječanske republike Hrvatske, kao što je to naučavao Stjepan Radić, koji je u trećem deceniju ovog stoljeća postigao golemu izbornu većinu u svim hrvatskim zemljama.

DRŽAVA I GOSPODARSKI SUSTAV

Današnji gospodarski sustav u hrvatskim zemljama u okviru «SFR Jugoslavije» nije gospodarski efikasan, niti je socijalno pravedan, a niti odgovara tradicionalnoj kulturnoj baštini hrvatskoga naroda. Današnji gospodarski sustav je zapravo totalitarni državni kapitalizam s krajnjom koncentracijom financijskih sredstava na samom vrhu centralističke države «SFR Jugoslavije». Koncentracija financijskih sredstava u Narodnoj banci «SFR Jugoslavije» tako je velika, da ona može potezom pera preko noći izmijeniti bitne uvjete poslovanja čitavog gospodarstva. Jer Narodna banka, pored klasičnih funkcija emitiranja novca i drugih, koncentrira u svojim rukama sve gospodarske funkcije kredita, novca, investicija, itd.

Narodna banka djeluje u sklopu Saveznog Izvršnog Vijeća (SIV-a), čiji je član i guverner Narodne banke. Formalno SIV je odgovoran Skupštini, ali u isti mah i Predsjedništvu «SFR Jugoslavije», koje kontrolira čitav rad SIV-a preko tako zvanih «savjeta» u SIV-u, a ti «savjeti» su ustvari «politički komesari» klasičnih ministarstava i državnih sekretarijata. A Predsjedništvo «SFR Jugoslavije» po svom sastavu se više manje poklapa s Predsjedništvom Saveza komunista, dok je Josip Broz Tito ujedno trostruki predsjednik Predsjedništva, Republike i Saveza komunista. Nakon nestanka Josipa Broza, na vrhu će sigurno doći do personalnih promjena u čitavom sustavu, a time i do raspadanja Jugoslavije kao državne zajednice.

Ali, što je važno danas istaknuti, to je, da se taj gospodarsko-politički sustav pokriva plaštem tako zvanog samoupravljanja. Povijesno, ta se ideja pod utjecajem Proudhona i Bakunjina prvi put javlja kod ruskog političkog mislioca A. I. Herzena (1812.-1870.). Sâm Marx, a posebno Engels, žestoko su u svoje vrijeme napadali Herzena i njegove ideje o samoupravljanju, a isto tako i Lenjin na kongresu ruske partije u Stockholmu 1906. Međutim, to ništa ne smeta jugoslavenske državne kapitaliste, da se u svojoj propagandi za samoupravljanje pozivaju baš na Marxa i Lenjina.

S druge strane, sama praksa jugoslavenskog samoupravljanja pokazuje, da samoupravljanje postoji na razini poduzeća u fizičkom obliku, a ne kao gospodarsko-upravna funkcija. Takvo stanje najbolje ilustrira podatak, da u prosjeku poduzeća plaćaju bankama i preko 50 % dobiti koja im preostane, kad se namire svi mogući državni porezi i takse. Pri takvom stanju lako je zamisliti kakvi se potencijalni sukobi rađaju, s jedne strane, na liniji poduzeća-država-banke, i, s druge strane, u odnosu

poduzeće-radništvo. Zbog takvog stanja, kao i zbog mnogih drugih razloga, posebno organizaciono-informativne naravi, samoupravljanje se u hrvatskim zemljama povlači u manja poduzeća, postaje utočište malih i nejakih, utočište demokracije, radnika, seljaka, studenata i intelektualaca u okviru jednog društva, kojim dominira divlji totalitarni neokapitalizam, gdje isključivo vlada zakon jačega i vladajućih struktura.

Samoupravljanje je u biti demokratska koncepcija i danas vizija, a sutra vjerojatno i stvarnost cjelokupnog čovječanstva. Ono se ne može ostvariti u okvirima staromodnog kapitalizma, a još manje u uvjetima komunističko-staljinističkog državnog kapitalizma. Budući da je u svojoj biti demokratsko, samoupravljanje predstavlja i demokratska pravila igre na svim razinama i sektorima društvenoga života.

U hrvatskim sredinama često se postavlja pitanje: u kakvom će sustavu djelovati buduće gospodarstvo u hrvatskim zemljama? To je, naravno, vrlo važno pitanje, ali tako formulirano znači postaviti plug pred volove. Naime, bitno je pitanje; kako povećati opće gospodarsko blagostanje, a onda tim ciljevima prilagoditi i sustav. Taj sustav treba zadovoljiti ne samo kriterije gospodarske efikasnosti, nego još više i zahtjev socijalne pravde i tradicije hrvatske gospodarske kulture. Nadalje, taj sustav ne smije biti zatvoren, nego u najvećoj mogućoj mjeri otvoren prema svijetu uopće, a posebno prema susjedima, kako Istočne tako i Zapadne Europe. Budući hrvatski gospodarski sustav trebao bi biti ustvari neka derivacija buduće hrvatske države, ali ne države u smislu prošlog stoljeća, nego moderne hrvatske države, koja može neke atribute klasične suverenosti prenijeti na uže i šire regionalne i svjetske zajednice pa tako i određene gospodarske funkcije suverenosti.

Na početku ovog teksta bilo je rečeno, da se Hrvatska po svojim temeljnim kriterijima može lako svrstati uz bok mnogih sličnih zemalja. Na koncu treba nadodati i to, da još i dandanas nijedna skandinavska zemlja ne premašuje Hrvatsku ni po broju stanovnika, niti po gospodarskom potencijalu, a zna se, da je još u prošlom stoljeću više manje čitava Skandinavija živjela pod jedinstvenom političkom vlašću, da bi se početkom našeg stoljeća posvema «skandinavizirala». Tko bi danas smio ustvrditi, da je «skandinavizacija» u nordijskim zemljama išla na štetu svakog pojedinog naroda i te zajednice kao cjeline? Prema tome, ni buduća «skandinavizacija» današnje Jugoslavije neće ići na štetu nijednog naroda, koji danas sačinjavaju tu vještačku državnu zajednicu, a još manje na štetu cjelokupne Europe i svijeta uopće. Naprotiv, današnja titovska «balkanizacija» europskog jugo-istoka predstavlja permanentnu opasnost za Europu i svijet, te veliku povijesnu nesreću za sve narode, koji obitavaju taj prostor. Uspostava moderne hrvatske države u hrvatskim zemljama tog prostora jest napredna politička i gospodarska nužnost našeg stoljeća.

KRSNI LIST HRVATSKE DEMOKRACIJE

JELAČIĆEV PROGLAS O UKINUĆU KMETSTVA

ERNEST BAUER

PISATI o Jelačiću neobično je teško. Gotovo je već postalo običajem, da se na Jelačića gleda samo kao na austrijskog generala, kao na vojskovođu, kome je sticaj prilika nametnuo u isto vrijeme također rješavanje političkih pitanja. Cesarsko-kraljevski general —i ekstaza nacionalnog hrvatskog pokreta 1848.— ta dva pojma izgledaju mnogima upravo nespojivima. Pa ipak, Jelačić je bio skroz naskroz nacionalan čovjek, kod kojega je ispod odore carskog generala kucalo srce iskreno demokratski nastrojene osobnosti. Pa da za vrijeme njegove vladavine nije bilo ništa drugo stvoreno, nego oslobođenje kmetstva — Jelačićevo ime ostaje vezano uz našu najveću revoluciju 19. stoljeća! Jelačića smatram neke vrsti «ranim Europejcem», čije zamisli i ideje čak i dandanas ne djeluju nemoderno.

Jelačić nije bio ničija marioneta — ni Beča ni Hrvatskog sabora. Smatrao je Austriju zajedničkom kućom sviju naroda, koji su je sačinjavali, bio je, dakle, Austrijanac «faut de mieux». Dovoljno je pročitati njegov nastupni govor pred Hrvatskim saborom, da se uoče sve njegove odlične kvalitete političara i državnika. Taj govor još i danas sadržava u svojoj biti politički ideal hrvatskog naroda: Sloboda, okupljanje naroda bez staliških i plemenskih razlika i ravnopravnost u Austriji okupljenih naroda (citat Erdödy-a «regnum regno non praescribit leges») —sve to je ostao temeljni ton i kasnije hrvatske politike.

Sve to je u ono vrijeme značilo posve novo shvaćanje, koje je Jelačiću donijelo mnogo neprijatelja među starim austrijskim plemstvom, jer je ono nakon burne 1848. željelo jedino sačuvati svoje velike privilegije. Nastup Jelačića protiv Madžara bio je isto tako dosljedan, jer kada je madžarski liberalac i revolucionarac Kossuth izjavio, da on ne poznaje nikakove Hrvatske, dokazao mu je Ban s mačem u ruci, da Hrvati i te kako postoje! Uloga Jelačića kod zauzeća Beča 1848. imala je europsku važnost, koja je proizlazila i već iz toga, da bi u obratnom slučaju već

tada Monarhija, po svoj prilici, bila propala, a povijest Europe bi bila krenula sasvim drugim pravcem!

To što se Jelačić 1848. vezao za dinastiju — tko ga danas zato može prekoriti? Sudbina je tada Hrvatima nametnula strašnu dilemu. Na jednoj strani, madžarska nacionalna, ali i imperialistička revolucija, na drugoj, nesumnjivo dinastička reakcija, ali s obećanjima za bolju budućnost. Odluka bijaše vrlo teška, mada je Jelačić kao pravi Hrvat bio lakovjeran. Postojala je, dakako, i treća mogućnost, koju je Jelačić uočio, ali je tu s pravom bio vrlo oprezan: Radi se o njegovom apelu na tadašnju Srbiju i na Hrvate i Srbe pod turskim jarmom. Ali Beograd je tada radije primao Kossuthove poklisare nego prijedloge iz Zagreba, a Bosna bijaše dio Osmanlijskog carstva. Osim toga, Jelačićeva iskustva s patrijarhom Rajačićem (pitanje Srijema i Vojvodine pod srpskim vodstvom), bila su takove naravi, da se Ban morao čuvati od ovakove prerane «Jugoslavije». Kada se Jelačić počeo zanimati za srpsku Vojvodinu unutar Austrijske monarhije i kada je postojala mogućnost, da joj postane poglavarom, i tako pod svojim okriljem ujedini još više slavenskih zemalja, intrigirao je Beograd preko svojih emisara, da spriječi to imenovanje Jelačića, šireći među srpskim pučanstvom glasine, da hrvatski ban kao katolik nije pogodan za to mjesto. To je ponukalo Jelačića, da 1853. s obzirom na Rajačića — koji ga je ustoličio (proveo tzv. instalaciju) i kog je Ban ispočetka simpatizirao— izreče tešku riječ: «Graeca fides, nulla fides!», prema svjedočanstvu Jelačićevog podređenog generala i osobnog prijatelja, Josipa baruna Neustädtera. Jelačić je, dakle, već onda naslućivao teškoće jugoslavenskog pitanja, pa se već u svoje vrijeme žacao prihvatiti ovo «integralno» rješenje! — Od dva zla, moralo se, dakle, odabrati ono koje je izgledalo manje!

Najtragičniji junak novije hrvatske povijesti, Josip grof Jelačić od Bužima, umro je 1859. u najoštrije doba Apsolutizma. Nijesu još dovoljno ispitane ni osvijetljene posljednje godine Jelačićeva života. Tek tu i tamo zapaža se po koji zamašniji događaj iz njegova života, koji se poslije slavnih događaja 1848-49. odvijao u nekoj monotonosti. Slavni junak 1848., jedna ne samo u Hrvatskoj od najpopularnijih osoba tog vremena —putuje po Europi, po Belgiji, Francuskoj i Italiji— tražeći lijeka svojoj bolesti, a, jamačno, također zaborav svome razočaranju. Sve što je sagradio za vrijeme svog kratkog političkog i vojničkog djelovanja — sve je to bilo razoreno. Mada ga je Car osobno odlikovao svakom prilikom svojom riječi i pažnjom, mada ga je ruski car Aleksandar II. posebno počastio, a nije mu ni uzmanjkalo ostalih dokaza povjerenja i pažnje — životario je posljednje godine svog života u beskrajnom razočaranju, bogat samo jednim iskustvom: I vladarska riječ ne bijaše drugo, nego prazan zvuk izrečen u prostoru!

Kada se u Zagrebu, 20. svibnja 1928. slavio tzv. «Jelačićev dan», izašao je u «Jutarnjem listu» istog nadnevka članak pod naslovom *«Jelačićev dan»*, potpisan šifrom «jh» (vjerojatno Josip Horvat?), u kojemu se na zanimljiv način prikazuje problematika Jelačića u prvim godinama Jugoslavije:

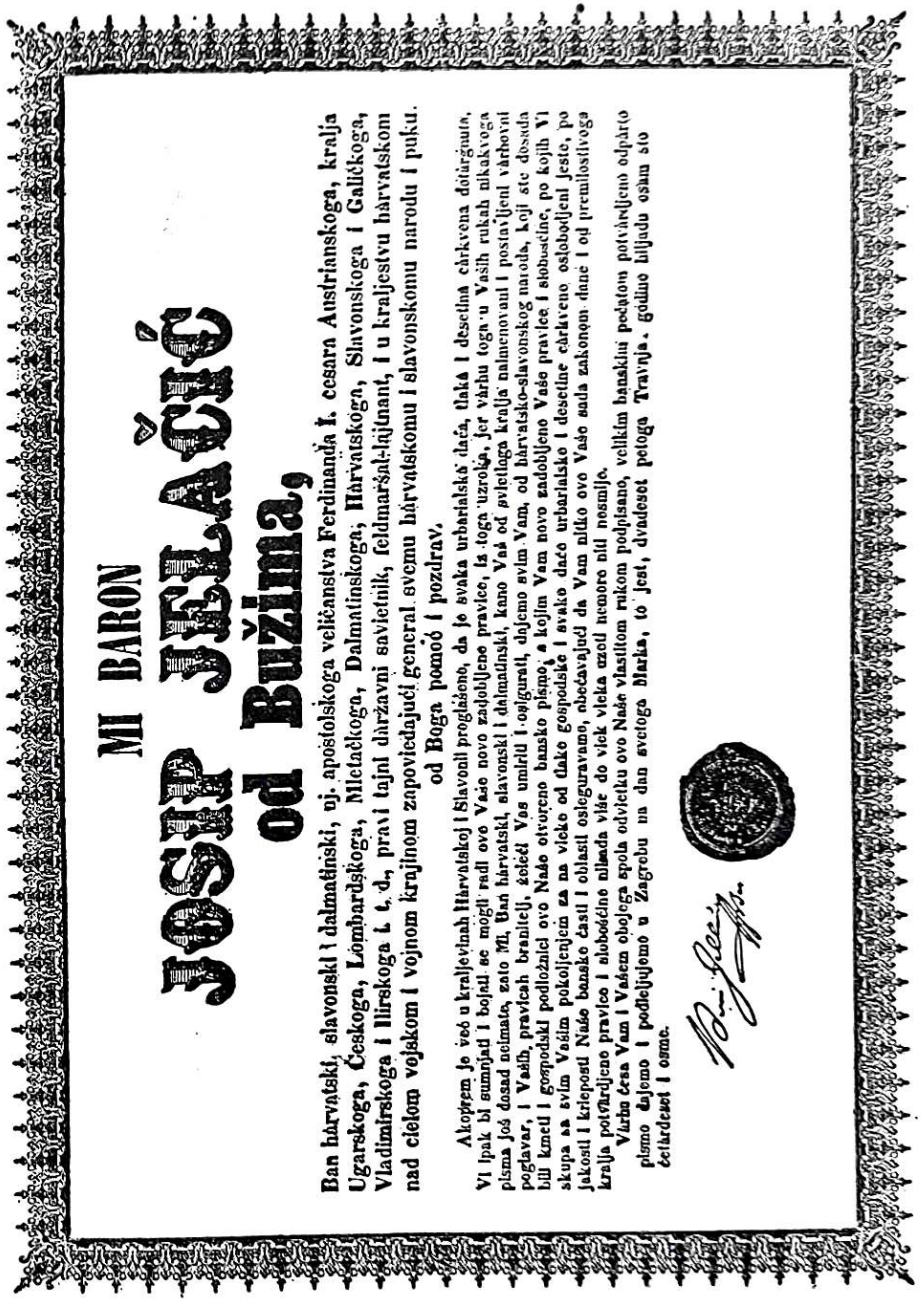

MI BARON
JOSIP JELAČIĆ
od Bužima,

Ban hàrvatski, slavonski i dalmatinski, uj. apoštolskoga veličanstva Ferdinanda I. cesara Austrianskoga, kralja Ugarskoga, Českoga, Lombardskoga, Mletačkoga, Dalmatinskoga, Hàrvatskoga, Slavonskoga i Galičkoga, Vladimirskoga i Ilirskoga i t. d., pravi tajni državni savietnik, feldmaršal-lajtnant, i u kraljestvu hàrvatskom nad cielom vojskom i vojnom krajinom zapoviedajući general svemu hàrvatskomu i slavonskomu narodu i puku.

od Boga pomoć i pozdrav.

Akoprem je već u kraljevinah Hàrvatskoj i Slavonii preglašeno, da je svaka urbarialska dača, taka i desetina crkvena dotičnute, Vi ipak bi sumnjali i bojali se mogli radi ovo Vaše novo zadobljene pravice, ča toga uzroka, jer vàrhu toga u Vaših rukah nikakvoga pisma još dosad nemate, zato Mi, Ban hàrvatski, slavonski i dalmatinski, kano Vaš od svietloga kralja nàmenovani i postavljeni vàrhovni poglavar, i Vašib pravicah branitelj, želeći Vas umiriti i osigurati, dajemo svim Vam, od hàrvatsko-slavonskog naroda, koji ste dosada bili kmeti i gospodski podložnici ovo Naše otvoreno bansko pismo, a kojim Vam novo zadobljeno Vaše pravice i slobosćine, po kojih Vi skupa sa svim Vašim pokoljenjem za na vieke od dako gospodske i svako dažo urbarialsko i desetine crkveno oslobojeni jeste, po jakosti i krieposti Naše banske časti i oblasti osiguravamo, obećavajući da Vam nitko ovo Vaše sada zakonom dane i od premilostivoga kralja potvàrdjene pravice i slobosćine nikada više do vièk vieka ozdi nemore nit nesmije.

Vàrha čega Vam i Vašem obojega spola odvietku ovo Naše vlastitom rukom podpisano, velikim banskim podatom potvàrdjeno odparto pismo dajemo i podielujemo u Zagrebu na dan svetoga Marka, to jest, dvadeset petoga Travnja, godine hiljadu osam sto četrdeset i osme.

«Osamdeset godina neznatan je vremenski razmak u životu jednoga naroda. Tako reći nije veći od sekunde u životu pojedinca. Pa ipak, kad danas pogledamo unatrag u te godine, čini nam se da gledamo u neko mitsko, herojsko doba, koje smo već svi zaboravili u praktičnom, svakidašnjem življenju. A krivo činimo i onim vremenima i sadašnjici i vlastitoj budućnosti, kad zaboravljamo ta nedavna, na oko tako daleka vremena. Zato obljetnice, jubileji, pored često dosadnih i pretjeranih ceremonija, imaju ipak tu dobru stranu, da nam nekako nameću potrebu bilanciranja i uspoređivanja sadašnjosti s prošlošću. U tim godinama i danima jubileja srknemo onda barem malo historijske poduke, o kojoj se toliko govori, ali koju nitko ne sluša, premda samo po njoj možemo utvrditi svoje pogreške u prošlosti i korigirati smjernice u budućnosti.

Četrdeset osma kod nas sve više pada u zaborav. Naročito poslije 1918. nekako se uvriježilo mišljenje da je s 1918. završena ona perioda našeg narodnog života, koja je počela s 1848. Međutim u životu narodnom nema točno limitiranih granica pojedinih epoha, ni oštrih prelaza. Dapače snaga narodnog života često se nanovo ispoljava u bivšim već formama, redovno se na distance od nekoliko desetljeća i stoljeća javljaju frapantne analogije u životnim narodnim situacijama. I ako poduzmemo samo malu šetnju u prošlost od prije osamdeset godina, naići ćemo na porazne sličnosti za razdoblja oko godine 1848. i 1918. u nedaćama, u uspjesima, u razočaranjima. Godina 1848. godina je rođenja hrvatske demokracije — 1918. godina njezinog prvog nastupa u samostalan život. Već ta dva momenta nam govore kako romantična «četrdesetosma» duboko zadire u sadašnjicu.

Četrdeset osma godina je godina Jelačića. Njegov triumf nije bio samo ličan, već je utjelovljivao slavodobića prvog naleta narodne misli. I prvih razočaranja i početak duge, uporne, tako reći bezizgledne borbe za nama Hrvatima tako dragi, urođeni apsolut slobode i jednakosti. Nešto slična kao i 1918.

Jelačića sve više zaboravljamo. Prešao je u legendu, koju nijete još staračke uspomene. Prolazimo svi kraj njegovog brončanog lika bez misli, bez osjećaja. A tu na istom ovom mjestu gdje danas naše brižne domaćice vode borbu za prozaičke zahtjeve želuca pod Jelačićevim vodstvom, tu se prije osamdeset godina formirala slobodna hrvatska vojska kao najjači atribut nezavisnog, suverenog naroda. Kao poslije sedamdeset godina Austrija je tad postojala samo formalno — stvarno je više nije bilo. I da je kojom igrom slučaja bila tad druga međunarodna konstelacija — četrdeset osma postala bi ono što je kasnije bila 1918. Tad je jeknuo prvi zvuk posmrtnog zvona habsburške monarhije.»

Dalje nastavlja pisac zanimljivom usporedbom:

«Sve do naših dana sačuvale su se mnoge izopačene predodžbe i o pokretu četrdeset osme i o njezinom glavnom junaku, banu Jelačiću. Ne namjerice. Nije bilo dovoljno potrebne historijske distance. A onda je došao i poraz. Kod svakog neuspjeha uvijek se traži žrtvu na koju će se natovariti grijehe sviju. Dobar teret grijeha pokušalo se svaliti i na Jelačića.

Jelačić je jedan od najtragičnijih likova heroja naše novije političke povijesti. Njegov politički uspon i slom podsjećaju na političku dramu Frana Supila. I jedan i drugi osjetili su instinktivno svu historijsku zamašitost svoga istupa — i jednoga i drugog žrvanj događaja neumoljivo je smljeo. I jednoga i drugoga rušili su oni za koje su se borili i za koje su povezali svoju politiku. Intrige, podvale najbliže okoline daju njihovoj drami neki renesansni kolorit. Smrt i jednoga i drugoga nailazi duboko razočarane u svijetu, u životu, u ideji. Srce puca, um tavni...

Kad je prije šestdeset i devet godina u Novim Dvorima umirao ban Josip Jelačić, u slavonskoj blatnoj selendri Đakovu već se uselio u skromne biskupove dvore mladi Josip Juraj Strossmayer. I iz Đakova se sve glasnije orio glas, koji

je vodio narod k danu, koji su Jelačić i njegovo doba samo za jedan trenutak ugledali kao čarobnu viziju.

Dan je zaista granuo. Tek poslije dugih decenija. I vidjelo se da nije onako sunčan i sjajan, kako su ga Jelačić i Strossmayer gledali u svojim priviđenjima. Oblačan je i olujan...»

Ovako se smjelo pisati još u prvim godinama stare Jugoslavije, kad je Jelačićev spomenik još stajao na svom trgu. Danas, kad ga više nema, ne bi se smjelo ni ovako pisati, a kamoli objelodaniti u jednom od najčitanijih listova, kao što je onda bio «Jutarnji list».

Kada je na temelju preporuka hrvatskih konzervativnih krugova u Beču (posebno baruna Kulmera i velike «ilirske delegacije» u Beču) došlo do imenovanja Jelačića hrvatskim banom, nije to za bečki dvor bila jednostavna stvar. Car je sa svojim savjetnicima u to vrijeme zbog nemira u Beču morao izmaknuti u Innsbruck, pa je to imenovanje Jelačića smatrao samo kao neki ustupak nasuprot «Ilirima», koji su se bunili zbog postojećeg poretka u Monarhiji. Beč nije ni u kojem slučaju htio time poduprijeti ili izazvati neki hrvatski separatizam, ali s obzirom na tadanji politički položaj i pobune Madžara bilo je to imenovanje svakako razumljivo. Hrvati su postali neugodni caru Ferdinandu I. istom svojim «zahtjevima», koji su u stilu revolucionarne godine 1848. išli vrlo daleko s obzirom na demokratizaciju, a osobito protiv pobunjenih Madžara. Kada su u Innsbrucku redom došli do riječi prvo Hrvati, onda Srbi pa, konačno, i Madžari, neodlučni car Ferdinand I. nije se mogao odlučiti ni za koju tezu, koje su mu bile predložene. Napokon je popustio Madžarima i opozvao svoje imenovanje Jelačića banom, ali opća pomutnja tada je već bila toliko napredovala, da Jelačić taj carski dekret o opozivu svog imenovanja uopće nije primio do znanja te je uskratio svoje mjesto ustupiti carskom komesaru, zapovjedniku Vojne Granice, generalu Hrabowskom. Čak je i Hrvatski sabor, koji je carskom odlukom također bio raspušten, nastavio svojim radom.

Ti događaji su opet Madžarima —koji su se pod svojim revolucionarnim vođom Kossuthom u onome času našli u diametralnoj opreci prema Ilircima i njihovom pokretu— davali povoda, da sve kasnije odluke i sva djela Jelačića proglase «ilegalnim i protuustavnim», jer se Jelačić u svojim akcijama nije mogao pozivati ni na Cara, niti na legalno zakonodavno tijelo. Ovo shvaćanje se je kod madžarskih povjesničara sve do danas uščuvalo i nastavljalo, makar je madžarski ministar predsjednik, grof Batthyany, pokušavao sa svoje strane «ilegalan» čin, tj. saziv nekog zamišljenog «ilirskog parlamenta», u kome bi bili ne samo Hrvati, nego i Srbi unutar Vojne Granice zastupljeni.

Kada je madžarsko-hrvatski sukob konačno doveo do vojničkog obračuna Jelačića s Madžarima —malo prije toga je Kossuth još jednom izjavio, da za njega uopće ne postoji hrvatska nacija— imao je Jelačić sreću, da se je sa svojom vojskom u toku svoje vojne u zapadnoj Madžarskoj našao u blizini pobunjenog Beča baš, kada tamo carske vojske goto-

vo i nije bilo. Zbog toga bilo je posve razumljivo, da su Jelačićevi odredi nakon uspješne bitke kod Schwechata zaposjele carsku prijestolnicu, triumf Jelačića, koji je zapravo carski vrhovni zapovjednik, knez Windischgrätz, iz dinastičkih i aristokratskih razloga za sebe svojatao, ali mu zbog strategijskh razloga nije ništa drugo preostalo, nego da Jelačiću (s kojim nije bio u dobrim odnosima) taj uspjeh prepusti.

Ali već iz ovih vremena, koja spadaju još u najsretnija velikog hrvatskog Bana, poznate su neke njegove izjave, koje nam dopuštaju uvid u dubinu njegovog bića te nam pokazuju njegovu zaista europsku važnost. Dok je još Jelačić u svom pozdravnom govoru pred novoizbranim Hrvatskim saborom 5. lipnja 1848. izgovorio slijedeće riječi: *«Naša je zadaća, da veliko djelo narodnog preporoda provedemo do kraja!»*, smatrao je nakon zauzeća Beča u svom govoru pred delegacijom bečkog predgrađa Alserstadt carevinu Austriju kao «Okvir malih naroda». Za njega je vladarska kuća Habsburg bila kao neka konstanta, koja je obećavala postojanost, sreću i blagostanje u smislu nekog okvira, koji će «u blagom obliku» uokviriti razne narode i njihove zemlje i osigurati im sigurnost i dobar život. Pod tim okriljem bi, prema Jelačićevom shvaćanju, sve male u Austriji uokvirene nacije mogle naći onu ravnopravnost *«kojoj svi narodi našeg državnog konglomerata s tolikim oduševljenjem streme; po kojoj ravnopravnosti ni sada ni u budućnosti nikada više jedna nacija nad drugom ne bi mogla zavladati, niti jedna drugu podjarmljivati!»* Slijedeći ovu misao, Jelačić ide i dalje u svome razlaganju: *«Kao što se ljepota prirode sastoji osobito u raznolikosti njenih objekata, tako i jedna državna forma može samo onda biti lijepa i uspješna, ako usprkos raznolikosti svojih pojedinačnih elemenata, te svoje dijelove oduševljava harmonijskom sudjelovanju za sveopće interese!»* Napokon je Jelačić u jednom svome privatnom pismu barunu Kulmeru došao do izjave koja sliči na vlas izjavi češkog političara Palackog: *«Kad Austrije ne bi bilo, sada bismo je morali stvoriti!»*

Najpoznatiji prigovori Jelačiću sastojali su se u tome, da ga se označivalo «reakcionarcem». Ovaj prigovor je, naravno, dolazio u prvom redu od strane liberalističkih madžarskih pobunjenika, ali također od strane njihovih političkih prijatelja, talijanskih liberalaca, kao što su bili, npr. Cavour, Manin, Tommaseo. Svi oni su u mnogom pogledu slabo poznavali hrvatskog Bana, koji se u mnogim pitanjima Banske Hrvatske i Vojne Granice pokazao vrlo naprednim, ali svakako ne u onom smislu, kao što su ga ti liberalci shvaćali. Neki ostatak ovih pogleda na Jelačića nalazimo prije svega u marksističkom pogledu na Jelačića, jer za marksiste nije on ništa drugo, nego samo «habsburgofilski reakcionarac».

Ovim prigovorima suprotstavio se osobno Jelačić u svojoj «Izjavi» protiv lista «Pesther Zeitung» (Zagreb 23. 8. 1848., Obiteljski arhiv Jelačića u gradskom arhivu Zagreba). U toj svojoj izjavi kaže Ban doslovce: *«Da li sam bio predstavnik reakcije ili napretka — o tome svjedoči moj cijeli život i moje sadašnje nastojanje, jer sam za svoju domovinu, u duhu koji sada vlada, tražio onu ravnopravnost i slobodu, koja je zajamčena svim narodina a upravo danas se nalazi ugrožena od našeg susjeda... Ako je to nastojanje, da vodimo borbu protiv svake vrsti ugnjetavanja, protiv tiranskog gospodstva, protiv svake despotije — nalazila se ona sakrivena također u liku nekog peštanskog ministarstva — ako je sve to reakcija — onda sam i ja reakcionarac!»*

Nakon što su hrvatski graničari 28. listopada 1848. zaposjeli odsjek Landstrasse-Prater na gradskoj granici tadašnjeg Beča i potukli madžarske pobunjenike 30. listopada kod Schwechata (danas bečka zračna luka), ušao je 1. studenog hrvatski Ban na čelu svojih slikovitih «serežana» (svoje tjelesne garde) u carski Beč, te je tamo ustanovio svoj glavni stan u palači Beatrix (koja danas više ne postoji) u bečkom gradskom dijelu Landstrasse (III. Bezirk). Jelačića je cijeli Beč javno slavio kao pobjednika i svog junaka, bio je predmetom pučkih aklamacija, a kada je sa svojom pratnjom osvanuo na javnim mjestima (kazalište, koncerti) ustajala je sva publika i javno mu pljeskala. Svakako, taj je čas značio vrhunac njegovog javnog djelovanja.

No poslije tog vrhunca uslijedio je —prvo polako, a poslije sve brže— njegov silazak. Jelačićev general Neustädter je tu pojavu dobro označio, kao da se neka zvijezda nad Hrvatskom pojavila, a poslije je sve više počela tamniti. U vojničkom pogledu Jelačić je imao neprilika sa svojim glavnim zapovjednikom, knezom Windischgrätzom, s kojim se nikako nije slagao, a isto tako nije imao dobrih odnosa ni s Windischgrätzovim nasljednicima, barunom Weldenom i Haynau-om. Windischgrätz se za to pobrinuo, da je Jelačiću kod napredovanja prema Pešti bilo povjereno samo podređeno zapovjedništvo jednog zbora carske vojske, a Welden i Haynau ga više nisu točno i povjerljivo izvještavali o nastavku rata protiv Madžara i njegovom svršetku, jer je Ban tada boravio kod svoje «Južne vojske», daleko od glavnih poprišta tog rata, u Bačkoj i Slavoniji.

Osim toga, Jelačić se našao nasuprot sve većem političkom nemiru u Hrvatskoj. Njegova odsutnost iz zemlje imala je kao posljedicu, da se javljala mnogostruka kritika njegove politike. Čak u nacionalnim hrvatskim krugovima pojavila se sumnja, da je raspuštanje Hrvatskog sabora i proglašenje ratnog stanja predstavljalo namjerni korak, da se osujete narodna nastojanja. Premda je Hrvatska nakon madžarske pobune mogla zadržati (provizorno) Rijeku i dio Hrvatskog Primorja, a tri su slavonske županije zajedno s Međimurjem bile odvojene od madžarske krune, razočarao je novi ustav od 1849. svakog nacionalno osvjedočenog Hrvata, jer je Vojna Granica ostala u punom opsegu postojati i nije bila uključena u Bansku Hrvatsku, Dalmacija je ostala austrijskom krunskom zemljom i nije bila sjedinjena s Hrvatskom, a Hrvatski sabor nije više bio sazivan.

Pa i Vojna Granica nije za svoje vjerne usluge od Cara primila nikakovu hvalu i zahvalnost. Socijalne reforme, koje su tamo bile provedene, pokazale su se vrlo površnima i čednima: Zemljišni posjed je, doduše, postao nasljednom svojinom graničara, ali u pogledu uprave i pravosuđa ostao je vojnički značaj Granice posve sačuvan, pa graničari nisu imali

dojam kao da «imadu udjela kod sviju dobrobiti, koje su drugim našim narodima bile udijeljene» (Citat iz Ustava 1849.).

Jelačiću nije preostalo drugo, nego da se posveti s različitim uspjehom vodstvu svoje «Južne vojske», ali i tamo je njegov utjecaj bio toliko opao, da mu prvotno vrlo benevolentni Radetzky nije za borbu protiv Madžara prepustio potrebnih sedam bojni graničara, koje su ostale na talijanskom bojištu. Na taj je način Jelačiću uspjelo jedino zauzeće tvrđave Petrovaradina i nekih drugih utvrda, ali je morao podnijeti i nekoliko poraza od Madžara. Kod posljednjih ratnih akcija carske vojske i kapitulacije Madžara kod Villágosa nije Ban uopće imao udjela, tim više, što mu je ruska intervencija u Madžarskoj od početka bila antipatična.

Još ga je više smetao razvitak unutar Vojne Granice, kojoj je nominalno još uvijek bio kao zapovjednik na čelu, ali je ustvari sve više bila upravljana od stranih časnika, koji s Hrvatskom nisu imali veze. Usporedo s tim položajem dolazilo je do pobuna graničara. U tim godinama javljaju se prvi znaci duševnog poremećaja Jelačićeva, koji su posljednje njegove godine stavljali u sjenu i na čijim posljedicama je 1859. i umro.

Jelačiću nije bio lak njegov srazmjerno kratak život. Može se reći, da mu je velika južnoslavenska država pod hrvatskim vodstvom bila upravo ponuđena i na dometu. Sa svojim osvjedočenjem, da se Hrvatska može uspješno razvijati samo u okviru ravnopravnih naroda u Austrijskoj monarhiji, bilo je Jelačiću teže odbijati te južnoslavenske ideje, negoli bi mu bilo teško takovu državu ostvariti. Budućnost nakon 1918. pokazala je, da nije imao krivo, kao rani Europljanin imao je već poglede, koji sliče na današnju ideju Sjedinjene Europe. Ali što je u duši zbilja osjećao, to će vjerojatno zauvijek ostati tajnom. U tom se je smislu povjerio ban Jelačić jednom od svojih prijatelja: *«Imao sam sreću, da će moje ime valjda pripadati povijesti. No što sam uistinu u svom srcu osjećao, neće nitko ikad saznati!»*

UNIVERZALNO ZNAČENJE STARČEVIĆEVIH SATIRA

PRIGODOM 80. GODIŠNJICE NJEGOVE SMRTI (1896.-1976.)

D. ŽANKO

KERUBINU ŠEGVIĆU
posljednjem «pravašu»

BLAŽU JURIŠIĆU
vjernom štovatelju i tumaču
Starčevićevih Spisa

ANTE Starčević je mnogo više, skoro isključivo, poznat i spominjan u ozračju hrvatske političke povijesti, dok je njegov književni rad ostao još uvijek nedovoljno kritički istražen, nesakupljen i skoro zaboravljen, a mnogim generacijama, posebno onima poslije Drugoga rata, sasvim nepoznat.[1]

Osim davno, još prije Prvoga rata, prvih pisanih radova o Starčevićevu životu i radu; jedan od posljednjega «pravaša» i poligrafa Kerubina Šegvića[2] i drugi od Branka Drechslera, u kojima se u općim i izvornim anali-

[1] Ali ne samo njegov književni rad, nego i samo ime Ante Starčevića «danas i u nas» kod «zlatne mladeži», kao i one «nešto manje zlatne... rastresite, presuvremene prevratničke mladosti» — pita se jedan inteligentni pisac, u Hrvatskoj koncem 1971., ovako: «...znači li danas takvima i sličnima, kao i samim vršnjacima pisca ovih redaka —a i tolikim mnogima— znači li išta ime Ante Starčevića? Je li im ono išta više... od slike nekog napuštenog prigradskog spomenika, ili možda od polovične predodžbe o nekakvom političkom strašilu iz prošlog stoljeća. Teško da će im biti išta drugo izvan toga, a nekima nije čak ni to.»

[2] Kerubin Šegvić, vjerni Starčevićev sljedbenik i pisac *prve* knjige o njemu — *«Dr. Ante Starčević»*. Zagreb, 1911., napisao je, «Prigodom 40. godišnjice smrti (1896-1936.), novu studiju o svome učitelju, za prvi broj IV. godine— nove epohe «Hrvatske Smotre» (koju je on i osnovao).

Poslije proteklih novih 40 godina i sada, evo, prigodom 80. godišnjice (1896-1976.) sjetio sam se, što nam je onom zgodom rekao, da «o Starčeviću nikada dosta», — što me je potaklo, da ovaj rad posvetim njegovoj uspomeni, da bi se u novim hrvatskim generacijama sačuvala i produžila trajna spoznaja o velikom učitelju i dobrom učeniku, koji je zbog Učiteljeve nauke o Hrvatskoj nestao kao mučenik.

zama piše o Starčeviću kao književniku i filozofskom piscu, tek će Josip Horvat u svojoj poznatoj «kulturno-povijesnoj slici» iznijeti nekoliko interesantnih podataka, više sintetična karaktera, a Stanislav Šimić jedan esej o Starčevićevu književnom stilu.

Konačno i sâm Blaž Jurišić, prezaslužni priređivač izvanredne antologije Starčevićevih *«Izabranih spisa»* (1945.), žali, što u tom izdanju «Starčevićevo stvaranje na polju čiste književnosti nije došlo do još jačeg izražaja. Njegov pjesnički i dramski rad nije uvršten stoga, što bi se time narušilo jedinstvo ove zbirke, koja hoće da bude politički, a ne literarni zbornik.»[3]

Izvanredno je značajno, da će se u Hrvatskoj, usred «hrvatskog proljeća», u spontanoj potrebi, da se duhovi vrate na izvore, te da se tradicijom, zaboravljenoj, prezrenoj i oficijelno izruganoj, okrijepe za nove identične spoznaje, — da će se u toj atmosferi godine 1971., spomenuti inteligentni i izvrsno informirani pisac dati na pisanje jedne temeljite sudije o Starčeviću «državniku, govorniku i književniku».

Dakle, konačno i književniku! Uz interesantnu napomenu: «kao književnik, nama je — iz posve razumljivih razloga najzanimljiviji upravo kao takav.» Dijalektika je inteligentnoga pisca vješto ubacila Starčevića književnika u Starčevića politika, i obratno. Da je i njemu pretežno bilo stalo do Starčevićeve političke uloge, vidi se iz njegova odlično uređena i bogata izbora *«Političkih spisa»* Ante Starčevića (Zagreb, Znanje, 1971. 628 str.) s popunjenom bibliografijom i informativnim «Registrom imena s tumačem (18 stranica). Ovaj je izbor izrađen uglavnom po Jurišićevim «Izabranim spisima» i po izdanju «Djela dra Ante Starčevića».

Bilo kako bilo, Starčevićev obilan i mnogostruk književno-humanistički rad očekuje još svoje istraživače i kritične analize, dok će ovaj moj rad nastojati upozoriti na jedan detalj, naime na njegove satiričke spise. Ali prije nego prijeđemo na stvar, vrijedno je uočiti još jedan interesantan i dubok paradoks oko Starčevićeve pojave: o njemu će —makar je u svijesti naroda izrazito politička ličnost — mnogo više pisati i veličati ga književnici i pjesnici nego političari.

Naprotiv, ovi posljednji će ga malo pomalo i napuštati i prešućivati. «Pravaši» će se pretvarati u «frankovce», «stekliše» u «realne političare», Hrvati u Jugoslavene, ljudi od «deržanstva» u sporazumaše i pragmatičare. Svi ti vole prešućivati Staroga pri njihovim političkim poslovitke —pisane velikim slovom —i ne dosežući visoke sfere njegova vizionarskoga *ethosa,* kojim će on zahvatiti svu prošlost i budućnost jedne nacionalno integralne stvarnosti i nefaljivo otkrivati i razotkrivati nepријatelje na tri fronte najedanput (Austrija, Madžarska i Srpstvo).

«Navedenim obilježjem svoje nauke, bijaše kao političar već osuđen», veli L. V. Südland, koji će odmah zatim iskreno priznati: «Godinama nisam mogao pravo shvatiti, kako je tome čovjeku pošlo za rukom da stekne u Hrvatskoj toliki upliv.» Na koncu je ipak shvatio, da je taj čudak, «svojom državno pravnom i dogmatskom politikom ponio ono, što zovemo *hrvatskom državnom sviješću* sve u najdublje slojeve hrvatskog naroda.» Eto nas opet u vrtlogu paradoksa: politički osuđen na neuspjeh, Starčević stiče «toliki upliv» i čitavi jedan narod prožima državnom sviješću.

Začudo, ni Ante Radić nije shvatio tajnu ovoga proročkoga duha, koji iz dubina povijesti hvata humanističku vrijednost *prava,* da na toj vrijednosti izgradi *svijest,* tj. životni dinamizam savjesti, nepobjedivu silu duhovnoga karaktera vis-a-vis makijavelističkih poteza sile i hipokrizije, interesa i straha. «Treba obračunati sa starčevićanstvom, s ledenim, suhim, surovim, grubim, ukočenim i beskrajno ograničenim starčevićanstvom... ta zar još niste prozreli, da je u njegovu naglašivanju staroga, zajamčena *prava* — sva njegova politička mudrost?» Ova uzrujana litanija prezrivih pridjeva na račun Starčevićeve mudrosti i nehotice proglašava transcendentnu vrijednost, koja je kao takova u nezrelim sredinama horizontalnoga oportunizma i političkoga vrludanja uistinu i ledena i suha, i surova, i ukočena, jer u tom nesigurnom moru moralno-političkoga relativizma predstavlja vertikalnu absolutnost Istine.

Starčević nije ništa drugo, sa svim svojim rijetkim talentima, nego sublimirana svijest o povratku u izvorno povijesno stanje, koje se zvalo *Regnum Croatiae,* tj. Država Hrvatska, čak u sjaju Kraljevstva. Sudbonosni nanosi vjekova oduzimali su toj Državi komad po komad njezina suvereniteta, dijadem po dijadem iz njene krune, riječ po riječ iz njena jezika; ostala je kao «nasukana lađa», o kojoj će pjevati nesretni pjesnik «na pijesku je, al' još tu je.»

Svijest o povratku, moralna savjest, koja je znala u ruševinama otkriti tinjajući plamičak svjetla i neugasive nade jednoga maloga, moralno-velikoga naroda na trnovitom putu povratka u svoje vlastito biće, to je tajna Ante Starčevića, Njegovo —od realne politike— ironizirano pravo nije mrtva juridička pergamena, nego autentična i živa afirmacija ljudskoga dostojanstva, utemeljena na baštini metafizičkoga uspona čovječanstva. Usred hrvatskoga XIX. stoljeća izdići zastavu prava, to je bilo kao stati na sudbonosno raskršće: ili-ili! Ili povratak u izvorno povijesno stanje, ili definitivna katastrofa! Ali kada se radi o ili-ili, nema drugoga oružja nego samo duhovna snaga: *Svijest-Savjest.*[4]

[3] Ipak nas je Dr Jurišić neizmjerno zadužio s odlomcima Starčevićeva satirično-književnoga rada, unoseći u ovaj zbornik nekoliko «Pisama magjarolaca» i «Poslanicu pobratimu D.M. u B.», što će nam služiti ako baza za ovaj rad.

[4] Navikli smo uzimati izraz «savjest» za moralno područje, a «svijest» za psihološko. No filozofi nas upozoravaju, da «po svojoj psihičkoj «strukturi», po svojoj ontičkoj naravi, i *savjest i svijest potpuno su isto.* Označuju refleksnu spoznaju subjekta i svih zbivanja u njemu. Ne samo etimološki («con-scientia» — sa-vijest, s-vijest, su-znanje) već i stvarno, svijest ili savjest označuje čin razuma, koji od statičnog posjedovanja znanja prelazi u činjeničnu, aktualnu spoznaju. Ako svoja zbivanja i djelovanja ocjenjujemo, prosuđujemo po načelima moralnosti —da li su moralno dobra ili zla— tada svijest-savjest nije više samo «psihološka» nego ujedno i «moralna svijest», što obično nazivamo jednostavno «savjest».

(Vidi: Dominik Budrović: O Savjesti prema II. Vatikanskom Koncilu i sv. Tomi. U *«Zborniku sv. Tome Akvinskoga* (1274-1974». Zagreb, 1974. str. 87-88.).

ono zadnje, najdublje u čovjeku, ono bitno, a ostalo će se nadodati... Kada jedan čovjek proklamira svoje pravo, kao i narod, nema protiv toga ništa višega, to je na planu božanskoga reda i suprotstavlja mu se jedino demonski zločin sile. To je u svim epohama bio herojski i proročki tip čovjeka, koji u misterioznim evolucijama povijesti —taj inače vremenito pobijeđeni— ostaje kao vječno svjetlo svim narodima. Ovdje se radilo o jednoj idealnoj energiji, koja je bila sposobna da upali kolektivnu nadu u uskrsnuće; Starčevićevo pravo je bilo i ostalo jedno veliko povijesno obećanje, koje kao živac etičke energije povijesti neminovno traži kroz nove generacije svoje ostvarenje. Nažalost, realnost je spaljivala komadić po komadić ove *magna carta* jedne čiste strasti, a dramatična sporost ovog ostvarenja zbunjuje sve nove generacije kroz ovih 80 godine od Starčevićeve smrti. Ali upravo u ovoj godišnjici herojsko-pravaškoga časa Hrvatske, sve se penje u neku kulminantnu napetost i gustoću državne svijesti pod zastavom Prava. «U povijesti ne ima ljepšega prizora —veli naš Stari— nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze.»

Sve će ovo dublje i zanosnije shvatiti književnici i pjesnici, kroz ovih 80 godina, nego političari. Oni će na poetski način intuirati Starčevićev karizmatičan lik kao fenomen jedne duhovne realnosti, usred kaosa naše političke realnosti. «Ja sam *čovjek mašte*» —rekao je Starčević definirajući svoje intimno biće. Njegova inteligencija moralna je «fantazija», stalno nabijena kao neki «poetski» čas, kao «fantastičan čas», a taj —kako nam kažu filozofi— susrećemo uvijek, kada duhom ovlada kreativni impuls. Fantazija u ovom smislu ne znači neko sanjarsko fantaziranje, nego jednu originalnu inicijativu, jer sloboda je sama inicijativa. Starčević trajno živi, ne u znanstvenoj bjelokosnoj kuli samoće i sistema, nego u stvaralačkoj životnoj atmosferi svoga vremena. A spletenu mrežu svoga vremena je u dubinama, u korijenu, mogao intuirati samo čovjek mašte, proročki tip i sâm književnik autentične kategorije. Upravo sve ono misteriozno, što privlači i osvaja književnike i pjesnike, kreativna bića mašte.

Starčevićeva moralna inteligencija, koja se neprestano dariva, transcendentna je i humanistička: humanistička ukoliko je transcendentna, i transcendentna ukoliko je humanistička. On stoga postaje tipičan primjer ne samo za svoju generaciju; on proživljava do dna moralnu vrijednost, i jer tu vrijednost živi duboko i integralno čitavim svojim bićem, on zapravo živi za druge. Njegov primjer postaje ekspanzivan. Biti primjer znači biti za druge, dati se drugima, u ovom slučaju svim generacijama čitavoga jednoga naroda. Fantazija ljubavi uvijek nas čini nemirnima, nepodnosivima, neprilagodljivima u svakoj situaciji. Tko je posjeduje, ne može prionuti uz pragmatičnu svakidašnjicu, stoga je uvijek pobijeđen. Gubi, ali gubeći dobiva.

Hrvatski su pjesnici i književnici prvi osjetili transcendentnu misiju ovoga proroka, koji živi za druge. Njihova im je nefaljiva intuicija šaptala: to je naš tip! Tà u svim njihovim radovima titra identičan protest protiv nepravde, sile, laži, hipokrizije i kukavičluka; njihovi

stihovi i njihova proza, njihovi romani i njihove drame lete za «utopijama» hrvatske slobode, hrvatske državnosti, hrvatskoga jezika, hrvatske prošlosti, a sve u viziji hrvatske budućnosti. Ni oni, kao ni njihov Stari, koji je pisao «Pravo je duša društvena života», —nisu mogli podnositi nezrelost i nesavršenost njihova društva; osjećali su se s njime solidarni u dužnosti protesta uime prava i pravde. Kroz njihova se pera izlijeva kroz punih 80 godina gorčina i zanos Starčevićeva protesta.

Nove nas generacije pitaju: gdje je smisao i temelj Starčevićeva protesta? Pred dramatičnim problemom sudbine svoga maloga naroda, u konfuznom vihoru događaja druge polovice XIX. stoljeća, razapet između ilirizma i jugoslavenstva, između stranaka, koje se definiraju stavom prema Austriji ili Madžarskoj; u labirintu jezičnih variacija pri prvom mučnom formiranju književnoga jezika uz fatalnu pratnju sjene gospodina Vuka; u kontradiktornom i anarhičnom natezanju dnevne politike oko slavenstva, sveslavenstva i agresivne snage velikosrpske državne misli, — Starčević se smješta sâm, tvrd ko kamen, mimo svih, pače protiv svih, u srce jednoga od najdelikatnijih metafizičkih problema povijesti naroda, u problem etike u politici, u njegovu omiljelu «znanost života», u najjezgrovitiji starčevićanski aforizam: «Oživljujte moral dobrimi djeli za ovaj i onaj svijet.»

Sve to, ali samo oružjem filozofskih aforizama i književne satire. On će baciti u lice svoga jadnoga vremena, za onda glasovita, a danas zaboravljena «Pisma magjarolacah», koja su —veli Jurišić— «jače od svih govora i članaka izvodila preokret u hrvatskom javnom mišljenju. Ona su udar, koji kreše iskru iz kamena; preko njih pravaški pokret dobiva i okuplja mlade književne talente, koji u hrvatskoj književnosti uvode novi smjer — realizam.»

Niče plejada književnika i pjesnika, probuđenih Starčevićevim stilom, jer oni su kroz njegov stil —koji inače sadržava svu dubinu njegove tajne— otkrili i usvojili *arhetip hrvatske povijesne svijesti-savjesti*, shvativši dobro svoga Staroga, dok on zdušno —kao dobar humanista— citira učitelja Cicerona, koji veli: «Nacije, koje zaboravljaju Povijest, osuđene su na ponovne svoje tragedije.» Tu su Ante Kovačić, August Harambašić, Eugen Kumičić, Stjepan Miletić, Jovan Hranilović, Ante Tresić-Pavičić, S. S. Kranjčević, A. G. Matoš, Milan Ogrizović, Fran Galović... Niču romani, drame, lirika — sve s elementima hrvatske prošlosti i s akcentima jedne nove svijesti.

Najljepše portrete Starčevićeve ličnosti ostavili su nam književna pera Kerubina Šegvića,[5] Branka Drechslera (Vodnika),[6] Vinka Krišković, Jo-

[5] «A. Starčević je bio velik pisac, najveći što ga je Hrvatska rodila posljednjih vjekova. Njegovi eseji se mogu mjeriti najljepšim proizvodima te struke u Engleskoj i Francuskoj onoga vremena.» (Hrvatska Smotra, IV. 2/ 1936., str. 9.).

[6] «Prvi filozof naše preporodne književnosti... Starčević se je u Hrvatskoj uistinu prvi doista i bavio filozofijom u svom književnom radu. U doba apsolutizma izveo je Starčević kao književnik političko djelo hrvatskoga nacionalizma, razvivši prvi borbu za hrvatsko ime... Starčević je otac Hrvatstva.» (Kolo VII. 1912. str. 400.).

sipa Horvata,[7] M. Nehajeva,[8] Blaža Jurišića, Mile Starčevića, Mate Ujevića, Filipa Lukasa, Stanislava Šimića i Tomislava Ladana.[9]

Pjesma Vladimira Kovačića «Naš Stari» postala je klasična, a nije ga mogao mimoići ni Krležin sarkazam, koji ga zamišlja kao:

«Jedini lampaš u kermežljivoj noći...»

Tu se opet ostvarila jedna Starčevićeva vizija hrvatske realnosti: «Čim većma gine kod nas politički život, tim se većma diže književni.»

Eto, književnici i pjesnici kruže oko Staroga; iz njegova nepresušna izvora napajaju svoje inspiracije o Hrvatskoj, nostalgične, pesimistične, prepune aluzija i iluzija, ali uvijek s nutarnjim plamičkom starčevićanske svijesti. Dotle političari, oni profesionalni, vrludaju ovamo i onamo, o Starome šute i potajno priznaju, da su u mladosti i oni bili «pravaši», ali «politika je politika...»

Istom će naša generacija mladih intelektualaca-nacionalista oko «Matice Hrvatske» i «Hrvatske Smotre», i još novija —usred «hrvatskog proljeća»— ponovno izdići Antu Starčevića na njegov časni piedestal Oca Domovine.

II.

ODULJIO se prvi dio ovoga rada, gdje se htjelo upozoriti na Starčevića i kao književnika, kao i na paradoksalnu pojavu, da o najznačajnojoj političkoj ličnosti u Hrvatskoj više pišu i govore književnici nego političari. Vrijeme je, da prijeđemo na stvar, naime na Starčevićeve *Satire,* i to na jednom specijalnom planu komparativnoga karaktera, jer «o Starčeviću nikada dosta».

Klasični humanista po kulturi, intelektualnoj formaciji i, što je najvažnije, po svom književnom stilu i etičko-političkom pozivu, on sâm će nam, bolje od ikoga, ostaviti svoj vlastiti portret u jednom pismu Ivanu Potočnjaku, godine 1852.: «Raztresen sam i razdieljen na tri, četiri strane: još ne mogu dobiti iz Djakova Evandjelja i Djela Apostola, koja sam na cenzuru poslao, a prije nego ih dobijem, neimam volje da još prevedem ovo malo, što mi ostaje iz Novoga zakona. — Napisao sam igrokazâ, ali jer u njima ne pišem o ljubavi današnjoj, t. j. o bludnosti, ne mogu ih izdati, jer će mi ih policija konfiskirati. — Etike ima već blizu trideset araka napisano, ali vidim, da mi ni ova ne će izići, jer se ne držim u stvarih razuma nikakva autoriteta, a i bez toga strašan sam novotar kod najznamenitijih pitanja. — To mi je jedina utjeha, što ću ovih dana Rečoslovicu moći pod tisak dati. Moguće, da će mi policija i nju obustaviti zbogu egzempla, u kojih često dolazi ljubav domovine, sloboda it. d. Moj život nije drugo van vječno štijenje, pisanje, ljenjarenje i —odkada je Dragija došao— dospituvanje (šaljiva riječ za disputirati). — Imam nešto i pjesama, t. j. nekoliko žalostinka, ali ni s njima van ne smim. — Još imam ljubav samo do knjigâ: sada se zabavljam samo s francezkom literaturom... Knjige, za koje ste mi pisali, već sam davno naručio. Znajte, da ovdje crkvena literatura najgore stoji: ovdašnji svećenici štiju romane i kojekakove ludorije, a ne stvari crkvene, s toga knjižari imaju jako riedko kad koju knjižicu svećensku. Ja sam jedva izčekao grčki Novi zakon iz Lipske! (Leipziga).[10]

Dakle, ovaj hrvatski književnik, usred XIX. stoljeća u malom Zagrebu, u kojem vlada policija, malograđanska površnost, čak i kod klera, istodobno je prevodilac Novoga Zavjeta, filozof, teolog, pjesnik, dramaturg, filolog, ljubitelj francuske knjige i uopće samo knjigâ, knjigâ i knjigâ. O svakoj od ovih faceta njegove ličnosti mogla bi se napisati knjiga. Tek je nešto načeto o njegovu stilu, o njegovu govorništvu, o njegovoj etici, o njegovu privatnom životu i jeziku, o njegovoj vjeri. Vrlo malo, skoro ništa o njegovu klasičnom humanizmu, iz kojega stalno suklja njegov katonski moral, njegov ciceronski pojam Republike, njegov platonski zahtjev mladara-mudraca, njegov pjesnički ideal rimske lirike i konačno njegova erazmovska satira i politička koncepcija prava. O svemu tome nenapisane knjige očekuju svoje pisce, ali prije svega hrvatski narod očekuje izdanje svih njegovih djela; kritično, klasificirano, objašnjeno i svim modernim ideksima obskrbljeno izdanje. Otac Domovine još nema toga spomenika!

Kako se Starčevićeva humanistička duhovnost usmjeruje svim svojim energijama ne toliko prema čistoj znanosti, koliko prema etičkom oblikovanju čovjeka, i to u posebnim sociološko-političkim prilikama druge polovice XIX. stoljeća, a s izrazitim ciljem političkoga osvješćenja i oslobođenja Hrvatske, sâm od sebe mu se nametnuo stilski izraz. Drugim riječima, Starčević je bio prisiljen na borbu. Između Jelačićeve tragedije i Khuenova režima trebalo je i najpametnije glave u zemlji poučavati o

[7] «Po svojem književnom radu od 1849. pa do konca 1853. Ante Starčević je najplodniji, ali i najoriginalniji hrvatski pisac uz Mirka Bogovića.» (Ante Starčević. Zagreb, 1940. str. 106-107.).

[8] «Starčević, sasvim političar, i to političar, koji filozofira o poviesti država.» (Političke silhuete, Djela M. Nehajeva, str. 12. Zagreb, 1945. str. 134.).

[9] «Ante Starčević je —prema ocjeni glavnine prosuditelja— odveć krupna, izdvojena, žestoka i nezaobilaziva osoba: temeljac novije povijesti, utemeljitelj moderne državnosti i duhovni prvak hrvatskog naroda. Označen je kao vođa, pučki zagovornik, hrvatski Katon, prorok, učitelj i otac domovine, Ante Starčević je i izvoran pisac, istaknuti čovjek pera... Starčević je, naravno, protiv «našinstva», «trojedinstva» i ostalih imena kojima se zastiralo i zatiralo ime i opstanak hrvatskoga naroda... odbacivši kao novotariju i izmišljotinu svako drugo ime osim hrvatskog za državu, narod i jezik.» (Ante Starčević. Državnik, Govornik, Književnik. *Kritika* (Zagreb) 15, 1970. str. 821.)

[10] Svi se Starčevićevi tekstovi citiraju u ovoj radnji prema izdanju *Izabrani spisi,* u kojem je Blaž Jurišić proveo neke pravopisne promjene. Osim toga, ovaj je naš uvaženi lingvista bio dugogodišnji tajnik Matice Hrvatske i urednik Hrvatske revije (1930-1941.), inače elitna i predvodna intelektualna figura našega književnoga života, priredio ovo izdanje kao nešto najboljega, što je o Starčeviću izdano. Osim toga, popratio odličnom studijom, stručnim opaskama o jeziku, iscrpnom bibliografijom Starčevićevih sastavaka u časopisima, u novinama, u zbornicima, i u posebnim knjigama, kao i svu književnost o Starčeviću do 1943. Preminuo je 10. veljače 1974. Vidi kratku —u očekivanju dulje— nekrološku bilješku u *Hrvatskoj reviji,* 1974. 24(3):435.

moralnoj i političkoj abecedi (po onoj Aristotelovoj — Etika = Politika). Trebalo je —pod cijenu općega posmijeha vodećih glava, predsjednikova kažnjavanja u Saboru, trajnoga zapostavljanja i siromaštva, kidanja s prvim ljudima, Mažuranićem i Strossmayerom— uspostaviti vjeru u državno-pravnu podlogu Hrvatske.

Starčević je stoga morao biti odrješit, oštar, smion u napadu i grub u obrani, mjestimično tvrd i surov, ne birajući izraz i ne štedeći bezobzirna i zlobna protivnika. Kako mu je po prirodi ležala stalnost i duhovitost, neizmjerna snaga riječi i krepčina književna izražavanja, koje čudo, što je Starčevićev stil skrenuo prema filozofskom aforizmu i duhovitoj satiri.

Proučavajući «Poslanicu pobratimu D. M. u B.» i «Pisma Madjarolaca», sve me je upućivalo prema velikim izvorima europskoga humanizma iz renesansne epohe. Tu se je složilo i u divnu cjelinu satkalo: i gibka, forma, i nutarnja sazdanost na paradoksima, i izvanredna dosjetljivost, i intimna protkanost s klasicima, logična nesavladiva udarnost, elegantna lakokrila ironija i nadasve ona uzvišena humanistička superiornost mudraca; pa jezik, isto toliko biran kad obrađuje duboke misli, koliko i priprosto iskren, kada «prostotu prostotom briše», a iznad svega onaj lagodni osjećaj pri čarobnom smijehu duha, koji se javlja u dodiru s bitnim čvorovima ljudske bijede i veličine, izvrnute na glavu. U organskoj vezi jedne stare visoke kulturnosti, Starčević se sasvim prirodno, kao karika u lancu, našao na svoj način u satiričkim vodama staroga Erazma Roterdamskoga.

Kao što je *Pohvala ludosti* djelo, koje —usred golema i preozbiljna Erazmova humanističkoga rada— predstavlja odmor i razonodu na dosadnom putovanju iz Italije u Englesku, «da se ne gubi vrijeme u budalastu brbljanju i bez udjela muza», tako će i Starčevićeva satirička «Poslanica pobratimu D. M. u B.» (1852.), zamišljena na putovanju od Like do Zagreba, biti za njega, a i za čitatelje onoga doba, pravi odah i olakšanje, inače ogorčena srca, u smijehu i praskavim paradoksima lukave rugalice.

Poput Erazma, i naš će Stari u bockavoj ironiji i lakokriloj šali sjediniti stroga cenzora, klasična eruditu i talentirana pisca. Izvrsna prigoda za jednoga kao i za drugoga, da u sretnoj inspiraciji ispolje sve ove darove kroz finu ironiju, tu dragocjenu masku mudraca, i što je glavno, da na račun lakrdije izrugaju sve površno, sterilno, frivolno, hipokritsko i lažno svoga rutinirano dekadentnoga društva, te da izvrnutim zrcalom kroz «ludost» ubace u svijet etičke principe svoga kršćanskoga humanizma.

Erazmo je nabijen klasicima kao šipak košpicama, pa za svoju tezu zove u pomoć Katona, koji veli: «Najveća je mudrost izgledati lud», i Horacijevu butadu «Dulce est desipere in loco» —ugodno je pokatkada ludovati, kao i onu Ciceronovu «Stultorum sunt plena omnia»— sav svijet je prepun budala. A Starčević će svome pobratimu: «Ti znaš, da se ja najvolim mudroslovljem zabavljati, to bo je najlakša za me stvar, jer je ova znanost usađena u srcu i u umu čovječjem, pa ju tu treba tražiti i iz kojekakovih gromača izkapati.» Kao «mudroslovac», on će u intimnim sporazumijevanjima sa Sokratom, Platonom, Ciceronom, a nadasve s Katonom, paradoksalno poigravajući s njihovim naukama pretvarati pametno u ludo, da bi tako lakše pogodio u živac svoje Zagrepčane.

Kao što je Erazmo, pored svoga prijatelja Tome Mora, pisca *Utopije*, najbistrije oko svoga vremena, uočivši konfuziju prekretnice, najednom prasnuo u smijeh i kroz *Pohvale ludosti*, čak do danas, na sve četiri strane svijeta proširio «ironičnu jasnoću», — tako će i Starčević, uvijek filozofski promišljen i trijezan, odvajajući se od ostalih «po intelektualnoj snazi i etičkoj čvrstoći uz savjesnu samoizobrazbu... u redu prvih veličina ondašnje Europe» (Blaž Jurišić) i upravo kao takav spoznati svu konfuznu bijedu svoga racionalističkoga doba, koje, osim toga, nije znalo «Bi li k'Slavstvu ili ka Hrvatstvu», — tako će i on udariti u šalu, da bi lakše, bez osobne uvrede, etičkim šiljkom pogodio gdje treba svoje «okorjele Hrvate» i zatucane Magjarolce. Trebalo mu je otkriti sliku Zagreba, preko kojega se raskrilila avet «novoga poretka» za Bachova apsolutizma.

Erazmo zamišlja *Pohvalu ludosti* na putu iz Italije početkom XVI. stoljeća, gdje je upravo stekao doktorat teologije i klonuo od posla prevodeći i izdavajući svoje klasike, ali istodobno promatrajući dekadentne pojave crkvenih dostojanstvenika i ratnika oko Julija II. i sve igre ljudskih strasti i slabosti, još uvijek pod plaštem tradicionalne religiozne atmosfere. Što tu ostaje, nego gorak smijeh u jednom najležernijem Erazmovu djelu, koje će se trajno čitati, kao genijalna maskarada i literatura dvosjekloga mača, dok ostala njegova djela danas više nitko ne čita.

«Potištenost smatrasmo krjepošću, izdaju zaslugom, dojavu zakonošću, laskanje ljubavlju, siromaštvo zločom, smjernost ludošću, pristojnost hrđom, pravednost slabećom, iskrenost bezobraznošću, poštenje izmišljotinom za varati neuke, istinu porugom;

«Bog nam bijaše meka za obsjenjivati prostotu, vjera plaštem pod kojim radismo štogod htjedosmo, zakon mačem koji na obje strane sieče za našu korist, služba jaslama koje prostota natrpava samo za tlačitelje svoje, raj varkom za one kojim se dobra hoće i po ovom životu, pakao plašilom za one, koji za raj ne mare, vlast oružjem proti svim koji nam ne davaše sve, i mozak kosti svojih.»

Da su ovi retci pisani latinski, svatko bi se lako prevario, da se radi o Erazmovu tekstu, a ne o tekstu hrvatskoga satirika iz XIX. stoljeća, koji identičnom zabrinutošću kršćanskoga humaniste promatra raspadanje visokoga i niskoga društva, a sve pod istim plaštem ispražnjene religioznosti.

Starčević se po svom mentalitetu i kulturi nalazi u konstelaciji europskih moralista, kao i naš Marulić. Svi će oni opisivati universalnu ludost kroz prizmu mudrosti: tà sve je uvijek u pitanju, i religija, i moral, i patriotizam, i ljubav, i Sokratovo, i u Katonovo, i u Ciceronovo, i u Augustinovo, i u Erazmovo, i u Marulićevo, i Starčevićevo doba. Igra je svih moralista dublja: ne radi se —temeljno— samo u kritiziranju. Sve

je promiješano u životu; kukolj i pšenica rastu skupa. Ostaje paradoksalni paralelizam i ironičan smijeh, naravno, za onoga, *«qui potest capere...»* Sve u svemu, kompliciran književni plod satiričke metode.

Huizinga je fino opazio dvije teme u ovoj Erazmovoj kuhinji, koja ne štedi ni teologe, ni kardinale, ni pjesnike ni knezove, ni žene ni građane: spasonosnu ludost, koja je prava mudrost, i iluziju tašte mudrosti, koja je prava ludost. «Kad je jedno i drugo u ustima Ludosti, dosta je obrnuti ih, da dođemo do istine.» Isti se princip, kako ćemo vidjeti, može primijeniti na Starčevićeve satire.

Odmah na početku famozne *Poslanice pobratimu,* iza kako se sa smiješkom pohvalio, da se najvoli «mudroslovljem zabavljati», hvata se Platona: «Plato je rekao, da su sve druge stvari samo igrarija, a da je najnužnije: naučiti ljude kako živiti.» Dobro, ali stvar nije tako jednostavna, kada se piše satire: da postigne traženi efekt istine, morat će «obrnuti» i samoga Platona, da bi tako lakše mogao lupiti slabost svoga ne baš mudra vremena: «Svako vrieme ima svoje velike muže. Plato je bio u svoje vrieme *božanstven,* a danas ne bi bio ni navadno-ljudski. Naučiti ljude kako *moraju* živiti, —to je danas kod nas civiliziranih naroda najlakša stvar: onaj, koji je jači, tj. —filozofski govoreć— koji je najslabiji— samo neka reče: ovo treba raditi, a ovo popuštati—, pa je posao gotov. Mi mudroslovci moramo našega druga, Platona zagovarati... on je bio učenik Sokratov, učenik onoga muža, koji je učio samo: *kako može čovjek na ovome i na drugome svijetu sretan biti;* on je mislio, da čovjek mora krjepost tražiti, i nje se kroz cijeli život svoj držati... On je zabasa, i morao je zabasati, jer nije bio prosvietljen kao mi... Da bude Plato znao, što nas svaki *mora znati,* da je moći kriepost sa nekoliko makar nerazumljivih rieči dobiti, t. j. na svome mjestu i u svoje vrijeme... da bude znao za kriepost *gradjansku, vojničku, sudačku,* it. d. it. d. — da bude on ovo sve znao: — ne bi bio rekao, da je najmučnija stvar naučiti ljude, kako imaju živiti; nego da je bio u našoj koži, bio bi rekao: najmučnija je stvar naučiti ljude, kako se mogu novca dočepati.»

Citat je dug, a trebao bi biti još dulji, ali jasno je: Starčević suprotstavlja etičku dubinu Sokratova učenika korumpiranoj civilizaciji, u kojoj vlada sila, tj. pravo jačega, laskanje i novac. Maskiranu satiričaru dosta je obrnuti stvari, da dođe do istine.

Slijedi novi pasus, ni više ni manje nego o politici: «Ne treba se čovjek učiti stvari naravske: svako stvorenje božje pozna svoju naravsku, t. j. naški — jedinu svrhu, i za njom ide; nego treba se učiti stvari izvan i proti-naravske, u tome bo stoji sva izvrsnost *naša.* — Isti čovjek, drugi mora biti u Zagrebu, drugi u Londonu, drugi u Parizu, drugi u Rimu it. d. To je pravo zlamenovanje riječi *«politeia»,* i iz nje za nas iztesana *«politika»,* i Bog zna kako sve ne: —u kakvu si kolu, onako pleši, pa ćeš srećan t. j. krjepostan biti. — Dakle treba se naučiti sve forme ovoga plesanja.»

Erazmo ne može dovršiti jednu stranicu, a da ne spomene najmanje tri četiri, što grčka što rimska klasika, s kojima se njegova *Ludost* lukavo

služi, da opere glavu taštim teolozima, nadri-filozofima i kojekavim piskaralima, kojih su prepuni razni dvorovi knezovâ i prelatâ. Razumljivo za prijelaz iz XV. u XVI. stoljeće. Ali, da naš Stari u polovici XIX. stoljeća u Zagrebu u svaku svoju stranicu ubaci barem jednoga «klasikuša», teže će razumjeti oni, koji ne znaju, da je istom godine 1847. Hrvatski sabor sastavio svoj posljednji zaključak na latinskom jeziku, i da je u Srednjoj Europi još uvijek humanistička naobrazba bila u punom jeku. «Ja znam —piše naš mudroslovac— ti štiješ stare pisce, i držiš ih za tako zvane klasike, t. j. za takove, koje mi ne možemo dostignuti. Tako sam i ja negda mislio, ali sada — o toj stvari drugčije mislim. Ja ti dakle savjetujem, da ostaviš klasikuše: oni svi skupa malo valjaju, ali barem svijet do njih jako malo drži; a u čemu se narodi *moraju* slagati, ono je zakon, veli Cicero. Zbilja, sad mi pade ovaj — prije moj ljubimac između rimskih mudroslovaca — na um; — njega baci u peć, i već nikada da ne pomisliš na njega! On je rekao, da onaj zakon, koji može i mora čovječanstvo usrećiti, isti mora biti i u Rimu, i u Ateni, i svagdje — vazda. Kako se je strašno taj čovjek u toj misli porezao!»

Naš klasični mudroslovac opet prevrće i hvatajući se riječi sreća, traži joj smisao: u zadovoljstvu, u ispunjenim željama, pa će zapitati: «Ali *što,* i *kad* mi želimo? — Mi želimo ono, što ne imamo, a znamo da bi mogli i morali imati.» Jasno je, pod Bachovim apsolutizmom nema Ciceronova zakona, ni sreće, jer mi nemamo ono, što želimo, te što bi mogli i morali imati. Iza oduljeg razlaganja «o načinu dočepati se novaca» i ismijavanja pohlepnikâ, koji novac i grabljenje smatraju jedinim svojim blagom. «Vidiš li, kamo *ono* načelo vodi, koje uči da svak samo ono uživa, što si zasluži, a za drugu zaslugu ne zna, izvan: učiti i braniti, budi riečju budi šakom, krjepost i pravednost, t. j. — kako ono načelo veli — jedinu sreću čovječanstva. — Vidiš li, kamo ono načelo šiba!»

Poslanica je duga, neiscrpiva; svaki joj je novi odlomak ugodno iznenađenje za pažljiva čitatelja, koji kroz ovu satiričku prozu nedužna ludovanja dobro vidi, kuda pisac šiba.

«Ne zamjeri, ja sam opet zagazio. To je slaboća moja! Odmah sam s novcem gotov. Tri su puta, na kojima može čovjek *druge* na svoju stranu dobiti... Prvi put je *mito...* Za novac se kod nas danas sve može dobiti... Drugi put, za dočepati se tuđe stvari, *sila...* Ali za silu duha kod nas se ni malo ne mari, a sila tjelesna nije u našoj vlasti, nju uzdržavaju novci, kojih mi ne imamo. Dakle ni na ovome putu ne ima iz te stvari ništa! Treći put, na kome se —već sad mogu sigurno ovako reći— može tuđa, t. j. ne svoja, ili ona, koju drugi ima — stvar dobiti, jest *istomišljenost,* t. j. misli onako, kako drugi hoće, pa ćeš biti ljubljen i štovan, i dobiti ćeš što god budeš iskao, a često i više negoli želiš. Nemoj me zlo razumjeti: ovdje se ne pita, je li ovo načelo pošteno, ali nije; — to pretresivati spada na nas mudroslovce, i to u samoći, za nas. Jer upuščati se u istraživanje razboritosti onih stvari, koje već obstoje, to je za svakoga, a osobito za poštene ljude škakljivo.» Slijede primjeri: Sokratova smrt i «glasoviti rimski Graki samo su stoga poginuli, jer su iskali, da se siromasima po komad zemlje dade».

Erazmo pušta *Ludost*, da prevrće stvari ovoga svijeta, a Starčević se skriva iza «mudroslovca» s istom svrhom. «Ti ćeš reći, da sam ja našao kamen mudraca, t. j. da sam se ono naučio, oko šta su se svi doktori srednjega vieka bez koristi kroz cijeli svoj život mučili. Ovdje će ti pasti na um osobito: doktor invincibilis, doktor angelicus, doktor seraficus, doktor profundissimus, i Alberto Magnus. Bože moj, koliko su ovi muževi čovječanstvu pokoristili! Sâm Albertus napisao je u svojim «Memorabilia» takove stvari, koje, da bi valjale, više bi danas koristile negoli djela svih dosadašnjih muževa.» Ne znaš pravo, kuda cilja, ali voli se šaliti na račun skolastika, kao i Erazmo, a nadasve stari svijet paradoksalno uspoređivati s novim: «Ti znaš, da su stari Grci, republikanci, *slavu* i *mnienje* skoro istim imenom zvali; ti znaš, da se ni do onoga ni do ovoga bez novaca danas doći ne može. Dakle na svaki način novci ostaju *«nervus rerum gerendarum.»* U slobodnu prijevodu: živac svega što se radi.

Bilo kako bilo, naš će «mudroslovac» —koji se svom pobratimu ruga, da je «u mudroslovlju slab»— na svakoj stranici izbaciti po nekoliko erazmovskih butada, kao na pr.: «Zlo je biti neuku, ali još gore držati se za pametna, a biti lud... naše teoretizacije, vjeruj mi, ni malo ne valjaju.» Konačno, kad smo se najmanje nadali, u jednoj sitnoj svađi s konobaricom u Karlovcu, koja —naravno— paradira s njemačkim, makar krivo, sâm će naš satiričar svojom vlastitom rukom objaviti punim imenom svoga staroga učitelja: «Brate, ja ti ne mogu opisati stanje moga duha. Ja se držim za veliku glavu, a velik i jesam, pa eto spazio sam, da još ništa ne znam. Odmah sam pomislio, da moja konobarica više zna i od učitelja, makar on bio isti ERAZMO ROTERDAMSKI — ko je to bio, kazat ću ti u prvome listu. S Bogom.»

III.

A SADA, kada su nam karte otkrivene, možemo sigurnije i s više užitka razmatrati, kako se ova dva srodna mentaliteta dodiruju kroz daleka stoljeća etičkim idejama klasično-kršćanske formacije, temperamentom i stilom. Ono što je Huizinga pisao analizirajući Erazma, naime, da je njegov imaginarni svijet bio amalgam čistoga klasicizma —napose Cicerona, Horacija i Plutarka— i biblijskoga kršćanstva, ali da je njegov duh kršćanski, dok mu njegov klasicizam služi kao forma, te da uzima antiku jedino kao elemente, koji se etičkom tendencijom slažu s kršćanskim idealom, — sve to možemo doslovno primijeniti na Starčevića. Pače još više: Erazmo je, iako se je pojavio jedno stoljeće poslije prvoga humanizma, usprkos tomu bio velika novost za svoje doba. Zašto? «Erazmo je —veli Huizinga— uspio realizirati jedinstvo klasičnoga duha s kršćanskim, jedinstvo koje je zanosilo duh Petrarke, oca humanizma, a koji duh su njegovi učenici, oduševljeni neodoljivim sjajem ljepote klasičnih forma, izgubili iz vida.» Starčević će biti također velika novost za svoje doba, koje će također izgubiti ono jedinstvo klasičnoga duha s kršćanskim, opijeno poganstvom i racionalizmom u jednoj dekadentnoj atmosferi austrijskoga absolutizma.

Uzmimo nasumce nekoliko tekstova, jer za sve detalje trebala bi čitava knjiga:

Starčevićev «mudroslovac»: «...dok Sokrates stade govoriti o uređivanju čina, što se dogodi? — Kad starac reče: «Ja se čudim, što onaj čoban ne će da prizna, da nije dobar, da nije za blago...» zabrani mu Kritija i Karikle o čobanima govoriti. — Kad mu starac reče: «Ja se čudim, da onaj poglavar ne prizna svoju nevaljalost, po kojima se narod zatire i kvari!» — *zabraniše* mu divaniti o državnim poslovima, — a napokon mu *zabraniše* divaniti o mladićima. Kad ih starac stisnu, — onda tekar kazaše, što hoće: «Ako ti je stalo do glave, Sokrate, ne divani s nikim o ničemu, — t. j. *ne divani o stvarima, koje imaju utočje u život.* Ovako je bilo u Ateni, a drugdje je i danas ovako...»

Erazmova «Ludost»: «Kako li su mudraci ništ'korisni za sve potrebe života, za primjer nam služi sâm Sokrat, smatran po Apolovu proročištu jedinim mudracem, i koji pokušavši javno govoriti, bi prisiljen *ušutiti* od pusta smijeha svjetine... Tko ga je optužio i osudio, da ispije otrov, ako ne mudrost?»

— Identičan motiv i jedna te ista paradoksalna lekcija. Pametnu dosta.

Starčevićev «mudroslovac»: «Stare možeš u svemu sigurno slijediti, ali ne hodi za njima u dušoslovlju: oni su o čovjeku jako malo znali. Oni su n. p. držali, da je čovjek biće jednostruko, a mi danas znamo, da to ne stoji. Sjećaj se, da je čovjek drugi izvana, a drugi iznutra. Sve su naše znanosti na ovoj istini utemeljene. Koliko smo puta spazili, da se čovjek čovjeku najvećim prijateljem *kaže,* a *iznutra,* da bi mogao, u kaplji vode utopio... Vidiš li, da mi ljude poznajemo bolje negoli starci: oni o dvojstručnosti čovjeka nisu ni sanjali, a nami je to svagdanja istina. Hoću da ti rečem: starci su onako radili, kako su i mislili, a kod nas je drugačije... Prijatelju, ti si sasvim drugi, nego li sam ja mislio: ti si čovjek staroga vieka, a mi danas drugčije o tom sudimo, — Bog je dao čovjeku jezik, za da njime svoje srce sakriva. Danas svemu više vjeruj, negoli jeziku.»

Erazmova «Ludost»: Sve što lùda ima u srcu, to na licu pokazuje i u riječima iskazuje. Ali mudraci imaju dva jezika, kao što to podsjeća Euripid, jedan od njih govori istinu, a drugi ono što, prema okolnostima, smatra zgodnijim. Oni znaju mijenjati crno u bijelo, i podjednako na ista usta puhati i hladno i toplo, jer razlika je velika između onoga, što kriju u nutrini, od onoga, što riječima svojim hine.»

— Opet isti motiv. «Dosta je obrnuti, da dođemo do istine.» Svaki satiričar-moralista obrće na svoj način, dok u dubini leži ista lekcija.

Starčevićev «mudroslovac»: «Misli onako, kako drugi hoće, pa ćeš biti ljubljen i štovan, i dobit ćeš što god budeš iskao, a često i više negoli želiš. Ovo je načelo iz iskustva crpljeno, dakle proti njemu ne može se ništa progovoriti. Nemoj me zlo razumjeti: ovdje se ne pita, je li ovo načelo pošteno, ali nije; to pretresivati spada na nas mudroslovce, i to u samoći, za nas. Jer upuščati se u istraživanje razboritosti ovih stvari, koje već obstoje, to je za svakoga, a osobito za poštene ljude

škakljivo.» (Slijede primjeri: Sokratova smrt i «glasoviti rimski Graki»).

Erazmova «Ludost»: «Lùda, kad se radi o realnosti i opasnosti, stiče, ja mislim, pravu razboritost... Rijetki su smrtnici, koji razumiju brojne koristi i dobitke, koji se stiču bez sramote i straha. I kada bi se shvatilo, da je više steći onu razboritost, koja se sastoji u točnoj procjeni stvari, poslušajte, molim vas, kako su daleko od nje oni, koji sebi svojataju ime razboritih.»

— Drugim riječima podjednaka ironija na istu temu.

Pretresajući ih ovako u istoj konstelaciji duhova, najednom opažamo, da je svaki —naravno —svojim putem i u svojim sredinama, služeći se elementima antike i kršćanstva —od kojih je u temeljima satkana sva naša kultura— i metodama satire i paradoksa «u igri i dobrom šalom» htio «upozoriti, ne ugristi, koristiti ne naškoditi, obnoviti ljudski život a ne štetovati», neprestano tražeći «kakvo bi se lakše sredstvo moglo zamisliti, da se izliječe opća zla za čovječanstva.» (Ovako umuje Erazmo!)

«Dragije, ti me poznaš, — ja sam ovdje u nekoliko časa prošao kroz život cieloga čovječanstva. Ti se ne ćeš čuditi... jer znaš, da ja samo *znanost života* štujem a za drugo sve skupa ni malo ne marim. Znamenito je pojavljenje u dogodjajnici naroda, da su oni muževi vazda bili *progonjeni, koji su ovu znanost učili* onako kako valja.» (Ovako Mudroslovac!)

IV.

PORED svega, što smo naveli, tu je još, jedan sakriveni biser hrvatske proze, stilsko čudo u našem XIX. stoljeću, najznačajniji i najdublji odlomak naše kulturno-političke satire: riječ je o XXVIII. poglavlju *«Pisma Magjarolaca»*.

Prije svega iznenađuje originalna intonacija: «Kod nas iznielo čudne pjesme. Od njih znam samo, da se latinski zovu lampadacije, da ih stekliši rado pjevaju, i da su od nekakvog Jeremije proroka odlomak što ga ne ima. Kroz sedmu ruku dobijem od stekliša, i prepišem slijedeće kitice.»

Slijedi punih šestdeset kitica s neobičnim završetkom:

«Bilo što mu drago, pjesma je čudna, stekliši joj se smiju, a meni suze vrcaju, i prem me svijet ne priznaje za proroka, ja bi mogao ovakovih pjesama načiniti za dvie knjige Rada Jugoslavenske Akademije. Ako treba, evo me i za to, i drugačije.

Il' u vatru, il' u vodu.

Srboslav XVI.»

Ovaj put se Stari maskira u Srboslava, a ovaj će, tobože, prenijeti od «stekliša» pjevane «čudne pjesme» u stilu *Lamentacijâ* Jeremije proroka, znamenitih lirskih elegija o propasti Jerusalema i strašnoj kobi izabranoga naroda, tužaljki od mješavine pojedinačnih i opće narodnih motiva s posebnom metrikom.

Jezovita zamisao, analognim slikovitim i patetičnim stilom besmrtnih biblijskih elegija, kojima u svjetskoj literaturi nema poredbe u silovitosti osjećaja i realističkoj napetosti tragedije, —uistinu jezovita i nova zamisao, ispjevati slikovito svu kompleksnu panoramu bijede i žalosnoga stanja svoga naroda, ali ovaj put više kroz suze nego kroz smijeh. Ovo je jedinstven, sasvim novi stil u hrvatskoj književnosti; poetska vizija svega ljudskoga, osakaćena, demoralizirana, ponižena, izigrana; neka vrsta meta-povijesti, meta-kulture, meta-politike.

Kroz šestdeset ovih «čudnih pjesama» odvija se film svih mogućih psiholoških, sociološkim, političkih, religioznih stanja hrvatske sredine, ali tako, da sve poprima univerzalni karakter i trajnu suvremenost. Kroz ovu gustu šumu aluzijâ, paradoksalnih osvjetljenja, simbolâ, prenesenih značenja, uboda, obrnutih savjeta i lamentiranja, — Starčević nas vodi krivudavim stazama jednoj dubokoj spoznaji Dobra i Zla. Dvije se istine vide najedanput. *Lucem demonstrat umbra,* sjena pokazuje svjetlo.

Ne smijemo ispustiti iz vida, da te «čudne pjesme», te «kitice» proizlaze iz pravaške sredine, da ih «stekliši sada pjevaju», drugim riječima Starčević zna biti i vladar-filozof iz Platonove i Ciceronove «Države», šaljivđija-luda iz Erazmove škole, zakleti demokrata iz epohe post Francuske revolucije i zlokobni žrec iz Jeremijinih elegija.

Makar je od tih šestdeset «kitica» teško izabrati samo nekoliko, ja ću se usuditi donijeti, primjera radi, neke, koje i danas —poslije 106 godina— podnose duboko tragičnu transpoziciju:

KAKO SE PASTIRI RAZBJEŽALI, KRDO RASPRŠILO, JASLE IZPRAZNILE, GOSPODSTVO PONIZILO, VLAST IZGUBILA, KAKO PAUČINA ZAUZELA ŽEPE, MRAK JISTBE: KAKO PALO VELIČANSTVO NAŠE.

MUDRACI NE SVJETOVALI MUDRO, DOBROTVORI NE TVORILI DOBRO, PRAKTIČNICI ZANIELI SE NA SANJARIJE, VJEROVALI GONČINOM NE GOSPODAROM, UZDALI SE U SVOJU SIGURNOST, PROSTOTU, SIROTINJU TURNULI U ČELJUSTI SPAVAJUĆEGA LAVA.

SUTON SMATRASMO DANOM, VJEROVASMO HIMBI, PRIHVATISMO MEKU, PROGUTASMO UDICU, ZANESOSMO SE NA ŽELUDAC, VESELISMO SE OBSJENI, UŽIVASMO ŠTO NAM SE DALO, NE MISLEĆ DA NIJE DAROVANO, NADASMO SE DA ĆE UVIEK ONAKO IĆI.

SAD UDICA PARA UTROBU, LAV SE BUDI I PROTEŽE, NIJE DOBRA KOJE BIJAŠE, NASTAJE ZLO NA KOJE SE NE MISLILO, DOBROTVORI S MJEŠINAMI SVOJIMI U ZAKLONICI, SIROTINJA CVILI I LELEČE, ONI JU PREZIRU, I SMIJU SE NEVOLJI, BIEDI SUDEĆ DA TO NJIH NE ČEKA.

JUČER DAVALI, DANAS PRIMAMO ZAPOVIEDI; JUČER PRIMALI, DANAS ČINIMO POKLONE; JUČER SUDILI, DANAS NA SUDU STOJIMO; JUČER DIELILI, DANAS PROSIMO MILOST; JUČER STRAŠILI, DANAS OD STRAHA DRHĆEMO; JUČER PUNI SVEGA, DANAS SE KROZ NAS SVIETLI: GDJE JE NESREĆA KAO NESREĆA NAŠA?

UZDASI RAZBIJAMO VALOVE, SUZAMI NATAPAMO ZEMLJE, JAUKOM ZAGLUŠAMO GRMLJAVINU, VIŠE TRPIMO NEGO ODAJEMO, I JOŠ SE KAŽE DA JE TA POKORA PRESLABA ZA GRIEHE NAŠE, I DA SE IZDAJA SAMO KRVLJU PERE DOK JE SJEMENA I IMENA.

V.

KAD se čovjek osvrne retrospektivno na život Ante Starčevića, čovjek se mora zapitati: zašto ga se smatralo i smatra velikim? Ta, sve što je poduzeo, završilo je neuspjehom. Druga polovica XIX. stoljeća projurila je tako rekuć mimo njega, prezirući njegov ideal. Bio je osamljen čak i među svojima. Literarna erudicija, koju je on, poput Erazma, smatrao živcem-kamenom svake kulture, iščeznula je kao takova. Njegova djela, koja su svi književni povjesničari i kritičari proglašavali velikima, više se ne čitaju. Pretvorio se u jedno ime! Ali zašto ovo ime još uvijek zvuči iznad svih drugih imena? Zašto se nitko ne usudi, da mu dirne u pijedestal Oca Domovine? Svi su odgovori na sva pitanja oko Starčevića pohranjena u tajni Mudraca, koji kroz neuspjeh postizava najveći i trajni uspjeh kao i njegov Sokrat.

Caracas — Venezuela, 1975.

STJEPAN RADIĆ DANAS

STJEPAN GAŽI

PRILIKOM proslave stote godišnjice rođenja Stjepana Radića (1971.) održan je veći broj prigodnih priredaba, koliko u domovini toliko i u iseljeništvu. U Trebarjevu Desnom, Radićevom rodnom mjestu, sakupilo se nekoliko desetaka tisuća seljaka, radnika i inteligencije, da proslave taj događaj. Seljaci su sobom donijeli svoje stare stranačke zastave s nadpisima «Vjera u Boga i seljačka sloga». Hrvatski sveučilištarci su tom zgodom postavili na kuću, u kojoj je Stjepan Radić umro, spomen-ploču. Sve u svemu, proslava je u mnogom pogledu poprimila oznake opće narodne manifestacije. U tolikoj mjeri, da se na nju morao svom žestinom oboriti i sâm Tito u svome poznatom govoru, u kojem je napao već davno mrtvog Radića. Odakle toliko značenje u hrvatskom javnom životu Stjepanu Radiću? — Iz njegovog života i rada te, konačno, u njegovoj smrti. On je izgubio svoj život u borbi za prava hrvatskog naroda, a napose hrvatskog seljaštva, pa mu to narod ne može zaboraviti.

Naveo bih, za primjer, nekoliko značajnih njegovih nastupa, u kojima se on uhvatio u koštac s tadašnjom pomodnom hrvatskom politikom.

«A jao si ga narodu, koji iz svoje prošlosti nije baš ništa naučio» — uskliknuo je Radić prigodom podpisa «Riječke rezolucije». Evo, kako se on, zajedno sa svojim bratom Antunom, na nju osvrnuo:

«Tko je i čime je hrvatske zastupnike tako preokrenuo, da danas od onuda očekuju spasenje, od kuda su se jučer bojali pogibelji, — mi ne znamo, a i ne ćemo da istražujemo. No dvoje se očito vidi kod ovih ljudi, ili bolje: dvoje se ne vidi, i to: 1. Ne vidi se, da su ovi ljudi Slaveni, jer na Austriju gledaju i danas onako, kako su na nju gledali i danas gledaju Magjari i Talijani, koji se Austrije najviše boje, jer je u njoj 2/3 Slavena. Ovi ljudi ne poznaju austrijskoga Slavenstva. — 2. Kod ovih ljudi ne vidi se ni traga pučkoj politici, koje nema bez naroda, već oni misle, da su za politiku dosta gospodski dogovori i novinska hajka: Tim se dade sve. Ovo se drugo najbolje vidi po tom, što njihove novine u sav mah pišu, da hoće da sruše s vlade dosadašnje magjarone, pa da, naravski, dođu sami na vladu — pomoću Magjara. To je najveći njihov grieh, — ne, što hoće da sruše magjarone, nego to, što hoće vladu nad Hrvatskom iz magjarskih ruku. A to po

našem sudu, po načelima pučke politike — vladu daje samo narod. Oni nisu u borbu protiv magjarona pozvali naroda, nego Magjare. Sutra mogu drugi pozvati Magjare u borbu protiv ovih novih magjarona, — i tako bi uviek hrvatskomu narodu davali vladu Magjari.

«Za nas govore i pišu, da branimo magjarone, ili da im pomažemo. Mi doduše danas već pravo ne znamo, zašto riečki rezolucionaši zovu Tomašića, Gjurgjevića, Gavranića itd. magjaronima, kad ti sami riečki rezolucionaši kažu, da su Tomašić i drugovi bečke sluge, pače da su to i prije bili, dapače da je i Khuen bio bečki sluga. Magjaron i bečki sluga ne može čovjek biti u isto vrijeme. Ili možda može, mi napokon ne znamo. No znamo to, da je «magjaron» Tomašić pisao u bečkim novinama (u «Nov. slob. Presi»), da se veseli riečkoj rezoluciji, jer se po njoj vidi, da je u hrvatskoj opoziciji prevladala politika njegove «narodne stranke», t. j. magjaronska politika. A onda znamo i to, pa to rado i priznajemo, da novi magjaroni ne mogu biti prijatelji starih magjarona, koji imadu vladu u rukama; to je naravski, kad novi magjaroni hoće sami vladu.

«A pomaže li H.P.S.S. magjaronskoj politici, — o tome neka čitaoci sude sami. Mi se toga suda ne bojimo, jer držimo, da toliko razbora ima naš narod, da će to moći prosuditi i po ovoj knjižici.

«Poslie riečke rezolucije promienila se je, kako rekosmo na početku, hrvatska stranačka politika posve. Vidimo eto, da se za riečku rezoluciju bori «Hrvatska Stranka Prava» zajedno s naprednjacima («Pokret» i «Novi List») i s njekim divljacima (Barčić, Potočnjak i Vrbanić), koji su prije upravo ruglu izvrgavali cielu tu stranku, njezin program i njezine ljude (Harambašić i dr.). Pridružio se borbi za rezoluciju i «Obzor», s kojim su se naprednjaci i divljaci bili također razkrstili. Što je ove ljude sklonulo ili prinuždilo, da se zbliže i da baš sporazumno zajedno rade, mi ni toga ne znamo i ne ćemo da iztražujemo. Očito je samo, da je «Hrvatska Stranka Prava» konačno nestala iz našega političkoga života, jer je sva prešla u nove magjarone — branitelje riečke rezolucije.

«S druge opet strane našla se proti riečke rezolucije sve bez dogovora i sporazuma: H.P.S.S. složna sa starčevićancima («Starčevićevom Strankom Prava», «frankovcima») i s popovima oko «Hrvatstva» (s «furtimašima»), s kojima je —osobito s prvima— inače u najžešćoj opreci, tako da je baš starčevićance bila izključila od svakoga dogovora i sporazuma.

«Razumije se, da ljudi od pravaško-naprednjačke koalicije (sprege) u pripomoć «Obzorovu» iztiču ovu slogu naše stranke s «frankovcima» i «furtimašima». No nas to ne smeta, pače mi sa zadovoljstvom gledamo, što su ove dvie skupine posve u skladu sa svojim načelima ustale proti riečke rezolucije i tako se s nama složile barem u jednoj, i to važnoj stvari. Inače su —na žalost— i starčevićanci i popovi oko «Hrvatstva» upravo tako daleko od naše stranke, kako su bili i prije; oni nisu za pučku politiku, koja nas jedina može u buduće sačuvati od ovake sramote, kukavštine i štete, kakva je riečja rezolucija. I naše je duboko uvjerenje, da je upravo sreća, što se je stvorila Hrvatska Pučka Seljačka Stranka, koja je prva —čast i hvala onima, koji su joj u tom utrli pute!— koja je prva počela zbilja i na narodni rad pozivati jedinu našu snagu, jedinu našu nadu, jedinu obranu domovine, a to je hrvatsko seljačtvo. Ne varajmo se i ne vjerujmo; Nikakve tajno skovane rezolucije njekolicine gospode ne će izreći posljednje riječi o Hrvatima i Magjarima. O tom će se odlučiti, kad bude mogao progovoriti hrvatski narod i jezgra i korien njegov: hrvatski seljak.

«Mi s podpunim pouzdanjem u našu pobjedu čekamo taj čas, koji se, hvala Bogu, približava»[1].

[1] Dr. Ante Radić i Stjepan Radić, *Hrvati i Magjari ili Hrvatska politika i «Riečka rezolucija»* (Zagreb: Topolšćak, 1905.), pp. 52-55.

Što je bila i kako je glasila ta čuvena «Riječka rezolucija», kojom je započet sudbonosni preokret u hrvatskoj opozicionoj politici? Nakon riječkog sastanka sastavio ju je dr. Ante Trumbić, a podpisali su je hrvatski narodni zastupnici iz Hrvatske i Slavonije te Dalmacije, a glasila je:

«Povodom političkog stanja, u koje je dospjela monarkija uslied krize u Ugarskoj, hrvatski zastupnici sastadoše se u svrhu, da zauzmu stanovište prama tome stanju i da označe pravac političkom radu hrvatskoga naroda u pitanjima, koja su neprieporna i svima zajednička, a ne prejudicirajući načelnom stanovištu, na kojem vojuju u parlamentarnom životu, bilo kao pripadnici klubova, bilo kao pojedinci.

«Hrvatski zastupnici drže da su današnje javne prilike u Ugarskoj nastale uslied borbe, koja ide za time, da kraljevina Ugarska dodje postepeno do podpune državne samostalnosti.

«Hrvatski zastupnici smatraju tu težnju opravdanom već s toga, što svaki narod ima pravo da slobodno i neodvisno odlučuje o svome biću i o svojoj sudbini.

«Hrvatski zastupnici uvjereni su, da su oba naroda, hrvatski i ugarski, ne samo s obzira na svoje historijske odnošaje, već još više sa obzira na činjenicu neposrednoga susjedstva i na realne potrebe svoga života i medjusobne samoobrane upućeni jedan na drugoga, te da se stoga ima izbjegavati svaki povod medjusobnom trvenju.

«Polazeći s tih predpostavaka, hrvatski zastupnici smatraju, da je njihova dužnost boriti se usporedo sa ugarskim narodom za izpunjenje svih državnih prava i sloboština, u uvjerenju, da će rečena prava i sloboštine biti od koristi hrvatskomu i ugarskomu narodu; a time će se udariti temelji trajnomu sporazumljenju obaju naroda.

«Postignuće te svrhe, namienjene obostranoj koristi, uvjetovano je najprije reinkorporacijom Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kojima već virtualno i pravno pripada.

«Da se uzmogne pristupiti k ostvarenju reinkorporacije Dalmacije, treba najprije, da se odstrane današnji nesnosni parlamentarni i upravno politički odnošaji u Hrvatskoj i Slavoniji i da se uvedu takovi odnošaji, koji će odgovarati potrebama kulturne zemlje i zahtjevima ustava i slobode, zajamčenih slobodoumnim ustavnim odredbama, kao što su poglavito: 1. Izborni red, koji će omogućiti i obezbiediti biranje takvoga narodnoga zastupstva, koje će biti vjeran izražaj nespriečene i slobodne narodne volje; 2. Podpuna sloboda štampe, ukinućem objektivnog postupka i uvedenjem porote za štamparske i političke delikte; 3. Sloboda sastajanja, udruživanja i izraživanja misli; 4. Ostvarenje sudačke neodvisnosti zajamčene svakomu sudcu nepomičnošću i neodgovornošću za svoja sudačka djela; 5. Ustrojenje vanrednih instancija upravno-državnoga suda za zaštitu interesa i političkih prava gradjana proti upravnoj samovolji; 6. Ustrojenje posebnoga suda za karnostnu odgovornost svih javnih činovnika radi kršenja zakona.

«Hrvatski zastupnici uvjereni su, da se trajni sporazumak izmedju naroda hrvatskoga i ugarskoga može postići najprije strogim i točnim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi, te promjenom odnošaja, što sada spadaju u područje posala, koji su danas Hrvatskoj zajednički sa Ugarskom, kao i sa zapadnom polom monarkije na način, da hrvatskomu narodu bude obezbiedjen samostalni politički, kulturni, financijski i obće gospodarstveni obstanak i napredak.

«Naravnim tečajem dogodjaja odrazit će se povoljno svaki napredak naroda u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji takodjer i na odnošaje našega pučanstva, koje živi i u drugim zemljama, posebice u najizloženijem kraju, biva u posestrimi Istri.

«Da se uzmognu provadjati i do ostvarenja dovesti ovdje istaknuta načela, težnje i zahtjevi, izabire se odbor od 5 zastupnika, koji će imati još i daljnji zadatak, da prouči i za riešenja pripravlja ina pitanja, koja su našim zemljama zajednička, ili su od koristi općoj narodnoj dobrobiti»»[2].

Među drugim političkim organizacijama, pozvana je i HPSS da prihvati «Riječku rezoluciju», pa je u tu svrhu odbor petorice (Trumbić, Čingrija, Milić, Harambašić i Zagorac) održao sastanak sa Stjepanom Radićem, na kojem je on pročitao odgovor svoje stranke kao analizu i kritiku rezolucije:

«Riečka rezolucija od 3. X. o. g. već nesretno počinje, jer hrvatskim zastupnicima povodom za sastanak nema biti «stanje, u koje je dospjela monarkija uslied krize u Ugarskoj», nego bi takvim povodom imalo biti strašno i žalostno izkustvo, da se svaki sukob medju Bečom i Peštom napokon ipak izgladi na račun nas Slavena, a naročito na račun Hrvatske i nas Hrvata, koji smo dualizmom upravo razčetvoreni. U daljnjem svom toku rezolucija je u opreci sa svim faktima one realne politike, u ime koje je sastavljena:

«I. Današnje javne prilike u Ugarskoj nisu «nastale uslied borbe, koja ide za time, da kraljevina Ugarska dodje postepeno do potpune državne samostalnosti»; nego su nastale zato, što magjarske vlade od g. 1867. a i sve magjarske opozicionalne stranke drže i školu i državnu upravu nedostatnom za magjarizaciju većine nemagjarskoga pučanstva Ugarske, pa sada svi magjarski politički faktori jedni više, drugi manje traže, da se za magjarizaciju upotrebi i ona zajednička vojska monarkije, koja ima medjunarodnu važnost samo dotle, dok ne postane orudjem sustavnih nasilja, ili čak i pravih gradjanskih ratova.

«II. Prema tome se ova težnja Ugarske, ili točnije, ova težnja današnjih predstavnika magjarskoga naroda ne može se nazvati «pravom, što ga svaki narod ima, da slobodno i neodvisno odlučuje o svome biću i o svojoj sudbini», nego je to tako bezobzirno nasilje, kojemu nema primjera u savremenoj Evropi izim donekle u pruskoj politici protiv Poljaka.

«III. Hrvatski zastupnici ne mogu biti uvjereni, da postoji «ugarski narod», baš kao što nisu uvjereni, da postoji narod austrijski; pod imenom ugarskim mogu dakle priznati samo jedinstveni magjarski narod u Ugarskoj, no tim se odriču svih ideja i stečevina slavenskoga narodnoga preporoda u obće, a hrvatskoga napose, te umjesto toga započinju kobnu politiku sbog činjenice «neposrednoga susjedstva», koje je po svoj Evropi i od malih i od velikih država, dapače i od najsrodnijih naroda stvorilo otvorene protivnike, kao primjerice izmedju Norveržke i Švedske, jer su «one realne potrebe života», na koje se i rezolucija pozivlje, jače od svih «historičkih odnošaja» i od takve «medjunarodne obrane», u kojoj samo jedna stranka «ima izbjegavati svaki povod i uzrok medjusobnom trvenju». Zaista je težko naći razlog, koji je ponukao one iste hrvatske zastupnike, koji su 1903. muževno ustali protiv magjarskoga nasilja, da sada u ime Hrvatske osudjuju svaki povod i uzrok trvenju s Magjarima.

«IV. Nije moguće, da hrvatski zastupnici «smatraju, da je njihova dužnost, boriti se usporedo s ugarskim narodom za izpunjenje svih državnih prava i slobodština», ako se ne priznaju ugarskim ili točnije magjarskim rodoljubima, t. j. ako se ne postave na dvadesetgodišnje stanovište grofa Khuena, koji je istom takvom tvrdnjom vazda branio svoj postupak na banskoj stolici.

[2] *Ibid.*, pp. 56-58.

«V. Nije moguće, da su hrvatski zastupnici «uvjereni, da će rečena prava i sloboštine biti od koristi hrvatskomu i ugarskomu narodu», jer ih njihovo političko izkustvo uči, da je Hrvatskoj i Hrvatima, pak Slavenima u monarkiji u obće nestajalo slobodnoga daha baš u godinama devetdesetima prošloga vijeka, osobito 1895.-1900., kad je magjarska prevlast bila najjača.

«VI. Nepojmljiva je i kobna pogreška, da se jamstvo za slobodoumne uredbe prema rezoluciji traži i očekuje od Ugarske, t. j. od onih istih magjarskih političara, koji su po svojim pouzdanicima na hrvatskoj banskoj stolici, počevši od baruna Raucha, pa sve do grofa Pejačevića, uzdržali u kreposti sve Bachove patente i bez razlike stranaka izticali, da je bivši austrijski absolutizam još previše blaga vladavina za buntovnu Hrvatsku.

«VII. Isto je tako nevjerovatno, da su hrvatski zastupnici «uvjereni, da se trajni sporazumak izmedju naroda hrvatskoga i ugarskoga može postići najprije točnim i strogim vršenjem prava hrvatskoga naroda, sadržanih u postojećoj hrvatsko-ugarskoj nagodbi», jer su baš ti zastupnici sve do 3. listopada ove godine ili današnju nagodbu izticali kao glavni razlog nezadovoljstva u Hrvatskoj, ili su priznavali barem to, da su sva prava Hrvatske u njoj iluzorna, dok imenovanje bana ovisi o Pešti.

«VIII. Nije moguće, da su se hrvatski zastupnici, već kao Hrvati bez obzira na ostale Slavene, mogli onako nejasno u predzadnjoj točci rezolucije izjaviti o hrvatskom narodnom jedinstvu, za koje nemaju nikakvoga zahtjeva, dapače niti nikakve druge nade osim onoga «povoljnoga odraza svakoga napredka», koji se opaža i medju dalekim zemljama i medju različnim narodima. I za to u toj točci spominjati «posestrimu Istru u najizloženijem kraju» krvava je ironija, koja tjera krv u obraze. —

«Ciela je dakle rezolucija očito plod preživjele kabinetske politike i djelo one magjarsko-talijanske diplomacije, kojoj se najlakše podaju naši politički divljaci, koji su bez oslona u narodu, dakle bez političke odgovornosti, ovu stvar započeli i ovako štetno dovršili»[3].

«Riječka rezolucija» je imala dalekosežne posljedice. Srpski zastupnici i političari donose «Zadarsku rezoluciju», kao neke vrsti odgovor ili uslove podpisnicima «Riječke rezolucije». Ishod je bio stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije. Tim činom nastupa sudbonosna promjena u hrvatskoj opozicionalnoj politici. Od njenog pravaškog hrvatskog smjera malo ostade, pa se od tada čuje sve više i više naglasak na hrvatsko-srpski smjer, ili, kako to postade tada poznato: Hrvatsko pitanje u habsburškoj monarhiji postaje jugoslavensko pitanje, čije središte nije više Zagreb nego Beograd. Radić se na taj izgled, doduše, u svojem osvrtu nije tada zadržao, ali će imati prilike, da se s njime upravo tragično uhvati u koštac.

«Riječkom rezolucijom» očekivane koristi suradnju s madžarskom opozicijom nisu se ostvarile, već je, štaviše, koalicija preuzela na sebe ulogu bivših madžarona, što se veoma teško odrazilo na hrvatsku politiku i sudbinu uopće. Kad je pak Svetozar Pribićević uspio dobiti Koaliciju u svoje ruke, postala je ona upravo negacijom hrvatskih političkih težnja.

Neposredna posljedica rezolucije bila je i «Krfska deklaracija», koju

[3] *Ibid.*, pp. 59-63.

je 1917. s Pašićem podpisao Trumbić, a koja se isto tako odlikovala više «očekivanjem» nego tvrdom stvarnošću.

Na koncu je Radić još jednom imao prilike, da se osvrne na politiku započetu «Riječkom rezolucijom». Bilo je to na sjednici Izvršnog odbora Narodnog vijeća 24. studenoga 118., koja je raspravljala o prijedlogu dalmatinske vlade za ujedinjenje sa Srbijom. Kako je taj Radićev govor upravo sjajna analiza prilika u Hrvatskoj a napose u Narodnom Vijeću, donosimo ga u cjelini:

«Gospodo! Kako vidite, ovdje nema ni slušateljstva na galerijama, ni stenografa, dapače ni voditelja zapisnika. Jasno je dakle, da ne ću govoriti sbog vanjskog efekta (uspjeha), kako bi se inače moglo misliti. Moram odmah reći i to, da se ne nadam, da ću vas odvratiti od ovoga predloga i nagovoriti, da prihvatite moj predlog. Ja se u tome posvema slažem sa zastupnikom Hrvojem, koji je kazao, da zna unapred, da vama razlaže uzalud. Govorim dakle zato, da izvršim svoju dužnost i da se poslužim svojim pravom, a i zato, da pokucam na vašu savjest, da nemate kasnije izgovora, da vam nitko nije pokazao ponora, u koji hoćete strovaliti sav naš narod, a napose narod hrvatski.

«Gospodo! Ovdje se već izredao priličan broj govornika. I gle, svi su govorili —osim zastupnika Hrvoja— kao da ovo nije dvorana hrvatskoga državnoga sabora, kao da ovo nije hrvatsko branilište, a ja velim i svetište, iz kojega se stoljećima toliko puta čula odvažna i mudra rieč na obranu pravice i prava, za bolju budućnost hrvatskoga naroda i svih naroda slavenskih. I ne samo da se nijedan govornik nije nimalo sjetio ni Hrvatske ni Hrvata, nego se svi govornici upravo natječu u tom, da Hrvatsku izbrišu i poruše, da nas Hrvate najprije potisnu, a onda i pregaze. Ali najveća je pogreška i neoprostiv grieh u tom, što se vidi, da se svi ti govornici u ratu ničemu nisu naučili, jer kao da ne vide naroda, kao da ne znaju za narod, pa zato svi govore baš protivno od onoga, što naš narod hoće i treba.

«Gospodo! Vama su svima puna usta rieči: Narodno jedinstvo — jedna jedinstvena država, jedno kraljestvo pod dinastijom Karagjorgjevića. I vi mislite, da je to dosta govoriti, da smo mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod zato, što govorimo jedan jezik, pa da zato moramo imati i jedinstvenu centralističku državu, i to kraljestvo, i da nas samo to, takvo jezično i državno jedinstvo pod dinastijom Karagjorgjevića može spasiti i usrećiti.

«Kako je površno, kako je plitko i kako neopravdano to vaše mišljenje!

«Što se tiče jezičnoga narodnoga jedinstva, mi smo svi Slaveni po jeziku zapravo jedan narod! Pitajte stotine tisuća naših vojnika i zarobljenika, koji su prošli Galiciju, Ukrajinu, Poljsku, Rusiju, Dobrudžu, Slovačku i Srbiju. Svi će vam reći, da u svim tim zemljama živi, ili bolje — da se pati jedan jedini narod slavenski. Ali vi o Slavenstvu ne ćete ni da čujete, dapače niti o podpunom Jugoslavenstvu. Vi ste sada zaneseni čudnim svojim rebusom SHS, koji ništa ne govori ni našem srcu, ni našemu umu, pa se onda čudite, što su Talijani taj vaš rebus (svoje vrsti zagonetku) nazvali komedijom. Zar ima primjera u poviesti, da se narodno ime piše kraticama? Može se skratiti ime pojedinog zvanja, pojedine službe, pojedine stranke i organizacije, pa i pojedine države, ali ime naroda nikada se ne skraćuje, kao što se ne može skratiti prezime pojedine osobe, dakle još manje cielog pojedinoga naroda i to na ovakav neiskreni način. SHS značilo je najprije Slovenci, Hrvati i Srbi, sad znači Srbi, Hrvati i Slovenci: A što će značiti sutra?

«Gospodo! Sav ovaj vaš rad u Narodnom Vieću niti je demokratski, niti je ustavan, niti je pravedan, a nije ni pametan.

«Vi niste upravo nikakvi demokrati zato, jerbo nimalo ne marite za sve ono, što je ovaj strahoviti rat učinio od našega naroda, a napose našega seljaka.

«Vi se ni najmanje ne osvrćete na to, da je sav naš narod, a napose seljački narod hrvatski iz sve duše zamrzio militarizam tako, da se to ne da ni izreći, niti opisati.

«Vi tako malo marite za narodno mišljenje i uvjerenje, te govorite i pišete, da narod iz kukavštine i iz straha ne ide u vojsku.

«Vi ne vjerujete, da je naš seljak prije rata spavao, a da ga je istom rat nemilice prodrmao, probudio, učinio čovjekom.

«Vi nimalo ne uvidjate, kolika to mora biti odvažnost i mudrost, kad sto i više tisuća Hrvata seljaka jedan za drugim ostavljaju frontu i ne će da se više vrate na nju, nego jedni odlaze u «zeleni kader», a drugi upotrebljuju sva sredstva i novac i prijateljstvo i varku, samo da više ne nose svoje glave na pazar na tudju gospodsku zapovjed, tobože na obranu kralja i domovine.

«Vi gospodo upravo nimalo ne marite za to, što naš seljak uobće, a napose seljak hrvatski, ne će ni da čuje ništa više o kralju i o caru, a isto tako ni o državi, koju mu silom nameće te. Naš je seljak toliko dozrio, da zna svuda, da je država i domovina u pravici i slobodi, u blagostanju i u prosvjeti. I kad ga vi danas već i batinate po oružnicima i silom gonite da pristane uz vas, da nas tobože brani od Talijana, on govori ili barem misli, da ste vi isto ono, što su bili magjarski i njemački tlačitelji. A znate, zašto? Zato, jer svaki i zadnji naš čovjek uvidja ono, što vam je do podne ovako jednostavno, a ipak nepobitno dokazao zastupnik Hrvoj veleći: Ili Italija ima uza se cielu antantu — onda si mi sami ne možemo pomoći; ili Italija radi na svoju ruku — onda ćemo mi proti njoj uspjeti na temelju svoga prava; u nijednom slučaju ne će nam pomoći ni jedinstvena država, ni kraljevska vlada u Beogradu, ni nitko drugi.

«I vi sami dobro znate, gospodo; znadete, da ni Italija, ni antanta ne će raditi po volji beogradske vlade. Vi vrlo dobro znadete, da ondje, gdje ne vriedi pravo cieloga naroda, još manje može pomoći upliv jedne vlade i jedne osobe.

«I premda vi to znate, vi znalice i hotice govorite neistinu, da će naš narod propasti, ili da će silno nastradati, ako sada odmah na vrat na nos ne stvori centralističke kraljevine i jedne kraljevske centralističke vlade.

«Vi dakle naš narod plašite kao malu djecu i mislite, da ćete tako narod predobiti za svoju politiku. Mozda hoćete Slovence, ne znam; možda ćete za čas predobiti i Srbe; ali stalno znam, da Hrvate za to predobiti ne ćete, a ne ćete ih predobiti za to, jerbo je sav hrvatski seljački sviet isto tako proti vašemu centralizmu, kako je proti militarizmu, isto tako za republiku kao i za narodni sporazum za Srbima. I ako vi budete silom htjeti nametnuti svoj centralizam, evo, što će se dogoditi: Mi ćemo Hrvati reći otvoreno čisto i bistro: E, ako Srbi u istinu hoće da imadu takvu centralističku državu i vladu, Bog im ju blagoslovi; ali mi Hrvati ne ćemo druge državne uredbe nego saveznu federativnu republiku.

«Ja sam gospodo, već više puta u sjednicama ovoga središnjega odbora potanko razlagao, kako je rat učinio od naših seljaka republikance, i kako je posve krivo misliti, da sam tomu tobože «kriv» ja, da sam ja seljačtvo tobože «zaveo». Ja sam vam naročito iskreno izpripoviedao, kako je i mene samoga veoma iznenadilo —dakako ugodno— kad sam na prvoj sjednici glavnoga odbora u ovo ratno doba, dne 27. srpnja 1918. opazio, da su svi seljaci odlučno i oduševljeno za republiku, te su me već prije sjednice, kad sam ulazio, pozdravili poklicima: Živio prvi republikanac, ciljajući očito na moj nedavni saborski govor, u kojem sam dokazivao i dokazao, da je hrvatski banski ustav posve republikanski, da je banovina Hrvatska zapravo isto, što je i republikanska Hrvatska, a hrvatski ban, da je po svom pravom značenju zapravo kao neki predsjednik republike.

«Ali vi to niste vjerovali, ili niste za to marili, kao što ne vjerujete i ne marite

ni sada. A to je sve zato, jer je vama demokracija prazna rieč; jer vama ni u snu ne padne na pamet, da se narod ima najprije pitati u svakoj važnoj stvari, da se svi državni poslovi imadu voditi prema narodnoj volji i potrebi, to jest, da se kod nas mora vladati po volji i potrebi seljačke većine, a nipošto po samovolji neznatne gospodske manjine.

«Gospodo! Budući da ste vi demokrati samo jezikom, samo iz vana, onda je posve naravski, da vi ne radite niti ustavno, to jest da ne marite za nikakve zakone, uredbe i običaje, već provodite tek najsilovitiju svoju samovolju. Ova današnja sjednica najočitiji je dokaz, kako vi baš nimalo ne marite za ustavnost, to jest barem za kakvu takvu pristojnu i doličnu vanjsku formu, po kojoj se narod pita, barem koliko toliko.

«Eto, vi niste htjeli sazvati cielo Narodno Vieće, nego samo ovaj odbor. Vi vrlo dobro znate, da niti Narodno Vieće ne predstavlja naroda, jer ga narod nije izabrao; ali tu su barem zastupane gotovo sve stranke i skupine, a onda bi tu morala biti javnost: a čim je tu javnost, ne može biti puke oligarhijske (gospodske) samovolje i nametljivosti.

«Pitam vas dakle, zašto niste za ovakav sudbonosni korak sazvali cielo Narodno Vieće? Zato, jerbo znadete, da radite krivo, i da bi se to odmah opazilo, čim bi se viećalo javno i u većem krugu. A koliko je istom vaša neustavnost, kad pomislim, da vi mimoilazite naš hrvatski državni sabor! O tom je temeljito i nepobitno govorio već zastupnik Hrvoj, pa ja ne ću o tome duljiti, samo vas upozorujem, da se ljuto varate, ako mislite, da se ovako samovoljno može preći preko tisuću i više godina hrvatske povijesti i hrvatske državnosti.

«Vi do te povijesti i do te državnosti ne držite posve ništa tobože zato, jerbo smo mi Hrvati bili pod tudjincem i da je to tobože tudjinska povijest. Ali imate u tom dvostruko krivo. Prvo imate krivo zato, jerbo znalice i hotice prešućujete, da smo se mi Hrvati —barem mi na ljevici— uviek borili proti tudjincu i da smo u toj borbi znali i pobieditì barem toliko, da tudjinac nikada nije bio Hrvatskoj pravi i podpuni gospodar.

«To je jedno, a drugo je ovo: Vi kao naobraženi ljudi znadete, da povijest, da tisuću godina prošlosti imade i veliku moralnu (duhovnu) vriednost bez obzira na politiku. Čovjeka, koji zaboravi sve što je doživio: čovjeka, koji radi, kao da se ničega ne sjeća, što je prije doživio, smatramo ludjakom, kažemo, da je pomjerio pameću. Hrvatski narod ne će da bude takov ludjak i ne će da zaboravi svoju prošlost, to manje, što nema za to nikakvoga razloga. Evo, vi se rado pozivljete na našu naprednu braću Čehe. Pa pročitajte si poruke njihovoga prvaka Masarika —koji je inače mnogo pisao proti povjestničkomu pravu— i vidjet ćete, da i on neprestano naglašuje češko državno pravo, češke državne povjestničke granice, tisućljetnu češku političku i kulturnu (prosvjetnu) baštinu.

«Ali ste, gospodo, osobito do skrajnosti neustavni s obzirom na sve ono, što ste još do jučer govorili i pisali i vi i vaši predšastnici u svim vašim strankama, koje su danas ovdje zastupane.

«Da spomenem najprije vas, Slovence. Vi ste do neba digli viku —sami od sebe i posve dragovoljno— da ste vi jedna duša s nama Hrvatima i da se hoćete ujediniti s nama i na temelju našega hrvatskoga državnoga prava. U tome ste svi vi Slovenci bili složni i klerikalci Dr. Šušteršić, Dr. Krek, Dr. Korošec i liberalci Dr. Tavčar, Triller, Hribar i radikalci, Dr. Ravnikar i drugovi, pače i socijalisti. Tako su i pisale sve vaše novine, u tome ste smislu dali podpisivati svibanjsku deklaraciju (od 30. svibnja 1918.) i što je glavno, svomu ste narodu govorili, da je to jedini spas za njega i na tom temelju, na zajednici, na narodnom i državnom jedinstvu Slovenaca i Hrvata dobili ste narodno povjerenje, došli ste i ovamo.

«Ali vi ćete reći: Mi ne samo da ostajemo na tom temelju, već ga mi i proširujemo u narodno i državno jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba. Dobro, dobro,

ali jeste li vi za to i takovo proširenje dobili ovlast i privolu od svoga naroda? Niste. Vi ga dapače niste za to ni pitali, vi ga za to ne kanite ni pitati, nego jednostavno tvrdite, da slovenski narod hoće to, što vi sada tu predlažete, t. j. takvo narodno i državno jedinstvo sa Srbijom, po kojem će u Beogradu biti sva vlada i uprava, da Zagreb i Ljubljana ne budu uz Beograd i s njime, nego pod njime.

«No ja vama ovdje čisto i bistro velim, da to nije istina i što još mnogo više vriedi, još pred četiri dana vi ste sami kazali, da to nije istina. Još pred četiri dana izjavio je Dr. Remec na našoj sjednici ovoga odbora, da se on «podpuno slaže s g. Radićem i da izjavljuje u ime sveukupnoga naroda slovenskoga, da su svi Slovenci republikanci.»

«Kad se g. Svetozar Pribićević na to okosio riečima: «Pa tu je eto i gosp. Dr. Kramer, a on i njegova stranka nisu za republiku» izpravio se je Dr. Remec, zastupnik sveslovenske pučke stranke, veleći: da on sada «u ime devet desetina slovenskoga naroda izjavljuje, da su sve to republikanci.» I premda vi Slovenci to dobro znate, vi ipak znalice i hotice proti volji svoga naroda, dakle posve neustavno predlažete centralističko državno jedinstvo s kraljevinom Srbijom.

«A što da kažem za vas, gospodo Dalmatinci! Sveukupna politička poviest Dalmacije kroz pet stoljeća —od 7. do 12. vieka— čisto je hrvatska. Dalmacija, to je za onda bilo par gradova i otoka, kako svi znate, a sva današnja Dalmacija i još dalje ovamo do Kupe i jest bila prava pravcata Hrvatska.

«No vi ćete reći: Mani tu staru poviest. Ali gle: zadnjih pedeset godina nije dalmatinski Hrvat politički ni uzdahnuo inače, već za sjedinjenjem s banskom Hrvatskom u jednu jedinstvenu državu i domovinu Hrvatsku. A sad, kad vam se pružila sgoda, da taj narodni hrvatski dalmatinski program oživotvorite, vi ste se, gospodo, bez naroda i proti narodu odciepili od Hrvatske, te sad bez pitanja naroda hoćete pod Beograd u centralističko državno jedinstvo s kraljevinom Srbijom. I još ste tako neustavni, da vi ne kanite za tu stvar pitati narod, nego hoćete svoj novi program narodu u Dalmaciji jednostavno nametnuti, narinuti.

«I vi, gospodo, Srbi Vojvodjani, i vi ste posve zaboravili na program i vapaj neumrloga svoga prvaka Svetozara Miletića: Trojednica naša uzdanica, te i vi sad od ove Trojednice pravite dvojednicu i hoćete, da načinite nijednicu.

«Isto vi, gospodo, iz Bosne. Vaš jedan prvak, Dr. Alaupović, govori čak: Vi Hrvati, kao da želi time pokazati, da on nije više Hrvat. Svi vi bacate pod noge sva svoja obećanja, sve javne prisege narodu, sve što ste govorili i pisali, te sad hoćete da stvorite nešto, o čem s narodom niste ni rieči govorili ni razpravljali, a kamo li bi narod bio o tome glasovao.

«Znam, što ćete mi odgovoriti: Nadošlo je veliko doba, kucnuo je čas, kad možemo oživotvoriti ono, o čem smo stoljećima snivali, a o čem pod tudjom vlašću, vi volite govoriti: u tudjemu ropstvu — nismo smjeli pravo ni sanjati.

«Dobro. Pa što je to, o čem se nije smjelo ni sanjati? Kod Srba je to —ako je istina, što govorite vi Srbi, ja čujem, da nije— da Srbija bude uvećana, proslavljena, da se kralj Petar kruni za cara, da obnovi Dušanovo carstvo. Druge misli srbski narod — po vašem sudu nema. Ja doduše čujem, da je i u Srbiji već sada većina republikanaca, ali tu sad nema braće iz Srbije, a vi Srbi iz Hrvatske i Ugarske i Bosne, vi ste u istinu samo Dušanovci, vi ste za veliku srbsku državu, za jako i slavno carstvo, za kosovsku «zavjetnu misao», za osvetu na sve strane, za devet Jugovića, za Kraljevića Marka itd. itd. Mi Hrvati za to nismo. Naš je hrvatski seljak —a to je devet desetina hrvatskoga naroda— u ratu postao podpun čovjek, a to znači, da ne će više nikomu služiti, nikomu robovati, ni tudjinu ni bratu, ni tudjoj ni svojoj državi, nego hoće, da se u ovo veliko doba država uredi na slobodnom republikanskom i na pravednom, čovječanskom (socijalnom) temelju. I vi, sada, šaka gospode, vi se tomu protivite! I kad se tako protivite toj

slobodnoj republikanskoj i toj pravednoj čovječanskoj želji, volji i potrebi svega našega naroda —a napose naroda hrvatskoga, u kojega ime ja sada govorim—, vi niti časak ne mislite na to, kako činite strahovitu krivicu i preveliku —da oprostite— glupost.

«Strahovita je krivica, kad vama baš ništa ne vriede potoci mučeničke —vi velite junačke— krvi i Srba, i Hrvata i Slovenaca, jer velite, da je ta krv prolita za kralja Petra i za novo veliko kraljestvo. Vama ništa ne vriede sve suze, molitve i uzdisaji svih naših matera, žena, sestara i kćeri. Vi govorite, da te suze imadu biti dragulji na kruni kralja Petra i sjajne zrake kraljevske neke slave i veličine! Vi nemate ili ne ćete da imate ni pojma, da sav naš narod, napose naš narod hrvatski želi, hoće, traži i zahtieva, da mu njegova prolivena krv donese onakvu pravu i podpunu republikansku slobodu, kakovu je vidio i okusio mnogi naš čovjek u Americi, a one nebrojene nevine suze da mu pribave onakvu pravicu, za kakvu se bore —i kakvu će postići— njegova seljačka braća u Rusiji.

«I kad ste tako do skrajnosti nepravedni, onda naravski ne možete biti ni mudri.

«Eto, tu je pročitan brzojav onih srbskih ministara, koji su već u Beogradu. Ti ministri posve pametno kažu, da su se voljni sastati i porazgovoriti s izaslanicima Narodnoga Vieća, i ono, u čem se slože, da Srbi predlože na odobrenje srbskoj skupštini, naši izaslanici čitavomu Narodnomu Vieću, a koliko se to napose tiče Hrvatske, i hrvatskomu državnomu saboru.

«Vama nije dosta taj predlog. Vama se žuri, da svoju vlast što brže nametnete svomu narodu, a napose Hrvatskoj. I vi nimalo ne osjećate, da je nepametno, da je nerazumno, da je upravo ludo činiti nešto i bez naroda, a kamo li — proti narodu. Vi niste ništa naučili ni od Tisina ni od Vilimova pada. Vi ste tobožnjom revolucijom postali N. V. (Narodno Vieće) i vi očito mislite, da je to sada novo «Njegovo Veličanstvo». A ja vam opet velim, što ste već toliko puta od mene čuli, da sada bez naroda nema nikakve stalne i opravdane vlasti.

«Znam, znam, vi držite da ste ne samo u narodu, nego baš vi i zastupate narod. Ja sam vam dokazao, da to niste. Sav je hrvatski narod za republikansku slobodu i čovječansku pravicu; vi ste za staro bankrotirano nasilje i gospodsku sebičnost i otimačinu. Vi dakle niste više u narodu, a kamo li da bi vi govorili u ime naroda. I zato iz ove vaše osnove ne će biti ništa... Vi ćete otići u Beograd. Vi ćete bez hrvatskoga naroda i proti njegovoj volji proglasiti jedinstvenu (centralističku) državu i bez ikakvoga straha i srama, vi ćete vladati na temelju starih austrijskih i madjarskih nevaljalih i nepravednih zakona i pomoću starih, pokornih i pokvarenih činovnika. A možda ćete vladati bez ikakvih zakona, samo silom i samovoljom. Narod će po svem tom vidjeti, da vi niste njegovi, pa zato ne će biti za vas. Kamogod ga pozovete, on vam se ne će odazvati, a najmanje će vam se odazvati, da vam dade svoje povjerenje i da ikada slobodnom svojom voljom prizna i odobri vaše nasilje i vašu prevaru. Za taj slučaj, da vi uspijete, to jest, da za tu stvar predobijete antantu i da antanta bude dosta nepametna i dosta jaka, da vam pomogne, vi ni u tom slučaju ne ćete imati naroda za se. Čim dodje do prvih izbora, kakvigod oni bili, za konstituantu ili za obični sabor, narod više ne će birati takve gospode, koja su pogazila sva svoja obećanja i sve svoje programe, i koja su mu bez ikakvoga pitanja narinula staru silu, krivicu i otimačinu. Narod će u sabor birati samo seljake od pluga i motike, a od gospode samo onakve ljude, koji su i sada u ovoj najvećoj teškoći pristali uz narodno mišljenje, to jest uz republikansku slobodu i uz socijalnu (čovječansku) pravicu. I ja, koga vi bacate i izključujete iz svoje sredine, komu dapače i o glavi radite, ja ću vidite biti, ako Bog da, kao riba u vodi ne samo medju seljačtvom hrvatskim, nego i medju seljačtvom slovenskim i srbskim.

«Gospodo! Završit ću onim, o čem vi najviše govorite i pišete, a na što

zapravo najmanje mislite, do čega vam je najmanje stalo; završit ću s narodnim jedinstvom. Vas ima dosta, koji dobro znate, da sam ja javno i otvoreno, odlučno i neustrašivo branio naše narodno jedinstvo — jedinstvo svih južnih Slavena, a napose Hrvata i Srba i onda, prije 20 godina i više, kad je čovjek za to nosio glavu u torbi, ili kad je za to lako išao s onu stranu brave. Vas ima dosta, koji znate napose to, da sam ja u rujnu 1902. stavio na kocku svoj život, i svoje žene i svoje djece, da javno i riečju i činom ustanem proti uništavanju srbske imovine u Zagrebu, koji je sav bio ogorčen i biesan sbog one nepromišljene uvrede sa srbske strane, napisane nepromišljeno u beogradskom «Književnom Glasniku», a ponovljene ludo u zagrebačkom «Srbobranu», da naša borba mora trajati do «iztrage», t. j. do uništenja jednih ili drugih. Ja sam odonda svoje mišljenje o narodnom jedinstvu još samo više proširio i produbio: Proširio sam ga na sve Slavene i probudio tako, da vam sada, poslie ovoga strahovitoga rata velim, dok nije kasno: Gospodo! Ne ostanite samo kod praznih rieči o narodnomu jedinstvu. Nemojte govoriti i pisati da je naš zajednički jezik dosta jaka i dovoljna veza za naš narod. Dajte već jednom shvatite, da je narodnost nešto mnogo dublje i šire, nego što je sam narodni govor. Dajte pojmite, da narodnost vriedi poslie ovoga rata, u kome sudjelovahu milijuni seljačtva i radničtva i gradjanstva i na fronti ratnoj i doma na fronti radnoj, da od sada narodnost vriedi samo toliko, koliko brani i razvija čovječnost, to jest samo toliko koliko s pomoću narodnosti ljudi više privriedjuju i ljepše se slažu. Dajte već jednm pojmite, da je za uviek nestalo stare gospodske vlasti militarizma, kapitalizma, birokratizma i klerikalizma.

«Osobito o militarizmu i birokratizmu —o činovničkoj samovolji— ne će naš narod ni da čuje. Sav naš narod osobito naš narod hrvatski, hoće, želi, traži i zahtjeva, da novu slobodu i novu pravicu osjeti svaki na sebi, u svom domu, u svom selu, u svojoj općini, u svome kraju. Da to u istinu bude, morate, prvo odmah maknuti sve stare siledžije i sve stare, nevaljale zakone i uredbe; drugo, morate samome narodu dati priliku, da sam sobom upravlja i vlada. Ako mu vi te prilike ne date i toga prava ne priznate, narod će si tu priliku i pravo dati sam bez vas i protiv vas.

«Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu! Ne zaključujte jedinstvene vlade s kraljevinom Srbijom već za to, jer eto u ime kraljevine Srbije nema tu nikoga, ništa, osim jedan brzojav, a i taj predlaže sasvim nešto drugo, nego vi. Nemojte tako postupati, da se bude moralo danas sutra kazati, da ste i vi Slovenci i vi Srbi Vojvodjani i Bosanci, i vi naši Hrvati Dalmatinci, a nada sve naši domaći hrvatski Srbi, da ste se svi skupili danas ovamo samo zato, da izvršite jedno urotničko djelo proti narodu, napose proti Hrvatskoj i Hrvatima. Dajte uvidite barem to, da je ova stvar tako važna i tako sudbonosna, da treba sazvati čitavo Narodno Vieće, a naravski i hrvatski sabor. Jer po ovom sadašnjem vašem predlogu vi zaključujete, da u ime središnjega odbora ide odmah u Beograd 28 članova, a budući da cieli središnji odbor ni nema više članova, to je očito, da će svatko kazati, odbor je sam sebe poslao, sam sebe ovlastio, da proglasi jedinstvenu vladu s kraljevinom Srbijom, a odbor očito nema te ovlasti i toga prava.

«Gospodo! Sav svijet poznaje i priznaje pravo narodnoga samoodredjenja. Mi samo tomu pravu imademo zahvaliti svoje oslobodjenje. To pravo samoodredjenja u medjunarodnom smislu pripada svim trim našim narodima —Slovencima, Hrvatima i Srbima— kod odredjivanja naših državnih granica prema tudjim narodima, ali pravo pripada svim trim našim narodima, a napose nama Hrvatima u Hrvatskoj i s obzirom na osnivanje i na uredjenje naše zajedničke države.

«Mi smo tri brata, Hrvat, Slovenac i Srbin, a nismo jedan. Svakoga brata treba pitati. Srba iz Srbije tu nema nikako, a mi Hrvati iz Hrvatske, kako smo mi zastupani, to znate. Nitko vas i ništa vas ne goni, ako to nije vaša nečista savjest,

koja vas sili, da što brže svršite djelo, za koje znate, da ga hrvatski narod ne će odobriti, a koje želite što prije proti njegovoj volji provesti i tobože učvrstiti.

«Gospodo! Najstrašnija je stvar, najveći je grieh i najveća politička progreška svoj rodjeni narod stavljati pred gotove činjenice, to jest voditi politiku po gospodskoj svojoj voljici bez naroda i proti narodu. Ako to ne vjerujete, dao Bog svima poživjeti toliko —to ne će biti dugo— da vidite, kako će hrvatski narod u svojoj republikanskoj i čovječanskoj sviesti vas odpuhnuti baš u času, kad ćete misliti, da se narod smirio, a vi da ste ga dobro zajašili. Živila republika! Živila Hrvatska!»[4]

Kao posljedica Radićevog govora, on je uklonjen iz radnog odbora Narodnoga vijeća, a na njegovo mjesto je pozvan dr. Janko Šimrak, budući urednik «Hrvatske Straže», da sudjeluje u delegaciji, koja je pošla u Beograd i provela ujedinjenje 1. prosinca 1918.

Iz gore navedenih govora Stjepana Radića jasno se vidi stalnost njegova, odnosno Hrvatske seljačke stranke, na pitanju hrvatske državnosti, kao i njenog prilagođivanja načelima slobodnog narodnog samoodređenja.

* * *

Bit će skoro pola stoljeća od Radićeve smrti, dovoljan vremenski razmak, u kojem bi se mogla nepristrano ocijeniti njegova uloga i njegov upliv na hrvatski javni život u prva tri desetljeća ovoga stoljeća. U posljednje vrijeme već je dosta učinjeno u tome pravcu. Ono što mi u tome smislu pokušavamo učiniti u stranome svijetu, nužno je manjkavo i nepodpuno, jer nama ne stoji na raspolaganju ni potrebni materijal, a niti pogodna sredina za takav pokušaj. Pa ipak, bilo bi vrijedno istaknuti neke od njegovih bitnih značajka.

Ograničit ćemo se na njegov pristup, njegovo shvaćanje i njegov rad o hrvatskom pitanju. Isto imade više izgleda, a nas posebice zanima Radićev pristup k njima. To može ujedno i poslužiti boljem razumijevanju Radićeve ličnosti i njegov upliv ne samo na njegova suvremena zbivanja, već i njegovom značenju danas.

Radićev politički odgoj razvijao se pod znakom hrvatske političke romantike, koja je je poprimila dva posebna, međusobno oprečna shvaćanja: Strossmayerovog jugoslavenstva i Starčevićevog pravaškog ekskluzivizma. Strossmayer nije samo imao veliki upliv na hrvatski politički život, već je uspio odlučno nametnuti svoju volju i na hrvatski intelektualni razvitak. Zahvaljujući velikim prilozima zagrebačkom Sveučilištu, a napose Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koju je Strossmayer i utemeljio, hrvatski umjetnici, učenjaci i pisci, koji su htjeli uživati pogodnosti koje su im te ustanove pružale, a često puta i osigurati svagdašnji život, morali su, htjeli nehtjeli, prihvatiti Biskupovo shvaćanje o jednom jedincatom jugoslavenskom narodu. Premda je Akademija bila

[4] Stjepan Radić, *Put k seljačkoj republici* (Zagreb: Slavenska knjižara 1923.), pp. 27-42.

ustanova skoro isključivo hrvatska, i po suradnicima i po predmetima istraživanja isključivo hrvatska, ipak joj je Biskup nametnuo ime Jugoslavenska. Tako je, na primjer, i dr. Antun Radić svoju *Osnovu* za sabiranje građe o životu hrvatskih seljaka morao nazvati «Južnih Slavena», a da se o izdanjima hrvatskih povijesnih spisa i ne govori.

Zagovaratelji jugoslavenske ideje služili su se svim mogućim poluznanstvenim tumačenjima opravdavajući svoje stanovište i slijepo prelazili preko tvrdih povijesnih činjenica o postojanju Hrvatske, Srbije i Bugarske, kao i izrazite slovenske posebnosti. Ustvari, oni su na posebne prilike na jugu Habsburške monarhije primijenili Herderovu krilaticu o postojanju jednog jedinstvenog slavenskog naroda, samo su je ograničili na Južne Slavene. U svojim nastojanjima, da opravdaju svoje vjerovanje, oni su načinili pravu pravcatu zbrku od pojmova, kao nacija, narod, narodnost, narodno jedinstvo, jezično jedinstvo, zajednički jezik, narodni običaji, pjesme, nošnja itd. Poslije je bilo lako iz te zbrke izvesti druga, isto tako sumnjiva tumačenja, da bi se poslužilo određenoj političkoj svrsi, kao npr., da je jugoslavenstvo suženo na srpsko-hrvatsko-slovensko jedinstvo, da je zajednički jezik samo «hrvatski ili srpski», odnosno «srpsko-hrvatski», odnosno «srpskohrvatski».

Nije, dakle, čudo, da je i Radić, rođeni idealista, poprimio mnogo od Strossmayerovih ideja, pogotovu, kako sâm kaže, starčevićanstvo je bilo previše zasnovano na aristokratskom shvaćanju naroda. Pa ipak, za njega je jugoslavenstvo bilo tek geografska oznaka, a njegov slavenski san bila je slavenska suradnja, u kojoj će njegova draga Hrvatska biti ravnopravni član.

Radić je bez ikakove sumnje bio upravo strastveni hrvatski rodoljub, a u isto vrijeme neke vrsti Panslaven. No njegovo sveslavenstvo duboko se razlikovalo od suvremenog ruskog panslavizma. Ustvari, on je bio neke vrste Austro-Slaven. Po uzoru češkog povjesničara i političara Františeka Palackog i svojih francuskih uzora Jules Micheleta i Alberta Sorela, on je u Austriji vidio umanjenu Europu, čiji je Hrvatska bila dio i imala u njoj pravo na posebno mjesto. Njegovo shvaćanje Austrije predviđalo je pretvaranje Monarhije u savez slobodnih država, oko kojeg će se, prije ili poslije, okupiti i ostale manje države srednje i jugo-istočne Europe. On je, naime, opravdano sumnjao u mogućnost opstanka i napredka množine malih nezavisnih država, koje bi se među sobom gložile, koje bi jedva bile u stanju osigurati svom pučanstvu podpunu političku slobodu, gospodarski napredak, socijalni boljitak i kulturni razvoj. Međuratna Europa, a posebice dunavsko područje ukazalo je, koliko je njegov sud bio opravdan, kad su pojedine države tog dijela Europe jedna za drugom postale najprije plijenom nacističke Njemačke, a zatim boljševističke Rusije.

Njegov san o podunavskom savezu dobio je smrtni udarac, kad je predsjednik Wilson uspio predobiti svoje engleske i francuske saveznike, da pristanu na raspad Monarhije. Tada i Radić prihvaća Wilsonove teze i započinje borbu, da se i njegovoj Hrvatskoj prizna pravo slobodnog narodnog samoodređenja. No to je bila izgubljena stvar.

Njegovo nadanje i vjerovanje u međuslavensku suradnju zadobilo je isto tako okrutan udarac. Novostvorene slavenske zemlje našle su se odmah u početku u žestokoj međusobnoj mržnji, koja je urodila ratom između Rusa i Poljaka; češkoslovačko-poljskim sukobom radi Tešina; srpsko-bugarskim sređivanjem računa; i, konačno, srpsko-hrvatskim sukobom u netom stvorenoj zajedničkoj državi.

* * *

U svom dugom i bujnom političkom životu Radić bi znao mnoge od svojih suvremenika iznenaditi naglom promjenom stanovišta i neočekivanim političkim potezima. Usprkos tim i takovim iznenađenjima treba istaći, da je Radić čitav svoj život i kroz čitav svoj politički rad, ostao vjeran *rješenju hrvatskog pitanja na načelima hrvatske državnosti u smislu najljepših stranica hrvatskih tradicija.* On je prihvatio program ujedinjene hrvatske države (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra i Bosna i Hercegovina) u habsburškom sklopu, kako se to svojevremeno izrazio prastari Hrvatski sabor, a konačno istakao program Hrvatske stranke prava 1894. Taj je program preuzet i u načela Hrvatske seljačke stranke. Na tome stanovištu on je stajao i u beogradskoj Skupštini, kad se borio za ustavnu promjenu. Okvir se, doduše, promijenio, ali je slika ostala ista. Kao nosilac hrvatskog političkog državnog tradicionalizma, Radić je na koncu vidio, da i njegovi žestoki protivnici, Frano Supilo i Ante Trumbić, napustiše jugoslavensku utopiju i vratiše se tome stanovištu, kao i to, da i njegov najžešći protivnik, Svetozar Pribićević, prihvaća to stanovište 1927.

* * *

U novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca sukob između dvaju shvaćanja o organizaciji nove države, odnosno Srba i Hrvata postade neizbježiv.

Srbi su shvaćali novu državu kao proširenu Srbiju, a Srbe same kao jedini državni, odnosno vladajući narod. Hrvatski Pribićevićevi pristaše su za volju zajedničke države htjeli posvema prebrisati i razoriti i posljednje ostatke hrvatske posebnosti. Protiv nove države odrešito su ustali ostatci bivše Hrvatske stranke prava (frankovci), kao i hrvatski vojnički krugovi u emigraciji, okupljeni oko generala Sarkotića u Beču. Kad su Srbi uspjeli nametnuti svoju hegemoniju uvođenjem Vidovdanskog ustava, hrvatska opozicija je sve više rasla, ne samo uperena protiv novog poredka, već i protiv same države. To se opće stanovište odrazilo i u Radićevom radu, koji je upeo sve sile, da dovede do promjene stvorenog stanja. Pozivajući se na načela slobodnog narodnog samoodređenja, Radić se obraća međunarodnoj političkoj javnosti u svakoj mogućoj prilici. Ista misao konačno ga sili i na sporazum s Pašićem, očekujući od toga ustavne promjene. Kad se to izjalovilo, on je nehotice pomogao Aleksandru u rušenju Pašića, kao i u konačnici do izmirenja s Pribićevićem, što ga je dovelo u sukob s Kraljem, u toku kojeg i gubi život.

Hrvati su bili uvjereni, a uvjereni su i sada, da je i sâm Kralj morao imati prste u Radićevom ubojstvu. Kao članovi urote, odnosno kao ljudi koji su o tome morali nešto znati, spominju se predsjednik vlade Velja Vukičević, predsjednik Skupštine Ninko Perić, ministar dvora Dragomir Janković, ministar financija Milan Stojadinović, pa je svakako to moralo doprijeti i do Kralja. Usprkos zahtjevu hrvatskog narodnog zastupstva, kao i izjavi samog Stjepana Radića, na njih se nikada nije protegla istraga, neki su od njih uživali sve blagodati kraljevske diktature uvedene 1929.

* * *

Nemoguće je izreći ikakav sud o Radiću kao državniku, jer on nije zapravo nikada vršio neku vlast. No s obzirom na zakonske prijedloge, koje je on podnosio, bilo Hrvatskom saboru, bilo narodnoj Skupštini u Beogradu, može se mirne duše reći, da su u njega postojale velike državničke sposobnosti. Zbog činjenice, da je kroz čitav svoj politički život bio prisiljen na opozicioni rad, prema tome negativnu politiku, ograničile su ga na izjave načelne naravi. Kad se je suočio s pitanjima nametnute dnevne politike, on bi također zauzeo negativno stanovište i služio bi se negativnom taktikom. Njegov izraženi cilj bio je, u prvome redu, pobjeda nad protivnikom, a ne traženje rješenja predočenom pitanju. Njegova često žestoka narav i neobuzdani jezik često su ga činile teškim suradnikom. U pohvali i u kritici, Radić ne bi poznavao granica.

Radić je bio neobično plodan pisac i nadasve nadaren govornik. Mnoštvo članaka i skoro bezbroj pribilježenih govora svjedoče o zanosu, s kojim bi on pristupao svakom pitanju.

Njegov nesumnjivo najveći politički uspjeh bio je organiziranje hrvatskog seljaštva. Pod njegovim vodstvom Hrvatska seljačka stranka razvila se u izvanrednu političko-izbornu stranku, koja je, ali, u stanovitom pogledu manjkala na snazi. Osim svojih najužih suradnika, Vladka Mačeka, Josipa Predavca, Jurja Krnjevića i Augusta Košutića, Radić nije ostavio dovoljan broj izgrađenih ljudi, koji bi bili kadri provoditi u djelo njegovu politiku. U tome je i bila i inače glavna slabost Hrvatske seljačke stranke. Mnogi od seljačkih zastupnika prečesto su bili odabrani ne po svojim političkim sposobnostima ili povjerenja u narodu, već radije po trenutnim osobnim sklonostima. Radić je uvijek smatrao izbore više kao potvrdu svog osobnog povjerenja naroda, nego li izborom narodnih zastupnika. Prema tome, i njegova izborna taktika zasnivala se na općem hrvatskom nezadovoljstvu, koje je posebice bilo jako među seljaštvom protiv beogradskih režima. Time je on htio prisiliti Beograd na priznanje hrvatskih zahtjeva, ili, kako je on to nazivao, «pošteni hrvatsko-srpski sporazum». Kad nije uspio svojom apstinencijom iz beogradske Skupštine, on je u manje više beznadnom naporu da izvrši dovoljan pritisak na Beograd, pošao na put u London i Moskvu. I to je svršilo negativno.

Iako je Radić skoro dvadeset godina bio izabran narodnim zastupni-

kom, njegovo je parlamentarno iskustvo bilo veoma skromno. Vrata Hrvatskog sabora bila su mu često zatvorena zbog brojnih govora, u kojima je on nemilo žigosao nenarodnu politiku, pa je bio isključivan s mnogih zasjedanja.

Premda je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila ustavna i parlamentarna monarhija, njena Narodna skupština jedva da je zaslužila naslov narodnog predstavništva. Kroz deset godina njenog opstanka, dvadeset i dvije vlade su sastavljane i smjenjivane klikaškim intrigama iza scene, a ne parlamentarnim putem. Pašić je u tome imao svoje prste sve do svoga pada 1926., a zatim je sâm Aleksandar preuzeo sve u svoje ruke. Zakonodavan rad Skupštine bio je veoma bijedan i čitav njen rad se svodio na beskonačne osobne svađe i razračunavanja. Radić joj je bio članom samo od studenoga 1927. do lipnja 1928., vremensko razdoblje, u kojem je opozicija vodila opstrukciju radi korupcije i Nettunskih konvencija, koja je konačno dovela do 20-lipanjskog ubojstva.

Po svoj prilici, najtočniju ocjenu o Radiću dao je on sâm: konzervativan u nacionalnom, kulturnom i vjerskom pogledu; liberalan u politici; i radikalan u svom socijalnom programu. Glavne pak i stalne oznake njegove politike bile su hrvatska državnost, seljačka demokracija i socijalna pravica. Eto, u tome je značenje Stjepana Radića i danas.

1978: POLA STOLJEĆA NEUMRLOSTI STJEPANA RADIĆA

GODINE 1978. —20. lipnja— navršit će pola stoljeća od mučeničke smrti Vođe i Učitelja hrvatskoga naroda, Stjepana Radića.

Kao vojnik u rovu, smiono je dočekao naručenog i plaćenog ubojicu; ovaj veliki mirotvorac i duboko human čovjek, dočekao je naoružana hajduka, u dubokoj svjesti, da za sreću i slobodu svoga naroda mora pridonijeti još i zadnju, najveću žrtvu, svoj vlastiti život —jer sve je već drugo prije žrtvovao—, i on je neustrašivo krenuo u svoju zadnju bitku. U njoj je fizički pao, da po ovoj smrti zadobije neumrlost u svome narodu.

ZATO, UNAPRIJED UPOZORAVAMO NA OVAJ POLUSTOLJETNI JUBILEJ RADIĆEVE NEUMRLOSTI: POD VODSTVOM OVOG NEPOBIJEĐENOG VOJNIKA U ROVU, NASTAVIMO BORBU —SA SVIM SREDSTVIMA, KAO ŠTO JE TO ON I UČIO I SÂM RADIO— ZA NACIONALNU SLOBODU I SOCIJALNU PRAVDU ZA SVE GRAĐANE U BUDUĆOJ HRVATSKOJ NARODNOJ DRŽAVI!

HRVATSKA POVIJEST

HOROATHOS HARAHUVAT

TEŠKO JE ŽIVJETI UMIRANJE SVOG NARODA

AMO grobovi svuda.
Bez križa. Bez imena. Bez znaka.
Tuđa zemlja na njima. I domovinska gruda.
Pod nogom ravnodušja tonu dublje od mraka.

Zaborav jedini gost im pali zadušnice.
Pepeo mrtvih potopile su rijeke.
Po gajevima ustrijeljene ptice.
Šute šume i vode, šute jeke.

Pokušavam plač na smrtnoj straži.
Skamenila se suza. Vjetar stao.
U kletvi jauk odjek traži.
Ne zna se gdje je koji pao.

Svugdje vješala rastu.
Uže polnoćku zvoni. Put u nepovrat vodi.
Glave se njišu na šljivi i na hrastu.
Ova nesretna zemlja bogatim plodom rodi.

Pred vratima budni noćnici bdiju,
slobodu nude na pladnju bajuneta.
Za nož i za jaram djeca zriju.
Raselili smo sebe po zakutcima svijeta.

Mrtvac do mrtvaca. Rešetka do rešetke.
Koljema uzdrhtala bršljan lanaca steže.
Upleten posrće čovjek u blatu jetke spletke,
ježevi straha u žilama se ježe.

Proklinjem: Bože, ostavljaš nas same
pod olujnim nebom na tuči bez krova,
dok vjernici tvoji u tamniku čame,
poricatelju daješ sjeme blagoslova.

Hrvatska je vrt i perivoj pun ruža:
obezglavljene glave po drveću vise.
Slijepci kolo vode, prosjak ruku pruža,
krvlju i znojem tmurni oblak kisne.

Sve jame same. Jama do jame.
Krvnik spomenik gradi od lubanja i kosti.
Pokornost savija vrat, grbi rame.
U vlastitoj kući prolazni smo gosti.

No prkos kao plima
iznova uvijek na pučinu brodove nosi.
Okovani ledom, smrznuti od zimâ,
na blagotvornoj budimo se rosi.

Dalekoj luci brodovi naši plove,
k sidrištu mirnu pramca izdignuta.
U njihova jedra utkali smo snove.
Uprimo vesla. Na kraju smo puta.

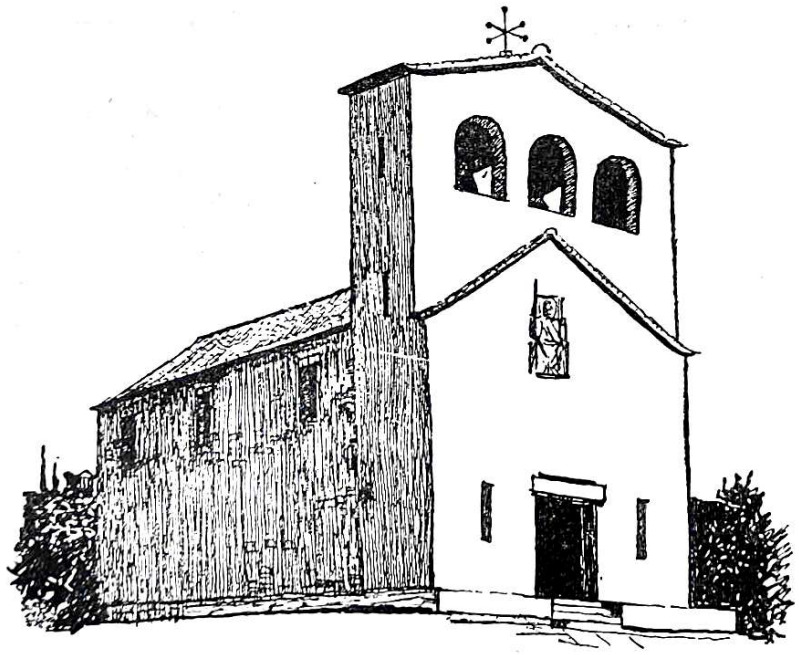

MISAO NA HRVATSKU: *Zvonimirova crkva Naše Gospe u Biskupiji kod Knina.*

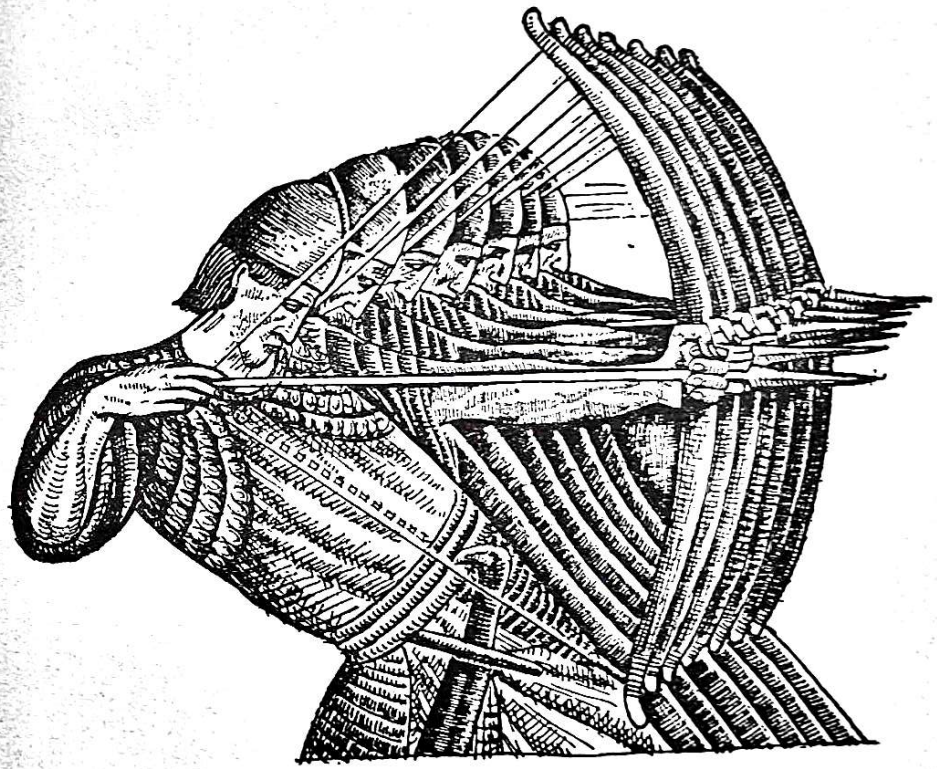

DOBA KUŠNJE

ZLATKO MARKUS

«Ako su ukinute privilegije pojedinih osoba i stališa, treba da su ukinute i privilegije pojedinih naroda — jednakost svagdje i svuda treba da se uvede. Magjari vele: «mi se ne borimo za narodnost, nego za slobodu!» Eh, hvala vama; nu mi ne poznajemo slobode bez narodnosti. Ili zar je moguće, da budu pojedini ljudi slobodni, a ne sav narod? Mi dakle želimo slobodu u narodnosti i narodnost u slobodi...»

Iz «Proklamacije za narod» *Bogoslava Šuleka,* godine 1848.

«Ne gledajte ni na koga, nego se uzdajte u sebe i u mišice svoje! Jaka mišica Hrvata odoljela je već više puta jačemu neprijatelju...»

Iz poruke «narodu svome» bana *Josipa Jelačića,* pisane 27. listopada 1848., u Rothneusiedelu, prilikom opsade Beča.

ZAR možemo danas, bez osjećanja i dapače saznanja o izdaji i oskvrnuću, prihvatiti bilo što od šarenila kompromisa i odustajanja na koja nas se vodi, navodi, moli i prisiljava? S više ili manje prikrivenosti, većina tih zahtjeva za odustajanjem od nas samih, od izvora svjetla koje smo sami sagradili, u sebi sadrži «genocidni podsjetnik Hrvatima», kako je pisao Vlado Gotovac. Mi bismo morali odustati od sebe, od svojih mučno i teško dohvaćenih odgovora nama i svijetu oko nas, samo zato, da bi jedna činovnička i sektaška kasta mogla i nadalje živjeti, ne samo u komforu, nego da bi mogla živjeti uopće. Mi bismo morali odustati od života, jer i mi jesmo samo još jedno pitanje, koje život postavlja nihilizmu zla, i bešćutnosti povijesti. Hrvatska je i svečanost i užas života u svojoj punini. I odustati od te svečanosti, od tog užasa, odustati od zavičaja, isto je što odustati od još jednog mogućeg odgovora — jednog ljudskog odgovora svijetu, jer, *«tko izgubi domovinu, izgubit će i svijet; svaki pogled na zvijezde opkoljen je zemaljskim pejsažom i teškoćama, stradanjima, iskustvima onih koji na njemu ispisuju svoju sudbinu. I u tišinu izgubljene doline, s visokim sjenama brda koje ju okružuju, noćno nebo šalje svoje tajanstvene prizore u čovjekovu dušu, uznemiruje je svojim pitanjima i naseljava njegov rad, njegovu ljubav, njegove molitve i nade.»* (Gotovac). A ta svečanost i taj užas, naši su, dio su nas, to smo mi sami. I kome to za volju, za čiju to i kakvu molbu bismo mi smjeli i mogli okrnjiti sebe, okrnjiti i popljuvati, i to svojevoljno, čovjeka, jer, valja reći našim neprijateljima: i mi smo ljudi, i čovjek u Hrvatskoj nije ništa manje ili drukčije čovjek, zato što je hrvatski čovjek.

Hrvatsku se napada, na nju se urličući reagira iz dva razloga, i treba li reći, da nijedan od tih razloga ne samo da nije naš, nego da nijedan od njih ne dolazi i ne dopire do nas uglavljen i usađen u bilo što, što bi imalo čak i lagani dodir s ljudskim. Da, radi se o jugoslavenstvu. I htio bih vidjeti onoga, tko bi danas imao čak i rudimentalnu svedenost humanog, i tko bi u isto vrijeme mogao zastupati jugoslavenstvo.

Jugoslavenstvo je ponajprije *račun*. Odavno smo prestali biti naivni (oni među nama koji su to bili) i uvidjeli, da iza jugoslavenstva nema nikakve svetinje, nikakve ideologije, da su jugoslavenski mitovi jeftina bazarska roba, topla boza, žandarski kundak i milicijska palica. Jugoslavenstvo je pristup i ulaznica k vlasti. Uvijek k vlasti protiv hrvatskog naroda, jer drugi su narodi povremeno i taktički uzimani u okrug jugoslavenstva samo zato, da bi se uništilo princip, da bi se devastiralo izvorište dostojanstva jednog, a potom i svih ostalih naroda na slavenskom jugu. I treba li reći, da su u toj prljavoj igri, ponos i ljudskost srpskog naroda najčešće bili manipulirani, da se je u ime srpstva stvaralo dionice za velikosrpstvo, za čaršiju. To pak, da ni velikosrpstvo, ni čaršija nisu ni lice ni duša srpskog naroda, izvan svake je sumnje za svakoga od nas. Jugoslavenstvo je biznis. Vlast koja se pretvorila u biznis. I ma što god rekli protagonisti jugoslavenstva, iza njihovih riječi prazno odjekuje gola pohlepa za tričarijama svijeta. Na taj način jugoslavenstvo je postalo i bitno podržano i održano tek kao suha gramzivost; iza jugoslavenstva kao princip nagomilao se je ružni neetički kompleks izdaja-sva vlastitosti i ataka na identitet drugih. U ime čega? Kažimo još jednom —u ime vlasti i novca. I u zadnjih pedeset godina možemo promatrati otiske i nedjelo jednog pokušaja, gdje se verige stavljaju na čovjeka u sebi samo zato, da bi se moglo zatvoriti, prebiti i uništiti onog drugog do sebe, onog drugog čovjeka, koji ne želeći izdati čovjeka zbog čovječnosti prije svega, ne izdaje hrvatskog čovjeka u sebi.

To je jedna, i recimo odmah, ona vulgarnija i uočljivija karakteristika jugoslavenstva. Nju su nosili i nose profesionalci. Njezini glavni zagovornici bili su lijenčine i netalentirani pojedinci, kojima je prisustvo vlasti i njihov djeličak u njoj, ma koliko bio čak i prividan, davao mogućnost preživljavanja, davao im je mogućnost da piju, jedu, putuju, kundače, da se prave važni itd. Što god tko od njih rekao, iza jugoslavenstva, i onog prvog, rojalističkog, i ovog drugog, bratskojedinstvenog, nema nikakve ideologije, nikakvih ni viših ni nižih misli. Postoje samo potrebe i koristoljublje. Postoji samo otvorena mogućnost, da se bez kazne grabe i troše plodovi rada porobljenih, posebno upravo zbog pobune, plodovi hrvatskog rada. (Pobuna je, međutim, bila uvijek ono, što nas je opravdavalo pred nama samima, i stoga nitko ne može više ni sanjati o ukinuću stalne hrvatske pobune, ne barem dotle, dok se Hrvati smatraju ljudima.)

No, postoje i oni, koji naizgled «iskreno», vjeruju u jugoslavenstvo. I bez oklijevanja danas se može reći, da njih, taj očajno mali broj mrzovoljnika i slaboumnika, narod i narodi na Balkanu smatraju luđacima. Oni su naizgled čisti od koristoljublja. Kao Miloš Žanko. Oni su

se projicirali u druge. U koristi drugih. Stoga su oni, a Žanko je to marno činio, pljačkali Hrvatsku i slali u Beograd, ne bi li nahranili Moloha, s kojim intimno i tepajući liježu u krevet na alteriranu dozu svog poluorgazma. Da, na pomisao o Jugoslaviji, na pomisao o ukinuću Hrvatske, oni su se kreveljili orgastički i nakaradno. Lica Žanka, Viktora Novaka i Jorja Tadića bila su najbolja antipropaganda bilo kojeg i bilo kakvog jugoslavenstva. (I danas se mogu pročitati zapisi naših starih haesesovačkih radnika na terenu, recimo onih u Senju, o tome kako im je dvadesetih godina dolazio u kontrolu Viktor Novak i nadgledao samo jednu jedinu stvar: da li se uči ćirilica.) «Renegatske usluge mitološkom jugoslavenstvu spadaju u hrvatsku tradiciju. Stvarno, to znači održavanje terora jedne već diskreditirane mitologije, zastupanje sablasti njene ropotarnice.» (Gotovac) I kako je tih jugonapasnika u javnosti ipak malo, kod svakog od njih, ali baš kod svakog, vrlo se lako mogu naći bolesni ili izdajnički podaci u biografiji. Svaki od njih, zadavio je prije svega čovjeka u sebi, i onda postao Jugoslaven. Jugoslavenstvo nikad nije bilo izbor nego manijačka nužnost i ludost ispervertiranih. A znamo da u svakoj ludosti može biti i metode i marljivosti. Naši hrvatski renegati, naši jugo-otpadnici, ti ljudi koji su naš vlastiti sram i poniženje, odlikovali su se uvijek baš marljivošću. Nudili su velikosrpstvu usluge lopova. Jorjo Tadić i Viktor Novak su sa pseudoznanstvenim naporom dokazivali nemoguće, pokušavali su najblistavije u povijesti hrvatskog duha pripisati Srbima. I radilo se, dakako, o uzaludnom poslu, jer kako ukrasti i odnijeti u jedan drugi narod nešto što živi, što je dio nekog drugog naroda. *«Uzaludno je osvajati prošlost koja nam ne pripada: njen duh je već djelatan na drugom mjestu, i u našem duhu ona će biti mrtva; samo ukras oduzet onome tko s njim stvarno proslijeđuje svoj i njegov život.»* (Gotovac) I kad je naš Vlado Gotovac pisao protiv «dežurnih Jugoslavena», koji Hrvatsku «najlakše žrtvuju u svojim programima»; kad je pisao o najboljem u suvremenom stvaranju srpskog duha (radilo se o *Antologiji srpskog pesništva* Miodraga Pavlovića, napadnutu od «lijevog mandarina» Marka Ristića), on je s pravom naglasio: *«Ali samo stvarna jasnoća o vlastitoj domovini, o njenoj tradiciji i njenim mogućnostima, o njenoj sudbini i njenim nadama, samo ta jasnoća — koja je i pretpostavka Pavlovićeve antologije — može unijeti onaj spokojno-radosni pogled s jedne na drugu stranu MEĐU NAMA.»* (istaknuo Z. M.)

Da, o tome se radi. Ljudske i kulturne dodire između Hrvata i Srba uništili su i onemogućili Jugoslaveni, i njihovo uklanjanje s pozornice preduvjet je tih dodira. Dodira između «dva stara i različita naroda», dodira, koji ne samo da su mogući, nego i potrebni ne manje ni više nego i s ostalim narodima uokolo nas. (I ne govorim ovdje o potrebama i mogućnostima budućih akcija hrvatske države. One će biti uočene i sprovođene, kad svoju državu stvorimo, kad izaberemo svoje predstavnike. Govorim ovdje o dodirima na kulturnom planu, koji uvijek prethode i ne ovise o državnim odlukama. Matoš je već pisao, da su narodi u kulturnom smislu —veliko bratstvo, čiji članovi mogu jedni drugima pru-

žiti mnogo, dapače, moraju, žele li ostati punopravnim sudionicima u kretanju i dostignućima ljudskog duha.) Gotovo da i nema bilo kojeg hrvatskog značajnika, koji jugoslavenstvo ne bi prozreo i osudio. Trumbić je još 17. travnja 1897. pisao Jurju Biankiniju, uredniku «Narodnog lista», slijedeće: «Jugoslavenstvo nekoć je u Hrvata imalo književno i narodno-političko znamenovanje. Pod krinkom jugoslavenstva nastojalo se, što hotimice, a što u dobroj vjeri, da se narodno i državno ime hrvatsko zakopa, a tim da se zakopaju i prava naroda hrvatskoga, kao narodne individualnosti. Hvala svijesti pravih hrvatskih sinova, a osobito hvala geniju Anti Starčeviću, onaj opaki pokušaj nije uspio, te je «jugoslavenstvo» propalo, a hrvatsko ime oživjelo i još bolje prosjalo. Stoga je «jugoslavenstvo» kod Hrvata omraženo...»

Krležine «Zastave» danas su najbritkiji i najmonumentalniji pokušaj u nas Hrvata jednog temeljnog i temeljitog književnog obračuna s «jugoslavenstvujućim» obmanama. Dozrijevanje tog procesa je u tijeku, Krleža je, koliko znamo, živ i zdrav, a «Zastave» imaju tek četiri knjige... Što god tko rekao, istina je, da taj obračun Krleža duguje Hrvatskoj. On više, nego bilo tko drugi! Onaj isti Krleža, koji je nastavio pisati i «u noći endehazijskoj, apsolutnoj.» («Djetinjstvo i drugi zapisi», str. 426.) Taj isti Krleža dužan je odgovoriti na vlastita pitanja. Zbog sebe i Hrvatske, jer «Suzbijajući njihovo jugoslavenstvo, mi suzbijamo obzor bez duha; bez njegovih mjerila i njegovih perspektiva.» (Gotovac). Kako je to jedan križanićevsko-strossmayerovsko-gajevski hrvatski idealizam pretvoren u jugoslavensku klaonicu? Nema li upravo jedan čovjek «s one strane» (Đilas) pravo, kad kaže, da na balkanskom tlu sve, ali baš SVE nužno postaje opterećeno i svedeno na mjeru postojanja koja je tamo jedino moguća, a to je baš klaonica. Ima li pravo moj prijatelj V. T. kad kaže, da se idealista treba čuvati, jer oni, prije ili kasnije, završe time što zbog svojih «ideja», za njihovo očuvanje i sprovođanje, «podižu koncentracione logore»? I ne treba tajiti, prije svega ne nama samima, da je naša uloga u toj klaonici bila i više nego značajna. Naše razloge, naša opravdanja, da, i naša pokajanja, možemo dati samo mi sami, i mi ih dajemo. I mi smo ih dali.

Što to imamo danas? Gdje smo danas u ovom nazupčanom dobu hrvatske kušnje, kad bridovi svih naših pitanja i odgovora urezano i nepomaknuto stoje u našem vlastitom mesu, koliko i u našoj sudbini? Što se to događa s Hrvatskom danas? Tko danas od nas ima pravo biti izvan i iznad tog krvarenja? Može li to netko, i smije li to netko od nas, pa makar živio i na Ognjenoj zemlji, kao što neki od nas i žive? (Radeći u «Novoj Hrvatskoj» kroz 3 godine danomice bio sam začuđen golim činjenicama: pisma su nam stizala sa svih strana svijeta — od Ognjene zemlje do Aljaške, s brodova u Japanu, sa svih strana Australije, iz Turske, Finske i Monaca, iz Portugala i Norveške. Onima iz Njemačke, Francuske i Švedske nitko se nije čudio. Ona iz Aljaške i Luxembourga gledana su s nužnom radoznalošću.) Na čemu smo to mi danas, kad mjenice hrvatske krivnje ne samo da stoje otvorene, nego se u njih danomice upisuju novi zločini, s kojima mi niti imamo, niti smo imali

bilo kakve veze? I tko to danas ne bi vidio, da se tu radi o metodi, o hladnom proračunu koji kaže samo to: da bi Jugoslavija mogla živjeti, Hrvatsku treba iz dana u dana optuživati; nju treba staljinistički natjerati na samooptuživanje. Hrvate se mora prisiliti, da zaista sami povjeruju u zločin koji im je namijenjen. I danas se taj zločin sve više ispražnjuje od bilo kakvih realnih obrisa. On sve više i sve jasnije prerasta u to, da je Hrvat kriv samo zato, što je još Hrvat, a Hrvatska je zločin jedino zato, što se tako zove, samo zato što nismo odustali od toga, da njezino ime branimo do gorkog kraja.

I ne pada mi na pamet, najmanje danas, kad uhićenja i zločini nad Hrvatskom ne jenjavaju, nego se multipliciraju, biti na bilo koji način lagano optimističan. Ne želim nikome, sebi ponajmanje, reći, da će nam sutra biti bolje. Ne mogu prorokovati, da će ovo DOBA KUŠNJE poprimiti mirise i boju opuštenosti i smirenja. *Teško, uostalom, nama, ako se smirimo prije nego što našoj slobodi damo sigurnost države. Teško nama, ako odustanemo od Hrvatske! Teško nama, ako i mi izdamo Hrvatsku odustajanjem!* Ničeg novog nema pred nama, što bi nam obećavalo uspjeh. Veliki narodi oko nas krivotvore svaki naš postupak, opravdavajući Gotovčevu rečenicu, da u «historiji grijeha najviše mjesta zauzimaju veliki narodi.» Krivotvore nas zbog svojih računa, zbog svojih ne malih interesa. I u toj računici Beograd je njima razlomak u rezultatu čiju sigurnost, doduše, uvijek nanovo moraju ispitivati i preispitivati, jer Beograd ima i svoje račune... Zločin velikih nema izbezumljeno lice sadizma. On je prekriven namjernom caklinom proračunatog mira. (Pišući ovaj članak ovdje u Švedskoj gledam na njihovoj TV, 6. 12. 1975., emisiju za useljenike iz SFRJ pod naslovom «Zdravo, Jugosloveni». Gospođica Gordana Pavlović, voditeljica emisije, pojavljuje se na ekranu uz zvukove «Marša na Drinu». I nikome ništa to ne bi smetalo, kad Švođani pri tom ne bi pilatovski prali ruke tvrdeći, da uz ovu četničku popijevku oni namiruju i Hrvate. Nitko ovdje od Hrvata ne bi ni beknuo, kad Švođani ne bi i našim hrvatskim novcem financirali «jugoslovenska udruženja», koja postoje i djeluju s tankim velom, ispod kojeg se nazire udbaška krvnička ruka. I pri svemu tome švedske vlasti precizno ZNAJU što rade. Rade to zato, da bi udobrovoljili jugoslavensku policiju. Nijemci u isto vrijeme dopuštaju Beogradu da namješta svoje policajce kao socijalne radnike. Američki profesori-slavisti zapjenjeno galame, da Hrvatski pravopis njima «doesn't make any sense». Engleski novinari po informacije o Hrvatskoj, kao Gordon-Brooks, idu ravno i bez oklijevanja u Beograd svojim prijateljima, koji su o «politici zaboravili ono, što su drugi tek počeli učiti», itd., itd.) Nama u svemu tome ne treba utjeha, ona je uvijek bila i ostat će hrana slabunjavih. Nama treba znanje, koje će nadomjestiti paniku i očaj hrvatskom djelatnošću. Mi moramo znati pri svemu tome, pri svom tom plesu na našim leđima, da će ti veliki narodi isto tako, s tim istim mirom računati s nama, nama se dodvoravati, nas pokušati prevariti za svoj račun. No bit će to tek onda, kad pronađemo snage i vještine i pameti, da iz razdoblja u koje ulazimo izvučemo najviše. Kad ostvarimo hrvatsku državu. Vidio sam predokus takvog ponašanja godine 1971. Englezi su bili prvi, koji su hrvatske delegacije

pozvali u posjet. Zagreb je vrvio stranim novinarima i svi nisu mogli doći na red za razgovor s dr. Savkom Dabčević-Kučar. Svi su bili ugla-đeni i zainteresirani. Osim najružnijih velikosrpskih plaćenika, kao što je William Shawcross iz londonskog «The Sunday Timesa», oni nisu imali prigovora na zbivanja u Hrvatskoj.

I danas, kad postavljam ova pitanja bez obmana o dijagnozi, još manje o preciznom tretmanu, ja moram, ma koliko se bunili profesionalni hrvatski politički emigranti, reći, da se je ovdje vani tako malo, tako očajno i neinteligentno malo čitalo i proučilo sve ono što se je NAPI-SALO, SVE ONO ŠTO SE JE UČINILO U HRVATSKOJ ZA VRIJEME PROLJEĆA. (Započela je ova moja disputa s našom emigracijom nakon recenzije knjige *«Hrvatski razgovori o Slobodi»*, i ona, nažalost, još nije završena. Ja bih joj kraj htio vidjeti u naporu hrvatskih intelektualaca, da barem pokušaju shvatiti to što se je dogodilo u Hrvatskoj za vrijeme Proljeća, da pokušaju to shvatiti, prije svega zato, da bi se mogli djelatno UKLJUČITI u jedan oslobodilački proces, koji će se inače odvijati BEZ NJIH, da ne kažem i protiv njih. Na svaki način, ne bude li se nitko ovdje vani od naših intelektualaca uključio u ovu modernu hrvatsku političku borbu, u jedinu koja nam može donijeti korak naprijed, tada oni u plodovima te borbe, ne će imati ni udjela, ni prava, ni dužnosti, i s tim je dovoljno rečeno.)

U «Hrvatskom tjedniku» br. 31. od 19. studenoga 1971., napisao je poznati hrvatski književnik Vjekoslav Kaleb tekst «Govorim o tole-ranciji». (Vjekoslav Kaleb, uz Ranka Marinkovića i Petra Šegedina, predstavlja s Miroslavom Krležom najzreliji dio moderne hrvatske knji-ževnosti.) Navest ću nekoliko Kalebovih odlomaka bez komentara, po-najprije zato jer govore jasno i britko, zato što su te rečenice odgovor pomahnitalom zločinu jugoslavenstva danas, ne manje nego što su to bile i godine 1971.:

«Što se događa onome tko se od zločinca brani? Vidjeli smo u mno-gim situacijama u našoj povijesti kao u kakvu dokumentarnom filmu o gangsterima. Zločinac, otimač, grabljivac najviše se naljuti kad mu tko staje na put. On tada bijesni. Osobito je lukavih lopova najmilija obrana napad: držte lopova! I prije «Deklaracije» (jer do nje je to iskustvo i dovelo), a pogotovu poslije nje, ovi su se zaključci mnogostruko potvrdili i danas se iz dana u dan potvrđuju... Znam da oni koji udesetorostručuju broj ubijenih recimo u Jasenovcu, jednostrano, znadu dobro da je u tom logoru ubijeno daleko najviše Hrvata, ali oni hoće da unovče tuđu krv i potežu je za svoje nečiste svrhe...

Znam da bi uzalud bilo, recimo, dokazivati da u «Dalmaciji» među pravoslavnima nema ni dvadeset posto Srba, nego da su to većinom Vlasi ili Grci, jer to ne bi utjecalo na nacionalnu opredijeljenost toga naroda, kao što ne bi moglo promijeniti ništa u mom osobnom nacional-nom uvjerenju i osjećaju kad bi tko dokazao da mi je pradjed došao iz Italije...

Ne mogu dopustiti da tvrde kako u Hrvatskoj ima nazadnih snaga,

snaga koje bi zlo mislile bilo kojemu narodu; ne mogu dopustiti takve klevete i mene kao pisca vrijeđa blato u kojemu cvate cvijeće zla koje prijeti svemu što je dobro i plemenito i onome što vodi ljude u dobru, ljubeznu, plemenitu, sadržajnu nadu...»

Danas, kad Jugoslavija i Beograd u svom zakletom ratu protiv Hrvat-ske, Jasenovac i Jastrebarsko podižu kao glavnu vertikalu svoje vlasti, i pri tom ne manje nego poslije rata, krivotvore podatke, i kao što kaže Vjekoslav Kaleb, «jednostrano udesetorostručuju» žrtve koje su tamo pale, tada se danas, ne manje nego jučer, ne manje nego 1945., ne manje nego pri bilo kojem hrvatskom glavosjeku, valja prisjetiti Kalebova prosvjeda, pobune hrvatskog pisca, koja kaže, da Beograd tom i takvom rabotom, na jedan zločin nagomilava drugi, da Beograd tu želi «UNOV-ČITI TUĐU KRV». Ne manje britak je odgovor i analiza Vlade Gotovca u «Kritici», br. 5, od travnja 1969. On je tu napisao: *«Pozivanje jedne nesreće da neprestano opominje i održava tjeskobu grešne svijesti. Ali ako se pozivanje kontrolira, ako je ono samo sredstvo, ako netko odlučuje gdje i kad će se opomena javiti, onda je u pitanju represivno izazivanje bolesnog stanja moralne svijesti. Time se ne žele suzbiti određene nega-tivne tendencije, već se nastoje destruirati izvori oslobodilačkog odnosa prema nesreći: s prenošenjem tog djelovanja na sve šire oblasti prošlosti; kao tradicije pada. U pitanju je metoda POSREDNOG GENOCIDA (istaknuo Z. M.), koja se služi epizodom kao sredstvom uništavanja cjeline. Umjesto učiteljice života, historija postaje njegov trovač: preko genocidne moralne interpretacije... Manipuliranje krivnjom potpuno je suprotno vjeri moralista koja sjedinjuje zemlju povjerenjem u budnost. U njemu se kao rješenje pruža iščezavanje: postepena smrt u tjeskobi fatalne odgovornosti».*

I za one, među nama ovdje vani, koji možda na prvi pogled pri čitanju ovog odlomka ne će biti sigurni što Gotovac misli pod «nesre-ćom» i «epizodom», a koje hrvatski neprijatelji genocidno interpretiraju, valja jednostavno reći: radi se o razdoblju rata, radi se o stvarnim i izmišljenim hrvatskim zločinima. Radi se o tome, da nas Beograd drži u ropstvu argumentirajući to time, da smo mi narod zločina, da smo tu sudbinu zaslužili. I pri tom njihovo «manipuliranje krivnjom» odaje njih same kao one, koji sami najdublje i najpotpunije participiraju u tom zločinu, koji u njemu i od njega žive... Na ovom mjestu Gotovac ne spominje srpske zločine; nije za to bilo ni vrijeme, a Gotovac se nije ni ubrajao u one, koji će drugima njihove zločine stavljati na tanjur; on ne spominje ono, što su učinile razularene velikosrpske četničke horde po Hrvatskoj. Od Krke do Višegrada. I opet, pišući ovaj tekst, susretoh jednostavnog hrvatskog čovjeka, koji ovdje, u dalekoj Švedskoj, lijepi tapete po švedskim kućama. Rodom je od Prozora. Kao šestgo-dišnji dječak promatrao je kako mu četnici ubijaju oca i pale kuću. Otac mu nije bježao naglašavajući, da nema zašto od bilo koga bježati. Ostalo je za njim šestoro djece. Dječak je, danas to pamti, molio mater, da polako pere oca po glavi, jer to bi ga moglo boljeti. Podaci kažu, da su samo u kotaru Prozor u rujnu godine 1942. na «kućnome pragu»

zaklana 1062 Hrvata katolika. Ubojice su bili četnici Dobroslava Jevđevića, Baje Stanišića i Pavla Đurišića. U zimi 1941/1942. je u kotarima Foča, Čajniče i Ustikolina ubijeno 30 000 Hrvata muslimana.

(To je kraj, kroz koji je krstario i lutao i bježao hrvatski pjesnik Ivan Goran Kovačić pišući svoju «Jamu», i danas više nitko nema prava govoriti, da je «Jama» pjesničko djelo o hrvatskom zločinu, kad je jedini koji je Goran mogao vidjeti i doživjeti, bio onaj velikosrpski. Pa kad je već riječ ovdje o Goranu, mislim, da ne će biti suviše navesti ovdje jedno dragocjeno svjedočanstvo. Imao sam čast biti studentom hrvatskog pisca Ranka Marinkovića na zagrebačkoj Akademiji za kazališnu umjetnost. Profesor Marinković predavao nam je dramaturgiju. Jednom nam je govorio o Goranu, koji je bio njegov prijatelj. Goran je pred II. svjetski rat napisao do danas najbolju kritičku analizu novela Ranka Marinkovića, naglašavajući, da se radi o metodi, o proznom i stilskom postupku, koji je istovjetan djelatnosti mravlje kiseline. Pričao je nama studentima tada prof. Marinković, da je Ivan Goran Kovačić, hrvatski pjesnik i njegov prijatelj, otišao u partizane u prvom redu iz ogorčenja i u prosvjed, što je Pavelić potpisao Rimske ugovore i prepustio Talijanima Dalmaciju. Prof. Marinković, hrvatski pisac Ranko Marinković, ne spada u one koji se razbacuju riječima. Dapače. I on je tada nama rekao, da je Ivan Goran Kovačić bio «klasični hrvatski nacionalist». Bio je toliko Hrvat, da Paveliću i ustaškim vlastima nije mogao, niti htio oprostiti prodaju Dalmacije, te kolijevke hrvatske državnosti. I treba li se čuditi, da je Gorana zadesila sudbina Stjepana Radića. Bila je tu i razlika. Radića su ubili velikosrpski metci, a Goranu je vrat prerezala velikosrpska kama. O Nazoru, koji je s Goranom otišao u partizane, prof. Marinković je gotovo kao šalu ispričao to, da je prije rata bio neprestano u paničnom strahu od komunista, čak u kavani pri ostavljanju novca za popijenu kavu...)

Povijesne situacije se nigdje, pa ni u Hrvatskoj, ne ponavljaju mehanički i neminovno. Spadalo bi u determinizam jednog Emila Zole vjerovati u to. No ono što se ponavlja, barem u našem hrvatskom slučaju, to su pristupi i metodologija podjarmljivanja. Godina 1848. bila je velika godina za cijelu Europu, pa i za Hrvatsku, i neke činjenice, neki događaji iz te godine podsjećaju nas na današnji pristup i «rad» hrvatskih neprijatelja. Preporučam svima, da pažljivo pročitaju što je to pisao Bogoslav Šulek 1848. (motto ovdje). Desetak godina izlaženja «Praxisa» i njegove bitke protiv kontingentno i konkretno shvaćene hrvatske slobode nalazi svoj odgovor u Šulekovu pisanju protiv madžarskih «liberala» tog doba, koji na čelu s Lajoš Kossuthom, ministrom financija, Hrvatsku nisu mogli vidjeti ni naći na zemljovidu. I ta Kossuthovska preuzetnost stajala ga je glave i slobode. Hrvatska je još u to vrijeme imala snage, da s par pukovnija graničara, na čelu s Jelačićem, pomete madžarske šoviniste poput djece s drvenim puškicama. Kao i danas Tripalu i Hrvatima velikosrbi, tako su i onda Madžari, hraneći se parolama Francuske revolucije (sloboda, bratstvo, jednakost) slobodu shvatili kao slobodu za sebe, kao slobodu koja se dijeli na izabrane i manje izabrane.

Govoreći o slobodi kao takvoj, i velikomadžari i velikosrbi, podrazumijevali su slobodu za svoje narode, ne manje nego što su smatrali normalnim, da te i takve slobode nema za Hrvate. I Šulekov odgovor njima danas je dragocjen. On i danas odražava i učvršćuje koordinate hrvatske pameti naglašavajući, da ne može biti slobode za pojedinca, ako je narod porobljen. Danas u Hrvatskoj može biti «slobodan» samo onaj, koji je protiv slobode, protiv Hrvatske. Njegova «sloboda» je službovanje, kvislinško podvorništvo okupatorima, beogradskoj čaršiji, koji tu njegovu «slobodu» garantiraju pendrekom i tenkom. Jer, za nas se radi o «slobodi u narodnosti i narodnosti u slobodi».

Drugi dio motta u ovom tekstu je Jelačićeva izjava. Imao sam čudnu sreću i ovdje u Danskoj kod prijatelja našao knjigu o hrvatskom pokretu godine 1848. tiskanu u zagrebačkom «Obzoru» godine 1898. Spadam u zadnje, koji bi svojevoljno ili iracionalno robovali starim mitovima. Kod kuće, ja se nisam nikad uzbuđivao oko Jelačića i zahtjeva za ponovnim postavljanjem njegova spomenika. Znao sam o njemu koliko je trebalo i koliko se moglo znati. Znao sam, da spada u našu mitologiju i budničarstvo.

(Istini za volju moram priznati, da me je mladi hrvatski pisac Dubravko Jelačić-Bužimski, pravi potomak bana Jelačića, upozoravao, da je njegov pra-pra-pradjed bio velika i izvanredna osoba, no tu sam tvrdnju ja primao kao svojevrsnu narcisoidnost. Imao sam krivo, i volio bih, da moj prijatelj Dubravko Jelačić zna, da priznajem, kako sam imao krivo...)

Međutim, ja nikad nisam, a to nije ni većina nas, pročitao originalne zapise samog Jelačića i njegovih suvremenika. Nitko od nas, iako se radi o relativno bliskoj prošlosti, nije se potrudio Jelačiću dati stvarno mjesto u hrvatskom narodu, a to mjesto je za mene, nakon čitanja onog što je Jelačić htio i što je učinio, nesumnjivo veliko. Prije svega, fascinantna je činjenica, da je Hrvatska u to vrijeme kao nesumnjivi čimbenik europske politike svoje probleme rješavala — europski, tj. svoj obračun s onima, koji su bitno osporavali hrvatsku slobodu, Hrvatska je rješavala viteški i časno, najprije diplomatski, a kad se tako nije moglo, na bojnom polju. Može li danas netko zamisliti hrvatsku vojsku pod Beogradom, kako je onda Jelačić doveo naše vojnike pod Peštu i dalje pod Beč?

Iz svega što je učinio i rekao, vidljivo je, da je Jelačić bio principijelan i pošten čovjek. Najmanje je on bio uskogrudni Hrvat. Kad je krenuo na Madžare, jedan od glavnih razloga, koje je naveo za taj rat, bio je madžarski postupak protiv Srba u tadašnjoj južnoj Ugarskoj. Madžari su tamo bjesomučno progonili Srbe. Srbi su pak još 2. travnja 1848. u Beču tražili, da se tadašnja Vojvodina SPOJI s Hrvatskom. Jedan dio Jelačićevih časnika bili su, sudi li se prema prezimenima, očito pravoslavni Srbi, i borili su se uz njega beskompromisno i hrabro, a za to su imali i dovoljno razloga. Od Marxa i Engelsa pa do madžarskih liberala započela se je hajka na Jelačića kao na reakcionara. Pozadina tih napada je mržnja na slavenski živalj uopće, kod Nijemaca i kod Madžara. Jelačić

nije trebao pisati duga pisma «Slavenskoj lipi» u Pragu. Na spomen njegova imena budile su se tada nade u svih austrijskih Slavena od Slovačke do srpske Vojvodine. (Uostalom, ne treba zaboraviti, da je Jelačića kao bana instalirao karlovački vladika Josip Rajačić, stavljajući mu na dušu sudbinu srpskog življa u Ugarskoj.) Jelačić je odgovarao na napade. Dajući «protivno izjavljenje» 22. kolovoza 1848., na podmetanja grofa Lajoš Batthyanya u «Ofner-Pester-Zeitungu», Jelačić je napisao: «Ako se pak reakcijom zove nastojanje, da se suzbije svakovrstno ugnjetavanje, svako tiransko gospodstvo i svaka despocija, — makar se ukazala i u slici ministarstva peštanskog — onda ja jesam i ostat ću reakcionarac». I kad Jelačić spominje despociju, tada to nije apstrakcija. Madžarsko ugnjetavanje i kolonijalno izrabljivanje Hrvatske, negiranje hrvatskog jezika itd. bile su tvrde i otvoreno jasne činjenice, na koje je Jelačić odgovarao zahtjevima za pripojenje Vojne Krajine i Dalmacije pod Bansku Hrvatsku. Rijeku je on doslovno mačem pripojio Hrvatskoj. Rijeku, koju su među sobom lukavo podijelili Madžari i Talijani. Jelačićeve riječi su danas više nego samo romantični i sentimentalni spomen. Ono što je on kazao, može se i danas ponoviti, uvažavajući korekcije koje je donijelo vrijeme. On je tada pisao prije svojeg vojnog poduhvata: «Ja sam dakako napomenuo, da se svačija vojska mora natrag povući, ako se mir ozbiljno namjerava, pa da ću i ja to također učiniti, čim se to od strane ugarske izvrši na našoj, a ne samo na hrvatskoj granici. (ovdje Jelačić izravno misli na Vojvodinu, op. Z. M.) No do sada mi nije ništa sličnoga obznanjeno. Javljeno mi je dapače službeno, da se preko Drave namještene čete nisu natrag povukle — radi česa bi se onda morali odmaknuti i graničari — već da su još umnožane. Od ministarstva pak peštanskoga naimenovani komisar Zsitvay uznemiruje sriemsku, a Janković virovitičku županiju. (U madžarskoj vojsci čak u represalijama protiv vojvođanskih Srba sudjelovali su, i to aktivno, neki Srbi profesionalni vojnici, kao ovaj Janković kojeg ovdje spominje Jelačić... op. Z. M.). Onaj (Zsitvay) proglasio je 14. t. mj. činom ukinutim ukaz od 10. lipnja t. g., a ovaj (Janković) pošilja na eksekuciju vojsku, da ljude prisili na izabiranje poslanika za peštanski sabor. Kupljen je brod i oruža se, da prieti Bakru i Senju, a u Banatu neprestano teče krvca. Ovo bogme nisu umirujuće priprave k pacifikaciji. Za to će i u samoj Budimpešti morati uvidjeti, da sam dužan domovini ostati spreman, kao što valja, doklegod ondješnje ministarstvo ne učini iskrenijeg i ozbiljnijega koraka za raspravljanje razpra, koje obstoje između njega i trojedne kraljevine.»

Ministarstvo u Budimpešti, dakako, kao ni ono danas u Beogradu nije učinilo «ozbiljnijeg koraka», i Jelačić je imao snage da ih napadne i kazni, da ih potisne preko Drave, da u Hrvatskoj uvede građanski red, ukine kmetstvo, da se pobrine za trgovinu i kulturu, da Rijeku pripoji Hrvatskoj itd. Jelačić, iako kristalno svjestan Hrvat («Hrvat sam rodom, te ljubim domovinu svoju svom žestinom srca svoga») tvrdio je državnički mudro, da bi Austriju «trebalo izmisliti», kad je ne bi bilo, i to upravo zbog slavenskih naroda. Da je imao pravo, pokazala je povijest.

Stoji pred nama Jelačićeva poruka danas u ovom dobu kušnje i sumnja. Stoji pred nama jasna, pregledna, vojnički jednostavna poruka hrvatskoga Bana, da se Hrvatska i Hrvati ne trebaju osvrtati «NI NA KOGA, NEGO SE UZDAJTE U SEBE I U MIŠICE SVOJE! JAKA MIŠICA HRVATA ODOLJELA JE VEĆ VIŠE PUTA JAČEMU NEPRIJATELJU...» I ove Jelačićeve riječi opomena su svima, koji izvore naše snage i otpornosti traže bilo gdje drugdje, osim u Hrvatskoj i u hrvatskom narodu, u svim onima kojima je Hrvatska domovina, u svima onima koji imaju razloga vjerovati, da se u Hrvatskoj može i mora živjeti slobodno, bez obzira na vjeru, rasu i nacionalnost. Jelačić nije vjerovao u nikakve stranačke, ni političke apstrakcije. Kao pravi vojnik, on je vjerovao u hrvatske mišice, u našu vlastitu snagu. I imao je pravo onda, kao što ima pravo danas, jer i danas Hrvatsku se obraniti i osloboditi može i mora hrvatskim mišicama. I nisu nam potrebne ludosti nesagledavanja snage i namjera naroda i političkih sila koje nas okružuju. I Šulek i Jelačić nam pokazuju, da je hrvatska pamet mogla raditi usklađeno s hrvatskom pesnicom i mačem. Mogla je onda, a može i danas. Jelačićeva pobjeda nad Madžarima totalno je hrvatska. Austrijanci i maršal Windischgrätz promatrali su hrvatsko-madžarsku bitku kod Schwechata kao gledatelji iz carskih loža, i to doslovno, s dalekozorima. Na kraju bitke vidjeli su samo pete madžarskih vojnika... U osvojenom Beču Jelačić među prvima govori deputaciji bečkih Slavena 20. studenoga i kaže riječi koje nipošto ne smijemo zaboraviti: *«Nikada nisam mogao dokučiti, kako bi to bilo, da bi jedan narod imao biti podvržen drugomu; nikada nisam mogao uvidjeti, da je samo pojedinim narodima na čelo udaren pečat blagodarnosti; da bi jedan narod mogao gospodovati, a drugi služiti. Takov se odnošaj podvrženosti protivi vječnim zakonima razuma. Da tim zakonima pribavim valjanost, pripravan sam žrtvovati i život. Slaveni, jedan od prvotnih naroda Europe, do sada smatrani su kao robovi. Pa ipak su narod slavenski gojili umjetnost, mir, poljodjelstvo i trgovinu još u ono doba, kad su drugi u najdivljem barbarstvu živjeli od pliena i robljenja...»* I o tome se radi. To što nije mogao pojmiti Jelačić, to, da jedan narod bude podjarmljen drugome, mi također ne razumijemo i ne priznajemo. (Marx i Engels, koji su tada pisali prožeti pangermanskim oduševljenjem, oduševljeni perspektivom snage germanske radničke klase i kulturnoga kruga, nisu mogli, niti su htjeli razumjeti ovo hrvatsko i slavensko razmišljanje Jelačića, onog Jelačića kojemu jedan Petar Petrović Njegoš nudi 10 000 Crnogoraca za rat protiv Madžara; Njegoš, kojemu se Jelačić obraća sa «sveti vladiko», i kojemu se javlja dirljivim pismom, kad je imenovan gubernatorom Dalmacije i Rijeke... Tko je uopće i tada, kao i danas, razumio male narode Europe, slavenske narode, u čije je ime jahao Jelačić na Peštu i Beč.) Nema nikakve sumnje, da danas Hrvata u Istri, Rijeci i Dalmaciji, a sva je zgoda ni Crnogoraca u Crnoj Gori, ne bi bilo, da je Jelačić posustao i izgubio bitku. Međutim, *bitka za Hrvatsku traje.* Kao i onda, naše je geslo, da *Hrvatska pripada Hrvatima, pripada svima onima koji u njoj žive,* koji nisu došli tamo kao osvajači i okupatori, kao namjesnici tuđih sila i interesa. I valja vjerovati, ja vjerujem ne manje od svih nas, da ćemo

tu bitku, ne samo nastaviti, nego i dobiti, pa makar i nama govorili, da smo reakcionari itd. Ne znam, da li je Vlado Gotovac čitao Jelačića, ali on je izjavio, tj. napisao slično, da, *ako je ljubav za svoju domovinu — nacionalizam, tada on je jest nacionalist*, i da to danas smatra jedinim historijski opravdanim stanovištem.

II.

«Onaj tko doista živi s nadom u budućnost mora znati napustiti mrtvo s mrtvima... Nesreća se stvarno svladava samo podizanjem svijeta u kome joj ništa ne pripada...»

VLADO GOTOVAC

SADAŠNJI trenutak Hrvatske, to doba rezolutne i besprimjerne kušnje, postavlja pred nas, pred cijelu hrvatsku zajednicu, neka pitanja za koja bi se na prvi pogled moglo reći, da su totalno apstraktne prirode. Na primjer, što je naša povijest, koji je smisao događaja i događanja koja stoje iza nas? Promatramo li, svi mi, dovoljno budno, traženja odgovora na njih? Mislim na suvremene odgovore, jer oni su najvažniji. Ivan Supek, hrvatski književnik, akademik, atomski fizičar, borac za mir, humanist, grabancijaš, napisao je roman *«Extraordinarius»*. Roman je jedan pokušaj odgovora na to, da li smo opet igrali sa «falšpilerima». (Razgovarajući s nedavno pristiglim Brunom Bušicem u Londonu, koji je iz svojih razloga kritičan prema svima koji nisu ekskluzivno pripadali grupi Zlatka Tomičića, grupi oko «Hrvatskog književnog lista», saznao sam od njega, da i on, ipak, smatra «Extraordinarius» najboljim odnosno JEDINIM što je napisano na književnom polju o hrvatskom Proljeću...) Vidim da ovdje vani recenzenti ovog romana, kao kolega Vinko Grubišić, nemaju volje povući zaključke koje roman sâm nudi. «Extraordinarius» i više nego očito kroz Frankopana govori o Tripalu, a kroz Katarinu Zrinsku iznosi Savkine dileme. Zašto i zbog koga, bilo tu u emigraciji, bilo tamo pod kvislinškom čizmom, treba se bojati vidjeti rečeno u tom romanu, koji inače i nema isuviše sućuti za sve njih? Ostaju tu bitno izrečene naše dileme. Kad je hrvatski kazališni redatelj Georgij Paro režirao Supekova «Heretika» u Dramskom kazalištu «Gavella», govorio mi je o «suhoj poeziji» Supekovog pisanja, koja se njemu kao redatelju neobično čini atraktivnom, a to se je vidjelo i u predstavi koju je učinio. On ima doista svoj, poseban, supekovski način književnog realiziranja naših povijesnih čvorišta i razmeđa i u tom poslu on je gotovo jedinstven. Ostaje pitanje za sve nas, Supekovo pitanje o našim mučilištima; ostaje pred nama dilema, da li smo i 1971., kao i doba Zrinskih i Frankopana, igrali «falšpilerima». Glavna osoba u romanu, Martin Kogor, drugog odgovora na to, osim prianjanja uz hrvatske mase, nema. I nema drugog odgovora, i ne vjerujem, da svi mi možemo imati drugi odgovor. (Upravo zato bez krzmanja tvrdim, da roman «Extraordinarius» valja tiskati ovdje vani. On je napisan za sve nas, za svakog koji razmišlja i živi Hrvatsku, i ne treba se pri tom bojati represalija nad Supekom. Ne samo zato,

što je on na njih navičan. Ne treba se bojati za to, što će one na njega, ako to Beograd želi, ako mu to zatreba, ionako doći. I ne zaboravimo: bit će teže i ružnije, ako se o Supeku bude manje znalo, ako ga svi mi manje prihvatimo. Ako je on sâm zaključio, a kraj romana to eksplicite pokazuje, da je uranjanje u narod, u njegovu sudbinu, kakva god ona bila, jedino rješenje za hrvatskog intelektualca, tada mi sami nemamo prava krivotvoriti njegovu poruku. Uostalom, postupak i tretman ne samo ruskih nego i naših disidenata pokazuje, da oni puno lošije prolaze ukoliko su nepoznatiji, ukoliko im se djela ne tiskaju... Dapače, može se sa sigurnošću reći, da je tiskanje njihovih djela njihova jedina sigurnost pred krvničkim rukama neprijatelja.)

Znati i razumjeti koordinate naše povijesti, shvatiti njezine katarakte i eventualnu zakonitost postupka za nas Hrvate nije pak ni najmanje akademsko pitanje —za nas je to egzistencijalno pitanje. Za doba u koje ulazimo mi moramo pronaći opremu i popudbinu; zbog naše akcione nade u budućnost mi moramo znati, kao što piše Gotovac, «napustiti mrtvo s mrtvima». Vlado je znao o čemu piše. Pisao je o tome, da moramo znati napustiti ukletu prikovanost uz jedan neuspjeli pokušaj ostvarenja hrvatske državnosti za vrijeme rata, jer «nesreća», a događanja ili barem dio događanja tada on s pravom određuje kao nesreću, ta nesreća se «stvarno svladava samo podizanjem svijeta u kome joj ništa ne pripada». Gotovac govori o «nesreći», koja je tada zahvatila svijet; o «nesreći» koja je kontinuitet, jedna dionica svjetske, europske pa prema tome i hrvatske povijesti. Ta «nesreća» je kao «istočni grijeh», neminovni i neoporecivi dio ljudskog postojanja. Ona je zlo koje je uvijek u nama, kao izazov na koji valja odgovoriti pojačanom vjernošću u budnost, u nadu, u stvaranje svijeta čije dimenzije ne će isključiti čaroliju mašte i naših snova o slobodi bez granica... Stoga je svako konkretno, narodno, kontingentno pitanje i borba, u svojoj biti, borba sila razuma i svjetla protiv nemuštosti, sporosti i nepokrenutosti svijeta, u kojem živimo izbačeni. I jedina vertikala u tom je naš rad, naše prianjanje uz uvijek novu, a staru koliko i čovjek, nadu, da onaj svijet može postati ljudski svijet. U našem slučaju, on ljudskim postaje, ako ga učinimo hrvatskim, jer do srži svijeta ne dostižemo ničim izvan sebe, nego kroz sebe i u sebi. Bilo kojem cilju ne možemo stići, ako poreknemo nas same, ako izgubimo sebe, takav cilj bio bi neljudski cilj...

I zašto mi zaboravljamo podatke s našeg puta, pa čak i pouke naših krvavih tragedija. Smijemo li zaboraviti, na primjer, da je hrvatska država 10. travnja 1941. nastala u trenutku, kad ni Pavelića ni njegovih sudrugova NIJE bilo u Hrvatskoj, da je to bio revolucionarni čin hrvatskog naroda, da su pojedinci gotovo sami s lovačkim puškama razoružavali cijele jugoslavenske divizije, da nitko u hrvatskom narodu nije sanjao o tome, da bi Pavelić mogao imati nekih OSOBNIH obveza prema Talijanima što se tiče južne Hrvatske. Danas nema nijednog hrvatskog čovjeka, koji za takvu situaciju ne bi predložio najnormalnije rješenje: ako je Pavelić imao obveza prema Talijanima, tada je on ZBOG Hrvat-

ske morao odstupiti i zanijekati bilo kakve ambicije da dođe na vlast. On je Talijanima morao reći, da on osobno, eto, ima obveza, ali da ga zbog njih u Hrvatskoj ne priznaju, da je, narodski govoreno, izvisio, i da ih ne može nikako namiriti u bilo kojem smislu.

Ovdje vani u zapadnom svijetu mi Hrvati bismo u ovom trenutku morali, i po sto puta više morali, pokazati više smisla za uočavanje činjenica, prije svega. Kad ih jednom uočimo, ostaje pitanje interpretacije, i to kao sekundarno pitanje. Međutim, i ovdje se interpretacija postavlja na pijedestal: nikome nije važno kako stvari stoje, nego je svima hrvatskim emigrantskim piscima i djelatnicima važno, da se čuje što oni misle o događajima u Hrvatskoj. Mojoj generaciji su prisjele i do grla došle sve vrsti interpretacija, svaka propaganda. Pa nama samima u ovom trenutku ne treba propaganda nego saznavanje istine i onda, nakon toga, hladna odluka za pragmatičko i nepopustljivo djelovanje. Čitam s vremena na vrijeme «Republiku Hrvatsku», čitam sada zadnji broj i vidim kako istaknuta hrvatska imena (dr. Korsky, Šetka, Katalinić) gotovo skolastički diskutiraju o onome što okružuje činjenice, ali ne i o njima samima. I pišem to sa žalošću, jer smatram, da bi akciona hrvatska politička baza morala biti sagrađena na preciznom i hladnom poznavanju stvari. Za njih se, naime, postavlja pitanje: tko je za koga, odnosno tko je protiv koga? I to bi moglo biti stranačko-taktičko pitanje, kad emigracija barem načelno ne bi izjavljivala, da je spremna za političku akciju, koja ima koristi i za domovinu. Pišem o tome samo zato, da bih sebi i drugima razjasnio jedan opterećavajući fenomen, koji nas zaustavlja u plodnoj političkoj djelatnosti. S povišenog pijedestala spomenuta gospoda (i da se razumijemo, kažem to bez ikakve ironije) pišu, kako istina o hrvatskom proljeću mora biti negdje u sredini između pisanja «Nove Hrvatske» i «Hrvatske Države». To je kriva tvrdnja, jer u njoj nema strasti za iznalaženjem istine, nego je u njoj prevalentan pseudoneutralistički i fals arbitrarni element. Jer, slažemo se svi, da nije nevažno znati istinu o hrvatskom Proljeću; nije je nevažno znati zbog sudbine Hrvatske, zbog hrvatske sutrašnjice. Ako je tako, a tako jest, tada istina nije podijeljena na doze, nego je istina naprosto istina, i put do nje pitanje je lucidnosti i strasti za istinom. Za hrvatskom istinom. Kad hrvatsko Proljeće ne bi danas i sada u hrvatskom narodu ne samo preko svojih istaknutih predstavnika u zatvoru i izvan zatvora, bilo sušta i tvrda politička zbilja; kad Proljeće ne bi bilo pitanje našeg koraka naprijed, ja bih oklijevanje i tapkanje oko uočavanja činjenica u domovini proglasio, odnosno bio sklon vidjeti, kao znanstveni oprez. Ovako, to je kažnjivi politički nemar, ako ne i nešto gore. Zar možemo hrvatsku političku akciju zamišljati tako zrakoprazno. Zar možemo o svemu tome što se tiče domovine razmišljati kao da tamo nema onog što jest: i buntovništva hrvatskog Proljeća i brutalnosti velikosrpske okupacije. U tom odstupanju, akademskom, stranačkom i skolastičkom, od uočavanja i shvaćanja hrvatske zbilje, mi svi kao narod možemo imati samo štete, a oni koji izgube uvid u istinu, izgubit će i šansu za borbu, za kreativnu borbu, za hrvatsku državu.

Jer, akademski se tu pita, da li su svi hrvatski komunisti ovakvi ili onakvi. I pitanje je besmisleno, jer oni svi jednostavno ne mogu biti i nisu ovakvi ili onakvi, tj. samo pošteni ili nepošteni. Ne manje, nego što su to bili pripadnici bilo koje druge hrvatske političke grupacije. Nije ovdje ni vrijeme ni mjesto držati lekciju o ljudskoj prirodi, no nekih temeljnih stvari valja se ipak prisjetiti, tj. da ljudi najčešće nisu ni dobri ni zli nego oboje, i bit će da je u tom dvojstvu, uostalom, i temeljna zagonetka ljudskog postojanja kao takvog. Kakvi su bili Cesarec i Keršovani, na primjer, koje je dao smaknuti Pavelić? Cesarec je bio istinski ljevičar, demokrat i Hrvat. I redoslijed ovih karakteristika možemo okrenuti obratno, i imat ćemo isti rezultat. Umro je napisavši na zid: «Živjela sovjetska Hrvatska». Nitko bolje od dr. Franje Tuđmana ne zna koliko je bilo sramotne muke, kod se 25 godina kasnije, taj njegov poklik NIJE MOGLO javno objaviti. Klicati Hrvatskoj, pa makar i onoj sovjetskoj, bio je i ostao grijeh. Keršovani je pisao povijest Hrvatske. Da, marksističku i skoro staljinističku, ali povijest Hrvatske, ne Jugoslavije, jer on je svoju sovjetsku državu vidio kao sovjetsku Hrvatsku, a ne Jugoslaviju. Kako je i što je mislio i osjećao Hebrang, gotovo da je bespredmetno objašnjavati, nakon što je ipak svima jasno, da je on glavu izgubio, samo i jedino zbog Hrvatske, i to od velikosrpske ruke. U grupaciji hrvatskih komunista 1971. bilo je ljudi svih vrsta, od klasičnih hrvatskih idealista (Tripalo) do praktičnih političara (dr. Savka Dabčević), od upravo nevjerojatno svjesnih hrvatskih Srba, kao Srećko Bijelić, pa do niza oportunista, ulagivača, itd. itd. Samo, s kojim mi pravom Maspok, hrvatsko Proljeće isključivo pripisujemo samo njima? Maspok je bio točno to što kaže ta kratica: bio je to *pokret hrvatskih masa,* sa svim što one sadrže u sebi. Vlastitost tog pokreta 1971. bila je u tome, da je bio politički moderan, bio je bez šovinističke prijetnje ili namjera prema bilo kome, a najmanje prema Srbima; da je bio okrenut prema sutrašnjici, da je u njemu bilo katolika, muslimana, liberala, haesesovaca i mnogih drugih. Bitnu orijentaciju davali su mu vodeći hrvatski političari, ne samo zbog svog morala i vjernosti narodu, nego i zbog svoje profesije. Ušavši nedavno u hrvatski javni život, ovdje u emigraciji, jedan od važnih predstavnika Proljeća u domovini, Franjo Mikulić, bivši predsjednik općinske skupštine Jastrebarsko i član Izvršnog odbora Matice Hrvatske; jedan od ljudi, koje se nakon Karađorđeva najviše napadalo u kvislinškom novinstvu, napisao mi je u pismu rečenicu koju valja zapamtiti. On piše: «Povijest će reći tko je stvorio i pokrenuo pokret hrvatsko Proljeće, no ja sada kategorički tvrdim i potpisujem, da nije stvoreno bez hrvatskih političara i hrvatskih kulturnih radnika, inseparabiliter».

Čini mi se, da hrabra ljudina Franjo Mikulić, danas poslije robije u Staroj Gradiški, ne bi uopće trebao, čak ni ovdje vani, dolaziti u situaciju, da tvrdi nešto što je očito samo po sebi. No, prilike su ovdje, nažalost i na našu hrvatsku političku štetu, takve, da je i on prisiljen o tome pisati. Ponavljam, nažalost i na našu štetu, jer kome služi negiranje očitog, kome služi antagoniziranje jednog dijela hrvatskih borbenih sna-

ga? Kome služi umanjivanje značaja onih, koje narod u domovini i danas smatra svojim uzdanicama?

Prema tome, istina o Proljeću ne može biti u dvojnosti interpretacija dvaju hrvatskih listova u slobodi. Opaska na NH ide na moj račun i kaže, da je u tim tekstovima «glorificirano» hrvatsko vodstvo 1971. Nikad i ni u jednom trenutku ja nisam nikoga pokušao glorificirati, a najmanje hrvatske političare iz 1971., posebno ne sada, kad su poraženi odnosom političkih sila i kad je njihov poraz istovjetan s porazom globalne hrvatske političke akcije; istovjetan s još jednim porazom Hrvatske. JA SAM DOSAD, A KANIM I ODSAD, GOVORIO O ČINJENICAMA, I AKO SU TE ČINJENICE ZA NEKOG BILE GLORIOZNE, TADA TO ZNAČI, DA TAJ ZAISTA I PRIZNAJE DOMAŠAJ, SNAGU I VELIČINU RADA TIH LJUDI, JER, PONAVLJAM, AKO SE O MENI RADI, GOVORIH I PISAH O POLITIČKIM ČINJENICAMA IZ VELIKE HRVATSKE GODINE 1971.

Kakva to, uostalom, može biti spoznajna simbioza između mojeg pisanja u NH, koje je upozoravalo na hrvatsku zbilju, i onog «HD», gdje se je vodila bespotrebna hajka protiv Proljeća, protiv «Hrvatskog tjednika», gdje je antitripalizam uzdignut na razinu jedne okljaštrene političke filozofijice. I da moje pozivanje na to, da ukazivah na zbilju, ne bude apstraktno, spomenut ću samo to, da sam svaku, ali baš svaku tvrdnju u mojim tekstovima argumentirao podacima, navodima i fotografijama, od kojih one s Pirkerova sprovoda nisu zadnje ni jedine. I da završim o toj temi: ne pišem ove retke kao odgovor bilo kome. Pišem ih zato i stoga, da bih naglasio, kako je meni i *mojoj generaciji stran strančarski pristup politici*, gdje je interpretacija koja treba zadovoljiti političke lidere i malobrojne sljedbenike ovdje vani glavna stvar, a zbilja u takvoj interpretaciji isklizne iz dohvata kao pijesak iz ruku. (Usput, u zadnje vrijeme tituliraju me s ex-druže, ponegdje, pa je red, da kažem i to, da ja nisam bio komunist kod kuće; inače ne bih mogao pisati književne recenzije i za «Glas Koncila», na primjer.) Stalo mi je do toga, da svi uzmu u obzir činjenice, koje su naša hrvatska narodna zbilja, i to takva kakva jest, jer samo iz poznavanja te zbilje mi svi zajedno (i s njima) možemo krenuti naprijed.

Od stranačkih grupacija često se čuje predbacivajući ton, da, kao što kaže republikanski lider, stranka ili struktura «dinamizira» rodoljublje. Kaže se to, kao da se tome netko bitno protivi. Nama i ovdje u emigraciji, dakako, trebaju političke strukture. No to je samo dio pitanja, jer ako su strukture postavljene tako da razjedinjuju, a ne spajaju, tada su one loša stvar. Ako se njih shvati kao interes pojedinih ljudi i grupacija, a ne kao opći hrvatski interes, tada su one još gora pojava. Ne može se, na kraju krajeva, zanijekati ni to, da jedan narod kao što smo mi, na rubu egzistencijalne propasti, MORA znati ujediniti, i to akciono, svoje političke strukture. Mora, ako želi preživjeti. Uostalom, i veliki narodi, brojčano daleko veći narodi nego što smo mi Hrvati, normalno prakticiraju koalicije raznih stranaka u kritičnim razdobljima, kako u ratu, tako i u oštrim i dubokim gospodarskim krizama. Naše su stranke dobre utoliko, ako za opću hrvatsku stvar pridonesu čak i jednog čovjeka, a kamoli ne mase. Dobro je sve što mobilizira mase na borbu za hrvatsku slobodu, za hrvatsku državu.

I kad smo već kod problema potrebe uočavanja činjenica, tada valja znati, da se mi nemamo što tužiti na strance, kad ne poznaju što se kod nas zbiva, ako i mi sami ne poznajemo situaciju. Poznavanje Zapada naše hrvatske situacije bilo bi stubokom različito, kad bismo mi svi bili uvjereni svjedoci naše hrvatske istine, kad bismo se mi svi zajedno trudili objasniti hrvatsku zbilju. Tu interakciju njihovog i našeg znanja nikad ne bismo smjeli ispustiti iz vida. I kad sam već pri toj žalopojki, valja se prisjetiti najbritkijih rečenica koje su stranci napisali o nama. Tu su tekstovi Victora Meiera, Reissmüllera, Stroehma, Steela i, recimo, dr. Frank Knopfelmachera, profesora psihologije na melbournškom sveučilištu. On je 12. IV. 1973. u melbournškom dnevniku «The Age» napisao slijedeće: «Depresivni je simptom razine naših parlamentarnih debata to, što nitko nije pokušao naći ključ objašnjenja hrvatske situacije, neumornog procesa od Sovjeta podržane unutrašnje dezintegracije, koja je u Jugoslaviji dohvatila maha odonda, kad je Tito odlučio, 1970., promijeniti blagu u tvrdu političku liniju. SFRJ je podijeljena na dva puta: po partijskoj liniji između Dubčekovskog tipa, pretežno hrvatskih liberala, i u Beogradu centriranih srpskih i crnogorskih tvrdolinijaša (hardliners).

Otkad je Titova policija navalila na Zagreb, hrvatski glavni grad, i svrgnula hrvatsko partijsko vodstvo, instalirajući svoje lutke i institucionalizirala masovne čistke među intelektualcima, studentima i drugim aktivistima, SFRJ je u stanju latentnog građanskog rata...

Od vremena na vrijeme režimski govornici (misli na beogradske službene predstavnike, op. Z. M.) izjavljuju ili insinuiraju, da ustaše imaju veze sa svrgnutim hrvatskim komunistima i liberalima. Kad ustaše ne bi postojale, Titov režim i KGB bi ih morali stvoriti, što su oni djelomice, vjerojatno, i učinili. Njih, ustaše, Tito treba kako bi diskreditirao hrvatske komuniste, a Rusi ih trebaju, da bi održali vrenje i promovirali dezintegraciju SFRJ, kako bi proizveli «fašističku zavjeru» kao pretekst za primjenu Brežnjevljeve doktrine.»

U Koestlerovom «Pomračenju u podne» glavna osoba, Rubašov, u trenutku, kad se nađe pod ispitivačkim svjetlom ljudi, koje je sâm stvorio, i koje u jednom kristalnom trenutku doživljuje i shvaća kao neandertalce, britko spoznaje, da se je on kao revolucionar bavio «stvaranjem povijesti», a da se tipovi koji su proizašli iz tog povijesnog klanja bave «politikom». Revolucionarni dignitet sveden je na prljavu i primitivnu praksu ostvarivanja malih osobnih i velikih državnih interesa, poput onih, kad sâm Rubašov mora belgijskim komunističkim dokerima objasniti, da moraju iskrcati sovjetski teret za fašističku Italiju: dokerima, koji inače klasnosvjesni, ne žele iskrcavati nijedan brod za Njemačku ili Italiju. Naša hrvatska politička emigracija njiše se između ova dva rje-

šenja: između prljavog vođenja male koristoljubive «politike», i revolucije, koja je povijesni čin i traži dostojanstvo pristupa i čast žrtve za nju. Kuda će i kamo krenuti naša emigracija u ovom dobu kušnje, ne bi ipak više smjelo biti pitanje, ako je istina, da se ljubav za Hrvatsku nije zagubila odlaskom preko paralela i meridijana. Uz vatru u australskom bušu, u barakama po Njemačkoj, tinjaju mala hrvatska svjetla, koja sjedinjena mogu i moraju postati hrvatski plamen, koji će sažeći sve što stoji na putu do naše slobodne, demokratske hrvatske države.

Mi Hrvati smo kao narod već naučeni i izučeni za to, da budemo kušani, stavljani na muke, i kao pojedinci, i kao narod. Naša povijest od smaknuća Zrinskih i Frankopana naovamo (o tome je Krleža još prije rata govorio Marku Čoviću, a on o tome izvješćuje u svojoj knjizi «Nejugoslavenska Jugoslavija i Hrvati») neprestana je kušnja naše odlučnosti, morala i integriteta. I ako ustvrdimo, da je sadašnji trenutak Hrvatske, od Karađorđeva naovamo, posebno, kristalno koncentriran u kušnju i patnju, ne ćemo pogriješiti. Ako nas je Bleiburg stajao skoro 400 000 ljudi po cijeloj Hrvatskoj, današnjica nas upozorava da se, barem naizgled, gube već milijuni ljudi koji se iz Hrvatske iseljuju prvenstveno zbog političkih razloga. I ako taj narod odlazi definitivno i napušta hrvatska ognjišta, da se ne bi više vratio, tada jao nama. U tom slučaju gubi smisao i utješljiva misao mog prijatelja u domovini Z. B., po kojoj se Hrvatska jednom dubljom sveobuhvatnijom voljom same sebe za postojanjem reproducira uvijek u svojim ljudima, u svojim sinovima i kćerima. Po njemu, Hrvatska nije i ne može biti samo predmet administrativnih zabrana. Hrvatska kao identitet, kao sudbina, kao način življenja i mišljenja ne da se svesti pod čaršijske zulumsko-okupatorske naredbe. I kad sam inzistirao, da mi konkretizira misao, on je objasnio: ma vidiš, radi se onome što osjetiš kad vlak krene iz Beograda već u Zemunu, radi se o čudnoj promjeni u zraku, u govoru, u odnosu ljudi, koja je vidljiva nakon što se napusti Balkan, radi se o «onom» što je, vidiš, ovog sarajevskog Srbina Duška Arežinu, zagrebačkog književnog kritika, samo po sebi natjeralo, da javno svoje dvoje djece 1971. upiše na popisu kao Hrvate; radi se o tome, što je njega kao mladića natjeralo, da izabere Zagreb kao mjesto studija i rada, i to «ono», to hrvatsko nemušto i neuništivo «ono», stoji i danas poslije skoro 60 godina programirane jugoidne dekroatizacije; radi se na kraju krajeva o Teodosijevoj liniji, o kojoj piše londonski «The Economist» i londonski «The Times» (28. I. 1972. «Shadows over Croatia»); radi se o toj, hoćemo to ili ne ćemo, mitskoj podjeli s toliko konkretnim granicama. I ništa zato, što mi imamo preko Drine dva milijuna Srba, što su, uostalom, oni u reakcijama na pisanje Krste Cviića u «The Economistu» i ljutito naglašavali. Tih dva milijuna Srba su naši Srbi, većinom, i sve pogreške dosad učinjene su zato, što to neki od nas nisu shvatili, kao što nije shvaćeno, da su oni spremni ne samo živjeti, nego i priznati i boriti se za svoju zemlju... i to do kraja; kad god je Beograd imao vlast, oni su barem djelomice pristajali biti peta kolona u vlastitoj zemlji... Vijesti kažu o 80 ljudi uhićenih nedavno u Hrvatskoj. Zadar, Split i Zagreb glavna su mjesta

premlaćivanja i pendrečenja. Uhićeno je, kaže savezni beogradski javni tužitelj, i 8 svećenika i 6 IB-ovca u Hrvatskoj (tri u Zagrebu i tri u Splitu); Baltić i Dragosavac sumanuto haračе osjećajući zadnje dane svoje vlasti; Bakarić gotovo da teologizira s marksističkim predznakom o —poljoprivredi, misleći, valjda, na to, da se taj njegov zanemareni hrvatski seljački sektor može pobuniti, i misleći tako, nije u krivu. Paul Lendvai je Bakarića nazvao «najboljim hrvatskim političarom poslije Strossmayera». Njemu je on pripisao u zaslugu to, što su u Hrvatskoj na vlast došli «crvenokosa profesorica političke ekonomije, prva žena premijer u Europi» dr. Savka Dabčević-Kučar, zatim Miko Tripalo (rođen 1926.) «čisti model mladog executive-političara, visoko kompetentan, ponekad i previše pametan» (too clever) (Eagles in Cobwebs» str. 140). Miko Tripalo, po Lendaviu, Bakarićev đak, postaje mjera za iskrenost, jer Lendvai, kad želi reći, da je netko iskren, tada kaže, da taj, kao npr. Krste Crvenkovski, govori iskreno kao Miko Tripalo. Međutim, Bakarić je rušeći svoje vlastite učenike u Karađorđevu zaboravio na vlastite izjave i postulate. On je još 1966., a to Lendvai uzima kao motto, rekao: «Danas je nacionalizam tek pitanje broj dva. Ako ne dobijemo bitku oko reforme, mogao bi postati pitanje broj jedan.» Želi li nam i može li nam danas Bakarić reći, da je privredna reforma uspjela? Otkuda bi to on i kako bi to on mogao reći, kad sve oko njega drečeći upozorava, da je privredna reforma otišla dovraga, da su starci zbog svojih privilegija, zbog svoje vlasti, u kojoj se Hrvate uvijek može i smije zatvarati, uništili reformu u svim vidovima. Da je SFRJ gospodarski bogalj, vide čak i istočni ekonomisti. Jedan od njih (iz Čeho-Slovačke) rekao je o SFRJ slijedeće: «Da bi se moglo govoriti o privrednoj reformi, najprije treba imati privredu.» Tito nikad nije odustao od staljinizma, od čvrste ruke, od oslonca na SSSR, jer on najbolje zna, da je taj sustav onaj, koji njemu i njegovoj partiji osigurava vlast. On to zna najbolje od svih; on to nikad nije zaboravio. Kad god je SFRJ, tonući u gospodarske krize, išla prema Zapadu, on je zvonio na uzbunu, svjestan, da uz to približavanje dolaze i demokratski i pluralistički utjecaji koji njemu oduzimaju vlast. U SFRJ se je neprestano išlo na kult Titove ličnosti, ne zato, što bi se iskreno vjerovalo u njegovu karizmatsku sposobnost, nego zato, jer se svatko bojao svakoga, pa je on uvijek izlazio na scenu kao jedino i privremeno rješenje. Njegova smrt čeka se već dugo, i svi su uvijek tražili vremena da se pripreme, ne za nju, nego za obračune poslije njega...

I taj trenutak će i za nas Hrvate biti najveća kušnja naših sposobnosti, naše vjere u Hrvatsku. Svi oni, koji sada galame i kunu se na Hrvatsku, tada će moći pokazati koliko su ozbiljno i iskreno mislili, jer narod će dolje, kao što je Tripalo ozbiljno upozorio, biti bez oružja i osim zubiju druge obrane ne će imati... Dotle ovdje vani, npr. u Švedskoj, HOP u Göteborgu organizira hrvatske priredbe bez da se i spomene sadašnja situacija u Hrvatskoj, oni govore samo o hrvatskom grbu, o plemiću koji je dobro igrao šah. No, postoji tu i Društvo prijatelja Matice Hrvatske «Matija Gubec», koje tiska letke i ne spominje hrvatski grb,

ali govori i više i upozorava na tisuće hrvatskih zatvorenika. I to su dva puta hrvatske borbe: jedan nekreativan i jedan djelatan, koliko se to god može. I spominjem ih samo zato, jer su tipični za našu cjelokupnu hrvatsku iseljeničku situaciju. I treba li reći, da svi mi moramo napraviti pomak prema prosvjedu, prema strukturiranom i organiziranom radu s podijeljenim ulogama, pravima i odgovornostima, ne želimo li u narednu epohu ući smiješno oboružani samo pričom o tome, kako je nastao hrvatski grb, jer ne radi se tu samo o tome, da HOP (i druge strančice) govore o tome, kako smo došli iz Irana, a Matičini članovi se mrznu dijeleći letke o hrvatskim kažnjenicima pred jugoslavenskim poslanstvima; radi se o tome, želimo li mi biti prisutni u borbi za Hrvatsku. Tko želi, taj će iranske i ine teorije baciti u smeće i krenuti u borbu koju zahtijeva trenutak, u borbu koja počinje dijeljenjem letaka, a završava bojnim pokličem za Slobodu...

Ovo je ne samo vrijeme, kad se kušaju hrvatske savjesti, nego i pamet i spretnost i ljubav. Hrvatska je tamo dolje zanijemila pred udbaškim štropotom, koji se čuje u pet ujutro. Na nama je sada red, da vičemo prije svega. Ovo je vrijeme straha. Jugo-diplomati savjetuju jedni druge, da se danas, za Božić 1975., ne vraćaju na odmor, jer da je dolje «opasno». Čujemo to od onih koji su to čuli, i ja mislim na to, kako se oni spremaju za čas razjašnjenja, i to spremaju se bijegom... Bit će ih svukuda po Europi. U Crnoj Gori i užoj Srbiji govore već javno, da Rusi trebaju doći i sve to riješiti. Govori to Crnogorac, koji je nedavno bio dolje i slušao vlastitu sestru koja se veseli dolasku Rusa. I on, provevši par godina na Zapadu, čudi se tome i ne slaže se s tim. Ljudi osjećaju i vide, da progon Hrvatske ne može donijeti ništa dobra. Vide to i Srbi i Crnogorci, i nitko od njih nema snage zaustaviti pomahnitalu čaršiju i njezine žandare po Hrvatskoj. Razumniji Srbi već danas govore, da će Baltić i Dragosavac biti oni krivci, koji će rastepsti «sve to».

Kušnja i očaj nisu mimoišli svrgnuto hrvatsko rukovodstvo. Dr. Savka Dabčević bila je nedavno po poslu na svom bivšem fakultetu (Ekonomskom) i studenti su joj pljeskali na hodniku sve dok ih nije zamolila, da za «svoje i njezino dobro, prestanu», a Tripalo, Šibl i Bijelić viđaju se, kažu mi, ogorčeni i često puta —pijani. Ne treba čitati Baudelairea, rekoh sugovornicima, da bi se znalo, da je pijanstvo najčišći put i pokušaj— otrežnjenja. Ne treba, doista. I ako Miko Tripalo pijan luta po zagrebačkoj Zvijezdi tražeći svoj auto, tada će ga put odvesti nekamo dalje, dalje do naroda, gdje jedino i pripada, gdje pripada, danas više nego ikada, u ovo *doba kušnje.*

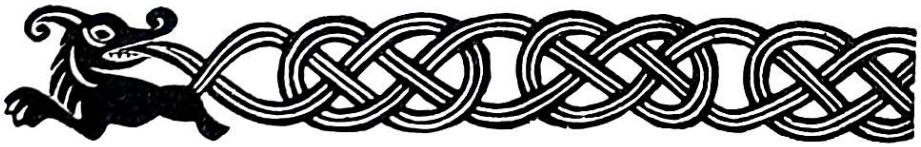

MASPOK, ČUVANJE NADE I EMIGRACIJA

IVAN RUMORA

> «Nacionalna ideja ili nacionalna svijest bijaše u dosadašnjoj povijesti uvijek i opetovano stožernim osloncem cjelokupna povijesna kretanja, te jedino ona može biti sigurnom podlogom uspješnog rješavanja svih hrvatskih problema, a mora se temeljiti na KRITIČKOJ PROSUDBI SVIH IDEJA I POKRETA, osobito onih iz novije povijesti hrvatskog naroda.»
>
> F. TUĐMAN: *'Velike ideje i mali narodi'*

NACIONALNA svijest hrvatskog naroda najvažniji je čimbenik cjelokupnog razvoja Hrvatske u posljednjih stotinu godina. Premda se nekima čini, da postoje ciklusi padova i rasta, činjenica je, da je ona u neprekidnom porastu. Snažnije ili slabije izražavanje nacionalizma posljedica je političkih čimbenika u razvoju Hrvatske: kad su se pojavljivale političke snage, koje su pružale nadu za oslobođenje, nacionalna svijest se budila, a kad su političke prilike bile nepovoljne, nacionalna svijest se uspavljivala, ali ne i nestajala. Nacionalna svijest je najviša duhovna vrijednost jedne nacije: ona je i hrvatski duh slobode. Zato i spada u kategoriju trajne vrijednosti.

Međutim, zbog činjenice, da smo dugo vremena, osim kratkotrajnog prekida za vrijeme Drugog svjetskog rata, bili izloženi različitim pritiscima, koji su išli za tim, da sprečavaju i onemogućuju normalan razvitak nacionalne svijesti, u čemu današnja komunistička garnitura u Hrvatskoj u tom pogledu predstavlja vrhunac nacionalne izdaje, jer već 30 godina vodi antinacionalnu politiku, Hrvatska se nalazi na opasnom putu gubitka nekih nacionalnih osobitosti, od jezika do svijesti o povijesnom pravu na vlastitu državu. Najprije zablude o zajedništvu Južnih Slavena, zatim one o «bratstvu i jedinstvu», a danas o «samoupravljačkom socijalizmu i zajedničkim interesima radničke klase Jugoslavije», izvršile su i vrše poguban utjecaj na hrvatsku nacionalnu svijest. Bili smo prevareni od povijesti, pa na našim koordinatama nikada nije došlo do zakonitog razvoja u vrijeme, kad je civilizirani svijet prihvatio demokraciju, kao najvišu vrijednost odnosa među ljudima i napretka naroda. Radi toga, odabirali smo ekstreme, prisiljeni da naš spas tražimo u diktaturama: desnim i lijevim, ali u njima, naravno, nismo našli trajnija rješenja, niti mogućnost za slobodarski razvoj.

Današnja lijeva diktatura najopasnija je za daljnji razvitak hrvatskog naroda. Ne zato, što bi postojao strah, da će se hrvatski narod predati jednoj totalitarnoj ideologiji, odnosno njezinoj feudalno-birokratskoj kliki,

već zbog toga, što u sadašnjem trenutku postoje vrlo mali izgledi, da će se narod u domovini latiti oružja protiv tiranije, a velike sile zasad ne žele promijeniti status quo na Balkanu. Dapače, konferencija u Helsinkiju «legalizira» hrvatsko ropstvo u Jugoslaviji.

Emigracija, na drugoj strani, iako mnogobrojna i slobodarski orijentirana, još uvijek ne pokazuje, da može predstavljati značajnijeg čimbenika u budućim događajima, jer je razjedinjena i nespremna za općehrvatsko izmirenje i zajednički nastup. Stoga, naše su oči uprte u domovinu. Tamo će se odigrati sudbonosni događaji; naše se nade temelje na saznanju, da je danas hrvatski narod nacionalno svjesniji, nego što je to ikad bio u svojoj povijesti, pa, prema tome, moralno i borbeno odlučan da se oslobodi.

Do snažnijeg rasta nacionalne svijesti u domovini nije došlo spontano ili zbog odlučnog utjecaja političke emigracije, nego radi pojave poznate pod imenom «Proljeće», odnosno zaslugom MASPOK-a. Povijesno gledajući, trebalo bi «Proljeće» i MASPOK promatrati nerazdvojeno (premda se oni bitno razlikuju), jer bez pojave prvoga, ne bi moglo doći do razvoja drugoga. O tim događajima još uvijek postoje mnoge zablude i nejasnoće, kako u domovini, tako isto (i još više) u emigraciji. Spomenuti se pojmovi, odnosno događaji politički i ideološki poistovjećuju do takvih razmjera, da ispada kao da su Mika Tripalo i Savka Dabčević (ne više Kučar, jer se rastavila) zajedno s bivšom frakcijom SKH bili i jesu stvarni vođe MASPOK-a!? Postavlja se pitanje: da li su to samo zablude, ili se tu radi i o nečistim političkim ciljevima, pogotovo u emigraciji? Neke od zabluda još su donekle i razumljive, kad se radi o emigraciji, jer njezino nepoznavanje političkog raspoloženja hrvatskog naroda notorna je činjenica. Ali, tvrditi, da je MASPOK predstavljao nekakvu kulturnu revoluciju, a ne političku (nacionalno-oslobodilačku), pokazuje, da nekim ljudima u emigraciji manjka osnovno političko znanje, ili, ako to nije slučaj, onda se radi o namjernom izvrtanju činjenica, u slijepom služenju uskostranačkim interesima. A to je onda vrlo opasna pojava: ona je štetna osnovnim interesima hrvatske revolucije.

MASPOK

Da bi razumjeli pojavu pokreta, moramo baciti pogled unatrag. Bez obzira na poznatu činjenicu, da hrvatska nacionalna svijest nije nikada bila slomljena, nema sumnje, da se ona nije mogla prvih desetak godina nakon 1945., zbog komunističke diktature, značajnije manifestirati. Tako dugo, dok je u Jugoslaviji trajala tzv. obnova zemlje i industrijalizacija, nacionalno je pitanje bilo potisnuto u drugi plan. Čak bi se moglo reći, da je u tom razdoblju kod stanovitog dijela hrvatske inteligencije, pa i naroda uopće, postojala nada, da je moguće izgraditi jedno humanije društvo na socijalističkim temeljima. Lažni internacionalizam («bratstvo i jedinstvo») uhvatio je, nažalost, korijenje i u Hrvatskoj.

Drugi važan čimbenik u razvoju poslijeratne Hrvatske bio je položaj

hrvatskih komunista. Premda su ovi (teoretski) predstavljali ravnopravnog sudionika pobjedničke ideologije i Partije u građanskom ratu u Jugoslaviji, ipak je to za njih objektivno bila Pirova pobjeda: oni su se našli u podređenom položaju, najprije zbog (po Srbijancima) nametnute teze o «krivnji» hrvatskoga naroda za srpske gubitke u ratu, a zatim i radi beogradske ocjene, da je Hrvatska izgubila rat. Te su teze omogućile Rankoviću, da zavede teror nad Hrvatima, a pošto hrvatski komunisti nisu imali odlučniju potporu hrvatskoga naroda, oni se objektivno nisu mogli suprotstaviti Rankovićevoj kliki, premda je teško zamisliti, da su ideje o otporu uopće egzistirale (osim slučaja Holjevac). Tek onda, kad je završena «obnova zemlje», a na čelo CK SKH došla garnitura mladih rukovodećih kadrova, te kad je postalo jasno, da se Hrvate ne može pridobiti za «samoupravljački socijalizam» pod neravnopravnim uvjetima, došlo je do pada Rankovića, odnosno proklamiranja načela o potrebi liberalizacije Jugoslavije, s naglaskom na davanje većih prava republikama. Najodlučniju ulogu u tom razvoju odigrali su vodeći hrvatski komunisti. Opetovano su se rađale nade, da je ipak moguće ispraviti nepravde prema Hrvatskoj, pogotovo onda, kad su se u CK SKH pojavili snažniji glasovi te spremnosti ulaska u otvorenu bitku protiv unitarizma. Bio je to ujedno znak, koji je omogućio ponovno buđenje i manifestiranje hrvatske nacionalne svijesti u širokim slojevima naroda, a u prvom redu inteligencije. Time su bili otvoreni ventili za različite poluslobode pa i punije slobode, napose na kulturnom planu. Za volju nekih u emigraciji, možemo to početno razdoblje («Proljeće») nazvati kulturnom revolucijom. Bilo bi svakako pogrešno tvrditi, da je u tom vremenu bilo nekih jačih manifestacija nacionalizma (separatizma). Čini se, da je većina tada vjerovala riječima nekih hrvatskih komunista.

Ali, uskoro se pokazalo, da se radilo o pogrešnoj političkoj računici svih zainteresiranih čimbenika. Unitarizam, lažno jugoslavenstvo i velikosrpski duh hegemonizma, svim su se silama suprotstavili razvoju u Hrvatskoj, jer su očigledno shvaćali, da svaki pokušaj ispravljanja centralističkih grešaka prema Hrvatskoj, u biti vodi rušenju Jugoslavije. S njihove (jugoslavenske, odnosno velikosrpske) točke gledanja bili su u pravu: nakon tolikih nepravdi prema hrvatskom narodu, Jugoslavija se objektivno nije mogla izmijeniti, odnosno liberalizirati, niti ispraviti odnose među nacijama, a da istovremeno ne dovede u pitanje vlastiti opstanak, u prvom redu zato, jer je hrvatski nacionalizam (uvjet eventualne ravnopravnosti) u izravnoj suprotnosti s jugonacionalizmom (osnova postojanja Jugoslavije i uzrok neravnopravnosti) ili unitarizmom. Samo nekoliko primjera («prebrojavanja») pokazali su, da u praksi, a niti na riječima, unitaristi nisu bili spremni dijeliti vlast, a još manje napustiti povlaštene položaje. I tako su ti, na Brijunima osuđeni unitaristi (rankovićevci i velikosrbi), najedanput počeli dobivati aureolu spašavatelja Jugoslavije. Kad je i Tito došao do istih zaključaka, počeo je pritisak na CK SKH, sa zahtjevom, da se prestane s «nacionalističkom euforijom».

Ta promjena odrazila se i na odnose između frakcije SKH i masovnog

socijalističkog pokreta u Hrvatskoj. Međusobne razlike, koje su očigledno postojale od prvog dana taktičkog savezništva, ali koje su se zatajivale zbog zajedničkih interesa u borbi protiv unitarizma, počele su se snažnije očitovati, kako u javnosti, tako isto i u praksi političkog razvoja na terenu. Ogranci Matice Hrvatske pretvorili su se u političku bazu MASPOK-a (1970-1971.). Osnovni cilj bio je osvajanje različitih društveno-političkih struktura, od općine do saborskih tijela. («Željelo se stvoriti jednu organizaciju, koja objektivno treba da posluži kao POLITIČKA SNAGA U BORBI ZA VLAST.» — J. Bilić, u Karađorđevu). Politički gledajući, MASPOK je nastao kao posljedica neuspjeha «liberalnog» kursa hrvatskih komunista, politike, koja je dobila ime «Proljeće». Ta politika frakcije SKH nije izgubila bitku u Karađorđevu; izgubila ju je u Hrvatskoj!

A kad je CK SKH, ne samo zbog pritiska iz Beograda, nego i u skladu s vlastitim uvjerenjima i ciljevima, osudio Đodana i Veselicu, MASPOK je definitivno raskrstio sa SKH i pretvorio se u političku opoziciju. Tako se KULTURNA revolucija pretvorila u POLITIČKU. Od tada je u Hrvatskoj... «počeo VLADATI NACIONALIZAM.» (J. Bilić).

Prema tome, postoji zaista debelo razgraničenje između «Proljeća» i MASPOK-a. Dok je prvo značilo prije svega pokušaj provođenja u djelo proklamiranih načela o liberalizaciji, što je omogućilo slobodniji kulturni razvoj u Hrvatskoj, dotle je MASPOK nastao i razvijao se kao politička reakcija nezadovoljstva hrvatskog naroda prema politici SKJ, uključivši i onu SKH, jer se ova posljednja nije bitno razlikovala od svoje centrale u Beogradu. Zato je M. Tripalo s pravom mogao izjaviti u Karađorčevu: «Ja ne primam nikakve aluzije da je u rukovodstvu bilo tko vodio neku SEPARATISTIČKU POLITIKU koja bi značila odvajanje Hrvatske iz Jugoslavije.» Zašto su se —SVI DO JEDNOGA— hrvatski komunisti iz frakcije SKH, u Karađorđevu najodlučnije ogradili od MASPOK-a, te ga zajedno s unitaristima najoštrije napali? Upravo zato, jer su bili svjesni, da time SPAŠAVAJU Jugolaviju, koju je MASPOK objektivno rušio; oni su i te kako dobro znali, da se MASPOK bori za drugačije ciljeve: sudski i policijski progoni SAMO JEDNIH to najbolje potvrđuju. Ako pak itko zaslužuje osudu s komunističke točke gledišta, onda je to u prvom redu Tito, koji je na Brijunima pristao na tzv. liberalizaciju Jugoslavije, a da nitko među članovima CK SKJ (osim, vjerojatno, rankovićevaca) nije tada shvatio, da je praktički nemoguće ispraviti neravnopravan položaj Hrvatske u Jugoslaviji, ne samo pod komunističkim, nego pod bilo kojim uređenjem. Jugoslavija je negacija Hrvatske, i obratno. Tadašnji su događaji otvorili oči i onom dijelu hrvatskoga naroda, koji je do Karađorđeva mislio, da se hrvatski komunisti bore za istinske ciljeve Hrvatske. Bio je to slom jednog lažnog mita, ali i definitivan poraz nehrvatske politike tzv. hrvatskih komunista, te najava raspadanja Jugoslavije. U tome je i najveća vrijednost MASPOK-a: *politički je osvijestio ogromnu većinu hrvatskoga naroda, vratio mu vjeru u vlastite ideale i tako očuvao nadu za bolju budućnost.*

Čini mi se da je J. Vrhovec u Karađorđevu najbolje objasnio razliku između «Proljeća» i MASPOK-a, kad je rekao: «Nacionalizam je mogao do 20. plenuma da se skriva iza naših parola, jer je tukao tu etatističku Jugoslaviju kao i mi. Ali, U DRUGOJ FAZI, NACIONALIZAM (dakle MASPOK, moja primj.) JE HTIO RUŠITI ETATIZAM I JUGOSLAVIJU.» (Dobar dan, tugo, jednog dijela emigracije!).

Različitost konačnih ciljeva «Proljeća» i MASPOK-a najjasnije se vidi na pitanju odnosa prema nacionalnoj državnosti. M. Tripalo je izjavio: «Naime, hrvatski narod nigdje na svijetu ne može stvoriti svoju državu nego samo ovdje na svom historijskom tlu.» ('Drugo rađanje nove Jugoslavije', DOMETI-Rijeka, br. 3/1971., str. 2-17.). Ovaj dosta citirani tekst, koji u biti sadrži potpuno točnu interpretaciju pojma hrvatske državnosti, izrečen po Tripalu dobiva sasvim druge dimenzije nego, na pr., onaj koji nam je ostavljen u nasljedstvo po Starčeviću: Tripalova Hrvatska egzistira samo u granicama Jugoslavije. O tome kod Tripala nikada nije bilo dileme; on je tu jugohrvatsku koncepciju zastupao i u Karađorđevu. Činjenica je, da Tripalo nije nikada optužen od strane jugokomunista radi hrvatskog nacionalizma ili separatizma; on je samo kritiziran, da je taj nacionalizam, izražavan kroz MASPOK, neizravno, odnosno nesvjesno pomagao.

Zanimljivo je, kako spomenuti Tripalov tekst ocjenjuje jugokomunist Ivan Perić u knjižici «Ideje masovnog pokreta u Hrvatskoj» (Zagreb 1974.). On piše: «Ova izjava sugerira bitno drugačije shvaćanje situacije stvorene otvaranjem postupka za donošenje ustavnih amandmana. Hrvatski narod još nije stvorio svoju nacionalnu državu. To se pitanje postavlja tek sada. Korespondentnost sa shvaćanjima opozicionih snaga (MASPOK, moja primj) u vezi s ustavnom situacijom više je nego očita.» Ovdje, prirodno, treba imati u vidu činjenicu, da je spomenuta ocjena težila za tim, da se kritizira Tripalo a ne MASPOK, pa se prividno čini, da je to bila jedna te ista linija. Ali, kad I. P. ocjenjuje stanovišta maspokovaca o pitanju državnosti, onda on ne štedi riječi da dokaže, kako je MASPOK bio odlučno državotvorno orijentiran, što mu i nije bilo teško dokazati, jer je to bila osnovna ideja, koju su istinski hrvatski revolucionari isticali bez ikakvog straha. I zato su još uvijek na robiji — za razliku od Tripala.

Da ipak ne bi ostale bilo kakve sumnje u odnosu na prije spomenuti tekst, pobrinuo se sâm Tripalo, kad je izjavio: «Ono što Hrvatska traži jest potpuna ravnopravnost, sporazumno donošenje odluka, traži da se jugoslavenska politika stvara samo dogovorno, u demokratskoj diskusiji. Ono što Hrvatska neće nikome dopustiti da joj oduzima jest da kaže svoju riječ o svemu onome što predstavlja elemenat federalizma, jer federacija nije ničija posebno, ona je naša zajednička.» ('Argumentirano treba da iznosimo svoja mišljenja jer su snažna po tome što su izraz radničke klase i naroda kome pripadamo', *Vjesnik*, 15. 3. 1971.). Premda I. P. čak i ovu izjavu proglašava antijugoslavenskom (!) — «ovdje se naznačava nacija kao nosilac borbe protiv komunista drugih nacija u Jugoslaviji» (!?), kaže on, — a za nas je važno, da Tripalo jasno ukazuje na činjenicu, da je Hrvatska neravnopravna, što onda znači, da je i ta držav-

nost po njegovom receptu (kako ju on zamišlja) ograničena, pa, prema tome, i realno nepostojeća. Tripalova iluzija traženja ravnopravnosti za Hrvatsku u okviru Jugoslavije završena je pojavom MASPOK-a. Ili možda nije?

Savka Dabčević u svojim izjavama također ne ostavlja nikakve sumnje o pitanju hrvatske državnosti: «Mogu reći da je u našoj republici, osobito zahvaljujući Desetom plenumu i političkoj aktivnosti radnih ljudi nakon te sjednice, danas jasno da je SR Hrvatska izraz državnosti hrvatskog naroda.» ('Samoupravni dogovor osnova za trajno zajedništvo' — AKTUALNE TEME br. 2./1971., izdanje Rajonske konferencije SKH Medveščak, Zagreb, str. 66.). Ali, da ne bi netko pomislio, da je u daljnjem razvoju moguće osamostaljenje Savkine SR Hrvatske, ona u nastavku kaže: «Zato po mojem mišljenju jačanje samostalnosti republika i njihove državnosti nije u konfliktu, nego naprotiv hrani snagu jugoslavenske socijalističke zajednice.» (Isto, str. 72.). Riječi «jačanje samostalnosti i državnosti» očigledno pokazuju, da je Savka svjesna, da toga nema, ili da se radi o ograničenosti suvereniteta. No, rješenje, koje je nuđala «kraljica» Savka, bilo je isto tako ograničeno i nehrvatsko kraljevstvo u izdanju beogradske dinastije. A nesuđena kruna ostala je u Karađorđevu, u pandžama Diktatora.

I drugi vodeći komunisti iz frakcije SKH izražavali su ista mišljenja o ulozi i mjestu Hrvatske u okviru Jugoslavije. Nitko među njima nije nikada (javno) predpostavljao mogućnost odcjepljenja Hrvatske iz Jugoslavije. Svi su oni bili uvjereni, da vrijeme radi za Hrvatsku, na putu postizavanja *ravnopravnosti u Jugoslaviji*. Zbog takve politike, oportunističke i spremne na kompromis (i to s kim: s unitaristima!), frakcijska grupa SKH bila je prisiljena na neprekidno popuštanje Beogradu. Takva, ustvari kapitulantska politika grupe, može se u velikoj mjeri usporediti s predratnom politikom HSS-a i Mačeka, poznatom pod imenom «politika nagodbe» (i tada s unitaristima!), a koja je doživjela svoj definitivan poraz propašću prve Jugoslavije. Čini se, da se povijest u tom pogledu ponovila: Karađorđevo je tu minimalističku politiku hrvatskih komunista potvrdilo kao nehrvatsku. Današnja jugokomunistička vladajuća klika svjesna je, da se Jugoslavija može održati jedino pod uvjetom, ako se hrvatskom narodu ne dopusti slobodan društveni razvoj, jer zna, da bi takav razvoj neminovno doveo do potpune državne samostalnosti Hrvatske i propasti Jugoslavije. Tih je činjenica očigledno svjestan i jugokomunist I. P., koji kaže: «Promjene, kojima se potpunije uobličava nacionalni suverenitet i funkcije federacije SUŽAVAJU SE NA ONA PODRUČJA U KOJIMA SU SADRŽANI ZAJEDNIČKI INTERESI RADNIH LJUDI I SVIH NACIJA U JUGOSLAVIJI.» (str. 115.). Svima je poznato, što to u praksi znači; običnim rječnikom to znači, da Hrvatska ne može računati ni na onakvu autonomiju, kakvu je imala Banovina Hrvatska prije rata, a za kakvu su se zalagali M. Tripalo i S. Dabčević. Ni onda hrvatski narod nije bio zadovoljan s rješenjem, a kamoli bi bio danas, kad je politički svjesniji.

Jasno je, da termin NACIONALIZAM u interpretaciji frakcije SKH nema izrazito pozitivan značaj. Dapače, da se odvoji od klime nacionalizma, koju je razvijao MASPOK, Tripalo je izjavio: «Mislim da je nacionalizam naš protivnik tek onda kad se pretvori u šovinizam, kad se, konkretno u nas pojavljuje kao SEPARATIZAM» (str. 128.). Tripalo ne shvaća —iako su ga o tome učili, pa i on je sâm kasnije učio druge, ali tako da se iz njihovog revizionističkog marksizma isključivalo «hrvatsko nacionalno pitanje»—, da se svaki nacionalizam, koji neprekidno biva potiskivan po tlačiteljima (kolonijalistima, desnim i lijevim) pretvara u pobunu, u revoluciju! A u hrvatskom slučaju u SEPARATIZAM! Tripalo negira ne samo «svoj» vlastiti marksizam, nego i povijesno iskustvo potlačenih naroda, nazivajući opravdane težnje hrvatskoga naroda — šovinizmom. A njegov današnji «učitelj» I. P. ide čak i dalje u osudi nacionalizma i suprotstavljanja zakonitom razvoju suvremenog svijeta: «Svaki nacionalizam označava uskogrudnost i sebičnost. Šovinizam je sadržan u njegovoj prirodi.» (str. 128.). Gdje su «nesvrstani», da to čuju i pročitaju? Što bi na to rekli mrtvi: Naser i Nehru, a da o živima ne govorimo!? F. Engels je još u prošlom stoljeću Hrvate proglasio reakcionarnom nacijom zato, jer su se, tobože, borili protiv slobode drugih naroda, a sada I. P. tvrdi, da je svaki nacionalizam reakcionaran. Za njega su, znači, odumrli i država i nacija. Zaboravlja taj «drug», da postoji i JUGONACIONALIZAM (čiji je on glasnogovornik). Zar taj nije šovinistički, jer je nepostojeći i apsurdan? Skupa s njim — jugošovinistom!

Da je Tripalo bio za vrlo ograničeni suverenitet Hrvatske u okviru Jugoslavije dokazuje i pohvala, koju je dobio od I. P. u povodu jedne izjave o odnosima «klasno-nacionalno», gdje kaže: «M. Tripalo se ovim stavovima legitimirao kao protagonista dosljednog, ČAK BI SE MOGLO REĆI RADIKALNOG, KLASNOG I SAMOUPRAVNOG KURSA KOJI NE TRPI NACIONALNA OGRANIČENJA. On je ove stavove formulirao i izrekao 1968. godine. JAVNO IH SE NIJE NIKADA ODREKAO.» (str. 132.). Čije je onda interese Tripalo branio u Karađorđevu? Očigledno ne hrvatske!

Tripalo je uvijek bio i ostao Jugoslaven. Isto to važi i za cijelu frakciju SKH, pa nije ni čudo, da spomenuti kritičar I. P. takvu opredjeljenost nijednom riječi ne dovodi u sumnju. On bez daljnjega priznaje, da je —kako ju on naziva— «smjenjena grupa»... «prihvaćala političke osnove jugoslavenske zajednice, stvorene u revoluciji i samoupravne osnove te zajednice, te da je u načelu odbacivala teze o propadanju Hrvatske u Jugoslaviji na kojoj INZISTIRAJU NACIONALISTI.» (str. 149.).

I sad se čovjek pita: kako to, da u našoj emigraciji (stranačko-političkoj) još uvijek ima ljudi, koji tvrde, da se frakcija SKH borila za hrvatsku državu i da je MASPOK bio identičan s njom? I da grupa M. Tripalo-S. Dabčević predstavlja hrvatsko narodno vodstvo? Očigledno je, da se tu radi o tome, da neke stranačke grupacije u emigraciji podržavaju i šire spomenute zablude i neistine iz sebičnih i uskostranačkih razloga, a u cilju stvaranja političkog kapitala (?) te pokušaju, da nužni

politički razvoj, uključivši i pitanje zajedništva, usmjere u pravcu negiranja domovinskog iskustva, pozitivnih ideja i težnji MASPOK-a, slijepo se držeći zastarjelih, i po većini naroda u domovini odbačenih političkih i uskostranačkih metoda i ideja. Prema svemu se čini, da su MINIMALISTI oni ljudi u emigraciji koji MINIMALNO shvaćaju razlike između MASPOK-a i bivše frakcije SKH («Proljeća»), dok na drugoj strani MAKSIMALNO propagiraju neistine i poluistine o političkim ciljevima domovinskog pokreta. Ali, takav im je i značaj te utjecaj u suvremenom političkom kretanju — MINIMALAN.

Radi onih dobronamjernih Hrvata, koji su zbog nepovoljnog ili nedovoljnog informiranja hrvatskog tiska o «Proljeću» i MASPOK-u i njihovom značenju za daljnji razvoj hrvatske revolucije, zbunjeni ili neobaviješteni, potrebno je reći još nekoliko riječi o fenomenu tzv. hrvatskih nacionalnih komunista.

Po Bakariću, «KPH je nekoliko puta zapljuskivao hrvatski nacionalizam». Koliko je javnosti poznato, «hrvatski komunistički nacionalizam» pojavljivao se u različitim fazama razvitka Partije, kao reakcija na politiku Kominterne, po čijem je diktatu djelovao komunistički pokret u Jugoslaviji sve do 1948., premda je Kominterna (komunistička internacionala) bila raspuštena 1943. U tom se razdoblju linija Partije mijenjala ekstremno: od linije rušenja Jugoslavije —što je, naravno, pojačavalo nacionalističku notu djelovanja— do linije očuvanja Jugoslavije. Nacionalizam se očitovao i manifestirao na različite načine. U tom smislu, vjerojatno, parola A. Cesarca na zidu ćelije u Zagrebu («Živjela sovjetska Hrvatska») ima drugačije značenje, nego Tripalova «SR Hrvatska u SFR Jugoslaviji». Isto tako i Hebrangov nacionalizam bitno je različitiji od nacionalizma Tripala. (Hebrang je, navodno, zahtijevao pripojenje Srijema Hrvatskoj, hrvatsku vojsku i zadržavanje vjerske nastave u školama, te STVARANJE KOALICIJE HRVATSKIH STRANAKA s tim, da prvu partizansku vladu Hrvatske formira predstavnik HSS-a. Ovo posljednje se može tumačiti kao dokaz, da je Hebrang ispravno shvatio odluke na Jalti.).

«Nacionalizam» Tripala (i frakcije SKH) svakako se razlikovao od ranijih «zapljuskivanja». Treba ga staviti pod navodne znakove, jer to uopće nije bio nacionalizam: bio je to JUGO-HRVATSKI NACIONALIZAM, neke vrsti repriza predratne politike HSS-a, politike kompromisa i nagodbe. Povijest se ponovila: frakcija SKH u ulozi vodstva HSS, zajedno s dijelom stranačkog članstva, na liniji traženja ograničene suverenosti Hrvatske, ali u okviru Jugoslavije —na jednoj strani; dio stranačkog članstva te većina hrvatskog naroda (MASPOK), u početnoj fazi razvoja na liniji «Proljeća» («nagodba»), a zatim, kad se shvatilo, da je i u ovoj Jugoslaviji nemoguće riješiti tzv. hrvatsko nacionalno pitanje, prijelaz na liniju otpora protiv spomenute politike minimalizma — na drugoj strani. Znamo kakav je bio konačan rezultat pred 35 godina: poraz minimalizma i rušenje Jugoslavije. Tko će spriječiti povijesnu reprizu?

Kad bi netko taj hrvatski otpor (nacionalizam) protiv jugo-tiranije (jugonacionalizam) nazivao ne znam kakvim pogrdnim imenom i proglašavao ga nazadnim, mi Hrvati imamo potpuno moralno i ljudsko pravo, da budemo ponosni na svoj nacionalizam. Čak i onda, kad ne bi postojalo povijesno i zakonito pravo svakog naroda na samoodređenje: apsurdno i antihrvatsko jugoslavenstvo nas sili, da budemo takvi! Znači, ukoliko želimo ostvariti svoju slobodnu državu, mi ne možemo prihvatiti Tripalov jugo-hrvatski nacionalizam, jer je utopija. Potrebno je izbaciti onaj «jugo», dakle srušiti Jugoslaviju, da bi u vidu hrvatskog nacionalizma ostvarili svoju vlastitu državu, jedino jamstvo naše slobode.

Ipak moramo priznati, da je frakcija SKH svojom politikom traženja nekih rješenja za gospodarske probleme Hrvatske, objektivno omogućila najdinamičniji razvoj onih svjesnih političkih snaga u Hrvatskoj, u prvom redu inteligencije, ali i svih drugih slojeva hrvatskog društva, koje su na svojoj koži najviše osjećale teške posljedice neprekidnog zaostajanja, propadanja i osiromašenja Hrvatske. Naravno, u početku, taj se proces odvijao polaganim tempom: daleko više u samoj Partiji, nego izvan nje. Trebalo je vremena, da se Hrvati oslobode 25-godišnjeg straha, pa da najsvjesnije snage shvate kakva im se prilika pružila. U toj prvoj fazi, kad još nije bilo došlo do izražaja širenje Matice i do izdavanja slobodnijih publikacija, ni frakcija SKH, niti titoisti (unitaristi) nisu čak ni u snu mogli predpostaviti, što će se iz toga razviti. Upravo zbog te činjenice bilo je moguće, da frakcija SKH izvrši u tom razdoblju vrlo snažnu ofenzivu protiv unitarizma, svjesna, da baš on predstavlja najveću prepreku u postizavanju hrvatske ravnopravnosti u okviru Jugoslavije, ravnopravnosti, kakvu su oni zamišljali. Bili bismo, dakle, nepravedni, kad ne bismo priznali i posebno istakli ogroman značaj —makar se radi o nenamjernoj zasluzi— frakcije SKH, što je omogućila razvoj, koji je doveo do MASPOK-a, do snažnog buđenja hrvatske nacionalne svijesti te spoznaje hrvatskog naroda, da se sloboda može ostvariti samo izvan Jugoslavije. Očigledno je, da su hrvatski komunistički minimalisti, kao i unitaristi (više prvi, nego drugi) podcjenjivali značaj i snagu hrvatskog nacionalizma. To se najbolje vidi iz slijedeće izjave M. Koprtle: «Ali objektivno gledajući tko će prvi zabiti nož u leđa, onda su to unitarističke snage, JER OVI NACIONALISTI, ZA NJIH NEMAM DOVOLJNO ARGUMENTACIJE DA SAGLEDAM TKO JE OD NJIH NA NEPRIJATELJSKOJ POZICIJI.» (str. 157.). A I. Šibl je rekao: «Nama veća opasnost prijeti od unitarista jer još nismo dobili ideološku bitku protiv unitarizma.» (str. 157.). Šiblova je izjava karakteristična za politiku frakcije; ona je čak prividno ispravna: srušiti unitarizam, ali u cilju onemogućavanja hrvatskog nacionalizma. Kažem ispravna u odnosu na poziciju komunista i njihove opsesije vjerovanja u ispravljanje Jugoslavije. Bio je to pokušaj ideoloških vjernika, koji su vjerovali u moć razuma i ljudskog sporazumijevanja o nacionalnim problemima u okviru Jugoslavije. Kakva tragična zabluda! Na drugoj strani nije bilo ideološkog poštenja. Da li se Šibl (i frakcija SKH) razočarao nakon tog teškog iskustva i saznanja? Ili i nadalje vjeruje, da njegovo vrijeme ipak dolazi?

Prije spomenuti «unitaristički kompleks» frakcije SKH postao je u međuvremenu «boomerang», jer su titovci (u biti i sami unitaristi, ali u početku nekako «neutralni», prepuštajući terensku bitku raznim Bulatima, partizanskim generalima i prvoborcima četničkog Vrginmosta) ubrzo shvatili, kuda ide razvoj u Hrvatskoj i čemu teži većina hrvatskog naroda. Uočili su, da je MASPOK bio reakcija ne samo na unitarizam, nego i na zablude frakcije SKH. Stavljajući se na stranu histeričnih unitarista u Hrvatskoj, titoisti su zapravo blokirali i paralizirali frakciju SKH, pa se ova takvim razvojem našla između dvije vatre: nacionalističke i unitarističke. Nacionalno sve svjesniji, a politički zreliji, obični su se članovi Partije u Hrvatskoj logično našli u MASPOK-u, zajedno s većinom nekomunističkog hrvatskog naroda. Time se sukob prenio u područje, koje frakcija SKH nije objektivno mogla kontrolirati: hrvatski nacionalizam protiv jugoslavenskog unitarizma. Vodeći su hrvatski komunisti na taj način postali žrtveni janjci jedne politike, koja se pokazala —za SKJ— neuspješnom. Proklamirana partijska načela s Brijuna stavljena su ad acta; «liberalizam» je bio zaustavljen, spriječen. Ali, politički barjak Hrvatske preuzeo je tada MASPOK. Frakcija SKH bila je isključena ne samo formalno, nego i de facto iz hrvatskog političkog života: ona je time definitivno izgubila političku bitku. Ne u Karađorđevu, nego zbog toga, jer ju je odbacio hrvatski narod kroz politiku MASPOK-a. Njen poraz je u prvom redu posljedica utopističke ideje i metode, kako u odnosu na hrvatski nacionalizam, tako isto i prema titoizmu (unitarizmu). Jer, niti je nacionalizam moguć u okviru titoizma, ni obratno: tu kompromisa nema. A frakcija SKH je upravo do iznemoglosti forsirala tu nemoguću i apsurdnu oportunističko-kompromisnu liniju, koja je za Hrvate potpuno neprihvatljiva, čak i u slučaju, da se ti ljudi nakon Tita nekim čudom vrate na političku pozornicu voljom nehrvatskih čimbenika. Jer i tada, na temelju zakonitog razvoja povijesti (njihova terminologija, koju oni sami nisu nikada shvatili kako treba), prije ili kasnije, došli bi u otvoreni sukob s težnjama i voljom hrvatskog naroda. Ne zato, jer su komunisti, nego zato, jer su za Jugoslaviju (ukoliko to još uvijek jesu nakon Karađorđeva) — konfederativnu ili federativnu. Za nas je to svejedno: dovoljno smo se uvjerili, da je *svaka Jugoslavija za Hrvate tamnica, okupacija, mrak...*

ČUVANJE NADE I EMIGRACIJA

> *...«Niti smrt ušutkava sve mrtve, niti šutnja ukida svaku nadu.»*
> (Iz zadnjeg, u domovini zabranjenog broja *«Hrvatskog tjednika»*, prosinac 1971.).

Revolucionaran je značaj riječi političke poruke-testamenta, koje su na svom odlasku u jugo-tamnice ostavili najborbeniji maspokovci. Kulturan proglas-izjava u ime ne nekakve «kulturne», nego nacionalno-političke revolucije! Njihova je misao sudbonosno značajna: niti je titoizam u stanju utamničiti sve maspokovce, prividno «mrtve» zbog diktature i

zabrane javnog djelovanja pokreta, niti će teror spriječiti vjeru hrvatskog naroda u slobodu. Ideja se ne može zatvoriti iza rešetaka, a šutnja je često puta glasnija od govora!

Pojavom MASPOK-a, otporom protiv otuđenja i tlačenja, revolucijom duha i svijesti ljudi svih mišljenja (ideoloških i neideoloških, optimista i pesimista), hrvatski je narod potvrdio spoznaju, da mu je sloboda nužna odrednica za normalan razvitak nacije. To revolucionarno vrenje najvažniji je duhovni proces nacionalne bitke za oslobođenje, te dokaz žive nacionalne svijesti, koja je omogućila razvoj efektivne političke orijentacije modernog društva na temeljima demokratskog socijalizma-socijalističke demokracije, dosad nepoznatih u svijetu. Politička orijentacija MASPOK-a zasniva se na općem izmirenju Hrvata, što znači i totalnom zajedništvu, a njena načela, zajedno s poukama i novim idejama, trebala bi nam poslužiti kao osnova stvaranja političke platforme za novu etapu revolucije. U novoj situaciji očigledno je, da uloga emigracije dobiva nove i duboko značajne dimenzije, ali pod uvjetom, da najprije nadvlada vlastiti ideološki kaos, vodeći računa o tome, da demokratski elementi preuzmu odgovornu zadaću obrane slobodarskih načela.

Svijet se danas nalazi u razdoblju snažnog razvoja pokreta istinske demokracije. Dosad, vodeće pozicije zauzimali su ljudi zastarjelih shvaćanja, individualisti (kult vođe), karijeristi i oportunisti. Novo razdoblje pripada slobodoljubivim i demokratski orijentiranim ljudima. TOLERANCIJA RAZLIČITIH MIŠLJENJA I HUMANIZAM osnovne su značajke vremena, u koje ulazimo. A ono što je novo, ulazi bez kucanja na vrata.

MASPOK je dokaz, da je i Hrvatska našla put preporoda i spremnost prihvaćanja novog, prilagođavajući se sintezi, u kojoj bi se sažele sve najbolje težnje i ideje (parcijalne istine) različitih ideologija —jer svaka od tih ideologija sadrži dio povijesne istine. Tu leži i naša nada, da ćemo na taj način svladati antagonizme i sukobe, te ujediniti naše poglede, želje i ideale. Hrvatska se snaga nalazi u svijesti, vjeri, odanosti i osjećaju odgovornosti prema naciji, i to nezavisno od vanjskih čimbenika.

Situacija u domovini je jasna: Hrvatska je putem MASPOK-a opravdala smisao svojega postojanja. Politizacija širokih slojeva hrvatskog naroda dovela je do spoznaje, da samo stvaranje nezavisne i samostalne države omogućava slobodan razvitak. Time je stvorena osnovna predpostavka zajedništva s emigracijom: hrvatski je narod revolucijom (duha) u domovini oživio nadu u ostvarenje slobode i u onom dijelu, koji se nalazi u izgnanstvu. Emigracija se tako našla pred vrlo odgovornom zadaćom: prihvatiti ispruženu ruku domovine i stvoriti totalno zajedništvo nacije.

U emigraciji politički razvoj pokazuje pretjeranu konfrontaciju različitih i vrlo suprotnih političkih tendencija, čiji je zajednički nazivnik — neefikasnost. Još uvijek prevladava neprekidno nastojanje nekih političkih skupina, da se prikažu kao jedini ispravni tumači nacionalnih i političkih interesa. Zato i pokušaji stvaranja zajedništva ne opravdavaju

nade ni emigracije, niti domovine. Jasno je, da problem nije u pomanjkanju dobre volje, nego u naravi odnosa, koji —zasad— onemogućavaju stvaranje zadovoljavajuće strukture vrhovništva.

Čini mi se, da je najveća slabost emigracije u široko prisutnom neshvaćanju političkog raspoloženja u domovini. Osobito stranačka emigracija pokazuje neshvatljivo nerazumijevanje za MASPOK i njegove pozitivne ideje. Jedni u njemu vide izraz politike bivše frakcije SKH, pa ga pogrešno identificiraju s «Proljećem», a drugi —premda malo razumniji— pogrešno pripisuju MASPOK-u tendencije za jednostranačkom (socijalističkom ili komunističkom) diktaturom. Svi ti, u biti uskostranački orijentirani ljudi u emigraciji, nisu u stanju shvatiti jednostavnu istinu i činjenicu, da je MASPOK zapravo suvremeni izraz i oblik nacionalnog okupljanja, a nastao je kao posljedica, na jednoj strani: spoznaje hrvatskog naroda u domovini, da se samo zajedništvom SVIH Hrvata, bez obzira na razlike u mišljenju, može uspješno ostvariti sloboda za sve, jer i ona pripada svima; te, na drugoj strani: da su ideološke i neideološke razlike od drugorazrednog značaja, kad se radi o opstanku nacije, odnosno borbi za nacionalno oslobođenje. Koliko će još puta biti potrebno ponoviti i upozoriti na činjenicu, da su se u MASPOK-u okupili ne samo svi slojevi hrvatskog naroda, nego i cijeli spektar političkih mišljenja, od krajnje ljevice do krajnje desnice —svi oni u dubokom uvjerenju, da to od njih traži povijesni trenutak, zakonitost razvoja modernog društva i odgovornost pred nacijom. «Zabuna» kod jednog dijela Hrvata nastaje zbog političke platforme pokreta iz prve etape (do Karađorđeva), jer ona je bila nadahnuta idealima socijalističke demokracije —demokratskim socijalizmom. Kod toga se zaboravlja, da je spomenuta platforma bila zapravo TOTALNA NEGACIJA POSTOJEĆEG STANJA U HRVATSKOJ, čime se je afirmirala kao nova i bitno drugačija od poznatog «samoupravljačkog socijalizma», što ujedno znači, da je bila pozitivna. No, nerazumijevanje platforme MASPOK-a od jednog dijela emigracije također je posljedica nedovoljnog poznavanja stvarnosti u Hrvatskoj, te utjecaja onih stranačkih ideologija, čiji temelji počivaju na idejama uređenja društva po receptu tzv. zapadne demokracije.

Predpostavimo, da je antagonizam stanovitog dijela emigracije prema političkoj platformi MASPOK-a iz prve etape revolucije nastao kao rezultat objektivnih okolnosti, te da je djelomično opravdan. Postavlja se pitanje: zar i u tom slučaju postojeće razlike u mišljenju zaista predstavljaju takvu tešku prepreku, da su suradnja i zajedništvo nemogući? Bilo bi to strahovito tragično, ukoliko dođemo do zaključka, da je jedinstvo domovine i emigracije moguće jedino pod uvjetom političkog (ideološkog) diktata bilo koje strane. Takvo je jedinstvo apsurdno. Znači, samo traženje sporazuma i usklađivanje političkih i ideoloških tendencija predstavlja razuman put stvaranju imperativnog zajedništva domovine i emigracije.

Nadstranačka politička platforma MASPOK-a rezultat je sporazuma različitih političkih snaga u pokretu: to je novi pluralizam —iznad— ideološki ili sveideološki u načelu i praksi. U novim uvjetima potrebno je svakako izvršiti konstruktivnu kritičku prosudbu političkih ideja i programa obadvije Hrvatske, domovinske i izbjegličke. S obzirom na dobro poznate razloge, očigledno je, da se do približavanja stanovišta može doći samo na taj način, ako se MASPOK-ov program «demokratizira», a emigrantski «socijalizira».

Jasno je, da se još uvijek nalazimo daleko od postizavanja totalnog zajedništva. Dok je domovina putem MASPOK-a ostvarila narodno jedinstvo na poznatoj političkoj platformi, dotle emigracija —čiji je značaj sudbonosno ojačao nakon Karađorđeva— još uvijek nema jasnu i zajedničku političku platformu, pa, prema tome, ni preduvjet vlastitog zajedništva, niti osnovu jedinstva s domovinom. Da li nam sadašnja, neznatno poboljšana struktura HNV, oblikovana poslije čudnih izbora (samo oko tri tisuće glasača!) zaista pruža čvrstu nadu za ostvarenje konačnog cilja: totalno zajedništvo nacije, bez čega neprekidno propadamo u totalnom apsurdu?

«Sudbina nam je dodijelila tu milost da smo se rodili i djelovali u vremenu koje nas je prevarilo. I kada bi bio prevaren samo pojedinac, onda bi bilo jednostavno, jer bi se moglo reći: kriv je on, nije bio dovoljno inteligentan! Čitave su generacije u pitanju!», Petar Šegedin — *«Svi smo odgovorni?»* Da li smo — konačno — dovoljno inteligentni i odgovorni? *Nadu u pobjedu razuma još nismo izgubili.*

Calgary, koncem 1975.

MISAO NA HRVATSKU: *Gospa od Anđela, Veli Lošinj.*

HRVATSKE MOGUĆNOSTI NA PRAGU VELIKIH PROMJENA

HRVOJE VUKELIĆ

TRAGIČNI porazi vodećih skupina ili istaknutih pojedinaca hrvatskog naroda, često uvjetovani vanjskim pritiskom, obično su tijekom cijele naše povijesti otvarali duža razdoblja stagnacije, pa i opadanja napredka kompletnog nacionalnog bića. No ovi su porazi sadržavali i šanse za preokret na bolje. Ovakovih primjera iz nacionalne povijesti ima toliko mnogo, da ih nije potrebno pojedinačno navoditi; gušenje gibanja, koje je dobilo popularan naziv Hrvatsko proljeće, a koje su njegovi protagonisti nazivali Masovni pokret /Maspok/, najbolje ilustrira navedena zapažanja.

HRVATSKO PROLJEĆE, KARAĐORĐEVO I NJEGOVE POSLJEDICE

Obaranje «progresivnog nukleusa» Saveza komunista Hrvatske /SKH/ u Karađorđevu prosinca god. 1971. sa svim represivnim posljedicama ovog nasilnog čina do danas i u dogledno vrijeme, kamen je međaš u novijoj povijesti hrvatskog naroda, bez obzira na činjenicu, što narod nije imao mogućnost, da se na općepriznati demokratski način izrazi o događajima i ličnostima prije i poslije Karađorđeva. Međutim, na temelju nebrojenih svjedočanstava o raspoloženju širokih slojeva hrvatskog pučanstva, a još više iz konkretnih podataka o tome, kako su politiku tadašnjeg vodstva masovno odobravali politički najaktivniji dijelovi naroda /intelektualci, studenti, mladi radnici i prosvijećeno seljaštvo/, i to na sasvim dobrovoljnoj bazi, mora se zaključti, da je hrvatski narod sa simpatijama i s oduševljenjem pratio i podupirao rad progresivnog dijela hrvatskog partijskog i državnog vodstva. To, međutim, nikako ne isključuje potrebu, da se i o tome kritički piše i iznose primjeri iz iskustva drugih naroda, a sve s namjerom, da se pronađu uzroci propasti tih nastojanja. No ponekad i opravdane zamjerke, da je ta politika došla prekasno, da nije vođena dovoljno oprezno i da je izražavala samo

«dopuštene» i stoga minimalne zahtjeve hrvatskog naroda, moraju se uspoređivati s tadašnjim datostima u Hrvatskoj i Jugoslaviji, te u širim okvirima s prilikama u komunističkom svijetu i na demokratskom Zapadu. Progresivni dio vodstva SKH kretao se na administrativnom i političkom terenu, što je većim dijelom stvoren od njegovih dogmatskih predhodnika i bio je prisiljen djelovati u političkoj stvarnosti, čije bi «razbijanje» značilo veleizdaju u očima ipak moćnijih u Beogradu, pa se stoga morao oslanjati na date ideološke postavke vladajućeg sustava. Unatoč tome, ideologija Masovnog pokreta sadržavala je neke «demokratske» novitete, kao angažiranje širokih slojeva naroda u praktičnoj politici, te u sferi sukoba s protivnicima prakticiranje tolerancije prema onima koji drukčije misle, što je zapravo značilo stvaranje stanovitog, premda «socijalističkog» pluralizma. Ove pozitivne ambicije i praktične akcije tadašnjeg hrvatskog komunističkog vodstva bile su samo klice nečega Novoga, zbog čega ni izdaleka nisu mogle zadovoljiti demokratske čežnje hrvatskog naroda. Stoga se s pravom može tvrditi, da je Hrvatsko proljeće bilo tek početak, a ne i kraj onoga što Hrvati žele, trebaju i moraju dobiti kao nacija i društvo.

Povijesna znanost još nije u mogućnosti da ispita pozadinu svih događaja, koji su doveli do obaranja vodstva Hrvatskog proljeća. Ono što se zna, mora se oprezno analizirati, jer uglavnom potječe iz službenih izvora Saveza komunista Jugoslavije /SKJ/.[1] Jugoslavenski komunistički pokret bio je i ostaje konspirativna organizacija, koja skriva pravu istinu o svojim unutarnjim sukobima, pa stoga vanjski promatrač ima na raspolaganju samo izraze vanjskih manifestacija i uglavnom propagandistički obojene deklaracije čija je vrijednost dvojbena.

Ipak, na temelju poznatih činjenica iz domovine i iskaza svjedoka, koji su prebjegli u inozemstvo, mogu se donijeti trajniji zaključci o genezi Hrvatskog proljeća i o posljedicama njegove likvidacije. Opisat ćemo letimično neke prauzroke ovog gibanja, o kojima se politički nije moglo otvoreno govoriti, ali koji su, premda indirektno, obrađivani u znanstvenoj literaturi. Pojedini vodeći ljudi u SKH uvidjeli su davno prije početka kreiranja politike Maspoka, da nacionalno pitanje u Jugoslaviji, a posebno hrvatsko pitanje, nije riješeno. Prije političara o tome su počeli «glasno misliti» i pisati neki intelektualci i studenti. /Među ovim političarima bili su i neki, koji su nakon Karađorđeva preuzeli ulogu kvislinga generalsko-udbaške skupine oko Tita, kao npr. dr V. Bakarić.[2]/

Teško je ustvrditi vremenski točan početak buđenja ove svijesti o potčinjenosti hrvatskog naroda i o dominaciji srpske oligarhije i u komunističkoj Jugoslaviji. To i nije toliko važno koliko utvrđivanje nekih

[1] O političkim akcijama i ideološkim postavkama Maspoka post-karađorđevski režim objavio je izvještaje Gradske konferencije SKH Zagreb /u travnju 1972./ i CK SKH /u svibnju 1972./, te knjigu Ivana Perića i drugova *«Ideje 'masovnog pokreta' u Hrvatskoj»*, Zagreb, 1974.

[2] Zahtjeve o pravu Hrvatske na veći udjel u opće-jugoslavenskoj politici iznio je dr V. Bakarić u ekskluzivnom intervjuu beogradskom tjedniku *NIN*, 8. 3. 1964.

osnovnih istina o poslijeratnom položaju hrvatskog naroda, koje su dovele do oblikovanja ove svijesti i kod nekih komunističkih prvaka, koji su jedini bili u stanju nešto učiniti. Navest ćemo najvažnije uzroke, koji su doveli do stvaranja ove svijesti:

1. Nakon pada kraljevske Jugoslavije i osnivanja NDH, hrvatski je narod bio jedini u Jugoslaviji, koji je u prvi mah ogromnom većinom entuzijastički pozdravio propast ove «tamnice narodâ», i tako došao u otvorenu suprotnost s politikom KPJ, koja je prema naređenju Kominterne i prema želji svoje srpske većine nastojala očuvati Jugoslaviju, premda deklarativno u federativnom obliku, ali de facto pod centralističkim vodstvom komunista. Da se jedan, i to ne mali dio hrvatskog naroda uskoro razočarao u Pavelićevoj politici i da su Hrvati dali svoj nadprosječno velik udjel u borbi protiv sila Osovine i njihovih saveznika silom prilika,[3] to nije uspjelo smanjiti «osjećaj krivnje» i «kompleks manje vrijednosti» kod većeg dijela ratnog i poratnog komunističkog vodstva u Hrvatskoj.[4]

Ovaj osjećaj inferiornosti hrvatskih komunista lukavo su i uporno koristili srpski i slovenski komunisti, napose nakon rata, kad se radilo o stvaranju «nove» Jugoslavije. Zbog toga je startna pozicija hrvatskih komunista nakon II. svjetskog rata bila znatno slabija od odgovarajućeg položaja makedonskih, slovenskih i crnogorskih komunistą, koji su kao «predstavnici» naroda, što su bili potlačeni u staroj Jugoslaviji, tražili rekonstrukciju jugoslavenske države.

2. Građanski rat u hrvatskim zemljama, a posebno u Bosni i Hercegovini, bio je teži i vremenski duži, nego u ostalim predjelima tada nepostojeće Jugoslavije. Hrvati koji su se od 1941. do 1945. borili za opstanak NDH, u ogromnoj većini zadojeni rodoljubljem, a ne simpatijama za nacističku Njemačku i fašističku Italiju, najogorčenije su se suprotstavljali komunističkom partizanskom pokretu, i za to su morali platili najtežu cijenu od svih ostalih anti-komunističkih snaga u Jugoslaviji: masovne pokolje kod Bleiburga i Kočevja, na Križnom putu i u brojnim «političkim» klaonicama diljem cijele Jugoslavije.[5] Drugi protivnici komunizma u Jugoslaviji priključili su se prije završetka rata pobjedničkim partizanima /kao većina srpskih četnika/, ili su igrali znatno manju ulogu nego hrvatske vojne postrojbe, pa nisu bili izloženi najtežim represalijama. Iako su Hrvati bili nadprosječno zastupljeni i u redovima partizana, činjenica, da je sve do kraja rata oko 50 % hrvatskog pučanstva pružalo ogorčen otpor komunističkim osvajačima vlasti znatno je utjecala na stvaranje dubokih antipatija prema cijelom hrvat-

[3] O tome je dokumentarno pisao povjesničar i general F. Tuđman u svojoj knjizi *«Velike ideje i mali narodi»*, Zagreb, 1969.

[4] Vidi knjigu Bogdana Radice *«Hrvatska 1945.»*, München-Barcelona 1974. izdanje Knjižnice Hrvatske revije.

[5] O Bleiburškoj tragediji vidi zbornik časopisa «Studia Croatica» *«La tragedia de Bleiburg»*, Buenos Aires, 1963.

skom narodu, antipatija, koje su zahvatile ne samo vrhove KPJ, nego i pretežan dio svih Srba, a posebno Srbe-prečane, koji su uz Crnogorce bili vodeći sloj u komunističkim oružanim snagama.[6] Nikakve komunističke parole o «bratstvu i jedinstvu» nisu mogle smanjiti ovu mržnju na sve hrvatsko. I sami vodeći hrvatski komunisti zastupali su tezu, da hrvatski narod mora «ispaštati» za «grijehe» počinjene tokom rata.[7] Osim toga, Hrvati su u građanskom ratu u Jugoslaviji podnijeli najveće ljudske i materijalne žrtve između svih ostalih naroda te države, tako da je SR Hrvatska nakon 1945. bila jedina republika u novo-osnovanoj Jugoslaviji, koja je imala manje stanovništva nego prije rata, iako je od Italije dobila Istru.[8]

Ove slabosti znatno su smanjile manevarski prostor hrvatskih komunista, koji su uz to bili jugoslavenski integralci baš u vrijeme, kad je formalni federalizam «partizanske» Jugoslavije trebao biti pretvoren u političku stvarnost.

3. Formiranje komunističke Jugoslavije na federativnoj bazi još za vrijeme rata odmah je nakon konačne pobjede KPJ u borbi za vlast bilo de facto poništeno uvođenjem veliko-srpskog i staljinističkog centralizma. Umjesto da je potlačenim ne-srpskim narodima, u prvom redu Hrvatima, dala veći prostor za razvijanje nacionalnih posebnosti, kako bi mogli započeti «noyi» život, barem na istoj razini s prije vodećim srpskim i prije toleriranim slovenskim narodom, KPJ je svima dala formalno «ista» prava i na taj način Hrvate unaprijed osudila na niži položj na ljestvici «ravnopravnosti». Drugi, prije ugnjetavani narodi prošli su bolje. Makedonci su uskoro dobili povlaštenu poziciju zbog vanjsko-političkih razloga /bugarske aspiracije na Makedoniju/, Slovenci su uvijek bili «država u državi», Crnogorcima je dana vlastita republika, koju možda i nisu htjeli tražiti, a Hrvati su, kao i kosovski Albanci, uglavnom, bili prepušteni svojim srpskim «gospodarima».

Republičke granice u zapadnom dijelu Jugoslavije preuzete su sa zemljovida feudalne Austro-Ugarske monarhije, pa se dogodilo, da su Hrvati u svojoj središnjoj republici dobili manje teritorija od «naprednog» komunističkog režima, nego od «reakcionarne» vlade Cvetković-Maček /Banovina Hrvatska, ako izuzmemo Istru, bila je veća od sadašnje SR Hrvatske!/.

Formiranjem Republike Bosne i Hercegovine nastavljeno je tamo gdje je stalo zajedničko austro-ugarsko Ministarstvo financija. Uža Hrvatska izgubila je i neke krajeve, koje je imala za vrijeme Franje Josipa. Etnički princip primijenjen je, kad se radilo o Srbiji, a kad su bile u

[6] Hrvate se počelo okrivljavati i za propast stare Jugoslavije, u čemu je prednjačio srpski historičar Velimir Terzić i hrvatski renegat Viktor Novak, koji su objavili niz knjiga i članaka o «krivnji» Hrvata.

[7] Ponovno svraćamo pažnju na knjigu B. Radice *«Hrvatska 1945.»*

[8] O tome je jedini dokumentirano pisao hrvatski publicist Bruno Bušić u članku pod naslovom «Žrtve rata», */Hrvatski književni list,* Zagreb, srpanj 1969. br. 15.

pitanju hrvatske granice, onda se držalo i nekih ugovora iz vremena otomanske Turske.[9]

Sve to i ne bi bilo tako tragično, da je barem Republika Hrvatska mogla ostvariti svoja nacionalna, Ustavom zajamčena prava, i da je između nje i Bosne i Hercegovine došlo do prirodne suradnje, kao između dviju republika koje su teritorijem i stanovništvom uklopljene jedna u drugu, jer, prema riječima Stjepana Radića «...slobodne i ujedinjene Hrvatske nema bez Bosne i Hercegovine...»[10] Umjesto toga, u Hrvatskoj su na vlast došli komunisti «drugoga reda» /istaknutiji hrvatski komunisti nacionalne orijentacije pali su u ratu, ili su bili likvidirani nakon rata kao npr. A. Hebrag/ podčinjeni ne samo centrali u Beogradu, nego i svojim «kolegama» srpskim komunistima prečanima. Bosna i Hercegovina potpuno je dospjela u ruke srpskih komunista, ne rijetko došljaka iz uže Srbije.

Ovakova Hrvatska, iznutra oslabljena i neravnopravna prema vani, životarila je više od dva desetljeća nakon rata gotovo na rubu životnog minimuma, izložena teroru Rankovićeve tajne policije /OZNE, Udbe, SUP-a, KOS-a/, eksploataciji beogradskih velikosrpskih banaka i reeksportera[11] i nebrizi «svojih» hrvatskih komunista. Sve je to moralo veoma depresivno djelovati na one hrvatske komuniste, koji su i malo mislili vlastitom glavom i koji su sačuvali barem trunak nacionalnog osjećaja. Ali, ne mali broj hrvatskih komunista potpuno su se otuđili od svoje nacije i pretvorili u veće «Jugoslavene» od samih velikosrba kojima je to samo krinka.

4. Očitost nepodnošljivosti ovog političkog, gospodarskog i kulturnog stanja postala je jasna i onim hrvatskim komunistima, koji su Jugoslaviju prihvaćali kao jedino rješenje. Oni, međutim, dugo vremena nisu bili složni u pitanju, kako bi ovaj sklop problema trebalo riješiti. Uvidjevši, da bi nagomilavanje neriješenih problema, koji su više-manje svi bili povezani s nacionalnim pitanjem, moglo dovesti do političke eksplozije prije uvertire Titova povlačenja s vlasti i postepenog, ali stalnog uspona zvijezde Aleksandra Rankovića, oni su u savezu s makedonskim i slovenskim komunistima najprije oborili vođu veliko-srpskog krila u Partiji, A. Rankovića, uz istodobno isticanje većeg federalizma, povezavši to s pokušajem slabljenja financijsko-ekonomske moći beogradske Centrale i davanjem šireg prostora za slobodno izražavanje mišljenja u okviru prilično nejasne ideologije vladajućeg sustava. Sve to, dakako, nije smjelo dovesti u pitanje primat Federacije i jugoslavenstvo SKJ. Drugi hrvatski komunisti prišli su ovim problemima otvorenije i s receptima, koji su više

[9] Hrvatski književnik Petar Šegedin uspoređuje cijepanju Južne Hrvatske na dva dijela s Pakistanom, koji se nekoć sastojao od istočnog i zapadnog dijela. Vidi P. Šegedin: *Svi smo odgovorni?*, Zagreb, 1971.

[10] St. Radić, *Politički spisi*, Zagreb, 1971. Str. 289.

[11] Mešetarenje beogradskih «socijalističkih kapitalista» najbolje je raskrinkao hrvatski ekonomski stručnjak Hrvoje Šošić u svojoj knjizi *Za čiste račune*, Zagreb, 1970.

odgovarali stvarnim potrebama hrvatskog naroda. Oni su tražili faktično osamostaljenje republika i njihovih partija, tako da bi Federacija i centralni partijski organi postali samo njihov servis, a republike bi, ostvarivši istinsku državnost, postale preko svojih partija i državnih organa ne samo gospodari vlastite sudbine u unutrašnjoj politici, nego kroz vlastite organe i preko Federacije i međunarodni čimbenik u svojoj režiji. Ovo je jedno od važnijih pitanja, na kojemu se razbilo jedinstvo u vrhovima SKH, barem u njegovu Izvršnom komitetu.

5. S ovim u vezi važno je zabilježiti jedan po posljedicama opasan fenomen u duhovnom i političkom profilu nekih hrvatskih komunističkih vrhovnika jugoslavenske orijentacije. Hrvatska Partija oduvijek je imala jako, pa i većinom dominantno krilo jugoslavenskih integralista. Glavnu ulogu u tom krilu imaju srpski komunisti iz Hrvatske, ali to i ne začuđuje, kad se uzme u obzir nadmoćan položaj Srba u cijelom SKJ. S njima su se na život i smrt povezali oni hrvatski komunisti, koji jedinstvo Jugoslavije stavljaju iznad interesa hrvatskog naroda. Fenomenalnost ove pojave je u tome, što većina srpskih, slovenskih i makedonskih komunista, iako jugoslavenske orijentacije, ne gube svoj *nacionalni identitet* time što služe zajedničkoj Državi i Partiji, dok hrvatski komunisti jugoslavenski integralci redovno gube kontakt s vlastitim narodom i postaju nekakvi «Jugoslaveni« bez uporišta u bivšoj nacionalnoj sredini, ali istodobno nepriznati i od drugih. Ovi ih samo koriste, kad im ustreba.

Ova pojava «nadnacionalnih», ali ustvari anti-nacionalnih političara ima u Hrvatskoj stoljetnu tradiciju. Hrvati kao malen i nemoćan narod stoljećima su bili prisiljeni živjeti u uglavnom nepravnopravnim savezima sa susjednim jačim narodima. Tijekom ove mukotrpne «koegzistencije» u Hrvatskoj su se «iskristalizirali» slojevi i javljali pojedinci, koji su uvijek zagovarali makar i podčinjenu suradnju s nadmoćnim susjedima, vjerno služeći tuđincima na štetu vlastitog naroda. Oni nikako nisu mogli zamisliti, da bi hrvatski narod mogao živjeti samostalno, kao i brojni drugi isto tako mali narodi u Europi i svijetu. U vrijeme konačnog formiranja nacija, koje je u 19. stoljeću urodilo stvaranjem brojnih nacionalnih država u Europi, jedni su hrvatski «sporazumaši» surađivali s Madžarima i austrijskim Nijemcima, premda to više nije bilo potrebno, jer je turska opasnost bila odavno minula, dok su drugi zanesenjaci zagovarali stvaranje «ilirske», južno-slavenske, pa dapače i opće-slavenske države. Jedan dio njih otišao je tako daleko, da je od dalmatinskih Hrvata htio stvoriti posebnu naciju /autonomaši/, a drugi je cijeli hrvatski narod htio utopiti u nekakvu «jugoslavensku» naciju /integralni Jugoslaveni/. Komunisti su dugo vremena kolebali između jugoslavenskog integralizma i nacionalnog federalizma. No budući da su oni nacionalno pitanje u Jugoslaviji uglavnom shvaćali kao koristan objekt za osvajanje vlasti, njihove formule za rješavanje nacionalnog pitanja nisu imale mnogo veze sa stvarnim potrebama nacija. Kad su došli na vlast, komunisti su nacionalnom pitanju u Jugoslaviji prišli previše formalistički i isključivo s tzv. klasnih

pozicija.[12] Formalistički zato, što su proglasili «jednakost» između svih nacija u Jugoslaviji, premda su morali znati, da između povlaštene i podčinjenih nacija, konkretno između Srba i ostalih nacija u SFRJ, ne može biti jednakosti, dok podčinjeni narodi ne steknu sve ono, što su od postojanja Jugoslavije izgubili u borbi s veliko-srpskim Beogradom, i dok ne dobiju stvarna jamstva, koja će već u korijenu ugušiti novo rađanje veliko-srpske hegemonije. Slučaj Rankovića dokaz je formalizma rješenja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, a Karađorđevo je konačan krah svih komunističkih «napora» u tom smjeru. Isključivo s klasnih pozicija zato, što smatraju, da postoji jedinstvena jugoslavenska radnička klasa, koja je bila jednako ugnjetavana u Srbiji i ostalim dijelovima Jugoslavije. To ne samo nije istina, nego je i pokušaj stvaranja nekakve nove «jugoslavenske» nacije, drugim riječima nastavak politike Aleksandra Karađorđevića, Pere Živkovića i Milana Stojadinovića.[13]

Na temelju ovih činjenica nije teško zaključiti, da SKJ nije riješio nacionalno pitanje u Jugoslaviji, niti ga može riješiti. Hrvatsko pak pitanje najmanje mogu riješiti hrvatski komunisti integralni «Jugoslaveni», ti duhovni nasljednici madžarona, austrijskih legitimista, autonomaša i orjunaša.

6. O ekonomskom iskorištavanju Hrvatske od strane federalnih organa vlasti i veliko-srpskih banaka i reeksportera, o neravnopravnosti Hrvata u jugoslavenskoj vojsci, diplomaciji, u Federaciji, o sustavnom potiskivanju hrvatskog jezika i hrvatske kulture uopće, o namjernom zanemarivanju hrvatskog gospodarstva i o prešućivanju hrvatskog imena na svim područjima javnog života postoji dobro dokumentirana literatura iz doba Hrvatskog proljeća, tako da o tome nije potrebno posebno raspravljati. Sve te pojave, međutim, mogu se smatrati posljedicama prije navedenih propusta «jugoslavenojušćih» hrvatskih komunista i agresivne politike veliko-srpskog dijela SKJ, koji nije ništa naučio iz katastrofa Kraljevine Jugoslavije. U taj veliko-srpski dio spada i J. B. Tito, premda je prema krštenici neki polu-Hrvat.

Pet godina nakon Karađorđeva u Hrvatskoj se nalaze na vlasti srpski komunistički nacionalisti /Dragosavac, Baltić, Ugrčić/ u savezu s hrvatskim komunistima jugo-integralcima /Bakarić, Bilić, Planinc/. Ova kombinacija je najgora upravo zato, što ni teoretski ni praktički ne može pridonijeti bilo kakvom rješenju napetih nacionalnih odnosa u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Predstavnici Srba u SKH i SK BiH najmanje su prikladni da pruže ruku pomirnicu hrvatskom narodu. Oni i u ideološkom pogledu spadaju u najortodoksnije, u staljinističko krilo SKJ.

Savezi komunista u obje hrvatske republike uglavnom se oslanjaju

[12] O odnosu hrvatskih komunista prema nacionalnom pitanju prilično objektivno piše hrvatski povjesničar Ivan Jelić u svojoj knjizi *Komunistička partija Hrvatske* 1937-1941.», Zagreb, 1972.

[13] Manipulacije oko nacionalne pripadnosti stanovništva SFRJ temeljito je opisao J. Petričević u knjizi *«Nacionalnost stanovništva Jugoslavije»*, München-Barcelona 1973., izdanje KHR.

na saveznu represivnu vlast /vojsku, Udbu i miliciju/, jedan dio šovinistički orijentirane srpske manjine, hrvatske i «muslimanske» oportuniste i pokorne sluge vlasti, te na neizmjernu političku nezainteresiranost širokih slojeva naroda. Zbog ovakvog političkog stanja teško je i gotovo nemoguće rješavati najosnovnije gospodarske probleme. Nacionalno nezadovoljeni narodi nisu skloni žrtvama za općenarodne stvari. Oni izbjegavaju sve napore za postizavanje zajedničkih ciljeva i teže afirmaciji jedino na privatnom planu. To u još većoj mjeri vrijedi i za kulturni život. Prije svega, veće uspjehe na području kulture jedino je moguće postići u uvjetima slobode, demokracije i nacionalne ravnopravnosti. Gdje toga nema, vlada «kulturna žabokrečina», opada razina umjetničkih djela i većina energije kulturnih radnika troši se za stjecanje osobnih pozicija u «kulturnom» životu, koji usmjerava i nadgleda Partija i njezini komesari. Stoga i ne začuđuje, što istinska i stvaralačka hrvatska inteligencija bojkotira sadašnji režim u Hrvatskoj. Oni koji se istrčavaju u prve redove, obično su cinički oportunisti, zagriženi dogmatici i neplodni karijeristi. Rezultati njihovih nastojanja neće ostaviti dublje tragove na hrvatskoj kulturnoj njivi.

Analiza sadašnjih političkih, gospodarskih i kulturnih prilika u Hrvatskoj zbog prije navedenih činjenica nužno mora završiti mračnim zaključima. U ovom trenutku teško je pronaći i jedan svijetli tračak. Pa ipak, i sadašnja medalja hrvatske stvarnosti ima dvije strane. Na duži rok, sadašnje je stanje neodrživo. Koliko će ono trajati, teško je reći. Za sada se teško može zamisliti, da bi neko evolutivno mijenjanje prilika kod nas dovelo do novog izdanja Hrvatskog proljeća. No najveća bi tragedija bila, ako bi Jugoslavija, a time i Hrvatska, pala pod apsolutnu dominaciju Sovjetskog Saveza. U tom bi slučaju izgledi za poboljšanje situacije kod nas bili odgođeni za desetljeća. Međutim, to se ne mora dogoditi. Promjene na bolje u Hrvatskoj, po svoj prilici, izbit će naglo i žestoko. Može se tvrditi, da one neće niknuti samo iz unutrašnjih suprotnosti u Jugoslaviji, već će biti kombinacija unutarnjeg raspadanja i vanjske intervencije. U tome će dvije svjetske super-sile imati svoju riječ, ali i narodi koji obitavaju SFRJ te njezini susjedi.

JUGOSLAVIJA NA GRANICI DVAJU SVJETOVA

Nakon pomirenja Hruščova i Tita godine 1955. /Beogradska deklaracija/ izgledalo je, da su suprotnosti između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije konačno izglađene i da je Moskva u svemu sporazumna s međunarodnom ulogom Jugoslavije i važnijim posebnostima njezina unutrašnjeg razvitka. Jugoslavenski angažman u tzv. vanblokovskoj ili nesvrstanoj politici nije škodio Sovjetskom Savezu, već mu je, naprotiv, djelomično bio vrlo koristan. Koristan utoliko, što su vanblokovski saveznici Jugoslavije redovno postajali protivnici Sjedinjenih Američkih Država i Zapada uopće /Egipat i brojne afričke i azijske zemlje/. Premda su ove države redovno imale svoje razloge za anti-američke stavove i akcije, ne može se odbaciti tvrdnja, da ih u tome nije obilno potpomagala jugosla-

venska politika i diplomacija. Osim toga, na brojnim se primjerima može dokazati, da je Jugoslavija u nekim zemljama Azije i Afrike pripremala teren za kasniju sovjetsku infiltraciju, kao npr. u Indiji i Siriji.

Teško je ustvrditi, da li je to bila dobrovolja «podjela rada» između dviju komunističkih država, ili pak vanjsko-politički «danak» Jugoslavije moćnom Sovjetskom Savezu. Možda jedno i drugo. Ne smije se zaboraviti, da je važan element vanjske politike i Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, osim obrane vlastitih državnih interesa, i marksistička ideologija, dakle ista ili slična ideologija, kojoj je konačan cilj, osim različitosti metoda, poznat: širenje komunizma sve do konačne pobjede u cijelom svijetu.

Unatoč podudaranosti bitnih dijelova sovjetske i jugoslavenske vanjske politike, Jugoslavija ipak nije običan sovjetski satelit. Prije bi se moglo reći, da je partner na istim ili sličnim ciljevima. Za praktičnu politiku prilično je irelevantno, da li Beograd dobiva «naređenja» iz Moskve, ili svoju vanjsku politiku samostalno podešava ciljevima sovjetske vanjske politike. Konačni rezultati su uglavnom isti.

U ovom kontekstu treba ustvrditi, da je Karađorđevo bilo svojevrsna prekretnica i u vanjskoj politici SFRJ. Možda ne toliko nagla i krupna, kao ona nakon sukoba sa Staljinom godine 1948., ali svojom dalekosežnošću veoma opasna.

U čemu se sastoji novije jugoslavensko približavanje sovjetskom bloku? Potpuno je jasno, da u gotovo svim vanjsko-političkim potezima Beograd slijedi Moskvu, a u nekim je i nadmašuje, na primjer u izrazito pro-arapskoj politici na Srednjem istoku. Rumunjska, koja je članica Varšavskog ugovora, vodi znatno elastičniju politiku prema Arapima i Izraelu nego Jugoslavija. U drugom važnom pitanju sovjetske politike, u zagovaranju cementiranja statusa quo u Europi, Jugoslavija se apsolutno drži sovjetske linije. U bitnom je interesu Sovjeta, da se prilike u Europi «konsolidiraju» prema željama, koje su iznijete na Konferenciji o sigurnosti i suradnji u Europi. Oni su željeli, da Zapad i formalno prizna sva sovjetska poslijeratna osvajanja, i to zajamči nepovredivošću granica. Time bi se eksplozivno pitanje ponovnog ujedinjenja Njemačke odgodilo za «sva vremena» i Sovjetima osiguralo mir na zapadnim granicama njihova imperija, tako da Moskva dobije slobodne ruke na kineskoj granici i, ako bude potrebno, upokori «revizionističku» crvenu Kinu vojnom intervencijom, pa i preventivnim atomskim ratom. U politici prema zemljama «trećeg svijeta» Moskva se aranžirala s Beogradom svjesna činjenice, da su jugoslavenski emisari na nekim područjima uspješniji u radu na širenju svjetskog komunizma, nego sovjetski.[14]

U praktičnim vanjsko-političkim akcijama Sovjetski Savez i Varšavski ugovor obilno se «koriste» uslugama Jugoslavije, što se najuvjerljivije očitovalo prigodom zadnjeg rata između Izraela i nekih arapskih država.[15]

[14] Vidi članak «Što je Brežnjev zahtijevao od Tita», *Nova Hrvatska*, 15. 12. 1974.

[15] V. čl. «Sovjeti mogu biti zadovoljni Jugoslavijom», *NH*, 5. 11. 1973.

Pa ipak, unatoč svemu tome, Sovjeti, izgleda, nisu potpuno zadovoljni s onim, što su zadnjih godina postigli u Jugoslaviji. Formalno je između Moskve i Beograda sve u redu, ali Sovjetski Savez, kao jedina svjetska sila koja vodi vanjsku politiku na duge rokove i u raznim varijantama, već se sada sprema za vrijeme izbijanja opće krize u Jugoslaviji, koja bi se mogla pojaviti ubrzo nakon Titova silazka s političke pozornice. U ove pripreme spadaju rat živaca, vođen priređivanjem vojnih manevara na jugoslavenskim granicama i aktiviranje pro-sovjetskih skupina u samoj Jugoslaviji. Manevrima se želi istaknuti, da su Sovjeti uvijek spremni, da vojne vježbe samo jednim naređenjem glavnokomandirajućeg zapovjednika Varšavskog ugovora pretvore u preventivnu akciju u svrhu «obrane socijalizma» u Jugoslaviji, a akcijama kominformovskih elemenata ukazuje se na postojanje unutar-jugoslavenskih prosovjetskih snaga, koje bi u datom trenutku mogle pozvati u pomoć, da se taj «socijalizam spasi».[16] Slučaj Čeho-Slovačke je poučan, premda se u jugoslavenskim prilikama ne bi trebao odvijati prema tom «uzoru».

Opasnost od potpune sovjetizacije Jugoslavije veća je, nego što se obično misli zato, što je Tito u Karađorđevu i u kasnijim čistkama uklonio gotovo sve one u SKJ, koji su bili odlučni protivnici sovjetske vrste komunizma. Za sadašnje partijske vrhove ne može se reći, da su zgoljni vazali Moskve, ali kad ih se silom odstrani s tih položaja, što u pogodnom trenutku neće biti teško, u SKJ ostat će ogroman broj pokornih, neaktivnih i neodlučnih, koji će se pridružiti dinamičnoj pro-sovjetskoj skupini, a sve pod parolom «spašavanja socijalizma». Možda neki misle, da bi se taj razvitak mogao zaustaviti nekim čudesnim aktiviranjem političara Hrvatskog proljeća i liberalnog krila srpske, slovenske i makedonske Partije, ali veliko je pitanje: da li bi oni imali vremena i snage da promijene situaciju u zadnjem trenutku. Uostalom, Moskva i ne bi morala uputiti tenkove u Jugoslaviju, ona bi se mogla «zadovoljiti» i time, da njezini ljudi «bezbolno» zauzmu vlast u Beogradu i tako Jugoslaviju, pozivajući se na nemiješanje u unutarnje stvari, ne samo vanjsko-politički, već i unutrašnjo-politički privežu uz Varšavski ugovor. Zapad bi se jednoga dana jednostavno mogao naći pred fait accompliom.

Teško je zamisliti, što bi Zapad mogao učiniti u slučaju konačnog povratka Jugoslavije u sovjetski blok, no već se sada može reći, da Zapad ne bi reagirao jedinstveno. Reagirajući svaka na svoj način, zapadne bi države čekale što će učiniti Amerika, i to, po svoj prilici, preko Atlantskog pakta.

Ovdje se postavlja pitanje: da li Sjedinjene Američke Države i Zapad kao cjelina žele očuvati Jugoslaviju i pod cijenu sukoba sa Sovjetskim Savezom i Varšavskim ugovorom? Iz brojnih američkih službenih izjava jasno se može zaključiti, da Washington podržava «nezavisnu», «neangažiranu» itd. Jugoslaviju, što se u praksi očituje u pomoći, koju Titov režim prima od Amerike /zajmovi, isporuke oružja, diplomatska suradnja itd./. Međutim ovo nikako ne znači, da Amerikanci ne bi promijenili

[16] V. čl. «Tajna suđenja u Peći i Titogradu», *NH*, 1. 10. 1974.

svoju politiku, ako bi uvidjeli, da *sigurno gube* i ono malo utjecaja, koji imaju ili misle da imaju u Jugoslaviji. U svakom slučaju, Sjedinjene Američke Države i Zapad nisu se dogmatski odlučili na očuvanje Jugoslavije. Budući da SFRJ ne spada u utjecajnu zonu Atlantskog pakta, nego tek u nešto što se naziva «sivom zonom» /Dean Rusk/, teško je predpostaviti, da bi se NATO upustio u vojnu avanturu, ako bi Sovjeti htjeli u Jugoslaviji dobiti ono, što misle da im «pripada», a to je barem istočni dio SFRJ.

Prilike u Europi u sferi odnosa između dvaju blokova razvijaju se u zadnje vrijeme u smjeru međusobnog prilagođivanja i smirenja, što je za dogledno vrijeme zapečaćeno na završnim sjednicama Konferencije o sigurnosti i suradnji u Europi. Zna se da komunistički Istok ipak neće odustati od javne agitacije i konspirativne djelatnosti protiv demokratskog Zapada, ali sve će se to odvijati *izvan područja međunarodnih odnosa,* tako da će u među-državnoj politici u Europi doći do stanovitog zatišja. Ovo neće vrijediti za sve države, nego samo za one sa stabiliziranom unutrašnjom politikom. Jer, u ovo naše doba sve intenzivnije međunarodne suradnje teško je i gotovo nemoguće dijeliti unutrašnju od vanjske politike. Za Jugoslaviju to konkretno znači, da će njezini neriješeni unutarnji problemi morati naći odraz u vanjskoj politici, koja će zbog toga postati sve nesigurnija, nemirnija i agresivnija. Jugoslavija bi u opće-europskoj «harmoniji» bila jedna od rijetkih država, koja bi smetala miran razvitak odnosa među narodima i ideološko-političkim blokovima. Ona bi mogla postati kamen smutnje u suradnji između Istoka i Zapada na našem kontinentu. U takvoj situaciji, Hrvatska bi zbog svoje važnosti za Zapad i svoga strategijski važnog položaja na Jadranu i Sredozemlju mogla odigrati presudnu ulogu u sazrijevanju misli na Istoku i Zapadu, da se taj kamen spoticanja napokon ukloni s puta opće-europske suradnje.

HRVATSKE MOGUĆNOSTI NA PRAGU VELIKIH PROMJENA

Kaže se, da je politika «umijeće mogućega», ali isto je tako istina, da je politiku nemoguće voditi bez dalekosežnih perspektiva, bez vizionarskog pogleda u budućnost, pa makar on za sada izgledao čudan i «nemoguć». Osnivač židovske države David Ben Gurion je rekao: «Tko ne vjeruje u čuda, taj nije realist.» Ovo ne znači ništa drugo, nego da bismo i mi Hrvati trebali voditi, doduše, realističnu politiku, politiku koja vodi računa o svim tvrdoglavim činjenicama naše nacionalne stvarnosti i svijeta oko nas, ali i politiku, u kojoj bismo već sada predvidjeli neke razvitke, što bi se mogli dogoditi u vrijeme raspada Jugoslavije. Naša nacionalna politika ne bi ni za trenutak smjela odustati od skrajnjih ciljeva naše borbe: *prava na samoodređenje, stvaranja vlastite neovisne države i organiziranja specifično našeg demokratskog života sa svim socijalnim tečevinama suvremenog slobodnog društva.* Put do ovih ciljeva

može biti krivudav i posut povremenim kompromisima, ali njegov smjer prema glavnim idealima nikada ne smije biti doveden u pitanje!

Politiku nije moguće voditi bez ideala, ali ideali nisu dovoljni, da neka politika bude uspješna. Uspjeh svake politike zavisi od pravilne ocjene stvarnosti, od odlučnosti, da se tu stvarnost iskoristi u vlastite svrhe, od materijalnih sredstava potrebnih za ostvarenje političkih ciljeva, a i od mnogo sreće.

Mi smo Hrvati do sada uvijek bili skloni da naš položaj u Jugoslaviji gledamo izdvojeno od ostalih njezinih problema, što je često rezultiralo pesimističkim zaključcima. No koliko god su sadašnje prilike u Hrvatskoj vrlo teške, ne smije se zaboraviti, da je naša domovina jedina republika u Jugoslaviji, od koje će u krajnjoj konzekvenci zavisiti sudbina te heterogene države. Ali, mi nismo sami! Postoje još barem dva područja, koja su potencijalno veoma opasna za opstanak Jugoslavije: Kosovo i Makedonija. Kosovo zbog toga, što će Albanci u SFRJ za oko 10 do 20 godina postati po brojčanosti treća nacija, gotovo isto tako jaki kao njihovi sunarodnjaci u matici-zemlji Albaniji, pa će biti posve prirodno, da još više teže spajanju svoga nacionalnog teritorija matici-zemlji. Činjenica, da Albanci u Jugoslaviji bolje materijalno žive od svojih sunarodnjaka u NR Albaniji, do sada nije djelovala suprotno njihovim željama za ujedinjenjem. Jednoga dana prilike bi se mogle tako razviti, da kosovski Albanci zatraže posebnu republiku i nakon toga spajanje s maticom-zemljom. To bi velikosrpske snage, koje su još uvijek emocionalno angažirane uz Kosovo, odvelo dalje od Hrvatske, što bi izazvalo smanjenje vojno-policijskog pritiska u hrvatskim pokrajinama.

Druga neuralgična točka u SFRJ je Makedonija. Bugari nikako ne žele odustati od svojih zahtjeva za tim teritorijem, a, kako izgleda, i u samoj Makedoniji postoje pro-bugarske snage. Tradicionalno Bugari su najvjerniji saveznici Sovjetskog Saveza. Ukoliko Moskva želi oslabiti Jugoslaviju, da bi je još više dobila pod svoju kontrolu, ili pak barem *djelomično* priključila Varšavskom ugovoru, dovoljno je da zdušno pomaže stare bugarske aspiracije na Makedoniju.

Bez Kosova i Makedonije Jugoslavija ne bi bila ono što je sada. U takvoj situaciji na dnevni bi red došlo i pitanje Hrvatske. Naime, dok su Makedonija i Kosovo područja, koja se nalaze dosta daleko izvan mogućeg utjecaja Zapada i kao takova nisu previše opasna za vojne pozicije zapadnih država na Sredozemlju, Hrvatska je svojom dugom i dobro razvijenom obalom s nekoliko luka od prvorazredne važnosti za Zapad i NATO. Ako bi hrvatska jadranska obala pala u ruke Sovjetskog Saveza, zapadne bi pozicije u Italiji i na obalama Sredozemnog mora bile životno ugrožene.

U slučaju, da pro-sovjetske snage u Jugoslaviji u suradnji s Varšavskim ugovorom ne uspiju staviti Zapad pred gotov čin munjevitim priključenjem Jugoslavije sovjetskom bloku, nego se Moskva odluči na postepeno rezanje «jugoslavenskog kolača», teško je zamisliti, da bi Zapad mogao ravnodušno gledati na prodor sovjetskih tenkovskih kolona na

Jadran; NATO bi morao reagirati, da tu obalu sačuva, ako ne za sebe, a onda barem kao «neutralnu zonu» između dvaju blokova sila.

Hrvati u svakom slučaju imaju brojne idealne i materijalne razloge, da apeliraju na solidarnost Zapada. Prema svojoj kulturi, religiji, zasadama civilizacije, ekonomskim i prometnim vezama, svojim morem itd. Hrvati /skupa sa Slovencima/ nesumnjivo su dio Zapada, zapadne polovine našeg kontinenta. Iako realna politika često omalovažava ove argumente, njih se ne smije zanemariti, barem ne za pregovaračkim stolom.

Kako rekosmo, kao plod unutarnjih slabosti i vanjske intervencije, podjela Jugoslavije na zapadni /Slovenija i Hrvatska/ i istočni dio /Srbija/ spada u sferu mogućega. Ova podjela ima izglede na ostvarenje uz suradnju Istoka i Zapada, to jest dviju vodećih sila, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza.

Premda to na prvi pogled može izgledati čudnovato, od podjele Jugoslavije «profitirali» bi i Zapad i Istok.

Pogledajmo koliko bi to koristilo Sovjetskom Savezu i njegovom bloku. Komunizam sovjetske orijentacije napokon bi se oslobodio od jedne šizme, koja je, doduše, u zadnje vrijeme mnogo izgubila na atraktivnosti u istočnoj Europi, ali koja još postoji barem kao nekakva «nada», pa kao takova stvara nemir i tamo, gdje nema izgleda na realizaciju. Nestankom «jugoslavenskog modela» došlo bi u prvi mah do zaoštravanja discipline u istočno-europskim partijama, ali može se predpostaviti, da bi Sovjeti, kao spretni političari, nakon ove pobjede bili blaži prema svojim saveznicima, a oni bi, ne šiljeći na Titov «srednji put», tražili vlastita rješenja.

Ako bi se Sovjeti u suglasnosti sa Zapadom zadovoljili «istočnom» Jugoslavijom, pri čemu bi se stvorile države Velika Bugarska /priključenjem Makedonije/, Velika Albanija /priključenjem Kosova/ i Velika Srbija /spajanjem Crne Gore i Srbije/, Varšavski bi ugovor izbio preko pruge Beograd-Bar na Jadran i time bi Moskva napokon zadovoljila svoje stare ambicije još iz vremena carske Rusije. Zapadu ovaj dolazak Sovjeta na Jadransko more ne bi ni izdaleka toliko škodio, koliko da oni zauzmu cijelu jadransku obalu. Uostalom, danas se gotovo svi sporni svjetski problemi, pa i teritorijalni, rješavaju kompromisno: podjela Jugoslavije na «istočnu» i «zapadnu» bila bi klasičan kompromis dvaju giganata, od kojega bi svaki imao neprelazne koristi.

Podjela Jugoslavije koristila bi i Zapadu. Na mjesto jedne nesigurne i za Sovjete «privlačne» Jugoslavije, na Jadranu bi bila uspostavljena jedna ideološko-politički prozapadna i, ako je potrebno, vojnički neutralna demokratska Republika Hrvatska. Ona bi skupa s demokratskim i neutralnim državama Slovenijom i Austrijom predstavljala «otok mira» na veoma osjetljivom mjestu do sada vojnički slabo osigurane granice na opasnoj međi Istoka i Zapada. Zahvaljujući snažnoj Zapadnoj Njemačkoj i ovom «cordon sanitaireu», granica između Zapada i Istoka od Baltičkog do Jadranskog mora bila bi jedna od najstabilnijih u svijetu. To bi pridonijelo osiguranju mira na našem kontinentu i na kraju krajeva plodnoj suradnji dvaju protivničkih blokova.

HRVATI U INOZEMSTVU I NJIHOV UDJEL U OSLOBOĐENJU DOMOVINE

Nikada u povijesti našega naroda nije toliko mnogo Hrvata boravilo u inozemstvu koliko u zadnjih deset godina. Računa se, da samo u Zapadnoj Europi ima oko 800 000 hrvatskih radnika i članova njihovih obitelji. Naši ljudi uglavnom su skoncentrirani u Zapadnoj Njemačkoj, Austriji, Francuskoj i Skandinavskim zemljama. Koliko god je ovaj boravak Hrvata u inozemstvu opasan za kompaktnost nacionalnog tijela u Domovini, on ima i svoje pozitivne strane. Hrvati u zapadnom inozemstvu imaju prilike da upoznaju blagodati demokracije i da, osim materijalnih probitaka, steknu i stanovite pozitivne društvene i političke navike. Svjesna ove opasnosti, komunistička vlast u Jugoslaviji organizirala je brojne mreže nadgledanja i teroriziranja svojih «privremeno zaposlenih građana u inozemstvu».[17] Međutim, svi ovi napori beogradskih, jednim dijelom terorističkih organa, nisu ni izdaleka toliko «uspješni», koliko Jugoslavija u njih ulaže sredstava. Jedan od glavnih ciljeva jugoslavenskih službenih i poluslužbenih predstavništava u inozemstvu /u koje treba ubrojiti jugo-klubove, informativne centre i športska društva/ je dijeljenje emigracije od «gastarbajtera». To Beogradu do sada nije, a vjerojatno i neće uspjeti. Prema nekim procjenama, jugoslavenske agenture na Zapadu kontroliraju najviše 5 % «gastarbajtera», iako ih u tome pomažu vlasti stranih država /npr. u SR Njemačkoj sindikalna organizacija «Arbeiterwohlfahrt»!/. Praktično, između radnika s putnicama i emigranta nema «umjetnih» granica, koje jugoslavenske vlasti i njihove ekspoziture u inozemstvu žele podići. Ova činjenica je od prvorazredne važnosti za djelovanje demokratskih Hrvata u inozemstvu.

Unatoč brojnim nedaćama emigrantskog života često objektivne naravi, kao što su raspršenost diljem cijelog svijeta, pomanjkanje materijalnih sredstava i pretjerana heterogenost političkog spektra, demokratski Hrvati i njihove organizacije u slobodnom svijetu mogu dati svoj obol oslobođenju Domovine, ali pri tome moraju imati pred očima nekoliko osnovnih «pravila» o suštini i načinu svoga djelovanja, koja nitko ne smije prekršiti. Ponajprije, hrvatsko izbjeglištvo i iseljeništvo *nikako ne smije sebe proglasiti legitimnim predstavnikom čitavog hrvatskog naroda.* Mi se baš za to borimo, da Hrvati u Domovini dobiju mogućnost, da na demokratski način izaberu svoje predstavništvo i napokon uzmu sudbinu u svoje ruke. Međutim, Hrvati u inozemstvu su dužni, da pred stranim svijetom tumače želje, zahtjeve i potrebe hrvatskog naroda u cjelini, jer je on u tome spriječen brutalnom silom jugo-komunističkog režima. Uz to, hrvatska emigracija mora svim legitimnim sredstvima raditi na slabljenju Jugoslavije u inozemstvu i, prema mogućnostima, u zemlji; od raspada Jugoslavije zavisi i njezina sretnija budućnost. Usporedno s time, hrvatsko se izbjeglištvo i iseljeništvo mora spremati za vrijeme nakon propasti Jugo-

[17] O položaju najveće «kolonije» hrvatskih radnika na Zapadu, u SR Njemačkoj pisala je *«Nova Hrvatska»*, u brojevima 9., 10. i 16. godine 1974.

slavije, kad ćemo u Domovini trebati organizirati slobodan i demokratski život naroda u vlastitoj državi. Savjeta o tome ima mnogo, što samo po sebi nije štetno, ali takva premišljanja moraju biti temeljitija i imati više veze sa stvarnošću. Mi ćemo iznijeti neke prijedloge ne pretendirajući na cjelovitost i konačnost, pa ako bi neki od njih izazvali konstruktivnu diskusiju, jedan dio njihove namjene bio bi ispunjen:

1. U hrvatskom izbjeglištvu veoma je rasprostranjena i popularna ideja o okupljanju svih emigrantskih organizacija i istaknutih pojedinaca pod zajednički krov, pa se često, premda pogrešno misli, da je to dovoljno, da nas svijet prizna barem kao alternativu sadašnjem režimu u Domovini. Pokušaji okupljanja svih hrvatskih snaga u inozemstvu bez sumnje su kao ideja pozitivni, ali iskustvo je pokazalo, da ovo stvaranje zajedničkog predstavništva više manje samo odozgo /što je slučaj s Hrvatskim Narodnim Vijećem/, nije dobro rješenje, i to zbog više razloga.

Put do zajedničkog predstavništva Hrvata u inozemstvu morao bi voditi od demokratskog konstituiranja svojevrsnih *«osnovnih organizacija»* politički zainteresiranih izbjeglica, preko stvaranja *udruženja* tih organizacija u pojedinim zemljama, do obrazovanja neke vrste *parlamenta* svih tih udruženja. Prije toga trebalo bi svladati niz prepreka i sporazumjeti se o načinu okupljanja najprije na neslužbenim dogovorima, da bi se kasnije prešlo na formalno konstituiranje «osnovnih organizacija». Parlament ili sabor udruženjâ trebao bi izabrati *Zajedničko predstavništvo Hrvata u inozemstvu.* Budući da se nalazimo u zapadnom inozemstvu, ni sabor ni Zajedničko predstavništvo ne bi smjeli biti opterećeni pojedincima ni organizacijama, za koje se na Zapadu smatra da su kompromitirani u II. svjetskom ratu. Nitko nas neće priznati, a još manje će s nama surađivati, ako se na čelu naših organizacija i udruženja pojave pojedinci i organizacije, koje su u prošlom ratu odigrali neku političku ulogu. Naša je unutrašnja stvar, da ih i nadalje zadržimo u radu za hrvatsku stvar, ali u drugom ili trećem redu ove borbe. Ako su rodoljubi, oni bi to morali i sami shvatiti.

2. Hrvatske organizacije i neovisni pojedinci u inozemstvu trebali bi se sporazumjeti o načinu međusobne suradnje i odnosa s namjerom, da se zauvijek isključe sve suvišne i necivilizirane polemike i stvori teren za konstruktivne zajedničke akcije, čija će se *vrijednost mjeriti isključivo prema konkretnim rezultatima.* Za hrvatsku stvar nije štetno, ako razne skupine i pojedinci imaju suprotna mišljenja, ali veoma je pogubno, ako međusobne polemike idu u korist tvrdnji neprijatelja o međusobnom obračunavanju emigracije.[18] Posebnost je emigrantskog života, da ne poznaje izvršnu vlast i da njegova javnost nema onu moralnu ulogu, koju inače ima javnost u organiziranim državama sa zdravim društvom, pa stoga izbjegličke organizacije i novine moraju i te kako paziti, da suvišnim

[18] O nezdravim polemikama u našoj emigraciji vidi članke pod zajedničkim nazivom «Opasno mahanje motkom nad glavama hrvatskih intelektualaca», *HR,* rujan 1974., br. 3.

polemikama ne svraćaju pozornost s raskrinkavanja glavnog neprijatelja: velikosrpskog komunističkog režima u Jugoslaviji.

3. Sabor hrvatskih organizacija u inozemstvu trebao bi biti zaista *reprezentativan,* to jest u njemu bi trebale biti sve najvažnije stranke, organizacije i skupine. Tako npr. nema nikakvog smisla stvoriti neko Hrvatsko Narodno Vijeće bez sudjelovanja naše najveće tradicionalne domovinske stranke, HSS. Pa ipak, hrvatska emigracija se mora pomiriti s time, da će jedan dio njezinih organizacija ostati izvan udruženja u pojedinim državama i izvan sabora. Jedni se neće htjeti učlaniti, druge ne bi trebalo primiti. Sabor i Zajedničko predstavništvo trebali bi biti *radna tijela,* a ne samo uredi za slanja raznih peticija i prosvjeda. Ona bi trebala djelovati prema načelima *demokratskog dogovaranja* i kao tijela s kolektivnom odgovornošću, baveći se samo *konkretnim zadacima.* Ako bi postojali samo zbog imena, onda je bolje da ih nema.

4. Paralelno s radom na okupljanju hrvatskih snaga u inozemstvu trebalo bi raditi na *demokratizaciji hrvatskih izbjegličkih redova.* U hrvatskoj emigraciji pojavilo se u zadnje vrijeme nekoliko skupinica i «stranaka», čiji su ciljevi sumnjivi, pa i opasni /propagiranje suradnje sa Sovjetskim Savezom!/, a organizatori nepoznati ili po zlu poznati agenti stranih sila. Ove «nove snage» /radi se o malobrojnim skupinicama bez većeg oslonca u ogromnoj masi hrvatskog izbjeglištva i iseljeništva/ zagovaraju pustolovne podhvate u Domovini i inozemstvu, premda dobro znaju, da za to nisu sazrele prilike. One za takve akcije nisu ni sposobne, što je tako očito iz njihova pseudorevolucionarnog «teoretiziranja» iz dalekih i sigurnih prekooceanskih skloništa, «teoretiziranja» koje nema nikakve veze s domovinskom stvarnošću. Do sada su svi ti podhvati, toliko hvaljeni u publikacijama ovih nazovi «revolucionara», redovno doživljavali krvave neuspjehe i služili neprijateljskoj propagandi protiv legitimnih interesa hrvatskog naroda. Demokratski orijentirani Hrvati trebali bi energično ukloniti iz svojih redova ove agente-provokatore, a ako to nije moguće, onda ih bojkotirati i izbjegavati na svakom koraku.

5. Umjesto neoplodnih internih polemika i verbalnog «revolucionarstva», hrvatska bi emigracija trebala *svu svoju energiju i sva svoja sredstva upotrijebiti u borbi za afirmaciju hrvatskih prava i protiv komunističkog režima u tamnici naroda Jugoslaviji, kao i protiv njezinih agentura u inozemstvu.* No uvijek treba imati na umu, da postoje akcije o kojima nikako ne bi trebalo raspravljati u javnosti: pred neprijateljima nikako ne treba odkrivati karte. S druge pak strane, od prvorazredne je važnosti dopušteni javni rad kao npr. raskrinkavanje laži jugo-komunističkog režima na hrvatskom i stranim jezicima. Također su važne mirne i efektne demonstracije protiv terora u Domovini. Na području kulture može se mnogo toga učiniti, da svijet sazna tko smo i kamo pripadamo. Trebalo bi pripremati i kadrove za demokratsku sutrašnjicu u Hrvatskoj. Ukratko rečeno: trebamo se okupljati i pripremati, da bismo u dogledno vrijeme postali čimbenik, na koji mogu računati Domovina i inozemstvo.

6. Jedan od važnijih zadataka hrvatske inteligencije i svih koji politički misle među Hrvatima u inozemstvu trebalo bi biti *pripremanje programa izgradnje buduće demokratske hrvatske države.* Jer, hrvatskom je narodu stalo ne samo do osnivanja slobodne Republike Hrvatske, nego za nj je od *iste važnosti i pitanje kakva bi ta Hrvatska trebala biti!* Nije svejedno, da li će buduća Hrvatska biti demokratska ili totalitarna država. Nabacit ćemo samo nekoliko pitanja, na koja bi u ovom programu trebalo naći odgovore.

Kako bi trebao izgledati administrativno-politički sustav u budućoj Hrvatskoj? /U svakom slučaju pluralistički, ali da li prema zapadnom uzoru ili barem u prijelaznom periodu koalicija svih rodoljuba?/. Na koji način bi trebalo izvršiti prijelaz iz sadašnjeg državno-kapitalističkog sistema u mješoviti privatno-državni gospodarski sustav post-komunističke Hrvatske? Na koji način izbalansirati odnos između «državnog» i privatnog vlasništva, da se udopunjavaju, a ne jedan drugome škode? Što bi trebalo učiniti od velikih poduzeća, s kojima sada upravlja Partija i njezina tehnokracija? Da li bi npr. trebalo uvesti tzv. «narodne akcije» u velikim tvrtkama?

Kako radništvu dati mogućnost da stvarno postane vlasnik i korisnik plodova svoga rada, a da ne bude izloženo manipuliranju birokracije i politiziranih menedžera? Koju bi ulogu imale strukovne organizacije kao sindikati i zemljoradnička udruženja? Kakav bi bio položaj Srba u hrvatskim zemljama? Kakav bi status dobila Pravoslavna Crkva u Hrvatskoj? Gdje treba tražiti uzore za pravedno i trajno rješenje pitanja Srba i Pravoslavne Crkve /Šveđani u Finskoj, Nijemci u južnom Tirolu, Mađari u Rumunjskoj/? Budući da se etničko i povijesno područje hrvatskog naroda sada sastoji od dvije republike, kakav bi bio njihov međusobni odnos u budućoj Republici Hrvatskoj? Kakav bi stav trebala zauzeti suverena Republika Hrvatska prema Europskoj Ekonomskoj Zajednici i Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć? Treba li zagovarati neutralnost Hrvatske prema austrijskom, švedskom ili švicarskom modelu, ili stvoriti vlastiti model? Itd. Itd.

O svemu ovome demokratski bi Hrvati u inozemstvu morali razmišljati, pri tome osluškivati što se o tome misli u Domovini, i to onda bez oklijevanja napisati i objaviti, da narod u Hrvatskoj i strani svijet napokon sazna što hoćemo.

Naravno, uvijek treba isticati, da *konačnu odluku o svim ovim prijedlozima može donijeti samo suvereni hrvatski narod* preko svojih slobodno izabranih narodnih zastupnika u Hrvatskom Saboru. Dakle, sva naša traženja moraju nositi pečat prijedloga i privremenosti, tako da se više nikad ne ponove pogreške iz godine 1918., kad se, ignorirajući volju naroda, otišlo u Beograd i stvorilo tamnicu narodâ Jugoslaviju, koja se, nakon što su komunisti zauzeli vlast, nije ni za dlaku promijenila u svoj svojoj štetnosti za hrvatski narod.

Hrvatski narod mora još u ovom stoljeću dobiti mogućnost, da slobodno odlučuje o svojoj sudbini i dobije svoju suverenu državu, od koje zavisi ne samo njegova bolja budućnost, nego i njegov goli opstanak.

KRIKOVI IZ DOMOVINSKOG PODZEMLJA

SLAVKO BJELIĆ

ONI I MI

GLEDAJU nas
vojskom,
zakonima,
diplomatima,
štampom,
hotelima,
direktorskim sobama
i špijunima.

Uporno nam pokazuju
znakove svoje snage
i naših slabosti
da nas zbune
i nama oduzmu,
ali konačno
samo ne muhe kupe oko njih.

Volovi ih voze.
Svinje ih dvore.
Magarci im pjevaju.
Imaju konja sjajne dlake,
ali nemaju krilatih konja.

Svemoćni su,
ali ne mogu postići ni to
da ih netko iskreno voli.

1974.

INTIMNI REVOLUCIONAR

SLOBODE oko mene nema ni za lijek.
A ja je točim
i pijem
da se opijem
za veselje,
pa da kažem:
Zdravo ljudi!

Često slutim ljude oko sebe,
ali ne znam gdje da im bìlo taknem.
Tako je u meni sve samo slutnja
i potreba da se od zablude maknem.

Gipkiji sam od gume
i od tišine tiši.
Prolazim neopažen
i za lukavost viši.

Ja nisam mačak
ni maslačak.
Ja nisam varka
nego barka.
Ja sam most
i gost.
Ja sam izvor
i vjetar.
Ja sam smjer
i barometar.

Misle
da će moju kožu nataknuti na ekser
da se vije na vjetru
kao mokra pelena,
ali ne mogu mi ništa,
jer tamniji sam od mraka
i svjetliji od sunčanih zraka.

Agenti traže
laku i pomičnu sjenku,
traže me svojim rentgenskim očima,
ali svaki put uzalud dođu blizu
pa naša igra ponovo počima.

Nije lako živjeti u zemlji zmija,
a da te zmije ne ugrizu.
Među zmijama svatko se svija
i prolazi kroz svoju krizu.

1973.

HRVATSKA

KOLIKO si otkopčala okova!
Koliko puta si bila žrtva!
Koliko puta su mislili
da si dotučena i mrtva!

Koliko puta su ti
vadili srce: Bosnu,
odsijecali oči: Jadran
i psovali majku prkosnu!

Koliko puta su ti
lomili kosti u Istri!
Koliko puta su krvarili
tvoji pogledi bistri!

Koliko puta su ti
u Srijemu i Bačkoj
lomili ruke
za tuđe slavoluke!

Koliko puta su tvoji sinovi
crno za bijelo priznavali
da spase podlačku glavu!
Koliko puta su te izdavali!

Draga moja Hrvatska!
U tebi je toliko života
koliko puta si
morem,
šumom
i ravnicom
dahnula.
U tebi je toliko života
koliko puta si prkosom
zamahnula.

1972.

PISMENI PSI

IMAMO gomile pismenih pasa.
Ne znače ništa,
ali bjesomučno laju i grizu
kad gazdi treba.
Uvijek i svagdje su prisutni
s puno sluganske strasti i galame.

Psi imaju radne stolove
i dane primanja,
dobivaju nagrade
i službeno putuju,
za njih rade banke, tržnice i kuhinje.

Zagadili su novine, časopise i knjige.
Mokre kad god otvore usta.
Što su glasniji, to više smrde.

Laju zbog obilne večere i tople žene,
zbog vikendice i automobila,
zbog pseće sudbine i ćudi.
Laju tužno i opasno,
a najdraži im je
doktorski, direktorski
i ministarski lavež,
jer je najmasniji.

Psi cure i zaudaraju kao javni kanali.
Kroz njih prolaze povorke vlasti.
Srećom ljudi ih se ne boje
ili ih znaju zaobilaziti.

Psi čuvari uživaju sve blagodati svijeta,
ali što im to vrijedi,
kad imaju lanac oko vrata
i kad trče po zatvorenom dvorištu!

1972.

LAKRDIJA

DAN se sastoji
od novina, kancelarije i cijena.
Čemu nam sastanci i zakon
kad je istina razbijena?

Hrane nas svojom velikom politikom,
svojim putovanjima i velikim gostima;
hrane nas svačim, a najviše
oglodanim kostima.

Imamo bataljone učenih ljudi
koji sluganski napadaju i hvale
i koji su tako veliki
da ne vide svoje misli male.

Plaćamo krupne poreze,
a sve gradimo samodoprinosom.
Kuda ide naš teški novac,
nitko ne priča o tom.

Čemu se radovati?
Tuđem bolu ili zlobi?
Sve nas ista prevara
pod sobom drobi.

Dobrota je jedino svjetlo,
al i nju plaćamo stravom,
i nju zalijevamo sumnjom
— i tugom pravom.

1973.

NIJE ZASPALA NAŠA RIČ U TMINI

HOROATHOS HARAHUVAT

TUGOVANKA

ZAPUHAO silni vitar
razgorio plamen bisni
i ognjište razorio.

Strvinari kolo vode
na pališta na garištu,
od dima su mutne oči.

Hržu konji u crkvama,
vrište žene silovane,
Karloviću, gdi si bane.

U trnju ti koplje gnjije,
u zapećku sablja hrđa,
a boj nije završio.

Okani se ženske suknje
i pehara vinopije
i postelje razbludnice.

Zvona zvone, moj Ivane
na uzbunu uplašena,
krvav mač je probo sunce.

Ima jedna zemlja sritna,
Hrvacka se ona zove,
što za mir i spokoj ne zna.

Popuhao vitrić tihi
iz daleka miris nosi
paljevine, plisni, rana.

TRI SOKOLA

ZEMLJO mojih pradidova tko te je urekao
zlom grube sudbine progona i noža,
da vučji zavijaš skrivajući jauk
nagnuta nad poklanom dicom, bez suosićanja neba.
Razdrobljenu, razdiljenu raseliše te svitom.

Zamrio je grohot kopita na Polju Grobničkom,
odhrva se Velebit nepresušnim bujicama,
ali kroz prostriljena jidra jugo zasipa resinama
utrobu brodova ulančenih u lukama
i sablast masline cvili u pomrčini.

Grudu tvoje zemlje odnese oluja
pod Apenine i priko njih i dalje,
gdi se toplo sunce ne gasi u ledu
i ne kese se nakolčene glave
iz cvitnjaka, iz žita, pred pragovima kuća.

Iščupali su me, da umirem u tuđini.
Ovdi nas isto zapljuskuje more,
ista kadulja, pelin, bosiljak u škrinjama i njidrima.
S jeseni jematva na tovarima stiže.
Cvitnice sjaj se prosipa na putove,
koji krivudaju među bršljanom i borom.

Pa ipak zvuk donesen s majčinim tepanjem
nezaboravljen lebdi nad kolivkom kroz tamna stolića.
U trisku nevrimena koje odnosi krovove
na žuljaste dlanove ispucane opstankom
melem se slapova sliva Cetine i Krke.

Kruč Živavoda. Štifilić. Mundimitar. Tri sokola
samuju sklopljenih krila na stinama molizanskim.
Mrak je progutao obrise obzorja,
spepelile su se u grobovima kosti ratnika,
samo još luč pokušava nadjačati noć.

Zapivajte, sokolovi, ponovno pismu harvacku
kao što ste je nekad pivali od Mosorom, pod Biokovom.
Nije zaspala naša rič u tmini petstolitnoj,
suzom i uzdisajem prži usta i grlo,
neukrotiva gori plamenom do zvizda.

Z one bane mora
čujamo vitar,
njevog govor
aš dita aš dičalj aš did
razumu svedni

TURNE MOJ LIPI

KAD klonem zakovan ilovačom
za tlo koje me ne pušta bez otkupa
kad dopustim da je tamničar čovik
i tamnica jedino stanje u kojem se može živiti
iz pomrčine iz magle
izranjaš prikorno
lipi moj turne

Ne hrza u staji konj moj konj Ivana kneza
izbrisano mi je ime s dovratnika tvog
Ječi u kamenitu dvorištu
slučajno preživilih pokoreni korak
Otimač spokojno spava umiren bezglasjem
psi režanjem san mu čuvaju
Bršljane, koji si uzrastao sa mnom u slobodi
budi uže razoritelju

Otrgnut od tebe ljutom pandžom
odsičen zidom udaljen morem
buncam o tvom zakloništu ozvučenu lastavicama
o tvom pragu koji će mi biti uzglavlje
turne moj lipi
da na njemu
hrvacki san odsanjam

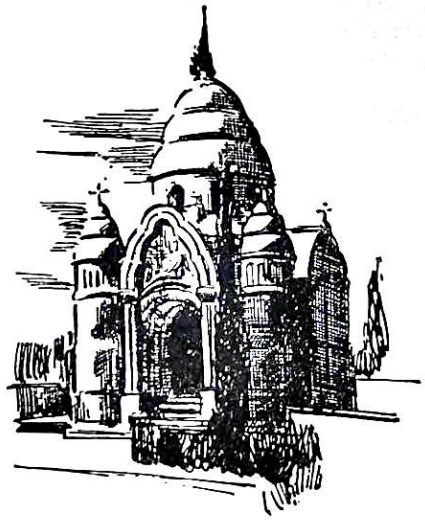

NE ZNAMO TKO ĆE PREŽIVJETI

TVRTKO JURIŠIĆ

EGZEKUCIJA

TUPI neodrađeni
osjećaj nanesene nepravde
dragovoljno stavljanje glave
na panj
iako to nitko ne traži
ili bar ne izričito

Cilj duboko zakopan
u pilovinastu masu
i do zadnjeg časa
se ne zna
od kuda ta žeđ
i želja za povraćanjem

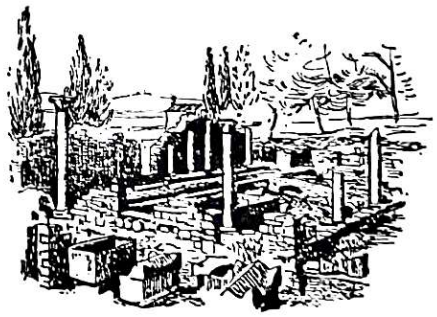

SMAKNUĆE

SLIJEGANJE ramenima
prije smrti
Bezličnost umiranja
s crnim povezom
ili bez njega
očekujući zavidnost onih
koji moraju ostati

Polako kretanje
Na zavoju stepenica čeka
ga udarac
Onaj
od kojega nema više
nikakve pomoći

U crnoj tišini
polagan pad

NOVA EPOHA

ZAUVIJEK rastavljen
od svojeg ubičajenog izgleda

U mraku mučionice
srkanje juhe

Neuspio eksperiment
se bliži kraju

Rezultat je
uspravno sjedenje mučenoga
i klonulo tijelo mučitelja

Oštre strelice blještavila
duboko su usađene
u natečene oči
neidentificirane žrtve

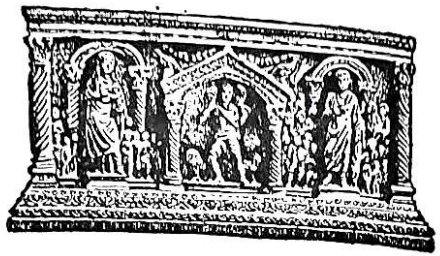

ŽIVOT BEZ LJUBAVI

I kad mučenje prestane
ne znamo tko će preživjeti
mučeni ili mučitelj
Pitanje je zauvijek otvoreno
i pogledavši sami sebe
u odrazu
možemo se samo nasmiješiti
tek nadolazećoj plimi
mržnje
koja nepobitno
geometrijski pravilna
stiže
uskoro

VEČERA

UZVANICI koji ne shvaćaju
zašto su se odazvali
i zašto sjede
uz svoje prazne čaše
i prazne tanjure
dok se domaćin
i domaćica upinju
da im stalno mijenjaju
neupotrebljeno posuđe
iskopano iz grobova
onih koji su već bili
i uz čije raskošne
kosture
našlo mnogo lonaca
neoštećenih i oslikanih
s malo ulja stvrdnutog
na dnu
i malo zrnja koje
je imalo moć klijanja
nakon stoljeća tame
i smrti

Zagreb, 1975.

DVIJE NEPOZNATE PJESME DRAGUTINA DOMJANIĆA

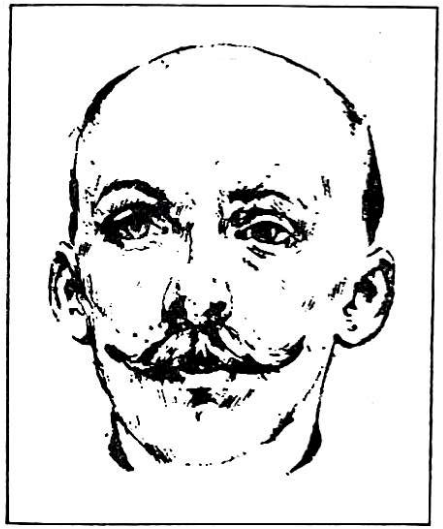

OVDJE donosimo dvije pjesme hrvatskog pjesnika Dragutina Domjanića (1875.-1933.), njegove dosad *nepoznate pjesme.* Naime, mi smo ih dobili kao nepoznate. Pokušali smo to utvrditi, i u tu smo svrhu prelistali Domjanićeve knjige pjesama, nu nismo mogli ustanoviti, da li su ove Domjanićeve pjesme igdje objavljene. Nu, svejedno ostajemo *oprezni:* samo u domovini može se sa sigurnošću to utvrditi, jer tamo književni istraživači raspolažu sa svim potrebnim sredstvima, u prvom redu sa časopisima i prigodnim izdanjima.

Radi se o pjesmama: *«Protuletje»* i *«Spomen na sv. Elizabetu»*. Ovdje ćemo reći riječ-dvije o povijesti ovih tekstova.

Domjanić je objavio par pjesama pod naslovom *«Protuletje»*. Ovu našu Domjanić je posvetio (ili samo poklonio) učiteljici gđici *Elzi Höcker,* jednoj finoj i kulturnoj dami, koja i sada, s preko 80 godina života, živi u Zagrebu. Ona je poklonila ovaj Domjanićev rukopis gđici *Anici Žanko,* sada supruzi ing. Zdravka Sančevića, kao jednu dragu uspomenu na Hrvatsku, kada je ona zajedno sa svojom obitelji iz Zagreba odlazila k svome ocu u Venezuelu (godine 1955.).

Radilo se ili ne o nepoznatoj pjesmi, u svakom je slučaju originalan Domjanićev rukopis, pa već zbog toga vrijedan, da se objavi u spomen pjesniku našeg «dragog kaj».

Druga pjesma, *«Spomen na sv. Elizabetu»*, spjevana je kao prigodna, na zamolbu zaslužnog gospojinskog društva «Hrvatska Žena», kad je ovo, pred predsjedništvom gđe Laxa, pripremalo proslavu 700-godišnjice smrti Sv. Elizabete. Na našem tekstu nije označena godina postanka, nu kako je 700-godišnjica smrti Sv. Elizabete bila godine 1931., to onda možemo odrediti, kao godinu postanka ove Domjanićeve pjesme, godinu 1931.

Radi se ovdje o Sv. Elizabeti (1207.-1231.), kćerki hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. i ženi Ludovika IV. Tirinškoga, koja je bila poznata po svom asketskom životu i karitativnim djelima, pa je radi toga već godine 1235., —dakle same četiri godine nakon smrti— bila proglašena sveticom.

Ovo je, možda, Domjanićeva posljednja pjesma: umro je 7. lipnja 1933. Nismo mogli ustanoviti, da li je ova pjesma bila igdje objavljena, možda u kakvom prigodnom izdanju «Hrvatske Žene»? Na samoj proslavi recitirala ju je gđica *Zamira Delić*, sada gđa *Rostovani*, koja je nakon izvedbe zadržala i tako sačuvala tekst ove Domjanićeve pjesme, koji nam je velikodušno ustupila za objavu.

Zahvalni gospođama Zamiri Delić-Rostovani i Anici Žanko-Sančević, objavljujemo ove dvije Domjanićeve pjesme, da s njima upoznamo našu javnost, a ujedno, da omogućimo književnim povjesničarima i istraživačima u domovini, da ustanove: da li se ovdje radi o doista nepoznatim Domjanićevim pjesmama. — *Ured.* —

SPOMEN NA SV. ELIZABETU

LETA dohajaju
Leta odhajaju,
Sto ih — kak dan koji najkrajši
[mine,
A čovek je kakti metul kakov droben
Il mušici maloj spodoben.
Nit se ne spazi — vre zgine.
I koji su v zlatu se rodili,
I koji su hiljade vodili,
I oni mogući i jaki,
i koji su, slavni junaki,
Dušili dušmane v krvi,
I oni po znanju prvi —
Ni ih. — Pozabljen je vsaki,
Kak najvekši siromaki.
Prejdeju gradi i sela,
Carstva se zrušiju cela.
Al živa su — dobra dela!

Zato si slavna čez leta i leta
Ti sveta Elizabeta!
Tebi je, kraljevskom srećnom detetu,
Moglo bit vse, kaj je lepo na svetu,
Ali za ljubav si Ti samo znala,
Vsakomu srca i pomoći dala,
Živela Ti si kak koja bogica,
Makar si bila i rodom kraljica.
Al ne samo rodom. I lepa si bila
Tak, da su i starci i vučeni stali
i deca, — i gledali vu Te,
Kad si na svoje paščila pute,
Gledali lice lepotom kraljice.

A tvoje oči, te dobre oči,
Samo su čitale,
Samo su pitale,
Gde bi potrebno bilo pomoći?
A tvoje ruke, te fine i bele,
Suze nesrećnim su brisati štele,
A ne samo zlato i bisere dragale,
Neg i betežnom i gladnom pomagale.
Al muž je Tvoj čovek bil grubi i
[strogi
Tak, da pred njim su i drhtali vnogi
Hrabri vojaki i dušman mu vsaki,
Kak ne bi bogci i siromaki.
I k njemu je došla Tvoja slava,
Čul je, da vsaki Te preštimava,
Čul je, da deliti samo znaš,
Svoje vse drugome daš,
I da nigdar Te ni sram
Iti v kolibu i tam,
Kam se i habaju drugi.
A ti si išla i v noći i dane
Med betege hude i grde rane
Nositi vračtva i hrane.

Muž ti je to prigovaral,
Pak Te i zato karal:
Da si Ti grofica, kći od kraljice,
Da nisi Ti par kakve bogice.
I bil je tak jenput jen dan,
Kad nigdo ni mogel van,
Bila je zima, tak strašna zima,
Koja kak z ledom do srca te prima,
I oči suzi i zimlje ti dah.
— Al Elizabetu ni strah!
Zna ona: vnogi još više sad stradaju,
Pomoć od nje se nadaju.
Gladnih i slabih je bilo joj milo,
Išla je v zimu i vsega zela
I kruha i drugo i v krilo si dela.

Onda v Titingiji bil je vladar,
Zemaljski grof i vsih gospodar,
Ljudevit, njezin tovaruš i muž.
Njemu ni nikoga kvar,
Njemu ni nikoga žal.
On svoje ljude i zdalka je zbral,
V zimi toj lov je napravil,
Da bi se on pozabavil.
Onda je Elizabetu zatekel,
Pak joj je rekel:
«Grofica svetla, gospa preštimana,
Ni ih niš strah toga zimskoga dana,
Kam Oni dostoju hoditi,
Susedni dvor koji pohoditi?
Kaj Oni to nosiju v krilu?
Morti zlato i svilu
Za vanjkuš na glavni oltar
I Majki Božjoj na dar?
Il su sebe i danas zrobili,
Da bi pak bogci kaj dobili,
Kaj nosiju hrane za siromake
I druge niškoristi vsake?
Još moreju v grad naš koji beteg
[donesti
Če se ne smrzneju negde na cesti.
Kaj oni muliju,
V zemlju glediju?
Zakaj trepećeju,
A reći niš ne ćeju?
Bi Oni šteli tak dobri biti
I svoje krilo odkriti?»

A Tebi je bilo tak belo lice,
Pak si ga gledala z okom svetice,
V kojem je suza pekla,
Al nisi niš rekla.
Samo si opravu svoju raskrila,
A tam je do vrha bila
Roža do rože dišuća, črlena,
Dok je vse bilo po dolu i bregu
Mrtvo v ledu i snegu.
A grof je, zemaljski vladar, pobledel,
Vu Te kak čudo gledel
I kleknul pred Tebe doli,
Kakti, da moli.
I rože su teške i sladko dišuće,
Kak, da je leto vruće,
Padale Tebi s krila,
Da si vsa v cvetju bila.

Sedamsto let je prešlo prek sveta,
Kaj si Ti mrtva, al leta i leta
Rože te cveteju, žarko dišiju,
V spomenih na Te živiju.
I mi smo ih danas zbrali,
Venec iz njih Ti dali
Naj Ti veliju:
Dokgod bu sirota i srca i sveta
I Tvoja bu živela slava,
Ti srcem kraljica prava,
Sveta Elizabeta!

Protuletje

Kaj si popevaš seničica,
Drobna i draga ta tičica,
Kaj se spominjat želiš?
Kaj mi veliš?

—

Da su po poljih vre rožice
Da su po leskah vre macice,
Da je vu šafranih breg,
Kak da je sneg.

—

Vse ti to dobro ja znam.
Kaj ćeš, kad ja sem ti sam!

—

Lahko popevaš seničica,
Kad nisi sama, ti tičica!

U Zagrebu dne 9. ožujka 1927

Dragutin M. Domjanić

FAKSIMIL RUKOPISA DRAGUTINA DOMJANIĆA

BILJEŠKE SA SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA 1943-1945 IZ OSTAVŠTINE DRA LOVRE SUŠIĆA

JERE JAREB

U OSTAVŠTINI dra Lovre Sušića nalaze se njegove uglavnom rukopisne bilješke o sjednicama Doglavničkog vijeća za vrijeme dok je on bio postrojnikom Ustaškog pokreta. Sušić je očito pravio bilješke za vrijeme i neposredno nakon sjednica. Te je bilješke, osim za dvije proširene sjednice, prepisao svojom rukom u Austriji poslije svibnja 1945. Taj rukopis, koji obuhvaća bilješke od prve do dvanaeste, i od petnaeste do dvadesetdruge sjednice, ima 31 rukopisnu stranicu pisanu tintanom olovkom. Na vrhu prve stranice zabilježeno je: «D. V. Priepisi zapisnika!», a na vrhu tridesetprve stranice: «zadnja stranica». Stranice su veličine 14 ¾ × 20 ½ cm. i ispisane s obje strane. Sušić je zapravo prelomio list uredskog papira veličine 29 ½ × 20 ½ cm. i od svakog lista napravio četiri stranice. Na isti način postoje i nepaginirane omotne stranice tih bilježaka, prelomljen list uredskog papira, koje su prazne, osim što je na naslovnoj strani zabilježeno: «D.V.» to jest Doglavničko vijeće. Redni broj sjednica ne postoji u originalu, nego je upotrebljen od urednika, kao uobičajeni način izdavanja dokumenata.

Iza bilježaka dvanaeste sjednice, pri dnu stranice 22. rukopisa, dodana je bilješka, da su zapisnici dviju proširenih sjednica od 1. II. i 4. II. 1944. «napisani posebno i prileže». Oni su očito bili napisani već u Zagrebu i sačuvani su u originalnoj formi. Bilješke, odnosno zapisnik, sjednice od 1. II. 1944. imaju devet stranica u rukopisu dra Sušića ispisanih perom. Stranice su sada veličine 20 × 15 cm., ali se jasno vidi, da je vrh stranica, očito prazan, bio neujednačeno odkinut škarama, da se dobije po prilici ista veličina stranice, kao kod već opisanih rukopisnih stranica pisanih tintanom olovkom. Poleđine tih devet perom ispisanih stranica su prazne, te se, prema tome, ovih devet stranica nalaze na devet posebnih listova.

Bilješke, odnosno zapisnik, sjednice od 4. II. 1944., otipkane su na pisaćem stroju i obuhvaćaju četiri tipkane stranice raznih veličina s praznom poleđinom. Prva stranica je veličine 21 × 34 cm., druga 21 × 28 cm., a treća i četvrta 21 × 30 cm. Na četvrtoj stranici su otipkana samo tri redka i onda originalni Sušićev podpis.

Rukopis je dosta čitak i nisam mogao pročitati samo jednu riječ, u trećoj sjednici u primjedbama Juce Rukavine. U rukopisu postoje mnoge uobičajene kratice, koje sam prepisao kao podpune riječi bez posebne oznake. Evo nekoliko primjera takvih kratica: dom. za domobranski; dp. za dopukovnik; g. za general; hrv. za hrvatski; nar. za narodni; odvj. za odvjetnik; pol. za politički; post. za postrojnik; u., ust. za ustaški, ustaše, ustaštvo itd. Nijedna kratica nije ostavljala sumnje, kako se treba pročitati. Sušić je također kratio imena prisutnih osoba, odnosno govornika, gdjegod ih označivši imenom, gdjegod prezimenom, a gdjegod kraticom imena ili prezimena. Poglavnik Dr. Ante Pavelić je redovito identificiran samo velikim slovom P. Evo nekoliko uobičajenih kraćenja imena: Ademaga za Ademagu Mešića; Begić za generala Vilka Begića; Jure za Juru Pavičića; Mate za dra Matu Frkovića; Mile za dra Milu Budaka itd. Sva su ta imena i prezimena prisutnih osoba i govornika donesena ovdje u podpunosti, bez posebne oznake, kako stoji u rukopisu. Od 20 sjednica, čije su bilješke prepisane u Austriji, osamnaest njih podpisano je na koncu inicijalom «S.», koji sam uvijek prepisao s podpunim prezimenom «Sušić». Jedanaesta sjednica nema nikakvog podpisa, ni uobičajene riječi na koncu «Dovršeno», vjerojatno radi toga, jer je rukopisna stranica 21., na kojoj su bilješke te sjednice donesene, sasvim ispunjena tekstom, te na njoj nije bilo više moguće išta dodati. Bilješke posljednje sjednice od 14. ožujka 1945. podpisane su uobičajenim Sušićevim podpisom.

Pravopis rukopisa jest mješavina Boranićevog pravopisa iz 1920-tih godina, odnosno Banovine Hrvatske, i korijenskog pravopisa, uvedenog sredinom 1942. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Neujednačenost pravopisa u rukopisu zadržana je bez izmjena u ovdje objavljenom tekstu.

Sve riječi ili opaske u uglatim zagradama potječu od priređivača ovog teksta, Jere Jareba, osim u nekoliko slučajeva, gdje je točno označeno, da su to opaske dra Lovre Sušića. Također sve bilješke ili opaske ispod teksta potječu od istoga, ukoliko nije drugačije označeno.

I.

Dr. Lovro Sušić imenovan je postrojnikom Ustaškog pokreta i ministrom Hrvatske Državne Vlade 30. travnja 1943.[1] i na tom je položaju ostao do konca rata. Iako nije bio imenovan doglavnikom, prisustvovao je, i u odsutnosti Poglavnika predsjedao, svim sjednicama Doglavničkog vijeća.

Dne 10. svibnja 1943. Poglavnik je izdao slijedeću odredbu: «Na temelju točke 5, 7 i 8 ustava 'Ustaše' —Hrvatskog oslobodilačkog pokreta— razrješujem dužnosti sve Doglavnike, poglavne pobočnike, ustaške povjerenike, kao

[1] *Hrvatski Narod* (Zagreb), godina V, 1. svibnja 1943. Podaci uzeti iz dnevnika *Hrvatski Narod* bit će u slijedećim opaskama označeni na ovaj način: *HN*, V, 1. V. 1943. Dnevnik *Hrvatski Narod* dragocjeni je izvor za ratnu povijest. Imao sam na uvid i pažljivo pregledao tri godišta *HN*, od 10. travnja 1941. do 31. prosinca 1943. U ta tri godišta falila su mi samo dva podpuna broja, i to brojevi od 30. studenoga 1941. i 6. siječnja 1942., te nekoliko stranica iz ostalih sedam brojeva. Godište 1944. i 1945. dobio sam kasno, da bih ih mogao pažljivo pregledati za ovaj rad, ali sam ipak nastojao upotrebiti neke podatke i iz tih godišta.

i povjerenike u Glavnom ustaškom stanu.»[2] Na temelju točke 5. istog ustava, imenovao je Poglavnik na 20. srpnja 1943. nova četiri doglavnika i to: dra Milu Budaka, Ademagu Mešića, posebnika iz Tešnja, Miška Račana, seljaka iz Velikih Zdenaca, i dra Matu Frkovića, ustaškog pukovnika.[3] Na 19. kolovoza 1943. imenovan je doglavnikom Jure Pavičić, glavni ravnatelj Hrvatske Državne Tiskare.[4] General Vilko Begić, državni tajnik u ministarstvu oružanih snaga, imenovan je doglavnikom 2. rujna 1943.[5] Od šest novoimenovanih doglavnika, dvojica su bila doglavnicima i prije 10. svibnja 1943. To su bili Dr. Mile Budak i Ademaga Mešić. Kao se vidi iz bilježaka doglavničke sjednice od 25. listopada 1943., doglavnici su zaključili, da se predlože za doglavnike slijedećih pet osoba: Marko Došen, kao počasni predsjednik Doglavničkog vijeća, Dr. Mirko Puk, Dr. Krunoslav Lokmer, Hakija Hadžić i Lukas Juričić. Marko Došen bio je doglavnikom do 10. svibnja 1943. i obnašao je predsjedničku dužnost Hrvatskog Državnog Sabora od njegovog otvorenja, 23. veljače 1942., do smrti, ujesen 1944. Poglavnik taj prijedlog nije prihvatio i te osobe nisu bile imenovane doglavnicima. U nadi, da će taj prijedlog biti barem djelomično prihvaćen, doglavnici su odmah pozvali na sjednice Marka Došena, koji je prisustvovao četirima sjednicama, od 20. studenoga do 10. prosinca 1943. Na sjednici od 21. prosinca 1943. isti je prijedlog o imenovanju doglavnika ponovljen i dodana više sugestija nego zaključak, da se pop Stipe Vučetić i Dr. Milovan Žanić imenuju savjetnicima, odnosno kandidatima Doglavničkog vijeća. Očito je i to bilo uzaludno. Na sjednici od 14. prosinca 1944. postrojnik Dr. Lovro Sušić je izjavio, da je Poglavnik spreman imenovati doglavnikom Milana Frajsmana, ali se je tome imenovanju tada usprotivilo Doglavničko vijeće. Poglavnik je uzprkos protivljenju Doglavničkog vijeća imenovao Milana Fraismana Doglavnikom na 21. prosinca 1944.

Od 22 sjednice Doglavničkog vijeća polovina njih bila je održana od 17. rujna do 21. prosinca 1943. Ako se k tomu doda sedam sjednica, održanih u prva četiri mjeseca 1944., to jest od 11. siječnja do 3. travnja 1944., onda izlazi, da je kroz manje od sedam mjeseci, to jest od 17. rujna 1943. do 3. travnja 1944., održano 18 sjednica. Kroz sve kasnije razdoblje do konca rata održane su samo četiri sjednice. Najveći razmak između sjednica bio je od 10. lipnja do 14. prosinca 1944., kada se za više od pola godine nije održala nijedna sjednica. Kako to protumačiti? Jedini još živući član tadašnjeg Doglavničkog vijeća, Dr. Mate Frković, izjavio je profesoru Vinku Nikoliću u ljeti 1965. slijedeće:

«...Godine 1942. i 43.[6], bilo je nas 7 doglavnika[7] i 2 poglavna pobočnika[8]. Ovo [Doglavničko] vijeće sastajalo se po potrebi češće, a najmanje jednom u mjesecu.

[2] *HN*, V, 11. V. 1943.
[3] *HN*, V, 21. VII. 1943.
[4] *HN*, V, 20. VIII. 1943.
[5] *HN*, V, 3. IX. 1943.
[6] Očito treba biti 1943. i 1944.
[7] Očito se Dr. Lovro Sušić, koji je prisustvovao svim sjednicama Doglavničkog vijeća, također broji među doglavnike.
[8] U ljeti 1943. stvarno su bila samo dva poglavna pobočnika i to: Mijo Bzik, ustaški pukovnik, i Mira Vrljičak-Dugački, oboje imenovani 20. srpnja 1943.: *HN*,

Predmet razgovora bile su opće prilike u državi, posebno političko i vojničko stanje.

Jedna takva sjednica bila je održana pod predsjedanjem Poglavnika koncem travnja 1943.[9] Bilo je toliko važnog materijala, da nismo bez njegove prisutnosti htjeli raspravljati i donositi odluke. Sjednica je trajala oko 7 sati. Naša shvaćanja o brojnim državnim problemima i potrebi uklanjanja nedostataka bila su u očitoj suprotnosti s njegovim. Nastala je jedna vrlo mučna situacija. Nikako uskladiti dva različita stanovišta. U toj, prilično napetoj atmosferi, ustaje Poglavnik i kaže: 'Ako vi baš uporno insistirate na vašim prijedlozima i zahtjevima, onda ja moram odstupiti'! Nastao je mučan tajac, i mi smo se ozbiljno i upitno pogledavali, kao da na taj način tražimo neki izlaz iz te neugodne situacije. Nakon nekoliko minuta šutnje ustaje pokojni dr. Mile Budak i, bez sporazuma s ostalim članovima Vijeća izjavljuje: 'Poglavniče! Ako smo već tako daleko došli, da se neke teške pogrješke ne mogu ukloniti, a one otežavaju našu državnu konsolidaciju, onda Ti primi na sebe svu odgovornost, a mi ćemo uzeti, kao da se nismo ni sastali, ni razgovarali'. Naravno, Poglavnik je bio udobrovoljen, i ovaj je prijedlog prihvatio, a mi smo se povukli, i više nikada i ni o čemu nismo vijećali. To je bila zadnja sjednica 'Doglavničkog vijeća', kojom je on preuzeo odgovornost za vođenje naše cjelokupne državne politike.

Ovo je, evo, prvi put, nakon 22 godine, da naša javnost nešto čuje o našim unutrašnjim nesuglasicama, koje su dovele do toga, da je Doglavničko vijeće dobrovoljno napustilo svoje funkcije, da bi Državni poglavar mogao, bez kritike i savjeta, voditi državne poslove, ali ujedno sâm snositi i sve posljedice, koje mogu nastati iz takva držanja. Tada je bio naš princip, da bar ne smetamo, ako već ne možemo utjecati na vođenje naše državne politike. Mi smo bili skloni vjerovati, da on ima veće, šire i dublje poglede na vođenje naše nacionalne, državne i međunarodne politike, pa smo se neprimjetno povukli i šutjeli, samo da ne bi naš neprijatelj ovaj nesporazum između Poglavnika i Doglavničkog vijeća iskoristio u svojoj propagandi, ne samo protiv režima, nego i protiv same države, što mi nismo mogli dozvoliti, jer smo i sami imali vrlo mnogo učešća kod njezina uskrsnuća.»[10]

Očito je, da Dr. Lovro Sušić nije sačuvao bilješke te sjednice, na kojoj je došlo do razlaza između Poglavnika i Doglavničkog vijeća. Iz pisanja *Hrvatskog Naroda* ustanovio sam, da također ne postoje bilješke proširene sjednice Doglavničkog vijeća od 5. listopada 1943. Slijedeća obavijest, datirana 6. listopada, bila je tom zgodom objavljena:

«Zagreb, 6 listopada. U Glavnom ustaškom stanu, u zgradi Starčevićeva doma, održana je jučer poslije podne sjednica, kojoj su prisustvovali članovi Doglavničkog vieća s najvišim dužnostnicima Ustaškog pokreta s ministrom postrojnikom drom Lovrom Sučićem na čelu, članovi državne vlade s predsjednikom drom Nikolom Mandićem, članovi Državnog vieća na čelu s prabilježnikom drom Mirkom Pukom,

V, 21. VII. 1943. Do konca 1943. više nije uslijedilo nijedno imenovanje. Koliko je poglavnih pobočnika bilo imenovano tokom 1944. i 1945., moći ću sa sigurnošću reći, kada pregledam *HN* za te godine. Kako se vidi iz bilježaka sa sjednica Doglavničkog vijeća, bili su koncem rata imenovani poglavnim pobočnicima također Vjekoslav Blaškov i Lukas Juričić.

[9] Očito treba biti 1944.

[10] Vinko Nikolić, *Pred vratima domovine: Susret s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori.* Knjiga druga (Pariz-München: Knjižnica Hrvatske revije, 1967.), str. 169-170.

predsjednik Hrvatskog državnog sabora, Marko Došen, te ostali najviši predstavnici državne uprave i veći broj drugih iztaknutih hrvatskih javnih radnika.

Na sjednicu je u četiri sata poslije podne došao i sâm Poglavnik, toplo pozdravljen od svih prisutnih.

Poglavnik je na ovoj sjednici održao veliki govor o suvremenim unutarnjopolitičkim pitanjima s osobitim obzirom na Njegova nastojanja, da se na radu oko obrane i izgradnje države skupe i oni iztaknutiji politički i javni ljudi, koji su do sada stajali postrance od državnog života, te izložio posljedak tih svojih nastojanja. Napose je ocrtao značenje Ustaškog pokreta u državnom životu, davši smjernice za usklađeni rad državne uprave u duhu osnovnih načela Ustaškog pokreta.

Poglavnikova izlaganja primljena su s jednodušnim odobravanjima.»[11]

Još su četiri sjednice Doglavničkog vijeća, održane 17. rujna i 9. listopada 1943., te 8. i 14. ožujka 1945., bile zabilježene u *Hrvatskom Narodu,* i na to upozoravam u opaskama kod tih sjednica.

Svim sjednicama, o kojima su sačuvane bilješke, prisustvovao je postrojnik Dr. Lovro Sušić, te doglavnici Dr. Mile Budak i general Vilko Begić. Ademaga Mešić, Dr. Mate Frković i Jure Pavičić bili su odsutni s pet do sedam sjednica svaki zasebno. Miško Račan, očito živeći u svojem selu Velikim Zdencima, prisustvovao je samo na jedanaest sjednica, dakle upravo polovici od njih. Poglavnik je prisustvovao na devet sjednica.

Od 22 sjednice, njih je 11 (možda i 12) održano u stanu Dra Mile Budaka, 5 ih je održano u Poglavnikovom dvoru na trgu Stjepana Radića (odnosno Markovom trgu) u Zagrebu, 3 u vili na Jabukovcu, a samo 2 u Postrojništvu, odnosno u prostorijama Glavnog Ustaškog Stana. Kod sjednice od 30. rujna 1943. nije označeno gdje je održana, ali po svoj prilici ne griješim, ako predpostavim, da je bila u stanu Dra Mile Budaka.

Ne želim ovdje ulaziti u ocjenu i analizu bilježaka sa sjednica Doglavničkog vijeća, ali nema sumnje, da one pridonose boljem razumijevanju osobe i pogleda Dra Ante Pavelića, kao i boljoj ocjeni doglavnika i drugih osoba, koje su od vremena do vremena prisustvovale ovim sjednicama.

II.

Mislim, da je potrebno nešto dodati o prvom Doglavničkom vijeću i doglavnicima razriješenim 10. svibnja 1943., ukoliko sam mogao taj problem do sada istražiti. Prvi objavljeni *Ustav Ustaše — Hrvatske Revolucionarne Organizacije,* objavljen tiskom 1932., ne pozna dužnosti ili položaja doglavnika i doglavničkog vijeća.[12] Točka 5. toga ustava glasi: «Glavni ustaški

[11] *HN,* V, 7. X. 1943. Poglavnik je bez sumnje razjasnio u tom govoru zašto su propali pregovori s predstavnicima HSS, da uđu u vladu. Ti su pregovori započeti poslije 8. rujna 1943., to jest nakon pada Italije, i bezuspješno završeni koncem rujna. Na prijedlog predsjednika vlade Dra Nikole Mandića, nova je vlada bila imenovana 11. listopada 1943.

[12] Posjedujem originalni primjerak te brošurice od ukupno osam nepaginiranih stranica, brojeći među njih i naslovnu stranicu, veličine 11 ½ × 15 cm.: *Ustav Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije.* Tisak i naklada Glavnog ustaškog stana 1932. god.

stan sastoji se od POGLAVNIH POBOČNIKA, koje imenuje i rješava dužnosti poglavnik, a imade ih najviše dvanaest.» Između 1933. i ljeta 1938., to jest za vrijeme njegovog boravka u emigraciji, imenovan je doglavnikom Dr. Mile Budak i takvim se je smatrao i poslije 10. travnja 1941., a da nije uslijedilo novo njegovo imenovanje na tu dužnost.[13] To je Budakovo imenovanje bez sumnje tražilo dopunu ili izmjenu točke 5. ustava. Da li je takva dopuna ili izmjena bila objavljena tiskom u emigraciji 1930-tih godina, nisam mogao do sada ustanoviti.

Poslije 10. travnja 1941., koliko mi je do sada poznato, ustav je bio prvi puta objavljen u *Hrvatskom Narodu* od 31. svibnja 1941., na stranici I. priloga, pod naslovom: *«Ustav Ustaše Hrvatskoga Oslobodilačkoga Pokreta»*. I taj ustav završava: «Dano u Glavnom Ustaškom Stanu godine 1932.», ali između te verzije i one iz 1932. ima dosta razlika. Zašto se je tako postupilo i u biti krivotvorilo izvorno dokument, kada se je to moglo ustanoviti jednostavno opaskom ili kraćim dodatkom pri koncu, da je ustav izmijenjen i dopunjen u travnju ili svibnju 1941? U rujnu 1941. izišla je mala knjižica veličine 11 × 14 cm. pod naslovom *Ustaša,* u kojoj je na stranicama 13-17 također donešen: *«Ustav Ustaše Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta»,* ali sada u trećoj, izmijenjenoj verziji, ali još uvijek datiran bez ikakve dodatne opaske: «Dano u Glavnom Ustaškom Stanu godine 1932.»[14] Točka 5. ustava, koja nas ovdje zanima, glasi istovjetno u drugoj i trećoj verziji:

«Glavni Ustaški Stan sačinjavaju Doglavničko vijeće i Pobočnički zbor. Doglavnike, njih najviše dvanaest na broju, te Poglavne pobočnike, njih najviše sedam na broju, imenuje i rješava dužnosti Poglavnik.»

Na temelju ove nove točke 5. uslijedila su onda daljna imenovanja doglavnika nakon 10. travnja 1941. Ademaga Mešić i Dr. Jozo Sunarić imenovani su doglavnicima 8. svibnja 1941.[15] Dr. Jozo Sunarić bio je bez navedenog

[13] Predpostavljam, da je Budakovo imenovanje doglavnikom uslijedilo između 2. veljače 1933., njegovog odlaska u emigraciju, i listopada 1934., kada je Poglavnik bio utamničen u sudskom zatvoru u Turinu, a svi ustaše prebačeni u logor na Liparima, koji je bio pod Budakovim zapovjedništvom. Točan datum Budakovog odlaska u emigraciju nalazi se u Budakovoj izjavi o njegovom imovinskom stanju i predživotu, datoj povodom njegovog imenovanja za ministra bogoštovlja i nastave, 16. travnja 1941., i objavljenoj u *HN,* III, 18. IV. 1941. Takve su izjave dali i svi tada imenovani ministri prve hrvatske državne vlade. Taj običaj nije bio nastavljen kod kasnijih ministarskih imenovanja.

[14] Posjedujem i tu brošuru u originalu: *Ustaša.* Zagreb: Izdao ured za promičbu Glavnog Ustaškog Stana, 1941. 61 stranica + 3 prazne nepaginirane strnice + omot. Posljednja odredba u toj brošuri nosi datum 22. kolovoza 1941. Da je brošura izišla u rujnu 1941., vidi se iz kratkog članka, datiranog 19. rujna, pod naslovom: «Mali ustaški priručnik», i objavljenog u *HN,* III, 20. IX. 1941., str. 5. Mijenjanje ustava zahtjeva poseban članak, i nadam se objaviti uskoro kraću raspravu o tome problemu.

[15] *HN,* III, 10. V. 1941. Imenovanje Ademage *Mešića* je na prvom mjestu i glasi: «U smislu točke 5. ustaškog Ustava imenujem g. Adem Agu Mešića doglavnikom. Time postaje članom doglavničkog vijeća u Glavnom Ustaškom Stanu, koje se vijeće po gornjoj točki sastoji iz 12 doglavnika i 7 poglavnih pobočnika, a u kome su usredotočeni vrhovni upravni poslovi cjelokupnog ustaškog pokreta u smislu točke 3. Ustava». Formulacija imenovanja Dra Joze Sunarića je istovjetna Mešićevoj. Nije li to zapravo prva nova formulacija točke 5. Ustava? Ta se formulacija razlikuje od one objavljene u *HN, III,* 31. V. 1941. U ovoj se,

razloga razriješen doglavničke dužnosti 13. kolovoza 1941.[16] Vojskovođa Slavko Kvaternik imenovan je doglavnikom 12. lipnja 1941.[17] Na 15. srpnja 1941. imenovani su doglavnicima Andrija Betlehem, seljak iz Peteranca, i Luka Lešić, seljak iz Bošnjaka.[18] Lešić je bez navedenog razloga razriješen dužnosti 1. travnja 1942.[19] Stipe Matijević, narodni zastupnik HSS i seljak iz Blata na Cetini, imenovan je doglavnikom 30. listopada 1941.[20] Nisam mogao ustanoviti točnog datuma imenovanja doglavnikom Marka Došena. To je imenovanje svakako uslijedilo poslije 7. lipnja 1941.[21] a prije 7. veljače 1942., kada je predsjednik Vrhovnog Suda Nikola Vukelić izdao popis članova Hrvatskoga Državnoga Sabora i u kojem je popisu Marko Došen oslovljen doglavnikom.[22] Ili sam listajući *Hrvatski Narod* previdio to imenovanje ili je pak imenovanje bilo objavljeno u brojevima *Hrvatskog Naroda* od 30. studenoga 1941. ili 6. siječnja 1942., jedina dva broja iz toga razdoblja, koja nisam imao na uvid. Konačno su 2. travnja 1942. bila imenovana tri doglavnika: Ivan Čelan iz Orgusa, kotar Livno, Dr. Ljudevit Šolc iz Varaždina, i Janko Tortić iz Zagreba.[23] Dvojica imenovanih (Čelan i Tortić) bili su narodni zastupnici HSS, a treći (Šolc) pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih te podupiratelj politike HSS 1930-tih godina. Šolc je bio članom Hrvatskog Državnog Sabora 1942. te je ušao u Sabor vjerojatno kao član Vrhovnog Vijeća Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina. Na dan 10. svibnja 1943., kada su svi doglavnici razriješeni dužnosti, brojilo je Doglavničko vijeće devet članova (Budak, Mešić, Kvaternik, Betlehem, Matijević, Došen, Čelan, Šolc i Tortić). Slavka Kvaternika tada više nije bilo u Hrvatskoj. Čak i s njime, da se je tada sastalo, Doglavničko vijeće ne bi imalo ustašku većinu. U tome Doglavničkom vijeću bili su ustaše prije Desetog Travnja samo Budak, Kvaternik i Došen; Mešić je bio ugledni muslimanski prvak hrvatske orijentacije; Betlehem ugledni pristaša HSS; Matijević, Čelan i Tortić, narodni zastupnici HSS; Šolc, iako pristaša Hrvatske Stranke Prava iz 1920-tih godina, bliži je tada bivšim prvacima HSS u

naime, formulaciji kaže, da se Doglavničko Vijeće sastoji od 12 doglavnika i 7 poglavnih pobočnika, a u formulaciji objavljenoj 31. V. 1941. predviđena su dva tijela: Doglavničko vijeće, od najviše 12 doglavnika, i Pobočnički zbor, od najviše 7 poglavnih pobočnika.

[16] *NH,* III, 15. VIII. 1941. Dr. Jozo Sunarić je prema tome bio doglavnikom nešto više od tri mjeseca. Prije Prvog svjetskog rata Sunarić je bio jedan od vođa Hrvatske Narodne Zajednice, stranke Hrvata katolika u Bosni, rođen oko 1868., umro poslije Drugog svjetskog rata.

[17] *HN,* III, 13. VI. 1941.

[18] *HN,* III, 16. VII. 1941.

[19] *HN,* IV, 2. IV. 1942. Lešić je prema tome bio doglavnikom oko osam i pol mjeseci.

[20] *NH,* III, 31. X. 1941. Stipe Matijević (1887-1972.), narodni zastupnik HSS na izborima 1927., 1935. i 1938., umro u emigraciji, u Buenos Airesu, 3. kolovoza 1972.

[21] Toga dana u jednom interview-u s neimenovanim povjerenikom GUS-a tvrdi se, da postoje samo tri doglavnika (Budak, Mešić i Sunarić), *HN,* III, 8. VI. 1941.

[22] *HN,* IV, 8. II. 1942.

[23] *HN,* IV, 9. IV. 1942. Dr. Ljudevit Šolc (1883-1943.), odvjetnik u Varaždinu između dva rata, sin poznatog zagrebačkog knjižara i nakladnika. Janko Tortić (1902-1962.), umro u emigraciji u Los Angelesu, Kalifornija, SAD.

tome vijeću nego predratnim ustašama. Međutim, nisam našao nijednog podatka, da se je Doglavničko vijeće ikada sastalo između 8. svibnja 1941., kada su postojala tri doglavnika, i 10. svibnja 1943., kada ih je bilo devet.

Osim prva tri imenovanja (Budak, Mešić, Sunarić), sva su ostala imenovanja uslijedila, dok je Blaž Lorković bio na čelu Glavnog Ustaškog Stana kao poglavni pobočnik i upravni zapovjednik Organizatornog ureda GUS-a. Blaž Lorković imenovan je na taj položaj 10. svibnja 1941.[24] Njegovim nasljednikom pod naslovom postrojnik i ministar postao je doglavnik Dr. Ljudevit Šolc 15. svibnja 1942.[25] U Šolcovom razdoblju nitko nije bio imenovan doglavnikom. Šolca je kao postrojnika i ministra naslijedio Dr. Lovro Sušić, kako sam naveo prije.[26]

III.

Slijede bilješke Dra Lovre Sušića sa sjednica Doglavničkog vijeća od 17. rujna 1943. do 14. ožujka 1945.

1.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. RUJNA 1943.[27]

[Prisutni:] Poglavnik,[28] Dr. Mile Budak,[29] Ademaga Mešić,[30] Dr. Mate Frković,[31] general Vilko Begić,[32] Jure Pavičić,[33] postrojnik Dr. Lovro Sušić.[34] [Mjesto sastanka:] Dvor.

[24] *HN*, III, 11. V. 1941. Blaž Lorković (1903.-1947.), sin poznatog hrvatskog političara Dra Ivana Lorkovića (1876.-1926.) i stariji brat Dra Mladena, imenovan poslanikom u Slovačkoj u prosincu 1942., gdje ostaje do konca rata. Izručen od Amerikanaca Jugoslaviji na 6. siječnja 1946., osuđen na smrt u siječnju 1947.

[25] *HN*, IV, 16. V. 1942.

[26] Razvitak Glavnog Ustaškog Stana i politika imenovanja Blaža Lorkovića, Dra Ljudevita Šolca, Dra Lovre Sušića, doglavnikâ, poglavnih pobočnikâ, povjerenikâ i upravnih zapovjednika u GUS-u od 1941. do 1945. zahvalna je tema, koja također može mnogo pridonijeti razjašnjenju Pavelićeve unutrašnje politike i ocjeni njegovog vladanja.

[27] *HN*, V, 19. IX. 1943., javlja na prvoj stranici: «Zagreb, 18. rujna. Iz Glavnog Ustaškog Stana: Pod predsjedanjem Poglavnika održana je u Dvoru Poglavnikovom na Trgu Stjepana Radića dana 17. o. mj. sjednica Doglavničkog Vieća, koja je trajala od 17 do 20 sati».

[28] Poglavnik Dr. Ante Pavelić (1889-1959.), odvjetnik, podpredsjednik Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, narodni zastupnik grada Zagreba u beogradskoj Narodnoj Skupštini 1927-1929, osnivač i Poglavnik Ustaškog pokreta 1931. Umro u Madridu, Španjolska, 28. prosinca 1959.

[29] Dr. Mile Budak (1889-1945.), odvjetnik, hrvatski književnik, jedan od vodećih ličnosti Hrvatske Stranke Prava 1920-tih i početkom 1930-tih godina, doglavnik u Ustaškom pokretu od oko 1934. do 1945., ministar bogoštovlja i nastave 1941., poslanik u Berlinu 1941-1943., ministar vanjskih poslova 1943. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[30] Ademaga Mešić (1868-1945.), trgovac, posjednik i ugledni političar hrvatskih muslimana, doglavnik u Ustaškom pokretu 1941-1945. Osuđen od Titovog režima na dvadeset godina robije, umro u logoru Stara Gradiška.

[31] Dr. Mate Frković (rođ. 1901., živi u emigraciji), liječnik u Varaždinu 1930-tih godina, nacionalističke orientacije, ustaški političar, doglavnik 1943-1945., ministar unutrašnjih poslova 1944-1945.

Pojedinci iznose razne pojave većinom negativne iz javnog života, i njihove uzroke napose: paktiranje Niemaca i Talijana s četnicima te nerazumievanje za nas, njihovo očijukanje sa mnogim pojedincima i grupicama; negativni stav Mačekovaca, koji su odbili suradnju, makar bili mi spremni na kompromis; negativne pojave u domobranstvu a zanemarivanje ustaške vojnice; razni ispadi pojedinaca u vojsci, upravi i ustaškom pokretu, bez pozivanja na odgovornost; zapostavljanje ustaškog pokreta; slabost promičbe; slab postupak sa sveučilištarcima u P.t.s.-u[35] itd. Naglašena napose potreba, da Poglavnik ode do Hitlera i otvoreno mu iznese pritužbe i razjasni situaciju, te zatraži oružje...

Poglavnik razlaže —obuhvativši sve izneseno—: Radi prilika u početku morao je pokret ući u administraciju i policiju, a kod toga su se i najgori elementi uspjeli ugurati, što je napose kod indiferentnih stvaralo neraspoloženje protiv pokretu, škodilo mu a državnoj upravi nije koristilo. Država bez stranke je nužno policajna. Potrebno je zato pokret održati i ojačati brojčano, moralno i materijalno. Isto tako mora ostati ustaška vojnica, jer je ona naš najsigurniji oslonac. To je zapravo narodna vojska.

U političkom pogledu postoje 3 kategorije: Starčevićanci, klerikalci i slavosrbi. Tragedija naše zemlje, čir u njenoj utrobi jest srbstvo. Ono je uviek služilo protiv hrvatskom narodu i u Austro-Ugarskoj monarhiji kao i sada partizanima i četnicima, Talijanima i Niemcima. Samo je Starčevićanstvo nosilac Hrvatstva i prema tome proti srbstvu, pa i u samom pokretu. Starčevićanstvo je rasna stvar, samo ono nosi Hrvatstvo i državnu misao. Sve drugo (socialno, seljačko, slavensko) nema za državu pravog osjećaja ni sviesti. Tu treba tražiti i negativnu stranu našeg činovničkog aparata. Naša hrvatska ćud je također mnogo kriva. Ljudi vole lagodnost života. U težkim prilikama zakaže, jer mu manjka osjećaj i sviest... Potrebno [je] sve po doglavnicima izneseno uočiti ukupno kao posljedicu naših prilika, državnog uređenja i kvalitete državnih službenika. Sve vidi i zna, ali se često uz najbolju volju ne može nevoljama doskočiti a niti pojedine pojave predviditi. Vidi pogreške Niemaca. Nu mi smo i sami mnogo krivi njihovu nepovjerenju (oni su morali osvajati naše more za Hrvatsku pa i protiv Hrvata). Proživljujemo najteže dane. Zato je potrebna koncentracija svih hrvatskih narodnih snaga. Uz

[32] General Vilko Begić (1874-1945.), časnik intendantske struke, suradnik Dra Mačeka za vrijeme diktature kralja Aleksandra, državni tajnik u Ministarstvu hrvatskog domobranstva 1941-1943., doglavnik 1943-1945. Nestao u povlačenju svibnja 1945. ili osuđen na smrt od Titovog režima.

[33] Jure Pavičić (1906-1946.), književnik i ustaški političar, doglavnik 1943-1945., ravnatelj Hrvatske Državne Tiskare i kovnice novca 1941-1945. Tragično umro u Rimu 10. veljače 1946., pod nerazjašnjenim okolnostima (ubijstvo ili samoubijstvo).

[34] Dr. Lovro Sušić (1891-1971.), odvjetnik, ugledni pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., ustaški političar i skoro cijelo vrijeme rata ministar u hrvatskoj državnoj vladi (narodnog gospodarstva, udružbe, ministar-postrojnik). Umro u Caracas-u, glavnom gradu Venezuele, 8. siječnja 1971.

[35] Poglavnikovi tjelesni sdrugovi, ustaške vojničke postrojbe pod zapovjedništvom generala i ustaškog pukovnika Ante Moškova.

državno treba doći i narodno jedinstvo. Imade ih međutim, koji to prihvaćaju spekulativno, za razvodnjavanje, proti ustaštvu. Moramo biti sviestni, da je funkcija države u pogibli. HSS je bez inicijative. — Treba pokret što bolje razviti... Doglavnicima se neka izdaju legitimacije i željezničke karte. —

Dovršeno!

SUŠIĆ

2.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 30. RUJNA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić.

U nevezanom razgovoru uočeni glavni problemi državne politike:

1) hrvatsko-njemački vojnički odnošaj t. j. potreba slobodnog raspolaganja sa našom vojskom i to prvenstveno sa ustašama i bar nekoliko domobranskih gorskih sdrugova, te potrebno naoružanje dobrovoljaca (30-50.000).

(Spominjani ispadi njemačke vojske proti pučanstvu; pobiranje hrane).

2) njemačko miešanje u unutarnje područje. Treba pribaviti poštivanje naše državne suverenosti. (Kasche[36] i Glaise[37] moguće dobre volje nu ne poznaju naše prilike i probleme.)

3) vlada. Moraju doći ljudi sposobni i sa osjećajem odgovornosti te određenim djelokrugom. Sastav povjeriti članu Doglavničkog vijeća.

Utvrđena potreba sastanka Doglavničkog vijeća na intimnom sastanku sa starim suradnicima radi međusobnog posavjetovanja. Određeno za 2. X. pp. (obaviestiti Poglavnika).

Upozoriti Poglavnika na dopukovnika Redelsteina[38] (u razgovoru sa Huskom Miljkovićem[39] čulo se, da on daje neprijateljske izjave kao: «Mi se ne borimo za Hrvatsku nego za Niemce»), nadalje na dopukovnika

[36] Siegfried Kasche, njemački poslanik u Zagrebu 1941-1945. Osuđen na smrt od Titovog režima 1947.

[37] Edmund Glaise von Horstenau (1882-1946.), austrijski i njemački general, vojnički povjesničar, opunomoćeni njemački general u Zagrebu 1941-1944., počinio nističkoj Jugoslaviji.

[38] Dopukovnik Redelstein bio je bivši jugoslavenski časnik preuzet u hrvatsku vojsku. Neprijateljski raspoložen prema ustašama te kao takav češće davao izjave protiv ustaškog režima. Zahvaljujem se na ovoj i nekim drugim obavijestima Dru Vjekoslavu Vrančiću. Nije mi poznata sudbina dopukovnika Redelsteina.

[39] Huska Miljković (1910-1944.), seljak, povremeno šumarski i zidarski radnik, simpatizer KPJ od 1935., član KPJ uoči rata travnja 1941., od lipnja 1941. u partimiliciju u okolici Velike Kladuše i Cazina, te ponovno prilazi partizanima. Ubijen u travnju 1944.

Babića[40] (koji je častnik za vezu kod generala Juppea,[41] a koji je protuustaški raspoložen i sumnjiv, da očijuka sa partizanima).

Radi položaja doglavnika treba da se pozivlju na sve svečanosti i primanja. To traži ugled pokreta. Također treba ustanoviti njihov rang, slobodan pristup u dvor... Uobće položaj i djelokrug Doglavničkog Vijeća, GUS-a[42] i postrojnika, koji bi trebao biti imenovan Doglavnikom, treba sa Poglavnikom raspraviti! —

Dovršeno SUŠIĆ

3.

ŠIRA KONFERENCIJA U GLAVNOM USTAŠKOM STANU OD 2. LISTOPADA 1943.

Postrojnik: pozdrav, svrha.

Dr. Mile Budak: Obrana ustaštva. *Pogrieške:* Postali smo i policajci (državni odvjetnici i izvršitelji!). *Ekscesi: Dućani i tvornice.* Ima ljudi, koji počinju sumnjati. Potreba vjere i uvjerenja, da Hrvatska može obstojati kao država (što Mačeku manjka), vjera u pobiedu. Vlada mora biti ustaška. Uz gornje pogrieške također: rješavanje osobnih pitanja ilegalno. Pokret koji [je] doveo do države, ne smije ilegalno obračunavati, jer bi to značilo, da gubi vjeru u državu, u red... Ne samo Poglavnik nego i mi nosimo odgovornost. Moramo dokazati, da je ovo pravna država.

Glavna svrha sastanka, da priznamo pogrieške, da si iskreno kažemo, da smo griešili i onda da izkreno razgovorimo potrebno za budućnost te uobće riešavamo sve prijateljski.

Jure Pavičić: Glede dućana i tvornica kaže, da [su] ljudi bili gladni... «suci i izvršitelji» —morali smo biti— prilike: «obračunavanje» —vlasti zatajile.

Ivan Werner:[43] *Pozdravlja ideju sastanka.* Novi Doglavnici pozvani

[40] Dopukovnik Ivan Babić (rođ. 1904., živi u emigraciji), aktivni časnik u jug. vojsci do travnja 1941., prelazi u hrv. domobranstvo obnašajući razne vojničke dužnosti, leti k saveznicima u siječnju 1944.

[41] General Juppe bio je 1943. dodijeljen uredu njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj Glaise von Horstenau s posebnim zadatkom, da odlučuje o davanju oružja hrvatskoj vladi. Na 7. rujna 1944. Juppe je bio imenovan njemačkim opunomoćenim generalom u Hrvatskoj namjesto Glaise-a. Juppe-a je na tom položaju naslijedio na 2. siječnja 1945. SS-obergruppenführer i general SS-oružja Prützmann, kako je to navedeno u *HN*, VII, 3. I. 1945. Prützmannovo se ime uopće ne spominje u *HN* poslije 5. I. 1945. Predpostavljam, da je uskoro poslije toga ukinut ured opunomoćenog generala u Hrvatskoj, te da je njemački vojnički zapovjednik Jugoistoka general-pukovnik Alexander von Löhr preuzeo tu dužnost. General Juppe ili se ponovno vraća u Hrvatsku, ili se pak cijelo to vrijeme nalazi u Hrvatskoj, jer u travnju i svibnju 1945. nastupa kao veza između Löhra i hrvatskih vlasti. Kao takav nalazi se u pratnji Poglavnika i viših hrvatskih časnika u Rogaškoj Slatini 8. svibnja 1945., posljednjeg dana vlasti Dra Ante Pavelića i ratnog hrvatskog režima, kao što se to vidi iz bilježaka generala Fedora Dragojlova, pohranjenih u ostavštini Dra Sušića. Nisam mogao ustanoviti sudbine generala Juppe i Prützmanna. Löhr je bio osuđen na smrt u Beogradu i smaknut 16. veljače 1947.

[42] Glavni Ustaški Stan, politička središnjica Ustaškog pokreta.

[43] Ivan Werner (1887-1944.), mesarski obrtnik u Zagrebu, pristaša Hrvatske Stranke Prava, gradonačelnik Zagreba od travnja 1941. do smrti, 26. lipnja 1944.

voditi. Postrojnik bi svakog jutra trebao posjetiti Poglavnika. Sva državna politika kroz pokret odnosno Doglavničko vijeće.

Dr. Mirko Puk:[44] Najbržje potrebe 1.) češćih sastanaka, 2.) uređenje Doglavničkog vijeća (djelokruga) i 3.) uređenje odnošaja prema savezniku (Niemcima), jer se porađa pitanje: jesmo li slobodni ili stojimo pod protektoratom? Ima dobrih Hrvata, koji su zapostavljeni a u ustaštvu sjede ljudi, koji diele svjedodžbe Hrvatstva, a sami su sumnjivi. Ustaški pokret ne smie se likvidirati.

Juco Rukavina[45] ističe negativne pojave u vojsci i to prije svega u divizijama pod njemačkim zapovjedništvom (napose radi jezika dolazi do nesuglasica), nadalje o nevaljanosti domobranskog častničkog kadra ističući i tu liepe pojave kao generala Nardelli[46] (sjeda i jede s momčadi!). Ustaše vode —treba [nejasna riječ] urediti ustašku vojsku na dobrovoljnoj bazi!

Jure Pavičić: Glavni problem: odnošaj prema njemačkoj vojsci — oružje. Vlada mora snositi odgovornost.

Hakija Hadžić:[47] Glavna je pogrieška u vladi, odatle se ruši suverenitet Hrvatske. Popuštalo se i ulagivalo Talijanima a tako i Niemcima. Ustaški dužnostnici moraju se skidati, kad napadaju korupciju (stožernik u Sarajevu).[48] Zato ugled ustaškog pokreta pada. Korupcija napose u vojsci (odkup za novce). Više se ne krade već se javno otima. Zašto se drži šefa redarstva Petkovića?[49] — Pravilo se sporazume s četnicima, kad su već bili na umoru. I onda ih se bolje hranilo! Odnošaj s Niemcima će se popraviti, ako se popravimo mi! Glede muslimana se uviek pitaju samo stanoviti, glede katolika se nikoga ne pita. Čemu to? Sviet želi, da se vlada i pokret rehabilitiraju. Državna vlada nema autoriteta. Ne

[44] Dr. Mirko Puk (1884-1945.), odvjetnik u Glini, pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, postaje ustašom polovicom 1930-tih godina, ministar pravosuđa 1941-1942., ministar-državni prabilježnik 1942-1943., ravnatelj Ustaškog Nakladnog Zavoda 1944-1945., izvanredni povjerenik kod Hrvatske Državne Banke od 25. travnja 1945. do konca rata. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[45] Juco Rukavina, sudionik u Ličkom Ustanku u jesen 1932., izveden pred sud za zaštitu države i osuđen na smrt, pomilovan na doživotnu robiju; za vrijeme rata ustaški pukovnik, osuđen na smrt od Titovog režima 1945.

[46] Pukovnik, kasnije general Anton Nardelli bio je tada zapovjednikom 11. domobranske pukovnije s tadašnjim sjedištem u Velikoj Kladuši. Kao general postao je zapovjednikom 1. Udarne ustaške divizije, koja je s još dvije takove divizije sačinjavala I. Poglavnikov tjelesni sbor pod zapovjedništvom generala Ante Moškova. Posljednje Nardellievo podhvatno područje bilo je: Varaždin-Koprivnica. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

[47] Hakija Hadžić (1883-1953.), srednjoškolski profesor rano umirovljen, ugledni političar hrvatskih muslimana, u diplomatskoj službi za vrijeme rata, umro u Damasku, glavnom gradu Sirije, 1. siječnja 1953.

[48] Možda se to odnosi na Marka Mihaljevića (1906-1945.), hrvatskog seljaka i radnika, koji polaže ustašku prisegu u Belgiji 1932. i odlazi u ustaški logor u Italiji 1934., te se vraća u domovinu u travnju 1941. Imenovan je stožernikom ustaškog stožera Vrhbosna u Sarajevu 17. rujna 1941. i na tom položaju, valjda, ostao do 1. listopada 1943., kada ga nasljeđuje Stjepan Barbarić. Mihaljević nestaje u povlačenju u svibnju 1945.

[49] Petar Petković, upravitelj redarstva kod Velike župe u Sarajevu, bio je premješten u Zagreb u Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost na 11. studenoga 1943.: *HN, V,* 12. XI. 1943.

smie se pozivati u vladu ljude, koji su opterećeni zadjevicama. Samo idealno pošteni, koji su obračunali sa sobom. Zato nova vlada od ustaša i onda uređenje odnošaja s Niemcima.

Ivan Oršanić:[50] Vlada mora postaviti jasnu i određenu politiku zemlje. Pokret treba konkretizirati priedloge: 1.) stalna suradnja pokreta, vojske i unutrašnjih poslova t. j. postrojnika, ministra vojske i unutrašnjih poslova pod predsjednikom vlade. Isto na terenu: stožernika, velikog župana i zapovjednika vojske. 2.) odbor od pet osoba za vojsku, da sve ispita; 3.) državnu promičbu osposobiti, da može dati odgovor na sva pitanja, a ako ih nema, da ih nađe. Ne smie se tražiti svetačko mjerilo za ustaše! Napustiti to mjerilo. Tko je ustaša, kakav bio, dobar je! Glavno: ljubav za državu!

Dr. Mile Budak govori o našem odnošaju s njemačkom vojskom. Počelo se stvarati veliku vojsku i tako došlo vodstvo vojske u njemačke ruke. Danas 213.000 naše vojske pod njemačkim zapovjedništvom. Sa velikog njihovog strateškog stanovišta to je za njih važno, nu za nas je: naša zemlja — krv i razaranje! Ima ih sa kičmom u vladi ali ima i onih drugih. Posljedica je to drugih razloga...

Upadice:

Dr. Marko Tarle:[51] Neki čuvaju samo svoje položaje.

Pukovnik Ivo Herenčić:[52] Ima grupa ministara, koji su držali prije s Talijanima a sada sa Niemcima, a najnovije ima se Mačekovaca — t. zv. intelektualci. Ti moraju iz vlade!

Dr. Mile Budak (nastavlja): Ovaj čas je moguće [nemoguće?] izvući vojsku ispod njemačkog zapovjedničtva. Zato ostaje samo stvarati dobrovoljačke jedinice i nastojati doći do oružja! Niemci nemaju prema nama teritorialnih zahtjeva. SS[53] imaju prijateljske namjere, nu oni mnogo toga ne shvaćaju. Tkogod želi mir, njima dobro dolazi. Sa svakom njemačkom vojskom [vojnom jedinicom?] moramo imati svoga čovjeka. (Sa našim novcem i našom hranom njemačka vojska bolje obskrbljena nego naša). Sa muslimanskim SS krivo pošlo. To je njemački vanjsko-politički interes prema Istoku.

Na ustaškoj vojsci se može graditi, ali i kod domobrana ima dobrih.

Ustaški pokret kao pojava, kao ideja i organizacija: Ima dužnost uložiti sve snage za održanje i ozdravljenje! Mi moramo ostati složni. Povjerenje, pouzdanje i međusobna ljubav.

[50] Ivan Oršanić (1904-1968.), srednjoškolski profesor, nacionalističke orientacije od mladosti, postaje ustašom 1937., za vrijeme rata upravni zapovjednik Ustaške mladeži 1941-1944., državni savezničar 1944-1945. U emigraciji osniva Hrvatsku Republikansku Stranku, umro u Buenos Airesu, glavnom gradu Argentine, 17. prosinca 1968.

[51] Dr. Marko Tarle (rodj. 1901., živi u emigraciji), veletrgovac žitaricama u Šibeniku prije rata 1941., postaje ustašom u drugoj polovini 1930-tih godina, radi u ministarstvu vanjskih poslova za vrijeme rata, 1941-1945.

[52] Ustaški pukovnik Ivo Herenčić (rođ. 1910., živi u emigraciji), kao student odlazi u emigraciju početkom 1933., vraća se u travnju 1941. Za vrijeme rata obnaša redarstvene, upravne i vojničke dužnosti. Glavar stožera Ustaške vojnice od 1. rujna 1944. Jedan od pregovarača u Bleiburgu, koji o tome postojano šuti.

[53] SS kratica za Schutz-Staffel, obrambene postrojbe njemačke nacističke stranke.

[Dopisano sa strane:] (Promičba-uzmičba!)

Mime Rosandić:[54] Maćuhinski postupak prema pokretu i ustaškoj vojsci. Ustaška vojska osnova naše snage. Putem nje možemo stvoriti i pokret. U Lici svaki ima ustašku kapu. Najbolji ustaše su seljaci. Treba voditi pravu seljačku politiku. Nitko [nije] neprijatelj ove zemlje osim gospode. Oni izdaju a ne seljak! Oni oficiri, koji [su] izgubili bitku proti Srbima, opet gube. Ne valja ovo: ustaše vojska straha, domobrani sluge straha. Dokinuti domobranstvo i gorskim sdrugovima ustaška kapa! Daje se oružje onima, koji predaju i pušku i zemlju neprijatelju!

Dr. Milovan Žanić:[55] 15. IV. 41. sigurno 90 %, napose seljaci, u pokretu. Danas? Razlozi: 1) nemogući kompromisi s pojedincima, umjesto čuvati ustašku misao. Da dobijemo seljake, kompromisi sa ljudima, koji već nikoga nisu imali. Danas se opet govori o novim kompromisima. (6. prošlog mjeseca čestitka Šubašića[56] kralju Petru[57] i generalu Mihailoviću,[58] o čemu naša promičba šuti, kao i izjavi dra Krnjevića,[59] da je priključenje Dalmacije jedan «trik», jer da ona kao sastavni dio banovine Hrvatske čini integralni dio Jugoslavije!)

[2)?] Treba prestati sa ubijanjem ustaštva i ustaške ideje. Od početka falila šija: znati zauzeti stav za svaku stvar! Ozdravljenje samo u nama. Bez vojske nema državnog vrhovničtva! Niemci su morali radi sebe uzeti zapovjedničtvo naše vojske.[59a] — Treba očistiti i uspostaviti ustaški pokret. Ne primati generale bez vojske, koji su vodili narod kroz 20 godina u srbsku koaliciju. Ne može se i ne smie voziti na dvostrukom kolosjeku u politici. Navodno se raspravljalo o raspustu

[54] Ing. Mime Rosandić (1900-1948.), ing. šumarstva, za vrijeme rata u upravnoj, političkoj i vojničkoj službi. Iz emigracije se vraća u domovinu u poznatoj Kavranovoj akciji, uhvaćen, osuđen na smrt od Titovog režima 1948.

[55] Dr. Milovan Žanić (1882-1946.), odvjetnik u Novoj Gradišci do 1937., a onda u Zagrebu. Kao ugledni član Hrvatske Zajednice biran narodnim zastupnikom u beogradskoj Narodnoj skupštini 1925.; hrvatske državotvorne orientacije 1930-tih godina, za vrijeme rata predsjednik zakonodavnog odbora u prvoj hrv. vladi, a onda državni ministar do jeseni 1943. Umro u Italiji u logoru Fermo 1946.

[56] Dr. Ivan Šubašić (1892-1955.), odvjetnik u Vrbovskom, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., Ban Banovine Hrvatske 1939-1941., za vrijeme rata u emigraciji u SAD i kasnije Londonu, posljednji predsjednik kraljevske vlade u Londonu 1944-1945., ministar vanjskih poslova u Titovoj vladi 1945., od tada do smrti, 22. ožujka 1955., pod stalnom policijskom paskom.

[57] Kralj Petar II. Karađorđević (1923-1970.), kralj 1934-1945., za vrijeme njegovog maloljetstva vlada kao regent njegov rođak knez Pavle 1934-1941. Petar preuzima vlast na 27. III. 1941.

[58] General Draža Mihailović (1893-1946.), za vrijeme rata organizator četničkog pokreta i ministar rata u jugoslavenskim vladama 1942-1944., osuđen na smrt od Titovog režima 1946.

[59] Dr. Juraj Krnjević (rođ. 1895., živi u emigraciji), glavni tajnik HSS 1922-1965., predsjednik od 1965. U emigraciji 1929-1939. i ponovno od 1941. Za vrijeme rata podpredsjednik kraljevskih jugoslavenskih vlada 1941-1943.

[59a] Dr. Vjekoslav Vrančić Jeri Jarebu na 16. studenoga 1975. piše: «Niemci su imali zapovjedničtvo nad tri hrvatsko-njemačke divizije, a samo *operativno* zapovjedničtvo nad jedinicama hrvatskih oružanih snaga, t. j. kada su vođene operacije. Istina je, da hrvatske jedinice nisu radi toga mogle uviek voditi vlastite podhvate, bez pristanka njemačkog zapovjedničtva. Ali formalno, hrvatske jedinice nisu stajale pod njemačkim zapovjedničtvom.»

pokreta. — Nije uobće riešen odnos vlade odnosno predsjednika vlade prema suverenu niti prema ministrima i međusobno. Po 6 mjeseci nije bilo ministarske sjednice. Ne postoji nikakva odgovornost ministara, niti se uobće tko poziva na odgovornost. Mi koji smo bili [spremni] sve žrtvovati, imamo pravo sve znati. Čita svoj podnesak na predsjednika vlade.

U to stiže predsjednik [vlade] Dr. Nikola Mandić,[60] koga pozdravljamo, i nakon pročitanja Žanićevog dopisa moli za rieč.

Dr. Nikola Mandić: Najprije se osvrće na Žanićev podnesak uvažujući sve tu izneseno i sadržajno i načelno. To je zapravo bitni program vlade, koji će se još precizirati, kada se vlada sastane. Poglavnik će se razteretiti, da se može posvetiti samo vrhovničkim poslovima vani i u zemlji. Nadalje razlaže, kako pregovori s Mačekovim ljudima nisu doveli do uspjeha. Razlozi su načelne naravi. Oni smatraju ustaški pokret strankom vlade a sebe predstavnicima HSS, koja legalno ne postoji ali stvarno postoji. Te dvije stranke treba da naprave kompromis (koalicionu vladu) a ako ne uspije, onda vanstranačku vladu. Spominje pismo od 30. IX. (nadstranačka vlada). To bi značilo ukloniti ustaški pokret, a to je neprihvatljivo! On će raditi u najužoj povezanosti s ustaškim pokretom.

Dr. Mirko Puk: Doglavničko vijeće treba tražiti rješenje odnosa pokreta i državne uprave. Da se radilo u duhu ustaških načela, mnoge bi stvari bile povoljno riešene a pogrieške onemogućene. Treba pokret imati odlučnu rieč a u pokretu Doglavničko vijeće. Državnu upravu treba prožeti ustaškim duhom. Treba doći ustaška vlada!

Marko Došen:[61] Prvi ustaše bili su Stari[62] i Kvaternik![63] Stari i mladi ustaše. Treba često [sazivati] ovakve sastanke. Dogovor kuću gradi! Složno!

Hakija Hadžić: Govori o granici [na] Drini i glasovima o Nedićevim[64]

[60] Dr. Nikola Mandić (1869-1945.), odvjetnik, hrvatski političar u Bosni, vodeća ličnost Hrvatske Zajednice 1909-1918., onda biran narodnim zastupnikom u beogradsku Narodnu skupštinu 1920., kao član Hrvatske Pučke Stranke, uvijek jasne hrvatske političke orientacije; predsjednik hrvatske državne vlade od 2. rujna 1943. do konca rata. Osuđen na smrt od Titovog režima.

[61] Marko Došen (1859-1944.), trgovac, pravaš, 1913. biran u Hrvatski Sabor kao Milinovac, tj. pristaša Starčevićeve Stranke Prava, čiji je predsjednik Dr. Ante Pavelić, zubar, koji je kasnije, 1. XII. 1918., proglasio ujedinjenje sa Srbijom; 1920-tih godina narodni zastupnik HRSS, jedan od organizatora Ličkog ustanka ujesen 1932., te onda odlazi u emigraciju gdje ostaje do travnja 1941. Za vrijeme rata predsjednik Hrvatskog Državnog Sabora, od 23. veljače 1942. do smrti, 7. rujna 1944. Neko vrijeme Doglavnik Ustaškog pokreta.

[62] Dr. Ante Starčević (1823-1896.), osnivač i ideolog Hrvatske Stranke Prava, počašćen naslovom Oca Domovine.

[63] Eugen Kvaternik (1825-1871.), osnivač i ideolog Hrvatske Stranke Prava, pogiba u Rakovičkom ustanku protiv Austro-Ugarske u borbi za samostalnu hrvatsku državu.

[64] General Milan Nedić (1877-1946.), armijski general kraljevske jugoslavenske vojske i neko vrijeme ministar rata; za vrijeme rata postaje predsjednik srpske vlade pod njemačkom okupacijom 1941-1944., poginuo u Titovom zatvoru 1946. Nedić je bio primljen od Hitlera 19. rujna 1943.

koracima za pripojenje jugoistočne [istočne?] Bosne Srbiji. Pita ministra vanjskih poslova, što je na stvari.

Dr. Mile Budak: Nediću je konačno ipak uzpjelo —prije bio uviek odbijen— doći do Hitlera. On je mudro slao partizane i četnike na naše područje: tamo mir, ovdje nemir. To hoće izkoristiti kao svoj uzpjeh, a moguće ga je kao takova Hitler i primio. Nedić je stavio zahtjev: priznanje države srbske i izpravak granice prema sjeveru i jugozapadu. Međutim u tom nije uzpio već je dobio samo dozvolu za 12 bataljona vojske. Ne vjeruje Dr. Mile Budak, da bi u gornjim zahtjevima mogao uzpjeti. Politička i vojnička nuždа odlučuju o prijateljstvu i neprijateljstvu. Naš interes vezan sa Bugarima!

Jure Pavičić naglašuje potrebu tražiti za iztočnu Bosnu oružje za 10.000.

Hakija Hadžić: nadopunjuje Oršanićev priedlog, da bi k trojici ministara (unutrašnjih poslova, vojske, postrojnik) uz predsjednika vlade došao i ministar vanjskih poslova!

Postrojnik zaključuje rezimirajući sadržaj razprave —uz naglašenje istovjetnosti mišljenja i gledanja— i rezultate konferencije u sliedećim priedlozima:

1.) Ustaška vlada jake ruke sa jasnim odnošajem prema pokretu
2.) Ustaštvo mora prožeti cieli državni organizam
3.) Uređenje odnošaja sa Njemcima i to barem djelomično istrgnuće hrvatske vojske ispod njemačkog zapovjedničtva i spriečiti miešanje njemačkih predstavnika u naše unutarnje prilike
4.) U vojsci provesti ozdravljenje domobranstva, a ukoliko je to u današnjim prilikama moguće, ukinuti ga i jačati ustašku vojsku. Napose imati u vidu dobrovoljstvo i nabavu oružja za vlastite jedinice! Ostala pitanja kao promičbe i koordinacije rada bit će tada sama po sebi riešena. —

Dovršeno! SUŠIĆ

4.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 9. LISTOPADA 1943. U DVORU[65]

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić.

Postrojnik izvješćuje o prilikama u pokretu.

Dr. Mile Budak: Razlozi, da se pokret nalazi u krizi — jedan od glavnih, što neki ljudi, koji bi spadali k Badogliu,[66] rade s Niemcima proti pokretu. Ta gospoda inače ne vjeruju u našu stvar. Naši pak ljudi težko podnose zapostavljanje ustaštva... Potrebno je sastaviti vladu od ljudi poštenih i uztrajnih.

[65] *HN, V,* 10. X. 1943., javlja na prvoj stranici: «Zagreb, 9. listopada. Danas je održana sjednica Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika u Dvoru na trgu Stjepana Radića, koja je trajala četiri i pol sata. (Iz Glavnog Ustaškog Stana)».

[66] General Pietro Badoglio (1871-1956.), predsjednik talijanske vlade, nakon pada Mussolinija, koja je sa Saveznicima podpisala primirje.

General Vilko Begić: Prije se dizala graja na Dra Milu Budaka, Dra Mirka Puka i druge prvake, nu sada se već ne zazire niti od osobe Poglavnika. Njemačko poslanstvo veže se sa nazovi-ustašama. Orgije se slave. Guranje s laktovima! Treba dobro paziti, koga se postavlja na odgovorne položaje.

Jure Pavičić: Što učini Poglavnik, drugi pokvarili. Kvaternik,[67] Lorković[68] i Košak[69] zajedno sve skrivili. Poslie ova dvojica odgurnuli Kvaternika, te preuzeli vlast i rade bez pokreta, bez svakog kontakta. Što se hoće od Njemačke? Ili maknuti Poglavnika ili okupaciju? Niemci vode protuhrvatsku politiku. I ustaše će početi ići u partizane, Niemci ih tjeraju svojim postupkom. Oni, o kojima je bila gore rieč, imaju vojsku, dobivaju ministarstvo unutarnjih poslova, a poslie će i cielu državu. Treba biti na oprezu. Sve se otvorenije nastupa proti ustaštva. Košakovo društvo nema vjere u državu. Lorkovićevo društvo radi proti Poglavnika. On ima pri ruci Gestapo. Ustaše su ogorčeni — jednom će im srce zakuhati.

Dr. Mate Frković: Ministarstvo vojske nalazi se u težkom položaju. U podhvatni odjel dolaze sumnjivci. Ministarstvo se poniemčuje. Minister bi se morao razteretiti (promet).[70] U vladi dvije struje. O Lorkoviću, Košaku i drugima naš sviet vrlo loše sudi.

Poglavnik: Za stanje u zemlji baca se krivica na pokret, ma da uzroci leže izvan njega pa i države. Neprijatelj sve poduzima, da našu zemlju onesposobi za samostalan život i da tu zahvati i Njemačka. Mi i nismo prvotni akteri. Jako je teško stanje. I Zagreb je u pogibli. Stanje je

[67] Vojskovođa Slavko Kvaternik (1878-1947.), časnik u Austro-Ugarskoj, pristaša Hrvatske Stranke Prava 1920-tih godina, postaje ustašom u drugoj polovini 1930-tih godina, za vrijeme rata od travnja 1941. do 5. listopada 1942. vojskovođa, ministar hrvatskog domobranstva i zamjenik Poglavnika. U listopadu 1942. izagnan iz Hrvatske. Amerikanci ga izručili Titovoj Jugoslaviji, osuden na smrt 1947.

[68] Dr. Mladen Lorković (1909-1945.), od mladosti nacionalističke orientacije, polaže ustašku prisegu na 4. listopada 1934., u emigraciji od 1929. do 1940.; za vrijeme rata ministar vanjskih poslova 1941-1943., ministar unutrašnjih poslova 1943-1944. Smijenjen s položaja ministra 30. kolovoza 1944. i zatvoren. Koncem rata 1945. ubijen u zatvoru u Lepoglavi od ustaške ruke.

[69] Dr. Vladimir Košak (1908-1947.), ekonomista, od rane mladosti hrvatske državotvorne orientacije, polaže ustašku prisegu na 1. srpnja 1936., za vrijeme rata ministar državne riznice 1941-1943., poslanik u Budimpešti 1943-1944., poslanik u Berlinu 1944-1945., izručen od Amerikanaca Titovoj Jugoslaviji, osuđen na smrt 1947.

[70] Ova stilizacija nije jasna. Tada su postojala dva odvojena ministarstva: ministarstvo oružanih snaga, s ministrom generalom Fridrihom Navratilom, i ministarstvo prometa, s ministrom Ing. Hilmijom Bešlagićem. Možda je general Navratil od 2. rujna 1943., kada je imenovan ministrom oružanih snaga, do 11. listopada 1943., kada je Ing. Bešlagić bio razriješen dužnosti ministra prometa i na to mjesto imenovan Ante Vokić, zamjenjivao odsutnog ili bolesnog Ing. Bešlagića kao ministra prometa. Ministar hrvatskog domobranstva, odnosno oružanih snaga od 5. listopada 1942. do 2. rujna 1943. bio je osobno poglavnik Dr. Ante Pavelić, a državni tajnik i njegov zamjenik u tome ministarstvu bio je general Vilko Begić. Tokom 1944., točno od 29. siječnja 1944. do 30. kolovoza 1944., Ante Vokić bio je ministrom oružanih snaga i ministrom prometa. Od 30. kolovoza 1944. do konca rata doadmiral, kasnije admiral, Nikola Steinfel je ministar oružanih snaga, a Dr. Jozo Dumandžić ministar prometa.

pogoršano napose radi prilika u Italiji i Dalmaciji. Neprijatelj pojačava svoje snage novom podporom iz vana. Situacija se približuje kulminaciji. Nisam izgubio vjere niti sada. Bolna je spoznaja, da mi ne možemo to promjeniti. Danas je osjeka. Obstojnost države može doći na nit. Prebrodit ćemo, ali će to potrajati još izvjesno vrieme. Je li razborito i politički oportuno, da se mi kao srce pokreta danas stavimo na stanovište, da eliminiramo sasvim one, za koje znamo, da nisu drenov klin, i da svu odgovornost za sve stavimo na leđa zadnje, najvažnije i najsigurnije garniture? (Kad [su] za vrieme boljševičke revolucije htjeli objesiti popa na uličnu lampu, zapitao ih: «Zašto? Hoće li ova lampa bolje svjetliti, kad me objesite»?) Pod ovim okolnostima nema garniture vlade, koja može situaciju promieniti, popraviti. Ne smiemo dopustiti, da se sva krivnja baci na prsa pokreta, da narod ne izgubi povjerenje u one, koji će odigrati jednom važnu ulogu. — Nalazim se u situaciji, da pomišljam na najgore, da se odlučim na najteže. Nastala je situacija, da se ne može naći suradnje među ljudima, koji su prije surađivali. Znam za rabotu, koju ste spominjali. Je li danas momenat za oštricu ili da izbalanciramo? Ako nije moguće ovo potonje, neću moći mimoići izvjesne odluke. Ja se bojim, da mi po svojim osjećajima previdimo momente važne, da izbalanciramo, da nađemo put i način, da poštedimo najteže. I ja znam, da ima ljudi, koji imadu zlih nakana. Nu mi moramo pametno parirati i upotrebiti oružje, s kojim možemo operirati. Njemačka ne želi likvidirati našu državu ali nam i ne može mnogo pomoći. Izvjesne pojave u našoj zemlji, a napose pojava partizanstva među Hrvatima, mogu i Njemačkoj uzkolebati vjeru u mogućnost obstojnosti države. Ako ima [onih], koji drže, da se može koristiti koncentracijom, moramo biti spremni, da se pokuša. Ako to ne ide, barem ćemo imati čistu savjest, da smo sve pokušali. Danas ne možemo postaviti jednu vladu, kako bi se želilo, pa ni u dogledno vrieme. I dalje ćemo biti u krizi. Pojedini ministri ne mogu situaciju promieniti. Nu mi se nalazimo i s formalne strane u krizi. Potrebno je, da barem s formalne strane postoji vlada, koja će raditi. Takovu je moguće postaviti. Kriza je očevidna. Ako još par dana tako potraje, morat ćemo staviti točku.[71]

Jure Pavičić: Mačekovci govore, da vjeruju, da Poglavnik vodi hrvatsku politiku ali da ne mogu razgovarati sa Lorkovićem kao s njemačkim špijunom. Da se našlo druge ljude za razgovor s njima, moguće bi se bilo uspjelo. Oni imaju navodno izvještaje, da partizani mogu osvojiti Zagreb, nadalje da narod bježi u šumu, i drže, da Lorković kao njemački konfident dolazi na vlast. Mnogo ima u šumi partizana, koji žele hrvatsku državu. Međutim komunisti tu unose komunizaciju i za kratko vrieme neće nitko moći reći, da se bori za slobodu Hrvatske. Danas dolazi partija. Obračun se već provodi. Još se diele obični partizani i komunisti, nu za kratko će vrieme biti samo komunistička partija. — Mnogo imade i na nama krivnje, na našim vlastima. N. pr. Augustinčić.[72] Grozilo mu se

[71] Nova vlada bila je imenovana 11. listopada 1943.

[72] Antun Augustinčić (rođ. 1900., živi u domovini), kipar, za vrijeme rata otišao u partizane.

dnevno, pa zato pobjegao. I u ustaškoj vojsci pojave, da se progoni vlastite ljude. U Tuzli pobili naše ljude četnici, koji [su] dobili od Niemaca zaštitu i oružje. Njemački častnici [su] otvoreno proti nama. Sve to dovodi do nerazpoloženja a Mačekovci ubacuju, da bi trebalo likvidirati pokret. Oni su bili voljni, a neki bi i rado došli na vlast, nu neće s Lorkovićem. Kažu: «S Poglavnikom se može raditi i računati». Nakon pripojenja Dalmacije bili izvan sebe, jer im je izbijeno bilo oružje. Nu kad došla misao koncentracije, oživjeli. U narodu postoji samo jedno: ili s puškom poginuti ili pobiediti! Ljudi imade, tek nema oružja. Ne pita se niti za kruh već samo za pušku. Gospić tuče 12 topova. Kad padne, doći će Niemci. Partizani radi prestiža hoće Gospić. Vjerujem, da bi bilo drago i gospodi ovdje... Ustaše ne moraju biti pod ustaškim [imenom].

Poglavnik: Nisam dobio dojam o predstavnicima HSS onako kao Jure.

Jure Pavičić: Oni su bagaža. Bili spremni na sve. Gradska psihoza: izkoristiti i nas i one u šumi, koji misle hrvatski.

Poglavnik: Težko zamisliti, da bi se oni dali na posao, kad neprijateljska strana napreduje.

Jure Pavičić: Oni vjeruju, da se Englezi neće izkrcati, dok mi ne satremo glavne komunističke centre. S time računaju i nadaju se, da će od Engleza dati [dobiti] pomoć. — Trebalo bi naoružati 50.000 ustaša. Ustaše se spremaju na najgore. Slabići odpadaju.

Dr. Mile Budak: Tvoji najvjerniji uviek su spremni na suradnju sa svakim, za koga držiš potrebnim, i na svaku žrtvu. Mnogi ustaše stoje po strani, nu uviek su spremni na posluh. Politička veza Niemci-Kvaternik imade katastrofalne posljedice. Njega su Niemci štitili. — Mi spremni na svaku suradnju. — Javno je mišljenje, da su ustaše svakakvi, nu borci, koji ginu. Ne smiemo svoje ljude ozloeđivati. Ing. Bulić[73] otvoreno napada, a ne možemo ga maknuti, jer ga drže Niemci. Treba odlučno nastupiti proti [kod?] Niemaca. Popuštanje nam škodi. Svaki znade pa i oni, da bez Poglavnika nema države. Ako se isprsimo, s Niemcima se dade. Ja izkusio. Objektivno stojimo loše, nu javno je mnienje pozitivno. Brige nisu tako težke, kako ih osjećaš. Mi ih dielimo i voljni smo surađivati.

Poglavnik: Osvrće se na odnošaj s Niemcima. Ne stojimo pod njihovom presijom ali nam pripisuju svakako odgovornost za neuspjehe. Moglo bi doći do prigovora: «Da se nieste postavili na to stanovište, bilo bi ovo i ono». Nije za nas pitanje ostati u vladi. Kud sreće, da i pokret nije bio u vladi, barem najjače ličnosti. Moramo svakako nastojati izbjeći prigovoru: «Da ste to napravili, bilo bi se izbjeglo nevolji». — Kad bih znao, da će rat naskoro svršiti, postavio bih deset Ustaša, na koje bi svi vikali, ali za par mjeseci sve bi bilo u redu. Nu ovako moramo se strpiti. Inače bi mogli biti likvidirani, a tada hrvatski narod ne bi imao više snage za daljnju borbu. Od Niemaca smo prisiljeni tražiti žito i oružje.

[73] Ing. Ivan Bulić (živi u emigraciji), ing. građevinarstva, u drugoj polovici 1930-tih godina ustaške orientacije, za vrijeme rata državni tajnik za javne radove, odnosno kasnije ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javne radove, 1941-1943.

Jure Pavičić: Za borbu proti partizanstvu jedino ustaška vojska, tek treba ukloniti manjke u samim akcijama.

Dovršeno

SUŠIĆ

5.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 25. LISTOPADA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan,[74] general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Dr. Mile Budak: Izvješćuje o događajima iza kapitulacije Italije: Izjava Kaschea u ime Hitlera kod Poglavnika na 8. IX., proklamacija od 9. IX., razgovor njegov sa Kascheom, kad je ovaj priznao naše neosporno pravo na Rieku i Zadar ali da se [to za] Istru ne može kazati, govor na krugovalu generala Glaise von Horstenau, zaključak vlade, imenovanje Gauleitera u Trstu i prefekta Gigante[75] u Rieci, dr. Rainer[76] zamjenik Gauleitera, o naglašavanju «talijanskog suvereniteta» na Rieci i t. d. utvrđujući time, da je njemačka politika i opet protuhrvatska. Treba odlučnosti proti Niemcima! Ne smie se ovako dalje u vanjskoj politici.

Nadalje govori o rekonstrukciji vlade. On odlazi i neće da primi mjesto ministra pravosuđa.[77]

Ademaga Mešić kaže, da bi trebalo održati zajedničku sjednicu vlade i Doglavničkog vijeća glede Rieke i Istre.

Miško Račan kritizira postupak glede saziva sabora, u koji ušli partizani (Hundrić[78] i Vojković[79]...).

Razgovor o nekim ministrima...

Zaključeno predložiti Poglavniku: 1.) uređenje djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća te u savezu s time i položaj začasnog pročelnika Marka Došena; 2.) popunjenje Doglavničkog vijeća sa Drom Mirko Puk, dr. Krunoslav Lokmer,[80] Hakija Hadžić i Lukas Juričić[81]; 3.) da se viši

[74] Miško Račan je nestao kod povlačenja u svibnju 1945.

[75] Vjerojatno Silvino Gigante, poznati riječki političar i fašista, te povjesničar Rijeke.

[76] Dr. Friedrich Rainer, Gauleiter u Grazu, te onda ujedno i u Trstu, osuđen je od partizanskog suda u Ljubljani na smrt 1947.

[77] Dr. Mile Budak bio je «na vlastitu molbu» razriješen dužnosti ministra vanjskih poslova, 5. studenoga 1943., i na taj položaj bio je imenovan, istoga dana, Dr. Stijepo Perić, tadašnji hrvatski poslanik u Sofiji. *HN*, V, 6. XI. 1943.

[78] Nikola Hundrić, seljak, narodni zastupnik HSS. Živi u emigraciji.

[79] Tomo Vojković, seljak, narodni zastupnik HSS za kotar Đurđevac.

[80] Dr. Krunoslav Lokmer (1882.-1950.), pravaš, odvjetnik u Otočcu od 1912. do 1942., narodni zastupnik HRSS 1920., član Hrvatskog Državnog Sabora i njegovog zakonodavnog odbora 1942., te onda vijećnik Državnog vijeća od listopada 1942. do konca rata. U Italiji zatvoren od Engleza i prebačen u Njemačku, u zatvorenički logor Esterwegen, odakle je pušten, među posljednjom petnaestoricom, na 14. srpnja

državni organi imenuju nakon pristanka Doglavničkog vijeća, 4.) da se sjednice Doglavničkog vijeća drže svaki tjedan i 5.) da se razčisti odnošaj s Niemcima u vanjskoj politici i to neposredno s Hitlerom.

Dovršeno! SUŠIĆ

6.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 20. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Poglavnik, Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Dvor.

Nakon što [su] komentirani najnoviji događaji dogovoreno:

1.) Naglašena potreba najveću brigu posvetiti ustaškoj vojsci. Još večeras odputovat će k Hitleru ministar oružanih snaga general Navratil,[82] sa glavnim zadatkom, da zatraži oružje i opremu prvenstveno za ustašku vojnicu.

2.) Utvrđeno je, da organizacija Ustaške mladeži ne radi, zapravo nazaduje, a partizanska promičba biva sve jača. Treba promieniti zapovjednika.

3.) *Miško Račan* govori o djelatnosti nekih HSS-zastupnika, koji [su] zapravo partizani, te o pokušaju uzpostave «Gospodarske Sloge». Postrojnik izvješćuje, da je u ovoj stvari bio kod ministra Hefera[83] i izjavio protivnost, jer bi to sada značilo afirmaciju HSS. Da je odmah g. 1941. «Gospodarska Sloga» zadržana, što bi svakako bilo dobro, onda bi to bilo drugo. Nu sada je to nemoguće.

4.) Na mjesto dra Bulata,[84] koji [je] postao ministrom, treba imenovati Ivana Terzića[85] ravnateljem Ustaškog nakladnog zavoda.

Dovršeno

SUŠIĆ

1948. Radi iscrpljenosti i bolesti morao je biti prenesen na nosilima iz Esterwegena u izbjeglički logor u Lingen am Ems. U prosincu 1948. prenesen je u bolnicu, gdje je umro od raka na 19. veljače 1950. Pokopan u Lingen am Ems.

[81] Lukas Jurišić (rođ. 1907, živi u emigraciji), seljak, imenovan poglavnim pobočnikom 30. XII. 1944. *HN*, VI, 31. XII. 1944.

[82] General Fridrih Navratil (1893-1947.), časnik u jugoslavenskoj kraljevskoj vojsci, za vrijeme rata u hrvatskom zrakoplovstvu, ministar oružanih snaga 1943-1944., primljen od Hitlera na 21. studenoga 1943. Osuđen na smrt od Titovog režima 1947.

[83] Dr. Stjepan Hefer (1897-1973.), odvjetnik, narodni zastupnik HSS 1935. i 1938., veliki župan Velike župe Baranja u Osijeku 1941-1943., ministar seljačkog gospodarstva 1943-1945.; nakon smrti Dra Ante Pavelića njegovom usmenom oporukom imenovan njegovim nasljednikom kao predsjednik Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta 1959. Na tom položaju ostaje do svoje smrti, 31. srpnja 1973. u Buenos Airesu, Argentina.

[84] Dr. Edo Bulat (rođ. 1901., živi u emigraciji), odvjetnik, početkom 1930-tih godina prvak HSS u Splitu, orijentira se ustaški u drugoj polovini 1930-tih godina, za vrijeme rata poslanik u Bukureštu 1941-1942., ravnatelj Ustaškog Nakladnog Zavoda 1942-1943., ministar za oslobođene krajeve 1943-1945.

7.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 22. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U nevezanom razgovoru komentirano:

1.) Izpad Ivana Oršanića na nedavnom (prošle subote) [15. XI.] sastanku proti Dru Mili Budaku i uobće starijim ustašama — makar i uvieno.

2.) Dnevna zapovijed generala Markulja[86] o svečanom sprovodu jednog četnika (—zgražanje!—).

3.) Sporazum Niemaca sa četnicima odnosno Dražom Mihailovićem.

4.) Osamostaljenje ustaške vojske i oprezna likvidacija domobranstva.

5.) Partizanski javni poziv Čelanu[87] (narodnom zastupniku) za skupštinu u Livnu.

6.) Potreba odstraniti iz službe častnike, koji imaju za žene židovke i srbkinje (od 15 glavnostožernih 12 takovih).

7.) Masoni preuzimlju opet maha u javnom životu.

8.) Za zapovjednika Ustaške mladeži predložiti Vlahu Lovrića[88] (čini se, da nije dovoljno energičan).

9.) Za predsjednika Hrvatske državne banke predložiti dra Žanića.

10.) Opetuje se potreba uređenja djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća i redovitih sjednica. —

Dovršeno

SUŠIĆ

8.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 24. STUDENOGA 1943.

[Prisutni:] Poglavnik, Marko Došen, Dr. Mile Budak, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

---

[85] Ivan Terzić (umro 1952. u Argentini), upravni zapovjednik zapovjedničtva blagajne GUS-a od 28. XI. 1942. do konca rata, imenovan ujedno ravnateljem Ustaškog Nakladnog Zavoda na 4. XII. 1943. i na tom položaju ostaje nekoliko mjeseci, kada ga nasljeđuje Dr. Mirko Puk.

[86] General Ivan Markulj, rodom iz Mostara, bivši austrijski kadet, preuzet u jugoslavensku vojsku, te onda pukovnik i general u hrvatskoj vojsci. Tada zapovjednik III. vojnog zbora u Sarajevu. Dr. Vjekoslav Vrančić, u pismu Jeri Jarebu od 16. XI. 1975., tvrdi, da «je Markulj bio dobar Hrvat i dobar vojnik». Ta Markuljeva zapovijed bila je očito izdana u duhu tadašnje hrvatske vojničke suradnje s nekim četničkim jedinicama protiv partizana. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

[87] Ivan Čelan, seljak, narodni zastupnik HSS za kotar Livno, umro 1969. u emigraciji u Argentini.

[88] Prof. Vlaho Lovrić, stožernik Ustaškog stožera Gora, Petrinja, od 17. X. 1942., odatle premješten za stožernika Ust. stožera Prigorje, Zagreb, 18. rujna 1943., poslije rata izručen od Engleza iz zatvoreničkog logora Esterwegen, Njemačka, komunističkoj Jugoslaviji, 13. VII. 1948., i osuđen na smrt.

Komentirana nota dra Budaka kao bivšeg ministra vanjskih poslova o priznanju vlade Mussolinia pod uvjetom priznanja hrvatskog suvereniteta na hrvatskim obalama (Rieka, Zadar, Istra).

Komentirana obstojnost srbskih terorističkih grupa u Njemačkoj proti nama; pobuna kod SS muslimanske divizije u Francuskoj (7 častnika i 64 vojnika streljano); prilike u domobranstvu (nepouzdanost, izbjegavanje službe, vojne bolnice), kod čega naglašena potreba reorganizacije odnosno likvidacije — uobće o svim pojedinostima sa zadnje sjednice.

Ademaga Mešić govori opet o kliki u vladi, koja je prije radila sa Talijanima a sada s Niemcima. Oni krivi, da se Niemci miešaju u naše unutrašnje prilike i uobće prema našim životnim interesima tako nastupaju. Naglašuje prijašnje stanovište Doglavničkog vijeća, da bi Poglavnik trebao sâm otići do Hitlera i tražiti, da se prestane sa tim miešanjem i da se preda nama zapovjedničtvo nad vojskom.

Poglavnik: Pravo čudo kako malo poštenih i zdušnih! Kad došli do vlasti, očitovalo se to kod mnogih bez razlike na vjeru, stalež i ostalo. To međutim nije samo naš unicum. Postoji međutim zdravi narodni instikt. Nemamo narod proti sebi. Samo kliku gospode špekulanata. Nikada zlo iz naroda. Kod svakog postoji stanoviti egoizam, nu kod gospode špekulativni egoizam! Seljak, radnik, mali činovnik i obrtnik dobri. Čaršija pokvarena. — Sabotirat će i izdati, ako se pozovu (gospoda) u vojsku. — Vojsku svesti na dobrovoljačku bazu (—prije francuske revolucije nije bilo obavezne vojne službe). — Vojnička naša statistika: 11.000 palih domobrana, 15.000 zarobljenih, 97 častnika pobjeglo. Nijedan ustaša u zarobljeničtvu! Vanjski uzroci najviše tome krivi. Niemci preko Kvaternika i obratno forsirali domobranstvo. Kasche je za ustaše, nu on smatra samo one dobrima, s kojima je povezan. U narodnom probitku bi bilo uspostaviti s njime kontakt!

Što se tiče popunjenja Doglavničkog vijeća za sada dobro, da se ne popunjuje. Ako bude, popunit će se u dogovoru sa sadašnjim doglavnicima. Glede imenovanja novog zapovjednika Ustaške Mladeži (Lovrića ne pozna) treba promisliti. Naglašuje potrebu jačanja pokreta, nu to treba činiti neovisno o državnim vlastima. Pokreti se prave odozdo. Pokret ne smie snositi odgovornost za administrativne mjere vlasti niti se smie identificirati sa izvršnom vlasti. Politički rad u narodu preuzeti izključivo u svoje ruke.

U pogledu vojnih sudova ističe, da će biti bolje obzirom na novi zakon.

Dovršeno

SUŠIĆ

9.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 10. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U nevezanom razgovoru komentirane razne pojave u svim područjima narodnog života, države i politike, napose pojave na terenu, odkrivanje karata nekih HSS-ovaca, zaštićivanje sumnjivih radi partizanstva (dr. Iveković,[89] ing. Kovačević[90]...), upotreba mladih i zdravih kod pojedinih državnih građa, o Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici i t. d. Ništa bitna!

Dovršeno! SUŠIČ

10.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

U međusobnom razgovoru istaknuta potreba, da ustaška vojska uzimlje častnike preko GUS-a, da se ne uvuku sumnjivi tipovi. Komentiran vojskovođa Kvaternik kao protivnik Poglavnika i ustaša, makar držao sâm najgore oko sebe. Razgovor o sjednici vlade od 16. XII. 43. — Zaključuje se, da se od strane Doglavničkog vijeća uputi predsjedniku vlade protest radi redosljeda ministara, po kojem postrojnik dolazi na 17. mjesto. Izvjestiteljstvo za ustašku vojnicu u GUS-u preuzma doglavnik Jure Pavičić.

Dušan Plavšić[91] ne može postati povjerenik P.A.B.-a.[92]

Dovršeno!

SUŠIĆ

11.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 21. PROSINCA 1943.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Ante Štitić[93] (pozvan) izvješćuje o prisilnom odvođenju 5 juriš-

[89] Dr. Mladen Iveković (rođ. 1903., živi u Zagrebu), poznati hrvatski komunista, poslije rata ministar industrije i rudarstva u vladi Hrvatske, pa zatim poslanik u Rimu i onda Bonnu.

[90] Ne znam tko bi mogao biti ing. Kovačević. Možda Dr. ing. Željko Kovačević (rođ. 1893.), prof. Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu, ili pak Ing. Vjekoslav Kovačević (rođ. 1903.), rudarski inžinjer.

[91] Dušan Plavšić, bankovni stručnjak, stari znanac Dra Nikole Mandića, tadašnjeg predsjednika hrv. državne vlade, iz hrvatske bosanske politike prije 1918., kada su obojica djelovali u Hrvatskoj Zajednici i hrvatskim društvima i podhvatima u Sarajevu. Plavšić je bio pravoslavne vjere, ali po osjećaju i radu Hrvat, barem do 1918., Vidjeti: Ćiro Truhelka, *Uspomene jednog pionira* (Zagreb: HIBZ, 1942), str. 122, 125.

[92] Valjda Privilegirane (ili do 1941: Privilegovane) Agrarne Banke.

[93] Ante Štitić, ustaša od sveučilišnih dana 1930-tih godina, za vrijeme rata radi u nadzornoj službi, koncem rata odlazi u svoj rodni kraj bosansku Posavinu, gdje nastavlja borbu protiv komunističke vlasti, i pogiba u prosincu 1946. Rođen

nika dne 16. o. mj. po SS-redarstvu odnosno zavođenju. 4 su uspjela pobjeći, Ceranac Viktor odvezen iz Zagreba. Spominju se i drugi slučajevi o raznim politikama od strane Niemaca. (bosansko-hercegovačka SS divizija — Zeleni barjak — oznake —).

Zaključak — podnijeti o tom odmah Poglavniku izvješće i tražiti odlučan stav i raščišćenje s Niemcima.

2.) Ademaga Mešić predlaže, da se uzmu za savjetnike Doglavničkog vijeća oni, koji [su] već prije predloženi za doglavnike i još Stipe Vučetić,[94] dr. Žanić. General Vilko Begić predlaže, da se ti predlože kao kandidati za Doglavničko vijeće. Jure Pavičić: Inače neka se i nas razrieši, ako se ne uredi konačno pitanje Doglavničkog vijeća. Ademaga Mešić: Nosimo ime, morali bi uživati povjerenje. Dr. Mile Budak: Nosimo odgovornost a nemamo mogućnosti što na situaciji promieniti. Izgleda, da smo likvidirani, samo se traži formula. Nemamo povjerenja u vladu.

Zaključak: predložiti imenovanje predloženih za doglavnike i uređenje djelokruga i položaja Doglavničkog vijeća. Ako se ne imenuju, može ih se pozvati na sjednice.

3.) Konstatirano, da se ne može računati na podignuće ustaške vojske preko ministra Navratila. Svakako se mora polučiti samostalnost ustaške vojske. Brigu za ustašku vojsku neka preuzme posebni odbor (navedeni kandidati) u GUS-u a napose od strane Doglavničkog vijeća Jure Pavičić. To iznieti Poglavniku.

Dovršeno time, da Poglavnik naknadno to odobri i pita, da u taj odbor uđu: Dumandžić,[95] Artuković,[96] Vokić,[97] Mime Rosandić, T. Sertić,[98] Jure Pavičić i Mate Frković i postrojnik.

(4.) Večera sutra kod postrojnika.)

[94] Pop Stipe Vučetić (1873-1945.), stari pravaš, za vrijeme rata u prosincu 1941. imenovan vojnim vikarom i na tom položaju ostaje do smrti, 20. travnja 1945.

[95] Dr. Jozo Dumandžić (rođ. 1900., živi u emigraciji), odvjetnik, za vrijeme rata ministar pravosuđa, državni ministar, te od 30. kolovoza 1944. do konca rata ministar prometa.

[96] Dr. Andrija Artuković (rođ. 1899., živi u emigraciji), odvjetnik, sudjelovao u Ličkom ustanku jeseni 1932., bježi u emigraciju, nakon Marseillskog atentata Francuska ga izručuje Jugoslaviji u siječnju 1935. Sud za zaštitu države osloboda ga krivnje u travnju 1936., te ponovno bježi u emigraciju, u kojoj ostaje do travnja 1941. Za vrijeme rata trajno je ministar u hrvatskoj državnoj vladi (unutrašnjih poslova, pravosuđa i bogoštovlja, ponovno unutrašnjih poslova, te ministar-državni prabilježnik).

[97] Ante Vokić (1909-1945.), ustaša od sveučilišnih dana 1930-tih godina, za vrijeme rata postaje ravnatelj željeznica u Sarajevu, pored Francetića vrlo aktivan u osnivanju Crne legije, zapovjednik Ustaških Prometnih Sdrugova, postaje ministar prometa 11. listopada 1943., te ministar oružanih snaga 29. siječnja 1944., zadržavši ujedno ministarstvo prometa. Razriješen obiju dužnosti 30. kolovoza 1944. nasljeđuje ga doadmiral Nikola Steinfel kao ministar oružanih snaga, a Dr. Jozo Dumandžić kao ministar prometa, i na tim položajima ostaju do konca rata. Vokić je nakon 30. kolovoza 1944. zatvoren i ubijen od ustaške ruke u zatvoru u Lepoglavi koncem rata 1945.

[98] General i ustaški pukovnik Tomislav Sertić (1903-1945.), aktivni časnik jugoslavenske kraljevske vojske, koncem 1930-tih godina odlazi u ustašku emigraciju i vraća se u travnju 1941. Za vrijeme rata na raznim dužnostima u Ustaškoj

12.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 11. SIJEČNJA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Dr. Mate Frković, general Vilko Begić, Jure Pavičić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) U razgovoru o proslavi 15-godišnjice Ustaškog Pokreta konstatirano, da [su] u «Hrvatskom Narodu» i «Novoj Hrvatskoj» izostavljeni iz postrojničtva pozdravi Doglavnicima odnosno izkrivljeno doneseni. Isto tako i kod čestitanja Poglavniku.[99] Treba ispitati, tko i zašto! To je uvredljivo sa strane promičbe.

2.) Konferencija dra Lorkovića (govor o unutaršnjoj političkoj situaciji) je službena u ime vlade, kamo se pozivlju i diplomati. Neka [je] sazove zato predsjedničtvo vlade a ne GUS.[100]

3.) Dr. Perić imao bi ići u Berlin. Smatra se to nezgodnim.[101]

4.) U ime Doglavničkog vijeća i GUS-a neka brigu za ustašku vojsku vode Jure Pavičić i Mate Frković sa T. Sertićem, dakako u smislu dogovora u onom užem krugu (odboru).

Dovršeno SUŠIĆ

[Opaska Dra Lovre Sušića:] Zapisnici konferencija Doglavničkog vieća sa najvišim ustaškim dužnostnicima, održanih kod Poglavnika dne 1. i 4. II. 1944. napisani posebno i prileže.

13.

KONFERENCIJA (SJEDNICA) DOGLAVNIČKOG VIJEĆA S VIŠIM USTAŠKIM DUŽNOSTNICIMA KOD POGLAVNIKA NA MARKOVOM TRGU OD 1. VELJAČE 1944. OD 6 DO 8 SATI[102]

Prisutni: Marko Došen, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, Dr. Mate Frković, general Vilko Begić, Jure Pavičić, Postrojnik

vojnici, a od 1. rujna 1944. do konca rata glavar Glavnostožernog ureda Ministarstva oružanih snaga. Osuđen na smrt od vojnog vijeća Vrhovnog suda u Beogradu na 22. rujna 1945.

[99] Na proslavi 15. godišnjice Ustaškog Pokreta, održanoj navečer 7. siječnja 1944. u Radničkoj komori, govorio je Dr. Lovro Sušić. U početku govora pozdravio je Poglavnika i Doglavnike među ostalima. Taj dio govora nije bio donešen u cijelosti, kada je objavljen u *HN*, VI, 9. I. 1944., str. 2-4. Ispravak govora u vezi s pozdravom Doglavnicima bio je donesen u broju od 11. I. 1944., str. 2. Postrojnikovo novogodišnje čestitanje Poglavniku u subotu 10. I. 1944. bilo je samo parafrazirano u *HN*, VI, 11. I. 1944., str. 1.

[100] Konferenciju je sazvala vlada, odnosno ministarstvo unutrašnjih poslova. Veliki govor Dra Mladena Lorkovića bio je održan u Hrvatskoj Sabornici 14. siječnja 1944. navečer u prisustvu od «preko tri stotine najuglednijih osoba našeg javnog i političkog života» te diplomatskog zbora i stranih novinara. Cijeli je govor donešen u *HN*, VI, 15. I. 1944., str. 1-5.

[101] Dr. Stijepo Perić (1896-1954.), odvjetnik, odlazi u ustašku emigraciju u siječnju 1933. i vraća se u domovinu 1937. Za vrijeme rata poslanik u Rimu 1941-1943., u Sofiji 1943., ministar vanjskih poslova od 5. studenoga 1943. do 29.

Dr. Lovro Sušić, Mr. ph. Božidar Kavran,[103] Irena Javor,[104] Ivan Oršanić, zapovjednik muške ustaške mladeži: Zdenko Blažeković,[105] zapovjednica ženske ustaške mladeži: Dolores Bracanović,[106] Milivoj Karamarko[107] i zapovjednica sveučilištarki Ivona Latković,[108] Aleksandar Seitz.[109]

Poglavnik je odmah uzeo rieč te je kazao, da je danas psihološko raspoloženje u cielom hrvatskom narodu takovo, da se može pristupiti k organizaciji i radu ustaškog pokreta. Sve nevolje i sve vojske, koje su se nad hrvatskim narodom prolile, dovele su narod do spoznaje o vriednosti vlastite države. Te su nevolje uglavnom bile neuklonive te nisu ovisile o nama već o prilikama izvan nas. Nu mnoga bi nevolja bila odpala, da nismo i mi počinili pogrieške, a napose bi odpala potreba, odnosno prestala bi potreba dobrog diela strane vojske, da smo imali jak i čvrst pokret. Mi moramo zato pristupiti organiziranju pokreta i to je svrha današnjeg sastanka.

Pokret je naš odnosno vodstvo po Propisniku posve birokratizirano. Pokret se može razviti samo na temelju duha a nikakvog nacrta. Sav se rad absorbira u birokraciji.

To ima prestati. Iz ureda se pokret ne može voditi. Ne sa propisnicima, nacrtima, sa stvaranjem nekih uredskih ćelija već sa živim gibanjem. Imade posvuda bezbroj ureda, kompetencija...

Postrojnik Mu je predao pismeni priedlog o reorganizaciji. (Čita obrazloženje odnosno priedlog).

travnja 1944. Dr. Nikola Mandić i Dr. Perić bili su primljeni od Hitlera na 1. III. 1944.

[102] Takav je naslov ovoj sjednici dao Dr. Lovro Sušić.

[103] Mr. ph. Božidar Kavran, od sveučilišnih dana ustaške orientacije, za vrijeme rata stožernik grada Zagreba 1941-1943., upravni zapovjednik ustaša i zamjenik postrojnika od svibnja 1943. do konca rata, organizator akcije ubacivanja revolucionarnih i oružanih grupa u domovinu 1947-1948., gdje se ilegalno i sâm vraća. Osuđen na smrt 27. kolovoza 1948. od Titovog režima. Rođen u Zagrebu u rujnu 1913.

[104] Irena Javor, srednjoškolska profesorica, upravna zapovjednica Ženske loze Ustaškog pokreta 1941-1945., nestala na povlačenju u svibnju 1945. Rođena 1914. u Zagrebu.

[105] Zdenko Blažeković (1915-1947.), od sveučilišnih dana ustaške orijentacije, stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera 1941-1943., zapovjednik muške ustaške mladeži 1941-1945., ustaški bojnik, od 15. I. 1945. do konca rata državni povjerenik za tjelesni odgoj i šport, izručen od Amerikanaca komunističkoj Jugoslaviji i osuđen na smrt 1947. Zahvaljujem se njegovom bratu Dru Milanu Blažekoviću za neke od ovih podataka.

[106] Dolores Bracanović, srednjoškolska profesorica, zapovjednica ženske ustaške mladeži 1942-1945., živi u emigraciji. Rođena 1916. u Makarskoj.

[107] Milivoj Karamarko (1920-1945.), kao srednjoškolac duša ustaškog gibanja među gimnazijalcima u Šibeniku i Splitu, urednik tjednika *Ustaška Mladež* 1941-1942., stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera od siječnja do prosinca 1944.; nakon smjenjivanja s te dužnosti zatvoren pred Božić 1944. i ugušen u zatvoru Ustaške Obrane u Draškovićevoj ulici u Zagrebu, 29. travnja 1945. oko 23 sata.

[108] Ivona Latković, rod. Maixner, poslije rata radi rastave i ponovne udaje Dončević, od sveučilišnih studija ustaške orientacije, zapovjednica sveučilištarki u Ustaškom Sveučilišnom Stožeru 1941-1945., živi u emigraciji.

[109] Aleksandar Seitz (rod. 1912., živi u emigraciji), srednjoškolski profesor, ustaške orientacije od sveučilišnih studija, državni savezničar 1941-1944.

Ovo, kako je tu predloženo, imamo uglavnom danas, a to je ono, što ne valja. Provedbom toga baš bi se polučilo protivno od onoga, što se napried kao načela navodi. Postrojnik se ne smije gubiti u spisima i primanjem činovnika. Navodi kako je Njegov ured: nekoliko činovnika! (G.U.S. je ono, što se od njega stvorilo. Svemu poslu su krivi oni u G.U.S.-u, koji u ime G.U.S.-a nastupaju i nameću se za posrednike između postrojnika i zapovjednika!) [Pogriešno i neizravno podmetnuto! Opaska postrojnika. Vidi zapisnik sjednice od 10. II.]

Postrojnik u pokretu ima zauzimati položaj predsjednika vlade.

Pokret ima (dieli se na) ove grane: ustaše, ženska loza, muška i ženska mladež, sveučilištni stožer, savezničarstvo. To su resori.

Postrojnik kao moj zamjenik u pokretu treba imati nekoliko svojih osobnih pobočnika ili tajnika, kao što je kod mene pukovnik Prebeg[110] za obavljanje poslova i nešto pisarničkog osoblja. Ne može se postrojnik absorbirati u uredu.

Određujem, da se smjesta raspuste zapovjedničtva u postrojničtvu.

Postrojnik ima raditi: voditi, dirigirati, primati izvješće od pojedinih dielova organizacije.

Ima postojati:

1.) Mjesto za obću promičbu pokreta. Ima se baviti obćom promičbom pokreta. To je prvi rezor.

2.) Zapovjednik ustaša, koji vodi sve poslove, što se odnosi na organiziranje članstva i pristaša pokreta. Njemu su podvrgnuti stožernici, a preko njih logornici, tabornici i zbirnici.

3.) Zapovjedničtvo Ženske Loze, koje vodi sve poslove i organiziranje ustaškinja.

4.) Zapovjednik muške ustaške mladeži, koji vodi sve poslove muške ustaške mladeži.

5.) Zapovjednica ženske ustaške mladeži, koja vodi sve poslove ženske ustaške mladeži.

6.) Sveučilištni stožernik sa zapovjednicom sveučilištarki.

7.) Blagajnik, koji vodi financijalnu politiku pokreta, prima od pojedinih djelova prihode za obće potrebe i doznačuje pojedinim djelovima za njihove potrebe.

8.) Savezničar.

To su organi, koji stoje organizatorno na čelu pokreta. Među se oni mogu provađati i koalicije, da po dvije grupe zajedno rade, ukoliko to nađu za potrebno.

Svi ovi zapovjednici i zapovjednice imaju se isto tako podpuno lišiti uredovanja u uredima i birokratskih poslova, te se posvetiti u prvom

[110] Viktor Prebeg, krilni pobočnik kod Poglavnika prije svibnja 1943., kada je već bio i pukovnik, imenovan na 14. svibnja 1943. Poglavnim županom Županstva pri Poglavniku. Na 12. ožujka 1945. bio je general Viktor Prebeg razriješen dužnosti ministra-poglavnog župana i stavljen na razpoložbu ministarstvu oružanih snaga. Nije se povlačio iz domovine i živio na slobodi nakon rata u Zagrebu te je radi toga zaključivano, da je bio partizanskim obavještajcem za vrijeme rata. Navodno mu je kćerka za vrijeme rata bila aktivna partizanka.

redu organizatornom poslu; smanjiti administrativne aparate i učiniti svoju granu pokreta mobilnom.

Postrojnik ima dužnost najmanje jedanput svakog tjedna sazvati sve zapovjednike pojedinih djelova pokreta, primiti od njih izvješća i dati upute te dogovoriti sve potrebno o radu.

Pokret kao cielost predstavlja postrojnik i prema našim oblastima i prema inozemstvu, te se u svakom važnijem odnošaju ili doticaju sa inozemstvom ili sa vladom u zemlji ima to činiti putem postrojnika.

Kao što je postrojnik u središtu na čelu svih dielova pokreta, tako je stožernik pokreta (ustaški stožernik) u stožeru (župi) na čelu svih ostalih djelova pokreta a analogno tome logornik i tabornik, što znači, da svaki dio vrši svoj posao u svom djelokrugu, a u pitanjima obće naravi predstavlja ih stožernik prema državnim vlastima, saziva ih svaki tjedan barem jedamput na dogovor u pogledu djelatnosti i rada obće naravi, koji se odnosi na pokret.

Gdjegod je to moguće, imaju sve grane pokreta biti u jednim te istim prostorijama vršeći svaka svoj djelokrug.

Sve ovo jest organizatorna strana pokreta, a središte u Zagrebu ne zove se Glavni ustaški stan nego *Postrojničtvo «Ustaše» hrvatskog oslobodilačkog pokreta.*

Glavni ustaški stan sačinjavaju uz Poglavnika:

1.) Doglavnici
2.) Postrojnik
3.) Doglavni [poglavni?] pobočnici,

a *zborno je tielo,* koje raspravlja i donaša rješenja o obćim i načelnim pitanjima pokreta.»[111]

— · —

Nakon toga Poglavnik nalaže, da se prema gornjem imade što prije provesti organiziranje vodstva pokreta.

Osvrćući se ponovno na podneseni priedlog kazao je Poglavnik, da je tendencija ovog priedloga učiniti predstavnike pojedinih grana pokreta običnim marionetama, (!?) te se ponovno obara na osoblje GUS-a odnosno postrojništvo i na birokratizam. [Zapravo je birokratizam u pojedinim upravnim zapoviedničtvima — na pr. Ustaška mladež — Opaska postrojnika].

Sve promičbe i novinske i govorničke, pa makar kako liepe bile, nemaju trajnog uspjeha. Treba se poslužiti malim ljudima, koji će kao apostoli obilaziti... Treba sve privlačiti a ne okameniti i ograničiti se na zadnje članove! Pokret mora obuhvatiti čitav narod!

— — — — —

Nakon toga se javio za rieč Doglavnik *Jure Pavičić,* koji je pokušao braniti rad GUS-a obzirom na obće prilike istaknuvši, kako je dolaskom

[111] Ovo su zaključni navodni znakovi, a početni nisu označeni.

zadnjeg postrojnika krenulo ipak na bolje, te je prešao na težkoće na terenu...

Doglavnik *Miško Račan* govori zatim o Hrvatskom savezu seljaka i o Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici, da bi trebalo ovu uklopiti u prvu organizaciju.

Poglavnik odgovara, da je pogibeljno, da pokret preuzima na sebe odgovornost za gospodarsku politiku, ali svakako treba se poslužiti gospodarskim organizacijama za svoje svrhe.

Savezničar *Aleksandar Seitz* upozoruje na nacrt zakonske odredbe o ukidanju zajednica i stvaranju iz poslovnih središnjica Državnu obskrbnu poslovnu središnjicu, koja bi po svemu služila Hrvatskoj seljačkoj gospodarskoj zajednici, gdje su na vodstvu negativni ljudi.

Doglavnik *Pavičić* kaže, da bi trebalo Hrvatsku seljačku gospodarsku zajednicu naprosto ukinuti.

Poglavnik polaže važnost na ljude koji vode.

Na upit upravnog zapovjednika Ustaške Mladeži Ivana Oršanića, što će biti s njim, kad je ustanovljeno zapovjedništvo muške mladeži zasebno a ženske zasebno, Poglavnik odgovara, da on vodi oboje, jer da se dvije grane mogu spajati, kako je gore kazao.

—— · —— · ——

Pošto je dan znak za uzbunu, sjednica je svršila.

Dr. LOVRO SUŠIĆ,
postrojnik

[Opaska Dra Lovre Sušića:] Zapisnik o proširenoj novoj sjednici Doglavničkog vieća i najviših ustaških dužnostnika od 4. II. 1944. prileži ovdje. *Dr. Lovro Sušić.*

14.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIEĆA I POSTROJNIŠTVA USTAŠKOG POKRETA ODRŽANA POD PREDSJEDANJEM POGLAVNIKA 4. VELJAČE 1944. U 18 SATI U POGLAVNIKOVOM DVORU[112]

Prisutni: Doglavnici, Ministar-Postrojnik, Poglavni pobočnik Mijo Bzik,[113] Upravni zapovjednici, Zapovjednik mužke i Zapovjednica ženske Ustaške mladeži, Stožernik Ustaškog Sveučilištnog Stožera, Zapovjednica sveučilištarki, Državni savezničar.

Uvodnim riečima ističe Poglavnik da hrvatskome narodu i državi nitko ništa ne može ako je Pokret jak. Do sada je Pokret bio malo zanemaren, jer su najvredniji ljudi iz pokreta i najsposobniji morali preuzeti odgovorne dužnosti u državnom aparatu. Stoga je sada u prvom redu potrebno na rad u pokretu privući što veći broj pouzdanih i sposobnih ustaša.

Poglavnik predlaže razpravu o načinu i sredstvima pomoću kojih bi se Ustaški pokret što više aktivirao.

Uzima rieč Upravni zapovjednik Ustaške mladeži *prof. Oršanić* koji napominje da se Ustaški pokret ne smije razvijati putem upisivanja u pokret, već stožernici, odnosno logornici i tabornici trebali bi u svojim mjestima oko sebe okupiti nekoliko ljudi s izrazitim sposobnostima —najpametnijeg, najhrabrijeg, najpoštenijeg— i njima se posvetiti kroz dulje vrieme. Te ljude će po logičkom i psihološkom zakonu slijediti ljudi sličnih osebina — najpametnijeg pametni, najhrabrijeg hrabri itd. a preko tih ljudi zagospodarit će ustaški dužnostnik javnim mišljenjem u mjestu, a da pri tom nije važno, kakvo je u tom mjestu brojčano stanje pokreta.

Doglavnik Račan kaže da treći broj «Pravice», ilegalnog glasila H.S.S.-a, stoji doduše na stanovištu hrvatske države, ali da u Zagrebu postoji jedna skupina bivših članova H.S.S.-a koja je doduše za Nezavisnu Državu Hrvatsku —to je skupina koja izdaje «Pravicu»— i koja je u vezi sa selom, ali ide za tim da u danom času uzbuni seljačke mase i pomoću njih preuzme vlast, te promijeni sistem vladavine. Ističe da treba formirati što tiesniju suradnju između Saveza seljaka i logornika i tabornika, i za njih održati praktične tečajeve na kojima će dobiti upute za rad.

Doglavnik Adem-aga Mešić kaže da se po njegovom mišljenju način rada koji predlaže prof. Oršanić ne bi mogao provesti u Bosni, kojoj u prvom redu treba dati oružja i onda pronaći neki način da se ljude prisili da uđu u pokret.

Poglavnik odgovarajući Doglavniku Račanu kaže da bi i On i Ustaški pokret, u koliko su pristaše «Pravice» za «Nezavisnu Državu Hrvatsku» i kad bi na bilo koji način nešto dobra učinili, to samo pozdravili. Što se tiče njihove namjere da silom preuzmu vlast u Hrvatskoj, Poglavnik kaže da postoje dvije mogućnosti: 1. da pobijedi Njemačka, a s njome i mi, u tom slučaju će se prilike srediti pa im to ne bi moglo uspjeti. 2. da pobijede drugi, u tom slučaju je težko zamisliti da bi Hrvatska uobće ostala kao država. Glede rada Ustaškog pokreta Poglavnik napominje da se ne smije raditi ništa što bi pokret lučilo od naroda. *Ustaša je svaki onaj tko hoće ovu državu i tko se ne bori protiv nje.* S time moraju početi svi oni koji dolaze u ime Ustaškog pokreta među narod. Prije su naši dužnostnici često svoje govore i razlaganja započimali time da su isticali svoje ustaštvo i svoje žrtve te napadali one koji nisu u ustaškim redovima i time odbijali narod od sebe.

U koliko se naiđe na djelatnost za uspostavu bivše H.S.S. treba istaći da je Ustaški pokret izvršio ono što je trebala izvršiti H.S.S. i što je ona po svojoj konstrukciji i htjela, ali je vodstvo zatajilo i skrenulo s puta. Da bi logornici i tabornici mogli izpravno i politički nastupati treba im dati odgoj. To se može učiniti pomoću tečajeva, no potrebne su i

[112] Na vrhu zapisnika, odnosno bilježaka ove sjednice napisano je rukom Dra Lovre Sušića i od njega podpisano: «Spada u drugi blok iza 18-tog lista. Dr. Lovro Sušić». Iz te se bilješke vidi, da je ovaj zapisnik bio dio neke druge cjeline. Naslov ove sjednice također je od Dra Lovre Sušića.

[113] Mijo Bzik, radnik, u emigraciji 1930-tih godina, vraća se u travnju 1941., poglavni pobočnik i osoba najvećeg povjerenja Poglavnika, urednik tjednika *Ustaša* 1941-1945., nestao na povlačenju u svibnju 1945.

pismene upute. Propisnik je poslan svim dužnostnicima, da ga prouče i da se njime rukovode u radu, no njima su u prvome redu potrebne praktične upute.

Doglavnik Račan iznosi da se radeći među seljačtvom mora podržavati Radićev kult koji je još uviek vrlo živ i da na sastancima treba iznašati njegove dobre odlike i povezivati ih s radom Ustaškog pokreta i njegovom ideologijom. Kaže da je on bio 1918. među onim H.S.S.-ovcima koji su kupili podpise za Hrvatsku državu i slali ih na mirovnu konferenciju u Paris, da je s Radićem imao velikih sukoba (na pr. kod osnivanja čeških škola) ali da je siguran da podržavanje njegovog kulta može samo koristiti jačanju Ustaškog pokreta.

Poglavnik kaže da je mišljenja da Radić, da je doživio 1941., ne bi bio otišao u Beograd, kao što je to učinio Maček. Hrvatski narod je kroz sto godina politički živio od uspomene na Zrinskog i Frankopana, premda ne znamo kakav je bio njihov stav u nacionalnom pogledu. Nacionalna sviest je živjela od Rakovice i ako je svak znao da se Austriju ne može rušiti s Vlasima sa granice. Isto je tako i s Radićevom uspomenom. Machiavelli kaže: «Najmanje ti je protivnik pogibeljan kad je mrtav.» Radićevu uspomenu treba poštivati. Narod je konzervativan i ako je 20 godina u njemu gledao vođu, treba ga ostaviti u tom uvjerenju. Hrvatski narod je imao dvije velike političke baštine —Starčevićevu i Radićevu— i obe je proigrao. Starčevićevu je preuzeo izvjestan krug ljudi, milinovci[114] su je proigrali radi osobnih razloga, frankovci jer Frank[115] koji nije izašao iz hrvatske narodne sredine nikada nije mogao za sobom povući šire narodne redove. Da je Starčevićanstvo 1918. bilo ono što je bilo 1900. pa još i 1906. nikada ne bi došlo do pripojenja Srbiji jer bi se pobjedniku suprostavila organizirana volja hrvatskog naroda. Radićeva je ostavština bila u tom, što je hrvatske seljake privukao u javni život na eklatantan način. Već 15 dana prije Radićeve smrti nastala je borba za položaj njegovog nasljednika. U kombinaciji su bili Predavec[116] ili Košutić.[117] Pribićević[118] je izkoristio njihova natezanja i

[114] Pristaše Dra Mile Starčevića (1862-1917.), koji su se odcijepili od matice stranke pod vodstvom Dra Josipa Franka i osnovali Starčevićevu Stranku Prava, 1908-1919. Nakon smrti Dra Mile Starčevića, predsjednikom je stranke postao Dr. Ante Pavelić (1869-1938.); zubar, koji je predvodio delegaciju Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Beograd i pred regentom Aleksandrom proglasio ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom, navečer 1. prosinca 1918.

[115] Dr. Josip Frank (1844-1911.) predsjednik Čiste Stranke Prava, odnosno Hrvatske Stranke Prava od 1896., od smrti Dra Ante Starčevića do svoje smrti 1911.

[116] Ing. Josip Predavec (1884-1933.), podpredsjednik HSS 1920-tih godina za vrijeme života Stjepana Radića i kasnije za vrijeme predsjednikovanja Dra Vladimira Mačeka, do svoje tragične smrti, vjerojatno ubijstva, organiziranog od srpske vlasti u Hrvatskoj. Kao žrtva za hrvatsku slobodu, pokopan je na Mirogoju u arkadama pored Stjepana i Pavla Radića i Đure Basaričeka, žrtavâ atentata u beogradskoj Skupštini od 20. lipnja 1928.

[117] Ing. August Košutić (1893 — 12.IX.1964.), podpredsjednik HSS od 1930-tih godina do svoje smrti. Nadživio je predsjednika HSS dra Mačeka samo za nekoliko mjeseci.

[118] Svetozar Pribićević (1875-1936.), Srbin iz Hrvatske, koji radi protiv hrvatske slobode i hrvatskih narodnih interesa od svoje mladosti do 1927., kada, donekle, uviđa svoj pogrešan put i nastoji popraviti svoje pogreške prema svojoj domovini Hrvatskoj. Na toj je liniji aktivan do svoje smrti, 1936.

našao izlaz u tome da je na njegovo mjesto gurnuo Mačeka,[119] koji je proigrao narodnu volju.

Doglavnik Račan kaže da je na sastancima kad su ljudi napadali mjere protiv Židova i Srba, koje da nisu u skladu s ideologijom Ustaškog pokreta, uviek iznosio Radićeve misli protiv Židova i Starčevićeve protiv Srba i time odklonio odgovornost od Ustaškog pokreta i vezao je uz ideologiju Radića i Starčevića.

Poglavnik ističe da ljudima treba govoriti da su oblasti, činovnici i vlast taki kaki su oni sami. Ako će biti organizirani i okupljeni, nitko ne će moći protiv njih. Ako je selo ili kotar organiziran, ni kotarski predstojnik ne može raditi protiv njihove volje, i zato se oni moraju okupiti i organizirati, ako što žele postići.

Zapovjednik Blažeković ističe da metode nisu bile primjerne radu i da se one moraju prilagođivati shvaćanju i nagnućima naroda u pojedinim krajevima. Svodi ih na tri smjera u radu: 1. politički rad, 2. politički odgoj, 3. preuzeti u pokret rad u ustanovama, jedinicama, družtvima gdje se izživljava volja naroda i njegov smisao za društvenost, zabavu itd.

Doglavnik Došen naglašava potrebu jednih novina za selo, u kojima bi surađivali seljaci, i koje bi seljacima bile pristupačne, i potrebu naoružavanja.

Poglavnik kaže da se partizanstvo ne može uništiti samo oružjem već promičbenim i organizacijskim radom.

Na sreću je organizirana ustaška vojnica i svaki tko bi htio napasti ili uništiti našu državu znade da mora računati s ustaškom vojnicom, stoga je treba što više jačati. Prilike u Domobranstvu će se dolazkom ministra Vokića također srediti. Zakonskom odredbom o stvaranju samozaštita proširena je zakonska odredba o Oružničtvu, a u njih mogu stupiti svi oni koji iz bilo kojih razloga ne služe u vojsci. Za organiziranje samozaštita postoji poseban stožer, koji vodi pukovnik Rolf.[120] Za te jedinice traženo je od njemačke vojske 20.000 pušaka, ali za sada tvrde da ih ne mogu dati jer nemaju. Sada se oružje za njih nabavlja sa svih strana i na sve moguće načine.

Poglavnik kaže da je glavno da Ustaška vojnica gdjegod nastupa ostavi u narodu dobar dojam i da pokret mora provesti da sa postrojbama Ustaške vojnice na teren idu i ustaški dužnostnici, koji će uzpo-

[119] Dr. Vladko (Vladimir) Maček (1879 — 15.V.1964.), predsjednik HSS od kolovoza 1928. do svoje smrti, vođa hrvatskog narodnog pokreta 1929-1941. Umro u glavnom gradu SAD, Washingtonu.

[120] General i ustaški pukovnik Tomislav Rolf (1899-1945.), aktivni austrijski časnik do 1918., između dva rata aktivan u omladinskim organizacijama, Hrvatskom Skautu i Hrvatskom Junaku; za vrijeme rata aktivan domobranski časnik, postigavši čin generala; pukovnik Ustaške Vojnice, radi hrabrog držanja na jednom talijanskom primanju u Zagrebu, na pritisak Talijana lišen čina ustaškog pukovnika i isključen iz ustaških redova, 9. veljače 1942.; poslije pada Italije, Poglavnik poništava tu odredbu, 9. listopada 1943., te je Rolf ponovno ustaški pukovnik i član Ustaškog pokreta; u svibnju 1945. Rolf počinja samoubijstvo u Austriji i pokopan je u austrijskom gradiću Wolfsbergu u Koruškoj.

stavljati vezu s narodom i upućivati častnike i vojničare na što bolji postupak prema narodu.

Naročito je potrebno posvetiti pažnju radu Ustaškog pokreta u Zagrebu. Nije istina da je pučanstvo Zagreba u većini protiv Ustaškog pokreta. Treba samo znati ljude okupiti i zainteresirati za rad u pokretu. Pri tom se ne smiju zaboraviti ni stare metode rada, održavanje malih sastanaka na svim mjestima gdje se ljudi okupljaju. Ljudi lagano zaboravljaju ono što je bilo zlo, pa ih treba podsjećati na sve ono što smo proživjeli u Jugoslaviji, na sve zlo što su ga Srbi nanijeli Hrvatima. Hrvati će imati još jedan rat sa Srbijom, naš narod, a po njemu u prvom redu vojnici moraju si toga biti sviestni, da u odlučnom času ne napuste bojište.

Upravni zapovjednik *Oršanić* kaže da promičba mora ljudima koji održavaju manje sastanke na raznim mjestima, kao gostionama, kavanama itd. dostavljati viesti koje novine i krugoval nisu objavili, jer se takima uviek više vjeruje i predlaže da se organizira izvjestan broj ljudi, na pr. penzionera, uz plaću ili bez plaće, koji će stalno obilaziti taka mjesta i širiti promičbu, a koji ne će dolaziti kao ljudi pokreta, već će ih ljudi primati kao da su iz njihove sredine.

Upravni zapovjednik *Kavran* izvještava Poglavnika da će se u mjesecu veljači u Zagrebu održati tečaj za ustaške logornike na kojimu će dobiti upute za rad prema mislima koje je iznio Poglavnik, a uz taj tečaj dobit će i pismene upute.

U nastavku sjednice dotakli su se pojedini dužnostnici nekih pitanja našeg unutarnjeg i vanjskog političkog života. Odnosa prema Njemcima i njihovog postupka prema našem narodu, pitanja položaja Srba i pravoslavne crkve u N.D.H., slučaja stožernika Šimatića u Banja Luci,[121] rada ministra Vrančića[122] u vezi s njegovim putem u Bihać i premještanjem velikog župana Urumovića,[123] pitanja srbske promičbe protiv N.D.H. itd.

Poglavnik je završio sjednicu u 21. sat.

Dr. LOVRO SUŠIĆ, v. r.

[121] Ing. Nikola Šimatić (1911-?), ing. šumarstva, od studentskih dana ustaške orientacije. Na 8. studenoga 1943. imenovan stožernikom Ustaškog Stožera Sanaa Luka u Banja Luci. Dr. Vjekoslav Vrančić piše Jeri Jarebu 16. XI. 1975. o Šimatićevom slučaju slijedeće: «Za vrieme upada partizana u Banja Luku koncem 1943. izgubio živce. Za vrieme odlučnih borba sastavio prieki sud i osudio zapovjednika obrane puk. Stjepana Gaščića na smrt, a onda ga pomilovao. Opravdanje: 'Ja njega najprije osudim na smrt, a onda ga pomilujem. Tako mi mora biti zahvalan za život'. Tako saobćio Ing. Šimatić dru Vrančiću, kada je ovaj pod konac borba prispio u Banja Luku. Na izvještaj ministra Vrančića postrojniku i na molbu, da se Ing. Šimatića ne vrati u Banja Luku, dobio je ovaj drugu udjelbu. Pukovnik Gaščić unapriđen je poslije toga za generala.» Ako me sjećanje ne vara, Ing. Šimatić je poginuo prije svibnja 1945.

[122] Dr. Vjekoslav Vrančić (rod. 1904., živi u emigraciji), član Mjesnog odbora HSS u Mostaru 1925-1929., 1930-tih godina postaje ustašom, za vrijeme rata obnašao mnoge važne dužnosti i misije, među ostalim pomoćnik je ministra vanjskih poslova 1941-1942., povjerenik kod Druge talijanske armate 1942., državni tajnik u predsjedništvu vlade 1942-1943., pomoćnik ministra unutrašnjih poslova 1943-1944., ministar obrta, veleobrta i trgovine od 3. travnja 1944, do konca rata, kada mu biva povjerena misija za pregovore sa savezničkim zapovjedništvom za Sredozemlje za predaju hrvatskih oružanih snaga. U emigraciji surađuje s Poglavnikom, ali 1958. biva primoran, da se povuče s vodećih mjesta Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta i organizacije Hrvatski Domobran. Početkom 1960. se reaktivira i postaje predsjednikom reformnog krila Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta, čije su glasilo mjesečne novine *Hrvatski Narod* (Buenos Aires).

[123] Dr. Vjekoslav Vrančić piše Jeri Jarebu u vezi s time 16. studenoga 1975. slijedeće: «Radi se o misiji, koja mi je bila povjerena, da Husku Miljkovića dobijem za suradnju s hrvatskim oružanim snagama, na koju misiju izvjestne osobe nisu dobro gledale. Ne sjećam se, zašto je Urumović bio premješten.» O Huski Miljkoviću opaska 39. *supra*.

15.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA ODRŽANA 10. VELJAČE 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Razgovor o sjednici odnosno konferenciji kod Poglavnika od 1. ovog mj. time, da konstatiramo, da bi bilo potrebno razpraviti pitanje reorganizacije pokreta u samom Doglavničkom vieću, jer je prisutnost mlađih priečila Doglavnike, da sudjeluju u razpravi.

Postrojnik iznio slijedeće: Već se dulje vremena osjeća i naglašava potreba o reorganizaciji pokreta, napose u pravcu što jedinstvenijeg rada svih grana, koje su —baš radi izuzetnog faktičnog položaja Ustaške mladeži— počele tražiti također sve veću samostalnost. Poradi toga je nastalo više nacrta. Na zadnjem sastanku stožernika bio je jednoglasno prihvaćen nacrt Stjepana Ramljaka,[124] koji je upravnim zapovjednicima kao glavnu zadaću predviđao organizatorni rad, dok bi se od njih odielio gospodarsko-financijalni, odgojno-promičbeni i upravni, koji bi se poslovi povjereli posebnim dužnostnicima, koji bi u tim pitanjima djelovali neposredno sa nižim postrojbenim dužnostnicima, a sve pod vodstvom postrojnika. Prema tome bi položaj upravnih zapovjednika i tih viših dužnotsnika bio prema postrojniku jednak položaju stožernih pobočnika prema stožerniku. Međutim upravni zapovjednici Oršanić i Kavran u predpostavci, da je taj nacrt već u provedbi, a da se radi o nekoj njihovoj degradaciji i nekom podvrgavanju izvjestiteljima postrojnika, otišli [su] do Poglavnika te ga tako informirali, kako se to vidi iz toka konferencije od 1. II. Ne mogavši se na samoj toj konferenciji pred mlađima upuštati u debatu s Poglavnikom, a napose radi sugeriranog lošeg mišljenja o dužnostnicima postrojnika (—kao što to nisu učinili ni sami Doglavnici—), on je drugi dan zamolio Poglavnika za razrješenje od dužnosti postrojnika, jer se smatrao povređenim, a napose radi toga, da se iza njegovih leđa Poglavniku stvari drugčije prikazuju. Poglavnik nije htio

[124] Stjepan Ramljak (rod. 1906., živi u emigraciji), suosnivač i ravnatelj Posmrtne zadruge Svetog Josipa do 1945., uz to za vrijeme rata namještenik GUS-a, te zapovjednik blagajne GUS-a koncem rata.

ostavke uvažiti time, da će se to pitanje još naknadno razpraviti. Istoga dana iznio je [postrojnik] na sjednici upravnih zapovjednika cielo stanje te zamjerio odnosnim upravnim zapovjednicima nelojalnost postupka a napose prikazivanje nekih posebnih tendencija onog nacrta. Ispričanjem njihovim stvar je riešena odnosno likvidirana.[125]

Jure Pavičić drži, da bi bilo dobro, da se upravni zapovjednici imenuju doglavnim pobočnicima. —

Dovršeno

SUŠIĆ

16.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD OKO 10. OŽUJKA 1944.

(nije zabilježen točan datum) [*Opaska Dra Sušića*]

Uz Doglavnike Dra Milu Budaka, Ademagu Mešića, generala Vilka Begića i Juru Pavičića, te postrojnika Dra Lovru Sušića bili prisutni i Hakija Hadžić i Ivan Terzić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

Hakija Hadžić [je] izvjestio o svom putu u Njemačku. Bio je gost velikog muftije,[126] koji [je] dobro obaviješten i sklon Hrvatima. Također bio u Beču među studentima muslimanima, koji [su] pozitivni, nu naš generalni konzulat ne održava veze [s njima].

Postrojnik izvješćuje o organizaciji pokreta i naglašuje potrebu materijalnih sredstava. Bilo bi potrebno dati što više stipendija sveučilištarcima

[125] Milivoj Karamarko, tadašnji stožernik Ustaškog Sveučilišnog Stožera, zapisao je u svoj *Dnevnik* pod datumom 3. veljače 1943. među ostalim slijedeće:

«Posliepodne 1. veljače bili smo ponovno kod Poglavnika, doglavnici, postrojnik, zapovjednici i ja. Bio je govor o ustrojstvu pokreta. Poglavnik je ustao protiv birokratizma i tražio, da se mi imamo baviti samo organiziranjem. Postrojnikov priedlog je bio krivo protumačen, te je čestiti Sušić dobio po glavi. On je uvriježen zamolio, čini se, da bude razriešen, čim je naknadno bio primljen, što je dakako odbiveno. Večeras je postrojnik pozvao sve nas zapovjednike, gdje je protumačio svoje namjere i želio međusobno razjašnjenje. Traži se, da se neki ljudi iz postrojništva maknu. Vika na klerikalce. Sušić ne vidi razloga, ali je spreman popustiti pritisku. Poslije sastanka otišli su k Šaci [nadimak Prof. Aleksandra Seitza], svi osim mene i ženskih. Ja nisam htio ulaziti u dalje tračeve i u intimniji krug, jer bih možda smetao, budući nisam prokušano pouzdan, a i ne zanima me, što više bilo bi mi mnogo i neugodno slušati i ne znam kako bih se držao. Večeras je tu stvorena jedna koalicija mlađih u pokretu. Želim ostati iznad svega, grupacije su za mene sporne i mogu me izkvariti, a ja ne želim pripadati ničijoj skupini, i ostajem samo svoj. Sada ću nazvati Sušića, da učinim i ja, što mi savjest nalaže i što je opća korist».

Karamarkov se *Dnevnik* nalazi u posjedu Jere Jareba. To je školska bilježnica veličine 15 ½ × 20 cm. U njoj je ispisano 159 po Jarebu paginiranih stranica, ostatak bilježnice je prazan. Karamarko je započeo voditi *Dnevnik*, kada je otišao na studije u Berlin: prvi unesak u *Dnevnik* upisan je 12. siječnja 1943. u Berlinu, a posljednji 31. kolovoza 1944. u Zagrebu, dan poslije smjenjivanja i zatvaranja ministara Lorkovića i Vokića. *Dnevnik* je više intimno-psihološke naravi nego od javnog interesa. Bilješke iz 1944., kada je Karamarko bio stožernikom Ustaškog Sveučilišnog Stožera, obuhvataju stranice 139-159.

[126] Veliki muftija jeruzalemski Muhamed Emin el Husejni.

za inozemstvo i stanoviti dio najboljih izvući iz vojske —oboje radi paraliziranja srbske propagande vani i radi naše narodne budućnosti.

U razgovoru o ustrojstvu neke vrsti «Komando für Kroatien» kod njemačkog zapovjednika za Jugoistok (Vrnjačka Banja) predlaže se kao našeg izaslanika ministra Ivicu Frkovića,[127] koji [je] sada u Sarajevu. Dalnji kandidati general Drago Rupčić[128] odnosno Drago Jelić[129] (Mile Budak kaže, da je lien i nepokretan). Za slučaj odlaska ministra Frkovića iz Sarajeva, predlaže se na njegovo mjesto Hasana Demirovića.[130]

Ademaga Mešić iznosi stanje đaka muslimana u SS-diviziji (njih 73) te čita njihovo pismo, iz koga se vidi pozitivno držanje. —

Dovršeno

SUŠIĆ

17.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 17. OŽUJKA 1944.

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Dr. Mate Frković, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

1.) Veza u Vrnjačkoj Banji — Poglavnik: bezpredmetno.

2.) Narod traži oružje — Poglavnik: Samo vojnim formacijama.

3.) Ademaga Mešić: Zabraniti vojnicima odlaziti na dopust s oružjem. Čita pismo velikog župana u Tuzli, kojim odklanja imenovanje. Ustupiti ga ministru Lorkoviću. Tuži se na Lorkovića, da ga jednoć je [nije] htio primiti.

4.) Miško Račan govori o potrebi seljačtvu osigurati pravilnu dobavu monopola (duhana) i radi zamjene. Inače govori pozitivno o držanju seljačtva. «Selo će pritisnuti gradove, pa će se i oni popraviti».

5.) Poglavnik — Izdat će okružnicu na ministre, da uvažuju priedloge pojedinih doglavnika. Načelne stvari treba razpraviti u sjednicama Doglavničkog vieća. Postrojnik neka napravi nacrt okružnice. Glede ona 73 đaka u SS izjavljuje, da su povraćeni. Na upit glede stipendija za albanske đake kaže, da bi bilo politički uputno. Inače su obće prilike povoljne.

6.) Dr. Mile Budak govori kritički o negativnim pojavama kod ustaške mladeži.

7.) Razgovor o položaju Doglavničkog vieća i GUS-a prema vladi i vani uobće. Jure Pavičić kaže, da bi predsjednik vlade i ministri oružanih snaga i unutarnjih poslova morali stalno i neposredno surađivati s

[127] Ing. Ivica Frković (rođ. 1894., živi u emigraciji), ing. šumarstva, uvijek hrvatske nacionalne orientacije, prije 1939. zaposlen u Beogradu u ministarstvu šumarstva i rudarstva, odjelni predstojnik Banovine Hrvatske, za vrijeme rata na mnogim važnim i odgovornim dužnostima, neko vrijeme ministar šumarstva i rudarstva.

[128] General zrakoplovstva Drago Rubčić (rođ. 1899., živi u emigraciji), zrakoplovni časnik prije rata, zapovjednik hrvatskog letačtva za vrijeme rata.

[129] Drago Jelić (1903-1969.), umro u Münchenu, Njemačka, stariji brat Dra Branka Jelića.

[130] Hasan Demirović, industrijalac i bivši gradonačelnik Sarajeva.

GUS-om te sa postrojnikom sačinjavati uži odbor vlade. Poglavnik ističe, da je GUS sborno tielo, koje sačinjavaju uz Poglavnika i postrojnika Doglavnici, a rješava obća i načelna pitanja. Postrojničtvo je uprava pokreta i izvršni organ GUS-a. U pogledu odnosa s vladom Poglavnik će izdati uz spomenutu gore okružnicu i drugu, da se zaključci Doglavničkog Vieća odmah izvršuju. —

Dovršeno

SUŠIĆ

18.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 3. TRAVNJA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Miško Račan, general Vilko Begić, Jure Pavičić i postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Delegacija pokreta [odlazi] na poziv u Njemačku. Razpravljeno tko bi išao. Mile Budak izjavljuje, da on ne će ići, jer [bi] opet doživio uvredu. Bio zamoljen, da održi govor na krugovalu na 10. IV., nu to naknadno opozvano. Ne bi htio doživjeti, da se za njim javi u Njemačku, da u Hrvatskoj ne smie govoriti.[131]

2.) Komentiran rad glavnog savezničara Seitza i njegov sukob sa HRS.[132]

3.) Govorilo se o potrebi unificiranja vojske.

4.) Dr. Mile Budak izjavljuje na priče o njegovom ponovnom postavljanju za njemačkog poslanika [poslanika u Njemačkoj], da mu je ministar Perić jednoć kazao, dok si [je] oblačio kaput na odlazku, bi li htio opet u Berlin, a on mu odgovorio, da ne bi, jer bi i Kasche bio proti tomu, našto da je Perić kazao, da ne bi bio. Nije podao tome ozbiljnosti.

5.) Ad 1.) Saobćiti Kascheu, da se poziv prima i da će mu se listina [delegacije] naknadno dostaviti. —

Dovršeno!

SUŠIĆ

19.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 10. LIPNJA 1944.

Uz sve Doglavnike prisutan i Hakija Hadžić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) General Vilko Begić izvješćuje o prilikama u Hercegovini.

2.) Hakija Hadžić govori o t. zv. sarajevskom memorandumu.

[131] Delegacija Ustaškog pokreta na čelu s Drom Lovrom Sušićem, ali bez Dra Mile Budaka, odputovala je u Njemačku 8. svibnja 1944. ujutro, a povratila se iz Njemačke u Zagreb 16. svibnja.

[132] Hrvatski Radnički Savez. Nije mi poznato, u čemu se je sastojao taj sukob.

3.) Ademaga Mešić čita pismo muslimanskih studenata sa pritužbama u pomorskoj akademiji iz Stralsunda. — Osuđuje t. zv. [«] sarajevski memorandum» (Asim Ugljen).[133] Treba tome stati na put. — Iznosi pritužbe proti tabornika u Ljubiji Dolića. Govori u prilog upravitelja župske redarstvene oblasti u Banja Luki.

4.) Postrojnik izvješćuje o imenovanju dra. Nedzielskoga[134] za zapovjednika Ustaške mladeži te o Sekuli Drljeviću[135] (prostorije i sl.).

5.) Jure Pavičić se kritički osvrće na nove novčanice od 5000, koje [su] navodno izišle radi pomanjkanja papira.

Dovršeno

SUŠIĆ

[133] Očito se radi o memorandumu ili promemoriji, koju se grupa muslimana, na čelu s Asimom Ugljenom, predsjednikom Vrhovnog Suda u Sarajevu, predala predsjedniku vlade Dru Nikoli Mandiću 30. travnja 1944., za vrijeme njegovog boravka u Sarajevu. O tome piše Rasim Hurem u raspravi, «Koncepcije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine», *Prilozi: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo,* broj 4 (Sarajevo, 1968), str. 543., cijela rasprava str. 533-548. U toj muslimanskoj delegaciji bile su, pored Asima Ugljena, još slijedeće osobe iz Sarajeva: Hamdija Kreševljaković, povjesničar, Dr. Šefkija Behmen, odvjetnik, Ismet Gavran-Kapetanović, narodni zastupnik, Dr. Hifzija Gavran-Kapetanović, podpredsjednik Hrvatskog Državnog Sabora, Hamdija Šahinagić, narodni zastupnik, Hasan Demirović, industrijalac i bivši gradonačelnik Sarajeva, Ibrahim Šahinagić, predsjednik društva trgovaca, Meho Čomora [Čemura?] predsjednik «Merhameta», Edhem Čejvanija, predsjednik «Hurijeta», Hasan Hadžiosmanović, predsjednik Radničke komore, Nazif Bubić, glavni tajnik «Hrutada», Dr. Zaim Šarac, odvjetnik, Dr. Jusuf Tanović, odvjetnik, i ing. Rasim Čerimagić, direktor Gradske štedionice u Sarajevu. Oni su «tom prilikom izložili svoje nezadovoljstvo sa situacijom u Bosni i Hercegovini i, naročito, sa položajem Muslimana u NDH. Kao razloge svog nezadovoljstva, oni su naveli ubistva pojedinih Muslimana od strane ustaša, odvođenje Muslimana u logore i nesrazmjerno malo učešće Muslimana u vršenju državnih službi, naročito na teritoriji Bosne i Hercegovine. Delegacija je istakla da nezadovoljstvo bosansko-hercegovačkih muslimana raste iz dana u dan, da se ekscesi i anarhija ne mogu ničim opravdati i zatražila od dr Mandića da uloži svoj autoritet da se u Bosni i Hercegovini konačno uvede pravni poredak i prestane sa šikaniranjem i vršenjem terora nad Muslimanima.» Iste su misli napisane u promemoriji. Hurem nadalje piše, da se je veliki broj muslimana solidalizirao s promemorijom i s mišljenjem ove grupe, koja je kasnije porasla na oko 40 osoba. Ta je grupa od tada vršila «gotovo sve intervencije kod ustaških vlasti u korist Muslimana.» Primjerak promemorije, nije naznačeno da li original uručen Dru Mandiću ili pak kopija sačuvana kod nekog od podpisnika, koji je Hurem upotrebio, nalazi se u Arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta Srbije, u Beogradu, inventiran pod «neprijateljska dokumenta 85/1944».

[134] Dr. Feliks Niedzielski, od mladih dana hrvatske državotvorne orientacije, jedan od prvaka katoličke omladinske organizacije «Križari» 1930-tih godina, predsjednik Velikog Križarskog Bratstva 1939-1941., za vrijeme rata u upravnoj službi kao podžupan Velikih župa, upravni zapovjednik Ustaške mladeži od travnja 1944. do konca rata, osuđen na smrt od Titovog režima poslije 1945. Rođen 1912. u Banja Luci.

[135] Dr Sekula Drljević (1884-1945.), odvjetnik, crnogorski političar i ministar prije 1918., između dva rata jedan od prvaka Crnogorske Federalističke Stranke i kao takav suradnik Stjepana Radića i, kasnije, Dra Mačeka; za vrijeme rata živi u Zemunu i pod kraj rata 1944-1945. u Zagrebu, ubijen od srpske ruke u izbjegličkom logoru u Judenburgu u Koruškoj, Austriji, 1945.

20.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 14. PROSINCA 1944.

[Prisutni:] Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, Jure Pavičić, general Vilko Begić, postrojnik Dr. Lovro Sušić. [Mjesto sastanka:] Kod Dra Mile Budaka.

1.) Postrojnik iznosi navodni priedlog naših iz Južne Amerike, da se g. Frajsman[136] imenuje Doglavnikom, čemu je Poglavnik voljan udovoljiti. Zaključuje se, da se Poglavniku stavi do znanja, da je Doglavničko vieće proti tomu priedlogu iz sliedećih razloga:

a.) Čemu postavljanje daljnjih Doglavnika, ako se i onako bez Doglavničkog vieća sve radi, niti uobće imaju o čemu kakova znanja:

b.) G. Frajsman je prestar (85 g.) bez obzira na to, da je on do 10. travnja [1941.] krivo gledao Ustaški pokret i bez obzira na neke glasine o navodnom iskorišćavanju. To će imenovanje samo pojačati izrugivanje Doglavničkog vieća kao «pritaneja staraca»;

c.) Radije imenovati njegovog sina Zlatka[137] ili Valentu,[138] koji su iztaknuti naši radnici u Argentini.

2. U pogledu preseljavanja za slučaj pogibli nacionalnih radnika odnosno njihovih obitelji treba voditi računa o Doglavničkim obiteljima barem kao o ministarskim.

3. Konstatira se, da je položaj Doglavničkog vieća još do danas neuređen. Ako se nema u njih povjerenja, treba postaviti druge. Kao ustaše ne mogu se sami zahvaliti a pogotovo na kritične prilike danas. Doglavničko vieće trebalo bi biti neke vrsti krunsko vieće.

4.) Treba dati već sada smjernice za postupak za eventualno povlačenje.

5.) Komentiraju se slučajevi nasilja i pokolja u Doboju (Bjelobalu [?]) i Bosanskom Šamcu, koji postupak nuždno tjera narod u partizane.

Dovršeno

SUŠIĆ

21.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 8. OŽUJKA 1945.[139]

[Prisutni:] Poglavnik, Dr. Mile Budak, Ademaga Mešić, Miško Račan, general Vilko Begić, Jure Pavičić, Dr. Mate Frković, postrojnik

[136] Milan Fraisman bio je imenovan Doglavnikom 21. prosinca 1944., kako je to objavljeno u *HN*, VI, 22. XII. 1944. Umro je 7. lipnja 1949. u Buenos Airesu, glavnom gradu Argentine. Zanimanjem je bio profesorom građanske škole, a prije toga učiteljem.

[137] Zlatko Fraisman (1911-1971.), sin Milanov, otišao u Argentinu kao predstavnik Ustaškog pokreta 1932. i tamo živio do smrti.

[138] Ante Valenta (1905-1975.), kao mladi student prava odlazi u emigraciju te iz Europe seli u Argentinu već 1931. kao predstavnik Ustaškog pokreta i tamo provodi čitav svoj život. Vrlo aktivan kao urednik tjednika *Hrvatski Domobran*, 1931-1944. te urednik raznih kalendara, knjiga i brošura organizacije Hrvatski Domobran. Nakon rata nije se bavio aktivnim političkim radom, umro 1975. u Buenos Airesu, Argentina.

Dr. Lovro Sušić i poglavni pobočnik Vjekoslav Blaškov.[140] [Mjesto sastanka:] Jabukovac.

1.) *Poglavnik* iznosi potrebu reakcije proti zaključcima konferencije u Jalti. Vlada će dati istog dana deklaraciju, čiji nacrt čita, pa je potrebno, da se i Ustaški pokret tome pridruži i u tu svrhu Doglavničko vieće donese svoj zaključak.

Zaključuje se dati sliedeću izjavu:

Na sjednici Doglavničkog Vieća pod predsjedanjem Poglavnika održanoj dne 8. III. 1945. u 19 sati donesen je sliedeći

Zaključak

«Ustaša» hrvatski oslobodilački pokret u svim svojim djelovima i sa svim sredstvima, koja mu stoje na razpolaganju, založit će se najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnosti Nezavisne Države Hrvatske te njezine teritorijalne cjelovitosti i u tom pravcu sve učiniti — u smislu i duhu zaključka hrvatske državne vlade donesenog na sjednici od 8. ožujka t. g.[141]

2.) Poglavnik čita pismo Z. Frajsmana i Valente iz Argentine.

3.) Poglavnik iznosi, da imade oko 40 P.t.b.[142] (povratnika), koji su u vojsci neupotrebljivi, pa bi trebalo naći za njih kakovo zaposlenje.

4.) Poglavnik iznosi, da je ministar riznice[143] dobio jedan priedlog od

[139] *HN*, VII, 9. III. 1945., donosi na prvoj stranici slijedeću vijest: «Zagreb, 8. ožujka. Danas u 20 sati održana je pod predsjedanjem Poglavnika sjednica Doglavničkog vieća 'Ustaše — hrvatskog oslobodilačkog pokreta'». Kako se vidi iz bilježaka, ovoj sjednici nije prisustvovao Doglavnik Frajsman.

[140] Vjekoslav Blaškov, aktivan u radničkom pokretu prije rata, za vrijeme rata povjerenik u Radničkoj komori u Zagrebu, savezničar Hrvatskog Radničkog Saveza, 1944-1945., urednik lista *Hrvatski Radnik*, postaje poglavnim pobočnikom ljeta ili rane jeseni 1944. (nisam mogao ustanoviti točnog datuma), poslije rata vraća se u domovinu u Kavranovoj akciji, te je osuđen na smrt 1948.

[141] *HN*, VII, 9. III. 1945., donosi taj zaključak na prvoj stranici ovako: «Zagreb, 8. ožujka. Na sjednici Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika, održanoj 8. ožujka 1945. u 20 sati, donesen je sliedeći

ZAKLJUČAK

'Ustaša — hrvatski oslobodilački pokret' u svim svojim dielovima i sa svim sredstvima, koja mu stoje na razpolaganju, založit će se najodlučnije za stvar hrvatske narodne slobode i samostalnost Nezavisne Države Hrvatske, te njezine zemljištne cjelokupnosti, i u tom pravcu sve učiniti u smislu i duhu izjave Hrvatske državne vlade, donesene na sjednici dne 8. ožujka 1945.»

U istom je broju i na istoj prvoj stranici donesen i zaključak Hrvatske Državne Vlade ispred zaključka Doglavničkog Vijeća.

[142] Poglavnikova Tjelesna Bojna bila je uglavnom sastavljena od ustaša, koji su bili emigranti prije travnja 1941.

[143] Dr Dragutin Toth (1890-1971.), financijalni stručnjak, odpušten 1922. iz državne službe, za vrijeme diktature kralja Aleksandra osuđen 1930. na četiri godine tamnice, koje izdržava u zatvorima u Srijemskoj Mitrovici i Lepoglavi; poslije 1935. ekonomski stručnjak HSS i glavni osnivač i graditelj Gospodarske Sloge; za vrijeme rata poslanik u Slovačkoj, od srpnja do listopada 1941., ministar obrta, veleobrta i trgovine 1941-1942., predsjednik Hrvatske Državne Banke 1942-1943., ministar državne riznice od 11. listopada 1943. do konca rata, umire u Argentini, u gradu Cordobi.

Ustaškog pokreta (sastavljen po dru. Šimi Cvitanoviću)[144] o oporezovanju liečnika, koji da nosi biljeg osobnosti (Dr. Šercer[145] i dr. Budak[146] nerazmjerno visoko ocienjeni) te kaže, da se tako kod ustaša ne smie postupati.

5.) Poglavnik konačno iznosi, da se u zadnje vrieme javilo oko 20.000 novih ustaških boraca.

6.) Razgovor o obćim prilikama a napose u domovini.

[Opaska ad 4.): Odnosni priedlog nije podnesen od strane pokreta već neposredno od samog dra. Cvitanovića.]

Dovršeno

SUŠIĆ

22.

SJEDNICA DOGLAVNIČKOG VIJEĆA OD 14. OŽUJKA 1945.[147]

[Prisutni:] Poglavnik, svi Doglavnici osim Ademage Mešića (bolestan) te poglavni pobočnici Vjekoslav Blaškov, Mijo Bzik i Lukas Juričić. [Mjesto sastanka:] Postrojničtvo.

1.) Poglavnik žali, što nema Ademage, jer baš [bi] htio s njim raspraviti pitanje ustava islamske zajednice. Iznosi historijat toga pitanja i potežkoće, na koje nailazi kod muslimana. Zabrinjuje ga ta stvar, jer je zamjenik Reis-Ulleme [Reis-ul-Uleme] boležljiv, pa bi za slučaj njegove smrti nastao problem za mnoge. I ako imade prigovora stanovištu laika (koje zastupa napose Džafer[148]), to imade ipak više opravdanosti nego protivno stanovište klera (koje zastupa napose Ademaga). U tradiciji je muslimana a i prema Kuranu, da se vjerski poglavica bira i po laicima. Žali, što nije odmah u početku —držeći, da će se protivne grupe složiti— uzpostavio njihov vjerski sabor, makar bio u Jugoslaviji izabran. Sada to više nije moguće, a ne mogu se provesti novi izbori radi prilika u

[144] Dr. Šime Cvitanović, liječnik, upravitelj zagrebačke bolnice na Rebru 1942-1945., povjerenik u Ustaškoj Obrani, na povlačenju u svibnju 1945. zapovjednik vlaka, koji je vozio ranjenike Poglavnikovog Tjelesnog Sdruga u emigraciju. Vlak je stigao samo do Maribora i tu su ranjenici poubijani, a Dr. Cvitanović odveden u Zagreb i strijeljan.

[145] Dr. Ante Šercer (1896-1968.), liječnik, specijalista za grlo, uho i nos, sveučilišni profesor.

[146] Dr. Mile Budak (1903-1961.), liječnik, specijalista za unutrašnje bolesti, za vrijeme rata dvorski liječnik Dra Ante Pavelića, nećak Dra Mile Budaka, književnika, odnosno sin njegovog starijeg brata Jose, koji je školovao Milu Budaka, književnika, svoga najmlađeg brata.

[147] *HN*, VII, 15. III. 1945., donosi pod nadslovom: «Obaviest iz Glavnog Ustaškog Stana» slijedeću vijest: «Zagreb, 14. ožujka. Danas u 5 sati poslije podne održana je u Postrojničtvu sjednica Doglavničkog vieća pod predsjedanjem Poglavnika».

[148] Dr. Džaferbeg Kulenović (1891.-1956.), narodni zastupnik Jugoslavenske Muslimanske Organizacije 1920-1941., ministar u jugoslavenskim vladama od 13. V. 1938. do 10. IV. 1941., predsjednik JMO poslije smrti Dra Mehmeda Spahe, 29. VI. 1939., za vrijeme rata podpredsjednik Hrvatske Državne Vlade od 7. studenoga 1941. do konca rata. Umro u Damasku, glavnom gradu Sirije, 3. listopada 1956.

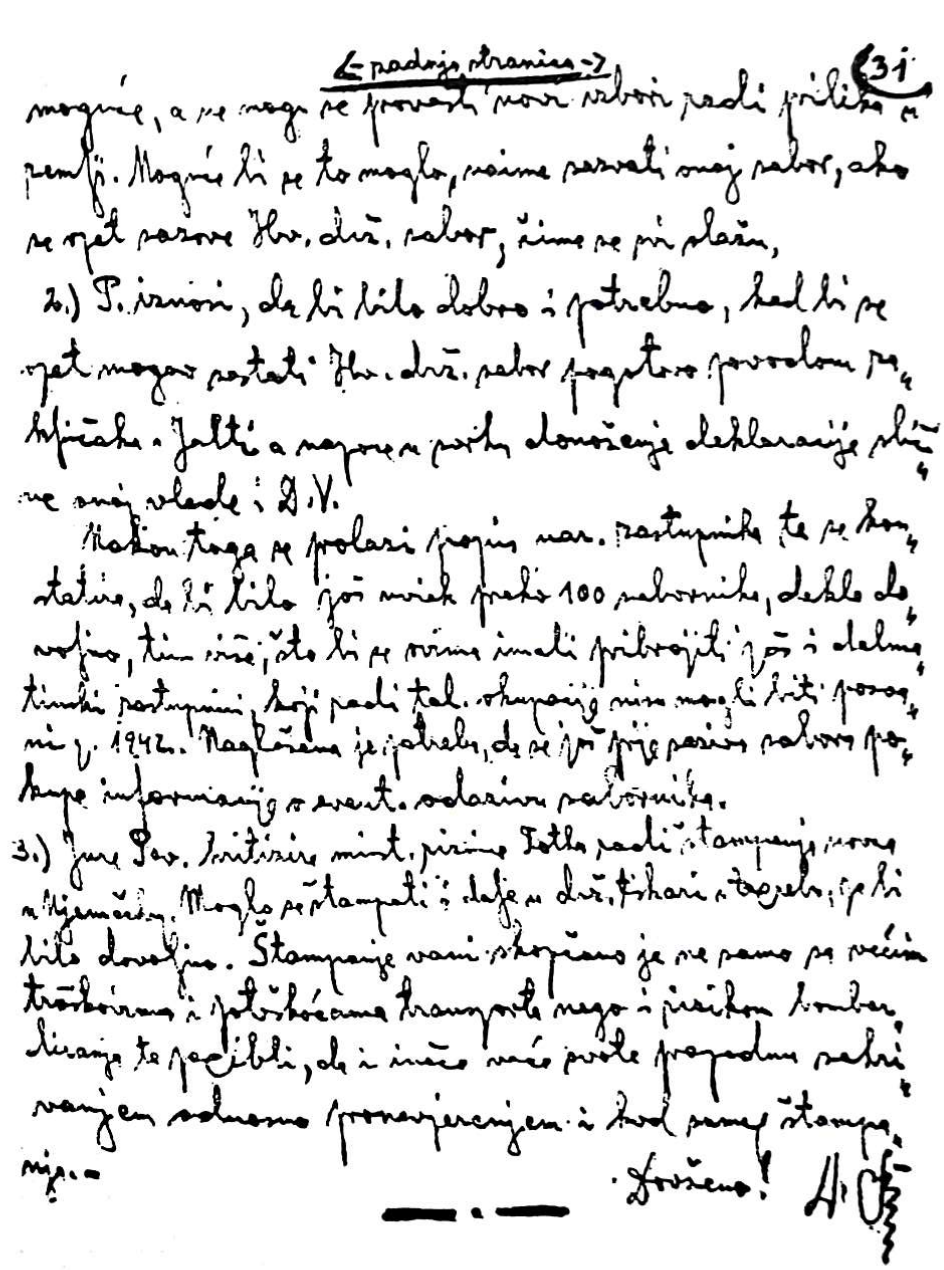

FAKSIMIL RUKOPISA DRA LOVRE SUŠIĆA:
POSLJEDNJA STRANICA, S NJEGOVIM POTPISOM

zemlji. Moguće bi se to moglo, naime sazvati onaj sabor, ako se opet sazove Hrvatski državni sabor, čime se svi slažu.

2.) Poglavnik iznosi, da bi bilo dobro i potrebno, kad bi se opet mogao sastati Hrvatski državni sabor pogotovo povodom zaključaka u Jalti a napose u svrhu donošenja deklaracije slične onoj vlade i Doglavničkog Vieća.

Nakon toga se prolazi popis narodnih zastupnika te se konstatira, da bi bilo još uviek preko 100 sabornika, dakle dovoljno, tim više, što bi se ovima imali pribrojiti još i dalmatinski zastupnici, koji radi talijanske okupadije nisu mogli biti pozvani g. 1942. Naglašena je potreba, da se još prije saziva sabora pokupe informacije o eventualnom odazivu sabornika.[149]

3.) Jure Pavičić kritizira ministra riznice Totha radi štampanja novca u Njemačkoj. Moglo se štampati i dalje u državnoj tiskari u Zagrebu, pa bi bilo dovoljno. Štampanje vani skopčano je ne samo sa većim troškovima i potežkoćama transporta nego i rizikom bombardiranja te pogibli, da i inače veće svote propadnu sakrivanjem odnosno pronevjerenjem i kod samog štampanja. —

Dovršeno!

Dr. LOVRO SUŠIĆ

[149] Hrvatski Državni Sabor, uspostavljen zakonskom odredbom od 24. siječnja 1942., imao je rok trajanja samo do konca 1942. Tokom te godine sastao se je samo u tri navrata na javno zasjedanje, i to u veljači, travnju i, konačno, 28. prosinca 1942. na zaključnu sjednicu, na kojoj je bio raspušten. Kroz 1942. radili su mnogi saborski odbori. Poslije 28. XII. 1942. ostalo je aktivno samo predsjedništvo sabora na čelu s predsjednikom Markom Došenom, koji je umro 7. rujna 1944. Poglavnik je 5. travnja 1944. izdao zakonsku odredbu, kojom popunjuje, odnosno mijenja zakonsku odredbu od 24. I. 1942. Prema toj zakonskoj odredbi, raspušteni sabor opet je oživljen i njegovo trajanje određeno «do šest mjeseci nakon svršetka rata». Pored članova Sabora iz 1942., u ovaj su oživljeni Sabor još trebali ući: «Predstavnici znanosti i umjetnosti i to: predsjednik Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti, rektori Hrvatskog sveučilišta i visokih škola izjednačenih s Hrvatskim sveučilištem», te «Državni savezničar i savezničari svih saveza postrojenih u Glavnom savezu staležkih i inih postrojba». Ta je odredba od 5. travnja 1945. bila objavljena na prvoj stranici u *NH*, VII, 8. IV. 1945. Pavelić se je, dakle, koncem rata ozbiljno bavio mišlju ponovno sazvati Hrvatski Sabor, ali ga je u tome spriječio brzi konac rata.

«NOTA SAMBUGNACH»

PRILOG HRVATSKOJ DIPLOMATSKOJ POVIJESTI IZ DOBA RATA 1941-1945.[1]

MILAN BLAŽEKOVIĆ

PROTESTNA nota, koju je 11. travnja 1944. hrvatsko poslanstvo u Berlinu, po nalogu Ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu, uputilo državnom tajniku u Auswärtiges Amt-u u Berlinu, baronu Adolfu Steengracht von Moyland, povodom pokolja nekih 400 Hrvata u Poljicama od strane četnika uz sudjelovanje njemačke SS-divizije «Prinz Eugen», predstavlja rijetki, ako ne i jedini hrvatsko-njemački diplomatski sukob, koji se je odvijao na liniji Zagreb-Berlin posredovanjem hrvatskog poslanstva u glavnom gradu Velikog Njemačkog Reicha.

O toj jedinstvenoj hrvatskoj protestnoj noti iz doba prošlog svjetskog rata šira hrvatska javnost ne zna ništa, jer dokumenti o njemačkoj vanjskoj politici ni u svom engleskom, odnosno američkom izdanju (Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D, 1937-1945), a niti u njemačkom (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Serie D, 1937-1945) nisu objavljeni do mjeseca travnja godine 1944., a kada i budu objavljeni do ovoga nadnevka, pitanje je, da li će donijeti i tu notu.

No, niti sada, nakon 30 godina, nije bez vrijednosti osvrnuti se na tu notu posebno stoga, što nam danas stoji na raspologanju njezin originalni tekst, odnosno sadržaj. Razlog noti i okolnosti, pod kojima je ona nastala, njezin sadržaj i njezina konačna sudbina poučni su za prilike u kojima su Hrvati za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske živjeli i borili se ne

[1] U ovome napisu najvažniji su oni dijelovi, koji potječu iz sjećanja ne samo mojega nego i onoga g. Luke Fertilia, kulturnog i novinskog atašea u Berlinu, koje mi je priopćio svojim pismom od 3. 7. 1962., te Dra. Ede Bulata, hrvatskog min. za oslob. krajeve. U tim sjećanjima posebno mjesto zauzima g. Tomislav Sambugnach, sudski nadsavjetnik iz Dubrovnika, koji je zamjenjivao poslanika Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu, profesora Stjepana Ratkovića, za vrijeme njegove podulje odsutnosti zbog bolesti. Zato g. Sambugnach nije bio otpravnik poslova, što je mogao biti po rangu najstariji diplomatski činovnik poslanstva, nego zamjenik poslanika s naslovom nadsavjetnika. Kao takovoga zapala ga je dužnost, da po uputama ministra vanjskih poslova, Dra. Stijepe Perića, sastavi i preda notu, o kojoj je ovdje riječ. Ovim svojim prilogom 25-godišnjici «Hrvatske revije», želim ujedno odati počast hrvatskom rodoljubu, čovjeku i gospodinu, Tomislavu Sambugnachu.

samo za njezino održanje, nego i za njezino dostojanstvo kao države u obrani hrvatskoga stanovništva prema i protiv svoga najjačeg, i jedinoga, saveznika.

Svakako, sâm uzrok protestnoj noti, tj. pokolj u Poljicama kao mjera odmazde, bio je iznesen pred Međunarodni sud u Nürnbergu, pa je kao takav bio spomenut u poslijeratnoj povijesnoj literaturi o vojničkim i političkim odnosima Trećeg Reicha prema drugim državama i narodima, a na temelju dokumenata iz zaplijenjenih pismohrana raznih njemačkih službenih mjesta. Takav jedan primjer predstavlja knjiga Ladislaus Hory-a i Martina Broszat-a, *«Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945».*[2] Ovdje se pozivom na dokumentaciju Nürnberškog suda (Nürnbg. Dok. NG-1731) veli, da su u travnju 1944. u Dalmaciji pripadnici SS-Divizije «Prinz Eugen» u mjestima Otok, Gruda i drugima pobili preko 400 hrvatskih ljudi i žena, i da se je tada njemački poslanik Kasche razbijesnio i označio te ispade «neopravdanima» i «besmislenima», jer se je radilo o naknadnim represalijama protiv većinom nedužnih osoba. Jednako tako ovo djelo spominje kritički stav generala Glaise v. Horstenau, opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu, prema «novoj zapovijedi o mjerama odmazde» od 5. 4. 1944., koju je izdala «Heeresgruppe F(Beograd)», a u kojemu gen. Glaise navodi događaj u Otoku kao primjer besmislenosti i dvojbenosti odmazde «proveden u borbi», kako to nova zapovijed predviđa.[3]

Isto djelo spominje u bilješci 475 (str. 169) zabilješku savjetnika i tada pročelnika političkog odjela Auswärtiges Amt-a, von Erdmannsdorff-a od 12. 4. 1944. o «predaji protestne note hrvatskog otpravnika poslova i brzojava Kasche-a od 16. 4. 1944.» (Nürnbg. Dok. NG-1731.).

Iz ovih podataka bilo je vidljivo, da su kako hrvatska protestna nota tako i zabilješka (Aufzeichnung) o njenoj predaji sačuvani i da će jednoga dana biti pristupačni široj javnosti. Dotle smo bili upućeni na sjećanje onih, koji su na bilo koji način u toj stvari sudjelovali.

Tako sam, dakle, u bilješci 81. moje rasprave *«Međunarodni status Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine»* po sjećanjima cijeli ovaj događaj sažeo ovako:

«Naime, nakon kapitulacije Italije osnovano je u okviru hrvatske vlade Ministarstvo za oslobođene krajeve s ministrom Drom. Edom Bulaton na čelu, koji je odmah pošao s pratnjom u Split, da preuzme vlast u ime hrvatske države. Kod Klisa je bio opkoljen od jakih partizanskih snaga. Odteretila ih je jedna njemačka oklopljena jedinica. U znak priznanja jednoj jedinici njemačke SS-Divizije «Prinz Eugen», koja je bila s Hrvatima opkoljena, nazvana je jedna ulica u Splitu imenom te divizije. Kada su kasnije neke jedinice spomenute divizije izvršile navedeni pokolj Hrvata, ministar Bulat prekrstio je ime te ulice u ulicu «Cetinskih žrtava» i poslao nekoliko brzojavnih izvještaja ministru vanjskih poslova Dru. Stijepi Periću, koji ih je opet proslijedio poslanstvu u Berlin s nalogom za najoštriji protest. Protestna nota poslanstva, nakon opisa događaja, zahtijevala je najoštriju kaznu za odgovorno njemačko zapovjedništvo i zaprijetila «drugim mjerama» ukoliko zahtjevu ne bude udovoljeno. Na poziv savjetnika Erdmannsdorff-a predstavio se je nadsavjetnik Sambunjak u svojstvu otpravnika poslova hrvatskog poslanstva u Berlinu, kojemu je Erdmannsdorff pročitao odgovor njemačke vlade, a da taj odgovor nije predao, i tražio razjašnjenje, da li prijetnja drugim mjerama sa strane Hrvatske znači objavu rata? Spor je konačno likvidiran tako, da je ministar Perić morao odstupiti, a hrvatska je vlada premjestila sjedište Ministarstva za oslobođene krajeve iz Splita u Zagreb.»[4]

Kako je, dakle, došlo do sastava i predaje ove protestne note?

Početkom mjeseca travnja 1944. počeli su stizati jedan za drugim šifrirani brzojavi iz Ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu, u kojima ministar Perić prikazuje pokolj Hrvata u okolici Splita i traži najstroži protest. Neki od tih brzojava bili su prijepis onih brzojava, koje je Dr. Edo Bulat kao ministar za oslobođene krajeve slao ministru Periću o krvoproliću. Svi su ti brzojavi bili smjesta slani g. Sambugnach-u, koji se je nalazio u Linow-See kraj Neu Ruppin-a, a 100 km udaljeno od Berlina. Tu je bilo privremeno sjedište poslanstva (Ausweichquartier) zbog opasnosti od bombardiranja. Stanoviti broj činovništva dolazio bi samovozima dnevno u Berlin i vraćao bi se poslije podne u Linow-See. Nadsavjetnik Sambugnach je pozvao sve članove poslanstva na zajednički objed u Linow-See povodom obljetnice Deseti Travnja. Poslije podne pozvao je Sambugnach savjetnika Luku Fertilia, koji je ujedno bio kulturni i novinski ataše, i mene, kao tajnika poslanstva, u svoju radnu sobu i zamolio nas, da se svi zajedno posvetimo sastavu protestne note na temelju primljenoga brzojavnog materijala.

Običaj je u diplomatskoj praksi u ovakovim slučajevima, da poslanstvo dobije gotov tekst note, ili barem točne upute posebice u pogledu kakvog eventualnog zahtjeva. Osim zahtjeva za oštri protest, ne sjećam se, da je bilo kakvih drugih uputa. Brzojavni materijal, kojega je bilo dosta, sadržavao je grozne podatke. Ja sam —prema Fertilijevom sjećanju— vodio zapisnik, odnosno pisao formulirane misli. «Svi smo bili ogorčeni i složili smo se za vrlo oštar ton. Nekoliko smo puta mijenjali tekst note, ublaživali pa pooštravali» — piše Luka Fertilio u svome pismu od 3. 7. 1962.

Konačno sastavljeni tekst u Linow-See prepisan je u Berlinu 11. 4. 1944., koji u prijevodu na hrvatski glasi:[5]

[2] Ladislaus Hory/Martin Broszat, *«Der Kroatische Ustascha-Staat* 1941-1945», Stuttgart 1964. str. 169.

[3] U svom pismu od 10. 5. 1944. šefu gl. stožera Heeresgruppe F (Gen. Agram, MA 515, Bl. 471 f.) general Glaise v. Horstenau piše: «Po mojemu mišljenju, stoga, glavna je svrha otkupnih mjera («Sühnnemassnahmen») ne odmazda, ..., nego zastrašenje. O dvojbenoj koristi dozvolio sam si otvoreno govoriti prilikom mojega posljednjeg boravka u Beogradu. Ali ako već te mjere moraju biti, onda predstavlja «provedba u borbi», kako to Otok dokazuje, politički i stegovno za trupu jedan vrlo dvojben izlaz, pogotovo pak u jednoj savezničkoj zemlji, čiji je nacionalnopolitički sastav tako kompliciran i u kojoj svaka druga ili treća obitelj ima po jednog dobrovoljnog ili nedobrovoljnog borca na našoj strani.» (str. 170).

[4] Ova je rasprava objavljena na španjolskom jeziku u *Studia Croatica*, Vol. 22-23, Buenos Aires 1966., pp. 259.-305. pod naslovom «El status internacional del Estado Independiente de Croacia del 1941 al 1945.»

[5] Politički Arhiv Auswärtiges Amt-a u Bonnu poslao mi je u travnju 1974. fotokopiju originala naše note kao i zabilješke savjetnika Otto v. Erdmannsdorff-a o njezinoj predaji.

V. T. 31/44.

Preuzvišenosti!

Hrvatski ministar za oslobođene krajeve obavijestio je hrvatsku vladu, da su četnici, obučeni u njemačke odore i uz sudjelovanje SS-Divizije «Prinz Eugen», prema dosadašnjim ustanovljenjima, prije nekoliko dana u okolici srednjodalmatinskoga grada Sinja, kao i u okolici Splita (Poljica), poklali preko 400 hrvatskih ljudi, žena i djece. Radi zaštite hrvatskoga pučanstva hrvatske su vlasti u Splitu uhapsile 70 srpskih četnika. Ovu opravdanu mjeru hrvatskih vlasti htjela je osujetiti njemačka državna tajna policija time, što je zatražila pod prijetnjom primjene sile, da se u roku od 10 minuta puste na slobodu svi četnici s njemačkim iskaznicama. S hrvatske strane postavljene su strojnice pred zgradu zatvora. Na to su njemačke vlasti odustale od svoga ultimativnog zahtjeva pod uvjetom, da im se izruče tri četnička časnika uz obavezu da ih protjeraju u Srbiju.

S obzirom na kategoričku izjavu Führera povodom posjeta hrvatskih državnika u Glavnom Stanu dne 1. ožujka o. g., da se svi četnici, kao neprijatelji ne samo Nezavisne Države Hrvatske nego i Velikog Njemačkog Reicha, imaju razoružati, hrvatska vlada ulaže energičan protest protiv gore navedenih događaja i postupaka.

Hrvatska vlada stoga smatra prijeko potrebnim i nužnim zahtijevati bezodvlačni kazneni postupak protiv zapovjednika i onih pripadnika njemačkih oružanih snaga, koje su takav postupak trpjele, odnosno prisustvovale klanju i pri istome sudjelovale, kao i izručenje svih četnika koji se nalaze u njihovim sastavima.

Nadalje se traži, da se kažnjavanje izvrši na mjestu čina sa svrhom održanja autoriteta hrvatskih vlasti.

Također smatram potrebnim priopćiti Vašoj Preuzvišenosti, da su njemačkom poslaniku u Zagrebu stavljeni na raspolaganje podatci koji se odnose na sâm događaj, i to slike pokolja i izvještaji ministra za oslobođene krajeve.

Pridržavajući si daljnje (korake), nakon što stignu opširni izvještaji, slobodan sam zamoliti Vašu preuzvišenost, da izvoli podnijeti najvišem mjestu sadržaj ove note.[6]

Izvolite primiti, Preuzvišenosti, najtopliju hvalu za učinjenu uslugu, kao i izraze moga posebnog poštovanja.

Vašoj Preuzvišenosti odani

/TOMISLAV SAMBUGNACH/

Berlin, 11. travnja 1944.

«Nota Sambugnach»
Zamjenik poslanika

Njegovoj Preuzvišenosti
Gospodinu Državnom tajniku baronu Steengracht von Moyland
Berlin
Auswärtiges Amt

Dne 12. travnja 1944. načinio je savjetnik von Erdmannsdorff službenu bilješku (Aufzeichnung) o primitku hrvatske protestne note, koja počinje ovim riječima: «Budući da je gospodin Državni tajnik bio sprije-

[6] Ovo kritično mjesto naše note u svom njemačkom originalu glasi: «Indem ich mir nach Eintreffen der ausführlichen Berichte das Weitere vorbehalte, erlaube ich mir, Euere Exzellenz zu bitten, den Inhalt dieser Note der obersten Stelle unterbreiten zu wollen.»

čen da ga primi, predao je meni hrvatski otpravnik poslova priloženu notu u kojoj hrvatska vlada ulaže energični protest protiv...» pa navodi kratki sadržaj cijele note u dva stavka i u trećem opet bilježi: «Obećao sam otpravniku poslova, da ću notu dostaviti gospodinu Državnom tajniku i između ostaloga ogradio sam se od nepriličnog tona nekih izraza u noti.»

Međutim, s predajom note i sa službenom bilješkom savjetnika v. Erdmannsdorff-a o njezinom primitku nije cijela stvar završila. Prema mojem sjećanju, još istoga ili slijedećeg dana poslije podne zamolio me je nadsavjetnik Sambugnach, da ga pratim u Auswärtiges Amt, kamo je bio pozvan. Sambugnach je ušao u radnu sobu Erdmannsdorff-a, a ja sam ostao vani u hodniku. Nakon prilično kratkog vremena izišao je Sambugnach vrlo uzrujan i ispričao mi odmah što se je unutra odigralo. Erdmannsdorff ga je primio vrlo hladno i sjedeći za svojim stolom počeo čitati izjavu njemačkog ministarstva vanjskih poslova, držeći tekst izjave na svom krilu ispod stola tako da Sambugnach nije mogao ništa vidjeti. Bio je uzrujan i nije ništa razumio. «Da li Vam je predao tekst izjave ili barem dao da ga pročitate sami?», upao sam s pitanjem. «Nije», odgovorio je Sambugnach, «nego mi ga je on sâm još jednom pročitao.»

Ne sjećam se više, iz kojih razloga je Auswärtiges Amt odbio našu notu, a da je nije povratio, jer se inače ne bi nalazila u arhivu i ne bi mogla biti upotrebljena pred Nürnberškim sudom, a niti danas nama na raspolaganju. Najvjerojatnije je, da su Nijemci odbili našu notu i zbog sadržaja i zbog forme. Meni je ali ostalo do danas u pameti, da je Erdmannsdorff ili pročitao ili sâm dodao pitanje: «Koji su to daljnji koraci hrvatske vlade — rat?» Prema Fertilijevom sjećanju, bilo je rečeno: «Ova je nota, zapravo ultimatum. Poslije nje preostaje samo, da Hrvatska navijesti Njemačkoj rat!» Također, prema Fertilijevom sjećanju, u poslanstvu ponovljenog razgovora s Erdmannsdorff-om, Sambugnach je na rastanku rekao: «Sada barem znam zašto sam bio otpravnik poslova u Berlinu — pa kud puklo da puklo...» O tome razgovoru Erdmanndorff-Sambugnach sastavljen je brzojav i poslan u Zagreb još istoga dana. «O ovom slučaju razgovarao je kasnije pok. Košak sa Steengrachtom. Isti mu je ponovio ono o ultimatumu i navještaju rata. Ali je izgledalo kao da mu je naša odlučnost imponirala, ili barem da mu je bila simpatična» — sjeća se Fertilio razgovora s Košakom, koji je kasnije bio premješten iz Budimpešte u Berlin kao poslanik, umjesto prof. Stjepana Ratkovića. I Steengracht i njegov kasniji zamjenik, Henke, bili su baltički Nijemci, od kojih se je mogla očekivati spomenuta reakcija u privatnom razgovoru.

Kao što je prije njega s položaja ministra vanjskih poslova odstupio Dr. Mile Budak, zbog tzv. «note Tamburini»,[7] tako je sada, zbog tzv. «note Sambugnach», s istog položaja odstupio Dr. Stijepo Perić.

[7] Dr. Budak je odstupio uz eventualne druge razloge ponajviše zbog toga, što je u listopadu 1943. protiv mišljenja vlade i Dra A. Pavelića, ili bez njihova znanja, preko hrvatskog poslanstva u Berlinu poslao talijanskoj nacionalno-republikanskoj vladi, putem njezinog poklisarstva u Berlinu, notu, u kojoj uvjetuje primanje novog talijanskog poslanika u Zagrebu talijanskim priznanjem otkaza

Prema gore izloženome, morala bi još negdje postojati «pro memoria», koju je v. Erdmannsdorff pročitao nadsavjetniku Sambugnachu i koja je morala biti sastavljena, nakon što je v. Erdmannsdorff od Sambugnacha primio našu protestnu notu, pročitao je i, obećavši podnijeti je najvišem mjestu («den Inhalt der Note der obersten Stelle zu unterbreiten»), ogradio se od nepriličnog tona nekih izraza, pa o svemu tome sastavio svoju bilješku (Aufzeichnung) od 12. 4. 1944. «Pro memoria» Auswärtiges Amt-a o odbijanju naše protestne note morala je biti sastavljena po uputama državnog tajnika ili državnog podtajnika njemačkog ministarstva vanjskih poslova, jer je prema administrativnoj raspodjeli naznačenoj na samoj bilješci od 12. 4. 1944. ista, zajedno s našom notom, bila najprije upravljena ovoj dvojici.

Jednako tako morao bi postojati u arhivu ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske brzojav nadsavjetnika Sambugnach-a o odbijanju naše protestne note od strane Auswärtiges Amt-a. Sadržaj toga brzojava sigurno odražava bitne dijelove «pro memoriae», koja nam još uvijek nedostaje.

Da savjetnik v. Erdmannsdorff nije dobio ovlaštenje, kako je to inače običaj, da nadsavjetniku Sambugnach-u uruči «pro memoriu» Auswärtiges Amt-a, imat će svoj razlog u namjeri njemačke vlade, da drugim putem i načinom izgladi incident, a ne putem izmjene uobičajenih diplomatskih instrumenata. Kako smo rekli, Dr. Perić je morao odstupiti. Zbog ovog incidenta, a posebno zbog preimenovanja ulice «SS-Division Prinz Eugen» u ulicu «Cetinskih žrtava», te zbog sukoba s dva njemačka generala iz Knina, koji su došli zahtijevati oslobođenje četvorice četnika-«Nijemaca», Nijemci su, vjerojatno na pritisak nekih njemačkih vojničkih krugova, zahtijevali također i odstup Dra. Ede Bulata. Međutim, tu Dr. A. Pavelić nije htio popustiti — veli Dr. Edo Bulat — nego je samo premjestio sjedište ministarstva za oslobođene krajeve iz Splita u Zagreb.

Kako god bilo, događaji u okolici Splita početkom travnja 1944. imaju svoje poseno mjesto u povijesti hrvatsko-njemačkih odnosa. Na političkom polju obje su strane nastojale da se slučaj izgladi. Pri izgla-đivanju toga incidenta sudjelovali su sigurno i politički i vojnički čimbenici s obje strane. Koji su to bili krugovi, i u kojoj su mjeri sudjelovali, pokazat će njemački dokumenti, kada budu u cijelosti objavljeni. Nešto više svjetla na ovaj slučaj bacit će i dnevnik generala Edmunda Glaise v. Horstenau-a, kada bude objavljen. Ne manje informativni bit će i dokumenti ministarstva vanjskih poslova NDH, kada i ako budu ikada objavljeni. No, dotle vjerojatno ne će biti među živima nijednoga od onih, koji su na bilo koji način sudjelovali kod formuliranja ove prave hrvatske indignacije. Da li je bila ujedno i diplomatski izvedena, nije važno. Svakako je bila istinska i iskrena — Facit indignatio versum (Juv. I. 79).

Buenos Aires, 1975.

Rimskih ugovora od strane NDH. Predviđeni poslanik se je zvao Tamburini. Vidi o tome: Jere Jareb, *«Pola stoljeća hrvatske politike»*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires 1960., str. 109/110.

NACIONALIZAM MOJE GENERACIJE

PREGRŠT MALIH SJEĆANJA NA VELIKE DANE

MARKO ČOVIĆ

VELIKOSRPSKI je osvajalački i napadački imperijalizam i nametao, i čuvao, i branio nejugoslavensku, karađorđevićansku «Jugoslaviju» baš zato, samo zato i upravo zato, što je i mislio, i želio, i očekivao, da će jedna takova Jugodržava, da će baš jedna takova svesrpska država onemogućiti za sva vremena i za sve vijeke vjekova i uskrs i obnovu nacionalne Hrvatske Države, i da će, s vremenom, pretvoriti i tu multinacionalnu «Jugoslaviju» u jednu monolitnu i nacionalno, a ne samo politički, ekonomski i vojnički, samo i isključivo SRPSKU DRŽAVU, kada više neće biti ni potrebna ta propagandna jugokamuflaža, ni za slabo upućene i sasvim neupućene strance, a niti za preostale i preživjele —korisne i nepopravljive budale.

Mi Hrvati u to vrijeme nismo htjeli, pa ni tražili, ništa drugo nego samo ono, na što imaju pravo svi narodi ovoga svijeta: nacionalnu Slobodu i vlastitu suverenu Državu! I kada smo rušili onu prvu nejugoslavensku «Jugoslaviju», mi smo je najviše rušili zato, da se na ruševinama te zlosretne tamnice narodâ stvore i posebna Država Srpska i posebna Država Hrvatska, a ne zato, da se na ruševinama dotadašnje nejugoslavenske i velikosrpske «Jugoslavije» stvori bilo kakova nehrvatska Država Hrvatska i bilo kakova nova, samo velikohrvatska «Jugoslavija» (velikohrvatska tamnica narodâ s okupiranom čitavom Srbijom) velikohrvatska i multinacionalna «Hrvatoslavija», umjesto dotadašnje velikosrpske i multinacionalne «Srboslavije».

Hrvatski nacionalizam, naš hrvatski obranbeni nacionalizam, nije zato rušio nejugoslavensku, karađorđevićansku i velikosrpsku «Jugoslaviju», da uništi i da potamani Srbe i da onemogući stvaranje i jedne posebne srpske nacionalne države, nego i samo i isključivo zato, da spasi svoju nacionalnu, svoju hrvatsku nacionalnu samobitnost, i da obnovi i svoju vlastitu, svoju suverenu Državu Hrvatsku; da obnovi slobodnu Državu Hrvatsku i da je osposobi za život u društvu s drugim nacionalnim državama, pa i za miran, miran i dobar susjedski i prijateljski život i sa susjednom Srpskom Državom.

Svi smo mi hrvatski nacionalisti i državotvorni Hrvati i takovi i toliki antijugosloveni, da želimo svim južnoslavenskim narodima, pa i našim južnoslavenskim susjedima Srbima, i nacionalnu slobodu, i mir, i sreću, i blagostanje, i napredak u sasvim posebnim, sasvim slobodnim i sasvim suverenim nacionalnim državama.

Svi su velikosrpski imperijalisti i takovi i toliki «Jugosloveni», da ne žale ni svoje, a niti tuđe krvi (više, neusporedivo više one tuđe, samo hrvatske i samo nesrpske krvi) samo zato, da JEDAN južnoslavenski narod, da jedan JEDINI južnoslavenski narod, da srpski narod suvereno vlada, pljačka i okupatorski gospodari nad svim drugim južnoslavenskim narodima u jednoj jedinoj, nejugoslavenskoj, velikosrpskoj i svesrpskoj državi pod privremenim imenom «Jugoslavija» sve dotle, dok sasvim ne uništi sve druge južnoslavenske narode, i dok ne odbaci, i to samo privremeno, «jugoslovensko» ime.

Razlika je između nas Hrvata, koji smo stvarno sasvim otvoreni i nepomirljivi antijugosloveni, i Srba, koji su stvarno samo kamuflirani i privremeni, zainteresirani «Jugosloveni» i u tome, što svi mi hrvatski antijugosloveni želimo i slobodu, i mir, i suverenu i slobodnu nacionalnu državu svim slavenskim (svim: i slavenskim i neslavenskim) narodima u čitavoj Jugoistočnoj Europi, a svi srpski «Jugosloveni» u službi velikosrpskoga i svesrpskoga imperijalizma ne samo što žele, nego i nameću i ropstvo, i patnje, i stradanja, i krvarenja, i uništavanja svim nesrpskim slavenskim (svim: i slavenskim i neslavenskim) narodima u Jugoistočnoj Europi.

Naše hrvatsko antijugoslovenstvo koristi svim južnoslavenskim narodima i svim Južnim Slavenima, pa i svim neslavenima iz Jugoistočne Europe. Nitko i nikada s naše hrvatske nacionalističke strane nije zanijekao susjednome srpskome narodu pravo na slobodnu i nezavisnu srpsku državu! Nitko i nikada s naše hrvatske strane nije rušio srpsku nacionalnu državu! Nitko i nikada s hrvatske strane nije prodirao na srpski državni teritorij i tamo, u srpskoj zemlji, u srpskim kućama, na srpskim pragovima i na srpskim ognjištima biološki i genocidski «čistio» srpske zemlje i srpsko državno područje od starosjedioca Srba.

Za uzvrat —nikada i nitko s one druge strane, sa srpske strane, ne samo što u ono vrijeme nije priznavao i nama Hrvatima pravo na slobodu i pravo na vlastitu nacionalnu državu, nego nam jedno vrijeme nije priznavao niti to, da se slobodno, bez straha od kazne i teških i neželjenih posljedica, i nazivamo —Hrvatima.

U vrijeme, kada je probuđena i živa nacionalna svijest tako zanosila i oduševljavala ljude, da su se i lijepi nacionalizmi pojedinih naroda često puta sasvim i lako i brzo pretvarali u vrlo ružne i vrlo opasne i izazivačke imperijalizme i tragikomično blesave, šuplje i jalove šovinističke patriotade, i mi smo bili hrvatski nacionalisti! Mi smo bili hrvatski nacionalisti i radi toga, što nismo ni mogli, a niti htjeli biti nikakovi jugoslavenski nacionalisti; i radi toga, što nismo ni htjeli, a niti mogli biti nikakovi jugodržavni i samo folklorno-tamburaški i nazdravičarski poluhrvati i podhrvati; i radi toga, što nismo ni mogli, a niti htjeli biti

nekakovi smalakasali i autolikvidirani poraženci; i radi toga, što smo smatrali, da su i nacionalizmi malih, neslobodnih, porobljenih i okupiranih naroda bez vlastite i suverene države ne samo i lijepe, i plemenite, i najljepše političke ideje i jedini pravi i nepresušni izvori novih i novih snaga u neravnopravnoj i teškoj borbi protiv okupatora, protiv tuđega i tuđinskoga imperijalizma, protiv sile i nasilja, protiv nametnutoga i ropstva i robovanja, nego i jedino moguće ideje, jedine dovoljno snažne ideje i dovoljno privlačive ideje, koje mogu spasiti ugroženu nacionalnu samobitnost okupiranih, neslobodnih i porobljenih nacija i sačuvati progonjene i slabije, ugnjetavane i zarobljene nacije od konačnoga i podpunoga uništenja i nestajanja.

Naš nacionalizam, naš hrvatski nacionalizam, hrvatski nacionalizam moje generacije, nije bio nikakav monstruozni i neprihvatljivi šovinizam i nakazno ružni napadačko-osvajalački imperijalizam, nego samo i isključivo samoobranbeni nacionalizam jednoga maloga, neslobodnoga, zarobljenoga i progonjenoga naroda, koji se je i grčevito i očajnički opirao i protivio nasilnome odnarođivanju i borio svim svojim snagama i za svoju Slobodu, i za svoje oslobođenje, i za konačni i definitivni izlazak iz jugodržavne tamnice narodâ, i za ostvarenje i obnovu svoje vlastite slobodne i nezavisne hrvatske države. Naš je hrvatski nacionalizam bio obranbeni nacionalizam jednoga malenoga, neslobodnoga i smrtno ugroženoga naroda, koji se je borio i za pobjedu nad jednim okrutnim neprijateljem u vrlo ružnome i krvavome, nametnutome ratu, u jednome ratu, koji je smrtni neprijatelj hrvatskoga naroda i hrvatske države bio započeo sve bez formalne najave samoga rata, a onda i poveo, i organizirano, planski, smišljeno i uporno i vodio, i protiv naše Hrvatske i protiv nas Hrvata (sve to u ime lažnoga i hinbenoga jugonacionalnoga i jugodržavnoga bratstva) još davno prije nego što je bilo koji Hrvat i pomišljao na to, da već i sâm najelementarniji i praiskonski instinkt samoodržanja imperativno nalaže i organiziranje adekvatne, najbolje moguće samoobrane.

Naš nacionalizam, naš hrvatski nacionalizam, hrvatski nacionalizam moje generacije nije nikada i nijednoga časa bio u službi bilo koje i bilo čije tuđe ideje; nije nikada i ni časa bio u službi nikakovih maglovitih «velikih ideja»; nije nikada i nijednoga časa bio niti nacizam, ni fašizam, niti klerikalizam, niti klerofašizam, niti frankovluk; nije nikada i nijednoga časa služio nijednome od onih mnogobrojnih «izama», koji su preplavili naše vrijeme, koji su bili pomodni u naše vrijeme i koje su nam smišljeno, planski i uporno podvaljivali svi oni, koji su, doista (što sasvim svjesno i sasvim hotimice, a što opet nehotice) služili raznim, što manjim, što većim nehrvatskim i protuhrvatskim «izmima», a, u prvome redu, i najviše i najčešće, baš onome rasističkome «izmu» —jugo-marksizmu; nije nikada i nijednoga časa podredio ideju hrvatske narodne države nijednoj drugoj ideji, nijednoj drugoj državnoj ideji; nije nikada i nijednoga časa identificirao naš nacionalistički, naš hrvatski nacionalistički i oslobodilački pokret s bilo kojim drugim političkim pokretom i s bilo kojom drugom političkom strankom u svijetu; nije nikada i

nijednoga časa odstupio od svoje vlastite političke dogme o slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj, usprkos tomu što su neprijatelji i hrvatske slobode, i hrvatskoga oslobođenja, i Hrvatske Države, neprestanim podvalama i propagandnim smicalicama i htjeli, i pokušali, i pokušavali i teško i nepopravljivo kompromitirati i naš obranbeni hrvatski nacionalizam, i našu hrvatsku oslobodilačku borbu i same oduševljene borce (sve borce iz hrvatskog nacionalističkog i oslobodilačkog pokreta) pa i samu tu našu hrvatsku nacionalnu revoluciju.

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, pa smo onda i razvijali svu našu političku djelatnost i sve naše revolucionarne i republikanske pokušaje i podhvate u okvirima Hrvatskoga nacionalističkoga pokreta, jer smo i mi smatrali, da taj pokret «ideološki odgovara podpuno tradicionalnom shvaćanju i težnjama hrvatskoga naroda», jer «nije natrušen nikakovim tuđinskim ideološkim zasadama», jer i nije ništa drugo nego samo «praktična primjena starčevićanstva», jer je i hrvatski nacionalizam identičan sa starčevićanstvom, pa je samo «primijenjen na suvremene prilike borbe te socijalno obilježen podpuno duhom seljaštva, koje je temelj svakoga života nacije...»

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, a propagirali smo i naše nacionalističke ideje, i pravo našega hrvatskoga naroda na slobodu i na oslobođenje i pravo (pravo i zahtjeve) na obnovu nezavisne hrvatske države i nebrojenim(plavim) letcima, brošurama i raznim drugim ilegalnim, zabranjivanim i zabranjenim izdanjima, a pokušali smo i pokušavali iznijeti naš stav i zastupati naše ideje i u sasvim legalnim i legaliziranim đačkim izdanjima. U vrijeme, dok su mladi komunisti u jednome hrvatskome gradu na Jadranu izdavali svoje đačko glasilo «KAIN», mi smo izdavali i naše legalne đačke listove, kao što su to bili *«Alma Mater»* (Tias Mortidjija), *«Hrvatski Akademičar»* (Belobrajdić, Korsky, Vitković), da spomenem samo poneke, časopis *«Plava Revija»* (Janko Skrbin), dvije đačke antologije *«Lirika grude»* i *«Lirika hrvatskih sveučilištaraca»*, a 1938. smo spremili i naš dokumentarni zbornik *«Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca»*, koji je izdao Sveučilišni pododbor Matice Hrvatske, a uredili su ga: Tias Mortidjija, Hinko Wolf, Mladen Bošnjak, Marko Čović, Radovan Latković i Ivo Korsky.

(Sveučilišni i Srednjoškolski pododbori Matice Hrvatske, te đačke nacionalističke organizacije, koje je formirao jedan od ideologa «mladičarskoga pokreta», dr Mile Starčević, bili su, uz neke druge naše đačke organizacije, društva i klubove, kao što su to bili, da spomenem samo poneke: «August Šenoa», «Uzdanica», «Domagoj», Križari i razne kongregacije, snažna središta nacionalističke izgradnje i ideološkoga spremanja u borbi za razjugoslovenziranje i za obnovu Hrvatske Države. Od tolikih nezaboravnih drugova, s kojima sam i sâm u ono vrijeme aktivno surađivao i u tim našim Pododborima Matice Hrvatske, osim već spomenutih, bilježim još poneke, i to samo poneke od onih, koji su što poubijani, što umrli, ili žive negdje po velikome svijetu kao politički emigranti, da slučajno i nehotice ne naškodim onima preživjelima u Hrvatskoj: Radovan Latković, Vatroslav Murvar, Karlo Mirth, Jure Prpić, Ivo Vučićević, Spasoje Prcović-Prašelj, Emil Medvedović, Leopold Belobrajdić, Ivo Korsky, Vjera Korsky, Nada Kesterčanek, Mira Vrkljan, Ivona Maixner, Vjera Javor, sestre Freškura, sestre Kaštelan, Vera Stipetić, Vladka Došen, Maca Cvitković, Olga Slunjski, braća Crnko, Jere Skračić, Frane Sulić, Zvonimir Cihlar, Janko Skrbin, Srećko Pšeničnik, Vlado Šnidaršić, Stanko Belić, Stanko Vitković, Vinko Kos, Ante Rocco, Mladen Kabalin, Franjo Perše, Mira Dugački, Milan Poljanec, Vanja Kaić, Ante Brkljačić, Pere Šimić, Ante Pliverić, Marin Radičev, Jozo Babić, braća Ante i Stanko Polonijo, Ante Jakaša.)

NAŠ DOKUMENTARNI «ALMANAH HRVATSKIH SVEUČILIŠTARACA»

Jugodržavna je policija zaplijenila taj naš Zbornik još u samoj tiskari, premda smo ga mi i pisali i uređivali i oprezno, i suzdržljivo, i pitomo, i sa željom, da nekako predriblamo jugodržavnu cenzuru i omogućimo slobodno i legalno raspačavanje i širenje i toga našega Zbornika. (Policijski agenti nisu zaboravili odvojiti 50, pedeset, komada, koji su onda još isti dan osvanuli u antikvarijatu «Sokol», gdje su bili u čas rasprodani).

Bio je taj naš Zbornik, taj naš «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca» (bio i ostao) dokument jednoga nemirnoga vremena, dokument jedne borbe, dokument idejne i ideološke čistoće jednoga đačkoga pokreta, dokument političke jasnoće, određenosti i nepatvorenoga idealizma čitave jedne hrvatske državotvorne generacije.

Premda smo i mi morali na sasvim poseban način formulirati i naš politički program, i naše političke ideje, i naše misli baš onako kako smo to i naznačili već u prvoj rečenici samoga uvodnika riječima: *«U koliko je uopće moguće, bili smo otvoreni i iskreni...»*, svejedno smo uspjeli dovoljno jasno iznijeti i naše ideje i naš politički program. Uspjeli smo to tako, da tome našem programu iz uvodnika «Almanaha Hrvatskih Sveučilištaraca» 1938., programu hrvatske nacionalističke mladeži, programu hrvatske državotvorne generacije na Sveučilištu, političkome programu i jedinoj političkoj dogmi moje generacije nikada i nitko (ni danas, 1975.) ne može dokumentarno ni prigovarati, niti prigovoriti nikakovo služenje bilo kojim i bilo čijim tuđim i tuđinskim idejama. Uspjeli smo to tako, da nikada i nitko (ni danas, 1975.) ne može čitavu jednu državotvornu generaciju hrvatskih Hrvata, idealista, revolucionaraca i republikanaca ni samo tako, čas sasvim stidljivo i samo oportunistički, a čas upravo prepotentno i bezobrazno preskakivati, prešućivati, mimoilaziti, brisati, osuđivati i sasvim lažno, zlonamjerno i nepošteno gurati i trpati i u one i onakove političke pokrete, organizacije, stranke i ideologije, u kojima ona nikada nije ni bila, nikada nije ni željela, a ni htjela biti, nikada nije ni pokušavala biti.

U vrijeme kada je ona prva, nejugoslavenska, velikosrpska i karađorđevićanska «Jugoslavija» dopuštala Dimitriju Ljotiću, Svetislavu Hođeri

i svima drugima (kod nas u Hrvatskoj Govediću i Veseliću), da se sasvim slobodno, nekažnjavano i nekažnjeno, sasvim legalno organiziraju u svojim otvoreno i jasno deklariranim fašističkim organizacijama, kao što je to bio, npr. Ljotićev velikosrpski i fašistički pokret «Zbor», i da i sasvim slobodno i sasvim neprikriveno formuliraju, iznose i objavljuju i svoje fašističke programe i da propagiraju i te svoje, i fašističke i nacional-socijalističke ideje, a najstrožije zabranjivala, progonila i strahovito kažnjavala čak i samo spominjanje hrvatske državne ideje i hrvatskoga državnoga prava (a da ne govorimo i o bilo kakovome otvorenome propagiranju konkretnoga razjugosloveniziranja i o bilo kakovim aluzijama na sasvim konkretne mogućnosti, i mogućnosti i žurne i neodgodive potrebe, ostvarenja jedne hrvatske države), nismo se mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) nikada ni služili, a ni poslužili tom velikodušnom slobodom jugodržavne cenzure i nismo nigdje i nikada ni zastupali, ni branili, ni slavili, ni veličali, a ni propagirali nijednu od svih tih manje više «velikih ideja» našega doba, jer to nisu bile naše ideje, jer to nisu bile ideje moje generacije hrvatskih Hrvata! Mi smo (mi: hrvatski nacionalisti) izabrali baš ono, što nije bilo ni slobodno, ni dopušteno, ni tolerirano, baš ono, što je bilo i najteže i najopasnije, baš ono što je bilo revolucionarno i antidržavno, antijugodržavno, pa smo i neumorno i oduševljeno i propagirali, i popularizirali našu veliku, našu najveću ideju i našu jedinu političku dogmu o slobodnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi, usprkos tomu, što je baš to bilo i zabranjeno, i strogo zabranjivano, i progonjeno i proganjano, i osuđivano i oštro i nesmiljeno kažnjavano.

Da smo mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) bili u ono vrijeme bilo kakovi pristaše bilo kojih i bilo kakovih «tuđih» i «velikih» ideja, da smo mi bili pristaše bilo koje od tih «velikih» i tuđih ideja našega vremena, koje su se i u kraljevskoj, nejugoslavenskoj i velikosrpskoj «Jugoslaviji» mogle sasvim i slobodno i nesmetano, i nekažnjeno i bez ikakove opasnosti i propagirati i širiti, zašto bismo mi u našim izdanjima pisali (pisali i podpisivali), da se slažemo s Berdjajevom, kada on tvrdi, između ostaloga, da je njemački nacionalsocijalizam, sa svojim biološkim nacionalizmom i rasizmom gori i od samoga komunizma (Frano Nevistić) i zašto se i mi ne bismo bili poslužili tom velikodušnom slobodom, pa sasvim otvoreno i zastupali i propagirali i te razne pomodne i razbubane «velike» ideje, kada su se tom slobodom i služili i poslužili svi oni drugi, koji su to htjeli, svi oni koju su se stvarno i oduševili i oduševljavali tim novim i razvikanim, pomodnim fašističkim i nacional-socijalističkim idejama?

Zašto bismo se baš mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) uvijek i neprestano izlagali i tolikim i takovim opasnostima, teškim progonima i nemilosrdnome dušmanskome kažnjavanju radi naših proskribiranih ideja o slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj i radi našega i branjenoga, i zabranjenoga, i zabranjivanoga, kažnjivoga i kažnjavanoga rada na rušenju nejugoslavenske «Jugoslavije» i obnovi Hrvatske Države, zašto bismo se bavili tim teškim, opasnim i zabranjenim hrvatskim političkim poslom (hrvatskim revolucionarnim poslom), kada je onaj drugi posao

(posao propagiranja raznih drugih tuđih «velikih» ideja, posao propagiranja i fašističkih i nacional-socijalističkih ideja) politički posao, kojim se mi nikada nismo bavili i kojim se nikada nismo ni htjeli baviti (a koji nam svejedno, i neprestano, i neumorno, i uporno podmeću neprijatelji i dušmani i hrvatskoga naroda i hrvatske države) bio i puno lakši, i sasvim lagan, i sasvim slobodan, i sasvim dopušten, i sasvim bezopasan, i legaliziran i legalan?

U vrijeme, kada je Dimitrije Ljotić sasvim slobodno propagirao velikosrpsku varijantu fašizma, a Milan Stojadinović isprobavao i prave mogućnosti praktičnoga fašizma u multinacionalnoj i multikonfesionalnoj Jugodržavi, i mi smo morali formulirati naš politički program u našem «Almanahu Hrvatskih Sveučilištaraca» i kamuflirano i na jedan sasvim poseban način, ali ipak i dovoljno jasno i dovoljno razumljivo. Mi smo to i učinili tako jasno i nedvojbeno (usprkos tomu, što smo se svim silama trudili da izigramo barem jugodržavnu preventivnu cenzuru), da je taj naš program dobro razumjela baš ta jugodržavna preventivna cenzura, pa je još u samoj «Tipografiji» zaplijenila naš Zbornik, naš «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca» i radi toga, što smo mi i u samome uvodniku predstavili i nas same i čitavu našu generaciju s ovim i ovakovim programatskim mislima:

> *«Osnovna je značajka ove generacije i njezina rada jako naglašeno opće narodno hrvatsko shvaćanje, oslobođeno preživjelih stranačkih razilaženja i zastranjivanja, i lišeno nezdravih strančarskih strasti i nakana; ona opća integracija svih narodnih snaga i komponenata u oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda i u radu na oživotvorenju naših ideala. A cilj oslobodilačke borbe i našega rada je postignuće slobode i državnosti na čitavome našem etničkom i historičkom teritoriju, tako da u slobodnoj domovini nađu združeni svi Hrvati, katolici i muslimani, te da plodove slobode zajedno s braćom iz Trojednice i Bosne i Hercegovine uživaju i istarski, međumurski, šokački i bunjevački Hrvati.»*

Samo besprimjerna mržnja i na samu ideju hrvatske države, samo fanatizirani totalitarizam u službi doista i tuđih i tuđinskih ideja, neprijateljskih jugonacionalnih i jugodržavnih ideja, samo stranačka i strančarska uskogrudnost i zasukanost, samo grižnja savjesti i pokušaj opravdanja i opravdavanja onih, koji su u pravo vrijeme bili na krivome mjestu, onih koji su i predugo, i nerazumljivo, i preoštro bili na onoj drugoj, nehrvatskoj, protuhrvatskoj i jugodržavnoj strani, i onih za koje najbolje vrijedi ona Mažuranićeva: «Ne bi zato barbarim vas zvali, što vi mrôste, dok su oni spali» i apsolutno pomanjkanje i najelementarnijega političkoga poštenja mogu predbacivati čitavoj jednoj generaciji hrvatskih Hrvata, hrvatskih državotvornih Hrvata, nekakovo služenje tuđim idejama usprkos tomu, što hrvatska nacionalistička mladež nije nikada i nigdje, ni legalno, niti polulegalno, ni ilegalno ni propagirala, ni prihvaćala nijednu od nekoliko pomodnih i tuđih i «velikih» ideja onoga doba (premda je to bilo ili sasvim slobodno i dozvoljeno, ili barem tolerirano i neopasno), nego je neprestano, i neprestano, i uvijek i samo, i iznosila, i propagirala, i popularizirala ideju slobodne i nezavisne hrvatske države

—što je bilo i najstrože zabranjivano, i nemilosrdno proganjano, i najoštrije kažnjavano čak i za vrijeme Šubašićeve «Banovine Hrvatske», a da ne govorimo o tome, kako je to bilo za vrijeme one neprikrivene protuhrvatske diktature srpskoga kralja tiranina Aleksandra Karađorđevića.

Samo besprimjerna mržnja i apsolutno pomanjkanje i najelementarnijega političkoga poštenja mogu tako uporno i nesavjesno, zlonamjerno i neuvjerljivo ponavljati tu otužnu, sasvim otrcanu i sasvim prozirnu jugopodvalu o nekome našemu služenju tuđim «velikim» idejama, o našem klerofašizmu, o našem frankovluku (pa čak i o nekom našem nacizmu), kada smo mi i nebrojeno puta, i u raznim zgodama, i u svim zgodama, i usmeno i pismeno, svim zabranama i zabranjivanjima usprkos, ponavljali i naglašavali baš ono što je bilo i zabranjeno i zabranjivano, baš ono, što je jedino bilo i zabranjivano i posvema zabranjeno, jer smo i neprestano, i uvijek, i samo tvrdili i jedno i jedino i samo to, da je glavni cilj naše oslobodilačke borbe *«postignuće slobode i državnosti na čitavom našem etničkom i historijskom teritoriju»*, a i odbijali i osuđivali i one, i tuđe i «velike» ideje, koje nam neprijatelji hrvatske državne ideje neprestano podvaljuju, premda baš te tuđe «velike» ideje nisu onda ni bile na jugodržavnome indeksu, pa su se i mogle, i sasvim slobodno, i sasvim nesmetano, i sasvim nekažnjivo, i bez ikakova rizika i straha i propagirati, i formulirati i popularizirati.

Bilo je potrebno strahovito puno besprimjerne mržnje i apsolutno pomanjkanje najelementarnijega političkoga poštenja, pa da se i programi i ideje hrvatske nacionalističke mladeži na Sveučilištu u razdoblju između dva rata protumače i drukčije, i sasvim drukčije, nego što ih je to i tumačila i protumačila (i razumjela) jugodržavna cenzura, pa da se onda i hrvatski državotvorni i obranbeni nacionalizam osudi zajedno s jugodržavnim komunizmom kao TUĐA ideja, usprkos tomu, što smo mi nacionalisti (mi: hrvatski nacionalisti) nebrojeno puta, svaki puta, pa i u tome našemu dokumentarnome Zborniku, još tamo godine 1938. dovoljno jasno i iznosili i iznijeli naš pravi program, naš glavni politički program i našu i jednu i jedinu političku dogmu o hrvatskoj slobodnoj i nezavisnoj državi; usprkos tomu, što smo mi i često puta i dovoljno jasno naglašavali, pa čak i posebnim slovima isticali, da smo mi, osim toga što smo i prvo i iznad svega za slobodnu i nezavisnu hrvatsku Državu i za jednu «ISTINSKU DEMOKRACIJU» («Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca», Zagreb 1938.); usprkos tomu, što smo mi izričito i osuđivali, i osudili, i odbili i čitavu onu filozofiju, po kojoj bi *«nacija bila vrhovna vrijednost gdje bi se etičko dobro i zlo, pravda i poštenje prosuđivalo s nekoga zajedničkoga nacionalnog stajališta»* (premda, nažalost, međunarodna praksa obiluje primjerima, samo takovim primjerima, gdje i tu i takovu filozofiju i sasvim dosljedno i sasvim praktično primjenjuju i oni, koji sasvim otvoreno, pošteno i iskreno zastupaju ta načela i tu i takovu filozofiju, a i oni, koji tu filozofiju u teoriji ne priznaju, pa je čak, teoretski, i žestoko osuđuju); usprkos tomu, što smo i mi, koji nismo ni htjeli, a ni mogli biti komunisti, a pogotovo ne nekakovi jugokomunisti *(jedini poznati i jedino priznati komunisti u Hrvatskoj onoga vre-*

mena) jer smo već onda smatrali, da je komunizam i kao ideologija neprihvatljiv, nevaljao i zao, i naopak, pa smo bili u oštroj i žestokoj oporbi i protiv same komunističke, nedemokratske i totalitarističke teorije (a da ne spominjem posebno onu jedino poznatu krvavu, okrvavljenu i jezovitu komunističku praksu, Staljinovu i staljinističku komunističku praksu) prihvatili i usvojili i onu Berdjajevljevu tvrdnju, da je njemački nacional-socijalizam, sa svojim biološkim nacionalizmom i sa svojim rasizmom, gori i od samoga komunizma.

«DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA, DR-ŽA-VA!!!»

Kada smo mi na našim političkim demonstracijama po zagrebačkim ulicama i na samome Sveučilištu, do promuklosti i do iznemoglosti skandirali, između ostaloga, i ono naše gromoglasno *«dr-ža-va, dr-ža-va, dr-ža-va, dr-ža-va»*, onda to nije bilo nikakovo klicanje totalitarističkoj i svemoćnoj DRŽAVI; nije bilo nikakovo obožavanje svedržavnoga Moloha; nije bilo nikakovo veličanje arbitrarnoga nasilja i tiranije, koje DRŽAVA organizacija, bespravna i svemoćna totalitaristička DRŽAVA vrši nad svojim građanima, nad čovjekom pojedincem, nad Čovjekom-Osobom u ime nahuškanoga, bezimenoga, iracionalnoga i zavedenoga kolektiva! Nije to bilo nikako slavljenje i veličanje DRŽAVE, državeorganizacije, države-ustanove, već i radi toga, što su sva naša iskustva s nejugoslavenskom «Jugoslavijom», s jedinom državom, koju smo mi doživjeli i doživjavali u ono vrijeme, s jedinom državom, koju smo i mi dobro poznavali i s kojom smo se i u našem praktičnom i u našem političkom životu susretali i sukobljavali, bila strahovito loša i popraćena vješalima, strijeljanjima, smrtnim osudama, žandarskim «pripucavanjima», batinama, okrvavljenim i krvničkim kraljevskim toljagama, zatvorima, mučenjima, progonima i besprimjernom pljačkom svega onoga, što je bilo naše, nego je to bilo klicanje i najkraće moguće programatsko-idejno formuliranje hrvatskih zahtjeva za obnovom hrvatskoga narodnoga Suvereniteta u vlastitoj, slobodnoj i nezavisnoj hrvatskoj Državi; onda je to bilo zanosno i oduševljeno klicanje Državi, HRVATSKOJ DRŽAVI, kao simbolu i sinonimu naše NEZAVISNOSTI (independencije), a nikako i nipošto DRŽAVI kao simbolu i sinonimu totalitarističkoga nasilja i bezvlađa, totalitarističkoga nasilja nad —ČOVJEKOM!

U svim su našim nacionalističkim đačkim klubovima i društvima održavane redovite glavne godišnje skupštine, na kojima se je i glasalo, i biralo, i diskutiralo, a izborne su borbe bile i često i prečesto i vrlo žestoke i napete s različitim listama i s raznim kandidatima. Nikada se nije dogodilo to, da bi netko «iz vana», u ime «vodstva» ili bilo kojeg drugog autoriteta diktirao političke smjernice, dekretirao, odredio, imenovao, nametnuo đačku upravu ili izigrao demokratsku većinu, kao što je to npr. napravila baš HSS (da se zadovolji samovoljni diktat Prilaza, pretvorena je nedopuštenim trikom, sasvim nedemokratski i na prevaru dvorska lista medicinara Stjepana Šiletića na jednim izborima u Sveu-

čilišnome ogranku HSS-e u pobjedničku listu, usprkos tomu, što je bila tek na trećem mjestu, iza pobjedničke liste agronoma Potočanca i drugoplasirane liste ekonoma Kovačevića). Štoviše, kada se je npr. u HKAD «Domagoj», u tome đačkome društvu, koje je bilo i katoličko i nacionalističko, duhovnik Kolarek i politički jugokompromitirao, odletio je duhovnik Kolarek, predstavnik Crkvenoga autoriteta, a ne oni Domagojci, koji su najenergičnije, najžešće i nepomirljivo i tražili i zahtijevali, da se oslobode toga neželjenoga Jevtićeva glasača! (I Kolarek je bio jedan od onih i onakovih zagrebačkih jugokanonika, koji su smatrali, da je «svaka vlast od Boga», svaka osim — hrvatske! Pa kako je Boško Jevtić 5. 5. 1935. bio još uvijek i te kakova vlast, onda su i ti naši bogati jugokanonici dobro pazili, da se «ne zamjere» u prvome redu onima, koji su, valjda, «po milosti Božjoj», kad već to svakako nije bilo i nije nikako ni moglo biti po volji našega hrvatskoga naroda, i vedrili, i oblačili, i pljačkali, i zatvarali, i ubijali i sasvim nevine ljude i sasvim nevine i nezaštićene, goloruke Hrvate u hrvatskoj zemlji. Ti su iskusni i lukavi jugokanonici i sasvim dosljedno i brižno čuvali svoje privilegije i više mislilili kako će sačuvati i osigurati sva ta lagano dobivena bogatstva i udobni život, nego što su mislili na one siromašne, osiromašene, opljačkane i progonjene Hrvate, one male i najmanje Hrvate, pa su onda, sigurno po svojoj «čistoj savjesti» i mirne duše i glasali za predstavnika jugodržavne tiranije i diktature Bogoljuba Jevtića —usprkos svemu! I Kolarek je glasovao za Jevtića, usprkos krvoproliću u selu Sibinj kraj Broda na Savi, usprkos tomu, još sasvim svježem krvoproliću, koje je izvršeno baš za Jevtićeve vlade par mjeseci prije samih izbora u Hrvatskoj nad Hrvatima, nad golorukim i siromašnim hrvatskim seljacima, dakle nad onima, koji su i po predkoncilskom Kristu bili, i svakako i nesumnjivo, među «najmanjima»!).

Na svim su izborima u stručnim đačkim klubovima hrvatski nacionalisti postavljali i svoje vlastite kandidate i najčešće pobjeđivali, usprkos tomu, što su na tim izborima sudjelovali i Srbi, i mnogi drugi nehrvati. Svi su izabrani predsjednici INTERKLUBA bili hrvatski nacionalisti. (Po ondašnjem izbornom sustavu, sami studenti birali su uprave u stručnim klubovima, a onda su te izabrane, a ne nametnute, određene, dekretirane i imenovane đačke uprave, birale predsjednika međuklupskoga odbora— INTERKLUB! Predsjednik je INTERKLUB-a predstavljao sveučilištarce i formalno u raznim službenim i svečanim zgodama, a politički je bio predstavnik, stvarni i nesumnjivi predstavnik, većine studenata i sasvim legitimni predstavnik one politike, koju je apsolutna većina hrvatskih sveučilištaraca smatrala —svojom politikom, politikom jedne čitave hrvatske generacije, hrvatske državotvorne generacije. Predsjednici INTERKLUB-a, s kojima sam i sâm najviše surađivao i prijateljevao, bili su državotvorni Hrvati i hrvatski nacionalisti: pokojni Stipe Mosner, ubijeni Ive Perišić i postbleiburški emigrant i državotvorni hrvatski aktivist Jure Petričević. U vrijeme, kada je jugodržavna policija prisiljavala zagrebačke građane, a osobito i u prvome redu predstavnike raznih društava i znanstvenih institucija, da se poklone mrtvim ostatcima srpskoga kralja diktatora Aleksandra Karađorđevića i da simuliraju veliku žalost na samome Kolodvoru u Zagrebu i uzduž željezničke pruge, bio je i Stipe Mosner, predstavnik hrvatskih antijugoslovenskih sveučilištaraca, birani i izabrani predstavnik nacionalističke, revolucionarne i republikanske mladeži na Sveučilištu, zarobljen, sekvestriran, «kidnapiran», prisilno doveden na zagrebački Kolodvor i brahijalnom silom strpan među one, koji su morali odglumiti veliku i namještenu jugožalost i oplakivati smrt «Viteškoga kralja Aleksandra I. Ujedinitelja»!)

Mi smo bili hrvatski nacionalisti i hrvatski revolucionarci, ali zato nismo ni propuštali, niti propustili niti jedne jedine i jedincate prilike, da nastupimo i sasvim legalno, u okvirima ondašnjih jugodržavnih mogućnosti, i da onda u okvirima te jugodržavne «legalnosti» budemo upravo toliko «otvoreni i iskreni», koliko je to bilo moguće i «u koliko je uopće moguće» biti politički sasvim i otvoren i iskren u jednoj vučjoj jami, kao što je to bila već i ona prva ogromna i okrvavljena, kraljevska i karađorđevićanska Jugojama.

Kad god je to bilo moguće i kad god bi se samo pružila prilika, mi smo nastupali s našim državopravnim programom i sasvim otvoreno i sasvim nekamuflirano, a rezultat je bio taj, da je apsolutna većina hrvatskih sveučilištaraca i pristupala i pristupila našem pokretu i aktivno sudjelovala u organizatorsko-propagandnome radu i na Sveučilištu, a i drugdje. Kod izbora u stručnim klubovima, kod izbora predsjednika INTERKLUB-a i kod javnih nastupa, manifestacija i demonstracija pokazivala je ta naša apsolutna većina i to, da je ideja hrvatske države, ideja Tomislavove Države —ideja vodilja čitave jedne hrvatske generacije.

AGITIRALI SMO I ZA MAČEKA

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, revolucionarci i republikanci, ali smo svejedno najoduševljenije pomagali i Mačeka i sve one druge Hrvate, koji su u raznim zgodama bili jedini (jedini mogući) predstavnici Zagreba i Hrvatske u bilo kojem i bilo kakovom mjerenju, natjecanju i okršaju s Beogradom, premda ne samo da nismo nikako i nipošto odobravali (a još manje slijedili) Mačekovu plovidbu u slavenstvo i u jugoslavenstvo, nego smo bili u najžešćoj i najoštrijoj oporbi protiv te i takove Mačekove jugodržavne politike (nepolitike).

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, republikanci i revolucionarci, ali smo svejedno i aktivnije i oduševljenije agitirali za Mačeka nego najoduševljeniji i najzagriženiji hsovci, čak i na izborima 1938., premda smo u to vrijeme već i predobro znali, da su naivno-političke i slogaške fraze o istoj politici, a različitim taktikama samo puke i prazne fraze bez sadržaja, i da više ne može biti nikakove sumnje o tome, da Mačekova i «Seljačka Hrvatska» i «Slobodna Hrvatska» u neslobodnoj i nejugoslavenskoj «Jugoslaviji» nisu identične s našom HRVATSKOM DRŽAVOM, nisu identične sa slobodnom i nezavisnom hrvatskom drža-

vom izvan svih i svakakovih «Jugoslavija» i svih drugih multinacionalnih kombinacija, jer smo na tim izborima 1938. i mi i čitav hrvatski narod imali samo jednu jedinu mogućnost i samo jednu jedinu alternativu: Maček ili Stojadinović, Hrvat Maček ili Srbin Stojadinović, hrvatski predstavnik Maček ili srpski i velikosrpski predstavnik Stojadinović.

Kada smo bili prisiljeni glasovati ili za Hrvata, koji i neće i ne želi biti predsjednik jedne beogradske i jugodržavne vlade u nejugoslavenskoj «Jugoslaviji», ili za Srbina, koji i hoće i želi, čak i uz pomoć i dobivenih i iznuđenih glasova na javnim i neslobodnim izborima, do kraja jugofašizirati tu nesretnu i neprihvatljivu Jugodržavu i samo proširiti i *«ekonomsku podlogu hrvatskoga pitanja»*, i naš je izbor bio samo jedan, jedan i jedini, jedini mogući: Hrvat Maček, a ne Srbin Stojadinović, bilo kakav Maček, a ne bilo kakav Stojadinović; bilo kakav predstavnik Zagreba i Hrvatske, a ne bilo kakav predstavnik Beograda i Srbije.

Mi smo bili hrvatski nacionalisti, revolucionarci i republikanci, ali smo svejedno bili i tako i toliko nacionalno, hrvatski izgrađeni i disciplinirani, da smo znali pravilno i ocijeniti i razlikovati sasvim konkretne političke mogućnosti i sasvim podrediti i svoju vlastitu politiku, pa i svoje vlastite programe i taktike, interesima i imperativima jedne taktike, pa čak i interesima jedne sasvim druge i drukčije politike, kad god smo samo mislili, da jedna takova nacionalna i nadstranačka politička autodisciplina može (može i mora) u posebnim zgodama koristiti općoj hrvatskoj stvari, pomoći i osnažiti hrvatsku oslobodilačku borbu, premda nam je bilo sasvim jasno, da se takovim, pa makar samo povremenim pomaganjem i druge taktike, pa čak i druge i drukčije politike, pomaganjem iz sasvim objektivne političke nužde, samo povećava zabuna i olakšava populariziranje jedne druge i drukčije politike pod firmom samo druge i nešto drukčije taktike.

Sve su naše nacionalističke organizacije na Sveučilištu, i one katoličke, a i one, koje su bile samo političke, samo nacionalističke, posvećivale posebnu pažnju i posebnu brigu ne samo općoj političkoj i stručnoj izgradnji nego i izgradnji čvrstih i sigurnih karaktera. Pripadnici su Hrvatskog nacionalističkog pokreta na Sveučilištu bili mladi i oduševljeni ljudi, mahom siromašna djeca, a najviše baš siromašna djeca, iz siromašnih i osiromašenih hrvatskih pokrajina, sa sasvim čvrstim, sigurnim i već izgrađenim i političkim i socijalnim idejama. Bili su to mladi i izgrađeni ljudi, koji su imali svoja načela, mladi ljudi koji su i živjeli po tim svojim lijepim načelima. Bili su to mladi Hrvati, koji su već i na samome Sveučilištu nebrojeno puta i izazvali i neprestano izazivali i pravo poštovanje i udivljenje i radi permanentne spremnosti na žrtvu i radi sasvim praktične primjene tih lijepih načela, po kojima su se ravnali i po kojima su i živjeli, i radi praktične primjene i onih velikih Zapovijedi, koje govore o pravim odnosima među ljudima, a također govore i o pravim, lijepim i idealnim odnosima između nas samih i naših bližnjih, između nas samih i naših drugova, naših znanaca, naših prijatelja i naših suboraca.

LIJEPA SVJEDOČANSTVA O JEDNOJ IDEALISTIČKOJ GENERACIJI

Kada samo pomislim i na one poubijane krasne, nezaboravne i oduševljene drugove, drugove idealiste, drugove iz Hrvatskoga nacionalističkoga pokreta, drugove koje sam upoznao i dobro poznavao i s kojima sam surađivao i prijateljevao i na Hrvatskome sveučilištu, drugove iz Sveučilišnog i Srednjoškolskoga pododbora Matice Hrvatske, «Augusta Šenoe», Uzdanice, Domagoja, Križara i raznih drugih kongregacija i đačkih organizacija (drugove, koji su i kod najobičnijega susreta i pozdrava već i samim svojim blagim, čistim i ljudskim pogledom tako rasipali životnu radost, savršeni sklad i blaženu smirenost svojih lijepih duša, sva ta neizmjerna i neprocjenjiva bogatstva, koja mogu posjedovati samo oni, koji su čista srca, ta neizmjerna unutarnja bogatstva, s kojima je obilovao intenzivni unutarnji život njihovih lijepih i čistih duša, kao da su upravo taj čas čuli, čuli i prihvatili, i onu prvu i originalnu Propovijed na Gori o raznim blaženstvima), onda mi se čini, da su ti moji nezaboravni i divni drugovi i u času najveće žrtve (i u časovima, kada su umirali na jugokomunističkim i jugošovinističkim mučilištima, stratištima i razbojištima, i u časovima, kada ih je trogloditska mržnja razuzdanih i zaslijepljenih jugošovinista i mučila i ubijala na najgroznije načine) zadržali taj svoj lijepi, blagi i čisti, ljudski pogled, to nerazbijeno zrcalo blaženih i čistih duša, koje je Propovijed na Gori i spremala i spremila, i hranila i nahranila za čitav život, pa čak i i za samu, preranu i tešku, mučeničku jugošovinističku smrt.

Čak ni Vinko Kos, Stanko Vitković, Feliks Niedzielski, Irena Javor, Vera Stipetić i Zlata Čubelić-Uvanović (da nabrojim samo nekoliko od onih nekoliko tisuća i nekoliko desetina tisuća žrtvovanih i pokošenih života iz moje generacije, iz one generacije hrvatskih i državotvornih Hrvata, koja je i uništena baš zato, da velikosrpska i nejugoslavenska «Jugoslavija» može barem jedno vrijeme malo sigurnije živjeti i «jugoslovenizirati»), usprkos tomu, što su bili živi primjeri jednoga čistoga i nesavladivoga idealizma, usprkos tomu, što su čitavim svojim uzornim životom žrtve i savjesnim vršenjem svih velikih Zapovijedi (a osobito one i velike i najveće Zapovijedi o ljubavi prema bližnjemu) usprkos tomu, što su i svojim osobnim primjerom i svjedočili i posvjedočili apsolutnu mogućnost harmonije i sklada između nacionalnoga i moralnoga, između hrvatskoga i religioznoga, između obranbeno-nacionalističkog i ljudskoga, između naše oslobodilačke borbe i najosjetljivije osobne savjesti, nisu bili ni dovoljno čisti, ni dovoljno sveti uzorci apsolutnoga idealizma i apsolutne nevinosti, pa da barem tom svojom apsolutnom osobnom nevinošću i savršenom čistoćom srca zastide i same jugokomunističke i jugošovinističke bezdušnike i krvnike. A izgleda čak i to, da ni njihova žrtva, a ni žrtva tolikih drugih (nebrojenih drugih) njihovih (njihovih i mojih) poubijanih nevinih drugova nije bila dovoljno velika, pa da probudi savjest i očisti srca i onih Hrvata, svih onih Hrvata, koji

su još uvijek tako zaslijepljeni i takovom i tolikom, upravo iracionalnom i patološkom mržnjom, da u najčišćem hrvatskom idealizmu čitave jedne hrvatske generacije (i moje generacije) neprestano i vide, i traže, i pronalaze, i osuđuju sve ono, čega nikada nije ni bilo, a uporno prešućuju, preskaču, falsificiraju i zabašuruju baš ono što je bilo, baš ono što je najviše bilo, baš ono što je jedino i bilo: velika i nesebična ljubav prema zasužnjenome hrvatskome narodu i besprimjerno oduševljenje i spremnost na žrtvu u teškoj i nametnutoj borbi za oslobođenje i Hrvatske i Hrvata iz nejugoslavenske i velikosrpske «Jugoslavije», u borbi za uspostavu slobodne i nezavisne hrvatske Države.

Feliks Niedzielski (koji je bio i oduševljeni i neumorni politički aktivista i krasni primjer tipičnoga idealiste angažiranoga u sklopu Hrvatskoga oslobodilačkoga pokreta) nije, doduše, uspio ni svojom čistoćom, ni svojim idealizmom, ni svojom nevinošću tako zastidjeti jugokomunističku i jugošovinističku mržnju, pa i same jugodržavne krvnike, da barem iznimno respektiraju odluku svojih vlastitih, određenih, imenovanih, probranih i dresiranih, poučenih i fanatiziranih «narodnih» «sudova» i isto takovih i isto toliko «narodnih» «sudaca», ali je uspio tako zastidjeti te politizirane, sasvim nestručne, fanatizirane, angažirane, neprijateljske i samo formalne «sudce» (koji su posvuda, zapravo, samo i pokorno i poslušno izvršavali dobivene naloge, upute i zapovijedi), da su i oni (potaknuti ostatkom ostataka moralnoga revolta, koji nekim čudom i nekim čudnim slučajem i po nekim sasvim čudnim i još nedokučivim zakonima života nije još bio sasvim iščupan iz njihovih umrtvljenih i teško opterećenih savjesti) morali priznati apsolutnu i posvemašnju nevinost krivo optuženoga Niedzielskoga, usprkos tomu, što to «narodno suđenje» nije bilo u Vlaškoj ulici 1941. nego u Banja Luci 1945. nakon Bleiburga i u vrijeme najveće i najbučnije jugošovinističke euforije. Jugodržava je bila prisiljena pronalaziti i pronaći druge «bolje» i «poslušnije», pa, valjda i «narodnije» «sudce», da tako tek na drugome (na drugome, a ne na drugostepenome višem «sudu») «narodnome» «sudu» dobije i formalnu potvrdu jedne smrtne osude i jednoga (još jednoga) zločinačkoga umorstva, koje je, pokraj tolikih drugih, nebrojenih i jezovitih umorstava nevinih Hrvata, bilo već unaprijed i zaključeno i određeno.

DVIJE KNJIGE PJESAMA — DOKUMENTI JEDNOG VREMENA

Naše dvije zbirke pjesama, malo starija *«Lirika grude»* 1934. i ona malo mlađa *«Lirika Hrvatskih Sveučilištaraca»* nisu nikakove vrhunske antologije genijalnih i zrelih, gotovih i sasvim izgrađenih naših najnovijih Kranjčevića, Matoša i Ujevića [premda je urednik naše emigrantske «Hrvatske revije» i pjesnik Vinko Nikolić (da spomenem samo jednoga iz one prve zbirke, iz «Lirike Grude») i svojom lirikom, i svojim već dosadašnjim pjesničkim opusom zauzeo i te kako i lijepo, i vrijedno, i

važno mjesto u cjelokupnoj hrvatskoj književnosti], ali su zato i te kako zanimljivi i dragocjeni dokumenti jednoga vremena, i te kako lijepa svjedočanstva o jednoj idealističkoj hrvatskoj generaciji, koja je sva i gorjela i izgarala u svojim zanosima i u svojim velikim nacionalnim i nacionalističkim oduševljenjima u punoj vjeri, da će, spremna i izgrađena, sasvim i nesebično i požrtvovno, pridonijeti i svoj dio u oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda i da će doživjeti i sâm Uskrs hrvatske države.

Lirika Ismeta Žunića, Feliksa Niedzielskoga i Zdenka Blažekovića (pjesnički pseudonim: Kamilo Miškarac), da spomenem ovdje samo neke od tolikih poubijanih drugova (posebno Feliksa i Zdenka, jer su baš njih dvojica, prvo Zdenko, a poslije i Feliks, jedno vrijeme i formalno predstavljali hrvatsku nacionalističku mladež pred sâm rat i za vrijeme samoga rata) neće ući u nijednu antologiju hrvatske lirike, jer ne prelazi okvire sasvim mladenačkih lirskih okušavanja i isprobavanja. Ali će zato svi oni: i Ismet Žunić, i Feliks Niedzielski i Zdenko Blažeković ući u bogatu i prebogatu antologiju martirologija hrvatskoga naroda, martirologija hrvatske narodne borbe za slobodu i oslobođenje iz jugodržavne tamnice narodâ, martirologija čitave jedne državotvorne generacije hrvatskih Hrvata, a svetački će lik Feliksa Niedzielski ostati za sva vremena još i kao neviđeni i nečuveni primjer jugošovinističkoga, jugokomunističkoga i totalitarističkoga jugodržavnoga-pravosuđa i sudovanja.

AKTUELNOST PREDRATNOG DRŽAVOTVORNOG PROGRAMA DANAS

Svi naši nastupi i sva naša izdanja još i davno prije pojave našega «Almanaha Hrvatskih Sveučilištaraca», koji je štampan u Zagrebu 1938. (osobito baš taj naš «AHS», u kojemu smo i mi, na najbolji mogući način onoga vremena, stilizirali i naš politički program i predstavili i sami sebe i čitavu generaciju hrvatskih Hrvata na Sveučilištu, generaciju državotvornih Hrvata, koju smo mi nesumnjivo i predstavljali, apsolutnu većinu, u ime koje smo mi i govorili i nastupali) svjedoči i danas o tome (i o tome), da smo mi i onda imali takove političke programe, čiste i idealističke hrvatske državotvorne programe, koje može i podpisati i prihvatiti svaka hrvatska generacija, pa i ona prije «Maspoka» i Proljeća, pa i ona najnovija, postkarađorđevska s nekim minimalnim i nebitnim prilagođivanjima i korekturama. Te su korekture poslije tolikih i takovih desetljeća nužne i radi toga, što su poneki među nama u ono vrijeme bili još uvijek strahovito opterećeni nekim već sasvim zastarjelim (i preživjelim i štetnim) mitosima o «predziđu kršćanstva», mitosima o nekoj našoj povijesnoj i grenclerskoj misiji «obrane Zapada od Istoka» i pomodnim mitosima o nekakvome, i sveopćem i apsolutnom, «seljakovanju»; i radi toga što smo mi u ono vrijeme bili i gurani i gurnuti i od ondašnje Katoličke crkve, i od ondašnje jugonacionalne, jugodržavne, totalitarističke i staljinističke jugokomunističke ljevice barem i toliko i tako na DESNO, koliko su poneki hrvatski aktivisti iz «Maspoka» i

Proljeća bili i gurani i gurnuti, dugogodišnjim, totalitarističkim i sasvim jednostranim i dogmatiziranim doktriniranjem svemoćne Jugodržave i terorom pomodnoga i monopolističkoga «naprednjaštva» i «progresa» na LIJEVO; i radi toga, što smo mi i živjeli i djelovali u deseljećima DESNOGA nacionalizma i DESNIH nacionalizama, a oni i žive i djeluju u deseljećima LIJEVOGA socijalizma i LIJEVIH socijalizama, dakle, objektivno u sasvim drugim, sasvim drukčijim i sasvim različitim povijesnim razdobljima, a ne u nekakovome zrakopraznome prostoru i sasvim izgubljenome ili samo imaginarnome i imaginiranome povijesnome razdoblju.

Kada kažem, da je naš nacionalistički program o suverenoj državi Hrvatskoj, formuliran još davno prije rata, i tako čist i tako aktuelan još i danas, da ga mogu mirne duše i prihvatiti i podpisati sve hrvatske generacije, sve: sve do današnjega dana (s minimalnim i neizbježivim prilagođivanjima i korekturama), onda nikako ne mislim time reći niti to, da su sve hrvatske generacije iz obadvije nejugoslavenske «Jugoslavije» bile u svemu i sasvim i posvema jednake; niti to, da su svi pripadnici najnovijih hrvatskih naraštaja i sasvim jednako, i sasvim, i baš na LIJEVO okrenuti, tako da ni među njima nema ama baš nikakovih i te kako ozbiljnih razlika i razmimoilaženja; niti to, da su sve one krupne, najkrupnije i temeljne razlike u pitanjima uređenja jedne države baš tako i sitne, i nevažne, i sporedne stvari; niti to, da su se sada najedanput i jučerašnje i prekjučerašnje i DESNO i poludesno, i jučerašnje i današnje samo LIJEVO i polulijevo (u nekoj neviđenoj i nečuvenoj euforiji političko-socijalno-ekonomskoga ekumenizma) složili i u tome, da su sada (i od sada) svi oni samo i sasvim jednaki, i sasvim ravnopravni zastupnici i zagovornici, i drukčijih i različitih, i društvenih i državnih uređenja sa sasvim jednakim mogućnostima i izgledima, a ne više i jedini, i jedini pravi, i jedini bogodani, i jedini pozvani i izabrani tumači i prave i jedine političko-socijalno ekonomske ISTINE i bogodani vodiči i pastiri, što i vode i nagone «šutljivu i neangažiranu većinu» u prebogate torove i vrtove raja zemaljskoga; niti to, da su se i jučerašnje i prekjučerašnje i DESNO i poludesno samo tako mirno, lijepo, skladno i serafinski već susreli, zagrlili i izljubili s jučerašnjim i današnjim i LIJEVIM i polulijevim (i to baš negdje na lijepoj i «zlatnoj» sredini) pa sasvim dobrovoljno, združenim silama, zajednički i spontano skresali sve ono, što je bilo i tako i toliko i drukčije, i nepomirljivo, i suprotno, da je neprestano i bolo i ubadalo, i ranjavalo i izazivalo čak i kod najobičnijih susreta i razgovora; niti to, da se je sada najedanput od svih tih pomiješanih i oštrih rogova stvorilo i uspjelo stvoriti jedan jedini, zajednički i jedinstveni program, jednu jedinu, zajedničku i sasvim jedinstvenu životnu, političku i društvenu filozofiju, i jedan jedini, zajednički i sasvim jedinstveni plan za uređenje buduće države, buduće Hrvatske Države!

Kada kažem, da je naš predratni program o suverenoj državi Hrvatskoj i tako čist i tako još uvijek (i još uvijek i uvijek) aktuelan, da ga može mirne savjesti prihvatiti i najnovija (današnja) generacija hrvatskih Hrvata s minimalnim i neophodno potrebnim korekturama (s takovim

korekturama, koje, su, zapravo, i potrebne i neophodno nužne samo radi toga, da se naša stara formula o hrvatskoj oslobodilačkoj borbi za obnovu i uspostavu slobodne i suverene hrvatske Države samo modernizira i prilagodi ovome novome, drugome i sasvim drukčijem povijesnom razdoblju, nego što je to bilo ono naše razdoblje, razdoblje u kojemu smo mi stilizirali i naš politički program, naš hrvatski državotvorni program) isto tako kao što i mi možemo primiti (pa i primamo, i spremno, oduševljeno i radosno pozdravljamo) idealističke i suvremene programe naše današnje, naše najnovije generacije hrvatskih državotvornih Hrvata, kada su ti programi čisti, demokratski i općehrvatski državotvorni programi, koji govore o slobodnoj državi Hrvatskoj, a ne KONDICIONIRAJU već unaprijed i samo stvaranje te naše buduće države nikakovim totalitarističkim i ekskluzivističkim «izmima», onda želim naglasiti samo to, da su sve te naše razlike o uređenju i oko uređenja buduće Hrvatske Države i tako minimalne, i upravo zato minimalne, i samo radi toga minimalne, što nijedan neslobodan, zarobljeni i okupirani narod ne može dozvoliti ni taj ni takav samoubilački luksus, pa da suludo troši, rasipa, drobi i iscrpljuje sve svoje najbolje snage u prijevremenoj borbi oko uređenja svoje buduće države, kada te države još ni nema, kada tu državu treba prvo ponovno osloboditi, prvo tek stvoriti, prvo izboriti u teškoj, nejednakoj i strahovito napornoj i krvavoj borbi, a ne radi toga, što te razlike oko uređenja same buduće države nisu, i doista i stvarno, i te kako i krupne, i važne, i fundamentalne.

Mi smo hrvatski nacionalisti uvijek tvrdili, da je nama neusporedivo bliži čak i onaj najzadrtiji hrvatski komunista, kada je državotvoran i kada se bori za stvaranje jedne komunističke Hrvatske Države, za stvaranje jedne «Sovjetske Hrvatske», za stvaranje jedne «Samoupravne (ne udboupravne) «Socijalističke Hrvatske», nego bilo koji pseudodemokratski Hrvat ili nehrvat, koji još uvijek zagovara sasvim neprihvatljivo jugodržavno rješenje toga našega hrvatskoga pitanja.

Neki naši komunisti, pa čak i neki navodni «hebrangovci» i «demokratski» neosocijalisti u Hrvatskoj još uvijek (i poslije svih užasnih iskustava u obadvije nejugoslavenske «Jugoslavije») ponosno ističu, da za njih u nijednoj zgodi zapravo i ne postoje alternative: nemarksistički HRVAT ili marksistički «drug» Srbin, Srbijanac i nehrvat, jer su oni već odavna (i definitivno) izabrali, za sve zgode i za sve prilike svoje marksističke srpske, srbijanske i druge, i nehrvatske i protuhrvatske, «drugove», a ne svoje sunarodnjake-nemarksističke HRVATE. Oni kažu da su njima puno bliži i srpski, i srbijanski, i svi drugi jugodržavni i jugosocijalistički «drugovi» nego hrvatski nacionalisti, hrvatski «šovinisti», hrvatski ustaše i neoustaše, hrvatski hssovci, hrvatski «reakcioneri» i HRVATI iz svih onih drugih kategorija u koje marksistička dijalektika trpa sve one, koji nisu, neće i ne mogu biti marksisti, jer oni (nepopravljivi hrvatski zanesenjaci) još uvijek vjeruju u «socijalističku» svijest tih svojih srpskih, srbijanskih i drugih nehrvatskih i jugodržavnih «drugova».

Ja mislim da nikako ne govorim samo i isključivo u svoje vlastito

ime, pa čak niti samo u ime svojih preživjelih drugova iz hrvatskih predratnih i ratnih nacionalističkih organizacija nego i u ime apsolutne većine današnjih slobodnih Hrvata, kada kažem, da su naše, naše hrvatske alternative i sasvim druge i sasvim drukčije. Nama je bliži i svaki i bilo koji HRVAT, i svaki i bilo koji *državotvorni* HRVAT, i svaki i bilo koji borac za obnovu i oslobođenje Hrvatske Države, i svaki i bilo koji *državotvorni* i HRVATSKI komunist, socijalist, hssovac, nacionalist, liberal, konzervativac, «šovinist», ustaša, neoustaša, demokrat, demokršćanin i što ti ja znam sve drugo, od svakoga, svakojega i bilo kojega i bilo kakovoga jugodržavnoga Hrvata, jugodržavnoga Srbina, jugodržavnoga Srbijanca, jugodržavnoga nehrvata i jugodržavnoga bilo čijega i bilo kakova «druga».

Na liniji borbe za Hrvatsku Državu, u redovima odlučnih boraca za oslobođenje naše Hrvatske iz jugodržavne tamnice narodâ i za uspostavu i obnovu slobodne i nezavisne Hrvatske Države iščezavaju trenutno među svim pravim i svjesnim borcima i ona najkrupnija, nesumnjiva i neminovna neslaganja i sasvim očegledne razlike i nesuglasice oko samoga načina kasnijega uređenja onoga, što treba biti prvo tek OSLOBOĐENO, pa tek onda, ovako ili onako uređeno i uređivano, a gube svaki smisao i neprestana prigovaranja, podbadanja, sumnjičenja i osuđivanja. Ne koristi hrvatskoj narodnoj borbi za Slobodu i za oslobođenje iz ove, već druge, jugodržavne tamnice naroda, ne koristi spremanju i pripremanju ni ove naše druge i nacionalne i državne hrvatske REVOLUCIJE, ne koristi HRVATIMA paušalno, arogantno i zajedljivo osuđivanje i svega onoga, što je bilo *Jučer* uistinu državotvorno, hrvatski državotvorno, ali je po mišljenju nekih naših i mladih i najmlađih državotvornih Hrvata (današnjih državotvornih Hrvata) bilo i previše nacionalističko i previše DESNIČARSKO, a još manje može koristiti jedno takovo sasvim nepolitičko i odbijanje i osuđivanje SVEGA onoga, što je neviđenom snagom izbilo i oživjelo u ovo naše današnje vrijeme, DANAS, poslije Deklaracije, «Maspoka», Proljeća i Karađorđeva, a što je doista i državotvorno, HRVATSKI DRŽAVOTVORNO, novo, nepatvoreno, snažno, suvremeno i dinamično, ali je po mišljenju nekih *Jučerašnjih* hrvatskih boraca previše socijalističko i previše i LIJEVO i ljevičarsko.

DVA HRVATSKO-SRPSKA RATA

Kada se već govori i o ulozi, odgovornosti, pa čak i o «krivnji» hrvatske «ustaške i klerikalne» inteligencije, kada već mnogi, na čelu s Mačekom, koji je već i prije 1941. žestoko «ratovao» (tuđim, posuđenim i plaćenim perom) protiv hrvatske inteligencije, svrstavaju svu hrvatsku državotvornu inteligenciju u kategorije «ustaške i klerikalne» inteligencije (što nikako nije povijesno ni politički ni točno niti ispravno), onda treba analizirati barem samo u sasvim kratkim i najkraćim mogućim potezima ne samo i ulogu i političko-odgojni rad čitave predratne hrvatske državotvorne inteligencije, nego isto tako i ulogu, i političko-odgojni rad i one druge, one srpske inteligencije, koja je i te kako utjecala na sve događaje i na sva zbivanja u međusobnim hrvatsko-srpskim odnosima.

I, dok je jedan od najistaknutijih političkih aktivista iz moje generacije, jedan od nesumnjivih lidera i političkih prvaka iz predratne hrvatske državotvorne generacije, jedan od najboljih hrvatskih političkih pisaca iz razdoblja predratne i ratne borbe hrvatskoga naroda za obnovu i očuvanje Hrvatske Države, kasniji mučenik Tias Mortidjija (Tias Mortidjija: «Osnov hrvatske politike», «Almanah Hrvatskih Sveučilištaraca», str. 24., izdanje Sveučilišnog pododbora Matice Hrvatske, Zagreb, 1938.) pisao još tamo 1938., između ostaloga i to, da je na našem području već Prvi svjetski rat bio, ustvari i hrvatsko-srpski rat, i dok je i briljantni, odjugoslavenjeni, odkomunizirani i demokratizirani esejist, također kasniji hrvatski nacionalni mučenik, neprežaljeni Milivoj Magdić, usred sredine Drugoga svjetskoga rata nekoliko godina pisao snažne, zapažene, citirane i oduševljeno komentirane uvodnike u našem tjedniku «Spremnost», u kojima je osnovna i stalna misao bila baš to, da mi Hrvati vodimo svoj posebni rat, svoj hrvatski rat, hrvatsko-srpski rat za očuvanje obnovljene Hrvatske Države, svoj sasvim posebni i obranbeni rat protiv obnove velikosrpske Jugodržave, bilo koje i bilo kakove velikosrpske Jugodržave, još uvijek se nađe i takovih Hrvata, kojima ni do danas, trideset godina poslije svršetka drugoga, i svjetskoga i hrvatsko-srpskoga rata, nije jasno, nije jasno, nije nikako jasno, što se je to zapravo u svim hrvatskim zemljama događalo između dva rata, za vrijeme samoga rata, i zašto se je sve to upravo tako i baš tako i dogodilo i događalo.

Čitava je hrvatska državotvorna inteligencija (a osobito hrvatska državotvorna inteligencija iz moje žrtvovane i poklane generacije državotvornih Hrvata, iz one generacije hrvatskih državotvornih Hrvata, koja je i masakrirana, i žrtvovana i poklana zato, da nejugoslavenska «Jugoslavija» može barem jedno vrijeme nekako živjeti), a ne samo ona «ustaška i klerikalna» i kriva, i odgovorna, i zaslužna i zato, što je baš ona između dva rata učinila sve ono, što je i znala i mogla, da izvrši i dovrši već započetu revoluciju i hrvatskoga političkoga duha, da izvrši, štono kaže i naš Ivan Rumora, sve potrebne i neodgodive duhovno-političke pripreme i za našu nacionalnu revoluciju i za samo stvaranje i ostvarenje Hrvatske Države.

Osim toga, hrvatska je državotvorna inteligencija već u ono predratno vrijeme, i duhovno i politički, i pripremala i pripremila hrvatski narod za razjugosloveniziranje, i to ne samo za ono idejno i nacionalno nego i za ono državno razjugosloveniziranje. Razbijene su, razgolićene i srušene emocionalno-iracionalne i dogmatske rasističke legende i bajke o jednome troimenome narodu s tri «plemenska» imena različitih vjera i sve te druge dosadne, idiotske, naivne i otužne priče o slavenskome, južnoslavenskome, jugoslavenskome i srpsko-hrvatskome sasvim posebnome «bratstvu». Odbačeno je sve ono kliširano, naučeno, pomodno, ne-

točno, neuvjerljivo i sasvim demagoško bubnjanje i trabujanje o «dobrim seljačkim narodima», a lošim srpskim «čaršijama» i lošoj hrvatskoj «pokvarenoj gospodi»; o tome, da mi Hrvati ne možemo nikako živjeti sami u svojoj nezavisnoj nacionalnoj državi, jer, ako već nećemo «brata za brata» (ako već nećemo srpskoga «brata» za «brata») možemo, možemo i moramo dobiti samo tuđina za gospodara, kao što je i odbačeno i sasvim nepovratno zabačeno i sijaset drugih i jugonacionalnih i jugodržavnih parola i fraza, kojima se zasipalo, bombardiralo i trovalo hrvatskoga čovjeka pa i samu hrvatsku političku dušu.

Energično su odbijene, odbačene i sasvim zabačene i one posebne i jezovite jugokršćanske fraze i parole, po kojima mi Hrvati moramo i oduševljeno i predano, predano u Volju i Milost Božju, i trpjeti i podnositi i sve nepravde i sve progone i sâm ponižavajući i nedostojni status jednoga sasvim bespravnoga polunaroda i podnaroda u zajedničkoj, multinacionalnoj, nejugoslavenskoj i velikosrpskoj «Jugoslaviji» i zato, što nas je sama Providnost (na preporuku Vatikanske diplomacije), poslije toga što smo već jedanput bili i «predziđe kršćanstva» (krvavo i okrvavljeno predziđe tuđega i tuđinskoga imperijalizma i tuđe «koristologije»), ponovno izabrala, predodredila i odredila baš zato, da budemo «Most» za izmirenje zapadnoga, rimskoga Katoličanstva, i istočnoga, slavenskoga Pravoslavlja, krvavi i okrvavljeni «Most», po kojemu će slobodno i nesmetano GAZITI ne samo vatikanska diplomacija, naoružana brevijarima, molitvenicima, svetim sličicama, medaljicama, škapulirima i farizejskim lažnim i namještenim, kliširanim osmjesima i podsmjesima, nego i kajmakčalanski srpski, svesrpski i velikosrpski silnici i nasilnici, tirani i krvnici, žandari i četnici, i čitav taj okrutni i neljudski srpski, svesrpski i velikosrpski velikodržavni imperijalizam, naoružan i drugim i sasvim drukčijim oružjem!

Čitava je hrvatska državotvorna inteligencija, a ne samo ona «ustaška i klerikalna», učinila sve ono, što je i znala i najbolje mogla, da i duhovno-politički pripremi hrvatski narod i za razjugosloveniziranje, i za obnovu slobodne i nezavisne Hrvatske Države, ali i zato, da pokraj slobodne i sasvim nezavisne Hrvatske Države i može i mora živjeti i jedna slobodna i sasvim nezavisna Srpska Država! Mi smo uvijek tvrdili, da te dvije slobodne i nezavisne države, Država Hrvatska i Država Srbija, i mogu i moraju živjeti u dobrim susjedskim odnosima i da ideja Tomislavove države ne isključuje ideju Dušanova carstva, jer te obadvije državne ideje, državna ideja hrvatska i državna ideja srpska, usprkos tomu, što nikako i nipošto ne mogu mirno živjeti u jednoj zajedničkoj i multinacionalnoj državi, mogu i sasvim lijepo, i sasvim slobodno, i sasvim nesmetano, pa i sasvim prijateljski živjeti paralelno, kao što su to i nekada, stoljećima i stoljećima i živjele.

S druge strane, srpska inteligencija nije ni vršila, pa ni izvršila tu neophodno potrebnu i neizbježivu, pa i žurnu i neodgodivu revoluciju duha, revoluciju srpskoga političkoga duha. Srpska inteligencija ne samo

što nije izvršila tu neophodno potrebnu i neodgodivu revoluciju i srpskoga političkoga duha, barem poslije toga što je, također, morala i vidjeti, i uvidjeti, i spoznati, da nakon kajmakčalanskoga «jugoslovenstva» ne može više biti nikakovoga drugoga «jugoslovenstva» i da praktična primjena bilo kojega nejugoslavenskoga i velikosrpskoga «jugoslovenstva» izaziva samo odpor, nesreću, nevolju, jad, bijedu, krv i neviđena stradanja, nego nije uopće ni započela s duhovno-političkim pripremama za tu žurnu i neodgodivu revoluciju i srpskoga političkoga duha, i srpske političke filozofije, i srpskoga političkoga vjerovanja.

Srpska inteligencija kroz čitava dva jugodržavna desetljeća nije ni pokušala, a ni pokušavala oslobađati i osloboditi srpsku nacionalnu, strahovito razigranu i raspaljenu maštu ni od emocionalnih i sasvim iracionalnih pobjedničkih zanosa, ni od sasvim nerazumnih oduševljenja i oduševljavanja za ideju SAMO SRPSKE DRŽAVE u jednoj multinacionalnoj zajednici, za ideju srpske Velikodržave i za jedno sasvim posebno, do zla Boga šovinističko, nerealno i imperijalističko shvaćanje, prihvaćanje i tumačenje i same srpske, svetosavske «zavjetne misli».

Srpska inteligencija, pa čak ni ona srpska «napredna» i komunistička inteligencija, ne samo što nije nikako i nigdje i ničim pokazala, da je također spremna izvršiti i sve duhovno-političke pripreme za pravu pravcatu, neophodno nužnu, neizbježivu i žurnu revoluciju i samoga srpskoga političkoga duha, srpskoga nevjerojatno šovinističkoga, velikodržavnoga i imperijalističkoga duha, takovoga političkoga (nepolitičkoga) duha, koji je i nemoguć, i reakcionaran, i antihistorijski, i neodrživ, i strahovito poguban i opasan u jednoj multinacionalnoj državnoj zajednici, u jednoj državi gdje su prisiljeni zajedno živjeti i sasvim različiti narodi, sa sasvim i drugim i drukčijim, vlastitim državnim idejama, nego je i činila i učinila sve što je samo i znala i mogla, da učvrsti i osnaži i kod najprimitivnijega srpskoga čovjeka i kod cijeloga srpskoga naroda i vjeru i uvjerenje, da je i nova, južnoslavenska multinacionalna država, bez obzira na to, da li se zove «Kraljevina SHS» ili «Kraljevina Jugoslavija», samo i isključivo srpska država, samo i isključivo proširena srpska država, proširena srpskom krvlju i srpskim mačem, samo i isključivo Velika Srbija pod privremeno drugim «jugoslavenskim» imenom.

Velika je i neosporna zasluga čitave srpske inteligencije, što je stvorila uvjerenje i vjerovanje kod čitavoga srpskoga naroda, da se baš tim i takovim, nasilnim, krvavim, tiranskim i zločinačkim «jugoslovenziranjem» i najbolje i najsigurnije izgrađuje, čuva i brani ta «naša država», i da se baš tim i takovim zatiranjem tuđe slobode, zatiranjem slobode kod Hrvata i drugih nesrpskih naroda i najbolje, i najsigurnije, i najčestitije, i najpatriotskije služi i samoj srpskoj, svetosavskoj «zavjetnoj misli».

Ne samo to što nitko od Srba i gotovo nitko od nepopravljivih jugonacionalnih i jugodržavnih fanatika nije nikada barem požalio (kad već nije htio javno osuditi, udariti se pokajnički u prsa, zamoliti za oproštenje i obećati kakvu takvu, barem moralnu zadovoljštinu žrtvama: preživjelim pojedincima i obiteljima i još uvijek i živim i nepokorenim narodima,

nesrpskim narodima) sve ono zlo, sva ona užasna nasilja, sve one genocidske krvave pokušaje, svu onu pljačku, sve one nepravde, sva ona mučenja i ubijanja, sve one progone i sve one jezovite zločine, koji su pod srpskim i «jugoslovenskim» imenom izvršeni još i prije onoga našega prvoga zlosretnoga «oslobođenja i ujedinjenja», na Kosmetu, u Makedoniji, u samoj staroj Srbiji i u Dobrudži, a od 1. decembra 1918. nadalje, još i u svim hrvatskim zemljama, nego je i dalje, neprestano i uporno, sve to: i užasno, i krvavo, i neljudsko, i barbarsko, preko dvadeset godina i slavljeno, i hvaljeno, i veličano, i uzdizano kao uzor srpskoga rodoljublja, srpskoga herojstva, srpskoga «čojstva» i srpske odanosti i vjernosti svetosavskoj, srpskoj nacionalnoj «zavjetnoj misli».

SRBI — BEZ OSJEĆAJA NACIONALNE KRIVNJE!

Ne samo da nitko od Srba nije nikada pokazao ni stid, ni sram, ni bilo kakav osjećaj i NACIONALNE SRPSKE krivnje, barem nacionalne, političke SRPSKE krivnje i za sve ono, što se je organizirano doista «zlo zbivalo», i genocidski zlo, i užasno zlo i zbilo i zbivalo samo i isključivo krivnjom srpskih osvajača i pobjednika još i prije toga našega, zlosretnoga «oslobođenja i ujedinjenja», kada mnogi nisu ništa znali o tome, kako se to tamo na Kosmetu, u Staroj Srbiji i u Makedoniji i «oslobađa» i «čisti» i «ujedinjuje», nego je sva srpska i inteligencija i neinteligencija i mirno primala, i glasno odobravala, i pozdravljala, pa djelomično i povremeno i sasvim aktivno sudjelovala kod svih onih i grozota, i strahota, i zločina, koji su pod srpskim i «jugoslavenskim» imenom vršeni preko punih dvadeset godina protiv Hrvata i protiv drugih nesrpskih naroda, i to često puta tako i javno, i otvoreno, i službeno, i organizirano, i sasvim neprikriveno, da se nitko dobronamjeran ne može ni ispričati, a ni ispričavati izgovorom i izmotavanjem —da ništa nije znao, da to i to nije znao, da čak niti to nije znao.

Ne samo što ni taj sasvim prirođeni i upravo instinktivni revolt protiv krvavih nepravda i jezovitih političkih zločina nad nesrpskim narodima nije potaknuo nikoga od srpske inteligencije, da javno barem započne idejno-političko spremanje za neodgodivu i žurnu revoluciju i srpskoga političkoga duha, koji je već bio tako ogrezao u svome imperijalizmu, da je to i opasno i izazovno graničilo s pravom pravcatom kolektivnom i političkom paranojom, nego čak ni strahovito loše iskustvo, ni najobičniji razbor, ni najjednostavniji politički realizam nisu uspjeli uvjeriti nijednu srpsku ni inteligenciju ni neinteligenciju, da je to i takovo njihovo «jugoslovenziranje» sasvim i neostvarivo i nemoguće već i radi toga, što to ne dopušta ni sami omjer snaga između onih koji, s jedne strane, i žele i nastoje baš tako, srpski, svesrpski i velikosrpski «jugoslovenizirati» i svih onih drugih, s one druge, nesrpske strane, koji se ne daju samo tako srpski «jugoslovenizirati», pa se svim silama i opiru i suprotstavljaju takovome srpskome-«jugoslovenziranju».

Cjelokupna srpska i inteligencija i neinteligencija nije povukla nikakve konsekvence iz karađorđevićanske jugodržavne «naše stvarnosti», i nije ni započela duhovno-političko spremanje i srpskoga naroda za razjugoslovenziranje, baš kao da se za tih dvadeset i nekoliko, i nemirnih i krvavih, jugodržavnih godina ništa nije ni dogodilo, ništa nije «zlo dogodilo», i to samo i isključivo i pod srpskim i pod «jugoslovenskim» imenom!

Ništa nije moglo potaknuti nijednu srpsku inteligenciju, pa čak ni onu «naprednu» i komunističku (koja u ono vrijeme, barem službeno i formalno, nije bila ni nacionalna, a još manje nacionalistička), da barem duhovno-politički počne spremati i srpski narod za konačno otrežnjenje i oslobođenje od onoga strahovitoga, primitivnoga i primitivističkoga, emocionalnoga, sasvim i irealnoga i iracionalnoga pobjedničko-imperijalističkoga oduševljenja i uvjerenja, da srpska SABLJA sve rješava, sve opravdava, sve uvjerava i sve —pobjeđuje.

Nitko od Srba, ni poslije i tolikih i takovih iskustava, nije ni pokušao uskladiti i samu ideju srpske narodne države s idejom paralelne slobodne i nezavisne hrvatske države! Nitko od Srba nije ni pokušao osloboditi i srpsku političku dušu, i mitos o Kosovu, pa i samu tu svetosavsku, srpsku «zavjetnu misao» od onih debelih i predebelih naslaga i najgorega i najgroznijega imperijalizma, premda je baš taj samodopadni, primitivni i nabusiti, pobjednički imperijalizam sasvim izopačio i taj eminentno emocionalni mitos o Kosovu (koji je i hranio i snažio kroz mnoga teška i preteška stoljeća i srpskoga čovjeka i srpsku nacionalnu borbu protiv stranaca i tuđinaca) i sasvim promijenio i pravi (i pravi i lijepi) smisao one i onakove srpske «zavjetne misli», koja je bila zapravo (i zapravo i samo) zavjetna misao o slobodi i oslobođenju, a nije bila (nije ni mogla biti) nikakova «zavjetna misao» o prodiranju u tuđe, nesrpske zemlje, nikakova «zavjetna misao» o osvajanju i pokoravanju nesrpskih i tuđih pokrajina; nije bila nikakova «zavjetna misao» o srpskome imperijalizmu i zarobljavanju, masakriranju i genocidskim pokušajima uništenja i uništavanja drugih nesrpskih naroda!

POLITIČKI REALIZAM SRBA — OBOSTRANA POTREBA

Nitko od Srba, ni poslije i tolikih i takovih iskustava, nije ni pokušao duhovno-politički pripraviti i srpski narod za neke vrlo jednostavne političke istine, kao što su istina o tome, da je krvavi pokušaj «jugoslovenziranja» Hrvata i drugih nesrpskih naroda, usprkos tomu, što je bio i nečovječan, i tiranski, i okrutan, i nasilnički, sasvim i definitivno propao; da taj ishitreni i nepromišljeni pokušaj prvo stvaranja pa onda i mirnoga održanja zajedničke Jugodržave pod isključivo srpskom (zapravo samo srbijanskom) upravom, ni usprkos strahovito skupoj cijeni, koju su platili u prvome redu Hrvati i drugi nesrpski narodi, čak i u krvi i u životima, nije uspio; da taj pokušaj mirnoga i trajnoga održanja i održavanja bilo kakove zajedničke nejugoslavenske, samo srpske i veliko-

srpske «Jugoslavije» ne može nikako i nikada više uspjeti, čak ni onda, kada bi se i moglo i htjelo zaboraviti i kako je stvarana, stvorena i skrpljena i ona prva multinacionalna Jugodržava, i kada bi se i moglo i htjelo zaboraviti sve ono, što je u toj državi već bilo, i sve ono, što je i zlo i krvavo bilo, pa čak i to, tko je i pod kojim imenom, i organizirano i neprestano zlo radio, pa čak i to tko je kome i uvijek i zlo, i samo zlo i naopako radio, i tko je koga progonio, pljačkao, mučio i ubijao; da Hrvati, a ni drugi nesrpski narodi neće više i nipošto i nizašto na svijetu nikakovu nejugoslavensku «Jugoslaviju»; da su Srbi, usprkos svoj svojoj ratobornosti i fanatičnom zanošenju mitosima o Kosovu i Kajmakčalanu i legendama o srpskoj, svetosavskoj «zavjetnoj misli», usprkos veoma živoj i snažnoj, i nacionalnoj i državotvornoj, svijesti, usprkos pobjedničkoj euforiji, PRESLABI da od jedne multinacionalne države, kao što je to nejugoslavenska «Jugoslavija» (i jednostavno i na veliku brzinu, i sasvim nedopuštenim i neljudskim metodama) naprave jednu monolitnu srpsku državu; da su Srbi PRESLABI zato, da sasvim unište, potamane, dotuku i progutaju sve druge nesrpske narode, a u prvome redu Hrvate, Makedonce i kosmetske Albance; da organizirani i planirani politički zločini i zločinstva protiv Hrvata i drugih nesrpskih naroda moraju i nužno i bezuvjetno, i po svim zakonima života, izazvati ne samo moralni revolt, protest i manje više pasivnu oporbu, nego i sasvim legitimnu oružanu samoobranu progonjenih i pljačkanih i pojedinaca i naroda, nesrpskih pojedinaca i nesrpskih naroda; da poštivanje političke volje i hrvatskoga naroda i drugih nesrpskih naroda nije nikakova IZDAJA ni Kosova, ni Kajmakčalana, ni srpske svetosavske «zavjetne misli», pa ni same srpske državne ideje; da i samo priznanje i priznavanje i žurne i bezuvjetne potrebe stvaranja posebnih nacionalnih država, nacionalne države Hrvatske i nacionane države Srbije, ne znači nikakav sramotni i nedopustivi srpski poraz, nikakovu sramotnu srpsku kapitulaciju; da politički realizam, koji i diktira i nalaže, i žurno i neodgodivo, razjugoslovenizirane kao jedino pravedno, jedino moguće, jedino trajno i jedino razumno rješenje čitavoga «južnoslavenskoga pitanja» nije nikakova IZDAJA srpstva nego baš naprotiv SPAS srpstva, SPAS i SRPSTVA i HRVATSTVA, i jedini mogući pošteni izlaz iz toga okrvavljenoga i zlonamjerno zamršenoga jugodržavnoga klupka, u kojemu se vrtimo, trujemo, izjedamo i uništavamo, bez prestanka i bez predaha, bez mira, bez smirenja i bez pomirenja; da i Hrvati, baš isto tako kao i Srbi, baš isto tako kao i svi drugi narodi u ovoj našoj dolini suza, imaju PRAVO i na Slobodu i na vlastitu suverenu Državu; da se ni Hrvati neće i nikada i nipošto odreći toga svojega prava na vlastitu i suverenu državu samo zato, da se prvo pretvore u nekakav čudan polunarod i podnarod, pa da onda i sasvim nestanu i iščeznu s lica zemlje; da nisu Hrvati ni stvorili ni izmislili «velikosrpski imperijalizam», kao neku izazovnu i izazivačku crvenu krpu i onako, samo propagandno, pretvorili i sve Srbe i čitav srpski narod u nekakav i neophodno i bezuvjetno potrebni «GEGENVOLK», nego je dvadesetgodišnja krvava i okrvavljena jugodržavna «naša stvarnost» sa svojim batinama,

zatvorima, željeznim toljagama, mučenjima, progonima, vješanjima, žandarskim «pripucavanjima», «narodno-poslaničkim» parabelumima u samoj srpskoj «Narodnoj skupštini», besprimjernom pljačkom i sa svojim neprestanim «branjenjem» srpske države od antidržavnih (antijugodržavnih) Hrvata iz dana u dan i dokazivala i potvrđivala na svim područjima jugodržavne organizirane djelatnosti, da je čitava naša Hrvatska stvarno samo OKUPIRANA zemlja, predana na milost i nemilost krivo shvaćene srpske, svetosavske «zavjetne misli» i velikosrpskoga nabusitoga i megalomanskoga imperijalizma.

SRPSKA KRIVNJA ZA HRVATSKU I SRPSKU NESREĆU

Sve su srpske i inteligencije i neinteligencije bile i krive i odgovorne, i jedine krive, i jedine odgovorne, i za sve ono, što se je preko dvadeset godina zlo, i zlo, i strašno zlo, i krvavo, i događalo i dogodilo u karađorđevićanskoj nejugoslavenskoj «Jugoslaviji», i za ono martovsko, samo i isključivo srpsko i beogradsko «bolje rat-nego pakt», što je doista i srušilo PAKT i izazvalo RAT (rat volova protiv tankova) i za početak hrvatsko-srpskoga rata, i za sâm hrvatsko-srpski rat, pa i za to, baš i zato, što je taj apokaliptički hrvatsko-srpski rat bio i tako strašan, i tako jezovit, i tako krvav!

Sve su srpske i inteligencije i neinteligencije i činile i učinile sve, što su samo i znale i mogle, da svi predstavnici srpske nacionalne i državne misli, svi predstavnici srpske, svetosavske «zavjetne misli», i onda, kada su, kao službeni i delegirani predstavnici Beograda, i diktatorski, i neljudski tiranizirali, progonili, ubijali i pljačkali Hrvate i druge nesrpske narode, na SVIM izborima već u onoj prvoj nejugoslavenskoj «Jugoslaviji» zle uspomene, dobiju i uvijek, i svaki puta, i neprestano apsolutnu, apsolutno apsolutnu većinu srpskih glasova, a najliberalniji je srpski dnevnik «Politika» pozdravio čak i Radićevo umorstvo u srpskoj «Narodnoj skupštini» oduševljenim riječima: *«Država je bila jača od Radića!»*

Legende o «dobrome seljačkome narodu» i dogma o «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije ne mogu ispraviti sve one nepravde, koje su u ovome našem krvavom i okrvavljenom «jugoslavenskom» polustoljeću i Srbi, i Velikosrbi i jugofanatici izvršili nad nama Hrvatima i nad drugim nesrpskim narodima iz jugodržavne tamnice narodâ pod jugoslavenskim i jugokomunističkim imenom i ne mogu oživjeti sve one nevine Hrvate, koji su morali umrijeti kao nacionalni mučenici zato, da velikosrpska, šovinistička i imperijalistička Jugodržava živi!

Legenda o «dobrome srpskome seljačkome narodu» i dogma o «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije i u srpskome dijelu Saveza komunista Hrvatske ne može ni zadovoljiti, ni oduševiti, ni zanijeti, a ni prevariti današnje državotvorne Hrvate! Nijedan narod u ovoj našoj dolini suza i ne može i ne smije strpljivo i bez ikakovoga pravoga odpora i

trpjeti i podnositi i nepravde, i progone, i pljačku, i ubijanja od bilo kojega okupatora samo radi toga, što te užasne nepravde, progone i ubijanja ne vrše ni «dobar seljački narod», ni «zdrave snage u Savezu komunista», nego samo oni, uvijek i baš i oni i onakovi predstavnici i toga «dobroga seljačkoga naroda» i tih «zdravih snaga u Savezu komunista», koji najbolje i najkrvavije i čuvaju i spašavaju *«državu»*, velikosrpsku i svesrpsku «DRŽÁVU»!

Čast i onome, doista, «dobrome seljačkome srpskome narodu» i svim onim «zdravim snagama» u Savezu komunista Srbije i u onome srpskome dijelu Saveza komunista Hrvatske (ako tamo i takovih ima!???), ali nismo mi Hrvati krivi što njih uvijek i predstavljaju i što u njihovo ime, s njihovim glasovima, s njihovim odobrenjem i odobravanjem, pa čak više puta i s njihovim pljeskom, vrše nad nama i nad drugim nesrpskim narodima iz jugodržavne tamnice narodâ već preko pola stoljeća i najstrašnije i najkrvavije zločine baš takovi «suludi patološki tipovi», što kaže naš Zlatko Markus, kao što su to bili gotovo svi predstavnici srpske i nacionalne i državne misli, srpske «zavjetne misli» i izvršitelji antihrvatskih. diktatorskih i krvavih nasilja sve tamo od reakcionarnoga kralja Aleksandra i «naprednoga» socijalističkoga prvaka i heroja Aleksandra abadžije, pa sve do «samoupravnoga» i udboupravnoga Karađorđeva i sve do danas današnjega!

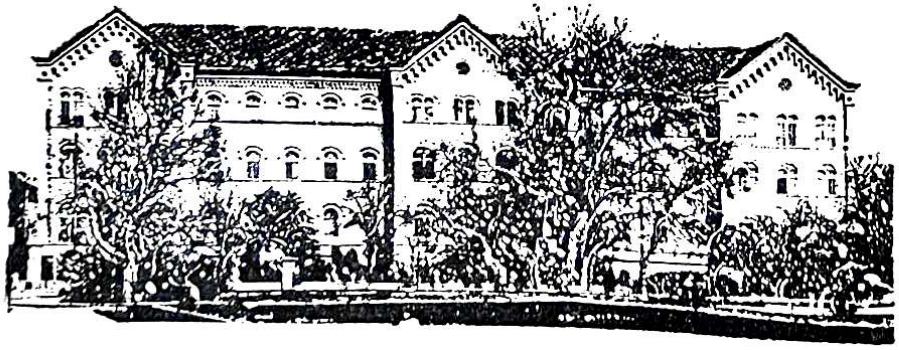

HRVATSKO SVEUČILIŠTE U ZAGREBU:
Rektorat, Pravni i Filozofski fakulteti, središte hrvatske državotvorne misli. —

KAVALIR I LEGITIMISTA: IVAN PL. PERČEVIĆ

LUKA FERTILIO

UPOZNAO sam ga u časnoj kući pukovnika Ivana pl. Mesića, u Beču, u Reissnerstrasse, godine 1930.

Ivan plemeniti Perčević! Hrvatski časnik, podpukovnik u vojsci austrijskih careva i hrvatskih kraljeva, Franje Josipa Prvoga i Karla Četvrtoga!

Osvojio me, štono riječ, na prvi pogled. Kad me ugledao na vratima salona, ustao je, požurio prema meni, smiješio mi se i srdačno mi stisnuo ruku. Čovjek srednjeg stasa, lakoatletski vitak i pokretan. Odlično odijelo engleskog kroja i štofa. Kretnje su mu skladne, držanje slobodno. Otmjen je, prirodan i ljubezan. Govori živahno ali sabrano. Nije teško u njemu prepoznati glavnostožernog časnika.

Svidio mi se, i drago mi je bilo što sam ga upoznao. Uskoro sam doznao, da sam se i ja njemu svidio. Bogu hvala! Ne sviđam se baš svakomu! I tako je, eto, u jeku šestojanuarske diktature, srdačno počelo jedno prijateljstvo, koje je srdačno svršilo kratko prije Bleiburga. Imalo je i svoje krize. O njima ćemo razgovarati, jer sadrže, rekao bih, odraze, reflekse, hrvatske problematike.

Ja sam u ono doba bio izvjestitelj zagrebačke Tipografijine štampe. Bio sam samac. Gospodin Perčević me pozvao svojoj kući. Gospodin i gospođa Perčević su stanovali u Karolinenstrasse devet, stan osam. Gospođa Margit, rođena barunica Vest, rodom je Madžarica, katolikinja židovskog podrijetla. Duhovita dama, živo prati javni život, odlično govori više jezika. Poslije prvog rata njezina je obitelj izgubila svoje posjede. Ostali su u Rumunjskoj. Brat joj viši madžarski diplomatski činovnik.

Sve češće sam posjećivao obitelj Perčević. Srdačno sam primljen, ugodan je ambijent. Istočni ćilimi, tradicionalno stilsko pokućstvo. U velikom salonu uljena slika Franje Josipa Prvoga, u naravnoj veličini. Gospodin Perčević je hrvatski legitimista. Vjeruje, da samo Kuća Habsburg može spasiti Hrvatsku, Europu i svijet od kaosa i anarhije. S prozora velikog salona pogled na velik, sjenovit, miran park.

U radnoj smo sobi razgovarali. Dolazili su Branko Jelić, Mladen Lor-

ković, Josip Milković. Ponekad i Gustav Perčec. Jedamput je došao i stari general Sarkotić, koji je povučeno živio, ali je živo pratio politički život.

Mene je u to društvo uveo Jelić. Ja sam njega uveo u društvo stranih novinara i novinarki, i tri dana kasnije su milijuni čitatelja širom svijeta čitali, da je Branko Jelić legendarni vođa hrvatske oslobodilačke borbe. Stari je bečki novinar Herzog govorio židovskim humorom: Ta usluga vrijedi, brat bratu, sto tisuća dolara! Ali ja sam radi te usluge bio telefonski izbačen iz Tipografije. Po osobnom i odlučnom nalogu Pere Živkovića.

Nakon toga sam počeo sustavno surađivati s emigracijom. Upute mi je davao Perčević. Zamolio me, da ga zovem konspirativnim imenom: Ivo! Ali ja sam ga zvao samo: Gospodin Ivo! Uređivao sam hrvatsko izdanje emigrantske korespondencije *«Grič»*. Slali smo je našim radnicima u inozemstvu, iseljenicima u Americi i u Domovinu. Ja bih nešto napisao, nešto preveo, natipkao na matrice, koje su se umnažale u Perčecovu stanu. Taj su posao obavljali mlađi emigranti. Među njima, neko vrijeme, Ljubo Kremzir, Ante Mrmić i Vilko Pečnikar. «Grič» je imao i svoje redovito njemačko izdanje, koje je uređivao Perčević. Imali smo, osim toga, i povremeno francusko i englesko izdanje. Kao glavni urednik i izdavač figurirao je uvijek Ivan Kodanić, akademski slikar (i spiritist). Major Furjaković je surađivao kao odličan prevodilac. Bio je gorljiv katolik židovskog podrijetla, kao i Ljubo Kremzir.

Moja je suradnja s emigracijom bila srdačna, ali nije bila laka. Bila je najprije kompliciranа, zatim teška, onda nemoguća. Kako i zašto?

Dok sam još bio dopisnik Tipografije, ja sam glasno, jasno i opetovano rekao vodećim ljudima ustaške i legitimističke emigracije, da sam hrvatski federalista, da nisam frankovac, da nisam separatista, da vjerujem, da je sporazum sa Srbijom moguć i da je to najbolje rješenje za Hrvatsku. Naravno, taj je moj sporazumaški federalizam stajao u ljutoj protivnosti s federalističkom i ustaškom politikom, koje su oduvijek vjerovale, da je uništenje Jugoslavije uvjet za obstanak i napredak hrvatskog naroda. Ali ja sam svoj stav odlučno branio: Lakše ćemo se sporazumjeti sa Srbijom, nego li madžarskim i talijanskim imperijalizmima, koji nam i dandanas otvoreno prijete!

Sve je to javljeno Paveliću u Italiju, i on je rekao, da je moje stanovište naivno i opasno. Ali simpatično je, što tako otvoreno govorim. Neka surađujem s emigracijom, neka uređujem «Grič», neka pišem članke za Krešićevu «Danicu» u Chicagu. I što je najvažnije, neka podržavam veze sa stranom štampom, neka je informiram o hrvatskoj borbi. Surađivat ćemo, dok bude išlo. Ne bude li išlo, dragi federalisto, rastat ćemo se prijateljski, kako smo se prijateljski sastali.

Pri tomu je i ostalo. Ali ne za dugo. Razlike su između mene i ustaško-legitimističke emigracije bile tako velike, da ih ni najbolja volja nije mogla uskladiti. To su bili moji klanci jadikovci! Nikako da se smirim i sâm sa sobom pomirim! Nikako da odgovorim na pitanje: Što nam je raditi?

Emigracija se odlučila za «irski način borbe»: Na srpski teror odgovoriti hrvatskim terorom! Sabotaža, palež, atentati! Svaki neprijatelj mojih neprijatelja, moj je prijatelj!

Ja sam isticao i dokazivao, da je Hrvatskoj ta borba nekorisna. Jer jedno je Irska, drugo Hrvatska. Irska je otok i štite je silna mora. Hrvatska je neuralgična točka europske politike, i nitko je ne štiti. Na udaru je Istoku i Zapadu, opkoljena je susjedima, koji joj, svi bez razlike, otvoreno o glavi rade. Najviše oni, kojima konvenira teror.

Jedno su Irci, drugo Hrvati! Američki Irci organiziraju i finansiraju irsku borbu. Američki Hrvati čine što mogu. Ali to je kaplja u moru. Osim toga! Terorizam nije nikada bio hrvatski način borbe. Terorizam će nas korumpirati, pokvariti, otuđit će nas našoj naravi. I što je najvažnije: Terorom ne ćemo ništa postići. Od našeg će terora imati koristi samo oni, koji nam najgore spremaju: Reakcijonarna Madžarska i fašistička Italija!

Ondašnja demokratska Njemačka, kao kasnije i nacistička, nemaju interesa za našu borbu. Očijukaju sa Srbima. Posao je posao! To isto vrijedi za versajske velesile. Staljin se odlučio za velikosrpski centralizam. Americi smo daleko.

Što nam je, dakle, raditi? Kud li, kamo, na koju li stranu? Ni ustaški teror, ni legitimistička reakcija? Što, dakle? Muče me burne, nestvarne, ali zanimljive misli. Neki mi kažu, da su absurdne, neodgovorne. Neka su! Ja smatram, da je to jedini hrvatski put! Jedina borba, u koju bih ušao dušom i tijelom!

Ja fantaziram ovako: Učiniti od male Hrvatske duhovnu velesilu! Starčević i Radić! Borba za sveljudske ideale! Junački pacifizam! Čovjekoljubivost i mirotvorstvo! Bog i Hrvati! Tu borbu treba nastaviti, organizirati, razviti, obduhoviti! Naše će geslo biti: Ljubav je svemu svitu dika! To će geslo probuditi uspavane i zalutale hrvatske energije! U toj će duhovnosti hrvatski čovjek naći sama sebe! Ostvarit će se i od svoje će male domovine učiniti duhovnu velesilu!

Ovo je, rekao bih, patetičan, emocijonalni izraz mojih ondašnjih nemira, maštanja i domišljanja. Gospodin Perčević je osjetio te moje nemire i govorio mi, da treba biti stvaran, realan. Ne može čovjek sve što bi htio. Treba ponekad prihvatiti ljude i prilike, koji se nameću. Ne može se birati. Hrvatska je morala prihvatiti borbu, koja joj je nametnuta. I saveznike, koji su se nametnuli. Emigracija ide jedinim putem, koji je preostao. I bori se jedinim oružjem, koje joj je preostalo. — Vi i ne slutite —govorio je— kako nasilje ponizuje čovjeka. Osobito časnika! Ali samoobrana, obrana rođenog naroda, dužnost je pred Bogom i pred ljudima. Mi smo napadnuti od neprijatelja, koji hoće da nas uništi i obeščasti. Pasivnost bi u ovom slučaju bila grijeh. Težak grijeh! Aktivnost, borbenost, sveta je dužnost. Žrtva je čast! Bog voli pustolove! Ne voli kukavice! Zato neka budem ponosan, što se mogu s emigracijom boriti za spas hrvatske domovine, koja je —to bi rado naglašavao— branitelj napredka i uljudbe cijeloga svijeta!

Da bi gospodina Perčevića bolje upoznali, moram još o njemu govoriti. Uvijek je bio i ostao bezuvjetan hrvatski legitimista. To znači, da čvrsto i nepokolebljivo vjeruje u legitimističke dogme koje glase:

Prvo: Hrvatski je narod stvoren kao državni narod. Stvoren je za slobodan život u nezavisnoj državi.

Drugo: Hrvatska, država, slobodna, nezavisna neophodan je stvarateljski čimbenik opće kulture i civilizacije. Bez nje se međunarodni život ne može normalno razvijati.

Treće: Zakoniti i ovlašteni predstavnici hrvatskog državnog naroda izabrali su godine 1526. jednog člana Kuće Habsburg za kralja hrvatskoga. To znači, da vladari iz Kuće Habsburg moraju, dok ih bude, vladati u Hrvatskoj, «za vječna vremena», kako to izričito u Adresi stoji.

Četvrto: Ovaj izbor hrvatskog kralja od Boga je nadahnut i spasonosan za hrvatski narod. Jer Kuća Habsburg ima po milosti Božjoj univerzalnu misiju, koja se sastoji u usklađivanju interesa svih naroda ovoga svijeta.

Reći ćete, da ove legitimističke dogme zvuče kao politička mistika. Pa tako i jest! I da bi sve ovo bilo jasnije, ispričat ću jednu zabavnu i poučnu priču. Ne morate u nju vjerovati. Tà tko vjeruje u priče? Ali, nemojte je ni ismjehivati. Uzmite je s malo zlobe i malo humora. I ne zaboravite, da bez mistike nema politike. I da se je historija rodila iz mitosa. Ništa zato što se kaže, da je ova priča obična kič-legenda, mješavina čežnje i nemoći. Ispričat ću je po kroničarskoj dužnosti.

Kaže ta priča, da je kuća Habsburg nepoznata porijekla. Habsburgovci, da su bili carevi i kraljevi njemački, ali oni da nisu Nijemci. U njemačke zemlje da su došli, najprije u Švicarsku, iz slavnog starog Rimskog imperija. Odakle su došli u Rimski imperij, to je drugo pitanje i na isto nitko ne zna odgovoriti. Ali zna se, da su u Rimu bili rođaci imperatora. Kasnije su s njemačkih, austrijskih, španjolskih i mnogih drugih prijestolja vladali svijetom i ostvarivali svoju bogodanu misiju. Veliki Karlo Peti tu je misiju skoro ostvario: Univerzalno Katoličko Carstvo, u kojem bi sve rase, klase, nacije, države i civilizacije živjele u skladu i blagostanju, u miru i ljubavi. Ali pojavili su se moćni protivnici: Luther, Reforma, Tridesetgodišnji rat, francuski interesi, otomanski sultani. I tako njemački car Karlo nije ostvario ideal svojih rimskih rođaka Cezara i Augusta. Ali Kuća Habsburg ostala je vjerna svojoj misiji i velikom sveljudskom idealu.

Treba saslušati ovu legendu, da bi se shvatile mnoge stvari. Ne zaboravimo, da mitološka porijekla heroja, genija i polubogova prate Povijest od njezinih početaka. Buda, Pitagora, Empedokles, Aleksandar, Cezar, svi su oni začeti «od bogova, od nadzemaljskih i nezemaljskih bića», koja su im dala duh i moć za velika nadljudska djela. Bajke su poučne i zabavne. Govore svojim jezikom i kažu mnoge stvari, koje se ljudskim jezikom ne može reći.

Nacisti su prihvatili bajku o nepoznatom porijeklu Habsburgovaca, ali su im zanijekali mitološko porijeklo. Nastojali su dokazati, da su židovskog porijekla i da im je sâm pakao povjerio misiju: Uništiti njemačku rasu! ...O tomu su nacisti napisali mnogo članaka, s mnogo podataka i slika. Upozoravali su na «habsburšku donju usnu» i tvrdili, da je izrazito židovska. Tu se spominje i neka zavodljiva Židovka Paloma, koja da je igrala vrlo važnu ulogu u politici Dinastije.

I na kraju, jedan šaljivi podatak. Ali nije na odmet, kad je već riječ o bajkama i legendama. Kad je Franjo Josip htio reći, da netko svjesno i temeljito neistinu govori, rekao bi: Taj laže kao geneolog! ...Time bi, navodno, htio reći, da laže kao i geneolozi, koji njegovoj obitelji ne priznaju tajanstveno porijeklo. ...Ako nije istinito, zabavno je!

Ne znam, da li su gospodinu Perčeviću bile poznate legitimističke legende. Gospodin Perčević bio je vrlo rezerviran i diskretan čovjek. O sebi nije nikada govorio. Ali jedno sam od njega ipak doznao: Da je Katoličkoj Crkvi i Kući Habsburg uvijek bio i ostao nepokolebljivo vjeran i odan! To treba znati, da bi se shvatio smisao njegova života. Također vrijednost hrvatskog crno-žutog legitimizma uopće.

Gledao sam jedamput gospodina Perčevića u crkvi svetog Karla Boromejskog, u Beču, na zadušnicama za pok. Stjepana Radića. Propisno je klečao. Skrušeno molio. Sklopio ruke kao prvopričesnik. Lice sabrano, kao zaneseno nekom velikom tajnom. Pomalo zlobno sam mislio; da li je to samo rutina i dobar odgoj, ili iskren vjerski zanos? Samo nekoliko časaka kasnije odgovorio mi je jasno i glasno. Pred crkvom me, pred mnoštvom svijeta, strogo i oštro ukorio što sam izišao iz crkve prije svršetka mise. Iznenadio sam se i smeo, nisam znao što bih mu rekao. Ja onda Crkvu i vjeru nisam baš tako ozbiljno uzimao. Gospođa Perčević me pozvala da je pratim. Pošli smo u središte grada, preko Kaertnerstrasse na Graben, i kupili pjesme Paule von Preradović: *Suedlicher Sommer.* Južno ljeto! Ponosno sam pratio elegantnu damu po živim bečkim ulicama.

Kad je već riječ o religioznosti gospodina Perčevića, spomenut ću, da je jako poštivao i prijateljevao s austrijskim isusovcem ocem Puntigamom, koji je Bosni Petra Barbarića posvetio svoje najljepše ljubavi.

PERČEVIĆ I HRVATSKI NAROD

Pređimo na drugu temu: Ivo Perčević i hrvatski narod. Taj je odnos na svoj način izniman, zanimljiv i poučan.

Perčevići su porijeklom iz Boke Kotorske. Vjerojatno, Crveni Hrvati. Možda im je kolijevka u Crnoj Gori kao i Ozani Kotorki, svetoj kućnoj pomoćnici. I tolikim drugim Bokeljima. Gospodin Perčević mi je pričao, da je prezime njegove obitelji urezano u kamenoj ploči crkve u Prčnju. Mislim, da od Prčnja dolazi i ime Perčević. (Da je gospodin Perčević preveo svoje prezime na njemački, zvao bi se: von Bock!) Ali to mu, naravno, nije ni na kraj pameti palo. Bio je vrlo ponosan na svoje hrvatsko porijeklo.) Izgleda, da su turski ratovi doveli bokeljske Perčeviće u hrvatske panonske krajeve, u carsku i kraljevsku časničku službu. Ivo je rođen u Panoniji. Majka je njegova od starog nekog hrvatskog roda.

Ivo je, dakle, ako baš hoćete, čist Hrvat. Hrvatska korenika! U austrijskim vojničkim školama bijaše zaboravio hrvatski, kao i davno prije njega veliki naš Preradović. Ali brzo ga je naučio. Kad je sabrano mislio, dobro ga je govorio.

Istaknuo se kao glavnostoženi časnik te vješt i hrabar ratnik. Nosio je visoka odlikovanja. (Sigurno će neki mladi hrvatski povjesničar potražiti podatke o životu i radu Ivana Perčevića. Lako će ih naći u bečkim i zagrebačkim arhivima i predstaviti nam jednu značajnu ličnost suvremene hrvatske povijesti. Perčevića ima u Hrvatskoj, Austriji i Južnoj Americi. Jedan je Perčević do nedavna bio ministar u austrijskoj vladi.)

Kao i svi hrvatski legitimisti, Ivo Perčević nije mogao zamisliti slobodnu i naprednu Hrvatsku bez Kuće Habsburg na hrvatskom prijestolju. Smatrao je, da bi Hrvatska bez vladara Habsburgovca bila lađa bez kormila, zastave i kapetana. O tomu je znao mirno, ali odlučno govoriti: Hrvatska bez svog zakonitog kralja iz Kuće Habsburg bila bi protupovijesna masa u povijesnom životu. Bila bi degradirana na materijalnu energiju bez povijesne funkcije. Hrvatski državni narod bio bi degradiran na «pomoćni narod», na rezervat za jurišne bataljone, na hranu za topove. Ta bi Hrvatska bila suvišna svjetskoj povijesti. Universalizam Kuće Habsburg daje Hrvatskoj slavu hrvatskih Zvonimira. Postaje čimbenik opće uljudbe, član one zajednice naroda, koja na ovom svijetu ostvaruje veličanstvenu i nedokučivu volju Providnosti!

Ove misli i osjećaji izražavaju filozofiju i ideologiju hrvatskih legitimista, koja sam u Hrvatskoj i Austriji upoznao.

Da bih, barem donekle, upotpunio ovo, što sam o habsburškom legitimizmu rekao, spomenut ću i jednog srbijanskog legitimistu, kojeg sam upoznao u kući gospodina Perčevića. Bio je to dr. Bogićević. I navest ću nekoliko podataka, koji će nas lako orijentirati. Bio je pravnik, filozof, historičar. Obrenovićevac, iz ugledne i stare srbijanske kuće. Emigrant. Izdao je na njemačkom (ne znam, da li i na srpskom) knjigu o umorstvu kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage. Spremao je knjigu o Solunskom procesu. Tragično je umro 1931. Govorilo se je, da su svi njegovi rukopisi na tajanstven način nestali. I njegova je smrt tajanstvena. Perčević je ovog srpskog rodoljuba i prijatelja Hrvatâ jako cijenio. Habsburški je legitimizam za ovog srbijanskog intelektualca bio najkorisniji program srbijanske politike. Dokazivao je, da su svi interesi srpskog naroda nužno i nerazdvojivo povezani sa zajednicom podunavskih naroda. Govorio je, da će eurazijska orijentacija odvesti srpski narod u ropstvo, da će ga otuđiti vlastitoj naravi i povijesti. Sve nesreće za Srbiju počinju dolaskom Karađorđevića na vlast. Obrenovići su Srbi germanskog porijekla. Potječu od njemačkih rudara, koji su za vrijeme križarskih vojna ostali u Srbiji. Karađorđevići su nesrpskog porijekla. Energični su i poduzetni, ali nemaju osjećaja za srpski narod, duhovno su mu tuđi. Srpsku politiku, školu, štampu, gospodarstvo ima u svojim rukama nesrpski element, pustolovi, koji nikog ne vole «a najmanje srpski narod». Dok oni budu upravljali srpskom politikom, ne će biti prijateljstva Srba i Hrvata.

Ja sam samo jedamput razgovarao s ovim srbijanskim intelektualcem. Uz njegovu sam misaonost osjetio i njegovu tugu. Kratko nakon tog sastanka reče mi Ivo Perčević, da je naš srbijanski prijatelj umro. Obojica smo za njim iskreno žalili.

POMANJKANJE HRVATSKE ELITE

Perčević je sa stanovitim nepovjerenjem gledao na jedan dio hrvatske inteligencije. I to nije tajio. Tvrdio je, da hrvatska inteligencija nije dorasla svojim dužnostima, da je «dio gomile a ne elita». Veliki i požrtvovni hrvatski zanosi mnogo su češći među radnicima i seljacima nego li među inteligencijom.

Odgovarao sam mu, da je tako i da je to žalosna istina. Nemamo elite, koju trebamo, ali drukčije nije moglo biti. Elite se ne rađaju! Elite treba odgojiti! A tko da odgoji hrvatsku elitu? Svoje države nismo imali, a «tuđa majka ima svoje, ne poznaje jade tvoje». Stranci, okupatori, svi bez razlike, ne odgajaju elitu. Nastoje korumpirati narode i tako u začetku ubiti njezine elite. Austrija nije u Hrvatskoj bila bolja od drugih stranaca. Gledala nas je s visoka i u nama je vidjela mali kvantitet i inferijorni kvalitet. Nije za nas imala ni iskre ljubavi. A to je ono što smo najviše trebali. Malo ljubavi, malo ljudske topline i dobrote! Da se i mi osjetimo ljudi! Ali te topline i te dobrote nije bilo!

Ivo Perčević je vrlo dobro znao da je tako. Svojim je austrijskim prijateljima i te kako jasno to govorio: Austrija (a još mnogo gore Mađarska) bila je u Hrvatskoj ohola, nespretna, nesposobna i nezahvalna. Nije osjetila ljubav naroda, koji ju je volio i trebao. Zato je kažnjena!

Ali Perčević, kao i svi legitimisti, teško je zamjerao svojim Hrvatima, što su se prenaglili i pretjerali. Nisu se smjeli urotiti proti Dinastije, koju je hrvatski narod izabrao «za vječna vremena». Nismo smjeli osnivati Jugoslavenski odbor i vojevati na strani Srba, Talijana i Entente. To je gore nego zločin, to je glupost! —govorili su general Sarkotić i podpukovnik Perčević. Isukanim su mačem branili Kuću Habsburg. Dokazivali su, da su u zločinu nad Petrom Zrinskim i Franom K. Frankopanom kobnu ulogu odigrali neki austrijski, češki i hrvatski krugovi, kojima je bilo do blaga hrvatskih velmoža. Uostalom, govorili su, pa ma kakve bile pogreške Kuće Habsburg prema Hrvatima, hrvatsku politiku ne smije voditi osvetnička strast nego samo veliki interesi hrvatskog naroda. Narodi su uvijek opraštali dinastijama, kad su praštanjem koristili svojim interesima. Svi su naši legitimisti završavali razgovore i rasprave s tvrdnjom, da bez Kuće Habsburg nema Hrvatskoj spasa. Pukovnik Duić, glavnostoženi časnik, vrlo velikih sposobnosti, promišljeno je umovao: Kuća Habsburg, to je «pièce de résistence», utvrđeni odpor, proti navale kaosa na kulturu i civilizaciju!... General Sarkotić je objašnjavao: Tako je! Ali najgore još nije došlo! Der Tiefpunkt ist noch nicht erreicht! Perčević je uvijek s nepokolebljivim pouzdanjem gledao u budućnost:

Kaos i anarhija će možda prevladati, ali samo za kratko!... Jedna mlada Austrijanka je uzbuđeno primijetila: —Hvala Vam lijepa za tu kratku vlast kaosa i anarhije. Taman dosta, da nas sve pobiju!... Perčević je slegnuo ramenima: —Ne radi se o nama! Glavno je da na kraju pobijedi red!

Moram se za čas povratiti na razgovor o elitama. Hrvatski legitimistički časnici su sebe smatrali čistom hrvatskom elitom. Rekao sam im, vrlo obzirno, da ne sumnjam u to, da među njima ima elitnih značajeva. Ali hrvatski c. k. časnici, kao cjelina, ne mogu poslužiti kao uzor za hrvatsku elitu. Jer među tim je časnicima bilo vrlo mnogo takovih, koji su interese hrvatskog naroda identificirali s interesima jedne kamarile, koja se brinula samo za svoje interese. Bilo je i takvih, koji su se potiho i nenapadno odnarodili. Smatrali su, da će najbolje biti, ako njihova djeca zaborave da su Hrvati. Tako bi se oslobodili Domovine, koja im malo može dati, a koja će mnoge žrtve od njih tražiti.

Složili smo se u tomu, da će borbe Dvadesetog stoljeća probuditi u hrvatskom narodu spasonosne energije. Sarkotiću, Duiću i Perčeviću se ta formulacija jako dopala. Ali nije im bilo pravo, kad sam rekao, da će te borbe «stvoriti» hrvatski narod, koji je praktično bio povijesno nestao. Oni su mi živo dokazivali, da hrvatski narod nije bio nikada nestao. Da je uvijek živio u hrvatskom državnom pravu. Da je povijesno živio, jer je imao svojeg zakonitog kralja i preko njega normiran odnos s povijesnim životom. A kraljevi ne vladaju lešinama nego živim narodima!

U šali sam rekao, da neki kraljevi i danas nose u svojim heraldičkim naslovima imena naroda, koji su već davno nestali. Perčević je isto tako u šali odgovorio: —Vi svakako hoćete da spasite svoje Meštroviće, Supile i Trumbiće! Ali sadašnje Vam stanje u Hrvatskoj najbolje dokazuje, kako su strašno pogriješili. Ne kažem, da su veleizdajnici, ali tvrdim, da su političke neznalice, bez ikakova osjećaja za povijesnu stvarnost! Ova je diktatura plod njihove sjetve!

Nisam popuštao. Dokazivao sam, da je hrvatski narod morao proći kroz ove borbe i kušnje. Samo one mogu probuditi njegove usnule, narkotizirane političke energije. Samo tako ćemo se osloboditi fatalnih «kompleksa očinstva», koje su stvorile stoljetne strane vladavine. U austrijskoj bi zavjetrini bili neslavno živjeli i još neslavnije nestali. Naše bi životne energije, naše konstruktivne sposobnosti, bile usahle. Bili bismo umrli, kao lav u luksusnom zvjerinjaku!... Zato dobro došle sve borbe, čak i sve diktature! One su potrebne. Od nas ovisi hoće li biti spasonosne!

Perčević se nasmiješio i rekao, da iz mene govori Nietzsche. —Ne on, rekao sam, nego sveti Augustin: Sva je svjetska povijest samo ostvarivanje jednog velikog plana Providnosti! ...Nasmiješio se: —Dobro je, ako to što ste rekli nosite u srcu.

SUKOB DVIJU HRVATSKIH VOLJA

U ono mi je doba teško bilo shvatiti Perčevića i hrvatski legitimizam uopće. Za vjernika je život dužnost, služba. Domovina je prostor, a

vrijeme dimenzija u kojima te dužnosti i službe obavlja. Služeći Providnosti, čovjek se mora podpuno zatajiti, predati, žrtvovati. Čovjek tako ostvaruje svoju višu kondiciju, usavršava se, superira se, nadmašuje, usklađuje u sebi vrijeme i vječnost, Boga i čovječanstvo: Postaje nadčovjek! Za takva čovjeka je politika borba za ostvarivanje viših vrijednosti. Za gomilu je politika utakmica taština i nižih interesa!

Perčević se, naravno, nije slagao ni s ustaškom, ni s radićevskom emigracijom. A ni s federalistima. Tehnički je surađivao sa svima, koji su mogli koristiti rušenju velikosrpske opasnosti, ali ideološki je vjerno i bezuvjetno ostajao na svojim položajima. Ali sve te napetosti blijede pred dramatskim susretom Ive Perčevića i Ante Pavelića. Tu su se sukobile dvije hrvatske volje! Tradicija i Revolucija! C. K. Časnički Zbor i Ustaška Družina! Legitimistički misticizam i revolucionarni dinamizam! Jurist i Terorist! Dva shvaćanja i dva osjećaja Života i Svijeta! Dvije iskonske energije, koje su se sukobile, da bi se uskladile! Ne da bi se uništile!

Taj bi sukob trebalo dramatizirati.

Za Ivu Perčevića bio je Ante Pavelić balkanski Harambaša-Poglavnik! Za Antu Pavelića bio je Ivo Perčević legitimistički Vampir-Kavalir!

Ivo Perčević se šali: —Što bismo mi bez našeg Harambaše! Tko bi bez njega pokorio smušene i prgave gomile, koje ne znaju ni što hoće, ni što ne će? Nisu htjele ni cara ni kralja! Nek im bude! Sad imaju Harambašu! To su one htjele i trebale: Bezobzirnu volju, koja će ih pokoriti, prepredenu lukavost koja će ih prevariti! Zato, Harambašo, u sto dobrih časova!

Ante Pavelić zna sve što Perčević o njemu misli i govori. Ali ne ljuti se i šali se: —A što bi mi bez našeg Kavalira? Bez njega smo pred svijetom balkanska raja, hajdučija, janjičari, šćavi, kroboti! Hrana za topove! Po njemu smo Zapadno društvo! On je dvorac i salon! Mi koliba i jazbina! On časnik i diplomata! Mi drvosječe i vodonoše! On je vodoskok u parku! Mi planina u oluji! On je rascjetali Zrinjavac! Mi vučji Velebit i Ivan-planina! Zato, dobro nam došao, Ive plemeniti Perčeviću, dobro nam došao naš Vampir-Kavalir!

Koncem rata pitao je njemački general Glaise Horstenau svog starog prijatelja Ivu Perčevića: —Što je, zapravo, konačni i najveći politički cilj Ante Pavelića?... Perčević mu je kao iz puške odgovorio: —Konačni i najveći politički ideal Ante Pavelića je Južno-Slavija! Ne Jugoslavija, koja je Velika Srbija, nego Južnoslavija, Panbalkanija, balkanska velesila, koja može naoružati do deset milijuna ponajboljih ratnika, jedina sila, koja može osloboditi balkanske narode od sramotnog tisućgodišnjeg robstva i stvoriti im slobodan i slavan život!

Njemački je general začuđeno slušao i Ivo Perčević je nastavio: —Ante Pavelić je vrlo osjetljiv čovjek. Ja najbolje znam, koliko je duševno trpio radi srbske vladavine nad Hrvatskom. A i u emigraciji se njegov ponos teško napatio. Doživio je prezir, poniženje, prevaru. Nitko i ne sluti, kako mu je teško bilo obijati tuđe pragove, ulaziti u himbene saveze i prijateljstva s onima, koji su njemu i njegovima samo najgore

spremali. Sve je to izdržao! Pjesnički je mislio na milijunske bakanske armije!...

Njemački je general zapitao, da li je Pavelić to negdje zapisao, ili javno i odgovorno rekao. Perčević se nasmiješio: —Pavelić je znao šutjeti kao nijedan Hrvat. Ali jedamput je, dobro raspoložen, rekao: —Negdje na Ivan-planini ćemo postaviti veličanstvenu Meštrovićevu kompoziciju: Balkanski ustanak! Mislio je na: Kraljevića Marka!

Nakon mog odlaska iz Beča više godina nisam bio vidio Ivu Perčevića. Sreli smo se na zagrebačkom uzletištu godine 1941., onog dana, kad je stigao njemački poslanik Siefried Kasche. Pozdravili smo se. Ali ne baš srdačno. Gospodin Perčević je smatrao, da se iz emigracije nisam smio povratiti u neoslobođenu Domovinu. Ipak je uvidio, da je tako moralo biti. Mi nismo to mogli spriječiti, ni on, ni ja. Zadnji sam ga put vidio na Markovu trgu, u jeseni 1944. Pozvao me u svoju kuću, na čaj. Da dođem, gospođa Margit će se obradovati. Tako je i bilo.

Pred Uskrs 1945. putovao je iz Berlina u Zagreb serdar Krivokapić, brat pokojnog Bože Krivokapića, koji je davno za Crnu Goru poginuo. Napisao sam uskrsnu čestitku i poslao je generalu Ivi Perčeviću. U njoj sam rekao, da nije sve ovo uzaludno bilo. Krivokapić mi je donio odgovor, vlastoručno pismo generala Perčevića. Vrlo me je počastio i dirnuo. Tikao me je: *Dragi Luka, nije važno što će od nas biti. Blago onima, koji su izvršili dužnost prema Hrvatskoj, jer oni su Bogu ugodili!*

O zadnjim danima generala Perčevića doznao sam vrlo malo. Nekako pred Božić 1945. englesko vojničko redarstvo ga je uhitilo u Austriji i predalo jugoslavenskim komunistima. Ali, ako smijem vjerovati jednoj pouzdanoj osobi, engleski je časnik dao generalu Perčeviću mogućnost da ne bude predan. Navečer ga je obznanio, da će sutradan doći s ophodnjom po njega. General Perčević ga je sutradan dočekao s naprtnjačom na leđima. Spreman za smrt! Ophodnja je preuzela starca i na granici ga predala. Ivo Perčević je htio umrijeti za Hrvatsku!

Sjetio sam se jednog razgovora u salonu njegova stana u Beču. Tih se dana mnogo čitala knjiga Kuehnelt-Leddihna: *Die Anderen!* Oni drugi! Tu se govori o makedonskom borcu, zavjereniku, teroristi, kojeg Srbi na sve strane traže. Jednog je dana makedonski ustaša sjeo, u Beču, na lađu i krenuo niz Dunav. U Beogradu se iskrcao i predao policiji. Znao je, da će ga udariti na mučila i da će ga mučiti da oda tajne. Ali on ih ne će odati. Izdržat će sva mučenja. Godinama se sprema za tu žrtvu. Moli, posti, bdije. Na mučilima će, možda, i umrijeti. Ali tajne ne će odati. I kad makedonski narod bude trebao vjere, zanosa i hrabrosti, njegov će duh, koji se je pročistio u mukama, biti s makedonskim ljudima, vodit će ih i bodriti.

Ivo Perčević je, sjećam se, stajao uz mene. Nije sjedio. Zamišljeno je šutio. Pogledao sam ga i on je samo kimnuo, kao da je htio reći: Pa tako je!

U Zagrebu su ga izveli pred sud i po drugi put osudili na smrt. Prvi put radi tobožnjeg organiziranja atentata u Marseilleu. Ne znam, zašto su ga po drugi put osudili. Za vrijeme NDH nije general Perčević vršio nikakovu političku, ni vojničku dužnost. Bio je šef ureda za podjelu državnih odlikovanja. Perčeviću nisu oprostili njegovo stvaralačko djelovanje u prvoj emigraciji. On je u Beču prihvatio ustašku emigraciju, smjestio je, tvarno i intelektualno pomogao, dao joj uplivne veze, organizirao njezine akcije. Bez njegove bi se pomoći ustaška emigracija teško bila snašla. Ivo Perčević ju je bodrio, nije dozvolio da klone u teškim i najtežim časovima. To mu nisu oprostili. Zato su ga po drugi put na smrt osudili.

Ali starog ratnika nisu strijeljali. Gorku je čašu do dna morao ispiti. Vješali su ga. Jer da je smrt na vješalima sramotnija od smrti na Križu.

Zadnje su mu riječi bile: *Živjela hrvatska vojska!*

SPOMENIK KRALJU TOMISLAVU U ZAGREBU:
Robert Frangeš Mihanović.

MOJA MISIJA KOD SAVEZNIKA GODINE 1944

IVAN BABIĆ

OD SVRŠETKA rata naovamo, molili su me razni politički angažirani pojedinci iz hrvatske emigracije —pa i neki, koje poznajem samo po imenu— da u hrvatskom tisku opišem svoju misiju kod Saveznika godine 1944. Neki pak drugi, molili su me, da im dadem podatke o toj misiji, da bi ih oni upotrijebili kao jedan detalj u svojim člancima ili prikazima događaja iz toga razdoblja. Nikome nisam izišao ususret. Razloga je bilo više. Pišući, naime, o tome predmetu bilo je neizbježno spomenuti neke osobe, koje su tada živjele u Jugoslaviji. Prikazati njihovu ulogu, značilo bi izložiti ih Rankovićevom teroru poslijeratnog doba; izbjegavši spomenuti ih, prikaz bi izgubio pravi smisao. Drugi je razlog bio u tome, što se ovaj slučaj ne može prikazati, a da se ne spomenu i mnogi negativni aspekti tadašnje situacije u domovini i kritici izloži mnogotko i mnogošta. Poznavajući mentalitet naših ljudi i njihovu osjeljivost na svaku kritiku, bojao sam se, da bi prikaz bio povod za besplodne polemike, kojih je u našoj emigrantskoj sredini i bez toga bilo previše.

Danas je većina osoba, koje su sudjelovale u pripremi moje misije, mrtve. Ima u domovini par živih, koji su igrali pomoćne uloge i moguće je izbjeći spominjanje njihova imena, a da se ne ošteti bitni sadržaj. Nadalje, od onda je prošlo mnogo vremena, duhovi su se smirili, na ondašnje događaje gleda se s više hladnoće i u reakcijama na eventualne kritike ima više razuma nego emocija.

Konačno, britanski *Foreign Office* je javnosti predao dokumente (ili bar dio istih) o događajima iz toga vremena, od kojih se neki odnose i na moju misiju. O istima je, u zagrebačkom VUS-u, dao prikaz slovenski povjesničar *dr. Dušan Biber,* naravno s gledišta interesa današnje vladajuće klike u Jugoslaviji.

Sve su to razlozi, koji me navode da poslušam savjete mnogih prijatelja, te da prekinem šutnju i dadem verziju toga događaja onako, kako sam ga ja doživio.

Ovaj prikaz pišem na temelju mojih bilježaka, koje sam vodio od mojeg dolaska u Bari, a koje mi Englezi, pri otpustu iz logora nisu oduzeli; na temelju sjećanja, kao i na temelju nekih dokumenata Foreign Office, čije sam fotokopije uspio pribaviti. Podataka iz NDH nemam, jer sam, iz razloga, o kojima će kasnije biti riječi, iz Zagreba sa sobom ponio samo nekoliko spisa, a ti su ostali kod Engleza, kojima su zapravo i bili namijenjeni. Podatke iz vremena mojeg službovanja u bivšoj jugoslavenskoj vojsci i u Hrvatskom Domobranstvu (HD) (originalni spisi, kopije, statistički podaci, osobne bilješke, itd) ostavio sam u Zagrebu u garaži vile jednog prijatelja, i ti su, nažalost, pali u ruke partizana.

Još nešta. Želim da čitaoci shvate, da je sve što slijedi —prikaz opće situacije, analiza iste, kritika pojedinih osoba, skupina, kao i prikaz gledišta, želja, nada, bojazni, planova i činova— da je sve to prikazano sa stanovišta, koja su u *ondašnje vrijeme vladala u domovini* i na temelju podataka, koji su u *ondašnje vrijeme bili dostupni.* Danas se mnoge stvari mogu drugčije ocjenjivati. No, dati analize, kritike ili zaključke s *današnjih* stanovišta, kada su svima dostupni podaci, o kojima se je onda jedva moglo naslućivati, kada su se ondašnje neodređene pretpostavke pretvorile u svršene činjenice, danas svima poznate, značilo bi uz skupu cijenu prodavati jeftinu robu i stvari staviti na krivi kolosijek.

Nakon ovih nekoliko uvodnih riječi, prelazim na samu stvar.

SLUČAJ LORKOVIĆ-VOKIĆ

U nekim člancima, objavljenim u hrvatskim emigrantskim publikacijama nakon rata, gdje se je bilo izravno obrađivao, bilo uzgred spominjao slučaj Lorković-Vokić, dovođena je moja misija kod Saveznika u vezu s njihovom akcijom, dijelom u obliku pretpostavki, a dijelom u obliku više-manje kategoričkih tvrdnja, da sam ja otišao k Saveznicima kao neka vrst prethodnice radi pripreme za njihovu kasniju akciju.

To nije točno. Krilnika (generala) Vokića upoznao sam godine 1941. u Minorsu (Ministarstvo Oružanih Snaga). Osim par slučajnih susreta u Minorsu ili u društvu, nisam s njim vodio nikakve razgovore političke naravi, tako da zapravo nisam u stanju dati o njemu sud, ni kao o čovjeku, ni kao o političaru.

S dr. Lorkovićem imao sam po službenoj potrebi više dodira. U godini 1941., prije mojeg odlaska na Istočno bojište, uglavnom u vezi s poteškoćama, koje su našim vojničkim postrojbama zadavali Talijani u njihovoj zoni. Kasnije, u godini 1943., kad sam obavljao dužnost Glavara Stožera za vezu HD kod Njemačkog Opunomoćenog Generala u Hrvatskoj, dodiri su bili češći. On je na mene ostavio dojam intelektualca višeg stila, verziranog u politici i s dobrim poznavanjem iste —sve iznad prosjeka većine osoba iz tadašnjeg hrvatskog političkog života. Njegov stav (i u granicama ondašnjih mogućnosti i njegov rad) bio je protutalijanski, ne možda —po mojem sudu— iz nekog urođenog neprijateljstva prema Talijanima, nego iz nužde, jer su Talijani sistematski radili protiv hrvatskih interesa, i svaka obrana istih, morala je automatski imati makar

vanjski oblik protutalijanstva. On se je, u početku, oslanjao na Nijemce i s njihovim krugovima u NDH bio je u tijesnoj vezi. Ja mislim —no ne tvrdim, da je s time sve objašnjeno— da je njegov pronjemački stav bio posljedica dvaju čimbenika. Prvo, on je, bar u prvo vrijeme, vjerovao u njemačku pobjedu i, prema tome, i u potrebu i neizbježnost što užih veza s njima. Drugo, on je kod Nijemaca tražio protutežu politici Talijana. Ne vjerujem ono, što mu se katkad prebacuje, da je on bio tipično i bezuvjetno njemački čovjek i jedan od eksponenata njemačkih planova na našem prostoru, na štetu hrvatskih interesa.

Kao potkrepa za ovaj moj sud, neka posluži moj zadnji razgovor s njim. Negdje, naime, u listopadu godine 1943. pozvao me je dr. Lorković radi razjašnjenja nekih pitanja o postrojavanju gorskih i lovačkih zdrugova, na čemu sam upravo radio. Nakon objašnjenja o tome predmetu, razgovor se je prenio na situaciju na Istočnom bojištu, na opću vojničku situaciju u NDH, koja je vidljivo postajala sve kritičnijom, i na reperkusije, koje bi to moglo imati na budućnost Hrvatske. Moj sud bio je pesimističan, ali svatko tko pozna stanje, koje je tada vladalo u NDH, shvatit će, da sam sve ono, što je bilo nepovoljno za Nijemce i za ustaški režim, izražavao vrlo opreznim riječima. No, kad je i dr. Lorković izrekao nekoliko vrlo oštrih kritika politike Nijemaca i Pavelićevog režima, odlučio sam govoriti otvoreno i rekao mu približno slijedeće: —Ako želimo tražiti put za spas Hrvatske, moramo prije svega biti apsolutno načistu s dvije stvari. Prvo: da li se hrvatska politika mora voditi samo pod pretpostavkom, da će Nijemci dobiti rat, ili se mora uzeti u obzir, da ga mogu izgubiti? Drugo: da li hrvatska država može postojati samo kao ustaška, ili ona može postojati i u nekom drugom obliku? Očekivao sam —priznajem, sa stanovitom bojazni— njegovu reakciju na tako «kriminalne» postavke, no on ih je odmah prihvatio, kao nešta, što je već prije bilo zrelo u njemu, i odmah prešao na temu, šta bi, već od sada, trebalo pripremati za slučaj poraza Nijemaca i pobjede Saveznika. U toku razgovora zazvonio je telefon, dr. Lorković je rekao, da odmah mora otići (ne znam kamo) i da će me uskoro pozvati da nastavimo razgovor. Nije me pozvao. Naglašavam izričito, da mu ja ni riječi nisam spomenuo o svojim pripremama za odlazak k Saveznicima (koje su tada bile već u toku), niti je on štogod spomenuo u tome smislu. Nema, dakle, nikakvog temelja mišljenje, da je moj odlazak k Saveznicima u vezi s kasnijom akcijom Lorković-Vokić.

HRVATSKI ČASNICI STVARAOCI IDEJE ZA VEZU SA SAVEZNICIMA. NJIHOV POLOŽAJ U JUGOSLAVIJI

Ideja za nužnost uspostave veze sa Saveznicima, a po mogućnosti i za izravnu suradnju s njima protiv Nijemaca i Talijana u prvom pogodnom trenutku, potekla je iz redova časnika HD, i to uglavnom od onih iz bivše jugoslavenske vojske i pričuvnih časnika —intelektualaca. Nije ona nikla u nekom kasnijem trenutku, kad je poraz Nijemaca bio više-manje vjerovatan, nego je ona postojala od samog trenutka raspada Jugo-

slavije i osnutka NDH. Nije to bila ideja nekog pojedinca, koju bi on sugerirao i nametnuo drugima, nego ideja zajednice, nikla iz identičnih pogleda na ishod rata, tj. iz uvjerenja, da će, usprkos početnim pobjedama, Nijemci i Talijani izgubiti rat, i da —mada su se Hrvati, sticajem okolnosti, koje oni nisu prouzročili, našli u njemačko-talijanskom taboru— tu ne leže trajni hrvatski interesi i na toj strani Hrvati ne smiju ostati do konca rata. Prema tome, politička nužda je uspostaviti dodir sa Saveznicima, i, čim bude moguće, i izravnu suradnju s njima. Ja sam, konačno, sticajem prilika, bio izvršilac te ideje, ali sebi ne pripisujem njeno očinstvo. Iz poslijeratnih razgovora s političkim ljudima u emigraciji znademo danas, da su i mnogi drugi Hrvati pomišljali na to, neki već od početka, a neki od godine 1942. nadalje. No, kako klima u NDH nije bila povoljna za otvorene razgovore i akcije u tom smislu, to se je sve očitovalo u djelatnosti nekoliko zatvorenih krugova, bez međusobne veze i suradnje.

Da bi se to pravilnije shvatilo, potrebno je, makar u kratkim crtama, prikazati položaj i gledišta časnika Hrvata u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, kao i kasnije u NDH. Ovo utoliko više, što su oni, posebno u NDH — na svojim leđima nosili veliki teret, a imali su malo, ili nikakvog utjecaja na donošenje odluka političke, a i vojničke naravi. To je tema, o kojoj se je malo pisalo i malo se i danas zna i razumije, kako su oni politički mislili, kakve su ih ideje vodile i koji su bili razlozi naizmjeničnih uspjeha i neuspjeha u borbama, koje su se pod njihovim vodstvom vodile na hrvatskom tlu.

Od oko 10 000 časnika u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, bilo je svega oko 1000 Hrvata, tj. oko 10 %. Točni statistički podaci, koje sam imao, izgubljeni su, te je ovaj broj približan, ali veoma bliz stvarnom stanju. Tu su uračunati ne samo časnici borbenih postrojbi nego i stručni (administrativni, tehnički, sudski, sanitetski, veterinarski, itd). Od oko 230 generala u djelatnoj službi bilo je godine 1941. svega šest ili sedam Hrvata. U srednjim činovima (od bojnika do pukovnika) bilo ih je procentualno nešto više, većinom onih iz bivše austro-ugarske vojske i prvih godina iz Vojne akademije. No već negdje od godine 1924., postotak Hrvata, koji su bili primani u Vojnu akademiju, bio je sve manji. Razlozi toga ležali su dijelom u tome, što je odziv hrvatske mladeži za vojnički poziv bio relativno slab, jer je jugoslavenska vojska među Hrvatima bila nepopularna i jer su mladići osjećali, da su izgledi za karijeru u vojsci za Hrvate problematični. S druge strane, srpska vojna uprava trudila se je, da se časnički zbor sve više srbizira te su, pod raznim izlikama, od primitka u Vojnu akademiju odbijani mnogi i od onih malobrojnih Hrvata, koji bi se prijavili.

Hrvatski su časnici služili većinom po dalekim garnizonima s one strane Save i Drine, utopljeni u srpskom moru. U hrvatskoj sredini bili su nepopularni, i izvan užeg kruga svojih prijatelja i poznanika bili su smatrani srpskim slugama i nekom vrsti hrvatskih renegata. Od strane hrvatskih političara nije bilo stvarnog interesa za vojsku, niti razumije-

vanja za ulogu, koju je ova igrala u politici države. Bilo kad su bili u opoziciji, bilo kad je HSS sudjelovala u vlasti, vojničke teme bile su neke vrsti «tabu» za hrvatske političare, te su se, kako hrvatski časnici, tako i dočasnici (također oko 1000), kao i nekih 30 000 mladih Hrvata, koji su svake godine ulazili u vojsku, da služe svoj vojni rok, osjećali s te strane napušteni i zaboravljeni. To je jedan od teških propusta hrvatskih političara svih tendencija, jer je svakom poznavaocu novije srpske povijesti moralo biti jasno —a političarima još jasnije— da je vojska u srpskom (pa, dakako, i u jugoslavenskom) političkom životu igrala presudnu ulogu i da je njezin utjecaj —legalni i podzemni— visio kao Damoklov mač nad svima političkim odlukama. Hrvatski su časnici (i dočasnici), dakle, bili neke vrsti «displaced persons» u državi, koja se je zvala njihovom državom; bili su stranci u srpskoj sredini, u kojoj su živjeli, a odbačeni od hrvatske sredine, iz koje su potjecali i kojoj su duhovno pripadali.

Po slovu zakona, jugoslavenska je vojska bila depolitizirana. Za časnike Srbe to je u praksi vrijedilo samo djelimično. Istina, oni nisu mogli biti aktivni članovi političkih stranaka i organizacija. No notorno je poznato, da su srpski generalitet, Glavni generalštab kao institucija i Srbi časnici na višim položajima, spadali u klike, koje su bile efektivni nosioci ne samo vojničke, nego i državne politike, naravno u velikosrpsko-hegemonističnom smislu. Što se tiče Srba časnika nižih činova, smatralo se je potpuno normalnim, da se oni druže s osobama iz srpskog javnog života, s političarima srpskih stranaka, te su oni bili orijentirani o političkim zbivanjima, formirali su svoje političke poglede u smislu raznih srpskih stranačkih ideologija i sve to prenosili i u svoju službenu, tj. vojničku djelatnost. Osim toga, bilo je dozvoljeno da časnici budu članovi tzv. «nacionalnih» organizacija (bilo onih sa srpskim imenom, bilo tzv. jugoslavenskih, no ustvari srpskih), koje su igrale i političku ulogu. Biti u srpskoj organizaciji, nije se smatralo kao separatistički ili antidržavni čin; dapače se je to preporučivalo. Srpstvo, pod imenom državotvornog jugoslavenstva, bilo je, dakle, službena ideologija jugoslavenske vojske i Srbi časnici smatrali su svojom nacionalnom dužnošću djelovati u tom smislu.

Diametralno suprotna bila je situacija za časnike Hrvate. Živeći većinom daleko od hrvatske sredine, oni nisu imali pravog uvida u stanje u domovini, a čitajući samo srpski tisak i krećući se samo u srpskoj sredini, oni su o tome dobili i pogrešnu sliku. Izravnih dodira s hrvatskom sredinom, a još manje s hrvatskim političarima i javnim radnicima oni nisu imali. Čak, kad su slučajno i privremeno služili u hrvatskim garnizonima, svaki dodir s hrvatskim političarima —pa čak i s onima lokalne kategorije— bio je opasan za njihovu karijeru, jer je to odmah bilo obilježeno kao separatistička tendencija i moglo biti zakonski kažnjivo. Sudjelovanje u hrvatskim društvima, pa i onim potpuno nepolitičkog karaktera —recimo kulturnim, dobrotvornim, pjevačkim, itd— bilo je nizom povjerljivih naredba izričito zabranjeno, čak i za članove obitelji i djecu časnika Hrvata, jer su sva hrvatska društva globalno bila smatrana «antidržavna» ili «separatistička».

Sve je to među časnicima Hrvatima u Jugoslaviji proizvelo neku vrst dezinteresiranosti za političke probleme uopće, a ukoliko je interesa bilo, manjkala je prava orijentacija, tako da su se politička gledišta časnika Hrvata većinom svodila na simplističku formulu: hrvatsku politiku vodi HSS, koja je na svim izborima bila dobila povjerenje većine Hrvata, i mi tu nemamo ništa činiti. Nijanse unutar HSS, razlike u gledištima i unutrašnje trzavice između nacionalističkog i projugoslavenskog krila iste, rijetko je tko osjetio. Pavelića, Ustaše i druge grupe izvan HSS, smatralo se je nekom vrsti produženja HSS u radikalno hrvatskom pravcu, i općenito se je vjerovalo, da između HSS i Ustaša postoji neki sporazum i da zajednički rade za hrvatske interese.

Nepravedno bi bilo globalno optužiti časnike Hrvate u jugoslavenskoj vojsci za neko možebitno jugoslavenstvo ili, dapače, za protuhrvatstvo. Oni su osjećali hrvatski, ali je točno, da je, općenito uzev, kod njih prevladavalo nepoznavanje političkog stanja u Jugoslaviji, a posebno u Hrvatskoj, da je vladao ograničeni interes za političku djelatnost i simplističko shvaćanje političkih problema.

S druge strane, krive su i tendenciozne neprekidne optužbe Srba —kako onih iz komunističkih redova u zemlji, tako i onih iz redova srpske emigracije— koji neprestano ponavljaju tvrdnje, da je pretežni broj časnika Hrvata u Jugoslaviji bio efektivno organiziran u Ustaškom pokretu, te da su oni, organizirano i po unaprijed pripremljenom planu, u onih par dana rata sabotirali operacije trupa i tako bili jedan od glavnih uzroka poraza. Čaršijska propaganda stvorila je među Srbima psihozu srpske superiornosti i nekog urođenog herojstva, junaštva i vjeru, da je sve srpsko najbolje od najboljeg. Kada stvari krenu naopako, postoji mentalna predispozicija, da se uzroci nedaća traže na drugim stranama, a ne među njima samima — traži se neki «Vuk Branković». S takvom mentalnom predispozicijom i nedostatkom samokritike, Srbi su nesposobni shvatiti, da uzroci vojničkog poraza i sloma države leže u srpskoj politici od 1918.-1941., nego opet traže nekog «Vuka Brankovića», i srpska propaganda našla ga je u Hrvatima, ustašama, drugim izdajnicima, a nikako u njima samima, i u tu legendu većina Srba i danas vjeruje.

U pogledu svjetske politike —a od godine 1939. tok rata i njegov mogući ishod bila su temeljna pitanja na tome polju—, osim male grupe oko generala Nedića i ljotićevski orijentiranih časnika Srba, skoro čitav časnički zbor jugoslavenske vojske stekao je uvjerenje, da će Nijemci i Talijani, unatoč briljantnim njemačkim pobjedama u početnoj fazi, ipak izgubiti rat. To je gledište prevladavalo i među časnicima Hrvatima. Uzroci, rekao bih, počivali su na dvjema okolnostima. Srbi su, kao narod, po svojoj tradiciji, po političkim vezama i po osjećajima uvijek simpatizirali s Francuzima i Englezima, vjerovali su u njihovu političku pamet i u snagu njihovih svjetskih imperija. Vjerovali su, da oni imaju više daha, da na dugi rok izdrže udarce Nijemaca i da na koncu postignu premoć i slome ih. Živeći u srpskoj sredini, bilo je psihološki nemoguće, da i kod časnika Hrvata ne bude prihvaćeno takvo gledište. No, osim tog psihološkog

momenta, utjecao je i drugi. Naime, od početka rata godine 1939., Obavještajno odjeljenje Glavnog generalštaba izdavalo je —pored obavijesti o pojedinim događajima dotičnog časa— mjesečni obavještajni pregled, u kojem se je, na temelju podataka iz zaraćenih i iz neutralnih izvora, na veoma sistematiziran način prikazivala politička situacija u svijetu i u pojedinim državama na unutrašnjem i vanjsko-političkom planu, kao i vojnička situacija dotičnog momenta. Mada su pojedini detalji u tim pregledima bili katkad «navijački» prikazani u korist Saveznika i na štetu Nijemca, ipak je opći ton bio, uglavnom, nepristran, a logična obrada i solidna dokumentacija podataka davala je masu stvarnih i uvjerljivih argumenata, koji su objektivno dovodili u sumnju njemačku pobjedu. Opće uvjerenje u pobjedu Saveznika pokolebalo se je privremeno nakon naglog i za sve neočekivanog sloma Francuske i munjevitog osvojenja Belgije, Holandije, Danske i Norveške. No nakon famoznog Churchillovog govora o odlučnosti Engleske, da produži rat do pobjede; nakon dokumentiranih podataka o neuspjehu i o teškim gubicima njemačkog zrakoplovstva prilikom zračne ofenzive protiv Engleske i kao posljedica toga nemogućnost invazije iste; nakon analize američke politike (lend and lease, pozajmica 50 razarača Engleskoj, ton američke propagande, itd) i, konačno, nakon sve više podataka o slabom funkcioniranju njemačko-sovjetskog sporazuma i rastućim nesuglasicama između Berlina i Moskve, vjera u konačnu pobjedu Saveznika konačno se je učvrstila. Razumije se, da je skup tih psiholoških i objektivno dokumentiranih momenata utjecao i na formiranje gledišta časnika Hrvata i da su oni sumnju u njemačku pobjedu unijeli u svojim glavama i srcima i u NDH i u Hrvatsko Domobranstvo. Kad je, par mjeseci nakon osnutka NDH, Hitler napao Sovjetski Savez i otvorio tako drugu frontu, sumnja u njemačku pobjedu pretvorila se je u sigurnost konačnog njemačkog poraza, jer se, općenito u svijetu (dapače i u njemačkim krugovima) smatralo kao političko-strateški aksiom, da Njemačka ne može dobiti rat na dvije fronte protiv grupe drugih velevlasti. Uspješne njemačke «Blitz» operacije na Istočnom bojištu u godini 1941. bile su vrijedne divljenja snazi hitlerovskog ratnog stroja i izvanrednoj sposobnosti njemačkog vojničkog vodstva za primjenu novih oblika strategije u modernom ratu, ali nisu pružale dovoljnu dokaznu podlogu, da je to dostatno za pobjedu nad moćnim neprijateljima na Istoku i na Zapadu.

ČASNICI HRVATI U NDH.

Poraz jugoslavenske vojske nije nikoga iznenadio. Svi, uključujući tu i dobar dio časnika Srba, bili su svjesni činjenice, da je ta vojska organizatorski, u pogledu naoružanja, izobrazbe i morala, nesposobna za vođenje modernog rata.

Iznenađenje su, međutim, predstavljale posljedice vojničkog i državnog sloma. Općenito se je, naime, vjerovalo, da, ako Nijemci napadnu i osvoje Jugoslaviju, da će je, u njenoj cijelosti tretirati i administrirati kao okupirani teritorij, slično kao ostale do tada okupirane države. Na

osnutak samostalne hrvatske države i njeno priznanje od Nijemaca i Talijana nitko nije računao. Ja sam 10. travnja 1941. bio u Rogatcu, sa Stožerom Dravske divizije (sastavljene od Slovenaca), i kad sam, oko 5 sati popodne, na Radio Zagreb i Radio Donau-Alpen, čuo vijest o proglašenju Hrvatske Države, priznajem, da sam i ja bio iznenađen, premda sam zadnjih godina bio u dosta tijesnim vezama s vodstvom HSS i mnogim prijateljima, članovima ili simpatizerima Ustaškog pokreta (primjerice navodim, Krena, Mraka, Zvonka Koračevića, Pribanića, Righia, među ostalim), te o prilikama u Hrvatskoj znao mnogo više, nego Hrvati razbacani po garnizonima daleko od Hrvatske. Osobni dodiri s časnicima, koji su prvih dana nakon 10. travnja stizali u Zagreb, kao i s preko stotinu časnika Hrvata, koje sam u drugoj polovici travnja našao u Tomislavom domu u Sarajevu, gdje su ih Nijemci odvojili od Srba i stavili na raspolaganje hrvatskim vlastima, potvrdili su mi opće raspoloženje: zadovoljstvo, što je srušena omražena Jugoslavija i, usporedo s tim, iznenađenje i zadovoljstvo radi osnutka hrvatske države.

No, usporedno s veseljem i zadovoljstvom, vladala je i zabrinutost za budućnost. Ta je zabrinutost bila pojačana, kad se je saznalo, da je dr. Maček, koga se je općenito smatralo jedinim predestiniranim da bude na čelu države, odbio sudjelovanje na vlasti pod Nijemcima. Vjerujući u konačnu pobjedu Saveznika, svatko je postavljao pitanje: Šta će biti s hrvatskom državom i s Hrvatima uopće na koncu rata? Šta možemo očekivati, kad Srbi budu na pobjedničkoj, a Hrvati na poraženoj strani?

Zabrinutost miješala se je i sa stanovitom dozom optimizma, jer se je u toj kompliciranoj situaciji nalazilo i pozitivnih elemenata, ili bar manje-više opravdanih nada. Vjerovalo se je, da, unatoč odbijanju dr. Mačeka, postoji neki —nitko nije bio u stanju reći kakav— potajni sporazum između HSS i Ustaša, te, dok su Ustaše, silom okolnosti, koje Hrvati nisu stvorili i za koje oni ne snose krivnju, na čelu države pod Nijemcima i Talijanima, HSS je rezerva za budućnost. Vjerovalo se je, da će Ustaški režim pokazati elastičnost u vođenju države, da će se na ruševinama jugosrpskog organizirati efikasni hrvatski administrativni aparat, redarstvo, skromna hrvatska vojnička snaga; da će se kako-tako, usprkos žrtvama, koje od nje budu tražile okupatorske vlasti, održati hrvatska ekonomija, te da će, na koncu rata, u općem kaosu, koji bude vladao na tom prostoru, Hrvatska postojati kao neka oaza reda i mira, koju će i pobjednički Saveznici morati uzeti u obzir. U nizu kombinacija i nada, pretpostavljalo se je, da je moguće, da će nakon rata pobjednički Saveznici možda restrukturirati čitavi Versailleski sistem, stvoren nakon Prvog svjetskog rata, u kojem, možda, neće biti restaurirana Jugoslavija, a ako i bude, da će, imajući organizirane svoje vlastite snage, na svojem narodnom prostoru, hrvatski narod imati dovoljno aduta u ruci, da se opre velikosrpskim hegemonističkim snagama i postigne u njoj ravnopravni položaj. Psihološki je pozitivno djelovalo i općenito oduševljenje hrvatskih narodnih masa, uključivo seljaštva, organizacija HSS, Hrvatske Seljačke i Građanske zaštite, koji su pridonijeli rušenju Jugoslavije i održanju reda i mira u prvim danima nove hrvatske države. Kakogod to

nekome može zvučiti nesimpatično, činjenica je, da je hrvatski narod, bez obzira na stranačku pripadnost, 10. travnja primio sa zadovoljstvom i oduševljenjem. Tu nisu bili u pitanju aspekti svjetske politike; nije bio u pitanju pronacizam ili antinacizam, prozapadnjaštvo ili antizapadnjaštvo. Tu je, jednostavno, bio u pitanju osjećaj, da je nastupila situacija, kad se može srušiti omražena tamnica Jugoslavija, i prirodan nagon, da se stvori vlastita država, svojstven svakom svjesnom narodnom kolektivu. 10. travnja je, objektivno uzev, pozitivan čin u životu hrvatskog naroda, a potpuno je druga stvar ono, što se je u Hrvatskoj, dijelom zbog utjecaja i djelovanja raznih sila i struja u svjetskoj politici, dijelom krivnjom hrvatskih vlasti, događalo poslije toga nadnevka.

Događaji su, naime, dan za danom dovodili u pitanje mnoga predviđanja i mnoge nade. Dan za danom bilo je očitije, da na polju vanjske politike ustaški režim nepokolebljivo i bez ikakve elastičnosti stoji uz Osovinske sile, da je rob svoje vjere u njihovu pobjedu, te da ne samo da ne predviđa, nego i najoštrijim sredstvima sprječava i suzbija rad na svakoj drugoj alternativi. Rimski ugovor djelovao je kao mač u srce na moral čitavog naroda, pa, naravno, i na moral časničkog zbora. Sve je vodilo k zaključku, da režim nema širih pogleda o svima mogućnostima, koje mogu utjecati na konačan ishod rata, te prema tome i na sudbinu države, te da će hrvatski narod dovesti u beizgledan, ili, u najmanju ruku, u vrlo težak položaj na koncu rata.

U okviru toga nije na odmet iznijeti ovdje jednu scenu, jedan mali intermezzo. Kad je, naime, NDH bila priznata od Bugarske i od Španjolske, koje su u to doba imale diplomatske odnose sa zapadnim Saveznicima (Bugarska i sa Sovjetskim Savezom), u hrvatskom Glavnom stožeru došlo se je na ideju, da bi to mogle biti dvije točke, s kojih bi se mogao imati uvid, šta se ne samo na političkom, nego i na vojničkom području događa na drugoj strani, da bi se oprezno i diskretno mogle uhvatiti veze sa Zapadnim Saveznicima, prikazati im, da se gledišta većine hrvatskog naroda ne poklapaju s gledištima režima, da postoji volja i mogućnosti, da se postepeno ostvari i efektivna kooperacija u zajedničkom interesu. Smatralo se je, da bi u tu svrhu za vojnog izaslanika u Bugarskoj trebalo odrediti jednog vrlo sposobnog i politički dobro verziranog glavnostožernog časnika, a u Madridu (gdje nije bilo predviđeno mjesto vojnog izaslanika) jednog isto tako sposobnog časnika u nekom drugom svojstvu u Hrvatskom poslanstvu. Kad je ta ideja, u nizu razgovora u užem krugu sazrela, sugerirao mi je Glavar Glavnog stožera, general Marić, da ja to predložim vojskovođi Kvaterniku. Ja sam to i učinio, prigodom jedne šetnje automobilom, s njim na samu. Vjerujući, naivno, da kao nepostredno potčinjeni imam pravo, dapače i dužnost, svome pretpostavljenom izložiti ideju, kao predmet za mirnu diskusiju, ostavljajući njemu, kao odgovornom, da je prihvati ili odbije, ja sam bez uvijanja iznio razloge, koji govore za taj prijedlog. Ja nemam literarnog talenta, da zorno oslikam reakciju Vojskovođe, koja je uslijedila. To je bila prava eksplozija iznenađenja, bacanje u lice optužbi, da smo i ja i svi koji tako nešto misle totalni ignoranti balkanskog tipa, nesposobni ocijeniti odnos snaga,

s bujicom prijetnji i mnogošta drugo u tom smislu. Pouka za sve nas bila je očita: Očekivati od vrhova bilo što, što izlazi iz okvira bezuvjetne njemačke pobjede, iluzorno je; raditi nešto u tom smislu pogibeljno je; dakle, ako se nešto u tom smislu radi, treba to raditi oprezno i diskretno i samo u najužem krugu sigurnih prijatelja i sumišljenika.

I na području unutrašnje politike, događaji su se razvijali tako, da je povjerenje časnika u režim danomice slabilo. Zatvaranje dr. Mačeka i drugih prvaka HSS, razoružanje Hrvatske Seljačke i Građanske zaštite, koje su odigrale važnu i pozitivnu ulogu u prvim danima života države, razbijanje drugih hrvatskih organizacija ili postavljanje komesara u iste, djelovalo je porazno. Vjera da između ustaškog režima i HSS postoji neka vrst tihe suradnje, izgubila se je. Nasuprot tome, postajalo je sve očitije, da ustaški režim ide za tim, da sebi osigura monopol vlasti, bez obzira na posljedice, i da se ne ustručava upotrijebiti i nasilne metode da eliminira sve potencijalne konkurentne za vlast, u prvom redu najveću hrvatsku stranku i legitimnog predstavnika većine hrvatskog naroda, tj. HSS.

Pojava buntovnika —najprije onih četničke, a nakon ulaska u rat Sovjetskog Saveza i onih komunističke tendencije— nije predstavljala iznenađenje. Računalo se je, međutim, da će pobune biti samo lokalne, da će u njima sudjelovati samo manjinski dio pravoslavnog pučanstva, potaknut od eksponenata beogradske čaršije, koji su nestankom Jugoslavije izgubili svoje privilegije, da će većina pravoslavaca ostati mirna, te da će se te manjinske pobune moći i suzbiti, kad se učvrsti hrvatski redarstveni, administrativni i vojnički aparat.

Ovakva predviđanja —ne samo u krugovima časnika, nego i općenito— pokazala su se s vremenom kao suviše optimistička. Vrijeme je na vidjelo iznijelo kompliciranu kombinaciju raznoraznih čimbenika, s kojima u početku nitko nije računao, ili je minimalizirao njihov mogući učinak, a koji su sudbonosno djelovali na razvoj i zamah pobune: držanje i intrige Talijana, koji su u ni od koga očekivanoj mjeri potpomagali četnike, pa i partizane, a paralizirali djelovanje hrvatskih vlasti i vojničkih postrojba u njihovoj zoni; neobično aktivnu propagandu Saveznika u korist pobunjenika i njihovu materijalnu potporu; pogrešna politika i vojnička taktika Nijemaca u borbi protiv pobunjenika, koja je vezala i rad hrvatskih postrojba i, konačno, kao zadnja karika u tom lancu, pogrešna politika hrvatskih vlasti, izražena u toleriranju samovoljnih, a katkada i od vrha odobrenih akcija pojedinih ustaških funkcionera protiv pravoslavnog pučanstva, pa katkada i protiv protu-ustaški raspoloženih Hrvata.

To je problem, razvikan pod imenom ustaških zločina, ustaških klanja i ekscesa, s kojim se još i danas, nakon 30 godina, svi neprijatelji Hrvata —kako komunisti u domovini, tako i srpska emigracija u zapadnom svijetu— obilato (i, nažalost, s dosta uspjeha) služe da ocrnjuju čitavi hrvatski narod i osporavaju mu pred svijetom pravo na samostalnost u vlastitoj državi. Prikazati taj problem u cijelosti, prelazi okvir ovog prikaza, a osim toga, manjkaju mi dokumentirani podaci i osobna iskustva,

jer sam ubrzo bio maknut s položaja, na kojem sam imao uvid u razvoj događaja te naravi. Prikazati to u cijelosti bila bi, u interesu hrvatske stvari, dužnost onih funkcionera NDH, koji, po položajima na kojima su bili, o tome više znadu, možda raspolažu i sa stanovitim dokumentima, i koji, u nekom smislu, snose i političku i moralnu odgovornost za to. Oni bi, dokumentirano, bez pretjerivanja i pristranosti, trebali prikazati politički i psihološki predhistorijat, koji je doveo do tog stanja, iznijeti otvoreno vlastite pogreške, kojih je bilo i koje ne možemo tajiti, uzroke istih, a paralelno s tim i ekscese, zločine i klanja, počinjena od naših neprijatelja nad hrvatskim narodom, tako da se dobije uravnotežena slika, a ne da povijest toga razdoblja bude svijetu prikazana jednostrano, od strane naših neprijatelja, ili od s našim prilikama nedovoljno upoznatih stranaca. Ja ću se ovdje ograničiti na prikaz takvih događaja u početnom razdoblju općenito, a posebno u pogledu, kako se je to odrazilo na razvoj i držanje Hrvatskog Domobranstva.

Ja sam u tom razdoblju bio Glavar Vojnog ureda vojskovođe Kvaternika, kao Ministra Domobranstva, i na mojem su se stolu danomice gomilala izvješća vojnih zapovjednika, oružništva i građanskih vlasti s raznih područja države o prilikama u dotičnom kraju i, među ostalim, o izgredima pojedinih ustaških funkcionera protiv pučanstva, sa zahtjevima, da se izdaju nalozi i odredbe, da se s tom praksom prestane. Analizirajući uzroke takvih ispada, možemo ih podijeliti u dvije grupe. U nekim krajevima, oni su ležali u reakciji hrvatskih nacionalističkih elemenata na nasilja i klanja, koja su od početka rata, tj. od 6. travnja, počinili srpski četnici, drugi ekstremni srpski elementi, pa, dapače, i neke postrojbe redovite jugoslavenske vojske nad hrvatskim pučanstvom od 6. travnja nadalje, kad su još velikosrbi živjeli u uvjerenju, da će «slavna» jugoslavenska vojska dugo vremena pobjedonosno odolijevati Nijemcima i da je došao moment, kad se bez ograničenja i bez odgovornosti može istrebljivati Hrvate. U nekim drugim krajevima to je bila psihološka reakcija hrvatskih ekstremista na muke i nasilja, koja su Hrvati trpjeli za vrijeme Jugoslavije. Ako, dakle, tražimo gdje je krivnja, objektivno se može tvrditi, da ista nije jednostrana, samo na ustašama, a još manje na Hrvatima u cjelini, nego da je ima na obim stranama i da duboke uzroke iste ne možemo pripisati situaciji toga momenta, nego ih treba tražiti dublje u prošlosti. No, bilo da su uzroci nemira ležali na jednoj ili drugoj strani, posljedice su bile uvijek iste, tj. svaki nered je popunjavao redove pobunjenika. Iz izvješća podređenih s terena se je vidjelo, da tamo vlada uvjerenje, da Poglavnik, Vojskovođa, Vlada i vrhovi u Zagrebu ne znaju šta samovoljni pojedinci rade na terenu, i da je dovoljno istima prikazati pravo stanje, te će onda oni ukloniti uzročnike izgreda i načiniti red. U Glavnom stožeru Domobranstva izrađen je bio konkretan prijedlog, da se točno odredi djelokrug vlasti, dužnosti i odgovornosti vojničkih zapovjedništava, građanskih vlasti i ustaških stožernika, logornika i ostalih funkcionera, te da se nitko ne miješa u djelokrug drugog. Suzbijanje pobune, da se povjeri isključivo područnim domobranskim zapovjedništvima, istima potčine i sve ustaške postrojbe na dotičnom području i odredi

način suradnje drugih vlasti. Osim pojedinačnih odredaba, kojima su se djelimično regulirala razna pitanja sporednog značenja, u tom pogledu nije učinjeno ništa.

Pri postrojavanju oružanih snaga države, ustaški režim je, imitirajući Nijemce i Talijane, usvojio dvostruki kolosjek: Hrvatsko Domobranstvo, kao redovitu vojsku, i Ustašku vojnicu, kao neku vrst stranačke vojne postrojbe. Ustaška Vojnica —manjinski dio oružanih snaga— bila je od režima u svemu favorizirana: u naoružanju, dodjeli opreme, smještaju, plaći i drugim privilegijama; Domobranstvo je stavljeno u drugi red. U pogledu borbenog kapaciteta, treba dati puno priznanje postrojbama Ustaške Vojnice; časništvo i momčad bili su nacionalno radikalizirani, borbeni moral bio je visok. Međutim, u borbama protiv pobunjenika, zapovjednici tih postrojba djelovali su većinom samovoljno, po svojem nahođenju, bez organizirane suradnje s domobranskim zapovjedništvima. Tako su one često puta vršile smjele operacije, razbile pobunjenike, osvojile stanovita mjesta ili položaje, postigavši brijantne taktičke uspjehe, ali, u okviru opće strateške situacije, ta su mjesta ili položaji bili neodrživi. Nakon uspjeha, one bi se vraćale u svoje garnizone, ostavljajući držanje tih prostora domobranskim postrojbama, na koje je onda padala krivnja i odgovornost, kad su zbog neodrživosti morali biti napušteni. Prvorazredni borbeni kapacitet tih postrojba bio je, tako, uludo trošen za lokalne taktičke i trenutne psihološke uspjehe, s minimalnim koristima u općem strateškom okviru.

Tako se je, već negdje ujesen 1941. stvorila apsurdna situacija: Na većem dijelu državnog teritorija bijesni građanski rat. Nijemci brane prostore, koji su od interesa za njih i komunikacijske linije, koje vežu te prostore, i za to upotrebljavaju i dio hrvatskih oružanih snaga. Državno vodstvo vodi proosovinsku politiku, u koju narod nema povjerenja i maćehinski se ponaša prema većinskoj, redovitoj vojsci, koja ustvari predstavlja oružani narod, i na kojoj leži glavni teret suzbijanja pobuna. Osim toga, ne pokazuje volje i sposobnosti da primijeni svrsishodnu politiku i opću strategiju za suzbijanje pobuna, te umjesto konsolidacije države, vodi neku vrst permanentne revolucije, što ide na ruku talijanskoj intrigantskoj politici i metodama komunističkih profesionalnih revolucionaraca za slabljenje države i popunjavanje redova pobunjenika. S druge strane, Hrvatsko Domobranstvo, kao redovita vojna snaga države, nije imalo dovoljno snaga, da brani sve prostore, a od vlade nikad nije dobilo određene direktive, što je s političkog i strateškog gledišta nužno braniti, a što se privremeno može napustiti, niti slobodne ruke, da spriječi djelovanje neodgovornih čimbenika, čiji su postupci pobunu potpirivali, umjesto da je smiruju. I konačno, uvjerenje većine časničkog zbora i momčadi (a i većine naroda), da je beskompromisna proosovinska politika državnog vodstva pogrešna i da će, u tom pogrešnom okviru, sve žrtve malo utjecati na sudbinu države na koncu rata, te da prema tome, uspjeh ili neuspjeh neke operacije njihove jedinice, u globalnom okviru ništa ne znači.

Eto, u tom razvodu braka između državnog vodstva i redovite oružane snage države leže uzroci, da su hrvatski časnici prestali očekivati, da će vodstvo naći izlaza iz te kompliciranе situacije, te su oni sami počeli tražiti puteve. Časnici, koji su u bivšoj jugoslavenskoj vojsci bili depolitizirani i slabo upućeni u kompliciranе trikove politike, zainteresirali su se sada za politiku i počeli su politički misliti. Dodir s mnoštvom pričuvnih časnika, intelektualaca, koji su u to bili bolje upućeni, kao i nova vlastita iskustva, stečena životom u hrvatskoj sredini, pridonijeli su tome, da su oni s više razumijevanja i dubine mogli prosuđivati politička zbivanja, njihove uzroke i njihove moguće posljedice.

Želim posebno naglasiti, da časnici sve do mojeg odlaska u siječnju 1944., a i kasnije, nikad nisu stvorili kakvu organiziranu konspirativnu grupu, sa svojom hijerarhijom, pravilima, obaveznim izvršenjem zadataka i slično. Suradnja se je vršila neprekidnom izmjenom misli, ideja, podataka, zajedničkom analizom situacije, bez obzira na čin i položaj, i onda je svaki smatrao svojom moralnom obavezom učiniti što mu je bilo moguće u okviru svoga djelokruga. Svaki iz vrhova u Zagrebu bio je u osobnoj i prijateljskoj vezi s nekima od svojih drugova u provinciji i na borbenim položajima, tako da su ideje i podatci strujali odozgo nadolje, i obratno, i obuhvatili praktično pretežnu većinu časnika Hrvatskog Domobranstva.

Naravno, prvi pogledi bili su upereni na HSS, koju je većina hrvatskih časnika smatrala legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda, unatoč tomu što ona nije sudjelovala u vlasti. Mada je dr. Maček bio zatvoren, a ostali prvaci iz vodstva HSS, npr. ing. Košutić, dr. Torbar, Pernar, Reberski, Smoljan, Andres i drugi, izolirani i povremeno i pritvarani, nadalo se je, da će oni, preko svojih veza s HSS-ovačkim prvacima, koji su sudjelovali u režimu, kao i s umjerenijim ustaškim prvacima, moći utjecati na vrhovno vodstvo države, pa i na pobunjenike na terenu, da se priječe izgredi i nasilja s obje strane. Treba imati na umu, da su kroz duže vrijeme i komunistički partizani, iz oportunizma, tražili veze s ljudima iz HSS na terenu, operirali u svojoj propagandi s povijesnim ugledom Radića i s ugledom u narodu dr. Mačeka, i bili spremni činiti koncesije ljudima iz HSS. Smatralo se je, nadalje, kao sigurno, da će ljudi iz HSS u zemlji uspjeti uspostaviti veze sa svojim prvacima u Londonu, i preko njih s budućim pobjednicima, Saveznicima, te da će se tako dobiti orijentacija i neke direktive za držanje i rad u našoj kompliciranoj situaciji.

Ovdje je potrebno reći nekoliko riječi o situaciji HSS u tome razdoblju.

HSS je svakako jedina demokratska stranka europskog kalibra u hrvatskoj političkoj povijesti. Njen demokratski značaj proističe iz činjenice, da se je ona do pune snage razvila povjerenjem hrvatskog naroda, koje joj je on uvijek davao pod najtežim prilikama terora, izbornih falsifikata, prevara i nasilja beogradske pseudodemokratske, a kasnije

monarho-fašističke čaršije. Demokratski značaj stranke —a ujedno i demokratska zrelost hrvatskog naroda —osjećala se je i u tome, što je snaga stranke uvijek rasla, kada je ona govorila i radila ono, što je narod u duši osjećao, a popuštala je u snazi u momentima, kad je njeno vodstvo učinilo po koji potez, koji se narodnom kolektivu nije sviđao. Na zadnjim izborima, godine 1935. i 1938., ona se je pretvorila u općenarodni pokret. Povjerenje čitavog hrvatskog naroda stranka je dobila na bazi hrvatskih *nacionalnih* težnji, a ne na bazi socijalnog programa HSS.

Neposredno pred rat stranka je putem Sporazuma ostvarila Banovinu. Ova se je, objektivno uzevši, u ondašnjoj međunarodnoj situaciji, kad je zbog opasnosti od Hitlera (a za nas Hrvate još više od Mussolinija) moralo ići oprezno, mogla smatrati kao prvi korak k nacionalnom oslobođenju od Beograda, kao jedna etapa k tome cilju, dakle kao racionalni, logični i u datim prilikama svrsishodni politički potez za *dotični povijesni moment*. No, puč srbijanskih časnika od 27. ožujka 1941., koji nije bio uperen samo protiv Pakta, nego i protiv Sporazuma, stvorio je NOVU povijesnu situaciju, koja je imperativno zahtijevala NOVE PUTEVE i NOVE ODLUKE. Stranka je, međutim, ignorirala tu provokaciju velikosrpstva i produžila staru politiku sporazumijevanja s Beogradom. Rat i brzi raspad Jugoslavije stvorili su opet NOVU povijesnu situaciju, gdje su opet bile potrebne NOVE odluke. Iako su vodstvu stranke bile poznate sve slabosti jugoslavenske vojske i njena nesposobnost za vođenje modernog rata, te prema tome i mogućnost okupacije Jugoslavije —dakle, i hrvatskih krajeva— od strane Osovinskih sila, ništa nije bilo promišljeno i pripremljeno šta da se radi u takvoj situaciji, te ni stranački prvaci, niti organizacije stranke, niti hrvatski narod nisu imali nikakvih smjernica. Dr. Maček odmah je bio zatvoren od ustaša, pojedini prvaci su se, bilo iz idealnih motiva, bilo pod pritiskom sile, bilo iz oportunizma, priključili ustašama ili partizanima, a narod, koji je s oduševljenjem prihvatio Hrvatsku Državu, ubrzo je sa zdravim instinktom uvidio, da ustaše istu vode pogrešnim putem, izložen pritiscima s desna i lijeva, tražio je putokaz od stranke, koga nije bilo. Temelj snage stranke, tj. narod, postojao je, ali nije postojalo organizirano vodstvo, da izrabi taj potencijal. Tek kasnije, u godini 1942., kad je pritisak Ustaškog redarstva popustio, počeli su djelovati kao vodstvo HSS ing. August Košutić, prof. Lujo Tomašić i dr. Ivanko Farolfi, zamjenik zastupnika HSS za kotar Vis, koji je tada bio u Zagrebu. Kako je stan ing. Košutića bio pod paskom, a prof. Tomašić živio skriven u jednom stanu u Klaićevoj ulici, glavnu djelatnost obavljao je dr. Farolfi. S njim su bili u vezi mnogi domobranski časnici, i s njim, kao i s ostalom dvojicom, stupio sam u vezu i ja nakon povratka s Istočnog bojišta.

Tu potencijalnu snagu HSS u hrvatskom narodu osjetili su i Nijemci i četnici i partizani, i svaki od njih pokušao ju je na svoj način iskoristiti.

Od strane Nijemaca, dodiri s HSS nisu postojali samo od strane generala Glaise von Horstenau, kako se općenito smatra, nego i od strane drugih vojničkih zapovjednika, pa i od političkih čimbenika. Njihov je cilj bio osposobiti hrvatske oružane snage, da na sebe prime ulogu suz-

bijanja pobuna na čitavom hrvatskom prostoru, ili, u najmanju ruku, da budu u stanju osigurati komunikacije s Balkanom i stanovite objekte od ekonomske važnosti za Nijemce. Oni su uvidjeli, da se to ne može postići kroz ustaški režim i Ustašku Vojnicu, i ispravno ocijenili, da to neće moći učiniti ni HD, dok vlada nepovjerenje između istog i ustaškog režima, da je HD politički i psihološki vezano za HSS i da samo prisustvom stranke u vladi NDH može doći do bitne izmjene i u vojničkoj situaciji. Razgovora je bilo više u toku godina 1942. i 1943. Nekoliko sastanaka između njemačkog predstavnika Neudorfa i ing Košutića (katkada i dr. Torbara) održano je u stanu pok. generala Pere Blaškovića u Gajevoj ulici, koji je u tim razgovorima zastupao HD. Razgovori su vođeni u smislu, da HSS dozvoli nekolicini svojih predstavnika sudjelovanje u ustaškoj vladi, na što bi Nijemci pritiskom ishodili pristanak dr. Pavelića, gdje bi onda ti predstavnici nametnuli svoj utjecaj, uveli pomirljiviju politiku prema pravoslavnom pučanstvu, pojačali organizaciju HD i tako pridonijeli ostvarenju mira i reda na hrvatskom području. Druga je varijanta bila stvaranje nove vlade od umjerenih ustaša i stručnjaka, bez dr. Pavelića, koju bi HSS pomagala bez izravnog sudjelovanja.

Pregovori nisu doveli ni do kakvih rezultata. Ing. Košutić, koji nije vjerovao u njemačku pobjedu, nije želio kompromitirati stranku kao kolaboratora i nije htio donijeti nikakve odluke bez pristanka dr. Mačeka, s kojim je svaki dodir bio onemogućen. Dr. Pavelić opirao se je svakom pokušaju slabljenja ustaškog režima i u tome nalazio punu potporu njemačkog poslanika Kasche-a i ministra Ribbentropa.

Dodire s HSS i HD tražio je i Draža Mihajlović. U toku 1942. i 1943. dolazili su tajno u Zagreb njegovi izaslanici. Razgovore s njima vodio je dr. Farolfi, a od strane HD puk. Stjepan Mateša. Ja u tim razgovorima nisam sudjelovao. Uspjeha nije bilo iz više razloga. Četničke snage na hrvatskom teritoriju sastojale su se od svega nekoliko odreda, koji su svi od reda bili u formalnoj kolaboraciji s Talijanima ili Nijemcima, a osim toga, odgovorni za pokolje hrvatskog katoličkog i muslimanskog življa. Nikakve političke garancije nije Draža bio voljan, a niti bio u stanju dati. Suradnja HSS i HD s njim samo bi njemu poslužila, da pojača svoj kompromitirani položaj, bez ikakve protuusluge za Hrvate.

Drugačija je bila politika partizana prema HSS i HD. Njihova je stalna bojazan bila, da bi se HSS mogla aktivirati, uspostaviti vezu sa Zapadnim Saveznicima, da bi je ovi, kao antikomunističku i demokratsku snagu, prihvatili i politički podržali i preko nje dobili na svoju stranu HD. To bi bio udarac, ne samo za njihov politički utjecaj, nego bi bitno oslabilo i njihove vojničke snage, jer bi mnogi nekomunistički elementi u NOV prešli u redove domobrana, a svakako i najveći broj novih pridošlica iz redova Hrvata.

U tom cilju, partizani su primjenjivali dvostruku taktiku. Na terenu, u hrvatskim krajevima, oni su u prvo vrijeme nastupali kao pristaše i simpatizeri HSS. Na njihovim sastancima, govorilo se je u duhu Radićeve ideologije i visjele su hrvatske zastave i slike Radića i Mačeka. Nastojali su pridobiti lokalne prvake HSS, bilo sitnim uslugama, bilo pritiskom.

Istovremeno su razvili propagandu u domobranskim postrojbama za prijelaz na njihovu stranu. Tek kasnije, kad među hrvatskim pučanstvom nisu imali vidnijih uspjeha, a osim pojedinačnih otpadništva ni u redovima domobrana, upotrijebili su drugu taktiku: otpočeli su propagandu protiv HSS i počeli tražiti dodire s domobranskim časnicima na vrhu, tj. u Ministarstvu i u Glavnom stožeru.

Tako su, među ostalim, u lipnju 1943. preko jednog prijatelja iz građanstva (čije ime iz razumljivih razloga ne spominjem), zatražili, da se ja sastanem s predstavnicima partizanskog Glavnog štaba, koji dolaze kao predstavnici Tita. Nakon savjetovanja s drugovima časnicima i s Ing. Košutićem, ja sam pristao. Izaslanici su se predstavili kao Žnidaršić i Brkić, no nisam siguran, da su to bila njihova prava imena. Na kasnije razgovore dolazio je samo Žnidaršić, jer je Brkić, navodno, bio ranjen u borbi. Razgovori su vođeni, s dužim ili kraćim prekidima, do prosinca godine 1943. Po sporazumu s vodstvom HSS i drugovima časnicima, ja sam zastupao slijedeća gledišta: HD je spremno stupiti u borbu protiv nazi-fašizma na demokratskoj osnovi. HD smatra, da ta borba nije predmet samo vojničkog, nego i političkog značaja. Dokaz za to pruža, među ostalim, i sama struktura NOP, koja ima svoju političku organizaciju, i NOV je samo vojničko oruđe političkog vodstva. Gledište časnika HD je, da u tome momentu, na hrvatskom narodnom području postoje dvije realne političke snage. U prvom redu, to je HSS., kojoj je hrvatski narod dao neosporivo političku legitimaciju i za koju časnici vjeruju, da —unatoč pojedinačnim otpadništvima među ustašama i partizanima, i unatoč udarcima, koja je pretrpjela— još uvijek predstavlja volju većine hrvatskog naroda. U drugom redu to je tzv. Narodni Oslobodilački Pokret, koji nema formalne političke legitimacije, no koji, unatoč tomu, predstavlja realni politički i vojnički čimbenik, koji nitko ne može i ne želi ignorirati. Prema tim gledištima, domobranski časnici smatraju, da je najbolji prirodni i demokratski put, da se te dvije komponente sporazume na zajedničkoj političkoj platformi, a HD će onda vjerno postupati po smjernicama te zajedničke volje. Dakle, od samog početka domobranski časnici nisu željeli donositi političke odluke na svoju ruku, niti voditi neku svoju politiku, nego su zahtijevali demokratsku političku osnovu. Partizanski predstavnici pak izbjegavali su razgovore s HSS i željeli razgovarati samo s domobrancima. Igra je bila očita: odvojiti domobranstvo od HSS i na taj način onesposobiti oboje: HSS bi ostala bez oslonca snage, a HD bez političkog oslonca.

Da bi se već jednom izišlo iz tog bespuća, domobranski časnici zajedno s vodstvenom trojicom iz HSS izradili su uvjete, pod kojima bi časnici HD bili spremni surađivati s NOP i pod kojima bi oni mogli jamčiti, da će se postepeno, prema lokalnim prilikama, ali u relativno kratkom vremenu moći prevesti glavninu hrvatskih oružanih snaga na stranu Saveznika. Glavni uvjeti bili su slijedeći:

1) Hrvatsko Domobranstvo surađivat će s NOV, tvoreći posebne jedinice, pod svojim časnicima i dočasnicima i s hrvatskim oznakama.

2) Radi jedinstva operacija postojat će u Glavnom štabu NOV po-

seban odjel HD, preko koga će se izdavati zapovijedi za operacije HD. Ujedno će ovaj odjel biti mjerodavan za osobna pitanja časnika, dočasnika i momčadi HD.

3) U postrojbama HD neće u principu postojati ustanova «političkog komesara». No, ako je to potrebno, da bi postojale jedinstvene postrojbene forme, u domobranskim postrojbama komesari će biti osobe, koje same jedinice izaberu, a neće biti imenovani odozgo.

4) Ukoliko bude pridolazio priliv novih boraca iz redova pučanstva, ostavlja se pridošlicama na volju, da se uvrste u jedinice NOV ili u HD.

5) Ukoliko na savezničku stranu bude prelazio veći broj jedinica HD, tako da one mogu vršiti operativne zadatke na većim područjima, utoliko će se s tih područja povlačiti za borbu u svojim zavičajnim krajevima snage NOV, koje su došle sa strane (Srbijanci, Crnogorci).

Partizanski Vrhovni štab ove je uvjete odbio, i nakon toga su prekinuti daljni razgovori. Tek tada su partizanski predstavnici dobili instrukcije, da stupe u vezu s HSS, i početkom prosinca ja sam Žnidaršića stavio u vezu s prof. Lujom Tomašićem. Do mojeg odlaska, 9. siječnja 1944., bila su 2 ili 3 razgovorra između njih. O daljem toku pregovora, koji su doveli do odlaska ing. Košutića k partizanima u godini 1944., meni nije ništa pobliže poznato.

DODIRI SA SAVEZNICIMA

Kao što je već spomenuto, pokušaj, da se sa Zapadnim Saveznicima uspostavi veza preko vojnih izaslanika u Sofiji i u Madridu, bio je energično odbijen od vojskovođe Kvaternika. No, postojala je nada, da će predstavnici HSS na Zapadu uspjeti uspostaviti vezu s domovinom. Vrijeme je, međutim, prolazilo i nikakve veze nisu bile uspostavljene. Niz poruka preko Švicarske i Vatikana od HSS i iz redova HD ostajale su bez odgovora i nije se uopće znalo, da li su stigle u prave ruke. Zamjerke i kritike, koje su padale na račun predstavnika HSS na Zapadu, bile su velike. Tek nakon rata, kad se je saznalo, da su sve izbjegličke vlade bile formalni zarobljenici engleskih političkih obavještajnih organa, te da je i veza s formalnim predstavnikom jugoslavenske vlade u zemlji Dražom Mihajlovićem bila mršava i pod strogom kontrolom Engleza, ove su zamjerke donekle ublažene. Povremeno dobiveno je nekoliko oskudnih i fragmentarnih podataka od Slovenca g. Avsenika, i to je bilo sve. Stanje, dakle, na Zapadu, ukoliko se tiče gledišta zapadnih velesila i također ukoliko se tiče rada i odnosa u izbjegličkoj vladi, predstavljalo je u domovini jednu nepoznanicu.

Negdje u jesen 1942. javio je g. Avsenik, koji je preko Vatikana bio u vezi s. g. Krekom, da Srbi u Londonu s dosta uspjeha dokazuju, da je za poraz jugoslavenske vojske u 1941. kriva izdaja Hrvata, i da hrvatski predstavnici nemaju materijala da te optužbe pobiju. Na zamolbu dr. Farolfia, odlučeno je, da se pokuša dostaviti u London dokumentirani materijal o stvarnim uzrocima sloma. General Prpić povjerio je tu dužnost

meni. Poslužio sam se s odgovorima, koje su na upitnik vojskovođe Kvaternika dali svi časnici i mnogi građanski činovnici o događajima, koji su se zbili u njihovom djelokrugu rada od puča 27. ožujka pa do kapitulacije, 17. travnja 1941. Takvih odgovora bilo je oko 1500. U Ministarstvu Oružanih Snaga stvoreno je povjerenstvo (pod puk. Gostićem), koje je te odgovore sredilo, klasificiralo i spremalo dokumentarni materijal za povijest. Povjerenstvo je utvrdilo, da oko 600 odgovora ima veliku povijesnu vrijednost, a oko 150 od tih da imaju izvanredan dokumentarni značaj.[1]

Izuzeo sam iz Ministarstva tih 600 odgovora pod izlikom, da ću časničkim pripravnicima u Središnjoj Domobranskoj Školi u Varaždinu održavati seriju predavanja o slomu Jugoslavije (koja sam predavanja i održao). Na temelju istih sastavio sam detaljan prikaz, s izravnim citarima i komentarima, o kaosu i bezglavlju, koji su vladali kod jedinica jugoslavenske vojske u svima dijelovima Jugoslavije, s posebnim naglaskom na događaje u jedinicama, koje su bile sastavljene isključivo od Srba i operirale u Srbiji i Makedoniji. Kako je moj prikaz obuhvatio oko 100 na stroju tipkanih stranica i dr. Farolfiu izgledao preopširan, sažeo sam isti materijal na oko 20 tipkanih stranica, te su u prosincu godine 1942. oba prikaza —i opširni i sažeti— u dva primjerka dostavljeni Mons. Juretiću u Švicarsku. Jedan primjerak bio je namijenjen dr. Krnjeviću, a drugi dr. Šubašiću. Ovaj ih je uputio u Vatikan, i prema tvrdnji Mons. Juretića, iz Vatikana su upućeni u London. Mi u domovini nismo imali potvrdu, da je materijal stigao u prave ruke. Pri nedavnom razgovoru s drom Krnjevićem, on mi je izjavio, da nije primio ništa, a ne zna, da li je primio dr. Šubašić. Svakako su došle u ruke Saveznika.

Od početka godine 1943. dr Farolfi tražio je u nekoliko mahova od nas časnika domobranstva odgovore na konkretna pitanja Saveznika o stanju u HD i o mogućnostima suradnje sa Saveznicima. Odgovori su bez odlaganja davani dr. Farolfiu. Kojim putem je on te obavijesti upućivao Saveznicima, nije nam on iz konspirativnih razloga nikad saopćio, niti smo ga mi to pitali. Tek početkom godine 1947. saznao sam, da su te obavijesti upućivane preko zubara dr. Pandakovića, koji je imao vezu s jednim savezničkim obavještajnim centrom u Švicarskoj.

U siječnju godine 1943. poslao je ing. Košutić obavijest dr. Krnjeviću u London o neuspjehu razgovora s delegatima Draže Mihajlovića i tražio upute, da li da se pregovori obnove i pod kojim uvjetima. Odgovora nije bilo.

Negdje koncem travnja 1943. uputio je general Prpić, Glavar Glavnog stožera HD, preko fra Dominika Mandića, u Rim izvještaj o stanju u HD, s porukom, da je isto u stanju pomoći stvaranju mostobrana u slučaju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji. Opet nije uslijedio nikakav odgovor.

Svi ti pokušaji veze sa Saveznicima bili su jednostrani: obavijesti su strujale iz Zagreba na Zapad, ali odgovora i konkretnih uputa s druge

[1] Dio toga materijala citirao je i dr Ferdo Čulinović u svojoj knjizi *«Slom stare Jugoslavije»*.

strane nije bilo. Iz oskudnih obavijesti iz neutralnih zemalja, kao i iz vijesti savezničkih radio-postaja dobivali smo utisak, da je opća tendencija: organizirajte se i čekajte; dobit ćete upute na vrijeme; ne s komunistima.

Tek u srpnju ili kolovozu 1943. stiglo je preko Carigrada pismo Huga Seaton Watsona prof. Luji Tomašiću (od prije su se osobno poznavali), u kojem on —među ostalim— predlaže, da se iz domovine uputi na Zapad netko od HSS i jedan ili više viših domobranskih časnika, dobro upoznatih sa stanjem u domovini, koje bi se dovelo u vezu s hrvatskim prvacima u Londonu i sa savezničkim organima, u svrhu, da se organizira suradnja HD u borbi protiv nazi-fašista. Ukoliko se odlazak tih ljudi ne bi mogao organizirati u Zagrebu, Seaton Watson je predložio, da bi Englezi pomogli, stavivši tim ljudima na raspolaganje uredne putnice, vize i svoje kanale za prijelaz u neutralnu Tursku, ili, kao drugu alternativu, da bi poslali podmornicu, koja bi ih u određeno vrijeme i na određenom mjestu na Jadranskoj obali prihvatila, prebacila na Maltu i onda dalje.[1a]

Razumije se, da je ova poruka primljena sa zadovoljstvom i kod HSS, i kod domobranskih časnika. Moment je izgledao povoljan. Talijani su bili na izdisaju i potpuno demoralizirani. Stvarno, nedugo nakon primitka pisma, uslijedila je talijanska kapitulacija. Nijemci su na području NDH bili oslabljeni, njihove trupe raštrkane, tako da su na mnogim područjima bile slabije od hrvatskih postrojba. Ako bi ove bile potpomognute od Savezničke avijacije, ili, još više, u slučaju Savezničkog iskrcavanja na Jadranu, otpor njemačkih jedinica mogao se je slomiti, Saveznicima stvoriti mostobran i otvoriti put u srce Europe. Vrhovi ustaškog režima bili su smatrani kao sporedni čimbenik. Opće poznato je bilo, da su oni izgubili povjerenje naroda i opravdano se je računalo, da bi se oni mogli bezbolno ukloniti, ako izgube njemačku i talijansku potporu, a HSS i HD dobije Savezničku. Bilo je vjerodostojnih podataka, da bi se mnogi iz nižih položaja Ustaškog pokreta pridružili HSS i HD; za neke ustaške postrojbe to se je pozitivno znalo. Poznavajući prilike na terenu, pretpostavljalo se je, da bi i partizani oslabili, jer bi dobar dio nekomunističkih elemenata iz njihovih redova prešao k HSS i HD.

Konačno, kad su već Englezi poslali poruku, izgledalo je, da s njihove strane postoji ozbiljna volja za suradnju. Ogromna većina političkih, demokratski nastrojenih, ljudi smatrala je Engleze personifikacijom zrele političke proračunatosti i hladnog realizma. Opće je mišljenje bilo, da oni za svaki dio svijeta —pa tako i za naš prostor— imaju politički solidno izobražene specijaliste, koji možda nisu u tančine upoznati s drugim problemima, ali koji dobro poznaju onaj prostor, koji spada u njihov djelokrug. Također je bilo opće mišljenje —i to ne bez temelja— da se u tadašnjoj političkoj i vojničkoj situaciji na našem prostoru engleski interesi, u općim crtama, poklapaju s hrvatskim, te da postoje logične

[1a] Pri nedavnom usmenom razgovoru s Mr. Seaton Watsonom, ovaj mi je izjavio, da on nije pisao to pismo, jer od godine 1942. nije bio na dužnosti, koja je trebala imati veze s HSS. On predpostavlja, da je to pismo u njegovo ime poslala osoba, koja je imala kanale za prebacivanje ljudi, spomenute u pismu.

pretpostavke i razumijevanje za suradnju s Hrvatima, jer ona, s engleske točke gledišta, istima pruža dvije koristi. Prvo, dala bi doprinos u borbi protiv nazi-fašizma, i drugo, uklonila bi komunističku pogibelj s toga prostora, tako važnog za osiguranje engleske «life-line», tj. linije Gibraltar-Suez. Nitko nije pravio iluzije, da bi Englezi nama pomogli iz nekog altruizma, ili zbog nekih apstraktnih moralnih ili etičkih razloga, ali nije bilo razloga pretpostaviti, da bi Englezi propustili suradnju s hrvatskim snagama, koja je u njihovom vlastitom interesu. Kao što će se kasnije vidjeti, ta je logika zakazala i —kao što se danas vidi— Englezi su slijedili put, koji je bio protivan hrvatskim, ali i engleskim interesima.

Po primitku pisma, HSS je odlučila, da ide prof. Lujo Tomašić. Od strane domobranskih časnika bilo je predloženo, da idem ja, i to iz slijedećih razloga: Ja sam osobno poznavao dr. Krnjevića, dr. Šubašića, dr. Bićanića, Jukića i dr. Jančikovića, za koga se je pretpostavljalo, da je također u Londonu, jer je bilo poznato, da je pred kratko vrijeme barkom bio prešao u Italiju. Nadalje, ja sam duže od svih časnika Hrvata (preko 6 godina) radio u beogradskom Glavnom Generalštabu, te osobno poznavao mnoge iz srpskih vojničkih krugova u Londonu i njihov mentalitet, što je mogla biti prednost u razgovorima ili sporovima s istima. Konačno, ja sam dobro govorio francuski, njemački i talijanski i dosta dobro engleski.

Ponuda Seaton Watsona odnoseća se za put u Tursku, nije prihvaćena, jer nije davala dosta detalja i u svojoj neodređenosti izgledala je opasna. Moje molbe, da u svrhu inspekcije odem do jednog hrvatskog zdruga, koji se je nalazio oko Jablanice u Hercegovini (te da se onda sklonim u jedno mjesto nedaleko Dubrovnika, očekujuci englesku podmornicu) odbio je ministar, general Navratil. Stoga je odlučeno, da ja odem jednim hrvatskim vojnim zrakoplovom, unatoč riziku, koji je ta alternativa predstavljala (eventualno otkrivanje na aerodromu pri odlasku, napadaj njemačkih lovaca zbog nenajavljenog leta, kao i napadaji Savezničkih lovaca, koji su u to vrijeme danomice letjeli nad područjem NDH).

Pripreme za odlazak bile su završene već u listopadu 1943., ali se je odlazak višekratno morao odgađati, bilo zbog nepovoljnih atmosferskih prilika, bilo zbog općenite zabrane letova, bilo da nije na raspolaganju stajao zrakoplov s određenim pilotom, satnikom Vladom Pavešićem.

Tek 7. siječnja ujutro javili su mi drugovi zrakoplovci (puk. Ivam Mrak), da će 9. siječnja u 8 sati ujutro za Borovo službeno letjeti zrakoplov Dornier, pilotiran po satniku Pavišiću, te da žurno zatražim odobrenje, da dobijem mjesto u istom. Zatražio sam i dobio 5 dana dopusta, zbog privatnih poslova za Borovo, i odobrenje, da koristim zrakoplov, zajedno s mojom suprugom. Želim napomenuti, da to odobrenje nije bilo ništa izvanredno, nikakav poseban privilegij, nego traženo i dobiveno na temelju općeg naloga, da se časnicima i članovima njihovih obitelji mogu odobriti letovi zrakoplovima za privatne poslove, kad zrakoplov nekud službeno leti, ako u njemu ima slobodnog mjesta. Odobrenje sam tražio i

za svoju suprugu iz razloga, što je bilo poznato, da su vlasti zatvarale u logore članove obitelji nekih časnika, koji su prešli k partizanima.

Od dokumenata iz službenog arhiva nisam ponio ništa iz više razloga. Nisam želio mojem odlasku dati obilježje krađe službenih dokumenata jedne strane i predaja drugoj —dakle, kao neke vrsti špijunska uloga. Nadalje, postojao je rizik, da me pri odlasku otkriju, i teško bi bilo opravdati držanje povjerljivih dokumenata pri odlasku na dopust. Konačno, sve što je bilo potrebno za razgovore o suradnji sa Saveznicima, imao sam u glavi i s time i mogućnost, da kažem ono, što bude potrebno, i da prešutim ono, što ne želim reći.

Jedini dokumenti, koje sam sa sobom nosio, bile su 2 fotokopije i 3 ovjerena prijepisa ugovora četničkih zapovjednika s Nijemcima i s vlastima NDH, što je bilo od interesa pokazati Englezima, da se dokaže četnička kolaboracija s Osovinskom stranom. Osim toga, iz arhiva, koji je dr. Farolfi imao u jednom privatnom stanu, uzeo sam nekoliko dokumenata, koji su na drastičan način prikazivati četnička i partizanska krvološtva nad nevinim hrvatskim pučanstvom, sa svrhom, da se Englezima prikaže, da se za krvološtva ne mogu optužiti samo ustaše, nego da njih počinjaju i četnici i partizani. U slučaju bilo kakve sumnje, posjedovanje tih dokumenata mogao sam opravdati time, da sam za vrijeme dopusta, u miru, želio izraditi referat o vjerolomstvu četnika te o njihovim i partizanskim zločinima.

Konačno, na malim listićima papira, tankim kao cigaretni papir, u rukavici, imao sam pismo prof Luje Tomašića za dr. Krnjevića i maršalu Montgomery-u (jer smo svi vjerovali, da uz jadransku obalu operiraju samo britanske trupe) i pismo nepoznate mi osobe (tek poslije rata saznao sam, da je to bio zubar dr. Pandaković), za britanski Intelligence Service. U nuždi, mogao sam ove listiće sažvakati i progutati.

Po dolasku u Borovo i nakon kratkog zadržavanja tamo, pod izlikom da imam obaviti jedan posao u Zemunu, poletjeli smo u tom pravcu, i onda promijenili već unaprijed sračunatim kursom za Bari u Italiji, kamo smo stigli u 13,30 sati istoga dana. Spustili smo se na amerikanski aerodrom, začudo, bez ikakvih smetnja, mada je zrakoplov bio njemačke konstrukcije i mada smo u niskom letu (oko 150 m) preletjeli preko više vojničkih logora i više protuzrakoplovnih bitnica na položaju.

PRVI DODIRI SA SAVEZNICIMA

Po spuštanju, nitko se nije zanimao za nas. Kao anegdotičnu pojedinost, bez političke važnosti, zanimljivo je spomenuti, da je pilot satnik Pavišić po spuštanju odvezao naš zrakoplov i stavio ga u red s nekoliko desetina tamo nalazećih se američkih zrakoplova. Odmah je došla autocisterna s benzinom i pokušali su rezervoire zrakoplova napuniti benzinom, što smo mi odbili. Postojala je, dakle, stvarna mogućnost, da s američkim benzinom poletimo natrag u Zagreb, a da to nitko zapravo ne primijeti. Kasnije, za vrijeme internacije, čuo sam, da je zbog našeg

nesmetanog spuštanja bila provedena stroga istraga i da su odgovorni bili kažnjeni.

Nakon dugog čekanja, došao je jedan američki poručnik, koji je dobro govorio francuski. Njemu sam rekao, da sam hrvatski časnik, da sam došao u političkoj misiji i da ga molim, da me stavi u vezi sa svojim pretpostavljenim.

Oko 3 sata popodne došao je iz Barija jedan američki major i odveo me u jedan američki vojni ured. Tu sam bio primljen od jednog generala i jednog nižeg časnika, koji su me ukratko saslušali, ne sastavljajući pismeni protokol. Nakon saslušanja upitao me je general, da li želim ostati kod njih (Amerikanaca), ili želim da me stavi u vezu s Englezima. Moj je odogvor bio, da mi u Hrvatskoj ne pravimo razliku između Amerikanaca i Engleza, da ih smatramo jednim tijelom, te da, prema tome, ostavljam njemu na volju da odluči, kako smatra za najbolje. Kad je vidio, da imam pismo za maršala Montgomery-a, odlučio je predati me Englezima, i isti major, koji me je doveo, odveo me je u jedan engleski vojni ured. Tu je također slijedilo kratko usmeno preslušanje i odvođenje u jedan zbirni logor izvan Bari-a.

Danas, kad mnogo toga znademo o razlikama u gledištima između Engleza i Amerikanaca u pogledu naših problema, možemo se zapitati: ne bi li bilo bolje, da sam zaželio (i uspio) ostati kod Amerikanaca. No, ni danas se sa sigurnošću ne bi mogao dati određeni odgovor. Može se predpostatviti, da to na stvari ne bi bilo ništa izmijenilo. Danas znademo, da je čitava zona Balkana, uključivši i Jugoslaviju, Savezničkim sporazumom bila prepuštena Englezima. Amerikanci su i Dra Šubašića iz Amerike ostavili Englezima, kad se je radilo o uređenju jugoslavenskih problema. Vjerovatno ne bi ni sa mnom drukčije bili postupali.

10. siječnja ujutro saslušan sam od strane jednog engleskog kapetana. Tom prigodom ja sam mu saopćio, da sam donio šifru za prvi dodir sa sumišljenicima u domovini, i predao mu šifru, s 10 raznih ključeva.

Sudbina te šifre bila je za mene prvi uzrok za uzbunu, prvi znak da Englezi mogu biti neiskreni i da treba biti na oprezu.

Šifru sam sastavio ja sam. Kako nisam stručnjak za šifre, ona je bila jednostavna i svaka stručna služba mogla bi je odgonetati za kratko vrijeme. Stoga je bila namijenjena samo za prvi dodir sa sumišljenicima u zemlji. Pretpostavljali smo, da —ako do suradnje dođe— Englezi će dati i u zemlju dostaviti drugu, kompliciraniju šifru za daljnje dodire. Engleskom kapetanu objasnio sam, da je s prijateljima u domovini ugovoreno slijedeće:

Prvo, da se preko radio Bari, London i Kairo, među tzv. «posebnim porukama» emitira poruka «Đorđe je zdrav», što će za njih značiti, da sam ja sretno stigao k Saveznicima.

Drugo, da bih ja osobno želio čuti tu poruku.

Treće, da će u četvrtak 13. siječnja u 16 sati, na jednoj radio-postaji u Zagrebu u službi biti osobe našeg povjerenja, koje će na određenoj valovnoj dužini primiti radio poruku iz Bari-a, a u 20 sati, na jednoj

drugoj radio-postaji, druge osobe našeg povjerenja, koje će dati odgovor na našu poruku i vrijeme i način za daljnje veze.

U srijedu, 12. siječnja odveli su me u jedan vojnički logor i u tu sam, na radio-postaji u jednom kamionu čuo poruku «Đorđe je zdrav».

U četvrtak, međutim, nitko me nije zvao na sastavljanje radio-poruke, kako sam očekivao. Tek u petak, kad sam iz zbirnog logora bio preseljen u jednu vilu u Bari-u, sjedište FFS (Field Security Service), šef FFS (i moj novi domaćin), kapetan Faithfull, rekao mi je, da je jučer u 16 sati, prema mojem iskazu, emitirana jedna radio poruka u Zagreb, ali da u 20 sati nije bilo odgovora. Na moj upit, šta je poruka sadržavala i zašto je sastavljana bez mene, rekao je, da je javljeno samo, da sam ja stigao i tražene neke beznačajne vijesti. Tada sam mu se ja požalio, da mi takav postupak ne izgleda korektan i da, uostalom, ne vodi ničemu, jer je s prijateljima u Zagrebu ugovoreno, da svaka radio poruka mora sadržavati stanovite tajne elemente. Ukoliko bi ti manjkali, oni iz domovine ne bi odgovorili, sumnjajući, da se šifra nalazi u nepozvanim rukama. Kasnije je od mene u više mahova traženo, da dadem taj tajni umetak, no ja sam odbio dati ga, sve dok se ne raščisti situacija, da li sam zarobljenik ili potencijalni suradnik. Tu šifru spominje i dr. Biber (VUS, br. 1058).

Već od 10. siječnja bio sam danomice preslušavan. Preslušanja su vršili razni engleski časnici. Glavna tema bila je stanje njemačkih postrojbi na teritoriju NDH i uzgredno opće stanje u zemlji.

Kasnije, u internaciji, saznao sam od engleskih časnika, da je jedan od časnika, koji su u Bari dolazili sa mnom u dodir, bio tadanji kapetan engleske vojske Vane Ivanović. Ne znam koji je bio, jer je istih bilo više, a osobno ga ni prije ni poslije nisam imao priliku upoznati. Ne znam, da li me je ispitivao, ili sa mnom bio u dodiru po nekom drugom poslu. No, u svakom slučaju ta obavijest ostavila je na mene mučan utisak. Nepojmljivo mi je bilo —i još sada je— da on, kao Hrvat (ili Jugoslaven) nije našao za potrebno, da mi se obrati s kojom hrvatskom riječju, ne povrijedivši nijedan službeni propis ili tajnu, nego je hinio neznanje hrvatskog i obraćao mi se na stranim jezicima. Ako mu je, recimo, bilo iz kojih razloga, bilo zabranjeno, da sa mnom saobraća na hrvatskom jeziku, mislim da je mogao zamoliti, da netko drugi obavi povjerenu mu zadaću. U gospodskoj i civiliziranoj sredini, kao što je engleska, svi bi takvu molbu razumjeli. Ako je pak želio perverzno uživati, da on, s visine britanskog kapetana, govori sa mnom, kad sam bio u položaju zarobljenika, onda je uspio, ali je s tim pokazao ružnu crtu svoga značaja.

12. i 13. siječnja kasno uveče (ili možda 13. i 14. — nemam točno zabilježeno) odveden sam u ured brigadira McLeana. On se je živahno zanimao za suradnju HD s NOV, i to po mogućnosti odmah. Glatko je odbijao moje gledište, da je suradnja s NOV moguća i s hrvatske strane poželjna, da je to zapravo svrha mojeg dolaska, *ali ne u obliku bezuvjetnog uključenja HD u NOV,* nego na temelju jedne političke platforme, koja bi se izradila sa Saveznicima i predstavnicima Hrvata u Londonu. On je vidio samo vojničke probleme neposrednog momenta, borbu protiv

Nijemaca, i nije htio ništa čuti o političkim problemima, koji su vezani uz borbu na vojničkom području. Njegovo je gledište bilo do krajnosti simplističko: Tito je jedini, koji se stvarno bori protiv Nijemaca. Svi drugi samo kompliciraju stvar i štete borbi, unoseći u to političke i ideološke probleme. Jedino ispravno rješenje za svakog tko se hoće boriti jest pristupiti NOV, i to bez odlaganja. Ništa nije htio ni čuti o HSS, o dodiru s hrvatskim predstavnicima u Londonu, ni o kakvoj političkoj platformi. Kako su njegova i moja gledišta bila diametralno suprotna, i kako ja, po svojoj savjesti nisam mogao pristati na bezuvjetno uključenje HD u NOV —drugim riječima, na jednu bezuvjetnu kapitulaciju— a on nije htio razmjeti moje razloge, razgovori su ostali bez rezultata. Kasnije sam saznao, da je on slijedeću noć, iza drugog razgovora, padobranom bačen u blizini partizanskog Glavnog štaba. U čitavom svojem kasnijem djelovanju, brigadir McLean bio je beskompromisni svjesni zagovornik Tita i partizanske stvari i svjesni ili nesvjesni neprijatelj Hrvata.

2-3 dana nakon preseljenja iz zbirnog logora u vilu u Bari, došao je k meni jedan engleski kapetan i predstavio se je kao kapetan Clissold. Govorio je dobro hrvatski i rekao mi je, da je prije rata boravio u Beogradu i Zagrebu. Zanimao se je —kako on reče, samo iz osobnih razloga— za prilike u Zagrebu i za neke svoje poznanike, od kojih sam ja neke poznavao i mogao mu nešto reći, a neke uopće nisam poznavao. Pri rastanku ponudio mi je —ako me zanima— svježanj zadnjih emisija partizanske radio-postaje Slobodna Jugoslavija. Kad sam ostao sam i počeo čitati emisije, postalo mi je jasno, da mi ih je dao na čitanje sa svrhom, da me uplaši. Jer, pored izvještaja o borbama, u emisijama su danomice donošeni napadaji na mene pod naslovom «Komentari begstva pukovnika Babića». Tu me se je nazivalo «ustaški krvnik», «Pavelićev pandur», «krvavi pukovnik», «ratni zločinac», «predstavnik domaće reakcije za vezu sa stranom» i tražilo moje izručenje, da mi sude «narodi Jugoslavije».

Kapetan Clissold mi je i slijedećih dana donosio emisije Slobodne Jugoslavije. Na moja pitanja, šta će biti sa mnom, odgovarao je neodređeno, ali s pesimizmom, da bi onda, onako uzgred, spomenuo, da bi se moj osobni položaj mogao za mene vrlo uspješno riješiti, ako bih ja stupio u njegovu službu, koja je propagandna, i gdje bih ja mogao korisno poslužiti zajedničkoj stvari, pozivajući domobrane preko radia za borbu protiv Nijemaca. Drugim riječima, opet neke vrsti bezuvjetna kapitulacija, slično kao što ju je zamišljao i brigadir McLean. Kad sam to odbio bez prethodne političke platforme, prestao je dolaziti i prestao slati mi emisije Slobodne Jugoslavije. Možda su i partizani prestali baviti se sa mnom u svojim emisijama, te nije više bilo materijala, da mi slabi moral.

Prvi službeni izvještaj o mojem dolasku uputio je britanski ambasador pri jugoslavenskoj vladi u Kairu, Mr Ralph Stevenson, britanskom *Foreign Office*, 20. siječnja 1944.[2]

Izvještaj (u prijevodu) je slijedeći:

[2] F.O. 371 (42245) R 1040/8/92 (1944).

«VAŽNO
TAJNO»

Jedan hrvatski časnik, imenom potpukovnik Babić, stigao je nadavno u Bari iz Zagreba u zrakoplovu Dornier u pratnji svoje supruge.

2. Preliminarnim ispitivanjem ustanovljeno je slijedeće:

(a) On je viši časnik Domobranstva i bio je udijeljen kao časnik za vezu s njemačkim snagama.

(b) On je bio zapovjednik Izobrazbenog logora u Stockerau, blizu Beča, posjetio je rusko bojište i bio je u Berlinu zadnjeg mjeseca.

(c) Tvrdi, da mu je povjerena važna politička misija od strane jedne grupe viših domobranskih časnika i stanovitih vođa HSS. Odbija, da o tome diskutira bilo s kojim britanskim časnikom. Tražio je, da bude poslan u London na razgovor s Krnjevićem. Također želi vidjeti Jančikovića.

(d) Ne želi se sastati ni s kojim predstavnikom Kraljevske Jugoslavenske Vlade, niti s partizanima. Izjavljuje, da, ako bude poslan u Kairo, neće govoriti, kao i da nije voljan dati bilo kakve vojničke informacije, dok njegov status kao emisara ne bude određen.

(e) Premda spominje svoje dodire s grupom vođa HSS, posebno s Košutićem i Tomašićem, priznaje, da on sâm nije član HSS.

(f) Tvrdi, da je njemački vojnički predstavnik u Zagrebu, general Glaise von Horstenau, anti-nazi, i da Babić ima jednu tajnu poruku od Generala.

3. Značajno je, da je Babić upoznat s prisutnosti Jančikovića u Bari-u (ukoliko se tiče dodira ovog posljednjeg s neprijateljem, molim vidjeti moje izvješće br. 30).

4. Britanski časnik za vezu u partizanskom Glavnom štabu (brigadir McLean, opaska J. B.) brzojavio je, da Tito traži, da se Babić uhiti kao ratni zločinac. Ovaj brzojav također povrđuje spomenuto pod dva (a) i (b).

5. Želite li, da se Babića pošalje u London radi potpunijeg preslušanja? Ako ne, ja sugeriram, da ga se pošalje ovamo (tj. u Kairo) u tu svrhu. Bio bih Vam zahvalan za brzi odgovor.»

Citirao sam ovaj brzojav u cijelosti, jer u njemu ima niz pogrešnih podataka i shvaćanja. Tako:

Ad (c). Nije točno, da sam odbio razgovarati o mojoj misiji s bilo kojim britanskim časnikom. Prije slanja tog brzojava, već sam razgovarao s brigadirom McLeanom, satnikom Clissoldom, a razgovori s puk. Rice (o tome kasnije) također su već bili u toku. Ostalo je točno.

Ad (d). Točno je, da nisam htio sastati se s predstavnicima kairske izbjegličke vlade i s partizanima. No netočno je, da sam odbio dati vojničke informacije. Informacije o njemačkoj vojsci sam dao, ali sam odbio dati o hrvatskim snagama, dok se ne riješi moj položaj.

Ad (f). Točno je, da sam rekao, da je general Glaise von Horstenau anti-nacist, ali ne shvaćam, otkud je došla tvrdnja, da ja nosim neku njegovu poruku. General Glaise, iz razumljivih razloga nije ništa znao o mojem odlasku.

Ad 3. Ne stoji, da sam ja «bio upoznat» s prisutnošću dr. Jančikovića u Bariju. Mi u Zagrebu smo znali, da je dr. Jančiković otišao u Italiju i pretpostavljali, da je mogao stići u Bari. Kad sam ja to spomenuo jednom od časnika, koji me je preslušavao, on sâm je potvrdio, da je dr. Jančiković u Bariu, i onda sam izrazio želju, da se s njim sastanem, što je odobreno. Uzgred rečeno, moje pozivanje na dr. Jančikovića škodilo

mi je, jer je on (što ja nisam znao) bio pod sumnjom, da je preko četnika bio u kolaboraciji s Nijemcima.[3]

Kopije ovog brzojava bile su poslane raznim britanskim političkim i vojničkim uredima, i svi su bili suglasni, da me se pošalje u Kairo (all agree that Babic should go to Cairo). Iz nepoznatih razloga, ipak nisam bio tamo poslan, nego preslušavam u Bariju.

POLITIČKI RAZGOVORI

Tek 15. siječnja pojavio se je čovjek, s kojim će se voditi razgovori o mojoj misiji i od koga je ovisila odluka. Predstavio se je kao pukovnik Rice iz Političkog odjela Savezničkog zapovjedništva za Sredozemlje.

Pukovnik Rice govorio je perfektno francuski i njemački i na tim jezicima naizmjernično su se vodili razgovori. Ovi bi obično trajali 2-3-4 dana, onda bi on za 2-3-4 dana izostao, navodno radi referiranja svojim pretpostavljenim u Kairu, i tako naizmjenično. On je bio visoko naobražen čovjek, ali nije odgovarao onakvom tipu stručnjaka, kakvi se sreću u britanskoj političkoj praksi, tj. čovjeka, koji u tančine pozna probleme na prostoru, koji spada u njegov djelokrug, i snage koje tamo djeluju. To puk. Rice nije bio. Ne znam, da li je ikada bio u Jugoslaviji. Nije govorio nijedan jezik naroda Jugoslavije i samo je amaterski bio upoznat s poviješću, kulturom, međusobnim odnosima naroda, mentalitetu istih i političkim snagama, koje tamo djeluju, i sve to nekako skučeno i svedeno na tadašnju situaciju u zemlji, bez veze s prošlošću te, dakle, i bez pravog poznavanja uzroka, koji su do tadašnje situacije doveli i, dakako, bez pravih ideja, kako da se iz nje izađe. Jednom riječju, on se je osjećao izgubljen u kompliciranom mozaiku jugoslavenskih problema. Moja izlaganja on je s pažnjom slušao, katkada bilježio, po potrebi tražio nadopune i objašnjenja, ali nikad nije neposredno reagirao svojim protuargumentima ili idejama. Protuargumenti ili odgovori —kad je to smatrao potrebnim— uslijedili bi tek nakon njegovog povratka iz Kaira, i onda je bilo očito, da isti potječu iz propartizanskih ili pročetničkih krugova. Naravno, da je on te argumente iz nepoznavanja stvarnosti uzeo kao svoje, ili u najmanju ruku dao im veću važnost, jer potječu iz «prijateljskog» izvora, nasuprot mojoj argumentaciji, koja je a priori sumnjiva, jer dolazi iz «neprijateljskog» tabora.

Već prigodom prvog razgovora došlo je do neugodne situacije. Ja sam, naime, spomenuo pismo Hugha Seaton Watsona prof. Luiji Tomašiću, u kojem on, među ostalim, moli, da se netko pošalje k Saveznicima, i obećava, da će odaslane osobe biti dovedene u vezu s hrvatskim predstavnicima u Londonu. On je zanijekao, da je takav poziv uopće postojao. Ja sam, naravno, molio, da se ta stvar raščisti, da ne bi izgledalo, da je to izmišljeno, bilo s moje strane, bilo od strane HSS kao jeftini trik.

[3] «Imamo dokaze, da je Jančiković kolaborirao s četnicima i tako neizravno mogao biti u dodiru s Nijemcima». F.O. 371 (44270) R5953/11/92.

Tek nakon nekoliko dana, nakon njegovog povratka iz Kaira, on je priznao, da je pismo postojalo i potvrdio njegov sadržaj, ali je napomenuo, da se je u međuvremenu između odašiljanja pisma i mojeg dolaska *politička situacija promijenila u tolikoj mjeri, da su čak i osobe, koje su dotadanju politiku vodile i poslale pismo, smijenjene i zamijenjene drugim osobama, koje će voditi drugu politiku.* Dodao je, da u promijenjenim prilikama ima malo izgleda, da će mi se dozvoliti sastanak s dr. Krnjevićem ili drugim predstavnicima Hrvata u Londonu, te da ću morati odlučivati se sâm. Kakva je ta nova politika, to nije bilo moguće saznati od njega.

Tek nakon rata bilo je moguće shvatiti *dalekosežnost njegovih riječi.* Tada sam se češće sastajao s jednim bivšim engleskim časnikom, koji je nakon demobilizacije ostao u Rimu i koji je bio upoznat s mojim slučajem. Od njega sam saznao, da je «nova politika» bila odlučena na sastanku u Teheranu, u studenom 1943., kada je odlučeno, da se težište Savezničke politike u Jugoslaviji prebaci na partizanski pokret. Danas je to općenito poznata stvar.

Za razliku od brigadira McLeana i kapetana Clissolda, koji su rješenje vidjeli isključivo u izravnom uključenju HD u NOV, puk. Rice je u razgovorima višekratno predlagao dvije alternative, tj. priključenje k NOV, ili k izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi u Kairu. Treću alternativu, izravnu vojničku suradnju HD sa Saveznicima s političkim osloncem na HSS, nije htio prihvatiti.

Pukovniku Rice, ili, bolje rečeno, onima, pod čijim je on utjecajem stajao (jer ja imam dojam, da on nije imao vlastitih, samostalnih gledišta) bile su pred očima, u prvom redu, vojničke potrebe momenta, tj. borba protiv Nijemaca. Politički momenti, vizija budućnosti i pitanja, kako će se urediti odnosi naroda na tom prostoru, predstavljali su predmete sporednog značenje u tom času —predmete, koji se mogu ostaviti za kasnije. Kako je mišljenje većine bilo, da jedino partizani vode aktivnu borbu protiv Nijemaca, i da isti već imaju ustaljenu vojničku organizaciju i taktiku (što ja nisam nijekao), stav puk. Rice bio je, da je najlogičnije rješenje, da se HD jednostavno priključi NOV. On nije nijekao, da u partizanskom pokretu, istina, prevlađuje utjecaj komunističke partije, ali je vjerovao (ili bar je tako govorio), da tamo imaju utjecaja i druge stranke i struje, te da nakon rata neće doći do komunističke diktature, nego će se ostvariti demokratski poredak. Moje tvrdnje, da se komunisti više bore protiv potencijalnih domaćih konkurenata za vlast —četnika u Srbiji i HSS na hrvatskom području— nego protiv Nijemaca, on je smatrao pretjeranim i pristranim; ako je takvih akcidenata bilo, to su slučajni i u kompliciranoj domaćoj situaciji neizbježni slučajevi, a ne sistem, tvrdio je on. Njegovo je gledište bilo, da je Tito uspio ostvariti jedinstvo između Hrvata i Srba, što je dokaz, da će nakon rata Hrvati imati ravnopravni položaj u Jugoslaviji. Osim toga, Tito je Hrvat i partizanski pokret ima pretežno hrvatski značaj. Općenito uzevši, kompliciran nacionalni problem u Jugoslaviji bio je kod njega i u njegovim krugovima, kao s mačem presječen simplističkom teorijom: Četnici-

Dražinovci su Srbi; njihov pokret je srpsko-nacionalni. Partizani su Hrvati i partizanski pokret je pretežno hrvatski.

Za čuđenje je, da je i nakon sporazuma u Teheranu, puk. Rice —odnosno krugovi, koje je on predstavljao— nudio i drugu varijantu, tj. suradnju s vladom u Kairu i preko nje sa snagama Draže Mihajlovića u zemlji. On nije nijekao, da četnici na teritoriju NDH kolaboriraju s Nijemcima (ranije s Talijanima) i s ustašama, a u Srbiji da su pasivni i u vezi s Nedićevcima. Takve podatke imali su Englezi iz svojih vlastitih izvora i prije nego što su od mene dobili kopije ugovora o suradnji. On je smatrao, da su, unatoč tomu «Srbi» prosaveznički raspoloženi, da bi bilo potrebno «aktivirati» ih za borbu i da bi velik korak u tome smislu bio sporazum između Kairske vlade i HD. Taj bi sporazum —prema njemu— i Hrvatima donio koristi; s jedne strane, umanjila bi se pogibelj komunizacije nakon rata, a, s druge strane, zajednička borba zbližila bi Srbe i Hrvate i pojačala uvjete za demokratski poredak i nacionalnu ravnopravnost u Jugoslaviji nakon rata.

Što se tiče HSS, puk. Rice nije nijekao, da je ona uvijek za sobom imala većinu hrvatskog naroda. Priznavao je, da je ona demokratska stranka. No, isto tako kao brigadir McLean pri razgovorima u siječnju, on nije prihvaćao gledište, da bi ona, u tadašnjim okolnostima, mogla igrati političku, a u vezi s HD i vojničku ulogu u korist Saveznika. Konfuzija, koja je vladala u pogledu HSS, njezine snage u hrvatskom narodu, i uloge, koju bi ona mogla igrati, možda se najvjernije može prikazati, citirajući neke pasuse iz izvještaja Randolpha Churchilla, nakon njegovog posjeta Hrvatskoj. Iako je njegov izvještaj datiran 19. travnja —dakle, kad su moji razgovori s puk. Rice već bili završeni— njegovo je mišljenje zanimljivo, jer su identična gledišta vladala već davno prije toga. On kaže:

«...U grubim crtama, stranka je podijeljena u tri približno jednake grupe. Jedna surađuje s Pavelićem i ustašama. Jedna se je priključila partizanima. Jedna se je raspala i, kao Maček, pritajila što više moguće (has lain as low as possible).

Od nedavno, komunistički elementi među partizanima oštro napadaju Mačeka... Ja sam imao duge razgovore s četiri ili pet vođa za vrijeme mog boravka u Hrvatskoj. Dva najutjecajnija su Frol i Magovac... Ovi ljudi ne prihvaćaju komunističko gledište, da je Maček izdajnik. Ali oni misle, da s obzirom na stalnu nemogućnost, da on preuzme vodstvo, oni moraju raditi bez njega... Kad bi Maček želio i bio u stanju priključiti se partizanima, on bi bio prihvaćen, jer se priznaje, da njegovo ime još uvijek mnogo znači među hrvatskim seljacima. Ali njegov utjecaj pada (he is on a falling market) I nema sumnje, da su komunisti odlučni da ga diskreditiraju»[4].

Ovom izvještaju priključena je lista od 51 pristaše HSS, koji su se priključili partizanima, s nabrajanjem položaja, koje su prije imali u HSS i koje sada imaju među partizanima.

Sumišljenik Randolphov, brigadir McLean, upućujući njegov izvještaj Foreign Office, dodaje:

[4] F.O. 371 (44271) R. 7516/11/92 (1944).

«...Kao što Randolph naglašava, Maček je ustvari pao između dvije stolice. Većina njegovih pristasa su ili prišli Paveliću i Nijemcima ili partizanima, a ostatak i on sâm nisu u zadnje tri godine igrali nikakvu aktivnu ulogu i tako su izgubili postepeno veliki utjecaj, koji su prije imali. Pod takvim okolnostima, ja ne mislim, da se Mačeka može smatrati kao ozbiljnog rivala Titu u Hrvatskoj, jer većina njegovih pristaša, koji se nisu priključili partizanima, mogu se smatrati izdajicama zbog njihove manje ili veće kolaboracije s neprijateljem... Razlog za intensifikaciju partizanske propagande protiv Mačeka može biti u dolasku u Italiju u početku ove godine puk. Babića, časnika za vezu između Pavelića i Nijemaca, koji je doletio iz Zagreba, s ciljem, da stupi u vezu sa Saveznicima u korist Mačeka i stanovitih oklijevajućih elemenata među Pavelićevim snagama. Tito je, ja mislim, bio uzbuđen s viješću o njegovom dolasku, i uplašen, da bismo mi mogli pokušati sporazumjeti se s takvim elementima u Hrvatskoj neovisno od partizana»[5].

Mr Rose u Foreign Office imao je suprotno mišljenje. On na taj izvještaj stavlja slijedeću primjedbu:

«Prva stranica ovog izvještaja (Randolphovog, opaska I. B.) je sve, što je vrijedno pročitati. Njen glavni interes je što pokazuje: (a) da je Maček još uvijek dominantni hrvatski vođa, usprkos njegovoj dugoj šutnji. (b) da su čak i oni pristaše HSS, koji su se priključili partizanima još uvijek u srcu lojalni njemu. Nije čudo, da se Tito trudi (is busy) napadati tako jakog potencijalnog rivala. Ja se u tome ne slažem s brigadirom»[6].

Britanski parlamentarac Mr Riley postavio je 6. travnja 1944. upit Foreign Office:

«Da li Savezničke vlade ili Savezničko zapovjedništvo za Sredozemlje imaju kakve direktne kontakte s HSS ili s njenim vođama, koji predstavljaju veliku većinu hrvatskog naroda; i da li savezničke vlasti slijede politiku, da se uspostavi kooperacija između dr Mačeka, HSS i oslobodilačkih snaga maršala Tita u svrhu zajedničke akcije»[7].

Odgovor F.O. je glasio (u izvodu):

«Od onda (tj. od obrazovanja Purićeve vlade — opaska I. B.), osim slučajne korespondencije između Sir Alexander Cadogana i Dr Krnjevića, mi smo izgubili svaki izravan dodir sa strankom.... Kako nismo u izravnom dodiru s HSS, ne možemo reći, da 'slijedimo politiku uspostave kooperacije' između dvije strane. Mi smo nedavno, preko agenta 'C' iz Švicarske, primili vijest od Dr Farolfi-a i dr. Tomašića iz HSS iz Zagreba, pitajući, da li smo spremni uspostaviti dodir s HSS u Jugoslaviji posredstvom pukovnika Babića, i da li smo mi za kolaboraciju između HSS i Tita. S obzirom da je puk. Babić došao s kolaboracionističke strane, i s obzirom na otvorenu osudu istoga, kao i Jančikovića, od strane Tita, mi smo odlučili odgovoriti jednostavno, da smo mi pristaše kooperacije, ali da ostavljamo zainteresiranim strankama, da one same to urede... Titovo držanje prema HSS je dvojbeno. 'Slobodna Jugoslavija' ponovljeno je napadala Mačeka kao kolaboracionistu i svojevremeno tražila, da se Babić izruči kao ratni zločinac...»[8].

[5] Idem.
[6] Idem.
[7] F.O. 371 (44270) R. 5953/11/92 (1944).
[8] Idem.

Prelazi okvir ovog prikaza, a prelazi i moje mogućnosti prikazati britansku politiku toga vremena u svima njenim aspektima, i ocijeniti, koji su bili razlozi ovakvog držanja Britanaca prema HSS i Hrvatima uopće, i zašto su u svakom pojedinom momentu komunistički ili velikosrpski argumenti uvijek prevladali nad hrvatskim, dok su, objektivno uzev, brojne okolnosti govorile, da bi kooperacija s Hrvatima dala pozitivne rezultate ne samo za Hrvate —što je za britansku politiku moglo biti sporedno— nego za britanske interese na tom prostoru. Dublju analizu britanske politike toga razdoblja mogli bi —i trebali— bi dati drugi, bolje upućeni od mene. Ja sam se ovdje ograničio samo na prikaz činjenica, koje su neposredno utjecale na ishod moje misije.

Iako su razgovori puk. Rice sa mnom u Bariju trajali do kraja ožujka, on je već 19. veljače podnio izvještaj o tim razgovorima. Nije mi poznato, da li je o razgovorima, koji su vođeni nakon toga nadnevka, podnio naknadni izvještaj.

Taj izvještaj u doslovnom prijevodu glasi:

F.O. 371 [44249]R 3364/8/92 [1944]

RESUMEN

IZVJEŠTAJ PUKOVNIKA BABIĆA O PRILIKAMA U JUGOSLAVIJI

Prije sloma Jugoslavije Mačekova Hrvatska Seljačka Stranka bila je «zastavnik» političke borbe, koju je hrvatski narod vodio protiv Beograda.

2. Premda je Ustaški pokret bio malo poznat u masama hrvatskog naroda prije njemačkog napadaja u travnju 1941., većina naroda pozdravila je u to vrijeme pojavu Pavelića s osjećajem olakšanja, što se je Jugoslavija raspala.

3. Taj se je pak osjećaj izmijenio u gorko razočaranje, kada je postalo jasno, da ustaše, čiji su se redovi popunili sa svakom vrstom nepoželjnih elemenata, namjeravaju vladati zemljom bez naroda i, dapače, protiv naroda.

4. U ovom momentu Ustaški režim ima samo mali postotak naroda iza sebe. Pavelićevu užu kliku sačinjava grupa ustaških pukovnika, uključujući Moškova, Servatzya, Herenčića, Bzika, Pečnikara i Lisaka.

5. Prema procjeni hrvatskih i njemačkih vojničkih izvora, partizanske snage broje nekih 120 000-150 000 naoružanih boraca. Njihova vojnička organizacija je dobra. Oni uzimaju u obzir prirodu zemljišta, na kojem se bore, tradicije i boračke sposobnosti naroda i specijalne potrebe gerilskog ratovanja.

6. Vodstvo partizana je komunističko (Tito, Moša Pijade, Ribnikar, itd). U okviru partizanskog pokreta komunisti su jedina politička grupa s organiziranom i potpuno razvijenom političkom mašinom. Kao rezultat neospornog utjecaja komunističke partije, čitava organizacija partizanskog pokreta je temeljena na komunističkim načelima i pravilima. Komesari u vojničkim jedinicama imaju veći utjecaj nego njihovi zapovjedajući časnici i «Narodno Oslobodilački Odbori» po selima, gradovima itd. odgovaraju točno «Sovjetima». Cjelokupni propagandni aparat je pod vodstvom i nadzorom komunističke partije. Crvena zvijezda i srp i čekić usvojeni su kao partizanski emblemi.

7. Predstavnici drugih bivših stranaka u partizanskom pokretu (npr. Ribar,

otac, Smodlaka, Zečević, itd) imaju za sobom samo svoju osobnu reputaciju. Iza njih ne stoji nikakva organizacija. Oni nemaju ni mogućnosti, ni sredstava da stvore i vrše propagandu za svoje odnosne stranke. Oni su usamljeni pojedinci u sjeni komunističke partije. Iz tog razloga nema na partizanskom teritoriju stranačke djelatnosti u suglasnosti s normalnim demokratskim idejama.

8. Postotak komunista u partizanskoj vojsci cijeni se na 15-20 postotaka. Ostatak se sastoji od ljudi, koji su se priključili partizanima, da bi izbjegli njemački, ustaški ili četnički pritisak; da bi izbjegli služenje na Istočnoj fronti, ili slanje na prisilni rad u Njemačku; ili, jer su vjerovali, da je partizanski pokret zaista demokratski u svojoj naravi.

9. Proporcija komunista u partizanskim redovima postepeno se smanjuje, kako imaju gubitaka u borbama. Simpatije koje je narod u početku pokazivao prema partizanskom pokretu, opadaju iz raznih razloga, npr. opće uništenje nevojničkih objekata, prisilno novačenje mladih ljudi i žena, spaljivanje općinskih spisa i dokumenata, koji se odnose na privatno vlasništvo, itd.

10. Po mišljenju pukovnika Babića, partizansko vodstvo bi moglo u stanovitim okolnostima ignorirati želje naroda i pretvoriti Narodno Oslobodilački Pokret u partijsku diktaturu.

11. S druge strane, ako bi bilo moguće uključiti u Oslobodilački pokret druge narodne snage, koje, premda se žele boriti protiv neprijatelja, sada stoje po strani (Babić, izgleda, misli «Domobrane» i Hrvatsku Seljačku Stranku), stvorila bi se osnova za suradnju svih rodoljubnih elemenata i borbeni potencijal naroda pojačao bi se do te mjere, da bi invazija u Dalmaciji bila laki vojnički problem. To bi, ujedno, pomoglo ponovo uspostaviti potrebne okolnosti za normalni politički život nakon rata.

12. Među Hrvatima, četnici se smatraju najomraženijom srpskom organizacijom. U godini 1941. i u prvom dijelu godine 1942. četnici i partizani su kolaborirali. Kada su se njihovi putevi razišli, partizani su znatno pojačali svoje redove, zahvaljujući većoj sposobnosti njihovih vođa, dok se je četnički pokret raspadao. Jedna za drugom su četničke grupe zaključile pismene sporazume s Nijemcima, ustašama ili Talijanima.

13. Draža Mihajlović sa svojim stožerom i nekim malim grupama povukao se je u neaktivnost u planine zapadne Srbije i Sandžaka, dok su njegove jedinice, koje Saveznici smatraju «Jugoslavenskom Vojskom u Otadžbini», vezane ugovorima s Nijemcima, Talijanima i ustašama[9].

14. U hrvatskom narodu, jugoslavenska vlada u Kairu, koja je do sada slavila fiktivne četničke pobjede nad neprijateljem, identificira se s koncepcijom velikosrpske hegemonije u Jugoslaviji pod velom «jugoslavenstva».

15. Nakon eliminiranja hrvatskih i slovenskih predstavnika iz izbjegličke jugoslavenske vlade, ovoj nije ostao ni trag autoriteta ili reputacije u Jugoslaviji.

16. Ugled Kralja i Dinastije uzdrman je do tog stupnja, da se oni više ne mogu smatrati predstavnicima nekog političkog autoriteta. S druge strane, republikanska ideja učinila je veliki napredak.

17. Prema nepotvrđenim vijestima, održan je prošlog prosinca sastanak između Mihajlovića i Nijemaca, na kojem je postignut sporazum, da bi ovome bilo dozvoljeno mobilizirati Srbe i postrojiti jedinice, koje bi se, zajedno s Nijemcima i Nedićevim odredima, borile protiv partizana u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sandžaku i Makedoniji. Kao uzvrat za tu pomoć, Nijemci bi Mihajloviću predali na upravu Srbiju, Makedoniju, Crnu Goru, Sandžak, Bosnu-Hercegovinu i Srijem[10].

[9] Dokazano fotokopijama i prepisima ugovora.

[10] Ta je bila ideja Göringa, velikog prijatelja Srba, ali nije ostvarena.

18. Hrvatska Seljačka Stranka, koja je prije njemačke okupacije Jugoslavije vodila borbu hrvatskog naroda protiv Beograda, i koja je uspjela oko sebe okupiti i veliki broj Srba, bila je dekretom raspuštena, čim su ustaše došle na vlast. Dr. Maček je odmah bio interniran zajedno s obitelji. Neki drugi stranački vođe su bili zatvoreni, neki, dapače, ubijeni. Drugi, npr. dr. Tortić i dr. Berković, bili su pridobljeni od ustaša i njih je slijedio stanoviti broj manje važnih stranačkih ljudi. Većina, međutim, odbila je svaku suradnju i s ustašama i s Nijemcima.

19. Kada su partizani otpočeli svoje djelatnosti u Hrvatskoj, objavili su, da rade u suradnji s Hrvatskom Seljačkom Strankom. Na partizanskim sastancima visjele su, jedna pored druge, slike Staljina, Tita i dr. Mačeka. Kasnije, kad su partizani uvidjeli, da se vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke neće identificirati s njima, otpočeli su oštru kampanju protiv stranke i dr. Mačeka. Kada je pak taj napadaj protiv dr. Mačeka promašio donijeti željene učinke, u hrvatskom narodu kao cjelini, partizani su promijenili taktiku. Umjesto da napadaju vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke kao cjelinu, oni napadaju pojedinačno pojedine osobe među vođama. Partizani su izdali pismene upute, da se napadaji na dr. Mačeka potpuno obustave. To je stanje u ovom času.

20. Činjenica je, da su hrvatske mase ostale vjerne Hrvatskoj Seljačkoj Stranci, koju sada podupiru i oni Hrvati, koji su prije pripadali ostalim političkim strankama, i Srbi iz Hrvatske. Dapače, i Srbi iz Srbije upiru oči s povjerenjem u dr. Mačeka. Cjelokupno Hrvatsko Domobranstvo stoji solidno iza Hrvatske Seljačke Stranke.

21. Svi pokušaji, činjeni od strane Nijemaca i kasnije od ustaša, da predobiju dr. Mačeka i vodstvo Hrvatske Seljačke Stranke uopće, ostali su bez iznimke bez uspjeha. Zadnji pokušaj ustaša bio je u rujnu godine 1943.

22. Hrvatska Seljačka Stranka je postepeno obnovila svoju djelatnost, koju vodi mali izvršni odbor, koji se sastoji od Košutića, Tomašića, Farolfia i Smoljana. Nedavno su objavljene ilegalne novine, nazvane «Pravica», za seosko pučanstvo, i druge novine nazvana «Slobodna Hrvatska», za intelektualnu klasu[11].

23. Hrvatska Seljačka Stranka je danas jedina organizirana i politički nekompromitirana demokratska grupa na teritoriju bivše Jugoslavije. Ona bi mogla poslužiti, kada dođe za to vrijeme, kao osnovica za red i za «normalizaciju političkog života» u Jugoslaviji.

24. Brojčana snaga hrvatske regularne vojske (Domobrani) je oko 150 000 ljudi, a Ustaških formacija oko 30 000 ljudi. Ovi zadnji ovisni su od regularne vojske za opskrbu, zdravstvenu službu, transport, itd. Ustaše, premda bolje plaćeni, općenito uzev su nedisciplinirani.

25. Domobrani su sada u procesu reorganizacije, koja se vrši na zahtjev Nijemaca, i treba biti završena u svibnju 1944. Politička orijentacija Domobrana je antifašistička i većina časnika i momčadi su pristaše Hrvatske Seljačke Stranke. Katkada je bilo dosta slučajeva prebjegavanja domobrana k partizanima, no u zadnje vrijeme ti su slučajevi rjeđi. Osim toga, dobar dio onih, koji su prije prebjegli k partizanima, vratio se je k svojim jedinicama, jer su bili razočarani s iskustvima u partizanskim redovima. Domobranstvo, koje se protivi komunističkim tendencijama u partizanskom pokretu želi spasiti hrvatski narod od komunizma, i tako, dok službeno kolaborira s Nijemcima, pokušava održati ravnotežu, čekajući na povoljan razvitak događaja, da bi djelovalo kao nukleus za koncentraciju svih antifašističkih snaga, ili da konačno poduzme samostalnu akciju, koja ne bi vodila bratoubilačkom ratu.

26. Postoji stalni dodir između Domobranstva i vođa Hrvatske Seljačke

[11] Izdavali su ih prof. L. Tomašić i Ing Štefanac, tada još student.

Stranke. Sve političke odluke, koje bi u kritičnom času bile poduzete od Hrvatske Seljačke Stranke, bit će poduprte od strane domobrana.

27. Bugari se ponašaju s velikim obzirom prema srpskom pučanstvu u dijelovima anektiranim ili okupiranim po njima.

28. U Srbiji su prilike vrlo teške. Kao rezultat njemačkog terorizma, svaka misao na otpor ili političku djelatnost izumrla je, i široki slojevi naroda izgubili su kompas. Premda Nedić ne uživa veliki prestiž, narod priznaje, da je, zahvaljujući njegovoj kolaboraciji s Nijemcima, Srbija bila spašena od razaranja. U sadašnjem trenutku ne postoji u Srbiji autoritet, koji bi djelovao kao žarišna točka za narod, koji luta između nacionalnih tendencija i tradicionalnih simpatija za «Majčicu Rusiju», ne praveći razlike između prijašnje «Svete Rusije» i sadašnje komunističke USSR. Konačna odluka ne može se predvidjeti, jer će biti stvorena prema okolnostima momenta; tko prvi tamo dođe, toga će narod slijediti.

29. U toku godine 1943. bio je uspostavljen dodir između emisara Draže Mihajlovića i Hrvatske Seljačke Stranke. U toku diskusija delegati Mihajlovića formulirali su stanovite prijedloge, čiji je tekst, izgleda, među papirima, koje je donio pukovnik Babić. Pregovori su se ipak razbili, jer nijedna od dviju strana nije bila voljna pristati na zahtjeve druge strane, npr., s jedne strane, da Hrvatska Seljačka Stranka prizna Mihajlovića kao vrhovnog zapovjednika čitave jugoslavenske vojske, uključujući domobrane, a, s druge strane, da Mihajlović dezavuira sve četničke grupe, koje su bile odgovorne za masovna ubijanja hrvatskog pučanstva.

30. U 1943. bio je uspostavljan dodir između viših domobranskih časnika i partizanskih vođa, sa svrhom zajedničke borbe protiv Nijemaca. U srpnju, 1943. uspostavljen je kontakt s Titovim delegatima, ali izravni pregovori nisu bili nastavljani, jer su domobranski časnici stavili partizanske emisare u dodir s predstavnicima Hrvatske Seljačke Stranke sa svrhom, da se postigne sporazum između partizana i Hrvatske Seljačke Stranke. U početku prosinca bilo je odlučeno, da se održi sastanak između predstavnika Hrvatske Seljačke Stranke i partizanske Vrhovne komande, ali, kako su u to doba Nijemci otpočeli ofenzivu u kraju izabranom za taj sastanak, on je bio odložen. To je bilo stanje u momentu odlaska pukovnika Babića iz Hrvatske.

31. Pukovnik Babić zaključio je svoj izvještaj tražeći, da bude stavljen u dodir s dr. Jančikovićem u Bariu i s dr. Krnjevićem u Londonu, tvrdeći, da mu je od strane Hrvatske Seljačke Stranke i Domobranstva povjerena slijedeća zadaća:

(a) Da objasni Saveznicima i predstavnicima Hrvatske Seljačke Stranke vani sadašnju opću situaciju u Hrvatskoj.

(b) Da uspostavi vezu između Hrvatske Seljačke Stranke i Domobranstva pomoću pripremljene šifre kroz postojeće hrvatske radio-postaje.

(c) Da uspostavi dodir između Saveznika i Domobranstva za eventualnu suradnju na način i u vremenu, kako bude odlučeno od Saveznika.

(d) Da sebe stavi na potpuno raspoloženje Saveznika u slučaju, da ovdje postoje druge namjere od strane istih, nepoznate Domobranstvu i Hrvatskoj Seljačkoj stranci.

Gornji izvještaj popratio je Stevenson sa slijedećim svojim komentarom:

«...2. Pogledi pukovnika Babića su, naravno, sumnjivi, ali njegov izvještaj predstavlja interes, posebno ukoliko se odnosi na četničku kolaboraciju s neprijateljem, političke tendencije Partizanskog pokreta, prilike u Srbiji i političku ulogu, koju on zamišlja za HSS. Pukovnika Babića mišljenje o ovoj posljednjoj (tj. HSS, opaska I. B.) mogu u mnogome biti rezultat njegovih želja (wishful thinking»)[12].

[12] F.O. 371 (44249) R 3363/8/92 (1944).

U Foreign Office izvještaj je popraćen sa slijedećom primjedbom s potpisom «Rose»:

«Ima vrlo mnogo interesantnog materijala u ovom izvješću i moj je utisak, da on dosta točno (pretty accurately) predstavlja liniju i stanje u hrvatskom mišljenju»[13].

Izvještaj puk. Rice predstavlja prilično vjerno —istina u vrlo sažetom obimu— glavne stvari iz mojih razgovora s njime. No, osim onoga što je u izvještaju spomenuto, od *posebnog interesa* su neke stvari, koje su bile predmet razgovora i *koje ni jednom riječju nisu prikazane u izvještaju,* a to su:

Prvo: Puk. Rice je, nakon provjere u Kairu, *meni* priznao, da je postojalo pismo Hugha Seaton Watsona, no ta činjenica se *nigdje ne spominje*, ni u izvještaju, niti u popratnim pismima Stevensona, tako da, izgleda, nijedan od viših organa, koji su se bavili mojom stvari i imali mogućnosti donositi odluke, nije bio upoznat s tim važnim detaljem, što je, možda, moglo pridonijeti odbijanju više dozvole, da se sastanem s dr. Krnjevićem ili s drugim predstavnicima Hrvata u Londonu.

Drugo: U izvještaju se nijednom riječju ne spominju konkretni prijedlozi, koje sam ja iznio za suradnju HD sa Saveznicima, tako da je i u tom pogledu višim organima, koji su mogli donositi odluke, manjkala podloga za ocjenu stanja i za odluku.

Treće: Ja sam u razgovorima u više mahova spomenuo puk. Rice, da je negdje u ožujku godine 1943., pod imenom Petrović, u Zagrebu kao gost Nijemaca boravio partizanski izaslanik Vladimir Velebit, da je vodio razgovore s Nijemcima i, pored ostalog, istima *nudio suradnju partizana protiv Saveznika* za slučaj, da se isti iskrcaju u Dalmaciji. Puk. Rice nije u razgovorima pokazao interes, da se ta stvar dublje rasvijetli i, kao što se vidi, propustio je navesti je u izvješću.

Da hrvatski predstavnici u Londonu dugo nisu ništa znali o mojem dolasku, vidi se iz pisma od 11. veljače 1944. iz F.O. (potpis nečitljiv), upućenog Mr Rose u F.O., gdje se, među ostalim, kaže:

«Danas sam objedovao s Bićanićem. U razgovoru on mi je rekao, da je čitao, da je Babić prešao k Titu, a onda opet da je prešao k Saveznicima, i pitao me je, znam li gdje je Babić. Ja sam mu (istinito) odgovorio, da ne znam, ali da sam čitao obje verzije». Nakon što je Bićanic toj osobi opisao moju vojničku karijeru, pismo završava: «Bićanić mi je rekao, da je on osobno predstavio Babića dr. Mačeku, i on predpostavlja, da je Babić produžio održavati veze s HSS»[14].

Zabuna je nastala, jer je «Baseler Nachrichten» od 10. veljače prenio radio vijest Sovjetske Europske Službe na poljskom jeziku, da je:

«Ostavka Pavelićevog ministra vojske generala Navratila prouzrokovana bjegstvom puk. Babića, koji je prešao k jugoslavenskoj vojsci narodnog oslobođenja»[15].

[13] Idem.
[14] F.O. 371 (44245) R. 1040/8/92 (1944).
[15] Idem.

Razgovori s puk. Rice vođeni su do 29. ožujka 1944. Toga dana popodne pozvan sam u ured mojeg «domaćina», šefa F.S.S., kapetana Faithfula, i tu mi je jedan nepoznati viši britanski časnik saopćio, da je iz Londona došla definitivna odluka, da mi se neće dozvoliti sastanak s dr. Krnjevićem, te da se ja moram sâm odlučiti. Alternative, pred koje sam bio stavljen, su slijedeće:

«Slijedeće alternative su bile stavljene Babiću:
(a) Da se stavi u službu jugoslavenske vlade u Kairu.
(b) Da se stavi u kontakt s partizanima u svrhu zajedničke akcije.
(c) Da bude smatran kao bjegunac iz neprijateljske vojske i stavljen u logor ratnih zarobljenika».

O gornjim prijedlozima on je smatrao, da (a) uopće ne dolazi u obzir, a (b) da za njega nije privlačno, i stoga je izabrao (c)»[16].

Te alternative značile su s engleske strane neodržanje obećanja, izraženog u pismu Hugha Seaton Watsona, da će osobe, otposlane od strane HSS i HD, biti dovedene u vezu s hrvatskim predstavnicima u Londonu, a što se mene tiče, značile su moralni pritisak: ili kapitulirati, i biti oruđe neke neodređene i očigledno protuhrvatske politike, ili zarobljeništvo. Izabrao sam zarobljeništvo.

Par dana nakon toga prevezli su me, zajedno s mojom suprugom, u logor za civilne internirce u Paduli, na obali Tirenskog mora. «Gentlemenski» postupak sastojao se je u tome, što su nam dali stanovite privilegije, koje nisu imali ostali internirci: stanovao sam, zajedno sa suprugom (ostali bračni parovi bili su odvojeni) u odjelu zajedno s engleskim časnicima, nisam išao na prozivanje pri doručku, objedu i večeri; dozvoljeno mi je bilo slušanje radio postaja, uključivo hrvatskih (koje su se čule samo pri izuzetno povoljnom vremenu) itd. Iako su to, u teškom internirskom životu, bile olakšice, koje su olakšavale život, to je bilo sporedno, jer su mi «gentlemenski» oduzeli ono što je bilo najvažnije: *slobodu.*

U logorskoj kartoteci kao uzrok moga zatočenja bilo je navedeno «high level politics» (visoka politika).

S prijevozom u logor mislio sam, da je moja uloga završena do kraja rata. No, nije bilo tako.

[16] F.O. 371 (44241) R 16010/2/92 (1944).
Ovaj suhi, službeni prikaz ove scene, u bitnosti je točan. Prema mojim bilješkama, tok je bio slijedeći: Kad su mi postavljene gornje alternative, ja sam zamolio, da li bi bilo moguće da odgovor dadem u prisutnosti dr. Jančikovića, da bih imao svjedoka. Začudo, dotični časnik je odmah pristao, s napomenom, da nije siguran, da li će moći s dr. J. doći istog dana ili sutradan. Došao je sutradan i u prisutnosti dr. J. moj je odgovor bio: *«Priključiti se vladi u Kairu ne mogu, jer u njoj nema legitimnih predstavnika Hrvata, i iz drugih razloga, koji su bili višekratno iznijeti u toku razgovora.*
Stupiti u vezu s partizanima ne mogu na svoju ruku, bez suglasnosti hrvatskih političkih vođa u Londonu, jer to nije predmet samo vojničke, nego još više političke naravi. A vi, gospodo, radite sa mnom što gentlemeni rade s osobom, koja je k vama došla na vaš poziv.»

RAZGOVOR S DR. ŠUBAŠIĆEM

Krajem svibnja razbolio sam se i bio upućen u bolnicu. «Gentlemenski» su me Englezi uputili u englesku vojnu bolnicu u Nocera, dok su svi ostali internirci bili upućivani u jednu talijansku civilnu bolnicu, u poseban odjeljak ograđen žicom i pod stražom karabinijera i engleske vojne policije.

Čitajući novine, prvih dana lipnja, pročitao sam, da je dr. Šubašić dobio mandat za sastav nove izbjegličke vlade. Odmah sam od liječnika zatražio, da me se vrati u logor, na što je on, iako nevoljko, pristao. Po povratku u logor zatražio sam pismeno, da me se dovede u vezu s dr. Šubašićem. Odgovora nije bilo.

18. lipnja pred podne bio sam pozvan u zapovjedništvo logora i tu mi je saopćeno, da odmah nakon objeda dođem u zapovjedništvo s najnužnijim osobnim stvarima za jedan put od nekoliko dana. Na moje pitanje, kuda i u koju svrhu, slijedio je tipični engleski odgovor: Ne znamo.

Nakon objeda mi je zapovjednik logora predstavio jednog nepoznatog mi engleskog poručnika od Military Police, s kojim sam uskoro, jeepom, krenuo prema Salernu, kamo smo stigli predvečer. Nakon večere u jednoj časničkoj menzi s tim poručnikom i s jednim majorom, saopćio mi je taj major, da ćemo produžiti put u Casertu, gdje ću biti predan jednom drugom vojničkom uredu. Na moje pitanje, u koju svrhu, slijedio je isti odgovor: Ne znam.

U Casertu smo stigli oko 8 ½ sati navečer i s poručnikom sam išao od jednog vojnog ureda do drugog, sve do poslije polnoći, no nijedan ured nije —navodno— imao nikakvih podataka o meni i nije me htio preuzeti. Stoga je poručnik odlučio, da se ponovo vratimo u Salerno po instrukcije njegovih pretpostavljenih. Stigli smo tamo oko 4 sata ujutro i ostatak noći sam prospavao na divanu i jednoj kancelariji.

Iduće jutro vratili smo se ponovo u Casertu i tu je poručnik dobio uputu, da me ima predvesti i predati jednom uredu u Frascatti kod Rima.

Krenuli smo u Frascatti, i po cesti zakrčenoj kolonama topova, tenkova, teških kamiona i ostalih vozila, stigli smo tamo tek predvečer. Tu mi je jedan nepoznati kapetan (koji je, začudo, znao skoro sve o mojem dolasku u Bari) saopćio, da sam pogrešno upućen u Frascatti, da je pravo mjesto, gdje trebam biti predveden, Caserta, te da kod njega prenoćim i sutradan, da se vratim u Casertu. Na pitanje o svrsi mojeg putovanja, i on je odgovorio sa «ne znam».

Meni je bilo sumnjivo ovo lutanje i zahtijevao sam od kapetana, da me odmah vrati u Casertu, tako da tamo budem već sutradan ujutro. Nakon kratkog protivljenja, pristao je, pristao je i moj pratilac poručnik, s kojim sam u toku dva dana lutanja uspostavio normalne, prijateljske, ljudske odnose. Večerali smo, određen je novi šofer jeepa i krenuli natrag put Caserte, kamo smo stigli oko 3 sata u noći i ostatak noći opet sam prespavao na divanu u nekom uredu.

Nakon doručka, saopćeno mi je, da ću oko 10 sati biti odveden na odredište. Stvarno, oko 10 sati došao je jedan automobil i odveden sam

u jednu vilu, gdje mi je ususret izišao jedan gospodin, predstavio se je kao Šepić, tajnik dr. Šubašića, i rekao, da me «gospodin predsjednik čeka već nekoliko dana». Momentano da je u audijenciji kod admirala Cuninghama i treba stići za koji čas.

Za kratko vrijeme stigao je dr. Šubašić u pratnji britanskog ambasadora kod jugoslavenske izbjegličke vlade, Mr Ralpha Stevensona (koji se je, kao što smo vidjeli, u svakoj prilici nepovoljno izražavao o mojoj misiji, o HSS i Hrvatima uopće).

Izložio sam tok zadnjih dva i pol dana u detalje, da bi se vidjelo, da *lutanje sve do Frascatti-a nije bilo slučajno, nego da je bilo namjerno inscenirano, sa svrhom, da do razgovora s dr. Šubašićem uopće ne dođe, ili, ako dođe, da bude što je moguće kraći.*

Jer, dr. Šubašić mi je odmah rekao, da je zatražio razgovor sa mnom još prije svog odlaska na Vis radi pregovora s Titom. Englezi su mu tada rekli, da se ja ne nalazim u Italiji, nego «negdje na Bliskom Istoku». Dr. Jančiković mu je rekao, da to nije istina, i onda je dr. Šubašić zatražio osobno od zapovjednika za Sredozemlje, generala Maitland Wilsona, da se mene k njemu dovede, no zbog kratkoće vremena to —navodno— nije bilo moguće prije njegovog odlaska na Vis. Nakon povratka s iVsa, dr. Šubašić imao je —reče on— jednu čitavu večer slobodnu i namijenjenu za dugi razgovor sa mnom. No, nakon dvodnevnog lutanja, ja sam k njemu doveden *tek par sati pred njegov odlazak iz Caserte,* tako da je razgovor trajao od 10 ½ 13 ½ sati, najprije u salonu, a onda pri objedu u prisustvu Mr Stevensona. Razgovor je započet na engleskom, no kako je moj engleski bio spor, nastavljen je, s dozvolom Mr Stevensona, na hrvatskom.

Dr. Šubašića sam poznavao od prije, kad sam od rujna 1939. do veljače 1940. bio kao bolesnik na Očnom odjelu Vojne bolnice u Zagrebu. U to vrijeme dekretirali su se razni zakoni, koji su, prema slovu Sporazuma, na teritoriji Banovine Hrvatske mogli stupiti na snagu tek, kad ih Ban potpiše. Među tim zakonima bilo je i takvih, koji su imali vezu s vojničkim problemima. Sjećam se, npr., Zakona o rekviziciji za potrebe vojske, Zakona o civilnoj mobilizaciji, a bilo je i drugih. Ban je, prije potpisa želio saslušati mišljenje nekog vojnog stručnjaka. Prijatelji iz Zagreba spomenuli su mu moje ime, i on je zaželio da dođem. Od tog vremena sam češće dolazio u Banske dvore, obavještavao sam ga o stanju u vojsci, predao mu neke referate iz vojničkih pitanja i pobliže smo se međusobno upoznali. Otud i zanimanje dr. Šubašića za razgovor sa mnom u tom času.

O razgovoru s dr. Šubašićem nemam dokumenata Foreign Office. Ovdje ga prikazujem po mojim bilješkama.

Kao uvijek, kad se želi mnogo toga reći i saznati, a vrijeme je kratko, razgovor je vođen nesistematski, prekidajući logički tôk i skačući s teme na temu.

Odmah u početku zatražio je dr. Šubašić, da mu prikažem stanje u domovini. Ja sam se već prvim riječima ograničio na to, da mu mogu

prikazati stanje na koncu godine 1943., ali da ne znam kakve su promjene nastupile međuvremeno.

Rekao sam, da su ustaše, koji su godine 1941. od hrvatskog naroda bili povoljno primljeni iz jednostavnog razloga, što su bili na čelu hrvatske države, koju je narod htio, sada izgubili povjerenje naroda i održavaju se samo silom prilika: potporom Nijemaca i činjenicom, da se ne može naći drugo rješenje.

Na njegov upit, kako to, da nije došlo do približavanja i suradnje između HSS i pokreta Draže Mihajlovića, odgovorio sam mu, da pokret Draže Mihajlovića, kao politička formacija na teritoriju NDH, uopće ne postoji, a četnici, kao vojnička formacija da su od samog početka surađivali s Talijanima, a kasnije s Nijemcima i ustašama. Osim toga, da su vršili klanja hrvatskog pučanstva ne samo kao reakcija na ustaška klanja pravoslavaca, nego i neizazvani, osobito pod okriljem Talijana. Nadalje, da čak u slučaju, kad bi HSS htjela i mogla surađivati s četnicima, ova suradnja ne bi bila povoljno primljena ni u širim slojevima naroda, ni među domobrancima, jer je psihološko raspoloženje u narodu potpuno antičetničko.

Rekao sam mu, da je Partizanski pokret jak, s dobrom vojničkom organizacijom, s jedinicama, koje potpuno vladaju stanovitim područjima; da je politička organizacija Partizanskog pokreta potpuno u rukama komunističke partije, i da je iluzija vjerovati, da predstavnici drugih stranaka ili struja tamo nešto znače, te da, prema tome, o demokraciji unutar pokreta ne može biti riječi; da partizani, usprkos svojoj snazi, ne uživaju povjerenje hrvatskog naroda, a pravoslavci na teritoriju NDH vrlo lako prelaze iz četničkih redova u partizanske, a katkad i obratno, da su partizani tražili dodire s domobrancima, a ne s HSS, no da je konačno došlo do dodira i s predstavnicima HSS, o čijem ja ishodu ništa ne znam.

Rekao sam mu također, da ogromna većina hrvatskog naroda, usprkos svim teškoćama, još uvijek stoji iza HSS, a isto tako i ogromna većina domobranskih snaga —časništvo i momčad; da ta činjenica nije mogla doći do praktičnog izražaja iz više razloga; s jedne strane, što je dr. Maček u zatvoru i hermetički izoliran, s druge strane, što i ustaše i partizani svim sredstvima sprječavaju djelatnost HSS, jer je boje njenog utjecaja, i, konačno, iz razloga, što nije nikad uspjelo uspostaviti vezu između HSS u domovini i Saveznika, i da je svrha mojeg dolaska bila uspostaviti tu vezu, te, ako Saveznici to nađu za potrebno, organizirati kooperaciju s Domobranstvom, no to nije uspjelo, jer su me Saveznici internirali.

On mi je na to rekao, da će do suradnje sada doći, jer se je on upravo vratio s Visa, gdje je s Titom imao razgovore i postigao sporazum. Meni je to bila prva vijest o sporazumu.

Na moj upit, kako je zamišljena suradnja između partizana i HD, kao i HSS, rekao je, da on s Titom nije razgovarao kao predstavnik HSS, nego kao predsjednik jugoslavenske vlade i da se nije ulazilo u pojedinost u pogledu suradnje s HD.

Ja sam primijetio, da Tito nema političke legitimacije, ali da on predstavlja partnera, koga se ne može ignorirati, jer raspolaže silom u obliku političke i vojničke organizacije na terenu. Stoga, ako on, kao Titov sugovornik, ne bude također raspolagao silom, njegov će utjecaj biti više teorijski, nego stvaran. Na hrvatskom području, on tu silu može naći u Hrvatskom Domobranstvu, na koje se mogu osloniti i on i Saveznici. Stoga sugeriram, da se, u sporazumu sa Saveznicima, što prije uspostavi veza s HD.

Dobio sam dojam, da on tome mojem mišljenju nije pridao važnost, jer je, bez produbljavanja prešao na druge teme. Stoga sam se u toku daljnjeg razgovora u više mahova vraćao na isto argumentiranje o pitanju, koje je —nakon što sam saznao o sporazumu s Titom i nekoliko općenitih detalja o sadržaju istog— izgledalo kao ključno pitanje, tj.: ne oslonite se samo na pismene sporazume; morate kao oslonac imati na terenu vlastitu silu, inače ćete biti od druge strane, koja ima silu, izigrani.

Nakon što sam više puta, raznim riječima, insistirao na toj temi, dr. Šubašić mi je odgovorio (skoro doslovno):

—«Vi niste upoznati sa situacijom i Vaš strah je bez osnova. Ja iza sebe imam silu jaču, nego što je Hrvatsko Domobranstvo. Iza mene stoji Churchill. Osim toga, ja sam imao dugi razgovor s Titom, kao Hrvat s Hrvatom. Ja imam povjerenje u njega i mene njegove plave zagorske oči neće prevariti.» Svako moje daljnje argumentiranje razbilo se je na njegovu povjerenju, da iza njega stoji Churchill i da je Tito iskren.

Gledano s današnje perspektive, riječi dr. Šubašića zvuče *tragično*. Naivnost dr. Šubašića, kao političara, nemoguće je opravdati. Možda se nešto malo može razumjeti Šubašića kao čovjeka. I on je, skoro 4 godine, živio bez nade, vrijeđan i razočaravan. «Oh, da znate samo, kakve sam ja stvari doživljavao, kakva sam poniženja morao pretrpjeti. A ipak, bio sam nešto. Bio sam Ban Hrvatske. No, tretirali su me katkad kao ništicu», požalio mi se je u razgovoru. I onda se je pojavila nada, kad je «iza njega stao» veliki Churchill. Što su «plave zagorske oči» prevarile i velikog Churchilla, može poslužiti kao neko opravdanje i za naivnog dr. Šubašića.

Dr. Šubašić mi je obećao da će odmah zahtijevati, da me se pusti iz internacije, jer da za mene ima «korisnog posla». Nisam bio pušten, jer su «plave zagorske oči» još i nakon svršetka rata zahtijevale, da me se izruči kao ratnog zločinca, što su Englezi konačno odbili, i 5. listopada 1945. bio sam pušten na slobodu iz internirskog logora Terni, kamo sam iz Padule bio prebačen početkom rujna iste godine.

NEKOLIKO ZAKLJUČNIH RIJEČI

U tim dugim mjesecima teških kušnja imao sam prilike osjetiti snagu engleske političke prakse. Prestao sam se diviti engleskom «gentleman-ship», engleskom «Fair play», pa čak i engleskom političkom mozgu, ali

sam još više počeo respektirati stanovite karakterne crte engleske nacije. U tom momentu i u tom specifičnom pitanju Jugoslavije i Hrvata, engleska je politička koncepcija bila pogrešna i s gledišta engleskih interesa. To se bar danas vidi. Međutim, svaki Englez, s kojim sam ja došao u dodir i koji je na tom pitanju radio, radio je u okviru te koncepcije zdušno, s pouzdanjem i sa sigurnošću, makar on osobno imao i sumnje u njenu ispravnost. U njihovom držanju nije bilo ni nervoze, niti histerije, a niti žurbe. Nije im stalo da sugovorniku nameću svoja gledišta. Dovoljno je, da mu onemoguće da protivno radi. Metode nasilja, metode GPU, Gestapo ili UDBe, kod njih su nepoznate. Postupak je kulturni, moglo bi se reći gentlemenski, ali neka snaga, teško izvana vidljiva, ali ipak svuda prisutna i uporna, ide za tim, da kod sugovornika slomi duh otpora. U pitanjima politike ne pojavljuje se kod Engleza, ni pojedinačno, niti kolektivno, pitanje savjesti; ne ispituje se, da li je to, što se radi, moralno i etički opravdano; glavno je, da je korisno za Englesku, ili bar da se vjeruje, da je korisno. «Right or wrong, it is for my country». U tom momentu alternativa «ili s Titom ili s Dražom» bila je za njih «right», sve ostalo bilo je «wrong», i na tome su se razbili moji skromni napori.

U prosincu, 1975.

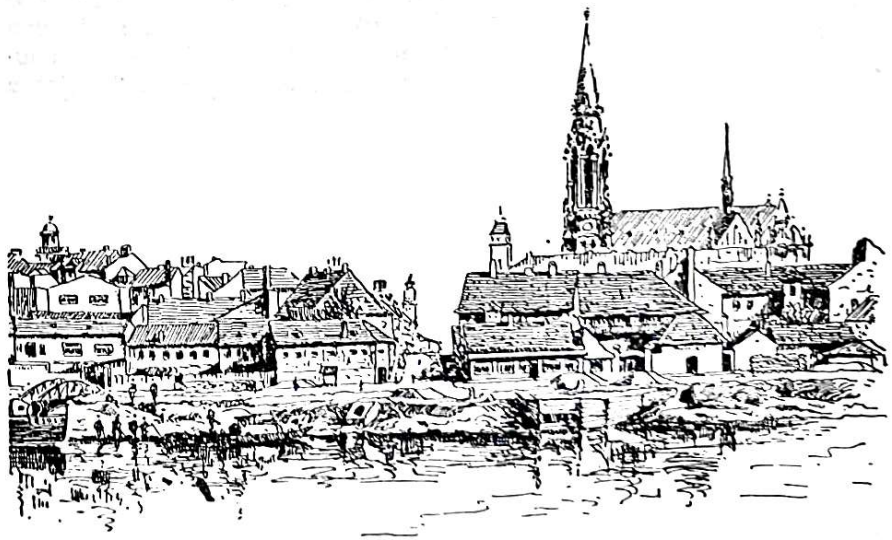

MISAO NA HRVATSKU: *Osijek, gornji grad.* —

«JUBILEJ» GENOCIDA — POVOD NOVIH INZULTACIJA

TRIDESET-GODIŠNJICA BLEIBURŠKE TRAGEDIJE

DANIJEL CRLJEN

I. DVA ZLOKOBNA PROFILA

TOKOM dugih stoljeća svoje povijesti punih borbe i slave, tragedija i jada, mračnih sutona i novih zornica, bilo je dano hrvatskom narodu sve iskusiti. Čašu svoje sudbine napunjenu pelinom više nego medom, iskapio je vjerujući, da više ničim ne može biti iznenađen, da ga ništa novo više ne može zateći. Penjući se strminom svoje Golgote, podnio je sva bičevanja, primio na svoj obraz sva pljuvanja, vidio ranama obasute sve svoje udove, bio dvaput raspet na križ čudovišne krvavije nazvane Jugoslavijom, na kojem križu još i danas ispašta svoja dva «zločina»: što je od «najljepše zemlje na planetu», učinio svoju domovinu, i što je sa svojom zemljom i slobodom sklopio vječni pakt nježne ljubavi i herojske odanosti.

Nije ipak sve doživio. Nedostajalo je još jedno poniženje, koje su mu nedavno nanijela dva istaknuta nosioca srpske okupacije u Hrvatskoj, dva ratna zločinca, čije ih sudjelovanje u bleiburškom genocidu uvrštava među najveće ubojice hrvatskog naroda svih vremena. To su *Milan Basta* i *Kosta Nađ*, koji 30 godina nakon lomljenja hrvatske kičme pokoljima kakvima nema primjera u našem stoljeću, inzultiraju svoje mrtve i preživjele žrtve pretenzijom, da upravo oni pišu novu hrvatsku povijest.

Milan Basta objavio je u Beogradu svoju knjigu: *«Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske»*, dok su «kazivanja» Koste Nađa donesena kao feljton zagrebačkog «Vjesnika» u nizu nastavaka tokom ove godine pod naslovom: *«Rat poslije pobjede»* iz pera Jove Popovića.

Tko je Milan Basta? Lički Srbin iz Kurjaka kraj Udbine, koji je zarana pristao komunizmu i pridružio se ustanku protiv slobode i samostalnosti svoje adoptivne domovine odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske. Atavistički hrvatožderski duh, koji posebnom virulentnošću prožima nosioce srbske okupacije, rođene na hrvatskom tlu, pomirio se lako sa Staljinovim diktatom, da komunistička partija nakon taktičkih oklijevanja tridesetih godina ovog stoljeća definitivno povede borbu za uspostavu komunističke Jugoslavije, te da ognjem i mačem uništi sve, što joj se ispriječi na putu. Od početka je pripadao probranoj kasti omraženih političkih komesara, koji su terorističkim metodama mračnog gospodara Kremlja osiguravali provođenje partijske linije i bezobzirno krvavo likvidiranje svih onih, koji su je pokušali staviti u pitanje:[1] Kod Bleiburga se je pojavio kao politički komesar «51. vojvođanske divizije»,[2] te sudjelovao u razoružavanju hrvatske vojske i kobnom odlučivanju njezinom sudbinom.

Kosta Nađ, posrbljeni Madžar, koji je zbog svoje nesigurne nacionalne pripadnosti lako primio lenjinistička shvaćanja o gušenju svakog nacionalnog osjećaja. («Nacija je kapitalistička izmišljotina za podjelu radničke klase»), otišao je u Španjolsku za vrijeme građanskog rata, da pomogne gušiti ustanak španjolskog naroda protiv svojih boljševičkih vlastodržaca. Tamo se je sprijateljio s hrvatskim renegatom, komunističkim agentom Josipom Brozom, i skupa s njime postao poznati koljač svojih vlastitih partijskih drugova, koji su imali nesreću da, s pravom ili nepravom, izgube povjerenje svojih crvenih gospodara. Komunističke su brigade u Španjolskoj bile škola i rasadište profesionalnih ubojica, koji su se poslije poraza razišli Europom i postali strah i trepet svih partijaca, koji su bili dovoljno naivni, da pokušaju tražiti svoj «vlastiti put u socijalizam». Na boljševičkoj liniji borbe protiv nacionalne samostalnosti svih naroda našao se Kosta Nađ ponovno 1941., kad je pristao komunističkom ustanku, uperenom protiv samoodređenja hrvatskog naroda i njegove netom stvorene države. Zločinačko iskustvo iz španjolskog građanskog rata, udruženo s patološkom mržnjom prema svemu što je hrvatsko, osposobilo je Nađa, da pod Titovim vodstvom napravi briljantnu karijeru, postavši zapovjednikom 3. armije, koja je pod njegovim zapovjedništvom izvršila glavni dio zadatka, koji je Tito svojim jedinicama nakon svršetka rata dao: Napuniti lešinama zarobljenih hrvatskih vojnika tankovske jarke, provalije i jame od Bleiburga do mračnih logora istrebljenja u dnu Srbije. Jednog će dana hrvatski državni sud radi obrane pravde i dostojanstva hrvatskog naroda suditi masovnom ubojici Kosti Nađu, živom ili mrtvom. U obrazloženju presude citirat će se i ominozno priznanje Titovo, koji je napisao: *«...za brzo, uspješno i podpuno izvršenje postavljenog zadatka, pohvaljujem hrabre trupe naše Treće Armije pod komandom generallajtnanta Koste Nađa...»*

Ima nekih zajedničkih crta između ovih hladnih, čak samodopadnih vršitelja genocida nad hrvatskim narodom, između pisanja podređenog Baste i «kazivanja» njemu nadređenog Nađa:

[1] O robskoj i zvjerskoj ćudi političkih komesara napisao je jezovite redke genij i heroj čovječanstva našeg vremena, ruski pisac Aleksandar Solženjicin.

[2] Sâm se je tamo predstavio kao «komandant divizije» i «politički komesar armije», što ne bi imalo posebne važnosti, kad ne bi još jednom odavalo nepouzdanost njegovih podataka.

a) RAZULARENA MAŠTA. Kad sam se prihvatio posla, da se kritički osvrnem na njihova izlaganja, nisam ni slutio, da sam si natovario sizifovski posao. Ne može se, naime, pisati prikaz neke knjige ograničavajući se na robotski monotono ponavljanje: Nije istina, nije istina, nije istina... Upustiti se pak u argumentirano pobijanje svih iznesenih falsifikata, laži, izmišljotina značilo bi pisati novu, dva puta veću knjigu od one, na koju se treba osvrnuti. Knjiga Milana Baste plod je disney-evski razbuktale imaginacije s mračnom pozadinom vampirskih «dostignuća» legendarnog transilvanskog grofa Drakule... U toj odioznoj mutljagi difamacija, podlih napadaja, bljutavština treba gustim rešetom loviti zrnca istine, koju opet valja drugim vrelima provjeravati, jer što god Basta kaže, ako nije čista laž, vrlo joj je nalik.

Na krilima svoje mašte leti bez ograda ili kontrole i Kosta Nađ, jer treba u jubilarnim prigodama opravdati činove i odlikovanja, odvratiti pozornost od svoje prave uloge i zadataka. Iz njegovih izlaganja izvire uporna težnja da se, iako komunist i revolucioner, prokrijumčari u vojničku kastu, te pokolju, koji je izvršio nad hrvatskim narodom, dade vid «ratne operacije».

b) LEGITIMITET JUGOSLAVIJE. Obadva ortaka u genocidu nastoje sebe i svoje čitatelje uvjeriti, da su svi hrvatski državotvorni borci, svi službenici, prvaci i borci Nezavisne Države Hrvatske izdajice, jer i Nađ i Basta tvrdoglavo ustraju na absurdnoj i ponižavajućoj tezi, da je Jugoslavija država Hrvatâ, te su, prema tome, izdajice oni, koji protiv nje ustaju. Prave se kao da ne znaju, da je ta nakazna državna tvorevina tek jadni pokušaj prikrivanja srpske okupacije nad Hrvatskom, te da nitko zdrave pameti ne može smatrati izdajicom Hrvata, koji je ruši. Zatvaraju oči pred bjelodanošću obveze svih Hrvata u domovini i tuđini, da svim sredstvima, ne štedeći vlastitog znoja, suza ni krvi, udare na bedeme te tamnice, te željeznom metlom pometu iz svoje zemlje okupatorske silnike i njihove izmećare. Jugoslavija ima taman toliko legitimiteta, koliko su imali hitlerovski gestapovci u Lyonu ili Amsterdamu, talijanski fašistički osvajači u Splitu ili Dubrovniku. Basta i Nađ se ponašaju kao da doista postoji legitimni jugoslavenski pravni poredak, koji ih štiti, i unutar kojega oni djeluju. Ne će da shvate, da se okupatori ne mogu pozivati ni na kakav pravni poredak, jer je okupacija temeljena na bespravnosti okupiranih, koji opet sa svoje strane stavljaju izvan zakona sve njezine nosioce. Znaju Nađ i Basta vrlo dobro, makar se prikrivaju, jer se boje, da nijedan Hrvat ne može uopće izdati Jugoslaviju, nego samo Hrvatsku, te taj zločin počinja svaki onaj, koji podupire nasilničku strahovladu svih Nađa i Basta, koji se razmiliše i nakotiše diljem Hrvatske. Izdati se može samo vlastitu domovinu, čiji je bitak u svijesti vlastitih sinova, sigurnost u njihovoj snazi, budućnost u krvlju stečenoj i budno branjenoj slobodi i državnoj samostalnosti. Teško Hrvatskoj, budu li se Hrvati bojali okupatorskih optužaba, ne budu li se natjecali, da svaki ponovo na djelu zasluže Bastine i Nađine osude, ne budu li smatrali odličnim priznanjem naslov jugoslavenskog izdajice. Kriju se Basta i Nađ iza krhkog argumenta, da je Jugoslavija međunarodno priznata, te da njezino rušenje

znači poremećivanje mira u svijetu. Nema toga mira, koji bi bio moralno neokrnjiv, ako se ne temelji na pravdi, kojoj će biti udovoljeno tek, kad se jugoslavensko zdanje sruši u prah i pepeo, kad se njezino područje raspe na svoje sastavne dijelove, a država Hrvatska, makar i cijelom svijetu usprkos, uspostavi u svojem povijesnom sjaju, snazi i obujmu.

c) NIŠTAVILO HRVATSKE. Milan Basta piše povijest Hrvatske, kako bi otkrio, da je nema. Ona za njega i za Nađa predstavlja neko neodređeno područje, koje nije dospjelo steći svoj vlastiti pokrajinski naziv. Za njih je Hrvatska eventualno onaj dio zemlje, koji ne spada u Srijem ili Bosnu, Slavoniju ili Hercegovinu, Istru ili Dalmaciju. Za njih je pojam: hrvatski narod, mutan i rastezljiv, u svakom slučaju neobvezatan, bez određene sadržine, a još manje utvrđenih prava. Slaveći 30-godišnjicu svog pokušaja, da ga fizički unište, oni danas pune tridesetu godinu trajnog nastojanja, da ga barem moralno i pravno izbrišu s lica zemlje. Oni ga ražčetvoruju primjenom provincijskih nadimaka, puštaju preko njega umjetnu maglu anonimnosti, uvrštavajući ga u nekakve «naše narode», ili ga izravno izultiraju, proglašavajući ga jednim od «jugoslavenskih naroda». Iznad svega se napinju, da mu iščupaju i iskorijene misao i težnju za vlastitom državom. Kad govori o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Ustaškom pokretu, Basti ponestaju riječi, nakon što je zapjenjen sasuo na njih sav arsenal grozota, anatema i jezovitih pridjeva, do kojih je došao. Kroz svoje spise on kao da iz svega glasa dovikuje: *U uništavilo se može pretvoriti Hrvatska, neslomivost srpskih okupatorskih okova može se osigurati samo, kad se u hrvatskom narodu uguši ideja državnosti,* kad se istrijebe, podave i zatuku snage, koje se tu ideju usuđuju nositi.

II. NASILJE NAD HRVATSKOM POVIJESTI

Voditi s Bastom ili njemu sličnima makar i polemične razgovore, ne samo da znači mlatiti praznu slamu, jer nas sve dijeli, ništa ne spaja, te ne postoji osnovica, na kojoj bi mogli voditi bilo kakve razgovore, već je to i ispod časti svakog svjesnog i čestitog Hrvata. Drugi je podstrek pisanju ovog osvrta. Bastina je knjiga data u ruke novim hrvatskim pokoljenjima. Da bi bila pristupačna i Srbima i Hrvatima, ona je pisana hibridnim pokušajem srpsko-hrvatske jezične sinteze: ekavicom i latinicom. Neupućenima ona predstavlja klopku, u koju lako upadaju čitatelji bilo kakvog tiskopisa: svaka je laž samim svojim tiskanjem zaodjenuta u ruho istine, ako nema nikoga da joj ga strgne. I jer lozinka: Lažite, lažite, uvijek će nešto ostati..., ima dubokog temelja u ljudskoj duši, čak ni oni, pogotovo mladi Hrvati, koji srpskom komunisti Basti ne vjeruju ni kako se zove, ne će se moći odhrvati napasti, da barem mali dio njegovih podvala prime pod istinu. Odatle potreba ovog prikaza, koji teži prokrčiti put svijetloj, nesumnjivoj, dokazanoj istini do uma i srca naših mladih, koji isto tako trebaju znati izvore stradanja hrvatskog naroda, kao i ciljeve njegove borbe.

Mladi su prve i najnezaštićenije žrtve svih mogućih službenih, poluslužbenih i neslužbenih podvala, izmišljotina i krivotvorenja. Žrtve su sumorne, zastrašujuće, grobne šutnje, koju su crveni zločinci poput olovnog poklopca spustili na svoja čudovišna zlodjela, na lomljenje kičme hrvatskom narodu Bleiburškim pokoljem, na viteška djela junačkih otaca, na svijetle stranice divovske hrvatske borbe za slobodu. U vrijeme «hrvatskog proljeća» rekao je jedan studentski prvak na Sveučilištu u Zagrebu:

«S nama su manipulirali oni iz središta, preko našeg studentskog rukovodstva. Odvraćali su našu pozornost od vitalnih probitaka hrvatskog naroda. To im nije bilo teško, jer su nas već u nižim i srednjim školama odgajali u servilnom anacionalnom duhu. Prošli smo kroz škole, čiji su nastavni programi unižavali nacionalnu povijest i materinski jezik, a samo spominjanje nacionalnog imena NARODA, shvaćeno je, ako ne kao sramota, onda kao sasvim izlišno. Kljukali su nas toliko puta kompromitiranim jugoslavenstvom i učili da naša prava povijest počima tek 1941., ili nešto ranije — 1918.

Za lažno bratstvo i jedinstvo —unitaristi su tražili od svih naroda u Jugoslaviji (a ja ovdje spominjem samo hrvatski na što imam i pravo kao njegov sin):

da se postupno odrekne dijela nacionalne povijesti — i to je učinjeno;

da se postupno odrekne materinskog jezika — i to je djelomično učinjeno;

da se odrekne novaca i deviza — i to je učinjeno;

da se za tobožnje bratstvo i jedinstvo i otvoreno jugoslavensko tržište odrekne najljepših krajolika Hrvatskog Primorja (mislim na čitavo Hrvatsko Primorje od Istre do Boke Kotorske) — i to je učinjeno...

Ali unitaristima ni to nije bilo dosta.Nakon što su do apsurda negirali nacionalnost, pod firmom bratstva i jedinstva — *tražili su da se odreknemo i onog posljednjega — da se odreknemo svog nacionalnog bića* — i prihvatimo jugoslavensku super-nacionalnost.

To znači —da nakon tisućljetnog mukotrpnog, ali časnog opstojanja— *nas Hrvata nestane kao naroda* zauvijek sa evropske i svjetske pozornice zbivanja!»

Toj mladeži, kojoj je, kako nam patetično svjedoči gornji citat, okupator nastojao s majčinim mlijekom uštrcati otrov renegatstva, srama od vlastite prošlosti, robske ćudi, treba sustavno i vjerno pružati ljekoviti protuotrov blistavih istina naše prošlosti, svetih prava našeg naroda u robstvu.

Naravno je, da ne mogu ovdje nabrajati sve Bastine izmišljotine, falsifikate i tlapnje. Moram pustiti da proteče kraj mene bez osvrta bujica siktavih pogrda, krvotočnih grand-guignolskih slika, posuđenih iz jeftinih filmova o muzejima voštanih lutaka. Tko bi redefinirao sve njegove definicije, od kojih ni jedna ne može odoljeti stvarnoj analizi! Potrebno je zato radi boljeg pregleda i pristupačnije informacije ograničiti i usredotočiti kritičke postavke, obrazložene demantije, osvjetljenje lica i naličja događaja.

Bastina se knjiga može podijeliti na dva dijela: u prvom nastoji na svoj način prikazati postanak i život Nezavisne Države Hrvatske; u drugom obrađuje djelatnost partizanskih jedinica u hrvatskoj tragediji 1945.

U prvom poglavlju: *Razvitak Ustaškog Pokreta-Separatizam u službi fašističke ekspanzije,* isprepličući sve krvavom i žučnom partizanskom

terminologijom, Basta postavlja svoju osnovnu tezu: Hrvati su, a naročito ustaše, krivi u prvom redu što su «izdali» Jugoslaviju. Ne ćemo dugo inzistirati na apsurdnosti Bastinog stanovišta, da su zarobljeni narodi, koji su ustali protiv okupatora, ovoga izdali. Tvrditi, da su Hrvati izdali Jugoslaviju, identično je tvrdnji, da su francuski, belgijski ili češki rodoljubi izdali Hitlera. Da se izbjegne svakoj pomutnji, potrebno je odmah na početku utvrditi povijesnu činjenicu: Okupatori Hrvatske su Srbi i njihovi kvislinzi, te ustanak protiv njih ne samo da nije nikakva «izdaja», već je ponos i slava svih Hrvata, koji su u toj «izdaji» učestvovali, i sveta dužnost našeg novog pokoljenja. Značajno je, međutim, koga sve Basta odkriva u toj «izdaji». Na 15. stranici kaže:

«Relativno brzo stvaranje Pavelićeve nakazne države, aktiviranje njegovog državnog, političkog i vojnog aparata u službi zločina uveliko je potpomagao Vlatko Maček, vođa Hrvatske Seljačke Stranke, koji je, dosledan svojoj ranijoj proosovinskoj orijentaciji, izdao 10. aprila 1941. proglas, upućen svim svojim pristalicama i hrvatskom narodu, da pomažu novu ustašku vlast. Tim aktom je podpomogao ustaški pokret da makar i privremeno obmane i prevari jedan deo zostalijih masa i tim činom, na samom početku, dade ustaškoj državi veći legimitet, širu bazu, koju sami sa svojim snagama ne bi mogli postići. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom postavljanju na noge kumovao je i svesrdno je pomagao reakcionarni katolički kler, sa svojim crkvenim, verskim i poluverskim organizacijama, što je sa svoje strane dalo početni zamah novoformiranoj ustaškoj državi, da ide na obračune na verskoj i nacionalističkoj osnovi... U doprinosu ustaštvu nisu bile ništa manje zasluge mnogobrojnih viših i nižih oficira, koji su sve svoje znanje stečeno u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, stavili na raspolaganje ustaškoj vojsci...»

Izmaklo je Milanu Basti, da je nabrajanjem ustaških «sukrivaca» među «izdajice Jugoslavije» uključio praktički cijeli hrvatski narod. (Izostavio je Hrvate muslimanske vjere, da ne bi došao u sukob s posebnom formom titovskog nekrvavog genocida: Hrvati muslimani smiju biti bilo koje narodnosti, čak i izmišljene, samo ne hrvatske. Ne spominje, naravno, ni Hrvate pravoslavne vjere, koje Basta, iako komunist, usvajajući cezaropapistički velikosrpski kriterij, smatra srpskim renegatima.) Izmaklo mu je, da na temelju njegovih navoda gubi smisao njegova optužba, jer čovječanstvo ne pamti postojanje naroda, koji bi mobilizirao sve svoje žive snage, vojničke, vjerske i političke, da izda sama sebe! Izdaja je mračna, vrlo skućena, patološki uvjetovana, ograničena na mali broj individua. Zato nikada ne mogu postojati izdajničke organizacije, staleži, kaste ili društveni slojevi. *Samo su slobodu hrvatskog čovjeka i samostalnost hrvatske države mogli tražiti nosioci i orijentatori svih hrvatskih snaga, koje su pružile ruku Ustaškom pokretu, da zajednički ostvare i obrane, učvrste, oplemene i podignu Nezavisnu Državu Hrvatsku, san naših vjekova.* Duboko svjestan toga, Basta poduzima sve, da baš tu činjenicu sruši, obesnaži, zaniječe. Odatle i poticaj, da pokuša pisati povijest njemu tuđeg i mrskog hrvatskog naroda i njegove države.

Fašizam je druga točka iz koje izviru najcrnje obtužbe protiv desetotravanjske državotvorne generacije, koja predstavlja osnovni element crne

legende, satkane po okupatorovim agit-prop-ima oko Ustaškog pokreta i Nezavisne Države Hrvatske. Kad bi se samo radilo o polemici s Bastom, bilo bi skoro kontraproducentno braniti se od optužbe zbog fašizma. Ova, naime, pogađa sve, osim komunista i njihovih korisnih budala, te se optuženi zbog fašizma nalaze u vrlo brojnom i uglednom društvu, koje autentični fašizam zbilja nije zaslužio. Međutim, mi smo već utvrdili, da ovdje ne odgovaramo Basti, nego pišemo zbog onih, koji su željni saznati istinu. Srž podvale u vezi s fašizmom sastoji se u zlonamjernom i upornom brkanju međudržavnog savezništva i ideološke identičnosti. Prema klasičnoj postavci: neprijatelj moga neprijatelja je moj prijatelj, pa makar tko to bio, Hrvatska je u svojoj borbi protiv srpskog okupatora tražila pomoć i savez među realnim ili potencijalnim neprijateljima Jugoslavije. Budući da demokratske velesile, koje su Versailles-kim mirom 1918. stvorile Jugoslaviju, nisu bile voljne opozvati svoju fatalnu odluku, Hrvatska se je, logično, okrenula prema onim zemljama, koje su iz svojih vlastitih probitaka dovodile u pitanje sve, što je u Versailles-u stvoreno, pa, prema tome, i Jugoslaviju. Te tako zvane revizionističke države bile su Njemačka, Italija i Madžarska. Slučajnost, što su u dvjema od tih država vladali fašistički režimi nije imala ni najmanjeg utjecaja na orijentaciju hrvatskih revolucionaraca. Hrvatski individualizam i tradicionalni buntovni duh, dva temeljna odraza naše narodne ćudi, nisu nikako pogodovali, da tuđinsko sjeme fašizma nikne i uzraste na našoj njivi. Ateističke zasade, kojima je bio teško natrunjen talijanski fašizam, a podpuno prožet njemački nacional-socijalizam, došle su u sukob s dubokom religioznošću čitavog hrvatskog naroda. Papinske osude fašističkih ideoloških zabluda predstavljale su pouzdane smjernice katoličkom duhovnom životu u Hrvatskoj. Prepotentna Hitlerova misao o germanskom nadčovjeku vrijeđala je hrvatski narodni ponos. Talijanska su zvjerstva u našoj Dalmaciji nosila fašistički biljeg. Fašizam je ne tajeći, da dolazi kao neprijatelj i osvajač, po bijelim zidovima naših jadranskih gradova crtao bičeve s nadpisom: «Roma doma» (Rim kroti). Nije stoga čudo što usprkos stvaranju Nezavisne Države Hrvatske u savezništvu sa silama Osovine, ni u hrvatskoj državnoj vladi, ni u vodstvu Ustaškog pokreta nije bilo ni jednog jedinog ideološkog nosioca fašizma. Istina je, da je fašizam u čitavoj Europi stekao stanovite simpatije zbog svog virulentnog antikomunizma, jer sve što je imalo duha i srca, drhtalo je pri pomisli, da bi se do Atlantika mogao proširiti mrak boljševičkog robstva, čije je lance kovao okrutni Staljin. Taj duh antikomunizma prožimao je, s koliko razloga!, i cijeli hrvatski narod. U Hrvatskoj nije, međutim, nikad osnovana fašistička stranka, niti je organizacija bilo kakve naravi nosila to ime. Nekolicina bezimenih političkih fantasta osnovala je, doduše, hrvatsku nacional-socijalističku stranku negdje 1943. To je mrtvorođenče nestalo u pijesku obće ravnodušnosti, ne uspjevši se ni predstaviti makar i najskromnijom javnom manifestacijom. Naravno, komunistički lašci tvrde, da je sâm Ustaški pokret bio fašistička organizacija. Krijući se iza činjenice hrvatsko-osovinskog savezništva onog vremena, nisu nikada ni pokušali ozbiljno dokazivati svoju podvalu. Ustaška načela, međutim, koja su

predstavljala jedinu ideološku podlogu Ustaškog pokreta, nemaju ni jedne zasade, koja bi im davala privid fašistoidne doktrine. Borba tog pokreta bila je totalno usmjerena uspostavi i očuvanju hrvatske države, ne prejudicirajući nikako njezinom konačnom uređenju u doba mira. Odgoj novih generacija temeljio se na moralu, rodoljublju i beskrajnoj ljubavi prema slobodi, u težnji da čim prije postanu čvrsti stup i štit naše mlade države.[3] Idealistična težnja, da Hrvatska krči vlastiti put u budućnost, bila je u sukobu ne samo s komunističkim, nego i s fašističkim totalitarizmom, koji, uostalom, ne predstavljaju tako nepomirljivo suprotne polove, kako bi to njihovi propagandisti htjeli. Prezir individuuma i prirođenog mu prava na slobodni izražaj i razvitak, podvrgavanje naravnog ljudskog prava interesima i diktatima države i partije, nijekanje Božje prisutnosti u svemiru i životu, uzurpiranje svevlasti na svim područjima djelatnosti pojedinca i naroda, bezobzirno gaženje svih protivnika, uništavanje obitelji nasilnim otimanjem djece ispod roditeljskog nadzora, predstavljaju samo dio karakteristika zajedničkih komunizmu i fašizmu, nasuprot kojih stoji njihov realni oponent, pravi suprotni pol lijevom i desnom totalitarizmu: duh autentične slobode, koju je Bog dao razumnim bićima; duh zakona, koji štiti slabe od nasilja, duh raznolikosti, koji upućuje ljude, da u uzajamnoj snošljivosti utiru mnogostruke staze u traženju vlastite sreće.

Bastin osvrt na hrvatsku prošlost predstavlja još jedan izlet u carstvo priča. Vjeran svom reakcionarnom velikosrpskom stanovištu, da su već u prošlom stoljeću svi pravoslavci bili Srbi, iako to još ni danas nije istina, usprkos dugim desetljećima violentnog prozelitizma Srpske Pravoslavne Crkve, Basta želi već u pobuni Eugena Kvaternika vidjeti zametak «hrvatsko-srpskog bratstva», budući da su Kvaternikovi buntovnici bili dijelom pravoslavci, uključivši i zapovjednika njegove vojske Čujića. Povijesna je, međutim, činjenica, da se je tu radilo o Hrvatima pravoslavne vjere, koji su se digli na obranu pogaženih prava svoje hrvatske domovine. Njihovim su stopama išli i njihovi potomci, istaknuti nosioci naše snage i duha, koji su na poseban način bili usredotočeni u briljantnoj ličnosti jednog od najvećih Hrvata pravoslavne vjere, glavara glavnog stožera hrvatskih oružanih snaga za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, generala Grujića, viteza i mučenika, koji je gledajući smrti u oči pred srpskim okupatorskim sudom izjavio, da je ponosan svojim hrvatskim porijeklom i služenjem svojoj državi.

Prema Basti bi čak i Otac Domovine Ante Starčević, bard hrvatske samostalnosti, bio tek preteča zlosretne laži o bratstvu i jedinstvu, kao i vođa hrvatskog naroda Stjepan Radić, usprkos činjenici, da ga je srpski okupator dao ubiti u svom vlastitom Parlamentu. Povijesno pretakanje

[3] Onima, koji bi sami htjeli provjeriti ove navode, bilo bi zanimljivo i poučno usporediti, na primjer, školske knjige, koje su za našu djecu izdane u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, s knjigama, koje je srbsko-komunistička okupacija nametnula našim školama poslije 1945. Iz te usporedbe bjelodano proističe, kakvog su čovjeka nastojali formirati naši odgojitelji, te kakvim su otrovom napajali i još uvijek napajaju našu djecu titovski agit-propi.

hrvatske srčike iz Starčevićeve Stranke Prava u Radićevu Hrvatsku Republikansku Seljačku Stranku htio bi Basta protumačiti prodiranjem jugoslavenske ideje u hrvatskom narodu, te svesti hrvatsku državotvornu borbu na «beznačajnu skupinu tzv. frankovaca», dok je Radićev politički uspjeh baš odraz hrvatskog antijugoslavenskog preporodnog vala, kojem su hrvatski nacionalisti (prije zvani frankovci, a kasnije ustaše), bili integrirana oružana desnica.

Na strani 19. kaže Basta:

«Vođa frankovaca zagrebački advokat Ante Pavelić, nastavljajući verno Frankovu politiku, deklarisao se protiv bratstva Hrvata i Srba i protiv Jugoslavije kao zajedničke države, bez obzira na kojoj osnovi je zasnovana. Ostavši bez podrške naroda, Pavelić je počeo tražiti podršku od revizionističkih država koje su bile potučene u 1. Svetskom ratu. Te države su čekale moment revanša i revizije Versajskog ugovora i vodile politiku razbijanja Jugoslavije.»

Zatim na str. 20:

«Ovom poznatom i jednom od najvećih izdajnika naših naroda dobro je došao makar ko i makar gde, samo neka je protivnik Jugoslavije i neka je spreman da pomogne njega i njegove ustaše».

Bez obzira na neizbježive uvrede, naše je gusto rešeto uspjelo uhvatiti zrno istine, pa čak i priznanja. Traženje bilo čije pomoći protiv okupatora vlastite zemlje dokaz je elastične inteligencije i zdravog političkog pragmatizma. Izjavivši se «protiv Jugoslavije kao zajedničke države, bez obzira na kakvoj je osnovi osnovana», nije dr. Ante Pavelić izgubio podporu hrvatskog naroda, već se je pretvorio u njegovog revolucionarnog vođu, kojega je 1941. takvim priznala cijela Hrvatska, kao što to, uostalom, dosta nesmotreno, potvrđuje i sâm Basta, nabrajajući snage, koje su Ustaškom pokretu pomogle ostvariti i učvrstiti Nezavisnu Državu Hrvatsku. U citiranom odlomku, kao i na mnogo drugih mjesta, Basta govori o «našim narodima». Nitko mi do danas nije uspio objasniti, kako to, da osim mog naroda iz kojega sam potekao i kojemu pripadam, postoje još neki narodi, iz kojih nisam potekao, niti im pripadam, a opet su na neki zagonetan način «moji narodi»? Kako su, nadalje, neki strani narodi postali «naši», dok to drugim stranim narodima nije uspjelo, već su zadržali normalnu i logičnu kondiciju «tuđih naroda»; također mi nije jasno, kao niti to, koja je razlika između «naših naroda», koji nisu moj narod, i stranih naroda, koji nisu «naši narodi». Međutim, dok Basta uporno govori o «našim narodima», ustrajući na tom sumnjivom pluralu, kad govori o «našoj zemlji», ostaje dosljedno kod singulara. Znači li to, da su ti «naši narodi» beskućnici, jer nemaju svaki svoju zemlju, nego su se, eto, nagomilali na jednoj jedinoj «našoj zemlji», koja možda «in pectore» Milana Baste nosi ime jednog od tih «naših naroda», dok su ostali narodi u toj zemlji došljaci i uljezi?

Na 33. strani čitamo:

«Uz pomoć u prvom redu Italije, potom Mađarske, Bugarske i Austrije, Pavelić je nemajući masovnu podršku (usprkos šestojanuarske diktature), morao svoju organizaciju neminovno pretvoriti u terorističku»!

Mogli bismo vrlo fino presti diskutirajući o terorizmu, tražeći mu adekvatnu definiciju. Da li se bilo kakva djelatnost protiv okupatora može nazvati terorističkom? Ne podrazumijevaju li se pod terorizmom nasilni akti protiv zakonite vlasti, koji dovode u životnu opasnost pojedince ili skupine? Mislim da ćemo se složiti, da je siloviti ustanak protiv okupatora čin legitimne samoobrane, moralno opravdani uzvrat na terorizam okupatora. Od početka je poglavnik dr. Ante Pavelić namijenio Ustaškom pokretu revolucionarnu ulogu, te su mu pristupili samo oni Hrvati, koji su se poput Poglavnika zavadili s vlastitom glavom i odlučili na oružanu djelatnost protiv okupatora. Oni su među sobom bili povezani strogom ustaškom zakletvom, koja ih je obvezivala na apsolutnu poslušnost, čuvanje tajne i spremnost na izvršenje svih naloga u okviru oružane oslobodilačke borbe. Takva je organizacija po naravi stvari i voljom svog revolucionarnog vodstva morala biti u prvoj fazi djelatnosti malobrojna. Međutim, da se shvati pravi obujam moralne i političke podpore, koju je hrvatski narod od početka pružao toj elitnoj skupini svojih prvoboraca, uzet ćemo kao primjer hrvatsko Sveučilište u Zagrebu. Poznato je, da komunisti u svim zemljama smatraju sveučilište pouzdanim mjerilom političkog i ideološkog raspoloženja cijelog naroda. U središnjem udruženju studenata zagrebačkog Sveučilišta (bio sam mu glavni tajnik u vrijeme mog studija 1934-35.) proustaški nacionalisti sačinjavali su ogromnu većinu od 75-80 %. Komunisti nisu nikada uspjeli osvojiti ni jednog jedinog stručnog udruženja (u stručna su udruženja mogli pristupiti samo studenti dotične struke), te su konačno osnovali «Kulturno i socijalno društvo *Svjetlost*», budući da su u kulturna društva na Sveučilištu mogli stupiti studenti bilo koje struke. I to su izvršili krišom, furtimaški, da bi povjerljivim probiranjem «uzvanika» na osnivačku skupštinu mogli osigurati, da vodstvo ostane u njihovim rukama. Što se pak tiče raspoloženja širokih narodnih slojeva, dat ću samo jedan anegdotalni podatak: Kad je okupator za vlade Boška Jevtića bio prisiljen raspisati izbore za 5. svibnja 1935.[4], glavna mu je izborna krilatica bila: Tko glasa za dra. Mačeka, glasa za Janka Pustu. Na Janka Pusti u Madžarskoj nalazilo se onda poznato vježbalište ustaških boraca. Sâm je okupator, dakle, osjetio povezanost političkog ustanka hrvatskog naroda protiv beogradskih silnika i oružane djelatnosti ustaških jedinica.

[4] Oko Hrvatske Seljačke Stranke pod vodstvom dra. Vladka Mačeka okupio se je tada u bezprimjernoj nadstranačkoj jedinstvenosti cijeli hrvatski narod. Usprkos teroru, prijetnjama i podkupljivanju, u mnoštvu hrvatskih sela nisu predstavnici srbske okupacije dobili ni jednog jedinog glasa, dok je u omjeru 100:1 hrvatski narodni pokret pobjeđivao u svim većim mjestima i gradovima. Ni nacisti u okupiranom dijelu Europe ne bi bili tako katastrofalno izgubili izbore, kao što su ih srbski okupatori izgubili 1935. u Hrvatskoj.

Basta piše o poznatom Ličkom ustanku 1932., koji je počeo ustaškim udarom protiv žandarmerijske postaje u Brušanima. Pun gorkih uspomena iz svojih okršaja s junačkim ustaškim jedinicama i svojih bježanja pretvorenih titovskom propagandom u «ofenzive», Basta je rob svoje fiksne ideje, da mora uvijek i dosljedno ustaše prikazati kao kukavice. O izvježbanoj ustaškoj skupini, koja je tajno ubačena u Velebit, da počne oružanom akcijom, piše ovako (str. 28.):

«Lutajući oko mesec dana po velebitskim škrapama i pokušavajući da dođu u dodir sa ljudima u siromašnim primorskim zaselcima, nisu naišli na očekivani prijem... U strahu da ne budu otkriveni lutali su velebitskim šumama i kamenjarima. Nisu imali hrabrosti da preduzmu neku akciju. Nestrpljivi Pavelić, koji je polagao u tu grupu velike nade, poručio im je preko Pivca,[5] da se živi ne vraćaju u Italiju ako se «ne budu čule puške i bombe u Hrvatskoj. Tražim akciju pod svaku cijenu». Znajući okrutnost svoga gospodara i njegovih glavnih saradnika, spremnost na svaki zločin i fizičku likvidaciju, grupa se odlučila na akciju.»

I djetetu je jasno, da se je «grupa odlučila na akciju» već prije, nego je bila ubačena u velebitsku šumu. Za to je konačno bila izvježbana, i po to je došla u domovinu, te je smiješna tvrdnja, da je tek Poglavnikova prijetnja iz daleke tuđine od kukavica napravila junake za nevolju. Prema Basti, ustaše su napali žandarmerijsku postaju iz daljine, iako je bila prazna. Sa žandarima su se sreli «slučajno» i pobacali oružje prije nego su ovi počeli pucati. Beogradski vlastodržci nisu, međutim, tako olako uzeli taj «kukavno beznačajni incident», kao što to sâm Basta dalje iznosi:

«Ali mnogo više nego fašistička propaganda, legendi o «ustanku» doprinele su kasnije akcije odmazde nad nedužnim hrvatskim stanovništvom Like koju su vršili velikosrpski vlastodržci. Celi žandarmerijski bataljoni poslati su u sela zapadne Like. Hiljade ljudi su zatvarane i tučene, a stotine je sud za zaštitu države osudio na dugogodišnju robiju. Ova bezumna odmazda samo je išla naruku Paveliću, širila neraspoloženje i ozlojeđenost naroda i pomogla ustašama, da kasnije lakše ostvare svoj uticaj u tom kraju zemlje.»

Kako god bio bezdušan srpski okupator, jasno je, da bi odmazda navedenih razmjera bila besmislena, kad ne bi imala ozbiljnog povoda. Svaki je okupator kukavica, te su u njegovom strahu velike oči. Beograd se je bojao, da bi Lički ustanak mogao biti početak požara, koji bi zahvatio cijelu Hrvatsku, zato je njegova reakcija bila bjesomučnih dimenzija. Značajno je svakako, da Basta nimalo ne štedi nosioce vlasti u kraljevskoj Jugoslaviji. Bez sustezanja, on u više navrata denuncira nasilja i teror nad hrvatskim pučanstvom. Namjera mu je, međutim, vrlo prozirna. On želi srpske okupatore podijeliti na zle i dobre. Zli bi, prema tome, bili okupatori iz prve Jugoslavije, potekli iz tako zvanih

[5] Ivan Devčić, rečeni Pivac, bio je u ono vrijeme vješti i neustrašivi ustaški teklič. Sin ustaške majke, legendarne «babe Mande», pripada viteškom soju Devčića, koji svojim heroizmom i žrtvama zadužiše Hrvatsku.

građanskih stranaka. Dobri bi pak bili ovi novi, današnji srpski okupatori, koje nam je «namrla» Komunistička Partija Jugoslavije. Narodna leđa, međutim, imaju svoja iskustva i svoje pamćenje, i nema sumnje, da Hrvatska istu sudbinu, ako ne i goru, želi i sprema, samoupravljačkim treće-svjetskim, humano-socijalističkim nosiocima «bratstva i jedinstva», kao i zatočnicima aleksandrovskog amaneta: «Čuvajte Jugoslaviju»!

Kaže Basta (str. 31.):

«Brzina s kojom su reagovali (Nijemci op. p.) na raskidanje Trojnog Pakta 27. marta 1941., govori posebno o tome, da je još ranije postojao ratni i operativni plan za napad na Jugoslaviju. S druge strane brzina s kojom su proglasili NDH samo četiri dana posle napada na Jugoslaviju, govori takođe o tome da se sprovodio raniji plan razbijanja Jugoslavije i odvajanje Hrvatske od Srbije.»

Notorna je činjenica, da glavni stožeri svih zemalja imaju već u mirno doba izrađene planove za sve moguće alternative eventualnog rata, što nikako nije dokaz, da su sve te alternative odraz želja i namjera jedne zaraćene strane. Što se pak tiče proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, nju je pukovnik Slavko Kvaternik (kasnije vojskovođa) proglasio ne samo bez odobrenja, nego i *bez znanja Berlina,* 10. travnja 1941. Hrvatske su se vojne jedinice u okviru jugoslavenske vojske pobunile čak dva dana prije i u Bjelovaru proglasile hrvatsku državu 8. travnja. Istovremeno je to pokušao učiniti dr. Milan Luetić na području Sinja, ali je tragično zaglavio u osobnom obračunu sa srpskim časnicima svoje divizije. Iako svi naši neprijatelji redom, poput Baste, niječu samoniklost hrvatske države i tvrde, da ju je Hitler stvorio, nitko nije do danas odkrio nikakav proglas, memorandum, dnevnu zapovijed ili brzojav, kojim bi to Hitler učinio, ali je bez poteškoća pronađen i objavljen njegov brzojav, kojim se je pukovniku Kvaterniku zahvalio na njegovom brzojavnom saopćenju o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske i ovu odmah priznao.

Na str. 63. se kaže:

«Da bi narode Jugoslavije što više razjedinio i oslabio njihov duh otpora, okupator je izazvao zversku nacionalnu mržnju, neviđeni teror, i bratoubilačko istrebljivanje.»!

Nije, nažalost, bilo potrebno, da oni, koje Basta zove okupatorima, izazivaju sukob Hrvata i Srba, koji, uostalom, nije mogao biti «bratoubilački» iz jednostavnog razloga, što Srbi i Hrvati nisu nikakva braća, kao što to npr. nisu Englezi i Francuzi, ili Kinezi i Japanci. (Floskula o bratstvu samo je smokvin list, kojim srpski okupatori nastoje pokriti golotinju svoga nasilja nad Hrvatskom. Srbi i Hrvati bi eventualno mogli biti dobri susjedi, kad ne bi srpska pohlepa za hrvatskom zemljom i njihov suludi imperijalizam pretvorili Srbiju u našeg najgoreg neprijatelja.) Od godine 1918. Srbija vodi rat protiv slobode i obstanka Hrvatske svim sredstvima. Odmazde zbog Ličkog ustanka, pokolji golorukog pučanstva

u Sibinju, Senju, Primoštenu itd., magnicidij Radića i drugova, umorstvo Šufflaya, Javora, Brkljačića i drugih, samo su neke karike u neprekinutom lancu istrebljivanja Hrvata za vrijeme kraljevske Jugoslavije, koje je u ovoj komunističkoj doseglo genocidne razmjere, te je brzo uništenje Jugoslavije postalo pitanje života ili smrti hrvatskog naroda.

Nije istina, da je atentat na srpskog kralja Aleksandra bio naređen od Mussolinija. Iako je ustaška borba pripremana jednim dijelom i u Italiji, nije izvršenje smrtne osude nad zločincem Aleksandrom Karađorđevićem bilo saopćeno Mussoliniju, jer se ovaj ni u jednom času nije odrekao igre i na jugoslavensku, odnosno srpsku kartu. Mussolini, naravno, nije mogao dokazati, da nije stajao iza atentata, i upravo zbog toga je pobijesnio. Poglavnik je bio uhićen i odležao je jednu godinu u zatvoru, a sve su ustaške jedinice bile bačene u zloglasni koncentracioni logor na Liparima. Kruta igra političkih interesa i sutrašnjih mogućnosti ipak je nastavljena.

Kad Basta govori o prvim danima života i djelatnosti mlade hrvatske države, on je zapjenjen. Crvena mu mrena pada na oči i on vidi krv na svim Hrvatima, koji su svoju državu htjeli, branili i gradili. On u nekontroliranim provalama hrvatskog narodnog bijesa protiv tolikih i tako dugo nekažnjenih zločina srpskog okupatora vidi tek silnički pohod protiv «nevinih žrtava». Njegove su rečenice orgazam užasa, kroz njegovu histeričnu fantaziju promiču samo Drakule. Sjeti me epileptičkih napadaja, od kojih su tako često trpjeli partizanski ubojice, da su u Hrvatskoj nakon 1945. ti napadaji bili nazivani «partizanskom bolešću». Posebno je jezovit Basta, kad obtužuje Katoličku Crkvu u Hrvatskoj. On se još uvijek usuđuje velikog kardinala Stepinca nazivati ratnim zločincem, iako je sav civilizirani svijet s indignacijom osudio sramotni proces protiv njega, te mu stostrukim načinom izrazio svoju solidarnost i priznanje. Za gospićkog katehetu i profesora, popa Nikolu Mašića, veli Basta, da se je takmičio *«s udbinskim župnikom Mogušom u širenju otrovne mržnje prema svima onima, koji su im se našli na putu»*. Spominjem popa Mašića, jer ga je lički Srbin Basta po svoj prilici osobno poznavao, te je svjestan svoje nečasne objede. Posvećen isključivo molitvi i knjizi, Mašić je svoju dušu predao odgoju mladih; sâm siromašan, on je svoju oskudnu plaću vrlo često podijelio djeci siromašnijih od sebe. Ali što bi se te sitnice jednoga Baste ticale? Odgoj popa Mašića odvratio je mnogog gospićkog đaka od bezpuća komunizma, a to je «zločin», koji mu partija ne može oprostiti.

Na str. 383. piše Basta:

«A u istoj Lici i Hrvati i Srbi su se nekada zajedno odupirali turskoj najezdi», *pa dalje:* «Decenijama kasnije i Hrvati i Srbi su se borili protiv tuđina, bratski delili dobro i zlo»..., «Čitava istorija pruža bezbroj primera saradnje i zajedničke borbe oba bratska naroda koja naseljavaju ovu teritoriju...», «U tim borbama toliko su se pomerali i uzukrštali da Srbi i Hrvati zajednički žive u Bosni i Hercegovini, Lici, Dalmaciji, Kordunu, Baniji, Slavoniji, Sremu, Baranji i Bačkoj.»

Tekst je naoko pomirljiv, širokogrudan. Čini se, da mu je glavna svrha dokazati autentično «bratstvo» Hrvata i Srba. «Timeo Danaos...» Ta zemlja, u kojoj Srbi i Hrvati «bratuju», ne nosi hrvatsko ime. U svim njezinim pokrajinama Srbi su, po Bastinom mišljenju, taman tako kod kuće kao i Hrvati. Ne postoji nikakva hrvatska domovina, u kojoj bi Srbi bili stranci, uljezi, došljaci ili barem gosti (željeni ili neželjeni). Hrvatsku bi eventualno sačinjavala zagrebačka okolica, jer tamo nema Srba, sve je ostalo zajedničko, što je čak sa srpske strane koncesija, *«jer gdje Srbin stane, tu je stopa srbske zemlje»*. Naravno, o kakvoj se hrvatskoj državi može govoriti, kad ova uopće nema svog vlastitog teritorija? U najboljem slučaju toj se hibridnoj Srbohrvatiji može priznati dvostruki suverenitet, srbski i hrvatski, te ako baš ne će, da joj vladaju Srbi iz Beograda, koncedirat će joj se velikodušno, da joj vladaju Srbi iz Zagreba. U čemu bi, uostalom, bila nesreća? Sâm Basta nas tješi: *«Na svetu nema dva tako bliska naroda kao što su Srbi i Hrvati...»*

Iako napada četnike kao izdajice tzv. narodno-oslobodilačke borbe, koju je povela Komunistička partija, Basta ipak uzima šutke u zaštitu svoju koljačku subraću. Užasi, koje su četnici počinili protiv hrvatskog pučanstva u Dalmaciji, Lici, i Hercegovini, paljenje i istrebljivanje pučanstva čitavih naših sela u suradnji s talijanskim fašistima ili pod njihovom zaštitom ne zaslužuje kod Baste nikakav ozbiljniji osvrt. On spominje, da je kninski Srbin, senator Nikola Novaković-Longo, u Otriću sklopio s Talijanima sporazum o nenapadanju, ali zaboravlja, da je taj isti Novaković-Longo zajedno s drugim istaknutim Srbima iz južne Hrvatske uputio memorandum Mussoliniju, tražeći, da fašisti okupiraju cijelu Dalmaciju i nudeći im u tu svrhu suradnju i pomoć. Za četnike kaže, da su *«sve više učestvovali zajedno sa ustašama, pod komandom okupatora, u kaznenim ekspedicijama na slobodnu partizansku teritoriju»*, iako u to doba takva «partizanska teritorija» nije uopće postojala. Podvaljuje im zajedničke operacije s ustašama, jer želi četničkoj djelatnosti dati antikomunistički karakter, a ne protuhrvatski, koji je ona izrazito i isključivo imala tokom cijeloga rata. Ne želi Basta precizirati, da su četnici bili prava najamnička vojska talijanskog fašizma, jedina, koju je u cijeloj Europi Mussolini uspio organizirati. Zna on dobro, da su se četnici i fašisti udružili protiv Nezavisne Države Hrvatske, jer je ova stajala jednima i drugima na putu, a ne raštrkane partizanske bande nejasnih ciljeva i budućnosti. Nema, naravno, ni traga utvrđenju poznate i, uostalom, logične činjenice, da su se u tom protuhrvatskom ortakluku doskora našli i sami partizani, jer je i njihov glavni neprijatelj bila Nezavisna Država Hrvatska, a ne tako razvikana «fašistička neman», čije su uništenje partizani bezbrižno prepustili demokratskim silama i svom protektoru Staljinu.

Gdje god može, Basta izbjegava utvrditi srpsku narodnost partizanskih prvaka. Redovito se služi pokrajinskim nazivima: Sremac, Slavonac, Ličanin, Dalmatinac, da tako prikrije bitnu oznaku i glavni izvor partizanske snage: ustanak srpskog imperijalizma protiv obstanka Nezavisne Države Hrvatske, i za ponovnu uspostavu povampirene Jugoslavije.

U Bastinoj knjizi nisu tako značajne tvrdnje i napadaji, svjesni falsifikati, izmišljene grozote, neosnovane obtužbe, pa čak ni neka neočekivana priznanja. Najznačajnije su njegove šutnje. U mnoštvu uvredljivih ponižavajućih postavka, kojima obrazlaže stvaranje i održanje Nezavisne Države Hrvatske, Basta grobnim mukom prelazi preko bitne činjenice, koja je s razlogom kvarila i kvarit će san srpskih okupatora: *Nezavisna Država Hrvatska je nastala u prvom redu zato, jer ju je hrvatski narod htio, i bit će obnovljena sutra, jer je hrvatski narod hoće danas.*

III. JUBILEJ GENOCIDA

Pišući o uništenju države hrvatske i o zarobljavanju hrvatske vojske, Basta je autentičniji i sigurniji, jer ide poznatim tragovima vlastitih zločina. Dok je prvi dio njegove knjige uglavnom usmjeren na to, da makar i neizravno opravda genocid, obtužujući stotine tisuća Hrvata zbog «izdaje». Jugoslavije i zbog absurdnih zločina, ovaj drugi dio teži u prvom redu za tim, da genocid prikrije.

Povlačenje hrvatske vojske i građanskog pučanstva iz krajeva, koji su uslijed ratnih događaja morali biti napušteni, počelo je mjesecima prije napuštanja Zagreba. Vijesti o nesmiljenim masovnim pokoljima u svim mjestima, koja su zauzimali partizani, digle su s njihovog djedovskog ognjišta neslućeno mnoštvo hrvatskih obitelji, koje su u tragičnom bijegu sa svih strana navirale prema Zagrebu. Pokolj cvijeta hrvatske inteligencije u Dubrovniku (među kojima nije bilo ni jednog ustaše), spaljivanje 28 živih fratara na Širokom Brijegu, lučonoši kršćanske civilizacije i drevnog hrvatstva, krvava orgija u pitomom Vukovaru, dokazali su još jednom, ako je to još uobće trebalo dokazivati, da srbsko-komunistička najezda ne ide samo po vlast u Hrvatsku, nego i po glavu hrvatskog naroda. Zagreb je u samih nekoliko mjeseci utrostručio broj pučanstva. (Od 250 000, došao je do 800 000 pod kraj rata). Izbjeglice su napučili i sva okolna sela. U Zagrebu je morao biti postrojen ogromni i vrlo razgranati ured za zbrinjavanje izbjeglica, koji je vodio poznati ustaški prvak i heroj Božo Kavran. Iz Zagreba je to ispaćeno mnoštvo krenulo na križni put prema tuđini, ne tražeći drugo, nego da izbjegne partizanskom nožu, metku ili sjekiri.

Basta i Nađ, koji ove događaje zajednički prikazuju, citirajući jedan drugoga i ponavljajući se uzajamno, u više navrata insistiraju na tvrdnji, da su *«Ustaše prisilili građansko pučanstvo na povlačenje»*, da bi im to služilo kao zaštita (!). Zacijelo, da hrvatska vojska nije imala zadatak pratiti i štititi svoj narod na bijegu, svaki bi razboriti zapovjednik radi pokretnosti i borbene moći svojih jedinica nastojao spriječiti povlačenje nevojničkoga mnoštva. Od prvog časa se je vidjelo, u kolikoj će mjeri kolone izbjeglica ometati provođenje svakog vojnog plana. Zakrčenje svih puteva, cesta i staza bilo je podpuno, a sterilno svako nastojanje vojnih prometnika, da stave brane izbjegličkim rijekama i osiguraju kakvu takvu

mogućnost nezavisnih, bržih pokreta vojnih jedinica. Basta i Nađ, međutim, žele uvjeriti one, koji ne znaju istinu, da hrvatsko pučanstvo nije imalo nikakvog razloga napustiti svoje domove pred napredovanjem «narodno-oslobodilačke vojske». Budući da ne mogu zatajiti činjenicu, da su stotine tisuća Hrvata sve napustili, da se spase od titovskih horda, nastoje podmetnuti tu tragičnu seobu naroda, kakve nije bilo u našoj povijesti, prisilnim mjerama hrvatske državne vlade. Iako bi takvo gonjenje ljudi, koji ne bi htjeli napustiti kućnog praga, predstavljalo gigantsku vojno-policijsku operaciju s kraja na kraj Hrvatske, nisu ova dva partizanska «povjesničara» citirali bilo kakvu zapovijed oružanih snaga u tom pogledu, odkrili jedan jedini dokument, koji bi o tome govorio, ili našli svjedoka, koji bi ustvrdio, da je bio prisiljen na povlačenje. Istina je, bavile su se naše oružane snage uvelike problemima povlačenja apokaliptičkih reminiscencija, ali ne da tjeraju na put one, koji se fatalistički odlučiše čekati svoju sudbinu, nego da olakšaju patnje umornih, gladnih i bolesnih bjegunaca. Niz ustaških i domobranskih jedinica organizirao je prihvatne postaje, na kojima se je dijelila hrana, odjeća i obuća namijenjena vojsci, dok su nebrojena vojnička vozila primala one, koji su sustali na putu. (Sjećam se automobila, koji je promakao pored mene blizu hrvatsko-slovenske granice). Bio je tako načičkan djecom, da je domobranac vozač jedva vidio cestu pred sobom. Ustaški je teklič primio putem neku ženu s dvoje djece na motorkotač. Dok je žena s jednim djetetom sjela otraga, drugo mu je dijete sjelo za vrat, tako da je više sličio cirkuskom ekvilibristi nego vojniku).

Nije uopće vrijedno osvrta poglavlje: *Zverstva ustaša u selima oko Zagreba.* Kad sipa svoje bjesomučne objede na ustaštvo, Basta gubi svaku kontrolu. Od normalnog bi se čovjeka zbilja moglo očekivati, da 30 godina kasnije govori o ljudima i događajima smirenije, i što bi svakako bilo u njegovom vlastitom interesu, uvjerljivije. Od časa, kad su se Poglavnik i vlada odlučili na povlačenje, hrvatska je vojska svu svoju operativnu sposobnost usmjerila prema osiguranju i tehničkom olakšanju povlačenja. Čak su se i akcije protiv partizana vršile samo u ovoj funkciji. Da su ustaške jedinice provodile bilo kakve represalije oko našeg glavnog grada, onda bi daleko teže i ljuće represalije provele u Celju, koje je bilo u partizanskim rukama, kad smo kroza nj prolazili. Tamo je ostao čitav čak i slavoluk Titu, koji nitko nije dirao, jer nije smetao našem povlačenju. Oko naše kolone su švrljali pijani celjski partizani, koji su čak pokušavali uspostaviti nekakav prijateljski dodir s našim uvijek opreznim čarkarima.

Dok se, s jedne strane, Basta gubi u sitnicama, koje nikoga ne zanimaju, na drugoj strani ne osvrće se na prve pregovore, koje su u Celju vodili partizanski predstavnici s našim visokim časnicima. Ti pregovori svjedoče, da hrvatska vojska nije provodila nikakve krvave represalije u Sloveniji, kao što je to Basta obtužuje, jer bi u toj situaciji bili nemogući i besmisleni svaki pregovori. Iz njih se, nadalje, jasno vidi, da je zapovjedništvo hrvatskih oružanih snaga težilo jedino za tim, da po

mogućnosti u miru izvede svoje izbjegličko pučanstvo iz područja Jugoslavije.[6]

BUGARI. Basta posvećuje čitavo veliko poglavlje knjige djelatnosti bugarske vojske, njezinim odnosima s partizanima i vezama s hrvatskom vojskom u okolici Dravograda. On je u prvom redu uglavljuje kao kukavnu i pljačkašku (str. 220.):

«Kao po nekom pravilu, Bugari su ulazili u gradove nekoliko sati posle naših jedinica, kada je borba već bila okončana. Što je najgore, te trupe su redovno ne samo pljačkale i otimale ratne trofeje već su prisvajale i opštenarodnu imovinu, ne libeći se da otimaju i imovinu i dragocenosti pojedinih građana.»

---

[6] I ja sam sudjelovao u tim razgovorima, koje sam uz ostale događaje prikazao u članku pod naslovom: *Bleiburg*, objavljenomu u *«Hrvatskoj reviji»*, XVI, br. 2-4, prosinac 1966., str. 263-297., iz kojeg prenosim slijedeće:

«Moje je mišljenje (govorim na sastanku s našim generalima o našem stavu na predstojećoj konferenciji s celjskim partizanima), *da ne smijemo ni u kojem slučaju položiti oružje, jer nam je ono jedina garancija, da ćemo se moći probiti do granice, bilo mirno, bilo u borbi».*

Protiv ovog mišljenja je ustao general Tomašević: «Znate li, da je Njemačka kapitulirala i da je rat prestao, te da možemo biti proglašeni franktirerima (borcima izvan zakona), ako tokom povlačenja zametnemo bitku?»

«Pa mi se po shvaćanju saveznika već četiri godine borimo ilegalno, jer nas nisu priznali kao zaraćenu stranu, pa se možemo boriti još četiri dana, ako je to cijena, da dopremo do Angloamerikanaca te izbjegnemo partizanskom pokolju. U tome je konačno sav smisao ovog povlačenja. Držim, uostalom, da se ne ćemo ni morati boriti. Očito je, da su partizani spremni s nama razgovarati, jer nemaju dovoljno snaga, da nas ustave i razoružaju. Držim, da moramo tražiti prolaz s oružjem i zaprijetiti se najtežim represalijama za slučaj napadaja bilo koje partizanske jedinice na našu kolonu...»

Dr. Krivokapić je zamolio, da se pri pregovaranju ne zaboravi na crnogorsku skupinu, koja je spremna dijeliti sudbinu hrvatske vojske. Dogovoreno je nakon kraće diskusije, da u pregovorima sudjeluju generali Servatzy i Metikoš, dr. Krivokapić i ja.

U ime partizana dolaze pregovarati: Emilija Gabinec «tajnica celjskog okružnog narodno-oslobodilačkog odbora» i još dva muškarca. Čim smo posjedali oko stola, uzeo sam riječ, da bi diskusija odmah dobila željeni smjer:

«Kad su Hitler i Mussolini podijelili Sloveniju, Nezavisna Država Hrvatska primila je i udomila oko 250 tisuća Slovenaca. Mi od vas ne tražimo, da nam uzvratite ovo gostoprimstvo. Kad biste i htjeli to učiniti, ne biste mogli od svojih gospodara u Beogradu. Tražimo od vas jedino, da nas pustite mirno proći kroz Sloveniju. Ni to ne pitamo kao neki uzvrat s vaše strane za dobro, koje je ustaški režim Slovencima učinio. Vi nam morate dati jamstvo, da nas vaši odredi ne će napadati, jer je to u vašem vlastitom probitku. Budemo li pušteni na miru, povlačit ćemo se mirno kao i do sada, nu, ako nas na bilo kojem odsjeku napadne neka vaša jedinica, poduzet ćemo na cijelom području, kojim prolazimo, najteže represalije, a u tom pogledu, znadem, uživamo kod vas pretjeranu reputaciju. Ne vjerujem, da se vaša nova vlast može usuditi preuzeti takvu odgovornost na sebe»...

...Gabinčeva je izašla sa svojim pratiocima i četvrt sata poslije vratila se s gotovim tekstom utanačenja, u kojem je stajalo, da se dozvoljava «slobodan sprehod oboružani vojaški sili ustašov, domobrancev in Črnogorcev z teritorija celjskega okrožja v smeri Frankolova».

Prva je podpisala Emilija Gabinec u ime partizana, zatim u naše ime generali Servatzy i Metikoš, te dr. Krivokapić u ime Crnogoraca...

(Str. 222.):

«Odmah se videlo da to nisu sitne krađe pojedinaca i grupica vojnika... Za demontiranje mašina morao je postojati raniji plan i morala ga je odobriti neka komanda, ako ne viša ono bar na nivou štaba divizije ili puka... Došlo je i do oružanih sukoba i tom prilikom dva partizana iz knojevske čete bila su ubijena.»

Na drugom mjestu, a u istom kontekstu, Basta priznaje, da su Bugari na svom dijelu fronte lakše napredovali od partizana, što on svakako ne pripisuje notornom partizanskom kukavičluku pred hrvatskim jedinicama, već kaže:

«O toj upornosti neprijatelja da se na našem frontu bori do krajnjih granica govori i fakat da je Berlin pao pre nego Zagreb. Kasnije ćemo videti da je ta upornost neprijatelja da borbe u Jugoslaviji nastavi skoro 5 dana duže nego što je trebalo, bila za njega fatalna. Ali takva situacija koja je stvorena brzim prodiranjem Crvene Armije i povećanim otporom jakih koncentracija neprijatelja u našoj zemlji, pogodovala je bugarskoj armiji da na tom spoju frontova lakše nastupa i gotovo bez ozbiljnih borbi ide napred».

Ni Nađ u svojim «kazivanjima» ne miluje Bugare. On odmah ističe važan razlog za to:

«Ali pred jutro stiže novo obavještenje: Bugarske trupe koje su također —krećući se između naših snaga i snaga sovjetske armije, zonom koju nitko nije branio (!)— izbile u Dravograd, samostalno pregovaraju s ustašama. Ovdje je ustaški general Nardelli. Bugari su spremni da ga sa svom njegovom vojskom puste da prijeđe u Austriju.»

«Rano ujutro 12. svibnja iz štaba 36 divizije su mi javili o tim ustaško-bugarskim pregovorima. Bio je to drski bezobrazluk. Što oni imaju pregovarati s našim izdajicama. Nisu do sad ni metka ispalili u njih, a sad bi da im uzmu oružje i da ih puste da pobjegnu.»

Razgovore Bugara s hrvatskim predstavnicima Basta ovako komentira (str. 231.):

«Mnogi (Bugari op. p.) su sa sobom nosili i stare atavističke sukobe i natrunjenosti iz ranijih ratova i odnosa iz prošlosti, koji nisu baš tako blistavi... Mnogi viši oficiri, dok su prema Rusima pokazivali snishodljivost, dotle su prema nama, u velikom broju slučajeva, pokazivali aroganciju... Mnogi su bili i suviše revnosni da bi se dodvorili i opravdali grehe prošlosti. Pripisivali su sebi zasluge i uspehe koji nisu njihovi da bi mogli u svoj lični dosje ubeležili što više poena... otuda i velika želja i energija da se po svaku cenu njima preda celokupna Pavelićeva vojska, iako se ta vojska nalazila potpuno u dubini naše teritorije u borbenom kontaktu sa glavnim snagama naših armija i slovenačkih partizanskih divizija?»

Zatim Basta dodaje slijedeću značajnu primjedbu:

«Ali ono što me tada najviše iznenadilo i što nisam mogao razumeti, to je da su postojale klice otpora prema nama i nerazumevanje bugarskih rukovodećih

ljudi, komunista. Oni su također doprinosili tim konfliktivnim situacijama, iako iz sasvim drugih razloga i pobuda.»

Zašto su, kako to sâm Basta jadikujući izlaže, i komunisti i nekomunisti bugarski protiv partizana? U čemu je srž konflikta, koji Basta ne vidi, ili ne će da ga progleda? Nisu Bugari do Dravograda došli ni kao fašisti, ni kao antifašisti, nego kao Bugari, koji u partizanima nisu gledali nikakvu fašističku subraću, nego Srbe, svoje neprijatelje. Ono što nuzgred, skoro stidljivo priznaje Basta, Bugarima je bilo osnovno. U vojsci Nezavisne Države Hrvatske nije bugarski general Atanasov vidio «ustaške zvijeri», ni «izdajice naših naroda», nego jednostavno tradicionalne bugarske prijatelje, s kojima ga je povezivala svijest o zajedničkom neprijatelju: Srbiji. To su i meni Bugari rekli u više navrata, kad sam s njima kod Dravograda dolazio u doticaj kao član hrvatskog izaslanstva. Prezir, koji su osjećali prema svojim «saveznicima» partizanima, bio je začuđujući. Nakon dugačkog izlaganja partizanskih zasluga pred Bugarima, Basta indigniran priznaje, da mu je bugarski general odrezao kratko: *«Sve što si rekao, druže komesare, samo je odraz vaše uobraženosti»*.

Bugari nisu nikako obavještavali partizane o svojim razgovorima s nama, što bi među pravim saveznicima bilo normalno. Basta je tek iz mog već spomenutog članka: *Bleiburg*, koji on obilato citira, saznao nešto više o tome. Napose ga je ujela bugarska inicijativa za bugarsko-sovjetsku-englesku konferenciju s predstavnicima hrvatske vojske, pa trpko primjećuje: *«Postavlja se pitanje što su to Bugari, bez jugoslavenskih predstavnika, imali da se dogovaraju sa Englezima ili bilo s kim drugim o predaji Pavelićeve vojske. Ako je bilo potrebno, da se s nekim dogovaraju, onda smo to bili mi, jugoslavenski partizani. Odnosno, bolje rečeno, mi smo bili ti koji su u toj situaciji odlučivali da li se treba s nekim dogovarati ili ne treba... Po držanju svih tih bugarskih oficira i glavnog političkog i partijskog rukovodioca Prve bugarske armije* (aludira na polit-komesara generala Viktora, istaknutog prvaka bugarske komunističke partije, koji je također s našim predstavnicima pregovarao), *ne bi bilo nikakvo čudo da je kakvi bugarski oficir sugerisao ustaškom vodstvu da je bolje da idu u proboj nego na pregovore, da izbegnu pravac Dravograda jer su pristigle jače partizanske snage i da je najbolje da se probiju pravcem Prevalje-Blajburg... Takvu izdaju je i mogao izvršiti neki oficir staroga kova, koji nikad nije intimno bio za antifašističku borbu i kome su bile bliže ustaške snage nego mi.»* Basta, međutim, ne tumači, kako to da je u toj «izdaji» sudjelovao i general Viktor, o kojem kaže, da je *«gotovo ceo svoj dotašnji život proveo u partijskom aparatu svoje K.P. i Kominterne u Moskvi»*. Nije točno, da su nam Bugari savjetovali, da izbjegnemo Dravograd zbog tamošnjih partizanskih snaga, niti su o njima vodili računa u bilo kojem času. Nijednom bugarskom generalu nije palo na um, da bi s nama trebao razgovarati u prisustvu partizanskih predstavnika. Oni su ih dosljedno i izazovno tretirali kao «quantité negligeable». Sugestija, da izbjegnemo Dravograd učinjena nam je, da ne bismo došli u sukob s bugarskim jedinicama, koje su to područje bile zaposjele. Usprkos izjavi

bugarskog generala Atanasova, da bi se Hrvati radije predali Bugarima, nego jugoslavenskim partizanima, jer se s pravom boje pokolja, nisu Bugari tražili od nas, da im se predamo. Time su demantirali još jednu partizansku podvalu, prema kojoj bi Bugari htjeli našu predaju, da se tako bez borbe domognu ratnog plijena. Kad je skupina bugarskih časnika došla posjetiti naše beskrajno logorište oko Slovengradca (ja sam ih osobno pratio), dali su oduška samo svojim prijateljskim i humanim osjećajima. Nisu gledali, što bi mogli upljačkati, nego su obećali pomoć u hrani za djecu i lijekovima. Bili su zaprepašteni dimenzijama hrvatskog exodusa. Jedan mi je od njih rekao: *«Nije moguće zamisliti drastičniju, uvjerljiviju osudu partizanstva.»* Sve su to bili mladi ljudi, i po činu i po dobi. Nijedan od njih nije zacijelo bio spreman pitati od Baste dozvolu, da puca u nas. Basta, naime, da bi ipak umanjio nepovoljni utisak bugarskog neprijateljstva, kaže na str. 249.:

«ostao mi je već sutradan 13. maja u sećanju istup jednog simpatičnog bugarskog kapetana za vreme borbi sa ustaškim napadnim kolonama na dravogradskim mostovima. Bio je to visok, koštunjav čovek sa brčićima, vrlo temperamentan. Gestikulirajući, ponudio se da učestvuje sa svojom baterijom teških bacača i da tuče neprijatelja. Na njegovo navaljivanje i vrlo simpatično držanje, mi smo to odobrili iako situacija trenutno to nije naročito zahtevala. Bugarski kapetan, očigledno čovek koji je mrzeo fašizam, skakao je od radosti kad je njegova baterija dobro pogađala cilj.»

Čudan je taj skakutavi kapetan, ako primimo Bastinu priču pod istinu. On za svoje ratne podhvate ne treba naloga ili odobrenja svojih predpostavljenih. Dostatan mu je pristanak Milana Baste, kao da pripada kakvoj god partizanskoj bandi, a ne normalno organiziranoj vojsci. Ovo je, nadalje, jedini slučaj u povijesti ratova, gdje se zapovjedniku neke jedinice u borbi povjerava izvršenje jedne ratne operacije zato, jer je «simpatičnog držanja». Za nagradu mu je Basta poslije bitke objasnio što je to internacionalizam (str. 249.), jer očito u Bugarskoj nije mogao naći nikoga tko bi mu to protumačio.

Iako hrvatska državna vlada, koliko mi je poznato, nije računala, da ćemo tokom povlačenja stupiti u dodir s Bugarima, naše je vojničko vodstvo odlučilo ispitati sve mogućnosti, kad smo se našli pred Bugarima kod Dravograda. Na višekratne razgovore s bugarskim generalom Atanasovom i visokim časnicima, političkim komesarima njegove vojske, uputilo je naše zapovjedništvo ustaškog generala Servatzy-a, domobranskog generala Metikoša i mene. Pregovori nisu mogli dati nikakvog konačnog pozitivnog rezultata, jer se je bugarska vojska nalazila pod vrhovnim zapovjedništvom sovjetskog maršala Toljbuhina. Činjenica je, međutim, da Bugari nisu ni u jednom času postupali s nama kao neprijateljima, niti je bilo koja bugarska jedinica ispalila metka protiv hrvatske vojske. Ova činjenica peče i danas Bastu, koji u svojim ljutitim napadajima ne štedi čak ni «bratsku» komunističku partiju Bugarske. Zahvaljujući ovom neutralnom stavu bugarske vojske, o koji se nije ogriješio nikakav poskakujući kapetan, mogle su naše jedinice u vrlo kratkoj i vrlo krvavoj bitci

između Slovengradca i Dravograda razbiti bandu Bastinih ubojica i prokrčiti prijelaz preko Drave u Austriju.

I Nađ daje oduška svom ogorčenju prema Bugarima, te citirajući moja sjećanja na dodire s Bugarima kaže:

«Bugarski general ni jednom rječi ne kaže da se mora konzultirati s komandom partizanskih jedinica. A taj general-pregovorač s ustašama nije bio iz grupe oficira koji su služili Hitleru i Borisu, nego jedan od moskovskih bugarskih komunista, Viktor, partizansko-politički rukovodilac 1. bugarske armije.»

Iako je iz samoga pisanja Baste i Nađa, a i iz razvoja događaja jasno, da Bugari nisu uopće uzimali u obzir partizansku prisutnost na sektoru koji je držala bugarska vojska, Nađ se trudi dokazati, da su u svakoj konfrontaciji s partizanima Bugari preplašeno ustuknuli. U 11. nastavku njegovih «pričanja» čitamo:

«U predjutro 12. svibnja... ustaška je delegacija po treći put dolazila u bugarsku komandu. Komandant Radoš se razbjesnio:

'Što se tu Bugari petljaju?'

Naredio je odmah načelniku svoga štaba Mirku Rendiću da što brže otrči u bugarski štab i sudjeluje u pregovorima: 'Bugarima začepiti usta. Ustašama ultimatum...'

...Presjekao je razgovor između ustaša i Bugara: 'Ovo je Jugoslavija i ovdje mi odlučujemo'... Bugari su šutjeli.

...Uto je u bugarski štab još jedanput stigla ustaška delegacija. Komandant 6. brigade je vodio glavnu riječ...»

Mašta je Nađeva još bujnija od Bastine. Kod nijednog našeg posjeta bugarskom zapovjedništvu nismo ni vidjeli nijednog partizanskog predstavnika.

BITKE i «BITKE». U svojoj knjizi *«Rat posle rata»*, izdanoj kratko vrijeme poslije bleiburškog genocida, Milan Basta detaljno opisuje bitku vođenu s našim jedinicama na uzvisinama desno od ceste, koja vodi iz Slovengradca u Dravograd. Tamo kaže među ostalim:

«Posle nekoliko časova borbe uspeo je neprijatelj da potisne našu 6. i 12. brigadu na levu obalu Drave... Uspjeli smo vratiti deo terena na levoj obali Drave, koji smo ranije morali napustiti. Neprijatelj je ipak zadržao takve položaje, koji su mu omogućavali da jedno vreme u priličnoj meri parališe dejstvo naših snaga iz rejona Dravograda.

7. i 8. brigada i delovi 1. brigade 14. slovenačke divizije, braneći pravac Guštanj-Poljana, bili su raspoređeni na suviše širokom frontu. Odbrana nije imala potrebne dubine, nedostajalo je snaga... Zato one nisu uspele odbiti neprijateljski napad. Posle oštre borbe neprijatelj je izvršio prodor prema Pliberku (Bleiburgu, op. p.) potiskujući našu 7. i delove 8. brigade odnosno odvajajući ih od glavnine divizije.»[7]

Opis tih događaja i Bastina analiza u njegovoj novoj knjizi odaju težnju, da umanji značenje partizanskog poraza i, što mu je još važnije,

da hrvatsku pobjedu pripiše strahu i očaju, a ne hrabrosti naših jedinica. Ova bitka, kojom se inače na dugo bavi Basta, stajala je hrvatske snage oko 200 ranjenih, koje smo primili u improviziranom bolničkom prihvatilištu, te oko 200-300 mrtvih. Međutim, na str. 278. Basta u nekoliko redaka opisuje neku bitku u selu Doliću:

«...Ustaše se na poziv nisu htele predati. Razvila se oštra borba. Od topovskih granata i mina gorele su obližnje šume. Posle borbi, 14. maja, na bojištu je ostalo mnogo leševa, koji nisu mogli svi da stanu u tenkovske jame koje su Nemci ranije kopali.»

U vezi s ovom «bitkom» postavlja se nekoliko pitanja: Kako to da je ovu bitku Basta otkrio tek sada, 30 godina poslije? Kako to da naše vojničko vodstvo u Slovengradcu nije ni čulo za tu bitku, kad ga je sama topovska pucnjava morala zaglušiti? Ako njemački protutankovski rovovi, široki, duboki i vrlo dugi, da bi mogli služiti svrsi, nisu mogli primiti sve mrtvace, znači da je ovih bilo na tisuće. Kako to, da Basta ovolikoj «pobedi» posvećuje samo nekoliko redaka? I konačno, zašto je Basta ovu bitku izmislio? Odgovorom na ovo posljednje pitanje, odgovoren je i na sva ostala. Točno je, da protuntakovski rovovi ni kod Dolića, ni na drugim mjestima nisu mogli primiti sve lešine pobijenih Hrvata. Nisu, međutim, oni poginuli u borbama, već su pobijeni od partizanskih ubojica, koji su ih prije zarobili, bodljikavom žicom povezali i na gubilišta dognali. Znaju Baste i Nađi, da će se jednog dana ti masovni grobovi odkapati, kao što su se odkapali i grobovi 12 tisuća poljskih časnika u Katynu. I kao što je onda Staljin pokušao svoj pokolj podmetnuti Nijemcima, tako i partizanski ubojice Nađ i Basta pokušavaju svoje poklane žrtve pripisati rezultatima izmišljenih bitaka.

I Nađ smatra, da mora, zlu ne trebalo! protumačiti odakle tisuće hrvatskih lešina po protutankovskim rovovima. U 13. nastavku svojih «pričanja» kaže: *«Dio snaga iz ustaške zaštitnice bio je od Sedamnaeste tučen pred Slovenj-Gradecom: tu su ustaše imale oko 3.000 poginulih, a desetak tisuća ih je zarobljeno.»*

Nije potrebno biti ratni stručnjak, da se shvati, kojih bi razmjera, žestine i značenja morala biti bitka, u kojoj samo na jednoj strani padaju tri tisuće mrtvih. U povijest su ušle velike, odlučujuće bitke, koje nisu progutale toliko žrtava. Ova je bitka nevjerojatna i po omjeru palih na jednoj i drugoj strani, jer Nađ precizira, da je na partizanskoj strani palo svega 82 čovjeka. I toj bitci, koja bi predstavljala najveću partizansku pobjedu tokom cijelog rata, barem po broju ubijenih neprijatelja, «vojskovođa» Nađ posvećuje svega pet i pol retka. Dok su uspješno sakrivali jezovito ogromni broj Hrvata, koje su pobili, nisu partizanski koljači trebali izmišljenih bitaka, da bi genocid opravdali. Sada se Nađ i Basta o 30-godišnjici njihovih zločina ponašaju, kao da ih je uhvatila panika.

Postoji vrlina o kojoj Nađ i Basta podjednako sanjaju, koju bi pod svaku cijenu htjeli odkriti kod partizanskih bandi, koju, zavidni, ne

mogu nikako oprostiti mrskim ustašama, a to je *hrabrost*. Jedinstvena, nepojmljiva, samoubilačka ustaška hrabrost, kakvoj nema primjera u našoj povijesti od Domagojevih strijelaca do danas. Kad god trebaju priznati, da su ustaše razbili partizane, jurišem ih u bijeg natjerali, probili nekakve njihove obruče, Nađ i Basta to složno tumače *«očajničkim pokušajem ustaša da izbjegnu kaznu za počinjene zločine.»* Prema njihovoj osebujnoj analizi, bitke dobivaju samo očajnici, dok «junaci» pobiru batine. U tom zavidničkom nijekanju ustaškog junaštva posebno mjesto zauzima u Bastinoj knjizi i Nađevim «kazivanjima» Bastin susret s Franom Sudarom, ustaškim pukovnikom, zapovjednikom divizije, jednim od najvećih junaka hrvatskog rata uopće. Priča Basta, da je Sudar pod krivim imenom i bez oznaka čina sâm došao u njihovo zapovjedništvo na pregovore. Iako bi sama ta činjenica bila dovoljna, da svjedoči o Sudarovoj legendarnoj hrabrosti, Basta upravo njega, inače svog užeg zemljaka, želi sniziti do stupnja kukavnog izdajice. Sudar je, navodno, od partizana bio prepoznat, pa pita Bastu:

«Odakle znate da sam pukovnik? Zar je moguće da ste me prepoznali?! Pa odakle vi iz Like ovdje? Pa čiji ste?»

Ovo poslednje izgovorio je upola glasa i u žurbi, kao da se boji da razgovor ne krene drugim tokom te je dodao: «Ako me pustite da pređem na zapad, predaću vam svoju diviziju.»

Bled i sa očitim naporom pokušao je da se smiri...

...Sudar je otvoreno počeo tražiti i najmanju mogućnost da bi se spasao. U njegovom glasu osećao se prizvuk molbe. Onaj arogantni i drski pregovarač vrlo brzo je počeo da me otvoreno moli da ga «kao zemljak» pustim preko granice a on će mi se za to «znati odužiti»!

I Nađ prepričava istu priču. Ne stavlja Sudaru u usta iste riječi, iako ih je mogao mirno prepisati od Baste. Absurdnost cijele priče skače u oči. Frane Sudar, koji je vijao partizane širom Hrvatske kao malo tko, dolazi iz čista mira nuditi Basti diviziju, da sebe spasi!? Četiri godine je svoju glavu čuvao manje, nego bilo koji njegov čarkar, tako da je njegova ratna sreća postala poslovičnom. I upravo on, da dođe moliti milost od partizanskih zlikovaca, željnih njegove glave više nego bilo čije?! S desetim dijelom svoje divizije mogao se je Sudar probiti na koju je god stranu htio, ali Basta i Nađ žele svojim čitateljima prodati, da je smatrao najpametnijim pozvati se na «zemljaštvo», i Bastu jednostavno podkupiti. Na Mirogoju u Zagrebu, partizani su preorali ustaško groblje. Ni to im nije dosta. Trideset godina kasnije, još uvijek se napinju, da najvećim ustaškim vitezovima i slavnu uspomenu preoru.

PRED BLEIBURGOM. Veliki broj jedinica hrvatske vojske i nepregledno mnoštvo izbjeglica uspjeli su se konačno sleći u kotlinu kod Bleiburga. Zapovjednik hrvatskih oružanih snaga na povlačenju general Herenčić izvršio je predaju hrvatske vojske u ime Poglavnika engleskom generalu Scott-u. Partizani, koji s pravom nisu vjerovali svojim tobožnjim saveznicima Bugarima, nisu isto tako imali povjerenja ni u Engleze i Amerikance. Kaže Basta: (str. 294.):

«Opravdana je bila bojazan da će saveznici prihvatiti i odvesti Pavelićevu vojsku s kojom smo se četiri godine uporno borili... Drugovi iz Slovenije pričali su nam da su savezničke jedinice kod Železne Kapele prosto otele nekoliko hiljada nemačkih zarobljenika i velike količine ratne tehnike i oružja koje su slovenačke jedinice zaplenile... Ni sa saveznicima ne mora sve da ide glatko. Imali smo okapanja i sa Bugarima...» ...«hteli smo da protivnik i saveznici vide našu rešenost za dalju borbu...»

Kad je bio pozvan engleskom generalu piše:

«Možda hoće (Englezi op. p.) kao i Bugari, da preuzmu neprijateljsku vojsku? A možda se u ovom pozivu skriva namera, da se u odsudnom času uklonim sa položaja?

...U koliko bi se postiglo da savezničke jedinice shvate da pitanje kapitulacije kvislinških snaga Jugoslavije nije njihova stvar, bilo bi sasvim dobro. Ako već ne žele da nam pomognu, onda, bar, neka budu neutralne...»

Došavši u engleski stožer, vidio je naše izaslanstvo, pa to komentira:

«Odmah mi se nametnulo pitanje: zašto su Saveznici prećutali da se neprijateljski pregovarači već nalaze u njihovom štabu? Pošao sam na razgovore sa Saveznicima, a očekuju me pregovori sa neprijateljem i to uz asistenciju i verovatan pritisak Saveznika.Početak ne može biti gori!...

Već na prvom koraku sam se osećao prevarenim.»

S druge strane, Nađ veli o Basti u engleskom zapovjedništvu:

«...A komesar 51. divizije se ušetao. Uhvatio rukama opasač na kojem su bombe i pištolj, kruži u krug jastrepski zagledan u ustaše. 'Ti Englezi bi da nas izigraju!'»

Generalu Scottu je pak Basta rekao:

«Ako gospodin general zna, a vjerujem da zna (!), što je vojnički ponos, logično je da nam ostavi našeg neprijatelja.»

Iz razgovora partizana s Bugarima i Englezima jasno se razabire, da partizanima nije bitan svršetak rata i obustava prolijevanja krvi. Njihova je glavna briga spriječiti da bilo tko drugi, osim njih, zarobi hrvatsku vojsku. Ratni su zarobljenici obveza i teret. Među zapadnim Saveznicima napravljen je niz parcijalnih ugovora o uzajamnoj izmjeni zarobljenika radi pojednostavljenja tog problema. Partizani su, međutim, bili skloni čak voditi dalnje borbe samo da ne bi morali tešku brigu oko ratnih zarobljenika s bilo kim dijeliti. Zar samo radi njihovog «vojničkog ponosa»? Jesu li bili gladni ratnog plijena? O tome, međutim, nisu ni razgovarali. Druga je bila partizanska težnja, Titov plan i zapovijed. Hrvatsku je vojsku trebalo poklati, zato su partizani morali nastojati pod svaku cijenu, da je sami zarobe. Milovan Đilas, jedan od najodgovornijih Titovih pomagača i sukrivaca, izjavio je ciničkí, da je trebalo uništiti hrvatsku vojsku, da bi Jugoslavija mogla postojati. Budući da je onda

već bio počeo treći svjetski rat, kako to vidovnjački tvrdi veliki Aleksandar Solženjicin, komunisti su smatrali Englesku i SAD svojim neprijateljima. Basta i Nađ se boje engleske prevare, jer smatraju, da su i demokratski saveznici svjesni trećeg svjetskog rata, te da ga i oni, podzemno, već vode. Đilas je u New Yorku pred krugom prijatelja izjavio kategorički, da je *Tito glavom dao nalog, da se hrvatska vojska pokolje,* jer se je bojao, da bi je mogli Englezi preuzeti i upotrebiti protiv Tita u okviru općeg rata protiv komunizma. Saveznici, međutim, nisu 1945. bili za taj rat spremni, ni psihološki, ni politički, a kamo li strateški i operaciono.

Nema veće važnosti, što su detaljni opisi hrvatsko-englesko-partizanskih razgovora i kod Baste i kod Nađa plod puke fantazije. Čak se ni oni dvojica ne slažu u opisu. Basta je u prvoj svojoj knjizi zabilježio, da je vodio te razgovore s našim generalom Sertićem, kojega uopće nije bilo kod Bleiburga. Kad su iz mog članka saznali, da se naše izaslanstvo sastajalo od generala Herenčića, generala Servatzya i mene, onda su to ispravili tako, da Nađ «zna», kako smo za stolom sjedili, te to opisuje:

«Tada su uvedeni predstavnici ustaša. General domaćin pokazuje im mjesta nasuprot sebe, Baste i Kovačića. Herenčić je sjeo u sredinu nasuprot Baste, lijevo od njega Crljen, nasuprot Kovačiću, a desno Servatzy nasuprot engleskom generalu».

Nađ čak citira doslovce jednu tobožnju Servatzyevu primjedbu. Činjenica je, međutim, da general Servatzy uopće nije bio prisutan kod tih razgovora. Engleski nam je general, naime, poručio po jednom časniku, da trebaju ući samo dva naša izaslanika, budući da su s partizanske strane također samo dvojica. Na to smo nakon kratkog dogovora ušli general Herenčić i ja. Dio mojih izjava engleskom generalu su odnekud prepisali, a dio izmislili, jer partizani nisu bili prisutni, kad sam ih dao. Glupa fraza, koju mi Nađ stavlja u usta: *«Svi su rezultati smrtni, samo je problematika vječna»,* odraz je tek njegove «filozofske» razine. Nikakvo vojno političko predavanje nije Basta održao engleskom generalu, kao što on i Nađ izmišljaju, valjda da «obogate» srpsku povijest novim pričama, kojih je ova ionako prepuna. Razgovor je bio mrk, odsječen, užurban, kratak, ograničen na tehniku predaje. Dok se je naše vojničko vodstvo borilo za vrijeme, da bi se u skupinama nastavilo prodiranje u Austriju, usprkos engleskom stavu, partizani su u prvom redu nastojali izbjeći, da Englezi sudjeluju u zarobljavanju. Ti pregovori nisu trajali ni pola sata i nije, naravno, bilo prilike da Basta citira Byronove stihove, kao što to Nađ smišlja. (Ubojice citiraju Byrona! Zvuči poput naslova nekog kriminalnog romana Agate Christie!) Na čemu ne inzistiraju ni Basta ni Nađ, a što je vrijedno istaknuti jest, da je *Basta tamo preuzeo obvezu, da će biti poštivani međunarodni zakoni o ratnim zarobljenicima,* te da nam je tu istu garanciju dao i general Scott.

Istina je, da su engleski tankovi stajali pred čelom naše kolone u borbenom rasporedu, i da je general Scott ponudio partizanima pomoć u oružju za svladavanje eventualnog našeg otpora. Hrvatsku vojsku,

koja mu se predala, osudio je general Scott na izručenje partizanima. Odbio je zatražiti nove instrukcije od svog zapovjednika generala Alexandera u Italiji u vezi s mnoštvom građanskog pučanstva, koje mu se je također predalo. Nije prihvatio prijedlog generala Herenčića, da engleska komisija nadzire izručenje i daljnju sudbinu zarobljenika.

IZ ENGLESKIH VRELA. Dugo godina nije bilo nikakvog svjedočanstva generala Scotta. Nismo mu čak mogli ni imena saznati, usprkos našim nastojanjima. (Ni Basta ni Nađ nisu zabilježili kako se zove). Prvi njegov poznati izvještaj pojavio se je u nedavno izišloj knjizi lorda Nicholasa Bethella *«The Last Secret»* («Posljednja tajna»), u kojoj pisac obrađuje izručenje Kozaka i drugih ruskih izbjeglica Staljinu, te se marginalno dodiruje i sudbine hrvatske vojske. Scott je Bethellu pričao svoje uspomene, te ovaj piše:

«14. svibnja primio je (Scott, op. p.) izvještaj, da se dvije skupine hrvatske vojske, oko dvjesto tisuća vojnika, kreću prema britanskim položajima kod Bleiburga na austrijsko-jugoslavenskoj granici. «Hrvati su se, čini se, borili na krivoj strani», primjećuje Scott. Oni su pratili oko 500 tisuća civilnog pučanstva i htjeli su ući u britansko područje da se predadu i stave pod britansku zaštitu.

...Da stvar bude još zapletenija, nedaleko Hrvata utaborila se neka jedinica Titovih partizana spremna da ih napadne. Između te dvije skupine vladala je smrtna mržnja... Ne znajući za najnoviju povijest ni za osobnu opasnost kojoj se je izlagao, Scott se odvezao svojim đipom u prostor između dvije vojske i počeo pregovarati. U početku se činilo da će biti ignoriran i da će doći do borbe. Zatim Scott veli:

«Božjom providnošću preleti slučajno iznad nas neki avion i ja reknem: 'Vidite li taj zrakoplov? Upravo sam ga pozvao preko radia. To je samo izvidničar, ali slijedeći će biti bombarderi. Zato ako ne prestanete i ne odete kući, to će vam se dogoditi. Bit ćete bombardirani'. Kazao sam im jasno, da ću navaliti na jedne i druge bez razlike. Ustvari sam imao samo dva čovjeka i jednog dječaka da to učinim, ali oni to nisu znali.» Tom domišljatom varkom (nastavlja Bethell) Scott je uspio izvući dvije skupine generala iz neprijateljskih jedinica i odvesti ih u svoj štab u dvorac Bleiburg.»

Nije mi još uvijek jasno, čemu je starom generalu Scottu trebala ova njegova infantilna basna, koju je od početka do kraja izsisao iz malog prsta. Nikakvim đipom nije general Scott došao između hrvatske vojske i partizana, niti je itko nasjeo njegovoj djetinjastoj varci. Kako može govoriti, da je imao samo dva čovjeka, kad sâm ističe, da mu je u Bleiburgu bio stožer, u kojem se je uz mnoštvo viših i nižih časnika nalazila i odgovarajuća jedinica za osiguranje i eventualne operacije, između čijih je tankova u borbenom rasporedu, kako sam spomenuo, prošlo hrvatsko izaslanstvo.

Ozbiljnije i stvarnije je, kad general Scott izlaže svoju podpunu neupućenost u probleme i međusobne odnose snaga, s kojima se je susreo. Labavo je njegovo opravdanje, da je morao izručiti Hrvate njihovim krvnicima, jer nije bio u mogućnosti, da ih smjesti i hrani. Nitko to od njega nije tražio, ni očekivao. Hrvatska je vojska s dijelom naroda pošla

na križni put izbjeglištva, da položi oružje pred neprijateljem koji će primiti predaju, a ne će tražiti glave zarobljenih.[7]

U nastavku Scott ovako priča Bethellu, što je rekao hrvatskom izaslanstvu:

«Vrlo kratko dao sam im tri mogućnosti i pet minuta da se odluče. Alternative su bile slijedeće: prvo da se predaju jugoslavenima, a ja ću iskoristiti svoj utjecaj —premda neslužbeno —da pokušam osigurati korektan postupak s njima. Drugo da ostanu gdje jesu, pa da ih napadnu jugoslaveni. Treće neka se usude napredovati prema britanskim linijama».

O ovim «alternativama» nismo ništa čuli za vrijeme razgovora s generalom Scottom. Čudne tri alternative, uostalom, koje se svode na jednu jedinu: engleski general izručuje hrvatsku vojsku partizanima. To još jasnije izlazi iz daljnjeg Bethellovog izlaganja:

«Scottu je najviše bilo stalo do toga, da se izbjegne ova treća mogućnost, jer bi to njemu i njegovim ljudima zadalo najgore probleme, kako političke tako i administrativne. Zato je Hrvatima dao na znanje, da će ako se budu počeli kretati prema njegovim pozicijama 'biti napadnuti ne samo od jugoslavena, nego i od cjelokupnog britanskog i američkog zrakoplovstva, kopnenih snaga i svega drugog do čega dođem'. U tom slučaju oni bi 'bez sumnje bili uništeni'».

Izmišljeno je i ovo prijeteće isprsavanje generala Scotta, koje tim mučnije djeluje, jer je bilo sasvim suvišno. Hrvatska vojska nije bila nikako spremna zakrviti se s Englezima, poslije nego je došla, da im se preda, i to je general Scott dobro znao. Hrvati su bitke bili s partizanima produživši tako svjetski rat nekoliko dana; gorke su pobjede izvojevali, da prokrče put do savezničkog zarobljeništva. Kad su im ga engleske oružane snage presjekle, ostali su bez izlaza.

Kaže Bethell:

«Titoisti su obećali, da će civile vratiti u Hrvatsku, a s vojnicima postupati kao s ratnim zarobljenicima 'osim političkih zločinaca, kojima će se baviti savezнički sudovi, stvoreni u tu svrhu'. Prema mišljenju Scotta, 'uvjeti predaje bili su u redu'».

Usprkos ovakvom umirivanju vlastite savjesti, Scott kasnije priznaje: *«Nemam pojma, jesu li svi bili likvidirani. Ne bih se iznenadio, ako jesu.»*

[7] Londonska *«Nova Hrvatska»*, u br. 9. 1975., posvećenom Bleiburgu, donosi prijevod odlomka iz Bethellove knjige i uvodno kaže: *«I kod Hrvata je postojala ista varava nada, da će ih Amerikanci ili Englezi objeručke dočekati samo zato što se protiv njih nikada nisu borili i zato što su bili antikomunisti».*
Nitko, naravno, nije očekivao, da bude od neprijatelja, kojemu se predaje «objeručke dočekan». (Ne izmiče nam trag neočekivane ironije, kojom se nastoji pogoditi hrvatsko vodstvo u onim tragičnim danima). Držim, međutim, da nije nikako smjela biti varava naša nada, da će demokratski pobjednici poštivati svoje vlastite ratne zakone.

I sâm Bethell u nastavku kaže:

«Nitko ne zna što se zapravo dogodilo s Hrvatima, ali je jasno, da duh sporazuma sa Scottom nije poštivan.»

Kako to, da se general Scott «ne bi iznenadio», da su partizani likvidirali sve zarobljene Hrvate, ako je doista bio uvjeren, da su «uvjeti predaje bili u redu?» Očito je, da ovom zadnjom tvrdnjom, u koju ni sâm nije vjerovao, general Scott želi sebe opravdati. Svjestan je, naravno, moralne suodgovornosti za sudbinu hrvatske vojske, koja je pred njegovim jedinicama položila oružje. Nije ni vrijedno posebno isticati, da mu je Basta lagao, kad se je obvezao poštivati međunarodno ratno pravo i staviti eventualne «zločince» pred savezničke sudove. Nijedan Hrvat nije bio stavljen pred takav sud. Na tome se treba zaustaviti. Tokom rata i nakon rata do danas partizanska propaganda nije prestala ponavljati stare i izmišljati uvijek nove priče o «ustaškim grozotama». Milijarde su potrošene, da se svjetska javnost uvjeri o istinitosti titovskih optužaba. Kako to, da je zločinac Tito propustio iskoristiti tako izvanredno sredstvo za utvrđenje hrvatskih «zločina», kao što bi bilo stavljanje glavnih krivaca pred međunarodno sudište za ratne zločince? Tamo utvrđena odgovornost bila bi najpouzdaniji dokaz autentičnosti partizanskih optužaba, te bi u prilog Titovih teza govorila efikasnije, nego stotine skupo plaćenih novinskih članaka. Ne stoji Titov argument, da je ustaška djelatnost «unutarnja stvar Jugoslavije», jer su ustaše optuživani, među ostalim, i zbog ubijanja savezničkih avijatičara, te bi i na temelju te optužbe krivci spadali pred međunarodno savezničko sudište. Beogradski vlastodržci nisu zacijelo imali razloga sumnjati u objektivnost takvog suda, a još manje bojati se, da bi bilo koji od pobjedničkih sudaca mogao imati simpatije prema tako ozloglašenim ustašama. Partizani bi se sami tako obranili od optužbe, da su pogazili osnovni princip pravde, jer su postupali prema onoj: kadija tuži, kadija sudi. Takvo međunarodno sudovanje tražili su tokom lakrdijaških procesa pred Titovim sudovima najistaknutiji hrvatski politički i vojnički optuženici, naravno uzalud. Zašto se Tito nije usudio ni jednog Hrvata staviti pred međunarodni sud za ratne zločince?

U vezi s držanjem generala Scotta, koji je, možda i nesvjesno, ponio jednu od najtežih odgovornosti za tragičnu hrvatsku sudbunu kod Bleiburga 1945. valja baciti pogled na nama onda nepoznati nesklad u držanju između Amerikanaca i Engleza.

Iako feldmaršal Alexander, tražeći upute za postupak s Hrvatima kaže, da bi im *«Vraćanje u njihovu zemlju moglo biti fatalno»* funkcioner engleskog Foreign Office-a Addis piše 22. svibnja: *«Mislim, da bismo ih trebali predati Titu. To bi u sadašnje vrijeme mogla biti* korisna gesta. *Međutim, Amerikanci će, vjerojatno, biti mekšeg srca i mislim da trebamo biti spremni na spor s njima».*

G. Addis ne spominje ugovor u Jalti (veljača 1945.), niti bilo kakovu drugu englesku obvezu. On smatra izručenje hrvatske vojske s engleskog

stanovišta «korisnom gestom», te je spreman Hrvate poslati na klaonicu, čak i uz cijenu spora s Amerikancima. Engleski je stav još točnije izražen u pismu Foreign Officea, upućenom komitetu načelnika glavnih stožera 26. svibnja 1945.:

«Mi bismo bili skloni da se hrvatske trupe u južnoj Austriji izruče Titovim snagama. Takav potez sigurno bi se dopao Titu i pokazao bi mu, da smo ga, barem u nekim stvarima, voljni tretirati kao redovnog i odgovornog saveznika. Međutim, mi uviđamo da vlada Sjedinjenih Država, možda, ne bi bila voljna složiti se s tako drastičnim kursom, koji bi, kako fedmaršal Alexander upozorava, mogao biti koban za hrvatske trupe. Ako se vladi Sjedinjenih Država ne dopadne naša preporuka, mi smo voljni složiti se, da se s Hrvatima postupa na isti način kao i s četnicima (to jest, da se *ne* izručuju. Op. p).»

Neki su hrvatski «politički stručnjaci» godinama uporno tvrdili, da su Englezi morali izručiti hrvatsku vojsku na temelju predhodno utanačenih nepromjenjivih obveza, te da je to moralo biti poznato hrvatskom državnom vodstvu. Pisali su, da su prema tome Englezi bez ikakve krivice, i napadali oštro hrvatsku vladu zbog pokušaja predaje vojske Englecima, koju ovi nisu «smjeli» prihvatiti. To, međutim, ne stoji ni u jednom do sada objavljenom engleskom dokumentu. Jasno je, naprotiv, iz gore citiranog odlomka, da je sudbina hrvatske vojske u engleskim rukama bila neke vrsti trgovačkog artikla, kojim su Englezi namjeravali «kupiti» Titovu dobru volju. Te su se «trgovine», međutim, bili spremni odreći, ako se Sjedinjenim Državama ne bi dopala engleska «preporuka». Iz svih engleskih dokumenata proističe, da su Englezi podpuno slobodno odlučivali sudbinom svih svojih ratnih zarobljenika. Ni lord Bethell, koji bi inače htio opravdati generala Scotta, ne utječe se argumentu, da bi Englezi bili preuzeli ikakve obveze u vezi s izručivanjem. Očito je, da je na engleske odluke djelovao u prvom redu protuhrvatski stav Foreign Office-a. Taj je bio potvrđen i odioznim višemjesečnim lovom na ljudske glave, koji su predvodili brigadier Mac Lean i major Clissold. Ova dva jezovita nakupca hrvatskih života za Titovu sjekiru hvatali su i Titu predavali sve Hrvate, koje je ovaj od njih tražio, bez obzira čak na njihovo političko opredjeljenje i djelatnost. Clissold je dao izručiti briljantnog intelektualca i publicistu Milivoja Magdića, nekadašnjeg marksistu i poznatog protivnika ustaštva. Isto je tako poslao u smrt svog dugogodišnjeg osobnog prijatelja, učenjaka svjetskog glasa i novinara, Danijela Uvanovića, koji je, osim toga —ironija sudbine— među nama bio poznat kao anglofil.

Nadovezujući na izneseno, postavlja se pitanje: kakva je bila uloga u događajima hrvatskih političkih predstavnika u Londonu.[8]

[8] Radi podrobnije analize odgovornosti za Bleiburg konzultirati moj članak pod naslovom: *Čimbenici bleiburškog sloma*, objavljenog u *«Hrvatskoj reviji»*, XX, br. 1(77), ožujak 1970. str. 27-51; i br. 2(78), lipanj 1970. str. 233-258. I posebni otisak.

Vođa Slovenske Ljudske Stranke i ministar jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu dr. Miho Krek zauzeo se je 1945. odlučno za Slovence, koje su Englezi izručivali partizanima. Dok je Foreign Office zaključio, da mu uopće ne odgovori (*«...Ali kako je on* (Krek, op. p.) *zauzeo ekstremni stav protiv sadašnje jugoslavenske vlade* (Titove op. p.) *mi stvarno ne možemo imati posla s njim»*, piše D. Howard od Foreign Offce-a.). Feldmaršal Alexander mu je, međutim, odgovorio, a spomenuti g. Addis piše 30. kolovoza 1945.:

«Izručenje Slovenaca itd. od strane 8. armije u Austriji Titovim snagama bilo je užasna pogreška. Bila je ispravljena, čim je o tome bio obaviješten glavni stožer. *A u saopćenju britanskoj ambasadi u Beogradu tih dana kaže se:* «Malo je sumnje, da je tamo izvršen ekstenzivan i sveobuhvatan pokolj jugoslavenskih kvislinških trupa; mučno je pomisliti, da su ih britanske trupe prebacile preko granice.»

Nema traga bilo kakvom koraku hrvatskih političkih predstavnika u Londonu. Dr. Krnjević je niz godina kasnije izjavio, da je za Bleiburšku tragediju čuo tek nekoliko tjedana kasnije, nego se je dogodila. Hrvatski ban crne uspomene dr. Ivan Šubašić, koji je u ime kralja Petra Karađorđevića sklopio t. zv. sporazum s Titom, bio je ministar vanjskih poslova u vladi genocida.

Svoja izlaganja o sudbini hrvatske vojske i djelatnosti generala Scotta završava lord Bethell citiranjem jednog izvještaja, u kojem se kaže:

«Najužasniji primjer bleiburške tragedije bili su marševi smrti, koje je organizirala 7. brigada 17. partizanske udarne divizije kroz gradove, sela i naselja Slovenije, Hrvatske i Srbije. Desetci tisuća Hrvata bili su grupirani u nekoliko kolona, ruku vezanih žicom na tipično ruski način. Onda su izgladnjeli, žedni, iscrpljeni, izobličeni, izmučeni i na rubu snaga bili prisiljeni trčati velike daljine pokraj svojih 'osloboditelja', koji su jahali na konjima ili se vozili u kolima. Oni koji nisu mogli izdržati takav 'trčeći marš', bili su zaklani, izudarani do smrti ili ustrijeljeni, zatim ostavljeni na rubu ceste ili bačeni u jarke. Vrlo je malo Hrvata stiglo do posljednjeg odredišta svoga 'marša'»...

CRNOGORCI. Zajedno s hrvatskom vojskom povlačila se i skupina vojnih i civilnih izbjeglica iz Crne Gore, pristaša dr. Sekule Drljevića, najistaknutijeg demokratskog predstavnika crnogorskog naroda, suradnika i suborca Stjepana Radića u beogradskom Parlamentu prve Jugoslavije. Skupinu je predvodio bliski Drljevićev suradnik dr. Krivokapić.

Basta zalazi u svojoj knjizi u nedavnu prošlost Crne Gore i opisuje na svoj način, naravno, njezinog lidera dr. Drljevića. Autentični nosilac crnogorske narodne samobitnosti. Drljević je u Srbiji, koja je likvidirala crnogorsku kraljevinu, vidio neprijatelja, te se je od početka borio protiv stvaranja Jugoslavije. Prirodno je, da je na tom putu postao prijatelj i saveznik Hrvatske. Basti ne treba više, da ga proglasi «teškim izdajnikom naših naroda». Navodeći, da je 12. srpnja 1941. crnogorski sabor proglasio Crnu Goru ustavnom monarhijom, Basta taj čin krsti «izdajničkom rabotom crnogorskih separatista».

Činjenica je, međutim, da nijedan crnogorski političar nije uživao

tako trajno opće povjerenje crnogorskog naroda, kao Sekula Drljević. Njegovo je prijateljstvo prema Hrvatima bilo odraz osjećaja pravih Crnogoraca, koji se, usprkos bijesnom jurišu svetosavlja na crnogorsku pravoslavnu Crkvu i beogradskim terorističkim metodama posrbljivanja, nisu dali odnaroditi. Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske dr. Drljević je živio neko vrijeme u Zagrebu kao službeni gost hrvatske vlade. Bilo mi je dodijeljeno, da budem posrednik i veza između njega i svih organa naše vlasti. Imao sam tako privilegij bolje upoznati dra Sekulu Drljevića, vidovitog državnika, vještog političara, neustrašivog crnogorskog rodoljuba. Pred kraj rata crnogorskoj narodnoj vojsci, koja je priznavala svojim vrhovnim zapovjednikom dra. Drljevića, pridružili su se i crnogorski četnici vojvode Pavla Đurišića. U zapovijedi, koju je ožujka 1945. uputio crnogorskoj vojsci na hrvatskom tlu, kaže dr. Drljević:

«Našli ste se na području Nezavisne Države Hrvatske u ratu većem od svih, koji je ikad vodio rod ljudski. Dala vam se prilika, da neposredno osjetite toplinu prijateljstva hrvatskog naroda i njegovog velikog Poglavnika prema crnogorskom narodu i njegovoj državnoj slobodi. Borit ćete se rame uz rame s junačkom hrvatskom vojskom protivu zajedničkog neprijatelja. Dobili ste mogućnost da se takmičite s hrvatskim junacima.»

Indignirani revolt Baste protiv ovakvih dokaza crnogorsko-hrvatskog prijateljstva izbija iz cijelog izlaganja. Proglasivši Drljevića «fašističkim agentom», «nezajažljivim karijeristom» i u «istoriji naših naroda retko beskrupuloznim, beskarakternim političarom», Basta zlobno završava:

«Sekula Drljević je uspeo prebeći preko granice. Sklonio se u jednu bolnicu u Celovcu. Ali ga je ubrzo tamo sustigla četnička osveta. Zaklali su ga u toj bolnici zajedno sa njegovom ženom.»

Imao sam više susreta s crnogorskom skupinom na povlačenju. Velike su tragedije uvijek svjedoci velikih istina. U zajedničkoj tragediji crnogorski su mi vojnici i stare koštunjave seljanke priprostim riječima izrazili našu zajedničku, crnogorsku i hrvatsku istinu: hoćemo da budemo svoji na svome i to je pravi zalog našeg trajnog uzajamnog prijateljstva.

Ni Tito ni Đilas nisu mogli u svojoj poslijeratnoj svemoći preći preko činjenice, da crnogorski narod neće da bude posrbljen, već teži za tim da bude svoj. Crvena republika Crna Gora sakato je i nevoljko, ali bitno priznanje crnogorskog narodnog osjećaja i prava.

VAE VICTIS. Čitajući zadnje stavke Bastine knjige, pada mi na um djelo francuskog komunističkog književnika, koje nosi naslov: *Nous irons cracher sur vos tombes* (Ići ćemo pljuvati na vaše grobove). Upravo to čini Milan Basta, dajući «karakteristike» onima, koje su titovski sudovi osudili na smrt. Posebno se je okomio na velikog hrvatskog književnika, najmekšu našu pjesničku dušu, Milu Budaka. Užasi koje mu pripisuje, djeluju mučno i izazovno svojom lažnošću. Basta dobro znade, da samo hrabroj plemenitosti Mile Budaka treba zahvaliti, da je, među ostalima, i Miroslav Krleža ostao na životu. Kukavna je situacija Krležina. Iako je

bio «vođa i učitelj» dobrog dijela nove vladajuće klase, nije se usudio ni pokušati spriječiti, da spasitelju njegovog života Basta popljuje grob.

VELIKA ŠUTNJA. Pročitao sam zaglavak Bastine «povijesti» i nisam našao ništa. Nađ svoja «kazivanja» zaključuje obiteljskim indiskrecijama. Ne «kazuje» više ništa. Čini se, kao da je netko istrgao zadnje poglavlje knjige, koja je ostala krnja. Čitatelj uzalud traži u Bastinom poglavlju: Zločin i kazna, podatke o kazni, koja je bila primijenjena na «zločinačku» hrvatsku vojsku od 250 tisuća ljudi. Ni Basta ni Nađ ne kažu, da bi konačno poglavlje trebao netko drugi napisati. Tà, oni su «krunski svjedoci» svega, što se je dogodilo. Ubojice traže svoju sigurnost i opravdanje u mramornom, grobnom muku. Pitanja, međutim, lete i pogađaju ih poput otrovnih strijela:

Koliko su Hrvata zarobili kod Bleiburga, Dravograda, Slovengradca, Celja i ostalih postaja hrvatskog povlačenja?

Jesu li ih barem sumarno prebrojili, ili je bilo lakše klati, nego brojiti?

Koje su jedinice punile tankovske jarke Hrvatima, i tko svjedoči, da su pokopani stradali u borbama?

Koje su jedinice vodile zarobljeničke kolone u «logore»?

Koliko je ljudi brojila svaka od tih kolona na polasku, a koliko, kad su stigli na odredište?

Koliko je bilo zarobljeničkih logora i gdje su se nalazili?

Koliko je ljudi bilo u svakom zarobljeničkom logoru?

Tko je određivao duljinu boravka u njima i na temelju kakvih kriterija ili osuda?

Gdje su službeni popisi o brojčanom stanju i unutarnjoj organizaciji logora?

Kada je Crveni Križ, ili bilo koja druga međunarodna ustanova posjetila zarobljeničke logore i koje?

Da li je bilo koji hrvatski zarobljenik, po mišljenju Baste i Nađa, bio ubijen od svojih partizanskih stražara za vrijeme marševa ili u logorima?

Koliko takovih žrtava priznaju partizanske vlasti?

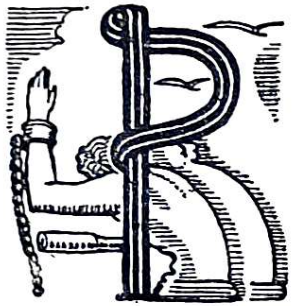

OD olovnim svodom mutna voda teče,
čuje zvuk okova, škripa teških vrata.
Nad morem galebovi kriče. Iz daljine
dopire nam tužna pjesma gaženog Hrvata.

Mrak u sobi. Mrak u duši. Tama
nad gradom što spava sit i pijan.
Iz svakog kuta viri ubojnički bodež,
to je zbilja crna, nije puki san.

Kroz noć ječe udarci i jauk,
kosti se lome, odsijecaju glave.
Potajnu je mrežu rastrô lukav pauk,
gradi svoju klopku užasa i strave.

Domovina naša u požaru i krvi,
vrisak umirućih, popaljena sela:
—Hrvatsku mi, Bože, Hrvatsku mi spasi,
u bezdan dubok tone zemlja cijela.

Kapaju sa neba još utjehe kapi,
ne kloni, srce, priprema se buna.
Trube ratne trublje i mačevi sijeku,
pjesma se Slobode čuje do laguna.

Ustat će ko jedan ovaj narod čitav,
da opere sramotu i rug.
Prolistat će šuma, razvedrit se čela,
zapjevati grlo i oživjet lug.

Sad još plaču majke, žalosni su starci,
dijete u kolijevci već o krvi tepa.
Pod sramotnim jarmom stenje narod, zemlja,
zarobljeno More, okovana rijeka.

Mutna voda teče, led okova peče,
i mrve se kosti, no koljeno ne kleca.
Padaju glave, bič i psovke ječe,
pogaženo srce u prašini jeca.

Valovi s Jadrana šume sve to jače,
mjesto zvuka lanca, čujem zvon zvonika:
Hrvatska se diže, Hrvatska ne plače,
podiže se četa mladih osvetnika!

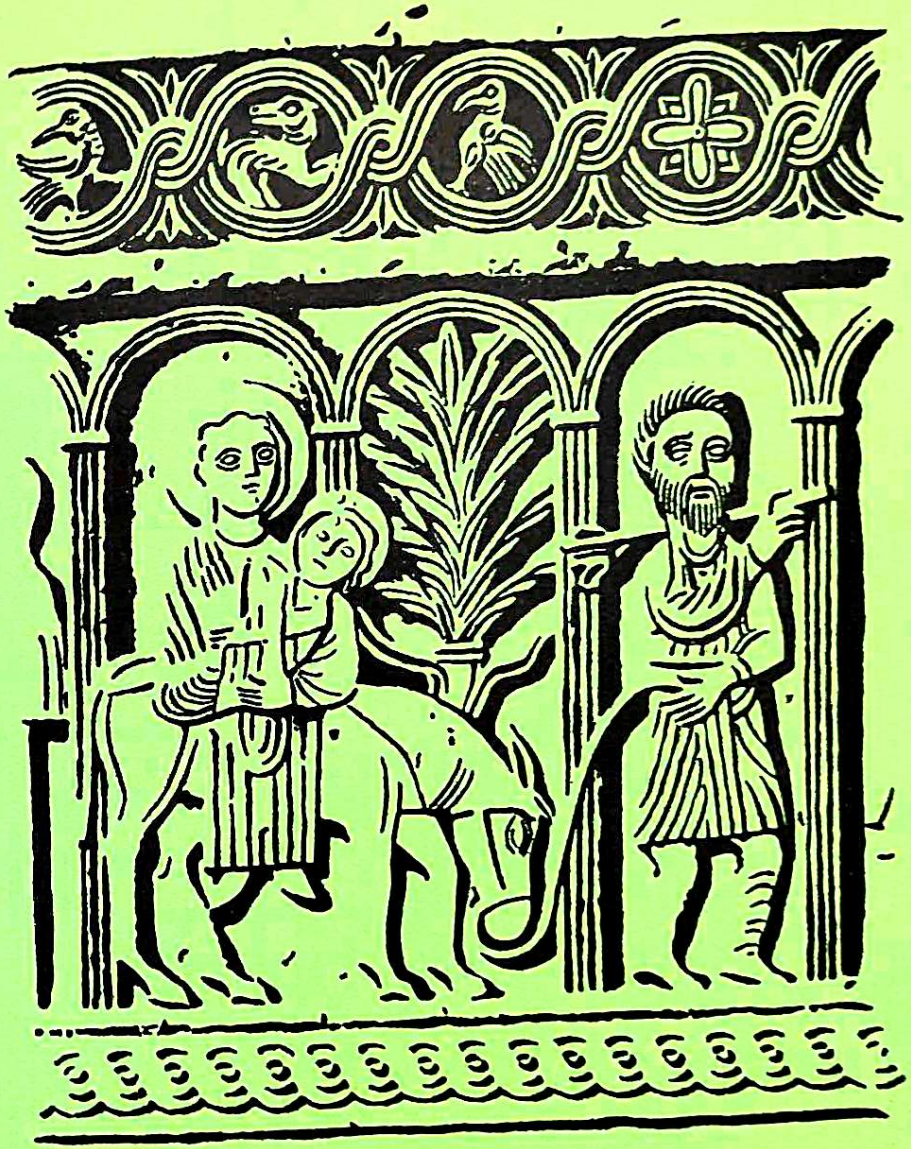

Bieg u Egipat
Detalj sa kamene ploče u muzeju sv. Donata u Zadru

DISERTACIJA ILITI RAZGOVOR O HRVATSKOM PROGONSTVU DRŽAN PO JEDNOM STAROM DOMORODCU

ANTUN PINTEROVIĆ

Ipse quoque a patris iamdudum finibus errans,
heu quid agam? Patriam non patienter amo.
Illius interdum nollem meminisse, sed obstat
quae sedet ante oculos dulcis mago meos.
Quacunque ingredior, lentus quacunque resedi,
insequitur custos, haeret et illa comes.

DIDACUS PYRRHUS LUSITANUS
(1517.-1599.)*

DOGODI se u životu, da osjetimo, premda nemamo za to nikakvih razumskih razloga —a bogzna koje tajnovito čulo u nama to osjeti s takvom sigurnošću—, da je odlazak, *odlazak u nepovrat.* I baš taj osjećaj nemogućnosti vraćanja jest onaj, koji trenutku odlaska daje onu svečanu, upravo tragičnu boju, koja obasjava i tragičnoga junaka na pozornici. Osjećamo —baš kao i prema tragičnom junaku— za onoga, koji tako odlazi, jednu nerazlučivu čuvstvenu smjesu *straha* i *samilosti.* I sâm je poput tragičnoga junaka, i uzvišen u toj svojoj samoći iznad nas, koji se vraćamo svojim kućama, svojim svakidašnjim uobičajenim brigama, onaj, koji će za koji trenutak učiniti taj kobni korak, kojega nikada više ne će moći vratiti, pa makar se jednom tjelesno i vratio na mjesto polaska. Onaj razmak vremena, između odlaska i povratka, koji bude proživio *drugdje* i s *drugima,* gdje bude živio i duševno se mijenjao i promijenio pod utjecajem stranih ljudi i okolnosti, a ne na tlu svojih predaka i okružen svojima, koji budu pak živjeli i razvijali se istovremeno opet drugačije i neovisno o njemu —taj razmak vremena, ma kako sitan bio, nije samo razmak vremenski, nego postaje kao neki neprobojni, neprozirni zid duševni između njega —prognanika— i onih, koji su ostali.

* *Motto Didara Pira Luzitanca:*
«Sâm također lutajuć daleko od rodnoga tla,
jao što radim? Domovinu ne ljubim strpljivo.
Gdjekad bih, da je se ne sjetim, ali se opire
ta slatka slika što stoji pred očima mojim.
Gdjegod zakoračim, gdjegod li umoran zastanem,
slijedi me čuvarica, prati me ta družica.»

Strah osjećamo, jer je osuđen na samoću, na neizvjesnost, na duševnu smrt; samilost, jer je uvijek u neku ruku žrtva udesa, koji utjelovaljuje sticaj okolnosti.

Starina je bila mnijenja, da je progonstvo kazna strašnija od smrti. Pa premda danas, u XX. stoljeću, postaje bilo privredno, bilo političko progonstvo pojava, koja dobiva sve više upravo zastrašujuće razmjere u svijetu, premda je život ljudski danas i cijenjen i ništetan, kao što još nikada nije bio u povijesti čovječanstva; premda se daljine nekadašnje zbližuju, a granice blijede, nije sâm tehnički napredak čovječanstva bio kadar u nekoliko stoljeća izbrisati stvarne koordinate čovjeka na zemlji, koordinate, koje su Starinu dovele do takvoga poimanja progonstva. No zamašaj pojave daje joj danas takoreći kolektivni značaj i primorava nas, da joj nađemo dublji smisao, ako ne želimo podleći kaosu, kojim nam prijeti. Taj dublji smisao moći će dokučiti tek svaki pojedinac u svojoj vlastitoj duši, tek svaki narod analizom vlastite jednadžbe. Jer tek skupina svjesnih pojedinaca čini svjestan narod, a općinstvo svjesnih naroda lucidno i napredno čovječanstvo.

Mi Hrvati imamo posebno bogatu *prognaničku predaju,* pa potom i osobito teško (u dvostrukom smislu te riječi: koje važe i koje tereti) prognaničko iskustvo. Iz te bolne povijesti valja izvući pouku, iz toga iskustva povući zaključke, ako je istina, da je *historia magistra vitae,* odnosno da je povijesni osjećaj najočitiji znak uljudbe.

Hrvatsko prògonstvo postade jednom od bitnijih sastojina hrvatskoga bića, bez koje danas više nije moguće ispravno shvatiti moderno hrvatstvo, a bez spoznaje modernoga hrvatstva, nikakva ozbiljna politika, nikakva narodna budućnost nisu zamišljive.

I.

Ovo je noć za mrtve drage,
izbijene i prognane:
kiša i udarci vjetra.
To je tajanstveno kajanje
zemlje, koja ih progna.

DUBRAVKO IVANČAN,
1957.

Stari smatrahu ostracizam kaznom strašnijom od smrti. A ipak, dok čovjek živi, sve je moguće; kad umre, sve je dorečeno. Možda zato, jer je smrt tek kraj prirodnoga života pojedinca, a progonstvo polagana *smrt duše.* Jer duša živi samo onda, kada je u odnosu s drugim, njoj srodnim dušama, koje na njene znakove života odgovaraju srodnim znakovima. U potpunoj samoći duša umire, jer je izbačena iz života narodne duše, jer je izgubila svoj jezik. *«Stari iseljenici leći će u grob; ostati će njihova djeca, koja će još znati koju hrvatsku riječ, što su je čuli od roditelja;*

unuci ne će znati ni cigle hrvatske riječi; ne će znati ni od koje narodnosti potiču, ni gdje je na kruglji zemaljskoj kolijevka, što je odnjihala njihove pradjedove[1]*».*

Jer taj se sustav srodnih, poznatih znakova prenosi što svjesno, što nesvjesno iz naraštaja u naraštaj. Prognanik živi u sustavu znakova, koji su mu strani. I čim je sredina, u kojoj je pozvan da živi, kulturno udaljenija od njegove vlastite, tim mu je strani sustav znakova straniji. Tako je i svaki prognanik do izvjesne mjere gluhonijem i nemoćan u novom svijetu, koji ga okružuje.

Gubitkom jezika (lingvističkoga i duševnoga) gubi prognanik djelomično ili posvema sve one odnose, koji jedini omogućuju skladan društveni život pojedinca, jer gubi baštinjene, prirođene ili stečene načine tih odnosa: rodbinske se veze svode tek na pismene odnose; ženidba je često tek društvena ili strastvena veza, a prijatelji tek znanci. Sve su, naime, prognanikove društveno-obredne kretnje zapisane u abecedi stranoj novoj okolini, pa pobuđuju kod te nove okoline krivo čitanje: u najboljem slučaju, čuđenje egzotičnosti, u najgorem pak, negodovanje, tjeskobu i, konačno, gdjekad i obranu — očito neprijateljstvo, ksenofobiju.

Kad progonstvo ne bi bilo tako teško iskustvo, zar bi ljudi toliko oklijevali prije nego što se odluče na taj koban korak? A koliki privredni raseljenici, obmanjeni kakvim umišljenim eldoradom, već nakon par godina požale svoj korak i čeznu za domovinom, unatoč gladi i nevolji, u kojima su živjeli? Jer ima nešto, što je važnije od tjelesnoga glada: duševna mizerija. Znao je dobro kardinal Stepinac, zašto je uporno odbijao papinske i titovske ponude, da napusti Hrvatsku, tvrdeći, da je njegovo pastirsko mjesto u povjerenom mu stadu. Jer, što je bio postao drugo onaj tvrdokorni branič slobode, vjere i uljudbe, kardinal Mindszenty, kad je pod pritiskom papinskim napustio svoju domovinu, nego skršen, nemoćan starac, sažaljenja vrijedan? No skršen je bio u trenutku, kada je zauvijek prekoračio granicu svoje domovine, jer je u njoj svoju dušu ostavio.

Kada progonstvo ne bi bilo smrt duše, korak iz kosmosa u kaos, zar bi bilo čitati po novinama tolike izgrede, krađe, prepade, ubojstva iseljenikâ, tolike duševne im patnje i bolesti? Danas moderna psihijatrija počinje već govoriti o jednom posebnom, iseljeničkom, prognaničkom sindromu, o emigrantskoj neurozi ili psihozi. Može li se to učestalo pomračenje uma kod iseljenika tumačiti drugačije, nego kao pobuna najdubljih nagonskih slojeva duše protiv iskorjenjenja, koje nosi ime *progonstvo,* pa bilo ono privrednoga, političkoga ili čak pustolovnoga porijekla?

Nije uzalud još Ovidije pisao:

Dividor haud aliter, quam si mea membra relinquam
et pars abrumpi corpore visa suo est.

[1] A. Tresić-Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika — Život Hrvata u sjevernoj Americi,* Izd. Srećko Skakoc, naklada Knjižare Lav. Hartmanna, Zagreb, 1907., str. 235.

Ne dijelim se od domovine drugačije nego kao da uda vlastita napuštam! I jest nešto, što ostavljamo, nešto bitnoga, kad napuštamo rodni kraj, nešto što ne možemo ponijeti sa sobom. Udovi su naši produženje udova čitavih naraštaja predaka. U svakom našem mišiću, u svakom živcu, živi po koja radost, po koja suza, sad ovo loše iskustvo, sad onaj uspjeh djedova. I ta se duboka veza ostracizmom kida. *I čini se kao da se dio od vlastitoga lomi tijela!* Jest, duševno sakati postajemo u jednom novom svijetu, u tuđini, gdje je naša prošlost nepoznata, pa budućnost neizvjesna. Mi smo u tuđini ljudi bez prošlosti, cvjetovi bez korijena, kojima unatoč svim umjetnim gnojivima — tvarnim dobrima — prijeti opasnost venulosti, opasnost usahnuća.

U Srednjem vijeku najače je, valjda, prognaničku tragiku osjetio veliki Dante, koji se ovako jada u glasovitim stihovima svoga *Raja* (XVII, 55-60):

Tu lascerai ogni cosa diletta
Più caramente, e questo è quello strale
Che l'arco d'ello esilio pria saetta.

Tu proverai si come sa di sale
Lo pane altrui, e com'è duro calle
*Lo scender e'l salir per l'altrui scale.***

Ostavit ćeš stvari najdraže! I on, poput Ovidija, smatra, da je rodni kraj najdraža stvar, a to je takoreći vječni *locus communis* svih naroda. Čak i naš dubrovački prognanik, Didak Pir, alias Izaija Cohen, izagnani portugalski Židov, piše u svojoj poslanici filozofu Nikši Gučetiću:

Vera mones, Nicon, grata est sua cuique puella,
at sua, crede mihi, patria grata magis.

Dobro upozoravaš, Nikša, svakom je draga djevojka njegova, ali je, vjeruj mi, domovina draža! I time potvrđuje, da se tu radi o kolektivnom, univerzalnom praiskustvu čovjeka: izgubiti domovinu znači u neku ruku izgubiti dragocjenost, *blago*, ono zakopano, sakriveno, koje u bajkama čuva zmaj, ono, po kojem junak gazi —naime svaki čovjek—, a da to i ne opaža; shvaća, što je izgubio, tek pošto je blago —domovina— postalo nedokučivo.

I gorki strani kruh i naporne stepenice također su od Dantea ostale poslovičnim. Teško je naći svoje privredno mjesto u zajednici, kojoj prirodno ne pripadamo, a još je možda teže uspinjati se tuđim stubištem i kucati na tuđa vrata, jer uvijek kucamo kao molitelji, ako i ne kao prosjaci; najteže je pak silaziti istim stubištem — odbijen, ako ne i prezren, a ono uvijek skoro potcijenjen.

** Danteov Raj:
«Ti ćeš ostaviti sve, što ti je najmilije, i to će biti ona strjelica, koju će (na tebe) lûk prognanstva najprije odapeti. Ti ćeš iskusiti, kako je slan tuđi kruh i kako je tvrd put silaziti i uzlaziti po tuđim skalinama.» (Preveo *Iso Kršnjavi*).

No najznačajniji je, možda, za nas prognanički lik onaj hrvatskoga *«Führera»* Pavelića. Najznačajniji u doslovnom smislu te riječi —s najviše značenja—, jer se radi o političkoj ličnosti, dakle o nekomu, čiji su čini djelovali na sudbinu cijeloga naroda. A baš kod njega, kao ni kod koga drugoga, očitovao se negativni, razaralački značaj progonstva, s posljedicama za usud čitavoga naroda.

Petnaestak godina odsutnosti iz domovine, a možda baš najodsudnijih i najiskušnijih u povijesti naroda hrvatskoga, unatoč stalnim vezama sa zemljom i dobrim informacijama —bilo je dovoljno, da taj čovjek, koji je bio pozvan, da se odluči na dalekosežne političke pothvate, bude dosta istrgnut iz svoje sredine, dovoljno opterećen ustupcima raznim vanjskim gostoprimcima, pa da počini stanoviti broj kobnih pogrešaka, čije posljedice hrvatski narod snosi još danas. I Pavelić i njegovi izbjeglički drugovi, koje bijaše porazmjestio na ključne položaje svojega državnog aparata, nađoše se odjednom u sredini, koja bijaše evoluirala, a da oni unutar te evolucije nisu živjeli, pa su stali hrvatski život krojiti prema jednoj preživjeloj habsburškoj slici hrvatstva, umjesto da budu tek izraz hrvatskoga života i razvoja. Istovremeno je Hrvatska skupo plaćala Pavelićev «gorak kruh» njegovim talijanskim i madžarskim gostoprimcima.

I dogodilo se, što se često dogodi u takvim prilikama: poslije lutanja pojedinaca, stade lutati narod.

Ali nije sâm odlazak dovoljan, pa da oni, koji odlaze, nose na sebi uzvišeni pečat progonstva. Nisu ni svi putnici, sve lutalice, prognanici. Kolike li razlike između groteskности raznih izvjedljivih vrludala turističkih i duboke turobnosti lutajućih naroda! Jest, uz nepovrat, jedna druga značajka prognaničke tragike. Dok turiste ništa ne *goni*, da ostave svoj dom, u lutajućih je naroda neka kobna nužda lutanja. Kao da je u njihovom biću duboko urezano slovo nemira. Tu cijeli narodi, a ne samo pojedinci, nose kob progona.

Kod nekih, kao kod Cigana, gubi se duboki motiv odlaska daleko u pretpovijesno doba i očituje se još tek u mitološkoj predaji.

Kod drugih, kao kod Židova, razlozi su povijesno mnogo određeniji i nisu bez sličnosti s onima, koje nas, Hrvate, sile na progonstvo: uništenje države i pokušaj genocida. No nešto je, što je ipak spasilo židovsku samosvojnost i kroz diasporu: jedinstvenost njihove djedovske vjere i kulture, koja se poklapa s narodnom i rasnom osobnošću.

Uloga je vjerskoga počela i inače od presudne važnosti u seobama narodnih i rasnih skupina. Zar nije Tresić još na početku stoljeća ispravno zamijetio, pišući o srpskim iseljenicima u Americi[2]: *«Za čudo ni Srbi, do zadnjeg doba nisu imali svoje narodne svijesti... Ali danas, nema više*

[2] *op. cit.*, str. 206.

među njima ni našinaca, ni Slovinaca, ni Auštrijaka. Oni su zgoljni Srbi, a vjera ih brani od odnarođenja, premda nemaju svoje crkve, već idu u rusku.» — dok istovremeno[3] *«katolička crkva znači sveopća crkva, ona nema narodnosti... Crkva vas (t. j. Hrvate) dakle ne će očuvati od propasti. A u što se drugo možete pouzdati?»*

Jer, kada su se u prošlosti narodi ili plemena s ovog ili onog razloga odlučili na seobu —odlazak u nepoznato— nijesu se na takav korak odlučivali nepromišljeno, pustolovno i kruhotrbuhovski, jer su ispravno smatrali —premda u okvirima ondašnjeg mitološkog naziranja na svijet— da je napuštanje zemlje, u kojoj počivaju kosti predaka, koja je natopljena znojem i krvlju čitavih pokoljenja, itekako važan pothvat, koji loše, odnosno nikako pripravljen, može zagubiti dušu, odnosno čitav narod ili pleme. To su oni *perils of the soul* (duševne pogibelji), kojih se stari i primitivni narodi toliko boje, pa ih zato okružuju posebnim vjerskim obredima, čija je svrha bila učiniti nadzemske sile naklone pothvatu. Činile su se žrtve, tražilo se od bogova, da pokažu pravi put — put spasa plemena ili naroda; s velikim se strahopočitanjem prenosilo u novu postojbinu dio izvorne već pripitomljene zemlje, pa kosti ili likove najvažnijih legendarnih bogova-predaka. Ako su čitavi narodi stoljećima ovakve mjere opreza uzimali, možemo biti sigurni, da su za to itekakvih psiholoških razloga imali, i da se tu nije radilo tek o tupom, ograničenom, primitivnom praznovjerju, kako mi to danas tumačimo u našem prejednostavnom i preuzetnom tehnokratskom naziranju na svijet i život.

A zar nisu slično postupali i vremenski nedaleki kolonizatori europski, prilagodivši tek sadržaj tih obreda duhu svojega stoljeća? Zar se nisu tako ponašali nedavno engleski, francuski, nizozemski i belgijski koloni u Africi, kad su se međusobno isključivo družili i svi poštivali bez iznimke stanoviti broj «pravila» pod prijetnjom isključenja iz «bijeloga» kruga, što je značilo isto, što i nemogućnost daljnjega opstanka? Zar nisu govorili za one, koji su se družili s crncima, da su *«going black»*, da su duševno pocrnili? A opet, sve su to suvremeni Europejci, u načelu oslobođeni od svih primitivnih predrasuda!

Sve ovo pokazuje, da je s napuštanjem rodnoga kraja, domovine, usko skopčana velika *opasnost duševne pogibelji.*

Duševna pogibelj počinje, naime, kada se pojedinac ili skupina nađu u opasnosti, da iziđu iz *posvećenoga prostora,*[4] koji domovina, rodni kraj predstavlja, u kaotičnu homogenost profanoga svijeta.

U rodnome kraju, u domovini, nahodi se, naime, ona «čvrsta točka», oko koje se ustrojava jedan posebni psihički prostor, koji je orijentirani svijet, a ne više bezlična smjesa nebrojenih neutralnih «mjesta». Domovina, rodni kraj, mjesto je kvalitativno različito od drugih. Taj je prostor okružen posebnom «svetom ogradom» —*temenosom,* kako su govorili Starogrci— koja se ne smije prekoračiti pod prijetnjom smrti. Svi oni,

[3] *op. cit.*, str. 236.

[4] Za ovaj i ostale pojmove, vidi: M. Eliade, *Le Sacré et le profane*, Gallimard, NRF, «Idées», Pariz, 1967., str. 21-59.

koji se nahode unutar te posvećene ograde, zaštićeni su od neprijateljskoga, kaotičnoga, izvanjskoga svijeta. Zar nije baš zbog toga danas nama naoko nedužnoga prestupka —prekoračenje brazde, koja označivaše buduće zidine Rima— Romul ubio svoga brata Rema? Jer sve, što se nahodi unutar granica rodnoga sela, kraja, domovine, jest «naš svijet», *kosmos;* sve, što je izvan tih granica, strani je prostor, napučen opasnostima i zlim duhovima (među koje, usput budi rečeno, primitivni narodi ubrajaju i strance!), *kaos.* Tako ćemo, možda, lakše shvatiti, koje je mitološke sadržine ostatak naša suvremena pojava, koja se zove ksenofobija.

Krivo bi, naime, bilo misliti, da je ovo primitivno mitološko poimanje rodnoga kraja tek stvar prošlosti. Tko od nas nije bar jednom u mladosti osjetio onu čarobnu osobinu, koju za nas ima taj i taj «odabrani» prostor, a za druge nema, jer je kojim važnijim čuvstvenim događajem u našem životu bio posvećen? Onaj perivoj, gdje smo prvi puta ogrlili voljenu djevojku? Ono selo, ona obala, gdje smo se prvi puta susreli s onim čudom, što se zove more? Takav upravo religiozni čar posjeduje i rodni kraj, domovina, htjeli mi to ili ne.

A tu religioznu važnost daje domovinskom prostoru stvaralački čin čitavih pokoljenja predaka, koji su na tom prostoru kopali, orali, gradili i ratovali, i time mu dali ustroj, oblike i pravila.

Za primitivne je narode njihovo selo, njihov rodni kraj, središte svijeta. A jest još često i za nas suvremene ljude. Zar ne velimo strancu šovinistu: Pa za vas je vaša zemlja pupak svijeta?

Napustiti rodni kraj, biti iz njega izbačen, znači, dakle, napustiti organizirani, orijentirani jedan svijet, svijet koji ima smisla i svoje oblike, i naći se u bezličnom, besmislenom i mračnom kaosu:

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tuđinju,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svud gô kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinju!

Svi su tu pridjevi kaosa na okupu: dezorijentacija *(zašo, ne znam puta)*, mrak *(noć)*, jalovost *(go kamen, pustinju)*. Preradović tu baš opisuje *tuđinje,* kao jedan neodređeni prostor, u kojem se našao putnik, koji je napustio domovinu, i jada se baš zato, što je napustio domovinu!

Domovina je ponajprije sijelo *doma.* Kao čuvar ognja —središta doma— poput starinskih čuvarica svete vatre Vestine, simbola rimskoga kosmosa, ističe se uzvišena slika *majke.* Kao zemlja doma, domovina je prvenstveno simbolička Majka-Zemlja, roditeljica i hraniteljica Čovjeka: *«Kroacijo, majko moja!... Hrvatska, bakljo mojih tamnih putova, tvrdi kruše mojih nevolja, suzno uzglavlje mog progonstva!»* (A. G. Matoš) Ali ne bilo koja majka. Kao *coincidentia oppositorum* (združenje oprečnosti) starih alkemičara, kao kamen mudraca, združuje rodna zemlja kao *domovina,* ali istovremeno i kao *otadžbina* (naziv, koji je isključivo upo-

trebljavao patrijarhalno, ženomrzilački nastrojeni *otac* domovine, Ante Starčević!) ujedno i majčinsko i očinsko počelo, ženski i muški element, slijev dviju sila, koje zajedno stvaraju život, jer omogućuju osnovni odnos, koji pokreće svijet —ljubav—, u širokom smislu, koji su Starogrci davali riječi EROS, odnos iz kojega se rađa Čovjek.

No kao i svaka ljudska stvarnost, i simbol majke ima dvoličnо značenje. Ima i taj simbol svoju svijetlu i svoju mračnu stranu. Svaki narod, svaka zemlja ima svoje nepovoljnosti, slabosti, mane, grijehe, pa i zločine. To tamno lice majke kao domovine baš je ono, koje vlastitoga sina progoni, ako se ovaj usudi i odvaži, da to strašno lice *matris terribilis* (strašne majke) sagleda u oči. Tu dvoličnost domovine svaki pojedinac mora u sebi riješiti, preuzevši na sebe tu strašnu, mračnu stranu zemlje i nacionalne društvene skupine, kojoj pripada. Tada, poput Edipa, napušta majku domovinu i luta ko prosjak po mraku, dok ne nađe konačno svjetlo, ako i ne napusti domovinu tjelesno. Samo to traženje spajanja nespojivoga može, po našem mišljenju, dati smisla progonstvu i iz tumaranja po vječnoj noći kaosa pretvoriti ga u plodotvornu kušnju, u muževno iskustvo čovjeka, koji je konačno odredio ispravnu udaljenost od majke, koji je postao kao individuum svoj vlastiti kosmos.

II.

Jadna braća! u narodâ smjesi
Iščeznut će, ko neplodni pelud,
Što ga vjetar s paome potrese,
I u suhu pustaru zanese,
Podaleko od čašice sjetne
Inospolne ljubljene paome.
Zdravo, moja izgubljena braćo!

ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ

HRVATSKO progonstvo nije pojava novijeg datuma. Pa premda taj exodus traje već stoljećima, još mu se ne privikosmo, a nadati se je, da mu se nikada ni nećemo priviknuti, jer bi to značilo definitivno pristati na gubitak domovine.

Izgubiti domovinu znači za Hrvata, uz uobičajene gubitke, koje trpe svi prognanici, još i izgubiti prirodne ljepote, kakvih ima malo koja zemlja. Nije uzalud hrvatskom himnom postala pjesma, koja baš na prirodnim ljepotama domovine insistira. Tim je gubitak teži, budući da se čuvstveni lom poklapa sa sjetilnom estetskom čežnjom. Za mnoge će prognane Hrvate Hrvatska u mašti uspomene postati neke vrste izgubljenim rajem, a kako joj priroda gdjekad nadilazi legendarne opise Edena —to priznaju odreda skoro svi strani turisti— to čežnja može postati skoro nepodnošljivom, pogotovo pak kod onih iseljenika, koji su dospjeli u krajeve, gdje je Narav bila škrta i tvrda maćeha.

Izgubiti domovinu znači također za Hrvata izgubiti tlo, za čije je posjedovanje proliveno hrvatske krvi toliko, da je hrvatski narod u više navrata svoje povijesti takoreći iskrvario. Za tu je zemlju Hrvat toliko žrtava pridonio, da bi se teško ikada te tolikim suzama i krvlju natopljene zemlje mogao odreći, kad bi mu se igda i pružila prilika da u kojem zakutku svijeta kakvu Novu Hrvatsku osnuje, što, uostalom, i nije zamišljivo u današnjem razvoju svijeta.

No to neprestano krvarenje etničkoga organizma hrvatskoga još je možda kobnije i odsudnije za budućnost hrvatske društvene bitnosti nego li za pojedine prognanike. Što se za Hrvatsku promijenilo *stvarno* tamo od početaka Novoga vijeka? Zemlja je još uvijek politički raskomadana, samostalnost više teoretska nego stvarna, sloboda mišljenja i stvaranja (kako umnoga i umjetničkoga, tako i privrednoga) skrajnje skučena, a privredno bogatstvo i proizvodnja nemilosrdno izvana iskorištavani. Samo je po sebi jasno, da takvo stanje mora pogodovati sve većem exodusu. Samo što se tim sve većim iseljavanjem opisano stanje sve više pogoršava, jer odlazak Hrvata napose iz «slabih» točaka, nacionalno miješanih krajeva, ustaljuje političku raskomadanost, smanjuje količinu i kakvoću mišljenja i stvaranja i snižava stupanj otpora prema vanjskom iskorištavanju, pa tako polako ali sigurno upadamo u jedan zatvoreni krug, iz kojega će nas moći izvući tek kakva krupnija promjena političke strukture, bilo u Europi, bilo u samoj zemlji.

U tom pogledu, na primjer, Poljaci ili Madžari od nas su u boljem položaju. Jer oni barem imadu osiguranu državnu samosvojnost, ma koliko ona bila inače vojnički i privredno ograničena igrom velikih utjecajnih blokova. Dok su politički, naime, i društveni poretci, kao sve ideologije, relativno prolazni, pa makar imali i kobnih stvarnih posljedica u nekim svojim oblikovanjima (ljudske žrtve, privredni nazadak, neslobodа mišljenja i izražavanja itd.), državna samobitnost njima ipak osigurava stvarno duševno uporište, jer država nije tek ideja, nego živi društveni organizam, moralna osobnost, starija od svih poredaka. Najbolji dokaz za to imamo u činjenici, da se gdjekad ljutimo na državu s ovog ili onog razloga, kao da se radi o živoj osobi, dok se na poredak ljutimo uvijek kao na izvana nametnuti pojmovni sustav. Država stoji otprilike prema narodu u onom istom odnosu, u kojem obitelj prema djeci, te je za razvoj djeteta bitnija sama opstojnost obiteljske ćelije, nego li način toga opstojanja (matrijarhalna, patrijarhalna, klanska obitelj itd.).

Zato je i njihovo progonstvo više idejno, a naše mnogo radikalnije, *pravo iskorijenjenje*. Poljak ili Madžar teže i sporije se odnarođuju nego Hrvat, jer su poljska i madžarska država stvarnosti također i u tuđini, pa dotičnim iseljenicima pružaju mogućnost narodne identifikacije. Za Hrvatsku slabo tko zna, jer stoljećima nije imala mogućnosti, da međunarodno potvrdi svoju narodnu opstojnost, pa tako ni hrvatski iseljenik, prognanik, nema šire mogućnosti nacionalne identifikacije u inozemstvu.

Nema dugo što je francuski ozbiljni dnevnik *«Le Monde»*, na primjer, posprdno pisao, kako nije čudo, da metoda *«Assimil»* izdaje i priručnik za bretonski jezik, kad *već* postoji *čak* i priručnik za srpsko-hrvatski, kao

da je hrvatski jezik neki zatureni nekulturni idiom kakvoga zabitnog plemena azijatskoga ili afričkoga!

Sve to dakako mora strašno porazno i depresivno djelovati na hrvatskoga iseljenika, i trebat će mu itekakav želudac i živci, da ne samo sve to probavi i podnese, nego i pokuša braniti svoj narodni identitet i dostojanstvo. Pa zar je čudo onda, da se mnogi Hrvati brže odnarođuju od nekih drugih iseljeničkih skupina, kako je to bio već početkom stoljeća izvrsno primijetio Tresić[5]: *«Odnarođenje, neizbježno, neumolno odnarođenje! Koji kraj široke zemlje ne ima Hrvata, koji ne znaju, da su Hrvati? Kojemu narodu ne povećasmo broj i sile, raseljavajuć našu potlačenu domovinu? Koje more nije gutalo kosti naših mornara? Koji rudokopi ne zasuše tjelesa naših radnika? Koje se polje nije natopilo znojem hrvatskog čela? Koja tvornica nije svojim mašinama sakatila krepka uda hrvatskih sinova? Za čiju se slobodu ne boriše? Za svačiju! samo malo za svoju.»*

Kao u mnogim područjima, ima Hrvatska i na onom progonstva i iseljavanja neku, nažalost, bogatu predaju. U usporedbi s drugim europskim narodima, možemo bez preuzetnosti reći, da imamo na tom području žalosnu prednost.

Da i ne spominjemo sve one, koje su Turci silom odvukli ili milom (i mitom) odmamili i odnarodili, može se reći, da je zbog tursko-mletačkoga raspeća Hrvatska u Novome vijeku (a ponajviše u XVI. stoljeću, tom vijeku duhovnoga prevrata) rasula što Europom, što Bliskim Istokom svoje ponajsjajnije umove i talente, koji bi možda bili dali daleko više od sebe, a za Hrvatsku svakako bi nešto bili dali, da nisu bili prisiljeni stvarati u tuđini, da su stope svoje mogli uprijeti u staze utrte po pretcima, da su im ruke mogle nastaviti djelo započeto po djedovima, da su im se umorne oči mogle odmoriti na prisnim obrisima rodnoga krajolika.

A u svima je gorjela neugasiva vatra čežnje za domovinom.

Bosanski filozof Juraj Dragišić-Benignus, na povratku u Dubrovnik iz Italije, veli 1497., četiri godine nakon Krbavske katastrofe, da se *«vraća poslije trideset godina u nepoznatu domovinu, kao tuđinac vlastitoj braći i rodbini svojoj»*. Humanist Antun Vrančić zavidi svom kolegi i zemljaku Trankvilu Andreisu, što se konačno pod stare dane mogao smiriti u rodnome gradu, *«ne dajući Dalmaciju za cijeli svijet, a Trogir za najsretniji grad na svijetu»*.

Ali stvari se nisu mnogo promijenile ni kada su Turci postali tek loša uspomena, a Mletci tek turistička zanimljivost. Politička pocijepanost i privredno iskorištavanje učinili su u XIX. stoljeću, da je hrvatsko iseljavanje, privredni progon, dobilo upravo masovni značaj. A duboki razlog te pojave možda je najbolje izrazio Matoš svojom pjesmom *1907.*:

Slobodan je Hrvat sve to teže biti,
Zato tužan lunja tuđim tlom bez puta,
Kao zvuk od zvona kad kroz šumu luta.

[5] *op. cit.*, str. 26.

Potresna je i ona slika broda hrvatskih izagnanika iz poznate Vidrićeve pjesme *Roblje:*

Daleko tamo u onom kraju
Vihor gdje huči, vihor gdje huji,
Daleko u demonskoj onoj oluji
Vidješe žal i domaju.

No 1945. proživjela je Hrvatska svoju drugu Krbavsku katastrofu, nakon koje je iseljavanje poprimilo upravo zastrašujuće razmjere, te je danas sama bît narodnoga organizma hrvatskoga ugrožena.

Bilo bi možda prejednostavno —a život je jednostavan samo u filozofskim mozgovima— tražiti samo vanjske uzroke hrvatskoj diaspori. Kada danas vidimo, kako Europom prolaze čitave bujice narodnih skupina, koje vlastite matice-zemlje s bilo kojeg razloga oda se odbijaju, moramo reći proširivši Matoševu konstataciju: *«Slobodan je* čovjek *sve to teže biti!...»*

Ono, naime, što mi danas zovemo političkim progonstvom —a donekle to vrijedi i za privredno iseljavanje, koje je ustvari posljedica krive politike— nije zapravo ništa drugo, do li postupak otpadanja od matice izvjesnoga broja sastavnih joj dijelova zbog jedne velike *unutrašnje mijene* same matice.

Što smo mi svi zapravo nego žrtve velikoga prevrata? A taj prevrat —čiji je partizanska «revolucija» iz 1945. tek maljušni dijelić— prelazi ne samo granice Hrvatske, nego čak i Europe. Ima taj prevrat ne samo politički, nego i sveopći kulturni značaj.

Mi živimo u jednom razdoblju —to danas pomalo već svi osjećamo— *rasula čitave jedne uljudbe,* upravo grčko-rimsko-kršćanske kulture, propadanja svih njezinih vrednota i ideala, koji su se iživjeli.

Ako ćemo povjerovati velikom suvremenom engleskom povjesničaru, Arnoldu Toynbee-u, glavni simptomi propadanja jedne kulture jesu[6]: standardizacija i mehanizacija rješavanja novih problema, koja se čovječanstvu postavljaju; idolatrija vlastitih djela i ustanova, što stvara osjećaj samodopadnosti i oholosti, odakle militarizam i totalitarizam. Stvara se stanje napetosti duševne, kako u samom društvu, tako i u duši svakog pojedinca. Vlastodršcima ponestaje stvaralačke snage, te se podupiru tek na svoju moć; mase pak pretvaraju se u «unutrašnji proletarijat», odnosno skupinu ljudi, koja osjeća, da joj je mjesto u društvu oteto. Toj se skupini pridružuje jedan «vanjski proletarijat» primitivaca, doseljenika, koji su prije bili pod utjecajem sada raspadajuće se uljudbe. Jer živa je uljudba jedinstvo; njena tehnička, politička, duhovna i kulturna područja djelovanja su međusobno povezana. U rasulu ta se područja jedna od drugih osamostaljuju i stvara se kaos.

Nepotrebno je, mislim, dokazivati, kako se ovakva slika izvrsno odno-

[6] M.-L. von Franz, *C. G. Jung, sein Mythos in unserer Zeit*, Verlag Huber, Frauenfeld-Stuttgart, 1972., str. 222 i sl. i tamo navedena literatura.

si na značajke našega razdoblja. Crnačka umjetnost, na primjer, stavila je potpuno u pitanje grčki ideal ljepote, na kojem je počivala svakolika estetika europska; mi danas sve više kolebamo: što je lijepo, što li ružno? Budizam pak, joga, pa povratak k primitivnim, totemskim vjerskim oblicima (obožavatelji lùka i stabla itd.!) i konačno scientistički ateizam, potpuno su uzdrmali kršćansku etiku i metafiziku: što je dobro, što li zlo? gdje je istina?

Pa bi zapravo bilo smiješno —da nije tragično—, kada se mi Hrvati jadamo «kršćanskom» Zapadu, čiju smo «kulturu stoljećima branili», za nezahvalnost, s kojom su nas prepustili, «istočnim», lijevim *(sinister* na latinskom, što znači i strašan, koban, zao!), komunističkim, dakle «zlim» silama. Smiješno, jer zaboravljamo pri tom, da se otac komunističke ideje, vojvoda Saint-Simon, rodio u jednoj od najstarijih *feudalnih* porodica francuskih, dakle u srcu Zapada i na vrhu društvene piramide; da je *Manifest* komunizma napisan u Bruxellesu, danas glavnom gradu i sjedištu zapadnoeuropske privredne zajednice, te da ga je sastavio Karl Marx, čovjek zadojen najidealističkijom zapadnoeuropskom filozofijom jednoga Hegela, odljuljan na prsima mesijanističke religioznosti hebrejske, koja je ujedno i korijen kršćanske uljudbe. *Perditio tua, Israel, ex te!*

A ta klica rasula, propadanja zapadnoeuropske uljudbe, dala se naslutiti i kod nas u Hrvatskoj. Samo malo ih je bilo, koji su imali izoštreno šesto čulo, ono kojim se takva nagoviještanja zamjećuju, ono intuicije!

Već u Kovačićevim krvavim priviđenjima romana *U registraturi* navještaju se osamdesetih godina prošloga stoljeća nakazno agresivni podsjesni nagonski porivi:

> *«Groza i užas zaokupi i bogate i siromašne, jer je taj ženski stvor* (naime hajdučica Lara, odnosno Laura, nap. A. P.) *u svojim razbojstvima mučio i nakazivao žene, ubijajući i umarajući ih na najstrašniji način. Tako pripovijedaju, da su onu žensku žrtvu našli iskopanih očiju i otkinutih uda; onu opet odrubljene glave, ali tako, da joj bijaše vrat pilom prepiljen.»*

Nije li to u neku ruku savršeni isječak iz kakvog dnevnika ratnog o budućim ratnim zvjerstvima? No Kovačićevo upozorenje nije nitko ozbiljno shvatio. Svodilo se to na njegov osobni delirij i tragični svršetak i govorilo se o morbidnom proizvodu pjesnikove bolesne mašte. Samo se pri tom zaboravljalo, da su pjesnici kadri izreći ono, što će se tek roditi u kolektivnoj podsvjesnoj psihi naroda ili čovječanstva, da u tom baš i jest njihovo prvotno poslanje: *«Pjesnici su čuđenje u svijetu.* (A. B. Šimić)». Oni nagovještaju narodu, odnosno čovječanstvu mogućnosti razvitka, koje se konsteliraju u kolektivnoj mu podsvijesti.

Najviše se dubokom smislu tih Kovačićevih užasnih vizija prikučio, valjda, Krleža svojom analizom *«laurizma»*, samo što ga on smatra posebnim hrvatskim kompleksom, zamjetljivim već kod Kranjčevića, a Laura (ime Petrarkinog ideala žene, simbola najviših duhovnih dometa!)

jest zapravo simbol razbješnjele, nagonske, htonske strašne majke *(mater terribilis)*, odnosno poživinčene kolektivne podsvijesti europske, koja je kroz dva rata Europom sijala smrt, rušila sve spomenike europske uljudbe i zanijekala djelotvorno grčko-rimski i kršćanski humanistički ideal Čovjeka!

Kada je Krleža 1926. u *Književnoj republici* objavio svoj blistavi, ali porazni i potresni esej *O malograđanskoj ljubavi spram Hrvatstva* (koji bi esej, usput budi rečeno, trebao danas pročitati svaki iole pametan Hrvat), odmahivalo se rukom, reklo se, da pati od kompleksa manjevrijednosti propalog austrijskog časnika, da piše «bolesnu literaturu», itd.

> *«Treba to hrvatstvo, dakle, već jedamput odrediti nekako tako da ono ne bude uvijek samo u sebe 'zaljubljeno' hrvatstvo hrvatskih kućevlasnika i 'dobrostojećih građana', nego pomalo i hrvatstvo stanara i bijednika, gladnih ribara i nezadovoljnih Turopoljaca. Hrvatstvo bi trebalo da već prestane biti 'ljubavlju rodoljuba', jer od te dugotrajne 'ljubavi', kao i od one biblijske, nije hrvatskom narodu granulo sunačce slobode o kome su cvrkutali dubrovački poetski vrapci već prije trista ili četiristo godina. Ova samodopadna 'zaljubljenost' u hrvatstvo je dosadna, a kada je pijana (što je najčešće), onda je izazovna. Malograđansko, pomalo reakcionarno hrvatstvo, 'zaljubljeno' samo u sebe, ne umije nego jaukati nad prokletstvom svoje sudbine, a naricati nad svojom vlastitom hiljadugodišnjom nemoći i umiranjem nije dostojno ni sentimentalne žene, a kamoli jednoga Naroda.»*

Dakako, pisati ovako 1926. nije nikako moglo naći pozitivnoga odjeka kod hrvatske inteligencije, jer se ovakve riječi, bez obzira na njihovu izrazito socijalnu, da ne kažemo socijalističku obojenost, nisu slagale s umirujućom slikom Hrvatstva kao poslanika i braniča tisućgodišnje «zapadne» kulture na vratima Istoka, Hrvatstva «predziđa kršćanstva», «lijepe naše» i ostalih budničkih i raznih drugih zdravičkih poriva. Pa kad se onda između 1940. i 1945. stalo rušiti, paliti, otimati, krasti, silovati, mučiti, sakatiti, ubijati, klati na sve strane i sa svih strana, i to ne samo u Hrvatskoj, onda su ljudi kao ošamućeni stali pitati: Pa šta se to sad s nama događa? A ima mudraca, koji još ni danas ne vide u čemu je stvar; koji još uvijek sanjaju o «dobrom» Hrvatu «s krstom časnim i slobodom zlatnom», o Hrvatu jadnoj žrtvi pobješnjeloga Srbina. A ne pitaju se: kako to, da su ti «dobri» Hrvati, s jedne strane, skupa sa Srbima ubijali druge «dobre» Hrvate kao «domaće izdajice», a, s druge strane, opet drugi, isto tako «dobri» Hrvati, puštali, na primjer, da Madžari utapljaju u bunare hrvatsku djecu u Međimurju; ne pitaju se: kako to, da je Jasenovac, recimo, uopće bio moguć u zemlji «tisućgodišnje kulture»? No sjetimo se samo, kako se «kulturna» Europa začudila prije četrdesetak godina, kada su se duhovni sinovi i potomci Bacha, Kanta i Goethea pretvorili u krvoločne nemani!

Konačno, to vjekovno otpadanje pojedinaca i skupina od matice narodne, uzrokovano naoko uvijek vanjskim čimbenicima (bili su krivi i

Mlečani, i Turci, i Madžari, i Austrija, i Srbi), u suštini je također i izraz unutrašnje nesposobnosti hrvatskoga naroda, da nastupi kao *etička cjelina.*

Zar nisu i Turci, i Talijani, i Nijemci, i Madžari, i Srbi uvijek našli među Hrvatima one, koji su pristajali uz njihova «rješenja» hrvatske problematike? A ipak —uz moralno pokvarene iznimke, koje su uz ta «rješenja» pristajale tek iz osobnih razloga, i kojih ima svaki narod— sve su to bili «dobri» Hrvati, koji nisu željeli ništa drugo nego sreću svom narodu. Ili kako je jednom prilikom uskliknula Kovačićeva hajdučica Laura-Lara: *«Narode moj, sve što uradismo, učinili smo za tebe!»*

A pogreška njihova nije bila toliko samo prihvaćanje madžarske ili austrijske ili srpske teze, koliko činjenica, da su tu tezu smatrali jedinom ispravnom, sebe jedinim «dobrim» Hrvatima, a na sve druge, koji nisu isto mislili, bacali anatem «loših» Hrvata i proganjali ih, pa i *prognali.* Radi se tu o suštinskom nedostatku snošljivosti, koja je temelj demokratskoga života.

Tek pošto svaki pojedini Hrvat bude prestao smatrati sebe i svoje istomišljenike jedinim «dobrim» Hrvatima, a sve ostale kao renegate, izrode i izdajice, te prihvatio činjenicu, da i oni «drugi», «loši» Hrvati —i milicajci, što lupaju pendrecima po hrvatskim studentima; i «rukovodioci» u Zagrebu, i razni ekstremistički bombaši i revolveraši, koji pate od duševne bolesti regicida— *svi,* htjeli mi to ili ne, sačinjavaju jednu možda teško probavljivu, užasno disparatnu, pa čak i protuslovnu, ali neosporivu *stvarnost,* koja se zove *suvremena hrvatska nacija XX. stoljeća, živo moderno hrvatstvo,* a ne neko utopično, idealno s velikim slovom, — onda će hrvatstvo možda konačno moći nastupiti zrelo i odraslo kao nacionalni individuum prema drugim narodima, a prvenstveno prema našim najbližim susjedima — Srbima, kojima, usput budi rečeno, isto osvješćenje nedostaje, ali iz drugih premisa.

Spoznati, prihvatiti, uprtiti na vlastita leđa, ne samo vlastite dobre strane, vrline, nego i sve loše strane, mane, nedostatke, pogreške, zablude, nedjela, pa i zločine, jedini je put dozrijevanja u životu pojedinca kao i naroda; a sve ostalo visoko filozofiranje o tisućugodišnjoj kulturi, predziđima, zapadnjaštvu i pravicama, i kako se sve ne zovu te omiljele hrvatske tlapnje, nije nego romantično sanjarenje vječnih pubertetlija.

A baš je prognaniku, iseljeniku, već po samom mu prognaničkom položaju, teško tu integraciju loših strana hrvatstva provesti, jer je u neku ruku već samim sticajem okolnosti opredijeljen, po progoniteljima kao *eo ipso* loš Hrvat, te je time automatski raspoložen, da se sâm smatra jedinim «dobrim» Hrvatom. No ne vidi, da na taj način zapravo samo produbljuje jaz između progonstva i domovine, te time sebe utvrđuje u položaju otpatka od matice-zemlje. Vlastodržac, naime, progonitelj ima nad njim jednu, ali neosporivu prednost: nahodi se u samoj matici-zemlji, to jest, živi u samom tkivu narodnoga bića, bez obzira na to, koliko je možda to tkivo bolesno i koliko mu se sâm razvoj može kritizirati.

III.

Di tua bestialitate il suo processo
Farà la prova; si che a te sia bello
Averti fatta parte per te stesso.

DANTE***

PROGNANIK, koji je svoje progonstvo prihvatio, koji svojem progonstvu traži dublji smisao, primoran je definirati svoj dvostruki duševni stav: onaj prema tuđini, gdje je prisiljen živjeti, i onaj prema živoj, suvremenoj domovini, onakvoj, kakva jest i u kojoj mu nije dopušteno živjeti možda baš zato što je takva. Tko te koordinate jasno ne postavi, ili će se izgubiti u jalovoj čežnji za kakvom idealnom domovinom, koja tek postoji u njegovoj maštи, ili će se zaboraviti u trbuhokruhovskoj borbi za život u tuđini.

I zato je prva moralna dužnost svakog prognanika ne, kako bi se jednom površnom umovanju moglo činiti, povlačenje u sebe i u postepeno suženu i sve više ukočenu vlastitu domovinsku prošlost, nego bolno ali odlučno suočivanje s novom sredinom, njeno upoznavanje i što je veće moguće prilagođivanje. No to nipošto ne znači odricanje vlastite kulturno-duševne jednadžbe i prihvaćanje u cijelosti nove, tuđinske. To uopće i nije prirodno moguće, a zatim, ako se gdje i pojavi, ovakav proces duševnih nestajanja u novoj sredini, prije ili kasnije svršava duševnom neuravnoteženošću, ako ne i bolešću, jer se čovjek ne može odreći *sebe* samoga. Jer i svaki pojedinac čovjek ima prije svega naravnu dužnost prema samom sebi: ostvariti što bogatiju svoju osobnu jednadžbu. Onaj, naime, koji tvrdi, da je sebe pregazio i posve zaboravio za «hrvatsku stvar», obmanjuje najprije sebe, a onda i druge, jer netko, tko nije iz sebe uspio učiniti *ništa,* ne može ni za koga značiti *nešta,* pa ni za Hrvatsku. Ne mislim tu samo na one hrvatske velikane, koji su pridonijeli napretku svjetske uljudbe, a kojih se danas još sjeća Hrvatska ne samo zato, što su bili Hrvati, nego upravo zato, što su *nešta* značili za napredak čovječanstva. Mislim baš na one bezimene hrvatske radnike, za koje sam čuo reći jednog belgijskog tvorničara, da su među stranim radnicima najpoželjniji, jer su najefikasniji. A takva je pohvala sada već sedamdeset godina stara, otkako je već Tresić u spomenutoj knjizi zapisao: *«Amerikanci znadu cijeniti radinost i snagu našega radnika, te najradje uzimlju Hrvate na posao.*[7]» I nisu se, dakle, tom glasu iznevjerili ni najmlađi naraštaji! Takvi hrvatski radnici s općeljudskog gledišta pridonose u kulturnom pogledu afirmaciji nacionalnog identiteta hrvatskoga isto toliko, koliko i veliki umovi, a svakako više nego razni politikanti, koji umišljaju, da predstavljaju nešto, upravo jer nisu više pod utjecajem korekcije vlastite kulturne sredine.

*** *Danteov Raj kao Motto:*
«Njihov će postupak dokazati živinsku glupost njihovu, tako da će za tebe biti dično, što si ostao stranka sâm za sebe.» (Preveo *Iso Kršnjavi*)

[7] *op. cit.,* str. 233.

No teška je to zadaća: sačuvati svoje vlastito kulturno naslijeđe i istovremeno se suživjeti s novom kulturnom i duhovnom okolinom. A opet je to za iseljenika, prognanika, jedini mogući put *naprijed* kroz život. Prognanik, iseljenik se, naime, nahodi u nezavidnom položaju, kao starogrčki mornari, između Skile i Haribde. Skile, opasnosti od gubitka vlastitog izvornog bića, iskorjenjenja iz vlastitoga kulturno-duhovnoga općinstva, i Haribde, odbacivanja sa strane nove okoline, baš u trenutku, kada se ta duboka, izvorna ličnost ma i nehotice probije na površinu kroz novostečenu kulturno-duhovnu naslagu, jer je nova sredina odmah osjeća kao strano psihičko tijelo, pa se logično i brani. To znači, da će prognanik u progonstvu sav svoj vijek proživjeti u neizrecivo bolnom stanju neprekidne duševne napetosti.

«Ne znam, kako sam i ovo izreko malo naški, a malo talijanski, er sam veće zaboravio od našega jezika iza šeset godišta, da sam odtamo izišo i vratio se samo jedan put za četre ili peset dana.» — piše veliki Rudžer Bošković svojoj sestri Anici iz Bassana u Dubrovnik, 21. kolovoza 1783. I njega je strana sredina otuđila jeziku vlastitoga naroda, premda nije ni u čemu načela njegovo domoljublje, kako se to vidi iz pisma poljskom kralju (12. listopada 1771.): *«Quale oggetto per me più interessante vi puo essere di questo, in cui si tratta di preservare dalla rovina la mia patria medesima?»* (Koji predmet može za mene znamenitiji biti od onoga, u kojem se radi, da se od propasti očuva moja domovina?)[8] Tako jedan od najvećih Hrvata, a koji je ipak živio u jednom stoljeću, koje nije znalo za putnice, za osobne iskaznice; u stoljeću kozmopolitskom, koje je vjerovalo u univerzalnoga čovjeka; a on sâm i nije bio pravi prognanik, nego tek zatočenik europske znanosti!

Druga je moralna dužnost prognanika, iseljenika, ne dati se izbaciti iz života narodnoga bića, ma kakav on bio, ali, s druge pak strane, očuvati također slobodu svojega mišljenja, rasuđivanja i vrednovanja. Samo takvim stavom moći će prognanik *graditi* —jer njegovo je poslanje graditi—, a ne rušiti i pokušavati jalove povratke u stare preživjele i ižívjele oblike narodnoga života.

Ma kako velike kritike zavrijedio životni tok u domovini, prognanik mora o njem voditi računa, biti ga svjestan i po mogućnosti ugraditi ga u svoj politički i narodni stav, jer je taj životni tok, ma kakav bio, život matice njegova naroda, u kojem ostavlja i ostavit će neizbrisive tragove. Svaki onaj, koji se osjeća suodgovornim za udes hrvatskoga naroda —a to je ustvari svaki pojedini Hrvat— mora o tim tragovima voditi računa, ako ne želi jednoga dana upasti u «strahote zabluda» nametanja i kalamljenja vlastitoga misaonoga sustava —ma kako teoretski savršenoga, ali iz života iščupanoga— na živi organizam narodne duše, što znači *narod silovati*. Mi danas znamo, kuda su, nažalost, takva silovanja hrvatski narod odvela, tamo od Hrvatsko-ugarske nagodbe pa sve

[8] *Život i ocjena djelâ Rugjera Josipa Boškovića, JAZU*, Akademička knjižara L. Hartmanna, Zagreb, 1887-8., str. 167.

do Bleiburga, ili kako je jednom genijalno rekao Starčević[9]: *Dosad su se pojedine osobe smatrale za cele narode; a danas narodi nastoje, da postanu jedinom — osobom.»* Ta mu se još nije ispunila, premda ima od toga već skoro sto dvadeset i pet godina!

Glasovita, naime, životna zapovijed, uklesana nad špiljom delfske proročice — GNÔTI SEAUTON (upoznaj samoga sebe) — ne odlučuje samo o sudbini pojedinaca nego i čitavih naroda. Vrijeme je, naime, da se Hrvati konačno prestanu samodopadno smatrati i ovim i onim, te da se spoznaju i prihvate onakvima, kakvi uistinu jesu, ma kako gorka ta istina bila. U tom se, po našem mišljenju, krije sva tajna narodnoga održanja, a potom i jedini mogući smisao strašnoga iskušenja, koje se zove progonstvo.

Jednom je netko bio zgodno rekao: «Mi imamo i anglofila, i frankofila, i germanofila i panslavena i jugoslavena, samo croatofila nemamo!» A biti croatofil znači prije svega ne isključivati ništa, što je hrvatsko —*Nihil croaticum a me alienum puto* (Ništa hrvatskoga mi nije strano), bili bi rekli stari Rimljani, da su bili Hrvati— ma kako to hrvatsko moglo biti gdjekada ružno, ne odricati se nijedne hrvatske pojave, ma kako ponižavajuća ona bila. Ne isključivati, ne odricati se, dakako, ne znači odobravati, pljeskati i hvaliti se svojim lošim stranama!, nego tek ne zanijekati ih, ne pokušavati ignorirati ono, što nam zaista pripada, pa makar nam i ne služilo uvijek na čast i slavu. Samo tako ćemo postići osjećaj *etičke cjelokupnosti*, a samo etička cjelokupnost će nam dopustiti, da spoznamo konačno, *tko smo zbilja*, što i koliko vrijedimo stvarno i što zaista možemo; samo etička cjelokupnost, koje nema bez spoznaje i crne, negativne strane našeg narodnog bića, dopustit će nam, da se uspješno obranimo od vanjskih nasrtaja i zasjeda, koji se uvijek odupiru upravo na tu našu negativnu stranu, čiju spoznaju mi ignoriramo kao neugodnu.

I kada budemo tu čašu otrova ispili do dna i u tom prljavom mulju izbrojili pomno sve vlastite nečistoće, možda ćemo tu negdje u najgušćem kalu i najtamnijem mraku svoje uskogrudnosti, taštine, izdajništva, krvoločnosti, lakovjernosti, zlobe i jala, naći onaj čisti vrutak životvorne vode, koji će nam omogućiti opstanak, jer će nam vratiti samopouzdanje, ali bez precjenjivanja, oštroumlje, ali bez potcjenjivanja, nadu i vjeru u same sebe onakve, kakvi jesmo, a ne onakve, kakvima bismo pobožno željeli biti. *I dok je* —ne toliko srca— nego *zdravog razuma, samospoznaje i snošljivosti, bit će i Kroacije!*

Možda nitko nije bolje izrazio poteškoće, koje ima prognanik, kada mora govoriti u ime svoje ušutkane domovine, nego Antoine de Saint-Exupéry, u glasovitom svojem *Otvorenom pismu Francuzima odasvud*. To se pismo toliko podudara s mojim vlastitim osjećajem, dok završavam

[9] A. Starčević, «Poziv k predplati na Hervatsku rečoslovicu», *Narodne Novine*, 8. prosinca 1851., in Dr B. Drechsler, «Dr Ante Starčević, književna studija iz doba apsolutizma Bachova», *Kolo, VII*, Matica Hrvatska, Dionička tiskara, Zagreb, 1912., str. 395.

ove stranice, da ne mogu odolijeti želji, da ovdje prenesem u hrvatski jezik jedan značajni odlomak, prilagodivši ga našoj problematici:

> *«Nove se istine uvijek pripremaju u podzemlju potlačenosti. Ne razmećimo se. Njih je tamo sedam milijuna, što probavljaju svoje ropstvo. Mi ne ćemo donijeti duhovni plamen onima, koji ga već goje vlastitim bitkom kao voskom. Oni će bolje od nas riješiti hrvatske probleme. Oni će imati sva prava. Ništa od našega brbljanja iz područja sociologije, politike, pa čak i umjetnosti, neće važiti nasuprot njihovoj misli. Slabo će čitati naše knjige. Neće slušati naše govore. Naše će ideje možda izbljuvati. Budimo neizmjerno skromni. Naše su političke rasprave, rasprave aveti, a naše ambicije smiješne...*
>
> *«Mi ne predstavljamo Hrvatske. Mi joj tek možemo služiti. Nećemo imati prava, štogod se zbilo, ni na kakvu zahvalnost. Nema jedinstvene mjere za slobodnu borbu i za satrtost u noći. Nema jedinstvene mjere za vojnički zanat i zanat taoca. Oni tamo su jedini pravi sveci.»*

Neka ove Saint-Exupéry-ove riječi budu tumač moje svjesnosti, da ove moje riječi imadu tek domet, koji će im čitalac dati. Ako mu pomognu, da svoju spoznaju hrvatstva produbi i da svoje domoljublje postavi na čvršće temelje, polučile su svoj zavjet.

MISAO NA HRVATSKU: *Dubrovačke zidine.*

ISELJENA HRVATSKA: TRIDESET KRVAVIH GODINA, 1945-1975

JURE PRPIĆ

U MJESECU svibnju 1975. Hrvati po cijelom svijetu komemoriraju tridesetu godišnjicu tragičnih događaja, koji se odigraše koncem prošlog rata i neposredno nakon njega. Događaji u svibnju 1945. bili su samo početak jednog dugog tragičnog razdoblja u modernoj hrvatskoj povijesti. S obzirom na to, što se desilo nakon tog našeg «posljednjeg svibnja», nije pretjerano reći, da su tih trideset godina bile *najteže i najsudbonosnije u cijeloj modernoj našoj povijesti.* Mogli bismo ih čak nazvati: *«Trideset krvavih godina».*

Dobro je, što se danas sve to više piše o 1945. i o onome što se potom desilo. Tako je nedavno izišlo iz tiska prvorazredno svjedočanstvo o «Četrdeset-petoj» u knjizi autobiografskog sadržaja iz pera pisca i povjesničara prof. Bogdana Radice. Knjižnica HR. mu je tiskala njegovo djelo *Hrvatska 1945.* Radica je proboravio nekih šest mjeseci u Beogradu i u novo-osnovanoj SFRJ (od travnja do listopada 1945.) i uspjelo mu je nakon dramatskih iskustava izići iz tog pakla i prebaciti se u slobodu, u Italiju, i odande konačno svojoj obitelji u Sjedinjene Američke Države. Kao i tisuće njegovih zemljaka, koji to učiniše 1945., i Bogdan Radica «izabra slobodu», makar je znao, da ga čeka teški izbjeglički život. Pridružio se velikom Hrvatskom Exodusu koji još i uvijek traje.

NAŠE TRAGEDIJE I ISELJAVANJA

Događaji god. 1945. dokazuju ponovno i bez ikakve sumnje, da sve naše velike povijesne tragedije uzrokuju i naša velika iseljavanja. Tako je to bilo u tursko doba, a tako je to i danas. Posljedica tih iseljavanja je stvaranje hrvatske *dijaspore* —koje se i nadalje nastavlja— u: zapadnim i sjevernim dijelovima slobodne Europe, u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Južnoj Americi (osobito Argentini), Australiji i kroz ostale dijelove svijeta. Slučaj Australije posebno je zanimljiv. Tu se nakon rata, a osobito zadnjih petnaestak godina, naselio ogroman broj Hrvata. U

1973. čitava je Australija raspravljala o «Hrvatskom pitanju» («The Croatian Problem»), a došlo je čak i do krize socijalističke vlade u Canberri. Australijanac irskog porijekla Les Shaw napisao je knjigu u obranu Hrvata, *Trial by Slander* («Sud ocrnjivanjem»).

Već mnogo godina bavim se pitanjem naših iseljavanja i sve više dolazim do spoznaje, da su iseljavanja zapravo jedan od glavnih problema naše povijesti i njezina središnja tema. *Mi smo tipičan narod iseljenika!* Naša iseljavanja su se odvijala kroz već mnogo stoljeća, a bila su uzrokovana našim geopolitičkim položajem na raskrsnici Istoka i Zapada, i činjenicom, da smo među svim Slavenima izrazito pomorski narod. Može se također reći, da su naša iseljavanja bila neizbježiva.

ISELJENA HRVATSKA

Jedan značajan dio Hrvatske u tuđini stvorili su naši iseljenici —u prvome redu seljaci i radnici— u Sjedinjenim Američkim Državama, uglavnom između 1890-ih godina i 1914. Tada je stiglo preko 500 000 naših. Tisuće našeg svijeta već je živjelo na američkom Jugu i Zapadu, gdje su već mnogi bili dosta imućni. Nekoliko tisuća se nalazilo po ostalim dijelovima U.S.A.

Kao i useljavanja u Ameriku ostalih narodnih skupina, i naša su bila u valovima. Nakon 1918. došlo je još nekoliko takvih valova, uključivši naše novije skupine nakon 1948. i 1950-ih te kasnijih godina. Te su novodošle skupine pojačavale i nadalje izgrađivale ovu granu našeg naroda, to jest Hrvate u Sjedinjenim Američkim Državama.

Za vrijeme prvih godina ovog stoljeća bilo je dana, kada je i do šest stotina Hrvata stizavalo u luku New Yorka, kako je to javio *Narodni list,* hrvatski dnevnik Franje Zottija u istom gradu, dne 30. rujna 1903. Među mnogobrojnim izvještajima tadašnjega jakog hrvatskog tiska pisao je *Hrvatski glasnik* u New Yorku, na dan 2. travnja 1910., da je u mjesecu veljači iste godine prošlo 3 200 Hrvata kroz prihvatnu stanicu, otok Ellis Island. Te novine su tada gorko primijetile, da se «najbolja snaga i život domovine» seli u Ameriku. I *Hrvatski glasnik* i *Narodni list* upotrebljavaju izraz, koji se sve više pojavljuje u hrvatskom domovinskom i iseljeničkom tisku — *Iseljena Hrvatska.* Nije pretjerano reći, da već desetljećima zapravo postoje *dvije Hrvatske:* jedna prava, u domovini; druga presađena na ovaj i na ostale kontinente. Ona u domovini živi bez slobode, a ova iseljena živi —ili životari— u slobodi. *Sudbine jedne i druge su povezane!*

INVAZIJA HRVATSKE...

U isto vrijeme, dok su Hrvati odlazili iz svoje domovine u Ameriku i u ostale dijelove svijeta, u Hrvatsku su se doklatile tisuće stranih kolonista i useljenika. Kad k nama stigoše, nađoše u našim krajevima mnogobrojne kolonije starih srpskih useljenika. Za vrijeme turske bujice došlo je u hrvatske zemlje mnogo balkanskog življa: Vlaha, Albanaca, španjolskih Židova, čak nešto Grka i Bugara, a posebno veći broj Srba. No mnoga vlaška naselja bila su starija u nas, nego li ta useljavanja za vrijeme Turaka. Danas je jasno, da je većina Srba u Hrvatskoj, kako je to dokazao Dominik Mandić, vlaškog porijekla. Preko pravoslavlja postali su Srbi.

(Makar ovo ne spada izravno u našu temu, možda bi ovdje trebalo napomenuti, da Mandićeve teorije o Vlasima u Hrvatskoj treba modificirati. Među njima je, naime, bilo i mnogo praiskonskog pučanstva, koji su bili latinizirani Iliri i Tračani. Oni su bili ovdje —to jest u planinskim krajevima Hrvatske— već prije dolaska Hrvata sa sjevera.)

Susjedi Hrvata s onu stranu Drine — Srbi, u tursko su doba uvelike selili u susjedne zemlje. Za razliku od Hrvata, Srbi su svoju dijasporu iskoristili u svrhu ekspanzije i osvajanja, a to je bio i rezultat njihova bizantinskog mentaliteta koji je još dosta nepoznat na Zapadu. Jedan američki pisac rumunjskog porijekla napisao je ove zanimljive riječi:

> «Čim se jedna srpska obitelj našla u nekoj susjednoj zemlji, snovi svih domovinskih Srba počeli su uključivati kao svoju — zemlju, u kojoj se njihova braća naseliše; a u toj stranoj zemlji Srbi su pasli svoje ovce i uzgajali svinje. Gdje god se našla i jedna srpska obitelj, slijedili su ih snovi svih Srba. Što se tiče šovinizma, Srbi su vjerojatno najšovinističkiji narod Europe, ako ne i cijelog svijeta. Zbog takova držanja trajno su ratovali. Smatrali su sebe blagoslovljenim narodom, koji ne može učiniti ništa krivo.»

Eto, tako reče Konrad Bercovici u svojoj knjizi *The Incredible Balkans* (New York: G. P. Putnam, 1938., str. 67, a Srbima posvećuje čitavo poglavlje pod naslovom «Srpsko naslijeđe», na str. 67-89.)

Kako je to točno, znademo iz slučaja srpske manjine u Hrvatskoj. Kod nas su oni u toku stoljeća —i do dana današnjeg— preotimali zemlje koje su napustili naši iseljenici! To se događalo nekad, a to se dešava i danas. Lijepa i bogata zemlja gubi svoje vlastito pučanstvo, a u isto vrijeme privlači trajnu invaziju stranaca.

Dok je hrvatski narod svojim iseljavanjima doprinosio gubitku etničkih hrvatskih područja, Srbima su njihova naseljavanja u južnoj Ugarskoj, užoj Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Sandžaku pojačala njihove namjere u stvaranju Velike Srbije.

(Međutim, Srbi su se namjerili na još otpornije strane useljenike. I došlo je do toga da, dok im uspijeva da pod svoju vlast podčine Vojvodinu —bivšu južnu Ugarsku— i hrvatske krajeve pomoću svojih kolonista, u isto vrijeme gube «kolevku Dušanova Carstva». U Kosovu-Metohiji su danas nadmoćni element Albanci, a «Južna Srbija» postade opet Makedonija, gdje makedonski Bugari imaju veliku većinu!)

DEPOPULACIJA HRVATSKE

Kad govorimo o Hrvatskoj, mislimo na ove naše zemlje: uža Hrvatska sa Srijemom, Međimurjem, Istrom, Baranjom, zapadnim dijelovima Bačke i Bokom Kotorskom; tu je uključena i Južna Hrvatska (Dalmacija); a

također su tu uključene: Bosna, Hercegovina i Sandžak. Svi ti naši krajevi iskusili su kobne posljedice iseljavanja i bježanja nebrojenih tisuća našeg naroda.

Također, kad govorimo o pitanju iseljavanja, željeli bismo istaći i slučaje drugih naroda, koji su barem tako loše prošli kao i hrvatski narod. Tko god je imalo proučavao povijest raznih naroda, može doći do zaključka, da su vladajući i osvajački narodi upotrebljavali kroz prošlost nekoliko drastičnih sredstava, da unište pokorene narodnosti ili narodne manjine. Ta su pogubna sredstva bila:

1. Iskorjenjivanje naroda, pokolji, čisti genocid, potpuno istrebljenje;
2. Prisilno odnarođivanje i asimilacija (neke vrste «suhi genocid»);
3. Odvođenje u roblje i deportacija;
4. Uništavanje pokorenog naroda glađu, tako da kroz glad osjetljivo smanje isti narod;
5. Izgon i protjeravanje; i također
6. Prisilno masovno iseljavanje.

Neki vladajući narodi su kombinirali nekoliko takvih sredstava da djelomično ili sasvim unište, ili barem da potpunoma upokore podjarmljeni narod. Kroz svoju burnu prošlost Hrvati su iskusili od nekoliko stranih zavojevača i vladajućih naroda gotovo sva gore navedena sredstva uništavanja, kojima je bila —a i danas je— svrha, da ga brojčano dotuku i etnički i demografski ograniče na neki beznačajan mali narod, pa čak i potpuno unište.

Nakon godine 1941., za vrijeme rata, uslijed partizanskih i četničkih pokolja i u toku ratnih operacija, te poslijeratnog genocida i iseljavanja, hrvatski narod je izgubio preko milijun ljudi. Ti gubici su se trajno povećavali kroz zadnjih dvadesetak godina. Razmjeri tih gubitaka su takvi, da ugrožavaju biološki opstanak Hrvata. Kroz to vrijeme naša dijaspora u svijetu trajno je rasla. U Australiji, na primjer, gdje je nekad bilo svega nekoliko tisuća naših, stvorena je jedna od naših najvećih dijaspora, od preko 150 000, u dalekom svijetu (preko 10 000 km. udaljenom od domovine).

Većeslav Holjevac, jedan od vodećih hrvatskih liberalnih i rodoljubnih komunista, objavio je god. 1967. u nakladi Matice Hrvatske svoju poznatu knjigu *Hrvati izvan domovine.* Izazvala je ta njegova knjiga dugu i vrlo burnu raspravu u Hrvatskoj i u SFRJ o pitanjima iseljavanja. [O njoj sam napisao članak «Domovina i emigracija: problem hrvatskog exodusa», u *Hrvatskoj reviji,* god. XVIII., br. 3, 1968. (str. 275-286).] Holjevac je mrtav, pa se danas može o svemu pisati. Imao je hrabrosti da je opširno citirao neke moje stvari, napose o hrvatskom tisku u emigraciji. Čitao je sigurno i članak u HR, jer je u drugom izdanju knjige, proširenom s nekih petnaestak stranica, umetnuo neke podatke, koje je u prvom izdanju izostavio (rad župa, Hrvatske Katoličke Zajednice, itd.). Poslao mi je to novo izdanje s vlastitom lijepom posvetom. Bilo je to vrijeme «Hrvatskog proljeća»...

Holjevčeva knjiga postala je u domovini «best-seller», jer je hrvatski narod duboko osjećao, da emigracija —to jest iseljavanje— predstavlja opasnost za Hrvatsku. Holjevac je rekao u svom djelu, da se danas *«svaki četvrti Hrvat» nalazi izvan granica domovine.* Razljutio je vlasti time, što je hrabro izrekao povijesnu činjenicu, da su muslimani Bosne-Hercegovine-Sandžaka —Hrvati. Iznio je gorku istinu, da ih je samo u razdoblju između 1953. i 1957. otišlo iz domovine skoro 200 000.

U toku žučne debate, koju je knjiga izazvala, režimski lakaji napali su Holjevčeve ideje, a Vladimir Bakarić tada nazva u jednoj svojoj izjavi iseljene Hrvate «najgorom emigracijom» iz SFRJ. Zanimljivo je i to, da je Holjevac izjavio u knjizi (na str. 339), da je broj iseljenih Hrvata veći, nego li se to službeno priznaje, a to Bakarić i drugi uglavnom nisu to pobijali.

Kao i Holjevac, sve veći broj zabrinutih hrvatskih javnih radnika, pisaca i stručnjaka počinje tada sve više pisati o zamašitosti hrvatskog iseljavanja. Biva tada svakome i malo pametnom čovjeku jasno: zbog sve to većeg opsega Iseljene Hrvatske, Hrvatska kao zemlja i nacija postaju sve manji i narodu doista prijeti opasnost istrebljenja.

Bruno Bušić objavio je u srpanjskom broju *Hrvatskog Književnog Lista* u g. 1969., u jeku «Proljeća», svoj značajan članak *«Žrtve rata».* Time je započeta duga i emocionalna rasprava u domovini i inozemstvu o gubitku pučanstva hrvatskih zemalja. Taj značajan dokument bio je preveden i na engleski jezik u Americi, a pretiskan je također i u HR od prosinca 1969. (str. 491). Diskusiji o depopulaciji Hrvatske se onda priključuju Zvonimir Komarica, Dr. Šime Đodan i drugi. Neke rasprave u *Kolu* Matice Hrvatske i *Kritici* prije konca 1971. o tim pitanjima od trajne su vrijednosti.

Bušića, Komaricu i Đodana, uz mnoge druge, strpaše u tamnicu. Dio njihove «krivnje» bio je u tome, što su statističkim i nepobitnim činjenicama dokazali, da se *iseljavanje iz Hrvatske zbiva pod pritiskom Beograda* kojemu je u interesu da Hrvatska izgubi što veći broj Hrvata. Nitko npr. nije mogao zanijekati opadanje pučanstva u 32 hrvatske općine, gdje je više ljudi umrlo, nego li se rodilo, a uzrok tome je bilo masovno iseljavanje.

Jedan broj *Glasa Koncila* od srpnja mjeseca 1970. lamentirao je da —ako se ovako nastavi— za deset godina naše će tvornice biti bez radnika, naše škole bez đaka, a naše crkve bez vjernika. A još godinu dana nakon Karađorđeva, tjednik *Vjesnik u Srijedu,* u izdanju od 26. siječnja 1972., priznaje, da se oko 500 000 Hrvata nalazi na «privremenom» radu izvan zemlje.

Zadnjih godina pojavio se sa svojim studijama i knjigama o iseljeničkim problemima profesor Ivo Baučić. On je direktor Odsjeka za studije migracija na Geografskom institutu Sveučilišta u Zagrebu (kako ga danas zovu). God. 1972. objavio je u nakladi Martinus Nijhof u Hagu, Nizozemska, knjigu *The Effects of Emigration from Yugoslavia and the Problem of Returning Emigrant Workers* (Posljedice emigracije

iz Jugoslavije i problem radnika emigranata koji se vraćaju). Svega na pedesetak stranica, studija sadrži dragocjene podatke i sličnog je sadržaja kao njegov članak «Ekonomske emigracije u Jugoslaviji i Hrvatskoj» (*Matičin Iseljenički Kalendar 1974.*, str. 289-295) kao i druga njegova knjiga: *Yugoslav Workers Abroad According to the 1971 Yugoslav Census* (Jugoslavenski radnici u tuđini prema popisu od 1971.), izišla 1973., na 170 stranica, u nakladi Baučićeva Instituta. S kartama i ostalim podacima zapravo otkriva —kao i ostale njegove studije— u *uvijenom* jeziku današnju tragediju Hrvatske. Zemljopisna karta koja prikazuje gustoću iseljenog pučanstva prema općinama djelo je prof. Baučića, a list *Nova Hrvatska* u Londonu donio ju je na naslovnoj stranici u broju od 1. veljače 1974. pod dramatskim naslovom «Crna slika Hrvatske: odakle odlazi najviše naroda u inozemstvo».

Što nas najviše zanima, to je, da u prikazu iseljavanja iz republika Hrvatske kao i Bosne-Hercegovine, u svojoj knjižici izdanoj u Nizozemskoj, Baučić, priznaje (na str. 10), da hrvatske zemlje imaju od svih dijelova SFRJ «najvišu stopu iseljavanja». Nešto kasnije (na str. 12-13) Baučić piše i slijedeće:

> «Hrvatska ne samo da ima najveći apsolutni broj iseljenih radnika nego također i najvišu stopu iseljavanja, ...to jest 8.2 % koja je ujedno i *najviša u Europi*».
>
> (istakao J. P.)

Dakle, od svih europskih naroda danas se Hrvati najviše iseljavaju! To je jedna bolna činjenica, o kojoj, eto, čak i nakon Karađorđeva stručnjaci pišu, barem na engleskom jeziku, a oni u domovini, koji su o tome pisali otvoreno na hrvatskom, danas sjede po zatvorima, ili moraju šutjeti, ako su na tzv. slobodi.

HRVATSKA DIJASPORA U SVIJETU

Kako smo već spomenuli, Holjevac je u svojoj knjizi spominjao nedovoljne dokaze o pravom stanju i broju hrvatskog iseljeništva. On je bio mišljenja, da je broj iseljenika veći, nego li se to službeno priznaje. Slično se govorilo o pitanju brojitbe naših iseljenika još prije Prvog svjetskog rata. Baveći se kroz dvadesetak godina istraživanjima o našem selenju za svoju knjigu o američkim Hrvatima, naišao sam na mnoga svjedočanstva koja govore o tome, da se za vremena Austro-Ugarske iselilo mnogo više nego li su vlasti znale, ili su bile spremne priznati. Tisuće Hrvata se iseljavalo bez putnice, na «crno».

Hrvatski učenjak dr. Ivo Pilar (Südland), nekoliko hrvatskih pisaca kao i pojedinci u Hrvatskom Saboru u Zagrebu prije 1914. tvrdili su neprekidno, da je mnogo više našeg naroda otišlo u Ameriku, nego li se to priznaje u službenim brojitbama. Zbog konfuzije u kategorijama narodnosti u službenim popisima američkih useljeničkih oblasti (U.S. Immigration and Naturalization Service), američke statistike o našim useljenicima su nepotpune i nepouzdane.

Došao sam do uvjerenja, da Hrvata i njihovih potomaka prvog i drugog koljena, ima mnogo više i u Sjedinjenim Američkim Državama i drugdje, nego li se to zna i piše o tome. Jedan razlog tome je također u činjenici, da se tisuće naših ljudi i njihovih potomaka krije iza anglosaskih imena.

Među najpouzdanijim domovinskim izvorima za statistiku naših iseljenika u svijetu svakako su djela V. Holjevca i Mladena Lorkovića, *Narod i zemlja Hrvata* (Matica Hrvatska, 1939., str. 244). Lorkovićevo djelo je dragocjeno, i svaki Hrvat, koji se bavi ovim pitanjima, trebao bi ga dobro proučiti. To je najbolja znanstvena studija, što je izišla u Hrvatskoj kroz zadnjih pedesetak godina o demografskim razvojima i selenju hrvatskog naroda.

Izuzevši hrvatske manjine u Austriji, Slovačkoj, Madžarskoj, Rumunjskoj i Južnoj Italiji, ovo su približne statistike Hrvata u glavnim dijasporama svijeta:

Zapadne europske države	550 000
Sjedinjene Američke Države (s djecom i unučadi zajedno) . . .	1 750 000
Kanada	125 000
Južna Amerika (najviše Argentina) . .	300 000
Srednja Amerika	30 000
Azija	150 000
Afrika	20 000
Australija - Nova Zelandija	150 000
ukupno. . .	3 075 000

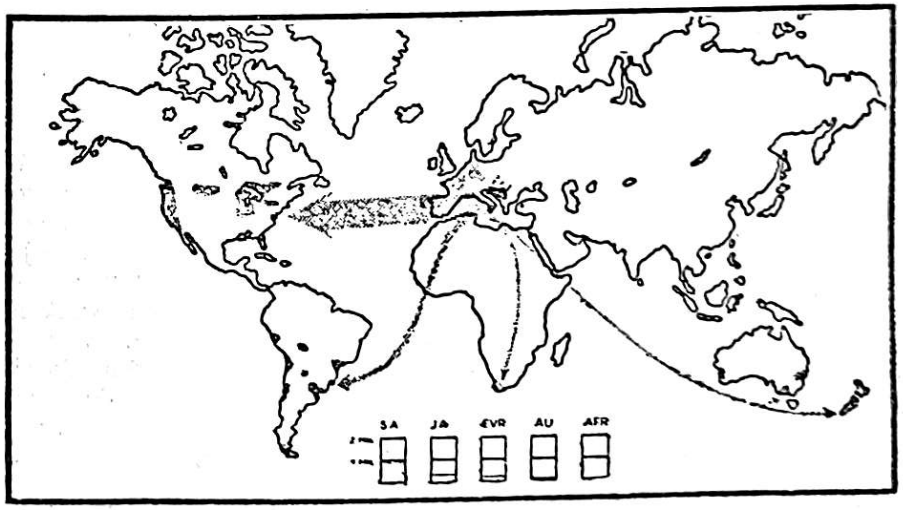

HRVATSKA ISELJAVANJA: Smjerovi kroz stoljeća.

Pod «zapadno europskim» državama razumijevamo, u prvom redu, Saveznu Republiku Njemačku, u kojoj je najveći broj naših radnika, najveći broj hrvatskih «pasošara». A ovdje su također i Francuska, Velika Britanija, Nizozemska, Danska, Švedska (koja je zapravo sjeverno-europska zemlja), Austrija (geografski srednje-europska zemlja). Hrvata ima i u Norveškoj i u nekoliko drugih zemalja, dok tisuće naših stručnih ljudi radi po čitavoj Europi, a neki čak i u zemljama Istočnog Bloka. Brojka od 550 000 je «konzervativna», to jest minimalna procjena broja naših ljudi. Neki tvrde, da ih ima i do 750 000!

Što se tiče Amerike (Sjedinjenih Država), u ovaj veliki broj nije uključeno nekoliko tisuća naših, koji se nalaze ovdje privremeno: na izmjeni, praksi, studijama i u posjetima. Broj posjetnika nitko ne zna točno, ali radi se svake godine o tisućama, a neki posjetnici ostaju ovdje i više od godinu dana. Broj 1 750 000 također je minimalan. U *Zajedničaru,* tjednom glasilu naše najveće hrvatske organizacije u Americi —Hrvatske Bratske Zajednice—, objavljeno je zadnjih desetak godina nekoliko članaka, u kojima se tvrdi, da *u Americi ima do tri milijuna ljudi hrvatskog porijekla!*

U Kanadi je veliki broj naših poratnih useljenika. U Torontu i okolici se smjestila najveća skupina naših «novodošlih», blizu 30 000. Kanadska vlada u Ottawi dala je jednom u Kanadi rođenom hrvatskom profesoru da napiše potpunu povijest kanadskih Hrvata. O kanadskim Hrvatima je do sada pisao opširnije jedino *Dr. Nedo Pavešković,* on je pionir na tom području. Objavio je o tom pitanju solidnu studiju u drugom svesku Eterović-Spalatinove knjige *Croatia,* u izdanju University of Toronto Press, god. 1970. Kao i u Sjedinjenim Državama, u Kanadi je naša skupina značajna, vrlo djelatna u svakom pogledu i njihov doprinos je snažan. On se može barem približno uočiti i iz nedavnog direktorija, popisa samo jednog dijela naših profesionalaca u Kanadi i Americi koji je objavio profesor Vladimir Markotić sa sveučilišta u Calgary. Naslov djela je: *Biographical Directory* of Americans and Canadians of Croatian Descent (Calgary: The Research Centre for Canadian Ethnic Studies, 1973., str. 204 velikog formata.)

U Južnoj (Latinskoj) Americi najveći broj naših ljudi je u Argentini, gdje, prema nekim procjenama, može biti i do 250 000 Hrvata nekoliko generacija. Ivo Rojnica svojom knjigom *Prikaz povijesti Argentine i doprinos Hrvata* (Buenos Aires, vlastita naklada, 1974. str. 269) učinio je veliku uslugu Hrvatima, što je izdao ovu prvu našu povijest te južno-američke zemlje i našeg doprinosa toj zemlji. Tu je samo u kratkim potezima povijest naših useljavanja u Argentinu, a nadamo se, da će se naći ljudi koji će napisati detaljnu povijest Hrvata u Argentini. To bi isto trebalo učiniti i za susjednu zemlju Chile, gdje je naš doprinos značajan, kao što je značajan i za nekoliko drugih južno-američkih zemalja, npr. Perú-a, kamo se Hrvati sele zapravo već nekoliko stoljeća.

Od Hrvata na azijskom kontinentu najveći broj se nalazi u Turskoj, kamo su se naši Muslimani selili u velikom broju u valovima: poslije

HRVATSKA ISELJAVANJA: Kroz tursko doba.

1878., 1908., za vrijeme 1918-1941., i onda opet —kako Holjevac priznaje— na desetine tisuća nakon 1945. i pedesetih godina. U Turskoj republici i u arapskim zemljama Bliskog Istoka nalazi se zapravo najmanje četvrt milijuna naših ljudi i njihovih potomaka. Doprinos hrvatskih Muslimana u svim područjima turskog života i stvaranja je ogroman. To je za sada previše nepoznat dio naseg doprinosa stranim narodima i time bi se trebali više pozabaviti naši pisci i znanstveni radnici.

Budući da je za vrijeme Turaka do dva milijuna našeg pučanstva odvedeno kao roblje u razne dijelove turskog carstva (uključujući i Egipat i sjevernu Afriku), jasno je, da u svim tim zemljama Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike ima na milijune potomaka tih naših ljudi. I o tome se do sada nisu ozbiljno pozabavili naši pisci i povjesničari!

Nakon 1945. preko 150 000 Hrvata iselilo se u Sjedinjene Države i Kanadu. Oko 30 000 otišlo ih je u Argentinu i Južnu Ameriku. Preko 120 000 pošlo ih je za Australiju i Novu Zelandiju. Preko pola milijuna

odselilo se u slobodne europske zemlje. Tisuće se raštrkaše po svim dijelovima svijeta. Kako su prije nekoliko godina pisale zagrebačke novine, danas naši mornari služe na brodovima od preko trideset raznih zemalja.

Za vrijeme zadnjih kobnih trideset godina nekih 800 000 Hrvata se iselilo u tuđinu. Od onih preko tri milijuna iseljenih Hrvata, preko polovica su se rodili u stranim zemljama. I tako dolazimo do vrlo važnog zaključka, naime, da *danas barem svaki treći Hrvat, to jest preko trećina naroda hrvatske krvi i osjećaja živi u tuđini!*

POLITIČKO ZNAČENJE ISELJENE HRVATSKE

Hrvatski pjesnik i pisac u tuđini, Lucijan Kordić, u svome prikazu o Viktoru Vidi (u knjizi *Hrvatski portreti,* Knjižnica Hrvatske revije, 1973., na str. 79.) ovako sažimlje naša iseljavanja:

> «Od dalekih turskih zavojevača iz XV. stoljeća pa preko austrijsko-ugarskoga pritiska i eksploatacije do pobješnjele antihrvatske tiranije dviju Jugoslavija: kraljevske i komunističke, obje velikosrpske, hrvatski narod je postao izbjeglički, lutalački i emigrantski narod; natjeran u emigraciju u prvom redu brutalnom političkom silom i grubim ekonomskim iskorištavanjem. U svojoj nevjerojatnoj glomaznoj dvomilijunskoj masi kreće se i pluta od Jadranskih žala do Nove Zelandije i Ognjene zemlje; do srebrne zemlje Argentine na rubu Atlantika, koja u teškim danima 1948. dade blagonaklono utočište i hrvatskome pjesniku Viktoru Vidi».

A ja bih dometnuo: i tisućama ostalih Hrvata!

U rujnu 1960. Vida je tragičnom smrću završio svoj život u Buenos Airesu. Bio je jedan od nekoliko vrsnih naših pisaca, koji su umrli u iseljeništvu. U jubilarnom broju HR., u povodu njene deset-godišnjice, u istom broju koji je donio obavijest o pogibiji Vide, jednog najboljih pjesnika hrvatske emigracije, objavio sam oduži članak (str. 740-760) pod naslovom «Tisuće hrvatskih grobova» u prosincu 1960. Članak je isto tako suvremen danas, kao što je bio i pred petnaest godina.

Tu sam citirao i riječi Ante Tresić-Pavičića iz njegove knjige *Preko Atlantika do Pacifika: život Hrvata u Sjevernoj Americi,* koja je izišla u Zagrebu 1907., a do sada je najbolja knjiga o Sjedinjenim Državama i o starim našim iseljenicima napisana do sada na hrvatskom jeziku. Tresić-Pavičićeve riječi su i danas važne za nas:

> «Koji kraj široke zemlje ne ima Hrvata...? Kojemu narodu ne povećasmo broj i sile, raseljavajući našu potlačenu domovinu? Koje more nije gutalo kosti naših mornara? Koji rudokopi ne zasuše tjelesa naših radnika?... Koja tvornica nije svojim makinama sakatila krepka uda hrvatskih sinova?» (str. 26.).

Te su riječi jednako tako tragično suvremene, kao i prije sedamdeset godina. I tako danas, po tuđim zemljama leže ne samo naši pjesnici i umjetnici, nego na stotine tisuća naših radnika i seljaka, poznatih i

nepoznatih pionira i graditelja mnogih zemalja. Cijeli jedan dio Hrvatske pokopan je samo u Sjedinjenim Državama između Atlantika i Pacifika!

Ali ostadoše još mnoge tisuće potomaka, ta «dvomilijunska masa», koju spominje Kordić. Dvomilijunska je, ako bi se odbilo oko milijun nesvjesnih Hrvata. Da li dva ili tri milijuna, radi se o ogromnom broju, o cijelom jednom dijelu hrvatskog naroda, o jednom vrlo važnom čimbeniku suvremene Hrvatske.

Ovo što se događa zadnjih petnaestak godina, nije više iseljavanje, nego masovno bježanje —pravi exodus. Čak i cenzurirani tisak domovine govori otvoreno o tragičnom exodusu hrvatskog naroda.

Pri tome treba istaknuti jednu činjenicu, kojoj se ne posvećuje dosta pažnje, naime, da je velika većina ljudi tog exodusa sa sela. Stotine tisuća hrvatskih *seljaka* i njihove djece iselilo se. Tim našim seljacima i radnicima (uz mnoge tisuće stručnih radnika i profesionalaca) naši pisci i strani analitičari ne posvećuju dovoljno pažnje, a niti posljedicama za hrvatsko selo i pokrajinu. Strani stručnjaci i analitičari ne ističu, da to masovno bježanje također svjedoči bankrot gospodarske politike Saveza komunista i beogradskih vlastodržaca. Naš exodus je, naime, djelomično posljedica neuspjeha silom nametnute industrijalizacije, kako bi se uništio hrvatski seljak-zemljoradnik. Tisuće i tisuće naših ljudi ostadoše bez posla u industriji, nakon što ostaviše zemlju i onda odoše u tuđinu. Exodus je opustošio hrvatska sela, a problem nezaposlenosti i nadalje postoji.

Prije šezdeset i pet godina (dne 3. prosinca 1910.) u bečkom je Carevinskom vijeću hrvatski narodni zastupnik iz Dalmacije, Dr. Josip Smodlaka, optužio austrijske vlasti, da je njihovom krivnjom najveći eksport Dalmacije «ljudsko meso», to jest iseljenici. Prilike se od onda do danas nisu promijenile. Jugoslavenske komunističke vlasti se već godinama doslovce bave *izvozom ljudi* iz Hrvatske u Australiju i nekoliko drugih zemalja za potrebe tamošnje industrije. U jugo-tisku ima vrlo mnogo napisa, koji govore o potrebi emigrantskih novčanih doznaka, o njemačkoj marki, američkim i ostalim dolarima i stranim valutama, i kako je sve to važno za pozitivnu trgovačku bilansu SFRJ. Dobiva se dojam, da se u interesu te bilanse podupire politika *sustavnog izvoženja* hrvatskih industrijalnih radnika i profesionalnh stručnjaka za potrebe industrijskih zemalja velikog dijela svijeta. Možda nisu mnogi naši ljudi ni svjesni toga, da su postali eksportni artikl tuđinskih vlasti u domovini!

Zagonetno je stoga, zašto je Josip Broz na završnoj sjednici Treće konferencije Saveza Komunista, dne 8. prosinca 1972., izrazio čuđenje, da je toliko mnogo mladih ljudi u emigraciji i da ih ima čak «tri velike armije». Dakako, da se nije mogao suzdržati, a da ne napadne «neprijateljsko držanje» stotina tisuća hrvatskih iseljenika i sve njihove protujugoslavenske djelatnosti, a neizbježivo, dakako, napao je hrvatske «separatističke i ustaške» elemente. O tome Titovom govoru su opširno pisale ugledne američke novine *The New York Times* (9. prosinca 1972.)

i *Christian Science Monitor* (6. veljače 1973.). Predsjednik SFRJ se nije pozabavio razlozima *zašto* se toliko naših mladih ljudi nalazi u tuđini!

Poznato je koliko se pažnje u jugo-tisku posvećuje našoj emigraciji i koliko beogradske vlasti troše za propagandu u stranom svijetu protiv hrvatske emigracije. Od mnogih napadaja na hrvatsku emigraciju treba posebno istaći odulji članak, koji je izišao u službenom glasilu *Narodna Armija,* broj 1736, od 2. studenoga 1972., pod bombastičkim naslovom «Ekstremna politička emigracija — oruđe u rukama velikih obaveštajnih sistema u izvođenju strategije specijalnog rata». Uz ostalo, tu se spominju proslave Dana Hrvatske Državnosti te se među ostalim organizacijama spominju kao skrajnje neprijateljske Hrvatska Akademija Amerike u New Yorku, Američko-Hrvatsko Akademsko Društvo u Clevelandu i Hrvatska Seljačka Stranka. Za emigrantsku aktivnost se veli, da se ona potpuno «uklapa u psihološki rat koji SAD vode protiv komunizma i socijalizma uopšte.» Kako su te optužbe smiješne, zna svatko tko se nalazi u Americi, gdje ogromna većina novina i časopisa (kao npr. *Time, Newsweek* i ostali) neprestano napada Hrvate, a američke vlasti i ustanove —među njima i glasoviti Federal Bureau of Investigation— budno paze i ometavaju hrvatske «ekstremističke» aktivnosti. Zadnjih godina američki tisak lažima i iskrivljenim činjenicama ocrnjuje hrvatske iseljenike, često i vrijeđa hrvatski narod, i u svemu upotrebljava rječnik službene jugo-propagande. Ako se govori o psihološkom ratu, onda je u pitanju samo rat između komunističkih jugoslavenskih vlasti i rodoljubne hrvatske emigracije.

U sličnom duhu kao i članak u *Narodnoj Armiji* izdana je nedavno u Beogradu cijela jedna knjiga: *Politička emigracja: aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga.* Kao autori tog «udžbenika» za sve pripadnike oružanih snaga SFRJ podpisani su general Stjepan Domankušić i pukovnik Milivoje Levkov. Treći dio knjige posvećen je mjerama za suzbijanje emigrantske aktivnosti. Na stranicama 87-96. govori se o ekstremnim «ustaškim organizacijama», gdje se kao i u cijeloj jugo-propagandi svaki dobar Hrvat poistovjećuje s ustašama. Među «opasnim» hrvatskim organizacijama se spominju one iste kao i u spomenutom članku.

Izdavanje ove knjige svjedoči, da se okupatori Hrvatske boje Iseljene Hrvatske, koja, unatoč svojoj neslozi i mnogim slabostima, ipak predstavlja naspram SFRJ jednu veliku snagu. Beograd smatra osobito opasnim širenje istine o Hrvatskoj, a tu je važna emigrantska publicistika i napose pisanje o hrvatskom pitanju na stranim jezicima.

Sustavni pak napadaji na emigraciju ne samo da žele posebno diskreditirati aktivne intelektualce, nego također u isto vrijeme skrenuti pažnju s teških problema u zemlji. Tih problema ima cijelo čudo, i svakome je jasno, da je SFRJ u teškoj krizi. Hrvatski narod živi bez svojih osnovnih prava i morao je doživjeti, da okupator kroz godine izvozi hrvatsku radnu snagu —neke vrste novog bijelog roblja— na zapadna tržišta.

NAJVAŽNIJI RAZLOZI HRVATSKIH ISELJAVANJA

Došlo je vrijeme da kritički preispitamo i analiziramo naša stoljetna iseljavanja i postojanje naše dijaspore u svijetu. I iseljavanja i dijaspora jedni su od najvažnijih fenomena naše povijesti. Treba se doista riješiti nekih mitova, legenda i klišeja, koji se ponavljaju od pisca do pisca. Neke te bajke ponavljaju jednako pisci u domovini kao i oni u tuđini. Jedan takav mit je tvrdnja o isključivo ekonomskim razlozima naših iseljavanja, osobito kroz zadnjih stotinu godina. Trajno se govori o «ekonomskim iseljenicima», «pečalbarima», «radnicima na privremenom radu», itd. Kad je koncem studenoga 1971. Američko-Hrvatski Akademski Klub (danas se zove Društvo) —baš u vrijeme štrajka na Hrvatskom sveučilištu— imao svoj Deseti seminar, održao sam predavanje o razlozima naših iseljavanja. Istaknuo sam, da *sva ekonomska zla u hrvatskim zemljama potječu od političke situacije,* to jest od činjenice da hrvatski narod nije imao svoju suverenu državu. Zbog toga su *svi* naši iseljenici napustili Hrvatsku zapravo zbog *političkih razloga.* U slučaju zemalja koje nisu imale slobodu i nezavisnost kao npr. Hrvatska, Irska, Armenija, i druge ne može se govoriti o *ekonomskim* iseljenicima. Svi ti iseljeni Irci, Armenci, Hrvati i drugi su doista *politički emigranti i izbjeglice!*

O. Dominik Mandić, koji je tada još živio u Chicagu (umro je u kolovozu 1973.) poslao je na Deseti Seminar AHAK jednu svoju izjavu, datiranu 22. studenoga 1971., u kojoj izriče svoje mišljenje o *pravim* razlozima naših iseljavanja. Posjedujem to njegovo podpisano svjedočanstvo. On smatra, da je prvi glavni razlog naš «manjak ljudske i narodne slobode» i činjenica, da je «uslijed povijesnih nedaća hrvatski narod dugim stoljećima živio pod vlašću okolnih tuđih država».

Drugi glavni razlog naših selenja, prema Mandiću, jest «bijedno i nazadno ekonomsko stanje hrvatskih zemalja.» Tako on veli:

> «Beč, Pešta i Beograd... svojom kreditnom, deviznom i investicionom politikom uništavali su hrvatsku privredu, sprječavali povezivanje hrvatskih zemalja prometnim sredstvima: željeznicama, cestama, pomorskom i rječnom plovidbom; priječili razvoj i jačanje hrvatskih nerazvijenih krajeva; onemogućivali podizanje poljoprivrede na selima, obrta, trgovine i industrije po gradovima. Iako hrvatske zemlje imaju bogate prirodne uvjete da postanu napredna i bogata zemlja, koja bi mogla zaposliti sve svoje sinove, navedenim postupkom vladajući režimi to su onemogućivali i tim silili velik broj Hrvata da u inozemstvu traže zaposlenje i ekonomsku zaradu.»

Za treći glavni razlog naš veliki povjesničar piše ove značajne riječi:

> «*Nepostojanje hrvatske suverene državnosti.* Hrvati su samostalan državni narod svojim etničkim postankom i razvojem, svojim državnim i povijesnim životom, svojom zapadnom hrvatskom kulturom, svojom narodnom i državnom sviješću. Kao samostalan i državno svjestan narod

Hrvati imaju po naravnom zakonu i po povelji o Samoodređenju Naroda pravo na svoju vlastitu i suverenu državu. Forsiranje narodnog jedinstva i zajedničke unitarističke države, bilo pod kojim oblikom, sili mnoge Hrvate da ostavljaju svoju rodnu zemlju, dotično nijesu voljni vratiti se u Domovinu, dok ona nema svoje narodne i državne slobode. U onoj mjeri, u kojoj se budu popravljali navedeni uzroci (br. 1-3) u hrvatskim zemljama, zaustavljat će se pogubni exodus Hrvata iz potlačene Domovine i velika većina iseljenih Hrvata povratit će se sa zarađenim kapitalima u svoju Domovinu Hrvatsku, da je izgrade u naprednu i uglednu narodnu državu, članicu evropske i općesvjetske zajednice naroda».

Uz svoj podpis Dr. Mandić je dometnuo i «povijesni istraživalac prošlosti hrvatskog naroda».

U sažetim Mandićevim riječima opisani su glavni i istiniti razlozi naših iseljavanja, a ujedno i svrha i zadaća naše Iseljene Hrvatske. Gornjim riječima ne samo da dajemo priznanje našem povjesničaru Dominiku Mandiću, nego ujedno izražavamo i vjeru u bolju budućnost hrvatskog naroda.

Cleveland, Ohio
početkom siječnja 1975.

TRIDESET GODINA HRVATSKOG ISELJENIČKOG TISKA 1945-1975

FRANJO H. ETEROVIĆ

U POČETKU 1974., od 26. siječnja do 3. veljače, pisac je ovih redaka priredio izložbu: *«Trideset godina hrvatske iseljeničke knjige* 1943-1973. Hrvatski pisci o hrvatskim pitanjima, na svome i na stranim jezicima» u gradu Chicago, Illinois, U.S.A. Pomogli su mu pri tehničkom poslu izložbe Hrvatska Akademija Amerike, Ogranak za Srednji Zapad, Hrvatska Katolička Zajednica, Osjek 18, te Hrvatsko Kulturno i Umjetničko Društvo Zrinski-Frankopan. Već tada sam želio napisati informativni članak o iseljeničkom tisku. Tek sada dospijevam udovoljiti ovoj želji.

Namjera je ovoga prikaza dati panoramu i kratku ocjenu važnijih knjiga i listova, tiskanih od Hrvata u poslijeratnom razdoblju izvan Hrvatske. Razmak vremena ovdje zahvaćen nije, dakle, prva polovica ovoga stoljeća, nego samo zadnjih trideset godina (1945-1975.). Ne znači to, da nema tiskanih knjiga i časopisa i listova prije tih godina po iseljenoj Hrvatskoj, nego da se ovdje namjerice ograničujemo na tisak Hrvata, koji su stigli u svijet iz domovine nakon prošloga svjetskoga rata.

Pisci, urednici i nakladnici pripadaju ovima zadnjima. Moglo bi se među njima raspoznati tri vala iseljenika: Stariji, koji su napustili Hrvatsku u exodusu 1945. i u prvim godinama po ratu. Mlađi, koji su napuštali domovinu u godinama 1955-1970. Zadnji je val najmlađih koji su napustili domovinu nakon Hrvatskog Proljeća, u 1971. i dalje. Ovi poslijeratni iseljenici kudikamo su školovaniji, nego li je to bio slučaj s valovima iseljenika prije njih: onih krajem 19. stoljeća, te prije Prvoga svjetskoga rata, pa onih, koji su izlazili u svijet između dva svjetska rata. Među starijima (1945-1950.) ima dobar broj njih sa sveučilišnom spremom, i to u humanističkim strukama, profesora i pravnika i umjetnika, a u drugoj i trećoj ima liječnika, inžinjera, arhitekata i ekonomista. S knjigama se ističu prvi, a u novinarstvu prvi i najmlađi.

Uzet ćemo u obzir one knjige i povremena izdanja koja se bave hrvatskim pitanjima. Tako ovdje nisu izložene stručne i pučke knjige hrvatskih pisaca, koje ne zalaze u hrvatsku problematiku. Ovdje ne dolaze u obzir

knjige stranih pisaca o Hrvatskoj i Hrvatima. O tome valja posebno pisati. Ali ovdje svakako ističemo knjige i rasprave hrvatskih pisaca na svjetskim jezicima, koja obrađuju hrvatsku problematiku. Još nešto. Hrvati tiskaju u iseljeništvu mnoštvo spomenica i spomen-knjiga raznih organizacija, društava i župa, na brošura s malim brojem stranica (ispod pedeset), povelja i pravila i zapisnika redovitih i godišnjih zasjedanja raznih organizacija, proglasa, letaka i memoranduma, razglednica, zidnih kalendara i zemljovidnih karata, priručnika za škole hrvatskog jezika i kulture i mnoštvo drugih stvari. Mi ne možemo ulaziti u sve te pojedinosti. Naprotiv, ovdje su iznesene glavnije knjige i časopisi i novine. Ovaj pregled je dan po zemljama, u kojima Hrvati pišu i izdavaju svoje knjige i listove. Tko želi imati abecedni popis knjiga i knjižica, neka se posluži knjigom Dra Jure Prpića. *Hrvatske knjige i knjižice u iseljeništvu,* Cleveland, Ohio, U.S.A., 1973., a časopise je popisao isti pisac u knjizi *The Croatian Publications Abroad After 1939* (Hrvatski tisak u iseljeništvu poslije 1939.). Cleveland, Ohio 1969. Mi smo dodali popisu Dra Prpića one knjige i časopise koji su izišle nakon što su objavljene dvije spomenute knjige.

ZEMLJE I GRADOVI U KOJIMA SE ODVIJA HRVATSKA NAKLADNIČKA I IZDAVALAČKA DJELATNOST

Hrvati su aktivni u tiskanju svojih knjiga, časopisa i novina u Europi, obim Amerikama i Australiji. U Aziji i Africi, to jest na Prednjem Istoku i u Južnoj Africi, postoji takova djelatnost u maloj mjeri. Važniji europski gradovi, u kojima Hrvati izdavaju svoje publikacije su Rim, Madrid, Valencija, Barcelona, München, Beč, Pariz i London. U novije vrijeme pojavljuje se prva tiskarska djelatnost u Švedskoj. U Južnoj Americi, Buenos Aires je daleko pred ostala tri grada, u kojima se odvija skromna izdavalačka djelatnost: Santiago, Sao Paulo i Caracas. U Sjedinjenim Američkim Državama vode Pittsburgh i Chicago, pa za njima Washington, D. C., New York, Cleveland, Detroit, Los Angeles i San Francisco. U Kanadi, vodi Toronto, pa onda Montreal, Winnipeg i Vancouver. U Australiji je počelo po ratu u Sydneyu, a sada je središte hrvatskog tiska u Melbourne.

HRVATSKI NAKLADNICI IZVAN DOMOVINE

Danas je aktivno po svijetu desetak hrvatskih nakladnika. Počnimo sa S.A.D. Valja odmah reći, da mi ovdje nemamo većega nakladnika, koji bi se isticao množinom i kakvoćom knjiga. Knjige izdaju, u prvom redu, uredništva pojedinih časopisa i novina, kao povremena ili prigodna izdanja. Obje bratske zajednice, Hrvatska Bratska i Hrvatska Katolička, povremeno izdaju po koju knjigu u službi hrvatskih škola ili Hrvata uopće u ovoj zemlji. U Chicagu je pok. O. Dominik Mandić, franjevac, bio pokrenuo svoju nakladu za hrvatske i engleske knjige o hrvatskim

pitanjima, *Croatia-Cultural Publishing Center («Croatia» Hrvatski Izdavalački Zavod).* U nizu od nekoliko engleskih knjiga možemo spomenuti zbornik *The Croatian Nation in Its Struggle for Its Freedom and Independence.* A Symposium by Seventeen Croatia Writers. Uredili: Prof. Antun F. Bonifačić i Prof. Clement S. Mihanovich, 1955. Među nekoliko hrvatskih knjiga spominjemo eseje Dra Vatroslava Murvara, *Hrvatska i Hrvati,* 1953. Naklada je djelovala između 1953-1967. Isti je pisac O. Mandić pokrenuo u Chicagu *Hrvatski Povijesni Institut,* u kome je izdavao svoje knjige o povijesti političkoj, etničkoj i vjerskoj Bosne i Hercegovine. Njegovom smrću Institut je prešao u Rim, Italija. U Chicagu nastavljaju OO. Franjevci izdavati povremeno po koju knjigu u svojoj vlastitoj tiskari. Tako su izdali Budakovo *Ognjište,* u dva sveska, i Pavelićevu *Lijepa Plavojka.* Inače se u njihovoj tiskari tiskaju hrvatski programi, spomenice, pravila organizacija, crkvene knjižice i slično.

U New Yorku djeluje *Dalmatian Publishing Company,* koju vodi g. Ante R. K. Jerić. U Los Angelesu Petar Radielović već par godina vodi svoj *Croatian Information Service,* u kome izdaje knjižice-monografije, koje obrađuju razna gledišta hrvatskog pitanja na engleskom jeziku. U istom gradu Vladimir Novak vodi svoju *Ethnic Service Company,* koja izdaje mnoge korisne stvari za Hrvate, kao razglednice, zidne kalendare, zastave i slično. U San Francisco Adam Eterovich, ovdje rođeni Hrvat, izdaje knjige, monografije, članke i popise Hrvata. On također tiska iznova rijetke knjige pisane o Hrvatima na engleskom jeziku prije ili odmah nakon prošloga rata, u svojoj nakladi *R and R Research Associates, Publishers.*

U Kanadi je uredništvo lista *Hrvatski Put,* u Torontu, izdalo par knjiga za mlade članove Hrvatske Republikanske Stranke. U istom gradu Božidar Vidov vodi svoju nakladu *Malu Knjižnicu Hrvata Izbjeglica.* U njoj je izdao neke čitanke, početnice i knjižice za djecu u hrvatskim školama u iseljeništvu. Njegova gramatika hrvatskoga jezika za hrvatske učenike bila je izdana ove godine (1975.) uz pomoć kanadske Vlade. U isto vrijeme je dosta vremena posvetio jeziku Hrvata, starih iseljenika iz Dalmacije u pokrajini Molise u srednjoj Italiji, pa je napisao gramatiku i rječnik njihova dijalekta i već nekoliko godina izdaje kalendar, godišnjak Molisanskih Hrvata. U Montrealu Ivan Šimundić ima svoju *Jadran Publishing Company,* u kojoj je tiskano nekoliko brojeva mjesečnika *Jadran.* U Winnipegu, Man., H.S.S. je vlasnik *Croatian Voice Publishing Company, Ltd.,* koja izdaje tjednik (novine) i godišnjak *Hrvatski Glas.*

U Južnoj Americi, u Buenos Airesu, je novinska služba *Croatian Information Service* pod uredništvom pok. Dra Stjepana Hefera izdala niz informativnih brošura o hrvatskom pitanju. Ljeposav Perinić je bio izdao u svojoj *Hrvatskoj pučkoj knjižnici* šest knjiga, pa i jednu na engleskom jeziku, John Pintar: *Four Years in Tito's Hell.* Marko Sinovčić je ondje osnovao *Malu političku knjižnicu Hrvatske Misli,* u kojoj je štampao čitav niz brošura iz hrvatskog političkog života.

U Europi djeluje u Rimu *Hrvatski Povijesni Institut,* pod ravnanjem Dra Ivana Tomasa. Izdanja toga Instituta su ozbiljan doprinos hrvatskoj historiografiji. Uz tri sveska O. Dominika Mandića iz državne, vjerske i etničke povijesti Bosne i Hercegovine, valja istaknuti *Mandićev Zbornik* Rim, 1965., i Sakačev Zbornik, pod naslovom *Radovi Hrvatskog Povijesnog Instituta u Rimu,* svezak III-IV. 1971. U istom gradu djeluje *Zajednica Izdanja 'Ranjeni Labud'* (ZIRAL), koja je pod ravnanjem Dra Vinka Lasića, franjevca, izdala do kraja 1975. petnaestak knjiga. Svrha joj je dati u ruke Hrvatima po svijetu manje, jeftine, čitljive knjige iz hrvatske povijesti i umjetnosti. Među knjigama valja istaknuti nekoliko zbirki pjesama franjevca O. Lucijana Kordića, te najveću i dobro pisanu dokumentarnu knjigu A. Benigar: *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal* (1974.). ZIRAL sada sprema izdanje *Sabranih djela Dominika Mandića.*

U Španjolskoj djeluju tri nakladnika. Nakon smrti Dra Branka Marića, franjevca, Višnja Pavelić vodi nakladu *Domovina.* Desetak knjiga ove naklade ukusno su opremljene. Od knjiga valja istaknuti uspomene Dra Ante Pavelića *Doživljaji,* (I. knjiga), iako to nisu u strogom smislu memoari, kakove bismo trebali imati od bivšeg poglavara ratne hrvatske države. Ova je naklada mnogo učinila za širenje hrvatskih poštanskih maraka među filatelistima, onih izdanih za rata i onih u iseljeništvu. U Valenciji je pok. general Vjekoslav Luburić bio osnovao *Drinapress* nakladu. Od tridesetak knjiga i knjižica izdanih u nakladi jedan dio je posvećen vojničkom odgoju čitatelja, ali ima među tim knjigama i onih političke naravi, pa i jedna vjerskog sadržaja: Eugen Beluhan Kostelić, *Stepinac govori* (1967).

U Barceloni djeluje *Knjižnica Hrvatske revije,* pod uredništvom Vinka Nikolića. Nema sumnje, da je i po tehničkoj opremi i po sadržaju ova Knjižnica izdala niz veoma vrijednih knjiga. Od tri niza, u kojima izdaje svoje knjige, Knjižnica je u nizu «Redovita izdanja» izdala memoare Ivana Meštrovića: *Uspomene na političke ljude i događaje* (1961.). U nizu «Hrvatski pjesnici» izdane su *«Sabrane pjesme» Viktora Vide* (1962.), a u nizu «Ljudi i krajevi» valja spomenuti dva sveska putopisnih zapisa Vinka Nikolića: *Pred vratima domovine,* u kojima opisuje svoje susrete i razgovore s istaknutim hrvatskim osobama u iseljeništvu, u Europi i u Sjevernoj Americi. Iako je *Knjižnica Hrvatske revije* prvotno usmjerena izdavanju djela književnih i pjesničkih sadržaja, ima u njoj važnih političkih i povijesnih rasprava, kao što je, na primjer, rasprava Dra Ante S. Pavelića: *Dr. Ante Trumbić* (1959.).

U Madridu je djelovala i knjižnica *Osvit,* pod ravnanjem Luke Brajnovića. Ona je izdavala knjige za duhovni život, romane, studije i eseje te pripovijedke i pjesme. Najvažnije joj je izdanje bilo drugo i treće izdanje Dr. Ivana Ev. Šarića: *Sveto Pismo Novoga Zavjeta* (1953., 1959.) i drugo izdanje čitavoga sv. Pisma istoga prevodioca (1959.) u tri knjige.

U Austriji, u Beču, izdaje već godinama djela u *Muslimanskoj Biblioteci* dr. Smail Balić. Ova je naklada izdala nekoliko djela za vjersku obuku hrvatskih muslimana, ali nije zanemarila ukazivati na kulturne elemente u povijesnom životu bosansko-hercegovačkih muslimana. Tako

je knjiga Dra Smaila Balića: *Kultura Bošnjaka-Muslimanska Komponenta* (1973.) najbolji primjer toga nastojanja.

U Australiji, Carlton, South Victoria, pokrenuo je prof. Vladimir Vitez *Hrvatsku Emigrantsku Nakladu* te izdao što na engleskom što na hrvatskom desetak knjižica iz hrvatske kulturne, političke i pomorske povijesti. On je ujedno pisac istih knjiga.

PISCI I PJESNICI NA HRVATSKOM JEZIKU O HRVATSKIM PITANJIMA

Među iseljenim Hrvatima poslije II. svjetskog rata živi veliki broj pisaca, književnika i pjesnika. Njihov se broj penje daleko preko tri stotine. Mali broj hrvatskih nakladnika u svijetu nije mogao tiskati sve njihove knjige, tek dio njih. Novčane poteškoće spriječile su tiskanje lijepoga broja knjiga, koje bi mogle koristiti hrvatskoj stvari. Vrijeme je škrto kod iseljenih pisaca, jer se od pera u službi hrvatskoga naroda ne može živjeti, pa valja obavljati redovite poslove, da svatko zaradi kruh. Sve to ukazuje, da je iseljenom piscu teško nastaviti pisanjem u tuđim sredinama. Najteže je književnicima i pjesnicima, jer im fali nadahnuće rodne grude i vlastitoga naroda u domovini. S druge strane, piscima hrvatskih problema nedostaju izvori za pisanje: knjižnice, arhivi, uredništva velikih novina i enciklopedija, što je sve ostalo u domovini. Ima građe o nama po velikim svjetskim knjižnicama, ali smo izmiješani s Austrijom, Madžarskom, Italijom, i Jugoslavijom, pa je već muka otkopati građu za hrvatske probleme usred službenis publikacija Beča, Budimpešte, Venecije i Beograda. Uprkos svim tim teškoćama, iseljeni pisci su stvorili hrvatsku književnost izvan domovine, koju nitko neće moći mimoići u prikazima naših književnih dostignuća. Ujedno su učeni ljudi među nama svojim radovima pridonijeli svoj udjel napretku hrvatske povijesti, sociologije i politologije.

Nije svrha ovih redaka iznijeti sva imena i djela hrvatskih pisaca po svijetu. To bi nas odvelo predaleko. Napomenut ćemo samo one ljude i njihova najvrednija djela, koji su se dugim i solidnim radom istakli među nama. Onima koji pišu znanstveno o hrvatskim problemima na svjetskim jezicima, poklonit ćemo posebnu pažnju u slijedećem odsjeku ovoga članka.

Među *učenjacima* valja najprije spomenuti *povjesničare.* Da ne istaknemo nikoga preko njegovih zasluga, uzimamo abecedni red za ovaj popis. Ernest Bauer: *Slava i tragika Hrvata,* Beč, 1973.; Josip Burić: *Senjska i modruška biskupija za vrijeme biskupa I. A. Benzonija* (1730-1745.), Rim, 1968.; Miljenko Dabo-Peranić: *Hrvatska za narodnih vladara,* Valencia 1969; Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike,* 1960.; Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina,* 3 sveska, Chicago, 1960., 1962.; Rim 1967; Ivo Omrčanin, *Istina o Draži Mihajloviću,* 1957.; Ivan Tomas, *Dragutin Kamber: Utrka sa smrću,* Rim, 1970. Ivan Vitezić, Bazilije Pandžić i Atanazije Matanić uredili su i napisali svoje radove u *Mandi-*

ćevom Zborniku, Rim, 1965. U istom zborniku surađivao je i Stjepan Sakač, kome su isti urednici (i Josip Burić) posvetili *Radove Hrvatskog Povijesnog Instituta u Rimu*, svezak III-IV, Rim, 1971. Navedimo ovdje i knjigu uspomena i doživljaja hrvatskog slikara Joze Kljakovića *U suvremenom kaosu*, Buenos Aires, 1952., jer ona je ujedno povijesno-političko svjedočanstvo i dokument.

Među politolozima koji analiziraju hrvatsku političku stvarnost, i prošlu i današnju, spomenimo pok. Ivu Bogdana, koji je najprije u svome listu «*Sloboda*», a onda u *Studia Croatica* često analizirao hrvatske političke probleme. Ante Ciliga je najprije u svom *Biltenu Hrvatske Demokratske i Socijalne Akcije* (1961-1973.), a sada u svojoj reviji *Na pragu sutrašnjice* obilno analizira hrvatsku političku stvarnost u domovini i među iseljenicima. On je bio također pokrenuo *Hrvatsku Političku Knjižnicu*, Rim, 1959. i napisao sv. 1-2. Pok. Stjepan Hefer je napisao više rasprava u svojoj novinskoj službi *Servicio Informativo Croata* u Buenos Aires-u. Takova je njegova knjižica *Sloboda i pravo samoodređenja također za Hrvatsku*, 1964. Ilija Jukić se može predstaviti njegovom knjigom *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskoga naroda*, London, 1965. Ivo Korsky je aktivan u Hrvatskoj Republikanskoj Stranci i u njezinom časopisu *Republika Hrvatska*. Matija Kovačić nam je dao dobru raspravu *Od Radića do Pavelića*, Barcelona, 1970.

Uz preostala imena navest ćemo njihovo glavno djelo. Vinko Krišković, *Posljednji eseji*, Madrid, 1955.; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires, 1961.; Franjo Nevistić je uvodničar u tjedniku «Danica», Chicago, S.A.D., a treba zabilježiti njegovu knjigu *Temelji demokracije*, Rim, 1971.; Ante Pavelić napisao je već prije rata analizu marksističke vladavine na talijanskom (1938.), u ratu je ista knjiga izišla na hrvatskom pod naslovom *Strahote zabluda* (1941.). Ista je knjiga izišla u Madridu ponovo u 1974. Prevedena na španjolski izašla je u Buenos Aires, 1955. pod naslovom *Errores y Horrores*. Sada njegova kći Višnja u Madridu sprema za tisak drugi dio njegovih uspomena *Doživljaji* (prvi dio izišao 1968.); Ante Smith-Pavelić, *Dr. Ante Trumbić. Problemi hrvatsko-srpskih odnosa*. München, 1959.; Branko Pešelj pristupa hrvatskom problemu s pravne strane te svoje radove i rasprave objavljuje u *Hrvatskoj reviji* i u američkim stručnim časopisima; Jure Petričević piše svoje analize u *Hrvatskoj reviji;* Ivan Oršanić je svoje političke članke pisao u časopisu *Republika Hrvatska;* Bogdan Radica je godinama pisao svoje uvodnike u *Hrvatskom glasu*, Winnipeg, Kanada, a sada piše u *Danici, Novoj Hrvatskoj* i u *Hrvatskoj reviji*. Valja spomenuti njegove dvije knjige, eseja *Sredozemni povratak* (1971.) i uspomena *Hrvatska 1945.* (1974.), München-Barcelona, 1974. Vlaho Raić je pisao svoja zapažanja o političkoj stvarnosti kod Hrvata u svojim novinama *Slobodna riječ*. Spomenut ćemo njegovu knjigu *Hrvatska i Srbija. Prilog sređenju podunavsko-jadransko-balkanskog sektora*. Buenos Aires, 1953. Vilko Rieger se javljao u *Danici*, a napisao je par rasprava u *Osobi i Duhu*. Dinko Šuljak je pisao u *Američkom Hrvatskom Glasniku* članke o politici, a u zadnje vrijeme objelodanjuje rasprave o hrvatskom pitanju na engles-

kom jeziku. Vladimir Vitez piše u australskom *Slobodnom Domu*, a u svojoj nakladi izdaje engleskim jezikom pisane rasprave. Jednu je raspravu napisao na hrvatskom pod naslovom *Jadranska obala Hrvatske i Sredozemlje*. Melbourne, 1971. Konačno, Stanko Vujica je pisao često u *Hrvatskom Glasu*, pa u *Danici* svoje poglede i razmišljanja o hrvatskom političkom životu. Napisao je i dvije knjige: *Razmatranja o sadašnjosti Hrvatske*, Chicago, 1968. i *Kroz izbjegličku prizmu*, München-Barcelona, 1972.

Spomenimo ovdje i knjigu Željka Bebeka, *Jedan narod u opasnosti*, Madrid 1968. te jednu od naših prvih poratnih knjiga, Josipa Banića (Ivan Krmpotić), *Granica*, Bs. Aires 1950.; zatim: Prof. Vladislav Musa, *U Titovim pandžama*, München 1973., svjedočanstva novijeg emigranta iz Titovih tamnica.

Među sociolozima spominjemo Vatroslava Murvara, *Hrvatska i Hrvati. Državno-sociološki prikaz u 17 eseja*, Chicago, 1953.; Ante Oštrić je razvijao predmet svoje doktorske disertacije: struktura i običaji hrvatske zadruge, Genève, Švicarska, 1950; Bonifacije Perović, *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu, Naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja*, München-Barcelona, 1971.; Dinko Tomašić je u svojim raspravama i knjigama (ponajviše na engleskom) govorio mnogo o Hrvatskoj i Hrvatima.

Esteti, pa književni povjesničari i kritičari zastupani su među nama u manjem broju. Milan Blažeković prikazuje knjige u *Hrvatskoj reviji* i u *Studia Croatica;* Ante Kadić piše književne kritike u *Hrvatskom glasu, Hrvatskoj reviji* i *Studia Croatica;* Stjepan Krešić je izvrstan prevodilac hrvatskih književnih djela na svjetske jezike; Franjo Trogrančić je objavio na talijanskom svoju povijest hrvatske književnosti i prijevode više hrvatskih književnih djela. Bogdan Radica je pisao književne prikaze i feljtone i prije rata, a sada surađuje u *Hrvatskoj reviji*.

Hrvatsko pitanje prikazuju s ekonomskoga gledišta Josip Bombelles, na engleskom jeziku, na hrvatskom Tihomil Rađa u *Novoj Hrvatskoj*, i Jure Petričević u *Hrvatskoj reviji*.

Filozofi koji se približuju hrvatskim problemima s načelnog stanovišta su Kvirin Vasilj, Stanko Vujica i Dušan Žanko.

Među jezikoslovcima valja zabilježiti imena Branka Franolića u Parizu (Londonu), Vinka Grubišića, Antuna Kneževića u Njemačkoj, Krste Spalatina i Ante Kadića u SAD, te Pere Tutavca, Buenos Aires, Argentina.

Glagoljicom se bave Dr. Josip Hamm, Beč, i Dr. Marko Japundžić, Rim.

Hagiografi među nama opisaše naše svete ljude: Luka Brajnović, roman *U plamenu* odnosi se na sv. Nikolu Tavelića, a dokumente o istom je objavio O. Dominik Mandić u Rimu, 1958., dok je Dr. Fabijan Veraja uredio *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, Rim, 1970. Dr. Krešimir Zorić je u istom zborniku i inače mnogo pisao o ovom prvom hrvatskom svecu. Životni put i lik svetog zagrebačkog nadbiskupa Dra Alojzija Stepinca opisali su sveć. Ivo Kokot (Zagrebiensis), *Nedovršena eroica nadbiskupa Stepinca*, Madrid, 1953.; Pavao Jesih, *Crvena ruža na oltaru*,

Winnipeg, Canada 1950.; Eugen Beluhan Kostelić, *Stepinac govori.* Valencia, 1967.; Aleksa Benigar, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal.* Rim, 1974. Pok Dr. Anto Livajušić je bio preveo s talijanskoga djelo O. *Leopold Bogdan Mandić, hrvatski kapucin.* Chicago, 1961. Dr. Ivan Tomas, koji živi u Grottaferata kod Rima u Italiji, napisao je knjižicu o sarajevskom nadbiskupu Dru Josipu Stadleru i apostolu mladeži Dru Ivanu Merzu pod naslovom *Dva predvodnika Božje Hrvatske,* Rim, 1971. (Posebni otisak iz časopisa *Novi Život,* br. 3-4, 1968.). Franjo Hijacint Eterović je u dvije knjižice, na hrvatskom i na engleskom, opisao životni put i lik kardinala Stepinca: *Životni put Alojzija Stepinca,* Chicago, 1970.; *Aloysius Cardinal Stepinac: A Spiritual Portrait,* Chicago, 1970. O Stepincu je Eterović pisao u raznim hrvatskim publikacijama.

Ovdje valja posebno istaknuti smjeli pothvat hrvatskog franjevca O. Silvija Grubišića u Chicagu, koji prevodi iz izvornih jezika, hebrejskoga i grčkoga, čitavo *Sveto Pismo Staroga Zavjeta,* pa je već izdao u vlastitoj nakladi prva tri sveska: Petoknjižje, 1973., Poučne knjige, 1974., Psalmi, 1975.

Islamom i kulturom bosansko-hercegovačkih Muslimana bave se i pišu Dr. Smail Balić, *Etičko naličje bosansko-hercegovačkih Muslimana,* Beč, 1952.; *Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta.* Beč, 1973.; H. S. Korkut. *El-keffarat,- pokrivači grijeha.* Beirut, Lebanon, 1966; Asaf Duraković obrađuje narodnosno pitanje B. H. Muslimana u svojim monografijama *Mjesto Muslimana u hrvatskoj narodnoj zajednici,* Toronto, Ontario, Kanada, 1972.; *Od Bleiburga do muslimanske nacije.* Toronto, Ontario, Canada, 1974.

Među hrvatskim iseljenim književnicima valja spomenuti na prvom mjestu Antuna Bonifačića i njegova književna i refleksivna djela: *Bit ćete kao bogovi,* roman, Buenos Aires, 1950.; *Vječna Hrvatska,* eseji, Chicago, 1953.; *Sabrane pjesme,* Chicago, 1974. Antun Nizeteo je napisao zbirku pripovijesti *Bez povratka,* Buenos Aires, 1957., a Gracijan Raspudić romane *Djevojka Drina,* Madrid, 1951. i *Za stolom od kamena,* Madrid 1964. Spomenimo ovdje i pripovijest hrvatskog slikara Joze Kljakovića *Krvavi val,* Rim 1961. Ovdje također spomenimo i knjigu pripovjedaka Mirka Vidovića *Ribnjak Betezda,* Rim, 1971. Kipar Ivan Meštrović bio je talent i u književnom stvaranju. Njegove *Razgovore s Michelangelom* te *Božićni razgovori* tiskala je *Hrvatska revija* (nekoliko ulomaka).

Među pjesnicima spomenimo Luku Brajnovića, *Smirene želje.* Madrid, 1951.; *Na pragu radosti.* Madrid, 1958.; Vinko Grubišić, *Robov poljubac,* München-Barcelona, 1974.; Alan Horić, *Nemir duše,* Madrid, 1959.; Husnija Hrustanović, *U ponorima vremena,* Valencia, 1965.; Andrija Ilić, *O tugama i ljepotama Hrvatske,* Buenos Aires, 1952.; *Draga zemlja.* Madrid, 1952.; Karaman Srećko, *Jedro na pučini,* Buenos Aires, 1971.; Zvonimir Katalenić, *Uz strminu,* Bs. Aires, 1958.; Nada Kesterčanek, *Tragovi,* Buenos Aires, 1959.; *Koluti vremena,* 1969.; Lucijan Kordić: *Zemlja,* Rim 1951.; *Od zemlje do neba,* Chicago 1953.; *Pod arkadama neba,* Madrid, 1955.; *Grob u Katedrali,* Salzburg, 1962.; *Exodus,* Bs. Aires, 1964.; *Svibi i ribizi,* Rim 1968.; *Livade snova i vjetrova,* Rim 1970.; pa onda pjesme u prozi *Kroz plave zore,* Pamplona 1961., a također i lirske eseje *Crvena dijagonala,* Madrid 1959.; Predrag Kordić, *Rane ljepote,* Madrid, 1960.; Rajmund Kupareo, *Na rijekama,* Madrid, 1948.; *Blagoslov zvijezda,* izabrane pjesme, Buenos Aires, 1961.; Jozo Kutleša, *Proljeće života,* Toronto 1975.; Boris Maruna, *I poslije nas ostaje ljubav,* Buenos Aires, 1964.; *Govorim na sav glas,* München-Barcelona, 1972.; Enver Mehmedagić, *Svijetla i sjene,* Madrid, 1967.; Vinko Nikolić: *Izgubljena domovina,* Rim, 1947.; *Oskvrnuto proljeće.* Trideset soneta. Buenos Aires, 1947.; *Molitva za moju Hrvatsku,* Buenos Aires, 1949.; Jure Prpić, *Posljednji svibanj.* Rim, 1973.; Viktor Vida, *Svemir osobe,* Buenos Aires, 1951.; *Sužanj vremena.* Buenos Aires, 1956.; *Sabrane pjesme.* Priredio Vinko Nikolić. Buenos Aires, 1962.; Mirko Vidović, *Hram nade,* München-Barcelona, 1970.; Mato Vučetić, *Nostalgije,* Pariz, 1950.; i *Grad svijetla,* Pariz, 1972.

Na kraju rado ističemo urednike pjesničkih zbirki: Antun Golik, *Hrvatska majka,* Madrid, 1957.; Vinko Grubišić, *Plime neizmjerja.* Izabrane pjesme Lucijana Kordića. Rim, 1970.; Ferid Karihman, *Soj i odžak Ehli-islama* — Zbirka pjesama o domu i rodu Muslimana hrvatskog kolјena i jezika, München-Barcelona, 1974.; Đuro Kokša, *Hrvatska duhovna lirika,* Rim, 1968.; *Zapadna duhovna lirika,* Rim, 1970.; Lucijan Kordić. *Hrvatska iseljenička lirika,* Rim, 1974.; Rajmund Kupareo, *Vinko Nikolić. Duga nad porušenim mostovima. Izabrane pjesme.* Buenos Aires, 1964.; Vinko Nikolić, *Pod tuđim nebom. Hrvatsko emigrantsko pjesništvo 1945-1955.* Buenos Aires, 1957.; Marko i Ana Sinovčić. *Trubljači slobode.* Zbirka hrvatske rodoljubne lirike, Buenos Aires, 1965.; Franjo Trogrančić, *Antologija hrvatske lirike.* Rim, 1963.

KNJIGE O HRVATSKIM PROBLEMIMA NA SVJETSKIM JEZICIMA

Naravno je misliti, da će veliki broj hrvatske inteligencije, koja je morala napustiti domovinu poslije prošloga rata upotrebiti svoj boravak u zapadnim zemljama obiju Amerika i Europe, gdje vlada sloboda štampe, da svijetu oko sebe reknu i napišu istinu o svome narodu koji to ne može sâm načiniti. I zbilja, mali broj hrvatskih pisaca je ovu povlasticu iskoristio, ali se za njihovo opravdanje moraju uzeti i teške prilike, s kojima se ovi pisci moraju boriti u tuđem svijetu. Crna legenda o Hrvatima, raširena lažnom promidžbom, još je jaka u običnom čovjeku, a slavistika je jedva priznala kroatistiku kao ravnopravnu članicu svojih proučavanja. Upravo zato valja spomenuti ove rijetke pojedince koji svoje vrijeme, energije i novac troše, da istina o hrvatskom narodu nađe dolično mjesto u javnim i sveučilišnim knjižnicama, u školama, srednjim i visokim, u uredništvima enciklopedija i na pisaćim stolovima zapadnih državnika, ministara i zakonodavaca.

U Europi, u Rimu, je godinama Dr. Franjo Trogrančić (umro 18. rujna 1974.), predstojnik katedre za hrvatski i srpski jezik na rimskom sveučilištu, pisao povijest hrvatske književnosti i prevodio hrvatske pisce

na talijanski jezik. Njegovih petnaestak djela su nas u Italiji učinili kudikamo poznatijima nego djela talijanskih slavista. Napisao je povijest hrvatske srednjevjekovne književnosti, 1950., i one renesansne do Preporoda, 1953. Spremao je izdanje čitave hrvatke književnosti, ali ga je u tom poslu nagla smrt pretekla. Napisao je sažeti prikaz hrvatske književnosti od Marulića do Narodnog preporoda «Literature 1400-1835» u *Croatia-Land, People, Culture*, sv. 2. Toronto, Canada, 1970. Preveo je Ivana Mažuranića, *Smrt Smail-age Čengiića* (1949.); Vladimira Vidrića, *Pjesme* (1955.), Frana Mažuranića, *Lišće. Od Zore do Mraka* (1959.); Iva Ćipika, *More, sunce i ljubav* (1958.) te Ive Andrića, *Fra Petar i Fra Marko* (1974.).

U Rimu živi lijepi broj povjesničara među Hrvatima. Dr. Marko Japundžić se glagoljicom bavi, u prvome redu, ali je zalazio i u povijest Katoličke Crkve među Hrvatima. Tako je napisao djelo *Matteo Karaman (1700-1771) arcivescovo di Zara*, Rim, 1961.; Josip Burić, *Le Diocesi di Segna e di Modrusa durante l'episcopato di Giovanni Antonio Benzoni* (1730-1745.), Rim, 1968.; Atanazije Matanić, *De origine tituli «Dalmatiae ac totius Croatiae Primas»*, Rim, 1952.; Bazilije Pandžić, *De diocesi Tribunensi et Mercanensi*, Rim, 1959.; Ivan Vitezić, *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia* (nell'anno 1579). Rim, 1957.

U Rimu također žive brojni pisci bogoslovi, na čelu s nestorom Drom Fra Karlom Balićem, mariologom. Budući da njihova bogoslovna djela nisu usmjerena na vjersku, moralnu i liturgijsku stvarnost Crkve u Hrvatskoj nego su opće bogoslovne rasprave, napominjemo samo njihova imena: Aleksa Benigar, Ivan Jurić, Vinko D. Lasić, Vitomir Jeličić, Luka Modrić, Atanazije Matanić, svi Franjevci povezani sa sveučilištem Antonianum. Njihov međunarodni ugled dolazi do izražaja na mariološkim i dunskotovskim kongresima.

Također u Rimu živi Dr. Ante Ciliga, lucidni analist političkih zbivanja kod kuće kroz prizmu demokratskog socijalizma. Prve su mu knjige pisane na francuskom jeziku, dok je živio u Parizu poslije prošloga rata i uglavnom su uspomene njegova života i zatočeništva u Rusiji, a kasnije je i na francuskom i na talijanskom analizirao sadašnju južno-slavensku državnu tvorevinu. Tako mu je zadnja opširna knjiga tiskana na talijanskom jeziku *La crisi di stato della Jugoslavia di Tito*. Rim, 1972.

U Parizu je pok. Theodore Dragun, dominikanac, tiskao poznatu knjigu *Le dossier du Cardinal Stepinac*, 1958., a povjesničar Marin Tadin na Katoličkom Institutu obrađuje najstariju hrvatsku povijest. Tu je objavljena i vrlo vrijedna studija Branka Franolića: *L'influence de la langue française en Croatie, d'après les mots empruntés*, Paris 1975., a također i *La langue littéraire croate*.

U Münchenu, Dr. Ernest Bauer objavljuje na njemačkom jeziku knjige: *Glanz und Tragik der Kroaten - Ausgewählte Kapitel der kroatischen Kriegsheschichte*, Beč, 1969.; *Zwischen Halbmond und Doppeladler — 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien-Herzegowina*, 1971.; *Drei Leopardenköpfe in Gold — Österreich in Dalmatien*, 1973.; *Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien — Schiksal und Legende des kroatischen Helden von 1848*, 1975., sve izdane u uglednoj nakladi Herold, Wien-München. Knjige Dra Bauera su tehnički lijepo opremljene, a sadržajno su na visini povijesne znanosti.

U Madridu je pok. Anton Wurster objavio knjigu *Los Balcanes del Mediterráneo*, 1954.; Pero Vukota, *Formas estatales en los Balcanes*, 1951., a prof. Pavao Tijan, *Proceso de formación de las naciones eslavas*, 1952. i *Crisis del liberalismo en Europa Central. El mito Masaryk*, 1958.

U Argentini, u Buenos Airesu, novinska služba *The Croatian Information Service*, pod ravnanjem pok. Dra Stjepana Hefera, objelodanila je više brošura o hrvatskom pitanju na engleskom jeziku. Spomenut ćemo knjigu Dra S. Hefera, *Croatian Struggle For Freedom and Statehood*, 1959. Ondje je novinar Ivo Bogdan uredio dvije solidne knjige na španjolskom jeziku *La Tragedia de Bleiburg*, Studia Croatica, 1963., i *Bosnia y Herzegovina*, Studia Croatica, 1965. Njegov nasljednik u uredništvu *Studia Croatica* Dr. Franjo Nevistić je napisao knjižicu *Croacia y la actual crisis en Yugoslavia*, 1972.

U Australiji prof. Vladimir Vitez objavljuje u svojoj nakladi engleske knjižice iz hrvatske kulturne, političke i pomorske povijesti kao odgovor na napadaje na hrvatske useljenike u Australiji sa strane jugoslavenskih vlasti i nekih članova australske Vlade. Takove su mu knjižice: *In the Defense of Justice*, Melbourne, 1970.; *History of the Croatian Coast*, Melbourne, 1971 (engleski i hrvatski tekst u istom izdanju); *Adriatic Coast of Croatia and the Mediterranean*, Melbourne, 1971. Zanimljivo je spomenuti, da je australski novinar Les Shaw smatrao svojom dužnošću napisati knjigu u obranu Hrvata od podvala sa službene jugoslavenske strane. U knjizi *Trial by Slander*, Canberra, 1973., služeći se *London Times* i *New York Times*, novinama najpoznatijim u engleski govorećem svijetu, ukazao je i dokazao nepravde kojima su Hrvati bili izloženi najprije u kraljevskoj pa zatim u komunističkoj Jugoslaviji.

Napomenut ćemo pjesnike i književnike koji su se djelomično uključili u književnosti zemalja u kojima stanuju. Tako su u Kanadi Alan Horić sa svojim zbirkama *L'Aube assassinée*. Collection de la tête armée-6. Montreal, 1957.; *Blessure au flanc du ciel*. Collection les Matinaux, Montreal, 1962., i Nada Stipković. *Lignes*. Montreal, 1961, a Mato Vučetić u Parizu sa svojim zbirkama pjesama *Feux et Cendres, Les Torches, Le Chant de l'exile* zavrijedili visoku ocjenu. U Argentini Enver Mehmedagić je izdao svoje pjesme na španjolskom jeziku *Reflejos. Poesías*. Buenos Aires, 1954.; Slavisa (Slavica Kuntarić): *Tiempo sin forma*, Buenos Aires 1964., i [bez naslova], Bs. Aires 1965. U S.A.D. je pok. Josip Hitrec napisao na engleskom jeziku nekoliko romana iz indijskog života. Poznata naklada Harper u New Yorku mu je izdala romane: *Ruler's Morning and Other Stories*, 1946.; *Son of the Moon*, 1948.; *Angel of Gaiety*, 1951. Prevodio je na engleski jezik Andrićeva djela kako slijedi: *Bosnian Chronicle*. New York: Knopf, 1963.; *The Woman From Sarajevo*. London: Calder and Boyars, 1965.; *The Pasha's Concubine and Other Tales*, New York: G. Allen, 1970. Također u S.A.D. su izišle kratke pripovijesti pok. Nade Kesterčanek-Vujica. *Short Stories*, 1954. U Venezueli je Spasoje Prašelj (Salvador Prasel) napisao roman *Apartamento 22*, Merida; Universidad de Los Andes 1968., te roman *Adios*

Hogar, Caracas 1971. Spomenimo ovdje i knjigu prvih poratnih doživljaja: Stjepan Fištrović Sabolovich, *y mañana... que será?*, Lima, Peru (god.?) [ista je 1974. izišla na hrvatskom].

Najveći dio iseljenih hrvatskih učenjaka objavljuju na engleskom, danas najpoznatijem jeziku na svijetu. Ti hrvatski znanstvenici žive ponajviše u SAD. Adam Eterovich, ovdje rođeni Hrvat, koji živi u San Francisco, sakuplja i objavljuje građu o ranim hrvatskim useljenicima u Kaliforniju i zapadne Američke države, još prije 1800 godine. On je već objelodanio petnaestak svojih monografija, kompilacija te brojne članke u tjednicima *Zajedničaru* i *Yugoslav American Herald* o starim hrvatskim useljenicima. Eterovich je tako postao priznati marljivi istraživač i sakupljač građe o hrvatskim useljenicima u SAD. Najnovija mu je knjiga pod naslovom *A Guide and Bibliography to Research on Yugoslavs in the United States and Canada*, San Francisco, 1975. dobar vodič stručnjacima za useljavanje našega svijeta u SAD i Kanadu. Hrvatsko useljeništvo u SAD opisao je Dr. Jure Prpić, Cleveland, Ohio u svojoj knjizi *The Croatian Immigrants in America*. New York: Philosophical Library, 1971., koja je dva puta bila opet tiskana do kraja ove godine. Dr. Prpić je isti predmet obrađivao u svojim brojnim člancima i monografijama u naučnim revijama na engleskom ali i na njemačkom jeziku. Još prije njega napisao je knjigu o hrvatskim useljenicima u SAD Dr. Gerald Govorchin, ovdje rođeni Hrvat, pod naslovom *Americans From Yugoslavia*. Gainesville: University of Florida Press, 1961. Prof. Frank M. Lovrich je pisao o Hrvatima u državi Louisiani.

Franjo H. Eterović, skupa s drom Krstom Spalatinom, već dvadesetak godina sakuplja građu za enciklopediju hrvatskih kulturnih dostignuća pod naslovom *Croatia-Land, People, Culture*. U njoj bi se našla prikazana čitava hrvatska povijest, umjetnost, znanost, pučka kultura, sredstva za prenošenje hrvatske kulture (škole, knjige, novinarstvo; muzeji, galerije; knjižnice i čitaonice; radio, televizija, filmovi), vjera i ćudoređe, doprinosi Hrvata zemljama svijeta u koje su iseljeni, te kulturni napredak ili nazadak, prema stanju stvari, u domovini poslije II. Svjetskog rata. Do sada su izišla dva sveska, svezak I. u 1964., a II. u 1970. Nakladnik je ove enciklopedije ugledna naklada državnog sveučilišta u Toronto, Ontario, Kanada. — Isti pisac je pokrenuo izdavanje životopisa «Tko je tko među Hrvatima Akademičarima u SAD i u Kanadi» te štampao već četiri takove knjige, i to u 1963., 1965., 1970. i 1973. Zadnjoj je knjizi bio gost-urednik Dr. Vladimir Markotić. Engleski naslov ovih svezaka je *Biographical Directory of Americans and Canadians of Croatian Descent*.

Dok se gornje djelo *Croatia* nalazi na stolovima urednika enciklopedija u angloameričkom svijetu, ipak je potrebno ispravljati u desetak najjačih enciklopedija na engleskom netočnosti o Hrvatskoj i Hrvatima. Tako su se suradnjom u engleskim enciklopedijama o hrvatskim natuknicama odlikovali Dr. Ante Smith Pavelić u *Britannica* (iako je najnovije izdanje od 1974. povjerilo članak o Jugoslaviji dru Vladimiru Bakariću, koji je pod svojim potpisom iznio brojne netočnosti o Hrvatima), Branko

Pešelj u *Americana*, Petar Stankovich u *Canadiana*, a Jure Prpić i Pavao Tijan u *The New Catholic Encyclopedia*.

Dr. Jozo Tomašević u San Francisco je poduzeo da u nekoliko svezaka osvijetli događaje prošloga rata na području Jugoslavije. Pri svezak, onaj o četnicima, izišao je u 1974. Nuzgredno napominjemo, da vrijedni mladi američki istraživač Michael McAdams sabire građu za knjigu o oružanim snagama NDH u ratu.

Nekoliko je pisaca upozorilo anglo-američku javnost na pokolj kod Bleiburga i u kolonama smrti duž Jugoslavije nakon prošloga rata. Tako su opisali te događaje: Josip Hećimović, *In Tito's Death Marches and Extermination Camps*. Preveo i uredio Ivan Prcela. New York; Carlton Press, 1962.; Ivan Prcela i Stanko Guldescu, *Operation Saughterhouse-Eyewitness accounts of postwar massacres in Yugoslavia*. Philadelphia: Dorrance and Company, 1970.

Hrvatsku povijest na engleskom jeziku obrađuju u svojim djelima Dr. Stanko Guldescu, koji je od četiri sveska svoje povijesti hrvatskoga naroda već dva tiskao kod holandske naklade Mouton u g. 1964. i 1970. i to sv. I. pod naslovom *History of Medieval Croatia*, a drugi svezak pod naslovom *The Croatian-Slavonian Kingdom*. Dr. Stjepan Gaži je napisao hrvatsku povijest *A History of Croatia*, New York: Philosophical Library, 1973. Dr. Ivo Omrčanin je napisao desetak knjiga i rasprava iz hrvatske političke i diplomatske povijesti. Spomenut ćemo jednu, *Diplomatic and Political History of Croatia*. Philadelphia: Dorrance and Company, 1972. Ista je knjiga izišla i na njemačkom jeziku. Pok. prof. Francis Preveden je za života izdao prvi svezak svoje *A History of the Croatian People*, New York: Philosophical Library, 1955, a drugi svezak iste je po njegovoj nagloj smrti izdao Stanko Borić, uz pomoć pok. Dra Dragutina Kambera u istoj nakladi 1962. Ta povijest nije dovršena. Stigla je do sedamnaestog stoljeća. Bariša Krekić je napisao knjigu iz povijesti dubrovačke republike *Dubrovnik in the Fourteenth and Fifteenth Centuries: A City Between East and West*. Norman: Oklahoma, 1972. Suvremenu hrvatsku povijest obrađuje Dr. Jere Jareb u *Journal of Croatian Studies*, pa Dr. Ivo Lederer u svojim raspravama i zbornicima kao *Nationalism in Eastern Europe*, koji je uredio skupa sa Drom P. F. Sugar. Seattle: University of Washington Press, 1970. Prof. Lederer je još prije objelodanio knjigu o Versaillskom ugovoru, *The Versailles Settlement: Was it Fordoomed to Failure*. Boston: D. C. Heath, 1960.

Analizom političke stvarnosti u poratnoj Hrvatskoj bave se Dr. Vilko Rieger (Dr. George W. Cesarich) u knjizi *Croatia and Serbia, Why is Their Peaceful Separation a European Necessity?* Chicago: Croatia Cultural Publishing Center, 1954. Pavle Ostović je napisao knjigu *The Truth About Yugoslavia*. New York: Roy Publishers, 1952. bacajući krivnju za njezin neuspjeh na Srbe, dok Ilija Jukić u knjizi *The Fall of Yugoslavia*. New York: Harcourt, 1974. baca krivnju na Hrvate za njezin neuspjeh. Dr. Vladko Maček u svojoj knjizi *In the Struggle For Freedom*. New York: Robert Speller and Sons, Publishers Inc, 1957., piše svoje političke uspomene i opisuje političke događaje u prvoj polovici ovoga stoljeća.

Dr. Josip Bombelles obrađuje hrvatske ekonomske probleme u svojim radovima i u knjizi *Economic Development of Communist Yugoslavia, 1947-1964.* Stanford, California: The Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1968. Ekonomijom Hrvatske se pozabavio i Dr. Ivo Omrčanin u svojoj knjizi *Economic Wealth of Croatia.* Philadelphia: Dorrance and Company, 1973. Istim problemima se bavi Dr. Jozo Tomašević u svojoj knjizi *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia.* Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955.

Hrvatsko pitanje sa sociološkoga gledišta obrađivao je pok. Dr. Dinko Tomašić na Indiana sveučilištu u svom djelu *Personality and Culture in Eastern European Politics.* New York: George W. Stewart, Publisher, 1948. Dr. Branko Pešelj obrađuje hrvatsko pitanje s pravnog gledišta, u brojnim svojim raspravama i predavanjima. Prof. Bogdan Radica je kao novinar najviše prodro u američku štampu, onu časopisnu i novinsku, pa je godinama pisao članke koje su u isto vrijeme donosile desetci američkih novina.

Probleme hrvatskoga jezika obrađuje Dr. Krsto Spalatin u *Journal of Croatian Studies,* a povijest hrvatske književnosti i književnu kritiku obrađuje Dr. Ante Kadić na Indiana University, Bloomington, Indiana. Izdao je niz priručnika iz hrvatske književnosti i rasprava o hrvatskim književnicima. Prikazao je devenaesto stoljeće hrvatske književnosti u radu objavljenom u *Croatia-Land, People, Culture,* sv. I. str. 242-279. Suvremenu hrvatsku književnost prikazao je u knjizi *Contemporary Croatian Literature, 1895-1959.* The Hague, Holland: Mouton and Co., 1960, a stariju hrvatsku književnost u knjizi *From Croatian Renaissance to Yugoslav Socialism: Essays.* The Hague: Mouton and Co., 1968.

ČASOPISI I NOVINE: GODIŠNJACI, TROMJESEČNICI, DVOMJESEČNICI, MJESEČNICI, POLUMJESEČNICI I TJEDNICI

Europa

Italija. U Italiji kao i Austriji je počeo prvi poslijeratni izdavalački rad, u skromnom opsegu i izgledu, a odvijao se u sabirnom logoru Fermo. Ondje su se našli brojni hrvatski intelektualci, pa je bila ustanovljena gimnazija i skromno kazalište. Od listova su ondje izlazili vjerski list *Ave* (1947-1960.), koji je urednik sveć. Viktor Vincens već slijedeće godine prenio u Argentinu, pa dva rodoljubna lista, *Velebit* (1946-1947.) i *Croatia* (1946-1947.). U Rimu je bio izišao *Mali Hrvatski kalendar za godinu 1945* i opet za g. 1946.

Dr. Ante Ciliga je u Rimu uređivao najprije *Bilten Hrvatskog Narodnog Odbora u Italiji* (1958-1960.), da onda počne svojim mjesečnikom *Bilten Hrvatske Demokratske i Socijalne Akcije* (1961-1973). Od 1974. Dr. Ciliga uređuje tromjesečnik *Na pragu sutrašnjice,* časopis za dijalog o demokratskim, nacionalnim i socijalnim problemima hrvatske borbe. U ime dijaloga, urednik je pozvao na suradnju sve pisce Hrvate, od skrajnje ljevice do skrajnje desnice, a on izlaže svoje poglede u smislu

demokratskog socijalizma. U Rimu je izlazio katolički časopis za duhovna i kulturna pitanja *Novi Život* (1962-1970.) U zadnjoj godini su izišla samo dva broja. Časopis nije izišao u g. 1969. Urednik Dr. Ivan Tomas se trudio stvoriti katoličku renesansu među iseljenim Hrvatima. U Rimu je također izlazio mjesečnik *Naš jezik — La nostra lingua* (1967.) koji je obrađivao jezik stare hrvatske naseobine u pokrajini Molise, u Srednjoj Italiji. U Rimu je započela u g. 1947. novinska služba *Croatia Press — A Review and News Bulletin,* prenesena uskoro u Madrid, odanle u Cleveland, Ohio, USA, i konačno u New York. Urednik joj je čitavo vrijeme Ing. Karlo Mirth. U studenom 1975. pojavio se u Padovi mjesečnik *Hrvatska domovina,* glasilo hrvatske pravaške akcije. Urednik Nikola Čolak. U istom broju je donesen program Hrvatske Stranke Prava, koju su obnovili suradnici i simpatizeri ove akcije na čelu s urednikom lista.

Austrija. Kratko nakon rata pojavila se hrvatska štampa u sabirnim logorima Austrije. Ipak radi teških logorskih prilika listovi bi se pojavili i brzo nestajali. *Danas i sutra* (1946.) uređivali su Tijas Mortidjija i Milivoj Magdić, dva neprežaljena hrvatska intelektualca, koji su bili od Engleza izručeni Jugoslaviji i ubijeni. Tako je izišao samo jedan broj, i to u sabirnom logoru St. Gertraud. Dr. Ernest Bauer je uređivao u Klagenfurtu *Hrvatski List* (1946.). Kratkoga je vijeka bio i tjednik *Domovina* (1946.), tiskan u Branau, Asten, Gornja Austrija, kao i *Hrvatska sloga* (1949.), glasilo hrvatskih izbjeglica u Austriji. Samo pet brojeva ovoga mjesečnika je izišlo. Urednik je bio Pero Lukačić. Samo šest brojeva mjesečnog vjesnika *Hrvatski Borac* (1949-1950.) je izišlo. Urednik Dr. Ante Butković. I *Hrvatski Plamen* (1947.), mjesečni vjesnik, brzo se ugasio. Izlazio je u Bregenz. Od vjesnika *Hrvatsko Ognjište* (1951.), koji je izlazio u Salzburgu, samo su dva broja izišla. Urednik Tomislav Mesić. Dulje se održao vjesnik *Vidici,* koji je izlazio dva puta sedmično u godinama 1946-1948. u Peggetz. Urednik Dr. Drago Zudenigo. Najdulje se održao vjerski list *Glasnik Srca Isusova i Marijina* (1948-1968.), Prvi urednik: sveć. J. Vrdoljak, a onda trajni urednik sveć. Vilim Cecelja. U Beču je izlazio tromjesečnik (dosta neredovito) *Bosanski pogledi* (1955-1967.), revija bosansko-hercegovačkih Muslimana. Urednik Adil Zulfikarpašić. U Beču je izlazio i časopis gradišćanskih Hrvata *Glas* (1959-1970.), koji su iseljeni Hrvati pomagali. U Salzburgu je kratko vrijeme izlazio *Glasnik Društva Muslimana Austrije* (1954.). U Beču su hrvatski socijalisti počeli svoj *Bilten Hrvatskih Socijalista* (1967-1971.). Ondje je Dr. Smail Balić izdao jedan *Godišnjak 1957.* u Muslimanskoj Biblioteci.

Njemačka. U Essenu je sveć. Franjo Lodeta uređivao list *Oganj* (1958-1968?) za hrvatske radnike u Njemačkoj. Kada je katolička štampa iz Hrvatske stala stizati među te radnike, list je obustavljen. Ipak Dr. Dominik Šušnjara, urednik *Vjesnika hrvatskih radnika i iseljenika u Njemačkoj,* mjesečnik za vjerska, socijalna i kulturna pitanja, Munchen (1972-) misli, da su «hrvatski vjerski listovi u Domovini mnogo ograničeni u slobodi otvorenog i iskrenog mišljenja, opravdane kritike i osude.

To je razumljivo, i to je također jedan od uvjeta njihova opstanka. «Vjesnik» je u tome pogledu slobodan i zato kršćanska mišljenja i načela primjenjuje izravno konkretnim i pojedinačnim događajima i prilikama.» (Uskrs, br. 11, 1974., str. 2). Urednik vidi u «Vjesniku» ne samo glasnik nego časopis i reviju. Izlazi kao tromjesečnik. U godinama 1965-1971. izlazio je kao glasilo *«Hrvatske katoličke misije u Njemačkoj»*. Već rano u Münsteru se pojavio list *Mlada Hrvatska* i održao se par godina u pedesetim godinama. Dr. Branimir Jelić je bio prvi urednik i osnivač mjesečnih novina *Hrvatska Država-Der Kroatische Staat* (1953-) u Münchenu. Po njegovoj smrti novine uređuje njegov brat Dr. Ivan Jelić. Novine su službeno glasilo Hrvatskog Narodnog Odbora za Europu. Od 1955. je izlazio *H.N.O. Bulletin* u Münchenu kao Vjesnik Hrvatskog Narodnog Odbora za Europu. Isti je Odbor izdavao *Hrvatsku Izvještajnu Službu — Croatian Information Service* (1954-1960?). Izlazio je neredovito u Münchenu. Urednik Dr. Branimir Jelić. U Münchenu izlazi već od 1954. *Hrvatska Zora,* glasilo jugoslavenski orijentiranih Hrvata koji vide mogućnost treće Jugoslavije demokratski uređene. Urednik je listu novinar Roko Kaleb. Ondje izlazi i *Hrvatska Gruda* (1959.), prenesena iz Argentine u 1970?, koja zastupa liniju Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta. Također u Münchenu su izlazile mjesečne novine *Slobodna Hrvatska* (1961-?). Urednik joj je bio Ibrahim Vitez Pirić-Pjanić. U Istom gradu izlazio je list *Hrvatska Sloboda — Die Kroatische Freiheit,* (1965-1969.), koji su izdavali Ujedinjeni Hrvati Europe, a prvi mu je urednik bio Nahid Kulenović. U Dortmundu je kratko vrijeme izlazio list *Rakovica* (1962.), glasilo Saveza Hrvatskih Radnika u Njemačkoj. Urednik Ante Vukić. U Darmstadtu se bio pojavio *Hrvatski Vitez* (1964-?). Prvi urednik sveć. Fra Pio Fržop, a kasnije prof. Ivo Ivas, kada je list prenesen u München. U Münsteru je Branko Orlović uređivao *Bilten Hrvatskog Demokraskog Odbora u Evropi* (1958-?), a Dr. Branimir Jelić je uređivao *Europäische Exil-Union — Bulletin* u zapadnom Berlinu od 1966.-? na njemačkom jeziku. Tri broja su izišla 1967. lista *Glasilo Društva Hrvatskih Sveučilištaraca* u Münchenu. Uredio ih H. Jurčić. *Hrvatska Revija-Kroatische Rundshau* (1951-) poslije preseljenja u Europu iz Argentine u 1966., izlazila je najprije u Parizu (1966.), onda u Münchenu (1966-69.) te u Barceloni (1969- danas) pod uredništvom prof. Vinka Nikolića. U Frankfurtu je izlazio list *Socijalistička Hrvatska* 1971-1974. pod uredništvom Tome Sedle, a od osnutka Socijalističke Stranke Hrvatske nosi ime *Hrvatska Pravda* (1974.). Izlazi u Stuttgartu. Urednik Stanislav Geza Milošić. U svibnju 1975. pojavio se mjesečnik *Otpor,* glasilo Hrvatskog Narodnog Otpora, onoga dijela kome je na čelu Stipe Bilandžic, koji je i urednik lista. List izlazi u Kölnu.

Španjolska. U Madridu je duge godine djelovao franjevac pok. Dr. Branko Marić. On je pokrenuo i uređivao časopis *Vitezovi sv. Jakova* (1950-1951.), koji je tražio veze između Španjolaca i Hrvata. Izišla su samo tri broja. Isti je urednik organizirao izložbe hrvatskih maraka, izdavao seriju hrvatskih maraka svake godine te tiskao nekoliko zbirki hrvatskih pjesama s notama. Luka Brajnović, pjesnik i književnik, skupa

sa dominikancem Drom Hijacintom Eterović, pokrenuo je u početku skromni list *Osoba i Duh,* (1949-1955.) koji se u trećoj svojoj godini tiskao. Onda je uređivanje preuzeo H. Eterović, a Brajnović je preuzeo upravu revije, namijenjene hrvatskim katoličkim intelektualcima. Bavila se suvremenim duhovno-znanstvenim problemima. U 1952. revija se preselila, s urednikom, u SAD, gdje je u gradu Albuquerque, N. M., još izlazila do kraja 1955. U Madridu je neko vrijeme Ing. Karlo Mirth izdavao svoju novinsku službu *Croatia Press — A Review and News Bulletin* (1948-1950.). U Madridu je pok. Vjekoslav Luburić pokrenuo najprije tromjesečnik *Drina* (1951-?). U 1963. pokrenuo je isti novine *Obrana* pretežno revolucionarnog sadržaja. Oba su lista kasnije prenesena u Valenciju, gdje su tiskana u vlastitoj tiskari.

Francuska. Pariz. U ovom gradu je izlazilo nekoliko hrvatskih listova. Tako je ondje osnovan i tiskan *Hrvatski Radnik* (1950-1955.), glasilo Hrvatskog Radničkog Saveza. Ovaj je list prenesen u Kanadu, grad Sudbury, Ontario gdje ga je nastavio uređivati Mirko Meheš u neredovitim razmacima (1955-1960?). *Hrvatska Sloboda — La Liberté Croate* je izišla u nekoliko brojeva tokom 1960. *Hrvatski Narod — La Nation Croate* se bio pojavio iste godine i iste godine nestao. *Islam* (1960-1963?), službeno glasilo Središnje Organizacije Muslimana iz Bosne, Hercegovine i Sandžaka. Urednik Derviš Šehović. U g. 1963. pokrenuo je i uređivao mjesečne novine na francuskom jeziku *La Croatie* Dabo Peranić. Bila je namijenjena Hrvatima u Francuskoj, ali je samo nekoliko brojeva izišlo. Danas glavni grad Francuske Pariz nema nikakvog lista za Hrvate, a što je još potrebnije, nema takova lista niti na francuskom.

Belgija. U gradu Liège-u je izlazio u g. 1952. polumjesečnik *Baklja.* Urednik Vinko Žakelj. U gradiću Ohain izlazila su mjesečne novine *Hrvatska Riječ* (1949-), glasilo pristaša Hrvatske Seljačke Stranke. Urednik Oton Orešković. Kasnije je list prenesen u London, gdje se i sada tiska. Dane Pavić je bio urednikom *Slobodnog Radnika,* lista namijenjena hrvatskim radnicima u Belgiji. I ovaj list je bio kratkoga života.

Švicarska. U Friburgu je pok. Dr. Augustin Juretić izdavao svoju novinsku službu *Hrvatski Dom* (1947-1954.).

Švedska. Najnoviji hrvatski iseljenički tisak na europskom kontinentu je onaj u Švedskoj, gdje je poslije šesdesetih godina uselio veći broj hrvatskih radnika ili za stalno ili na privremeni rad. U 1965. pojavio se i nestao *Pomet. Zabavno-humoristički bilten.* U gradu Göteborg-u izlazi *Hrvatski Radnik* (1971-). Urednici Ante Stjepinac i Fatima Kulenović-Mujić. Piše na liniji H.O.P.-a.

Engleska. U Oldham, Lancs, pojavio se prvi hrvatski list poslije rata U Engleskoj *Hrvat* (1949-?), glasilo Hrvata u Velikoj Britaniji. Isto Društvo počelo je izdavati, u obliku revije, *Croatia* (1950-?), namijenjenu čitateljima engleskoga govora. Izlazila je u Uxbridge, Middx. *Hrvatski*

Bilten (1958-?), mjesečni vjesnik za hrvatske iseljenike u Velikoj Britaniji je izlazio u Londonu. Nekih osam brojeva je izišlo. Tromjesečnik *Mladi Hrvat* (1958-), namijenjen hrvatskoj mladeži izlazi u Uxbridge, Middx. Urednik I. Petanjek. Još u 1954. pojavio se mjesečnik *Svijest — Glasilo Bosansko-Hercegovačkih i sandžačkih Hrvata Muslimana* u Birmingham-u. Nekoliko brojeva je bilo tiskano u Parizu pod uredništvom Derviša Šehovića u 1966., a onda je list prenesen u Cleveland, Ohio, SAD, gdje je nastavio, uređivan od Emina Batlaka. *Viesnik Hrvatskog Kluba u Londonu* se pojavio u 1959. i za kratko vrijeme nestao. *Nova Hrvatska-New Croatia* (1958-), urednik Jakša Kušan. Izlazi u Londonu. Borila se financijskim teškoćama duge godine da izlazi svakoga mjeseca, no to nije bilo moguće, pa je list izlazio dosta neredovito, a u 1968. nije niti izišao. Od 1974. izlazi redovito kao polumjesečnik. List je novinarski na visini, obiluje vijestima iz domovine. Umjesto revolucionarnih metoda, koje je u početku zagovorao za uspostavu hrvatske demokratske države, sada stoji na umjerenom stanovištu. S obzirom na uređenje buduće hrvatske države naginje socijalističkom poretku. Uredništvo NH. je u 1960. bilo započelo i izdalo nekoliko brojeva novinske službe *Croatian News*. U Londonu sada izlazi *Hrvatska Riječ* (1949-), prenesena onamo iz Belgije. Urednik je Josip Pauković. Valja spomenuti hvalevrijedni pothvat nekolicine hrvatskih intelektualaca u Londonu koji su osnovali Britansko-Hrvatsko Društvo, kome je predsjednik poznati novinar Auberon Vaugh, a u odboru je filozof Alfred Ayer. Glasilo Društva je *B. C. Review*. Urednik prof. Edo Pivčević.

Sjedinjene Američke Države. Pri dolasku Hrvata u SAD poslije II. Svjetskog rata stotine hrvatskih listova u ovoj zemlji već su bili završili život. Ipak su novi došljaci zatekli nekoliko listova, koji su nastavili izlaženjem i poslije rata. Makar da se ovi listovi ne mogu ubrajati među one, koji su osnovali i uređivali poslijeratni useljenici, ipak su u njima surađivali, bili im urednicima i pomagačima da se rašire. Tako je službeno glasilo Hrvatske Bratske Zajednice *Zajedničar* (1905-) kao tjednik u Pittsburghu mijenjao urednike do današnjega: Edward J. Verlich. List izlazi na hrvatskom i engleskom jeziku. Ista organizacija tiska za svoj pomladak *Junior Magazine* (1916-). Hrvatska Katolička Zajednica izdaje svoje službeno glasilo *Naša Nada — Our Hope* (1922-) u Gary, Indiana u početku kao tjednik, a sada kao polumjesečnik. Urednik Stanko Borić. I ovaj list izlazi na hrvatskom i engleskom jeziku. Stanko Borić je uređivao u Gary, Indiana od 1939-1957. *Hrvatski Katolički Pučki Kalendar — The Croatian Catholic Almanac*, a za godinu 1958. stavio mu je bio naslov *Naša Nada Kalendar Hrvatske Zajednice 1958.*

Novi useljenici zatekoše još *Hrvatski Svijet* (1908-1956.) u New Yorku, kome je bio najprije urednikom Niko Gršković, a onda Anton Tanasković. U Chicagu je izlazio *Narodni Glasnik* (1907-1973.), urednik Toma Fisher. List je bio socijalističke orijentacije. U zadnjim godinama je bio usko povezan s današnjim režimom u Jugoslaviji. Katolički mjesečnik *Križ — The Cross* (1941-1954.) izlazio je u Gary, Indiana. Uređivao ga je najprije njegov pokretač, sveć. Vjenceslav Ardas, pa Tomica Mesić, pa sveć. Dragutin Kamber.

Nekoliko poslijeratnih useljenika su prenijeli svoje listove iz Europe u SAD i ovdje nastavili njihovim izdavanjem. Tako je Ing. Karlo Mirth prenio ovamo svoju novinsku službu *Croatia Press* (1947-) iz Madrida najprije u Cleveland, Ohio, a zatim u grad New York, gdje sada izlazi. Izlazi ponajviše na engleskom jeziku, donosi više komentara vijestima nego samih vijesti. Neobično je važno, da u ovoj zemlji izlazi ova novinska služba. Hijacint Eterović je prenio svoju reviju *Osoba i Duh* (1949-1955.) iz Madrida u grad Albuquerque, u Novom Meksiku, SAD., gdje ju je uređivao od 1952-1955. Tako je i *Svijest — Glasilo Bosansko-Hercegovačkih i Sandžačkih Muslimana* (1954-1970.) bila prenesena iz Birminghama u Engleskoj u Cleveland, Ohio.

Već u samoj godini 1945. pojavilo se nekoliko vrijednih tjednika i mjesečnika. Hrvatski Franjevci Hercegovačke Provincije u Chicagu kupiše od novinara Ivana Krešića, pionira hrvatskog novinarstva u SAD mjesečnik *Hrvatski List i Danica Hrvatska* (1923-1945.), pa ga nastaviše izdavati pod imenom *Danica — The Morning Star* (1945-) kao tjednik. Urednici su se mijenjali, Silvije Grubišić, Častimir Majić, Ljubo Čuvalo do današnjega, Hrvoslava Bana. Još otprije su hrvatski Franjevci izdavali svoj vjerski mjesečnik *Hrvatski Katolički Glasnik — The Croatian Catholic Messenger* (1941-), sadašnji urednik Dr. Gracijan Raspudić. Hrvatski Franjevci uređuju ujedno svake godne *Hrvatski Kalendar* (1943-) što ga uređuje ponajviše urednik *Danice.* Vrijedno je zabilježiti, da hrvatski Franjevci imaju svoju tiskaru u Chicagu. Iste godine u Chicagu je počeo izlaziti tjednik *Američki Hrvatski Glasnik* (1945-1956.) kome je vlasnik bio Stjepan Vrančić, a neko vrijeme urednik Dr. Dinko Šuljak. Savez Hrvatskih Katoličkih Svećenika za Ameriku i Kanadu je već 1945. stao izdavati svoje glasilo *Vinculum caritatis* (1945-) koje je izlazilo dosta neredovito. Sadašnji urednik je sveć. Dr. Častimir Majić, franjevac. Hrvatski Franjevački Trećoretci počeli su onda izdavati svoj vjerski mjesečnik *Ave Maria* (1945-1960.), urednik Dobroslav Sorić, koji je također bio započeo novi vjerski mjesečnik na engleskom jeziku *Immaculate Conception* (1953-1960.). Oba lista su izlazila u gradu McKeesport, Pensylvania. Ondje je isti urednik izdavao svoj *Hrvatski Godišnjak-Croatian Almanac* (1935-1952.).

U g. 1948. pojavio se u gradu New York-u *Novi List — The New Gazette* (1948-1954.) u službi jugoslavenske ideje. Iste godne je počeo izlaziti i ubrzo nestao *The Kansas City Croatian — Kansaski Hrvat* (1948.). Vrijedno je zabilježiti pothvat nekolicine oduševljenih Hrvata, koji su u 1946. stali uređivati kratkotrajni časopis na engleskom jeziku *American Croatian Historical Review* (1946.), Chicago i Youngstown, Ohio. *Za Boga i Hrvatsku* (1952-1953.) izlazio je kao dvomjesečnik u Erie, Pensylvania. Urednik mu je bio Dr. Rudolf Hrašćanec, a časopis je služio kao glas Hrvatske Kršćanske Demokratske Akcije koju je urednik osnovao. Slijedeće godine pojavio se list *Vitez* (1953-1957.) kao glasilo Kruga Hrvatskih Vitezova. Izlazio je dosta neredovito.

Croatian Report on Yugoslavia — Pregled (1954-1957.), New York. Ovaj mjesečnik je izdavala The Free Europe Press, a uređivao ju je pok. Božidar Vučković. Donosio je vijesti i kritiku komunističkoga režima u Jugoslaviji. *Croatian Courier* (1954-1960.) je izlazio u Detroit-u, kao glasilo Hrvatske Trgovačke Komore. U Cleveland, Ohio se pojavio list *The Truth — Istina* (1957.), revija za hrvatske kulturne i političke probleme. Urednici: Milan Šega i Rudo Erich. Samo četiri broja su izišla u toku 1957. Također u Clevelandu je u 1958. započeo izlaziti *Vjesnik Ujedinjenih Američkih Hrvata* (1958-1965.), glasilo mjesnog ogranka U.A.H. «Ante Starčević», koji je uređivao prof. Ivan Prcela. *Vjesnik U.A.H.* (1965-1970.) je prenesen u New York, da postane glasilom svih ogranaka U.A.H. Urednikom ovom lijepo ilustriranom i dobro uređivanom listu bio je Krunoslav Mašina. U Clevelandu je izdavao mjesni ogranak H.S.S. «Matija Gubec» novinsku službu pod naslovom *Informativni Bulletin H.S.S.* (1958-?). Uređivao ga je Blaž Kaušić. U Chicagu je bila pokrenuta *Croatian Review* (1958-1959.), da bi na engleskom jeziku govorila o Hrvatskoj i Hrvatima Američkoj javnosti. Urednik Dr. Vladimir Vančik. Iza revije su stajali Ujedinjeni Američki Hrvati. Hrvatski Muslimani u Chicagu su izdavali par godina svoj *Glasnik Muslimanskog Vjerskog i Kulturnog Doma* (1958-1959.).

U New Yorku izdaje Hrvatska Akademija Amerike svoj godišnjak *Journal of Croatian Studies* (1960-). U njemu se objavljuju na engleskom jeziku znanstveni radovi iz hrvatske književnosti i povijesti. Urednici su Jere Jareb i Karlo Mirth. Značenje *Journala* je veliko, jer preko njega stručnjaci engleskoga govora dobijaju potrebnu građu o nama. H.A.A. izvješćuje svoje članstvo o svome radu preko vjesnika *Announcements*, koji je u ožujku 1974. promijenio ime u *Chronicle*. Urednik: Jakov Bačić. U Chicagu se bio pojavio i ubrzo nestao *Hrvatski narod — The Croatian Nation* (1959.). Urednik dr. Ante Bonifačić je također bio glavnim urednikom tromjesečnika *Balkania*, međunarodni časopis za balkanska pitanja, od kojega je srpanjski broj 1967. bio posvećen hrvatskim pitanjima. U Clevelandu izlaze dva biltena, uz već spomenuti I.B.H.S.S. Dr. Jure Prpić uređuje *The Bulletin of the Croatian American Academic Society* (1965-), glasilo istog društva, a prof. Branko Yirka je pokrenuo i uređivao *Croatian Foundation od America —Newletter* (1968-1973.). Od 1973. taj vjesnik Hrvatske Zaklade u Americi je izlazio pod imenom *Hrvatsko Kolo* (1973-) s istim urednikom. Hrvatsko Narodno Vijeće izdaje svoj *Vjesnik* (1974-).

U šesdesetim godinama stizali su mlađi i najmlađi hrvatski useljenici u SAD. Oni su bili rođeni i odgojeni u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji. Zato je većina od njih sačuvala socijalistički pogled na svijet, ali se jednako uporno zalažu za demokratsku hrvatsku državu. Najraniji novinski pokušaj mladih bila je *Hrvatska sutrašnjica* (1962.) koje je bio urednik Marijan Rudež. U Pasadena, California izlazi *American Croat — Američki Hrvat* (1964-), mjesečnik na engleskom jeziku, koji uređuje Petar Radielović. U Borger, Texas, novinar Ekrem Spahich je osnovao Hrvatsko Filatelističko Društvo — *Croatian Philatelic Society* te već u

g. 1972. pokrenuo list organizacije *The Trumpeteer-Trubljač*. Urednik je listu Charles Glavanić. U New Yorku je od mladih pokrenut *Newyorški Tjednik* (1972-1974.), urednik Josip Gamulin. Kasnije se list pretvorio u mjesečnik pod imenom *Hrvatski Preporod* (1974-). Časopis za kulturna, politička, vjerska i društvena pitanja Hrvata izvan domovine. Urednik Josip Remenar. Časopis je već u 1975. izlazio veoma naredovito.

U Washingtonu, D.C., izlazi revolucionarna *Hrvatska Borba* (1971-). Urednik Šime Letina. List služi mladim članovima Hrvatske Republikanske Stranke, kojoj je sada na čelu Dr. Ivo Korsky, Buenos Aires, Argentina, a osnovana je bila od pok. prof. Ivana Oršanića. U Americi su u poslijeratnim godinama nastupili i nekoliko ovdje rođenih Hrvata svojim listovima. Sadašnji glavni predsjednik Hrvatske Bratske Zajednice John Badovinac je u Clevelandu uređivao *American-Croatian Pioneer* (1957-?). Adam Eterovich u San Francisco nekoliko je godina uređivao tromjesečnik *Balkan and Eastern European American Genealogical and Historical Society* (1964-1970.). U ovom svom tromjesečniku urednik je objavio veliki broj svojih opisa hrvatskih doseljenika u SAD.

Canada. U Winnipeg-u izlazi *Hrvatski Glas — The Croatian Voice* (1929-), kome je osnivač i dugogodišnji urednik bio Petar Stanković, a sada mu je urednikom poslijeratni useljenik Mario Gordan. List je glasilo Hrvatske Seljačke Stranke, koja mu je i vlasnik. Zastupa misao samostalne, demokratske hrvatske države. U njemu redovito piše predsjednik H.S.S. Dr. Juraj Krnjević. Stanković je već 1930. započeo izdavati *Kalendar Hrvatski Glas — Croatian Voice Almanac* također u Winnipegu, Manitoba.

U Montreal-u, provincija Quebec, je izlazio mjesečnik *Jadran* (1967-?) u neredovitim razmacima. Urednik mu je bio Dr. Stjepan Dubičanac. U istom gradu se bio pojavio list *Zvono — La Cloche* (1968.), ali je ubrzo nestao. U Torontu, Ontario, življa je novinarska djelatnost. Ondje izlazi *Naš Put* (1962-), koji je promijenio ime u *Hrvatski Put* i služi mlađim članovima Hrvatske Republikanske Stranke. Urednik je Rudi Tomić. Ondje je izlazio kratko vrijeme list *Glas Domovine* i također *Nezavisna Hrvatska Država — Independent State of Croatia* (1960-?), mjesečne novine, koje su izdavali Ujedinjeni Hrvati Kanade. U istom gradu izlazi ljevičarski jugoslavenski list *Naše novine* (1948-), koji je u prošlosti često mijenjao svoje ime (predhodni naslov je bio *Jedinstvo)*. U Sudbury-u je Mirko Meheš najprije uređivao *Hrvatski Radnik*, koji je prenio iz Pariza, a zatim *Vijesti Kanadsko-Hrvatskog Kluba*.

Južna Amerika. Kada su poslijeratni useljenici stigli ubrzo po ratu u Argentinu, najveći dio ih se sklonuo u glavni gradi Buenos Aires. Ondje se i razvila njihova štampa. Polumjesečnik *Hrvatska-Croacia* izlazi ondje. On je postao kasnije službeno glasilo Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta. List su u početku uređivali prof. Vinko Nikolić i Dr. Franjo Nevistić (1947-1950.). Oni su tada uredili i dva godišnjaka bogata sadržajem *Hrvatska* — kulturno-politički zbornik za g. 1949 i za g. 1950. Ljeposav Perinić je uredio svoja dva kalendara i to *Mali Hrvatski Ka-*

lendar za 1950 i *Mali Kalendar «Hrvatska» za 1951.* Sveć. Viktor Vincens je prenio sa sobom svoj mjesečni vjerski list *Ave* (1947-1960.) iz Italije u Argentinu. Kulturni i vjerski mjesečnik *Glas sv. Antuna* (1948-1958.) uređivao je hrvatski pjesnik Ivo Lendić. U g. 1949. izlazio je mjesečnik *Sloboda*, list za politiku i književnost. Urednik Ivo Bogdan. Hrvatski Muslimani u Argentini su izdavali svoj list *Informativni Bilten* (1950-1960.). *Hrvatska Smotra — Panorama Croata* (1951.) bila je kulturni i književni tromjesečnik. Izdavala ga je «Hrvatska intelektualna mladež u iseljeništvu». Samo četiri broja su izišla. Prof. Vinko Nikolić i Dr. Antun Bonifačić su osnovali i bili prvi urednici *Hrvatskoj reviji* (1951-1954.). Od 1955. prof. Nikolić je sâm preuzeo reviju na sebe te joj je urednik sve do danas. U 1966. urednik je H.R. prenio u Evropu. Poslije neuspjelog pokušaja, da je štampa u Parizu, radi oporbe jugoslavenskih vlasti, sjedište je Revije sada u Münchenu. Politički i socijalni dvomjesečnik *Republika Hrvatska — Republica Croata* (1951-) pronosi misli osnivača i pristaša Hrvatske Republikanske Stranke. Urednikom mu je bio prof. Ivan Oršanić, a po njegovoj smrti su se redali razni urednici. Marko Sinovčić je osnovao tromjesečnik *Hrvatska Misao* (1953-?) i ostao mu urednikom sve do obustave. Počesto su čitavi svesci bili posvećeni posebnim hrvatskim problemima političke naravi. Iste godine (1953.) počeo je izlaziti časopis s izabranim člancima iz svjetske štampe za Hrvate pod naslovom *Izbor — Selecciones* (1953-?). Počeo ga je bio uređivati Eugen Delipater, a onda je imao dva urednika, Josipa Šubašića i Nikolu Perića. Ante Matijević je uredio *Godišnjak Hrvatskog Domobrana* za 1953. i 1954. Žitomir Antić je isti godišnjak uredio za g. 1955. Edo Bulat je uređivao kratkotrajne *Vidike* (1954.), list koji je bio «glasilo neovisnih Hrvata». Isto tako kratka vijeka su bile *Hrvatske Novine* (1956.), koje su također istaknule u naslovu «Demokratsko, nestranačko glasilo». Bio im je urednik Ivo Bogdan. Ljeposav Perinić je za čitatelje svoje naklade izdavao 1955. u novinskom obliku *Vijesti Hrvatske Pučke Knjižnice.* Vlaho Raić je pokrenuo i uređivao mjesečne novine *Slobodna Riječ* (1957-). Od njega je preuzeo vlasništvo i uredništvo Vlaho Buško. Iste godine je Pero Tutavac pokrenuo svoj tromjesečnik *Napridak* (1957-1967.), da njime zagovara uvođenje ikavice štokavskoga govora za hrvatski književni jezik. Poslije prestanka lista *Napridak* pokrenuo je isti urednik s nekoliko Hrvata profesora hrvatskoga jezika tromjesečnik *Svitlenik* (1968-?) s istom svrhom. Hrvati Buenos Aires-a su organizirali svoju zadrugu u Villa Martelli. Te godine su počeli izdavati i vjesnik zadruge pod naslovom *Zadrugar* (1958-1968.), glasilo vjeresijske, potrošačke i stanbene zadruge S.O.J. Villa Martelli. Štoviše, prigodom desetgodišnjice zadruge izdali su knjigu *Spomenica 10. godišnjice rada Hrvatske Zadruge u Villa Martelli 1968.*

U g. 1959. pojavio se mjesečnik *Hrvatska Mladež — Juventud Croata* na španjolskom i hrvatskom. Urednik Ante Benković. One godine je izišao također, *Vjesnik* Hrvatskog Demokratskog Odbora u Argentini, urednik Ivan Franić. Iste godine pojavio se list *Ustaša* (1959-1963.) glasilo Poglavnikovih boraca za za N.D. Hrvatsku. Urednik Stjepan Barbarić. Slijedeće godine je počeo izlaziti tromjesečnik i na španjolskom jeziku *Studia Croatica* (1960-), posvećen političkim i kulturnim problemima hrvatskoga naroda. Prvi urednik Ivo Bogdan, a po njegovoj smrti Dr. Franjo Nevistić. Revija je izdavana za svijet španjolskog jezika, pa je time udovoljeno nužnoj potrebi upoznavanja s hrvatskim problemima ovoga dijela svijeta. Brojevi posvećeni Bleiburgu, Bosni i Hercegovini te današnjoj krizi u Jugoslaviji veoma su dobro uređeni.

Pristaše Hrvatske Seljačke Stranke počeli su izdavati u g. 1964. mjesečne novine za HSS u Južnoj Americi pod naslovom *Slobodna Hrvatska — La Croacia libre* (1964-1966.). Urednici: Prof. Z. Mustapić i Ivo Bogdan. U Paraná gradu ing. Franjo Pušković je najprije uređivao *Noticias* (1963-1964.), bilten društva «Kralj Tomislav», koji je kasnije dobio šire značenje za Hrvate u Argentini pod naslovom *Noticiero Croata — Hrvatski Vjesnik* (1965.). Isti je urednik pokrenuo list *Croacia — Hrvatska* (1968-?). U Buenos Aires-u je izlazila novinska služba na engleskom *Croatia* (1954-?), a izdavala ju je Croatian Information Agency (Hrvatska Informativna Služba).

U 1968. pojavila su se dva mjesečnika, jedan vjerski, *Ognjište* (1968-), urednik franjevac Lino Pedišić, a služi duhovnoj izgradnji Hrvata Katolika u Argentini, i *Hrvatski narod* (1968), politički mjesečnik koji je pokrenuo i postao mu urednikom Dr. Vjekoslav Vrančić. Ova mjesečna novina je glasilo Odbora za reorganizaciju Hrvatskog Oslobodilačkog Pokreta.

U Venezueli, u glavnom gradu Caracas, izlazi već dugi niz godina *Vjesnik Društva Hrvata u Venezueli — Boletín Interno de la Asociación Croata de Venezuela.* U godinama 1954-1961. uređivao ga je Dr. Gašpar Malvić, a sada izlazi bez naznake urednika.

U Uruguay, Montevideo izlazio je u pedesetim godinama bilten *Vjesnik Hrvatske Katoličke Zajednice u Montevideo.*

Australija. Prvi hrvatski list u Australiji bio je bilten *Vjesnik Australsko — Hrvatskog Društva u Sydney* (1952.). U godinama 1952-1953. izlazio je također u Sydney list *Hrvat.* U Melbourne-u gdje se, poslije početaka u Sydney-u, razvila hrvatska štampa izlazio je *Informativni Vjesnik — Bulletin* (1957-1960.) za članove Hrvatske Seljačke Stranke, kao mjesečnik za Hrvatska kulturna i dobrotvorna društva u Australiji. *Vjesnik* je prestao, kada su članovi HSS počeli izdavati svoje mjesečne novine *Slobodni Dom* (1961-), u kome, uz članke Dra Krnjevića objavljene u *Hrvatskom Glasu,* Kanada, surađuju i ondašnji useljenički pisci kao prof. Vladimir Vitez i drugi. Za potrebe duhovne pastve počeo je pok. franjevac Osvald Toth (Roko Romac) izdavati vjerski list *Dom* (1958-?). Prošireni sadržaj, ne samo vjerski nego i kulturni i rodoljubni se nalazi u *Hrvatskom Domu* (1958-) koji uređuje Milan Maglica. Kratko vrijeme je izlazio list *Spremnost* (1960-?) za pristaše H.O.P.-a u Australiji. U 1971. pojavio se bio *Pregled,* politički mjesečnik, urednik Srećko Rover.

Južna Afrika. Zabilježit ćemo *Male novine* (1952-1953.), koje su izlazile u Johannesburgu, gdje živi i radi veća skupina Hrvata.

Veliki dio hrvatskih Muslimana sklonio se između dva svjetska rata, i opet poslije prošloga rata, u Turskoj, Siriji, Egiptu i po Sjevernoj Africi. U Damasku, Sirija, izlazio je u pedesetim godinama mjesečnik *Hrvatska Volja,* koji je uređivao Husnija Hrustanović.

Prema gornjim podacima, hrvatski su iseljenici po Drugom svjetskom ratu izdavali zaista veliki broj listova. Tako je izišlo 14 godišnjaka, 24 tromjesečnika, dva dvomjesečnika, preko 80 mjesečnika, sedam tjednika i dvadesetak biltena, vjesnika i glasnika. Od toga je još sada aktivno 3 godišnjaka, 12 tromjesečnika (revija), 1 dvomjesečnik, 20 mjesečnika, 3 polumjesečnika, 3 tjednika i pet biltena. Od Godišnjaka ističemo *Hrvatski Kalendar,* Chicago, Illinois, USA. i *Journal of Croatian Studies,* godišnjak radova Hrvatske Akademije Amerike. Od revija ponosni smo posebno na *Hrvatsku reviju, Studia Croatica,* Buenos Aires, Argentina, te *Na pragu sutrašnjice,* Rim, Italija. Od brojnih mjesečnika novinarski su bolji *Hrvatska Zora,* München, Njemačka, *Američki Hrvat,* Pasadena, California, SAD, *Hrvatski Preporod,* New York, N.Y. SAD, *Hrvatski Dom,* Melbourne, Australia. Od polumjesečnika ističemo *Nova Hrvatska,* London, Engleska, a od biltena *British-Croatian Review* u Londonu i *Chronicle of the Croatian Academy of America,* New York, SAD. Od bivših listova, koji su nas bogatili svojim sadržajem, napominjemo od revija *Osoba i Duh,* Madrid-Albuquerque, NM., SAD te *Novi Život,* Rim, Italija. Od bivših mjesečnika neka je spomenut *Glas Sv. Antuna,* Buenos Aires, Argentina, i *Vjesnik Ujedinjenih Američkih Hrvata,* New York, N.Y. SAD.

Hrvatske knjižare po svijetu. Veoma je važno, kada su knjige, časopisi i novine štampane, da se nađu ustanove, koje će ih raspodijeliti i rasprodati, da bi tako stigle u ruke čitatelja kojima su namijenjene. Zato valja istaknuti najprije požrtvovne povjerenike naših časopisa i novina u svima zemljama Europe i obiju Amerika te Australije i Nove Zelandije. Ima i dobar broj pojedinaca, koji se brinu za rasprodaju hrvatskih knjiga. Ali posebno ovdje treba istaknuti hrvatske knjižare u svijetu, koje su rijetke i trebalo bi ih mnogo više. U Kanadi primamo ponude i oglase hrvatskih knjiga od dvije strane: iz Vancouvera Josip Matasić vodi svoju knjižaru *The Croatian International Booksellers, Ltd.,* a iz Calgary-a G. Tvrtko Petrunić upravlja svojom *Western Distributors of Books,* koja nuđa na prodaju mnoge vrijedne knjige iz domovine, a ne samo iz iseljeništva.

U S.A.D. u Ithaca, New York, prof. Ante Nizeteo uveo je svoju *Foreign Books Company,* da mnoge knjige iz domovine prenese u SAD i ovdje rasprodaje. U Cleveland-u Ivan Džeba rasprodaje ponajviše knjige tiskane u iseljeništvu u svojoj knjižari *Croatian Book.* U Chicagu hrvatski Franjevci rasprodaju neke knjige, koje su ili sami izdali u svojoj tiskari ili prihvatili na prodaju. G. Adam Eterovich u San Francisco rasprodaje

one rijetke knjige o Hrvatima u SAD, koje on opet tiska u svojoj nakladi. U Australiji, Sidney, djeluje *Prva Hrvatska Knjižara,* a u Melbourne uredništvo *Hrvatskog Doma* raspačava mnoge hrvatske knjige. U Europi nema hrvatske knjižare izvan domovine, ali svaki nakladnik, kao i po drugim stranama svijeta, brine se za rasprodaju svojih knjiga.

Da zaključimo ovaj pregled. Pred nama se, evo, rasprostrla panorama hrvatskoga tiska u iseljeništvu u zadnjih trideset godina. Nitko nikada neće znati, koliko je truda, ljubavi i upornosti uloženo, da ove brojne stranice ugledaju svjetlo dana. U njima je utjelovljen zanos, misao i osjećaj hrvatskog pisca i pjesnika za izgubljenom domovinom. Valja reći veliko hvala svima koji su kao nakladnici, urednici, pisci i pjesnici stvarali našu iseljeničku štampu. Pisali su svoje retke i stihove u kasnim noćnim satima, poslije dana utrošena u radu za svagdašnji kruh. Ni jedan se od naših nakladnika, urednika, pisaca i pjesnika nije obogatio tiskajući knjige i pišući o hrvatskim pitanjima. Dapače, dok su drugi Hrvati sticali imetak, oni su ponajviše zaostajali za njima u materijalnom pogledu. Pisali su iz ljubavi, bez nagrade, za Hrvatsku. Možda će gornja slika rada poslijeratne emigracije otvoriti oči mladima među nama, kojima se u školama i u novinama govorilo, kako emigracija ništa ne radi.

Neka nam bude dozvoljeno da ovdje nanižemo par refleksija koje se nameću, kada čovjek pogleda čitav tiskani rad poslije rata među iseljenim Hrvatima.

O ČEMU NE BI TREBALO PISATI?

Međusobni obračuni, ocrnjivanje protivnika, Hrvata i ne-Hrvata, nabacivanje na poštenje drugih treba odstraniti iz naše štampe. Novinarska etika i hrvatska solidarnost traži, da nakladnici, urednici, pisci shvate svoj poziv odgovorno, ozbiljno i savjesno. Danas je u tom pogledu mnogo bolje ozračje, nego li je bilo u prošlosti, ali valja odlučno iskorijeniti i zadnje ostatke osobnih obračuna preko naše štampe.

Iako je u domovini bilo pokušaja u zadnje vrijeme, da se u lijepu knjigu unese pornografija, što je sve u znaku nagle balkanizacije hrvatskih zemalja, koja je poslije rata sustavno provedena, nama toga ne treba. Neki mladi i najmlađi, koji sada među nama pokušavaju unositi pornografiju u našu štampu i pjesništvo i drame i romane, ne bi smjeli nastaviti tim putem. Besmisleno je unositi među nas, u slobodnom svijetu, što su silom prilika morali slušati i čitati u domovini. Ako ne znaju bolje, neka ne pišu.

O ČEMU BI TREBALO PISATI?

Naš hrvatski tisak u iseljeništvu treba odgajati Hrvate u tuđini u kulturnom, vjerskom, ćudorednom i stručnom pogledu. Zločin je ostaviti hrvatske čitatelje na dnu neznanja i primitivizma, s kojim su stigli iz svojih sela, sada kada se nalaze usred visoko civiliziranih naroda. Tko misli da je lakše voditi mase koje žive u dubokom neznanju, vara se, i

ne misli plemenito svome narodu. Ovo vrijedi jednako za duhovne kao i za političke vođe.

Nije istina, da je u domovini poslije rata sve crno i slabo. Ima i dobrih stvari, kao i svuda po svijetu. Kada bi se režim i trudio, da u domovini uguši svaki napredak, ne bi uspio. A napretka, materijalnoga, a donekle i kulturnoga, uza sav pritisak, je bilo. Valja priznati ono što je dobro, a podvrći opravdanoj kritici one mjere režima koje ruše sreću podanika, ograničujući slobodu i prirodni razvitak građana. Istina i samo istina će nam otvoriti oči i osloboditi nas od uskih lanaca poluistina i neistina. Tko želi pomoći svojoj domovini, mora najprije doznati istinu o njoj.

Svi preživjeli predvodnici ratne hrvatske države treba da napišu svoje uspomene. Prešućivanje i skrivanje istine samo koristi našim neprijateljima. Iz tih uspomena i sačuvanih arhivskih podataka valja konačno napisati objektivnu povijest ratne Hrvatske, o kojoj još uvijek kola tek primitivna (crno-bijelo) ratna promidžba. Crne legende nestaju kao crne aveti pred svjetlom istine.

ŠTO NAM FALI U VELIKOM POSLU IZDAVANJA KNJIGA I ČASOPISA I NOVINA?

Poslije rata nije stvoreno novčano zaleđe hrvatskom tisku i našim brojnim akcijama. Nemamo ni banaka ni zaklada, koje bi bile u stanju financirati naše naklade i naša povremena izdanja. A bez toga zaleđa nicat će i venuti jedan za drugim tiskarski podvizi.

Treba nam dobar, sveopći, ne stranački, nego hrvatski tjednik. Od tri koja još imamo, *Hrvatski Glas* služi jednoj Stranci, *Zajedničar* jednoj osiguravajućoj ustanovi, *Danica* jednoj redovničkoj Provinciji. Valja napomenuti, da uredništvo *Danice* najavljuje reforme u 1976. To nas veseli. Ipak, svaki kontinent bi trebao imati dobro uređivani hrvatski tjednik, Europa, Sjeverna pa Južna Amerika, Australija i Nova Zelandija, jer su prilike u kojima žive naši ljudi u tim zemljama veoma različite. One i traže posebni odgoj čitatelja i posebni način borbe za ostvarenje hrvatskih težnja.

Svaki naš list, naklada i knjižara ovise ponajviše o pojedincu, s kime stoji i pada. Naprotiv, rad u skupinama je danas pravilo za svaki, pa i za umni i umjetnički rad. Onda se ne bi dogodilo, da isti čovjek piše knjigu ili članak, financira je, dijeli i čak na poštu nosi. Leđa su jednoga čovjeka preslaba za ove velike pothvate. Meni nije do toga da ovdje dadem gotove odgovore. Oni se moraju pronaći u skupnom dogovoru onih, koji imaju iskustva u tiskarstvu. Ali nešto treba učiniti, da se odterete pojedinci koji nose ovo strahovito breme na leđima. Hoće li doći vrijeme da se urednici i pisci hrvatskih pitanja oslobode profesionalnog rada da prežive, pa da im hrvatska zajednica omogući život barem skromnim plaćama, dok oni svoj život troše za nju?

Premalo smo pisali na svjetskim jezicima o hrvatskim pitanjima. To nam još i te kako fali. Valja pojačati i u kolikoći i u kakvoći taj sektor naše djelatnosti. Tako bi Europa trebala imati reviju, koja bi na francuskom i njemačkom jeziku obrađivala hrvatska pitanja na znanstven način. Onako nešto kao što Sjeverna Amerika ima *Journal of Croatian Studies* a Južna Amerika *Studia Croatica.* Treba požuriti izlaženje svezaka hrvatske kulturne enciklopedije na engleskom jeziku *Croatia-Land, People, Culture.* Zato treba novaca, suradnje i vremena urednicima i piscima, koji se svi bore za svoj kruh, a rade na enciklopediji bez ikakove nagrade. U svijetu su ovakovi pothvati s enciklopedijama okruženi velikim kapitalom, stotinama suradnika i desetcima tehničkoga osoblja, a urednici su u njima stalno na poslu uz dobru plaću. Zato bi se Hrvati trebali i te kako pobrinuti, da ne padne ovaj pothvat na leđa nekolicine ljudi, jer je to pothvat ne samo našega pokoljenja, nego onih koji dolaze za nama i koji će u tim svescima čitati hrvatska kulturna dostignuća. Ima li uspješnijega načina da se konačno, na dostojanstveni način uništi «crna legenda» o Hrvatima po svijetu? Kada dogotovimo ovo djelo u osam svezaka na engleskom jeziku, slično valja početi na drugim svjetskim jezicima.

Valja savjesno proučiti što o nama govore svjetske enciklopedije, desetak većih na engleskom, pa najvažnije u Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj i Italiji. Ako pronađemo poluistine i neistine, valja znati dati objektivni, istiniti ispravak, i sva je prilika, da će uredništva prihvatiti takove ispravke. Zato je nama potrebit na samo povijesni i etnički institut, nego također i institut za proučavanje hrvatskih pitanja u suvremenom svijetu. Iz njega bi uredništva enciklopedija, velikih novina, radio i televizijskih postaja, ministarstva raznih Vlada mogla dobiti pravu sliku hrvatskih zbivanja u svijetu i u domovini.

STUDIA CROATICA,

hrvatski časopis na španjolskom jeziku, izlazi u Bs. Airesu od godine 1960.

IDEJNO IZBJEGLIŠTVO: RIM 1945-47

MILIVOJ MOSTOVAC

«Tuđa zemlja ima svoje
ne poznaje jade tvoje,
tuđa ljubav ljubi svoga».

P. PRERADOVIĆ

OSTAVIH Hrvatsku svjestan, da sam sa svoje strane i u mome ograničenom djelokrugu učinio sve što je ljudski bilo moguće, da se ona sustavno izgradi, a mukotrpni narod očuva od uništenja. Za ideju samostalne države, a ne za neku osobu ili za neki režim, palo je na desetke tisuća svjesnih rodoljuba, čija će uspomena ostati živa u dušama ne samo sadanjega već i budućih pokoljenja. Usprkos ratnim poteškoćama i himbenosti ondašnjim prilikama nametnutih «saveznika», kroz četiri godine njenoga burnog postojanja osjećao se je u javnom životu veliki napredak. U mnogim ustanovama brbljavi nesposobnjaci moradoše ustupiti mjesto stvaralačkim pojedincima. Istina, u tom izvanrednom vremenu bilo je —kao što je to bio slučaj i kod drugih naroda— pojedinaca i klika, kojima je posjedovanje vlasti pomutilo mozak. Neki od njih u svome fanatizmu počiniše i djela, čiji je značaj potpuno tuđ hrvatskom shvaćanju državne vlasti. Ali oni predstavljaju crnu sjenu na blistavoj slici povijesnoga ostvarenja jednoga državotvornog pokoljenja. Naša je najveća «krivnja» vjernost Domovini, u kojoj smo se rodili, i narodu, čije smo vjekovne težnje nastojali ostvariti. Sve protivne tvrdnje nisu drugo već čista laž i zlorada promičba.

Ja se zadržah u domovini nekoliko mjeseci nakon privremenoga sloma vlastite Države, krivo računajući, da nas demokratski potpisnici Atlantske povelje ne će ostaviti na cjedilu, te da će se, uslijed njihovoga utjecaja, u Jugoslaviji ostvariti neki politički «gemischt». Drugim riječima, da će uz crvene komuniste doći zbiljski na vlast i bijeli demokrati, koji će zatim putem slobodnih izbora i odnijeti konačnu pobjedu. Ali, kad se je obruč proganjanja počeo sve više stezati, morao sâm i ja krišom nestati. Tako se 20. listopada 1945. nađoh u Rimu. Bez državljanstva, bez urednih papira, izložen ispitivanjima redarstva, a s nekoliko lira u džepu, dostatnih za stan i hranu kroz slijedećih 10-tak dana.

Usprkos tomu, stigoh u Rim uvjeren, da ću nakon 20-godišnjega javnog djelovanja tu naći ne samo dosta znanaca, već i osobnih prijatelja, koji će mi omogućiti kakav takav boravak. K tome, prilikom oproštajnoga sastanka nadbiskup Dr. A. Stepinac svjetovao mi je privremeno napuštanje domovine s time, da sakupim što više stranih iskustava, te da što više svestranih vidika jednoga dana unesem u Hrvatsku. U tome smislu dobio sam od njega i posebnu preporuku, koju prenesoh preko granice ušivenu ispod podstave moga kaputa... Zahvaljujući tome, dobio sam sobu u Francuskom institutu a uz manju odštetu. U obližnjoj crkvi sv Katarine Sienske, prisustvujući jednoj Mladoj Misi, bio sam pretstavljen *J. Maritainu,* filozofu i ambasadoru kod Sv. Stolice. U razgovoru, on mi reče:

—Idejno izagnanstvo je teške, ali i providnosne naravi. Jer, nije lako otrgnuti se od svoje obitelji i ljubljene domovine. Nu, u tom skoku u valovlje svjetskih prilika imade i nešto providnosno. Izbačeni smo iz organizacijskih okvira, te osjećamo kako nas nevidljiva ruka Providnosti vodi kroz klance jadikovce prema višim shvaćanjima životnoga poslanja.

K tome, za Hrvatsku se je malo znalo u svijetu, pa je sada svaki njen idejni prognanik postao ambasadorom njenih pravednih težnji. Neka Vas ne pritište činjenica, da ostaste bez državljanstva, jer Vam ni jedna država ne može oduzeti pravo na građanstvo neba. Najzad, spoznat ćete i to, da kraj raznih materijalističkih internacionala postoji i internacionala duhovno opredijeljenih ljudi.

Jednoga pak dana, baš kad sam izlazio iz Instituta, francuski me redovnici upoznaše s *kardinalom Suhardom,* nadbiskupom Pariza, a čije sam poslanice upravo «gutao». Prilikom toga susreta, Kardinal je ustvrdio, da mu je slučaj nadbiskupa Stepinca dobro poznat i da suosjeća s patnjama hrvatskoga naroda. Uostalom, on se dobro sjeća, kako su se francuski komunisti krvavo i sustavno osvetili svojim političkim protivnicima, kad su nakon rata zavladali u nekim predjelima njegove domovine. Uistinu, materijalizam, bilo osobne ili kolektivne naravi, najveći je protivnik pravoga napretka i potpunije sreće lutajućega čovječanstva, —završio je svoj nagovor francuski Nadpastir.

Kasnije, došao je u isti Institutut i *dr. Josip Torbar,* narodni zastupnik i bivši ministar, a iz redova Hrvatske Seljačke Stranke. On se je sa svoja dva sina smjestio u prvom katu, odmah ispod moje sobe. Ja sam ih na ulici često susretao, kad su izlazili iz neke pekarnice noseći ispod ruke dugačke «štruce» kruha. Učinili su mi se uslijed njihova visoka rasta, kao tri jablana. Inače, žalio sam te odrasle «dečke», jer ostadoše bez majke, koju im je u izvjesnoj mjeri zamjenjivala njena sestra, gospođa Pernar. S njihovim ocem, koji je na prvi pogled odavao dojam samotara, uskoro sam uspostavio prisniju vezu tako, da mi je znao doći na vrata, a s riječima: —Susjede, hoćemo li na šetnju?» Ovo me je začudilo, jer se je u Zagrebu pripovijedalo o samotarskim šetnjama dvaju užih zemljaka iz jastrebarskog kotara: odvjetnika Dr. J. Torbara i kanonika J. Pe-

nića, oba visoka stasa i dugog koraka. Oni bi dnevno polazili u isto vrijeme na odulju šetnju, ali iz suprotnih točaka, pa bi se «križali» na Cmroku. I, nakon pozdrava ispričali bi međusobno posebne novosti, te bi dovršili šetnju, nu svaki u svom posebnom pravcu. Mi bismo, međutim, zajedno posjećivali Vatikan, predavanja, skupštine, muzeje i knjižnice. Tom mi je prilikom dr Torbar ispričao razne zgode iz svoga života: besplatni boravak u Nadbiskupskom konviktu u Požegi, u kome su se đaci obvezali, da će onda kad postanu materijalno neovisni, plaćati boravak siromašnih gimnazijalaca u tom zavodu; spomenuo je i dvostruko «zanimanje» tokom prvoga rata, kad je istodobno bio časnik i sveučilištarac, te početnu suradnju u hrvatskom seljačkom pokretu. Upitao bi me i za moj životni razvoj te za stečena iskustva. Tada me je međutim, opomenuo: —«Znate, Mostovče, u životu se čovjek nužno susreće s raznim vrstama ljudi, pa je kadkada upravo prisiljen i surađivati s onima, kojima bi najradije okrenuo leđa. Vi ste izgrađen i pošten čovjek, koji je nekim čudom očuvao živu glavu. Nu ubuduće, nemojte širem krugu otkrivati Vaše posljednje karte, pa će i domovina imati od Vas više koristi. Ostajte u duši iskren, jer je to lijepa osebina, ali budite oprezniji prema onima koji ne zaslužuju Vaše povjerenje.» Naravski, da smo tokom naših susreta dodirnuli i politiku. Njega je posebno iznenadio brzi svršetak pregovora između Dr Mačeka, s jedne, i kneza Pavla i Cvetkovića, s druge strane. Tako ga je jedne večeri upitao Dr Maček, imade li kaput «sa repima», jer će sutradan postati ministrom, pa će stoga morati poći u Brdo radi polaganja prisege. Kad je stigao u Knežev dvorac, začudilo ga što nije dobio obećani položaj ministra prosvjete, već pošta, što je u zadnji čas uskočio u vladu i Boža Maksimović zvani «kundak», i to kao pouzdanik Dvora, pa najzad i to, što banom Hrvatske nije postao ing. A. Košutić, već «novo-pečeni» HSSovac Dr I. Šubašić. Zapitao sam ga, nije li tada pomislio na to, da bi velik dio izbornika mogao otkazati povjerenje HSSu, nezadovoljan krnjim granicama Banovine, koje nisu obuhvatile naše muslimanske Hrvate, nezadovoljan također ograničenim ovlastima datim banovinskoj vlasti, te premalom utjecaju Hrvata na tok opće-državnih poslova.

On mi je na ovo odgovorio slijedeće: «Mi smo htjeli izrabiti napete vanjske prilike i prolaznu vlast kneza Pavla, kako bismo osigurali autonomiju makar i okrnjene Hrvatske, jer je bilo bolje imati vrapca u džepu, nego goluba na grani. Uostalom, ovlasti Banovine bile su veće od onih, koje je nekoć uživala kraljevina Hrvatska na temelju hrvatsko-madžarskog sporazuma iz god. 1868. Ali, namjera je HSSSa bila poći i korak dalje, pa, naime, postići tokom rata, a bez međusobnoga prolijevanja krvi, za Hrvatsku sličan položaj kakav je nekoć imala Madžarska u Podunavskoj monarhiji. Nu, i za taj slučaj bile su predviđene dvije nadopune: razmjerni utjecaj Banovine na vanjsku politiku s pravom otvaranja posebnih konzulata ili poslanstava (primjer Bavarske), gdje to hrvatska vlada bude smatrala nužnim, ustrojstvo hrvatskoga domobranstva, koje bi koordiniralo svoju djelatnost sa zajedničkim glavnim stožerom. Što se pak tiče hrvatskih granica, bilo je zamišljeno već u prvom nacrtu, da one obuhvate

i Vrbasku banovinu, a što je u zadnji čas spriječio ministar Dvora Antić sa svojom klikom». «Zanimljivo, —još mi je nadodao— da mu je kasnije nekom prilikom predsj. vlade Cvetković izjavio: «Što se mene tiče, ja bih vam dao i granicu na samoj Drini, samo kad bi za sva vremena prestala ta međusobna natezanja.» Međutim granično pitanje trebalo je biti riješeno putem plebiscita, a tokom općega preuređenja čitave države. U tome slučaju vodstvo HSSa je bilo uvjereno, da će muslimanski Hrvati sebi osvjetlati lica, te listom glasati za uključenje u zajedničku hrvatsku domovinu», iznese mi dr. Torbar, da onda nastavi:

«Sve bi se ovo više ili manje i ostvarilo, da se je mogla očuvati nesvrstanost (neutralnost) ondašnje državne zajednice. Jer, iako se je morao potpisati pakt sa silama Osovine, on nije predviđao neku vojničku suradnju, pa niti prolaz njemačkih trupa kroz državno područje. Beogradski puč spriječio je mirno rješenje hrvatsko-srpskog pitanja, a k tome je potvrdio činjenicu, da su odlučni čimbenici srpskoga javnog života spremni i na samoubilački čin, kad je u pitanju njihova samovlada.

Naravski, da je kod nekih i novac zapadne tajne službe bio od presudnoga utjecaja, a što opet dokazuje, u kojoj je mjeri korupcija postala sastavnim dijelom značaja jednoga dijela srpskoga vodstva» —završio je svoja izlaganja dr. Torbar.

—Pa ako je tome tako, upitah dr Torbara — čemu su onda predstavnici HSSa ušli najprije u prevratničku, a zatim i u izbjegličku vladu?

On mi je na to odgovorio:

«Simović i njegova grupa pobojali su se odjednom što će reći Njemačka i Italija u vezi beogradskih manifestacija, pa kao dokaz vjernosti potpisanom paktu htjedoše, eto, zadržati Hrvate u zajedničkoj vladi. Mi smo pak namjeravali očuvanjem zbiljske nesvrstanosti države proširiti ovlasti Banovine. I, kad je Simović pristao na osamostaljenje hrvatskoga oružništva pod zapovjedništvom generala Tartaglie, uđosmo u prevratničku vladu, koja je naskoro morala napustiti državno područje, čime je dobila izbjegličko obilježje. *Računali smo i s time, da će se rat produžiti, a u tom slučaju, kako Hitler nije izradio neki konkretni i vjerodostojan plan o ustrojstvu nove Europe* —a na temelju ravnopravne suradnje njenih naroda—, *nije bilo vjerojatno, da će biti konačnim pobjednikom.* Tà on je uvukao Njemačku u rat protiv vjerske velesile —kršćanstva, protiv internacionalnoga židovstva, utemeljenoga na financijskoj svemoći i političkom utjecaju; protiv slavenskih naroda, kao što su Česi, Poljaci, Ukrajinci i Rusi; protiv zapadno-demokratskih sila s visoko razvijenom industrijom i s ogromnim područjima, koji su omogućili primjenu najširih strateških pothvata; protiv komunistitčkog Sovjetskog Saveza, koji je tokom rata vješto isticao svoje nacionalno poslanje.

U to presudno doba htjeli smo, da budućim pobjednicima hrvatski problem bude predočen po hrvatskim ministrima, a da Zapadni saveznici izvrše pritisak na srpski dio vlade, kako bi se između Srbije i Hrvatske uspostavila granica na temelju 70 % nacionalnoga opredjeljenja stanovništva. Ali srpski su izbjeglički političari i časnici nastavili međusobnim

svađama, a u zemlji dadoše vlast veliko-Srbinu Draži Mihajloviću, koji je potpirivao ustanak pravoslavne manjine protiv hrvatske 75 % većine. Posljedica je bila, da je izbjeglička vlada izgubila ugled u očima velikih Saveznika, te je njihova propaganda počela isticati važnost do tada nepoznatoga Tita, prikazujući ga kao borca za oslobođenje svih južnoslavenskih naroda. Obistinila se je u tome slučaju poslovica: dok se dva tuku, treći se smije. U domovini u posljednji čas htjelo se je pučem Lorkovića, Vokića i Farolfija spasiti državu Hrvatsku, nu, začetnici puča, bili su postrijeljani...»

Nato se dr Torbar obrati meni s pitanjem:

«Vi ste nedavno stigli, pa mi recite, kako ljudi u domovini procjenjuju te događaje?» Odgovorih: «Eto, jedan dio mojih znanaca misli, da je 1941. Dr. Maček —kao izabrani predstavnik hrvatskoga naroda —morao prihvatiti ponuđeno vodstvo Države i tako igrati na dvije karte (Dr Krnjević u Londonu). Time je mogao spriječiti pobunu pravoslavne manjine, zaposjednuće pojedinih područja po osovinskim trupama, krvavo uništenje hrvatskih vojnika kod Bleiburga, a i omogućiti iskrcavanje Saveznika na hrvatskoj obali. Prema njima, Predsjednik je oklijevao u jednom sudbonosnom času, a to danas teško plaća cijeli hrvatski narod.»

Nakon toga razgovora zajedničke su šetnje izostale kroz nekoliko dana. Međutim, nakon stanovitog vremena pokucao je dr. Torbar opet na moja vrata, ponovivši već ustaljenu rečenicu: «Susjede, hoćemo li na šetnju?», te je odmah i nastavio: «Znate, svatko ima o minulim događajima svoje mišljenje, a politika je takova igra, da su iznenađenja uvijek moguća. Uostalom, kada hrvatski odgovorni čimbenici objave svoje uspomene, onda će i naša javnost bolje saznati što se je u tako burnim vremenima moglo učiniti i kakve su nam zapreke bile na putu.»

Rektor Hrvatskoga zavoda Sv Jeronima Mgr. J. Magjerec bio je čovjek ustaljenoga tjelesnoga i duhovnog ravnovjesja. Zato ga i nisu mogle pokolebati razne katoličke i političke struje. Iako ga je po koji «duhovni ubod» i duboko upekao, on je slijedio po svojoj savjesti izabrani pravac. Od svojih roditelja naslijedio je hladno rasuđivanje materijalnih prilika, pa je uspio izgraditi novu zavodsku zgradu suvremenih razmjera i oblika. Sreća je htjela, da me je Rektor osobno poznavao, a i cijenio zbog moga dugogodišnjega organizacijskog djelovanja. Stoga me je i lijepo primio, ohrabivši me u odluci, da nastavim sveučilišne nauke. Obećao mi je i povremenu pomoć iz posebnoga američkog fonda (Mgra J. A. Stipanovića). Tako mi je kroz stanovito vrijeme bio osiguran topli objed, dok bi za večeru kupovao grožđe i drugo voće. Silom prilika Sv. Jeronim je postao i naše hrvatsko «zborište». Tu se je na veliko raspravljalo. Većina se je nadala skorom povratku u ostavljenu domovinu. I, kad je jednu skupinu htio u tom pogledu «ohladiti» jedan ruski izbjeglica rekavši: «U izbjeglištu bit će vam najteže prvih 10 godina», htjedoše ga naši momci istući.

Ja sam, međutim, redovito posjećivao predavanja na Gregoriani (filozofija), Istočnom institutu (ruski), Lateranu (novinarstvo) te na «Università di Roma» (opće pravo sa specijalizacijom poredbenih ustava). Kako bi što temeljitije obradio moju doktorsku radnju, to sam već tokom prikupljanja potrebne građe stavio na papir izvjesne misli o budućem hrvatskom ustavu, pa taj nacrt predao nekim pojedincima.Kako je naslov republike postao u neku ruku istovjetan s komunističkom diktaturom, to su neki predložili —a s njima se je složio i *prof Sakač*— da se država nazove tisućljetnim imenom *kraljevina Hrvatska,* ali s izbornim banom na čelu. Velik je dio čitalaca bio za podjelu Sabora na Donji dom i, stručni, Gornji dom, kao i zato, da kandidati za Sabor te županijske skupštine moraju temeljito poznavati narav i djelovanje tih tijela, bilo putem školske ili naknadne priprave (usmeni i pismeni besplatni tečajevi). Svidjela im se i misao, da dio središnjih ustanova bude smješten u Banjaluci, a da voditelji različitih javnih organa godišnje prolaze kroz upravne tečajeve, da bi se na taj način upoznali s općim tokom državnih poslova, te najsuvremenijim promjenama u njihovoj posebnoj struci. Bivši rektor Hrvatskog sveučilista *ing. S. Horvat* istaknuo je potrebu općega ekonomskog plana s time, da se putem pogodnih zajmova omogući privatna inicijativa, a i ojača ekonomska podloga javnih ustanova. On je posebno predložio, da bi se industrije smjestile usred seljačkih posjeda, čime bi se spriječio nenaravni porast gradskoga pučanstva, a stvorio *tip seljaka-radnika,* koji bi za slučaj možebitnih kriza bio dvostruko osiguran. Međutim, kad sam u vezi vanjsko-političkoga državnog razvoja spomenuo dvije mogućnosti: potpunoga hrvatskog vrhovništva, ili, po ugledu susjeda, samovoljno odricanje jednoga dijela vrhovništva u korist moćne konfederacije, *prof Salih Baljić* se je tome prijedlogu energično usprotivio. Nar. zastupnik *I. Pernar* je na ovo primijetio: «Pa male države Austrija i Madžarska imale su putem podunavske monarhije veliku riječ u svjetskoj politici, a da je nekoć došlo do konfederacije južno-slavenskih država, ona bi bila nalik harmonici: Slovenci i Hrvati pritiskali bi s jedne, a Bugari s druge strane, te bi Srbi morali plesati jednakopravni ples. Tà u konfederaciji središnja vlast ne može se nametnuti pojedinoj državi-članici, budući se opći poslovi vode dogovorno!»

Slični plodni razgovori bili su, međutim, prekinuti uslijed uzbudljivih vijesti o progonima i ubijanju izbjegličkih Hrvata. Jednoga dana, kad sam pred jeronimskom zgradom šetao s prijateljima Eterovićem i Uvanovićem, najednom se pred nama pojavi *pjesnik Vinko Nikolić.*

Došao nam je iznenada, jer je po nekim vijestima trebao biti odveden u jedan od najstrožih britanskih zatvora, pa smo ga već bili «oplakali». Stoga smo ga i posebnim veseljem zagrlili, jer se je uspio spasiti iskočivši iz jurećega vlaka. I njega je ovaj susret duboko obradovao. Nakon «lova» u Fermu, progoni se nastaviše i u samom Rimu. Tako je jedne večeri Jeronimski zavod bio opkoljen, a neki su od izlazećih Hrvata stavljeni u zatvor i onda —prema preporuci bivšega konzularnoga činovnika u Zagrebu Clissolda— predani jugoslavenskim komunistima. Ja sam te noći

ostao u Zavodu, da bi ga drugoga jutra križom napustio... Tamo je te noći prenoćio i Nikolić, tako se ponovno spasio.

1. veljače 1946. stigoh ponovno u «Jeronim», gdje me je uskoro don *Mate Luketa* pozvao u svoju sobu. Primijetio sam neobičnu tugu na njegovu licu i neki posebni drhtaj u njegovu glasu. I, kad je zatvorio vrata, saopćio mi je jednu od najpotresnijih vijesti u zadnjih 24 godine: «Milivoje, ostasmo siročad, jer nas je dr *Ivo Protulipac zauvijek ostavio*» bile su njegove prve riječi, pa onda je nastavio: «Eto, ubiše ga usred bijela dana, na pločniku Trsta.» Spontano se zagrlismo. On, predstavnik Crkve, a ja «civila», jer smo se unutar omladinskih gibanja osjećali kao članovi jedne složne obitelji. On iz južne, a ja iz sjeverne Hrvatske, bili smo zbratimljeni zahvaljujući velikom Pokojniku. Zašutjeli smo, riječi su nam zastale u grlu, a suze se pojaviše u očima. Osjećali smo obojica težinu rastanka od onoga, koji je snažnim riječima isticao sudbonosno poslanje omladine u izgradnji suvremene Hrvatske, a čija je djelatnost imala opće-hrvatski, opće-kršćanski i opće-ljudski značaj. Dà, bio je to čovjek, koga u neku ruku «obožavah» u prvim danima mladenačkoga života, kome ostah vjeran kroz sve klance jadikovce idejnih gibanja, usko s njime surađujući u Orlu, Križarima i Junaku. A njegovo je vrijeme upravo sada došlo, jer je trebao nakon iskustava sjediniti najstvaralačkije snage, pa označiti nove puteve obnove hrvatskog čovjeka, bez koje nema ni prave obnove javnih ustanova. Duboko potresen, oprostih se od don Mate, pa odoh u Francuski institut. Povukao sam se u svoju sobu, te u želji opterećenja uzburkane duše upisah u svoj «Dnevnik» slijedeće:

«Dragi naš Ivo! U ime svih nas, koji smo Te poznavali i slijedili, a koji smo sada rastepeni ostavši bilo na domaćim ognjištima, nalazeći se u diktatorskim zatvorima Savezničkim logorima ili pak u obijanju tuđih pravoga, u ime i onih, koji potičući iz naših redova časno odoše svome najvišem Uzoru, neka Ti je velika hvala. Ti si nam bio i ostao živi primjer prekaljenoga borca. Mogli smo ući u Tvoj odvjetnički ured u svako doba. Branio si pred sudovima prava obespravljenih, a posebno djece, koja ostaše bez roditelja. Tvoje večeri i Tvoji su blagdani bili posvećeni omladini iz seljačkih, radničkih, građanskih i studentskih krugova. Svugdje Te je bilo i na vlastiti trošak znao si «projuriti» kroz sve hrvatske krajeve. Da okupljaš, zanosiš i usmjeruješ ne samo omladinu već i široke slojeve. Sve to u cilju kako bi nam narod bio sposoban ne samo zadobiti već i izgraditi Slobodu. Zato su Te i svugdje poznavali i voljeli. Jer stisak ruke, živa riječ i bljesak oka ipak je nešto drugo, nego pisana riječ. Tà previše je bilo školovanih ljudi, koji su se zatvorili u posebne krugove, izbjegavajući dodir sa širim slojevima. A ipak su ti slojevi čuvari vjekovne predaje i stoga se bez njih ne mogu ostvariti veliki ciljevi. Ne samo tuđinska već i narodna vlast strpale su Te u zatvor i skoro si otišao na drugi svijet. Jer za Tebe država nije bila neko božanstvo i prćija jedne skupine, već sredstvo općega blagostanja i vlasništvo čitavoga naroda. Crvene nametnike smetala je Tvoja prošlost, istančano poznavanje ljudi i zamašna organizacijska sposobnost. I zato su Te uništili: kuglom iz šutećega revolvera. Nu, hrvatski narod unio Te je u časnu listu narodnih mučenika».

Nakon svečanoga *«Requiema»*, kome su uz brojne Hrvate, na čelu s narodnim zastupnicima dr. Torbarom, dr. Pernarom, dr. Majcenom, Budimirovićem i dr Reberskim, prisustvovali izaslanici Slovenaca s ministrom dr Krekom, te predstavnici talijanske Katoličke Akcije i podjarmljenih naroda, sastala se je jedna skupina Protulipčevih užih suradnika. Prof L. predložio je, neka bi se zakleli, pa izvršili nad ubojicama umrloga Vođe primjerenu osvetu. Mi drugi prihvatili smo taj prijedlog, ali s time, da naša osveta bude duhovne naravi, dakle u skladu s djelovanjem dragoga Pokojnika. Obvezali smo se, da ćemo tokom prisilnoga izbivanja iz domovine obogatiti naše dosadanje spoznaje, steći što više organizacijskih iskustava, te biti povezujućim čimbenikom zdravih hrvatskih i međunarodnih strujanja. Složili smo se i u tome, da nitko od nas ne može biti dostojnim nasljednikom poginuloga. Taj će se pojaviti u samoj domovini u neposrednom hrvanju s pomahnitalim razaračima djedovske baštine.

Ne dugo nakon toga hrvatski idejni izbjeglice stadoše napuštati nesigurnu Italiju. Tako sam i ja otputovao iz Rima.

BAZILIKA SV. PETRA U RIMU: *Pogled na trg.*

U POTRAZI I BORBI ZA HRVATSKU DJECU

METOD KELAVA

DANA 23. kolovoza 1975. navršila se dvogodišnjica smrti o. dr. fra Dominika Mandića, koji je u svojstvu generalnog definitora slavenskih Provincija, i kao ekonom Franjevačkog reda osnovao 1946. u Grottammare u Italiji franjevačko sjemenište za svoju hercegovačku Provinciju. S tim je Mandićevim pothvatom donekle povezan i pisac ovoga članka, stoga ću to ovdje iznijeti, Mandiću u spomen.[1]

Na vruću molbu o. Mandića, da se spasi pothvat osnivanja sjemeništa, te opskrbljen posebnom punomoći Reda u kojoj stoji: franjevački Red osniva sjemenište u Italiji, osigurava stan, hranu i školovanje svojim kandidatima, te donositelja ovlašćuje, da u Austriji u tu svrhu sakuplja hrvatsku djecu i prevede ih u Italiju. Savezničkim vlastima se stavlja na srce, da mu u tom pothvatu budu pri ruci...

Koncem studenog 1946. već sam u Austriji. Dobivši informacije o raznim logorima s hrvatskom djecom, najprije sam posjetio mjestance Ramsau u engleskoj zoni, gdje je u jednoj dosta velikoj kući živjelo oko 45 hrvatskih dječaka, pod vodstvom dviju časnih sestara i jednoga profesora za hrvatske predmete, dok su dječaci inače pohađali austrijsku školu u mjestu.[2]

Među dječacima bilo je dosta interesa za odlazak u Italiju. U prvom susretu s njima —nakon što sam im potanko objasnio mogućnosti školovanja kao franjevačkih kandidata— javilo ih se je petnaestak. Bilo je nade, nakon ozbiljnog promišljanja, da bi ih se i više javilo. No kao

[1] Polovicom listopada 1946. o. Mandić poslao je već pokojnog o. fra Bernardina Bilodjerića, da iz Austrije prevede znatan broj hrvatskih dječaka za sjemenište u osnutku. O. Bilodjerić zadržao se je u Austriji 10-15 dana, te razočaran poteškoćama i strahom od izručenja povratio se je u Rim, te podnio o. Mandiću svoj izvještaj...

[2] Zavod je u Zagrebu nosio naslov: «Sirotište Poglavnika dr. Ante Pavelića». Bila su to uglavnom djeca palih hrvatskih boraca, koja su par mjeseci prije završetka rata prebačena iz Zagreba u Austriju. Dobivala su pomoć s raznih strana i od raznih ustanova, a najveća briga pala je na dvije časne sestre.

teška mora mučila je upravu zavoda kao i djecu strah i misao od izručenja. Već par mjeseci uporno kruži vijest po Austriji, da su engleske vlasti odlučile likvidirati zavod, a djecu predati jug. vlastima. Ta je misao bila posebno aktuelna u času moga dolaska. Uza sve to, jer sam znao, da je nemoguće bilo koje dijete izdvojiti iz skupine, te da je jedino na legalan način moguć odlazak u Italiju —prijavio sam se engleskim vlastima. Određen je dan sastanka u Ramsau, a Englezi su za tu zgodu pozvali i jug. predstavnike.

Najprije je vođen razgovor između pisca ovih redaka i engleskih predstavnika. Tu sam im pokazao svoje punomoći, pobliže protumačio o čemu se radi, mogućnosti koje se djeci pružaju preko franjevačkog Reda u Italiji, kao i pravo Katoličke Crkve, da traži kandidate za svećenički stalež, nakon što su u ratu i nakon rata toliki hrvatski svećenici stradali. O političkoj i religioznoj situaciji u domovini jasnu im sliku daje proces i osuda nadbiskupa Stepinca, o kojem je još uvijek svjetski tisak obilno pisao, a nijesam im zaboravio spomenuti ni riječi W. Churchilla, engleskog državnika u britanskom parlamentu: *«Ovo je politički proces s namjerom, da se Katolička Crkva u Hrvatskoj odcijepi od Vatikana. Tito je to, uostalom, otvoreno izjavio. Ne treba, naime, zaboraviti, da je otpor ateizmu to jači kad ga se podržava izvana. Sâm proces nema veze s pravdom i on je ustvari nasilje nad pravdom. Titov se režim ne brine o pravdi. Mučeništvo nadbiskupa Stepinca bit će potpuno, ako se osuda primi i izvrši. Dao Bog da Nadbiskup izdrži dušom i tijelom sve patnje i iskušenja, da bi kršćanstvo moglo pobijediti, zahvaljujući njegovoj hrabrosti».*[3]

Engleske su vlasti naoko pomnjivo saslušale moja izlaganja, ali nijesu dale obećanja, da će djecu pustiti u Italiju. Nabrojili su par uvjeta, iz kojih je bilo prilično jasno, da ih je vrlo teško ili nemoguće ispuniti, kao: treba pronaći roditelje ili barem rodbinu djece, da dadu pismeni pristanak za odlazak djece u Italiju, a roditelji i bliža rodbina ili su već mrtvi, ili ako žive, na dohvat su pritiska komunističkih vlasti, te se ne bi usudili dati takvu izjavu... Spomenuli su mi Englezi i problem s jug. vlastima, koje traže repatriaciju djece. Tu su, naime, čekala dvojica predstavnika jug. vlasti na rezultat naših razgovora. Na koncu sam engleskim vlastima dodao: nitko od djece ne želi biti vraćen u domovinu!

Poslije naših razgovora Englezi su primili jug. predstavnike, iznijeli im mogućnosti, koje djeci nudi franjevački Red, potanko ih informirali

[3] Vrlo je važna izjava S. Breier-a, predstavnika «Američkog židovskog komiteta»: «Ovaj je visoki crkveni dostojanstvenik bio optužen zbog kolaboracije s nacistima. Mi Židovi to poričemo. Znademo iz niegove prošlosti od 1934., da je bio iskreni prijatelj Židova, koje su Hitler i njegovi plaćenici uništavali. On je bio jedan od vrlo rijetkih ljudi u Europi, koji je ustao protiv nacističke tiranije onda, kad je bilo opasno i teško po njega, da tako postupa. Ovaj čovjek koji je danas žrtva sramotnog procesa, tijekom cijelog nacističkog režima ustajao je otvoreno i neustrašivo protiv strašnih Nünberških zakona, a njegova oporba protiv nacističkog terorizma nije nikada popustila. On je također podizao glas protiv zloglasnog sustava žutih znakova..., tvrdeći da to vrijeđa ljudsko dostojanstvo, te se njemu pripisuje u zaslugu, da je taj sustav u Hrvatskoj bio napušten».

o svemu što sam im rekao, posebno gledom na položaj Katoličke Crkve i na proces i osudu nadbiskupa Stepinca, a jer su Englezi razgovarali i s nekim od dječaka, vidjeli su i njihovo raspoloženje i odbijanje svakog povratka u domovinu...

Sve to naoko diplomatiziranje nije ništa pomoglo. Englezi su već bili odlučili djecu izručiti, a zahtjev jug. predstavnika bio je u tom smislu jasan. Evo na koji se je način to zbilo.

U psihozi straha od izručenja djeca su trajno živjela. Kad bi se putem prema Ramsau pojavio kakav vojnički kamion ili džip, mnoga bi se djeca razbježala ili posakrivala. Tako se je dogodilo i nakon Božića 1946., kad su djeca opazila nekoliko sumnjivih vojničkih kola, kako idu prema Domu. Njihov instinkt nije ih prevario: bile su to engleske vlasti, koje su kamionima došle po djecu. Kao po nekom migu, iako je bilo dosta hladno i mnogo snijega, djeca su se kojekuda po selu razbježala, u nadi, da će ih Englezi pustiti na miru. Da li je tko na to nagovorio djecu, teško je reći, ali djeca su se u svojim očekivanjima prevarila. Engleske vlasti su kroz puna dva dana —pače i uz pomoć mjesnog austrijskog redarstva— djecu tražile po skrovištima i seljačkim kućama i odvodile ih na sigurno mjesto.

Časnih je sestara i profesora nestalo od straha pred engleskim vlastima. I ja sam se našao u neposrednoj blizini, ali se nikud nijesam makao. Mislio sam: lojalno sam razgovarao i pregovarao s Englezima, pokazao svoje dokumente i punomoć iz Rima, iznio čitav slučaj i zamolio za legalan izlaz djece. I ne samo djece-kandidata iz Ramsau, nego i druge hrvatske djece, koja su bila po logorima ili privatno kod svojih roditelja. Da sam se bilo kuda udaljio, posebno da sam prešao u američku zonu, bio sam svjestan, da bih bio okrivljen kako stojim iza bijega djece, a time bih onemogućio čitavi pothvat i ugrozio osobnu slobodu. Napokon —mislio sam u sebi— ili ću dobiti izlaz barem za jedan dio djece, ili dobiti formalnu odbijenicu, ili će nešto drugo protiv mene poduzeti, kako bi se opravdalo izručivanje djece iz Ramsau, te zabrana odlaska drugoj djeci.

S takvim mislima dočekao sam engleske vlasti. Odmah mi je rečeno, da se za dva tri dana ne smijem nikuda kretati, da sam njihov gost, dok se stvar bijega djece ne ispita.

U tri navrata me je saslušao na njemačkom jeziku posebni engleski obavještajac. Koji put i do tri sata. Svaki put je imao pred sobom moje dokumente: propusnicu iz Italije, punomoć franjevačkog Reda, moj rimski Indeks, te još neke manje važne papire. Dok me ispitivao, češće me je fiksirao u lice, trajno vrtio i okretao dokumente, zanimao se za svaki detalj života, gdje sam svršio filozofiju i teologiju, da li sam služio jug. vojsku i gdje, gdje sam bio za vrijeme rata i nakon toga, zašto sam napustio domovinu, odkuda znam talijanski i njemački i toliko sličnih pitanja. Po načinu i sadržaju istrage nijesam se mogao oteti dojmu, da me preslušava ili bivši katolički svećenik ili posebni agent, koji se je specijalizirao za istrage svećenika.

Prije početka istrage odmah sam naglasio: u pitanju pojedinih datuma

—jer nemam najboljega pamćenja— pridržavam si pravo, da pokoji nevažni datum izmijenim ili korigiram, ali u bitnim točkama čitavi moj tok života uvijek će glasiti jednako, jer se nemam čega bojati ili što kriti. To mi je dobro došlo, jer je agent u par navrata pokušao sad od početka, sada iz sredine, a koji put i od moga prijelaza austrijske granice, da mu opišem sva mjesta boravka i područje djelovanja. Hrvatske putnice, s kojom sam prešao austrijsku granicu, nijesam imao kod sebe nego u Rimu, jer sam iz Italije došao posebnom propusnicom.

Kako mu nije uspjelo ništa ilegalno otkriti,[4] nakon dva dana mogao sam napustiti Ramsau.[5] U međuvremenu djeca su bila pohvatana i prebačena u posebni logor kod Leobena, odakle su prvom polovicom siječnja 1947. predana jug. vlastima. Moj pokušaj 7. siječnja 1947., da ih nakon 17 sati vožnje do Leobena, vidim i s njima se oprostim, ostao je bez uspjeha. Engleske su mi vlasti u Leobenu rekle, da trebaju tražiti posebnu dozvolu za posjet djeci, da im ostavim adresu, te da će mi naknadno javiti. Ja sam im dao adresu jedne hrvatske obitelji u Leobenu, kazao joj gdje ću se nalaziti za slučaj, da mi engleske vlasti pošalju poruku. Baš uvečer istoga dana dođoše dva policajca na spomenutu adresu. Kako me još nije bilo kod te hrvatske obitelji, ova me je diskretno obavijestila o dolasku policajaca i savjetovala mi što prije napustiti englesku zonu, jer je dobila dojam, da su došli da me uhite. Iste večeri kasno u noć napustio sam englesku zonu i više se u nju nijesam vraćao...

DODIR S AMERIKANCIMA

Dok se je to sve odvijalo u engleskoj zoni, u par navrata sam već bio kod Amerikanaca u Linzu i protumačio im razlog svoga posjeta. Prijem je bio prijateljski, te obećanje —dakako, uz neke uvjete— pozitivno: treba sastaviti listu djece s godinom rođenja, pristanak roditelja, u kojemu logoru ili na kojoj privatnoj adresi žive i slično. Kad to bude gotovo, treba poći u Beč na njihovu komandu, te joj pobliže stvar objasniti. Daju mi odmah ovlast, da se mogu slobodno kretati i po logorima tražiti djecu.

Američko stanovište istakao sam i engleskim vlastima kod svojih susreta s njima, ali se Englezi nijesu na to obazirali. Ni nakon izručenja djece iz Ramsau Amerikanci ne mijenjaju svoga stanovišta, iako se javno po Austriji govorilo, da su im Englezi sugerirali, da ne puštaju djecu u Italiju.

No poteškoća je i u američkoj zoni bilo na pretek: zastrašivanja,

[4] Austrijski župnik vlč. Antun Lehner u Steinbachu na Attersee, kod kojega sam prije proveo 10 mjeseci, saopćio mi je, da su se engleske vlasti interesirale kod austrijskih i američkih vlasti za vrijeme istrage, da li sam na kojoj jugoslavenskoj listi. Da sam po nesreći bio, Bog zna kako bih bio prošao...

[5] Dok sam bio kroz ta dva dana na «prijateljskom gostovanju» kod engleskih vlasti, moji su svi dokumenti bili kod njih. Mogao sam izlaziti na šetnju, udaljivati se od njih pješice koliko me je volja, a hrana je bila na visini. Znali su me češće upitati, da li mi što treba...

rat živaca, širenje alarmantnih vijesti, kako djeca ne će nikada vidjeti Italije, nego na prevaru biti upućena u Jugoslaviju. Od raznih agenata na mene je vršen takav pritisak, da to nije jednostavno opisati: telefonski nazivi i poruke po raznim župskim kućama i samostanima, gdje sam otsjedao bili su vrlo česti. Tendencija je bila očita: rat živaca i psihoza straha, da odustanem od pothvata i da se vratim u Italiju bez djece. Dapače, kad sam pred Božić 1946. bio na američkoj komandi u Beču —jer tu je trebala pasti konačna odluka— te prolazio kroz golemu zgradu, u kojoj se je komanda nalazila, prije ikakve najave i dodira s nadležnim vlastima čuo sam upadno spominjati svoje ime...

I u Beču je rezultat razgovora bio pozitivan. Upućen sam na američke vlasti u Linzu, a kad sve tamo bude gotovo, oni će izdati dozvolu za odlazak djece u Italiju.

EPIZODA SA SOVJETSKIM DOČASNIKOM

23. 12. 1946. vraćam se iz Beča u američku zonu Austrije. Kao i na dolasku treba proći kroz sovjetsku zonu. Kontrolno mjesto vlaka bilo je na mostu rijeke Inns-a. Osobno sam prošao lako, jer sam imao propusnicu u redu, iako sam bio u franjevačkom habitu. No brzo opazim kako dočasnik kontrolor zapovjednim tonom skida mnoge osobe iz vlaka, jer da nemaju propusnice u redu. Čuo sam gdje tumači, da po najnovijim propisima moraju imati toliko pečata na propusnici. Već ih je bilo van vlaka 50-60 osoba, a broj im trajno raste. Ljudi su očajni. Stvar gledam kao da se mene tiče. Najednom mi padne čudna misao: pokušat ću intervenirati u korist izbačenih kod sovjetskog dočasnika. Lijepo je sa mnom postupao, naklonio se glavom, kao čovjek čini mi se pristupačan. I dok se on vraća kroz dugi vlak, dignem se i pristupim k njemu, zamolim za riječ i počnem na hrvatskom jeziku: «Prekosutra je katolički Božić, a izbačene osobe iz vlaka, ako se vrate u Beč, večeras ni sutra ne će moći srediti papire. Morat će božićevati u Beču, a njihovi kod kuće neće znati što je s njima. Da ne dobiju dojam, da im sovjetska kontrola to čini hotimično, lijepo Vas molim, da im za ovaj put oprostite, i strogo date do znanja, da drugi put moraju imati propusnice u redu...»

Te sam riječi rekao razgovjetno, polako i proračunano na hrvatskom jeziku, i dočasnik me je shvatio, ali nije ništa odgovorio. Smjesta siđe s vlaka i na njemačkom jeziku učini što sam mu sugerirao: «Za ovaj put neka vam je oprošteno, svi ponovno u vlak, a drugi put morate imati papire u redu»!

Mnogi su ostali izvan sebe. Čuli su kako sam s dočasnikom razgovarao njima nepoznatim jezikom. Mislili su, da sam Rus i da sam ruski govorio. Shvatili su, da sam se za njih zauzeo i da je uspjelo. Da mi se oduže, počeše sakupljati novac. Tada se digoh i po prilici na njemačkom im rekoh: —Gospodo, ja nijesam Rus ni ruski pop, kako vidite, ja sam franjevac i hrvatski katolički svećenik. Vidio sam nevolju, u kojoj su se našli mnogi putnici, pa sam sovjetskog kontrolora vlaka zamolio na hrvatskom jeziku —hrvatski i ruski su dva slična slavenska jezika—

da ovaj put radi katoličkog Božića bude velikodušan prema putnicima, i, eto, upalilo je. Sovjetski je dočasnik opozvao svoje naređenje i putnike opet vratio u vlak. Ja mu u vaše i u svoje ime od srca zahvaljujem... Što se tiče novca, hvala vam, ali za me ne trebate ništa sakupljati...!»

Ove su riječi mnogi putnici u vlaku popratili pljeskom. Ponovno sam u američkoj zoni s uputama iz Beča što treba činiti. Počinjem obilaziti logore: St. Marienkirchen, Andorf, Munderfing, St. Martin kod Linza, Asten i neke druge. U Jugoslaviji izlazi list *«Glas Domovine»*, koji verbuje ljude na povratak. List se čita i po logorima, jer ljudi žele znati što se događa kod kuće. Tu ima izjava i pisama onih koji su se već povratili, te vabe i druge na povratak. S druge strane dolaze vijesti preko privatnih kanala, koje govore sasvim protivno od onoga što piše *«Glas Domovine»*. U listu se napadaju hrvatski katolički svećenici: Cecelja, Vrdoljak i Čović , kao oni koji ljude odvraćaju od povratka kući. Ni ja nisam bio pošteđen, jer me «Glas Domovine» savezno s akcijom prikupljanja djece nazivlje «vatikanskim i ustaškim agentom».

S jugoslavenske je strane kao suradnik i neke vrste predstavnik kod američkih vojnih vlasti u Linzu major Sekulić. On aktivno plete svoje mreže, da Amerikanci ne dozvole odlazak djece u Italiju. Vjerojatno je negdje dobio i kakvo obećanje, kad nerijetko javno i samosvjesno izjavljuje: «Prije ću ja —to jest major Sekulić— postati papom, negoli će fratar Kelava odvesti djecu u Italiju!»[6]

U takvoj atmosferi trebalo je raditi i izdržati, obilaziti logore i pojedine obitelji, tumačiti roditeljima o čemu se radi, uvjeravati ih, da djeca ne će biti izručena, pobijati protivnu propagandu, održavati vezu s američkim vlastima i obavještavati ih o akciji, održavati dodir s o. Mandićem u Rimu itd. Neki roditelji, koji su već bili dali pristanak za odlazak djece, odustaju od nakane, dok se drugi naknadno javljaju. Tako je *listu djece* trebalo nekoliko puta mijenjati. Vrijeme je pomalo odmicalo i nada je sve više rasla, da će stvar s Amerikancima uspjeti. Bolje rečeno: da nikome sa strane ne će uspjeti, da američke vlasti pogaze svoju riječ i promijene odluku, i da se ne će ispuniti «proročanstvo» jug. majora Sekulića.

ODLAZAK U ITALIJU

Popis ili lista djece već je bila gotova i predana američkim vlastima na odobrenje i izdavanje zajedničke propusnice. U sve: *59 hrvatske djece*, od toga mislim 14 djevojčica kao kandidatica hrvatskih časnih sestara u Grottaferratta. Zaista, lijep broj, te je njime i o. Mandić bio vrlo zadovoljan, kad sam mu to javio.[7]

---

[6] Majora Sekulića netragom je nestalo iz Austrije 1948., kad je Tito prekinuo sa Staljinom, a Amerikanci došli u jači sukob sa Sovjetima. Neki misle, da je Sekulić opozvan baš radi toga, jer nije uspio spriječiti odlazak djece u Italiju.

[7] Kasnije je iz Italije i s drugih strana stiglo još par kandidata za sjemenište...

Kroz petnaestak dana američke su vlasti konačno odobrile listu. S njima je trebalo utanačiti pojedinosti: grad i kolodvor, dan i sat odlaska vlaka, suhu hranu za djecu i njihovu pratnju (osim potpisanoga, odobrili su za pratnju djeci i hrvatskog svećenika vlč. Petra Buluma).

O svemu je na vrijeme trebalo obavijestiti roditelje i djecu. Dogovoren je dan odlaska: *Linz, 12. 3. 1947., u 10 sati,* glavni kolodvor. Toga je dana u Linzu sve vrvjelo od hrvatskih roditelja i hrvatske djece. S američke strane trebao nas je dočekati putnički vlak, odobrena lista djece, suha hrana, upute, kojih se treba na putu držati. Za to nam je bio dodijeljen poseban američki časnik, koji se je odmah kao takav i predstavio...

Nešto oko 10 sati sve je već bilo gotovo za polazak. Djeca su ulazila i izlazila iz vlaka, pozdravljala se i grlila s roditeljima, pjevala hrvatske pjesme, a američki časnik je dijelio bombone i čokoladu, te sav razdragan ljubio se s hrvatskom djecom. I djeca su njemu istim osjećajima i toplinom uzvraćala, pjevajući mu pjesme u počast.

Vlak se pomalo zatvara. Pjesma se ori, maramice mašu na oproštaj, suze se mnogima vide na licu. U vlaku se opraštam i zahvaljujem američkom časniku na svemu i molim ga, da kod svojih pretpostavljenih bude tumač naših osjećaja i zahvalnosti. Na kraju smo se zagrlili i izljubili. Najednom kao da je nešto zaboravio, klekne u vlaku na koljena, stade mi cjelivati ruku, te na slabom njemačkom izgovori: *«Ja znam, Vi ste Hrvat, ja sam Irac i katolik, dajte mi svoj blagoslov...!»* Udovoljivši njegovoj želji, podigao sam ga, ponovno se zagrlili i izljubili i za uvijek oprostili...

U Italiji smo se samo jednom prekrcavali u drugi vlak, iznosili brojnu prtljagu djece i kovčege, što su ih pojedinci slali svojima u Italiju. Sutradan 13. 3..., oko 14 sati, bili smo na odredištu: Franjevački samostan Grottammare, vlasništvo talijanskih franjevaca, koji je o. Mandić iznajmio i preuredio za sjemenište. Grottammare je na Jadranskom moru, s drugu stranu našega Jadrana, koji izravno gleda prema Hrvatskoj.

U Grottammare je čekao telegram, što ga je o. Mandić uputio na starješinu samostana, o. fra Trpimira Musu, u kojemu mi čestita na uspjehu, zahvaljuje i blagosivlje...

O bilanci franjevačkog sjemeništa u Grottammare nije ovdje riječ, jer nam nedostaju podaci i jer to nije svrha ovoga prikaza. Možda se tko pozvaniji jednom i na to osvrne.

No ideja osnivanja sjemeništa, financiranje i organiziranje rada svakako su u o. Mandiću imali svoga, ako ne jedinog, a ono glavnog pokretača. I to je još jedan dokaz više njegove goleme širine i raznovrsnosti njegovih radnih područja.

23. kolovoza 1975. navršile su se dvije godine od smrti ovog velikog Hrvata, svećenika-redovnika i hrvatskog historiografa. Povodom njegove smrti o. fra Bazilije dr. Pandžić u nekrologu o Pokojniku napisao je slijedeće: «Smrt o. Mandića ostavlja veliku prazninu u hrvatskom javnom

životu, posebno među povjesničarima. Ipak ona ne će izbrisati svijetao lik svećenika-redovnika, uzor marljivog radnika i neslomivi karakter rodoljuba, koji je kroz život očitovao blagopokojni o. Dominik Mandić».[8]

A već pokojni urednik «Danice» fra Ljubo Čuvalo, napisao je o o. Mandiću: «Smrću o. Dominika Mandića hrvatski je narod izgubio jednog zaslužnog sina, franjevački Red jednog od svojih istaknutih članova, hercegovačka franjevačka Provincija jednog od svojih najviđenijih članova od svoga postanka, koji će se ubrajati u red biskupa Kraljevića, biskupa Buconjića, koji su nesebično i neustrašivo radili i pod teškim okolnostima za Boga i svoj potlačeni hrvatski narod...»[9]

I pisac ovih uspomena o borbi za hrvatsku djecu odužuje se ovim prilogom uspomeni velikog pokojnika i odaje priznanje o. Mandiću kao osnivaču hrvatskog franjevačkog sjemeništa u Grottammare.

---

[8] *Hrvatski Katolički Glasnik,* 1973., br. 10. s. 298.
[9] *«Danica»,* od 27. kolovoza 1975.

BILJEŠKA O KARDINALU SPELLMANU I HRVATIMA

KARLO MIRTH

Newyorški kardinal Francis Spellman (1889-1967.) ne samo da se je aktivno zauzimao za zagrebačkog nadbiskupa kardinala Alojzija Stepinca, osuđenog po Titovim vlastima na 16 godina prisilnog rada, nego je nastojao pomoći Katoličku crkvu u Hrvatskoj, a imao je i vrlo mnogo razumijevanja za hrvatsku problematiku uopće. To je išlo do te mjere, da je Spellman pokazao mnogo osobne susretljivosti prema Hrvatima, koji su nakon Drugog svjetskog rata počeli pristizavati u Sjedinjene Države, a među prvima prema Stepinčevom tajniku Stjepanu Lackoviću, koji je poslije postao župnikom hrvatske župe u Lackawanni u državi New York; prema Dr. Vladku Mačeku i Ivanu Meštroviću, koji su stigli u Ameriku 1947., pa i mnogim drugima.

Spellmanov utjecaj bio je tada vrlo velik ne samo u hijerarhiji Katoličke crkve i u američkom javnom životu, nego s obzirom na međunarodni položaj Amerike i u svijetu općenito. Postavši nadbiskupom New Yorka 1939. a kardinalom 1946., Spellman je još više proširio široki krug poznanstava među crkvenim prvacima i produbio međunarodne veze koje je održavao prije tih imenovanja. Stoga nije čudo, da su se predsjednici Franklin D. Roosevelt i Harry Truman u više navrata obraćali na Spellmana i povjeravali mu tokom i poslije rata više važnih zadataka. Spellman je ujedno bio apostolski vikar američkih oružanih snaga, pa je često posjećivao američke vojne jedinice, a pogotovo bi nastojao provesti svaki Božić među američkim vojnicima u kojem od udaljenijih dijelova svijeta.

Ne samo za vrijeme Stepinčevog suđenja, nego i kasnije, za vrijeme zatočenja sve do Stepinčeve smrti, Spellman je u nebrojeno mnogo navrata iskazao svoje duboko poštovanje i divljenje prema hrvatskom Kardinalu. Spellman je među ostalim bio odredio, da se nova, moderno sagrađena katolička gimnazija u White Plains-u nazove imenom Archbishop

Stepinac High School. Reljef sa Stepinčevim likom koji krasi tu školu, kao i Stepinčevu bistu, izradio je Meštrović, pa je na taj način Spellman nastojao upotpuniti simboliku hrvatskog duhovnog doprinosa američkom katolicizmu. Od tog vremena pa do danas prošlo je kroz gimnaziju nadbiskupa Stepinca više tisuća studenata. Ne treba imati iluzija, da će oni znati nešto više o Hrvatskoj, nego đaci drugih sličnih američkih škola, ali ukoliko su nešto saznali, bilo je to prvenstveno po imenu njihove škole. Ime hrvatskog Kardinala (u doba kad je škola podignuta, Stepinac je bio samo nadbiskupom) sastavni je dio njihovog života. Ono je ispisano na njihovim svjedočbama, nosili su ga na svojim uniformama, športskim majicama, emblemima i trofejima, pojavljuje se redovno u novinama na športskim stranicama među rezultatima različitih športskih susreta. Vidio sam ih u više navrata sa svojom glazbom na paradama Dana Sv. Patricka na newyorškoj Petoj aveniji. Svatko tko je prošao kroz «Stepinac High» (koji oni redovno izgovaraju «Stepinak») zanima se i nadalje o radu i uspjesima svoje nekadašnje škole. Neki od tih bivših učenika Stepinčeve gimnazije, koji zauzimlju ugledne položaje u američkom životu, zainteresirali su se tek kasnije malo pobliže o pozadini Stepinčevog slučaja, pa ti znadu o Hrvatskoj nešto više.

Maček mi je rekao u jednom od razgovora, da mu je Spellman bio pri ruci, kad je došao u Ameriku. Znam da je Meštrović redovno obavještavao Spellmana o svemu što bi saznao o Stepincu i posjećivao bi Spellmana svaki puta, kad bi došao u New York. Po povratku iz Hrvatske 2. rujna 1959. rekao mi je, da je tog istog jutra bio posjetiti Spellmana i ispripovjedio mu svoj susret sa Stepincom i razgovor s Titom. Znam slučajno, da je i Dr. Mladen Giunio Zorkin iz Nanaima u Kanadi bio također jedan od Hrvata koji su bili u vezi sa Spellmanom.

U ovoj zabilješci osvrnut ću se posebno na Spellmanov stav povodom dvaju događaja u godini 1960.: smrt kardinala Stepinca i suđenje svećeniku, profesoru Miji Škvorcu u Zagrebu.

Na 30. travnja 1960. poslao sam Spellmanu broj *Croatia Pressa* posvećen kardinalu Stepincu (god. XIV, broj 205-207). Izuzev tri stranice hrvatskog teksta, najveći dio broja (33 stranice) bio je ispunjen dokumentarnim materijalom o Stepincu na engleskom jeziku. Tu je među ostalim bila uključena i Spellmanova izjava od 10. veljače koju je dao povodom Stepinčeve smrti. Prevodim ovdje jedan odlomak iz te izjave:

«Vijest o smrti kardinala Stepinca bit će primljena sa žalošću ovdje, jer narod Amerike prepoznaje u njemu isti onaj duh koji je učinio našu zemlju velikom: duh koji smatra da za slobodu nijedna cijena nije previsoka. Ponosni smo da je newyorška nadbiskupija podigla živi spomenik njegovoj uspomeni u Gimnaziji nadbiskupa Stepinca u White Plains-u, gdje se mladi ljudi podučavaju da cijene i pridržavaju principa za koje je ovaj hrabri čovjek živio i umro. U utorak 23. veljače ja ću tamo odslužiti misu za upokoj njegove plemenite duše.»

Poslavši Spellmanu taj broj *Croatia Pressa*, zahvalio sam mu u svoje ime i ime mojih prijatelja na svemu što je učinio za pokojnog kardinala Stepinca. Posebno sam svratio pažnju Kardinalu na članak «The Last Days of Cardinal Stepinac», napisan na temelju povjerljivog izvještaja krašićkog župnika, koji mi je stigao u New York u ožujku.

U svom pismu od 12. svibnja kardinal Spellman mi se zahvalio što sam uvrstio njegovu izjavu o kardinalu Stepincu u *Croatia Press*. U pismu je ponovno istaknuo, da gimnazija podignuta u Stepinčevu čast je svjedočanstvo svetosti i veličine ovog čovjeka.

Kratko vrijeme nakon toga dobio sam kopiju teksta optužnice Okružnog javnog tužioštva za grad Zagreb od 2. ožujka 1960., podignute protiv svećenika i profesora Mije Škvorca, člana Isusovačkog reda. On je bio optužen zbog «neprijateljskog sadržaja» njegovih propovijedi, održanih u Bazilici Srca Isusova u Palmotićevoj ulici u razdoblju od listopada 1958. do lipnja 1959. Tekst te optužnice bio je toliko providno nategnut, a neke njezine točke su bile apsurdne do smješnosti. Naravno, za optuženog i one u Hrvatskoj bila je to krvava stvarnost. Preveo sam najvažnije dijelove optužnice doslovno na engleski i tekst poslao 25. kolovoza kardinalu Spellmanu. U popratnom pismu sam posebno spomenuo da se O. Škvorc nalazi pred suđenjem i da se iz ovog slučaja i drugih pojava može vidjeti kako su prilike Katoličke crkve u Hrvatskoj i nadalje vrlo teške.

Kardinal mi je odgovorio slijedećim pismom od 29. kolovoza 1960.:

Dear Mr. Mirth:

I thank you very much for your troughtfulness in sending me your report concerning conditions in Croatia, which I shall share with my associates.

With best wishes and kindest regards, I am

Very sincerely yours
F. CARDINAL SPELLMAN
Arcbishop of New York

(Mnogo Vam hvala na Vašoj promišljenosti, što ste mi poslali Vaš izvještaj o prilikama u Hrvatskoj, kojim ću upoznati moje sudrugove. S najboljim željama i uz prijateljske pozdrave, odani Vam...)

Sadržaj optužnice protiv O. Škvorca na engleskom, kao i cijeli hrvatski tekst objavio sam u u *Croatia Pressu* (god. XIV, broj 211-212). Odatle je najveći dio tih podataka prenio katolički tjednik *The Tablet* (Brooklyn) u broju od 1. listopada 1960. na istaknutom mjestu na prvoj stranici pod naslovom «For 'Subversive' Sermons Jesuit Is Indicted By Tito Communists.»

Ove dvije epizode iz 1960. godine neka posluže kao mali prilog građi za jedan zaokruženiji i potpuniji prikaz o kardinalu Spellmanu i Hrvatima i ujedno budu poticaj onima koji bi mogli pružiti ili pribaviti obilnije i važnije podatke za obradu te teme.

CARDINAL'S RESIDENCE
452 MADISON AVENUE
NEW YORK 22

May 12th, 1960

Dear Mr. Mirth:

I thank you very much for your thoughtfulness in including the statement which I made concerning the late Cardinal Stepinac in your publication.

The high school dedicated in the Cardinal's honor is indeed a most moving testimonial to the sanctity and greatness of the man. I know that his soul is now enjoying eternal repose.

With best wishes and kindest regards, I am

Very sincerely yours,

F. Cardinal Spellman
Archbishop of New York

Mr. Karlo J. Mirth,
Croatia Press,
P.O. Box 1767,
Grand Central,
New York 17

FAKSIMIL PISMA KARDINALA SPELLMANA ING. K. MIRTHU

USPOREDBA DVAJU IZDANJA MEŠTROVIĆEVIH *USPOMENA*, EMIGRANTSKOG I DOMOVINSKOG

KRSTO SPALATIN

KNJIŽNICA Hrvatske revije izdala je u Buenos Airesu 1961., još za vrijeme Meštrovićeva života, njegove *Uspomene na političke ljude i događaje.* Kad su Hrvati u domovini bili došli do izvjesnog stupnja slobode, izdala je Matica Hrvatska u Zagrebu 1969. to isto djelo kao jedno od svojih izvanrednih izdanja. Kako su oba izdanja rasprodana, mogla bi ova analiza biti od neke koristi za eventualno treće izdanje.*

Ivan Meštrović je jedna od najznačajnijih političkih ličnosti u hrvatskoj povijesti XX. stoljeća, iako je po zanimanju bio uvijek samo kipar i profesor, a ne političar. Njega su pitali za savjet mnogi istaknuti političari,hrvatski i nehrvatski, osobito u časovima političke krize. Za Prvog svjetskog rata bio je uz Trumbića i Supila najvažniji član Jugoslavenskog odbora. On je uvijek osjećao da u svom narodu, kao običan građanin, ima i svoje poslanje. Upoznao sam se s njime u Rimu za Drugog svjetskog rata; sastali smo se opet u Rimu nakon rata, kad sam bio privatnim instruktorom njegovih dvaju sinova; a u Americi sam ga povremeno posjećivao od 1955. do 1962., kad je bio profesorom na Notre Dame University. Osobito nakon večere znao bi dugo pripovijedati. Uvijek sam imao dojam da mi je htio nešto prenijeti, da ostane među nama mlađima, jer je u svojoj viziji vidio život hrvatskog naroda kroz vjekove.

Već se nekoliko godina zapitkujem: je li Meštrovićeva poruka bila vjerno prenesena u domovinskom izdanju. S druge strane, po znanstvenim kriterijima drugo izdanje preminulog pisca ne smije se razlikovati od

* Napominjemo, da je već prije dr. Stanko Vujica uspoređivao dva izdanja Meštrovićevih «Uspomena», emigrantsko i domovinsko. — Vidi: Stanko M. Vujica, *Kroz izbjegličku prizmu,* München-Barcelona, 1972. Izd. Knjižnice HR, str. 122-125. Vujičina je završna misao, da «zauvijek će se spominjati kulturna sramota, da je knjiga prvi put morala biti tiskana u Hrvatskoj u okrnjenom obliku» (125). — *Ured.*

prvog, osim možda u nekim nebitnim promjenama, a i te se moraju u napomeni točno spomenuti i obrazložiti. U svakom slučaju, Meštrovićeva politička poruka hrvatskom narodu, u bilo kojem izdanju, morala bi biti onakva kakvu mu je veliki pokojnik namijenio. Ponukan tim mislima usporedio sam oba izdanja, i ovdje ću iznijeti ono što sam našao.

Prvo se izdanje sastoji od piščeva jednostraničnog predgovora, njegova pogovora isto tako kratkog, kazala imena i samog djela, koje je podijeljeno u šest poglavlja: I. Do Prvog svjetskog rata, II. Nakon Sarajevskog atentata u tuđini, III. U novoj državi do ubojstva Radića, IV. Od atentata u Skupštini do atentata u Marseillu, V. Od Aleksandrove pogibije do Trojnog pakta, VI. Od proglašenja NDH do uspostave komunističke Jugoslavije.

Drugo izdanje ima predgovor Matičina uredništva (ispušten je Meštrovićev predgovor), šest poglavlja pod gotovo istim naslovima i Tumač važnijih imena osoba i pojmova (ispušten je i Meštrovićev pogovor). Ne znam, je li se itko u hrvatskom tisku u domovini osvrnuo na prvo izdanje. «Povjesničare je o njemu obavijestio, piše Matičin urednik, Bogdan Krizman u svojem osvrtu u beogradskom *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* (1963., br. 4, 105-113). U tom se osvrtu pisac zadovoljio opširnim prepričavanjem sadržaja, izdvajanjem nekoliko povijesno važnih podataka, načelnom kritikom Meštrovićeva shvaćanja i prikazivanja osobe i politike kralja Aleksandra I. Karađorđevića (osobito za diktature), ispravljanjem nekoliko činjeničnih pogrešaka i zaključnom ocjenom u kojoj izražava mišljenje da bi Meštrović —zbog svojega umjetničkog ugleda— bio bolje učinio da «Uspomene» nije ni objavio» (str. 2).

Kad je izišlo drugo izdanje, izdavači su bili kritizirani zbog načina na koji su u Tumaču protumačili neke poznatije političke ličnosti. Kao da su bili suhoparno objektivni i da nisu dovoljno osudili osobe zazorne postojećem režimu. Zato je Matica naknadno izdala isti Tumač s istim brojem stranica (31), ali u novoj «stilizaciji». Nećemo se ovdje upustiti u usporedbu tih dvaju Tumača, jer to nije Meštrovićevo djelo, ali ćemo ipak iznijeti četiri značajna imena, da se vidi kako se objektivni prikaz zamjenjuje standardnom političkom stilizacijom.

TUMAČ IZDAN KAO DIO KNJIGE:	TUMAČ IZDAN ODJELITO KAO NEKA VRST ISPRAVKA:
Maček, Vladimir (1879-1964), političar. Nakon Radićeve smrti predsjednik HSS i Seljačko-demokratske koalicije. Nosilac liste hrvatske opozicije na izborima 1935. i 1938. God. 1939. sklopio s Dragišom Cvetkovićem sporazum i postao potpredsjednik u njegovoj vladi. Za rata u internaciji, a 1945. s ustašama emigrirao. Napisao memoare.	Između «u njegovoj vladi» i «Za rata...» umetnuto je: Desetog travnja 1941. pozvao hrvatski narod «da se novoj vladi pokori», a sve pristaše HSS na upravnim položajima da s njom surađuju. Protivnik NOB.

Mihajlović, Dragoljub (Draža; 1893-1946), pukovnik. 1941. organizator i zapovjednik četničkih odreda. Odlučan protivnik NOB-e. Upravljao napadajima četnika na partizane, otvoreno surađivao s okupatorima. Uhvaćen osuđen i strijeljan.	Nakon «pukovnik»: i general kraljevske jugoslavenske vojske. 1941. organizator i zapovjednik četničkih odreda. Odlučan protivnik NOB-e. Upravljao napadajima četnika na partizane, otvoreno surađivao s okupatorima; krivac za masovne pokolje hrvatskog i muslimanskog življa, naprednih Srba i zarobljenih partizana. Poslije oslobođenja osuđen i strijeljan kao zločinac.
Pavelić, Ante (1889-1959), poglavnik ustaškog pokreta koji je od 1929. organizirao u emigraciji (logori u Madžarskoj i Italiji). 1941.-1945. bio na čelu Nezavisne Države Hrvatske, nakon čijeg je sloma emigrirao.	«poglavnik» ustaškog pokreta, koji je od 1929. organizirao u emigraciji (logori u Madžarskoj i Italiji) stavivši se u službu talijanskog fašizma. 1941-1945. bio na čelu kvislinške Nezavisne Države Hrvatske, nakon čijeg je sloma emigrirao. Organizator borbe protiv NOP, suradnik okupatora, krivac za masovne pokolje srpskog i hrvatskog naroda, jedan od najtežih ratnih zločinaca.
Stepinac, Alojzije (1898-1960), zagrebački nadbiskup i kardinal. Nakon drugog svjetskog rata osuđen na 16 godina zatvora. Pomilovan.	Nakon prve rečenice: U mladosti orijentiran jugoslavenski. Solunski dobrovoljac. Nakon drugoga svjetskog rata, u vezi s prelaženjem Srba u Hrvatskoj na katoličku vjeru i suradnjom s «križarima», osuđen na 16 godina zatvora. Pomilovan pošto je izdržao dio kazne.

Analiza gornjih stilizacija pokazuje, koliko su Hrvati 1969. bili «slobodni», tj. koliko nisu smjeli reći o osobama koje je režim bio izopćio. Udara u oči činjenica da Pavelić nije smio bolje proći od Mihajlovića. U isti mah vidi se namjera hrvatskih komunista i nekomunista da se prestane s rekriminacijama i da se rane iz prošlosti zacijele.

Prvo ćemo izdanje nazivati *emigrantskim* (E), a drugo *domovinskim* (D). Prvi broj u zagradama označivat će stranice emigrantskog izdanja, a drugi domovinskog.

A. GLAVNE OPĆENITE PRAVOPISNO-JEZIČNE RAZLIKE

Emigrantsko izdanje		*Domovinsko izdanje*
Negativni futur: ne će, ne ćete...	*postaje*	neće, nećete...
Perfekti povratnih glagola: vidjelo se je, sad se je proširio...	*skraćuju se u*	vidjelo se... sad se proširio...
Uljudno Vi: da Vas ne smetam	*postaje*	vi: da vam ne smetam
Vremensko «iza»: iza večere	*postaje*	«poslije» ili «nakon»: poslije večere
Jesna čestica «jeste»	*postaje*	«jest»
Vremesko «kroz»	*postaje*	«tijekom», «za» ili slč.
tok	*postaje*	tijek
prestolonasljednik	*postaje*	prijestolonasljednik
glagol s pasivnim «se»: te se ljude u njihovoj zemlji smatralo, pritisak se je vršio	*postaje*	pravi pasiv: ti su ljudi u njihovoj (!) zemlji smatrani, pritisak je vršen
složenice na ni—: s nikim, u ničemu	*postaju*	ni s kim, ni u čemu
primjetba	*postaje*	primjedba
bez da	*postaje*	a da ne
zadnji	*postaje*	posljednji
česa, ičesa, ničesa	*postaje*	čega, ičega, ničega
dj	*postaje*	crticom prekriženo *d*, nažalost i u «koadjutor»
N.D.H., i t.d... ima više zareza	*postaju*	NDH, itd... ima manje zareza
Kralj, Poglavnik	*postaju*	kralj, poglavnik
na Quai d'Orsay-u, u Marseilleu	*postaju*	na Quai d'Orsayu, u Marseillu
bi	*postaje često*	bismo ili biste
hrdjavo	*postaje*	loše itd, itd.

Prošla je četvrtina stoljeća između dva pravopisa, pa se vide, iako samo u malo slučajeva, neke prinove. Ima, naravno, i popravljenih grešaka, ali ima i arbitrarnih zamjena. Izmjene su ponešto poboljšale novo izdanje, ali su uglavnom sitne, a neke druge isto tako sitne nisu ispravljene. Na primjer, upotreba povratno-posvojne zamjenica «svoj»; deklinacija posvojnih pridjeva: njegov, njihov, Trumbićev...; *ju* mjesto *je* kao objekt osobne zamjenice u ženskom rodu; akuzativ uz bezlično «se» u povratnih glagola. Ni jedno ni drugo izdanje nemaju puno tiskarskih grešaka, ali D-izdanje kao da ih ima više nego E-izdanje, a neke su i teže naravi. Tako (47-41) se Masaryk pita, jesu li neki Hrvati za to da sasvim trgaju s austrijskom monarhijom. U D-izdanju stoji «trguju» mjesto «trgaju». Smisao je potpuno izvrnut, kad je «da pita mene za ljude iz Dalmacije» okrenuto u (50-43) «da pita za mene ljude iz Dalmacije». Još gore se događa kad se «oportunistička politika s Peštom» za vrijeme Austro-Ugarske pretvara u «oportunističku politiku s Pašićem (51-44). Malo dalje, govoreći o južnim djelovima habsburške monarhije, «naši i slovenski krajevi» postaju «naši i slavenski». Budući da se ove teže greške nalaze na šest susljednih stranica (od 47. do 53.), mora da je u nekoga pri tom poslu pažnja bila popustila. Među ove pogreške uvrstio bih i onu gdje pripadnici ustaštva postaju njegovi protivnici (369-328). Kad je, naime, Meštrović stigao u Rim za NDH, počeli su k njemu zalaziti, kako on kaže, omladinci Nizeteo, Lendić i Cihlar, i nastavlja:

«Dakako, da su svi bili hrvatski nacionalisti, i, dosljedno, pripadnici ustašluka, s čijim se metodama nisu slagali.»[1] Ne znam, uistinu, kako bih inače protumačio u D-izdanju «protivnici» mjesto «pripadnici». U to isto vrijeme i ja sam se upoznao s Meštrovićem, pa se u samom početku našeg poznanstva i meni obraćao kao da sam ustaša.[2] Na jednom mjestu (57-50) korektor je dokinuo točku ispred «Kad» i pokvario smisao, na drugom (58-50) opet je uništio smisao ispustivši *s* pred «snašli», ali je na trećem (118-104) sretno zapazio da se «proričete» mora pretvoriti u «poričete» itd.

D-izdanje izostavlja Meštrovićev kratki predgovor. Šteta, jer je taj predgovor dio uspomena i sadrži vrlo značajnu piščevu izjavu: «Ovi su zapisci ostali onakvi, kako sam ih prvobitno pribilježio, i takve ih puštam da se objelodane.» U isto tako kratkom pogovoru ponavlja istu tvrdnju u još više razrađenu obliku i kaže: «Uspomene su pisane na prekide i ne u isti mah, i, kako je u predgovoru rečeno, nisu imale cilj da budu objavljene za javnost, a pogotovo ne one za vrijeme do sloma i raspada prve Jugoslavije, a to već i zato, što nisam želio, da faktima, iznesenim u sjećanjima, itko nađe i kap ulja za vatru, koja je u toj građevini tinjala od samog njenog početka i prijetila konačnim požarom. Osim toga, ja sam pripadao onim optimistima koji su se nadali i čekali, da će se uzroci propadanja izliječiti i odstraniti» (403). Ove su izjave neobično važne, jer je Meštrović volio prepričavati događaje iz prošlosti, pa bi se s vremenom prikazi starijih događaja bili mogli lako izmijeniti. Međutim, pisac je svoje razgovore i doživljaje, čim je dospio, na papir stavljao. Danas nam ovo djelo izgleda kao zbirka crtica s izvjesnom političkom ili nacionalnom poentom. Ovo, naravno, nisu stenografski zapisi ni magnetofonska vrpca, pa su neki detalji možda netočni, ali sadržaj je sigurno točan i u skladu je s općim Meštrovićevim gledanjem na našu političku realnost.

B. GLAVNE IDEOLOŠKO-POLITIČKE RAZLIKE

Na samom početku predgovora u D-izdanju uredništvo donosi sljedeću bilješku: «Za ovo izdanje pripremljen je rukopis prema prvom izdanju, uz neznatne jezične intervencije i s nešto sažetim, autoriziranim završetkom» (1). Uglavnom je to i istina. Od 400 stranica u E-izdanju samo su posljednjih šest znatno sažete. Te se stranice odnose na Meštrovićeve prve kontakte s partizanskim emisarom u Švicarskoj. Ali, kako ćemo vidjeti, već na 15. stranici započelo je «malo čišćenje», koje se tu i tamo prigodice nastavlja do spomenutog završetka. Što se pak tiče autorizacije, Meštrovićevu sinu Mati bilo je obećano da se tekst neće mijenjati, nego da će se samo neki dijelovi ispustiti.

[1] Pod Nizeteo, u drugom izdanju Tumača stoji: «književnik, ustaški orijentiran pisao pjesme i novele. Za NDH kulturni ataše u Rimu. Nakon drugog svjetskog rata emigrirao s ustašama.» U prvom izdanju nema ni «ustaški orijentiran» ni «s ustašama».

[2] Od 1941. do 1948. bio sam lektor hrvatskog jezika na rimskom sveučilištu.

I. DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Godine 1907.-8. boravio je pisac u Parizu, pa se tom prilikom bio upoznao s Ivom Pavlovićem, koji je za vrijeme Obrenovića bio srpski poslanik u Berlinu. «To poznanstvo, piše Meštrović, nije imalo nikakove važnosti, osim što sam se upoznao s beskrajnom i, gotovo bih rekao, bolesnom srpskom megalomanijom, koju sam kasnije i kod drugih susretao. Za njega je bilo sve srpsko; čitav Balkan, sve naše pokrajine, a Srbi su bili 'odabrani' narod, čiji će biti sav Balkan i polovina Srednje Evrope» (15-12). U D-izdanju ispušten je «srpskom» ispred «megalomanijom». Kao što se iz konteksta može lako vidjeti, ovim ispuštanjem nije korektor ništa u biti izmijenio. Nuzgredno budi rečeno, po Meštrovićevu dubokom uvjerenju, ta je srpska megalomanija uz uskogrudnost vodećih srpskih političara i dokončala jugoslavenstvo. Zato i u Pogovoru piše: «Ti ljudi su krili svoju pohlepu i do krajnosti razvijenu megalomaniju pod imenom nesretnog srpskog naroda, koji je, zajedno s hrvatskim, podnio najteže gubitke za vrijeme nedavnog građanskog rata» (403). Imajmo na umu da je Pogovor napisan preko pola stoljeća nakon onog prvog zapisa iz 1908. Pisac je, kao integralni Jugoslaven, cijeli život muku mučio sa srpskim nejugoslavenstvom.

II. NAKON SARAJEVSKOG ATENTATA U TUĐINI

Za rata u Rimu upoznao se bio Meštrović s Mjasojedovom, savjetnikom ruskog carskog poslanstva, i piše: «Mjasojedov je dao razumjeti, da u slučaju, da je nešto od velikog interesa, da to može doći do znanja i Caru, koga zanimaju svi slavenski narodići i njihove težnje» (44-38). U D-izdanju «narodići» su postali «narodi». Uredništvo nije smjelo mijenjati, nego izostavljati. Meštrović se sastao u velikih naroda s velikim brojem velikih ljudi, vidio je «veliki svit», pa je znao da tima velikima neki naši bolni problemi često ne izgledaju tako veliki. Katkad je osjetio u predstavnicima velikih naroda i neki prezir prema malim narodima. U jednu riječ, pisac je napisao «narodići», i on za to odgovara.

U inozemstvu Jugoslavenski odbor je radio u sporazumu sa srpskom vladom, koja je također bila izvan svoje domovine, ali koncepcije jugoslavenstva jednih i drugih nisu bile jednake. U E-izdanju piše: «Radi ovakvog držanja Srba, Talijani su počeli špekulirati s Hrvatskom» (57). U D-izdanju stoji: «Zbog ovakvog držanja srpskih političara, Talijani su počeli špekulirati s Hrvatskom» (49). I ova je promjena bila nepotrebna, jer se iz konteksta jasno vidi da su istoga mišljenja bili ne samo srpski političari nego Srbijanci uopće. Pašić ovdje ispada u strašnom svjetlu. Dok je «braću» iz Jugoslavenskog odbora poticao na daljnji rad za oslobođenje hrvatskih krajeva od Beča i Pešte, svome je poslaniku u Rimu bio poslao brošuru u 3 000 primjeraka, u kojoj je Dalmaciju, osim srpskog ekonomskog izlaza na more, prepuštao Talijanima a gornju Hrvatsku Madžarima. Prema Meštroviću, ni Boža Marković ni Stojan Protić ni Ljuba Davidović, iako su bili umjereniji, nisu nikad shvatili jugoslavenstvo kao Hrvati.

Po treći put korektor suzuje tvrdnju što se odnosi na Srbe u cjelini, pa je pripisuje samo «nekim srpskim političarima». Trumbić se bio uzalud zauzeo kod prijestolonasljednika Aleksandra za Dragutina Dimitrijevića, nazvanog Apisa, da ovaj ne bude strijeljan nego pomilovan. Pisac navodi Trumbićeve riječi: «Izgleda mi, nažalost, da je to kod Srba posljednja riječ: ubiti protivnika, i da oni misle, da se tako rješava, bez obzira na posljedice vani i na one u unutarnjem, međusobnom životu» (79-70). Ni Trumbić ne drži da se svaki Srbin slaže s takvim metodama, ali misli da je takvo shvaćanje među Srbima i previše rasprostranjeno. Nekoliko redaka iznad toga pisac je napisao, a korektor to nije dirnuo, da su takve metode «u inozemstvu najveća smetnja ugledu Srbije». I nadalje u knjizi opisuju se slučajevi, kako se u Srba neki teži problemi rješavaju sjekirom (295-259), pa s ovim ispravkom korektor nije mnogo ublažio neugodan dojam. Mnogo kasnije u knjizi, pretvara se naslov «Srpska klevetanja Hrvata» (383) u «Klevetanje Hrvata» (340), da Srbi ne ispadnu u tako lošem svjetlu.

III. U NOVOJ DRŽAVI DO UBOJSTVA STJEPANA RADIĆA

Dok je Meštrović boravio u Dubrovniku (1923.), zamolio ga je bio dubrovački gradski odbor da izradi spomenik Oslobođenja. Bilo je natezanja između Dubrovčana i (srpskih) vojnih vlasti. Neki Dubrovčani zamjerali su umjetniku što će uklesati «vlaškog» kralja u stare dubrovačke «mire». S druge strane, «ono malo Srba, većinom radikala, što ih ima u Dubrovniku, upravo su uživali, što će 'srpski kralj' doći na vrata Dubrovnika» (165-145). To je sve doneseno u oba izdanja, ali je u D-izdanju ispušteno sljedeće:

«Dubrovčani, kako su skladni, nisu mi ništa u lice rekli, nego me je svega jedan stari gospodin, koga sam jedva od viđenja poznavao, zaustavio jedno veče na Boninovu, pa mi je rekao:

— Dobro Vi mislite, gosparu Ivo, samo oni ne uzimlju tako (pod oni mislio je radikale), a kod nas u puku govore, da još more zaudara, jer da je srpski car Dušan u njemu opro noge kad je bio da posjeti naš grad.

Ja sam to uzeo za šalu.»

Premda je pisac izričito rekao da je to šala, korektor se bojao da se Srbi ne uvrijede. Ali ni to ne ublažuje piščevu kritiku srpske nasrtljivosti u Dubrovniku, kako se ona očituje u tom istom poglavlju u kojem Meštrović opisuje i prestrašene Dubrovčane. On je često govorio da se mi Hrvati i previše bojimo, pa da vidi sada ovoga korektora...

IV. OD ATENTATA U SKUPŠTINI DO ATENTATA U MARSEILLU

Dan nakon atentata na Radića (20. VI. 1928. sreo je bio pisac ženu admirala Stankovića, i ovako priča: «Ona mi se približila i reče mi na francuskom: Ovi Srbijanci ne samo da su primitivci, nego su i rođeni razbojnici i neiskrena bagra» (197-173). Ispušteno je to u D-izdanju, ali opet zaludu, jer se malo niže te iste riječi potvrđuju u oba

izdanja. Kad je, naime, general Trnokopović čuo od admirala da Radić nije mrtav nego samo teško ranjen, odvratio je general: «Oh, majku mu staru, kako je to slabo gađao... posljedica će biti, da će se morati iznova pucati, ako preživi.» I u tom smislu razgovor teče dalje. Iz ove uspomene i mnogih drugih u ovoj knjizi, jasno proizlazi piščeva poruka svima ljudima a osobito Hrvatima što za njim dolaze, da se takve metode ne smiju upotrebljavati ni u kojem slučaju. Cijeli se Jugoslavenski odbor bio zgranuo kad je Stojan Protić izložio kako će u novoj državi, nakon Prvog svjetskog rata, Srbi riješiti problem muslimana: pokrstiti se ili nestati.

Dr. Petar Plamenac, bivši predsjednik crnogorske vlade za Prvog svjetskog rata, pričao je 1933. godine Meštroviću, kako će Mussolini raskomadati Jugoslaviju, s Nijemcima podijeliti Sloveniju, uspostaviti Crnu Goru i Hrvatsku, pripojiti Italiji Dalmaciju itd. Nato mu je, prema jednom i drugom izdanju, pisac dobacio: «Kad bi vila na pasiju bilo, ne bi bilo u gori vukova» (252-222). Meštrović je jamačno u svom rukopisu bio napisao. «Kad bi, vilo, na pasiju bilo, ne bi bilo u gori vukova.» Budući da se psi (prema ARj, ovdje se nalazi rijedak oblik «pasiji» mjesto običnog «pasji») boje vukova, kažu da ih u brdima nema. Drugim riječima, Meštrović poručuje Mussoliniju da pravi račun bez krčmara.

Kad je kralj Aleksandar bio došao u Zagreb na kraju 1933., da tamo provede svoj rođendan (17. prosinca), bilo je veliko primanje u hotelu Esplanadi. «Ja sam se sa ženom, priča pisac, sklonio u jedan kut prostrane prostorije i sjeo za jedan mali stol... Oko 10,45 došao mi je maršal Dvora... kao bajagi sav zasopljen: Uh, brate! Gdje ste se zabili?!» (257-227). Je li zbilja korektor morao promijeniti «zasopljen» (zadihan) u «zaposljen»? Pisac rado upotrijebi po koji narodskiji izraz ili narodnu poslovicu, pa se možda «gradski» korektor nađe pred nečim neobičnim. Tako je više puta upotrebljen glagol «povijati se» u značenju «ići okolo nekoga, ulizivati se». U D-izdanju stoji jedanput «pojavio se oko onog razbojnika» mjesto «povijao se oko onog razbojnika» (86-76).

V. OD ALEKSANDROVE POGIBIJE DO TROJNOG PAKTA

Nakon sporazuma Cvetković-Maček godine 1939., našao se bio Meštrović u Beogradu na Kalimegdanu i slučajno nabasao na profesora koji se zvao Boža Marković (u D-izdanju pretvoren je u Božo a u Tumaču u Božidar). Boža je bio Davidovićevac, umjereniji Srbin, pa je ipak bio zabrinut zbog koncesija, koje su bile učinjene Hrvatima osnutkom Banovine Hrvatske: «Ovo je išlo predaleko, govorio je Boža. Ta Mačekova Banovina je država u državi, hej...» (294-259). Meštrović mu je tvrdio, da je bolje liječiti upaljeno mjesto medicinom ili vještom operacijom, nego sjekirom. Razumije se, odvrati Boža. Nisam ja za sjekiru. Ali znadete, kakvi smo mi Srbi. Ima nas svakojakih...» S tim točkicama prestaje D-izdanje, dok E-izdanje nastavlja: «a najviše takvih, koji odmah hvataju za sjekiru, kad im nešto nije pravo» (295-260).

Pod kraj prve Jugoslavije navratio se k piscu njemački poslanik u Beogradu von Herren, kad je bio na prolazu kroz Zagreb. Brzo su se

složili, jer mu je poslanik priznao da nije za Hitlera. U manje od dvadeset redaka opisao je poslanik položaj Nijemaca u to doba u Europi i sažeo ga «u dvije riječi: ili žandari Zapada prema Istoku, ili ruski tehničari» (300-264). U tijeku toga razgovora došlo je do sljedećih izmjena mišljenja, koje D-izdanje izostavlja. Meštrović: «Vidim mnogo zajedničkih crta između komunističkih, fašističkih i nacističkih metoda.»

Von Herren: «Sasvim točno. Oni su blizanci, samo što su oni u Moskvi lukaviji. Oni pozivaju sve i svakoga, svu svjetsku bagažu, da primi njihovu ideologiju — mada služi ustvari ruskom imperijalizmu, a Führer poziva samo Velikonijemce» (299 i 300). Dakle, još uvijek komunisti ne žele vidjeti svoju sličnost s fašistima, čak se i vrijeđaju. Tako su običavali reagirati i fašisti, kad ih je tko uspoređivao s komunistima.

VI. OD PROGLAŠENJA NDH DO USPOSTAVE KOMUNISTIČKE JUGOSLAVIJE

Engleski konzul Thomas C. Rapp i Pavle Ostović krenuše autom iz Zagreba na 10. travnja u 12,30 popodne[3] i stigoše u Split 12. travnja. Kad su ušli u Meštrovićevu kuću na podnožju Marjana, započeo je engleski konzul pripovijedati svoje utiske iz Zagreba i s dugog puta. Ovako glasi konzulova prva rečenica u E-izdanju: «Bez svake sumnje, Država Hrvatska je tu, a narod je za nju» (308). U D-izdanju: «Bez svake sumnje, država Hrvatska je tu» (272). Kad sam pred više godina dobio D-izdanje, odmah sam zavirio u ovaj dio Uspomena, da vidim što se dogodilo s ovih pet malih riječi. Teško je naći objektivnije potvrde od ove, da je hrvatski narod dočekao oslobođenje od Beograda s velikim zadovoljstvom: izvještaj engleskog konzula jednom od najznačajnijih tvoraca prve Jugoslavije. Od toga časa nosio sam se idejom da usporedim ova dva izdanja. Osobito me smeta ovo intelektualno nasilje: kojim pravom ikoja vlast smije ispustiti riječi od tolika značenja? Meštar bi možda, da je ovo vidio, bio primijenio onu narodnu: Sila Boga ne moli, a suda ne pita. Evo što priča Meštrović par godina kasnije, još za vrijeme rata, kad se bio sastao s A. W. Dullesom, izaslanikom predsjednika Roosevelta u Europi: «Onda je došlo pitanje, kako je narod primio u Hrvatskoj NDHrvatsku i suradnju s Nijemcima i Talijanima. I tu sam mu rekao svoje utiske, da bi narod s devedest od sto primio svoju nezavisnu državu, ali da je isto tako u devedest od sto protiv ustaške države, prosto zato što nije slobodna i što ne vjeruje da to može ikada biti u okrilju Njemačke i Italije» (382-339). Ovaj se pasus nalazi i u D-izdanju, iako se implicite govori o hrvatskoj državi u kojoj narod želi biti neovisan ne samo od Nijemaca i Talijana, nego od bilo koga, a osobito od Beograda, od kojega se bio oslobodio 10. travnja 1941.

Prvih dana NDH našao se Meštrović u Splitu pa piše: «Naša, to jest NDH policija, počela je pretraživati kuće, ima li gdje sakrivena oružja. To traženje oružja bilo je prilično površno, sve dok se nije pojavila fašistička policija...» (310-274). D-izdanje ispušta «Naša, to jest».

[3] U oba izdanja stoji «u 12,30 u podne» (307-272).

Premda je Meštrović a limine odbacivao ustaški režim (rado ga nazivajući i ustašlukom) i gotovo izgubio glavu u ustaškom zatvoru, nije nikada govorio s mržnjom o našim ljudima. Ma koliko bili oni ovom ili onom politikom povampireni, oni su bili za njega uvijek naši. To se osobito očitovalo i u zatvoru, kad su mu pred vratima stražarčili naši Dinarci. Evo jedne crtice iz zatvora na Savskoj cesti o Božiću 1941.

«Kad je ključar otvorio vrata, da nam unese jelo, povirio je [stražar od Duvna] u našu ćeliju i opazio crteže po zidu, te hrapavo upitao: «Tko to radi?» Kad mu je ključar odgovorio: «Pa oni, ova gospoda», razderao se: «J... mu ja boga i poglavniku i njegovoj nezavisnoj, kad on ovakve ljude zatvara. Razbio bih ja njemu ove rupe, u koje tura naše ljude. Stiskao je šaku na remenu puške i hodao po hodniku ljutito, kanda se sa nekim prepire u sebi.

Kljaković i ja smo se pogledali s čuđenjem, odkuda ovom rutavcu oko za ovakve stvari. Ja sam tada počeo razmišljati o ovim primitivcima oko nas, te su mi dolazili pred oči oni kršni mladići, novaci, koje sam letimice vidio vježbati na Zrinjevcu, sve ljepši od ljepšega, a izgledali su kao da ni pred kim neće ustuknuti, kao da ih ništa neće slomiti, nego će se razmnožiti ova krasna i krepka pasmina. Svejedno sam u srcu osjećao zebnju, kao da sam slutio Bleiburg.» (350-310)

Posljednja rečenica o Bleiburgu ispuštena je u D-izdanju, jer se taj tragični velepokolj na austrijskoj granici ne spominje u analima oslobodilačke borbe. Premda je Meštrović bio daleko od svih ideoloških krajnosti, njegov je duboki nacionalni osjećaj obuhvatao Dinarce i na lijevom i na desnom krilu hrvatskog nacionalnog spektruma.

Došao Meštar Budaku u Prosvjetu (u Gornjem gradu), da se na samu porazgovore. «Zatim mi je [Budak] počeo spuštenim glasom govoriti, piše pisac u oba izdanja, kako je on samo zato da postoji i da se održi NDH, pa pomogli tomu Nijemci, Englezi ili sâm crni vrag.

— Ja bih sutra pristao, da Hrvatska bude komunistička republika uz uvjet da je slobodna i nezavisna» (317).

Na nekoliko mjesta D-izdanje (74-65, 303-267) s pravom spaja u jedan paragraf ono što jedan sugovornik govori, ako to nije u E-izdanju bilo dosljedno provedeno. Ovdje, nažalost, to nije učinjeno, pa bi možda netko mogao shvatiti da je Meštar a ne Budak i za komunističku Hrvatsku.

Iako se Meštar nije nikako slagao s Budakovom ustaškom politikom, ipak Dalmatinski Zagorac ne kida sve ljudske mostove s Ličaninom, i piše: «Tu se Mile zanosio i govorio protuslovne stvari...» (318). Ali zagrebačkom korektoru vrag ne da mira pa mijenja: «Tu se Budak zanosio i govorio protuslovne stvari...» (281) i tako dalje. Dok Meštrović upotrebljava i Mile i Budak, češće Mile, u D-izdanju stoji uvijek Budak. Kako smo maločas istakli, ovakvim postupkom vrijeđa se Meštrovićevo najintimnije biće. On je toliko volio tu našu pasminu, kako je znao govoriti. Sličnu je pogrešku korektor učinio, kad je «Turčina» promijenio u muslimana. Kad je, naime, Meštrović dospio u tamničku bolnicu na Savskoj cesti, našao je tamo i jednog muslimana, kojega naziva muslima-

nom, ali da malo promijeni, upotrebljava «Turčin» (u navodnicima!) ili gostioničar Meho (341-302).

U uvodu D-izdanja piše da je Meštrović nakon 1941. bio isključen iz javnog života. To se ne bi smjelo shvatiti, da za NDH on nije dolazio u dodir, kao i u Jugoslaviji, s najpoznatijim ličnostima i u novom režimu: Pavelić, Budak, Stepinac, Stjepo Perić, Gleise von Horstenau, Veesemayer (Hitlerov delegat), opat Marcone (papin izaslanik), dva puta ga je Mussolini pozvao k sebi. Tako ga je jedanput Pavelić odveo u Tuškanac do ateliera gdje se nalazio Frangešov kip kralja Tomislava. Tamo su našli Augustinčića s članovima Odbora za podizanje spomenika. U D-izdanju Augustinčić se uopće ne spominje, dok se u E-izdanju spominje četiri puta u dva različita navrata. Ispušten je razgovor između Pavelića i Augustinčića, koji je spremno zajamčio Poglavniku, da će neke promjene na spomeniku biti brzo izvedene. Isto tako je ispušteno i ono što je Meštrović u četiri oka dobacio Augustinčiću: «Koji Vas vrag gura unutra bez potrebe? — Pa zašto ne, to je moja profesija, — uzvratio mi je Augustinčić» (366). Urednik je htio odstraniti Augustinčićevo ime iz Meštrovićevih uspomena.

Pred svoj odlazak u Švicarsku sastao se Meštrović u Rimu s nadbiskupom Stepincem, koji je bio došao tamo svojim poslom. Na rastanku mu je Nadbiskup rekao ove riječi: «Ili će me nacisti ubiti sada, ili komunisti kasnije» (378). Ovih proročanskih riječi, naravno, nema u D-izdanju.

Stjecajem prilika, u Ženevi je Meštrović bio iznajmio stan bivšeg kineskog delegata kod Lige naroda. Kad su se pobliže upoznali, Kinez mu je rekao da je Čang Kaj Šekova vlada uhvatila neki japanski izvještaj o Jugoslaviji. U njemu se govorilo o partizanima, pa se u D-izdanju iznosi samo ono što je njima drago. Tako je ispušteno sljedeće (preko dvije trećine onoga što se nalazi u E-izdanju):

> «Partizane predvode komunisti, koji su, naravno, dirigirani iz Moskve. Da im je Tito vođa, ima da zahvali svojim gerilskim sposobnostima, kao i vještom saobraćaju s priprostim ljudima. Inače nije upućen u komunističku doktrinu, i Kardelj imade mnogo veći položaj od njega u moskovskoj hijerarhiji. Pijade je Židov i vrlo elokventan propagator Marksove teorije... Za Pijadu nisam znao, da li je identičan s vrlo lošim slikarom Pijadom, koji je u beogradskoj *Pravdi* svojedobno pisao naručene i plaćene napadaje protiv mene.» (389)

Isto tako se u Švicarskoj Meštrović bio upoznao s nekim tajanstvenim Rusom, intimnim prijateljem Litvinova i eksponentom sovjetske vlade. Razgovarali su o različitim stvarima, a najviše o budućoj Jugoslaviji. «Zatim mi je, nastavlja Meštrović, nabrojio šest republika, koje bi sačinjavale jugoslavensku konfederaciju.» Tu se zaustavlja D-izdanje, ali E-izdanje nastavlja: «...a te su bile baš iste, kao što su ih iza rata skrojili partizani, odnosno komunisti. Podudarala se je [ta konfederacija] i s jednom kartom, koju mi je kratko prije početka rata netko iz Beograda anonimno poslao. Na toj karti su bile nabrojene sve sovjetske republike, plus one satelitske, kako sad iza rata izgledaju, i svaka označena svojim imenom, ali pod nastavnim (!) brojem sovjetskih republika. Jugoslavija

je bila uključena pod svojim brojem, koji je slijedio iza ostalih, a naslov je bio: «Sovjetska republika Jugoslavija, razdijeljena u sebi u šest republika» (390-346).

Jugoslavenske komunističke vlasti oduvijek su ljubomorno isticale svoju samostalnost i neovisnost od sovjetskih komunista. Očito im ovo Meštrovićevo «otkriće» ne odgovara.

Ispušteno je cijelo poglavlje koje nosi naslov *«Partizanska zločinstva u Hrvatskoj»* (392 i 393).

Po završetku rata došao je Meštroviću, koji je bio još u Švicarskoj, dr Nikola Nikolić, kao Titov izaslanik, da mu izruči Titovu poruku da se vrati kući. Nikolić mu je prikazivao stanje u zemlji što je bolje mogao, ali Meštrović se iz više razloga nije odlučivao. «Uz to, piše on, nije mi se sviđalo ono što sam čuo kako partizani brutalno i krvoločno nastupaju u Hrvatskoj... Ja sam u međuvremenu više čuo o počinjenim užasima u Hrvatskoj, te sam to osuđivao» (396). To je, naravno, ispušteno u D-izdanju, kao i gotovo cijeli odlomak o dr Nikoliću: «...ali da je on [Nikolić] pohitao tamo prije nego su partizani ušli u Bugojno i da nije nitko nastradao. Pripovijedao mi je, kako je i sâm bio gorljiv Radićevac, osuđen na tamnicu te odsjedio dugo vremena u Mitrovici. Međutim, da se je tamo upoznao s marksističkom teorijom i postao uvjereni komunista.

— Vjerujem Vam to, ali Vi ste u svojoj jezgri bogumil, pa ćete na neku nepravdu eksplodirati i svršiti pod ledinu, ili u zatvor, — našalio sam se njime.

— Ja sam ostao Hrvat, iako sam komunista.

— I to Vam vjerujem i možda ćete baš zato i završiti kao što sam Vam rekao» (397). Ispuštanjem osude partizanskih zlodjela ne iskrivljuje se Meštrovićeva poruka da se sjekirom ne presjecaju teški politički čvorovi, ali se iskrivljuje istina, kad uz osuđene ustaše i četnike partizani ispadaju kao nevina jagnjad. Kako se iz Meštrovićevih riječi Nikoliću vidi, pisac je već u samom početku nazreo, da se Hrvatima dobro ne piše ni u partizanskoj Jugoslaviji. Ipak mi je često znao reći: «Ovo je mnogo manje zlo nego da su Dražinovci pobijedili.»

Među raznim svojim dužnostima imao je dr. Nikolić i tu «zadaću da posjeti internirane kraljevske oficire u Švicarskoj i da ih pozove u domovinu» (398). Tu prestaje D-izdanje, a E-izdanje nastavlja: «Ovi su ga dočekali neprijateljski, psujući mu hrvatsku ustašku majku, te bi ga bili pretukli, da nije intervenirala švicarska policija, koja je bila obaviještena o njihovim namjerama.» Dok je dr. Nikolić pregovarao s Meštrovićem o njegovu povratku u Jugoslaviju, nije mu ništa rekao da mu je brat skupa s prijateljem Ostovićem zatvoren u Glavnjači (u D-izdanju ime ovog zloglasnog zatvora se ispušta). Iz nekog pouzdanog izvora Meštrović je bio saznao, da bi, uz potpuni posluh, bio dobio položaj ministra prosvjete ili predsjednika Jugoslavenske akademije. «Zato mi ovaj izvjestitelj poručuje, da se ne vraćam, jer zna da se ja ne bih htio povijati» (399-353). I tu prestaje D-izdanje, a E-izdanje nastavlja: «...kao što se nisam htio ni ustašama, a onda bih svršio kao i kod ustaša, ako

ne i gore. Putovati k meni i pomoći mi na putu trebao je moj bivši đak Augustinčić, koji je u užem krugu rekao, da ne će biti na mene protegnuta «zabrana rada». Osim toga mi je isti u svojstvu rektora Akademije poručio preko prijatelja Krizmana, da će mi «čak dati i posla». Odgovorio sam da Augustinčić ne će doživjeti da meni daje posla, i otišao u Rim» (399 i 400). U D-izdanju posljednja je rečenica prekrojena i glasi: «Odgovorio sam stoga da namjeravam otići u Rim» (353). Vidjeli smo što je pisac odgovorio i da za svoj put u Rim nije bio potreban nikakav odgovor.

Cijela stranica što se prostire preko stranica 400 i 401 ispuštena je. Tu pisac opisuje partizanski lov na ratne zločince. I opet se pisac sastao s Mr. Rappom, bivšim engleskim konzulom u Zagrebu, koji mu je donio listu od oko trideset imena, što ih traži jugoslavenska delegacija, i ova se stranica završava: «Hvala, Mr. Rapp, i recite Vašim Englezima, da bi im mogla biti mirnija savjest, da su isto tako postupali s onom masom Hrvata, koji su im išli u susret, misleći, da će ih zaštititi, ali su se prevarili» (401).

Uspomene se, dakle, završavaju u svom prvom izdanju s Bleiburgom, ali tako da ovoga puta to ime nije spomenuto, a sadržano je u rečenici «ali su se prevarili». U tim je riječima sadržan ne samo Bleiburg nego i «marš smrti». Meštrović je kasnije mnogo čuo o tom strašnom pokolju koji su partizani izveli nad razoružanom hrvatskom vojskom i civilima, koji su u strahu od pobjedonosne komunističke armije bježali na Zapad. Ali u tom času prestaju Uspomene... Nakon toga, u obim izdanjima, pisac nam kaže u nekoliko riječi da putuje u Ameriku, da se tamo nastani.

Iz cjelokupnog čitanja Uspomena vidi se da se Meštrović dugo nadao da će se Srbi, osobito Srbijanci, umudriti i shvatiti da Jugoslavija ne može biti Velika Srbija, iako je odmah u početku bio vidio da su Srbi krenuli krivim putem. Iz tolikih razgovora i susreta u ovoj knjizi razabire se velika srpska odgovornost za propast prve Jugoslavije. I zagrebačkom je korektoru vjerojatno to bilo jasno, pa ipak je nekako htio ublažiti taj dojam. Zato je mijenjao «Srbe» u «neke Srbe», ispuštao «srpski» uz pejorativne imenice, itd. Meštrović je ipak tako jasan u svojim izlaganjima toga srbijanskog mentaliteta, da ni cenzorova kidanja nisu mogla umanjiti bitni dojam knjige.

Urednik je D-izdanja ispustio sve one dijelove koji su nepovoljni za sadašnji režim u Jugoslaviji. Otkinuo je sve što se odnosilo na Augustinčića, jer je sve bilo za njega nepovoljno. Kao da mu je žao bilo, što je Mili Budaku Meštrović prilazio s izvjesnom ljudskom toplinom. Nije li tom korektoru jasno da nas i danas bije baš taj manjak ljudske topline? Meštrović i Budak bili su sigurno politički protivnici, ali su iznad toga bili ljudi i Hrvati. Možda je najveću nepravdu učinio korektor time što je ispustio riječi kardinala Stepinca: *«Ili će me nacisti ubiti sada, ili komunisti kasnije.»* Odakle ikome pravo da svjesno prekraja napis umrlog pisca?

PROBLEM LJUDSKOG PRESADJIVANJA

MIRKO MEHEŠ

PRIJATELJ, inžinjer, dobro se smjestio u struci, ali se uvijek žali da nije «primljen». Živi u manjem mjestu, gdje nema našeg svijeta, i ljudi s kojima radi u poslu svaki imade svoj krug, svoje prijatelje, a ovaj novajlija, stranac, nigdje ne pristaje.

Školovani čovjek, radio godinama za rudarsku firmu od najnižih poslova, jer je trebalo prehraniti obitelj. U slobodno vrijeme izučio i tiskarski zanat. Ustanovio, da i njegova firma imade posebni odjel, gdje se tiskaju formulari i sve ostalo za poduzeće. Načinio molbu za «transfer». Ljubazno i uljudno mu je odgovoreno (a da nikakovog ispita nije prolazio), da njegov engleski još nije dovoljan. Dakako, nikoga nije smetalo, kad je isti čovjek dvije godine kasnije postao profesorom.

Moj vršnjak. Bivši ustaša, predratni revolucionarac. I bio je pošten i iskren, ne špekulant. Prošao kroz nekoliko zemalja i sredina. Konačno —ne znam točno upravo kako, došao do — ustvari izvrsnog položaja. Skoro pa ništa ne radi, a imade plaću triput kao moja. Oženio strankinju, djeca ne znaju hrvatski. Nakon mnogo godina sreli se. Najvažnije mu je bilo istaknuti mi u kako se visokom društvu kreće i on i njegova obitelj. Sve mi je to razlagao na stranom jeziku, jer kao da se stidio hrvatskog.

Dobrostojeći naš čovjek. Ističem: NAŠ ČOVJEK. Radije mu je da ga se ne ističe kao Hrvata. S djecom ne govori hrvatski. Pa i ime je promijenio. Trudi se da izgubi akcent. Lijepa kuća, lijepi stan, zarada, automobil itd. Ali želi da mu s naše strane bude priznato, da je uspio u životu.

I kad se već dovoljno podkožio, ide na mjesec dana putovanja po Europi. Vodi obitelj u Hrvatsku, jer tamo imade prirodnih ljepota. I u času kad je mislio, da je došao na najljepše mjesto, i, kako mi tumači, kad je došlo do najvažnijeg časa, dok on oduševljeno tumači ženi strankinji sve te ljepote, što joj se pruža prilika samo taj put vidjeti i nikada više, — ona spava. Ali — to je njegov problem.

Odvedoh moje dvoje najmanje djece u veći grad, i eto nas u europskom restaurantu. Tumačim im da mogu naručiti što god posebna žele, jer su oni specijalisti. Nakon kratkog proučavanja «Menu-a», oboje bez ikakova dogovora odlučuju «Hamburger i French fries...»

Jedan od prvih useljenika u tome rudarskom gradu. Mislim na poratne ljude moje generacije. Dobar radnik. Radio je mnogo «na bonus», što se je kod nas kod kuće reklo «na akord»; znači ne na sat, nego po količini i tonaži proizvedene rudače. To je mnogo napornije; tu ljudi ostavljaju svoje zdravlje i kosti. No i ček mu je u poredbi s drugima osjetljivo veći i privlačiviji. Ali on je samac, nema nikoga; nema nikoga za koga se starati, brinuti se, bilo što za koga raditi. Dva dana nakon plaće prosjedi po cijelu noć uz karte. Onda ga «očiste», i tada je opet sve u redu. Vraća se opet u taj grob od rudnika, da bi zaradio koliko mu treba, da preživi slijedeći tjedan i da imadne dosta novaca za slijedeća dva dana miješanja.

Hrvatska obitelj, a opet —mogla bi biti bilo čija druga. Jer znadem za identične slučajeve među Rumunjima, Kinezima, Talijanima. Roditelji žive za staru domovinu. Sin, međutim, pošao s kolegama. I —da načinimo od duge pripovijetke kratku— droge, nije izostala niti policija.

Zatvor, roditelji trpe, osjećaju i pitaju se: što su i gdje promašili. Društvo i okolica ih možda i površno osuđuje, ali — tko je bez grijeha?

Stari emigrant. Ili kako ovdje kažu, Kolumbusar. Samac, bez obitelji. Zaradio lijepih novaca, ali sve svršilo kod «bootlegera», to jest prodavača pića na crno, a on postao pijanac. Dobričina, ali rijedko kad trijezan. Stanovao s mnogim drugim samcima u jednom posebnom «boarding house»; kuća stara od drveta, isušena, i netko legao spavati s cigaretom u ustima i zapalila se zgrada. Naš zemljak prvi opazio i redom dizao, budio sve druge. Svi se spasili, ali nitko ne zna kako, na gariŝtu nađeno njegovo mrtvo tijelo.

Jedan od mojih kućegazda. Nije važno, da su ga neki smatrali čudakom. Postao je takav, kad je kao mlad čovjek, tko zna prije koliko decenija, došao ovamo, a ostavio u domovini mladu snašu. I vjerojatno su računali, da će ga ona slijediti, ali je došla «kriza» u Europi i «depresija» ovdje, i kad su se nekako iz toga svega izvukli, došao je rat. Nakon trideset ili četrdeset godina od vjenčanja, konačno ju je dobavio k sebi. Ali svaki od njih je već tolike godine živio svojim vlastitim životom. Nikada nisu imali prilike živjeti zajedno. Tako su se našli kao dva stranca, i ona se nakon par mjeseci vratila kući. On u poslu doživio do penzije, i onda se i on vratio kući i —tjedan dana nakon toga umro.

Dobrostojeća obitelj, dapače među najbolje stojećima u gradu. Radili kao mravi i — stekli nešto. Svatko im je to priznavao i nitko im nije prigovarao. Jednog proljeća žena u bolnicu — u ljetu su je zakopali. Dvoje lijepe djece, posjećuju školu, otac pokušava nastaviti dalje životom i —nije prošla niti godina— ubio se. Nije mogao više podnijeti.

Uzoran svećenik. Naglo došli znakovi starenja i bolest. Napustio župu, koju je tako reći on sâm na noge postavio. Sagradio crkvu i župni ured. On nije bio nikakav učeni doktor, nego obični uzorni svećenik. Volio je svoje zvanje i svoj narod. Došao je iz Kraja, gdje je, kako je često znao pripovijedati, običaj bio, da mladić i djevojka dođu plovanu po uputi roditelja i ne poznavajući se od prije —na upis za vjenčanje i, veli velečasni— to su bili često najbolji brakovi. Iznosim ovaj detalj, da ukažem u kakovoj tradicionalnoj, patrijarhalnoj sredini je živio prije dolaska na američki kontinent. Ali sada — polako ga počela ostavljati njegova ćula; poremećen govor, pa poslije i sluh i vid, do podpune sljepoće. I umro je negdje u Europi, u tuđini, na domak domovine, daleko od svojih prijatelja, jer ga je zdravlje udaljilo od svakog kontakta sa svijetom izvan njega samoga.

Prijatelj, bivši diplomata, u odmaklim godinama, radi u biblioteci kod istog poduzeća kao i ja. Lijepo vlada engleskim i piše na istom jeziku, ali sav je nekako u Schopenhaueru. Jednog dana ulovila ga prehlada, a kod starijih ljudi, to je uvijek veći problem. Smetalo ga, mučilo, iritiralo i na povratku kući odlučio, da je dosta živio i da više nema ništa za njega. Trebalo mu je dvije godine uz tvrdoglavo odbijanje svake pomoći, liječničke i ine — umro je od gangrene.

Kćerka prijatelja, uzorna hrvatska obitelj, dorasla, svršila školu i najavila roditeljima, da se udaje za inovjerca, inonarodnjaka, ustvari Srbina. Roditelji pokušali predstaviti svoje mišljenje, ali stavljeno im je do znanja, da su oni zastarjeli, da su «oldfashioned», jer da se konačno njih dvoje voli. Nakon godinu dana došlo dijete i neko vrijeme zatim, mlada mama dolazi kući, jer ju je muž ostavio.

Hrvat iz Like dobavio obitelj, ali jer su bili više navikli na život u domovini, a bilo je i drugih razloga —odlučiše se vratiti— pa i bez njega. On je ostao, ali bez cilja, bez ičega ispred sebe, i na poslu u rudniku, vjerojatno i radi neke nepažnje, kolica s rudačom pritisnula ga uza zid i slomila nogu. U bolnici umro od kostoloma, jer, kako doktor reče — nije imao volje živjeti.

* * *

Treba li rječitijeg, izrazitijeg ili dramatskijeg priručnika za kakovo predavanje o problemima snalaženja (i nesnalaženja), asimilacije i integracije? I u skoro svim slučajevima, to je naš čovjek, to je živi čovjek, i u skoro svakoj crtici to je ljudska tragedija.

I na te i takove slučajeve i tisuće varijacija ovakovih slučajeva mislimo, kad teoretski raspravljamo o svim mogućim «problemima integracije», kako je podpisani najčešće pokušavao jednim jednostavnim imenom obuhvatiti najširu paletu ovih problema.

Međutim, baš ovo ukazuje, da taj «problem integracije» nije tek pitanje hoćemo li mi izgubiti jednoga NAŠEGA, hoće li nečija djeca govoriti ili ne hrvatski; hoće li nečiji sin ženiti strankinju. Problemi su mnogo veći i u privatnim životima pojedinaca zasjecaju mnogo dublje. Svi ti problemi s bezbroj svojih varijanata, duboko ranjavaju svakog pojedinca i ožiljci ostaju cijeli život —ako čovjek već ne podlegne.

Moj liječnik mi je ukazivao, da će tek gledajući na medicinsku povijest svojih pacijenata moći izlučiti novopridošle. 1921. je već američki glasoviti sociolog ustanovio, da imigranti imadu procentualno triput veći broj ljudi u ludnicama. A što oni, koji nisu mentalno stradali, ali su stradali?

Sve pak te sličice tek su dodirnule neke probleme.

Pokušavao sam pisati o tome i pokušavao sam biti «hladan», kako se već očekuje i zahtijeva, kad se hoće objektivno nešto promatrati; pokušavao sam biti trijezan i nepristran, ali sam ustanovio, da je to vrlo teško, kad se radi o živim ljudskim bićima, jer tada nema neutralnog rječnika, nema neutralnosti. Kažu, da zato liječnik ne smije, posebno u težim slučajevima, liječiti članove svoje obitelji.

I u svemu tome bit će onih, koji će sve jednostavno podnijeti, skoro pa pasivno, kao da se sve skupa njih ni ne tiče, ma što se dogodilo.

Drugi će pokazati sve drugo, osim pasivnosti. Pisac ovih redaka naslijedio je od roditelja i cijele obitelji nešto bliže pasivističkom prihvaćanju. Baka je tek ponavljala «Takav je život»... a otac je šutke primao što god je život donosio. Bez bunjenja, bez protesta. Ja sam ustanovio, da je puno lakše buniti se, tražiti, zahtijevati, prosjačiti ili protestirati, kad se to čini za druge.

Škola, tradicija, odgoj, sve je upućivalo na ideju prihvaćanja onoga, što je tu i što mora biti tako. No kasnije, baš je škola bila ona, koja je počela stavljati u pitanje dosta toga što «mora» biti.

Moralo se bježati (kad se moralo). Moralo se živjeti u mizeriji od 600 kalorija dnevno u Studentskom domu u Grazu na Hochsteingasse. Moralo se gladovati u karanteni, prije toga u Titovom logoru, po DP logorima u Austriji, Italiji, Njemačkoj.

Ali već i u Titovom logoru bio je prisutan dio mene, koji nije bio podvrgnut nikakovom «moraš». O tome svjedoči bilježnica zapisa točno iz onih dana, koju sam čak uspio i pronijeti na slobodu. Jest, komesari i svi drugi pokušavali su baš to područje «zaposjesti» i kontrolirati, ali nisu uspjeli.

Konačno u različitim zemljama na zapadu moralo se živjeti, posebno kad je došla obitelj, i onda, kad mi je bilo jasno, da se mene i sve nas željelo staviti na «naše mjesto», a što nam je postalo jasno da je to uvijek značilo negdje u kutu, izvan puta.

Svejedno koje su nam pejorativno ime davali od Di-Pi do profuga, sale étranger ili Verfluchte Auslaender — iza svega toga bila je jedna stvar: ljubomora ljudi na svome protiv — uljeza.

Jer pored lijepih teorija u očima «urođenika», pridošlice su — uljezi. I postao sam svjestan, da nigdje na svijetu nema pedlja plodne zemlje na kojem pedlju nešto ne bi raslo. I jedno raslinje često počinje živjeti na račun drugoga.

U istome smislu možemo baš poredbom s Botanikom govoriti o našim preseljivanjima i našim presađivanjima. Odnosno, već smo toliko i govorili. Prva generacija su oni, što pokušavaju pustiti korijenje, da bi oni i njihovi potomci mogli fizički, biološki preživjeti. Neki uspiju, prežive; neki ne. Neki u samome procesu stradavaju, zdravljem, mentalno; rak, srce, — svejedno što — to je, na koncu, da se pri smrti olakša liječniku što će staviti kao uzrok smrti, jer mora se od nečega umrijeti.

Druga generacija, treća generacija —sve to smo već iz bližega promatrali. Ovdje se druga generacija može najbliže usporediti s originalnim stabalcem i izdankom presađenog stabla i debla (koje je već uginulo, ili na najboljem putu da mu se to dogodi). To originalno stabalce je kalamljeno, inokulirano, a to znači rezano, proračunato ozlijeđeno. Kalam često, da se tako izrazimo, negira karakteristike originalnog stabla; često uzrokuje da to originalno deblo i trpi i ugine, a često će i preživjeti; istina, dosta je toga izmijenjeno, plodovi su drugačiji, imadu drugačiji okus, ali se to smatra — progresom.

U Parizu, čitajući Knut Hamsuna, postao sam svjestan prvog ciklusa tih problema. I kakogod sam i sâm želio i težio za domovinom, i nalazio

sve oko sebe stranim, tuđim —dakle donoseći odmah, nasumce i sud valorizacije— pa sâm zaključivao, da ne valja, tako su činili i milijuni drugih.

No Hamsun mi je pokazao, da oni, koji su se iz takovih prilika i okolnosti vratili —odjednom su na povratku kući počeli plakati za onim, što su ostavili preko, gdje nisu bili kod kuće, gdje je bila «Nova Domovina». Ljudi nisu nikada u stanju ocijeniti koliko se «Stari Kraj» u njihovoj odsutnosti izmijenio i koliko njihova odsutnost najčešće nije nikoga smetala, niti je ikome falila.

Jedan vrlo uspješni hrvatski doktor u Americi, upitan, da li bi se danas vratio kući, ukazao je na jedan posve novi, obično zaboravljen problem: u tom slučaju ja bih morao nekoga izgurati s nekog položaja, gdje on danas živi i zarađuje...

I tada mi je postalo jasno, da je ovo često ne samo jadikovanje za Starim krajem, nego neprestano apriorno osuđivanje svega u novom svijetu —postalo često svrhom u samome sebi. Ne radi se tada više o tome, da se neki problem riješi, radi se jednostavno o tome, da bi čovjek imao nešto za žaljenje i tuženje. On bi bio najnesretniji, kad bi mu to bilo oduzeto time da se problem riješi.

A uzrok je u jednoj jednostavnoj činjenici: mi smo iztrgnuti iz toplog gnijezda, u kojem smo od najmanjih dana ne tek živjeli, nego bili po okolici, familiji, društvu prilagođivani standardima te sredine, redu vrijednosti — i baš zato je sve bilo kako je nama odgovaralo —sve prilagođeno nama, jer smo mi bili prilagođeni svemu.

Kod nas se nedavno počelo mijenjati službeno najavljivanje temperature — umjesto Fahrenheita u Celsiusima. Bio sam iznenađen, koliko je emocija bilo oko toga. Kako su ljudi žestoko reagirali, borili se i kako su tobože ozbiljni i razumni ljudi posve neozbiljno i nerazumno se ponašali i, na primjer, u našem gradu lokalne novine prkosno objavljuju temperaturu po starome, jer se emocionalno ne mogu odlučiti da prihvate promjenu na novo.

Ali, što sam više te stvari promatrao, postajalo mi je sve jasnije, da u svemu skupa —ništa nije ostalo stalno, postojano neizmijenjeno ili neizmjenljivo. Tek u kratkom razdoblju od petnaestak zadnjih godina, odkako se, da tako reknem, sistematski bavim ovom problematikom, imao sam prilike vidjeti, koliko se držanje i vlasti i ljudi oko mene prema tim problemima izmijenilo.

I tu onda naša ambicija i želja ostati «po starome», ostati nepromijenjenima, biva suočena s velikim zadatkom, a to je ići protiv svega, protiv onoga, što život redovno donosi, protiv onoga, što, htjeli-nehtjeli, na koncu ipak prevladava.

I tako se onda još više nalazimo u nebranom grožđu. Američki pisci su govorili o «šoku» kulture; kad čovjek bude presađen iz jedne kulture u neku posve drugačiju — doživljava šok.

Drugi je pisac pronašao «šok budućnosti». Naime, kad se netko iz sredine, gdje prevladava stariji i drugačiji način života, prebaci u sredinu s načinom života koji je vremenski daleko više naprijed usporedivši s

njegovim prijašnjim načinom života —tada će taj pojedinac doživjeti i tako zvani «šok budućnosti», a to znači stanovite psihološke i ine poremećaje, jer je nespreman i nepripremljen bio ubačen u nešto, što je daleko u budućnosti za njegov način života, a on za to nije bio niti spreman, niti prilagođen. Nije slučajno da je upotrijebljen izraz «šok», koji se u engleskom jeziku upotrebljava također, da se označi živčani «slom».

Dakle, u najblažem smislu naše najenergičnije nastojanje da spasimo u sebi ili oko sebe, u najbližoj okolici, što je više moguće «starog» svijeta, stavit će nas u situaciju da doživimo nešto sličnoga živčanom slomu.

I što su razlike veće, ti će šokovi biti intenzivniji i jači, a onda i posljedice teže i trajnije, a isto tako i oštećenja i ožiljci.

Promatrajući sva ova pitanja više teoretski —postao sam svjestan, da će uvijek bolje proći onaj, tko znade, što se oko njega događa i što se s njim događa. Onaj tko je posve pasivan, više će se protiviti, ali će i više trpjeti i više će stradati. Onaj koji znade što se stvarno događa, imat će prilike, ne čak uvijek niti sve razumjeti, ali makar racionalizirati i u najmanju ruku dosta toga ublažiti.

Tako je slijedilo skoro pa posve spontano, da sam odlučio to sve podijeliti s drugima, i posljedica toga je bila prva moja radnja iz tog područja predstavljena na Prvom seminaru u Clevelandu i objabljena također u Reviji (1961.). Prijem te radnje dao mi je prije svega hrabrosti i volje da nastavim, a reakcija publike mi je pokazala, da postoji ne tek zanimanje, nego čovjek bi mogao reći potreba da se više pozabavimo ovim problemima.

I tako je slijedilo više radnja, međutim ovaj put željeli bismo ograničiti se tek na prvu generaciju i iz perspektive prve ideje nabačene u ovom članku: načiniti neke vrste «inventar» svega, čemu je čovjek podvrgnut, kroz sve što prolazi.

Ukratko rekosmo, da ljudi prve generacije, to jest oni rođeni u drugoj zemlji (dakle u domovini), oni koji su stvarno presađeni potroše veći dio života u naporima da se postave na noge, da puste korijenje, da prežive, da osiguraju biološki i ekonomski obstanak.

Međutim život — je nešto živoga, neprestano se pomiče i mijenja. I tako ti jedni te isti ljudi proći će kroz, mogli bismo reći, različite «faze», koje će u različitim razdobljima život donijeti.

Pokušat ćemo ovdje uočiti, identificirati makar neke najvažnije od tih «faza»:

1./ Najprvi čas briga je naći krov nad glavom, stan, naći posao — kakav-takav, ali glavno je, da bi čovjek donosio kući nešto s čime bi prehranjivao obitelj. Kolik je to problem, posebno danas u nestalnoj ekonomiji može razumjeti tek netko, tko je živio u tome sistemu. Amerikanci nisu bez razloga razvili izraz «rat race», jer se u poslovnom svijetu sve čini bez ikakovih osjećaja ili sentimentalnosti, i glavni je zakon uspjeti i preživjeti. A kod štakora —to se postizava, ako treba i kanibalizmom. Nije bez razloga na našoj univerzi u jednom završnom ispitu jedan od naših profesora engleskoga dao studentima da raspravljaju

baš o pitanju kanibalizma u modernom životu kao najtipičnijoj karakteristici tog modernog života. U suvremenom modernom društvu velik broj ljudi žive od poslovnog i emocionalnog kanibalizma.

Privremeno odpuštanje s posla kao nešto kroničnoga već je ugrađeno u sistem, to se prihvaća, a u vrijeme pregovora za plaće — da se traži više plaće, jer čovjek argumentira: neće biti posla cijele godine. Naši ljudi nisu navikli biti pet, osam ili deset godina bez posla i ne nalaziti to i te kako mučnim.

2./ Učenje jezika je slijedeća faza na pozitivnoj strani. No ovo je odmah i problem. Problem iz prve kategorije se rješava čim čovjek dobije posao, ali ovaj se proteže cijeli život, a da nikada nije riješen.

I čovjek će svladati jezik, a uvijek nositi znak na čelu, i čim zine, svi će ga trpati u drugu, posebnu kategoriju ljudi.

Čak i vlastita djeca, jer kako je Margaret Mead primijetila, da je neka mlada djevojka rekla za svoga oca: «On je dobar čovjek, ali govori s akcentom»... Govor, koji je najbitnije sredstvo našeg prolaženja kroz život, uvijek će nas podsjećati, da smo mi ljudi druge kategorije.

3./ Doći će djeca, i nakon prvih par godina u kući, doći će onda pitanje: kamo u školu s njima? Hoće li učiti hrvatski, ili hoće li uobće govoriti hrvatski? U mnogim obiteljima hrvatski se vrlo malo govori, negdje čak i ništa, pa čak i kad je oboje roditelja iz Hrvatske. Djeca već od prvog dana donose probleme koje nameće druga generacija, a ovdje je najkarakterističnije nezanimanje za Hrvatsku (ili kod ljudi iz drugih zemalja za njihove domovine) i fascinacija s novom zemljom i težnja i nastojanje, da bi postali jednakima sa svima oko sebe (a to ne uključuje hrvatstvo).

Najčešće će roditelji osjetiti, da im baš *škola otimlje djecu.* I cijeli život je tako uređen, da roditelji ništa ne mogu. Za te mlade — prva generacija mladih, rođenih u novoj zemlji, ta nova zemlja imade upravo hipnotičku snagu. I tako da nije tek problem učenja jezika, hoće li ženiti nekoga našega, —već se radi posve drugačijoj formaciji ljestvice vrijednosti, i rezultat je, da će prečesto poimanje krivoga i pravoga biti na posve suprotnim polovima. I što su roditelji manje školovani, manje će mogućnosti imati bilo što reći u tim problemima, ili štogod reknu, krivo će biti rastumačeno i shvaćeno, pa će tako i nada uspješnog utjecanja na događaje biti i te kako umanjena.

Ili pak slučaj roditelja u prvoj godini škole, gdje je učiteljica poručila majci, da njena kćerka ne bi smjela kod kuće govoriti nikakav strani jezik, jer to stvara krivi akcent, kad govori engleski...

4./ Oni koji su došli samci, pitanje je, hoće li obitelj ostati u domovini. Ili pak oni, koji su svi ovdje, drugo, ali slično pitanje: hoće li muž raditi, a žena se brinuti za djecu i obitelj. Ali to se događa uz cijenu materijalnog zaostajanja za svima oko sebe.

Često treba skoro pa herojska odluka, da se upravo tako odluči. Ili pak će se odmah uskočiti u utrku štakora, kako bi čovjek počeo zarađi-

vati, zarađivati —koliko svi drugi. Nama je jednom prilikom došla susjeda «Mi smo kupili nove zastore, sad je na vama red...»

Financijalno osamostaljenje žene imade i druge posljedice, od kojih je konačna i najgora —rastava braka, ako nešto ne ide kako treba.

I djeca rano trebaju novaca i rano idu zarađivati, i tada se «osamostale» na takav način, da to roditeljima, odraslim u Starom kraju, nikako ne može biti prihvatljivo.

Okolica sili na to, da se mora imati određene stvari u kući, koje se, međutim, može nabaviti tek ako oboje —muž i žena rade.

I u tim prilikama se i djeca puno ranije «otmu», i u svakom slučaju brže udalje i otuđe od roditelja. U obitelji više nema one blizine, harmonije. Već jednom sam rekao, da je moderni život u ovim novim zemljama takav, da je u svakoj točki PROTIV obitelji, protiv obiteljskog života, i onda se još čudimo zašto obitelji ne uspijevaju.

I kako god financijalno osamostaljenje žene olakšava i pogoduje rastavi, tako i zarađivanje novaca po djeci dovodi ih u situaciju, da će prije ili poslije početi postavljati roditeljima —ultimatume.

5./ Doći će vrijeme, kad će čovjek osjetiti, da je na neki način i primljen. U poslu, posebno, ako je dobar radnik, —u uniji. Osjetit će se, da se postupa s njim jednako, gdje god on plaća. Ali će ustanoviti, da postoje izolirani dijelovi života domaćih, domorodaca, koji pored sve svoje demokratičnosti, nisu širom otvoreni prema strancima, novodošlicama —uljezima. Domorodac će po svome ukusu izabirati svog prijatelja za igru, za provođenje slobodnog vremena ili čak buduće partnere za sebe ili svoju djecu (za brak).

Stranac osjeća žalac. Prečesto pak je kod useljenika prilično jaka ambicija (posebno onih iz druge generacije), da žene domaće, to onda da znači da su oni —uspjeli, da su «stigli»...

6./ Na sličan način bit će različitih finih subtilnih situacija, gdje će biti zapostavljen u zaposlenju ili promaknuću. Sve je to uvijek vrlo legalno i uvijek imade neki drugi vrlo opravdan razlog, ali je bitno i činjenica, da se radi o tome, da je on odbijen i zapostavljen, jer je stranac.

Jer, ako je školovaniji, tada će ga gurati natrag podsjećajući ga, neka pazi, da ne bi dao dojam da imade «persecution complex» —pa neka prestane tužiti se i žaliti.

Tu se najčešće — šuti.

7./ Jedno iznenađujuće poglavlje su naši vlastiti zemljaci, koji su došli prije nas. Američki promatrači su zapazili, da su stariji useljenici ustvari oni, koji se ponašaju najnekorektnije prema novim suuseljenicima. Noviji useljenici će posve prirodno poći prema svojim zemljacima, ali ovi će ih prije svega odbijati, okrivljavati za sve i sva, i oni će biti uvijek najbrutalniji u pritisku da se novi asimiliraju.

(Nerado zalazim u te probleme, ali činjenica jest, da nakon rata najjača hrvatska organizacija u Americi nije pomogla jednom jedinom

Hrvatu, da bi iz mizerije izbjegličkih logora došao u tu zemlju. I nije tek politička orijentacija vodstva te organizacije bila uzrokom).

8./ Kako život prolazi, ljudi stare i dolaze novi problemi. Tu su onda različiti oblici i forme tako zvanog sukoba generacija, jaza među generacijama. To je, kako smo ukazivali, već od prije dolazilo i spremalo se. Djeca su otišla u školu —stekla su mogo novih spoznaja, pa i uvjerenja i često drugačijih ili i protivnih od onoga što su roditelji očekivali. U krugu svojih prijatelja još više toga je na njih utjecalo.

I tu smo suočeni s kolekcijom problema od različitog poimanja ljestvice vrednota, reda, novca, vjere, domovinskih problema, sve do onih najvitalnijih, najtežih i najbolnijih, a to je pitanje formiranja obitelji ovih mladih. Nije tek pitanje, hoće li sin ili neće ženiti strankinju, nego u očima roditelja: kakva je to osoba, kakvi su njezini moralni kriteriji. A gdje se teško sporazumijevaju (radi jezika), još će teže doći na čistac u ovako kompliciranim pitanjima.

Kad dođe unučad — tu su onda još novi problemi.

Nemoguće je često roditeljima da razjasne najbitniju svoju poziciju —da sve štogod čine— oni to čine iz ljubavi i brige za njih.

9./ Slijedeći, zadnji skup problema — najteži, najsmrtonosniji, najbolniji. To je problem starenja u tuđini, problem umiranja, često posve sâm (oni bez obitelji) ili posvema zanemaren (oni s obiteljima), često čak i odbačen. Djeca imadu svojih problema i svojih briga —a nemoćni starci već niti mogu, niti znadu pomoći.

Ovdje rođeni i to dobro stojeći prečesto će kao idealno rješenje spremiti svoje roditelje u staračke domove —i koliko god je tamo sve s bijelim plahtama i miriši po lizolu i sterilizirano— sve skupa je uvijek pod jednim teškim dojmom, kojeg se nikada nisam mogao otresti —a to je, da su ti staračke domovi— čekaonice smrti. Ljudi su samo uskladišteni, i čeka se, kad će im doći vrijeme. Utorkom ili četvrtkom su posjeti, i doći će ih se obići, donijet će im se već malenkost —ali izvan tog staračkog doma ne samo da se ništa ne očekuje od njih — nego će se protiviti, ako itko pokuša nešto. A već prije toga —u društvu, gdje su ljudi fascinirani biološkom mladošću, oni preko 30 nemaju što reći, a kasnije, čeka se samo izlika, da ih se izgura iz posla.

Ovo je zaista ukratko nabačeno tek najvažnije i o nekim područjima već sam izradio čitave radnje. Problem je danas pretežno američki i kanadski, ali — u svim zemljama, gdje je veći broj naših ljudi i, gdje se njihovo ostajanje u toj zemlji i izvan domovine produljuje — ovi će problemi sami od sebe doći. I netko će zapaziti, da smo izbjegavali — i ugibali se situacijama, gdje problemi nastaju kao posljedica nečega posebno negativnoga, zlobnoga i «neredovnoga». I u tim časovima su naši useljenici pronašli uzrečicu *«Ameriko — čemeriko»*. Bez žalbe, bez tužbe — tek da reknu ono što jest i kako jest.

VLADKO MAČEK I NJEGOVA PISMA

POVIJEST JEDNE SURADNJE

BOGDAN RADICA

AKO je politika umijeće mogućega, onda je Vladko Maček bio nesumnjivo najsavršeniji primjerak takvog vođenja politike, posebno među hrvatskim političkim ljudima. Biti čovjek kompromisa, ne znači odricati se svojeg konačnog cilja i svojih osnovnih načela. Naprotiv, znači približavati se cilju kroz raznolike i čak naoko protuslovne i popuštajuće strateške poteze, da se konačno postigne cilj. Nema sumnje, da je Mačeku glavni cilj bio ostvarenje države, ali u međuvremenu on se je zadovoljavao i fragmentarnijim rješenjima, uvijek vodeći računa o tome, da je okvir manje važan od suštine, koja se postizava u okviru. Za njega je Jugoslavija bila okvir, u koji su Hrvati morali uložiti sve napore, da ga ispune suštinom svojeg vlastitog prisustva i učešća. Kao što kaže u jednom od svojih pisama, Vladko Maček jako je cijenio, što sam kao oznaku njegove ličnosti na njega primijenio jedno mišljenje Benjamina Franklina, što mora imati političar: «neizbježiti takt, nepokretan mir, i strpljivost, koju ni jedna ludost, izazov i glupost ne može uzdrmati».

Ja nisam bolje poznavao Mačeka do njegova pribivanja u izgnanstvu. Vidio sam ga prije jedan, dva puta u Zagrebu uoči rata. Češće sam ga viđao u Beogradu u njegovu uredu u Predsjedništvu vlade. Ali on se je toga manje sjećao. Kad sam bio imenovan, po njegovu prijedlogu, za zamjenika šefa Centralnog presbiroa, i kad je to imenovanje bilo kontestirano od talijanske, pa čak i njemačke vlade, i ja morao napustiti i taj položaj i Beograd, Maček je bio jedini, koji se osjetio revoltiranim. Kako je ukaz o mojem imenovanju bio objavljen u tisku i u «Službenim novinama», Maček je smatrao, da je to povreda državne samostalnosti. Za razliku od drugih organa vlasti, on je tražio, da se ukaz ne smije izmijeniti ili poništiti. Ali kad sam ipak morao napustiti položaj i biti premješten, on me je nekoliko puta upozoravao uglavnom o slijedećem: *«Nastojte u vanjskom svijetu, napose u Washingtonu, uvjeravati odlučujuće organe i novinare, da Jugoslavija mora ostati neutralna»*. Njegovi su razlozi bili uglavnom ovi: *«Jugoslavija kao cjelina ne postoji. Mi nismo jedan narod.*

Hrvati i Srbi se ne vole. Italija će iskoristiti našu unutrašnju razrovanost i podvojenost. Pavelić će se vratiti u Hrvatsku i odpočeti krvavo obračunavanje sa Srbima. Narod će strašno stradati. Tjerati nas u rat, znači tjerati nas u krvavi građanski i bratoubilački rat.»

Kad je tako govorio, iz njegova je lica izbijao dubok osjećaj humanosti i dobrote. Maček nije bio revolucionar, niti je bio rođen za revolucionarna vremena. On je bio čovjek duboke ljudske odgovornosti. U prvome redu, Maček je duboko vjerovao u neizmjerno milosrđe Božje, zatim u ono božansko što postoji u čovjeku. Maček je bio humanista, koji nije vjerovao u ideologije. Za njega je seljački pokret bio više životni put jednog naroda, nego li suvremena ideologija. Nije imao nikakva posebna osjećaja za suvremeno industrijsko društvo, jer je osjećao, da je ono u sukobu sa životnim putem seljaštva. Mučila ga je nostalgija za seljačkim životom Hrvatskog Zagorja, za kojim je čeznuo melankolički i sentimentalno. Često mi je znao govoriti o tome kraju sa suzama na očima. Kad bih mogao, volio bih reproducirati njegove riječi kroz njegovu slatku kajkavštinu, ali nisam u stanju to učiniti. A Maček izvan kajkavštine gubi sav svoj čar. Postaje štur i hladan. To najizričitije pokazuju njegova pisma, kroz koja se osjeća sav njegov originalan kajkavski stil.

Netom je Maček stigao u Sjedinjene Američke Države, održana je u Hotel Sheltonu konferencija za štampu, kojoj je predsjedavao popularni vođa američkih socijalista, Norman Thomas. «The New York Times», od 29. kolovoza 1947., posvetio je čitav stupac Mačekovim izjavama, pod naslovom «Vođa Hrvata napada Titov režim». Iste godine Maček se pojavio i u Ujedinjenim Nacijama, s grupom vođa seljačkih stranaka iz jugo-istočne Europe, gdje je glavnom tajniku Trigve Lee-u izložio stanje u Hrvatskoj. Rujna iste godine održana je svečana akademija u čast nadbiskupa Stepinca, koju je organizirala hrvatska župa Sv. Ćirila i Metoda, na kojoj je došlo do demonstracija jedne male grupe komunista, predvođene po new-yorškim crnogorskim komunistima. Maček je ovako odpočeo svoj govor: «Svaka ptica svojim glasom pjeva. Ljudi govore, a vukovi tule. Uostalom, ne ćete me smesti. Sastali smo se danas u čast našeg duhovnog nadpastira i mučenika Dra. Alojzija Stepinca. Dr. Stepinac je prije svega čovjek i pokazao se kao čovjek i pod diktaturom Aleksandrovom i pod diktaturom Pavelićevom, pa i pod diktaturom Titovom». Za vrijeme posjeta Ujedinjenim Nacijama, pratio sam Vladka Mačeka, kao i u svakoj prilici, kad se pojavio u New Yorku. Sjedili smo u jednoj od manjih dvorana zgrade U.N., koja se tada nalazila u Lake Sucessu na Long Islandsu. Kad, razgovarajući s Mačekom, naiđe Sava Kosanović, koji je tada bio Titov ambasador u Washingtonu. Maček mi tiho rekne: «Nemojte ga gledati». I odmah nakon toga doda: «Nikada nisam zamišljao, da bi Kosanović mogao biti tako bezkarakteran čovjek!» Mačeka je, naime, jako boljelo, kad se je razočarao u ljude, u koje je vjerovao.

Razgovarajući s Mačekom, bilo u New Yorku, bilo u Washingtonu, imao sam uvijek osjećaj, da je on bio uvjeren, da je ostvarenjem Bano-

vine Hrvatske 1939. bio postigao najveći uspjeh za Hrvate i za Hrvatsku. On je bio uvjeren, da nije došlo do 27. marta 1941., i, dosljedno, do rata, da bi hrvatsko pitanje bilo dostiglo maksimum svojeg rješenja. Maček nije bio za Jugoslaviju pod svaku cijenu, ali je bio uvjeren, da su u Jugoslaviji svi Hrvati na okupu, što je bilo vitalno. Vjerovao je, da bi konačno Hrvatska bila postigla svoje faktičko osamostaljenje. Inače, kod tih razgovora znao je uvijek ponoviti slijedeće: —*Znate, moji seljaci u Zagorju drže, da im je Hrvatska do Kupe dovoljna.* Odmah bi se zatim nasmijao! I dodao: —*Znate, uslijed toga me frankovci špotaju, da bih se ja zadovoljio s Hrvatskom do Kupe!*—

Jedno od najstrašnijih pitanja, koje je uvijek mučilo Mačeka, bilo je razlog radi čega se kobnog travnja godine 1941. nije prihvatio njemačke ponude, i on preuzeo vodstvo u N.D.H. Nekoliko mi je puta ponovio, da ga to pitanje i sada muči. Odgovor, koji mi je dao, bio je ovaj: —*Bojao sam se, kad bih se prihvatio, da ja ne bih bio mogao zadovoljiti Nijemce. Osim toga, Pavelić bi me s ustašama ucjenjivao. On bi davao Nijemcima i Talijanima više, nego što sam jao mogao dati. To bi bilo dovoljno, da ja ne bih bio mogao spriječiti krvoproliće.* — Krvoproliće! Maček se toga najviše bojao. Mučilo ga je to, da nije mogao spriječiti krvoproliće između Hrvata i Srba. Maček je u politici mogao sve dopustiti osim — klanja! — *To al' pak ne!* — isticao je neprestano. Kod toga je izbijalo njegovo kršćansko osvjedočenje. — *Tko se mača laća, taj od mača i pogiba!* — dodavao bi, citirajući, razumije se, i Tolstoja, koji je uvijek stajao otvoren ispred njega. *Vojna i Mir* — bilo mu je uz Bibliju redovito štivo.

Maček je vjerovao u kompromis. Vrlo često mi je znao govoriti u oduševljenju o ostvarenju sporazuma Radić-Pribićević. To je za njega bio vrhunac politike. —*Kad je Stipica* — govorio je — *doveo u skupštinski klub HSS-a Svetozara Pribićevića, trebalo je to vidjeti. Trebalo je to doživjeti. Oduševljenje. Suze na očima narodnih zastupnika. To je bila politika!*

Tu je politiku on želio ostvariti i u Washingtonu, kad je ponovno uspostavljao odnose s velikosrbima, s Konstantinom Fotićem, s Drom Milanom Gavrilovićem, i s kraljem Petrom. Kako se može vdjeti iz Mačekovih pisama, moje pisanje o Fotiću, o Gavriloviću, o Petru, i uopće o velikosrbima, nije mu bilo po volji. Ja sam, naime, iz ratnog iskustva došao do neoboriva zaključka, da se *sa Srbima u emigraciji ne mora tražiti nikakav sporazum.* I to sasvim realno, što su oni izgubili svaku vrijednost u vođenju srpske politike. Osim toga, za vrijeme rata oni su poveli najstrašniju borbu protiv hrvatskog naroda, svalivši svu odgovornost za propast Jugoslavije isključivo na sve Hrvate, ne samo ekstremiste, nego i samoga Mačeka! Međutim, on je preko svega toga prelazio. Jednog me dana, dok smo šetali, uhvati ispod ruke, pa mi mirno rekne: —*Molim Vas, nemojte napadati Srbe, naročito ne Kralja. Vi ne znate što se može dogoditi. Kralj može opet doći na vlast, ako se stvari promijene. Na Balkanu je uvijek sve moguće u politici!* — Kad sam mu odgovorio, da je to nemoguće, da se Kralj ne može vratiti, on mi reče kao stariji, iskusniji

političar: —*Vi to ne znate. U politici nije ništa nemoguće. Na Balkanu naročito... A ja Vas trebam. Tko će pisati kao Vi? Niste kompromitiran s ustaštvom. Imate sjajno pero. Vi mi trebate. Ja ću kroz Vas tumačiti svoju politiku.* — U to naiđe i Fotić, i Maček je nastojao da me s njim izmiri, što nije išlo lako. A Fotić trijumfalno uzvikne: — Vidite, Radica, moji su odnosi s Predsjednikom najbolji! — Meni je došlo da nestanem, kad sam se sjećao, da je Fotić, u toku rata, meni u lice dobacivao: —I taj Vaš Maček je izdajnik! — To se, dakle, zove politika — na Balkanu!

Maček je bio skroz na skroz negativan u odnosu na hrvatsku inteligenciju. Ja sam nastojao, da ga kod toga razuvjerim. Ali bez uspjeha. On mi je uvijek dobacivao, da ih ja ne poznam. On je bio čvrsto uvjeren, da je hrvatska, i to katolička, inteligencija bila odgovorna za sva zlodjela, koja su se pojavljivala u toku rata u NDH. On čak nije toliko okrivljivao običnog ustašu, koliko one što je on nazivao klero-ustaška inteligencija. Ja sam kod svih naroda, napose u emigraciji, znao osjetiti dubok jaz, koji je vladao između političkog svijeta, ali nikada toliko dubok koliko između klero-ustaške inteligencije i one oko HSS-a. Kod Mačeka to nije bila nikakva mržnja ili nepovjerenje prema Crkvi ili vjeri. To je bila duboka politička podvojenost, koja je išla toliko daleko, da je paralizirala svaki pokušaj, da se ostvari jedno nacionalno predstavništvo, koje bi predstavljalo interese naroda, u pravcu države.

Ali Maček nije samo odbijao suradnju na političkom planu s nacionalističkom inteligencijom. On na tome planu nije htio ni suradnju s Ivanom Meštrovićem. Odnosi između Mačeka i Meštrovića nisu nikada bili iskreni. Maček je živio u uvjerenju, da bi Meštrović mogao prije ili kasnije naći načina, da se sporazumije s Titom, što ga nije posebno smetalo. Ono što ga je smetalo, to je, da bi Meštrović, svojim autoritetom, mogao uvjeriti američke krugove u njihovu pozitivnu politiku podupiranja Tita protiv Staljina. Zato mu je, s jedne strane, bilo drago, što je Meštrović povukao svoj potpis s Deklaracije izbjeglih vođa iza željezne zavjese, objavljene 1951. u Philadelphiji, jer nije volio imati Meštrovića kao partnera u svojim političkim odnosima sa srbijanskim političarima u izgnanstvu, s kojima Meštrović nije htio imati nikakvih veza. Nama ostalima, međutim, bilo je do toga, da i Meštrović bude među potpisnicima Deklaracije zbog ugleda, koji je imao u svijetu i posebno u domovini. S osobitim nepovjerenjem gledao je na objavljivanje knjige Pavla Ostovića, *The Truth about Yugoslavia* (Istina o Jugoslaviji), New York, 1952., kojoj je Ivan Meštrović napisao predgovor. Iako je knjiga razgolićavala velikosrpske planove protivu Hrvata za vrijeme i između dva rata, Maček do toga nije mnogo držao. On je u njoj vidio tek Meštrovića, koji se kroz tu knjigu deklarirao, da je za službenu američku politiku podupiranja Tita; i tako htio da se uvuče «u sklapanje nekih sporazuma između Washingtona i Tita».

Rijetko sam kada vidio Mačeka uzrujana i srdita, koliko zbog te Ostovićeve knjige, koja je, posebno poslije velikosrpske propagande Konstantina Fotića, odpočela razgolićavanjem velikosrpskih planova. Meni je

prigovarao, što sam našao izdavača za tu knjigu, iako sam ga ja uvjeravao, da nam takva knjiga koristi, i da sumnjam, da bi američka službena politika surađivala s Meštrovićem u toj najnovijoj politici. Maček kod toga nije sumnjao u mene, jer sam ja tih godina javno pred odborima U.S. Kongresa, zatim preko radio i televizijskih diskusija osuđivao američku službenu politiku podupiranja Tita, i čak sudjelovao kao glavni tužitelj protiv Tita na TV programu «On Trial», pred sudom javnosti. Maček je uopće sumnjao u Meštrovića i Ostovića, kao i u sve one, koji su bilo kojim putem surađivali s jugoslavenskom službenom politikom. Jednom riječju, sumnjao je u suradnju s komunistima; nije vjerovao nikako, da je sukob između Tita i Staljina autentičan; govorio je, da se radi o podjeli uloga. Navodio mi je tada mnoge primjere, na koji način komunisti rade iskorišćavajući nacionalna raspoloženja Hrvata. Spominjao je Augusta Cesarca, Vasu Bogdanova i ostale, koji su isticali u svojim spisima vrijednosti A. Starčevića, E. Kvaternika i ostalih hrvatskih nacionalista, za koje je smatrao, da to nisu radili iz nekog dubokog uvjerenja, što bi voljeli hrvatski narod, nego s ciljem, da populariziraju komunizam, da ga načine privlačivim u sanjama hrvatskog naroda. Činjenica, što Maček i mnogi, bilo hrvatski, bilo srpski, bilo slovenski izbjegli političari nisu vjerovali u autentičnost Titove politike protivu Moskve, pridonijela je, da su američki čimbenici u vođenju vanjske politike odpočeli naglim napuštanjem suradnje s emigracijom, i preuzeli sami u svoje ruke produbljivanje te politike. Smatrali su političku emigraciju zastarjelom, nazadnom i politički neuračunjivom. Na tome je jako opadao i Mačekov utjecaj u Washingtonu. «Sve što sjedinjuje jugoslavensku emigraciju», govorili su vrlo često američki diplomati, «to je mržnja na Tita»! Rezultat svega toga bijaše, da jugoslavenska politička emigracija nije bila prihvaćena u «Skupštinu porobljenih naroda», kao ni u emisije Radia Slobodne Europe, bilo u New Yorku, bilo u Münchenu. Jedino što je toj emigraciji ostalo, bila je mjesečna materijalna potpora, s time, da ne viče mnogo protiv Tita.

Ali gdje je već u samom začetku Mačekova boravka u Sjedinjenim Državama bilo jasno, da Maček ne želi nikakvu političku suradnju ni s Meštrovićem, ni s jednim dijelom manje izložene hrvatske inteligencije u izgnanstvu, bilo je to u slučaju eventualnog oblikovanja jednog hrvatskog političkog odbora, kojemu su trebali stajati na čelu Vladko Maček, Ivan Meštrović i O. Dominik Mandić. Zamisao je bila Meštrovićeva, koji je meni i Dru Anti S. Paveliću o tome odmah u početku svojeg dolaska u New York govorio. Za stvaranje takvog odbora postojala su tada prilično povoljna raspoloženja. Ne samo na američkom i na kanadskom kontinentu, nego i po svima krajevima svijeta, a i u samoj domovini, očekivalo se, da će doći do oblikovanja takvog reprezentativnog opće-hrvatskog tijela. Odnosi između Mačeka i hrvatske inteligencije nisu još bili izbili u suparničkom stavu pred javnost. Sama činjenica, da je Maček bio pozvan u Chicago od hrvatskih franjevaca, koji su za taj put i snosili materijalne izdatke, govorila je, da bi se takav jedan odbor mogao ostvariti. Maček je u početku takvih napora zatezao i odlagao oblikovanje takvog odbora,

dok se konačno nije odlučio, da ga sasvim odbije. U sporazumu s Meštrovićem, ja sam često putovao u Washington i u Chicago, ali sam osjetio, kako Maček ne želi da se vezuje s hrvatskom inteligencijom. Jednog mi je dana jasno kazao, da on nije vođa hrvatskog naroda, nego predsjednik Hrvatske seljačke stranke, i da on ne može da se vezuje s hrvatskom inteligencijom, koja je i kriva, što je njegova politika doživjela kod kuće slom. Konačno, smatrao je, da bi mu suradnja s hrvatskom nacionalističkom inteligencijom više škodila, nego li koristila u njegovim razgovorima sa srbijanskom političkom emigracijom, s kojom je on tada već bio uspostavio duboke odnose. Svakoga puta, kad bih ga vidio, govorio mi je, da su srbijanski političari uvidjeli, kakvo su zlo počinili, kad su izveli puč od 27. marta 1941., i kako su u načelu prihvatili Banovinu Hrvatsku. Maček nije nikada smatrao političkim dijeliti svoju politiku s bilo kojim snagama iz hrvatskog javnog života, bilo kod kuće, bilo u emigraciji. (O tome što je trebao biti hrvatski politički odbor, prilažem svoje pismo, koje sam mu uputio 19. veljače 1948., poslije posjeta Chicagu, Washingtonu, a koje daje potpunu sliku stanja emigracije u to prvo poslijeratno vrijeme).

Posljedice Mačekova ne ulaženja ili izričitije ne prihvaćanja jednog hrvatskog reprezentativnog tijela bile su, da su se odnosi u hrvatskoj emigraciji još više i dublje odvajali, da se je stvaralo nepovjerenje, da Maček ne će državu Hrvatsku, i da on i njegovi ljudi, uz izuzetak Dra J. Krnjevića, rade na stvaranju «treće Jugoslavije», što je znatno paraliziralo hrvatske snage. Svi mi, koji smo bili na strani Mačeka, bili smo isto tako sumnjičeni, da ne ćemo države. Međutim, Maček je ostajao hladan i nepomičan. Samo bi znao reći: —*Pustite ih, pustite ih neka viču. Trebaju najprije uvidjeti progreške, koje su načinili stvaranjem njihove države i kakvo su sve zlo nanijeli hrvatskom narodu.* — Maček je, naime, priznavao, da hrvatski narod hoće državu. On mi je ne samo jedamput, nego sto puta znao opetovati, kako je *1941. hrvatski narod prihvatio državu neograničenim oduševljenjem i uz potpun pristanak najveće većine.* Ali, kako se i narod odmah razočarao poslije Rimskih ugovora, kad je vidio kako mu se siječe tijelo u njegovim najvažnijim dijelovima. Međutim, sve ga to nije nikako uvjeravalo, da on pravi bilo kakve sporazume s onima iz hrvatske emigracije, koje je smatrao odgovornim za katastrofu njegove politike. On ih je neprestano žigosao i kritizirao. Kada je Vinko Krišković pisao kritički o hrvatskom seljačkom pokretu, jako se je ljutio, i čestitao mi je na mojem odgovoru. Najviše ga je ljutio Filip Lukas, i, kako se vidi iz jednog od pisama, poslao mi je sve moguće podatke, kako bi Lukasu trebalo odgovoriti. Dra Buća, kad je ovaj posjetio Washington, nije htio ni primiti.

Uži odnosi s Mačekom uslijedili su, kad sam se spremao napisati svoj razgovor s njim. Kako će se vidjeti iz pisama, Maček je bio jako razdragan s tim pozivom. Razgovor je objavljen u božićnom broju «Hrvatskog Glasa» 1955. i imao je ogroman odjek kod hrvatske javnosti diljem svijeta. Iako Maček nije odgovorio na sva pitanja, ipak je u cjelini razgovora dao sve od sebe, od svojeg života, od svojih ideja, kao i od svojih

političkih djelatnosti. Mislim da su glavna pitanja za taj razgovor i nagnala Mačeka na zadnju odluku, da pristupi pisanju svoje knjige. U početku mi Maček nije jasno razlagao svoje namjere o pisanju knjige. Znao sam, da se nakladnik Robert Speller zanima za pokretanje jedne biblioteke, *The Makers of History Series* (Tvorci Povijesti Serija), u kojoj je namjeravao objaviti čitav niz autobiografija ličnosti, političkih ljudi, državnika i javnih radnika iz jugo-istočne Europe. Ja sam mu, kad me je pitao, savjetovao, da svakako uzme u obzir Vladka Mačeka. Između ostalih, on je već bio objavio uspomene Admirala Horthy-a, povjesničara i državnika norveškog Halvdana Kohta, britanskog vojskovođe Sir Hubert Gough-a, Field Marshala Lorda Birdwooda, s predgovorom Winston Churchilla; finskog premijera Oskaria Tokoi-a, generala Emilia Aguinalda, premiera Filipina itd. Maček se rado odazvao pozivu i bacio se jednom neviđenom energijom na posao. Meni nije ništa govorio, dok se nije pojavila tehnička poteškoća. Trebalo je, naime, prijevod Dra Stjepana Gažija, koji je kod toga uložio uistinu istinskog truda i napora, pripremiti za tisak. Izdavač Speller me je jednog dana pozvao na telefon, zamolivši me, da mu pomognem. U isto vrijeme su stizala i Mačekova pisma, i njegovi telefonski nazivi. Ja se nisam mogao prihvatiti poziva. Ali sam se odmah obratio na nekoliko američkih izdavača ili priređivača rukopisa za tiskanje, među kojima i na mladog prijatelja Anatole-a Shub-a, koji je tada bio jedan od urednika liberalnog protu-komunističkog časopisa *The New Leader-a,* čiji sam i ja tada bio redoviti suradnik. Anatole Shub je sa svojim bratom Borisom bio, u svoje vrijeme, priredio za tisak autobiografiju Koste Todorova, *A Balkan Firebrand* (Balkanski Plamen). Shub je, osim toga, poznavao sve biografije istaknutih ruskih revolucionarnih vođa. Bilo mu je prema tome lako da pristupi tom poslu, kojega je izveo za vrlo ograničen honorar (od $ 500.—).

Kad je Maček pisao svoju autobiografiju, za koju mi je govorio, da bi ju na hrvatski preradio, nije volio da mu se itko miješa. Ja sam zato izbjegavao da čak i Shuba pitam, da mi stavlja na čitanje tiskopise, koje je on izravno primao od Mačeka iz Washingtona. Međutim, s mnogih strana, hrvatski su se političari zanimali za sadržaj. Neki su čak polazili s gledišta, da bi oni trebali vidjeti tekst, prije no što isti uđe u tisak. Mačeka je to jako ljutilo, pa čak i uznemirivalo. Izričito, kako se vidi iz pisama, nije htio da se u cijelu stvar miješa Dr. I. Pernar, kojemu sam ja to i saopćio. Ali ipak na insistiranje Dra Pernara, zamolio sam Mačeka, da mi kaže, da li će iznijeti između ostaloga i to, da je u atentat na Stjepana Radića bio umiješan i Dvor i kralj Aleksandar. Maček mi reče: —*Znam od koga dolazi to zanimanje!* (Mislio je na Dra I. Pernara). *Ali ja ne mogu napisati, nego samo ono što je istina! Nema dokaza o tome, da bi Dvor ili Aleksandar bio dao naređenje za ubijstvo u Skupštini.* — Takav je bio Maček. Sušta istina. Kao da je najprije bio povjesničar, a tek onda politički čovjek. Mene je to kod njega uvijek znalo duboko dirnuti. Sve ono što je u politici govorila ulica, on je izbacivao ne samo iz svoje autobiografije, nego čak i iz izrabljivanja u svojim izjavama. I ako bi ga to moglo načiniti popularnim, on je uvijek ostajao na istini.

Tako i tzv. Radićeva izjava: —Nikada više u Beograd! — po njegovu mišljenju bila je izmišljena od frankovačke zagrebačke ulice. Znao mi je uvijek govoriti: — U politici riječ *nikada* ne postoji! —

Međutim, sudbina Mačekove knjige nije bila najsretnija. Kao da u tome nije imao sreće. Nismo imali sreće u potrazi za ličnostima, koje bi bile trebale napisati predgovor. Profesor Philip Mosely od Columbie University najprije se bio oduševio, zatim otklonio. Isto je tako bilo i s bivšim podtajnikom američkog Državnog ureda A. A. Berleom. Konačno i poznati predsjednik Carnegie Fundacije za Mir, Dr. James T. Shotwell, iako se je bio oduševio pročitavši tekst, kojeg sam mu dao, je otklonio. Imam osjećaj, da je u toku ogromna američkog oduševljenja za Titov prekid sa Staljinom svatko htio izbjeći obranu jednog izbjeglice iz Jugoslavije, za kojega nije bilo mogućnosti, da bi se vratio na položaj koji je imao. Maček je to osjećao. Znao bi mi reći: —Da sam član vlade, svi bi se nudili da to učine! — Slično je bilo i s tiskom, gdje je isto tako prevladavalo neograničeno oduševljenje s Titovim «herezama». Ali i jedan dio razloga zbog kojih knjiga nije nailazila na općenitiji i širi dojam, bila je Mačekova konzervativna apologija seljaštva, čiji duh američki farmerski industrijalizam ne shvaća. Tek knjiga je ipak ostala kao potreban i važan povijesni dokument jednog istaknutog hrvatskog državnika u jednom od najdramatskijih vremena suvremene svjetske krize. Maček bi bio iščezao, da te knjige nije napisao. Pisanje knjige dalo mu je ogromno mnogo zadovoljstva i osjećanja, da ponovno živi život koji je živio u stvarnosti za vrijeme svojeg mukotrpnog vijeka. To mi je neprestano isticao kad god mi je govorio o pisanju autobiografije. On bi često volio opetovati ono, što mu je Stjepan Radić znao reći, da je «nepismen». Ustvari, Maček je bio pismen na svoj način. Kad kažem na svoj način, mislim, da je znao osjetiti smisao za istinsku i točnu riječ, s kojom je nastojao prikazati ili obilježiti značajne trenutke i činjenice svojeg života.

Ali ono što je ponajviše osvajalo kod Mačeka, a što je tako rijetko kod našeg političkog čovjeka, to je njegov *sense of humor,* kroz koji je on gledao na sav život, i onaj svakidašnji, i onaj politički. To je bila njegova *charisma,* koja se pojavljivala kroz dubok osjećaj njegove humanosti, onoga ljudskog i što bi Crnogorci rekli *čojstva,* koje je u njega postojalo u najvećoj mjeri. Kad je umro ban Ivan Šubašić, Maček je očekivao, da će se u iseljeničkoj štampi pojaviti negativni članci o njemu. On je zato, kako mi je javio u pismu od 24. 4. 1955., pisao urednicima «Hrvatskog Glasa» Petru Stankoviću i «Američko-Hrvatskog Glasnika» Stjepanu Vrančiću, da ne objavljuju ništa o Šubašiću, što on predhodno ne bi vidio. Žali se u pismu, što je morao priskočiti običajima cenzure, ali, kako se radilo o prijatelju, nije htio prekoračiti njegove ljudske obzire. Revoltiran pisanjem «Danice» i «Američkog Srbobrana» o Šubašiću, on je tada napisao više ljudsku nego li političku obranu Šubašića u jednom uistinu dirljivom, ali i polemičkom nekrologu. U zaglavku je kazao: «Pok. Ivana Šubašića ne možemo smatrati 'državnikom'. Bio je idealist, do srži pošten i nesebičan čovjek, te iskreni hrvatski rodoljub. Pokoj vječni daruj Gospodine njegovoj plemenitoj duši.»

Jedan primjer njegove humanosti osjetio sam i na pogrebu prerano umrle kćeri Dra J. Krnjevića, Biserke, u Philadephiji. Maček se rasplakao kao dijete. Uzme me k sebi, pa mi rekne: «Vi ste iznenađen, što me vidite kako plačem. Ja nikada u životu nisam plakao, niti plačem nad političkim neuspjesima ili gubitcima. Nestanak jednog ovako preranog života, to je za mene strašniji neuspjeh od bilo kakvog političkog neuspjeha!»

Iz tih njegovih ljudskih gledanja na život, on nije nikako vjerovao u zakučice komunističkih dijalektičara. Politika je za njega bila, kako rekoh na početku, *umijeće kompromisa.* S komunizmom, međutim, kod njega nije moglo biti kompromisa. Između komunizma i čovjeka Mačeka postojao je Bog. Vjera u Boga, koja mu nije dozvoljavala da pravi kompromise ni s komunistima, ali ni s demonima hitlerovskog tipa kod nas.

Kao što će čitatelji moći prosuditi, ja Mačekova pisma objavljujem onakva kakva su, čak i onda kad stanovite riječi ili misli mogu biti uperene i protiv mene. Netko će se, naime, poslužiti nekim Mačekovim opažanjima protiv mene, iako sam ja i takva Mačekova mišljenja primao kao mišljenja starijeg i iskusnijeg i čovjeka i političara. Objavljujući ova pisma, činim to i zato, da naši mlađi izbjeglice, koji se bave umijećem politike, nauče iz Mačekova intimna razmišljanja, kako se ljudsko mora uvijek podudarati s političkim, da bi bilo ne samo moralno nego i pragmatičko. Ali u ovim pismima, čitatelji će moći osjetiti i onu Mačekovu filozofiju života, koja je bila legendarna u mnogim hrvatskim srcima i mislima. Osjetit će Mačeka i čovjeka i vođu jednog političkog pokreta, koji se svakako ponajviše kod nas znao poistovjetovati s glavninom naroda. Pismima nisam dodavao nikakve komentare, nego samo ondje, gdje je to bilo neophodno potrebno, dodavao sam tumačenja imena, i onih činjenica, o kojima je bilo govora u Mačekovim pismima. Kod prepisivanja Mačekovih pisama, moralo se biti jako opreznim radi toga, što Maček piše na svoj način, a i rukopis mu nije lak za čitanje.* Konačno, pokadšto Maček nije završavao rečenicu, pa sam to ostavio čitateljima, da se snađu kako najbolje znaju.

Tek, u jednu riječ, prepisujući Mačekova pisma, imao sam ponovno osjećaj života i suradnje, koja se razvijala za gotovo dva decenija, koliko je prošlo od Mačekova dolaska u Washington pa do njegove smrti, kad smo ga izbjeglice ispratili do njegova zadnjeg počivališta. Što se je više približavao svojem kraju, Maček je sve više čeznuo za Hrvatskom, i često bi znao reći, da bi volio, da ispred zagrebačke Katedrale stoji kao bogalj, ili da smjesta, kad se pojavi u Zagrebu, ode u tamnicu, nego da umre u izgnanstvu. I kad je osuđivao Meštrovića, što je uoči svoje smrti pošao u pohode doma, mučilo ga je upravo to, što on to isto ne bi nikako mogao učiniti, jer je smatrao, da bi to značio sukob s principima, kojih se nije mogao odreći, pa čak i za volju da uoči svoje smrti vidi ponovno zemlju, koju je iskreno i duboko volio.

* Vidi faksimil Mačekovih pisama, na str. 443. (B. Radici) i na str. 469. (D. Šuljku). — *Ured.*—

PISMA DRA VLADKA MAČEKA

I.

Wash. Oct. 11, 49

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 8. o. m. Prošli petak bio sam u hotelskoj sobi od 3-4 s. 45 m. a onda sam otišao na kolodvor.

Nije doista bilo ništa važnijeg, što bih Vam bio mogao saobćiti iz razgovora prije podne.

Potaknuo sam bio pitanje G. i Š.[1] ali nisam naišao na povoljan odjek. Mislim, da je najbolje za sada ne povlačiti tu stvar.

Što se tiče razgovora sa g. Mowrerom,[2] nije mi jasno kuda cilja.

Jedino što vidim i ja jest, da će Amerika izgubiti u Jugoslaviji bačeni novac, a mi gubimo time, što Titu uspjeva pomoć zapadnih demokracija industrializirati t. j. — proletarizirati zemlju.

Tu žalibože ali ne možemo ništa.

Kada se odlučim opet doći u New York, svakako ću Vam pravovremeno javiti.

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] Maček je posjetio ustanovu National Committe for a Free Europe, koja je bila ustanovljena za suradnju s izbjeglicama iz komunističke Europe, gdje je između ostaloga govorio i o pitanju imenovanja G., tj. Stjepana Gažija i Š., tj. Dra Dinka Šuljka.

[2] Edgar Mowrer je ugledan američki publicist i novinar, poznat po svojem protufašističkom kao i protu-komunističkom držanju. Isto se tako odupirao i protivu potpore Titu. Maček o toj potpori, na koju se sada spremala američka vlada, nije imao nikakve sumnje, i bio je odlučno protivan. Iz pisma se osjeća, da je bio nezadovoljan razgovorima u «Free Europe», kao što mi je to kasnije saopćio usmeno. Prema uputstvima američkog ministarstva vanjskih poslova, američko vodstvo «Free Europe» pravilo je presije na izbjeglice iz komunističke Europe, da se ne napada Titovu Jugoslaviju, i, u isto vrijeme, je obustavilo nastojanja, da se u Radio Free Europe (Radio Slobodna Europa) uključi i Jugoslavija Svi prosvjedi izbjeglica iz Jugoslavije, pa i Dra V. Mačeka, nisu uspjeli.

II.

Washington, 23/5 - 50

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo s kojim ste mi poslali govor g. Coste-a.[1]

Postavio je izvrsnu diagnozu. Šteta što je još uviek takova situacija, da još uviek nije moguće preko američkih novina dati javnosti pravu sliku.

New York Times je i u mom govoru izpustio ono, što sam smatrao glavnim t. j. ožigosati *nemoralnost* politike Zapada prema Titu.[2]

Kada dodjete u W. biti će mi drago da se vidimo.
Gospodju i Vas srdačno pozdravlja.

Vaš

VL. MAČEK

[1] Brutus Coste, rumunjski diplomat, izbjeglica. Radi se o jednom nacrtu, koji je Coste izradio o onome, što bi trebala biti američka propaganda u komunističkoj Europi. («The American propaganda in Eastern Europe»). U nacrtu je, na efikasan način, osuđen službeni potez američke diplomacije podupiranja Tita.

[2] Maček je održao govor na skupu Seljačke internacionale, i, razumije se, sve ono što se odnosilo na američku politiku podupiranja Tita, «Times», koji je sistematski podržavao službenu politiku podupiranja Tita, nije donio. Bile su to godine neograničene euforije s uvjerenjem, da će politika podupiranja Tita oslabiti pa čak i slomiti Staljinovo carstvo. Međutim, u brojevima od 24. kolovoza 1951., najprije «The New York Herald Tribune», i, zatim, od 6. studenoga 1951., «The New York Times», objavili su dva moja opširna pisma o otporu seljaštva, posebno u Hrvatskoj, protiv kolektivizacije, u kojima je također vrlo živo kritizirana američka vanjska politika u odnosu na Tita. U istima sam posebno istaknuo seljačku ideologiju Braće Antuna i Stjepana Radića, s kojom je zadahnut hrvatski seljak.

III.

Washington 1/2 - 51.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 30/1 o. g. sa priloženim člankom.[1]

Članak je vrlo dobar i mislim da je g. Armstrongu rečeno sve, što je trebalo reći.

Ako dobijem poziv za Philadelphiu i ako budem sa zdravljem barem kako sam sada, gledati ću svakako da dodjem.[2]

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] Radi se o mojem prikazu knjige Hamilton Fish Armstrong-a, *Tito and Goliath*, koji je u obliku ovećeg članka objavljen u *The New Leader*, 29. siječnja 1950., pod naslovom «Tito and the Conservatives» («Tito i konzervativci»). H. F. Armstrong, nekadašnji prijatelj kralja Aleksandra, poslije Staljinova prekida s Titom posjetio je Tita, i napisao u spomenutoj knjizi prekomjerno optimističan prikaz o Titovu protustaljinističkom stavu, koji će neminovno dovesti Jugoslaviju u —demokraciju. Armstrongova knjiga, koja je uskoro postala i glavna teza američkih konzervativaca i prihvaćena ne samo od «Times»-a, nego i od najvećeg dijela američke konservativne štampe, bila je u mojem članku oštro suzbijana.

[2] Manifestacija u Philadelphiji bila je pripremana od protukomunističkih prvaka u New Yorku, kako bi se u povijesnoj zgradi američke revolucije, gdje je bila pročitana Deklaracija američke nezavisnosti, pročitala i Deklaracija nezavisnosti i slobode naroda iz komunističke Europe, potpisana od svih vođa i intelektualaca iz tog dijela svijeta.

IV.

Washington 8/3 - 51.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 2. o. m. Što se tiče našeg položaja u komitetu,[1] ne ima sumnje, da treba taj položaj pojačati. Samo što ja držim, da ne možemo taj položaj pojačati napadajima i svadjom, nego polaganom infiltracijom. Tu moramo (u emigraciji) učiti od Slovenaca. Slažem se s Vama, da je dobro, što je Krek[2] uhvatio poziciju, Što se tiče Meštrovića, njegov stav me nije začudio i ako me forma izjave vrlo iznenadila. Uzeo je stanovište službene američke politike protiv sviju polit. predstavnika iz Jugoslavije, bez razlike narodnosti, dlake i pasmine.[2] Osobno imam barem zadovoljštinu, da se je potvrdila izpravnost mog mišljenja, da umjetnost i politika ne idu zajedno. Jedan Rodin nije sigurno bio manji od Meštrovića, pa ipak nije nikom palo na pamet, da ga n. pr. kandidira za franceski parlament. Krivi ste i Vi, što ste Meštrovića (ako je njegova izjava istinita) stavili pred gotov čin, ne pitajući ga prije, da li pristaje ili ne, da njegov podpis dodje na deklaraciju. Uostalom svakog čuda dva dana dosta, pa tako i Meštrovićeva izjava!

Što se tiče Kambera,[3] dobro je što ste rekli, da ne imamo š njim nikakovih političkih planova. Ako Vas pak budu još o toj stvari pitali, dodajte, da mi Hrvati ipak razlikujemo ratne zločince i kolaboratere, dočim Srbi uzimaju u svoj kalkil sve (Gjuić, Jevdjević itd.).

Bude mi drago, ako ćemo se uskoro moći i ustmeno prorazgovoriti.

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] Komitet, misli na «Free Europe» (Slobodnu Europu), gdje su Slovenci Dr. Miha Krek i Dr. Alojzije Kuhar zauzeli pozicije od odgovornosti u ime Jugoslavije, jer su se Hrvati i Srbi svađali; ja sam tek privremeno bio imenovan direktorom za Jugoslaviju u Mid-European Studies Center-u, ali sam to morao napustiti, uslijed protesta Srba.

[2] Odnosi između Mačeka i Meštrovića nisu nikada bili dobri. Maček je imao uvijek osjećaj, da Meštrović ima u svojoj politici neke svoje skrajnje ciljeve; i kako ga nije mogao kontrolirati, on je odbio svaku političku suradnju. To je bilo odmah 1948., kad je Meštrović predlagao, da se oblikuje jedan reprezentativni hrvatski odbor, kojemu bi bili na čelu Maček, Meštrović i Dr. D. Mandić, Maček kao predsjednik. Maček je to odbio, i tako do tog odbora nikada nije došlo. Meštrovićeva izjava glasi:

Izjava G. Ivana Meštrovića

Američki Hrvatski Glasnik
Chicago, Ill.

U Vašem broju od 14 o. mj. br. 6 izišla je bilješka pod naslovom: «Sastanak izbjeglih vodja iza željezne zavjese».

Tu je navedeno da sam i ja potpisao «Deklaraciju o Nezavisnosti Evrope u ime Hrvatske» pa Vas molim da istini za ljubav donesete slijedeći ispravak:

«Istini za ljubav izjavljujem da ja pomenutu Deklaraciju nisam potpisao, niti me je ko tražio da ju potpišem.

Originalni tekst pomenute Deklaracije sam pročitao u New York Times-u od 12. o. mj. na što sam poslao navedenom listu slijedeći demanti, koji u hrvatskom prevodu glasi:

«Pozivom na 'Deklaraciju Izbjeglica iz Komunističkih Zemalja o Oslobodjenju', koja je objavljena u Vašem broju od 12. veljače, primjetio sam i svoje ime medju podpisnicima iz Jugoslavije.

«Pustivši po strani principe Deklaracije s kojima se slažu svi slobodni ljudi, moram da izjavim da od mene niko nije tražio da Deklaraciju podpišem, niti znam kako je moje ime došlo medju podpisnike. Dr. Maček predstavlja Hrvate u izgnanstvu i njegov podpis je mogao biti dovoljan, kao što je bio dovoljan podpis Dr. Mihe Kreka za Slovence.

«S druge strane da je ko od mene i tražio da i ja Deklaraciju podpišem, ja bih bio oprezan u pogledu ostalih podpisnika i ne bih bio pristao da podpišem s nekima od podpisnika iz Jugoslavije, koji se nalaze medju onima koji su u glavnom i skrivili sve nevolje, koje je Jugoslavija prepatila za vrijeme rata i koji su podsticali razdor izmedju dva rata.

«Konačno, kolikogod se ja ne slažem s ideologijom današnje Vlade u Jugoslaviji ona je ipak moja zemlja i ja sam s njima kad se trude da brane njenu nezavisnost od Kominforma. Barem u ovom pogledu držanje Vlade je u suglasju s voljom naroda koji očekuje pomoć od Zapada.

Syracuse N. Y. 12. veljače 1951.

IVAN MEŠTROVIĆ

Meštrovićeva aluzija «u pogledu ostalih podpisnika» odnosila se na srpske predstavnike Dra Milana Gavrilovića i Konstantina Fotića.

[3] Kad je Dr. Dragutin Kamber stigao u Sjedinjene Države, on je stupio u vezu s hrvatskim javnim radnicima, pa i sa mnom. U «Glasu Kanadskih Srba» sastanak između mene i Dra Kambera osudio je Adam Pribićević, objavivši članak, na engleskom jeziku, u kojem je pozvao na odgovornost National Committee for a Free Europe, u kojemu sam i ja bio jedan od direktora, kako i na koji način, jedan od članova tog Komiteta može održavati sastanke s «ratnim zločincima». Međutim, bilo Dr. Kamber, bilo ja u «Hrvatskom Glasu» (13. veljače 1951.) dali smo dostojan odgovor Pribićeviću, istaknuvši, kako Dr. Kamber nije ratni zločinac. Maček je, međutim, smatrao korisnim što Dr. Kamber piše jer je smatrao, da samo on može biti u stanju uvjeriti hrvatske izbjeglice «u sudbonosne pogreške Pavelićeve politike», kako mi je znao često reći.

V.

Washington 7/9 - 55

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 4. o. mj.

Novinski izrezak Vam šaljem natrag pod y.

Svojedobno sam Vam bio poslao (ili osobno predao — ne sjećam se više) neke dokumente koje mi je bio poslao Dr. Kamber. On me moli, da mu ih vratim. Molim Vas za to, da mu ih izravno pošljete na adresu: «Ch. Kamber, Holy Name Parish, Wanson, Wis.»

Ne mislim, da ste bili sa Gavrilovićem preoštar, tek držim da *nije oportuno* voditi javne polemike sa ljudima, s kojima se ovaj čas borimo na istoj liniji protiv Tita.[1] Evo toliko u kratko, pa Vas srdačno pozdravlja.

Vaš

VL. MAČEK

P. S. Talijanski tekst «Sive Knjige» *ne* trebate vraćati.

[1] Odnosi se na članak, koji sam objavio o Milanu Gavriloviću u «Američko-Hrvatskom Glasniku», Chicago.

VI.

Washington 2/10 - 51

Dragi gosp. Radica!

Primio sam danas list od 29. pr. mj.

Mislim, da će biti dobro da u smislu tog lista napišete i članak.

Iztaknite medju inim da nije ništa nova što se sada ustaše raznih dlaka i pasmina žele zakloniti za svjetli lik nad. Stepinca, bez obzira što time škode baš samom nadbiskupu u očima neupućenog demokratskog svieta. —

Žalostno je ali, što je bivši tajnik nadbiskupov Lacković, (nije li — famozni Šalić bio tajnikom) dokazao, da mu je više do ustaštva, nego do nadbiskupa.

Toliko ukratko.

Članak o seljacima ste mi zaboravili priložiti pismu.[1]

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] Radi se o mojem članku, *Tito and The Peasants* (Tito i seljaci), koji je objavio časopis *The Commonweal*, u broju od 28. rujna 1951. na uvodnom mjestu.

VII.

Washington 29/10 - 51

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 25. o. m. Sa Krekom sam govorio, te se nadam, da moja intervencija ne će biti bez uspjeha. Sa Gavrilovićem nisam govorio a vjerojatno i ne ću. Prvo za to, jer ne znam kada ćemo se vidjeti, a drugo za to, jer mi se ne da š njim započimati debate o ničemu osim o onom u čemu se slažemo.

Molim ali i Vas, da imate toliko samokritike te uvidite, da ste Vi bili onaj, koji ste prvi napali u A. H. Glasniku Gavrilovića (ne doduše pod svojim podpisom) insinuirajući mu neko petljanje sa Titom. Nakon toga je bio posve bezrazložni napadaj na Dra Kreka, na koji sam kako znate i osobno reagirao.[1]

Nedavno je i opet bio u A. H. G. napadaj na Kreka i Gavrilovića a medju redcima i na mene. Konačno je izašao i u «Danici» napadaj na «Free Europe». Mene se stvar ne tiče, ali vjerujte mi, da držite ruku u vatri kao Mucije Scevola, ne ćete moći ljude kod C. F. E. uvjeriti da niste i tu kumovali.[2]

Ja nisam nikada sumnjao ni u Vašu sposobnost ni u dobru volju u borbi protiv Tita. Zašto si stvarate neprijatelje i tamo, gdje ovaj čas nije potrebno? Sjećam se prispodobe jednog našeg seljaka, o njegovom agilnom, ali neobuzdanom suseljanu: «On Vam je kak krava, koja da na

jedan podaj (mužnju) 10 litri mlieka, a onda s nogom prevrne kablicu».

Moleći Vas, da ne zamjerite ovo nekoliko iskrenih rieči meni, koji sam Vam istinski prijatelj, srdačno Vas pozdravlja.

Vaš

VL. MAČEK

[1] Promatrajući protu-hrvatski rad Dra M. Gavrilovića i naginjanje Dra M. Kreka više prema Srbima, nego li prema nama u Odboru za Slobodnu Europu (C.F.E.), ja sam u suradnji s Drom D. Šuljkom u nekoliko mahova u «Američko Hrvatskom Glasniku» osuđivao takav rad i tražio jaču djelatnost s naše strane. Međutim, Dr. Maček je prelazio preko svega toga, jer je računao na potrebu kompromisa u važnijim pitanjima.

[2] Nikako ne stoji, da bih ja bio inspirirao «Danicu» za napadaj na Odbor za Slobodnu Europu, jer ja, u to vrijeme, nisam imao nikakve veze s «Danicom», kako se to može vidjeti iz njenih sistematskih napadaja na mene.

VIII.

Washington 20/7. - 51.

Dragi gosp. Radica!

Evo Vam vraćam Gavrilovićev članak.

Ima stvari, na koje bi čovjek mogao reagirati. Ima ali zamka u koju ne smijemo upasti, a to je ovo:

On veli da se H.S.S. nije izjasnila za Jugoslaviju a ni protiv.

Očito nas želi tim člankom otjerati na «čistac».

Recenzirati članak a ne pisati o tome se ne može.

Mislim za to, da je najbolje da se u obće ne reagira. Znam iz iskustva, da je beogradsku gospodu uviek najjače pogadjala šutnja.

Srdačno pozdravlja

VL. MAČEK

IX.

Washington 23/5 - 52.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 20. o. mj. zajedno sa priloženim člankom. Vrlo je dobar.[1]

U članku su dvie netočnosti.

1) Ustaše su likvidirali 3 zastupnika H.S.S. M. Pavleka, I. Farolfija i L. Tomašića.

2) Kanonik Lončar bio je sudjen na smrt, ali uslied intervencije Vatikana nije bila ta osuda izvršena, nego je nakon stanovitog vremena bio pušten u slobodu.

Za ovaj detail mogla bi se «Danica» zakačiti.

Vaš odgovor neka bude, da je smrtna osuda bila urbi et orbi proglašena, dočim nikada nije bila proglašena, da je u zadnji čas bio «pomilovan», pa ste imali razloga držati, da je bio i «executed».

Toliko ukratko, pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Moj najpotpuniji članak o nadbiskupu Stepincu objavljen je u ljevičarskom katoličkom časopisu *The Commonweal*, pod naslovom *Stepinac And Tito*, kao uvodni članak u broju od 27. ožujka 1952. «Danica» je taj članak napala, kao što je Maček predvidio. Međutim, u časopisu *The Reporter*, u broju od 5. veljače 1952., izišao je moj članak *Can Restless Peasants make good Soldiers?* (Mogu li nezadovoljni seljaci biti dobri vojnici?). Moj je članak bio odgovor na optimističke dojmove Vrhovnog Sudca William G. Douglas-a, koji se vratio iz Jugoslavije, isto tako objavljenog u istom broju spomenutog časopisa.

X.

Washington 24/ - 52.

Dragi gosp. Radica!

Čtajući A. H. Glasnik doznao sam za smrt dragog Vam otca.[1]

Molim Vas, da tim povodom primite moje najiskrenije saučešće.

Gospodju, djecu i Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Lovro Radica, umro u Splitu, 5. svibnja 1952. «Američki Hrvatski Glasnik», čiji je vlasnik bio S. Vrančić, bio je uređivan po Dru. Dinku Šuljku, izlazio je u Chicagu. Iako je «A. H. Glasnik» zagovarao politiku Hrvatskog seljačkog pokreta, iako je u istome surađivao i Dr. Vl. Maček, i mahom svi suradnici službenog glasila HSS-a, «Hrvatskog Glasa», Dr. Juraj Krnjević nije surađivao u «A. H. Glasniku».

XI.

Washington 20/12 - 52.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 16. o. m.

Hvala Vam na informaciji, koju ću naravno zadržati samo za sebe.

Čudim se Mandiću, koji je dosta star i iskusan, pa ipak ne vidi, da je ogromna većina komunista Jugoslavije za Kominform bili oni Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i. t. d. Ali to, među nama.[1]

Želeći Vama i Vašoj obitelji sretan Božić, Novo ljeto, srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] U mojem pismu od 16. prosinca javljao sam Mačeku slijedeće:
«Ovdje je stigao i bio dva dana na prolasku provincijal franjevački dr.

Mandić. Kako sam se ja našao u društvu admirala Millera sa kojim je on bio pošto je donio preporuku iz Vatikana, mogu da Vam u povjerenju i samo za Vas saopćim slijedeće:

1) On je uglavnom kazao, da su hrvatski komunisti kao i hrvatski narod protiv srpskih komunista, koji da su uglavnom zavladali najvećim postotkom u svima republikama, naročito u hrvatskoj republici, gdje da progone i hrvatski narod i hrvatske komuniste, zato što su Hrvati. Hrvati se navodno danas osjećaju ugroženijima više nego ikada prije.

2) On veli da su najnovije informacije Rima slijedeće: da se sprema neki kominformistički puč u Beogradu, kojega vode Srbi, odnosno srpski komunisti u najvećoj većini za Rusiju. U tome slučaju, on kaže, da bi trebalo pomoći Hrvate i hrv. komuniste, koji bi se odcijepili od Srbije, jer bi taj srpski staljinistički puč sličio na 27. ožujka 1941. Ti izvori govore, da se o tome u Beogradu i Zagrebu govori.

3) Dr. Mandić je istakao, da je narod u Hrvatskoj za Vas i Stepinca, i da sva hrvatska emigracija smatra Vas jedinim svojim političkim vodjom. Upitan, da li su i katolički svećenici za Vas i uslijed čega oni ne stvaraju svoj pokret kao dio kršćanske demokratske internacionale, on je rekao, da se to ne smije činiti u emigraciji, jer bi to cijepalo hrvatske redove, i da je dovoljno da Vi predstavljate hrvatski narod. Kazao je i to, da je 95 % hrvatskog naroda za državu».

(Admiral Miller bijaše u to vrijeme predsjednik Narodnog odbora za Slobodnu Europu. Moj razgovor s Drom Mandićem nije se vodio u njegovu prisustvu).

XII.

Washington 14/2 - 53.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 12. o. m. Hvala Vam.

Što se tiče «panela» držim, da je za sada dovoljno, da se vidi, da ima Hrvata i Srba, koji su uza sav spor kadri sjesti zajedno za isti stol.[1]

Izlaziti sa nekim daljnjim planovima bilo bi opasno. I sami vrlo dobro iztičete, da bi opredieljenje za Jugoslaviju značilo ankuražirati Srbe u njihovom megalomanskom šovinizmu. Opredielivati se protiv bilo bi još gorje jer bi to bila voda na mlin magjarskih ambicija (a mislim i talijanskih). Ne preostaje drugo, nego ostati na terenu *države Hrvatske, povezane sa ostalim državama istočne Europe,* ne naglašujući daljnjih detalja. Što se tiče magjarskih planova, to ih je (na moju sugestiju) Gaži[2] već osudio pred godinu dana. Žalibože te planove pomažu ne samo Srbi sa intrazigentnošću prema Hrvatima, nego i Česi sa intrazigentnošću prema Slovacima.[3]

Što se tiče našeg nadbiskupa[4] zatražio sam od Dr. Juretića stanovite podatke, prema kojima imam namjeru napisati člančić za koje američke novine. Baš nedavno je Msgr. Škrbec (Slovenac, koji je bio s menom u Mitrovici) napisao o «nasilnom prekrštavanju» Srba u «Američkoj domovini» izvrstan članak u obranu Stepinca.

Što se tiče Adamovića moram reći, da sam ja sa Hoptnerom tek

jedamput razgovarao, ali ću zamoliti Pešelja, kada prvi put ide u New York, da u moje ime reče Hoptneru koju dobru rieč za njega.[5]

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Radilo se o jednom «panelu», do kojega nije uopće došlo. Svi ostali «paneli» nisu se nikad održavali između Hrvati i Srba, nego između svih porobljenih naroda iz istočne Europe, gdje su bili i Hrvati i Srbi.

[2] Dr. Stjepan Gaži, povjesničar.

[3] Koliko madžarski, toliko i češki vođe u izbjeglištvu upravo poput Srba stajali su u oporbi protiv svakog pokušaja federalizacije Jugoslavije i Čeho-Slovačke, dok su Madžari bili za reviziju status quoa od 1918.

[4] Nadbiskup A. Stepinac.

[5] Dr. J. B. Hoptner, povjesničar, pisac knjige *«Yugoslavia in Cristis* 1934-1941» (New York, 1962.). Bio je tada jedan od direktora u Mid-European Studies Center, odjeljenju Slobodne Europe za znanstvena istraživanja. Dr. Adamović je želio, da ga se namjesti u Centrumu, gdje su bili namješteni mnogi izbjeglice iz Srbije, Slovenije i Hrvatske. Dr. Adamović je bio vojvođanski Srbin, vrlo pozitivno raspoložen prema Hrvatima.

XIII.

Washington 23/2 - 53.

Dragi gosp. Radica!

Šaljem Vam pod ./. neke stvari, koje su (zaslugom Juretića) tiskane u Europi u posljednje vrieme. Mislim, da ćete moći neke stvari sugerirati glavnom govorniku na proslavi.[1]

Osim toga, nabavite si odmah kalendar «Naša Nada» za god. 1974. Tu je Juretić (pod pseudonimom), iznesao mnogo fakata.

Ne vjerujem, da je moguće istinu o Stepincu napisati na cigle tri stranice. Ja sam to kušao napisati hrvatski i dati prevesti na englezki, ali mi se čini ciela slika previše bliedom. Poslati ću u ostalom ipak u naše novine.

Što se tiče medjusobnih odnosa naroda Jugoslavije, nisam Vam posljednji put rekao svoje mišljenje o posebnim konstituantama. To je stvar, koja se sama po sebi razumije, da ne možemo ući u *nikakvu zajedničku* konstituantu. Moći će se jedino stvoriti skup *delegacija* ali i tu ne možemo dozvoliti, da budemo nadglasavani.

Tek je tu potežkoća, što moraju *prije toga* biti ustanovljeni teritoriji (države) sa kojih bi se delegacije poslale. Nu ako je riešeno pitanje teritorijalno, onda je po mom mišljenju riešeno 90 % problema.

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] Dr. A. Juretić, koji je tada živio u Fribourgu, Švicarska, slao nam je neobično mnogo informacija iz Europe, koje sam i ja upotrebljavao u mojim člancima za američki tisak. Proslava kardinala Stepinca održala se na u Brooklynu, u tamošnjoj akademiji, na kojoj su govorili američki i naši govornici, među kojima Dr. Lacković, tajnik Kardinalov, i ja.

XIV.

Washington 18/9 - 53.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo. Ja vjerojatno ne ću, tako skoro, imati povoda da dodjem, u New York, ali se nadam, da ćete kada barem donekle obavite svoj posao doći Vi u Washington.

Prekjuče me je posjetio neki Bush član nakladničke firme, koja je izdala knjigu «The Case of Kardinal Stepinac». Tražio je od mene sugestije, kako bi se knjigu moglo plasirati. Ja sam ga uputio na Vas. Ja knjige nisam još vidio, pa ne znam u kojem duhu je pisana. Svakako ćemo morati knjigu najprije pročitati. Povoljan indicij jest, što knjigu u Hrv. Domu i ako malo rezervirano oglašuje Dr. Juretić. Nepovoljan indicij je što mi je Bush saobćio, da je knjiga izdana na pobudu Kardinala Streecha, koji je prilično pod utjecajem čikažkih fratara.[1]

Evo toliko u kratko pa Gospodju, djecu i Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Radi se o knjizi: *The Case of Cardinal Aloysius Stepinac*, koju je napisao katolički pisac Richard Pattee, izdana je po The Bruce Publishing Company, Milwaukee, 1953. U prvome dijelu, knjiga donosi analizu slučaja Stepinac, dok u drugom donosi ogromnu dokumentaciju. To je bila prva knjiga na engleskom jeziku, koja je dala uvida u tragediju kardinala Stepinca.

XV.

Washington 24/12 - 53.

Dragi moj Radica!

Primio sam pismo koje Vam je poslao Meštrović, pa Vam ga pod ./. vraćam.

Ja se Meštroviću ni najmanje ne čudim. On je od kada za njega znam išao uviek svojim političkim putem. Ne smeta, što je taj put analitična krivulja, koja je čas na gornjoj strani «apcise x» (koja je pravac) a čas na doljnjoj. Samoga pravca dotakne se ta krivulja tek u času kada prelazi iz jedne sfere u drugu. Nekada mu je bilo idealom Kosovo i Kraljević Marko, sada mu je idealom čak i Ciliga jer je nastupio protusrbski. Što možemo kada je meni povodom Ostovićeve[1] knjige napisao, da netko može biti istodobno i «dobar Hrvat» i «dobar komunista». Za to, ako hoćete slušati moj savjet, — pustite ga na miru. Ako ga Bog poživi, on će se i opet dotaknuti «apscise» ali naravno samo na čas, da predje u drugu skrajnost.

Niste učinili pametno, što ste se zaprietili Meštroviću da ćete dotične edicije napasti. Za sada je najbolje stvar ignorirati.

Iz istih razloga ne ću pisati ni Kljakoviću. Ako niste već pisali nemojte ni Vi.

Ako jeste zanimalo bi me vidjeti i njegov odgovor.

Srdačno Vas pozdravlja

VL. MAČEK

[1] P. D. Ostović, *The Truth about Yugoslavia.* With an introduction by Ivan Meštrović. (Roy Publishers, New York, 1952). Maček je bio protiv Ostovićeve knjige i Meštrovićeva predgovora, jer su obojica istakli stanovito povjerenje u Tita i u njegovu politiku rješavanja hrvatsko-srpskih nacionalnih suprotnosti.

XVI.

Washington 13/I - 54.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 11. o. m. Žao mi je, ali ne mogu nešto moliti čovjeka, kojega nikad u životu nisam vidio.

Osim toga se bojim, da moje pismo g. Zlatoperu baš ne bi pomoglo.[1]

Nego ako je g. Zlatoperu po volji, ja bih mogao pisati Smythu.[2] On kolikogod je srbofil, ne ima o gospodi iz emigracije baš dobro mišljenje.

Vjerujem pak, da će meni za volju učiniti što god može.

«The Freeman» do sada nisam vidio.[3]

Uz srdačni pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

[1] Grga Zlatoper, predratni dopisnik beogradske «Politike» iz Rima i Varšave. U toku rata govorio je na BBC. Nakon rata stigao je u New York, i svakog dana me je molio, da mu pribavim namještenje kod Free Europe, ali kako do formiranja jugoslavenske sekcije Slobodne Europe nije došlo, uslijed promjene američke politike prema Titu, poslije Staljinova prekida s Titom, Zlatoper je tražio, da ga se namjesti na «Glas Amerike». Protiv njega su bili srpski izbjeglice, koji su držali ta mjesta. Zamolio sam Mačeka, da intervenira za Zlatopera, a i ja sam u tome pravcu intenzivno radio. Za uslugu, Zlatoper, kad je bio imenovan u «Glasu Amerike», govorio je ekavicom, radi čega sam ga napao i u «Hrvatskom Glasu» i u drugim listovima. Umjesto da bude zahvalan Hrvatima, koji su ga preporučili za položaj, on je sasvim pokleknuo raznovrsnim srpskim utjecajima.

[2] W. H. Smyth, američki poslovan čovjek, koji je uoči rata napustio Beograd, gdje je godinama živio, i zauzimao se za veliki broj naših izbjeglica, bio aktivan u kampanji protiv pomaganja Tita.

[3] Časopis *«The Freeman»*, u broju od 11. siječnja 1954, Vol. 4. No. 8., objavio je moj članak, *«Tito's Secret Alliance with Moscow»* (Titov tajni savez s Moskvom), koji je izazvao ogromnu senzaciju u američkoj javnosti, tako da ga je sâm Tito pokušao demantirati. V. dopis *«The New York Times»-a*, 10. siječnja 1954.

XVII.

Washington 6/2 - 54.

Dragi gosp. Radica!

Zametnuo sam Zlatoperovu adresu, pa Vas za to molim, da mu Vi uručite pismo, koje prilažem pod ./.[1]

Pročitao sam Horićevu kritiku Vašeg opisa Turske. Što ćete? Naši Muslimani su vrlo osjetljivi, ako im se dirne u «din». Bilo bi dobro, da tu stvar makar i uz put malo izgladite.[2]

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Maček je ipak poslao svoje pismo kao preporuku G. Zlatoperu, koje je ovaj upotrijebio kod «Glasa Amerike».

[2] Radi se o mojem članku o Turskoj, koji je objavljen u političkom časopisu *The Reporter*, u broju od 19. siječnja 1954. pod naslovom, *Turkey: The Revolution That Knew When To Stop*, Revolucija koja je znala, kad da se završi, kao i o drugim člancima, koje sam napisao u američkom i u našem tisku. Kako je Alan Horić uvijek nastupao kao kulturan čovjek, ta se je stvar brzo izgladila. Međutim, i to pokazuje, koliko je Mačeku bilo stalo, da se ne stvara zla krv među katolicima i muslimanima, Hrvatima i Srbima, Hrvatima i Slovencima.

XVIII.

Washington 18/4 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo sa izrezkom iz N.H.T.[1]

Hvala Vam. Poslao sam izrezak Gažiju, da ga upotriebi u «Pogledima».[2]

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] *New York Herald Tribune*, jedno moje pismo o stanju u Hrvatskoj.

[2] Dr. Stjepan Gaži, povjesničar, koji je tada surađivao u «Hrvatskom Glasu», imajući svoju posebnu rubriku, «Pogledi oko nas».

XIX.

Washington, 24/4 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Povodom prostačkih napadaja Srbobrana i Danice na pok. Šubašića, napisao sam za Hrvatski Glas i Am. Hrv. Glasnik kratki osvrt na te napadaje.[1] Istodobno sam pisao i Vrančiću i Stankoviću, da, prije nego što o pokojniku tiskaju, pošalju meni na uvid. Obojica su mi želji odgovorili i poslali Vaš članak.

Pomno sam ga pročitao, pa Vam stavljam svoje sliedeće primjetbe, moleći Vas, da ih uvažite.

1) Na str. 3. trebalo bi izpustiti ono što sam prekrižio olovkom i to što bi se iz stilizacije kakova Vam je izpala moglo smatrati, da i Vi držite da su Hrvati 1941 «ostvarili državu».[1]

2) Na strani 5 izostavio sam naziv «Jugoslaven». Poznavao sam pok. Šubašića od godine 1921. (upoznali smo se kada smo zajedno kumovali u svatovima starije kćerke pok. Stjepana Radića) i znam da nikada od kada ga poznam nije bio ni «jugoslaven» ni Srbohrvat iako je uviek bio za očuvanje zajednice južnih Slavena.

3) Cieli pasus na str. 11 i 12 mislim da bi bilo dobro izpustiti dotično preraditi. Razlozi su ovi: Ne mislim da je Churchillova ponuda o izkrcavanju englezkih divizija bila u obće ozbiljna. U koliko je doista Šubašić takovu sugestiu odbio, učinio je to pod utjecajem komunista. Vjerojatno se je ženirao tu svoju slabost priznati, pa je našao šuplji izgovor, da bi to značilo «rat izmedju Hrvata i Srba». U istinu bi pak to bilo značilo sukob izmedju komunista i Engleza. Poznato je i Vama, da su se Englezi doista bili u Dalmaciji izkrcali, ali su se na protest Titov (vjerojatno poduprt iz Moskve) i povukli. Fraze o očuvanju Jugoslavije i «žrtvovanje Hrvatske» istoku, tjeraju vodu na ustaški mlin, osim toga ne odgovaraju istini. I Hrvatsku i cielu Jugoslaviju ustupili su istoku oni, koji su bili moćniji i od Šubašića i od sviju nas. Učinjeno je to i bez Šubašića u Teheranu i na Jalti.

Ja bih želio, da članak završite po prilici ovim mislima. Kao svi oni, koji su držali, da je sa komunistima moguća bila kakova suradnja osim bezuvjetne podložnosti, uvjerio se je o tome brzo i Šubašić. Kada je vidio u kakvu očajnu situaciju je zabasao tražio je od Tita , da mu omogući da ode u Pariz i da se posavjetuje sa Drom Mačkom. Tito mu je to najprije dozvolio a drugi dan dozvolu opozvao. To je Šubašića tako uzrujalo, da ga je po prvi puta udarila kap.

Umro je predbacujući sam sebi i ono što nije skrivio.

Naravno, da nikada ja ni sada ne želim biti nikakav cenzor bilo kojem dopisniku. Mislim ali, da ćete i sami uviditi, da završetak Vašeg članka ruši sve ono što ste liepo napisali u samom članku.

Molim Vas za to liepo, da udovoljite mojim sugestijama i kako H. G. tako i A. H. G. pošaljete izpravljeni članak.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Moj članak o banu Šubašiću, pošto sam se odazvao Mačekovoj molbi, objavljen je u «Hrvatskom Glasu», u broju od 16. svibnja 1955. (God. XXVII. Br. 20). Izostavljeni stavovi su slijedeći:
na str. 3. Zato je i srbijanska diplomacija «u četiri oka» zavidila Hrvatima što su ostvarili državu ili iznenađeno dovikivala: otkud to da Hrvati imaju državu! — ona je gdje je trebalo i na svakom mjestu svaki svoj neuspjeh u borbi s osovinom pripisivala «izdajničkom držanju» Hrvata, za koje je govorila, da su uvijek bili samo sluge Talijana i Nijemaca.

na str. 5. Ban Šubašić bio je Hrvat Jugoslaven. Maček je to ovako preinačio: Ban Šubašić bio je Hrvat vjeran jugoslavenskoj zajednici.
str. 11 i 12. Maček je tražio, da se izostavi ovo:
I tada mi je (Šubašić) kazao ovo što je bilo najvažnije:
—Bio sam kod g. Churchilla — Ban je uvijek podvlačio riječ «gospodin» kad je govorio o takvim ličnostima. — Tamo su bili i g. Eden i g. Stevenson (engleski ambasador kod jugoslavenske vlade). Bilo je to u Chequeresu uz vatru. Ovi zapadnjaci znaju razgovarati uz vatru lijepo i intimno. Govorio sam im o partizanima, o Titovim generalima, govorio sam im, kao što bih govorio o našim pastirima. Rekao sam im: i ja sam pastir. I Vi trebate da shvatite dušu pastira.»

Tada mi je nagovijestio, da mu je te večeri Churchill, koji se vratio iz Atene, teško zabrinut prodorom komunista u Grčkoj, i zaprepašten, što će da se odigra u Europi, ako komunisti svugdje preuzmu maha, kazao, da on još uvijek stoji na gledištu, da bi možda bilo potrebno prebaciti nešto engleske vojske —dvije divizije— u zapadnu Jugoslaviju, i tako barem nešto u Jugoslaviji spasiti od komunizma.

—«Odklonio sam to kategorički i kazao: to bi bio gradjanski rat između Srba i Hrvata. Dosta su se ti narodi klali međusobno. Dosta su oni krvi lijevali za Zapad. Nikako. To bi za uvijek slomilo Jugoslaviju. Ja nisam kao i ovi naši hrvatski i srpski političari koji se odriču Jugoslavije, —rekao je meni. Da li sam dobro učinio ili ne —ne znam— i tu se zamislio. — Ali znam, da sam ostao dosljedan sebi i svojem idealu, da Srbi i Hrvati ostanu zajedno!»

Šubašić je bio Hrvat, kazao sam na početku, ali i Jugoslaven, bio je Sveslavjanin, koji nije volio Zapada, i koji je najbolje, iako slabo govorio ruski. Bio je ono što se uoči stvaranja Jugoslavije govorilo «Srbohrvat». I ako takav, i to istinski takav, on je u Beogradu od Tita i komunista bio optužen kao agent Zapada. Nikada u svojem životu nije doživio teža poniženja, nego li što je doživio od Kardelja — onog Kardelja, koji je, drhćući u prisustvu Molotova, ali i Šubašića, primao naređenja od prvoga, da izbori u Jugoslaviji budu u redu i slobodni. Taj Ban, koji je i svoju Hrvatsku žrtvovao, da bi Srbi i Hrvati živjeli skupa u Jugoslaviji, bio je osumnjičen kao ustaša i jugokomunista. Taj Ban, koji je i svoju Hrvatsku ustupio istoku, da bi Jugoslavija živjela, bio je optužen od komunista kao agent Wall Streeta i londonskog Citya. Nikada strašnije sudbine jedan čovjek doživio nije!

XX.

Dragi gosp. Radica! *Washington* 2 svibnja 1955.

Primio sam još u subotu preradjeni članak o pok. Šubašiću.

Hvala Vam. Ja sam isti dan ne mienjajući ništa poslao i A.H.G. i H.G.

Danas medjutim vidim u Mirthovoj, Croat. Press, da je se osvrnuo na pasus o Churchillovoj ponudi.[1]

Zanima me da li ste mu to Vi poslali ili mu je indiskreciom dostavljeno od kojega uredničtva.

Ako je potonje morati ću oba urednika na to upozoriti. Ako je prvo, ipak mi je drago, da stvar nije izašla u našim novinama. Primio sam iz Chicaga viest, da su ljudi tamo oduševljeni mojim člankom «Mržnja preko groba».[2] Bojali su se, da ne će nitko napisati o Šubašiću liepu rieč, a on je ipak kod njih ostavio najljepšu uspomenu.

Zamolio sam i Vrančića i Stankovića, da ne objave fratarsku knjigu.[3] Tom prilikom moram Vas upozoriti, da imate krivo, što uz Meštra izključujete iz kolaboracije i Ciligu i Babića.[4]

Ciligino djelovanje kod kuće još nije razjašnjeno. Njegovo djelovanje je uvidio da brod tone.

Za to koliko god ne razumijem Meštra, toliko me suradnja Cilige i Babića sa ustašama ni najmanje ne iznenadjuje.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Ja sam predao Ing. K. Mirthu, izdavaču i uredniku «Croatia Press», moj članak o Šubašiću.
[2] Mačekov članak tiskan je u «Am. Hrv. Glasniku» 27. travnja 1955.
[3] *The Croatian Nation In Its Struggle For Freedom and Independence.* Editors Prof. Antun F. Bonifačić and Prof. Clement S. Mihanovich (Chicago, 1955).
[4] Pukovnik Ivan Babić. Što se Cilige tiče, Maček nije vjerovao Ciligi samo za to, što je bio komunista.—

XXI.

Washington 5/5 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam jutros Vaše pismo od 3. o. m.

Ne mojte si previše uzimati k srcu peh. Glavno je, da nije članak izašao u našim listovima a najljepša Vam hvala, što ste spriečili izlazak u Zajedničaru. Croatia Press se manje čita. Osim toga nije ni Mirth donio konkluzije o predaji Hrvatske istoku itd. Za sada ostavite stvar na miru, pa ako Danica opet stvar načme vidjeti ćemo što ćemo moći učiniti.

Pregledao sam Danicu, koja mi je danas stigla, ali u toj stvari ne ima ništa.

Zanima me, *kada* je Vama pok. Šubašić pripoviedao svoj razgovor sa Čerčilom i kada je taj razgovor imao biti. Jednako me zanima, kada su se Englezi u Dalmaciji izkrcali. Ja se tek sjećam, da sam tu viest slušao (potajice) na radiju, ali ne znam dotično ne sjećam se kada je to bilo.[1]

Toliko u kratko, pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] U odgovoru na ovo pitanje pisao sam Dru Mačeku, 8. svibnja 1955., slijedeće:

1) U mojim bilješkama o razgovorima u Londonu 1945. stoji da sam imao dvosatni razgovor sa Banom 10 tog Januara 1945 (šetali smo u Hyde Parku, ja sam ga naime ispratio od sjedišta vlade do njegova hotela Cleridgesa),

i on mi je tada saopćio svoj razgovor sa Churchillom, koji je, prema tome, morao biti pošto se Churchill vratio iz Atene... To je, prema tome, bilo, kako sam napisao početkom januara 1945... Mohorovičić (Josip Mohorovičić tajnik Banov) koji ima transkript toga razgovora Ban-Churchill, u prisustvu Edena i Stevensona (britanskog ambasadora), potvrdjuje sve moje navode, jer je to isto njemu saopćio Ban, a Mohorovičić sve odmah i bilježio. Mohorovičić, međutim, tvrdi da je Ban odbio iz onih razloga, koje sam ja naveo, jer je to i njemu kazao, t. j. bio je lojalan zajednici jugoslavenskoj, drugo što je pomislio da to nije neki engleski trick, da njega Bana oprobaju koliko je kao Hrvat lojalan Jugoslaviji, i da ga zatim ne odbace, kao čovjeka koji vodi dvostruku igru. U to vrijeme je kralj već otvorio krizu i tražio ostavku Banovu, koju on, međutim, nije davao...

2) Englezi su se morali iskrcati na obale Dubrovnika i Kotora na jesen 1944. U to vrijeme i Tito i Kardelj naročito, kako se vidi iz Dedijerova Dnevnika, zabrinuti su mogućnošću iskrcavanja Engleza pa vele, da će se oni boriti i protiv Engleza, ako pokušaju da se iskrcaju na jugoslavenski teritorij...

XXII.

Washington 27/6 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Hvala Vam na pismu i izvještaju od 20. o. m.

Što se tiče dokumenata, koje ima Mohor,[1] mislim, da nisu ovaj čas od važnosti.

Što se tiče Dionizijevog poklonjenja banu, znam kako smo svi mi u domovini polagali nade u njegovo imenovanje predsjednikom vlade. Razočarali smo se i Vi i ja pa za što ne bi i Dionizije.[2]

Mandićevo jugoslavensko stanovište mi je poznato, jer je sa toga stanovišta pisao i meni 1945 u Paris.[3]

Mislim ali, da se ne možemo spustiti na Raićev nivo i objelodanjivati pisma, koja su pisana pred deset godina.[4]

Dobro je ali, da to sve Mohor čuva kao povijestni materijal, koji se može i treba upotriebiti prigodom pisanja povjesti ali nikako u polemici.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Mohor, tj. Josip Mohorovičić, Istranin, kojega je Ban Šubašić imenovao svojim tajnikom, zvali smo ga Mohor.

[2] Dionizije, pravoslavni episkop, koji je stigao u SAD uoči zadnjeg rata i bio poglavicom srpskih pravoslavnih svećenika; i koji je posjetio službeno Bana i izrazio mu svoje poklonjenje, a poslije ga je napadao, kao i sve Hrvate.

[3] Mandićev je prijedlog bio, da se Jugoslavija prekroji u savez država, ali da ostane Jugoslavija.

[4] Vlaho Raić, novinar, negdašnji suradnik zagrebačkog «Obzora», koji je u Buenos Airesu izdavao «Slobodnu Riječ». Povratio se u Split, i tu je umro.

XXIII.

Washington 25/8 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Eto Vam na zamolbu Msgr. Stipanovića šaljem pismo koje je primio iz domovine.

On me moli, da ja pročitam, pošaljem Vama, da Vi pročitate i onda vratite u pripremljenoj kuverti Dru Livajušiću. Izpunjujem dakle monsignorovu želju.

Što se tiče odgovora Gavr. to je stvar, pošto ste članak podpisali, u redu.[1] Čitao sam napadaj na Vašu osobu radi tog članka u «Danici». Ako Vas još napadne i Srbobran ili Glas kanadskih Srba onda je stvar pogotovo O.K.[2]

Cvetković mi je javio, da će izaći njegov odgovor (— moje pismo) u istoj englezkoj reviji, gdje je bio i napadaj na Pavla. To bi imalo biti početkom septembra.

Gospodju, djecu i Vas srdačno pozdravlja,

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Radi se mojem članku o Dru M. Gavriloviću, objavljenom u «Hrvatskom Glasu».

[2] O. K. je američko O Kay, koje je i Maček sada upotrebljavao u znaku odobravanja. Značajno je, da je za napadajem na mene u «Danici» uvijek slijedio i napadaj i u «Američkom Srboranu» i u «Glasu kanadskih Srba», koji je tada uređivao Adam Pribićević.

XXIV.

Wash. 9 studenog 1955.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 30. pr. mj.

Nastojati ću, da barem na neka pitanja Vašeg intervjua odgovorim.

Tek morate uzeti u obzir, da se vrlo težko odlučujem na pisanje.

Već pok. predsjednik Radić proglasio me je «nepismenim».

Molim dakle malo strpljenja.[1]

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Po ugledu na svjetski tisak, odlučio sam se da napišem jedan razgovor s predsjednikom Vl. Mačekom, koji bi ga predstavio ne samo kao političara, nego i kao čovjeka. Poslao sam mu za to brojna detaljna pitanja, na koja je on odgovorio.

XXV.

Washington 7/12 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od jučer. Drago mi je da Vam se stvar svidja. I ja mislim, da nije baš loša.[1]

Nego, dogodio mi se je lapsus memoriae.

Napisao sam, da je Stipe Javor umro 1932 što ne stoji. On je umro izmedju 1936 i 1939. Molim Vas, pitajte telefonski Pernara, da li se on sjeća točno godine.[2]

Ako se ni on ne sjeća, onda jednostavno izpustite *godinu* ostaviv naravno ostalo nepromienjeno.

Uz srdačan pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

[1] Odnosi se na odgovor na moja pitanja.
[2] Dr. Ivan Pernar, znao je za točan datum, koji sam unio u tekst.

XXVI.

Washington 2/12 - 55.

Dragi gosp. Radica!

Eto sam konačno sklepao odgovore na Vaša pitanja, pa Vam ih zajedno s Vašim pismom od 30/10 o. g. šaljem.

Kako ćete vidjeti nisam odgovorio baš na sva pitanja, jer na neka pitanja ne znam ni sam što bih odgovorio, a neka mislim da nije oportuno ovaj čas razpredati. Osim toga sam promienio redoslied pitanja, jer mi se čini, da je tako stvar više povezana.[1]

Uz srdačan pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

[1] Na pitanja, na koja Maček nije odgovorio, bila su slijedeća:

—Da li bi Hrvatska mogla postojati kao samostalna država, napredovati i razvijati se, i da li za to ima ekonomskih, političkih i nacionalnih uvjeta, koji bi hrvatski organizam učinili samostalnim, osiguranim i životno jakim?

—Je li 27dmi mart 1941. imao više unutrašnji nego li izvanjski značaj? Možete li protumačiti, na koji način i kako?

—Vi ste jedamput kazali, da je sređenje odnosa između Srba i Hrvata uslijed zadnjeg građanskog rata pitanje pedeset godina, dvije generacije? Kako to?

—I Vi se slažete s time, mislim, da dok su demokratski Hrvati uglavnom obračunali s ustaštvom, dotle svi Srbi bez razlike i dalje smatraju četništvo herojskim djelom svoje političke borbe.

—Kako to da među Srbima nema političkih ljudi, koji bi mislili onako, kako Vi mislite: da ne bi ništa učinili protiv srpskog naroda na isti način, kao što ne bi ništa hrđava učinili protiv hrvatskog naroda?

XXVII.

Wash. 13/I - 56.

Dragi gosp. Radica!

1) Upravo sam pročitao u «Zajedničaru» opazku o našem razgovoru.

Bilo bi mi milo, kada, bi se Vi u nekom člančicu osvrnuli na tu opazku.

Misao je, kako sam ju iznesao u buletinu I.P.U. i u kolendaru H.G. ova:

Seljačtvo je danas jedna od najvećih zaprieka učvršćenju komunizma i u našem dielu Europe. Za to komunisti, kada već ne mogu seljačtvo uništiti, nastoje barem oslabiti ga podižući umjetnim i nenaravnim načinom industriju. Teže za tim, da od seljaka učine proleterskim radnikom državnih tvornica bez prava na *slobodno* udruživanje, bez prava na jedino radničko oružje a u borbi za obstanak je štrajk. Kom. (unisti) žele industrijalizacijom stvoriti pokorno roblje. I dok svaki razumni hrvatski rodoljub mora željeti, da Hrvatska ostane još dugo vremena pretežno seljačkom, karakteristično je, da «Zajedničar» priželjkuje isto što i komunisti. To su po prilici misli, koje ćete Vi već znati razraditi.[1]

2) Pisao mi je Jakopić, da će ove nedjele doći k meni Šuljak a možda i Vi, radi dogovora o A.H.G. Ja sam mu brzojavio, neka *ove nedjele ne* dolazi jer sam zapriečen. Toliko i Vama ne ravnanje.[2]

S pozdravom

Vaš

VL. MAČEK

[1] I.P.U. znači International Peasant Union, Međunarodna Seljačka Unija, koja je bila osnovana u Washingtonu od strane seljačkih vođa Dr. G. Dimitrova (Bugarska), I. Nagy-a (Madžarska), Mikolajčika (Poljska) i svih ostalih seljačkih stranaka iz srednje Europe, a u čijem je predsjedništvu bio i Dr. Vl. Maček. «Zajedničar» je već tada bio pod utjecajem komunista iz Beograda i iz Zagreba. Međutim, «Zajedničar» je ipak, u svojem broju od 11. siječnja 1956., objavio moj razgovor s Mačekom, dodavši «Opasku uredništva», u kojoj je uglavnom kazao slijedeće: «Napredkom industrijalizacije taj građanski stalež brojčano raste i mislimo, da nije daleko vrijeme, kad će građanski stalež biti brojniji od seljačkog». Takvo je gledište jako smetalo Mačeka, jer je on vjerovao, da će seljaštvo ostati zauvijek seljaštvo. Ja sam se na to osvrnuo u «H. G.» u jednom od mojih članaka.

[2] Trebali smo se sastati kod Dra Mačeka i Dra Pešelja, Dr Šuljak i ja, s obzirom na pitanje rješavanja krize u chikaškom «Američko-Hrvatskom Glasniku», koji je uskoro radi teškog ekonomskog stanja i završio svoje daljnje izlaženje.

XXVIII.

Wash. 23/I. - 56.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 21. o. m. kao i prepis pisma, koje ste poslali dr. Krnjeviću. Branko mi je rekao, da je on o stvari već razgo-

varao sa Jukićem, čim je pred Božić stigao u Ameriku. Ali je Ilija zagrižena stara frajla i takav će ostati dok je živ. Za to molim Vas, da njegove izpade jednostavno ignorirate. Meni je silno polaskalo, što ste me u «razgovoru» prikazali čovjekom, kojega «no folly, no provocation, no blunders can shake». Nastojte da budete i Vi takav.[1]

Kada smo već kod «razgovora» moram Vam reći, da su i Košutić i Krnjević oduševljeni.[2] Krnjević mi piše o Vama:

«Onako srdačno i onakav razgovor ne znam, je li kadar još itko drugi napisati».

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Branko, radi se o Dr. B. Pešelju.

[2] Ing. A. Košutić pisao mi je iz Pariza povodom «Razgovora» s Predsjednikom Mačekom slijedeće: «Predsjednik mi je pisao i upozorio me na svoj razgovor s Vama, a ja sam ga čitao i napisao mu, da je to sigurno najljepši intervju, koji ikada netko s njim napisao. Ja sam mu na njemu čestitao, a čestitam i Vama kao pravomu majstoru pera».

XXIX.

Wash. 17/2 - 56

Dragi gosp. Radica!

Čisteći stol, naišao sam na Zulfikarpašićevo pismo, koje ste me zamolili da Vam vratim. Evo ga pod ./.[1] Tom prilikom Vam zahvaljujem na posliednjem članku: «Kako Hrvati pljačkaju književnost».[2]

Tako treba pisati. Bez žuči, ali iznašajući činjenice koje govore same po sebi.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] U moru čestitaka koje sam primio povodom tog Razgovora bilo je i jedno vrlo značajno i toplo od strane Adil Zulfikarpašića, u kojem je između ostaloga pisalo i ovo: «Sad dobih «Hrvatski Glas» i počeh čitati Vaš «Razgovor s predsjednikom Mačekom». Nisam mogao da ga pročitam do kraja, a da Vam već u sredini napišem moje oduševljenje i veliku hvalu... Do sad nije niko ovako koncizno i podpuno objavio ono što smo željeli čuti. Neznam dali Vam je svjesno da ste učinili najveću stvar koja se je mogla u emigraciji dogoditi... Eto Vi ste učinili da emigracija zna šta misli Predsjednik Maček. Vi ste nam dali jedan takav potresan interview kakav u našoj političkoj povjesti nije još postojao.»

[2] Članak je objavljen u seriji mojih redovnih članaka u «H. Glasu», kao odgovor na srpske napadaje na hrvatski jezik.

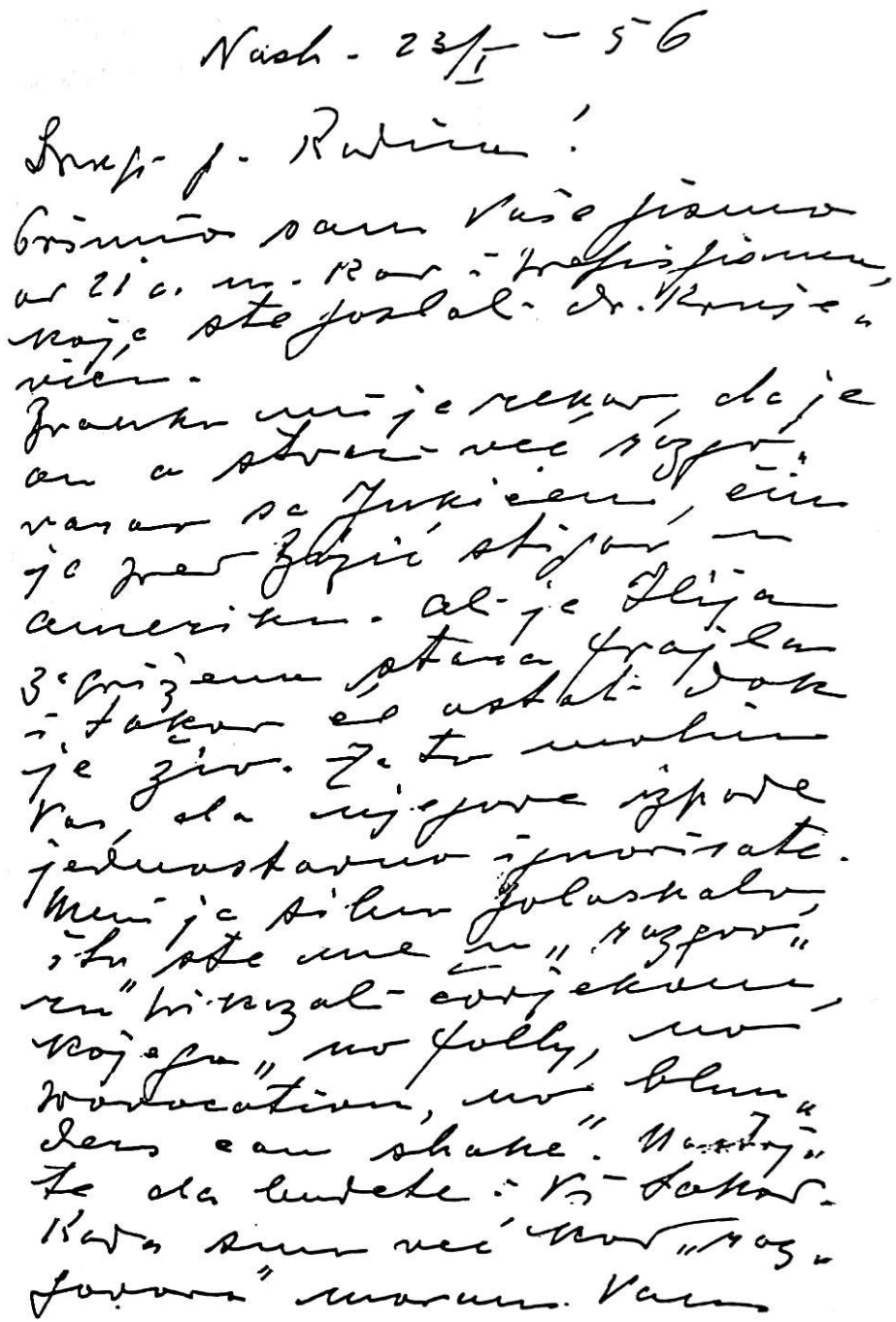

FAKSIMIL PISMA DRA VLADKA MAČEKA BOGDANU RADICI

XXX.

Washington 26/4 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaš od 21. o. mj.

Ima ljudi, koji su vješti na peru a opet ima ljudi, koji nisu. Za takove je bolje da ne pišu, ili da pišu što manje. Medju takove ubrajam i sebe. I dok sam bio mladji vrlo sam riedko pisao članke, jer mi je to uviek zadavalo muke. Pok. Radić uviek je govorio, da sam «nepismen». Poslije Radićeve smrti, došao sam na glas po interviewima, koje je sve od mene izmuzao novinar Lukić od «Novosti». Za to je onaj božićni razgovor bio izvrstna Vaša ideja; znao sam unapried da će biti galama, ali mene to ne smeta. Značajno je, da nitko (koliko ja znam) nije ni pokušao pobijati moje izjave razlozima, kao što nije nitko ni pokušao pobiti ono, što sam bio pisao Raiću.[1] Suradjujem sa Gavrilovićem u I.P.U. a i ono (od sgode do sgode) nije težko obraniti. Vi ste to izvrstno obranili u člančiću «Jalovo mlaćenje prazne slame». Dobro je, da ste završili sa Krešićevim «da zavežemo». Doista ne ima smisla braniti me pred frankovcima. Za njih sam bio a i ostati ću do smrti «izdajica». Ja se time ponosim, jer za njih bio «izdajica» i Stjepan Radić. Još isti dan, kada je Radić ležao u bolnici težko ranjen, razpačavao se je «Hrv. list» koji je izlazio u Osieku pod frankovačkom kontrolom. U tom broju bio je i članak, gdje se je tvrdilo, kako bi bio najveći čovjek, tko bi — ubio Stjepana Radića.

A sada jedna stvar, za koju Vas molim, da *ostane posve medju nama.* Jedan publisher mi se je ponudio, da izda moje memoare. Kako sam ja još 1946 ležeći u krevetu bolestan izdiktirao (naravno hrvatski) svoje uspomene, to sam tu ponudu prihvatio. Naravno, da moram mnoge stvari bilo nadopuniti bilo izpustiti, da bude stvar zanimiva amer. publici, pa to po malo i radim. Sada ali dolazi težkoća. Ja sam posao prevadjanja povjerio Gažiju. On je do sada preveo 4 chaptera (do I. rata). Preveo je ali tako, da su rieči englezke ali stilizacija — hrvatska. Publisher me je na to upozorio.

Na to je Braco, uz pomoć nekih prijatelja dotjerao do sada 3 chaptera, od kojih je publisher do sada aprobirao prva dva, a treći je još kod njega. Ciela stvar ali strašno dugo traje. Slobodan sam za to zamoliti Vas, biste li imali vremena i dobrote, pojedine chaptere, nakom što ih Gaži prevede, dotjerati u engleštini. Ne bi htio, da stvar dodje u javnost, jer nisam siguran hoću li biti u stanju cielu stvar dotjerati do kraja.[2]

Evo toliko za sada, pa Vas gospodju i djecu srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Vlaho Raić, urednik i izdavač «Slobodne Riječi» u Buenos Airesu, kritizirao je Mačeka zbog suradnje s Gavrilovićem, s kojim je Maček surađivao u Međunarodnoj Seljačkoj Internacionali (I.P.U.).

[2] U isto vrijmee, kad mi je Maček pisao pismo o teškoćama oko engleskog teksta njegovih memoara, javio mi se je i izdavač Speller, da me zamoli, kako bi se moglo dotjerati za tisak prevedeni tekst. Ja sam se za tim obratio na svojeg prijatelja, mladog američkog publicistu Anatolea Shub-a, koji se odmah prihvatio posla, i knjigu, kako se to kaže u Americi, editirao, odnosno pripremio za tisak. A. Shub je to izvršio za samih 500.— američkih dolara. Samo je tako knjiga mogla izići iz tiska. Maček je bio jako zadovoljan.

XXXI.

Washington 9/5 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Hvala na pismu od 28 pr. m.

Ne mogu od editora zahtjevati, da plati izpravljanje prievoda, jer sam već s njim pogodio, da plaća Gažiju za prievod jedan cent po rieči.

Ja bih ali bio voljan (uz pomoć nekih prijatelja) platiti čovjeka, koji bi materijal stavio u formu sposoban za tisak.

Molim Vas za to, da se informirate i meni javite koliko bi to koštalo po rieči.

Toliko u kratko, pa gospodu i Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

XXXII.

Wash. 16 svibnja - 56.

Dragi gosp. Radica!

Evo Vam šaljem prvi chapter. Mašinom pisano je posao Gažija a izpravci rukom su posao mog Brace[1] uz malu pomoć jednog prijatelja.

Kako vidite stvar je po editoru aprobirana, pa Vas molim, da mi taj primjerak povratite.

Uz pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Braco, sin dra Mačeka.

XXXIII.

Washington 29/5 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Nisam na Vaše posliednje pismo odmah odgovorio, jer sam o stvari razmišljao. Vi mi pišete, da je stil, kako je Braco prvi chapter izpravio vrlo dobar i čudite se, za što on i ne nastavi posao. Evo za što. On je naučio englezki u kolege-u gdje mu je ali glavni predmet bio kemija i

matematika a ne filologija. Za to kod njega ide preradjanje strašno polagano. Neprestano mora pogledavati u Websteru.[1] U četiri mjeseca uredio je tek oko 50 stranica. Za to sam odlučio, da prihvatim ponudu Vašeg prijatelja, ali pod uvjetom, da izpravljanje obavlja mnogo brže, nego što može Braco. Ja sam publisheru obećao, da će imati sav materijal do konca augusta o. g. Naravno, da sada vidim, da je to nemoguće, pa sam to publisheru i javio, a on mi je odgovorio, da bi želio, da ima stvar gotovu do «kasne jeseni». Ja mislim da je i to previše optimistično ali bi i ja želio, da bude sve svršeno do konca godine. Za to Vas molim da pitate prijatelja, koliko po prilici treba, da prevede bolje izpravi chapter od 15-20 stranica. To moram znati, da natočim publisheru «čisto vino».

Večeras odilazim u posjete kćeri, unuku i zetu, pa se nadam, da ću u ponedjeljak kada se, ako Bog da vratim, naći Vaše pismo.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] «Webster» je rječnik engleskog jezika, s kojim se svatko služi, pa i veliki i poznati američki pisci i novinari.

XXXIV.

Dragi gosp. Radica! *Wash.* 13. 6. - 56.

Priklapam Vam na uvid pismo publishera, pa Vas molim, da mi savjetujete što bih mu odgovorio. Ja mislim, da je još prerano, da naše novine počnu reklamu. Mislim, da je bolje, da to bude mjesec dana prije, nego knjiga izadje.

Shubu[1] sam poslao ček na $ 250.— i prva tri chaptera u čistopisu a četvrti sa Bracinim izpravcima. V. chapter ću mu poslati za koji dan, a VI. (Radjanje Jugoslavije) poslao sam Gažiju na prievod.

Toliko u kratko, pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Anatole Shub, pisac i urednik «The New Leader-a», 1956.

XXXV.

Dragi gosp. Radica! *Washington* 19/9 - 56.

Primio sam Vaš izvještaj iz Los Angelesa na kojem Vam zahvaljujem.

Danas sam primio Vaše pismo u pogledu Lukasovih blezgarija. Ja sam čim sam pročitao ono, što piše Lukas o Trumbićevoj bolesti —

odmah pisao dru Šolu zamolivši ga, da napiše kako je tekao razgovor sa Trumbićem. Šol je to doista i učinio, te mi poslao kopiju članka koji Vam šaljem pod ./. O drugim neistinama ovo:

1) Str. 40. 2. redak: kada i komu je moj pok. otac govorio «kaj se moj Vladko mieša u hrvatske poslove ta on nije Hrvat»? Mom pok. otcu je doista bilo krivo što se bavim politikom ali ne za to, što bi držao da nisam Hrvat, nego za to, jer se je bojao za budućnost moje djece — svoje unučadi, koje je upravo obožavao.

2) Besmislica je, da sam pripoviedao Lukasu, da sam u nižim razredima srednje škole u Jaski (gdje u obće ne ima ni danas srednje škole) bio starčevićanac a u višim razredima socijalista.

Pripoviedao sam mnogima da sam (pa možda i Lukasu) da sam došavši na univerzu počeo proučavati socijalizam, koji ali nisam prihvatio jer me je odbilo socialističko zabacivanje svake narodnosti i svake religije.

(Možete napisati, da sam to i Vama pripoviedao.)

3) Krilaticu «nikad više u Beograd» izbacila je nakon 20/6 1928 zagrebačka ulica, pa su je frankovci poslije Radićeve smrti pripisali njemu.

Uostalom nije li baš Trumbić kada su bili 1935 razpisani izbori «otišao u Beograd» da tamo sa srbijanskom opozicijom sastavlja kandidatsku listu?

Koliko je pak sam narod (doista narod a ne stanovita klika oko g. Lukasa) držao do frankovačke krilatice «nikad više u Beograd» najbolji je dokaz da su dra Mačka kada se je 16/8 - 38 vraćao iz Beograda, gotovo na svim kolodvorima (Ruma, Vinkovci, Slav. Brod, Nova Gradiška i Sisak) dočekale i srdačno pozdravljale hiljade i hiljade naroda i da je dr. Maček na izborima, koji su bili provedeni četiri mjeseca kasnije Dr. Maček dobio po selima blizu 100 po sto a u samom Zagrebu više od 90 % glasova. Sve uzprkos toga, što su ljudi Lukasove orientacije u skladu sa spregom Hitler-Mussolini i Stojadinović poveli akciju za abstinenciju.

(na istoj strani reda 19)

No kada je Radić uklopio državotvorne težnje sa J. D. Radić je program selj. stranke uklopio zahtjev za hrvatskom državom već u proljeće 1905 a dr. Maček pristupa formalno stranci u jesen iste godine.

Dr. Maček dakle osjeća neuskladjenost već prije nego stupa u stranku — tvrdi Lukas.

(Ista strana redak 23)

«hrvatske značajke, koje su u Mitrovici postepeno slabile.

Pitam prof. Lukasa gdje mu je indicij, da su u Mitrovici značajke dr. Mačka postepeno slabile? Zar onda, kada je nakon 10 mjeseci zatvora baš na Božić 1933 dobio tri dana dopusta, da dodje na sprovod otcu, pa kada ga je činovnik zagrebačke policije Dragi Jovanović treći dan u veče nagovarao, da napiše molbu od samo nekoliko redaka da moli produljenje dopusta a on je ovlašten jamčiti mu, da se u obće više ne će vraćati u Mitrovicu? A Dr. Maček je pogledao na sat i tek rekao: slu-

šajte, zakasniti ćemo na vlak, i ostavivši plačuću djecu, koja su tek izgubila svog ljubljenog «dedeka» odputovao u Mitrovicu? Ili je indicij za slabljenje značaja to, kada je u lipnju 1934 Kralj Aleksander poslao dr. Mačku u zatvor dr. Šubašića tražeći jedino izjavu da Dr. Maček nije protiv Jugoslavije a Dr. Maček je odgovorio: pozdravi kralja i reci mu, da ja u zatvoru u obće ne ču razgovarati o politici. Ili je indicij to, što je Dr. Maček nalazeći se u bolnici odbio sugestiju Dr. Thalera, da prigodom ubijstva kralja Aleksandra pošalje sažalnicu, koju je kao ustavni protivnik svakog nasilja, mogao lahko odjenuti u ruho, kojemu ne bi nitko mogao prigovoriti?

(str. 34 12 redak i dalje) sve izmišljeno. Dr. Trumbić pristupio je u H.S.S. pred Božić 1928 te je ostao u H.S.S. do svoje smrti uzprkos, što su prof. Lukas neki drugi Trumbićevi osobni prijatelji nastojali, da ga odaleće od Dr. Mačka i H.S.S. (Str. 41 redak 28) i dalje: Tako nije sliedio ni Trumbić «ni ostale nacionalne patriote» — da povežu svoje težnje i veze s podunavskim državama u cilju confederacije. Nevjerujem, da se je Dr. Trumbić zanosio takovim utopijama. Ali pitam prof. Lukasa (koji očito i sebe ubraja medju «druge nacionalne patriote») kako i čijom pomoći je mislio stvarati podunavsku confederaciju.

Englezka i Francezka su bile za to, da se pod svaku cienu zadrži status quo. Ili ju je možda mislio stvarati pomoću Hitlera i Mussolinija kojima bi podunavska konfederacija bila najvećom zapriekom da udovolje svojim osvajačkim prohtijevima. Ili ju je možda mislio stvarati s Magjarima koji su nam prvom prilikom koja se je pružila, oteli ne samo Bačku, Baranju i Prekomurje nego čak i 100 % hrvatsko Medjumurje, a i danas sanjaju o integritetu zemalja krune Sv. Stjepana. Ali eto to je politička mudrost prof. Lukasa. Najprije je sudjelovao u Habsburžkog imperija i stvaranju Jugoslavije. Onda je sudjelovao u rušenju Jugoslavije stvaranju t. zv. Nezavisne hrvatske države. No nije prošlo ni šest tjedana, kada je nakon što su objavljeni «rimski protokoli» izjavio jednom uglednom članu H.S.S.: «E ja si nisam to tako predstavljao». Kako će se stvarati nova Europa to samo Bog zna ali je sigurno, da će prof. Lukas i opet reći: Ja si nisam to tako predstavljao».

Evo sam Vam dao dosta štofa a iz toga napravite što najbolje znate.[1]

Uz pozdrav

VL. MAČEK

P. S. Ako Vam nije težko posjetite Šuba. Ima kod sebe pet chaptera.[2]

[1] Radi se o članku *Filipa Lukasa*, «Neke moje uspomene iz života Matice Hrvatske», objavljenom, u dva nastavka, u *«Hrvatskoj reviji»* (Buenos Aires), V, br. 2(18), lipanj 1955., str. 119-135; i VI, br. 1-2(21-22), lipanj 1956., str. 20-43. U vezi ovih Lukasovih članaka, osvrnuo se je, na temelju podataka dra Mačeka, Bogdan Radica u *«Hrvatskom glasu»*, od 8. X. 1956., a također i dr. Žiga Šol, «Hrvatski glas» od 24. IX. 1956., čiji članak dr. Maček spominje u gornjem pismu. Lukasov osvrt na članke Šola i Radice objavila je *«Hrvatska revija»*, VII, br. 1(25), ožujak 1957., str. 85-99.

[2] Šub, isto je što i Anatole Shub. Charteri su poglavlja.

XXXVI.

Wash. 30/10 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Moji memoari posve su zapeli. Ne samo, da Gaži treba viečnost dok prevede 10 stranica, nego i kod Shuba leži 5 chaptera. Ne usudjujem se editoru Spelleru ni pisati. On je prestao urgirati, pa se bojim, da cielu stvar ne smatra ozbiljnom.

Molim Vas gurnute malo Shuba, da mogu Spelleru poslati nekoliko chaptera i viditi, da li još smatra stvar actuelnom.

Uz pozdrav gospodji i Vama

Vaš

VL. MAČEK

XXXVII.

Washington 10/12 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Hvala na pismu od 8. o. m. Koliko znam, do sada se je na naš razgovor osvrnula, (naravno na svoj način) samo Danica. Ako ne bude reakcije i sa drugih strana mislim, da ne ima smisla odgovarati Danici. Njih najviše peče, ako se na njihovo pisanje u obće ne obaziremo.

Hvala Vam što ste shvatili važnost preuzimanja A.H.G., i što ste voljni pomoći stvari i materialno. Radi toga pisao sam Barkoviću, Matešiću i Gabriću.[1] Ako bude kod njih odziv, kao kod Jakopića, Bazdarića i Vas, moći će se list odmah preuzeti. Sa Vašim programom u uredjivanju pravcu posve se slažem. Dobrog romana iz seljačkog života žalibože ne imamo. Mogli bi smo štampati po koju Tolstojevu «narodnu propovjest». Izdala ih je u Pasarićevom prievodu Matica Hrvatska tamo oko 1930. Pisao sam u Zagreb, ali su mi poslali što je M.H. izdala pod komuncima. Naravno najvriednijih stvari tu ne ima. Toliko u kratko, pa Vas kao i gospodju i djecu srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] Radilo se o preuzimanju Američko-Hrvatskog Glasnika iz vlasništva S. Vrančića. Trebalo je pronaći novaca, da se to izvrši. Imena koja Maček spominje odnose se na najstarije i najutjecajnije članove H.S.S. u Sjedinjenim Državama, od kojih su danas neki mrtvi.

XXXVIII.

Washington 13/12 - 56.

Dragi gosp. Radica!

Eto Vam vraćam Kalebovo[1] pismo. Po mom mišljenju ima vrlo malo nade, da bi se u Jugoslaviji u dogledno vrieme odigralo nešto slična kao u Magjarskoj. I ja sam držao, da će se Magjarska riešiti komunizma, pa sam si već u glavi složio poziv i na Hrvate i na Srbe u domovini, da

nastupe jedinstveno. Magjarski ustanak je medjutim skršen i ciela stvar je postala bezpredmetnom. Nevjerujem da će i U.S.A. i U.N. svojom actiom platonskog osudjivanja Rusije.[2] U najboljem, dotično po mom mišljenju u najgorjem slučaju dovezti će u sporazumu sa Sovjetima na vlast Imbry Nagya, pa ćemo imati u onom dielu jednog Tita više, kojega će zapadnjaci mititi, da «ne rade sa sovjetima». Čitati ćete moju božićnu poruku, gdje sam se na sve aktuelne dogodjaje osvrnuo. Nešto više, bi u ovim prilikama više škodilo nego koristilo.

Toliko u kratko, pa želeći Vašoj obitelji i Vama sretne božićne blagdane, srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Roko Kaleb, urednik «Hrvatske Zore» u Münchenu. Kaleb mi je pisao, da sugeriram Mačeku jednu izjavu o dogođajima u Magjarskoj.
[2] Rečenica nije dovršena, po svoj prilici: uspjeti.

XXXIX.

Washington, 1 veljače - 57.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 26 pr. mj. Gdje je smogao Fotić 1000 $ to ne znam[1]. Znam tek da ja novaca ne imam a od američkih organizacija, znate i sami da se ne može dobiti ništa. Nisu bile kadre uzdržati A. H. Glasnik ni nekoliko mjeseci. Tu se sjećam Brankove[2] anegdote: Neki ulični pjevač zapjevao pred prozorom jednog čovjeka, «tražim ljubav, tražim sreću». Čovjek je otvorio prozor i doviknuo mu: Traži što hoćeš — samo ne traži novaca. Čini mi se u ostalom, da je Titu vrlo dobro došlo, što su toliki congressmani digli galamu, jer će mu to biti dobar povod, da poziv odbije i da se ne zamjeri majčici Sovjetiji.

Shub mi je poslao daljnja tri chaptera, pa sada ima Speller[3] šest chaptera, t. j. do proglašenja vidovdanskog ustava.

Čestitajući Vam, što ste postali državljanin, srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Konstantin Fotić, bivši ambasador Jugoslavije u Washingtonu, inače poznati veliko-srbin i neprijatelj Hrvata.
[2] Dr. Branko Pešelj, koji je često zabavljao Mačeka svojim vicevima.
[3] Speller izdavač Mačekove knjige, *«In The Struggle for Freedom»,* U borbi za Slobodu. Knjiga je izišla u New Yorku, 1957.

XL.

Washington, 2 veljače - 57.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam danas pismo od svog publishera Robert Speller and Sons 33 West 42nd St., New York, gdje mi potvrdjuje primitak pred par dana poslani su mu 3 chaptera. Na koncu pisma ima ovaj pasus: «The jacket has been made, in *blue,* white and red contains the Croatian shield in red — and — white checks».[1]

Bojim se, da je pobrkao pojmove te stavio boje jugosl. a ne hrv. redom. Jednako nisam siguran, da li je i grb izpravan t. j. 25 kocaka (13 crvenih, 12 bielih) tako da se počimlje sa crvenom kockom.

Bila bi doista komedija, kada bi omot imao jugosl. boje i uz to još možda ustaški grb.[2] Liepo Vas za to molim, da potražite Spellera i vidite, kako taj cieli omot izgleda, pa ga upozorite da eventualne pogrieške pravremeno izpravi.

Očekujući što prije Vaše izvještaje, srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Omot je izrađen u *plavome,* bijelom i crvenom, sadrži hrvatski grb u crvenim i bijelim kockama.

XLI.

Washington, 8 travnja - 57.

Dragi gosp. Radica!

Po običaju pišem, tek kada nešto trebam. Trebam pak za svoje memoare dobre slike Antuna i Stjepana Radića.

Imao sam obje vrlo dobre slike, ali sam ih darovao Inter. Peasant Union. Prigodom preseljenja administracije Unije u New York, prenešene su tamo i slike. Liepo Vas molim da od Unije pozajmite te slike odnesete ih Spelleru, koji neka prema njima načini «cut» u njemu potrebnoj veličini. Osim toga Shub (s pravom) sugerira, da bi trebalo memoarima priložiti fotografsku kartu našeg diela Europe, t. j. ne samo granice i mjesta nego i rieke i gore. Mislim, da bi to bila A.U. barem sa zapadnim dielom Srbije. Mislim, da ne bi bilo težko pronaći takovu kartu iz 1914, pa da Speller prema njoj napravi potrebni «cut». Porazgovorite se o svemu sa Shubom i Spellerom, pa mi javite, kaj se da napraviti.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

XLII.

Washington 15/4 - 57.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam jutros Vaše pismo od 11. o. m.

Kako je Ivača[1] doznao da Speller treba slike Ante i Stjepana Radića, ne imam pojma. U ostalom nije važno, jer mi je Stanković[2] poslao otiske Ante, Stipe i nekih drugih slika.

Što se tiče geografske karte, to je Shubova ideja, koju sam prihvatio. Po mom mišljenju bi to imala biti karta praktički bivše A.U. plus dio iztočne Italije i dio zapadne Srbije. U karti A.U. bilo bi dobro, da su u Austriji označene pojedine pokrajine a u Ugarskoj, Hrvatska i Slavonija. Gaži je načinio nekoliko historijskih karata Hrvatske od Zvonimira do 1918. Već sam ih poslao Spelleru.

A sada još nešto:

Ne znam, hoćete li imati mogućnosti, da nadjete nekog *amer. učenjaka,* od barem nekakvog glasa, koji bi htio napisati memoarima *kratki* predgovor. Ja bih napisao Vama, što bi želio, da dodje u predgovor a Vi bi sa dotičnikom stvar uredili.

Toliko u kratko pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Dr. Ivan Pernar.
[2] Petar Stanković(urednik «Hrvatskog Glasa».

XLIII.

Washington 24/4 - 57.

Dragi gosp. Radica!

Hvala na pismu od 18. o. m. Bio je kod mene Smyth[1] koji mi je pripovieado, da je bio slučajno kod Spellera, a taj mu se je pohvalio, da izdaje moju autobiografiju. Nije težko dovezti Ivaču s tim u vezu.

Glede geografske karte ovo: Gaži nije sposoban da izradi geografsku kartu onog diela Europe. Mislim, da to ne može ni nitko drugi. Po mom mišljenju jedini je način, da Speller da prefotografirati kartu A.U. iz god. 1914, gdje bi automatski došao i zapadni dio Srbije i zajedno istočni dio Italije. Inače je Gaži već načinio historijske karte Hrvatske i to: 1) za kralja Zvonimira, 2) poslije kosovske bitke, 3) «reliquiae reliquiarum», 4) god. 1918, 5) razciepanu na oblasti, 6) razciepanu u banovine, 7) ujedinjenu u Banovinu Hrvatskoj. Sve sam to već poslao Spelleru. Sada izradjuje kartu «N.D.H.» gdje će biti iztaknuto što je Pavelić predao Italiji, što su Magjari anektirali i konačno, što su od ostatka okupirali Talijani a što Niemci.

I ja mislim, da bi bilo najbolje, kada bi htio predgovor napisati S.W.

ml.[2] No on je u Londonu, pa bi slanje materijala onamo i natrag zauzelo mnogo vremena. Osim toga bilo bi težko odavle davati mu sugestije, što bih ja želio da udje u predgovor. Preostaje nam Moseley[3] i Berle[4]. Ja ni jednog ne poznam. Braco ali misli, (ne znam za što) da bi bio Berle bolji. Ja Vas molim, da govorite s jednim i drugim, pa mi javite.

Toliko za sada pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] W. H. Smyth, američki businessman, koji se bavio našim pitanjima. Maček je bio jako osjetljiv da bilo tko, osim po njemu ovlašten, ide kod izdavača Spellera i njuška u njegov rukopis, ili se općenito zanima za njegovu knjigu.
[2] Hugh Seton — Watson, engleski profesor povijesti jugo-istočne Europe i Rusije.
[3] Philip E. Mosely, profesor političkih znanosti i povijesti Rusije i jugo-istočnih europskih naroda, Columbia University, član Council on Foreign Relations, New York, pisac knjige *«The Kremlin and World Politics»,* New York, 1960.
[4] Adolf A. Berle, Jr., državni podtajnik američkog Državnog Ureda, pisac političkih rasprava o međunarodnim pitanjima, član Odbora za Slobodnu Europu itd.

XLIV.

Wash. 4/5 - 57.

Dragi gosp. Radica!

Oprostite, da Vas opet uznemirujem, ali ste mi Vi sami svojedobno pisali, da Vas izdavajući svoje memoare ne štedim, nego da se u svakoj zgodi na Vas obratim. Za to Vas molim, da odete do Spellera i vidite što je na stvari. Kada sam mu u Martu poslao po Shubu izpravljeni 4. 5. i 6. chapter moleći ga, da ga dade prepisati već sam nakon par dana dobio čistopis na aprobaciju. Poslije toga sam mu poslao chapter 7. i 8. On mi je potvrdio primitak i obećao, da ću za koji dan dobiti čistopise. Primitak chaptera 9.-10. mi u obće nije potvrdio. Jednako mi nije odgovorio na pismo koje sam predao na poštu 25. IV. U tom pismu sam mu poslao nekoliko starih fotografija. Istodobno sam ga molio, da mi javi, da li je od I.P.U. (Ivače nisam htio spominjati) primio slike A. i Stj. Radića. Ako nije neka mi pošalje *točnu mjeru* pa ću ja dati ovdje izraditi «cut». Do sada takodjer ne ima odgovora.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] S predgovorima nije nikako išlo. Najprije je Mosely bio prihvatio, a zatim otklonio. Isto tako i A. A. Berle.

XLV.

Washington 10 svibnja - 57.

Dragi gosp. Radica!

Hvala Vam na pismu od 7. o. m. Primio sam istodobno i pismo od Spellera. Nadam se da će biti sve u redu u koliko uspijete kod Mosly-a.

Hvala Vam što ste me upozorili svinjarije i laži Sl. Draškovića.[1] Radićevu izjavu nakon povratka iz Moskve metnuo sam u memoare. O zauzeću Č.S.R. po Hitleru nisam spomenuo ništa, ali ću se, čim mi Shub vrati rukopis na sgodan način i na to osvrnuti. Što se tiče 25. i 27. Marta, opisao sam cielu stvar tako, kako je tekla.

Nije na mom karakteru, da za 25. Mart perem ruke. Držao sam onda, a držim i danas, da je to bila jedino moguća politika. Opisao sam sjednicu krunskog vieća, koja je u glavnom bila polemika ministra vojske Pešića (pro) i kr. namjestnika Stankovića (contra). Predlog Cincar-Marković primljen je uz stanovitu modificaciju *jednoglasno.*

U ostalom budete čitali.

Srdačan pozdrav

VL. MAČEK

---

[1] Dr. Slobodan Drašković napadao je Stjepana Radića.

XLVI.

Washington 21/5 - 57.

Dragi gosp. Radica!

Primio sam Vaše pismo od 18. o. m. Mislio sam si i sam, da će obzirom na današnju političku situaciju biti težko naći čovjeka, koji bi htio napisati predgovor autobiografiji prononsiranog protivnika i velikosrbske hegemonije i Tita. Pokušajte sa Berleom. Ako ne bude niš javite mi, pa ću pisati Krnjeviću, da govori sa Setonom Watsonom. Bojim se, da ću konačno morati napisati jednu stranicu predgovora sam i zamoliti Vas, da knjigu reklamirate u amer. novinama i magazinima. Ne znam ima li u obće smisla, da sa Lukasom dalje polemizirate. Ako mislite da ima smisla, bilo bi dobro razčistiti pitanje Komesarijata u M.H. M.H. je svake godine osim nekoliko knjiga izdala i jednu reviju. Ne sjećam se više je li se baš zvala Revija M.H. ili nekako drugačije. U toj reviji za god 1939 ili 1940. izašao je bio i neki pronacistički članak. Osim toga je odbor M.H. pokušao furtimaški stvarati po gradićima frankovačke političke organizacije pod imenom «Pododbor M.H.» Prije toga je naravno Lukas izmamio od mene pohvalu što M.H. nije poslala kralju Aleksandru pozdravni brzojav (ili tako nešto).

Kako smo držali, da je M. H. kulturna institucija cielog hrvatskog naroda i ne možemo dozvoliti, da bude Hitler-Mussolinijeva, petokolonaška expozitura, kušali smo odbor M.H. izmieniti redovnim putem. Nismo uspjeli. Bila je situacija slična, kakova je danas ovdje u H.B.Z.

Oko 100 frankovaca došlo je kompaktno, dočim stariji i ozbiljniji ljudi nisu došli.

Odlučili smo dakle, da se postavi komesar sa zadaćom da upiše oko 2.300 seljaka iz najbliže zagrebačke okoline kao utemeljiteljne članove pa da se onda sazove skupština. (Upisninu od 2-300.000 dinara, imala je platiti banovina Hrvatska iz dispozicionalnog fonda). Plan nije proveden jer je medjutim nastupio rat. Evo to bi trebalo reći ali bi prije morali imati gore spomenuti nacistički članak.

Uz pozdrav

VL. MAČEK

XLVII.

Wash. 21/I - 58.

Dragi gosp. Radica!

Hvala Vam na pismu od 18. o. m. Drago mi je da ste sa knjigom zadovoljni. O Vašim opazkama (post festum) razgovarati ćemo kada se vidimo.

Odmah sam pisao Spelleru da pošalje kopije europskim listovima koje ste naveli. Ne znam ima li smisla slati Nixonu, Dalasu i Sv. Otcu Papi. Nixon-Dalas ju sigurno ne će čitati (ne bi ni ja, da sam u njihovoj situaciji) a Sv. Otcu ne će biti ni dostavljena. U ostalom još ću razmisliti. Bradici sam poslao jedan primjerak sa posvetom njemu, pa ću mu i pisati neka naše organizacije nastoje što više knjiga razpačati. Nisam ali za to, da se knjiga našim ljudima silom nameće pogotovo u današnje vrieme nezaposlenosti. (I sam Bradica je ovaj čas nezaposlen). Vama ću biti vrlo zahvalan ako uspijete zainteresirati američku štampu, jer sam knjigu diktirao za strani sviet, da shvati opravdanost hrvatske narodne borbe.

Sa Tijanovim izvještajem na hrv. jeziku (primio sam danas Vašu kartu) morate biti oprezni. Znam, da je prekinuo sa Pavelićem, ali ne znam da li se je temeljito preorientirao.

Ne znam n. pr. hoće li htjeti donesti moju konstataciju, da je N.D.H. bio tek eufemistički nazov za njemačku i talijansku okupaciju? Danas sam pročitao prvu i to negativnu kritiku u «Danici»; nisam povoljne kritike ni očekivao. Nisam očekivao ali čak ni od «Danice» da će preko 2/3 modre boje, sa naslovom, uzki pojas biele boje sa mojim imenom i nešto široj pojas crvene boje smatrati zastavom.

Srdačni pozdrav i do vidjenja

Vaš

VL. MAČEK

XLVIII.

Wash. 19/3 - 59.

Dragi gosp. Radica!

Zahvaljujem na pismo od 14. o. m. Ne mislim, da je oportuno bilo što pisati o Artukoviću kao osobi. Nego ako u obće kanite što pisati

moje je mišljenje, da uzmete na rešeto članak koji je nedavno u «Danici» napisao Kamber. Taj gospodin je prije nekog vremena bio (mislim za Hrv. Glas) napisao prilično razuman članak, kako je deplasirano u današnje vrieme uztrajati na nacističko-fašističkoj ideologiji. Nakon Artukovićevog odriešenja su mu opet porasla krila i brani ustašku politiku. Ne imam više pri ruci dotičnih brojeva «Danice» ali koliko se sjećam ima pasus koji veli, da bi ustaše radje «izvojevali hrvatsku nezavisnost» u družtvu sa Anglosaksoncima nego u družtvu sa Hitlerom.

Prenaša dakle disputu sa kriminalnog terena na politički. Tu bi ste (po mom mišljenju) mogli navesti, da nitko ne smatra zločinom što su se ustaše prevarili u političkom kalkuliranju. Prevarili su se i drugi. Zločin je ali (neoprostivi) što su primivši iz ruku Hitlera i Mussolinija, vlast nad okupiranom Hrvatskom upotriebili tu vlast da ubijaju svoje vlastite «podanike» jednako Srbe kao i nepoćudne im Hrvate. Tu možete upotriebiti ono malo podataka što sam ih naveo u svojoj knjizi. A siguran sam da će Vam Pernar koji nije cielo vrieme N.D.H. bio u zatvoru i koji je slom osovine dočekao u Lepoglavi moći dati i mnogo više podataka. Molite ga neka Vam naročito izpriča, koliko je ljudi bilo vezano žicom odpremljeno iz Lepoglave, da se nikada više nije za njih čulo. Držim da takav jedan Vaš članak udariti povampireno ustaštvo tako po glavi, da ne će imati što odgovoriti. Inače se slažem s Vama da nikome pa ni Artukoviću (ni Jevdjeviću ni Gjujiću) nije kompetentan suditi Titov sud.

Inače smo hvala Bogu dobro i moja familija i ja, tek moram primietiti da ne imam samo jednog unuka nego dva.

Neninog sina Mark-Andrewa koji je tri godine i brblja hrvatski kak da je rodjen na Laščini i Bracinog Pavla Vladimira, koji je tek 9 mjeseci.

Uz pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

IL.

Washington 21 svibnja - 58.

Dragi gosp. Radica!

Hvala Vam za Vaša dva pisma. Potaknut Vašim prvim pismom, pisao sam Vučkoviću,[1] koji je dao Spelleru adrese nekih naših ljudi, pa sam ga molio da ode do Spellera i ustanovi koliko njih je ostalo dužno, jer bi htio najprije tu stvar urediti.

Od I.P.U. su tražili da im pošljem jedan primjerak i naznačim našeg čovjeka koji bi napisao recenziju. Ja sam dao knjigu poslati ali sam im odgovorio, da je bolje, da recenziju napiše netko izvan H.S.S. Na to mi je rekao Mikolajczyk, da će recenziju napisati on osobno. Budemo videli. Obzirom na loše izkustvo u Americi ne kanim apelirati na ljude u Europi. Od sviju, koji su do sada makar i povoljno pisali o knjizi, nitko nije shvatio ono što je najbitnije a to je: nedjeljivost borbe za emancipaciju hrv. seljačtva od borbe za slobodu hrv. naroda — Hrvatske —. Za to

sam savjetovao Barkoviću, koji me je umolio, da nadjem nekoga, tko bi za proslavu u Detroitu napisao nešto o Stj. Radiću na engl. jeziku neka jednostavno preštampaju iz moje knjige str. 39-47 i str. 117-118.

Barković mi je istodobno javio, da ćete Vi biti na komemoraciji za pok. Stj. Radića glavni govornik. Tom sgodom bio bih Vam zahvalan, kada bi se sa Barkovićem užim krugom porazgovorili i potaknuli ih, da nastoje, da se primjerci, koje je Speller razaslao po U.S.A. odkupe. U koliko naši ljudi ne imaju interesa da knjigu čitaju, mogla bi org. H.S.S. u U.S.A. razaslati knjige kao dar, na pojedine američke univerze. Mislim da bi se ipak netko našao, tko bi ih tu čitao.

Imate pravo, da ne bi bilo sgodno čeprkati po Artukovićevoj stvari, dok sud svoju konačnu ne izreče.

Što ćete. I dok sam bio doma, su naš «struggle» izpravno shvaćali samo seljaci.[2]

Toliko za danas, pa Vas srdačno pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

---

[1] Ing. Božidar Vučković, jedan od aktivnih pristaša HSS-a, koji se tada nalazio u Odboru za Slobodnu Europu u New Yorku.

[2] Riječ «struggle», što znači borba, Maček je uzeo iz naslova svoje knjige.

L.

Wash. 30/4 - 58.

Dragi gosp. Radica!

Ne znam, što je sa mojim Spellerom. Na moja dva pisma mi nije u obće odgovorio. Vjerojatno je disgustiran sa slabim odjekom knjige. To mi je razumljivo, jer do danas nije izašla niti jedna recenzija na englezkom jeziku.

Molim Vas, kada ulovite vremena, da se odšećete do njega i vidite što je na stvari. Onako uz put kušajte doznati, koliko je primjeraka do sada razpačano.

Oprostite da Vas uznemirujem.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

LI.

Washington 22 travnja - 59.

Dragi gosp. Radica!

Prilog pod ./. poslao mi Dr. Reberski sa željom, da Vi taj članak nastojite progurati u koje englezki pisane novine. Ne znam ima li smisla reklamirati Andrića, —to Vi prosudite sami.

Nego sam pročitao u «Savremeniku» Vilderov članak «Ko je izgubio bitku?».[1] Mislim da bi bilo dobro da odgovorite na njegovih 7 točaka gdje želi dokazati, kako nije bilo «stalnog prisiljavanja da Hrvati i Srbi žive zajedno».

1. Svi su Hrvati odglasali *zajednicu* sa Srbijom ali nisu odglasali da se Hrvati utope u Velikoj Srbiji za čim su išli Pribićević i Vilder.
2. Izjava Pavla Radića pala je u vrieme, kada se je Stjepan Radić i cielo vodstvo H.S.S. nalazilo u zatvoru i to za to, da se spriječi poništenje sviju mandata H.S.S.
3. Proklamacija S.D. koalicije bio je pokušaj, da se na temelju vidovdanskog ustava dodje legalnim putem do revizije.
5) Taj pokušaj je spriečen ubivstvom Stjepana Radića. Nije važno da li je atentat zasnovan u ili izvan skupštine, nego to, da je proveden u skupštini u sporazumu sa nekim članovima skupštine, pa vjerojatno i sa predsjednikom skupštine (Vidi In The Struggle for Freedom, str. 110 i 111).

Posljedica je bila ta, da je početkom kolovoza 1928 pod predsjedanjem Svetozara Pribićevića izglasana deklaracija S.D.K. kojom se proglasuje ništetnim i akt od 1 prosinca 1918 i vidovdanski ustav. Za tu deklaraciju je glasovao i g. Vilder.

6) Sporazum Knez i Maček bio je pokušaj, da se Jugoslavija sredi ali je taj pokušaj šaka srbijanskih oficira 27 Marta 1941 spriečila.

7) Maček u knjizi «In The Struggle for Freedom» str. 220 prikazuje koje su ga okolnosti prisilile da udje u Simovićevu vladu a na str. 226. što je Dr. Krnjevića prisililo da napusti jugosl. vladu u emigraciji.

Uz pozdrav

Vaš

VL. MAČEK

[1] Časopis «Savremenik» izlazio u Parizu u redakciji novinara B. Vračarevića.

LII.

Wash. 27 rujna - 59.

Dragi gosp. Radica!

Hvala Vam na pismu od 22. o. mj. Jednako zahvaljujem na karti iz Kijeva, kao i na obsežnom izvještaju koji ste mi poslali nakon što ste napustili željezni zastor.[1] Izvrstan je članak koji ste napisali za «Hrv. Glas». Stankovićevi «izpravci» nisu umanjili vriednost članka, jer je to ovdje već uvriježeno, da ljudi brkaju nazive Rusija i Sovjeti.

Meštrovićevo hodočašće nije me, obzirom na njegove stalne veze sa jugosl. ambasadom u Washingtonu ni najmanje iznenadilo.[2] Zaninimivo je držanje njegovih klerikalnih štovalaca. Dočim ga je «Danica» oštro napala, «Croatia Press» i «Mlada Hrvatska»[3] ističu kao neki herojizam što je posjetio i — Stepinca. «Croatia Press» je čak posve zatajila njegov boravak na Brionima.[4]

Uostalom Bog s njima, rekao bi pok. Stj. Radić.

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

VL. MAČEK

[1] «Željezni zastor» Maček misli na Sovjetski Savez, koji sam posjetio u društvu američkih kolega, t. j. Kijev, Moskvu i Lenjingrad, ljeta 1959.
[2] Moj putopis kroz Sovjetski Savez 1959.
[3] Maček se tu zabunio pa je umjesto «Nova Hrvatska» napisao «Mlada Hrvatska».
[4] O boravku Meštrovića na Brionima pisali su, nakon Meštrovićeve smrti, Ante S. Pavelić i Bogdan Radica, «Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj». *Hrvatska revija*, XII, br. 4(48), prosinac 1962., str. 319-332. —

LIII.

Wash. 30 studenoga - 62.

Dragi gosp. Radica!

Zahvaljujem na pismu od 27. o. mj.

Koliko ćete se sjećati, nisam reagirao niti na «Daničinu» niti na Jarebovu kritiku moje autobiografije.

Ne bih se ni na Kamberovu, da nije izašla na englezkom jeziku. Ovako sam bio prisiljen neke naročite stavke opovrgnuti, nadajući se, da će «Journal of Croatian Studies» donesti moj odgovor. Drago mi je, da se i Vama moj sastavak svidja, a dobio sam i sa drugih strana odobravanje.

Uz iskreni pozdrav Gdji i Vama

Vaš

VL. MAČEK

LIV.

Dragi gosp. Radica!

Najsrdačnije se zahvaljujem na uskrsnoj čestitki.

O ostalom dielu Vašeg pisma, dok budemo imali prilike ustmeno razgovarati i dok —malo ohladite.

Uz iskreni pozdrav Gospodji i Vama

Vaš

VL. MAČEK

PRILOG:

PISMO BOGDANA RADICE PREDSJEDNIKU VLADKU MAČEKU

U vezi s naporima, da se već 1948. stvori jedan opći reprezentativni Hrvatski Odbor, koji bi okupio sve snage u hrvatskoj emigraciji, kojemu bi bili na čelu Dr. V. Maček, Ivan Meštrović i Dr. Dominik Mandić, a na koji Maček nije pristao, donosim slijedeće pismo, koje sam 19. veljače 1948. uputio Dru Mačeku. Pismo glasi:

Poštovani Gospodine Predsjedniče:

Na povratku iz Washingtona i Chicaga, želim da Vam se najtoplije zahvalim na srdačnom i toplom prijemu, na koji sam naišao kod Vas i u Vašem izbjegličkom domu. I ovog puta osjetio sam duboke crte Vašeg značaja: ljubav prema čovjeku i nepovjerenje prema svakom pokretu sile i nasilja. Na putu između Washingtona i Chicaga, sa osobitim zadovoljstvom pročitao sam Vaš članak o Gandhiju, koji mi je bolje i izrazitije do išta drugo protumačio i smisao Vaše političke filozofije i Vašeg etičkog vjerovanja u pobjedu pravde.

Međutim, mora da Vam odmah kažem, da mi je vrlo žao, što nismo bili u stanju da se sporazumijemo po pitanju stvaranja jednog Hrvatskog političkog odbora, koji bi imao za cilj da u ovim tragičnim vremenima obuhvati sve hrvatske snage od desnice preko sredine do anti-komunističke i demokratsko-liberalne ljevice, pod Vašim vodstvom i pod vodstvom HSS-a. Moje je naime mišljenje i osjećam da je i mišljenje velikog broja hrvatskih političkih ljudi i inteligencije u emigraciji, da bi takvo tijelo odgovaralo ne samo potrebama emigracije, nego i hrvatskog naroda u zemlji, i da bi, na kraju krajeva, hrvatsku etničku grupu postavilo u red drugih etničkih grupa, čija se vodstva nalaze u izgnanstvu, uslijed komunističko-sovjetskih terorističkih metoda u njihovim zemljama. Tavo jedno tijelo manifestiralo bi pred lice svijeta, da smo mi Hrvati politički zreli i da smo spremni, da i ovog puta u završnom sređivanju svijeta, iznesemo jasno razvijenu misao o potrebi obezbjeđenja hrvatskom narodu njegova suvereniteta u odnosu prema drugim narodima, s kojim geografski živi. Kako je upravo sjajna okolnost ta što svi Hrvati smatraju Vas ne samo za predsjednika HSS-a ali i za vođu hrvatskog naroda —uistinu rijedak slučaj u položaju drugih etničkih emigrantskih grupa— mislio sam, da bi Vi bili jedini u stanju da okupite sve Hrvate i u jednom tijelu, čiji bi karakter imao biti: interes hrvatskog naroda u budućem razvoju svijeta, njegov nacionalni i politički i državni položaj, zatim predstavljanje potreba moralnih, ekonomskih i političkih hrvatskog naroda ispred lica Zapada, i, konačno, sređivanje prilika naše emigracije, koja moralno i fizički razjedinjena i slomljena strada po svima kontinentima svijeta. Takvo tijelo imalo bi značajnog efekta i na Američke Hrvate, koji bi nas nesumnjivo poduprli i koji bi prišli k nama u većem i značajnijem broju. Na taj način, Vaš boravak u Washingtonu, otskočio bi i pred očima Amerike, kojoj leži na srcu bolno pitanje američkog hrvatstva, koje još stoji pod utjecajem Titovog plana na razbijanju Amerike. Kad bi se sve to izvelo, vjerujem još i danas, i Vaša uloga kao i uloga HSS-a dobila bi na

historičkoj važnosti i izvršila bi osnovnu misiju svake političke emigracije: ujedinjenje naroda, svih njegovih grana i struja, i postavljanje tog naroda u kolo svih slobodoljubljivih naroda u borbi protiv komunizma.

Iako teška okolnost htjela je, da ovog puta u emigraciji, postoji i lijepi broj najbolje naše inteligencije na čelu s Ivanom Meštrovićem koja bi surađivala u radu na okupljanju svih hrvatskih snaga i mogla svojom rječju da Zapadu objasni stanovite zablude na račun hrvatskog naroda. Ne mislim, iako ste mi Vi to široko ponudili, da bi jedno hrvatsko tijelo na čelu s inteligencijom i sastavljeno samo od inteligencije imalo onog efekta i na narod i na Zapad kao kad bi bilo predvođeno od Vas. Osim toga, što sam Vam i usmeno rekao, takvo jedno tijelo moglo bi da izazove dojam i kod našeg svijeta kao i kod zapadnih naših prijatelja, da se tu radi o uskom hrvatskom dualizmu ili o nekom ideološkom sukobu koji bi samo bio štetan svima nama, u prvome redu hrvatskom narodu, kao cjelini. Hrvatski narod je uslijed kobnih podjela toliko propatio i namučio se da smatram pogibeljnim svako odvajanje njegovih snaga. Ja znam, da ste Vi ponudili da u to tijelo uđu i Vaši ljudi, ali svaka hrvatska akcija bez Vašeg imena danas bila bi slaba i neefikasna.

Ne preostaje nam dakle nego da svaki na svome sektoru radi kako najbolje zna i umije u interesu hrvatskog naroda. Meni je zato milo, što ste se Vi suglasili mojim odlaskom u Chicagu, jer bi se teško sam i bez Vašeg pristanka odlučio na taj korak.

Stanje koje sam zatekao u Chicagu nije me mnogo iznenadilo. Moram istaći, da su sve hrvatske grupe bile vrlo aktivne i da su svi htjeli da čuju i Vaše mišljenje i moje. Hrvati u Chicagu su danas u velikoj krizi, kao i diljem cijele Amerike. Ujedinjeni Hrvati nisu izvršili zadatak, koji se od njih očekivao zato što se nije još uspjelo da okupi dovoljno ljudi, koji bi bili u stanju da taj svijet drže na okupu, i zato što još nije izvršen ispravan i pravilan napadaj na masu, koja iako bi možda i napustila komunističke frontovske organizacije ne zna kuda će. Međutim, postoji danas rijetka mogućnost, da se nešto učini. Postoji stanovito razočaranje s Titom. Ono dolazi uglavnom zbog dva momenta: 1) politika Amerike i 2) naš svijet prima pisma iz Hrvatske koja mu govore o strašnom životu u Titovom pašaluku. Jugoslavije više nema. Srbi u Americi ne govore niti se uopće druže s Hrvatima. Dojučerašnji susjedi u Hrvatskoj i ovdje u Americi postali su jedan drugome nepoznat svijet. Ne pozdravljaju se i ne razgovaraju. Jugoslavija je danas Titov konzulat. Kako naš svijet nije nikada volio konzulate, on i danas zazire od Titova službena osoblja i ne voli da se s njim druži. Titovi konzulati danas su komunistički agit-propi i Jugoslavija je danas jedna službena komunistička ustanova, oko koje gravitiraju komunistički agenti i veliki, nažalost, još uvijek vrlo veliki broj korisnih budala iz Crne Gore, Dalmacije, Srba iz Like i par Bosanaca i Hercegovaca mahom Srba. Hrvati iz Dalmacije su u većini i Srbi iz Like. Inače i najveća većina je Srba sva protiv Jugoslavije. U Kaliforniji Titov pokret kod Dalmatinaca i Primoraca još je uvijek popularan. Ali svagdje se osjeća potreba za nečim novim. To novo nije ni Slavenstvo, ni Jugoslavenstvo. To novo moglo bi biti pravilno postavljanje hrvatskog problema, realističko i stvarno, najprije u odnosu američkih Hrvata prema Americi i zatim nas Hrvata emigranata prema budućem problemu

položaja hrvatskog naroda. Mogu čak da ustvrdim, da na tabuli razi, koju je izazvalo srpsko odvajanje od Jugoslavije, nastale u toku rata, uslijed pokolja, Hrvati mogu danas povući najkonkretnije konzekvencije i opredijeliti se kao narod i kao američki Hrvati. Tito je ubio Jugoslaviju i ona više ne postoji ni u srcima ni u dušama ni Srba ni Hrvata ovdje. Za komuniste Jugoslavija nije ono što je bila za nas. Ona je najobičnija agencija za izvođenje komunizma. Prema tome, Jugoslavija kao narodna cjelina ne postoji ni kod komunista. Staljin i Tito sahranili su stvarno Jugoslaviju.

Sada se postavlja pitanje, da li će Hrvati koji su 1918. i ranije ponijeli Jugoslaviju i zatim se razočarali, koji su, po drugi put, 1945., i ranije u toku rata, ponovno nosili i htjeli Jugoslaviju: demokratsku i federativnu, i sada, kad bude došlo ponovno do rješavanja sudbine Jugoslavije, i po treći put, poći istim putem ili će slijediti primjer Srba i raditi samo i isključivo, kako da Hrvatsku što je bolje moguće postave na terenu, na kojemu ona leži u samostalnoj i suverenoj formi zapadno ili istočno. Mi se uistinu nismo nikada nalazili u tom pogledu u boljem stanju nego li danas. Otrag nas postoje iskustva dvije Jugoslavije. Pred nama postoje mogućnosti ili treće Jugoslavije ili Hrvatske. Tu odluku nije u stanju da donese narod sâm. Tu odluku mora donijeti njegova politička najjača stranka i njegova inteligencija. Vrijeme za to postaje iz dana u dan sve to zrelije. Potrebno je to vrijeme iskoristiti najsavršenije i spremati Zapad kako da bolje shvati naš stav: položaj Hrvatske u sutrašnjici.

Ja znam da postoje teškoće, kao n. pr. pitanje granica, ali i to pitanje u stanju smo da riješimo u razgovoru sa Srbima, jer nitko ne će prepustiti Srbima, ako mi to ne dozvolimo da oni rješavaju i sudbinu hrvatskog naroda. Srbi danas ne će Jugoslavije. Njihovo pisanje u njihovu listu koji je za svakog Srbina i ovdje dnevno Evanđelje stvorilo je kod Srba uvjerenje, da sa Hrvatima zajednice više ne može biti. Kad je tako, što bi mi naturivali Srbima Jugoslaviju i po treći put, kad je jasno, da bi se takva i treća Jugoslavija, samo nama Hrvatima osvetila. Zato ja bezuslovno vjerujem, da sudbinu Hrvatske treba pripremati i riješiti konkretno i po mogućnosti što uspješnije u Washingtonu, a nikako u Beogradu, kad se tamo budemo vraćali, jer bi u Beogradu ne samo bili prevareni, ali bi najprije Vi i svi mi sa Vama bili poubijani, i hrvatski narod bi ostao bez vodstva i bez svoje budućnosti. Posljednje rješenje svijeta koje neminovno mora doći odrediti će sudbinu svih naroda pa i našeg možda za svih sto godina. Evropa će poslije sloma komunizma ući u fazu sličnu onoj kojoj je ušla poslije Bečkog kongresa 1814., kada je na osnovu legitimiteta do 1914. bio izgrađen jedan od najljepših vjekova koga je Evropa imala. Poslije sloma komunizma i na ruševinama fašizma Evropa će svakako ući u eru slobode, u kojoj treba pripremiti i organizirati i nezavisan položaj Hrvatske.

Kako svaki Hrvat osjeća i zna, da bez HSS-a ne bi uopće Hrvati mogli da govore u zapadnom svijetu, potrebno je da HSS okupi sve snage Hrvata u jednom proširenom tijelu na demokratskoj osnovi, kome bi mogli da pristupe svi demokratski elementi. Osim toga, ako se uzme u obzir da će konačno objašnjenje između Amerike i Rusije, demokracije i komunizma, trajati prilično dugo, jasno je, da će se i u Hrvatskoj pojaviti novi elementi u borbi protiv komunizma, pa je i zato potrebno, da se otvore vrata širim slojevima.

Žrtva Dra Alojzija Stepinca ostaviti će nesumnjivo dubokih tragova na narod i pojačati ugled i Crkve koju on predstavlja. Žrtve mnogih intelektualaca raznih mišljenja zahtijevat će da se s njima povede računa. Mi smo svi za vrijeme Drugog svjetskog rata bili u lakšem položaju, jer smo znali, da ste Vi kod kuće i da dok ste Vi kod kuće Vi držite situaciju u Vašim rukama. Kolikogod svi glasovi iz zemlje govore jasno, da ste Vi i danas glavni vođa naroda, mora se dopustiti da mnogi od nas intelektualaca želimo da suradjujući s Vama i podupirajući Vas, podupremo i doprinesemo oslobođenju i sutrašnjem rješenju položaja našeg naroda. U tome poslu treba svakoga okupiti i treba sa svakim raditi. U Americi svaki predsjednik vladajuće stranke i države uzima u suradnju sve elemente. To je radio Roosevelt. To radi sada i Truman. Kod nas samo postoji ekskluzivitet koji nas je koštao strašnih žrtava. Osim toga, ja duboko vjerujem, da se nikakve akcije ne može voditi bez organizacije. U jednom revolucionarnom vremenu gdje vladaju manjine i gdje mase tako malo odlučuju pa čak i u demokracijama naše su manjine bilo to desničarske bilo ljevičarske odgurnule Hrvatsku onamo, gdje ona nije smjela spadati. Mi sada mora da je postavimo u pravu sredinu. To se može izvesti samo tako, da se uistinu okupe sve snage, i ako se pođe putem aktivističkog i dinamičkog organiziranja masa. Potrebno je organizirati narod, jer samo organizirani narod vrijedi i može da se odupre strujanjima u sukobu i neprijateljskim vjetrovima.

Sve ovo smatrao sam potrebnim da Vam saopćim iz jedine želje da Vam dokažem, da me je Vaš poziv na suradnju ne samo počastio, ali i ohrabrio, da Vam sve ovo pišem, dok je još vrijeme. Ja ć use sporazumno s Vama odazvati pozivu Ujedinjenih Hrvata da govorim na njihovim skupštinama, posjetit ću i Kaliforniju, ukoliko to oni žele, ali uvijek imajući pred očima, da su moji govori upereni protiv komunizma: da našeg američkog Hrvata odvojimo od zla koje prijeti Americi, i da ga podsjetimo na njegovu dužnost prema slobodi i suverenitetu hrvatskog naroda. Ali ja osjećam, da je sve to malo i da bez jednog dobro organiziranog političkog tijela, mi ne ćemo biti u stanju izvršiti onu zadaću, koju narod u Hrvatskoj od nas očekuje. Jer žalosno je uistinu doživljavati i ovo saznanje: da nije samo bilo nemoguće ujediniti Jugoslaviju, ali da je, kako vidim, i vrlo teško ujediniti i same Hrvate. To jedinstvo u stanju ste samo da Vi provedete s potporom svih hrvatskih snaga.

Molim Vas da poručite moje pozdrave gospođi Maček i svima Vašima, sa iskrenim pozdravima i sa dubokim poštovanjem,

Vaš odani

BOGDAN RADICA

Opaska: Kao što se zna, Maček nije pristupio organizaciji Hrvatskog odbora, niti je sjedinio hrvatske snage u emigraciji. On je nastavio kao predsjednik HSS-a razgovore sa srpskim političkim strankama u okviru svojih predratnih planova.

DA LI BI DR. MAČEK PRIHVATIO I TREĆU JUGOSLAVIJU?

DINKO ŠULJAK

MOJ PRIJATELJ profesor *Bogdan Radica* u svome članku pod naslovom: *«Izbjegla Hrvatska na prekratnici svijeta»* piše:

> «Glavninu poslijeratne emigracije sačinjavala je nacionalistička inteligencija, koja je, i usprkos svim nesuglasicama, ipak donijela sa sobom ideju hrvatske državnosti. Ali u poslijeratnoj emigraciji postojao je i onaj dio inteligencije, koja je, i kad nije bila formalno pristaša Hrvatske Seljačke Stranke, gravitirala oko te stranke i posebno njenog vođe, Dr. Vladka Mačeka... Konačno, kako se u Washingtonu sasvim normalno računalo na Jugoslaviju, ta je stranka, na čelu s predsjednikom Mačekom, davala jamstva, da će Hrvati prihvatiti pa —i treću Jugoslaviju! Činjenica neobično važna za vodeći svijet na Zapadu...
>
> Najprije Vladko Maček i uglavnom, zatim, sva njegova okolina donijela je sa sobom duboku mržnju na sve što je u Hrvatskoj u toku rata bilo uzelo učešća u strukturama NDH. Ustaška i klerikalna inteligencija bila je, po mišljenju Mačeka, odgovorna i kriva za sve ono, što se u toku rata u Hrvatskoj zbivalo.» *(Hrvatska revija,* br. 3, rujan 1975., str. 375-376.)

JEDAN sam iz «okoline» Dr. Vladka Mačeka, koji sam bio žrtva režima u Hrvatskoj, u toku rata. Na zamolbu Dr. Mačeka, početkom 1949. preuzeo sam uredništvo *Američkog Hrvatskog Glasnika* u Chicagu, vlasništvo Stjepana Vrančića. List je pomagao politiku Hrvatske Seljačke Stranke. U isto doba bio sam i Glavni tajnik HSS u USA, kasnije i član Vrhovnog vijeća HSS. Pisao sam uvodnike i davao izjave. Reakcija, na moje uvodnike i izjave Dr. Mačeka i Dr. J. Krnjevića, unijet će nešto svjetla u ono, o čemu piše prof. Radica: *«ta je stranka (HSS), na čelu s predsjednikom Mačekom, davala jamstva, da će Hrvati prihvatiti pa — i treću Jugoslaviju.»*

U broju od 13. srpnja 1949. u «Američkom-Hrvatskom Glasniku» napisao sam uvodnik, pod naslovom *«Hrvatska Seljačka Republika»*, u

kojem sam, između ostaloga, rekao: *«da su dobronamjerni hrvatski političari odbacili svaku pomisao na neki možebitni zajednički život Srba i Hrvata»*, i nadodao, *«da su pogledi danas kod svih Hrvata na Jugoslaviju potpuno identični sa pogledima koje je u Hrvatskoj imao režim za vrijeme rata...»*

Dr. Vladko Maček, na ovaj moj članak u svome pismu od 15. srpnja 1949. mi piše:

Washington, 15. 7. 1949.

Dragi Dinko,

Kad sam pročitao članak pod naslovom «Hrvatska Seljačka Republika» u broju od 13. srpnja, onda sam se pitao zašto ste se vi tamo raskrstili sa Grubišićem, Vančikom i sličnima. [Fra Silvije Grubišić i Dr. Vančik - suradnici Danice, op. D. Š.].

Sigurno je, da je veliko pitanje hoće li Hrvati i Srbi moći ostati, i kad se oslobodimo od komunizma, zajedno. Isto je ali tako sigurno, da mi ne smijemo pred Zapadnim Demokracijama nositi krivnju za razlaz. U protivnom slučaju nam se može dogoditi, da ostanemo sa teritorijem Londoskoga Pakta.

Rečenica pak «da su dobronamjerni hrvatski političari odbacili svaku pomisao na neki možebitni zajednički život Srba i Hrvata», kao i rečenica «da su pogledi danas kod svih Hrvata na Jugoslaviju potpuno identični sa pogledima koje je u Hrvatskoj imao režim za vrijeme rata» upravo kao da su napisani baš zato da pred Zapadnim Demokracijama dadu Srbima u ruke najoštriji nož protiv Hrvata.

Ne znam, tko je članak napisao. Ali bi mi bilo milo da mi to pod diskrecijom saopćite. Tkogod ga je napisao učinio je našoj hrvatskoj stvari vrlo lošu uslugu.

Srdačno Vas pozdravljam

Vaš

VL. MAČEK

Kad sam primio ovo pismo, nalazio se u Chicagu Dr. Juraj Krnjević. Smjestili smo ga u Chicagu — Hotel Stevens (danas Hilton). Pitao sam Dr. Krnjevića, što on on misli o mojem uvodniku «Hrvatska Seljačka Republika», i da li se slaže sa sadržajem istoga. Dr. Krnjević mi je rekao: *«Samo Vi tako nastavite, i ne dajte se smesti od onih u Washingtonu»* — mislio je na Dr. Mačeka i dr. Branka Pešelja. *«Ja idem odavle u Washington i ja ću to sve urediti»*, završio je Dr. Krnjević.

U broju 6, od 14. veljače 1951., objavio sam *«Deklaraciju Izbjeglica iz Komunističkih Zemalja o Oslobođenju»*. Među, potpisanim nalazilo se i ime hrvatskog kipara Ivana Meštrovića. Čim je g. Meštrović opazio svoje ime među potpisnicima, dobio sam od njega pismo od 17. veljače 1951., u kojem moli Uredništvo, da objavi ovaj njegov ispravak:

Američki Hrvatski Glasnik
Chicago. Ill.

U Vašem broju od 14. o. m. br. 6 izišla je bilješka pod naslovom: «Sastanak izbjeglih vodja iza željezne zavjese.»

Tu je navedeno da sam i ja potpisao «Deklaraciju o Nezavisnosti Evrope u ime Hrvatske», pa Vas molim da istini za ljubav donesete slijedeći ispravak:

«Istini za ljubav izjavljujem da ja pomenutu Deklaraciju nisam potpisao, niti me je ko tražio da ju potpišem.

Originalni tekst pomenute Deklaracije sam pročitao u New York Times-u od 12. o. m. na što sam poslao navedenom listu slijedeći demanti, koji u hrvatskom prevodu glasi:

«Pozivom na 'Deklaraciju Izbjeglica iz Komunstičkih Zemalja o Oslobodjenju', koja je objavljena u Vašem broju od 12. veljače, primjetio sam i svoje ime medju podpisnicima iz Jugoslavije.

«Pustivši po strani principe Deklaracije s kojima se slažu svi slobodni ljudi, moram da izjavim da od mene niko nije tražio da Deklaraciju podpišem, niti znam kako je moje ime došlo medju podpisnike. Dr. Maček predstavlja Hrvate u izgnanstvu i njegov podpis je mogao biti dovoljan, kao što je bio dovoljan podpis Dr. Mihe Kreka za Slovence.

«S druge strane da je ko od mene i tražio da i ja Deklaraciju podpišem, ja bih bio oprezan u pogledu ostalih podpisnika i ne bih bio pristao da podpišem s nekima od podpisnika iz Jugoslavije, koji se nalaze medju onima koji su u glavnom i skrivili sve nevolje, koje je Jugoslavija prepatila za vrijeme rata i koji su podsticali razdor izmedju dva rata.

«Konačno, kolikogod se ja ne slažem s ideologijom današnje Vlade u Jugoslaviji, ona je ipak moja zemlja, i ja sam s njima kad se trude da brane njenu nezavisnost od Cominforma. Barem u ovom pogledu držanje Vlade je u suglasju s voljom naroda, koji očekuje pomoć od Zapada.

Syracuse. N. Y. 12. veljače 1951.

IVAN MEŠTROVIĆ»

Nakon objave ovog Meštrovićevog ispravka, primio sam od dra Mačeka pismo, od 3. ožujka 1951., u kojem on, između ostaloga piše:

Dragi Dinko!

...Dobro je, da ste donesli Meštrovićev izpravak, da javnost autentično sazna za njegovo «političko stanovište.» Ne mojte ali o tome ništa više pisati, jer bi to značilo podavati mu političku važnost. Nije tu u ostalom toliko kriv on, koliko oni, koji su silom htjeli od njega učiniti «političku veličinu.» To su ne samo fratri nego i Radica i mnogi drugi. Držimo se formule «S.S.S.R.» (sami sosrali sami rozbirajut).

Srdačno pozdravlja

VL. MAČEK

Od vremena na vrijeme kritiziralo se National Committee for a Free Europe. To sam činio zbog toga, jer su u tom komitetu uglavnom sjedili sve samo Srbi i Slovenci. Maček i Pešelj od toga komiteta dobijali su novčanu pomoć. Dr. Juraj Krnjević nije dobio, i to zbog toga, kako mi je jednom pisao, da neće i da želi biti slobodan u svome političkom radu.

Kad je u našem listu objavljen jedan osvrt pod potpisom *Argus*, dr. Maček je uputio g. Vrančiću pismo, od 25. veljače 1951., i ujedno poslao njegovu kopiju meni. To pismo glasi:

Washington, D.C. February 25, 1951.

Dragi g. Vrančiću,

Od strane National Committe for a Free Europe požališe se pismeno radi stanovitih članaka izašlih u Američkom Hrvatskom Glasniku.

Naročito navodim iz pisma slijedeći pasus:

«...we are sorry to see that Americki Hrvatski Glasnik has assumed a critical attitude towards certain public offices...»

Mislim da našoj hrvatskoj i seljačkoj stvari ne može nikako koristiti, ako si napadajem na američke institucije stvaramo neprijatelje tamo gdje nastojim da steknemo prijatelje.

Molim Vas dakle da u buduće pripazite da se ovakove stvari ne ponove. Moje je mišljenje da jedan ozbiljan list ne bi smio donositi napadaje bilo na koga uz potpis «Argus», «Izvjestitelj», «Nehajgradski» i slično. Ako netko želi bilo koga napasti, a Vi mislite da je to potrebno donesti u Američkom Hrvatskom Glasniku, onda tražite svakako da dotičnik taj napadaj *potpiše svojim punim imenom i prezimenom*, i tako ponese za to potpunu odgovornost.

Kada već pišem moram Vam reći da je posljednji napadaj na Gavrilovića posve deplasiran.

Sigurno je da je u hrvatsko-srpskom sporu gledište naše i gledište Gavrilovića daleko kao nebo i zemlja. U borbi protiv Tita ali, kao i u nastojanju uvjeriti američke krugove o pogrešnosti njihove protitovske politike, nastupa Gavrilović jednako odlučno kao i ja. To službeni i poluslužbeni vrlo dobro znadu, pa kako onda izgledamo ako novine, koje smatraju našima, donesu nešto što znaju da nije istina.

Kopiju ovoga pisma šaljem i Dinku, pa Vas molim da u buduće ne nasjedate.

Srdačno Vas pozdravljam

Vaš

VL. MAČEK

Na napadaja na pojedine Srbe, Maček u svome pismu od 24. lipnja 1951. mi piše:

Dragi Dinko!

Dobio sam novi broj A. Hrv. Glasnika pa vidim, da se i dalje štampaju bez potpisa napadaji na pojedine Srbe, koji barem u emigraciji nisu dali za to povoda, obzirom na svoje držanje prema Hrvatima.

To samo po sebi nije pametno. Posebno pak nije pametno što se i ako medju redcima napada Co. for a Free Europe — afilijaciju Midle European Center.

Sigurno je da te institucije ne pitaju Radicu koga će namjestiti — a koga neće, pa ako je to Radici krivo neka se s njima svadja na svoj račun a ne preko naših ledja.

Ovaj čas sam primio i pismo Bože Maksimovića (Božo Maksimović je u Kr. Jugoslaviji bio ministar unutrašnjih poslova i kod Hrvata slovi kao «Božo kundak», jer za vrijeme njegova ministrovanja kundačilo se Hrvate, opaska Šuljkova), gdje se meni žali, na napadaje na njega. Kakav Božo u prošlosti bio da bio, on je ali bio medju onima radikalima, koji su odmah priznali i pošteno provadjali «sporazum». Radi toga je na ratnoj nozi sa gospodom u Londonu. Ne ima dakle smisla, da ga se napada.

S pozdravom

VL. MAČEK

Na konvenciji Međunarodne Seljačke Internacionale, koja se održala u svibnju 1952., bio sam imenovan od Dra Vladka Mačeka kao delegat. Na toj konvenciji bili su i zastupali su HSS: Dr. Vladko Maček, Dr. Branko

Pešelj, Dr. Ivan Pernar, Ing. Božidar Vučković i ja. Na toj konvenciji bili su delegati zemljoradničkih stranaka iz Poljske, na čelu s Mikolajčikom, iz Madžarske, na čelu s Nagyjem, Rumunjske, na čelu s Popa, Bugarske, na čelu s Dr. Dimitrovom, Slovačke, Hodja, srpska zemljoradnička stranka s Dr. Milanom Gavrilovićem itd.

Jedan od delegata Srpske Zemljoradničke Stranke bio je Dr. Borislav Trifković. Obojica smo živjeli u Chicagu. Pred kongres došli smo na ideju, da dademo jednu izjavu pod naslovom *«Naša izjava»*. U ovoj izjavi «seljačka ideologiju» bila je baza «zajedničkog nastupa protiv komunizma.» Pri sastavljanju iste nismo se htjeli dodirnuti ničesa, što bi prejudiciralo i dovelo u nezgodan položaj Dr. Mačeka i dr. Krnjevića, što se tiče «državno-pravnog položaja Hrvatske.»

Sama činjenica, što sam ovu izjavu ja kao delegat H.S.S. na konvenciji Međunarodne Seljačke Unije potpisao s delegatom Srpske Zemljoradničke Stranke, dr. Trifkovićem, izazvala je «buru» negodovanja.

Dr. Juraj Krnjević u svome pismu od 5. svibnja 1952. mi piše:

«Poštovani gosp. Šuljak

Poslije one Vaše izjave što ste ju potpisali s fratrima i s Hećimovićem i uputili predsjedniku (radilo se o složnom radu sa fratrima i muslimanima, D. Š.), ja sam Vas već u vezi toga upozorio da dobro pazite u svom vlastitom interesu, na što stavljate svoj podpis», pa, zatim, između ostaloga, piše:

«Bezobrazluk je usporedjivati Gavrilovića s predsjednikom Mačkom i njegov Zemljoradnički Savez s HSS. Dok je za Dra Mačka plebiscitarno glasovala Hrvatska, Gavrilović niti je ikada bio izabran u Srbiji niti njegov Savez u Srbiji predstavljao ikakvu ozbiljnu snagu. Koliko imade seljačke svijesti i politike u Srbiji, njoj stoji na čelu Dragoljub Jovanović, koji je još u godinama prije rata osudio Gavrilovića i njegovo društvo i osnovao srpsku Seljačku Stranku, koja nema ništa zajedničkog s Gavrilovićevim Savezom. I medju srpskim strankama u Europi Gavrilović je igrao sporednu ulogu, priznavajući prvenstvo Trifunoviću, Grolu i drugima. Ovdje je u Londonu u Jugoslavenskom Odboru vrijedio kao jedan izmedju šestorice. Zato je i otišao u Ameriku po nagovoru onoga Pepića, koji mu je bio ovdje provodadjija i veza s engleskim inteligence-om kao bivši namještenik engleskog poslanstva u Bgdu, a koji je, kad ga Englezi više nisu trebali otišao u USA i ondje se smjestio u izvještanoj službi.

Gavrilovićeva je namisao vratiti se u Bgd pod okriljem Amerike i provoditi izbore i dobiti većinu, kako ju je dobio svaki ministar predsjednik beogradski i tako postati u Srbiji politički faktor. Zato je ne samo ružna laž nego i uvreda pisati o «našim porobljenim (to je izraz, koji nikad Hrvat ne upotrebljava) narodima i njihovim zakonitim i slobodnom voljom izabranim predstavnicima» i tu tvrditi, da je medju Srbima Gavrilović ono, što je medju Hrvatima predsjednik Maček. Gavrilović to treba pred Amerikom, da bi ju zaveo u bludnju. Ironija je kraj svega toga ta, što je Gavrilović zaguljeni pravoslavni klerikalac i valjda niti jedan srpski ministar u Londonu nije toliko mrzio hrvatstvo i nepravoslavce kao upravo on. Nitko u Londonu kao on i njegov adlatus Pepić nije vodio toliko podmukle propagande protiv predsjednika Mačka i HSS.»

Dr. Krnjević zaključuje: «Kako ste po svojoj savjesti mogli takovu izjavu potpisati kao «delegat HSS» a da prije toga niste tražili dozvolu zato? Uz pozdrav

J. KRNJEVIĆ

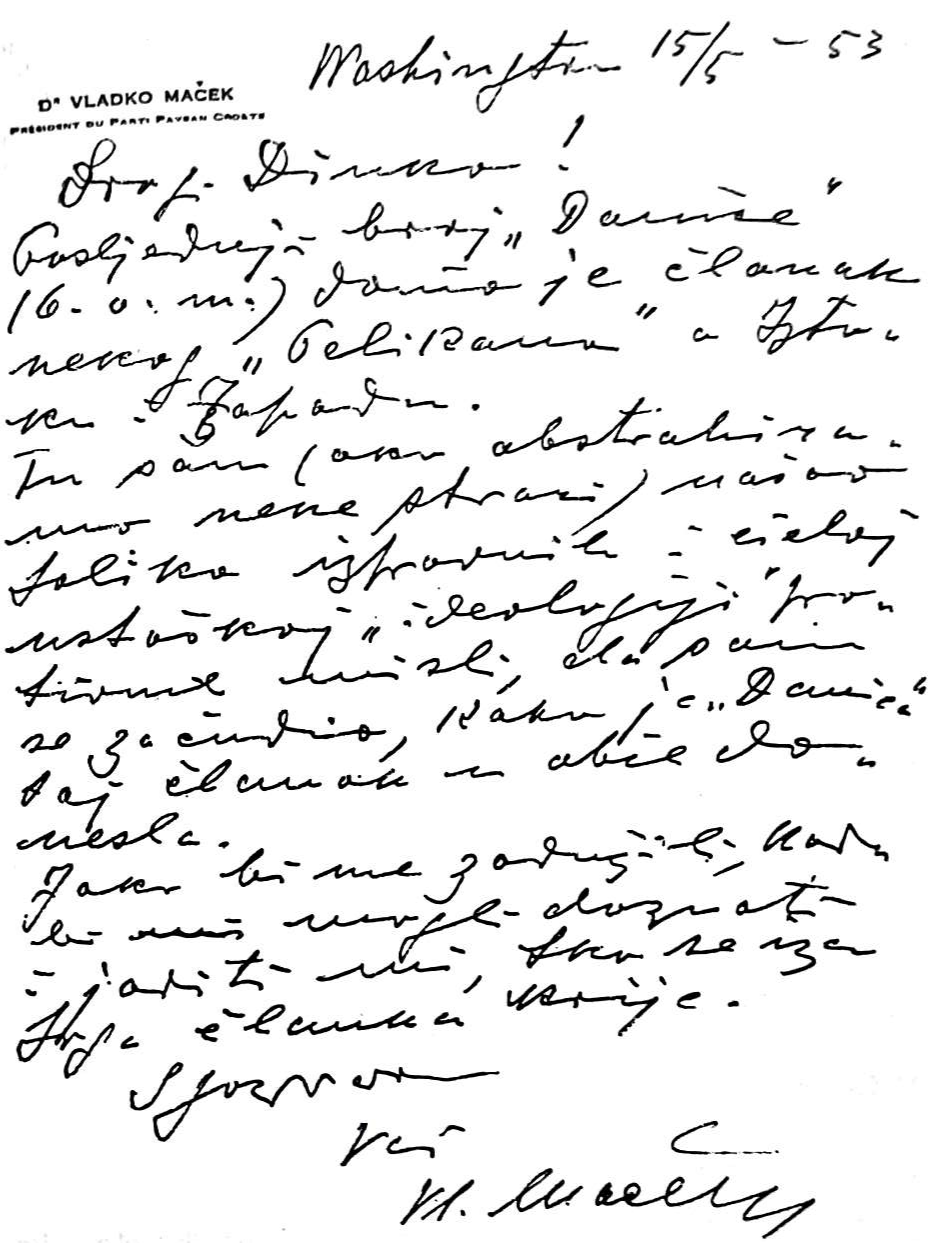

FAKSIMIL PISMA DRA VLADKA MAČEKA DINKU ŠULJKU

Glavni predsjednik organizacije HSS u Kanadi, Stjepan Bradica, u vezi spomenute izjave pisao je dru Mačeku, te mu se —prema pismu dra Mačeka meni, od 15. svibnja 1952.— žalio na moju izjavu. Maček je odgovorio Bradici, i dio tog svog odgovora poslao meni. Tu me, u istom pismu, upućuje, da «Danici» osobno odgovorim, i u —doslovce nastavlja Maček—: «Glasu», i «Glasniku (navevši naročito primjere iz Like, iz kojih će se vidjeti da faktički nije uspjelo ni ustašama, ni četnicima, zakrvariti među sobom hrvatska i srpska sela».

Dr. Maček piše Bradici (meni poslao kopiju):

Washington, 15 svibanj, 1952.

Dragi moj Bradica,

Dr Pešelj mi je pokazao Vaš list od 12 o. mj., pa sam odlučio da Vam sam odgovorim:

Vi i sami velite da Šuljkova izjava ne bi bila «toliko loša», da nije napisao: «da srbski seljak nikada nije digao ruke na hrvatskoga, a niti hrvatski na srbskoga».

A ja Vam velim, da je baš u tim riječima mnogo i mnogo istine.

Živio sam u ono žalosno i nesretno doba u Hrvatskoj. I ako sam bio gotovo podpuno odijeljen od vanjskoga svijeta, ipak sam imao prilike da doznam što se vani dogadja. I vjerujte mi, koliko god su s jedne strane huškali četnički zločinci, a s druge strane ustaški, nigdje im nije uspjelo ni da zavade, a kamo li da zakrvare koje hrvatsko selo sa srbskim, ili obratno.

Gdje god su se dogadjala ona zvjerstva, svagdje je to počinila po t. zv. «gospodi» s brda s dola skupljena klatež, koja ili nikada nije imala seljačkih vrlina: vjeru u Boga, poštivanje Njegovih zapovijedi, te ljubav prema obitelji i zemlji, ili je te vrline izgubila. Zato i ako je i na jednoj, i na drugoj strani, bilo i nešto takovih seljaka /možda jedan na hiljadu/, ti nisu oblatili ni hrvatsko, ni srbsko seljačtvo kao cjelinu.

Naravno, da je to ustaškim fratrima, koji bi silom htjeli za ustaška zločinstva učiniti suodgovornim cijeli hrvatski narod — krivo. I zato njihovi napadaji ne trebaju nikoga začuditi. Meni pak, je uvijeke milije kad «Danica» nekoga od naših ljudi napada, nego da ga — ne daj Bože hvale.

VL. MAČEK

Na kraju mi je dr. Maček savjetovao i dao upute, kako da napišem odgovor i da njemu pošaljem prvotno na pregled, pa nakon što je svojom rukom mnogo toga prekrižio i nadodao, izašao je moj odgovor (ustvari Mačekove ideje), koji glasi:

«MOJ ODGOVOR!

Piše: Dr. Dinko Šuljak, delegat H.S.S. na prošloj konvenciji Međunarodne Seljačke Unije.

Misao vodilja u «NAŠOJ IZJAVI», koju smo dr. Borislav Trifković, delegat Zemoljoradničke Stranke i ja objavili, uoči našeg odlaska na Kongres Međunarodne Seljačke Unije u Washingtonu D.C., bila je:

> «Hrvatski i srpski seljak, kroz vjekove bio je predmet iskorišćavanja od strane vladajućih...

> Naš seljak želi da bude gospodar zemlje, koju obrađuje, da uživa plodove svoga truda, da ima dostojno mjesto u ljudskom društvu koje mu po Bogu i Pravdi pripada i da direktno učestvuje u rješavanju državnih problema. Naš seljak, imajući na umu načela čovječnosti, ide za time da među ljudima zavlada snošljivost, narodi da uživaju mir i slobodu...
>
> *U povijesti naših naroda nije zabilježen nijedan slučaj, da je hrvatski ili srpski seljak digao ruku jedan na drugoga... i onda kad su neprijatelji okupirali našu zemlju i pokušali da među našim narodima stvore jaz. Seljaštvo je bilo to, koje, iako pod teškim uslovima onemogućilo je te namjere neprijatelja i pojačalo daljnju suradnju naših naroda na principima seljačkih programa.*
>
> Danas, kad se naši narodi nalaze u teškom ropstvu komunističkih vlastodržaca, hrvatski i srpski *seljak* izložen je nemilosrdnom iskorišćavanju i progonima. Progoni, glad i neimaština još jednom su povezali dva bratska seljačka naroda u zajedničkoj borbi protiv komunističke ideologije, koja je seljačkim narodima potpuno strana...
>
> Imajući na umu... njihovo današnje stradanje, pod zajedničkim neprijateljem, komunizmom, mi smo usmjerili naš rad na bazi seljačkih programa... da se još više poveže hrvatski i srpski seljak *u borbi protiv KOMUNIZMA*».

Potpisujući te riječi imao sam na umu načela i ciljeve programa Hrvatske Seljačke Stranke, koji je okupio hrvatski seljački narod i politički organizirao hrvatskog seljaka, te *«postao nerazorivi duhovni temelj političkog mišljenja i težnja hrvatskog naroda»*. (Vidi točku II. programa HSS).

HSS nije nikada temeljila svoj program i svoju borbu na mržnji i na nesnošljivosti, jer je to u suprotnosti s demokratskim i čovječanskim načelima, koja predstavljaju stup programa HSS i koja su izražena u točki IV. njezina programa:

> Prodahnuta duhom seljačke demokracije HSS je protivna svakoj diktaturi i zastupa načelo, da se politički život u Hrvatskoj ima organizirati u punoj slobodi, dajući zaštitu svima narodima i svima vjerama, da se opća politika ima ravnati načelima slavenske uzajamnosti; da se narodni život ima postaviti na temelje socijalne pravde.»
>
> Program HSS, dalje kaže: *«Neprolazna je težnja hrvatskog naroda da hrvatski narod živi u svojoj vlastitoj državi Hrvatskoj, u kojoj će biti okupljen kao narodna, gospodarska i kulturna cjelina.»*

> Ali u istoj točci (X) Programa se kaže:
>
> *«Isto takova mu je težnja, da u svrhu obrane slobode i mira stupi kao slobodan i ravnopravan član a NA OSNOVU SPORAZUMA I UGOVORA U DRŽAVNU ZAJEDNICU, savez svih susjednih naroda, ako je to želja spomenutih naroda, te da u evropskoj zajednici slobodoljubivih naroda dade svoj doprinos učvršćivanju i produbljenju suradnje slavenskog Istoka sa VELIKIM ZAPADNIM DEMOKRACIJAMA».*
>
> U zaključnoj riječi PROGRAMA se kaže:
>
> *«Za provedbu ovoga HSS je pripravna na suradnju sa svim strankama i političkim grupama, koje imaju korijena u narodu i nisu protivne temeljnim načelima HSS., kako su po formulaciji odobrena i usvojena od hrvatskog naroda.»*

Onima koji zaglušuju uši sa vikom «DRŽAVA» odgovaram riječima Dr. VLADKA MAČEKA:

«U Hrvatskoj je HSS imala za protivnika dva ekstrema — na desnoj strani frankovce, a na lijevoj komuniste. Prvi su vukli narodna kola u desnu, a drugi u lijevu grabu. Ni jedan ni drugi ne bi došli nikada na vlast da nije bilo tuđina.

Frankovci su stalno gudili: «DRŽAVA», «država». Njima je u ustima bila stalno «država». *I MI OD HSS SMO ZA DRŽAVU, ali ne tražimo državu radi države.* Ako ti imaš najboljeg vina, a nemaš bačve u koju bi vino stavio, ili imadeš najbolju bačvu a nemaš vina — to nije dobro. *Prazna bačva — to ti je država bez socijalne pravice. U drugu ruku — čovječansku pravicu može da ostvari jedan narod samo ako imade državu.* Dakle, potrebno je bačva i vino. *Frankovci, kasnije ustaše, uz njemačku pomoć došli su do države, koja je bila, iako prazna, dotle «jaka», dok je bila opasana OBRUĆEM koji bijaše načinjen iz njemačke vojne sile.* Bila je to dakle država — *u kojoj nije bilo socijalne pravice, ali je BILO KRVI I SUZA NARODA.»*

Na kraju Dr. MAČEK je rekao:

«NE MOŽE BITI SLOBODNE DRŽAVE BEZ SLOBODNOG NARODA» (Citat iz govora dr. Mačeka u Hamiltonu —Kanada—, «Slobodni Glas», br. 8- Studeni 1946.)

Te i mnoge druge činjenice govore, da razum i bratski osjećaj, te visoka svijest seljaštva, i na hrvatskoj i na srpskoj strani, nije dozvolila da uspije ni onima, koji su bez seljačkih vrlina nastojali da zavade i zakrvare koje hrvatsko selo sa srpskim ili obratno. —

Na kraju želim reći, da ima mnogo toga zdravog i na hrvatskoj i srpskoj strani, a to svjedoče riječi iz mnogih pisama, koje glase:

> *«Pozdravljamo Vašu* (Dr. Trifkovića i moju) *plemenitu namjeru i zalaganje za ublažavanje teškog naslijeđa, krvi i dubokih rana koji stoje na putu srpsko-hrvatskog zbližavanja».*

Ovaj moj odgovor završavam riječima dr. Mačeka:

> *«Podržavajte koliko je god moguće korektne odnose sa s Srbima, jer ako ne budemo živili u zajedničkoj kući, a to trebamo da živimo kao dobri susjedi».*

Tako je završio moj (Mačekov) odgovor.

30. rujna 1952. uputio sam dr. Mačeku pismo:

«Poštovani gospodine Predsjedniče:

Nikako ne mogu, a da Vam ne pišem ono o čemu mnogo mislim. To je u vezi posjete g. Dr. Krnjevića kanadskim i američkim Hrvatima. Namjera ovoga moga pisma nije nikakva zlonamjerna kritika na račun g. Dr. Krnjevića, već jedino to, da kao čovjek koji poznaje prilike medju našim svijetom ovdje upoznam Vas sa reakcijom koja je izazvata medju našim svijetom, a napose Srbima u vezi govora g. Dr. Krnjevića...»

pa na kraju sam rekao:

«U posljednjih nekoliko godina Vi ste Vašim stavom u velikoj mjeri ublažili rane izmedju Srba i Hrvata. Vašom politikom, izjavama — javnim ili privatnim — stvorili ste atmosferu i omogućili — da smo sa Srbima počeli razgovarati kao ljudi.

Kad kažem «razgovarati sa Srbima», tada ne mislim da ste Vi ili itko od nas, ono što fratri i Danica kažu «implicirali neku treću Jugoslaviju.» Vi ostavljate otvorena vrata za svaki razgovor, a pazite, da konačnu riječ ima narod u zarobljenoj domovini. Izjave g. Krnjevića, na žalost, doveli su do toga da smo u pogledu Srba na istoj razini kao i prije.»

«Meni je strašno žao, da posjeta dr. Krnjevića «dodjoh i odoh» je stvorila maglovitu situaciju. Maglovitu zbog toga što se unutar naših organizacija stvorila jedva fronta. Front ekstremnih Hrvata, blizi ustašama i nas koji vidimo da je Vaša politika najbolja i da ide za time da hrvatskom narodu donese ono rješenje, koje njemu najbolje odgovara... Maglovita u pogledu Srba, jer je svojim izjavama izazvao nepovjerenje i onih umjerenih Srba koji našu šutnju u vezi izjava g. Krnjevića smatraju službenom politikom HSS.-a.

Srdačno Vas pozdravljam i poštujem Vama odani DINKO

Dr. Maček u svome pismu od 2. listopada 1952 piše:

Dragi Dinko!

Primio sam Vaš list od 30 pr. mj. Mislim, da Vi smatrate situaciju malo previše tragički.

Hrvatsku državu zastupa u svom programu H.S.S. od svog osnutka. Kada je dakle dr. Krnjević često naglašavao Hrvatsku Državu nije time rekao ništa nova, a naročito ne što nisam i ja već napisao. Ustaše nije zadovoljio, jer se nije izjasnio «protiv svake Jugoslavije.» Njegova je namjera, da iztrgne izpod ustaškog utjecaja ono, što se iztrgnuti dade.

Kakav će tu biti uspjeh viditi ćemo.

Evo toliko u kratko pa Vas srdačno pozdravljam Vaš

VL. MAČEK

U svojem pismu od 18. listopada 1955. Maček mi piše:

Dragi Dinko!

Evo Vam vraćam članak iz Buenos Airesa. Mislim da se može uvrstiti u A.H.G. uz ogradu «i ako članak nije podpisan, uvrštavamo ga radi njegove zanimivosti.»

Osim toga bi trebalo već u podnaslovu iza «Pavelićevskog terorizma» staviti u zaporku (bolje rečeno ustaškog terorizama, opaska slagara).

Dobro je što ste se opet primili pisanja uvodnika. Ne dajte se izgurati što će fratri svakako pokušati. Dobro je, da u uvodnim člancima napadate u glavnom komunizam ali nije na odmet, ako se od zgode do zgode pozabavite malo i sa ustašama. Tako Vam primjerice baš članak iz Argentine daje prilike, da iztaknete, kako se ne može lučiti ustaštvo i «Pavelićevština.» Jednako kao što ne bi bilo moguće hrv. selj. pokret i «Radićevštinu.»

Toliko u kratko pa Vas srdačno pozdravlja Vaš

VL. MAČEK

Dr. Juraj Krnjević, u svome proglasu pod naslovom *«Nakon Pittsburgha i Chicaga»*, objavljenom u A.H.G. 29. kolovoza 1955. piše:

«Kraljevska srpska diktatura imala je kao glavnu zadaću da nas Hrvate oslabi, definitivno podredi srbstvu, a na koncu mi smo Hrvati izašli iz nje kao narod ojačani a srbstvo oslabljeno. Upravo pod kraljevskom diktaturom i uslijed nje doživjeli su podpuni bankrot srpska dinastija, srpski generali, diplomacija, crkva

i političari — sve što je vlast u Srbiji i u ime nje i doveli do današnje niske grane i sebe i Srbiju.

Ni iz današnjih velikih kušnja hrvatski narod ne može slabo izaći — naglasio sam u svojim govorima u Pittsburghu i Chicagu — jer smo izgrađeni kao narod, jer znademo točno što hoćemo i jer naši narodni ciljevi, da organiziramo svoju samostalnu hrvatsku državu kao demokratsku republiku na zdravom seljačkom, socijalnom temelju ne samo da nisu pretjerani nego u skladu i ciljevima kulturnoga čovječanstva. Nikome mi zlo nećemo. Jedino što nećemo je to, da nećemo ničijega gospodstva nad sobom. Hrvatska neće biti rob ni tuđinu ali niti svomu. Zato smo neodstupno za samostalnu suverenu Hrvatsku i to kao demokratska republika u kojoj je svatko slobodan i poštivan kao čovjek i u kojoj nema ništa bez naroda i njegove slobodno izražene volje.

To su ciljevi hrvatskog naroda i politički program Hrvatske Seljačke Stranke. Nije to naš program tek od danas ili jučer. Na tom smo mi programu dobili povjerenje hrvatskog naroda već godine 1920. i uvijek kasnije, kada god je hrvatski narod mogao slobodno progovoriti. Na tom programu mi neodstupno stojimo i danas i čvrsto vjerujemo, da ćemo ga uz pomoć velikog demokratskog svijeta moći u djelo i provesti.

Naši narodni neprijatelji, koji bi htjeli današnju borbu hrvatskog naroda oslabiti raznim kanalima ubacuju, da se tobože predsjednik Maček i ja ne slažemo. Tkogod na tom gradi svoje nade, gadno će se razočarati. Mi niti smo djeca niti smo počeli surađivati jučer. Već 36 godina borimo se zajedno za iste ciljeve i nikada se nismo zavadili, a kada što rečemo i učinimo ne moramo stavljati na veliki bubanj (istakao dr. Krnjević).»

O ovom slaganju dra Mačeka i dra Krnjevića o političkim ciljevima borbe nalazimo potvrdu i u pismu dra Mačeka, koje mi je pisao 3. ožujka 1951., gdje kaže:

«Evo Vam vraćam Radotićev članak. Nisam stavljao nikakovih opazaka, jer kad bih počeo, ne bi bilo kraja. Ipak ne će biti loše ako članak donesete i bez komentara nadodavši dakako, da ga je napisao dobronamjerni Srbin iz Hrvatske. *Tek na jednom mjestu sam članak izpravio, gdje pisac misli, da postoje neke programatske razlike između Krnjevića i mene, što nikako ne stoji.* (istakao D. Š.)».

Srdačno pozdravlja

VL. MAČEK

II.

Bit će važno, mislim, pred hrvatsku javnost spomenuti i jedan dokument iz godine 1945. Posjedujem, naime, *kopiju* (ne prijepis) izvješća o stanju u Hrvatskoj pod naslovom «*Hrvatska Seljačka Stranka u razdoblju od 1941-1945.*», u kojem je, godinu po godinu, prikazano stanje u Hrvatskoj za onih ratnih godina, a posebno je riječ i o *višestrukim* pokušajima domovinske HSS, da *uspostavi vezu sa Zapadnim Saveznicima*. Saznajemo, npr., iz istog izvješća, da su u srpnju 1942. Nijemci («jedna ekipa njemačkih političara») postavili ponovno Mačeku ponudu za suradnju. «Maček —piše u izvješću— postavlja slijedeće uvjete: svrgnuće ustaškog sistema, evakuacija njemačkih i talijanskih trupa iz zemlje i uspostava demokratskog režima u zemlji».

Još bismo ovdje željeli spomenuti —prema istom izvješću—, da su u lipnju 1944. održani pregovori s partizanima sa strane vodstva HSSe. HSS je bazirala svoje stanovište na slijedećim principima (što ovdje prenosimo doslovce iz samog izvješća):

I. «Hrvati su grana velikoga slavenskoga, politički samosvojan narod sa pravom narodnog samoodređenja i u pitanjima poredka u svojoj zemlji kao i u pitanjima svog odnošaja prema drugim narodima. Hrvati su u ogromnoj većini seljački narod i zato je u Hrvatskoj seljačtvo glavni nosilac sveukupne narodne politike.

II. Hrvatski seljački narod okupio se po nauci braće Radića u Hrv. seljačkom pokretu, a politički se organizirao u svoju HSS, te je plebiscitarnom većinom zajedno s ostalim djelovima hrvatskog naroda na svim izborima od godine 1918. i protiv volje vlastodržaca nesumnjivo potvrdio, da je HSS legitimni predstavnik hrvatskog naroda i da program HSS postao nerazorivi duhovni temelj političkog mišljenja i težnja Hrv. seljačkog naroda.

III. U Hrvatskoj zakonita je samo ona vlada, koja se oslanja na slobodnu volju naroda na temelju izborne demokracije. Dosljedno tomu samo takova vlada ima pravo preuzimati i davati obveze za hrv. narod.

IV. Prodahnuta duhom seljačke demokracije HSS je protivna svakoj diktaturi i zastupa načelo, da se politički život u Hrvatskoj ima organizirati u punoj slobodi, dajući zaštitu svima narodnostima i svim vjerama; da se opća politika ima ravnati načelima slavenske uzajamnosti; da se narodni život ima postaviti na temelje socijalne pravde.

V. Socijalna pravda traži, da svi staleži u hrvatskoj usklade svoj rad sa potrebama seljačkog naroda te na taj način opravdaju svoj obstanak i osiguraju svoj napredak. Za provedbu načela socijalne pravde radničtvo je u hrvatskoj prvi i glavni saveznik seljačtva, koje svom radničtvu istodobno osigurava radničko pravo po uzoru najnaprednijeg radničkog zakonodavstva s dodatkom, da po programu HSS socijalno osiguranje ima obuhvatiti cijeli narod.

VI. Vrhovna vlast u Hrvatskoj privremeno do općih saborskih izbora vrši Vrhovno Vijeće Republike Hrvatske, sastavljeno od izabranih predstavnika naroda, većinom seljaka. Osobna sloboda i privatna svojina zajamčuju se. Ntko ne može biti suđen bez zakona, a pred zakonom su svi ljudi jednaki.

VII. Hrvatska ima svoju vojsku, koja je narodna i slobodna od stranačkih veza.

VIII. Hrvatska ima svoje vanjsko predstavništvo prema svojim potrebama.

IX. Tri mjeseca nakon oslobođenja obavljaju se obći izbori za ustavotvorni Sabor u Zagrebu. Izborna vlada bit će nestranačka, te će i svojim sastavom jamčiti podpunu slobodu izbornoga čina, kako to i zakon zajamčuje. Izborno pravo je obće, izravno i jednako, pripada muškarcima i ženama, a zaštićuje manjine. Izbori se vrše jednog te istog dana u cijeloj Republici, a glasovanje je tajno. Provedba izbora povjerava se redovitim sudovima. 30 dana nakon izbora sastaje se ustavotvorni Sabor.

X. Neprolazna je težnja hrvatskoga naroda, da živi u svojoj vlastitoj državi Hrvatskoj, u kojoj će biti okupljen kao narodna, gospodarska i kulturna zaokružena

cjelina. Isto takova mu je težnja, da u svrhu obrane, slobode i mira stupi kao slobodan i ravnopravan član, a na osnovu sporazuma i ugovora u državopravnu zajednicu, savez svih jugoslavenskih naroda, ako je to i želja spomenutih naroda, te da u europskoj zajednici slobodoljubivih naroda daje svoj doprinos za učvršćenje i produbljenje suradnje velikog slavenskog istoka, sa velikim zapadnim demokracijama. Za provedbu ovoga HSS je pripravna na suradnju sa svim strankama i političkim grupama, koje imaju korijena u narodu i nisu protivne temeljnim načelima HSS, kako su po formulaciji Stjepana Radića odobrena i usvojena od hrvatskog naroda. Ova suradnja se ima pokazati i u zajedničkom sudjelovanju i zastupanju u vrhovnom vijeću republike hrvatske».

Nakon iznesenih načela, isto izvješće bilježi:

«Andrija Hebrang odgovorio je u ime komunističke partije i odbio bilo kakove pregovore na bazi gore navedenih principa: komunistička partija Jugoslavije je vodilja jugoslavenskog odpora i jedino njoj pripada vodstvo u zemlji. Tko s njom želi da surađuje, treba da se pokloni pred apsolutnom hegemonijom komunističke partije Jugoslavije».

Pet dana nakon otkrića puča Lorković-Vokić, koji je bio predviđen (kako čitamo u istom izvještaju) za 2. rujna 1944., podpredsjednik HSS ing. A. Košutić otišao je u šumu, «da možebit ipak nađe neki način za suradnju s partizanima. Krenuo je autom do Svetog Ivana Zeline putem burno pozdravljen od seljaštva. Tamo su ga dočekali članovi engleske vojne misije kod partizana, te ga avionom prevezli u Topusko tako da mu zametnu svaki trag. U Topuskom vodio je duge pregovore sa šefovima komunističke stranke, ali nije došlo ni kakvog rezultata. Ing. Košutić odbio je ponudu komunističke partije da na slijedećim izborima izađu K. P. i HSS zajednički, što bi kod izbora dovelo do nesigurnosti u pogledu danih glasova. Prema tomu se ne bi moglo ustanoviti koliko je ljudi glasovalo za KP, a koliko za HSS. Većina, koju bi bila dobila HSS u hrvatskim krajevima, bila bi prema partizanskoj tehnici predstavljana pred svijetom kao većina komunističke partije, i HSS ne bi bila u stanju da dokaže protivno. Takav postupak otvorio bi put crvenoj diktaturi naročito zbog toga što HSS svojim demokratskim metodama ne bi bila u stanju da se odupre komunističkom postupku kojeg podupire Sovjetska Rusija».

«Početkom travnja —čitamo u istom izvješću— ponovno[1] se pojavio emisar Draže Mihajlovića pred članove HSSe, nuđajući i zahtjevajući da nekoliko emisara budu poslani u Istru u zonu, za koju se mislilo da će biti okupirana od saveznika, u svrhu stvaranja jedne jugoslavenske vlade, gdje bi uz srpske četnike i Slovence bile predstavljene sve političke stranke. Emisar generala Mihajlovića tvrdio je dapače, da imade instrukcije u tom pogledu sa strane saveznika, a kralj da će se odmah pridružiti toj vladi. Vodeći krugovi HSS odbili su ovu ponudu smatrajući je kao posljednjim pokušajem uspostavljanja stare velikosrpske reakcionarne Jugoslavije, zamjerajući istodobno stav generala Mihajlovića za trajanja ovoga rata. HSS nije primila nikakove instrukcije sa strane svojih emisara iz inozemstva, što dokazuje, da saveznici nisu nikako odobrili jednu sličnu kombinaciju. Emisar Draže Mihajlovića dr. Ranko Brašić nalazio se u pratnji dvojice njemačkih dočasnika, koji su fungirali kao njegova tjelesna straža. — Kad četnici nisu uspjeli da dođu do bilo kakovog aranžmana sa HSSom, zaključili su 1. svibnja ove godine (misli: 1945. D. Š.) sa Pavelićem poznati pakt Pavelić-Đurić».

[1] «Ponovno», a na str. 4. istog izvješća, u prikazu godine 1943., piše: «Draža Mihajlović, koji je uspostavio dobre veze s Talijanima i Nijemcima, a istodobno uživao neki renomé kod saveznika, uputio je svoje emisare na pregovore sa HSSom. Pregovori nisu doveli ni do kakvog rezultata, zbog toga što su predstavnici HSSa inzistirali na prekidu suradnje između četnika i okupatora i budući da Mihajlovićevi emisari nisu mogli odustati od dominantne pozicije Srbije u okviru buduće Jugoslavije».

Toliko iz toga izvješća. Da ne bi tko doveo u pitanje *vjerodostojnost* ovog izvješća, navodimo, da o njemu piše dr. Juraj Krnjević u listu *«Jugoslavenski Glasnik»*[2] od 15. prosinca 1945., kaže, da prenosi jedan: «vrlo važan izvadak, koji pokazuje, kako se Tito i njegovo društvo ne odnose prema hrvatskim narodnim težnjama i prema seljačkoj većini hrvatskoga naroda, najblaže rečeno, ništa bolje nego li su se odnosili Pašić i njegovi velikosrbi 1918. i slijedećih godina».

Nakon ovih uvodnih riječi, dr. Krnjević prenosi gore navedenih deset točaka (koje mi prenosimo iz kopije izvješća: ima neke nebitne razlike).

* * *

Nastojeći sačuvati nepristranost, donijeli smo dokumente, naveli pisma, da ona sama govore. Nama je često znao govoriti dr. Maček:

«—Jugoslavenska je ideja lijepa i zdrava, nastala je u mozgu i srcu hrvatskom, a Srbi je stalno tukli, pa pustimo radi historije, neka je oni i dotuku, a ne da mi ubijamo svoje čedo.» Stoga je Maček još znao reći: «Ja nisam protiv Jugoslavije, ali kako ćemo? Stoga ja predlažem, a to je uvijek pametno i zdravo, Srbi odbijaju. Hoće uvijek hegemoniju, na koju Veliki (mislio je na Saveznike) neće nikad pristati, prema tome će Jugoslavija propasti krivnjom Srba, a mi ćemo možda sačuvati simpatije Velikih, koje će onda logično Srbi izgubiti, a nama su simpatije Velikih u stvaranju naše države vrlo potrebne».

U prosincu 1936. u Jugoslaviji je boravio W. Been, član institucije u Londonu, koja se bavila proučavanjem vanjskom-političkih prilika za potrebe engleske vlade. U Zagrebu je razgovarao s Meštrovićem i Mačekom. Mačeku je W. Been postavio tri pitanja:

1. «Je li se hrv. narod svojevoljno *ujedinio sa Srbijom?*

Maček: «Nije bio upitan. To je izvršio jedan tanki sloj inteligencije u vrijeme oduševljenja rad sloma. Da je hrv. narod bio tom protivan ima se očit dokaz

[2] Na inicijativu dra Mladena Zorkina, ovaj je «Jugoslavenski Glasnik» promijenio svoje ime u *«Američki Hrvatski Glasnik»*, koji je potpomagao politiku HSS. Neko je vrijeme urednik ovog HAG bio Dinko Šuljak. —

već u tome što je kod prvih izbora za konstituantu 1920. dao Radićevoj stranci koja prije rata nije imala nego 3 zastupnika, *apsolutnu većinu*, a koja je stajala ne samo na stanovištu hrvatske države nego čak i republike».

2. «Ako bi Njemačka postavila Čehoslovačkoj pitanje *sudetskih Nijemaca*, pa da dođe do konflikata, kako bi se Hrvati držali?»

Maček: «Upotrebili bi zgodu da se oslobode od Srbije».[3]

U jednom drugom razgovoru, dr. Maček, na pitanje, kako bi se vladao hrvatski vojnik u slučaju rata, odgovorio je:

—«Pokušajte poslati Hrvate na frontu. Pitanje je, da li je mobilizacija u Hrvatskoj uopće moguća. Ja mislim nipošto. A ako bismo već morali uzeti pušku u ruku, prešli bismo na drugu stranu. Nije važno kome bismo prešli. Nije važno na kojoj bi se strani borio Beograd. Prebjegli bismo makar i Nijemcima, premda ih ne volimo».[4] Dakle, vidimo, da je Maček bio vidovit, čak je naslutio kasniji ratni razvoj, kad su Hrvati «prebjegli» i Nijemcima, samo da ne budu na istoj strani, na kojoj je Beograd.

Da zaključimo, i da budemo pravedni prema Vladku Mačeku, možemo reći, da je on, skrajnje miroljubiv čovjek, do u dno duše kršćanin, Tolstojevac, *želio izbjeći sukob sa Srbima.* U bojazni, da prekid sa Srbijom i izlazak iz Jugoslavije nije moguć bez *krvavog* sukoba, bio je spreman ostati u državnoj zajednici, uvijek u nadi i vjeri, da bi se hrvatsko-srpska zajednica mogla organizirati na jednokopravnoj osnovici *dvaju naroda,* koji bi svaki sačuvao sve bitne osobine svoje narodne samobitnosti, i da bi Hrvat doista vladao u svojoj domovini; dakle, Maček nije prestajao težiti za ostvarenjem potpune slobode hrvatskog naroda. *On je vjerovao, da bi Hrvatska u Jugoslaviji mogla postepeno doći do svojih maksimalnih pozicija, ali da je za to trebalo ustrajnosti i strpljivosti, što je bolje nego li međusobno prolijevanje krvi.* Zbog toga je bio spreman na *reorganizaciju* zajedničke države, pa je u tom smislu i Banovinu Hrvatsku smatrao samo *polaznom osnovicom.* Nu, Maček je u svakom slučaju želio osigurati istovremeno i *«bačvu»* i *«vino»*, oboje je za nj bilo jednako važno, a konačno i jest prva svrha države upravo u tome, da osigura što sretniji život svome narodu. Danas, međutim, kada je ta «zajednička» država poprimila svoj do kraja tragični izgled, koji je, predvodništvom komunizma, do kraja i zadnjeg lakovjernog Hrvata uvjerila, da *ne postoje baš nikakvi uvjeti za zajedničku državu Hrvata i Srba,* sigurni smo, da *ni dr. Vladko Maček ne bi, kao što to danas čini i dr. Juraj Krnjević, ni pod kakvim uvjetima, prihvatio treću Jugoslaviju.* ZA TREĆU JUGOSLAVIJU NEMA VIŠE NI JEDNOG HRVATA!

[3] *Maček i politika HSS* 1928/1941. — Ljubo Boban. I. knjiga, Liber, Zagreb, 1974. Str. 239.

[4] Boban, Idem, tsr. 314-15.

BRONČANA FRATROVA KNJIGA

HRVOSLAV BAN

IZ STAKLOREZAČKOG, lažnozlatnog okvira gledalo je kroz zamusano staklo kraljevo lice; izgledalo je kao glava napuhane ribe u akvariju, samo je nos bio jastrebov, a oči su se slabo nazirale iza jajolikih cvikera.

—Što radi naša uredska čistačica? — pitao je Darkov kolega u kancelariji i upravio prst prema Aleksandrovoj fotografiji na zidu. — Zaboravlja da postoji voda. Mladoženju bi valjalo oprati barem na svadbeni dan...

Darko digne oči sa spisa. Činio se previše mladim za svoje godine sa crnosmeđim očima, okruglim kao trnjine. Sjetio se u taj čas, da je na njegov svadbeni dan, pred polazak na vjenčanje, zaručnica poljubila njegovu fotografiju koja je stajala na stoliću. Staklo je bilo vrlo čisto, pa se i mlada djevojka mogla ogledati u njemu; smiješila se kroz lice svoga zaručnika, uokvireno tankim metalom.

—Znaš li, tko je ravnatelj svečanih obreda kraljevske svadbe? — pitao je kolega posve tiho, preko stola; oči su mu svjetlucale zlurado.

—Ne — reče Darko. — Ne razumijem se u velike svečanosti. Nemam iskustva. Moja svadba bila je moja osobna stvar. Tko je ravnatelj?

—Alkibijad Nuša.

Darko slegne ramenima ne razumijevajući. Kolega je tumačio školnički sitničavo:

—Cincarin. Promijenio je ime u Branislav Nušić. Komedijaš. Klovn. Piše komedije s puno uličnih viceva. Čaršijski cirkusant...

Darko se na stolcu zanjiše od smijeha.

—Onda će to biti cirkuska svadba. Komedijaš će od kraljevskog obreda načiniti komediju. Kazalište u Tuškancu prikazuje glazbenu komediju «Cirkuska princeza». Što veliš? Zar će se jedna Hohenzollernova pretvoriti u tako što? I to na dan svoje kraljevske svadbe! Tko je to skorojevićima podvalio komedijaša Alkibijada za veliku paradu?

Lice se Darkova kolege najednoć produljilo kao u krivom zrcalu. Ustajao je kruto, polagano sa stolca i buljio negdje iznad Darkove glave. Darko se obazre iza sebe. Ondje je stajao šef; prozvali su ga u uredu Miomiris iz

Čačka. Zvao se zapravo Miomir, ali je volio za doručak ćevap s puno luka. Ova mu je strast pribavila tajno ime među njegovim osobljem.

Miomiris je promatrao Darka izvaljenim očima, velikim kao breskve pod mrežom crvenih žilica. Imao je inače visoki tlak zbog debljine. Darko pomisli, da će Miomirisa udariti kap. Ustao je i gledao ga zabrinuto.

—Dođite k meni u kancelariju — reče mu šef. — Čuo sam što ste vikali...

Otvaranje njegovih usta napunilo je sobu dahom iličke krčme Mandalice, u kojoj je mala, čigrasta Sofika raznosila frakliće s užičkom prepečenicom, a njezin obožavatelj, zaječarski carinski lopov, utemeljio je ondje roštilj i ćevape za srbijanske časnike iz kustošijskih vojarnica.

U ljutom oblaku daha lukovice stupio je Darko iza šefa u Miomirisovu kancelariju. Tu nije bila na zidu samo Aleksandrova slika. Vidio se pod staklom Petar Prvi Osloboditelj, kako jaši na teškom, štajerskom bijelcu po Terazijskoj kaldrmi, s krunom na glavi; vraća se okrunjen srpskom krunom iz Saborne crkve u Stari dvor, do nedavna dom zaklanih Obrenovića. Još se vidjela uokvirena, naizgled časna brada Nikole Pašića, pa zasukani brk vojvode Stepe Stepanovića pod generalskom kapom, zatim —u sultanskom stavu, prekrštenih nogu naslikan, četnički zapovjednik Voja Tankosić, naoružan do očiju samokresima i bombama. Nije nedostajala ni fotografija Svetozara Pribićevića s koščatim licem sušičava histerika, s očima upaljenim od žučljivosti i pohlepe. Darko se, po običaju, malo stresao od nesvjesne odbojnosti koja bi ga zahvatila, kad bi vidio taj ikonostas u šefovoj sobi.

Miomiris se ubacio u kožnati naslonjač, dovučen ovamo iz gornjogradskog Stola sedmorice. Otpuhnuo je još jedan oblak ćevapdžijskog vonja u zrak. Iskesio je zube i kroz njih je mljeo razvučene riječi:

—Čuo sam sve. To je zločin, jesi li čuo? To je kaljanje Veličanstva. Napisat ću tužbu, jesi li čuo? Ne gine ti kazneni bataljon u Južnoj Srbiji. Zaslužio si i gore, jesi li čuo?...

ROMAN O FRANKOPANKI

—Nije zapravo Južna Srbija, to je Makedonija — reče Ana Milena, a činilo se da govori za se, stojeći nasred sobe, među tamnocrvenim nezgrapnim ampirskim naslonjačima.

Obraćala se zapravo dvjema prosijedim gospođama, koje su naslonjene na prozor gledale ulicu u dubini. Kosa im se ljeskala svilenosivo, jer je sunce gasnulo iza krova trokatnice, u kojoj su se nalazile. Fasada te velike kuće svijala se oko ugla i neosjetno se uspinjala uz blagu strminu Mesničke ulice. Visoko gore na zidu kuće, iznad prozora s prosijedim ženama, šutjele su pod ornamentima krovnoga vijenca drukčije, kamenite žene s kamenitim pladnjima i s kamenitim voćem u rukama. S njihovih ramena slijetali su golubovi olovne boje na brončana Fratra, spomenik na ulici, pod prozorima trokatnice. Slijevale su se kaplje kasnog sunca na Fratrovoj knjizi od bronce i na brončanu peru među Fratrovim prstima. I dvije žene činile su se nestvarnim, lebdeći na prozoru između kamenitih žena pod krovom i brončanog Fratra na početku ulice.

Ana Milena je zašutjela, kao da osluškuje udaljeni doziv. Čula je samo tramvajsku zvonjavu, koja je u predvečerju, u tjesnacu iličkih visokih kuća, poprimila zvuk vatrogasne uzbune. Možda i zbog toga, jer se nebo nad krošnjama opatičkoga vrta i dalje, nad Sveučilištem žarilo u grimiznim jezicima razvučenih oblaka? Dječačka grla s ladučko-brdovečkim naglaskom izvikivala su glavni naslov večernjih novina: «Njezino Veličanstvo rodilo je kraljevstvu prijestolonasljednika».

Ana Milena je osluškivala mutirajuće krike malih kolportera. I ona je željela sina, a njezin je brak bio u prvim danima razoreno vrelo. Prišla je k prozoru i nagnula se naprijed. Bila je utisnuta između majke i njezine prijateljice, i dosjetila se, da je prošlo dvadeset godina od jednog sudbonosnog dana. I onda je bila na prozoru između ove dvije iste žene, posve malena, trogodišnja djevojčica.

—Dobila sam i danas pismo — priopći mlada žena majci i gospođi Mariji. — Darko ondje živi kao u tamnici. Svi su Hrvati ondje u tamnici...

—I mi smo ovdje u tamnici — reče gospođa Agata, njezina majka. — Sve je oko nas tamnica...

Ispred brončanog Fratra prelazio je ulicu malen, vrlo blijed gospodin; mogao je imati trideset, a isto tako i pedeset godina.

—Gledajte ga — upozori gospođa Marija — žut je, nema obrva, ni nabora na licu; crtež izbrisan gumom, tako on izgleda. Bila mu je smotala pamet kap njegove pemske krvi u mozgu, pa je bio napisao jednu nepodopštinu u «Jutarnjem listu». O brisanju plemenskih razlika u toj državi. «Ti, gumom izbrisano lice — rekla sam mu — ti ćeš norc i bedak brisati svoje plemensko ime, a drugi svoje ne će brisati, nego će ga i tebi nalijepiti, razmeš?» To sam mu rekla. I dala sam mu nacrt mog pokojnoga Jenia za roman o Apoloniji Frankopanki. Išla je ona u mletačku tamnicu od svoje volje. Tamnovala je ondje u tmini i plijesni sa svojim okovanim mužem, junakom Krstom. Nije se htjela dijeliti od njega ni u tamnici... Žutoliki će to sad napisati...

—Što hoćeš, Marija? — pogleda je gospođa Agata prijateljicu crnim, umnim očima ispod lijepog visokog čela. — Ja imam samo Anu Milenu. Ti si sad ovo pripovijedala, da je odijeliš od mene, da pođe k mužu u kazneni bataljun... Oprosti! — dahne, kao da ju je netko udario mačem po zatiljku. — Ne prigovaram ti... S nama ne može biti drukčije. Ni s tobom nije bilo... Svi smo u tamnici i moramo tražiti ključ, da se oslobodimo...

—Ključ! — smiješila se zamišjeno Ana Milena. — Bile smo onda na prozoru sve tri ovako zajedno, kao danas. Demonstranti su se bili stisnuli uz našu vežu. Opkolila ih je četa žandara, konja, poluvijenac žandarskih perjanica. Ti si me, mama, premjestila u ruke gospođe Marije, tražila si ključ od veže, i bacila si ga dolje. Svi su mladići sretno pobjegli kroz vrtove Petrinjske ulice...

—Sama si to zamislila — reče gospođa Marija Agati. — Možeš mi prigovoriti samo to, da sam odobravala tvoj čin. A tvoga bi muža progonili i on bi umro mlad i bez tvoga ključa za demonstrante.

—Možda i ne bi — zanjihala je krunu svoje svilaste kose gospođa Agata. — Ja sam kriva za sve. Zbog mene su gonili mog muža. Khuen je pobjegao, ali zagovori nisu pomogli. Ništa nisu polučili sveti svećenik Lang, ni nosata

kćerka novoga bana, koja je po cijeli dan sjedila uz glasovir ili onako čvrsto, nekako muški prevlačila gudalom po violini... Nitko nije mogao pomoći. S nama je uvijek tako. I sad je isto tako. Ali svoju kćerku ne želim poslati u pustoš, u daleku divljinu na jugu... Ne pripovijedaj više o Frankopanki u mletačkoj tamnici! O Ani Mileni ne treba nitko pisati roman...

—Gledajte dolje, gledajte Fratra! — nasmije se mlada žena. — On je pripravan za pisanje. Možda će ipak napisati roman o meni...

—I ja sam rano izgubila muža — reče gospođa Marija. — Da je živ, pisao bi o tebi i o Darku i o kaznenom bataljonu. Sigurno bi pisao o onom narodu na jugu, koji nam je prijatelj...

—Ondje puške pucaju iza svakog stabla — šaptala je gospođa Agata. — Ne dam svoje dijete voditi pred puške. Imam samo nju...

—Pucale su puške i ovdje, oko Banova spomenika — odgovori gospođa Marija, a njezino lice, slično kamenitom licu žena pod krovnim vijencem trokatnice, postalo je još oštrije. — Pucale su razbojničke puške na Hrvate usred Zagreba u ime oslobođenja. Ana Milena, sama si to gledala iz Gavelline kuće... U logoru se puca na sve strane. Ova je država logor. Za nas. I za one plemenite, nesretne ljude dolje na jugu. Za narod komu su ubojice ubili ime...

—Poći ću k svome mužu — reče Ana Milena. Oblak tamnosmeđe kose zanjihao joj se oko lica kao na vihoru. Mislila je na njegovo današnje pismo u kojem je pisalo: «Sve je naokolo pustoš, osim mramornog rimskog amfiteatra. Pomažemo ga otkapati, uživam u tomu... Otkopao sam slučajno dio mozaika; vidi se ruka rimske žene... Slična je tvojoj ruci s bijelim, dugim prstima, bez prstenja...»

FRATAR JE ŠUTIO

Bio je Darko već mjesecima ondje, a nije se tužio. Mlada je žena bila sigurna da skriva pred njom svoje tegobe. Pisao je, da će brzo biti pušten kući, a ona nije vjerovala i slutila je niz nesretnih godina pred njima. Sad nije htjela na to misliti. Rekla je:

—Svakako ću poći u Stobi. Ondje izniču iz zemlje mramorna rimska kazališta, bliješte mozaici kao cvjetovi pod južnim suncem... Želim to vidjeti. I želim vidjeti Darka. Zašto bih se bojala, mama? Ne osjećam ni malo straha. Za to nije potrebno biti frankopanska kneginja. Doći će za mnom i druge Hrvatice, vidjet ćeš...

Okrenula je na čas glavu prema nutarnjosti sobe. S uljanih portreta na stijeni gledala su je dva mlada čovjeka. Njezin otac i njezin muž. U kutovima očiju palucao im je sjaj prkosa i odvažnosti. Jedan je pripadao Khuenovim, drugi Aleksandrovim krvavim danima. Njihovo lice imalo je nevidljivi žig prognanika. «Svejedno» — pomisli Ana Milena — «njihov grad ih oba ipak posjeduje ovdje, na platnu, u kori boje i slikarskog ulja.»

Mlada je žena opet gledala kroz prozor, u rujanski suton nad Zagrebom. Lice joj je doticala struja večernjeg zraka s gornjogradskog brijega, pomiješana s glasovima zvona na tornju crkve sestara svetog Vinka. Zvona su Večernjice nadjačala lupu tramvajske zvonjave i upijala su tulenje rijetkih automobilskih trublja.

Onda su zvona naglo prestala. Kriještavo se čuo iz velikog limenog lijevka glas reklamnog izvikivača u autu; klizio je polagano kroz Ilicu i najavljivao dolazak filma «Vanina» po djelu Stendhalovu, a s velikom Astom Nielsen u glavnoj ulozi. Ana Milena se trpko smiješila. Poslala je već danas odgovor Darku na njegovo pismo, a popodne i jednu razglednicu sa slikom Aste Nielsen. Darko je svoju mladu ženu uspoređivao s tom skandinavskom zvijezdom; usporedba nije imala nikakva smisla, ni temelja. Njemu je to bilo zapravo svejedno. Kino nije bilo njegova strast. Usporedbu je načinio, jer se radilo o prvoj zvijezdi filma, kojoj se svijet pomodno divio. Darko se divio svojoj ženi; bio je uvjeren, da ona mora biti dostojna divljenja cijelog svijeta. Barem kao Nielsenova.

Gospođa Agata i njezina prijateljica povukoše se s prozora u sobu. Smjestile su se na tamnocrvenu baršunu nezgrapnih, napoleonskih naslonjača. Nisu govorile ništa. Tišina je izbijala iz zidova sobe, pa se na čas nije čula buka s ulice. Onda se povjetarac probio pokraj uzdrhtalih rubova zastora i napunio odaju svježinom. Od njega su se njihale i doticale staklene rese na lusteru; cinkale su jedna o drugu oštrim, kristalnim zvukom i pokretale misli u Ani Mileni.

Ona se jače nagne preko prozora; misli su joj se zaplitale. Svi izlozi trgovina u Ilici bili su već napunjeni žutim, električnim svjetlom koje se izlijevalo na pločnike. Ispred obasjanih staklenih stijena promicale su sjene prolaznika u gustim, uskim redovima. Do prozora se uzdizao miris večernjih rujanskih trava iz Pongracova vrta, vonj benzina i ulične prašine. Brončani Fratar s perom bio je na svome mjestu, neuklonjiv na bijelom kamenitom postolju.

—Moj sin ne će biti fratar — dovikne mu Ana Milena bezglasno. — Nitko se ne će smijati habitu i čudnoj kukuljici na njemu. Bit će junak svojih dana i svi će mu pljeskati i zasuti ga lovorima. Kao rimske pobjednike u mramornim amfiteatrima, gdje cvatu mozaici kao zlatni cvjetovi pod južnim suncem...

Fratar je šutio, miran u tamnom zelenilu svoje bronce, s perom i tajanstvenom knjigom u rukama. Oko glave su mu oblijetali olovnosivi golubovi. Uz njegovo postolje su drečali mali prodavači novina svojim hrapavim glasovima. Ilički su se prozori palili jedan za drugim kao baklje. Magle mraka su se povlačile preko zagrebačkih krovova poput sna utjehe i zaboravi.

STOBI

Ana Milena se probudila uz prelomljen krik, koji je ugušila s prstima na usnama.

Mjesečina, vrlo blijeda i vrlo hladna, nadirala je kroz poderane zastore u nepoznatu sobu i predmeti su sablasno izvirali iz polusvijetla. Oguljena rezbarija uzidanih istočnjačkih ormara i vitrine s okvirima iz haremskih priča podmuklo su se iskrile oko postelje, kao da se naginju za potresa. Bilo je ipak sve mirno. Nesnošljiva je tišina okivala mladu ženu u smrtnu nepomičnost, a onda se sva stresla, kao da je zarobljena pod golemim zvonom po komu netko tuče jednozvučnim udarcima, slivenim u neprekidno brujanje

koje ne će nikad prestati. Sjela je u postelji i drhtala s bolnom jezom u sljepočicama.

Sjećanja na zadnjih nekoliko dana zaplitala su se u njezinoj svijesti, poput oštre, opasne, ocijelne paučine. Dugi i teški put u polaganom nečistom, natrpanom vlaku do znamenitoga grada na Vardaru bio je ublažen društvom pristara svećenika misionara i dviju zagrebačkih Milosrdnica, koje su nastavljale put u Bugarsku, a s kojima je i bila u Zagrebu ugovorila zajedničko putovanje u nepoznat svijet. One su već dvaput prolazile uz Stobi, poznavale su kuću ubijenog bega Enesa i stare Braneve. Starac i starica ostali su čuvati pustu, orobljenu kuću, koja je bila sagrađena uz cestu, ali u pustoši. Ipak — najbliža kaznenom bataljonu.

Ana Milena je prešutjela majci dio izvještaja, u kojem su je redovnice upozorile na pusto mjesto oko starog begovskog konaka. Pouzdavala se u njihove tvrdnje o neizrecivoj dobroti staraca u kući i njihove djece, koja su stanovala nešto dalje sa svojim obiteljima. Lice starog Braneva, mirno i otvoreno kao sveta knjiga, i tužne, plemenite, krasne oči starice Donke, jučer, na dolasku, unijele su mir u Anu Milenu. Bila je iscrpljena od preduga putovanja u vlaku, od kasnije vožnje kočijom kojoj se slomio kotač na izlazu iz grada, pa su se ona i sestre dovezle u samo podne, pod razbijeljenim suncem, razlivenim po čitavu nebosklonu, kroz stari drvored pitomih kestena, na seljačkim kolima, koja su vukli tromi, žedni, crni bivoli. Na istim su se kolima sestre vratile u grad na Vardaru, a mlada je žena razgovarala sa starcima cijelo popodne na pola u snu. Zato je nisu ispunile užasom riječi o pokoljima u ratu i još krvavijim nakon vrata.

Vlasnika stare, velike kuće, okružene drvenim terasama s rezbarenim arabeskama, ubio je trgovac koji je govorio, da je oslobodio Makedoniju. Begovicu i poluslijepa, sušičava begovića prognao je nekamo. Stari Branevi nisu znali gdje su, premda je od toga bilo prošlo šest godina. Trgovac je zadobio begove šume hrastova, bukava i bijeloga graba, njegova polja opijuma i pamuka, a isto tako i begovu trgovinu u gradu, u kojoj se prodavao safijan. Spomenuli su zatim, skromno, turobno a kratko, gotovo stidljivo, kako je ubijen njihov najmlađi sin Trajan od jednog pijanog askera; tako su nazivali vojnike novih gospodara Makedonije. Ana Milena se stresla upravo na te tihe, jedva čujne riječi: u grlu staraca, dok su o tomu šaptali, svijala se mučenički njihova duša.

Umor ju je ipak činio tupom na sve, pa i na jako zapušten izgled vrlo stare, nekad raskošne kuće, na suhu, golu, okrutnu pustoš svuda naokolo, na pustu cestu kojom nije prošao nitko, osim neke svadbe siromašnih Albanaca, na magarcima i mulama, uz čudesno lijepe napjeve i zvuke trožičnih gusala, zurla, kavala i bubnjeva. Sjetila se Ana Milena zagrebačkog skladatelja Božidara, kad joj je govorio o čudesnom, makedonskom «petčetvrtinskom» taktu, koji je želio jednoć pomno proučiti.

Sad, u nepomičnoj noći, sve teško, novo, mučno i bijedno što je vidjela na putu, prijetnja pustoši oko nje, obavijest, da će moći vidjeti muža tek kroz devet dana, osjećaj napuštenosti, samoće i nezaštićenosti uspraviše je na postelji, pa je klečala s rukama u kosi, očiju raširenih od nemira. Nije jučer s umornim pogledom ispod teških, klonulih kapaka previše pazila na vrata bez brave, na razbijene prozore, kroz koje je svatko mogao zakoračiti

u sobu s drvene terase; na dvije kornjače u hodniku, na zlatnu, hitru guštericu, koju je starica potjerala s njezine postelje; na goleme pauke, koji su visjeli u prozorima na predugim kracima, a tijelo im je bilo okruglo kao rubin ili krvavo oko. Sad joj je sve to postalo jasnije, stvarnije, bliže, neugodnije, prijeteće. Kroz otvor zastora vidjela je pred prozorom, u mjesečini, nakostrušenu krošnju graba, a za njom blijedu, mutnu daljinu, biblijsku pustinju, ispunjenu —pomišljala je— samo pijeskom i samo crnim barama od slabih voda ponornica, uz koje umiru goleme žabe s crvenim kolutima na leđima i gdje piju otrovnice mulj prepun oštrog pijeska Bila je sigurna da lijene kornjače plaze po tlu njezine sobe, negdje u tmini; pauci se spuštaju na njezino uzglavlje vampirski žedni krvi, a begovski će konak sigurno zapaliti pijani askeri nove vlasti, tamničari njezina muža, nakon što su ispili bačvu rakije. Dolaze već oni s nasmoljenim, zapaljenim bakljama kroz pusto dvorište, preko srušene ograde, uz razbijeni mramorni vodoskok. Privlače se koracima koji tutnje pod zemljom kao ritmični udarci bubnja, a negdje su čuo vrisak poput tankoga cvila drvene zurle...

S takvim je vriskom Ana Milena istrčala u susjednu sobu i pala na ruke probuđene i prestrašene stare Donke Braneve...

NEOBIČNI GOSTI

Sutradan je bila blijeda i tiha. Gledala je dugo kroz prozor pustu cestu. Kiša je padala po bijelomu grabu pred prozorom, nebo se nije vidjelo od slapova i mlazeva vode, koja se slijevala razrovanom cestom i klokotala u razbijenim krhotinama vodoskoka. Jorgovani su mirisali onom težinom, koja je Anu Milenu uvijek gušila u mirogojskoj kapelici kod zagrebačkih ljetnih sprovoda, a veliki, zeleni, pokisli skakavci skupljali su se u crvotočnoj prašini po uglovima terase. «Poludjet ću, umrijet ću kroz osam dana» — rekla je sebi mlada žena. — «Ipak ću ostati». Nije mogla jesti, a topli crveni sok u polumjesecima lubenice, koji joj je Donka nudila, bio joj je ogavan.

—Bijela si kao vodeni cvijet — rekla je stara Braneva. — Samo ti se oči vide; lijepe su kao zlatni božuri... Nemoj se razboljeti! Daleko je liječnik, u gradu...

Čule su škripu vratnica, uzvike starog Braneva u prizemlju i bučne muške glasove. Ana Milena, u nagonu straha koji se brani znatiželjom, istrčala je na galeriju hodnika. Kriknula je nesuzdržano. Uz tri nepoznata gospodina vidjela je svog muža. Trčala je niz stube kao podivljali dječak, raščupana, bezobzirna na ostale, a lice joj je zatim postalo anđeoski lijepo. Nije mogla gledati u Darkovo lice nekoliko časaka; glasno je plakala na njegovu ramenu.

On je izgledao izmučen, ali mu je sreća ovog susreta ozarila smiješak i oči. Nije mogao govoriti. Grč ganuća mu je stezao zube. Samo je prelazio dlanom preko njezine neuredne kose.

—Mi smo Vam ga oteli iz logora već danas. Jamčio sam za njega, — nakloni se mladoj ženi, kad je podigla pogled, gospodin šezdesetih godina, umnih modrih očiju i na starinski ovješenih plavih brkova. Ana Milena ga je prepoznala. Bio je to davni znanac njezine obitelji, arheolog, kustos

sarajevskog muzeja. Zurila je u njega kao da je doživjela čudo. Pružila mu je obje ruke i kliknula:

—A što Vi radite ovdje?

—Tu sam s kolegama — reče arheolog. Pokazao je okrenutim dlanom na ponešto ukočena gospodina, jako zaglađene crne kose, s pretjerano kratkom crtom usana, koje su sjećale na šljivu, i na blijedolika mlada čovjeka, koji je imao lice skrojeno za običajnu ljubaznost, na kojem se nije moglo ništa čitati.

Mlada se žena pribere i pozove ih u golemu, polupraznu begovsku sobu za goste. Donka je odmah donijela na stol polumjesece tamnocrvene, od topline osušene lubenice, koje nitko nije doticao. Razgovor je tekao o običnim stvarima; sarajevski kustos je ispitivao Anu Milenu o Zagrebu i brzo izjavio s puno srdačnog obzira:

—Muža Vam ostavljamo do sutra u podne. To sam ishodio od zapovjednika logora u bataljonu. Doći ću sâm po njega s kolima. Prijateljstvo s kočijašima dobro dolazi i meni i mojim prijateljima. Ali, sad Vas ne ćemo dugo zadržati. Vas dvoje imate puno toga reći jedno drugom...

Ostali su ipak cijelu uru. Gospodin s ustima-šljivom gladio je često svoju jako zaglađenu kosu i uvjereno izgovarao okrugle riječi o nalazima u mrtvom gradu Stobi, oko mramornoga rimskog amfiteatra:

—Dio brončane statuete je izvanredan. I komadi mozaika su sjajno očuvani. Beogradski muzej će doista biti obogaćen...

Bio je on ravnatelj beogradskog muzeja i mogao je misliti samo tako, kako je mislio.

Sarajevski se kustos javio glasom, u komu su bile čudno pomiješane povrijeđena pravednost i zloba:

—Zašto Skoplje ne bi sve to čuvalo u svome muzeju?

—Ovo je Južna Srbija — reče ravnatelj, kotrljajući riječi kroz okruglasta usta. — Neka se njezinim blagom podiči glavni grad Srbije, središte države, prijestolnica... Gospodinu Balduinu sam preporučio, da se pripravi za radove oko iskopavanja i prijenosa u Beograd...

Pogledao je mladog čovjeka s blijedim licem.

Gospodin Balduin, Slovenac, ravnateljev asistent sa službeno-uljudnim očima, nasmiješio se i kimnuo glavom nekako zahvalno. On je uvijek na svemu znao lijepo zahvaljivati.

—Sve što bude Stobi izbacio na površinu zemlje, to pripada Skoplju — reče ponešto s visine sarajevski kustos; plavi su mu se brci micali opasno, kao ovješene grane pri dolasku oluje.

—Nemojte me poučavati, — zarogoborio je prema njemu ravnatelj iz Beograda; usta su mu i nadalje ostala vrlo malena, ali su sad bila četvrtasta; glas je iz njih izlazio poput šištanja pare: eksplozija se mogla iščekivati svakog časa.

—Moj otac je bio osječki učitelj — odgavarao je tvrdo kustos i modre oči su mu svjetlucale borbeno. — I moja sestra je učiteljica. Ja sam bio profesor. Tradicija je kriva; poučavam svakoga onomu što ne zna...

Ravnatelj ustane.

—Ja moram poći. Pratili smo Vas do logora — reče kustosu — a sad biste mogli biti ljubezni, pa nas povesti u grad. Tako ste obećali...

Gospodin Balduin je također ustao; držanje mu je bilo puno zahvalnosti, premda je bilo nemoguće pogoditi, zbog čega?

—Dovest ću Vam muža u kočiji još koji put, mlada gospo — ustao je sad i kustos. — Onda ćemo dulje razgovarati...

Kad su tri učenjaka otišli, Ana Milena i Darko se vrate u veliku, gotovo praznu sobu. Zastali su kod vrata, držali su se za ruke. Gledali su se i nisu dugo izrekli ništa. Ona je prva progovorila: «Tu si, tu si...» Onda je pošutjela, pa se nasmijala kao dijete i viknula:

—Darko, slaba sam... Srušit ću se. Gladna sam. Moram jesti. Valjda znaš, žene koje iščekuju sina, uvijek su gladne...

ROPSTVO JE SMRT

Darko je dugo u noć pripovijedao svojoj mladoj ženi o danima u kaznenom bataljonu.

—Nije zemlja naša smrt — govorio je svojim mekim baritonom. — Ni ova ovdje izmučena zemlja, koja toliko sliči našem zavičaju. Naša je smrt ropstvo. Hoćemo li ikad živjeti dostojno?

—Živjet ćemo — reče Ana Milena. — Naš sin će živjeti...

—Bio bih sretàn i onda, kad bih sigurno znao, da će tek naši unuci živjeti slobodni — rekao je Darko. A onda ju je htio raspoložiti i opetovao je riječi iz svojih pisama:

—Pomagali smo kopati oko amfiteatra i zida neke bazilike... Ruka žene na komadiću slomljena mozaika nalik je tvojoj ruci s bijelim, dugim prstima... — Držao je te prste među svojim dlanovima i nastavljao: — Kamenje mozaika blista kao kristalne latice, natopljene južnim suncem... Vidio se dio mlade grane i glava zlatne ptice i arabeska s tajanstvenom lozom i modrim grozdovima... Samo ti u riječima mogu darovati to bogatstvo i ljepotu...

Usnula je nakon ovih riječi na njegovoj ruci; odgovorila mu je tek slijedećeg jutra: — Primam dar bogatstva i ljepote iz Stobija. Ja na to imam pravo. Kao frankopanska kneginja u mletačkoj tamnici. Znaš li tu povijest?

Pripovijedala mu je o tomu, a njegov ju je odgovor na čas teško razočarao. Reče joj, da zapravo nije ona prva Hrvatica, koje je došla ovamo za svojim mužem. Ima ih već tri. Nastanile su se u selu, kod grada na Vardaru.

—Ali, ti se žrtvuješ u ovoj kući kao Frankopanka u tamnici — tješio je Darko mladu ženu. — Ti si došla najbliže logoru. Odabrala si ovu pustoš, da mi budeš što bliže...

—Časne sestre su mi rekle, da bih od ove kuće do logora mogla doći brzo i pješice. Zašto su te gospoda dovezla u kočiji? Zar je opasno ići ovom cestom, po kojoj su jučer prošli svatovi?

—Nije opasno zbog naroda komu ova zemlja pripada — reče Darko. Riječi su mu bile polagane i teške od počitanja. — Vidiš li, na ovoj se kući vrata ne zaključavaju. Nema nigdje brave. Oni ne kradu. Oni pred ženama i djecom ne izgovaraju kletvu, ni gadnu riječ. Oni poštivaju čovjeka i previše vjeruju u čovjeka, premda se baš to skupo plaća na ovom svijetu. Plaćali su to oni kroz stoljeća. Upravo kao i mi... Opasnost su Kraljevi žandari i vojnici s oružjem među golorukima. Kustos vjeruje, da će sutra po mene

on doći s kočijom! Siromah, jamčio je za me i prespavat će ovu noć, umjesto mene, u logoru... A sutra će me pješice odvesti naoružani vojnici. Ne boj se! Proći će sve to brzo... Lakše mi je ovo robovanje, zato, jer sam upoznao plemenit narod, koji mi je bliz...

—Oni su nam blizi — oglasi se Ana Milena poput jeke. — Donka Braneva ima oči moje majke... — Onda naglo upita: — Ova kuća na cesti, ovako osamljena, ova pustoš, ovo mjesto — zar nema imena?

—Nekad je i to bio Stobi. I sad se tako zove pusta zemlja od amfiteatra do ove kuće.

—A one tri žene hrvatskih kažnjenika... Čekaju li i one sina?... — pitala je Ana Milena. — Prognanička su djeca sretnija, ako su rođena u prijateljskoj zemlji. Ako se moj sin rodi ovdje, ponijet ću ga na rukama u mramorni amfiteatar...

—Zar želiš da jednom postane krotitelj divljih zvijeri u areni? — nasmijao se Darko.

«Što bih željela da bude naš sin»? — mislila je Ana Milena.

Gledala je van, u sunčano jutro, pa joj se u predodžbi prozor begovske kuće sa slomljenim staklom i paucima pretvorio u veliki, zagrebački prozor njezina doma. Grane bijeloga graba u dvorištu makedonskog doma poprimile su zelenosive boje spomenika pod prozorom u Mesničkoj ulici. Nije znala zašto, a morala je misliti na otvorenu knjigu brončanog Fratra na spomeniku. Protrnula je nevoljko i sjetila se svojih riječi prije polaska na put u Stobi: «Moj sin ne će biti fratar...»

Pogledala je muža šuteći, kao da traži pomoć. A onda je prošaptala u odgovor na vlastitu misao: — što Bog bude htio...

Darko nije razumio njezin šapat. Mislio je da ne znači ništa.

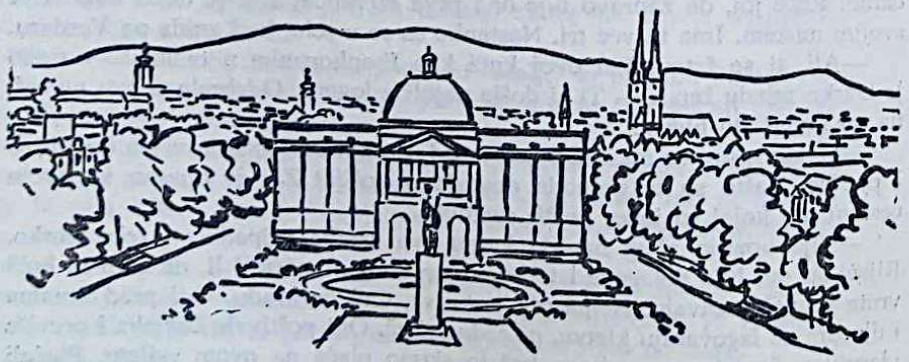

MISAO NA HRVATSKU: *Trg Kralja Tomislava u Zagrebu.*

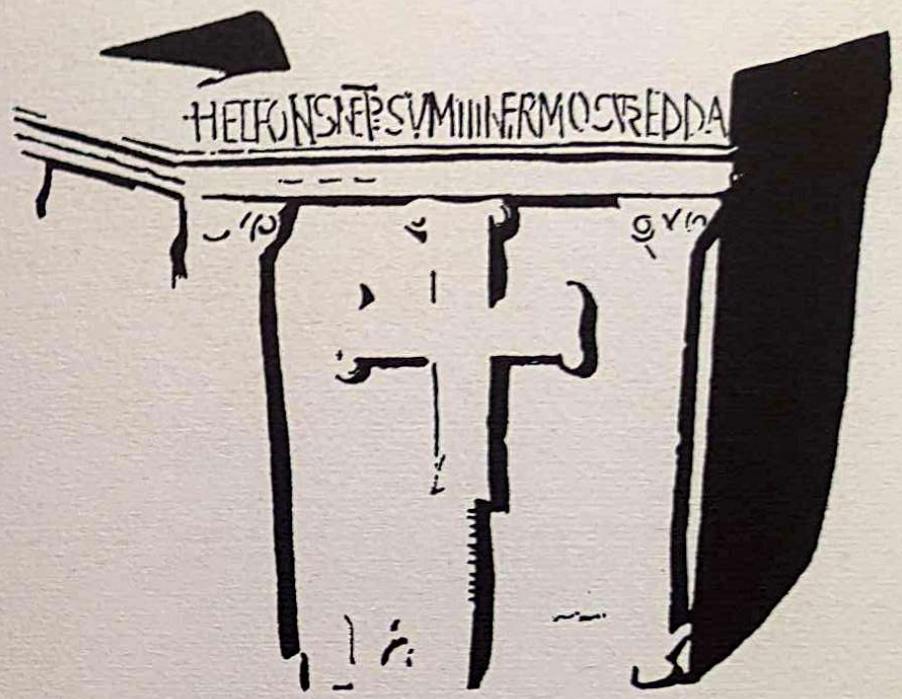

Krstionica kneza Višeslava

HEC FONS NEMPE SUMIT INFIRMOS, UT REDDAT ILLUMINATOS. HIC EXPIANT SCELERA SUA, QUOD DE PRIMO SUMPSERUNT PARENTE, UT EFFICIANTUR CHRISTICOLE SALUBRITER CONFITENDO TRINUM PERENNE. HOC IOANNES PRESBITER SUB TEMPORE VUISSASCLAVO DUCI OPUS BENE COMPOSUIT DEVOTE, IN HONORE VIDELICET SANCTI IOHANNIS BAPTISTE, UT INTERCEDAT PRO EO CLIENTULOQUE SUO

OVAJ IZVOR PRIMA SLABE, DA IH. PROSVIETLI. OVDJE SE PERU OD SVOJIH ZLOČINA, ŠTO SU IH PRIMILI OD PRVOGA RODITELJA, DA POSTANU KRŠĆANI SPASONOSNO ISPOVIEDAJUĆI VJEČNO TROJSTVO. OVO JE DJELO POBOŽNO NAČINIO SVEĆENIK IVAN U VRIEME KNEZA VIŠESLAVA, U ČAST SV. IVANU KRSTITELJU, DA ZAGOVARA NJEGA I NJEGOVA ŠTIĆENIKA.

MEDITACIJE O VJERNOSTI RIJEKE I MOĆI BOROVA

STJEPAN HRASTOVEC

PLESAČICA NA POZORNICI

ONA mijenja običnost svakoga trenutka
u ljepotu, koja ko pomlađenje klije,
zanese duše i do posljednjega kutka
mislima što ih živo u likove slije.

Zbog toga i nije tek beživotna lutka,
koju tim prostorima besmisleno miču;
sva njena uzbuđenja u vidljivost niču,
i čudesni svijet, što pred nama se otvara,
rasvijetle u sjajnosti nezemaljskog žara.

U lakoći joj tijelo otmjeno se svija,
a ruke se katkada pretvore u krila,
ne čuje joj se korak, jer prostorom plovi,
kao da je ponese val visinskih sila;
u pokretu svakom nosi i drhtaj novi,
da sve bestjelesno u vidno utjelovi.

Čežnju za nečim što je tek daleka slutnja,
izriče u mekano valovitu luku
u začudne linije pretopljenih ruku.

I dok joj se u vrtnji mahnite brzine
krhko tijelo u meku prozirnost raspline
i gubi u krugove sve šire bjeline,
čini se, da tako sva rasplinuto leti,
da vrijeme, ni prostor, ni sebe ne osjeti,
pa premda sve tako u vir visina vuče
slijevajući duše u bijelo nadahnuće,
još uvijek u njoj žena
nije izgubljena...

VJERNOST RIJECI

OD DAVNINE vrbe nagnute nad rijeku
gledale su u njoj svoj lik srebrnasti,
slušale gdje šumi dobrotu u tijeku,
zato su se mogle s njome tako srasti.

Davale su uvijek, čim počeše cvasti,
već zelenu koru za sviralu meku;
pa bi rijeku i u osvit ružičasti
pratio glas svirke razlijevan u jeku.

A jeka bi znala šum jutra prerasti
i privući ptice, da stišavši dreku
i site od hrane, pune rosne slasti,
spuste se nad vodu i okuse rijeku.

Nekad straža rijeci u dugačkom vijeku
vrbe su sad bijedne ko bogalji kljasti,
jer od kad im grane stadoše da sijeku,
sve su u jobovskim kvrgama i krasti.

Ali uvijek vjerne, zgrbljene nad rijeku,
što plovi bez kala i u staroj časti,
odano joj i sad na srebrnom tijeku
dobace po koji cvijet svoj pahuljasti.

VIZIJA U CRNINI

U MUČENJU misli vidici su tako mutni
i uzalud oko traži titraj svijetlog traka;
iz daljina se valjaju šumovi zloslutni,
na zalet se sprema silna oluja s oblaka,

koji ko zadnje zastave vijore crninu
svijetu i vremenu, što se u hipove mrvi;
zemlja drhti stravom, da će se survat u tminu
kao sunce na zalazu s obrazom u krvi.

I dok se dan približava neumitnoj smjeni,
zapadno nebo se u bojama prijetnje žari;
vonj paljevine se sluti u budućoj mijeni
a već sad ga njuše lješinari.

MOĆ BOROVA

ONI SU uvijek puni neke zelene moći,
koja udahne blagost i u opore stijene;
pod njom se svaki kamen zasvijetli u mekoći,
bezbojne sivosti se u ljepotu promijene.

A njihova strpljivost nikada se ne mijenja:
sretni svojom zeleni, koju ponizno nose,
mirno primaju udar oluje posred stijenja,
zahvalno susreću noć, makar bila bez rose.

I stisnuti samoćom, odijeljeni od svijeta
vrhove svoje s vjerom vječno upiru k nebu,
kada na suncu žedni mučno stenju sred ljeta
i zimi, kad na hladnim vjetrovima prozebu,

moleći usrdno da trajno budu zeleni
kako bi uvijek mogli rominjati ljepotu
na dijelić tog prostora, što im je dan na stijeni.

MEDITACIJE

I.

U DJEČJIM su očima zrake sunca bile tad zlatne niti,
a kapi rose samo nizovi još nepoznatih dragulja;
bogatstvo slika, što su ih kiše znale na staklima sliti
zanosilo je kao i jutro, što se na bojama ljulja.

Još dugo je svijet taj sladio dušu razgarajuć nutrinu
i za snatrenja bila su otvorena sva njezina vrata
s vjerom, da je sa zemlje moguće popet se i u visinu
ko što vjerovahu zidari kule s obala Eufrata.

Onda previsoko postade nebo, što u vječnosti zori,
izobliči se sunce u svemirsko tijelo, koje za nas grije,
kiša bude tek voda, što natopi tlo, da životom proklije,
i tako zadnji žar ranih slika u duši tužno dogori.

II.

POTIŠTENE su kuće, dahom hladnoće bijene,
vjetar ih pakosno šiba udarnošću malja;
radosti su u ljudima surovo ugnjetene,
tek rijeka se posred grada u bezbrižnosti valja.

Uz nju su se obale tako pitomo privile
i od grada okrenule rijekom oprano lice,
one su gole, do kamena zadnjeg posivile:
pohara ih jesen došav u ruhu kradljivice.

Namršten grad uranja sve dublje u dno sivila,
prilazi sumrak s bremenom strava i mnogim zlima,
plaše se bića tame, ko da su nešto skrivila,
i sušnja grane, što se nasilju vjetra otima.

III.

NE DONOSI smirenja ovo tuđe poljsko podne,
u kom su uz svu raskoš i boje odbojno strane,
a dušom protiču misli očaju tako srodne
već godinama ko nanos težine gomilane.

Ognjeno sikće sunce jakošću munje kad sijeva
i pljuskove zraka po zemlji nemilosrdno baca;
i ako sve drhti u rastenju podnevnog pjeva,
guši se zvučnost pjesama ptica i zrikavaca

strojem, što željeznim šumom poljima spokoj odni,
daljine cestama i nad njima tišinske noći,
s čovjeka skinu ljudsko —zaludu usponi plodni—
i zbrisa sa zemlje trag nebeskoj plavoj mekoći.

IV.

Stope su patnika jasno u zemlji otisnute,
a samo najhrabriji u toj jasnoći ih vide,
neiscrpivu snagu u njihovu tragu slute
i put kojim se sigurno k najvišem cilju ide.

A ostali se žure samo po stazama slasti
ko da se boje da ne će na sve užitke stići,
ne znaju da je slatko i katkad pod križem pasti
i blagodat iz toga pada ponovo se dići.

Premda najveći dio od putova trpnje bježi,
jer uz znoj ih tako često kapi krvi oškrope,
ipak u svome hodu svatko zemlju obilježi
makar i malenim dijelom jedne patničke stope.

SA ZEMALJSKIH RASKRŠĆA

LUCIJAN KORDIĆ

MUKA PJESME

MUKA je pjesme otajstvo:
da li ocvjetala riječ zvoni
u duši, kada je život progoni.

Zvonjava i predivo slovnice
ostat će uvijek oblak
za pjesmu, koja pokriva lice.

Ništa nije pod obzorjima jasno,
a ipak klavijatura pjesme
uči nas vjerovati i pjevati glasno.

VJEČNI TRENUTAK GLAZBE

SVE u biću, sve u stvarima bruji.
Sva su stvorenja ushit tihe glazbe.
Ne pogađaju svi, što val zvuka znači,
dok se ne dokrajči kraj ushićenja.

I prsti su odjek pjesme trajne,
zupci klavira, koji ne prestaje
zvoniti napjev; koji se ogledaju
u toploj igri i dirljivoj priči.

I evo kroz mreže navire sunca tlak.
Hvatam ga srcem, svom širinom beskraja.
Šumove glazbe lovim. To opet tvar
ovjekovječuje sebe i kiti se četinjama sjaja.

PJESMA BJEGUNICE NADE

PJEVA ptica, vjerenica nada,
s paperjem se igra;
iščekuje siroticu zoru
i ogleda u sjenama lica.

Proglédati se bez òblake,
kroz oblake drevnih muka
trpnja je i poruka
sudbine goleme kao vijek.

Život će ipak naš biti,
kada tajne duša ne budu bregovi.
Komad sreće uzdignućem se kuša,
dok polja kisnu i crne se tegovi.

PJESNIKOVA PODNEVNA MOLITVA

MOLIM oproštenja za riječ,
koja je imala razbijen ton.

Molim milost za glas,
koji ne nađe oslon.

Molim ljubav za pogled,
koji osta na površini.

Oh, molim Tebe u nedogled,
da budeš sestra zemaljskoj prašini!

STVARI I IŠČEKIVANJA

VIŠE stvari pod suncem, pod okriljem svijeća poželih,
a još nijesam dorastao reći im ime.
Ipak one u meni kao panjevi rastu,
kao nebotični krsti i radost nebeskih umijeća.

S tim stvarima se susrećem u ljudskim mjetidbama srca:
i mnoga od njih kao da pod injem narkoze spava.
A onda kao koledač zaigra. Netko ih je probudio.
Iz njih vatromet vrca... ciklotroni nebeskih pojava.

NEČUVENA ISTINA

TO JE gorko nečuvena istina,
domovine tragični lik.
I nikakav kaos vječni
nije usud ni riječ pisana.

Zato će prsnuti iz života bujna
sve iskre pretrpljena bola.
Sva lica nujna plodna su ratišta
visokih saznanja u bunkerima prodola.

I doživjeti domovinsku sreću u dan,
koji borba porodi...
to nije vrtlog pretvoren u lavu goruću,
nego jureći kozmoplov k slobodi!

NESAGORIVI PUTOVI

Došao je čas: da ne možeš više
ostati u tuđem podneblju.
Zvuci su njegovi postali otuđenje
za svakoga, koji gazi tuđu zemlju.

Zaustavi se već jednom. Zadrži korak,
koji nostalgično plovi uz rodnu obalu,
jer kako će povijest sutra znati:
da je taj kraj domovina izbjeglima.

Znaj, da i na tim kršnim kreljutima ima
nizinâ, koje se penju do ograda zvijezdâ.
Na tim opaljenim i zaraćenim putima
britke proljetne tkaonice tkaju rujna gnijezda.

TUŽALJKA NAD PALIM LIŠĆEM

UZALUD je upit palome lišću,
što ubrano, pokošeno, zameteno šuti:
zašto su njegovi tragični puti
nešto promašeno, gorko i nečuveno.?!

Jer svatko ima svoju otuđenu dramu
i ne želi da zemlja svu tajnu znade.
Upasti u grob ili jamu ohlađenu
to je kao predati se sivome valu bez nade.

Ipak tužaljka o padu kao raketa svijetli,
jer time svemogućstva ne brišu tihu nadu.
Ni smrt nije osveta ... Poslije smrknuća
plamte otkupljena svanuća u ljudskom vinogradu.

SVAGDAŠNJI RAZLOMCI BIĆA

SVE se pod nebom lomi... Električni stroj pršti,
da nikada ne prestane. To je okršaj
svih izbjegnuća i povratka. Kao tane
zvoni u zvonicima srca proljeće čeznuća.

Tek je teško sići u razvaline tajne,
što kao uzletišni znak na pročeljima svijetli.
Svatko pita: kako joj je ime? — Nada,
što nikada ne izdaje svoje panorame bajne.

Sve se u svijetu miješa ... ali uvijek
od brodoloma na plaži ostaje spašena školjka.
Kao buldožer o stožere bića tuče
slavopojno kladivo procvjetalih mijena.

PLIVANJE U RIJEČI

JA NE znam, da li u ovoj riječi ima jedna sudbina.
Ja je ipak rekoh i odgovor tražim
u znamenjima neba, u skrižaljci bića.
Bojim se svake riječi, koju izreče pjesnik ili prorok,
jer nebo nije bez temelja
ni krila riječi bez pjevanja ptica.

Kao nebodere na Manhattanu gledam sazdano slovo
uklesano u papir, povijest i život tekući,
koji mladošću diše. Sve će spomenike preživjeti
građevine u glasu, stihu i kanconi,
jer one ne podliježu pobješnjelom oružju ni kapi kiše.

O, moja golema zemljo, golih osama i zaplovile riječi,
nikakav podij govornice ne može ti ravan biti!
Kome drugome onda da povjerim magiju svojih glasnica?!
Nije jednako biti: užigač svijeća i pljuvati u lice sreći!

NA IZVORU IZVORNE SLIKE

ŽELJA za divot-fotografijom
romoni u srcu djeteta.
Vidjeti sebe nije biljar igra,
nego čarobno spoznanje svijeta.

To se ipak čini mnogima
tek nestašni život bez ideala,
jer nije svima dano
plivati između vječnih obala.

Na kopnu se čvrsto i slobodno stoji,
a dječak samo plovi za slikom .
Zato onaj, koji zemlju izda,
gordo se nazva čovjekom.

MILOST SVIH IGARA

OD SVIH igara na zemaljskom mozaiku
igra riječi i pjesme visoko na miljokazu svijetli.
To je kao da se oglase nebeski pijetli, dok zora izgara
i prosiplje miomirise zvijezda neutrnutom stazom.

Prijatelju, kada prođe ova gužva dana
i na ovome planetu zalepršа zastava mojega groba,
sjeti se: da sam vjera zakopana. Nikakva okamenina južna
nije moja osoba, nego: hodati, letjeti i pjevati kroz ljeta,
da od pjevačkoga ushićenja zadrhti sva ljudska domovina.

Zato prihvati ognjila i kleši zapis-slova:
Riječ pjesme je milost svih igara;
to u nama netko božanske turbine otvara.

NA GROBLJU POVIJESTI

PREDRAG KORDIĆ

KOSTI,
suhe kosti Cimbra leže na pijesku i travi.
Grobar ih je iskopao, da pokopa drugi narod
i drugo ime.

I tako redom.
Dune se šire,
kosti se iskopavaju
i pokopavaju.

Moja Hrvatska još stoji.
Vjetrovi pušu,
dune putuju,
a s nogama u pijesku ona još prkosi;
vilinske joj kose vijore ko zastava na blagdan.

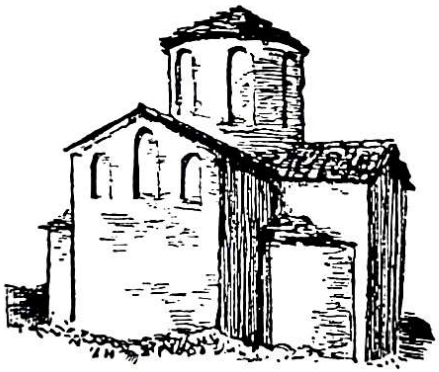

SJEĆANJA KOJA ĆE POTRAJATI

ZVONIMIR KATALENIĆ

ZAČARANE ZJENE

Uspomeni M. L.

NJEGOVE se začarane zjene
položiše na pamučni svibanjski
oblak, koji je tiho plutao
zagorskim nebosklonom.

Munjevito mu je prosjalo kroz sjećanje
jedno davno predvečerje u Tuškancu
kad je nad prvim jaglacima ugledao
drhtavi lastin-rep ispisivati
zagonetne arabeske.

Čitavo se sjećanje i volja
sliše u jednu točku (u
svijetlu točku, koja se proširuje),
dok se još oko nje pomiču
—negdje na rubovima svijesti—
oblak jaglaci bljesak dugmeta
na uniformi pretopljenoj u
mahovinu...

Tako uklonjeni ne govore
o strašnoj lakoći posljednjeg trenutka,
o vremenu ugrađenu u obično
vrijeme,
o naglom popuštanju
sviju napetosti...

Njihova opomena je gotovo nehotična:

Utisne u sjećanja, koja će potrajati,
grimiznu ružu prerezanog grla,
svoje tihe začarane zjene.

ZADNJE SPOZNAJE

TOLIKO smo puta
izustili riječ ljubav

i dijelili svoje bližnje
na dostojne
i nedostojne ljubavi

i krstili ljubavlju
strast
(tu lomnu polusliku ljubavi)

pa nudili vječnu ljubav
ženama
razbuktanim, nauzmak

Mi danas ipak slutimo
da joj je ime
ko stablo
starije od života
obilnije od smrti

I da je prvi-nepokretni-pokretač
(teško je to predočiti)
morao biti
ljubav
jer Deus charitas est
(et im omni opere
etiam malo
relucet equaliter
charitas Dei)

i da je ovaj svijet
protuslovan
u mijeni
ta mistična abeceda
kojom se obavilo
JEDNO
i tako započelo
igru
smrtnu i slatku
i vrlo duboku
vječne
neponjatne
ljubavi.

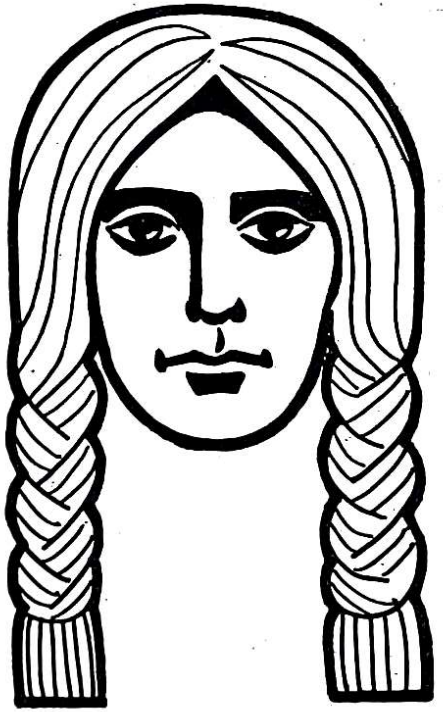

JA SEM SAMO TEBE VOLIL...

IVEK KAJBUŠ

MAJCI NA GROBU

PRI posteli sem Ti klečal
I štel sem Ti reči
Da su mi odredili
Da moram pobeči.

Ni reči mi nisi rekla
Gda Te kušnul sem na čelo,
Al z oka Ti je soza tekla
Gledeči na raspelo.

Otišel sem z Domovine
S Doma, z našeg brega,
Osetil sem da si znala
Da je konec sega.

Spasil sem se, draga mama,
Vu dalekom svetu,
Al sega sem ti ja prepatil
V burnem preokretu,

Nisem, mama, ja napustil
Tamo vu daljinah
Tvojih reči i naukov
I sih onih vrlinah

Kaj si me Ti furt vučila
Dok sem s Tebom stal.
I če z menom nis Ti bila
Pošten sem ostal.

Vrnul sem se, draga mama,
Domov da te vidim
Da se stisnem Tvojem srcu,
Da Ti se spovedim.

Majka Božja pak je štela
Da to nam pošemeri
Pa Te k Sebi gore zela
Vu nebeske Dveri.

Ti si tam med Angelima.
Al meni je jako žal,
Jezuš da DVE MAME ima,
A ja bez moje sem ostal.

NA SOČI

NISEM mislil da prek Soče
Bum i ja jemput prešel;
Ti si jenkrat tuj se boril
Tuj si onu kuglu dobil
Kaj do smrti si ju nosil
I puno se š njom ponosil,
Dragi tata.

Setil sem se, dragi tata,
Kak si nam ti povedal,
Da na koncu prveg rata,
Nigdo ni tiral Hrvata,
Žato kaj je v ratu bil,
I za druge krv je lil,
Dragi tata.

Srečen budi da si vumrl
I da nisi to doživel,
Da sad sinek tvoj najmlajši
Samcat, bez svojih pajdaši
V Soči skoro se zadavil
I ne zna če bo preživel
Dragi tata.

Se ti se je promenilo
V zadnjih štiri leta.
Stranec nam je hižu zel,
A zdaje se za brata,
Tam ostati nisem smel,
Sem tiran od Hrvata,
Dragi tata.

POVRATAK MARIJI BISTRICI

OPROSTI mi, Majka Boža,
Kaj nis kupil sveču,
I kaj sem Te došel videt
Tek u dvajsetleču.

Z Domovine gda sem bežal
Kraj Tebe sem prošel;
I če v cirku nisem stignul
Moj vapaj Ti je došel.

I razmel sem, da si rekla
V kmici, črez vrati:
«Samo hodi, sinek dragi,
I naj se ti bati;

I gda stigneš vu tuđinu
Reci ti Hrvatim,
Da su mi ostali dragi
I da za njih patim.»

Nisem mogel prije dojti,
Draga moja Mati,
Ti znaš dobro kak je bilo
I gde su Ti Hrvati.

Se po svetu zde ih ima,
Al naj Ti ne bu žal:
Dobri su Ti, i pošteni,
Sim drugim na jal.

Ja im bum povedal
Kaj se poručila:
Da složni naj buju,
Pa makar kakava sila

Bu ih pritisnula.
A opasnosti dok minu,
Za njih se Ti, majko,
Zavzemi pri Sinu.

Naj se, Majko, žalostiti.
Došel bum ja spet!
Strpi se, či čakat moraš
Drugih dvajspet let.

MOJ ZELENI BREG

S TEBE su me otrgnuli,
Gda sem bil još mali,
Vu grad su me vrgnuli,
Vu svet su me poslali,
Moj zeleni breg:

Alpje sem ja propešačil,
Apenine, druge gorje,
I v Kanadi se navlačil,
Karibejsko videl morje,
Moj zeleni breg.

Čim sem več po svetu hodil,
I po drugih kraji pasel,
Lepši si mi ti postajal,
Veči meni ti si zrasel,
Moj zeleni breg.

Zde pre tebom tuj ja stojim,
I moram ti nekaj reči:
Počelo me v srcu peči,
—Al ti priznat se ne bojim—
Moj zeleni breg.

Izčistil sem srce svoje,
I se mrene na njem svite;
Strgal dole druge čare,
Kaj sem mislil da ga kite,
Moj zeleni breg.

Ti si, ipak, onaj glavni,
Ja sem samo tebe volil,
Ti si navek onaj slavni,
Za te bum se opet boril,
Moj zeleni breg.

MOJA HIŽA

KEJ je ona mala
Starinska hiža
Kaj se na breg sela
Med papline skrila.

Dugo sem te gledal
Črez šible, podreta,
Al nis puno videl
Samo farbu črepa.

Še je tam štala
I kočak, i štagel,
Al se je on nekak
Žalosno nagel.

Tam je i ledina
I trnac i vrt,
Trsje je bez kolja
A plot je podrt.

Nisem čul popevki
Ni v trsju ni v hiži.
Si su z doma prešli,
I moji i bliži.

Mali pes — kak bundek
Vnuk mu, tam je lajal.
I če me ni vgriznul—
Ni k meni prehajal.

Naj ti nebu teško,
Hiža mi podreta
Vse buš ti to zdržala
I žila duga leta.

VRAĆANJA NEMA ZA NAS PROGNANIKE

ANTUN PINTEROVIĆ

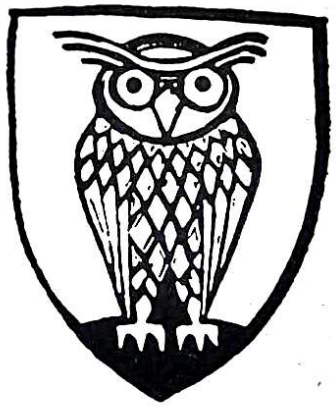

TUROBNI ODLASCI

ODLASCI su uvijek turobni
A vraćanja prijatna

Za nas prognanike
Tek je jedan odlazak
A bez vraćanja

Za nas prognanike
Odlazak je uvijek tjeskoban
A vraćanje neizvjesno
Dugi konaci
U beskrajnom lutanju

Gdjekad negdje
Krajolik ili četvrt gradska
Perivoj
Imadu prisno lice
Polu-zaboravljenih stvari
I tjeskoba odlaska
Za trenutak se vrati
I pobjegnuće slasti
Maštana vraćanja

Odlasci su uvijek tjeskobni
A vraćanja nema
Za nas prognanike.

PRIJATELJ IZ DAVNINE

Hrvoju I.

DOŠAO je davni prijatelj iz zemlje moga djetinjstva
I obasjao je cijeli grad
I obasjao je sobu svu
Svojim smijehom svojim rukama rječitim
Jer je u dnu grla zlata imao
I u meni je opet procvao
Stari orah u vrtu drevne kurije
I zadrhtalo je razvratno crveno lišće
Loze penjačice u jednoj davno nestaloj glorijeti
I čuo sam opet posmrtnu koračnicu
Jadnih zgaženih puževa

A onda je vlak otišao
I ja sam opet sjeo u svoj auto
I zalupio vrata
A bilo je to ko da gvozdena ruka neka
Zatvori teška vrata s rešetkama
I sad idem pločnikom
Ko ova teška kiša
Po zemlji vječne jeseni
I vuče me ovaj silni vjetar svagdašnji
U zaborav uvijek istih kretnja.

PJESMA

HTIO bih pobjeći
Kroz guštik
Da mi drače gležnje razderu

Htio bih pobjeći
Ispod maslinâ
Ispod borova
Da postanem gluh
Od pjesme šturaka

Htio bih gledati u to sunce
Što ga bijelo zrcali kamenje
Da postanem slijep

Onda bih uzeo štap u ruke
I išao bih pjevati
Na kišna raskršća Sjevera
Pjesmu

Pjesmu koju nitko ne bi razumio.

TRI PJESME ŽENI

I.

JEDNE si večeri došla
Na vršcima prstiju
Na zraci mjesečine
Skinuti taj teški vijenac starih snova
S mojeg umornog čela
Jedne si večeri došla
I donijela mi lakost
Cvjetnoga vijenca
I dvije zvijezde što se smiju
U dubini tvojih zjena
Jedne si večeri došla
I donijela mi boga novoga

II.

Na tvojim zlatnim kosama
Proljeće svira harfu
I stvara drhtaje posvuda
Tvoje su kose kao žitno polje
Na suncu zemlje uklete
Iz koje dohodim
Tvoje su kose
Ko zlatni dukati
Pod prstima škrtog starog židova
Tvoje su kose
Kao griva konja divljega
Kao suton zlatan
Ponad dižućih se zvijezda
Tvoje su kose
Ko stupovi hrama drevna
Koje miluje sumračje duše moje.

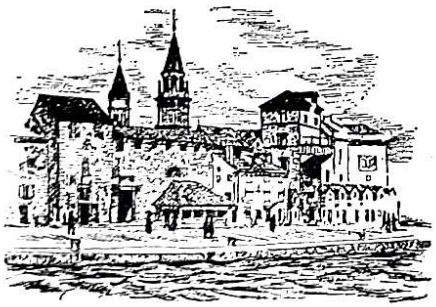

III.

Kada crni veo preko čela mi prijeđe
Poput krila ptice mračne
I kada se čelo moje borama pokrije
Kao nebo zabrinjujućim oblacima
Tvoje oči gdjekad to nevrijeme probuše
Kao zvijezde dvije što se smiju
Ako i jesu usta tvoja gorka
I kao da čujem valove
Što se pučinama valjaju
Polaganim vedrim ritmom tvojih dojki
I moja se nevolja ljulja
U koju ti nikada vjerovat ne ćeš
No kada ćeš shvatiti
Da sam se rodio
I da ću umrijeti
I da dani prolaze
Svi isti bez gorljivosti?
No bolje je da ne shvatiš
Ti ženo izvoru života
Stvorena da stvaraš
Da tvoriš živjeti da tvoriš umrijeti
Bez razumijevanja
Stvorena da veliš: da!

NIKAD NEĆU PRESTATI PONAVLJATI

BORIS MARUNA

ARS POETICA

KAD je vani jesen i vlaga i magla
na moru i koji list sleti
na mrežu mojih prozora
i djevojke izlaze iz škole i prolaze
kroz prvi sumrak, a vitki struk
domahuje kao neonski natpisi i ljudi žure
ulicom i idu nekud i nose
svoje tranzistore i trbuhe
i automobile i žene sa sobom
i kupuju gramofonske ploče
ja sjedim sâm u sobi
među besmislenim knjigama i ne želim van
ne želim nikuda i mislim nema
nikoga tko bi mi mogao reći
da sve ovo nije bilo
uzalud i ne zna se koliko ću još trajati
bez svoje krivnje bez svog odobrenja
pa čak i bez jasnog znanja
što je to poezija
osim
da proklija
i radi
kad hoće
i tada osjetim da je ponovo
tu gleda me iz svakog kuta
svojim pasjim očima dotiče posvuda
svojom mizernom slinom

i ja ustanem
i izađem po novu bocu.

NIKAD NEĆU PRESTATI PONAVLJATI

Ja sam vaš prorok.

V. Majakovski

JA NISAM pjesnik budućnosti
Ja je nemam
Nemam ni potrebnih vizija
Ne zanimaju me sutrašnja pokoljenja
Vječnost ne kuca na moja vrata
Moja riječ ne otkriva tajne svjetove
Na moju riječ voda ne potiče iz kamena
Ja živim svoj život među vama
Gorak kao početak amebe
Posvuda ste samo vi s vašim omčama
S vašim kravatama i s vašim teorijama
S vašom tvrdom potkoljenicom stvarnosti
I meko uvezanim Marxom na polici
S vašom beskrajnom vjerom u traktore
I lakom sumnjom u vlastite žene
Bez vas ne bih mogao
Ja sam samo vaš pjesnik
Samo vama govorim
Samo za vas ponavljam
I nikad neću prestati ponavljati:

Kršćani, vi *niste* sposobni
Da nešto naučite!

DE VITA BEATA*

V. Nikoliću

I NAKON svega živjeti u zemlji koja te
ne pozna i ne zadovoljava, recimo, kao živjeti
u Hrvatskoj između dvije tartarske
provale, između dva oslobođenja. Na nekom
od njenih manjih otoka posjedovati kućicu,
malo zemlje i nikakvo pamćenje. Ne misliti,
ne pisati, ne brinuti se. Ustajati rano u zoru
i gledati kako se dáni na nebu i na zemlji
kao što se već mrači u mojoj glavi.

* Ova pjesma je svojom strukturom i prevedenim dijelom, mada joj je konačni smisao različit, odraz istoimene pjesme suvremenoga španjolskog pjesnika *Jaime Gil de Biedma.*

KROZ TUNEL

OVO je tunel zraka što se ukrućuje
malo prije ili malo poslije tunel vremena
kao svaki drugi ali takav u kojem se
pote postelje i trunu kosti
velmoža. Daj mi svoju ruku i čvrsto se drži
dok ja vozim 70 milja na sat razapet kroz
grlo cijevi na križ teleskopa. Ne očekuj čudo
neće se zbiti: uzalud bršljan prekriva
sve, od lica naniže. Ovo je tunel
radosnih prigušivača. Tvoje dijete
neće zapaliti svijeću, neće proliti suzu
ponad našeg groba. Ovo je tunel istine
i anđeoskog perja: mogu ti samo reći
da ću do kraja osjećati pucketavu vlagu
tvojih prstiju pred kišu kao što ću zauvijek
ostati u ovom prenatrpanom interioru
neljudskih krikova, televizijskih ekrana,
vaginalnin gljivica i olovnog bršljana
koji ničim ne niječe život
ničim smrt, samo potresa tihom groznicom
koja uzrokuje požar što se širi na izlazu
gdje već izgaraju električne žarulje
i sva civilizacija.

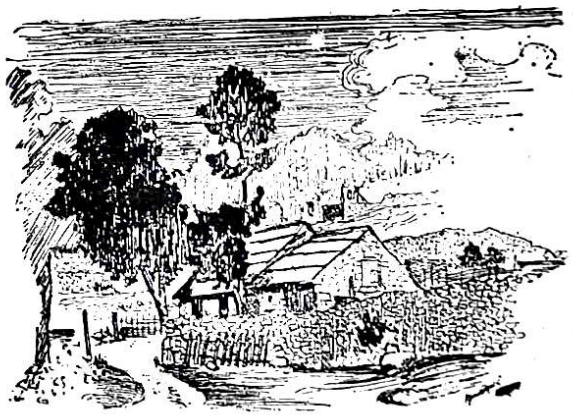

ZAKLONICE OD OVIH GADNIH OLUJA

VINKO GRUBIŠIĆ

JOŠ UVIJEK ZA ZLATNIM RUNOM

Prof. Dr Anti Kadiću, Pollichianninu

OBIVŠI sva tuđišta, nigdje ni jedne kuće
gdje bismo odmora našli, gdje bismo zgrijali rane.
Sve što nam rekoše bile su sumnje u svanuće
Od Rima do Pariza. Od Beča do Indiane.

A mi mišljasmo kako će ljudi vidjeti žulje
naših dlanova. Težine praha na obući.
Mislimo kako će u srcu zadnje hulje
zmija sa sebe trošnu haljinu svući.

Mišljasmo pronaći kuću kojoj Mir reći treba
i pred koje pragom treba trošnu prašinu stresti,
Ali kad nam prokapi za vrat izravno s neba
Saznasmo kako je teško znalce o runu sresti.

Svejedno. Bez ikakvih tragova po trošnim putim
tražismo se. Tražismo smjer, bolje rečeno.
I svojim zovom naciklim pa očenutim
Rekosmo da je pronađeno runo prekasno stečeno.

U labirintima bje hladnoća. I buka strašne kovine
zaglušivala nam uši. Pauci imahu sebe dovoljno
da se nadoknade mrežom. Jedini su oni što s nešto lovine
prođoše kroz život. Sretno. Smijački. A ipak zlovoljno.

Mi Hervatszku svima pričahomo. Slušači uljudno
stiskaše oči. I uši. Nije to što oni znaju
pa da mogu to potcrtati. Sve im bi tako čudno
da nam poželješe mnogo sreće. Na kraju.

Matoš, Wiesner i Ujević za popudbinu nam daše rime.
A olovke kupismo sami. I mišljenje je bilo naše.
Ali komu to reći, a ne samo koga obasuti time
Kad se neznanci i sama svog imena plaše?!

Državna uređenja! Tuđe demokracije! I samo
tuđište tuđe! Treba buđenja! Praska!!!
Tako mi. A svi nam odgovoriše: «Pa to već znamo!»
I više ni glaska!

Pa što je argonautima?! Plovidba je tako dalèka!
I renesansa potrebna! Zar se u labirintima zagušiti?
Zar arhimedska točka postaje lažne kovine zveka?
Nismo li bili odlučili okrečene grobove rušiti?!

Itake su naše pune čekača koji kriomice
bacaju pučinom poglede. Kao tople mahaje brodu.
Ti strpljivi Egeji još u svojem hodu
mjere snagu Nadanja. Ozaruje im se lice

kad na sinove misle šaptom si kazujući:
«S runom ili bez runa, sve je to indiferentno
Važno je da se oni samo vrate slobodnoj kući
I da tu žive sretno.»

Lausanne, 28. svibnja 1975.

ODA DESETOM KILOMETRU VISINE

Za Rose-Marie

ŠETKAJI kroz vječnost u tom zaigranom
Brzivu. A i sad sa sučelicam svojim.
Sa svojim problemima. U svem čeg se bojim
šćućuren. U razorju odanom

gdje Veličje neba kaže mi Ništetnost
gdje svoj jedan izgled zasjedoh uz druge.
Nitko nije sa mnom! Ja sam svoje tuge
zavio u tijelo, u šutnju, u nepokretnost.

Rudasti oblaci kao janjci pasu
nebeske čistine. Ljupki, čisti, bijeli
razišli se po svojem ogromnom Bezglasu
pa nenametljivo dalji zaposjeli.

Hrvatsku maštam. U mojoj Negdani
šute kamenjari usukani u se.
A majčini koraci tiho javljaju se
i opominju me da u svojoj rani

sklonište tražim. Da se tu šćućurim
da sebe gubim štogod više žurim
da tražeć kontinente sebe ne projurim
da je iluzija Plavet koju zurim...

Jadni moj Tragedu, što će ti sva Neba
sva raskošja Visina, sva ta usprednuća
kad nigdje za te nema što ti treba
topal dodir zemlje i topla riječ Svanuća...

svi Rimi i Parizi, Toronta i Montréali
samo su zaklonice od ovih gadnih oluja
svi su oni veliki da ti budeš premali
...Misliš da si negdje stigao, a to zrakoplov prohujao...

Mišljah ti odu, Nemani, što ni kontinente ni Oceane
nikad saznati nećeš. Ti sebe i uzletišta
asfaltirana potvrđuješ. Gledana iz moje Negdane
ti si kovina, Brzina, svoj odzvon i naše Ništa.

Umjesto naših razorina nudiš nam hladna tuđišta
Umjesto naših Itaka nudiš nam buildinga hrpe
umjesto zavoja za rane daješ nam prljave krpe
ti si, o Nemani, svoja veličina i Ništa.

Na deset tisuća metara imamo po jedno sjedalo
i nešto zagleda u prazninu... Rudasti oblaci bijeli
idu za svojim igrarijama... A komu bi se i gledalo
to razmigoljeno ovišje kad se iz sebe seli.

MALA OTKRIĆA

VJENCESLAV ČIŽEK

Prvo
Kad sam podno zvonika
ispruženi prsti
spašene vjere
vidim
u samo nebo tiču.

Drugo
Kad s neba jesenskog
dozrele poberem zvijezde
svagda se otme jedna
nedopjevana
i zebe.

Treće
Kad bura uzocti more
a pokrov čisti
nad zaljevom prostre i zategne
skrije se
u svoju šupljicu.

Četvrto
Kad me prisebi samoća
a govor potone
na zarubljenom konačištu
Iskona
čujna je samo molitva majke.

Peto
Kad pogleda me
cvijet
jasno mi
gdje Riječ je
savršeno nastanjena.

Šesto
Kad nevjera prigne
uličice bježe
u pusta pristaništa
i tamo izgubljene
leleču.

Sedmo
Kad Ljubav mi stvorila sve
ono drugo
i na šestoj petini
učiniše
ljubomorni.

Osmo
Kad vonjave se konobe
noću
hvataju za trbuhe
obruči su i tada
neumoljivi.

Deveto
Kad drugi mi
u meni
sva vidjela pokrade
užgem sunce
sa stećka.

Deseto
Kad oskoruša
svega tri ljetna srka
nadušak ispije
dostatno joj
za jedno cijelo potomstvo.

STJEGOVI I PLAMENOVI

VLADIMIR ŠINKOVIĆ

STJEGOVI PLANINA

O, bljesnite užareni stjegovi
Nad tminom i paklovima sudbine,
Nad mojim iskonima porođaja,
Pod hrvatskim podnebljima,
Crvenim jezicima sagorite tminu,
Što nam ispija nevinu djetinju krv!

Zabuktajte širinom hrvatskog arhipelaga
Koralnim kresovima u svanuća,
Planite buktavim drevnim vatrama
Nad hrvatskim rodilištima
Zagnjurenim prkosima u nehaje!

O, bljesnite užareni stjegovi
Nad oltarima mojih rođendana,
Nad mojim ptičjim zborovima,
Nad mojim ukradenim igrama,
Nad mojim svitanjima sazdanim
I dragim rodnim krajevima,
Pritisnutim dušmanskim okovima!

Buknite munjama krilatim u bure,
Šiknite iz dubina vrućinom lave,
Plamenim vatrama planite u dane,
U podnevlja, predvečerja i jutra,
U naša zamračena predsoblja,
Nad našim bodljikavim prilazima,
Nad sudionicama čemernih vapaja
Mojih očinskih pragova!

O, planite vrućom žeravicom
Nad zamračenim staklima,
Nad zamućenim praskozorjima
Crvene vatre crvenim plamenovima,
Stjegovi, mora i planina
Nad hrvatskim jutrima!!!

OVA JE ZEMLJA UŠLA U MOJ SAN

OVA je zemlja ušla u moj san,
kao leptir, što šikarom lijeće,
od vatre gnjeva iskupljeni dan...
Zamirisat će proljeće novih ruža
nad ognjištima žednim zore sreće.
A očinska vatra otkupljenja
buktat će s kamena stijenja:
Visoko, visoko će sizat plamenovi,
što vjekovima bili su tek snovi,
čovjeku i danu i proljeću:

Ova će zemlja u ovome stoljeću
svanuti na novu slobodu!

JEDINI IZLAZ
KRAJ POPALJENIH OGNJIŠTA

MLADEN VUKŠINIĆ

UOČI USKRSA

JUTROS su u krošnjama
ptice pjevale
priče
iz davnih vremena
za svečan dan
Vino
kruh pršut na stolu
Čestitka majke
I pozdrav iz Hrvatske
drhtavom rukom napisan
Uskrsnih darova (!)
Jedna suza je pala
stoji kao nula
na novom cjeniku
iza starih naočala
Tuđina stara
i nova nadanja
u mojemu su vidiku
Sjutra će svanuti dan
prvi dan Uskrsa
A ja ga čekam sâm

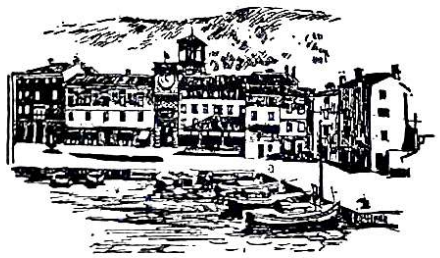

SVJETLO KRŠTENJA

ZA duga vremena
U besnenoj noći
Čekamo na vjetru
Ono
Što mora doći
Iskre
Varnice iz kremena
Da planu na naše oči
Vatre
Za naše ognjeve
Zavjeti
Na Zavjetnoj ploči
Naši dani
Da se vrate
Svijetla Krštenja
Hrvatske
Slobode za Hrvate!

SLOBODI

PASTI će noći
ali
kad
dođe
dan
I ti ćeš doći
Požuri
Ja znam
s tobom ću moći
iako sâm
biti
ponosan

ČOVJEKU SINU

NE rezigniraj sine
Ako oni hoće da ti namru
Vlastite navike
Da bi znali nazivati te
Jer žele svojim
Imenima

Nitko neće vjerovati olako
Da imaš dušu
Ako ona ne proviruje
Nestalno
Na tvoje oči

Njihovi pohodi
Tebe ne osvajaju
Oni hoće da te načnu
Na jedan od svojih
Načina

Ako te razapnu
Klečat će ispod tebe
Po prašini
Prepoznavat će se
Međusobno
A ti ih nikad nećeš
Sresti
One što rezigniraju
Slutit ćeš kasno:
Mnogi će izostati

Ako te ne razapnu,
Najbolje ćeš ih znati
Daleko od sebe

I svakog dana
U ono doba
Kad krv najžešće kola
Žilama (svijeta!)
Ti ćeš biti sâm
Jedini
I kao Gospodin
Naš ostat ćeš po strani

Za Svaki Slučaj!

JEDINI IZLAZ

PROŠLI smo stazama
posljednjeg
pračovjeka
kraj popaljenih
ognjišta
Morali smo
izaći iz mraka
tražiti svijetli
put posljednjeg
čovjeka
Ali
njegove vatre
nismo mogli naći
jer (u tami)
bijahu zgarišta

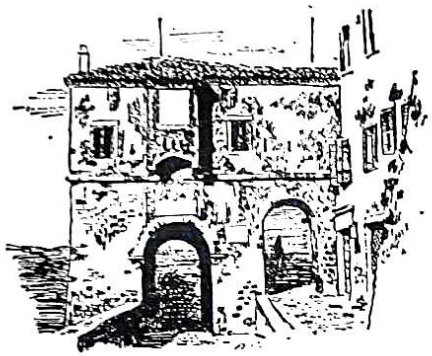

SAN LJETNE NOĆI

(Varijacije na temu)

Now is the winter
of our discontent
(W. Shakespeare)

MIŠLJAH tu ničega nema
Samo snježno jezero
Jedan labud
I leda
Pod ozeblim nogama

Tek kad je svanulo
Vidjeh i sunce

Ono je valjda snježno
Jezero otopilo
Jer sad ga više nema

Ni labuda nema
Ni leda
Nestali su iz mraka
(gdje ničega nema)

Pod suncem
Pod toplinom mojih
Koraka
Ostala je samo sjena

ONI (KOMARCI)

ONI su
u velikom broju
pili moju krv
braneći se
bijesno
Ja sam bio sâm
Bilo nam je
tijesno
i neki su pali
u velikom broju
Moju krv su
dali
Ja sam
ostao sâm

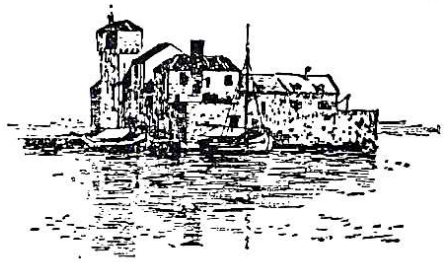

SLOBODA DANA

NA dan Romula
Žurio sam
U moju tko zna
Koju slobodu
Po redu
Na dan Romula
Meni se vrtjelo
U glavi
Jer toga dana
Na sedmome brežuljku
Tko zna koja
Sloboda po redu
Meni je
Zavrtjela glavom

SLUTNJE OD JESENI

TI si dobro znao da se nećeš
Naći sâm u času
Kad se mora skitati svijetom
Tražeći uvijek nove slutnje
Za ono što još nije

A jednom bi moralo doći
Za pedalj savjesti
Da nije uzalud podmetati leđa
Pod bune vremena
Ni raspinjati jedra

Sputani kamenom iščupanim
Od vlastitog praga

Zato su još u vidiku
Samo tuđih naličja zatajena
Da bi igra dobila komiku

A nesklone sudbine u raspletu
I nesuđeni zavičaji
Poodmaklu dob

Zato i vjetar tamo ujesen
Ojačava
Okrećući požutjele listove
Kako to vrijeme samo
Nagoni i ljude na čin
Ponekad u starim kronikama

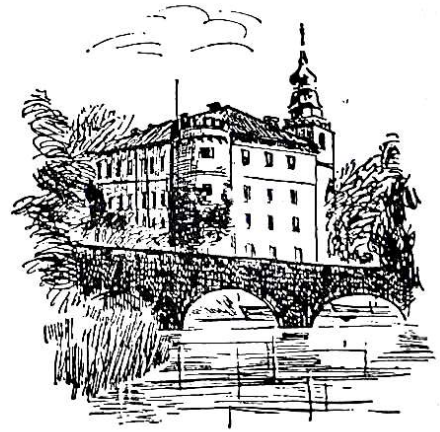

INTERNACIONALA

ONI bi došli
Graditi
Sela bez zvonika
I zvona bi bila
Topovi
Orgulje
Srca zatočenika
Oni bi došli
Bez psalma
Na molitve žarke
Bez molitvenika
Goniči s istoka
Za naše štale
(ako nas prodaju)
Grla da probaju
Pjesmu
Internacionale

SVIBANJ 1945.

U koloni bez riječi
na začelju svega
ne bježeći više
nijednog bijega
pred usponom
brijega
I od šutnje veći
mi ćemo ga prijeći
u usponu prvi
jednaki po krvi
usponom bez riječi

PJESME O ZEMLJI, RASTANCIMA I EMIGRANTIMA

KATARINA PEJAKOVIĆ GRGIĆ

RASTANAK

TAMA izjeda snove
dan počiva umoran
u postelji noći.
Kako su osamljeni dugi sati čekanja
kad želiš nečiji dolazak.
Noć je opila svijet
mirisom pokošena sijena
zadnjim otkucajima blijedi srpanj,
kolovoz čeka na pragu mom.
Nevjesta jutra u rosi trava
proteže tijelo u zagrljaj.

Tvoja su lutanja tajna
mog iščekivanja.
Kamo te goni život?
Što li čuva za tebe daljina?

Sat podsjeća na odlazak
stopama umrlih.
Neću spominjati smrt,
jer ona je daleko
od koordinacije našeg poznanstva.

Željet ću osmijeh tvoj
u sjenama ulice
kojom pronosi neizvjesnost
moja čekanja.

ŽENA — PJESNIK

Nadi Kesterčanek Vujica

ČITAM ljubav što stihove krijepi,
dubinu snage, nježnosti proljeća,
krhka i nježna, jaka i bezbolna.

Ćutim tvoju sjenu,
duh tvog života.
Koliko ljepote u jednoj riječi,
Koliko podsvijesti u oku zapažanja.

Pjevati si znala tužno i veselo,
ugađala si osjećaje i patnje,
ohrabrila ostavljene i tužne.

Naučila si da tuđinu voliš,
jer bješe jedina sloboda što poznavaše,
dok cjelivala si dragu hrvatsku grudu
u svakom retku stihom svojim.

Mnoge su žene zaljubljene
ko' proljetne trave
život svoj poklonile nekom,
a ti si pjevala umjesto zagrljaja.

Tvoja je ljubav snažna
ko' vihor što ostavlja opijeno granje,
tiha je to i nježna ljubav kćeri i majke,
osebujni i blagi melem
vječno krvareće rane.

Čitajući poznate redke, drage
prenosi me njihova stvarnost
u daleke ravne:
Domovina odzvanja zvonima Katedrale.

ZEMLJA

TVOJE tijelo kameno
Tvoja bol golema
Tvoja sjena pogažena
Zemljo,
ćutiš moje suze
nad hridinama morskim
nad žitom poljskim,
nad Tvojim bolom.

EMIGRANTI

SLUŠALA sam odlazak vrana
s kućišta,
vlakovi su napuštali Slavoniju.
Pogrbljene prilike produžuju
kolonu patnika.
Tisuće se pretvaraju u milijune
i nestaju sitni i beznačajni
u magli daljine.

Slušala sam priče emigracije,
sve su bile iste kao bliznaci,
i sve tužne kao jesenje kiše.

Slušala sam ispovijedi stotina,
tisuća,
činiše se kao da ih jedna bol
rodi,
jedna tuga, jedna želja,
uništen život jedan.

Toronto, 23. studenoga 1970.

NAŠA GENERACIJA

UMORNO vučemo stope tragovima prošlosti
u goloj istini života malo je neoplakanih dana;
svjetionici raskrsnica gube jasnoću.
Vjerujući u Babilon, tražeći Troju
i Kleopatrine odaje mirnoće
ostajemo iznenađeni na hladnim obrisima
grada dvadesetog stoljeća.
Na rubu propasti jednog čovječanstva.

Vidjeti kraj vijeka u kojem ratovi
tako često zamjenjuju zemljotrese;
vidjeti cilj puteva željeznog doba
i tražiti u njemu sunce slave
suviše je optimistički,
suviše bezazleno i sebično.

Ljubav je riječ, čijim se značenjem
zavaravaju mase sljedbenika
i čija se vrijednost otkupljuje papirom;
sve manje važnosti pridajemo njenoj izvornosti
kao da je licitarsko srce s kirbaja
ili bočica jeftinog parfema.

Umorna je ova generacija,
zatrovana atomima i komforom standarda;
gledamo njenu slabost
sluteći tišinu koja dolazi.

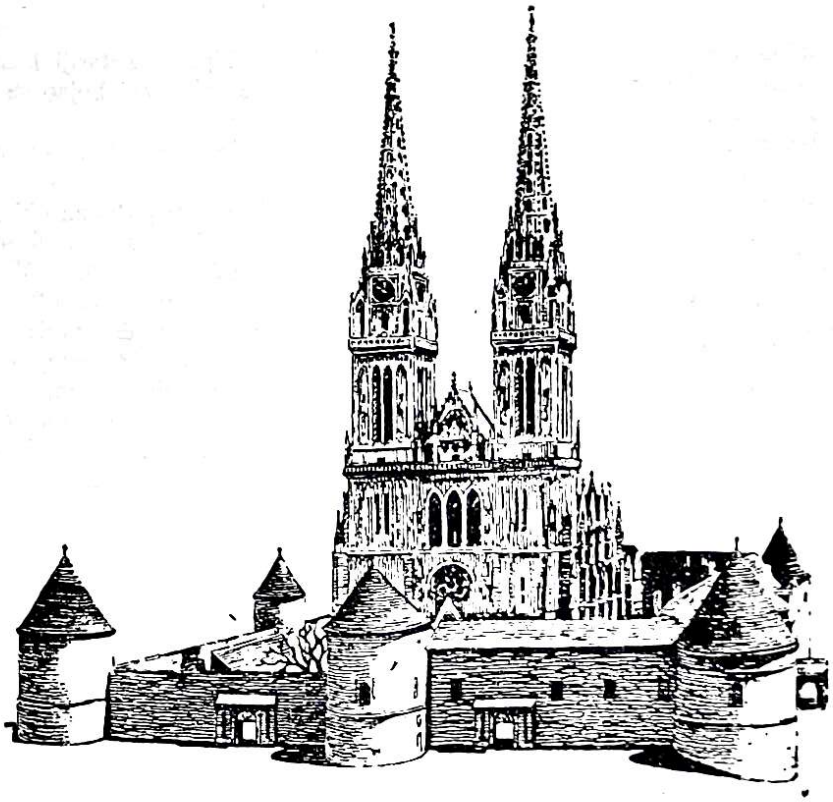

MISAO NA HRVATSKU: *Katedrala Sv. Stjepana u Zagrebu.*

AMIDŽA VRANJO

JOZO VRBIĆ

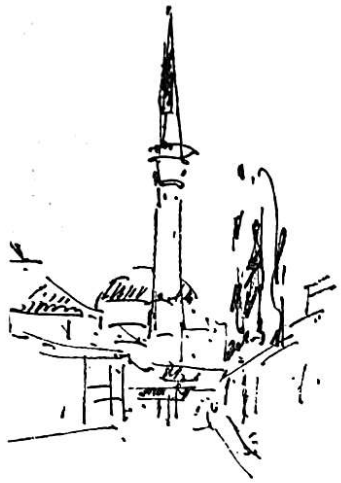

IMAO sam ja i više amidža, ali amidža Pranjo bijaše najstariji i zato meni kao dječaku najbliži amidža; njega sam najviše volio, a i bojao ga se u isto vrijeme.

Ova pričica moja su najranija sjećanja na pokojnog amidžu. —I nije mi tada moglo biti više od četiri do pet godina.

Bila nas je puna kuća: dva tuceta na broju; velika patrijarhalna obitelj, kakve su bile veoma česte još i kasnije kroz moje djetinjstvo. Živjeli smo svi u jednoj kući, jeli iz jednog čanka, radili mnogo i teško, i čekali Božiće...

Kuća je bila turskog stila, stara ohabana šindara, a čak ni amidža Pranjo nije pamtio tko ju je pravio. Naokolo je imala brvna s malim rupicama, kroz koje je dolazilo svjetlo, i to smo zvali kuća, ili što bi u današnja vremena rekli: dnevna soba. Naša dnevna soba je bila nabijena zemljom i otvorena skroz do krova, pa se meni kao dječaku, kada bih ležao nauznak na onoj hladnoj zemlji, činila veoma, veoma visoka. Uza zid, koji je dijelio kuću od sobe, gdje smo svi spavali osim par njih koji su išli na čardak, naši su smjestili ognjište i verige za velike bakrene kotlove, u kojima se spremalo melo za stoku. Soba je bila nad podrumom, gdje smo imali sanduke i misna odijela, dakle popođena širokim hrastovim daskama. Imala je četiri prozorčića: tri veća, a jedan malo manji: a, eto, ni sâm ne znam zašto, a amidžu nisam nikada ni pitao. Uza zid s kućne strane herila se zemljena furunica s malim lončićima, utisnutim svud naokolo odakle je dolazila toplota. Gore su bile grede za koje smo zadjevali noževe i sve što je oštro i što je se moglo zabiti za grede, a između greda su bile daske, koje su nas opet dijelile od onih s čardaka. Poprečna greda je bila malo deblja i služila je kao potporanj onim dugim gredama koje su se protezale dužinom sobe; i između njih na tu veliku gredu stariji su ostavljali stvari koje nisu za djecu, pa zato nas je ta greda uvijek i privlačila kao Aladinova svjetiljka, i mislili smo: bogzna što je tamo, a dohvatiti nismo nikako mogli. Iz kuće su vodili

basamaci u mali tavančić ispred čardaka, a onda i u sâm čardak. Nad čardakom bio je veliki tavan, misterij za nas djecu; i uvijek se računalo: tko se može popeti na veliki tavan, može sjesti i za veliku siniju. Na njemu su se sušile masne i debele slanine, a na tri mala tavana naokolo čardaka smo držali ostalo meso koje se zimi sušilo na otvorenom dimu, što se je dizao s ognjišta kao sa žrtvenika. Od svega namještaja imali smo tridesetak stočića i jednu oveću klupu, smještenu uz brvna između čiviluka. Takva je, eto, bila kuća gdje sam ja sproveo svoje djetinjstvo, sve do gimnazije. Ali ja sam rekao, da ću pričati o svom amidži Pranji, a ne o kući, kakvu ste, možda?... imali i vi.

Rad i dužnosti su bile raspoređene baš onako, kao što i pčele raspoređuju svoje poslove u košnici i oko nje.

Amidža Pranjo se brinuo o zemlji, težacima i malu, kako je on to sâm običavao govoriti, a mi djeca smo bili svi redom u njegovom odjelu: oni najmanji su čuvali janjce, malo stariji ovce, i tek kada smo dospijevali za školu, povjeravali bi nam goveda. Za koze se brinuo Luka i ponekad Andrija, jer oni su bili najstariji; i ta bi dužnost, svakako, zapala i nekoga od nas, da kozama nije odzvonilo odmah poslije rata, i to specijalnim vladinim ukazom o kozama. Sjećam se još i danas: kada su naši pogubili oko pedesetak koza i onda smo cijelu cjelcatu zimu žvakali žilavo, slano, kozije meso.

Moj amidža Pranjo bio je čovjek niska i sićušna rasta — i lagan kao perce; okruglo smežurano lice krasila su dva plavkasta oka i tanki sijedi brci. Nosio je šubaru i skoro uvijek je bio neobrijan.

Bilo je tada proljeće, i žuti jaglaci kao zlato na pijesku bljeskali su svud naokolo, kao da su se natjecali s plavim gaćunima, čija je svilena plava boja najviše mamila nas djecu.

Vani, po brdima, i šumama naokolo, urlao je rat. Na Glavici poviše Biljačića dogovarale se ustaše o proboju prema Modriči, a na Kleku, s istočne strane Bosne, govorili su ljudi, vijala se crvena zastava; a netko je, opet, bombardirao čaršiju, i mi smo —selom— morali bježati s onu stranu Adrovca, u selo Vrbicu, u zaklon.

Naši su se smjestili kod starog Lovrića i Joze Popovića... i mada to nije bilo dalje od svojih tri do četiri kilometra od našeg sela i premda su svi moji bili tamo, meni je to izgnanstvo bilo palo teško k srcu i zato sam uvijek sanjao o bijegu; i začudo!... čuvao sam to kao svoju ratnu tajnu, ne povjeravajući nikome ništa, pa čak ni Pranjinom Marjanu, njegovom tada najmlađem sinu.

I, zbilja, jednog popodneva sam se našao opet u našem selu; a bilo je ono tiho i pusto; kućice kao da su drhtale od straha i kao nerazumna djeca plakale za svojim ukućanima, a putovi zjapili pusto i sablasno kao aveti neke, kao pusti drumovi bez Turaka. U selu ni žive duše. Grmljavina bombi i topova, pa šektanje strojnih pušaka i čarkanje mauzerki dopiralo je do mene kao neka sablasna grmljavina usred vedra i bijela dana... I ništa ja od svega toga nisam bio razumio, pa zato se, valjda, ničega nisam ni bojao.

Trčkarao sam od kuće do kuće, zavirivao u udžere i kirelje, zvao svakoga po imenu i bio neizmjerno veseo, što sam opet u svom dragom selu... I kad nisam dobio nigdje odziva, ravno sam otrčao našoj kući; propinjao se s

kamene ploče ispred kućnog praga, da dohvatim skakavicu pomoću koje smo otvarali vrata.

U kući je bio mrak, ognjište pusto i raspretano, a tavan zjapio kao čeljusti neke popašne nemani; i svud naokolo bio je nered, očito, ostavljen u žurbi, jer moje sestre, koje su se brinule za čistoću i urednost u kući, nisu nikada trpjele pa ni najmanjeg nereda i zato bismo mi djeca često oplakali.

Iz sobe se pomoli moj amidža Pranjo — blijed kao krpa; jadnik je, valjda, mislio, da je vrag odnio šalu i da je sada svemu kraj, a kad je ugledao mene, iskolačio je oči kao dva turska fildžana i ne vjerujući sâm svojim očima, stajao je tako i zurio bez riječi...

Ja sam gledao u njega kao nevino telešce, kad ne zna da li ćeš ga pomilovat ili udariti; iskrivio sam glavu malo nastranu, kao što to obično djeca čine, kad ne znaju čemu se nadaju, zurio tako u amidžu i lukavo se smješkao.

A on, kad se uvjeri da sam ja, priskoči, zagrli me i poče ljubiti od radosti i dragosti što tu pred njim, eto, ja — a ne netko drugi.

—Ah! Sto ti tvojih dičinjih... što ćeš ti ovde? —Eto, ja pomislio... —zape amidža, i ujede se za usnu.

A meni opet bijaše drago, što nisam sâm i što je moj amidža sa mnom; naslonio sam glavu na njegov trbuh, a on me obvio svojim rukama, i tako smo obojica drhtali od uzbuđenja: ja od radosti, a amidža Pranjo od straha.

—I sâm došo?!...

—Ja!... Amidža... sâm...

—Vidi ti njega. —I nisi se ništa bojo?...

—Ništa, amidža — ponosno odgovorim i pogledam svog amidžu ravno u oči, a on mi se nasmiješi, pogladi me po glavi pa će opet:

—Baš ni zerku se nisi bojo...

—Ni zerku, kad ti kažem, amidža.

—E kad si taki, unda će te amidža, kad narasteš, dati za suca, a sad idi u sobu, tamo u budžak kod mog pendžera, šćućuri se ko buba i šuti, a ja ću polako oškriniti vrata i pogledati ima li ikoga vani, pa ću se namah vratit.

Ja sam ušao u sobu, skupio se u njegovom ćošku, kako mi je rekao, i čekao amidžu.

—Eno, eno tamo, vidiš — polako i oprezno je govorio amidža, ulazeći u sobu s prstom uprtim u prozor. — Tamo s Kleba ... Udaraju, zemlju da provali.

—A kooo, amidža?... — skoči ja brže-bolje i provrlji svoj dječji nosić uz muzgavo staklo amidžina prozora.

—Partizani, da ko će drugi... nalet ih ne bilo da Bog da... Nekrst, nekrst i dženabet navalio na nas, Jozane... pa hoće da smrvi i satre ovo malo brda i kućice što imamo i što nam još Turci ostaviše... Kažu ljudi, da su oni nakvi komunisti i da ni u što ne viruju.

—Ni u Boga?!

—Ma, jok! Kakvog Boga... Ne viruju oni ni u šejtana.

—Amidža, onda će ih Bog dragi pokarat?

—Zašto ih ne pokara odmah sad?!...

—Možda kad se smrači?...

I tako smo ja i moj amidža gledali kroz prozor, njegov prozor, zurili oba prema Kleku i čavrljali bez kraja i konca...

Vani se već spuštala ranjena, izrešetana nabojima, proljetna večer. S Glavice su zviždale kugle, parale nebo i ostavljale za sobom debele svijetle masnice; tu i tamo je grunuo podikoji top.

—Eee, sad se je malo smrklo, pa bi i mi mogli u Vrbicu... Sjedi ti ovdekarce, a ja ću polako zraknit malo napolje, pa ćemo mi unda kradom iz kuće.

Ne bi dugo i amidža se vrati.

—Ima l' koga, amidža?

—Ni žive duše. Sad ćemo mi, ali dobro pazi, jer ako nas oni samo mraknu, ode glava... i tvoja i moja.

Ja sam se počeo plašiti i šutke sam gledao amidžu, a on me pomilova pa će mi, onako toplo, očinski:

—Ma, nemoj se ti bojat, dok je tvog amidže. Ne, ne da tebe amidža, ne da nikome... Eto, pucajte kolko vam duša želi... Pucajte! Ne dam ja svog Jozana, ne dam, ne dam, ne dam, pa ne dam. Njih će amidža šljakom, samo nek se prikuče... Evo, vako će njih amidža... vako: bum, bum, bum...

Amidžin štap je zviždao zrakom, ja ga pratio očima i počeo se smijati od dragosti, kako će njih amidža... samo ako se prikuče... samo ako dirnu njegovog Jozu.

—Amidža, ja ne ću ić u Vrbicu...

—Ma, jami, bolan, a zašto neš?

—Ja ću, amidža, bit s tobom ovde.

—Iiiii... i amidža mora ić... A partizani?...

—A zašto ti onda nisi išo u Vrbicu s nama?

—Zašto?... —zamisli se amidža i pogladi me po glavi. — Pa, moj sinko, ja sam narasto i sad se moram brinut. Ne, ne mogu ja sve ovo ostavit, vako, na meraji, svijetu da raznosi... A šta bi reko tvoj ćaća, pa amidža ti Anto i Jozo, kad se vrate?... Eto, znali smo mi: ...ostavili Pranju s dicom i kućom, a on ko kaka drtešina, pa biž u Vrbicu. Eto, zato sam ja osto ...a i ti kad narasteš, osta' ćeš kod kuće i brinu' ćeš se, ko i amidža ti, i za mal, i za dicu, i za njive, i sve...

—A ti si reko, da ću ja bit sudac...

—O, jaaaa, jabome!... Sudac, i to kaki sudac... Eeee... sad ćemo mi, sve polako, od kuće do kuće, pa kad stignemo Barabinoj kući, unda priko brda, pa oni nek pucaju kolko oće — izloži amidža svoj plan i povede me za ruku.

I tako, sve po amidžinom planu, dospjesmo mi i do Barabine kuće i uprav kad bijasmo pred kućom, odnekle doleti šrapnela i zviznu baš pokraj nas.

—Lezi! — trže me amidža, i baci se na zemlju skupa sa mnom.

Opet je nastala tišina, ali ja i amidža: ležimo li, ležimo — ni makac.

—Vidiš, djete, moglo nas je... Ne daj Bože!

—Je l' to bila bumba, amidža?

—Ja! Oni hrsuzi!... — i podiže malo glavu. — Nema nikoga. Sad ćemo mi sve ko puževi i polako ko baje tamo do brvana, pa smo unda u zaklonu, a u Barabinu kuću, nek oni gruvaju kolko im duša oće.

Mi otpuzali, i kad bijasmo iza brvana, amidža se junački uspravi pa polako s koraka na korak, privuče se drugom uglu kuće i zvirnu naokolo da se uvjeri da nema nikoga; a ja sam još uvijek čučao, prevrljio se uz brvna kao krpo, kad se prilijepi uz bukov list. Drhtao sam od straha.

—A sad uz brig kolko nas noge nose — reče amidža, vraćajući se prema meni. — I tamo iza briga su ti namah Lovrića kuće...

—Moreš li ti, amidža?...

—Ma, more, bolan, amidža... more ko tica. Ajde ti. Leti!...

Stari Lovrić se prekrstio i uprav razvezao svoju glasnu večernju molitvu, kad mi banusmo na vrata i u taj par svi stadoše, pogledaše u nas, a nezavršena... sveta Marijo, majko Božija... se ukoči na usnama moje majke i ona poleti k meni, zagrli me i poče ljubiti...

—Moje drago djete... opet mi došlo, živo i zdravo! Fala ti Gospe! Fala ti sveti Antune!... Fala ti, divere, di čuo i nečuo!...

Pranjo skide šubaru i zajedno sa štapom obisi o čiviluk; prihvati ponuđeni mu stočić, otpuhnu i ponosno ošinu očima sve oko sebe.

—Ma, Pranjo, bolan, di si ga našo?

—Dole, u kući.

—Ma, jami bolan!

—Kad ti kažem...

Svi se okupiše oko Pranje, pa i stari Lovrić primače svoju klupicu i onako s očenašima u ruci poče ispod svojih bušmastih brkova mjerkati mog amidžu Pranju; i premda se nije s njim baš najbolje pazio zbog bukava u Groznjičavcu, ovog puta se činilo kao da mu je sve oprostio... Gledao je u nj i počeo se ko diviti njegovom junaštvu.

Amidža je uzbudljivo pričao: kako se verasmo između naboja i šrapnela, kako nas mal ne ubiše... a oni, zabezeknuti i otvorenih usta, slušali su i gutali svaku njegovu riječ, pa čak i ženskinje je ljepše gledalo Pranju, i to ono isto ženskinje, koje je mrmoljilo na njegove zapovijedi i odredbe. Ja ne tvrdim, mada je on bio jedan od velikih mojih amidža, da su njegove naredbe, što se zemlje i rada na njoj tiče, uvijek bile opravdane i logične, ali ovog puta je sve bilo drugačije. Osim nas djece, Pranjo je bio jedina muška glava u obitelji i zato su, eto, sve oči bile uprte u nj.

Za mog ćaću i amidžu Antu se nije znalo: jedno vrijeme su držali stražu na Adrovcu; amidžu Jozu su odveli partizani, a sin Pero mu bi u logoru. Amidža Marko, najmlađi moj amidža, bio je već mrtav. Kada je izbio rat, on je bacio motiku na sred Ivešića Njive, uzeo pušku i otišao s vojskom; bio je prvi dobrovoljac u selu, i kažu, da je junački i hrabro poginuo — raznijela ga šrapnela.

—Eeevo ćemo još priigovoooriiti peet Čiinaššaaa, peeet Zdravo Marijaaa i peet puta Slava Ocu sveetoom Franii, na čaaast sveti njegovi raaana, da nas sveeeti Frano zakloni i čuuva u daane ovee pogiibeljne... nastavio je stari Lovrić svoju molitvu, zvonkim i težačkim glasom.

—Sveeeta Marijo Maaajjko Božjjaa... šumilo je dolinom s onu stranu Adrovca.

A na svom stočiću, zakunjao je moj umorni amidža Pranjo.

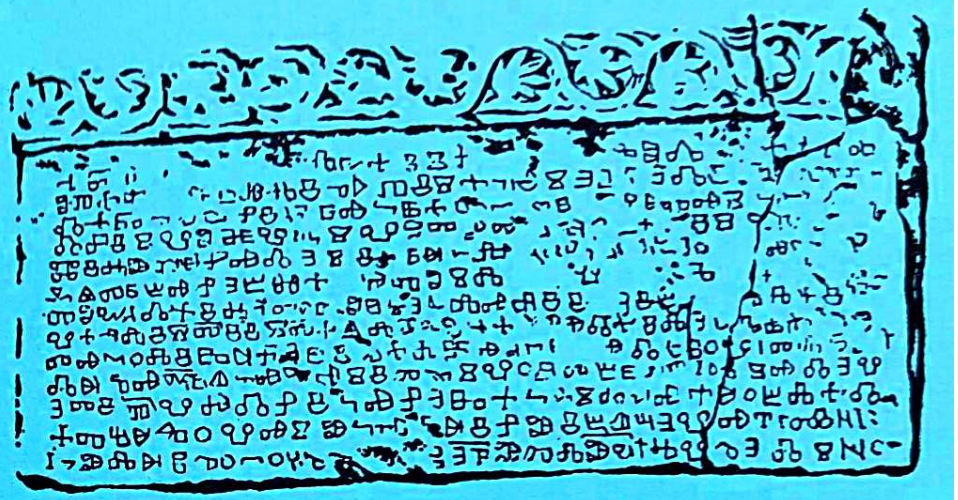

BAŠĆANSKA PLOČA

† 1100. U ime Otca i Sina i Svetoga Duha. Ja opat Držiha pisah ovo o ledini, koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Svetoj Luciji; i svjedok (ili svjedoci) mi župan (Desi?ra) Desila Krbavi, ... (župan) u Luci Pribinega (ili Prvaneg); ovaj posla Vitoslava na otok, da tko to poreče, neka ga prokune Bog i blažena Roditeljnica (t.j. Bogorodica) i 4 evandelista i sveta Lucija, amen; da tko ovdje živi moli za njih Boga — Ja opat Dobrovit sazidah ovu crkvu sa svoje devetero braće (t.j. redovnika) u dane kneza Koznata (Kuzme), koji je vladao svom krajinom. A bijaše u te dane (sveti) Mikula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.

Hrvatski dvor i romansko svećenstvo služilo se latinskim bogoslužjem dok se staroslovenski obred širio u hrvatskim selima. Žarište glagoljaštva bio je otok Krk. Tu je, u sv. Luciji kod Baške, o.g. 1100. zapisana u kamen ranija darovnica zemalja kralja Zvonimira samostanu benediktinaca glagoljaša: to je najstariji spomenik hrvatskog jezika

PAPA GRGUR VII. I KRALJ DMITAR ZVONIMIR

DEVETSTOGODIŠNJICA JEDNOG ZNAMENITOG SAVEZA

TIHOMIL DREZGA

U LISTOPADU 1079. poručuje iz Rima Grgur VII. knezu Vecelinu, da ne diže oružja protiv onoga «koga je apostolska vlast postavila kraljem u Dalmaciji», *quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit.* Ako ne posluša, nastavlja Hildebrand, *gladium beati Petri in audaciam tuam evaginabimus,* «trgnut ćemo iz korica mač blaženog Petra protiv tvoje smjelosti». Učinak nije izostao, Vecelin se ne usudi ni maknuti. Sjećanje na Canossu (1077.) odveć je živo, ne spominjuć dodatnu stravu, koju papa uli u gromku zapovijed: *quicquid in illum ausus fueris, procul dubio te in apostolicam sedem facturum,* «štogod se protiv njega budeš usmjelio učiniti, ne sumnjaj da si to učinio i protiv Apostolske Stolice».[1]

Teško se oduprijeti utisku, što ova velebna jednadžba budi u objektivnom povjesničaru. Slavni Papa na vrhuncu svoje moći poistovjećuje svoje s hrvatskim prijestoljem! Gfrörer je naslutio *dalekosežne* motive u tolikoj pažnji, opisavši je izrazom *unsägliche Mühe.*[2]

Istina, nisu svi Hildebrandovi poticaji zadržali aktuelnost, nu to ne znači, da je proučavanje ove epizode u cijelosti isprazno. Naprotiv, odlučujuća pobuda Papinog poteza ostaje prvenstveno suvremena. Radi se o obranbenoj mreži, kojom je duhovni vođa Kršćanstva, onda nazivanog *Respublica Christiana,* bio zamislio okriliti zapadni svijet protiv neminovne pogibelji i pripremiti ga za protu-udarac. Anticipirajući modernu nauku «jakih točaka», dalekovidni je Papa uočio strateško značenje hrvatske države, njezinu neobhodnost na onom neuralgičnom graničnom sektoru. Iako začeta u tzv. mračnom Srednjem vijeku, njegova koncepcija svijetli absolutnom valjanošću još i danas. Oni koji je ne vide ili mimoilaze, čine to na svoju gorku žalost i opću europsku štetu.

[1] Erich Caspar, Gregorii VII *Registrum,* VII, 4, str. 463; Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije,* 1914, 273; Marko Kostrenčić, *Diplomatički Zbornik* kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 1967, br. 135.

[2] Aug. Gfrörer, *Byzantinische Geschichten,* Graz 1873, II, 268.

I jedno i drugo prouzročiše državnici i diplomati onom začudnom nemarnošću, kojom rješavahu teritorijalna pitanja nakon Prvog svjetskog rata. Odnoseće se klauzule u Mirovnim ugovorima iz god. 1919. pokazuju sad prezir, sad neznanje bitnih postulata praktične strategije.[3] Očekivalo bi se, da će se na Yalti krojači «trajnog mira» (ili barem ona dvojica, koji se takvima umišljahu) sjetiti zlokobnih posljedica versajskih zabluda. Naprotiv, staroj kratkovidnosti pridodan je na Yalti cinizam, začinjen izdajom.

Trebala je berlinska kriza, da zapadnjaci otvore oči. Kao nadahnuti Hildebrandovom formulom oni poručiše, ne Vecelinu nego Staljinu: štogod učiniš ondje, učinio si ovdje. Na sastanku u New Yorku, u rujnu 1950., ministri vanjskih poslova Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Francuske svečano proglasiše: «Naše će tri vlade svaki napad, dolazio taj ma otkud, na Federalnu Republiku ili na Berlin, smatrati napadom na sebe same», *as an attack upon themselves.*[4]

2.

Papa ističe, da je apostolska vlast namjestila *(constituit)* Zvonimira kraljem u Dalmaciji. Kako i kada? Početkom listopada 1075. tokom ceremonije održane u bazilici sv. Petra u Solinu; njezin razrađen i višeznačan obred djelomično je ocrtan u samoj glasovitoj krunidbenoj zavjernici, koju je tom prigodom izrekao Zvonimir.[5] Tekst prisege je dugačak, sadržaj ide u podrobnosti, čak bi djelovao tautološki, kad mu nijanse ne bi bile shvaćene; strani ga učenajci ocijeniše uzornim, jedan od njih veli, da je dotična isprava «najvažniji dokument iz doba Grgura VII».[6]

Početak i konac zakletve posvećen je specifično sv. Petru i nasljednicima, papama i legatima; njima se Kralj zavjetuje, obriče i obećava *(devoveo, spondeo et polliceor)* vjeru i vjernost, *fidem-fidelitatem.* U sredinu su ubačene neke opće temeljne vrednote, nesamo kršćanske,[7] nego značajne civilizatorne tekovine svih viših religija: *iustitiam excolam, ecclesias defendam... pauperes, viduas atque pupillos protegam... atque in omnibus, quae at rectitudinis statum congruant, Deo auctore, me equum exhibeam,* «krojit ću pravdu, crkve (hramove) ću braniti... zaštićivat ću siromahe, udovice i siročad... te ću se s pomoću Božjom pokazivat pravičnim u svemu što je s čestitošću u skladu».

Drugim riječima, Zvonimir će kraljevati «pravilno i dobro», točno onako, kako je isti Grgur VII. savjetovao norveškom kralju Olafu, među ostalim, neka štiti udovice i sirote, neka gaji pravdu. To je djelomično utjelovljenje onog lika *rex iustus,* kakav se pojavljuje u spisima iz herojskih vremena kršćanstva i patristike, kad sv. Augustin objavljuje, da bez istinske pravde nema države, *sine vera iustitia respublica non est* (De Civitate Dei, XIX, 21); onakav portret kralja pravednika, kakav se zrcali u Pseudo-Cyprianusovoj raspravi (De duodecim abusivis saeculi), gdje popis bogoljubivih čina (crkve, siročad, udovice) prethodi za četiri stoljeća odlomcima Zvonimirova zavjeta; ukratko, onakav kreposnik, kakav se

---

[3] Vidi G. M. Gathorne-Hardy, *A Short History of International Affairs,* 4 ed., 1950, 24-25.

[4] Vidi slične klauzule u predhodnim Rio Pact 1947 (art. 3), Brussels Treaty 1948 (art. 4), North Atlantic Treaty 1949 (art. 5), zatim Peace Treaty with Japan, Caracas Resolution, Manila Pact.

[5] Tradicionalno datiranje ovog obreda jest 9. listopada 1076. (Rački, Šišić, Dabinović, Prevedan), jer u latinskom tekstu listine stoji *Anno dominice incarnationis MLXXVI,* «Godine Gospodnjeg utjelovljenja 1076»; istu godinu ima i Kostrenčić u Nacrtu historije hrvatske države (Zgb, 1956., str. 143); međutim se iz Časopisa za hrvatsku poviest (Zgb, 1943.) doznaje, da je godina 1075. točnija; takvu dataciju prihvaća i Ivo Guberina, Državna politika hrvatskih vladara (Zgb, 1945.), I, 2, str. 82; isto tako Josip Nagy, Naša Domovina, (Zgb, 1943.) svezak I., str. 246; glavni zagovaratelj godine 1075. jest Miho Barada, Prilozi kronologiji hrvatske povijesti 1062-1075, (Zgb, 1957.); ali O. Dominik Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti (Rim 1963., str. 286) piše: «Sada pak, pošto smo naše bilješke sredili i potanko s Baradinom raspravom sravnili, došli smo do zaključka, da je Barada neispravno datirao papinska poslanstva iz druge polovice 11. stoljeća i tako došao do kronoloških data u hrvatskoj povijesti, koja se ne mogu prihvatiti»; dokazu, da «zgrada Baradina novog vremenoslovlja pada sama od sebe» posvećuje O. Mandić 40 stranica i zaključuje s 12 točaka neslaganja: točka 10 (str. 322) «prema Baradi», papinski poslanici Gebizon i Fulkoin okrunili su kralja Zvonimira u *listopadu 1075.*, «prema našim istraživanjima» papini poslanici, Gebizo i Fulkoin, okrunili su kralja Zvonimira u drugu nedjelju mjeseca listopada, koja je padala na *9. listopada 1076.* Unatoč tomu, mnogi se i nadalje drže Baradine «korekture»; tako Kostrenčić, koji je god. 1956. vjerovao u datum 1076, ima sada (Diplomatički Zbornik, Zgb, 1967.) opetovano (str. 139, 141) datum 1075.; njega slijedi i Tomislav Raukar (Enciklopedija Jugoslavije, svezak 8, Zgb 1971., str. 637). Nisu ni Nadu Klaić uvjerili argumenti O. Dominika Mandića; na str. 68 Izvora za hrvatsku povijest do 1526. (Zgb 1972.) ona u bilješci «ispravlja» MLXXVI sa «stvarno 1075 godina», a u Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku (Zgb 1971.) veli, na str. 388, da je «Zvonimirova krunidba održana u Solinu u jesen 1075. god.» Smatra se *hic et nunc* da zapanjen čitalac ima pravo biti upoznat s neočekivanim stavom ove inače pedantne i uglađene gospođe prema Dominiku Mandiću; polemizirajući s njime u predmetu hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina, ona umjesto kakvog sićušnog adverba rabi glomaznu frazu «bez ikakvog smisla za stvarni historijski razvitak» (str. 18, b. 25 istog djela); na str. 37 pronalazi dr. Nada Klaić, da je «tumačenje o miroljubivosti Hrvata naivno i vjerojatno posljedica svjesnog careva iskrivljivanja... Zaboravio je (Porfirogenet) da je u istoj glavi tvrdio, kako su Hrvati zamijenili avarsku vlast u Dalmaciji», a onda u bilješci 97 strijelja britkom ironijom ništa manje nego tri hrvatska profesora: «Poslije S. Sakača pokušava i D. Mandić dokazati da je papa Agaton sklopio ugovor s Hrvatima. To mišljenje preuzima i V. Markotić». Još nesmilje nije cilja, na str. 21, bilj. 38: «Hipoteza (o duvanjskom saboru) je tipična za Mandićev način rada jer je njemu stran ne samo kritički odnos prema izvorima, već on izgrađuje hipoteze na potpuno nedokazanim pretpostavkama». Ovim je džilitom pogodila preuzetna profesorica samu sebe i zaslužila sažalni uzvrat, od kojeg bi dovle bila pošteđena: nije joj bilo dosta što Agatona naziva «nekim papom»; nije osjetila koliko je, ne Porfirogenet, nego ona «zaboravila», da Hrvati nisu mogli obećati miroljubivost *prije* pobjede nad Avarima, nego, eto, sada traži od Dominika Mandića, da gradi hipoteze na dokazanim pretpostavkama! To je isto kao tražiti, da gradi hipoteze na dokazanim hipotezama. Etimologija, naime, čini pretpostavku i hipotezu sinonimima: (pred)+pod+staviti, staviti ispod, sub+ponere, hypo+tithenai.

[6] P. F. Kehr, *Zur Geschichte Wiberts von Ravenna* (Clemens III), Berlin 1921, I, 363.

[7] Universalni moral, prirodno pravo, kršćanska etika —varijante su koncepta čiji sadržaj Crkva ustanovljuje i proglašuje; vidi Salvatore Lener, S. J., *La certezza del diritto, il diritto naturale e il magistero della Chiesa Cattolica* u Civiltà Cattolica, Maggio 20, 1950.

odrazuje u srednjovjekovnoj uzrečici *rex erit qui recte faciet, qui non faciet non erit.*

Nije takvo stremljenje k idealu isključivo kršćansko. Daleko prije, perzijski Darije smatra sebe paragonom vladarskih vrlina; opisujući jednu od svojih pobjeda, on izjavljuje: «Meni je Ahuramazda pomago, jer nisam varao ni zlo činio, nego vladah u skladu s pravdom i čestitošću».[8] Herodot bilježi (Perzijski Ratovi, I), da u odgoju Perzijanca, od njegove pete do dvadesete godine, prevladavaju tri stvari, i to konj, strijela i istina. Perzijancu nije dozvoljeno ni raspravljati o onome, što je zabranjeno činiti; on upravo bjesomučno mrzi laž; zadana riječ mu je neprekršiva, svaki ugovor svet; on ne zlostavlja ni slabiće ni uboge, ni djecu ni starce. To su odbljesci iranske religije; premda poganska, ona je upadljivo odskakala od ostalih orijentalnih zdravom ćudorednošću i rijetkom plemenitošću i tako uvjetovala civilizaciju, što je prva (i dugo jedinom ostala) unijela blage običaje u vođenje ratova i velikodušnost u dokončanje istih.[9]

3.

Oktobarska krunidbena diploma sadržava pakt *sui generis.* Glavna ugovorna stranka, iako nenazočna, jest Grgur VII. Tko je on? Slično je pitanje postavio, kako Ivan Tomas pripovijeda, Dragutin Kamber njemu i Josipu Buriću u Salernu 1965. Oni ga uputiše na Seppeltovu *Pabstgeschichte.* Zanimljivo je, da profesorica Nada Klaić citira istog autora *(Povijest Hrvata* u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971.). S manje truda može hrvatski čitatelj doznati najpotrebnije, pročitavši ono što Don Lovre Katić zbio u ciglih sedam redaka *(Stopama hrvatskih narodnih vladara,* str. 110): «Svi povjesničari, i protestanti, priznaju da je papa Grgur VII. bio kremenit značaj i svet čovjek, te je spasio Crkvu, da ju ne zarobi carska samovolja, a državu opet obranio od carskog despotizma, dok je i jedno i drugo zarobilo i crkvu i državu u Bizantu. Ima povjesničara koji ga drže većim od Napoleona, jer je duhovnim sredstvima izvojevao veće pobjede, nego li Napoleon grubom silom i oružjem».

I ne znajući za ovaj pasus hrvatskog profesora, Arnold Toynbee zaključio je, nakon iscrpnog studija (A *Study* of History IV, str. 528), istim

[8] T. Walter Wallbank — Alastair M. Taylor, *Civilization Past and Present,* 4. ed., 1960, vol. I, 59 citirajući H. G. Rawlinsona, *Herodotus,* 1935; vidi podrobnije u G. Bardy, *Les Religions Non-Chrétiennes,* Paris 1949., 100, 101, 110: «La morale des Perses est dominée par le respect de la vérité et des contrats... le Perse ne connait la violence ni contre le pauvre, ni contre l'orphelin... (iz kraljevskih upisa): «J'ai marché suivant la justice et l'équité... ma volonté a été qu'aucune injustice a ne soit faite à la veuve ou à l'orphelin».

[9] U «Hrvatskom Narodu» (Buenos Aires, Rujan 1975., br. 117) objavio je A. P. (?) prekrasan lirski prikaz «U Harahvatišu», gdje citira iranskog kralja Cira, čije «riječi podsjećaju na proroka Izaiju i našega kralja Zvonimira: Bog Marduk tražio vam je pravedna kralja... pratio je s veseljem kraljeve pobožne čine i vidio njegovo pravedno srdce».

mišljenjem. «Sudeći po uzvišenosti cilja i po opsegu podviga», veli britanski povjesničar, *Gregory VII is the greatest man of action in the history of our Western society hitherto.* Med obiljem tvrdnja Toynbee iznosi, kako je Rimska Stolica najveća od zapadnih ustanova, kako je papinska *Respublica Christiana* jedinstvena među analognim udruženjima, poglavito zato, jer je točna inverzija cezaropapizma, a na tom uspjehu može se izmjeriti sva zasluga Hildebrandova postignuća; kako je pobjeda Kršćanske Republike spriječila miješanje svjetovnih vlasti u Život Crkve, kako Hildebrand nije nikad ni pomišljao uzeti rimsku carsku krunu, niti težio za teritorijalnim osvajanjima.

«Teokratsku misao je osobito zastupao Grgur VII... po njoj je Crkva kraljevstvo Božje na zemlji... ali ova njegova teokratska misao ne ide za područnim povećanjem tzv. papine države», piše Ivo Guberina *(Državna politika hrvatskih vladara,* II dio, Zagreb 1945., str. 81, 85).

4.

Rekli smo gore, da je listopadska povelja ugovor *sui generis.* Prva osebujnost zrači iz nadmoćne osobe Grgura VII. kako svjedoče nesamo navedeni autori nego i stotine drugih. A gle, njegov lik raste, kad se sjetimo kako je on sâm gledao na sebe. Običavaše se on s ponosom legitimirati kao *servus servorum Dei.* Tko spada u taj genitiv plurala? Naravno, sav puk kršćanski. A njihovi vladari? To je baš ono: nijedan od njih ne može tom statusu izbjeći. Ako je papa njihov sluga, oni su sluge Božje *a fortiori.* Zvonimir ne oklijeva to potvrditi: CUM DEO SERVIRE REGNARE SIT.

Ovom rečenicom ulazi hrvatski kralj u zaglavak svoje znamenite prisege. Rečenica počinje s naoko nedužnim prilogom *praeterea.* Hrvatski prijevodi obično daju «i», ili «osim toga», što bi se moglo opravdati, kad bi se zanemarila preciznija semantička namjera. Možda je sastavljač htio reći: ono što dosad nabrojih (sirotice i udovice, ubogi i starci), to je bilo *exempli causa;* matična pak obveza mnogo je bogatija, ona je neizbrojiva, ona je u korijenu svega, ona je «povrh svega», iznad svega, *praeterea;* prema tome stilski i jedino potpuno pokriće cjelokupne obligacione djelatnosti kršćanskog kralja leži u obećanju «služiti Bogu».

Cum Deo servire regnare sit. Lapidarno rječita propozicija, tipična za prokušan stil crkvenog latinizma. Jezično nije ni na hrvatskom manje dojmljiva, iako se njezini prevodioci ne slažu u gramatičko-logičnom poređaju. Smičiklas (I, 253): «Budući da vladati znači Bogu služiti»; Šišić (561) «Kako vladati znači koliko i služiti Bogu»; Dabinović (86) «Budući da vladati znači isto kao služiti Bogu»; Guberina (84) «Kako Bogu služiti znači isto što i kraljevati»; N. Klaić *(Izvori* za hrvatsku povijest, Zagreb, 1972., str. 69) «Budući da služiti Bogu znači isto što i kraljevati».

Kod trojice starijih povjesničara «Bogu služiti», *Deo servire,* stoji u predikatu, dok je kod dvoje mlađih «kraljevati», *regnare,* smješten u predikat. Šta je pravilnije? Jedno od bitnih otkrića formalne logike uči, da *in propositione affirmativa praedicatum habet maiorem extensionem quam*

subiectum (Hugo Viglino, Logica, Romae 1941.). Dakle, u priroku ima mjesta i za druge podmete. Orao je ptica, ali nije jedina. Tako i ovdje: vladanjem,kraljevanjem, služi se Bogu, ali se to radi i raznim inim djelatnostima. Prema tome, prva tri prijevoda su prihvatljivija.

Prigovorit će se, čemu te tančine? Gdjegod se predikat nalazio, dolazi se na isto. Odgovor: na krivom mjestu poenta otupljuje. A ta je: služiti Bogu *a ne caru*. Prigovaratelj ne popušta: kako to? Zar ste zaboravili onu *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari?* Odgovor: poduka Božanskog Savjetnika jest sveta, nu ona je bila upućena podanicima a ne vladarima. I gle, ovi potonji izvedoše iz toga, da oni nisu podložni nikome i ničemu, a njima je čak i Crkva podčinjena. *Praeter opinionem et iussum imperatoris nihil in Ecclesia fieri debet* (Justinijan). To je bio prvi korak u stramputicu, kojom i danas lutaju vladari i vlade.

Nije sugovornik, naš čitalac, još uvjeren; on i nadalje mrmlja: sve je to pusta pedanterija, bez korisnog smisla. Zato se on umoljava, da bude dobrostiv i da utroši ovdje samo mrvu one strpljivosti kakvu mi svi ulažemo, dok čitamo nesamo beskorisne nego ravno štetne besmislice. «Politika koju je vodio Zvonimir bila je fatalna za hrvatsku državu... jer je podložio hrvatsku državu papi i papinskom Rimu, koji je bio trajno neprijateljski raspoložen prema Slavenima, a prema Hrvatima napose... (bio je papin interes) da potpuno podjarmi Hrvate ili da ih uništi u zemlji koju su naselili» (Dr. Marko Kostrenčić, Nacrt historije hrvatske države, Zagreb 1956., 142-43).

Ovo je rijedak primjer *suppressio veri,* ugušenja istine. Imao je Grgur VII. pametnijeg i zamašnijeg posla, nego li proganjati Hrvate i podjarmljivati njihova kralja. Silnijeg moćnika poduzeo se on upokoriti, ali ne radi njegove osobe, nego radi njegovih zabluda. U tom je slijedio sv. Augustina, koji je suzbijajući Pelagija, izjavio *non personarum sed perversitarum fator me esse inimicum.* Pripisivati zatim Papi, kako to čini Kostrenčić, neko uporno i posebno neprijateljstvo prema Hrvatima, s krivičnom namisli, *mente rea,* uništenja, gdje Grgur VII. ispada kao neki Drakula, opsjednut genocidom, ne doliči se članu jednog kruga, u kojemu je otmjenost imperativ staleža. Kao što je *aristeia* neobhodna statusu Homerovih junaka, tako bez suzdržljivog dostojanstva nema aristokracije toge, bilo sudske, bilo odvjetničke, a najmanje pak akademske, kakva je s Platonom i njegovom družbom prva stupila na pozornicu uljudbe. Gledajte s kolikom taktičnom obazrivošću profesori, od grčkih do francuskih besmrtnika, izbjegavaju porugu i poniženje svojih vlastitih zemalja. A ne će ni Tukidid ni Tacit dozivat u čitaoca asocijaciju nečistih zbivanja, kojima kao suvremenici prisustvovahu, s prošlom događajnicom neokaljene čistoće.

A to je baš profesor Kostrenčić počinio u gornjem citatu. On je strahote, koje kod Bleiburga započeše krvi žedni i zbiljski drakuloidi, i genocidij, koji bezumni dželati nastaviše nad hrvatskim narodom, projicirao u jedanaesto stoljeće, i umjesto virtuelnog krivca, optužio nedužnika.

Piše uz to profesor Kostrenčić, da je Zvonimir «podložio hrvatsku državu papi i papinskom Rimu». Njemu sučelice stoji cjelokupna europska historiografija, ne isključiv ni hrvatsku, koja nije, doduše, uvijek

suglasna, kad se radi o ostalim komponentama Hildebrandova značaja i djela, ali koja u ovom specifičnom pitanju jednodušno tvrdi baš obratno. Autentična svrha Grgura VII. nije bila staviti državu pod jaram Crkve, nego izvesti Crkvu iz ropstva državnog. «Grgur VII. bijaše odlučio osloboditi pontifikat od carskog autoriteta» (Ranke).

Bio bi *naš* povjesničar prištedio sebi gornju nepromišljenu interpretaciju odnosa hrvatsko-papinskoga, da je pravovremeno prodorno proučio ispravu, kojoj je on sâm jedanaest godina kasnije, kao urednik divnom savješnošću pripremljenog Diplomatičkog Zbornika (str. 139, br. 109), dodao promišljeno (i poznato) uvodno[10] tumačenje riječima «Kralj Dmitar Zvonimir prigodom krunisanja u crkvi sv. Petra u Solinu obećaje vjernost papi Grguru VII.» Zar se obećava vjernost nekome, koji te mrzi, i zar bi ikakav kroatofob odobrio hrvatsku krunidbu?[11]

5.

Cum Deo servire regnare sit. Kao putokaz svijetli ova izreka, izrečena povodom najveličajnijeg hrvatskog obreda; ona je ključ gorde transakcije, obavljene na prekretnici europske, crkvene i hrvatske povijesti. Kako je postala? Tko sastavlja, tko diktira, tko piše ovakve isprave?

Kaže O. Dominik Mandić, da je «Za vrijeme krunidbe kralj Zvonimir izdao tri povelje, koje su se odnosile na Sv. Stolicu i njegov odnos prema papi Grguru VII... te su isprave bile napisane prema želji i traženju papinskih poslanika Gebiza i Fulkoina» *(Rasprave i prilozi iz stare*

[10] Dominik Mandić, n. d. 309, opširno tumači, kako je, prepisujući Zvonimirove povelje između 1083. i 1088. neki crkovnjak «svima stavio na čelo svoj kratki uvod... Taj prijepis u cijelosti unio je između 1086. i 1088. u svoju zbirku kanona prvi sabirač crkvenih zakona, kardinal Deusdedit, skrativši samo nešto uvodne riječi prvoga prepisivača». Šteta je što Marko Kostrenčić nije uzeo u obzir ovako navedene godine i rekao zašto one ne mijenjaju njegovu kronološku poziciju (vidi bilj. 5); njemu je (Dipl. Zbornik, 139) odlučni autoritet H. Grotenfend, Taschenbuch der Zeitrechnung, 1910, po kojemu se «rimska indikcija počela upotrebljavati u papinskoj kancelariji tek god. 1087»; očito je, da to ne isključuje Mandićev izvještaj.

[11] Nije Zvonimirovo obećanje vjernosti bilo iskreno, «è impossibile che fosse sincero», mudro zaključuje prof. Giovanni Soranzo u članku «Gregorio VII e gli stati vassalli della Chiesa» (Aevum, gennaio-giugno 1949, 152). Zašto? Zato, jer je hrvatski kralj trebao zaštitu snažnih «rimskih krila» protiv možebitnih tražbina nekih susjeda; istina je, međutim, da je baš papa trebao pouzdane prijatelje protiv nepouzdanih vladara na jugoistočnom sektoru: srpski i madžarski kralj rado prelaze na stranu Antipape (Kehr, n. d. 362). A zatim: zar nije snebivljivo slušati prigovor dvoličnosti od onih s onu stranu Jadrana? Nije uvijek. Slušajmo šta kaže dužd Dandolo francuskim vojvodama, dok ovi god. 1202. oklijevaju navaliti na hrvatski Zadar: «Zadrani su buntovnici, što su primili na se krst, to je samo himba» (Smičiklas I, 330). Nadalje, nema autora, koji bi Zvonimiru u ovoj stvari prigovorio neiskrenost; baš obratno, ističe se katkad njegova pretjerana privrženost Grguru VII. Profesor H. Eterović (*Croatia,* 1964, I, 215) govori o kraljevoj «overzealous loyalty to his oath». Zašto je, dakle, prof. Soranzo smatrao potrebnim nabrčkati ovu sasvim nepotrebnu objedu protiv Hrvata? Možda zato, što su mu smetale one dvije riječi «hinbeni saveznik», na početku diplomatske note napisane u Zagrebu nekoliko godina prije njegova članka?

hrvatske povijesti, Rim 1963., str. 309, 311). Dr. J. Nagy piše «S kraljem Dmitrom Zvonimirom dolazi među hrvatske javne isprave jedna nova vrst... njegova je isprava u isto doba i zavjernica i krunidbena isprava svoje vrsti» (Hrvatske isprave iz dobe narodne dinastije u Zborniku Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva, Zagreb 1925., str. 319). Nešto dalje isti učenjak raspravlja o kraljevskoj kancelariji i navodi, da je Zvonimirovim kancelarom bio pop Teodor, ali ne tvrdi, da je on sastavljao kombiniranu povelju. U predgovoru gore citiranog Diplomatičkog Zbornika stoji, «da je hrvatska dvorska kancelarija, makar osnovana po franačkom uzoru, bila nerazvijena te je, prema tome, i tekst isprave ovisio o spremi i vještini sastavljača, kao i stupnju njegova poznavanja latinskog jezika».

Sve to dozvoljava pretpostavku, da oktobarska diploma nije hrvatski sastavak u cijelosti, poglavito ne u stožernim stavkama. Glavni je posao morao biti učinjen u kancelariji Rimske kurije, gdje su uobičajeni izrazi i rutinski dijelovi bili dopunjeni i prilagođeni predviđenoj ceremoniji s ulomcima *ad hoc*. Nu ni stara šablona, ni dana okolnost ne daju tenoru onaj život, koji izbija iz očevidne prisutnosti Hildebrandovih koncepcija. Jedna od tih je žarišna misao povelje: «vladati znači Bogu služiti».

Samonikla i baš tako oblikovana u glavi Grgura VII? Kao prvi odgovor, pogledajmo šta kaže njemački stručnjak: «sistem i plan Grgura VII. ima svoje korijenje u prošlosti».[12] Začetak, prvo nadahnuće, za epohalnu definiciju moglo bi se pronaći u neiscrpivom rudniku Augustinove mudrosti. Izvedeno je, dakle, jasno, veli hiponski učitelj, «da je služiti Bogu probitačno za svakog», edoctum est *Deo ut serviatur utile esse omnibus* (De Civitate Dei, XIX, 21). Da identičnost nije slučajna dokazom je to, što je Grgur VII. rabio istu direktivu i drugim zgodama. Tako danskog kralja Swena opominje, nek nastoji kormilom države ravnati prema Božjem zakonu, *monemus te ut regni gubernacula secundum Deum administrare studeas* (Šišić, Priručnik, 262).

6.

Od pobjeda, što ih je Grgur VII. izvojštio u borbi za ostvarenje svojih koncepcija, nije najmanja ona, koja je dovela do ukidanja cezaropapizma. Njezine dalekosežne posljedice nisu bile odmah vidljive, nisu kasnije bile od svih iskorišćene, nisu uvijek bile teoretski shvaćene, a gdjegdje (kao što je to slučaj kod naših istraživača) rijetko ili nikako zapažene. Time je ponešto osiromašena slika hrvatske države u onoj eri, iako su oni u svojoj rodoljubnoj egzaltaciji (fierté patriotique) mislili, da je uljepšavaju. Dotičući se pitanja, da li je Hrvatska Zvonimirom krunidbom postala papinim vazalom, Dabinović (str. 88) naginje negaciji: između normanaskog i hrvatskog slučaja «postojala je značajna razlika, kako je to primijetio Nikola Tomašić u svojim Temeljima... država Vilima Osvajača bila je

[12] A. Fr. Gfrörer, *Pabst Gregorius VII und sein Zeitalter*, Freiburg 1859, II, 3, 433.

posve nova državna tvorevina... u slučaju Dmitra Zvonimira stvar je drugačija. Hrvatska je država postojala prije njega već nekoliko stoljeća».

Jest, stvar je drukčija, ali u sasvim suprotnom smislu. Nije hrvatska država zauzimala viši stupanj nezavisnosti radi toga, jer je bila stara država, nego je taj stepen stekla baš stoga, što je pokidala *stare* lance, bilo fiktivne od istočnog, bilo stvarne od zapadnog cara. Ono su bili okovi pravno-politički, a ovo s Papom su veze, ne svjetovne nego duhovne. «Kao što ostala plemenita kraljevstva, tako i tvoje» —piše Grgur VII. madžarskom Gejzi— «mora biti slobodno i ne podvrći se nijednom tuđem kralju, osim Svetoj Materi Crkvi», *quae subiectos non habet ut servos, sed ut filios suscipit universos*, «koja svoje podanike ne drži kao sluge, nego ih sve kao jednake sinove prima».

7.

U odlomku 3. ove rasprave bio je govor o pohvalama, kojima je glasoviti Arnold Toynbee obasuo sredovječnu Kršćansku Republiku. Glavna njezina odlika proistekla je iz nadmoći duhovne nad svjetovnom vlasti, što je, doduše, dalo novo jedinstvo, ali takovo koje mladenačkom Zapadnom Društvu nije poricalo onu gibku slobodu, kakva je bila neobhodna za razvoj ničućih državica; *uniformity* (jednolikost), s jedne strane, a s druge *diversity* (raznolikost). Postignut sustav, ili bolje ustav, nije izazivao neprijateljstvo članova nego njihovo povjerenje. *Respublica Christiana* izvršila je ustvari «an exact inversion of the Caesaro-Papal régime» podvig, koji pokazuje svu veličinu Grgura VII.

Slični glasovi Toynbee-eva poimanja razasuti su po cijeloj njegovoj monumentalnoj *Study of History*, a u *Reconsiderations* još pozitivniji za ulogu religije, javno priznavajući svoje prijašnje kolebanje i pristajući sada uz Dawsonov pravilniji stav. U petoj knjizi, pri koncu poglavlja o raspadu civilizacija *(Desintegration of Civilizations)* među podvarijantama odsjeka «šizma u duši», on se osvrće na formulu *cuius regio illius religio*, zadnju manifestaciju onog kobnog načela, ciničkog i nakaznog (kako ga mjestimice naziva), koje je dozvolilo obnovu političkog patronata nad spiritualnom sferom, zamka i obmana *(snare and delusion)* u rukama novih cezaropapista. Time je proigrana Hildebrandova toliko izgledna koncepcija, a rađajuća se međunarodno-pravna zajednica prije dozrelosti pokopana.

Nije Toynbee jedini u takvom nostalgičnom gledanju. «Cezaropapizam je izraz, koji se prvenstveno rabi za odnose između Crkve i države u bizantinskom carstvu, gdje se Crkva razvijala u neku vrst državnog ministarstva, pod nadzorom vlade, a zatim je ta riječ značila svakojaku podčinjenost crkvene pod građansku vlast; u Istočnoj Crkvi utjecaj cezaropapizma traje sve do naših dana »(A Catholic Dictionary, ed. Donald Attwater, 3 ed., 1958.). *Ubi Caesar ibi Ecclesia.*

Isti Rječnik prevodi *cuius regio eius religio* kao «neka religija svake države slijedi onu svoga Kneza»; Toynbee ima «vladar određuje religiju». Mi bismo rekli: «čije područje toga i vjera», ili «tko zemljom zavlada,

taj i vjerom vlada». Poslije prijevoda daje spomenuti Rječnik ovaj komentar: «Ovo Erastovo načelo, zvano *ius reformandi*, bilo je njemačkim protestantskim knezovima privremeno dopušteno Mirom u Augsburgu (1555.), a onda —unatoč Papinom prosvjedu— potvrđeno Westfalskim mirom (1648.)». Bio je to Erastus (Thomas Lieber), protestantski teolog, koji naučavaše, da je Crkva podređena državi; erastianizam je sasvim protivan katoličkom učenju, od njega je često patila bizantinska Crkva, kao što i engleska povremeno.

8.

Bilo je potrebno ustanoviti, kada je i zašto cezaropapizam zadobio međunarodnu sankciju, eda se u neslaganju, kojem se niti u nauci ne vidi svršetka, pruži hrvatskom čitaocu ono gradivo za studij njegove međunarodno-pravne povijesti, koje ne će njegovo racionalno stanovište izložiti prigovoru emocionalne predrasude. Radi se, ni više ni manje, nego o postanku međunarodnog prava.

S jedne strane, slijedbenici Westfalske škole tvrde, da međunarodno pravo nije moglo obstojati prije Reformacije, jer da u barbarskom katoličkoj sredini Srednjega vijeka, «nel barbarico mondo cattolico medioevale», nije bilo mjesta za slobodnu akciju ni pojedinca ni naroda. Protiv te teze, zastupane po Marc Boegneru u tečaju god. 1925. na Haškoj Akademiji međunarodnoga prava, ustaje Giorgio Balladore Pallieri u uvodu k ACTA PONTIFICIA IURIS GENTIUM usque ad annum MCCCIV (Milano 1946.), gdje uvjerljivo obara citiranu talijansku rečenicu.

S druge strane, svi oni, za koje je *cuius regio eius religio,* ustoličen Westfalskim mirom, značio novu i najpogubniju fazu cezaropapizma, složiše se u pravorijeku, da je to «baš najbestidnije nijekanje međunarodnoga prava». Zašto? Zato, jer je prva *sine qua non* toga prava zajedničnost temeljnih moralnih i juridičkih pojmova (B. Pallieri), a takvu je u cezarističkom sustavu nemoguće zajamčiti. Predmetom su podsmjeha svi oni (a broj im ne jenjava), koji sebe, svoje istomišljenike i neuki svijet obmanjuju nekom ružičastom vizijom sedamnaestog stoljeća, gdje bi svjetlost razuma (po prvi put u povijesti!) nadjačala tamu teologije i time unijela red i realnost u međunarodne odnose, prvu povoljnu klimu za uzrast međunarodnoga prava. Istina je pak to, da su poslije podmuklog i nedosljednog Tridestgodišnjeg rata (prema kojemu je onaj stogodišnji, premda ne manje krvav i glup, bila provincijska kavga) proklijale u srcu Europe —zahvaljujući otrovu «totalnog suvereniteta»— državice kao gljive poslije kiše. I to otrovne. U njima je svaki vladarčić vodio svoju kneževinu, vojvodinu ili grofoviju pravcem vlastite svjetiljke, kojih je neskladna ukupnost oduzela organizmu Zapadnog Kršćanstva i zadnji izgled toliko očekivanog sređivanja. «Kao što se ne možemo pouzdati u vladara s neograničenom vlašću, dok autaritativno djeluje unutar svoje vlastite države, tako ne možemo očekivati od njega da djeluje razumno na polju međunarodnome» (Rousseau, Etat de guerre et Projet de paix perpétuelle, ed. 1920., 62).

9.

Zastupnici Westfalske teze propovijedaju *ad nauseam,* da se uspješni prodor međunarodnoga prava na europsku pozornicu ima zahvaliti izbavljenju iz teološkog ropstva, sekularizaciji, izbacivanju vjere iz prava, zapravo jednoj konceptualnoj revoluciji, koja se sastoji u tome, da je naravno pravo (za koje nikakve sumnje nema, da je glavnim iskonskim temeljem međunarodnog prava) pronađeno autonomnim. To otkriće, da je objavio Hugo Grotius u Prolegomeni (§ 11) svog djela *De jure belli ac pacis* (1625.), zapisavši, da bi naravno pravo (ius naturale, droit naturel, Naturrecht) bilo ono, što jest «čak i onda, da nema Boga, *«etiamsi daremus non esse Deum.* Istina, Grotius se u ovu hipotezu požurio umetnuti *quod sine summo sceleri dari nequit,* «što se bez najgroznijeg grijeha ni predpostaviti ne može». Ustvari je hulni pokajnik još povećao svoj grijeh, kao što se događa svima, koji pokušavaju opravdati rđavu riječ. Jer on je time rekao ovo: strašan je zločin pretpostaviti neobstojnost Boga, ali Ga mi za naravno pravo ne trebamo.[13]

10.

Uz prvi uvjet, jedan jedini zajednički moralno-pravni kodeks (vidi odl. 8), drugi, bez kojeg nema međunarodnoga prava, jest množina pripadnika međunarodno-pravne zajednice. Nije nikakvo društvo ono, koje bi imalo više od jednog identičnog statuta, niti se ikakvo društvo može sastojati samo od jednog člana. Osvrćući se na Boegnerov prigovor, Balladore Pallieri odvraća rječitim pitanjem: zar je u doba katoličke Europe, onda, dok se stvarala zajednica među državama, manjkao temeljni preduvjet, množina nezavisnih država? «Ne è mancato il fondamentale presupposto, una pluralità di stati indipendenti»? (N. mj. str. XVIII).

Na istom mjestu Giulio Vismara (str. XXXII) nagađa, da se prvi znaci takve zajednice opažaju oko godine 1000., «intorno al Mille». Mnogi drugi također, poznatiji od dvojice citiranih, kao Carlton J. Hayes,

[13] Oh ne, gospodin Grotius, dovikuje mu Dostojevski 255 godina kasnije: Bog je i te kako potreban, nesamo za vaše prirodno pravo, nego i za naš opći ljudski moral. To je temeljna tema *Braće Karamazova.* U tom čudovišnom djelu, formalno romanu a ustvari tragediji, eksperimentira pisac s takvim specimenima ljudskog roda, koji žive i djeluju pod zastavom totalnog ateizma. U nju je nadčovjek Ivan Karamazov urezao lozinku «sve je dozvoljeno», jer kako nema Boga, tako nema ni ćudorednog zakona. Kao mračnom prijetnjom lebdeći oblak odvija se u poglavlju «Uz konjak» (nije bez značenja, da sablazna pitanja postavlja dobrano pijan stari Karamazov) sudbonosni dijalog: «Ivan, govori, jest Bog ili njet?»; Ivan se nešto smješka. «A vse-taki govori: jest Bog ili njet? Toljko serjezno!»; Ivan odgovara: «Njet, njetu Boga»... Fjodor: «Ivan? V posljednij raz i rešiteljno: jest Bog ili njet?»; Ivan: «I v posljednjij raz njet». Eksperiment, kakav je Dostojevski izvršio u svojoj mašti, dao je ovaj ishod: Fjodor Karamazov je umoren, Dimitrij svršio na robiju, Smerdjakov se objesio, Ivan poludio. Još jednom, međutim, zbilja zna biti groznijom od fantazije. «Vse pozvoljeno» zakliktaše boljševici i onda se upriješe dokazivati da Boga nema dokazom takvim, kakvog nikakav pjesnik nije u stanju zamisliti, nikakav povjesničar zabilježiti, nikakav logičar ponuditi.

a osobito onaj što zamahom i obujmom opusa stoji uz bok Toynbeeu, ne škrtare veličanjem spomenute ere. Piše Gonzague de Reynold, da su XI., XII. i XIII. stoljeće «le plus haut point de la civilisation chrétienne».[14] A Henry Bamford Parkes, u tragu za epohama, u kojima su velike vrednote ljudskog roda bile utvrđene, veli: «U čitavom rasponu ljudskog razvoja kreativnost je bila više iznimka nego pravilo... ustvari u toku zadnjih deset tisuća godina samo su četiri veće epohe bile epohe stvaralaštva... četvrta je ona čiji početak pada unatrag osam ili devet stotina godina, a obuhvaćala je jedino Zapadnu Europu».[15] To je baš jedanaesto stoljeće, stoljeće Grgura VII.

Prethodno stoljeće bilo je stoljeće bure i oluje, u historiografiji poznato kao «siècle de fer». U eri, koja je započela rastapanjem karolinškog carstva, kršćanski svijet, *Orbis Romanus,* razdiran razmiricima i nasiljem, grabežom i ratovanjem, korupcijom i zloporabama, nalazio se u tako očajnom stanju, da je njegovo razorenje izgledalo neminovno; u općoj razuzdanosti prednjačili su nesamo svjetovni vladajući slojevi nego i viši kler. Sliku klerikalnog moralnog truleža dao je Pietro Damiani u sablažnjivim stranicama svog *Liber Gomorrhianus* (Knjiga o Gomori).

Prirodno je, da je Damiania njegovo životno poslanje, obnova ćudorednosti, vezalo uz Grgura VII. Aluzija na Gomoru vodi onoga, koji danas razmišlja o dvojici moralista, na jednu sitniju, doduše, ali nikako sporednu asocijaciju. Piše Karl Thieme, da se Papa nije služio «krvavim mačem nego duhovnim mačem Riječi Božje, kakvu je pisac Apokalipse čuo tutnjiti iz ustiju Krista Kralja». Na tom mjestu Otkrivenja stoji pak, da je Jahač na bijelom konju, *Verbum Dei,* survao pobijeđene u ognjeno jezero, koje gori sumporom, a ta je slika nadahnuta uništenjem Sodome i Gomore, veli komentator našeg prijevoda BIBLIJE.[16]

Hildebrandovo uvjerenje, da je on baš takav mač Riječi Božje stekao, bilo je njegovo najuspješnije oružje. Kažemo «stekao», jer to uvjerenje nije bilo plod časovite oholosti, nego je sazrijevalo kroz dvadeset godina. Encyclopaedia Britannica (izdanje 1890., volume IX, str. 176) bilježi, da je njegov otac u Saoni, Toscana, bio drvodjelac, a zvao se Bonic ili Bonizo. Ubrzo je genijalni mladić postao pratiocem i savjetnikom raznih papa; poslije smrti Leona IX. (1054.), kojim se zatvara «il secolo di ferro», ponuđen je Grguru pontifikat, što on odbija. Tek smrću Aleksandra II. (1073.) bio je on tako rekuć prisiljen primiti vakantnu tijaru.

11.

Značilo bi suziti Hildebrandovu staturu, kad bi obnova ćudorednosti bila smatrana njegovim jedinim doprinosom. Uostalom, naš je posao ovdje usmjeren skromnom pokušaju (koliko to kompetencija dozvoljava)

[14] v. seriju *La Formation de l'Europe,* vol. 7 «Le Toit Chrétien», 1957, 497.
[15] *Gods and Men:* The Origins of Western Culture, 1959, 4, 5, 479.
[16] BIBLIJA (glavni urednici Dr. J. Kaštelan-Dr. B. Duda, urednici Tabak-Pučak, Zagreb, 1968.); za citirano mjesto vidi *Otkrivenje* (preveo Dr. Lj. Rupčić), 228, 335.

istražiti, prvo, u čemu se očitovala ona veličina Grgura VII., na koju je mislio Arnold Toynbee, kad je o njem rekao, da je «najveći čovjek *akcije* u dosadašnjoj povijesti našeg Zapadnog Društva»; zatim, drugo, kako smo mi Hrvati pri tome prošli.

Suočen s priličnom pravnom anarhijom, u kom se onda Zapadno Društvo valjalo *(vinea neglecta jacebat,* kliče onodobni pjesnik u stihu posvećenom Grguru VII.), Papa je prve napore usredotočio na uspostavljanje barem početnog ustrojstva, koje bi narodima Europe dalo prve elemente do tada nepoznatog istinskog pravnog poretka.[17]

To Grgur VII. nije činio kao neki «otac međunarodnoga prava», niti se za vrijeme njegova pontifikata dotadanja *societas gentium* preobrazila u neku idealnu *societas iure gentium.* Istina, njegov *Dictatus* sadržava sankcije protiv neposlušnih nemoralnih vladara, ali corpus iuris internationalis to nije. Šta je, dakle, bitno i vidljivo obilježje te njegove toliko slavljene djelatnosti?

Ovdje se susrećemo raznovrsni nazivi: réforme Grégorienne, reconquête chretiénne, preoblikovanje, kršćanska obnova, rekristianizacija. Za svoje ciljeve Papa je, navodno, rabio feudalne oblike, među inim ustanovu vazalstva, kojom je kao nekom ogromnom mrežom pokrio skoro sveukupni kršćanski svijet; a nisu se ni najudaljeniji kneževi nećkali, baš obratno! Gfrörer daje obilne podatke o tome, kako je čak Jaroslav namjeravao izići iz istočnog sistema, odcijepiti se od Bizanta, i uključiti se u zapadni katolički sustav; kako je njegov sin Izjaslav uputio Grguru VII. svog sina s punomoćima i predlogom, čemu je Papa udovoljio i pismom od 17. travnja 1075. odgovorio: «u ime sv. Petra dao sam tvom sinu rusko kraljevstvo u leno».[18]

Iz ovog se primjera najbolje vidi, da pojam «vazalstva» ne mora imati ono popularno značenje, kakvo čak i bolji rječnici katkad daju: «odnos podanički, službinski, ropski». U feudalnom smislu vazal je Lehnsmann a ne sluga, a njegove dužnosti, prema Lehnsherru, uzvraćene su s pravom

[17] Kada i gdje je nastalo međunarodno pravo? Treba se očito prije složiti u pitanju, šta je međunarodno pravo, kakva mu je narav, koji su bitni sastojci jednog prihvatljivog koncepta. O svemu tomu literatura je ogromna, zamršenost ništa manja. Deo volente, raspravljat će se o tome prikladnom prilikom, ovdje tekar onoliko koliko se marginalno tiče predmeta. Još se do nedavna moglo čitati, da je Grotius «otac međunarodnoga prava», ali se onda pronašlo, da je Gentili bolji pravnik, Vitoria k tome još i neophodni teolog, a Suarez suptilniji metafizičar (drugo i treće se jednodušno odricalo Grotiusu, jedino mu se erudicija nije nijekala). Poslije Prvog svjetskog rata, najviše zaslugom djelatnosti novoosnovanih La Cour Permanente de Justice Internationale i Académie de Droit International (obje u Haagu), proklijaše teze i teorije studenata i profesora s Bližeg i Dalekog Istoka, svaki svojatajući i kronološki prioritet geneze i kvalitativnu nadmoć međunarodno-pravnog saobraćaja. Brzo se otkrilo, međutim, da je baš tu ležala klica konfuzije: oni naprosto poistovjetovaše međunarodne odnose (relationes) s međunarodnim pravom (Jus). Dandanas pak, nesloga nije toliko u temelnjim pojmovima, koliko u nepojmljivo hirovitom tumačenju i odgovarajućoj primjeni međunarodnog prava od strane onih koji «buržujsko» pravo uvijek prezirahu; američki se Državni Tajnik o tom izrazio eufemistički (po svom običaju): «naše se međunarodno-pravne percepcije razilaze».
[18] A. F. Gfrörer, *Pabst Gregorius VII und sein Zeitalter,* Freiburg 1859, II Band, Drittes Buch, 516.

na pomoć i zaštitu. Što se pak tiče onodobnih formula «milites sancti Petri, servitium, iuramentum fidelitatis, devotio», obveze nisu nešto novo, samo su riječi nove. Zar pokrštenje pojedinaca, kraljeva i naroda nije nametalo obveze i protu-obveze? «Eine Art Lehenschaft» veli Gfrörer (n. d. 410).

Kad je tomu tako, čemu onda Grgurova «kršćanska rekonkvista», čemu tzv. ponovno krštenje onih, koji su već kršćanima bili? Odgovor: po imenu možda, ali mnogi ne uzeše kršćanstvo ozbiljno, niti mu sadržaj prozriješe, dok drugi opet u poganstvo natrag zaglibiše. Ishod? *Vinea neglecta,* «zapušten vinograd». I sada nastupa Grgur VII., da pojedinačno u svaku zamrzlu lozu ubrizga lijek preporoda, po kojem će svatko nesamo zvati se kršćaninom, nego djelovati i ponašati se kršćanski.

Da je Papina akcija bila shvaćena kao takova, dokazom je, da su mu i njemački knezovi i njemački narod povjerovali, svakako više nego li «njemačko-rimskim carevima», u to doba od salijske dinastije, kojih je prošla samovovolja naviještala još goru tiraniju. Osim njih, pohrliše na stranu Grgura VII. i svi drugi članovi onda poznatog kršćanskog svijeta, nesamo zapadnog nego i istočnog. *Tutela et defensio,* što je Papa i obećavao i izvršavao, bila je svima zajednički mamac. I ostale germanske zemlje (Danska, Norveška, Švedska), pa latinske (Portugal, Španjolska, Sicilija), slavenske (Češka, Poljska), na istoku Kijev, Srbija, Bugarska, Armenija[19] uspostaviše vezu —na razne načine s različitim ishodom— s velikim Papom. Naravno, svi oni imali su svoje posebne interese, a nerijetko poneku mentalnu rezervaciju, nu svi bez razlike čvrsto vjerovahu, da Papin *dominium* nije politički nego moralni, a njihov *servitium,* da nije svjetovna nego duhovna obveza. Nadalje, to njihovo povjerenje respektivni povjesničari nikad ne prestadoše dokazivati najpouzdanijom pretenzijom, da je baš njihov narod uživao najpovlašteniji položaj. Sasvim je prirodno, da se taj simptom očitovao i kod hrvatskih historičara.

12.

Piše Šišić (Povijest Hrvata, str. 566): bilo bi veoma pogrešno izvoditi, da je Zvonimir postao papinski vazal u svjetovnom državopravnom značenju ove riječi... «Dmitar Zvonimir pak samo se u prvom redu priklonio doktrinama Grgura VII... On se dakle samo u duhovnom, crkvenom smislu obvezao, da će biti vjeran i poslušan sin Sv. Petra, a da time nipošto nije hrvatsku državu doveo u državopravnu odvisnost od pape... Prema tome ima se odnos između Grgura VII. i Dmitra Zvonimira shvatiti, kao neke vrste politički savez».

[19] Hofmann, «Pabst Gregor VII und der christliche Osten» u *Studi Gregoriani,* I, 169; osnivač i izdavač ovog neredovitog godišnjaka bio je preminuli G. B. Borino; podnaslov je najprije bio «per la storia di Gregorio VII e della riforma gregoriana», a onda promijenjen u «per la storia della 'Libertas Ecclesiae'. O Msgr. Borinu bit će Deo favente jednom više govora; možda će čitaočevu pažnju privući sadržaj razgovora između njega i pisca onog članka u «L'Osservatore Romano» o Hrvatima u međunarodnom sistemu Grgura Sedmoga.

Ovo i ovako pisao je Šišić god. 1925. Točno isto napisao je on god. 1917. na njemačkom (Geschichte der Kroaten, str 293): «Er hatte sich bloss im geistlichen oder kirchlichen Sinne verpflichtet... ohne dadurch das kroatische Reich in staatliche Abhängigket vom Pabste zu bringen... Das Verhältniss zwischen Gregor VII und Demetrius Zvonimir haben wir daher als eine Art politischen Bündnisses aufzufassen».

Dakle, nije hrvatski kralj bio niti vazal Pape, niti o njemu ovisan, tvrdi Šišić uporno u hrvatskom tekstu, Treća knjiga, pogl. VI, str 566. A sad pogledajmo šta kaže u istom djelu 1925., pogl. VII, str. 647-649: «Tomislav, a pogotovo Petar Krešimir IV, bijahu odlučni protivnici zdravih narodnih težnja. Njihovo je djelo konačno dovršio Dmitar Zvonimir predavši se papi kao vazal... Hrvatski su vladari predali Latinima dušu hrvatskoga naroda i tako ga najzad naveli na to da je sebe predao tuđincu».

Šta se dogodilo našem ozbiljnom učenjaku? Ne ispitujući sadržajnu istinost, zar je tolika frapantna kontradikcija u skladu s onim, što isti pisac u Uvodu istog djela s visoka osuđuje, naime «bujnu produkciju nezvanih diletanata», što pišu s «političkom tendencijom»? Ne može se čitalac oteti sumnji, da ovoliko prozirno proturječje u ciglih devedeset stranica nije počinila ista ruka i isti razum. Nažalost, jest, pero i um su isti, nu naum je drugi, naum motiviran krajnjim oportunizmom.

Nije ovo bačeno nasumnce, nije igra neke «bujne» vantekstualne mašte, nego ishod unutarnje očevidnosti (internal evidence), kakva se nameće nakon uporedbe dviju verzija. A nameće se zaista ova početna točka optužbe: zašto Šišić nije to i tako rekao već u njemačkom izdanju god. 1917? Tamo uobće nema one tvrdnje, da je protunarodno djelo dovršio Zvonimir «predavši se papi kao vazal». Znači, da je Šišić to prozreo u onom razmaku od osam godina?

Zatim: u njemačkom izdanju od god. 1917., nema ni spomena o tome, da su hrvatski vladari predali tuđincu dušu hrvatskog naroda. Što pak najžešće upada u oči jest Šišićeva nova tema, koja je potpuno odsutna u verziji 1917., a u onoj od 1925. razbuktala se u luču makro-slavizma. A od čega se rasplamsala ta slavenska lanterna? Od anti-latinskog ulja! «Zlokobni je utjecaj susjedne latinske kulture pocijepao hrvatski narod u dva odjelita tabora, u plemstvo, koje je živjelo životom uglađena Rimljanina, i u narod, koji je produžio patrijarhalnim životom slovenske zakarpatske pradomovine» (str. 647) Klimaks pak svega jest Šišićevo pisanje o dalmatinskim gradovima. Istina, nabacio je i u izdanju 1917., kako «die dalmatinischen Städte bildeten jenes stemmende Steingewicht, das den zarten Organismus des kroatischen States beschwerte und dessen kräftigere Entwicklung hinderte», ali tamo ne izlaže kako i zašto. To će nam Šišić otkriti u izdanju 1925., gdje je, između predaje Latinima duše hrvatskoga naroda i zaključka «dalmatinski primorski gradovi bijahu ona olovna pritega, koja nije dala mladom i nježnom organizmu hrvatske države da se digne i da ojača», umetnuta premisa: «Čitavo je nastojanje hrvatskih vladalaca bilo upereno na to, da se domognu pune vlasti nad šakom Latina u dalmatinskim gradovima Zadru, Trogiru i Splitu... oni su

cijenili Latine nada sve zbog njihove latinske obrazovanosti, ali Hrvatima nijesu dopuštali, da se kod njih učvrsti slovenska civilizacija, kojoj položiše blagosloveno sjeme sveta braća Ćiril i Metodije».

Čudno zaista zvuči, kad hrvatski povjesničar prigovara hrvatskim kraljevima jedanaestog stoljeća, što su više marili za latinsku nego li za slavensku izobrazbu; makar je prva zlokobna, a druga blagoslovljena; ovu potonju su posijali Ćiril i Metod, nu tko je predstavnik prve? Nekakvi Ciceron i Vergil, Seneka i Augustin! U ono doba nisu možda ni Splićani, ni Zadrani imali pri ruci tolike druge latinske uzore, nu zar su spomenuta četvorica «zlokobni»? Zar su oni štetovali drugim europskim narodima? Voltaire je god. 1771. o Ciceronovim *De Officiis* izjavio, da nitko ne će ikad više napisati išta mudrije, išta istinitije, išta korisnije; svi oni, koji u svom poslu podučavaju ljude, ili ih moralnim propisima obskrbljuju, šarlatani su, ako si umišljaju da mogu nadvisiti Cicerona. O obožavanju Vergila ne treba ni govoriti: Francuzi ga naprosto svojataju; Nijemcima je «Otac Zapada», on je Goetheov ideal; Tennyson sastavlja onu glasovitu odu «I salute thee, Mantovano», a profesor W. F. Jackson u uvodu svog prijevoda (1956.) rješava bezprizivno: «Virgil's *Aeneid* is the principal book of the Western World», te nabraja ostale pjesničke genije kao njegove učenike i dužnike, Shakespearea i Miltona također. Koliko je pak nama Hrvatima Vergil koristio, svjedoče epski velikani Gundulić i Mažuranić, a prvi i najplodniji, Marko Marulić, svestran i univerzalan kao i učitelj, polučio je još za života najžuđeniji lovorvijenac, naslov «hrvatski Vergil». A odakle je on? Iz Splita!

Iz onog Splita, za koji Šišić pronašao, da je vršio «zlokobni utjecaj» na razvoj hrvatstva. Istina, on aludira na Splićane od petsto godina unatrag, ali kakva zla kob ga navede, da tako bešćutno piše četiri stotine godina nakon Marulića o našem preslavnom Splitu?[20]

13.

Glavnim povodom za taj pogani umetak (kao i za ostale nesretne promjene) bio je kataklizam, što se na Hrvatsku survao poslije Prvog svjetskog rata. Iz neslućenih skrovišta jedva poznatog balkanskog hada provališe ale i aždaje te se cerećim žvalama baciše na pitomi hrvatski hatar. Od ljutijeh rana zacvili Domovina, ljutim filipikama zaplamti, da u njima god. 1928. izgori njezin «veliki, nepopustljivi sin». To su one

[20] «Najlirskija mjesta Luke Botića tiču se Splita grada. Uopće, kad god se on dodiruje rodnoga mjesta, njegov se pogled razneži, a iz usta zamnije kliktaj radosti i zanosa... najveća čežnja kliškog zidara jest poći u Split:

U Spljet divan, u čudo na moru,
Sve prekrasne sreće na svijetu
Sto su hude pram toj jednoj sreći?»

(Citirano iz Antun Barac, *Hrvatska Književnost*, Knjiga II., Zagreb 1960. 137).

KRISTIAN KREKOVIĆ:
HRVATSKI KRALJ DMITAR ZVONIMIR / 1075-1089.

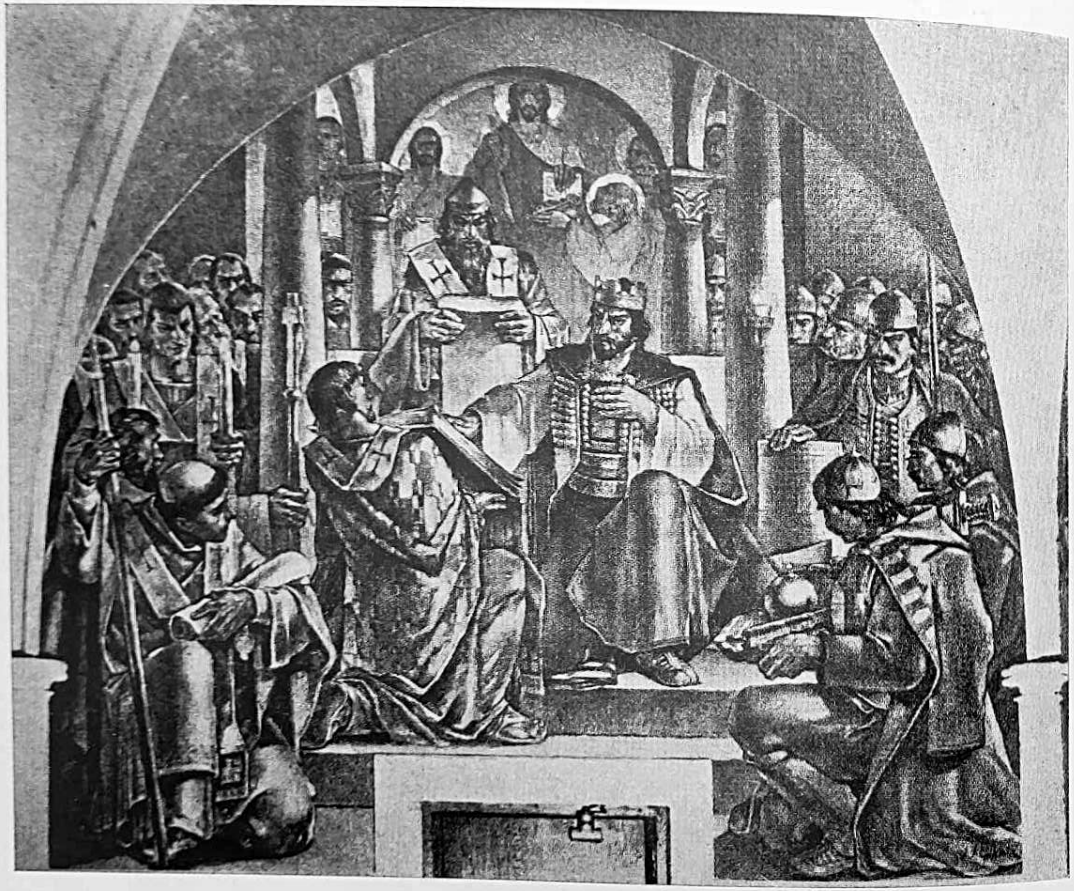

JOZO KLJAKOVIĆ:
PRISEGA HRVATSKOG KRALJA DMITRA ZVONIMIRA
(Freska u crkvi Sv. Marka u Zagrebu)

PAPA GRGUR VII. PO SVOME IZASLANIKU POTVRĐUJE DMITRU ZVONIMIRU, KNEZU HRVATSKE I DALMACIJE, KRALJEVSKI NASLOV, A OVAJ MU OBEĆAJE, DA ĆE STOLICI SVETOG PETRA DAVATI GODIŠNJI PRINOS. (Freska u Vatikanu).

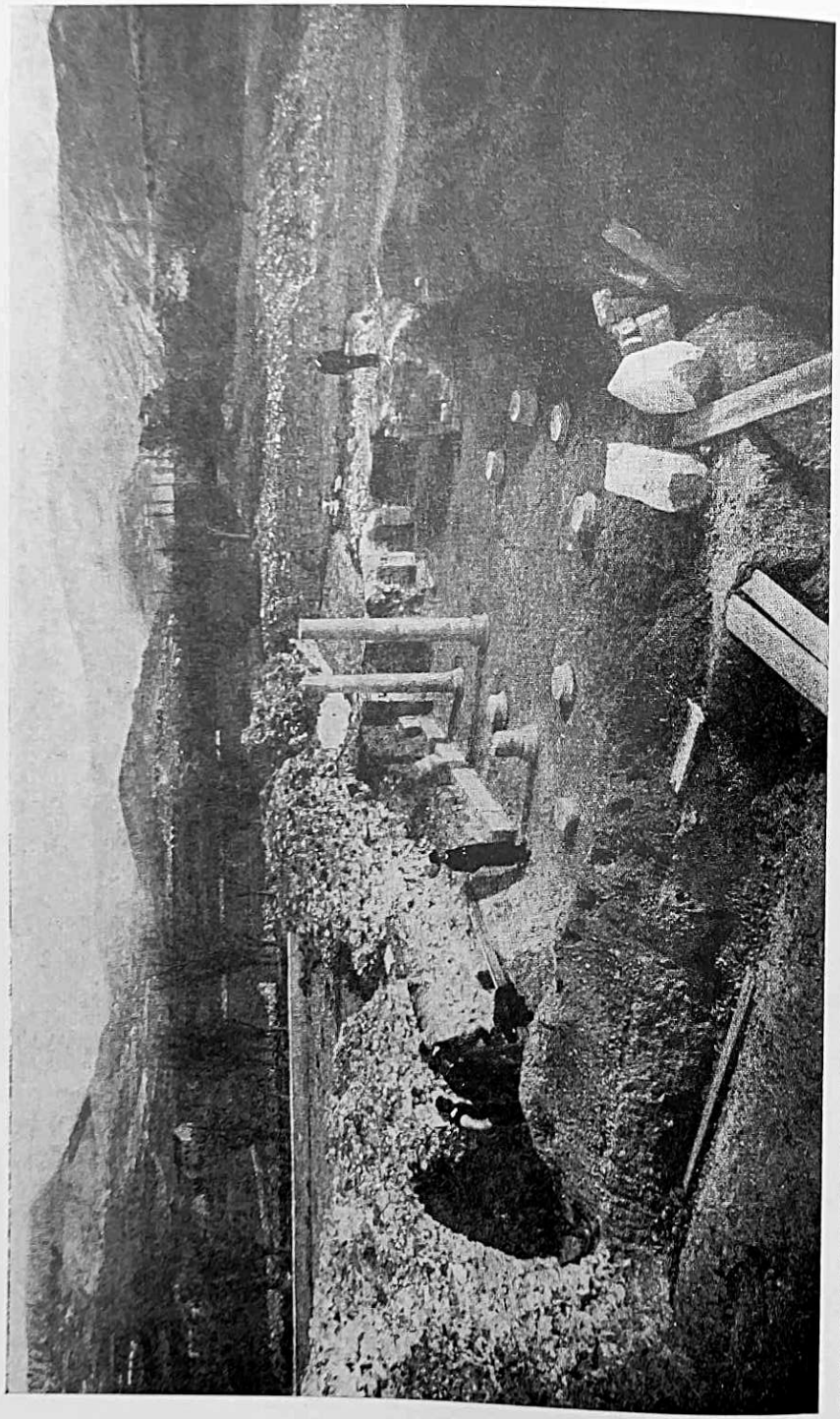

OSTACI KRUNIDBINE BAZILIKE KRALJA DMITRA ZVONIMIRA U GRADINI U SOLINU

riječi, kojima je on 1922. na šestinskom groblju otpratio Starčevića u vječnost, a kojima je i sebe prefigurirao isto tako za vječnost. Nikad pokorena, nikad podjarmljena i «vječno buntovna Hrvatska», dodao je Radić.

A kako reagira njezin najodličniji povjesničar? Ah, ti političari, zar oni čitaju povijest pravilno, i zar oni osjećaju bilo prekretnice? Eto, sinule su zrake, koje daju prošlosti nove boje, pojaviše se dimenzije što naređuju novi pravac. A taj je «prilagođivanje», *Einschaltung:* nije on više Ferdinand von Šišić, kako je negda potpisivao svoju Geschichte der Kroaten, nego Ferdo Šišić, brat Slavjanin.

Snaga učenjaka leži u samobmani, lako je samog sebe uvjeriti, nu čitaoca? Treba se diviti vještoj Šišićevoj uvijenosti, ne će on iznebuha povrijediti rodoljubnu uspomenu na hrvatske kraljeve. Počinje on sa slavospjevom, na str. 536. niže dokaze o tome, da je Petar Krešimir IV. «najslavniji hrvatski vladar»: granice hrvatske države su najšire, carski gradovi i otoci ujedinjeni su s Hrvatskom u jednu cjelinu, od njega je sačuvan najveći broj diplomatičkih dokumenata; i tek sada naoko sitna ljaga: «kolikogod se ispoljuje veličina Petra Krešimira u spoljašnjoj politici, toliko ona zaostaje kod ocjene kraljeve nutarnje politike. I ako se ne možemo složiti s Rusom Smirnovom, koji kaže, da je slovenstvo bilo Petru Krešimiru 'i tuđe i nepoznato' (čuždo i neznakomo), ipak moramo priznati, da ga nije toliko cijenio, kako bi kao Hrvat trebao i kako su to baš uži hrvatski interesi tražili».

Tko je taj Smirnov, i zašto ga Šišić ne spominje u njemačkom izdanju od 1917? Tà znao je za njega, u Uvodu (str. 35-36) citira njegove knjige o Hrvatskoj, o Veneciji i Dalmaciji te o kulturnoj povijesti Južnih Slavena; od osobitog je značenja za novog Šišića *Očerk istorii horvatskago gosudarstva* 1879. (Nacrt povijesti hrvatske države), budući da tu Smirnov analizira «uzroke propasti hrvatske nezavisnosti» (str. 650, bilj. 55). Njemačko izdanje pisano je za vrijeme Prvog svjetskog rata, Rusija je neprijatelj pa je jasno, da nije bilo uputno veličati ugled ruskog kolege i «brata». Za nas je danas pitanje, šta sve to vrijedi i odakle Smirnov crpi pravo, da patronizira nad hrvatskom naukom i da nam drži propovijedi o neslavenstvu hrvatskih kraljeva. Valjda iz toga, što su njegovi ruski carevi bili po uzor Slaveni i što se slomiše od brige za dušom ruskog naroda? Kakva lakrdija! Čak ni ta velika ruska duša nema ni zrna ljubavi za ostale Slavene, za nas Hrvate pak najmanje. Iz onoga što Vatroslav Jagić bijaše iznio o svojem iskustvu u Rusiji (vidi «Spomeni mojega života u Rusiji» u *Hrvatska svjedočanstva o Rusiji,* Zgb 1945.), izlazi, da ruska publika mari za slavensko pitanje kao za lanjski snijeg, a glede nas taj nehaj katkad prelazi u kroatofobiju; na jednom mjestu Jagić prigovara ruskim mudracima, što se ne drže načela nemiješanja u tuđe poslove. Sve je to Smirnov znao i znati morao: to je Jagić doživio i pisao god. 1872., dakle sedam godina prije, nego li je on, Smirnov, izmudrio onaj zbrkan nasrtaj na Petra Krešimira.

14.

Dopustimo, da je Smirnov mogao sebi priuštiti ignorirati Jagića, ali to nikako nije mogao učiniti s Gfrörerom. Isto mjesto u Uvodu, gdje govori o Smirnovu, Šišić otvara slijedećom rečenicom «Aug. Gfrörer, universitetski profesor u švajcarskom Freiburgu, napose se bavio hrvatskom prošlošću u doba narodnih vladara» (te u noti 117 citira njegove *Byzantinische Geschichten*, vol II, izdao prof. gradačkog universiteta Weisz, Graz 1873.), «a taj je period privukao i pažnju Smirnova».

Valja odati priznanje Šišiću, što se god. 1925. odvažio ubaciti na ovom mjestu Gfrörera, čiji su pogledi stoposto suprotni *novim* Šišićevim; on je time u neku ruku potajno otkupio grijeh počinjen neodrživom optužbom protunarodnosti, kojom je ocrnio Tomislava, Krešimira i Zvonimira. Istina, on se nigdje u tekstu ne usuđuje posegnuti za Gfrörerom. Nije toliki oprez bio potreban Smičiklasu, koji je pola stoljeća unatrag, s više mira, a i dostojanstva, razmišljao i pisao u takvoj atmosferi, što, doduše, nije bila najružičastija, ali barem nije nametala nikakvo sikofantsko opredjeljenje za vlastodršce. Istina, Šišić prigovara Smičiklasovoj «Poviesti hrvatskoj», da je zastarjela; nekako neizravno on uvlači u onaj pasus (str. 36) njezinu «jaku patriotsku žicu». Teško izumire još i danas taj klimavi kliše («domoljublje zasjenjuje znanstvenost»), kao što se vuče neuništiva ružna navika omalovažavanja vlastitih kolega (nesamo u oblasti povijesti) pomoću autoriteta tuđinaca; tako se Šišić nije mogao sustegnuti od toga, da zamjerku zastarjelosti ne opetuje i protiv Klaićeve prve knjige. Na temelju čega? Na temelju toga, što je jedan drugi sveznalački slavjanski brat (Boguslawski, Berlin 1902.) izvolio bezodvlačno zaključiti, da je ta knjiga bila «schon in der Zeit ihres Erscheinens veraltet, ein Anachronismus».

Bilo bi neozbiljno pretpostaviti, da ozbiljni Tade Smičiklas nije rabio čitavu raspoloživu literaturu; na naslovnoj stranici stoji «po vrelih napisao», a u Uvodu (zacrtanom u Zagrebu na dan Uskrsa 1883.) on govori o svom «krvavom trudu». Njegov patriotizam nije pretjeran nego trijezan: «Petar Krešimir je u svojoj nutarnjoj politici čisto hrvatski kralj, bez ikakve tuđe primjese» (I, 250). Proročanski je učitelj naslutio vrludanje grlatih učenika! A glede Zvonimira, on prevodi Gfrörera (I, 253): «Isto što je papa Stjepan III. učinio na korist franačkoga Pipina, što je Aleksandar II. obavio na hasnu pobjedonosnoga Normana Vilima, osvojitelja Englezke, to je Grgur VII. učinio za Hrvata Zvonimira. Primivši njegovu prisegu, bilo je tako, kao da je pred svim kršćanskim svietom očitovao: dokle ti Dmitre Zvonimire budeš vjerno uza me držao, dotle ću ja namjesnik Petrov Tvoju i Tvoga naroda stvar smatrati kao moju vlastitu, ja ću štititi Tebe i tvoju državu duhovnimi sredstvi». Obećaje, dakle, Papa, da će štititi i hrvatski narod i hrvatsku državu, a da je to u stanju izvršiti Smičiklas potvrđuje svojim dodatkom: «A doista dopirahu duhovne sile Grgura VII. od jednoga kraja svieta do drugoga, ili kako se onda reklo 'od mora do mora'» (str. 254).

Kad je tomu tako, i ako Gfrörer ima pravo, kako je onda moglo doći do onog nečuvenog zločina nad Zadrom u novembru 1202? Znači, da ne bi došlo, da je u tom času papinskom stolicom vladao Grgur VII? Ovo pitanje oživljuje aktuelnost Gfrörera, tim više, što je Zadarska drama nedavno preispitana u uglednoj američkoj reviji SPECULUM.

15.

Sasvim nehotice dotaknuta je ovdje jedna tema, koja zahtijeva posebnu kompetenciju i jedva savladivu pripremu, paralela između Grgura VII. i Inocenta III. Srećom, nama je potreban tek jedan fragment, a i taj bi vjerojatno bio mimoiđen, da ga jedna Smičiklasova enigmatična rečenica nije obavila fascinacijom, kojoj istraživačka strast teško odolijeva. Na onom mjestu, gdje se Smičiklas zgraža nad drskošću križarskog juriša na Zadar (I, 330), prezrevši prijeteće prokletstvo pape Inocenta III., on dodaje: «ako nije potajno kako drugčije bilo, nego što se evo ovdje piše i govori».

A kako je uistinu bilo? Da li je mač ekskomunikacije ikad pao na «pobožne francuske vitezove», ili je samo nad njima prijeteći visio? Nedavna rasprava o tome objavljena je u srpnju 1974. u *Speculum-u* (str. 441-465) (izdaje The Mediaeval Academy of America) pod naslovom «The Fourth Crusade»; pisci su tri američka sveučilišna profesora; to i činjenica, da sadrži 114 prevažnih bilježaka, odaje koliko je materija zamršena; i zaista su neki politički i psihološki elementi ostali i nadalje u tami (namjerice).

Đavolska spletka navaliti na Zadar nije bila poznata niti svim križarskim vođama. Kad je jedan od njih, pariški opat Martin, za to doznao, on zamoli papinskog legata Petra Capuana, da ga razriješi od križarskog zavjeta, ali bude glatko odbijen. Jednom moćnom biskupu, koga je isto tako grizla savjest na misao prolijevanja kršćanske krvi u Zadru, isti Capuano «protumači», da će Papa radije zatvoriti oči nad namjeravanim zadarskim zločinom, nego li dozvoliti napuštanje križarskog pothvata. Ovo američki profesori ističu dva puta. Istodobno pak navode, kako su za vrijeme sotonske pustolovine bila proizvedena dva pisma od Inocenta III., jedno Zadranima, u kom im Papa veli, da će biti izopćen svaki onaj, koji na njih navali; drugo, opatu od Vaux-de-Cernay, sadržavajući Papin negativan odgovor glede planiranog napada na Zadar. Lik zlobnog zaplotnjaka, mletačkog dužda Henrika Dandola, sažet je ovako: «Dužd srdito odvrati, da on ne će nikada, bio ekskomuniciran ili ne, odustati od svoje osvete Zadru».

U čemu se «osveta» groznog starca ispoljila, poznato je: palež i grabež, klanje i ubijanje, sveopće rušenje okrutno, nemilosrdno, bez kraja i konca. Ista se bijesna frenezija opetuje u Carigradu u travnju 1204: vatra i nož, pljačka i krv do koljena, po kojoj gazi venecijanski naduvenac; od nje se crveni njegovo «suvladarstvo latinskog carstva», sve dok mu Bugarin Kalojan ne zakrene vratom na Drinopolju godinu dana kasnije. Pita se; zašto to nije učinio vladajući papa? Zašto nije

Inocent III. zaustavio talijanskog Henrika, kao što je nekoć Grgur VII. zaustavio njemačkog?

16.

Prošlogodišnja američka studija «Četvrta Križarska Vojna» nigdje ni jednom riječju ne navodi išta iz *Acta Pontificia Juris Gentium*, što su ih u Milanu god. 1946. objavili talijanski profesori Giorgio Balladore Pallieri i Giulio Vismara; ta zbirka sadržava međunarodno-pravne originalne latinske papinske dokumente sve do godine 1304. Zbirka broji 2803 teksta, pontifikat Grgura VII. obuhvaća 36, Inocenta III. 302 stavke.

Dio osmi nosi naslov *Nedopušteni čini;* tu se Zadarska afera susreće u svim važnim poglavljima «Vraćanje imovine i zemljišta», «Nadoknada štete», «Osuda teritorijalne agresije», «Nezakoniti ratovi». Tako u veljači 1203. Inocent III. opominje vojsku križara, da pod prijetnjom ekskomunikacije *(alioquin vos excommunicationis sententiae subiacere noveritis)* odustanu od daljnjeg rušenja Zadra, a grofovima i baronima naređuje, da povrate sve *(ut universa reddant)*, što je od porobljenih Zadrana do njih stiglo *(quae ad ipsos de Iadertinorum spoliis devenerunt)*. Zatim, isti Papa, u istom mjesecu i godini izražava svoju bol, što su grofovi, baruni i ostali križari zaposjeli Zadar i plijen od Zadrana otet među se podijelili, te očekuje od njih, da će se pobrinuti za zadovoljštinu. U lipnju 1203. piše Inocent III. poimence markizu Bonifaciju de Montferrat i Balduinu of Fladrije, da se raduje što su pobožno i ponizno primili apostolski nalog glede obveza prema Zadru. U poglavlje o nedozvoljenim ratovima unesene su dvije kraće note Inocenta III., gdje predbacuje križarima kod Zadra, što upadaju u zemlje kršćana te im utvrde i zidine lagumiraju. To je najpodliji od poslova, *nequissimum propositum,* veli Papa, te opetovano oštro o tome raspreda, osobito u dvjema opširnim poslanicama upućenim iz Laterana u veljači 1203. čitavoj zajednici križarskoj, grofovima, barunima i ostalim križarima. «Čim doploviste do Zadra, opkoliste grad i zidine njegove uz veliko krvoproliće u zrak digoste», *et muros ipsius non sine multa effusione sanguinis suffodistis.* «A kad građani ne nađoše milosti niti kod vas, oni izvjesiše slike Križa na svoje zidove, *circa muros suos Crucis imagines suspenderunt.* No vi ipak, griješeći protiv Raspela, zavojevaste na grad i građane te ih nasiljem na predaju prisiliste... Onima koji bi se drznuli preći preko naše zabrane, Mi zaprijetismo okovima ekskomunikacije, *eos denuntiavimus excommunicationis vinculo innodatos...* te iako je konačno Naša epistola vama bila javno predočena, vi niste ni Bogu ni apostolskoj stolici dužno poštovanje odali, nego primoraste uboge Zadrane da se predadu, *et tandem litterae nostrae vobis fuissent publice praesentatae, nec Deo nec sedi apostolicae detulistis, sed ut redderent coegistis miseros Iadertinos;* zidine njihova grada porušiše Mlečani pred vašim očima, opljačkaše crkve, uništiše zgrade, a onda vi s njima plodove otimačine razdijeliste. Stoga, da ne bi grijeh grijehu dodali, opominjemo i najbrižljivije zaklinjemo čitavu vašu zajednicu te apostolskim pismom naređujemo, da pod prijetnjom anateme ne rušite Zadar više

nego je do sada srušen», *sub interminatione anathematis praecipimus quatenus Jaderam ne destruatis amplius quam hactenus est destructa.*

Odmah nakon ove, istodobna Inocentova optužba kudi križare, što su umjesto Križa okrenuli oružje protiv Krista i što su umjesto da izvojšte pokrajinu od Saracena, zaposjeli Zadar kršćana; «tolika drskost u okrutnosti», *tantae crudelitatis audacia;* za temeljito otpuštenje tolikih zločina opominjemo vas i zapovijedamo, da uznastojite pokajanjem utažiti srdžbu Gospodnju i odštetom zadovoljiti bližnjega, te se u buduće sasvim ustegnuti od sličnih nepodopština» *per poenitentiam placare Dominum, et per satisfactionem proximum, et a similibus de caetero penitus abstinentes.*

Slijedi neposredno na ovom mjestu vrlo kratka opomena, koju Inocent III, u veljači 1204., dakle 15 mjeseci nakon zadarskog požara i pokolja, upućuje mletačkom zlotvoru: da se osvijesti i zdravoj pameti povrati te da se posveti pokajanju za zločin, što ga on i njegovi Venecijanci protiv Zadra počiniše, *Innocentius III Henricum Dandulum ducem Venetorum ac ipsos ad resipiscendum et ad poenitentiam propter facinus quod adversus Iaderam commiserant agendam hortatur.* Lakonskiji se biti ne može, u par riječi krivac je pronađen mentalno i moralno bolestan i pozvan, da se urazumi i pokaje. Nije jasno, međutim, da li je ovome prethodila formalna ekskomunikacija.

U posebnom poglavlju «Scomuniche» ima 87 tekstova, ali formalne ekskomunikacije izrečene poimence nad Dandolom tamo nema. Tu je desetak Inocentovih izreka; jedna od njih, u kojoj se četiri glagola kotrljaju na nesrećnika, jest pravi model: «izopćujemo, progonimo, proklinjemo i osuđujemo», *excommunicamus, anathemizamus, maledicimus et damnamus.*

Druga po redu ispod ove nije izopćenje nego odrješenje; napisana u siječnju 1205., dakle poslije pada Carigrada i tri mjeseca prije duždove pogibije, ona glasi: *Innocentius III Henrici Danduli duci Venetorum absolutionem ab excommunicationis vinculo confirmat.* Ne vidi se, kada je pala i kako je zvučila ekskomunikacija protiv Dandola osobno i pojedinačno.

Istina, između dva spomenuta teksta unesena je dugačka, prilično maglovita, skoro eluzivna poruka, datirana u lipnju 1203., dakle poslije nego križari i Mlečani otploviše iz Zadra, ali prije zauzeća Carigrada. Naziru se u njoj tri stava, prema Francuzima Papa je blag, prema Venecijancima neodlučan, ali prema duždu strog. Nu imenom ga ne spominje! Na čemu se misao marnog pravnika ne može ne zaustaviti, osobito danas nakon paralelnih problema, što iznikoše iz dvaju svjetskih ratova, jest odgovornost za međunarodne zločine, stupnjevanje među zapovjednicima, izvršiteljima, počiniteljima. Papino «obrazloženje» jest zaista juridički profesionalno: on se služi konceptima rimskog prava; dvaputa se utječe analogiji onog odnosa između *paterfamilias* i njegove *domus:* krivica gospodara kućanstva ne pada na ukućane i na one koji su s njima u društvu, ako su ovi inače dobronamjerni, spremni na opravdanje, očišćenje i napuštanje onih, koji bi uporno ustrajali u grijehu okorjelosti; uz njih se boriti nije rat za Gospodina! *Licet ergo dux Venetorum, dominus navium, tam-*

quam paterfamilias domus, in excommunicatione persistat, vos tamen tamquam ipsius familia, ipsius excommunicatio non continget... nisi Veneti ad recipiendum absolutionis beneficium inducti fuerint, cum eis nullatenus praesumatis prelium Domini praeliari.

17.

Da je Grgur VII. bio papom u času, kad se naš tragični Zadar našao izložen dušmanskom duždu, ne bi se on gubio u mudrolijama, nego bi smjesta maznuo mahnitog rđu mačem sv. Petra, na čiji je tek spomen Vecelin kao munjom ošinut iščezao s obzorja. Još dva tri stoljeća i Gregorius Redivivus mogao bi doviknuti mletačkom bezbožniku: slušaj ti, Dandolo, zar ne znaš, da u Zadru žive Hrvati, a to znači najpobožniji ljudi na svijetu; to je prije Dantea (kojeg smrti ste vi Venecijanci toliko krivi) spoznao i papa Aleksandar III., kad je god. 1177. na bijelu konju ujahao u grad Zadrana, a ovi ga dočekaše *immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua;* zašto je kroničar Baronius to i tako zabilježio? Zato, da pokaže, da narod nije znao latinski, iako su, razumije se, sve takve pohvalne molitve ili pučke litanije bile (kao svugdje po Europi, od Poljske do Francuske) prijevodi latinskih crkvenih pjesama, u ovom slučaju na hrvatski. Još bi nešto, i to najbitnije, Grgur VII. bio dobacio Henriku Dandolu: gle, ti i tvoji hoćete biti križari, ali znaj, vi ste u tom poslu šeprtlje. Francuzi su bolji, nema sumnje, to oni već odavna dokazaše na svojoj ranjivoj međi, nu prave i uzorne delije za takvu funkciju jesu Hrvati, oni su rođeni križari, odrasli u toj ulozi, koju časno i uspješno vrše otkad siđoše na Jadran. I, eto, baš zato, naglasio bi Papa, zato, što su Hrvati istinski bogobojazni i što su nenadmašivi čuvari granica, ja zamislih za njih takvu ulogu.

Prigodom predprošlog jubileja Svete Godine donio je «L'Osservatore Romano» (Num. 258, Città del Vaticano, Venerdi 3 Novembre 1950.) kraći feljton pod naslovom «I Croati nel sistema internazionale di Gregorio VII». Bez okolišanja uskače pisac *in medias res* i citira onu «smjelu kombinaciju» iz *Byzantinische Geschichten* (II, 269), gdje Gfrörer umuje o zadatku, što ga Grgur VII. bijaše namijenio Hrvatima; budući da se Grčki Orijent približavao skorom slomu («stando per crollare») koncem jedanaestog stoljeća, Papa je smatrao, da bi Kraljevstvo Hrvata bilo u toj epohi jedino dosta snažno da nadomjesti Bizant i preuzme zaštitu Zapada, usuprot Islamskom pritisku.

Pisac se feljtona ograđuje protiv takvoj interpretaciji, jer da nije u skladu s tradicijom, «poco conforme alla posizione storica dei Croati»; oni se, naime, 400 godina unatrag obvezaše čvrstom i neprekršivom zakletvom *numquam terras alienas invadere*, «che mai non invaderebbero le terre altrui», te od takve neekspanzionističke politike nikad ne odustadoše; niječe se zatim, da bi Grgur VII. mogao planirati išta što vrijeđa distributivnu pravdu, na kojoj se naravno, a potom i međunarodno pravo temelji.

Međutim, nastavlja autor feljtona, nisu sve premise Gfrörerovih argumenata neprihvatljive. Spomenuta jakost hrvatskog kraljevstva ležala je ne toliko u obujmu, koliko u pouzdanosti: na jednoj strani vjerni i odani Zvonimir, a na drugoj prepotentni Henrik i osorni Guiscard; ova su dvojica nesamo Papinu reformu ometali, nego i njegovoj osobnoj sigurnosti nemalu brigu zadavali. Eto, zato je Grgur posvećivao Zvonimiru «pažnju neizrecivu», *unsägliche Mühe.* U vršenju svoje dužnosti nije smio hrvatski kralj biti izložen hirovima surovih velikaša i pohlepnih oholica; hrvatske oružane snage trebale su ostati netaknute, od susjeda kavgadžija zaštićene, tako da na onom području budu uvijek spremne za svoju uzvišenu funkciju, za zaštitu granica *Orbis Romanus*-a, kako je Papa nazivao kršćansku zajednicu država. Na ovom mjestu pisac članka u vatikanskom glasilu kristalno jasno izriče, da se ne radi samo o islamskoj pogibelji: misija Hrvata je generičnog karaktera, *è una missione di carattere generico.* I svaki drugi neprijatelj «Kršćanske Republike», koji bi se tamo približio kao nahrupitelj, našao bi u Hrvatima neslomiv i nepremostiv bedem, *avrebbe trovato nei Croati un baluardo infrangibile e invarcabile.*

Nakon dvadesetpet godina pisac onog članka (skromnog, kao što je i ovaj) povirio je u triput opsežniji prvi nacrt i uočio značajnu vezu između dviju stavaka u Gfrörerovom *Pabst Gregorius VII und sein Zeitalter (Freiburg* 1859.). Vidjeli smo (supra odl. 11) da su se Kijevski vladari namjeravali odcijepiti od Bizanta i zatražiti okrilje Grgura VII. Stvar je propala, jer grčki kler i ruski popovi mrze katolički svijet, napose Poljake. Na slijedećim stranicama (520, 523) Gfrörer ne propušta upraviti na Zapad prikladni memento uz proročanstvo, čija druga alternativa glasi: ako na ruskom prijestolju pobijedi slavensko-grčki element, što je vjerojatnije, onda će ruski kolos propasti. Tako je Gfrörer pisao god. 1859. i onda se 1917. carska Rusija srozala. Poljaci odahnuše.

Za nas Hrvate nema rječitije poduke. Slavensko-bizantinski element otpirio je ono «kraljevsko prijestolje» ravno pod stečaj, pa i mi odahnusmo. A tada, kao i Poljaci, u novu nevolju upadosmo. Srećom, nad nama ne divlja div nego patuljak. Neka ovdje bude oprošteno, što se dostojanstven Gundulićev dvostih nagrđuje pigmejskim umetkom: «Sve što više stereš krila — Sve ćeš, kepče, niže pasti!».

KOJI JE BIO PREDLOŽAK NAJSTARIJEGA GLAGOLJSKOG MISALA?

MARKO JAPUNDŽIĆ

U VATKANSKOJ knjižnici čuva se najstariji sačuvani hrvatski glagoljski misal pod signaturom *Fondo Borgiano — Illirico* 4 (*Illir.* 4). O tome se misalu mnogo pisalo. A poznati češki slavist J. Vajs napisao o njemu opširnu stručnu radnju.[1] Kodeks je pisan polovicom 14. stoljeća, ali su biblijski tekstovi prepisani iz jednoga predloška, koji seže u daleku starinu. Ti se tekstovi razlikuju, ne samo od drugih hrvat. glagolj. biblijskih tekstova, nego i od onih starijih, što spadaju u tzv. «bugarsku» recenziju. Noviji glagoljski tekstovi, manje više, slažu se s tekstom Vulgate, tj. sa službenim tekstom Rimske Crkve, što ju je preveo Sv. Jeronim. U Istočnoj Crkvi upotrebljavali su se grčki tekstovi, i to bizantinske škole ili skupine, tzv. *Koiné*, a glavni i najvažniji tekst čuva se u Vatikanskoj knjižnici. Budući da tekst našega misala Ill. 4 ne ovisi ni o bizantinskoj skupini, spomenuti prof. Vajs je jednostavno zaključio, da hrvatski glagoljaši nisu poznavali dobro ni latinski ni grčki, pa su stoga prevodili slobodno, tj. kako im se činilo najbolje ili najvjerojatnije.

God. 1955. objavio sam u Radovima Staroslavenskoga Instituta u Zagrebu opširni prikaz novonađenoga glagoljskoga brevijara, koji je napisan god. 1465.[2] Uspoređujući biblijske tekstove toga brevijara s latinskim tekstom Vulgate, opazio sam odmah razlike, slične onima u misalu Illir. 4. Ispočetka nisam tomu davao važnosti, oslanjajući se na mišljenje prof. Vajsa o tobožnjem slobodnom prijevodu. No, na jednom mjestu sam opazio, da tekst ima jedan redak više i različit od Vulgate. Pregledao sam razne starije prijevode, pa sam dotični tekst našao u gotskom prijevodu Ulfiline Biblije. To me je navelo na misao, da bi mogla biti istinita tvrdnja Kerubina Šegvića, da je glagoljska Biblija prijevod Ulfiline Biblije, a glagoljsko pismo, da je nastalo od gotskoga pisma.[3]

[1] Vajs J., *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, Zagreb 1948. Ostalu bibliografiju vidi: Japundžić M., *I codici slavi della Biblioteca Vaticana* u «Ricerche slaviche».

[2] Radovi Staroslavenskoga Instituta knj. 2., Zagreb 1955. s. 155-191. Taj je brevijar našao Dr. Josip Burić, a čuva se u Vat. knjižnici. Sign. Vaticano — Slavo 19.

[3] Šegvić K., *Hrvatski jezik u katoličkom bogoštovlju, Prigodom 1300. godišnjice pokatoličenja Hrvata*, Zagreb 1941.

Šegvić je osnivao svoje mišljenje na povijesnim činjenicama. Po njemu, Hrvati su došli u današnju svoju domovinu već kao kršćani, i to sljedbenici Arijeve nauke, prema tome: Biblija je bila prevedena iz Ulfiline Biblije, a glagoljica imala kao osnovu gotske rune.[4] Smatramo, da mišljenje prof. Šegvića o pokrštenju Hrvata nije bez temelja, ukoliko se odnosi na ona hrvatska plemena što su došla iz Irana, te se naselila najprije oko Azovskoga Mora, a zatim, već gotizirani, došli zajedno s Gotima u današnju domovinu. Tu su se pomiješali s ilirskim i romanskim starosjediocima i novodošlom slavenskom većinom, kojoj su nametnuli političko ustrojstvo, a primili njihov jezik. Ne smije se zaboraviti, da u Europi, a možda i na cijelom svijetu nema čiste rase. Povijesno je dokazano, da se slično dogodilo s Rusima i Bugarima, gdje su se slavenskoj masi nametnuli, u prvom slučaju Normani, a u drugom Mongoli s rijeke Buga, odatle ime Bugari.

Uostalom, Šegvić nije bio osamljen u svojem mišljenju. Poznati naš slavist prof. J. Hamm također se bio poveo za gotskom teorijom o postanku glagoljice. Hamm je paleografski ili, bolje rečeno, grafički pokazao sličnost između glagoljice i gotskih runa. Nadalje je pokušao dokazati sličnost u morfologiji, sintaksi i prijevodu Svetoga Pisma.[5] Hamm je svoju teoriju nazvao «migracionom hipotezom», dovodeći je u vezu s činjenicom, da su na današnjem hrvatskom području stanovali nekada također i Goti, koji su ostavili i neke spomenike. Prema tome, trebalo bi dokazati, da su postojale ili barem mogle postojati veze s Gotima. I ja sam, pišući o starohrvatskim crkvama u Dalmaciji, pokušao povezati tri teorije o postanku hrvatskoga naroda: iransku, gotsku i slavensku.[6]

Misao o gotskom predlošku glagoljskih biblijskih tekstova u najstarijem glagoljskom misalu navela me je na studij tih tekstova, jer su se oni vidljivo razilazili od Vulgatina teksta. Koliko su mi moje mnogobrojne dužnosti dopuštale, ja sam skoro petnaest godina proučavao te tekstove, uspoređujućih ih s raznim starim latinskim prijevodima Sv. Pisma, tzv. Vetus Latina ili Itala, s Ulfilim prijevodom, grčkim starim prijevodima i nekim staroslavenskim prijevodima. Skupio sam preko tisuću listova s više tisuća manjih ili većih razlika. Moj studij me je doveo, ne k Ulfili, nego Itali sa sasvim drugim zaključkom. Uzevši u obzir ekonomske i druge prilike, u kojima se nalazim, ne znam, da li će taj studij biti ikada objavljen, stoga bih želio barem na nekoliko primjera pokazati, do kojega sam zaključka došao.

No još prije, evo, nekoliko podataka o vremenu, kad je pisan kodeks Borgiano-Illirico 4. Vatroslav Jagić, sudeći po jeziku i pismu, stavio

[4] Biskup Ulfila (got. Wulfila), porijeklom je iz Kapadocije u Maloj Aziji r. oko 311. + oko 383. Djelovao je kao vizigotski apostol neko vrijeme i u Podunavlju. Preveo je na gotski jezik Novi Zavjet. Prijevod je poznat pod imenom *Codex Argenteus*, a čuva se u Upsali. (Enciclop. Ital. XXXIV, 629).

[5] Hamm J., *Postanak glagoljskoga pisma u svijetlu paleografije*. Nastavni Vjesnik 46 (1939) 39-61.

[6] Japundžić M., *Il problema dell'origine delle antiche chiese croate in Dalmazia*. — Rivista di Archelogia Cristiana XLV. nn. 1-4 Roma.

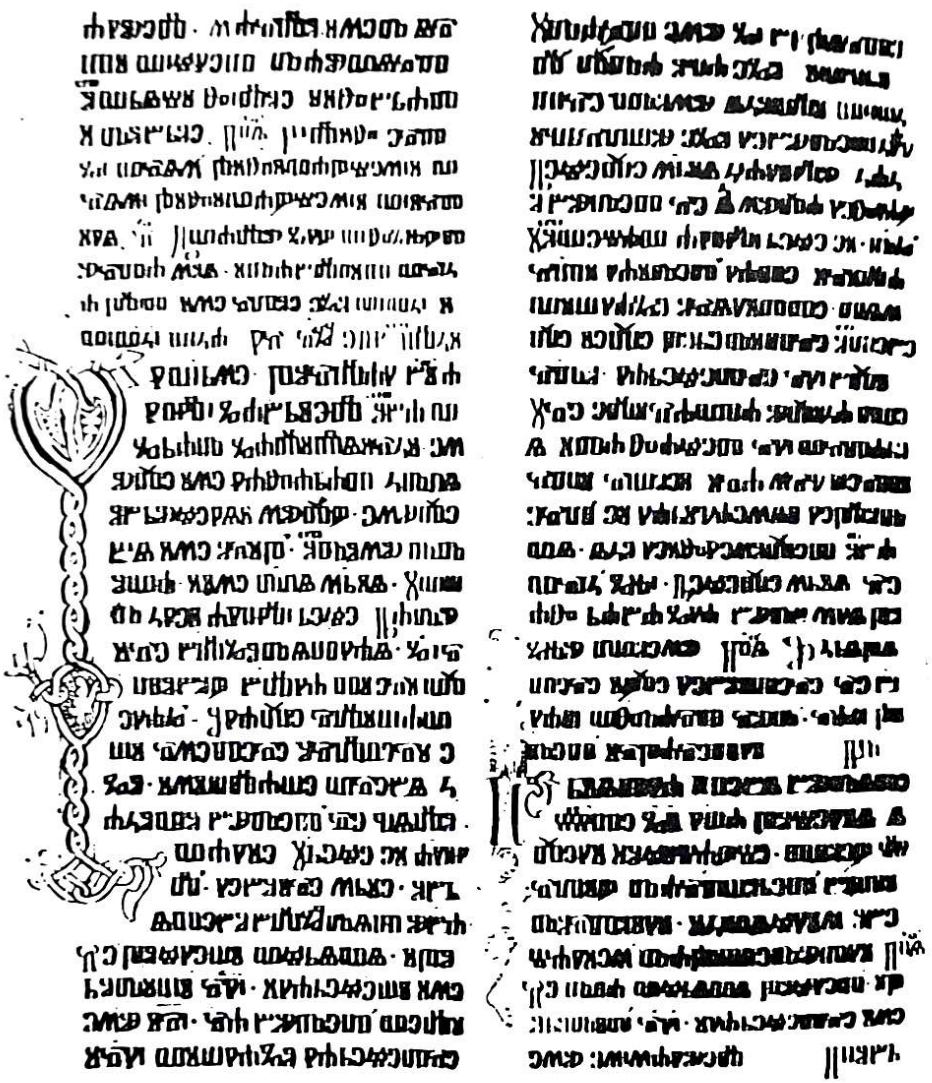

MISAL BORGIANO — ILLIRICO No. 4, fol. 4ª

ga je u polovicu 14. st. Prof. Vajs, na osnovi kalendara i tzv. Proprija, postavio je rok između god. 1317. i 1323. U misalu se, naime, nalazi blagdan Sv. Ljudevita biskupa, franjevca koji je bio kanoniziran god. 1317., pa prema tome misal ne može biti stariji od te godine. Odnosno, budući da još nema mise Sv. Tome Akvinskoga, koji je bio kanoniziran god. 1323., ne može biti mlađi od te godine.

Ja se ne slažem s tim mišljenjem. Istina je, da taj misal ne može biti stariji od god. 1317., ali je svakako mlađi od 1323. Sv. Ljudevit biskup bio je franjevac, te njegov blagdan imaju samo franjevački misali i brevijari. I misal Illir. 4, kako sam pokazao na drugom mjestu, prepi-

san je iz franjevačkoga predloška. Još i danas u doba tiska, prije nego novi svetac uđe u liturgijske knjige, prođe više vremena. Razlozi su razni, koje ne mogu ovdje nabrajati. Prvi franjevački misal, koji ima blagdan Sv. Ljudevita biskupa, jest Vat. lat. 6079, a taj je misal pisan tek oko god. 1340. Ako je tako s latinskim misalima pisanim u Italiji, vrlo je malo vjerojatnosti, da je Illir. 4 mogao biti pisan prije. A sasvim sigurno nije god. 1317.

Što se tiče Sv. Tome Akvinskoga, koji je bio dominikanac, njega franjevačke liturgijske knjige uopće ne spominju. Tako ga ne nalazimo ni u glagoljskom brevijaru Vat. Slavo 19., koji pisan god. 1465., dakle više od 140 godina nakon kanonizacije Sv. Tome, pa stoga njegova kanonizacija ne može biti mjerodavna ni za naš misal. Po svoj prilici, Jagićev sud ne gubi na vrijednosti.

II.

A sada, evo, nekoliko primjera, koji će najbolje pokazati odnos glagoljskoga misala prema Vulgati i Vetus Latini ili Itali. Na prvom mjestu

GLAGOLJSKO PISMO:

1. i 2. red: inicijali;
3. red: velika slova;
4. red: mala slova;
5. red: odgovarajuća slova hrv. latinice.

citiram Vulgatu s oznakom Evanđelja, glave i retka. Na drugo mjesto stavljam tekst misala s oznakom folija. Na koncu mećem citate iz Itale i mjestimično Ulfile, gdje se naš misal podudara s Ulfilinim prijevodom.

Što se tiče glagoljskih tekstova kratice sam razrješavao samo tamo, gdje sam smatrao, da je to potrebno radi boljeg razumijevanja. Glagoljska slova —ju— i —št— prepisivao sam kurzivom. Glagoljsko slovo —jat— kad ima vrijednost —i, e, ie— prepisivao sam ovim znakom —ê— (Vidi priloženu tablicu glagoljskih slova.)

S obzirom na Italu moram reći, da se sačuvao vrlo malen broj originalnih kodeksa, a i to su većinom samo odlomci. Stoga je nemoguće ustanoviti kojim se kodeksom služio naš prevodilac, ali je sasvim sigurno, da je pripadao skupini, koja je bila u upotrebi manje više na području akvilejskoga patrijarhata.

Itala je pisana uglavnom «minuskulom», pa se u biblijskoj znanosti kodeksi označuju malim kurzivnim slovima. Evo ih redom:

a — codex Vercellensis (Vercelli) 4./5. st.
b — Veronensis (Verona) 6. st.
c — Colbertinus 12. st.
d — Bezae Cantabrigensis (Cambridge) 6. st.
e — Palatinus (Trento) 5. st.
f — Brixianus (Brescia) 6. st.
ff^1 — Corbeiensis (Leningrad) 5. st.
ff^2 — Corbeiensis (Paris) 5./6. st.
g^1 — Sangermanensis (Paris) 5./6. st.
h — Claromontanus 5./6. st.
k — Bobiensis (Torino) 5./6. st.
l — Rehdigeranus (Breslau) 7./8. st.
n — Sangalensis (St. Gallen) 6. st.
q — Monacensis (München) 6./7. st.
r^1 — Usserianus (Dublin) 6./7. st.

1) Mt. 2, 18 — Vox in Rama audita est *ploratus* ø et *ululatus* multus
Fol. 13[a] — gls' v' Uramê slišan' bist' *plač'* i *ridanie* i *v'pl'* mnog'
It. — ploratio, planctus et ululatus

2) Mt. 4, 18 — ...mittentes *rete* in mare
Fol. 172[a] — vmetajušta *mrêže* v more
It. — *c, f,* mittentes *retia*

3) Mt. 5, 11 — Beati *estis* cum maledixerint vobis
Fol. 242[b] — Bžni *budete* egda oponosetvi
It. — *b, f, g,* beati *eritis*

4) Mt. 5, 44 — Diligite inimicos vestros ø ø ø benefacite his qui oderunt vos: orate pro persequentibus et calumniantibus vos
Fol. 28[a] — ljubite nepriêtele vaše. *blvite* klnušteevi dobro tvorête nenavideštem' Molite za progonešteevi i za tvoreštee vam napasti
It. — *benedicite* maledicentibus vos
Ulf. — *benedicatis* his persequentibus vos

5) Mt. 5, 47 — Et si salutaveritis *fratres* vestros tantum
Fol. 28[a] — Iašte cêluete *drugi* vaše t'mo
It. — *amicos* vestros
Ulf. — *amicos* vestros

6) Mt. 6, 1 — Attendite ne *iustitiam* vestram faciatis coram hominibus
Fol. 28[a] — Vnemlête ubo *m(i)lostine* vašee *ne tvoriti* prêd čki
It. — *elemosynam — d, non facere*

7) Mt. 6, 25 — ...ne soliciti sitis animae vestrae quid manducetis ø ø ø neque corpori vestro quid induamini.
Fol. 26[a] — nep'cêtese d(u)šeju vašeju čto êsti včnete *ili čto* piti počnete ni têlom vašim včto oblêčete se
It. — *aur, c, f,* g^1, *h, q,* aut quid bibatis
Ulf. — et quid bibatis

8) Mt. 9, 13 — Non enim veni vocare iustos, sed peccatores ø ø
Fol. 214[a] — Neprid' bo pravednik' prizvati na grêšnik' *v pokaênie*
It. — g^1, ad paenitentiam, — *c,* in paenitentiam

9) Mt. 10, 17 — et ad *praesides* et ad *reges* ducemini propter *me*
Fol. 234[a] — Prêd *c(êsa)ri* i *vl(a)diki* vedeni budete *imene moego* radi
It. — *a, d, f,* g^1, apud reges et praesides — g^1, propter *nomen meum*

10) Mt. 12, 47 — Ecce mater tua, et fratres tui foris stant *quaerentes te*
Fol. 33[a] — se mati tvoê i bratiê tvoê stoet' v'ne hotešte *gl(agola)ti k tebê*
It. — *d,* —quarentes loqui tibi

11) Mt. 13, 51 — Intelexistis haec omnia? Dicunt ei: *Etiam*
Fol. 252[b] — Razumêsteli vsa siê. I rêše emu *ei G(ospod)i*
It. — *a, b, c, f, g,* Utique Domine

12) Mt. 15, 3 — Nam Deus dixit ø Honora patrem ø et matrem ø
Fol. 48[a] — B(og)' zap(o)v(ê)dê g(lago)le čti o(t)ca *tvoego* i mater' *tvoju*
It. — *f,* Deus enim praecepit dicens: Honora patrem tuum et matrem tuam

13) Mt. 15, 7-8 — bene prophetavit de vobis Isaias ø dicens: ø ø Populus hic ø ø ø labiis me honorat: cor autem eorum longe est a me
Fol. 48[a] — Dobrê proreče ovas' Isaiê pr(o)r(o)k' g(lago)le *približišese mnê* ljudi si *usti svoimi i* ustnami čtutme a srce ih' daleče *otstoit* ot mene
It. — *ff*[1], propheta — *q,* Adpropinquavit mihi plebs haec ore suo et labiis me honorat

14) Mt. 15, 15 — Edissere nobis ø parabolam istam
Fol. 48[a] — *G(ospo)di skaži* nam pritču *siju*
It. — *e, Narra* nobis *Domine*

15) Mt. 16, 28 — qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in *regno suo.*
Fol. 237[a] — iže ne vkuset' semr'ti doideže uzret s(i)na č(lovêča)skago prišdšago *v slavê* ø
It. — *a, in maiestate* ø

16) Mt. 20, 6-7 — Circa undecimam ø *vero* exiit *et* invenit alios stantes ø ...Dicit illis: Ite et vos ø in vineam meam ø ø ø ø ø
Fol. 21[b] — V' edinuže nadesetu*ju godinu* ø iz'š'd' ø obrête drugie stoešte *prazdni*... G(lago)la im' idête i vi v' vinograd moi ø *i eže budeet' pravo to primête*
It. — *c, q,* horam — *f, q,* ø et — *f, q,* otiosos — *h, q,* et quod fuerit iustum accipietis

17) Mt. 20, 15 — Aut non licet mihi ø quod volo facere?
Fol. 21[b] — ili nêst'mi lêt' stvoriti *vsvoih mi*
It. — *q,* in propriis meis

18) Mt. 20, 22 — Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? ø ø ø ø ø ø ø
Fol. 39[b] — možeta li čašu ispiti *juže* az' imam' ispiti i kr'*šteniem'* kr'stiti se imže az' kr'*štuse*
It. — *h, q,* aut baptisma quod ego baptizor, baptizari?

19) Mt. 20, 23 — ø Ait illis: Calicem quidem meum bibetis: ø ø ø ø ø ø ø sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram ø non est meum ø dare vobis
Fol. 39[b] — *I(su)s'že* reče čašu ubo moju isp'eta i *kr'štniem' imže az' kr'štuse kr'stitase* a eže sêsti odesnu*ju* mene ili o šu*ju* mene nêst' moe *sego* dati *vama*
It. — Ait illis *Jesus* Calicem quidem meum bibetis *et baptisma quo ego baptizor baptizamini c, l,* —ad sinistram meam non est —*q* — hoc dare (ø vobis)

20) Mt. 23, 5 — dilatant enim filacteria sua et magnificant fimbrias ø ø
Fol. 38[b] — ras'šira*jut*'bo hranili*št* svoê i veličajut' vskriliê *riz' svoih*
It. — *f, h, q,* magnificant fimbrias *vestimentorum suorum*

21) Mt. 25, 31 — Cum *autem* venerit Filius hominis in *maiestate* sua, et omnes ø angeli ø cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suae
Fol. 30[b] — Egda ø pridet' S(i)n' č(lovêča)ski *vslavê* svoei i vsi s(ve)ti anjeli *ego* s nim' t'gda sedet' na prêstoli *sl(a)vi* svoee
It. — *d, f,* in *gloria* sua ...et omnes *sancti* angeli ...*gloriae* suae

22) Mt. 26, 3 — Tunc congregati sunt principes sacerdotum ø ø et seniores populi
Fol. 73[b] — Togda s'brašese arhierêi *i knižnici* i starêšini l*j*udskie
It. — *c, f, ff*[2]*, h, q,* pricipes sacerdotum *et scribae* et seniores populi

23) Mt. 26, 59 — Principes autem sacerdotum et ø ø omne concilium quaerebant falsum testimonium contra Iesum.
Fol. 75[a] — Arhierêiže *i starêšini ljudskie* i v's' s'nm' iskahu
It. — *f, q,* et seniores

24) Mt. 26, 63 — Et ø princeps sacerdotum ait ili ... ut dicas nobis si tu es Christus Filius de Dei ø ø
Fol. 75[a] — I *otveštav'* arhierêi reče emu... da rečeši nam' a*šte* esi H(rist)' Sn' B(og)a *živago*
It. — *a, b, c, d, f, h, q,* Et *respondens* princeps sacerdotum... ut dicas nobis si tu Christus filius Dei *vivi*

25) Mk. 6, 26 — et propter simul discumbentes nolit eam *contristari*
Fol. 211[b] — i vzleže*šti*h' radi snim' ne hotê *otreštise* ei
It. — *b, f,* noluit ei *negare*
Ulf. — non voluit eam *reiicere*

26) Mk. 6, 27 — ø ø Et decollavit eum in carcere
Fol. 211[b] — *Onže š'd'* usêknui v t'mnici
It. — *f, Isque abiit* et decollavit illum in carcere
Ulf. — *Verum is iens* abscidit ei caput

27) Mk. 6, 28 — et puella dedit ø matri suae
Fol. 211[b] — a d(ê)vica *ju* da materê svoei
It. — *q,* puella autem dedit *illum* (*b, f,* illud) matri suae
Ulf. — et haec puella tradidit *id* matri suae
— Opaska: haec je član u gotskom jeziku

28) Mk. 6, 51 — Et plus magis intra se stupebant ø
Fol. 28[b] — i zêlo izliha vsebê *divlahu* i užasahu se
It. — *b, d, f, q,* Et plus magis intra se stupebant et *mirabantur*

29) Mk. 14, 15 — Et ipse vobis demnostrabit *coenaculum* grande, stratum
Fol. 79[a] — I ta vama pokažet *gornicu* veliju postlanu
It. — *q,* Et ipse vobis demnostrabit locum stratum *in superioribus* magnum

30) Mk. 14, 20 — *Qui* ait illis: Unus ex duodecim qui intingunt mecum manum in *catino* ø ø ø
It. — *e, Ille autem — c, Ipse me tradet*

31) Mk. 14, 22 — Sumite ø hoc est corpus meum
Fol. 79[b] — primête *i êdite* se est' têlo moe
It. — *ff*[2]*,* Sumite *et edite* Hoc est corpus meum

32) Mk. 14, 31 — *At ille amplius* loquebatur... Similiter autem et omnes ø dicebant
Fol. 79[b] — *Onže pače izliha* gla(gola)še... takoždeže i vsi *učenici* gla(gola)hu
It. — *k, Ille autem (a,) tanto magis* dicebat... Similiter autem et omnes *discipuli* dicebant

33) Mk. 14, 34 — *sustinete* hic, et vigilate ø
Fol. 80[a] — *poždête* s'dê i bdête *s' mnoju*
It. — *r*[1]*, manete* hic et vigilate *mecum*

34) Mk. 14, 36 — sed non quod ego volo, sed quod tu. ø
Fol. 80[a] — obače ne eže az' hoštu naeže ti *o(t)če*
It. — *c,* sed non sicut ego volo, sed sicut tu vis *pater*

35) Mk. 14,37 — Et venit ø ø ø et invenit eos dormientes. Et ait Petro: Simon, dormis? ø non potuisti una hora vigilare ø
Fol. 80[a] — I prišd' *k' učenikom' svoim'* ø obrêtee spešte i g(lago)la Petru. Simune spiši. *takoli* nevzmože edinogo časa pobdêti s'mnoju
It. — *c,* Et venit *ad dicipulos suos et* invenit illos dormientes. Et ait Petro: Simon dormis ø non potuisti unam horam vigilare *(q,) mecum*

36) Mk. 14, 41 — Dormite iam et requiescite. *Sufficit:* venit hora
Fol. 80ª — spête juže i počivaite *prispê kon(')c* i pride čas'
It. — *a, Consumatus est finis,* advenit hora

37) Mk. 14, 54 — et *sedebat* cum ministris *ad ignem,* et calefaciebat se
Fol. 80ᵇ — i sêdêêše s' slugami / i *grêêše se pri ogni*
It. — *q, calefaciens se ad ignem*
Ulf. — calefaciens se ad ignem

38) Mk. 14, 61 — Tu es Christus, hic filius ø huius benedicti
Opaska: hic i huius su članovi u gotskom jeziku.
Fol. 80ᵇ — tili esi H(rist)' s(i)n' ø *bl(agoslovle) nago*
It. — *k,* Tu es Christus filius ø benedicti
Ulf. — Tu es Christus, hic filius ø huius benedicti Opaska: hic i huius su članovi u gotskom jeziku.

39) Mk. 14, 63 — Summus *autem* Sacerdos *scindens* vestimenta sua, *ait:* Quid adhuc *desideramus* testes?
Fol. 80ᵇ — *T'gda* arhierêi *rastr'za* rizi svoe *g(lago)le* čto ošte *trêbuem'* svêdêtel'
It. — *a,* — *Tunc* Princeps Sacerdotum *conscidit* vestimenta sua *dicens (f,)* Quid adhuc *egemus* testibus

40) Mk. 14, 65 — Et coeperunt quidam conspuere eum et velare faciem eius et colaphis eum caedere, et dicere ei: Prpphetiza: ø ø ø ø ø ø et *ministri* alapis eum caedebant.
Fol. 80ᵇ — I načeše eteri pl*ju*vati na n' i prikrivati lice ego i za lanitê udarati i gl(agol)ati emu pror(e)ci nam' *H(rist)e kto est ižete udari i voini* biêhu i po lanitama.
It. — *r*¹ — *Prophetiza nobis Christe quis est qui te percussit*

41) Lk. 1, 17 — ut convertat corda patrum in filios, et *incredulos* ad prudentiam iustorum
Fol. 194ª — Obratiti sr(')dca o(ta)c' na čeda i *nepokorivie* v mudrost' pravednih'
It. — *d,* non consentientes — *e, contumaces*

42) Lk. 1, 28 — Ave *gratia plena*
Fol. 4ª — Raduise *bl(a)godat'naê*
It. — *c,* Ave *benedicta* — *r*¹, *gratificata*

43) Lk. 1, 41 — ut audivit salutationem Mariae Elisabeth, exultavit ø infans in utero eius
Fol. 4ᵇ — êko usliša Elisavta cêlovanie M(a)riino vzradovase ml(a)d(e)-n'c *radoštami* včrêvê ee
It. — *r*¹, exultavit *in gaudio* infans

44) Lk. 1, 60 — Nequaquam, sed vocabitur ø ø Ioannes
Fol. 195ª — nikoliže. na da narečetse *ime emu* Iv(a)n'
It. — *d,* Non sed vocabitur *nomen eius* Iohannes

45) Lk. 2, 9 — et *claritas* Dei *circunfluxit* illos
Fol. 9ª — i *sl(a)va* b(o)žiê *osiê*
It. — *d,* et *gloria* Dei *circumluxit*

46) Lk. 2, 37 — et obsecrationibus serviens ø *nocte et die*
Fol. 14ᵇ — i m(o)litvami služešti *B(og)u dn' i nošt*
It. — *r*¹, serviens *Deo die ac nocte*

47) Lk. 5, 6 — rumpeba*tur* autem *rete* eorum
Fol. 139ᵇ — Protr'*zahu*se mrêže ih'
It. — *a, f,* retiae — *a,* retia

48) Lk. 7, 41 — ø ø ø Duo debitores erant cuidam foeneratori
Fol. 66ᵇ — Is(us)'že reče. Dva dlžnika bêsta zaimodavcu eteru
It. — *f,* Dixit autem Iesus

49) Lk. 7, 42 — Non habentibus ø illis unde redderent, donavit utrisque ø
Fol. 67ª — Neimuštemaže ima česo vzdati otpusti ima obêma *vs' dlg' ta*
It. — Non habentibus *autem* illis unde redderent *omne debitum* ø utrisque donavit

50) Lk. 9, 6 — Egressi *autem* circuibant per castella ø ø evangelizantes
Fol. 131ᵇ — Iz'š'še ø prohoždahu skvozê vsi *i gradi* bl(a)govêstvu*jušte*
It. — *b, c, q,* per castella *et civitates*

51) Lk. 10, 6 — requiescet super illum pax vestra: sin autem, ø ø ø ad vos revertetur
Fol. 234ᵇ — počiet' mir' vaš' na nem' ašteli ni *to mir' vaš'* kvam' v'zvra-titse
It. — *d,* si quominus in vos revertetur *pax vestra*

52) Lk. 10, 16 — Qui vos audit, me audit: ø ø ø ø ø ø et qui vos spernit, me spernit
Fol. 243ª — Slušaei vas' me slušaet' a slušaeime *slušaet' poslavšago me.* A otmêtaeise vas' otmetaetse mene
It. — *a,* Qui audit vos, me audit; et qui spernit vos, me spernit Qui autem me audit, *audit eum, qui me misit*

53) Lk. 10, 30 — *Suscipiens* autem Iesus dixit: Homo quidam descendebat ab Ierusalem
Fol. 145ᵇ — *Vzrêvže* nan' Is(us)' reče č(lovê)k' eter nizhoždaše ot Er(u)s(a)l(ê)ma
It. — *b, Suspiciens* autem Iesus dixit

54) Lk. 11, 11 — *Quis autem* ex vobis patrem petit ø panem, numquid lapidem dabit illi?
Fol. 123ª — *Ktorago* ø ot vas' o(t)ca vprosit s(i)n' hlêba eda kami podast' emu
It. — *f, r*¹, *Quem autem* ex vobis patrem petit *filius*

55) Lk. 11, 21 — Cum fortis armatus custodit *atrium suum,* in pace sunt *ea quae possidet*
Fol. 45ª — Egda krêpki voruž'se hranit *dvor' svoi* vmirê sut' vsa imêniê ego
It. — *c,* regiam suam — facultates eius

56) Lk. 13, 10 — Erat autem docens *in synagoga* eorum *sabbatis*
Fol. 154ª — Bêže uče *naedinom'* ot s'nmišt ø *vs(u)b(o)tu*
It. — *d,* Erat autem docens in una de sygnagogis ø *sabbato*

57) Lk. 14, 4 — Ipse vero apprehensum ø sanavit eum; ac dimisit ø
Fol. 149ª — Saže *priem'i* iscêlii i otpusti *i*
It. — *a, c, d,* Ipse vero adprehendens *eum* sanavit eum ac dimisit *illum*

58) Lk. 14, 26 —Si quis venit ad me, et non odit patrem suum *et* matrem, *et* uxorem, et filios
Fol. 237ª — Ašte kto pridet' k'mnê ine vznenavidit' o(t)ca svoego *ili* mater' *ili* ženu i čeda
It. — *a, l, aut* matrem *aut* uxorem

59) Iv. 1, 24 — Et qui missi *fuerant, erant ex Pharisaeis*
Fol. 3a¹ — I iže poslani *bêhu* ø *ot ijudêi*
It. — *r*¹, Et qui missi *fuerant a Iudaeis*

60) Iv. 4, 27 — ...cuius *ego* non sum dignus ut solvam *eius* corigiam *calceamenti*
Fol. 3a² — emuže ø nêsm' dostoen' da otrêšu ø remene *sapogu ego*
It. — *q,* corrigiam calceamentorum eius

61) Iv. 2, 14 — et invenit in templo vendentes *boves et oves*
Fol. 54b² — i obrête c crkvi prodaj*uš*tee *ovce i voli*
It. — *a, f, q,* oves et boves

62) Iv. 3, 3 — ...nisi quis renatus fuerit *denuo* non potest videre regnum Dei
Fol. 187ᵇ — ašte kto nerodit se *sviše* nemožet' vidêti c(a)stviê b(o)žiê
It. — e supernis
Ulf. — nisi qui nascitur *deorsum*

63) Iv. 3, 16 — Sic *enim* Deus dilexit mundum, ut ø Filium suuum unigenitum *daret*
Fol. 129ª — Tako ø B(o)g' vzlj*u*bi mir' êko *da i* S(i)n' svoi edinočedi *dal' est'*
It. — *e, d,* ut etiam = da i — dedit

63) Iv. 3, 20 — et non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus ø ø ø
Fol. 129ᵇ — i ne prihodit' ksvêtu da obličetse dêla ego *êko zla sut*
It. — *r*¹, quoniam mala sunt

64) Iv. 4, 11 — Domine neque *in quo hauries* habes et puteus altus est
Fol. 50a¹ — G(ospo)di ni počrêpalnika imaši a studenc glubok' est'
It. — *b,* neque *hauritorium* habes

65) Iv. 5, 15 — Abiit ø ille homo, et nunciavit Iudaeis quia Iesus esset, qui fecit *eum* sanum
Fol. 35a¹ — ide *že* č(lovê)k' ta i v'zvêsti I*ju*deom êko I(su)s' est' iže *me* stvori cêla
It. — *a, d, l, q,* qui fecit *me sanum* — abiit *ergo*

66) Iv. 6, 2 — et sequebatur eum *multido* magna quia videbant signa ø
Fol. 53b² — i po nem' idêše *narod* mnog' êko vidêhu znameniê *mnoga*
It. — *e, j, populus* multus quia videbant signa *multa*

67) Iv. 6, 13 — et impleverunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordeaceis ø ø ø ø
Fol. 54a¹ — inapl'niše dvênadesete košnici ukruh' ot peti hlêb' ečnenan' *i ot dvu ribu*
It. — (sigma) et duobus piscibus

68) Iv. 7, 29 — Ego scio eum ø ø ø ø ø ø ø ø ø ø ø quia ab ipso sum, et ipse me misit
Fol. 56a² — Azže vêm'i *i ašte reku êko ne vêm'i budu podobn' vam l'ž' na vêm'i* êko ot nego esm' i ta me posla
It. — *g*¹, ego scio eum *et si dixerim quia nescio eum ero similis vobis, mendax...*

69) Iv. 8, 1 — Jesus *autem perrexit* in montem Oliveti
Fol. 52b² — *vzide* ø Is(us)' vgoru elion'sku*ju*
It. — *c, q, ascendit* in montem

70) Iv. 8, 33 — Responderunt ei: ø Semen Abrahae sumus
Fol. 68b² — Otvêš*t*aše emu *ijudêi* sême avraamle esm'
It. — *b, c, e* Responderunt ad eum *iudaei*

71) Iv. 8, 37 — Scio quia *filii* Abrahae estis
Fol. 68b² — vêm' êko *sême* avr(aa)mle este
It. — *c,* Scio quia *semen* Abrahae estis

72) Iv. 8, 52 — Abraham mortuus est, et Prophetae ø
Fol. 62b² — Avraam umrê i pr(o)r(o)ci *umrêše*
It. — *f, r*¹, et prophetae *mortui sunt*

73) Iv. 9, 15 — Lutum mihi posuit super oculos ø et lavi, et video
Fol. 57b¹ — br'nie položi mnê naoči*ju moeju* i umihse i viždju
It. — *a, b, c,* super oculos *meos*

74) Iv. 10, 8 — Omnes quotquot venerunt ø ø fures sunt, et latrones, *et* non audierunt eos oves
Fol. 128a² — vsi elikože ih' pride *prêžde mene,* tati sut' i razboinici, *na* ne poslušaše ih' ovce
It. — *c, r, d,* Omnes quotquot venerunt *ante me... sed* non audierunt eos oves

75) Iv. 10, 16 — Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc *ovile* ...est fiet unum *ovile* et unus pastor
Fol. 118b¹ — I inie ovce imam eže nêsut' ot *dvora* sego... I budet' edino *stado* i edin' pastir
It. — *d,* non sunt de *atrio* hoc et fiet unus grex

76) Iv. 11, 2 — *Maria autem erat* quae unxit Dominum ø unguento
Fol. 59b² — *Bêže Maria* pomazavšiê G(ospod)a *I(su)sa* murom'
It. — *a, b, c, d, Erat autem Maria* quae unxit Dominum *Iesum* unguento

77) Iv. 12, 1 — Iesus *ergo* ...venit Bethaniam ubi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitavit Iesus ø ø
Fol. 78a¹ — pride I(su)s' ø v' vitani*ju* idêže bil bê Lazar umr'l' egože vskêsi I(su)s' *ot mrtvih'*
It. — *a, d,* quem suscitavit Iesus *a mortuis*

78) Iv. 12, 26 — Si quis mihi ministraverit honorificabit eum Pater meus ø ø ø ø
Fol. 237ª — Ašte kto mnê služit' počtit'i O(ta)c' moi *iže est' na n(e)b(e)s(ê)h'*
It. — *g*¹, honorificabit eum Pater meus, *qui est in caelis*

79) Iv. 14, 1 — Non turbetur cor vestrum. ø ø ø Creditis in Deum, et in credite
Fol. 186b — Dane smuštaetse sr(d)ce vaše *nidaustrašaetse*, vêruete v' B(og)' i vme vêruite
It. — Non turbetur cor vestrum *(e)* neque *trepidet*. g[1] neque *formidet*

80) Iv. 14, 11 — *Non creditis* quia ego in Patre, et Pater in me est
Fol. 187a — Vêru imête mi. êko az' v (O(t)ci i O(t')c' v' mnê est'
It. — *a, b, c, f, ff[1], Credite mihi* quia ego in Patre

III.

Ovih nekoliko primjera očito pokazuju, da se biblijski tekst najstarijega hrvatsko-glagoljskog misala (Illirico Borgiano, 4) razlikuje od službenoga crkvenoga teksta Vulgate i slijedi starije latinske tekstove tzv. Vetus Latina ili bolje poznatu pod imenom Itala.

Za bolje razumijevanje onima, koji ne poznaju biblijsku znanost, moramo spomenuti neke stvari. Vulgata je prijevod Biblije, što ga je učinio Sv. Jeronim po naredbi pape Sv. Damaza. Taj je tekst od 8. st. postao službenim tekstom Latinske Crkve.[7]

Prije prijevoda Sv. Jeronima na Zapadu su postojali razni latinski prijevodi, poznati pod već spomenutim imenom Vetus Latina i Itala. Na Istoku postoje tri skupine biblijskih prijevoda. *Aleksandrijska* kod kršćana židovskoga porijekla, a stoji u najbližoj vezi s djelovanjem Apostola. Glavni tekstovi su sačuvani na grčkom, koptskom i sahidičkom jeziku. Aleksandrijski grčki tekst slijedi također Itala, jer je bila prevedena upravo iz grčkoga aleksandrijskoga teksta. *Azijski* grčki prijevod bio je u upotrebi kod Grka u Aziji, a djelomično i u Europi. *Bizantinski* grčki prijevod nastao je u Bizantu. Od 8. na 9. st. prevladao je u bizantinskoj liturgiji. U biblijskoj znanosti poznat je pod imenom *Koiné* (Opći) ili Kainé (Novi). Međusobno su srodni bizantinsko-azijski, i aleksandrijsko-italski prijevodi.

Kako rekosmo, Itala je ispočetka bila u upotrebi na cijelom Zapadu. Poslije prijevoda Sv. Jeronima, njegov se prijevod učvrstio u Rimu i u krajevima, gdje je prevladala rimska liturgija. Na području drugih latinskih liturgija, kao što su milanska, akvilejska, mozarapska ili gotska u Španjolskoj, te razne galikanske liturgije u Galiji (uključivši tu i neke današnje krajeve, osobito Bavarsku) služile su se Italom.

Što se tiče staroslavenskih tekstova uz očite znakove Itale, hrvatski glagoljski tekstovi postepeno se prilagođuju Vulgatinu tekstu, da konačno poslije Tridentinskoga sabora Vulgatin tekst postane službeni tekst glagoljskih liturgijskih knjiga. Isto se tako brojni istočni staroslavenski tekstovi postepen uprilagođuju bizantinskoj skupini, a u 17. st. nastaju izravni prijevodi s grčko-bizantinskoga teksta.

[7] Japundžić M., *Glagolj. brevijar* Rad. St. In. knj. 2. s. 190.

S obzirom na te činjenice možemo povući nekoliko praktičnih zaključaka. U osmom stoljeću, i to upravo god. 735., dolaze iz Rima skupine monaha u Galiju, gdje postepeno uvode rimsku liturgiju, koju je napokon Karlo Veliki (742.-814.) proglasio službenom, zabranivši sve ostale zapadne liturgije na cijelom području svoje prostrane države. Uzevši u obzir činjenicu, da najstariji sačuvani tekst hrvatskoga glagoljskog misala jasno pokazuje, da je originalni predložak mogao biti samo tekst Itale, očito je, da je prijevod mogao nastati najkasnije u 8. st., jer je u tome stoljeću Itala službeno nestala s pozornice. A prema tome, sasvim je sigurno nastao prije djelovanja Sv. Braće Ćirila i Metoda. Za predćirilometodsko doba postanka glagoljskih biblijskih, pa prema tome također bogoslužnih tekstova, svjedoče i neke druge činjenice.

Na prvom mjestu spominjem *Kijevske listiće* (ili «Kijevski misal»), o kojima se mnogo rapravljalo s obzirom na njihov postanak i kraj gdje su nastali. Za njih kaže St. Kuljbakin, da su prijevod latinske liturgije, pa, prema tome, ne mogu biti u vezi s djelatnošću Sv. Braće.[8] Prvi dio listića pisan je sasvim sigurno na hrvatskom tlu, dok je drugi dio prijevod na moravski dialekat, i to, po svoj prilici, i opet iz originala s hrvatskoga područja. Bivši profesor Papinskoga arheološkoga Instituta u Rimu o. Kunibert Mohlberg, benediktinac, dokazao je, da misni obrasci ovise o padovanskom sakramentaru bendiktinca Sv. Grgura Velikoga (590.-604.)[9] S pravom se možemo upitati, kako to, da prevodilac «Kijevskih listića» nije uzeo za predložak misni obrazac svojega vremena, nego stariji oblik? Ne našavši logičnoga odgovora, slobodno nam je zaključiti, da je predložak bio preveden u doba, kad je još bio u upotrebi, tj. svakako prije 9. st.

Pred nekoliko godina nađen je u Njemačkoj odlomak hrvatskoga glagoljskog misala u prijepisu iz 15. st. Odlomak sadrži tri misna obrasca: Na Cvjetnicu, Vel. ponedjeljak i Vel. utorak. Kako obrasci ne pripadaju rimskoj liturgiji, bio sam upitan za vlastiti sud. Nakon potrebnoga studija, ustanovio sam, da obrasci pripadaju galikanskoj liturgiji Sv. Martina Tourskoga, i nalaze se samo u toj liturgiji. Ovdje bih spomenuo, da je Sv. Martin (315.-397.) rođen u panonskom gradu Sabariji, djeluje kao misionar i biskup u Galiji u gradu Tours, gdje je osnovao također vlastiti samostan i monaški red. Galski monasi djeluju kao misionari od 7. do 9. st. u Panoniji i Hrvatskoj. Ukoliko je liturgija Sv. Martina dospjela u Hrvatsku, mogla je doći samo preko misionara, i to samo dok je još bila u upotrebi. A to je moglo biti najkasnije 7./8. st., jer iza toga vremena nestaje ta liturgija i u Tours-u i njegovoj biskupiji.

Nedavno sam ušao u trag jednoga novoga odlomka od dva lista. To je zapravo palimpsest. Sudeći prema gradualu treće božićne mise, original je također pripadao galikanskom obredu, pa je prema tome bio pisan prije 9. st.

[8] Kuljbakin St. M. *Staroslavenska gramatika*, Beograd, 1930. str. 7.
[9] Mohlberg P. C. *Il messale glagolitico di Kiew ed il suo prototipo romano del sec. VI.-VII.* Roma, 1928.

Na koncu u prilog mišljenja, da su hrvatski glagoljski misali prevedeni prije djelovanja Sv. Braće svjedoči i samo glagoljsko pismo, kojim su tekstovi pisani. Danas veliki broj poznatih slavističkih stručnjaka tvrdi, da je glagoljsko pismo postojalo prije djelovanja Sv. Braće. Spomenimo samo neka imena. P. Diels, M. Hocij, W. Lettenbauer i drugi. Glagoljicu poznaju i stari pisci Maurus Hrabanus i Aethicus Istrius. (Po svoj prilici, salcburški biskup Virgil, koji je djelovao među koruškim slavenima u 8. st.). Hocij, pozivajući se na stare pisce, izričito tvrdi, da je glagoljsko pismo nastalo u 8. st. od pred karolinških kurzivnih slova, i to na istarsko-venecijanskom području. Tj. upravo tamo, gdje je glagoljsko bogoslužje najviše cvalo i održalo se do naših dana. Tamo, gdje je glagoljica bila samo «gost», kao u Moravskoj i Češkoj, brzo je nestala. O tom pitanju preporučujemo našim čitateljima vrlo važni studij W. Lettenbauera.[10].

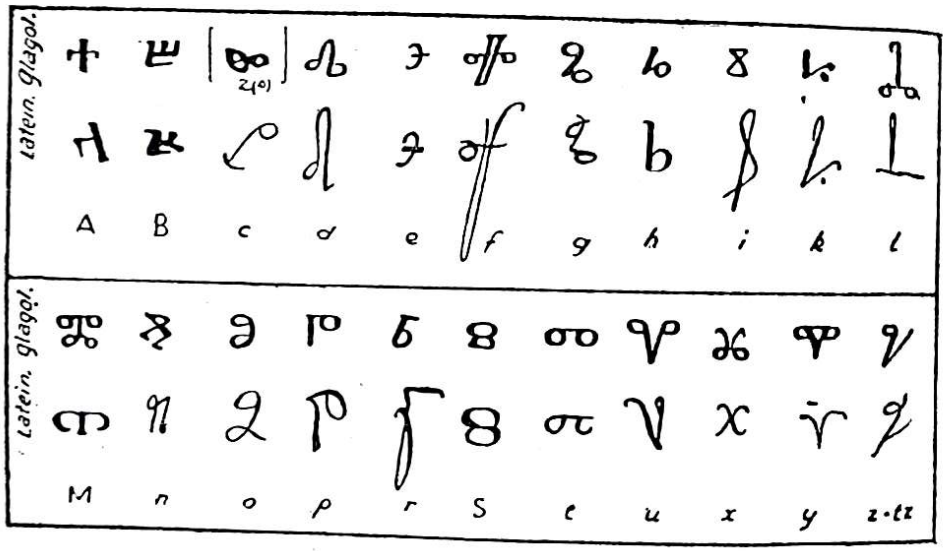

Usporedba između glagoljice i latinske prekaroline prema Hociju.
(V. Hocij, *Die Westlichen Grundlagen des glagolitischen Alphabets.)*

Dakle, uzevši stvar s činjenične strane slavenska liturgija, pa prema tome i liturgijski tekstovi, mogli su nastati mnogo prije djelovanja Sv. Braće, i to u doba njihova pokrštenja, tj. od 7. na 8. stoljeće. U to doba djeluju kao misionari najviše monasi iz Galije, koji su sa sobom donijeli i svoj posebni obred. Područje njihova djelovanja spada pod Akvilejski patrijarhat, Zadarsku i Splitsku nadbiskupiju i područne biskupije. Neki

[10] Lettenbauer W. *Zur Entstehung des glagolitischen Alphabets.* Slovo 3 (1953) 35-50, Zagreb i
Japundžić M. *Hrvatska glagoljica.* Hrv. rev. 4 (1963) 469-491.

gradovi i većina otoka tvore Bizantinski temat, a u njima se vrši bizantinski obred. To je, dakle, miješano područje, kao što je bila također Bugarska, Makedonija, današnja Srbija i cijela Panonija sve do Poljske. Na tim područjima su se miješali obredi i crkvena jurisdikcija.[11] I upravo u tome treba tražiti postanak slavenskoga bogoslužja u Hrvatskoj. To je mišljenje već odavno izrazio pobornik glagoljskoga bogoslužja krčki biskup Mahnić u službenom izvještaju na Rimsku Kuriju. Mahnić ovako piše u službenom izvještaju Sv. Stolici: «...smatram uputnim nadodati ovo na mišljenje onih, koji misle, da je staroslavenski jezik bio uveden na mjesto latinskoga. To mišljenje s povijesnoga gledišta nema nikakove vjerojatnosti za sebe. Hrvati su bili pokršteni u vremenu od 7. do 9. st., u vrijeme, dakle, kada latinski jezik nije još bio službeno proglašen liturgijskim jezikom Zapadne Crkve... Osim toga, treba spomenuti, da Hrvati došavši sa sjeveroistoka, zauzeše... pokrajine, koje su pripadale istočnom Carstvu, gdje bijaše u upotrebi također u liturgiji, grčki jezik i drugi narodni jezici.»[12]

Tvrdnju, da su učenici Sv. Braće donijeli slavensku liturgiju u Hrvatsku treba apsolutno isključiti. Najprije prije svega nemamo za to sigurnih povijesnih dokaza. A zatim okolnosti onoga vremena su takve, da se to ne može ni zamisliti. To je doba (od 9. st. dalje) velikih reforma u Rimu. Dokidaju se stare liturgije i povlastice. S druge strane, to je doba Focijeva raskola. Jedva se može i zamisliti, da bi Rim gledao mirna oka, da se na području Zapadnoga patrijarhata uvodi nešto, što dolazi iz «raskolničkoga» Bizanta. Nadalje je pitanje kojega su obreda bili učenici Sv. Braće. Sudeći po «Praškim listićima» i «Žitiju» Ćirilovu, Ćiril je, barem u prvo vrijeme uveo u Moravsku bizantinsku liturgiju. «Žitija» ili «Legende» Sv. Braće, što su došle do nas, prepisane su, a po svoj prilici dobrim dijelom i nastale, u 14. st. Epska opširnost, povijesne netočnosti i jezične osobine navele su još u 18. st. velikoga češkoga slavistu Dobnera, da posumnja u originalnost legenda. Stoga bi bio potreban ozbiljan studij, da se vidi što je u legendama istinito, a što je samo legenda u današnjem smislu te riječi.

Ne mislim, da sam svojim radom riješio zamršeno pitanje glagoljskoga bogoslužja. Ali ipak smatram, da je došlo vrijeme, kad treba napustiti nesigurne izvore i predpostavke, te posvetiti ozbiljan studij činjenicama. Jer, kako kažu stari: *Sermones suadent, facta evincunt.*

[11] Japundžić M. *Istočno bizantinski obred u hrvatskim krajevima,* Mandićev Zbornik, Rim 1965 i *Vicende storiche del rito bizantino in Croazia.* Orientalia Christiana periodica, vol. XXXIII. fasc. II., 1967.
[12] Polonijo M. *Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji. Radovi* Stsl. Inst. 2, Zagreb 1955. str. 199.

MAHNIĆ I NJEGOVO DJELO

KAKO JE MAHNIĆ POSTAO KRČKIM BISKUPOM. — NJEGOVE IDEJE I NJEGOVO ZNAČENJE U NOVIJEM HRVATSKOM KATOLICIZMU. —

IVAN VITEZIĆ

> «Nema dogme, koju nije zanijekao, i nema mašte, koju nije htio rukom dohvatiti ovaj vijek, koji je u nešto širem razmaku od sto godina započeo sa bratinstvom, jednakošću, slobodom, a završio općim ratom bijelaca.»
>
> M. Nehajev, DVA TORZA.
> *Hrvatska revija*, IV, Zagreb 1931., 374.

MLAĐEM hrvatskom pokoljenju —u Hrvatskoj i izvan Hrvatske— i samo će ime biskupa dra. Antuna Mahnića biti jedva poznato. O njemu je, međutim, godine 1924. izrečeno slijedeće mišljenje: *«Bio je najdubokoumniji, najradiniji i najdalekovidniji od svih crkvenih dostojanstvenika, što su ih Hrvati i Slovenci imali u posljednjih sto godina.»*[1] Njegovi suradnici i sljedbenici zvali su ga prorokom,[2] a kardinal Stepinac, koji se je u svojoj mladosti i sâm oblikovao u duhu Mahnićevih ideja, označuje ga velikim čovjekom.[3]

Za razliku od niza drugih istaknutih crkvenih ličnosti, Mahnić u poratnoj «Enciklopediji Jugoslavije» nije izostavljen. Prikazan je ovako: «Nosilac ekstremno klerikalnih ideja, branio je prava legitimnih vladara historijskih država nasuprot revolucionarnim nacionalnim težnjama, poređivao narodnost vjeri i smatrao zahtjeve za potpunom ravnopravnošću nacija za neopravdane. Istupao je protiv ravnopravnosti žena i protiv njihova afirmiranja u javnom životu. U umjetnosti tjesnogrudo kritizira sve što mu se činilo opasnim po učenje i moral katoličke crkve ili po ugled svećenstva... Svoje u početku krajnje konzervativne nazore prilagođavao je razvoju i novoj taktici klerikalne politike. Tako je preuzeo formulu 'kršćanske demokracije' i od branioca austro-ugarskog napada na Srbiju postao propagator Majske deklaracije.» Da «karakteristika» bude potpuna, još se tu kaže: «U vrijeme prije hitlerovsko-fašističkog napada na Jugoslaviju i za vrijeme okupacije na Mahničeve ideje pozivali su se predstavnici klerikalnog totalitarizma.»[4] Tko imalo poznaje Mahnićev život, njegove ideje i rad, vidjet će u tom prikazu ne objektivnu, nego sasvim tendencioznu sliku Mahnićevu. Taj postupak prema Mahniću još je značajniji, kad se zna, da je jedan od dvojice zamjenika glavnog urednika dotične enciklopedije (zapravo njezin glavni organizator) bio dr. Mate Ujević, jedan od vodećih ljudi jedne grane Mahnićeva Katoličkog pokreta u Hrvatskoj. (Nije poznato, da li je Ujević kušao utjecati, da prikaz o Mahniću bude nešto stvarniji. Stanojevićeva prijeratna «Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka» ponijela se je prema Mahniću «uljudnije»: prešutjela ga je.)

Mahnić je bio kulturni filozof i pod tim je vidikom zalazio često i na literarno područje, gdje su njegovi nazori i način, kako je svoje nazore iznosio, izazivali oštre reakcije. Tako onda može i današnji čitatelj naići npr. na oznake «fanatični teolog Anton Mahnič — glasnik i pionir novoga bojovnoga klerikalizma».[5]

Sva ova tek nabačena mišljenja dovoljno pokazuju, da je Mahnić bio ličnost od posebnog značenja. Po čemu je Mahnić velik čovjek? U čemu je njegova dalekovidnost? Što je proricao, i jesu li se obistinila njegova «proročka» navještanja? I gdje treba tražiti njegovu prijepornost? Na ova pitanja kušat ćemo sintetski odgovoriti u drugom dijelu članka. Prije toga iznijet ćemo, kako je Mahnić ušao u hrvatski narodni, i posebno vjersko-crkveni život, tj. kako je došlo do njegova postavljanja biskupom u Krku.

[Jedna napomena glede pisanja njegova prezimena. Iz sprijeda navedenih citata se vidi, da neki pišu «Mahnić», a drugi «Mahnič». Kako je poznato, Mahnić je bio po narodnosti Slovenac — rođen 14. srpnja 1850. u mjestancu Kobdilj, u župi Štanjel — Sv. Danijel, u Goričkom Krasu — i kao Slovenac pisao je svoje prezime u obliku Mahnič. Kao hrvatski biskup uvijek je svoje prezime pisao u obliku Mahnić, pa je prema tome opravdano, da ga Hrvati u tom obliku upotrebljavaju. S ovim u vezi zanimljivo je spomenuti, da je Mahnić sâm znao kazivati, da su se njegovi pređi u slovenski Kras doselili iz hrvatskih krajeva.[6] Bio bi, prema tome, starinom hrvatskoga podrijetla, bar po očevoj grani.]

KAKO JE MAHNIĆ POSTAO KRČKIM BISKUPOM?

Pozadina Mahnićeva imenovanja biskupom u Krku veoma je značajna. Neke podatke o tome iz službenih austrijskih vrela možemo naći u jednom novijem djelu, u kojem su ispitani politički aspekti kod biskupskih imenovanja u austrijskoj polovici Austro-Ugarske u razdoblju od

[1] U predgovoru postumno objavljena Mahnićeva spisa *«Na raskršću dvaju doba»*, Zagreb 1924., 5.
[2] Cfr. F. Binički, *Moje tamnovanje*, Zagreb 1942., 13.
[3] Cfr. A. Benigar, *Alojzije Stepinac*, Rim 1974., 690.
[4] *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb 1962., 596. Prikaz je napisao tadašnji ljubljanski docent dr. Vasilj Melik.

[5] A. Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1954., 187. Fanatičkim je označio Mahnića i ugledni slovenski književni historik Ivan Prijatelj, pa Aleš Ušeničnik na to primjećuje, da je za fanatizam značajna slijepa strastvenost, a Mahnićeva je značajka načelna jasnoća i logička dosljednost. (Cfr. A. Ušeničnik, *Izbrani spisi*, III, Ljubljana 1940., 128, u bilj.)
[6] I. Radić, *Doktor Antun Mahnić biskup krčki*, Slav. Požega 1940., 11.

1867. do 1903.[7] Autorica tog djela, Edith Saurer, kaže, da je austro-ugarska vlada gledala zadaću biskupa u slijedećem: «Izravnavati suprotnosti, tvoriti mir, sačuvati prilike u njihovu tradicionalnu obliku kao čvrst oslonac cara i carstva... Njemu (tj. biskupu) imali su papa i car jednako vrijediti, zato su ekstremno klerikalni kandidati bili nepoželjni.»[8] U ovakvoj zadaći biskupa jasno se vidi jozefinističko nasljeđe («Staatskirchentum»), ali i tradicionalna politika Habsburgovaca, koji su uz svoju vjernost katolicizmu uvijek tražili i za tim išli, da Crkva bude potporanj njihovih obiteljskih i dinastičkih interesa. Međutim, Mahnić je kao izdavač i urednik časopisa «Rimski katolik» bio u žestokoj borbi s liberalizmom i bio je optuživan i napadan zbog klerikalizma, pa je očito, da su drugi motivi —a ne nesklonost «klerikalizmu»— odlučili kod njegova imenovanja biskupom. Saurer u svojem prikazu Mahnićeva imenovanja ne navodi njegove borbe protiv liberalizma i njegova izrazita «rimskog» stava, pa je to zacijelo nedostatak u njezinu djelu. Ona ističe —opravdano— političku svrhu austrijske vlade: imenovanjem Nehrvata biskupom u Krku bit će zadovoljna —ili bar donekle udobrovoljena— talijanska iredentistička javnost, jer na imenovanju Talijana biskupom u Krku ta javnost ipak nije mogla inzistirati. Ali odlučujućeg momenta u Mahnićevu imenovanju autorica ne ističe, pa je potrebno da to imenovanje pobliže prikažemo.

Premještajem krčkoga biskupa Andrije Sterka 1. lipnja 1896. za biskupa u Trst trebalo je popuniti upražnjenu biskupsku stolicu u Krku. Pravo imenovanja (designiranja) bilo je u rukama austrijskog cara, a Sv. Stolica je morala imenovanje potvrditi. Po utvrđenu postupku predlagali su biskupi dotične crkvene pokrajine ministru bogoštovlja i nastave preko namjesnika tri kandidata, a o njima je namjesnik davao svoje mišljenje. Krk je pripadao goričkoj crkvenoj pokrajini, pa su kandidate predlagali: nadbiskup u Gorici i biskupi u Ljubljani, Trstu-Kopru i Poreču-Puli. Prva trojica napravila su zajednički prijedlog. Na prvom su mjestu predložili dekana kaptola u Krku dra. Franju Volarića (u to je vrijeme on bio i kapitularni vikar), na drugom mjestu kanonika i krčkog župnika dra. Antuna Orlića, a na trećem mjestu upravitelja župe u Omišlju, bivšeg sveučilišnog profesora u Zagrebu dra. Antuna Frankija. Porečko-pulski biskup Ivan Flapp predložio je druge kandidate, i to ovim redom: 1. prepozita krčkog kaptola dra. Ivana Bolmarčića; 2. naslužju— po namjesnikovu je mnijenju svećenik iz neke druge biskupije centralnoj bogosloviji u Gorici dra. Antuna Mahnića. Prema prijedlozima biskupa prvi je kandidat, dakle, bio Volarić, jer od četvorice predlagača trojica su predložila njega, i to na prvom mjestu.

Drugog je mišljenja, međutim, bio namjesnik u Trstu barun Teodor Rinaldini. Po njegovu shvaćanju biskupi su dotične kandidate predložili

[7] E. Saurer, *Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen* 1867-1903., Beč 1968.

[8] E. Saurer, o. c., 89. Autorica se poziva na podnesak ministra prosvjete Gautscha od 29. XI. 1895. u vezi s imenovanjem biskupa u Trstu.

pod neopravdanom pretpostavkom, da je Krk posve svojevrsna biskupija, kojoj na čelu može biti samo netko od domaćeg svećenstva. Ako i jesu u toj biskupiji posebne prilike —kao npr. staroslavenski jezik u bogoslužju— po Namjesnikovu je mnijenju svećenik iz neke druge biskupije prikladniji da bude biskupom u Krku, jer će takav spomenutu osobinu («Eigenart», tj. staroslavensko bogoslužje) «u interesu države i Crkve ograničiti». Osim toga, namjesnik se je još posebno postavio protiv Volarića, jer da je ovaj izrazito «nacionalnog mišljenja» i zato neprikladan za biskupa u Krku. Njega da treba smatrati kao skrajnje nacionalnog čovjeka i gorljiva promicatelja glagoljice. («Er muss als ein extrem nationaler Mann und als ein eifriger Förderer der glagolitischen Liturgie angesehen werden.») Zato Namjesnik smatra da treba za biskupa u Krku predložiti Mahnića.

Ministar bogoštovlja i nastave, barun Paul von Gautsch-Frankenthurn, prihvatio je namjesnikove razloge. Smatrao je ipak potrebnim da povjerljivim putem zatraži od ljubljanskog biskupa Jakoba Missie mišljenje o Mahniću. Missia se je o Mahniću najpovoljnije izrazio, a isto tako i gorički nadbiskup Zorn, koji veli, da Mahnića za Krk samo zato nije predložio, jer zna, kako je strancu teško u tuđoj dijecezi; ako se to izuzme, Zorn ne bi mogao nikoga tako preporučiti kao Mahnića. Obavijestivši se još o pripravnosti Mahnićevoj da imenovanje prihvati, ministar je 17. studenog 1896. predložio caru da se on imenuje za biskupa u Krku. Car Franjo Josip je 22. studenoga 1896. Mahnića imenovao krčkim biskupom.[9] Papa Lav XIII. je imenovanje potvrdio 3. prosinca 1896., a 7. veljače 1897. Mahnić je u Gorici posvećen za biskupa. U Krku je ustoličen 25. travnja iste godine.

Prema izloženom dva su razloga odlučila, da je Mahnić postao krčkim biskupom: odbijanje Volarića kao kandidata sa strane bečke vlade i predmnijevani Mahnićev neprijateljski stav prema glagoljici. (Upotrebljavamo naziv «glagoljica» zbog kratkoće, iako on označuje pismo, a ovdje se radi o upotrebi staroslavenskoga jezika u bogoslužju.) Kako se je Mahnić ponio u jednom i u drugom pogledu? Volarić je Mahniću kao krčkom biskupu postao najužim suradnikom i generalnim vikarom.[10] A Mahnićev stav prema glagoljici? U «Rimskom katoliku» on je uistinu zauzimao u pitanju uvođenja glagoljice u Sloveniji negativno stanovište, jer su njezini pobornici —po njegovu mnijenju— to bili uglavnom iz protucrkvenih pobuda. U Krku on je pitanje glagoljice strpljivo i savjesno istraživao, a u tom mu je bio na pomoći u prvom redu upravo Volarić. Kad je pitanje glagoljice proučio, on je postao njezinim odlučnim zatočnikom i promicateljem. Upotrebu staroslavenskog jezika u crkvama svoje biskupije pravno je uredio, a god. 1902. ustanovio je Staroslavensku akademiju za znanstveno istraživanje i njegovanje glagoljice.[11] Da uzmogne

[9] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, KA (akti Kancelarije carskog kabineta), Beč, br. 4771-1896.

[10] O Volariću cfr. M. Oršić, Dr. Franjo Volarić, *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku* za godinu 1912., Krk 1913.

[11] Cfr. Vj. Štefanić, Staroslavenska akademija u Krku (1902.-1927.), *Croatia sacra* 22/23, 2-56, Zagreb 1944. Glavni znanstveni radnik u akademiji bio je češki

lakše objelodanjivati potrebna izdanja kao i časopise, što ih je namjeravao pokrenuti, utemeljio je u Krku i tiskaru «Kurykta» (naziv je prema ilirskom imenu za otok Krk).[12] Kakovo je bilo Mahnićevo uvjerenje o zakonitosti glagoljice u krčkoj biskupiji, i kako daleko je on bio pripravan ići u njezinoj obrani, pokazuje slijedeći njegov čin: u jednoj audijenciji «ad pedes» pitao je papa Pio X. Mahnića, ima li u biskupiji svećenika, koji narivavaju glagoljicu ondje, gdje ona nema za sobom ni historičkog prava ni narodne volje, tako da vjernici napuštaju crkvu, a nekoji u znak protesta neće svećenika k sebi ni na smrtnom času? Mahnić je to zanijekao, a kad mu je Papa pokazao neke talijanske novine, koje su to tvrdile, Mahnić je to osjetio kao neki znak nepovjerenja pa je, držeći se za svoj biskupski križ, rekao Papi: «Kunem se biskupskom čašću, da je onako, kako sam kazao. Ako li se pak jednim liberalnim novinama vjeruje više nego li meni, katoličkom biskupu, onda smjesta polažem svoju biskupsku čast.»[13] Ova je epizoda utoliko značajnija, kad se zna, kakav je branitelj papinstva i papa Mahnić bio. Već spomenuti dr. Fran Binički, jedan od blizih Mahnićevih suradnika, svjedoči o njemu: «Nikada nisam čuo, da bi se ma izdaleka potužio na Pija X. sve i ako sam znao, da su mu talijanaši u Vatikanu i te kako zasolili.»[14]

Navedeni prikaz Mahnića u «Enciklopediji Jugoslavije» o svemu ovome ništa ne kaže. Zato je intelektualni i «moralni» lik Mahnićev mogao izaći onakvim, kako se to može vidjeti iz citata, što smo ga iz dotičnog prikaza donijeli. (U istoj enciklopediji, sv. 8, 1971., 507, kaže se za dra. Dinka Vitezića: «suprotstavljao se, bez uspjeha, Mahničevu doslasku u krčku biskupiju». Razlog suprotstavljanja se ne navodi, pa i tu Mahnić, u kontekstu, izlazi kao negativna pojava.)

MAHNIĆEVE IDEJE

Koji su bili temeljni Mahnićevi pogledi?

Po završenim bogoslovskim naukama u Gorici i zaređenju za svećenika (1874.) Mahnić je najprije bio prefekt u dječačkom sjemeništu u Gorici. U to je vrijeme također položio doktorat teologije u Beču (1881.) i postao je profesorom biblijskih znanosti Novog zavjeta u Gorici, što je ostao sve do imenovanja biskupom u Krku. Od 1891. do 1895. bio je i ravnateljem goričkoga dječačkog sjemeništa. God. 1884. preuzeo je uredništvo latinski pisanog dijecezanskog lista «Folium Periodicum», zatim je neko vrijeme bio urednik lista «Soča», a u srpnju 1888. započeo je izdavati časopis «Rimski katolik», od kojega je izašlo 8 godišta (1888.-1896.), tj. sve dok Mahnić nije prešao u Krk. Najveći dio ovoga časopisa

slavist, svećenik dr. Josip Vajs. O njemu cfr. M. Polonijo, Jubilarac Josip Vajs u mojem sjećanju, *Slavia*, XXV, Prag 1956., 342-346; M. Pantelić, Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti, *Slovo* 6-8, Zagreb 1957., 10-22.

[12] Cfr. M. Polonijo, Štamparija «Kurykta» u Krku, *Jadranski zbornik*, V, 116-138, Rijeka-Pula 1962.

[13] I. Radić, o. c., 134.

[14] Id., o. c., 220.

ispunjavao je Mahnić sâm. Pisati je inače počeo već u nižim razredima gimnazije, i to poeziju i prozu, ali u javnosti je nastupio tek god. 1881., i to s jednom crticom. U dnevniku «Slovenec» objavio je 1884. satiričku pripovijest «Indija Komandija» i niz estetsko-ideoloških razgovora pod naslovom «Dvanajst večerov» (zasebno tiskani 1887.). Tu je s filozofskog i pedagoškog gledišta oštro osudio Prešerna i Stritara, a kad su u Dodatku u istom smislu oštrim tonom ocijenjeni i drugi slovenski književnici i posebno Simon Gregorčič, našao se je Mahnić u literarno-kulturnom kreševu. U «Slovencu» (1885.-1886.) još je objavio oveću satiričku pripovijest «Zadnji samotar» protiv jozefinizma i židovskog masonstva.

Ova Mahnićeva sklonost beletristici je zanimljiva i ona u mnogočemu tumači narav i postupke njegove djelatnosti na području filozofije kulture, na okupljanju srednjoškolskog đaštva i obrazovanih slojeva i u javnom životu uopće. On je pomišljao i na pokretanje posebnoga katoličkog beletrističkog časopisa u Sloveniji, ali razvoj prilika u tadašnjem slovenskom narodnom životu doveo ga je do druge odluke, do pokretanja «Rimskog katolika». «Naslov kaže sve, što namjeravamo», piše Mahnić u uvodnoj riječi u prvom svesku tog časopisa. Pod suncem možda nema naroda, veli on, koji bi bio tako čisto katolički kao Slovenci, ali sada im prijete krivi nauci, koji vode k otpadu od kršćanstva, što bi za Slovence pogubnije bilo nego povratak k starom poganstvu. List ima služiti objavljenoj istini, ali budući da je naravna spoznaja temelj vjerskoj spoznaji, tako da se vjera uzdrma, čim zavladaju u umovanju krivi nauci, «Rimski katolik» će biti otvoren također svakovrsnim znanstvenim, prije svega filozofskim pitanjima, koja se na bilo koji način dotiču vjere.

Pisanje «Rimskog katolika» bilo je neobično borbeno. Borbu je Mahnić vodio na različitim frontama, no glavna je njegova fronta bila: borba ideja. «Ideje tvore povijest», veli on u jednom svojem članku («Rimski katolik», VI, 1894., 25); to je «temeljni zakon ljudske povijesti». Zato je poglavlje skolastičke filozofije o idejama postalo glavnom polugom Mahnićeva životnog djela.

Što je u slovenskom narodnom životu značio i izveo «Rimski katolik», imala je kod Hrvata učiniti *«Hrvatska straža»* (nosila je podnaslov: «Za kršćansku prosvjetu. Časopis namijenjen nauci i književnosti»). List je pokrenut u Krku 1903., gdje je izlazio do 1908., god. 1909. izlazio je u Krku i Senju, 1910.-1911. u Senju, a 1912.-1918. u Rijeci.

Navest ćemo, na koji se način ocjenjuje ovaj list u nepotpisanu (!) kratkom prikazu «Enciklopedije Jugoslavije». Pošto su navedene godine izlaženja, i pošto su po imenu spomenuti nekoji važniji suradnici, o listu se kaže: «Postavljajući idejne temelje klerikalizma u Hrvatskoj, H. s. polazila je u ocjeni i prikazivanju svih strujanja društveno-političke misli i kulturnih pojava sa stanovišta opskurantizma i krajnje reakcionarnosti.»[15] S ovim u vezi citirat ćemo, što je o polemičarima protiv Mahnića

[15] *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Zagreb 1960., 279. S ovim «suverenim» sudom kontrastira već netočnost osnovnog podatka, da je «Hrvatska straža» bila tromjesečni časopis; od drugog godišta dalje ona je bila dvomjesečni časopis.

pisala «Hrvatska straža» u jednom od niza članaka pod naslovom «Kulturna načela i rad naprednjaka»: «Nikome ne ostaju dužni ni za mrk pogled, ali ako im 'Hrvatska straža' rekne i više i gore nego svi drugi dušmani skupa, ostaju krotki i tihi, da bi im i mnogi 'ježovitski asketa' mogao zavidjeti na tolikoj samozataji. Pretvrd je Krk koštunac za mlađahne pokretaške zubiće! Zagrist će i u Zagreb i u Sarajevo i gdje hoćeš, ali u 'Stražara s Adrije' — ne daj Bože! Ako se kadgod malo i raskuraže, zareže otraga i čupnu za čakšire, pa bježi za plot! Nakon tolikih i tako nemilosrdnih kritika, kojima je 'Hrv. Straža' upravo izmasakrirala sva načela i zasade naprednjačke, a koje oni kritike skoro sve pripisuju biskupu Mahniću, ne usudiše se te bojovne delije ni prosloviti koju ozbiljnu riječ na svoju obranu. Pred 'Hrv. Stražom' je Marjanovićeva 'filosofija' upravo tako nemoćna kao i Wilderova 'finoća'.»[16]

I «Hrvatska straža» je —pod ovim istim naslovom— u svojem prvom svesku opširno iznijela razloge pokretanja lista i njegovu svrhu. Taj je uvodni članak napisao sâm Mahnić, kako to svjedoči prvi urednik lista, splitski svećenik i kasniji isusovac dr. Ante Alfirević.[17] I za Hrvate, kojih je pretežna većina kršćanska, veli Mahnić, da su s kršćanstvom spojeni kao rijetko koji drugi narod u Europi. Ali i kod Hrvata se kršćanstvo sve više napada, osobito sa strane mnogih mladih. «I hrvatska inteligencija krenula je putem enciklopedičke škole, kojim je pošla moderna Evropa i kojim je doprla do 'intelektualnoga i socijalnoga nihilizma'. Inteligencija je glava narodu. Je li se otrovala glava, ne će li se otrovati i čitavo tijelo, narod?» Mahnić kaže, da hrvatska knjiga jedva poznaje riječ «liberalizam», «premda se u njegovim vodama potapamo». Trijeznom umovanju da se navješćuje rat i hoće ga se zamijeniti «instinktom čuvstva». Propovijeda se novi, nietzscheovski moral «onstran dobra i zla», i sreća se traži u opojnosti, u «seksusu i pijanstvu». Inteligencija ne cijeni filozofije, i «ovo je gotovo najveće zlo». «Pretjeranim gojenjem beletristike tupi i oslabljuje se misaona snaga, duh postaje tromim.» Na očekivani prigovor: «Vi ste nesnošljivi fanatici, vi hoćete da posjedujete svu istinu, vi svakoga, koji ne misli jedno s vama, osuđujete na dno pakla», Mahnić odgovara, da dokazivanje vlastitih nazora nije nesnošljivost i fanatizam. «Mi štujemo tuđe uvjerenje i slobodu savjesti; nu istu slobodu tražimo i za se.» Na drugi prigovor, da isključivo isticanje kršćanskih ideja znači još veće rascjepljivanje naroda, Mahnić odvraća: «Kako Bog, tako i istina u sebi je jedna i nedjeljiva, ne cijepa, već ujedinjuje i sve više učvršćuje vez ljubavi i sloge među onima, koji pristanu uz nju.»

Već u drugom svesku prvoga godišta «Hrvatske straže» objavljuje Mahnić (pod pseudonimom «Jadranski») temeljnu raspravu pod naslovom «Načelo», u kojoj je odmah uvodno, «klasički jednostavno» —kako

[16] *Hrvatska straža*, VII, Krk 1909., 338. Slično to vrijedi i za Mahnićeve idejne protivnike u Sloveniji, kako piše i sâm I. Prijatelj (cfr. A. Ušeničnik, u raspravi «Dr. Anton Mahnič kot filozof», *Izbrani spisi*, III, Ljubljana 1940., 128).

[17] A. Mahnić, *Knjiga života*. Sabrao i uvodom popratio A. Alfirević D. I., Osijek 1923., 5.

veli vodeći slovenski filozof Aleš Ušeničnik—, iznio bît svoga naziranja o idejama. To je srž Mahnićeva umovanja, i na njoj se osniva sva njegova filozofska ili —kako on radije običava govoriti— metafizička analiza svih pojava i problema. Čovjek kao umno biće, piše tu Mahnić, djeluje uvijek zbog nekog razloga. Razlog pak sastoji se u misli ili ideji, koja čovjeka vodi, potiče i kazuje mu, kako da radi. Ideja je tvorba čovjekova, ali ne samovoljna, nego na temelju realne, objektivne zbilje, koja bivstvuje neovisno o čovjeku. Sva realnost je Božje djelo, a Bog —kao umno biće— nije ništa stvorio, a da to prije nije imao u misli. Prema tome, «Božje misli ili ideje su uzorom (causa exemplaris) svega, što bivstvuje». Ljudski razum ima od Boga sposobnost da razabire u svemiru Božje ideje, i to počinje u materijalnom svijetu osjetnim zapažanjem i onda se putem apstrakcije i držeći se logičkih zakona sve više penje do spoznaje samoga Boga-stvoritelja, u kojem ima i realni i idealni svijet svoj najviši, apsolutni razlog. Zaniječe li se Bog, prvi uzrok, realni se svijet raspada u ništavilo. Imamo onda učinak bez uzroka, a to je protuslovno. A i ljudsko umovanje postaje u tom slučaju sasvim subjektivno, pa zato i bez obvezatnosti za um i volju. Ideje se time lišavaju objektivna sadržaja.

Ideja, koja čovjeka u djelovanju vodi, zove se načelo. Istinitost, stalnost i nepromjenjivost mogu pak načela tek onda imati, ako su utemeljena u Bogu, u ideji Božjoj. Samo onda mogu načela čovjeka obvezivati kao pravila u životu i djelovanju.[18]

Na temelju ovih spoznaja Mahniću će uvijek biti glavno: ispitati, na kojim se idejama neko djelo ili neka akcija zasniva. U filozofiji, u literaturi, u politici, u socijalnom i u javnom životu uopće mjerodavna je ideja. Kad je jednom otkrio ideju, koja je djelo rodila, on je u ocjeni te ideje strog, logički sudac, i ako tu ideju smatra pogrešnom i pogubnom, bori se protiv nje svom žestinom. Među istinom i neistinom značajan čovjek ne može kolebati —to je za nj nepovredivo životno načelo. Načelnost je upravo postala najizrazitijom značajkom njegova bića. Tako je nastao njegov znameniti «aut — aut!», aut Christus aut Belial — radikalna dioba duhova. Pri tom, samo su dva radikalizma moguća: radikalizam priznavanja Boga u teoriji i praksi i radikalizam nijekanja Boga. Ovaj drugi je naravna, psihološka posljedica odmetnuća od Boga. Čovjek se na temelju svoje slobodne volje može od Boga odmetnuti. Ali u njemu ne prestaje ni u tom slučaju težnja za apsolutnim, koja težnja je čovjeku prirođena, pa on «apsolutno» nalazi ili u materiji (materijalizam), ili u nekoj pravolji (pesimizam), ili u sveopćoj supstanciji (panteizam) itd. Odmetnuvši se jednom od Boga, čovjek pred njim sve više uzmiče, želi i misli i htio bi dokazati da Boga «nema», jer «bezdan doziva bezdan». Polutanstvo tako prije ili kasnije nestaje.

Idejnog protivnika vidio je Mahnić u prvom redu u liberalizmu. On, dakako, misli na liberalizam kao filozofski nazor na život. Iako liberalizam nije neki određeni teoretski idejni sustav, on je u praksi primijenjeni naturalizam, koji niječe objavu i kojemu je božanstvo čovjek sâm. Prema

tome, liberalizam je težnja za neodvisnošću od Boga, za posvemašnjom autonomnošću čovjeka. U «Na raskršću dvaju doba», gdje je Mahnić kušao metafizički obrazložiti zbivanja novijeg i najnovijeg doba, veli se u poglavlju o liberalizmu, da je on po svojoj naravi negacija, «razorna slika svega, što je pozitivno», «mixtum compositum svih zabluda i izmišljotina». Liberalizam da zastupa teoriju autonomne etike, otvara vrata kapitalizmu i izrabljivanju slabijega po jačemu, on atomizira društvo, najveći je licemjer i «otac podržavljenja javne nastave i prisilne škole, državnog centralizma, autokratizma, birokratizma i militarizma; on je zakleti neprijatelj i zatornik svake autonomije i samoodređenja.»[19]

Jednako je takav protivnik u Mahnićevim očima, a možda i gori, tzv. katolički liberalizam. Njegova je glavna oznaka, da koleba među istinom i neistinom. Za volju «mira i ljubavi» žrtvuje čistoću vjere. Time katolički liberalci služe slobodnozidarskim i socijalističkim ciljevima o općečovječanskoj ljubavi bez vjere i bez Boga, bez pravog i zakonitog autoriteta bilo u Crkvi, bilo u ljudskom društvu. Zato je, veli Mahnić, katolički liberalizam uistinu «pestis perniciosissima» —najpogubnija kuga—, kako ga je označio papa Pio IX.

S ovih pozicija razvijao je Mahnić svoju mnogostruku djelatnost. Kao biskup male krčke biskupije mogao se je utoliko više baviti pojavama i akcijama od općenarodnog značenja, a on je to u punoj mjeri činio i na intelektualnom i na pastoralnom polju. Duboko shvaćajući doseg i značenje književnosti, on je —slično kao prije u Sloveniji— napisao kao krčki biskup niz članaka i rasprava o estetici i literarnim pitanjima, a onda i pojedine hrvatske pisce analizirao u svjetlu metafizičkih načela i idejnog radikalizma. Tako je podvrgao idejnoj analizi osobito Kranjčevićevu poeziju, zatim neka Novakova djela, pjesme Tresića Pavičića, kritičke ocjene Čedomila Jakše i još neka druga književna djela. Polazio je sa stanovišta «metafizičkog trojstva», naime, da su istinito, dobro i lijepo neodjeljivo povezani. Kao što se metafizički ne da odijeliti dobrota od istine, isto se tako ne da odijeliti ljepota od dobrote i istine. Tim trima vrijednostima odgovaraju u čovjeka tri sposobnosti: um, volja i estetski osjećaj.

Mahnićeva kritika hrvatskih pisaca pada u doba Moderne, koja «ne priznaje umjetničkom stvaranju drugih granica do onih umjetnikove individualnosti» (Branimir Livadić), stoga je sukob idejnih pogleda na umjetničko stvaranje bio načelan i veoma žestok. Već nakon manje od jednog desetljeća bili su i u taboru Katoličkog pokreta uočeni i izrečeni nedostaci i jednostranosti u tom sukobu. Tada mladi dr. Ljubomir Maraković piše u «Hrvatskoj straži» 1911., da se je kritika «Hrvatske straže» omeđila samo na etički kriterij, «i odatle ona neumoljiva oštrina i odlučnost njezina u osuđivanju (koju joj toliki s nepravom zamjeriše)», ali da se ujedno pokazaše zle posljedice jednostranosti. Kritika «Hrvatske straže» je zanemarila ocjenu umjetničke forme, a forma da je umjetnini više

[18] *Hrvatska straža*, I, 1903., 146-147.
[19] A. Mahnić, *Na raskršću dvaju doba*, Zagreb 1924., 27, 29, 30.

nego posuda i s idejom je organički spojena.[20] Aleš Ušeničnik piše o Mahniću već god. 1921., da mu je jednostrani intelektualizam ponešto zastirao pogled na realan život, da je previdio granice filozofije, i da je u njemu logičar nekada preplavio psihologa. Njegovo umovanje o idejama da je upravo genijalno, ali primjena tih spoznaja u životu u apsolutnim oblicima da ne odgovara stvarnosti. Ta apsolutnost da je možda prouzročila također nešto nepotrebnih borbi o lijepoj književnosti. Sâm Mahnić da je kasnijim odlučnim isticanjem askeze kao životne potrebe pokazao, da važnost ispravnih spoznaja ima svoje ograničeno značenje.[21] Daleko preko cilja, međutim, puca Anton Slodnjak, kada Mahnića označuje literaturofobom i «strastvenim neprijateljem literarnog i kulturnog napretka», pa čak i zlonamjernim u interpretaciji literarnih djela.[22] I već spominjani Ivan Prijatelj naziva Mahnića «dogmatsko-racionalističkim fanatikom», ali o njemu kao čovjeku iz vlastitog iskustva veli, da je u osobnom dodiru bio «silno skroman, uljudan i tih čovjek».[23]

Odnos ideja i načela prema umjetničkom stvaranju i kao teoretski problem, a još više u konkretnoj primjeni, zaokupljao je i zaokupljat će mislioce i praktičare, a isto tako i svakog čovjeka, koji osjeća životnu odgovornost. Mahnić je bio filozof života.[24] Kao takav gledao je i na umjetnost pod vidikom uloge, što je umjetnost stvarno ili potencijalno u životu ima, iako bismo očekivali, da će on upravo kao filozof života više računati s psihološkom komponentom, nego li je to činio. S druge strane, «nad ljepotom i estetskom kulturom su etičke i religiozne vrijednosti» pa, iako je literatura veliko dobro, «bez nje pojedinac i narod još mogu biti sretni, ali bez religije i ćudoređa to ne mogu biti.»[25] Tko prihvaća ovo gledište, razumjet će Mahnićev stav u estetskim i posebno literarnim pitanjima, uza sve ograde i nužne korekture i nadopune, koje inače taj stav i teoretski i još više u formi, kako je iznesen, zahtijeva.

Mahnić je u duhu svojih ideja i načela —svoje filozofije života— promatrao ne samo smisao života čovjeka pojedinca, nego i život ljudskih zajednica, tijek povijesti čovječanstva. I za te zajednice postoje obaveze u smislu stalnih, nepromjenjivih načela. Prekršaji tih načela povlače za sobom kazne. A za razliku od ljudi pojedinaca, narodi i države mogu biti nagrađeni ili kažnjeni samo na ovoj zemlji, jer izvan nje ne postoje. Razmišljanja o povijesti naroda i država pod ovim vidom bitno su vezana

[20] Lj. Maraković, Književna smotra. *Hrvatska straža*, IX, 1911., 48-62.
[21] A. Ušeničnik, o. c., 128 sl.
[22] Cfr. *Zgodovina slovenskega slovstva*, III, Realizem II, 235, 265. Napisao A. Slodnjak, Ljubljana 1961.
[23] I. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina* 1848-1895., V, Ljubljana 1966., 224-225.
[24] Pod tim vidikom priredio je A. Alfirević izbor Mahnićevih spisa i dao mu odgovarajući naslov *«Knjiga života»* (Osijek 1923.). Izbor slovenski pisanih Mahnićevih radova priredio je A. Ušeničnik pod naslovom *«Več luči!»*, Ljubljana 1912. Alfirević je kasnije izdao još jednu zbirku Mahnićevih članaka pod naslovom *«Katolički svećenik»*, Split 1938., u kojoj se nalaze i radovi općega karaktera, a ne samo specifično svećeničkoga.
[25] A. Ušeničnik, *Knjiga načel*, I, Ljubljana 1934., 37.

s idejom o podrijetlu i smislu života uopće. A upravo ideja pravde zauzima ovdje središnje mjesto, i njome se bave ne samo pisci svetih knjiga, nego i nekršćanski autori —filozofi i historičari— od praiskona do danas. Mahnić se na ovaj predmet često navraća, a na koncu je tome posvetio i svoj opširniji spis *«Na raskršću dvaju doba»*, koji je objavljen nakon Mahnićeve smrti, ali koji je još on sâm priredio za tisak. Taj spis, koji smo već prije spominjali, razmatra u 16 poglavlja idejni razvoj modernog doba, koje se je putem subjektivističkog načela otkinulo od duhovnog jedinstva «tako omražena, u lažnom svjetlu prikazivana srednjega vijeka». Luther je onda svojom emancipacijom postao «ocem novoga vijeka». Luther da je, doduše, ostao na području tumačenja Sv. Pisma i religije, ali njegovi sljedbenici da su zatim subjektivistički princip prenijeli na područje filozofije, umjetnosti kao i na područje socijalno i političko. Iz tog sjemena su se onda razvila dva oprečna pravca, cezaropapizam europskih država i radikalizam, ali oba su rušenjem duhovnog autoriteta i temeljâ moralnog poretka dovela na koncu do liberalizma i s njime do idejnog kaosa. Daljnji je razvoj bio ovaj: «Ideje imaju svoju logiku, koja ih tjera do posljednjih izvoda. To vrijedi ne samo za istinske nego i za krive ideje. Do ove se krajnosti razvila dvostruka ideologija: kršćanska pod učiteljstvom katoličke Crkve i antikršćanska, u školi liberalnim doktrinama zadojenoga socijalnoga demokratizma.»[26] «Socijalizam, anarhizam, komunizam —zaključuje Mahnić— rođena su čeda oca liberalizma; oni će naslijediti i njegovu baštinu.»[27] U poglavlju «Pravda Božja», koje zatim slijedi, Mahnić kuša na konkretnim primjerima iz najnovijeg vremena pokazati, da države i narodi ne mogu nekažnjeno ignorirati i gaziti etička načela. Poziva se na svoju raspravu «Božja pravda u povijesti država i naroda», što ju je 1896. objavio u «Rimskom katoliku». Ta rasprava da se je onda činila čudnovatom, ali što je prorekao Europi u zaključnom poglavlju, da se danas doslovce obistinjuje. Stoga to poglavlje, koje nosi naslov «Teško tebi, Evropo!», donosi sada u hrvatskom prijevodu u spisu «Na raskršću...» (str. 47-49) i dodaje —nakon 23 godine— suvremeni komentar, jer: «Veliki dan, dan suda nad Evropom osvanuo je.» Ona je «stara grješnica», i Bog sada s njom temeljito obračunava. Prvi čin velike tragedije jest sveopći svjetski rat, koji je donio poremećenje državnog poretka i lom liberalnih monarhija ruske, austrijske i njemačke. Svenjemački narodni šovinizam i imperijalizam kao i istim duhom zadojeno madžarstvo u Austro-Ugarskoj kažnjeni su. «Nemojmo pak misliti —dodaje Mahnić—, da je obračun s narodnim šovinistima time pri kraju: ima ih još, doći će na red i oni.»

Istu će kob doživjeti i «kapitalistički mamon». U radničkim četama, «što ih je liberalizam, otevši im vjeru u Boga i nadu u nebesa, upregnuo u jaram nedostojnoga ropstva», odgojio si je kapitalizam krvnika, «koji će nad njim izvršiti smrtnu osudu». U odsudnoj borbi ostat će dva antagonista: socijalizam i kršćanski demokratizam. «Borba će biti gigantska te će zahtijevati upotrebu svih duševnih i fizičkih sila, a tko zna, neće

[26] A. Mahnić, *Na raskršću dvaju doba*, 44.
[27] Id., o. c., 45.

li zahtijevati i krvnih žrtava više nego zahtijevaše svjetski rat.» U red velikih otvorenih pitanja meće i «rimsko pitanje, ili bolje pitanje slobode namjesnika Kristova na zemlji», a onda posebno potrebu, «da se prije svega duševno preporodi inteligencija», da se «um podvrgne Bogom objavljenoj istini». S time u vezi veli: «Valjda će Bog morati da narodima i njihovim vladama pošalje još drugih žešćih kušnja, ne bi li ih sklonuo na priznanje i uvaženje ovog postulata neotuđivog Božjeg prava. Uvjeren sam, da će doći ove kušnje... Budimo na to spremni.» Svoja razmatranja završava s optimizmom kršćanske nauke: «S pouzdanjem gledamo u budućnost. Istina, zavladao je našim vijekom kaos, ali ovaj kaos je napunjen klicama novoga života... I opet će se sjajno potvrditi prastara istina, o koju se vijek toliko spotiče: da izvan Crkve nema spasa ni pojedincu ni čovječanstvu.»

Mahnić je prvi svjetski rat označio tek prvim činom svjetske tragedije. U sklopljenom «miru» nakon toga rata nije vidio mir, koji bi razriješio gordijski čvor zamršenih internacionalnih i socijalnih prilika. «Dapače, on nosi u sebi klicu novih zapletaja i krvavih sukoba», napisao je Mahnić još kad se je taj mir stvarao. «Drugi čin» —Drugi svjetski rat— Mahnić nije doživio. Nakon toga slijedili su —i slijede uvijek iznova— daljnji prizori. Čega?

Ovako su izgledala Mahnićeva proroštva. U njima se ogleda ista temeljna misao, koju «među recima» izriče citat iz Nehajeva, što smo ga donijeli kao motto ovome članku. Nehajev je bio jedan od vođa hrvatske Moderne, s kojom je Mahnić vodio oštru idejnu borbu. U daljnjem razvoju Nehajev je produbio svoje nazore, što je došlo do izražaja osobito u njegovim historijskim esejima i u velikom romanu «Vuci». Boži Lovriću rekao je par godina pred svoju smrt: «Okani se sumnje. Budi sretan, što si talenat i što imaš za koga da radiš. Muči te misao, da je sve to isprazno i bez svrhe. Nije, Božo: jest Bog, i naš rad nije uzaludan...»[28]

MAHNIĆEVO ZNAČENJE U NOVIJEM HRVATSKOM KATOLICIZMU

«Veliki muževi, koji su preobražavali lice zemlji i davali vjekovima novi pravac, bili su duboki mislioci te su iz ideje crpli razboritost, načelo davalo im je nepobjedivu energiju i premoć nad suvremenim svijetom. Nevjerojatno je, što može u duhu začeta, trajnim razmatranjem utvrđena misao.»[29] Ove Mahnićeve riječi o velikim muževima ne možemo doslovno na nj primijeniti. On je iznikao iz malog naroda, i njegovo djelovanje bilo je ograničeno na dva mala naroda. Isto tako, nema govora o vjekovima — prošlo je tek 125 godina od njegova rođenja, 55 godina od njegove smrti, a njegovo djelovanje kod Hrvata proteže se tek na ovo stoljeće. Ali moć ideje i načela, u kojih službu je svega sebe postavio, isklesala

[28] B. Lovrić, Mjesto vijenca na grobu Nehajeva. *Hrvatska revija*, IV, Zagreb 1931., 353.
[29] A. Mahnić, Načelo. *Hrvatska straža*, I, 1903., 149.

je od njega muža, čija je veličina nedvojbena. Tek kratko, sumarno, možemo ovdje spomenuti značajnija područja i plodove njegova rada. O njemu kao krčkom biskupu već je u prvom dijelu ovoga članka ponešto rečeno. U biskupiji je održao dvije sinode (1901. i 1911.) i tako proveo nutarnje jedinstvo biskupije krčke s nekadašnjim samostalnim biskupijama osorskom i rapskom. Nije se ograničio na strogo vjersko područje. Pokrenuo je god. 1899. poučno-gospodarski polumjesečnik *«Pučki prijatelj»* (od 1907. list je izlazio tri puta mjesečno kao «list hrvatskomu seljaku za pouku i zabavu», a od 1913. izlazio je u Pazinu u Istri), a gotovo u svakom većem mjestu biskupije na njegov su poticaj osnovane posujilnice (štedne zadruge) i gospodarsko-trgovačka (konzumna) društva. I «Austro-hrvatsko parobrodarsko društvo», osnovano 1906. sa sjedištem u Puntu na otoku Krku, zahvaljuje svoj osnutak u prvom redu njemu. Posebno treba istaći njegove zasluge za gradnju «Đačkog konvikta» u Pazinu (gradnja započeta 1913.) te njegovu borbu za poučavanje vjeronauka na hrvatskom jeziku kod djece hrvatskih roditelja.

No, kao prije u Sloveniji, Mahnić kao hrvatski biskup posvećuje posebnu brigu đacima i studentima, čvrsto uvjeren, da na taj način stvara preduvjete za obnovu cijeloga naroda u duhu kršćanskih načela. O njegovu trošku pokrenut je god. 1905. đački časopis *«Luč»*, dolazi do osnutka raznih đačkih i studentskih hrvatskih društava na izrazito katoličkom temelju, i tako se formira tzv. Katolički pokret u Hrvatskoj. Mahnić biva smatran njegovim ocem. O neophodnom sudjelovanju svjetovnjaka u akciji Crkve i o potrebi njihova zalaganja za primjenu Evanđelja u javnom životu Mahnić kaže: «Upravo tu je jedna od najpogubnijih zabluda modernog vijeka, da se odijeljuju od vjere politika, znanost i druge grane javne djelatnosti, da se javni život otimlje od vjerskog utjecaja. Tko tako umuje, ni iz daleka ne shvaća zamašitost vjerskog pitanja.»[30]

Nutarnji razvoj Katoličkog pokreta mnogostruk je i bogat, a i rezultati toga rada na raznim područjima nisu maleni. Iz njega je izašao niz izgrađenih, jakih pojedinaca, koji su i u vjerskom i u kulturnom i u općenarodnom životu Hrvata u ovom stoljeću imali znatan i važan udjel. Bilo je i kriza, dramatskih, i s teškim posljedicama,[31] iako je Mahnić u svojoj oporuci katoličkoj mladeži od 25. rujna 1920. na prvom mjestu stavio na srce «jedinstvenost i slogu u katoličkim redovima». Ne možemo ovdje potanje baviti se razvojem i radom hrvatskoga Katoličkog pokreta, bilo za života Mahnićeva, bilo poslije njegove smrti. Spomenut ćemo kratko ipak dvije stvari. Mahnićevi protivnici označavali su i označuju uvijek iznova njegovu katoličku ideju i njezinu primjenu u javnom životu klerikalizmom. Bojovni i popularni bečki gradonačelnik dr. Karl Lueger,

[30] A. Mahnić, Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba. *Hrvatska straža*, I, 1903., 14-15.

[31] Cfr. Non quis, sed quid (=I. Guberina): *Sukob dviju ideja (Domagojizma i Kat. akcije) u hrvatskom katolicizmu*, s. d. (Vodice-Šibenik 1937.); A. Pilepić, *In aedificationem. Pismo svećenika braći svećenicima o problemima naše Katoličke akcije*. Split 1938.

vođa austrijskih kršćanskih socijala prije I. svjetskog rata, rekao je: «Krilaticu klerikalizam izmisliše mudri ljudi, da glupi u tu riječ vjeruju.» Nećemo o toj krilatici ovdje razglabati, da li ona eventualno ipak sadržava nešto od onoga, što se njome želi reći. Mahnić je o tome u «Luči» god. 1916./17. u poslanici «Katolički svjetovnjaci i svećenici» pisao: «Nema jamačno ništa odioznije, ništa poraznije za svećenički ugled, ništa što vjeri i Crkvi nanosi veću štetu, nego svećenstvu predbačeni klerikalizam u smislu, kao da svećenstvo hlepi za vodstvom u svjetovnim stvarima, a s namjerom, da svome gospodstvu podvrgne državu i općinu iskorišćujući ih u nečiste svrhe.»[32] A prije toga rekao je još konkretnije: «Može se dogoditi, da i biskup usvoji politički program, uz koji katolički lajici ne mogu pristati. Može biskup i pritisak učiniti na svećenstvo i vjernike u smislu izvjesnog političkog pravca. No nitko nije u ovom slučaju dužan žrtvovati ovome pritisku svoje političko uvjerenje. Što više, dopušteno je i javno, bilo riječju ili pismom, uz dužno štovanje, 'sine ira et studio', politički pravac i rad crkvenog dostojanstvenika ne odobriti, pa i narod odvraćati, da se ne povede ovim pravcem.»[33]

Od ovih načela odudara Mahnićevo zalaganje za tzv. Svibanjsku deklaraciju 1917. i uopće za jugoslavensku orijentaciju Katoličkog pokreta. Deklaracija, koju je 30. svibnja 1917. u bečkom Carevinskom vijeću u ime zastupnika udruženih u «Jugoslavenskom klubu» pročitao dr. Anton Korošec, zahtijevala je «na osnovu narodnog načela i hrvatskog državnog prava ujedinjenje svih krajeva monarhije što ih nastavaju Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno državno tijelo.» Zbog postojećeg stanja u Deklaraciji je rečeno, da to ima biti «pod žezlom habsburške dinastije». Mnogi u Hrvatskoj deklaraciju nisu prihvaćali, i to u prvom redu zbog uklapanja Srba u predviđeno «državno tijelo». Odbijali su je i razni katolički krugovi, pa se je Mahnić našao ponukanim da u javnosti uzme Deklaraciju u obranu. U zagrebačkim «Novinama» objavio je u svibnju 1918. tri članka. Prvi članak, u kojem je pobijao prigovor, da Deklaracija predstavlja atentat na katolicizam u korist srpskog pravoslavlja, bio je u cijelosti zaplijenjen. Drugi članak nosi naslov «Jugoslavenstvo i katolicizam», a treći «Politika hrvatskih katolika». Srpstvo —prema Mahniću— ne predstavlja neku nesavladivu pogibao, jer su njegove aspiracije zbog oslabljene Rusije i zbog toga, što je srpska inteligencija decimirana i svukud raspršena, «za dugo vremena neostvarive». Osim toga već dugo nije bilo tako povoljne prilike, da se slavenska braća međusobno približe. U članku «Jugoslavenstvo i katolicizam» Mahnić se o Hrvatima i Srbima čak izražava kao o plemenima («Pleme zamrzilo na pleme») i veli, da će se led mržnje početi rastapati tek, ako oni otvore srce jedni prema drugima. «Apologetika ljubavi i snošljivosti često slavi pobjedu, gdje je apologetika razuma i silogizma bezuspješna i promašuje cilj.» Tako sada govori autor poznatog članka «Vratimo se silogizmu!» (Hrvatska straža, V, 1907., 593-608). Mahnić brani Svibanjsku deklaraciju ne samo iz političkih razloga, nego čak i iz «svrhunaravskih». Pro-

[32] A. Mahnić, *Knjiga života*, Osijek 1923., 203.

[33] A. Mahnić, o. c., 189.

testantizam, koji «vodi izravno u vjerski racionalizam», htio bi presjeći put do sjedinjenja među katolicima i pravoslavnima. To katolici moraju spriječiti, pogotovo sada, kad je «u Rusiji proglašena sloboda vjeroispovijesti (!)». Pod ovim vidikom, koji da za katolike kod prosuđivanja javnih prilika mora biti odlučujući, «stupa narodna politika tek na drugo nuzgredno mjesto dok svibanjski program dobiva mnogo idealnije — vjersko i kulturno značenje.» Istup Hrvatskoga katoličkog seniorata «za politički pravac, određen svibanjskom deklaracijom» označuje zato Mahnić odvažnim, odobrava ga, «jer se posve podudara s duhom naše katoličke organizacije». Seniorat da «u ovim kritičnim vremenima i nije mogao drugačije postupati». Svoj članak «Politika hrvatskih katolika», u kojem iznosi navedene poglede, završava tvrdnjom, da će «svaki uviđavan pristaša katoličkoga pokreta doskora priznati, da se jedino od politike, vođene u smislu svibanjske deklaracije, možemo nadati pravomu napretku i hrvatstva i katoličtva kako na Balkanu tako i na Istoku uopće.»[34]

God. 1914. donijela je «Hrvatska straža» na čelu 5. broja nepotpisan članak «Dvije važne pojave». Tu se u prvom dijelu govori o jugoslavenskom nacionalističkom pokretu, i u vezi s raznim izjavama i planovima toga pokreta «Hrvatska straža» veli: «Ako bi došlo, da bismo morali živjeti u novim državnim granicama, jadni Slovenci sa strane Nijemaca i Talijana bili bi raskomadani kao Gospodinov plašt. Ko zna, kamo bi otpali i dalmatinski Hrvati? Svakako mi katolici našli bismo se pred aždajom liberalizma grčko istočne premoćne crkve, te pred spletkama južnoslavenske framasonerije, koja već sada igra prevažnu ulogu na Balkanu. Dakako ovo ne isključuje, neka i mi katolici pospješimo u Austriji federalizam uopće, u hrvatskim zemljama južnoslavenski homerule. Narodna autonomija je kadra da spriječi iredentu, kako je i federacija moćna da nacionalne borbe svede na minimum. Uz ovo valja dizati i gospodarstvo i dati narodu kruha, jer glad i nenamirene potrebe uznemiruju i dušu i srce. Nastojmo, da se diže u narodu dobrostanje i zadovoljstvo, pak će se moći i ovaj najnoviji nacionalistički pokret i navrnuti na dobro ili će se rasplinuti kao fantom.» God. 1917. nutarnje je stanje Austro-Ugarske bilo već, doduše, mnogo drukčije nego li 1914. Ostaje ipak pitanje, kako je u Mahnića došlo do onih nazora, što ih je iznio u člancima zagrebačkih «Novina»? Ovo pitanje bi trebalo u cjelini istražiti. Mahnić nije vodio dnevnika, od njegove korespondencije jedva je što poznato, a i iskazi njegovih užih suradnika razmjerno su oskudni, pa nije lako doći do iscrpnih sigurnih podataka. U stavovima, iznesenim u dotičnim člancima, dadu se odmah prepoznati ideje Janeza Ev. Kreka i Petra Rogulje. Mahnić je Rogulju, koji je bio sin pravoslavnoga oca, posebno cijenio.[35] U članku «Pred zoru» (u «Luči» 1916./17., 126-143) Rogulja je već prije himnički izrekao slične nazore, što ih sadržavaju Mahnićevi članci u «Novinama».

[34] A. Pilepić, o. c., 38-44.

[35] Cfr. I. Radić, o. c., 202. Cfr. također I. Mužić, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969., 191-192.

Da je Mahnić govorio samo u svoje ime u čisto političkom pitanju, kao što je bila Svibanjska deklaracija —makar ona u sebi sadržavala i druge, ne samo političke posljedice— pitanje bi bilo jednostavno, iako ne bez odraza na djelo, što ga je on zasnovao i duhovno vodio. Ali povezivati s Deklaracijom i uopće s jugoslavenstvom kao političkom orijentacijom Katolički pokret kao takav —i čak katolicizam—, to je značilo neopravdano miješati vjersko i crkveno područje s političkim, sa svim posljedicama, što ih takvo miješanje može imati (i što ih je imalo).

Mahnić je u obrani narodnih i ljudskih prava svojih vjernika bio 4. travnja 1919. od talijanskih okupacionih vlasti na prevaru odveden na jednom ratnom brodu u Italiju i zatočen blizu Rima. Vratio se je 12. veljače 1920. skršena zdravlja. Umro je u Zagrebu 14. prosinca iste godine. Nastojao je uvijek da u prvom redu sâm živi i djeluje u skladu s idejama i načelima, što ih je zastupao.

MISAO NA HRVATSKU: *Kapela sv. Nikole, Novi.*

JEZIČNA BALKANIZACIJA

BRANIMIR ANZULOVIĆ

POJAM balkanizacije nova je pojava u rječnicima zapadnih jezika. Engleski povjesničar Arnold Toynbee tvrdi, da su tu riječ «iskovali njemački socijalisti, da bi opisali ono što je učinjeno sa zapadnim rubom ruskog carstva na miru u Brest-Litovsku». [*The Western Question in Greece and Turkey*, London, 1922., str. 25]. Međutim, riječ nije ipak tako nova kao što to tvrdi Toynbee. Može biti da su njemački socijalisti po prvi put primijenili pojam balkanizacije na nebalkanske zemlje, ali je sâm pojam prvobitno stvoren u odnosu na događaje na Balkanu. *Brockhaus Enzyklopädie* točno opisuje taj proces: «Pojam se je odnosio prije Prvog svjetskog rata na raspad Otomanskog carstva i na iz toga proizašlu anarhiju malih država na Balkanu koje su jedna s drugom ratovale i bile iskorištavane od suparničkih velikih sila za njihove vlastite ciljeve. Pojam je zatim primijenjen na raspad Habsburške monarhije i na baltičke zemlje». [Wiesbaden, 1967.] Kada pak *Grand Larousse encyclopédique* [Paris, 1960], slično Toynbeeu, navodi, da je balkanizacija «riječ koja datira iz vremena nakon Prvog svjetskog rata», ta bi tvrdnja mogla biti ispravna za francuski jezik, ukoliko Francuzi nisu upotrijebili taj termin prije 1918., što nije odviše uvjerljivo. Za većinu zapadnoeuropskih jezika, godina 1918. ne znači početak upotrebe novog termina, nego njegovu popularizaciju.

Bilo bi zanimljivo točnije istražiti početak upotrebe pojma balkanizacije, ali je možda još više zanimljivo pozabaviti se njegovim definicijama. Premda je to nova riječ, ona se definira na vrlo različite načine. Ta se raznolikost može svesti na dva osnovna tumačenja: a) balkanizacija kao podjela jedne administrativne cjeline; b) kao širenje nekih pojava koje se smatraju tipičnima za balkanske zemlje.

U svojoj knjizi *Die Balkanisierung Österreichs* Alexander Vodopivec upotrebljava pojam balkanizacije u ovom zadnjem smislu: «Balkan — to je nekad značilo isto što i nepouzdanost, letargiju, korupciju, izbjegavanje odgovornosti, lošu privredu, brkanje nadležnosti i granica u pravnom poretku i još koješta. Pojam se prvobitno ograničavao na države jugoistočne Europe. Međutim, razvoj stvari kojemu se nije radovati izvukao ga je iz njegovih zemljopisnih granica. Mnogo toga što sačinjava njegov sadržaj postalo je, nekom vrsti seljenja na zapad, sastavnim dijelom austrijske politike. Za taj proces izabrali smo ovdje riječ balkanizacija.» [Beč-München, 1966., str. 7].

Takvo je tumačenje pojma balkanizacije jedino koje se upotrebljava u Jugoslaviji, ili, točnije govoreći, u Hrvatskoj i Sloveniji, jer su to zemlje koje su nakon Prvog svjetskog rata postale naglo izložene balkanskim tradicijama u novostvorenoj državi. Ali je upotreba te riječi u tom smislu u Jugoslaviji opasna, jer ukazuje na činjenicu, da je za Hrvatsku i Sloveniju ujedinjenje sa Srbijom dovelo do slabljenja ili gubitka mnogih pozitivnih aspekata društvenog i političkog života koji su se razvili kroz dugo razdoblje povezanosti sa Zapadom.

Uz zapadni dio Jugoslavije, Austrija i Italija su jedine zemlje u kojima se pod balkanizacijom razumije širenje izvjesnih pojava, tipičnih za Balkan. Te su zemlje, uslijed geografske blizine, svjesne činjenice, da nered na Balkanu nije posljedica raspada Turskog carstva, već da on ima tamo dublje korijene. *Grande dizionario della lingua italiana* [Torino, 1962.], na primjer, ovako tumači figurativno značenje pridjeva «balkanski»: «Nemiran, nepovjerljiv; spreman na pobunu, nasilje, zavjeru; naklonjen političkom neredu.» A balkanizirati, prema istom rječniku, znači: «dovesti jednu zemlju, državu, narod u trajan politički nered.» *Dizionario Garzanti della lingua italiana* [Milano, 1965.] donosi vrlo sličnu definiciju: «Dovesti jednu zemlju u kaotično stanje, koje se smatra tipičnim za balkanske zemlje.»

U drugim zapadnim zemljama, balkanizacija je također negativan pojam, ali se smatra, da se zlo koje taj pojam označuje sastoji u teritorijalnoj podjeli, ili bar u posljedicama diobe. Tako, već spomenuti *Grand Larousse enciclopédique* vidi u balkanizaciji «proces nacionalističke fragmentacije koji dovodi do formiranja novih država na štetu teritorijalne cjeline koja predstavlja izvjesno geografsko jedinstvo i koja je prije bila obuhvaćena istim administrativnim, ukoliko ne i političkim aparatom.» A dok *Brockhaus Enzyklopädie* vrlo dobro opisuje razvoj pojma, zadovoljava se slijedećom definicijom: «Komadanje većih političkih i privrednih jedinica.» Takvo tumačenje nije posve odsutno ni u Italiji. Definicija balkaniziranja u *Dizionario enciclopedico italiano* [Rim, 1955.] se, doduše, podudara s gore citiranim talijanskim definicijama, ali joj je dodan slijedeći primjer: «Europa koja bi se sve više dijelila, balkanizirala bi se».

U slučaju engleskog jezika nije potrebno tražiti riječ balkanizacija u enciklopedijama ili velikim enciklopedijskim rječnicima; ona je ušla u mnoge standardne rječnike. To bi se moglo tumačiti većom raširenošću novog pojma u engleskom jezičnom krugu, ali je vjerojatniji razlog taj, što se tu, a napose u Americi, brže prihvaćaju nove riječi. Dva popularna američka rječnika ovako definiraju glagol balkanizirati: «Razbiti na

male, međusobno neprijateljske političke jedinice, kao Balkan nakon Prvog svjetskog rata» [*Webster's New World Dictionary of the American Language*, College edition, Cleveland i New York, 1959.]; «Razdijeliti (zemlju, teritorij, itd.) na male, svadljive, nedjelotvorne države [*The Random House Dictionary of the English Language*, New York, 1967.].

Pojam balkanizacije, kakav se proširio na Zapadu, sadrži, dakle, dva elementa: opisni i vrednosni. On označuje fragmentaciju jedne administrativne ili političke cjeline, i u isto vrijeme —kroz asocijaciju s Balkanom— osuđuje taj proces kao negativan. Pošto su ta dva elementa povezana bez ikakvog ograničenja i pošto ne postoji paralelni pojam koji bi asocirao podjelu s pozitivnim posljedicama, sugerira se, da je podjela na manje jedinice uvijek i svagdje negativna. Ali prije nego razmotrimo, da li je to točno u svakom slučaju, razmotrimo prvo slučaj raspada Otomanskog carstva i uspostave nacionalnih država na Balkanu.

Kada se žali politička fragmentacija Balkana, znači da se žali za predhodnim stanjem, za dobrim starim vremenima. Ali kao što se obično događa, dobra stara vremena nisu tako dobra kad ih se pomnije promotri. Kasno Otomansko carstvo nipošto nije bilo idilično; može se reći, naprotiv, da je to carstvo propalo, jer je moralo propasti, a moralo se to dogoditi zato, što je ono u svojoj zadnjoj fazi postalo žrtvom letargije, korupcije i kaotične borbe za vlast. Nije carstvo srušio otpor Grka, Bugara, Srba i ostalih, nego je taj otpor postao moguć, odnosno efikasan, uslijed unutrašnje slabosti carstva. Struktura se otomanske vlasti nije uspjela održati ni u samoj Turskoj, jer nije pogodovala potrebi modernizacije i ulaska u 20. stoljeće. Da li pak oni koji govore o balkanizaciji kao zlu proizašlom iz podjele zaista misle, da je anahronično Otomansko carstvo trebalo pod svaku cijenu sačuvati? Ili pak oni žale za vremenom, kad je snažno tursko carstvo držalo red na Balkanu, ali je ugrožavalo čitavu centralnu Europu?

Ovdje sada nije pitanje, da li je stvaranje, odnosno ponovna uspostava nacionalnih država na Balkanu bila pozitivna pojava za same stanovnike Balkana. Za muslimane je promjena bila vrlo negativna; oni su postali građani drugog reda, izvrgnuti diskriminaciji i progonima. Stvaranje nacionalnih država nije dovelo do ekonomskog poboljšanja ni za mnoge kršćane, ali je ono značilo ostvarenje intenzivne težnje, koja se osnivala, s jedne strane, na sjećanju na političke forme prije turske okupacije, a, s druge strane, na primjeru zapadnih nacionalnih država. Nas ovdje prvenstveno zanima stav koji je Zapad zauzimao prema događajima na Balkanu, a taj se stav uglavnom svodi na slijedeće: dok je u Europi bila svježa uspomena na otomansku opasnost i dok je romantizam slavio ideju nacionalne države, nacionalni su protuturski pokreti bili popularni. Idealisti poput Byrona hrlili su da se pridruže tim pokretima. Kad je turske opasnosti nestalo, a umjesto toga su novouspostavljene balkanske države postale bure baruta koje su ugrožavale mir u Europi, tada je najednom Zapad počeo žaliti što je Turskog carstva nestalo, i tu je svoju nostalgiju izrazio u pojmu balkanizacije.

Balkanski ratovi, u kojima su novouspostavljene države nastojale ugrabiti što više teritorija, nesumnjivo su bili vrlo negativna pojava. Ali nije li i povijest zapadne Europe, pa i ona najnovija, puna ratova kojima je povod bio težnja za teritorijalnom ekspanzijom? Osim toga, neposredno nakon što se Balkan pokazao nesposobnim da racionalno riješi problem podjele Otomanskog carstva, a u isto vrijeme, dok je Zapad s osjećajem superiornosti prihvatio pojam balkanizacije, pobjedničke su sile u Prvom svjetskom ratu s toliko samovolje i nepoštivanja za povijesne i geopolitičke činjenice krojile kartu Europe, da su time postavile temelje za Drugi svjetski rat.

Što se tiče neopisivih okrutnosti počinjenih u Balkanskim ratovima, kao i u ostalim ratovima na Balkanu, važno je imati na umu, da te okrutnosti nisu posljedica odlaska Turaka, nego da su one sastavni dio balkanske tradicije. Borba hajduka i drugih gerilaca protiv Turaka služila je, da se te mračne strane balkanske kulture ne zaborave. Drugim riječima, Balkan je «balkaniziran» od starine.

Kako okrutnost u ratovanju, tako i mirnodopski politički nered imaju iza sebe dugu tradiciju na Balkanu. Korupcija kasnog Bizanta, koju su apsorbirale srednjovjekovne balkanske države, i koja je omogućila Turcima relativno lako osvajanje, te autocefalnost pravoslavnih Crkava, koja onemogućuje da se Crkva suprotstavi državi, samo su dva od faktora koji čine da su kaos i teror trajna pojava na Balkanu. Svakako je šteta, što turska vlast nije uspjela uvesti trajan i istinski red u tom dijelu svijeta, ali jedini racionalni način žaljenja za turskim carstvom sastojao bi se u žaljenju za tim, što ono nije bilo kakvo je trebalo biti u svačijem interesu.

Možda nema boljeg primjera za površnost, ili čak apsurdnost, pojma balkanizacije nego to, što je on primijenjen na izdvajanje triju Baltičkih država —Estonije, Letonije i Litve— iz ruskog carstva. Osuđivanje tog postupka znači obranu ruskog, odnosno sovjetskog imperijalizma i kolonijalizma. A ako je za «debalkanizaciju» Europe korisno, što je SSSR progutao tri Baltičke države, ne bi li bilo korisno da se proširi još dalje na zapad i obuhvati i male Skandinavske zemlje? Apsurdnost u primjeni pojma balkanizacije posljedica je mehanističke, indiskriminirane primjene ideje da je svaka podjela negativna.

Danas je u modi napadati ideju nacionalne države. Nema sumnje, da su nacionalne države svojom težnjom za teritorijalnom ekspanzijom i potlačivanjem manjina stvorile mnogo zla na svijetu. Ali je isto tako točno, da i multinacionalne države mogu biti ništa manje agresivne u svojoj želji za ekspanzijom i da mogu i te kako potlačivati manjine, pa i čitave nacije. Uklapanje u multinacionalnu zajednicu može pružiti prednosti samo ako je takva zajednica osnovana na slobodi. A kad je riječ o slobodi, potrebno je istaći, da političke formacije manjeg opsega, s relativno homogenim stanovništvom imaju veće prednosti u borbi za slobodu nego imperiji s heterogenim stanovništvom. Značajno je, da se moderna ideja slobode i demokracije javila u staroj Grčkoj u doba, kad je ona bila

podijeljena u mnoštvo malih gradova-državica. A kasnije je zapadna i centralna Europa —mozaik malih država— bila predvodnik u borbi za slobodu i red baziran na zakonu. S.A.D. su u današnjem svijetu jedina golema država u kojoj vlada parlamentarna demokracija, a i to je nacionalna država.

Taj pozitivni odnos između osjećaja povezanosti stanovništva i uspješne borbe za slobodu nije slučajan; borba protiv tiranije zahtijeva visok stepen solidarnosti, a takvu je solidarnost mnogo teže postići u multinacionalnoj državi radi suparništva ili neprijateljstva među pojedinim skupinama. U takvom je položaju lako vladati po načelu «divide et impera», koji se u praksi obično svodi na to, da se pojedinoj grupi pušta da gazi po ostalima. (To, naravno, ne znači da će u relativno homogenoj nacionalnoj državi automatski vladati sloboda i zakon.)

Uzmimo kao primjer Skandinavski poluotok. Je li odvajanje Norveške od Švedske značilo «balkanizaciju» poluotoka, ili je čak imalo pozitivne posljedice time što je spriječilo sukobe koji nastaju, kad je jači partner u iskušenju da zloupotrebi svoj privilegirani položaj? Kad uzmemo u obzir da su male državice, poput Norveške, Švedske i Danske, među najboljim primjerima na svijetu, kako za nutarnje, tako i za vanjsko-političke odnose, ne bi li bilo opravdano skovati termin «skandinavizacija», koji bi, za razliku od «balkanizacije» ukazivao na prednosti podjele u male političke jedinice po etničkom principu? A ako bi htjeli i nadalje obogaćivati rječnik, mogli bismo stvoriti i termin «sovjetizacija», da označimo prividno odsustvo nacionalnih sukoba kao rezultat terora koji ugušuje, uza sve ostale slobode, i nacionalnu, i koji paralizira kako potlačene tako i same tlačitelje.

Očito je da pojam balkanizacije, kakav se uvriježio na Zapadu, nema znanstvene podloge, već predstavlja šablonsko primjenjivanje jedne sheme, bez obzira na specifičnosti pojedinih slučajeva. Kako onda protumačiti popularnost tog pojma? Jedan razlog je upravo njegova površnost. Suočen s kompleksnošću povijesnih zbivanja, čovjek se rado hvata shema koje tu kompleksnost svode na nekoliko jednostavnih formula. To, međutim, još uvijek ne razjašnjuje zašto je, između mnogih drugih mogućih simplifikacija, ideja da teritorijalna dioba nužno dovodi do nereda doživjela takav uspjeh.

Svatko tko je u razgovoru sa strancima imao prilike sugerirati, da bi za narode okupljene u Jugoslaviji možda bilo bolje da potraže neko drugo rješenje, mogao je primijetiti kako oni često reagiraju vrlo emotivno na takvu sugestiju. Pošto nije vjerojatno, da bi ta emotivnost izvirala iz njihove ljubavi za Jugoslaviju, treba se pitati: nije li njihova reakcija uvjetovana nekim asocijacijama? To jest, kad oni brane integritet Jugoslavije, ne nalazi li se u pozadini njihove reakcije briga za integritet zemlje kojoj pripadaju? Jer ogroman je broj zemalja koje imaju unutar svojih granica manjine nezadovoljne svojim položajem. Od značajnijih europskih zemalja Njemačka je možda jedina iznimka. U Francuskoj imamo prvenstveno Bretonce i Korzikance, u Španjolskoj Baskijce i Katalance, en-

gleskoj se hegemoniji protive Velšani i Škoti, dok je u Sjedinjenim Američkim Državama još uvijek u živom sjećanju pokušaj odcjepljenja sa strane Juga. Nije važno u kolikoj je mjeri analogija između njihovog i jugoslavenskog problema površna i neispravna, jer su takve asocijacije većinom podsvjesne. Upravo zato je i reakcija tako jaka, jer nije racionalna.

Moglo bi se reći, da nedavni oštri protesti zapadnoeuropskih zemalja protiv strijeljanja baskijskih gerilaca pokazuju da ova teza nije točna. Ti protesti se, međutim, nisu ni najmanje osnivali na navodnoj simpatiji za baskijski problem, nego su oni bili samo način da se izrazi nezadovoljstvo s Francom. Komunizam je još uvijek u mnogo većoj modi nego fašizam. A pošto je jugoslavenska komunistička propaganda uspješna u prikazivanju hrvatskih gerilaca kao fašista, jugoslavenske će vlasti moći i nadalje nesmetano mučiti i strijeljati hrvatske gerilce.

Ima još jedan razlog zašto separatistički pokreti ne nailaze na podporu u slobodnom svijetu, čak i onda, kad nailaze na izvjesnu simpatiju. A to je strah, da bi se jedan lokalni sukob mogao pretvoriti u globalni. I tako, dok zapadna štampa naveliko piše o nacionalnom problemu u Jugoslaviji, jedina joj je briga, ne će li unutrašnja slabost te loše skrpane zemlje izazvati Ruse na kakav riskantan podvig. Slobodni svijet pri tom zaboravlja, da ravnodušnost kojom on dopušta da se gaze osnovna prava hrvatskog naroda pridonosi toj nepravdi, a time i slabost Jugoslavije.

Iz svih tih razloga pojam balkanizacije će i nadalje uživati popularnost, a hrvatska će borba za jednakost i pravdu biti i nadalje žigosana kao pokušaj «balkanizacije».

DVIJE ZNAČAJNE HRVATSKE KNJIŽICE

MLADEN BOŠNJAK

I.

INKUNABULA NIKOLE MODRUŠKOG

POVODOM 500-GODIŠNJICE (1474-1974.) TISKANJA PRVOG HRVATSKOG DJELA NA LATINSKOM JEZIKU

NAVRŠILO se punih pet stotina godina otkako je tiskano prvo djelo hrvatskog autora. Značajan je to događaj iz naše kulturne prošlosti, ali je prošao, nažalost, bez ikakvog spomena u našoj okupiranoj domovini, a ni tisak iseljene Hrvatske nije tome do sada posvetio nikakvu pažnju.

Tek dvadesetak godina otkako je u Europi otkriveno tiskanje pomičnim slovima, objavljuje humanista Nikola Modruški svoj znameniti govor povodom smrti kardinala Petra Riarija. Govor je održao prigodom sahrane Kardinala, dne 18. siječnja 1474., i vjerojatno je već istoga dana bilo tiskano nekoliko primjeraka, koje je podijelio Nikola odličnicima koji su prisustvovali pogrebu. Govor je, naravno, tiskan na tadanjem međunarodnom latinskom jeziku i bio je odmah zapažen kod tadanje kulturne javnosti u svijetu. Najbolji dokaz o tome jeste što je djelce tiskano, kako se u literaturi navodi, u šest izdanja, što je svakako za ono vrijeme bio neobično veliki broj naklada. Stoga se i ta prva inkunabula hrvatskog pisca sačuvala u neobično mnogo primjeraka i rasprostranjena je gotovo po cijelom svijetu, te se pojedini primjerci čuvaju u mnogim poznatim knjižnicama. Vjerojatno je djelce služilo za uzor iz nastave retorike, pa otuda i toliki broj naklada i neobično velik broj sačuvanih primjeraka.

O Nikoli Modruškom pisano je kod nas, a i u stranoj literaturi, dosta često, no još uvijek nema jedne cjelovite monografije o njemu, i mnogo je toga iz njegovog burnog života ostalo nerazjašnjeno i nepoznato, kao i

njegova djela, njegova biblioteka i ostalo. Kod nas je najbolji poznavalac tog našeg značajnog hrvatskog humaniste dr Miroslav Kurelac, koji je napisao u *Enciklopediji Jugoslavije* iscrpnu, no zbitu raspravu, o njegovom životu, radu i značenju,[1] pa se nadamo, da će Kurelac svoj rad završiti s jednim zaokruženim i većim radom. No potrebno je da se podsjetimo najvažnijih životnih zbivanja Nikole Modruškog, jer nema ni jedne opće i književne hrvatske povijesti u kojoj se nebi spomenulo i njegovo ime i djelovanje. Spominje se, nadalje, pod imenom Nikola Kotoranin, Nikola iz Majina, a u stranoj literaturi poznat je kao Nikolaus Episcopus Modrusiensis ili Machinensis. Rodio se kraj Kotora, u mjestu Grbalj, oko 1427. Školovao se u Veneciji od 1434. do 1455. i postigao dvostruki doktorat iz filozofije i teologije. U domovini je prvo upravljao benediktinskom opatijom sv. Lucije u Jurandvoru na otoku Krku, pa otuda, vjerojatno, njegova sklonost i zalaganje za glagoljicu. Za senjskog biskupa imenovan je god. 1457. i nedugo nakon osnivanja modruške biskupije imenovan je njenim biskupom 1461. U to vrijeme boravi kao papin legat na dvoru kralja Stjepana Tomaševića. Nakon kratkog boravka i neprilika u svojoj biskupiji ponovo odlazi kao papin nuncij u Bosnu, a zatim Matiji Korvinu u Ugarsku. Delikatnu diplomatsku misiju izvršava Nikola uspješno, izgladivši sukob između Tomaševića i Korvina. Poslije pada Bosne ponovo je na Korvinovom dvoru, kao papin nuncij. Sudjeluje u javnom životu Ugarske i aktivno prati Matiju Korvina u vojnim pohodima protiv Turaka. Poslije 1463. odlazi u Italiju, gdje je uglavnom angažiran u službi papine države. Upravljao je čak neko vrijeme, kao zamjenik kardinala Caraffe, papinom flotom i sudjelovao u borbama na Levantu u Maloj Aziji. Oko 1478-79. napisao je pismo modruškom kaptolu, u kojem odlučno brani glagoljicu. Umro je u Rimu 1480. i pokopan u crkvi S. Maria del Popolo. Zašto se Nikola nije nikada vratio u domovinu i u svoju biskupiju poslije 1463., nije poznato, no zna se, da su se oko njega plele spletke na dvoru, a i u biskupiji su prilike bile potpuno nesređene.

Nikola je napisao više djela, no sva su mu ostala u rukopisu, osim tretiranog govora. Iza njega ostala je bogata korespondencija, zanimljiva za prilike onoga vremena, jer se je dopisivao s mnogim humanistima, a osobito iz kruga oko dvora Matije Korvina. Ostavio je značajnu biblioteku, koja je svojevremeno spadala među najveće privatne biblioteke. Najvažnije mu je djelo *«Defensio ecclesiasticae libertatis»*, pa *«De consolatione»*, *«De bellis Gothorum»*, pisano prema historičaru Jordanisu iz 6. stoljeća, i druga. Poslije njega pisao je Marko Marulić svoja djela prožeta istim duhom. Najviše rukopisa Nikole Modruškog čuvaju se u Vatikanskoj biblioteci.

Od strane bibliotekara najviše je proučavao život i rad Nikole Modruškog pokojni Nikola Žic i napisao o njemu nekoliko vrijednih priloga.

[1] *Enciklopedija Jugoslavije*. Sv. 6. Zagreb, 1964. Str. 288-289.

Zastupao je mišljenje, da bi Nikola Modruški, kao vatreni pobornik glagoljice, mogao biti onaj koji je dao pobudu i financijska sredstva za tiskanje prve knjige na hrvatskom jeziku, premda je umro 1480. mogao je biti inicijator za *Misal po zakonu rimskoga dvora iz god. 1483.*, čije smo drugo reprint izdanje doživjeli nedavno u nakladi «Liber» iz Zagreba, god 1971. I sâm sam bio sklon tome mišljenju, pa sam kod proučavanja vodenih znakova kod inkunabula na hrvatskom jeziku proučio i papir iz primjerka inkunabule Nikole Modruškog, ne bih li u papiru našao neku vezu, ali primjerak u Narodnoj i sveučilišnoj knjižnici, sign. R I - 8.° - 21 (prije R - 51) nije dao pozitivnog rezultata. Imadem bilješku iz tog vremena, da se na petom listu (od ukupno šest) nalazi vodeni znak kola s dva kotača (Char à deux roues) s nekim posebnim nastavkom. Moguće je da je to dio znaka sa četiri kotača (Char à quatre roues), pošto je znak rezan prigodom preloma za tisak i uvez. Varijante toga znaka kod Briqueta[2] su napose pod br. 3528, 2536, 3539, 3544 i dr. U svojim radovima prethodnim i glavnim[3] navodim nešto i o Nikoli Modruškom. Literaturu o Nikoli navodi bibliotekar Š. Jurić[4] u svom radu *«Pregled literature o hrvatskoj inkunabulistici»*, daleko potpunije od literature u «Enciklopediji Jugoslavije», pa se potanji interesenti upućuju na taj studiozni rad.

Za inkunabulu Nikole Modruškog *«Oratio in funere Petri cardinalis s. Sixti»* navodi Š. Jurić[5] ovih šest izdanja, prema standardnim katalozima za inkunabulistiku:

1. Romae, In aedibus Antonii et Raphaelis de Vulteris, non ante 18. 1. 1474. 8° 10 f.
2. Romae, Johannes Gensberg, non ante 18. 1. 1474. 4° 10 f.
3. Romae, Stephanus Plannck, 1481-1487. 4° 6 f.
4. Paduae, Matthaeus Cordonis, 30. 8. 1482. 4° 8 f.
5. Romae, Bartholomaeus Guldinbeck, ca 1484. 4° 6 f.
6. Rostochiii, Fratres Domus Horti Viridi, s. a. 4° 8 f.

Dakle, očito različita izdanja prema mjestima, tiskarima, formatu, pa čak i broj listova nije istovjetan. Od navedenih izdanja pet ih je tiskano u Italiji (četiri u Rimu, a jedno u Padovi), a zadnje šesto navedeno izdanje tiskano je čak u Rostoku. Listovi također variraju i djelce imade po dvije naklade sa 6, 8 i 10 listova. Toliko se danas znade u literaturi o toj inkunabuli, no potrebna su još daljnja istraživanja, kako se to može razabrati iz daljnjeg razlaganja.

Spomenuto je već da je sačuvan neobično veliki broj te inkunabule. U Hrvatskoj, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, navodi

[2] C. M. Briquet: *Les filigranes.* A facsimile of the 1907 edit. Vol. 1-4, Jubilee edit. Amsterdam 1968.

[3] M. Bošnjak: *A Study of Slavic Incunabula.* Zagreb-München, 1968. i Slavenska inkunabulistika. Zagreb, 1970.

[4] *Vjesnik bibliotekara Hrvatske,* god. 6 (1960), br. 1-2, str. 1-37.

[5] Š. Jurić: *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis.* Pars 1. Opera scriptorum latinorum natione croatorum usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita. Bibliographiae fundamenta. Tomus 1. Index Alphabeticus. Fasc. 2. Zagrabiae 1968. No 2256-2261. Pars 2. Index systematicus. Zagrabiae 1971. P. 30, 31 et 164.

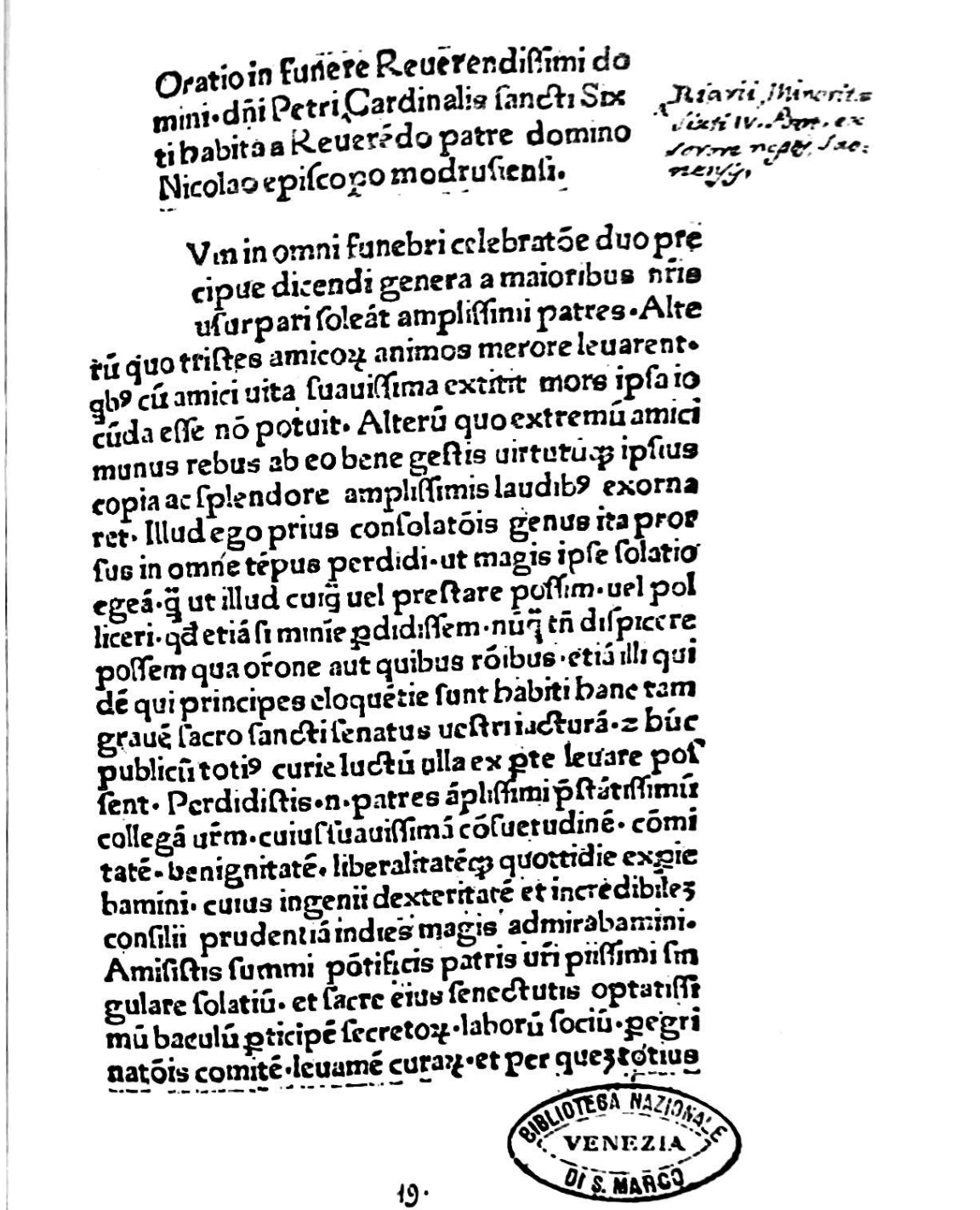

Oratio in funere Reuerendiſſimi do
mini·dñi Petri Cardinalis ſancti Six
ti habita a Reuerẽdo patre domino
Nicolao epiſcopo modruſienſi.

Vm in omni funebri celebratõe duo pre
cipue dicendi genera a maioribus nris
uſurpari ſoleát ampliſſimi patres·Alte
rũ quo triſtes amicoꝝ animos merore leuarent·
gḃ cũ amici uita ſuauiſſima extitit mors ipſa io
cũda eſſe nõ potuit· Alterũ quo extremũ amici
munus rebus ab eo bene geſtis uirtutuꝫ ipſius
copia ac ſplendore ampliſſimis laudiḃ exorna
ret· Illud ego prius conſolatõis genus ita pror
ſus in omne tẽpus perdidi·ut magis ipſe ſolatio
egeá·q̃ ut illud cuiq̃ uel preſtare poſſim·uel pol
liceri·qđ etiá ſi minie p̃didiſſem·nũq̃ tñ diſpicere
poſſem qua oõne aut quibus rõibus·etiá illi qui
dẽ qui principes eloquẽtie ſunt habiti hanc tam
graue ſacro ſancti ſenatus ueſtri iacturá·z hũc
publicũ totiꝰ curie luctũ ulla ex pte leuare poſ
ſent· Perdidiſtis·n·patres ápliſſimi p̃ſtátiſſimũ
collegá uŕm·cuiuſ ſuauiſſimá cõſuetudiné· cõmi
tatẽ·benignitatẽ· liberalitatẽꝙ quottidie exp̃ie
bamini· cuius ingenii dexteritatẽ et incredibilez
conſilii prudentiá indies magis admirabamini·
Amiſiſtis ſummi põtificis patris uŕi piiſſimi ſin
gulare ſolatiũ· et ſacre eius ſenectutis optatiſſi
mũ baculũ p̃ticipẽ ſecretoꝝ·laborũ ſociũ·pegri
natõis comitẽ·leuamẽ curaꝝ·et per quez totius

BIBLIOTECA NAZIONALE
VENEZIA
DI S. MARCO

19·

PRVA STRANICA INKUNABULE NIKOLE MODRUŠKOG, IZ PRIMJERKA KOJI SE ČUVA U *«BIBLIOTECA NAZIONALE MARCIANA»* U VENECIJI

Oratio in funere Reuerendissimi domini · D · Petri Cardinal' sancti · Sixti habita a reuerēdo patre dño Nicolao ep̄o modrusiensi ·

¶ Cum in omni funebri celebratiōe duo p̄cipue dicendi genera a maioribꝫ nostris usurpari soleāt amplissimi patres · Alterū quo tristes amicoruꝫ animos merōe leuarent | quibus cū amici uita sua uissima extitit mors ip̄a iocunda esse non potuit · Alterum quo extremū amici munus rebus ab eo bene gestis uirtutūq; ip̄ius copia ac splēdore amplissimis laudibꝫ exornarēt · Illud ego prius consolatiōis genus ita ꝓrsus in omne tempus perdidi | ut magis ipse solatio egeam | q̄ ut illud cuiq̄ uel prestare possim uel polliceri · qd̄ etiam si minime ꝑdidissem : nunq̄ tam̄ dispicere possem qua orōne aut quibus rōnibus etiam illi quidem qui principes eloquētie sunt habiti hanc tam grauem sacrosancti senatus uestri iacturam et hunc publicuꝫ totius curie luctum ulla ex parte leuare possēt Perdidistis · n · patres amplissimi prestantissimū collegam uestrum cuius suauissimā consuetudinē comitatē benignitatē liberalitatemq; quotidie expiebamini | cuiꝰ ingenii dexteritatē et incredibilē consilii prudentiam indies magis admirabamini Amisistis sūmi pontificis patris uestri piissimi singulare solacium et sacre eius senectutis optatissimū baculuꝫ participem secretoꝝ | laboꝝ sociuꝫ

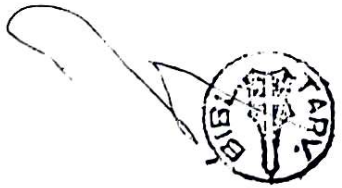

NASLOVNA STRANICA INKUNABULE NIKOLE MODRUŠKOG, IZ PRIMJERKA U *«BIBLIOTECA COMUNALE»* U TREVISU

misteriis meaꝫ domino animam cōmendantes recitate · Quibus mox ꝓlatis usq; ī luceꝫ partī psalmi decantati sunt · partim lecta euangelia · semꝑq; ītētus auribus atq; oculis in ea que legebant | etiaꝫ deficiente spiritu perstitit · donec lector dominice passionis ad illum locum ꝑuenit · ubi scriptura inquit et inclinato capite emisit spiritū · ¶ Ad hanc uocē illa dilecta deo anima ueluti certo accepto signo ad dñm suū confestim euolauit · ¶ O felix atq; iterum felix cui et uita sūmam dedit gloriā et mors ip̄a meritam diuinitatem non denegauit Non est ergo ꝙ eius casu ingemiscere habeamus qm̄ in paucis annis maximā etatem compleuit · nec sibi nec glorie sue parum uixit · qui quecūq; unius hominis fortuna capere potuit · abunde cōsecutus est · Nobis forsan amplius uiuere poterat et nimirū magno et ornamēto et utilitati · Sed nō est amicoꝝ officiū sua cōmoda ex amici spectare incomodis · Quicquid suꝑuixisset · doloribꝫ suꝑuixisset et laboribus · Quibus qm̄ eum diuina clementia misericorditer subduxit · gratias illi agamus atq; dicamus · Dominus dedit dominꝰ abstulit sicut domino placuit ita factum est sit nomē domini benedictum · Amen ·

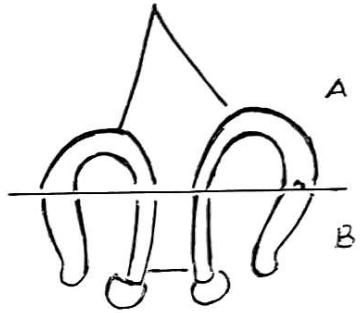

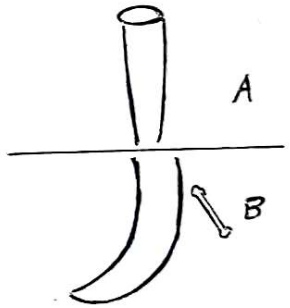

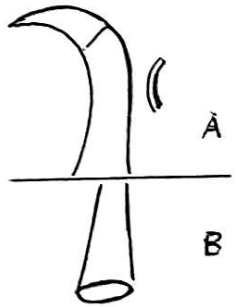

ZADNJA STRANICA INKUNABULE NIKOLE MODRUŠKOG IZ PRIMJERKA U *«BIBLIOTECA COMUNALE»* U TREVISU. —

DESNO: VODENI ZNAKOVI IZ PRIMJERKA U VENECIJI.

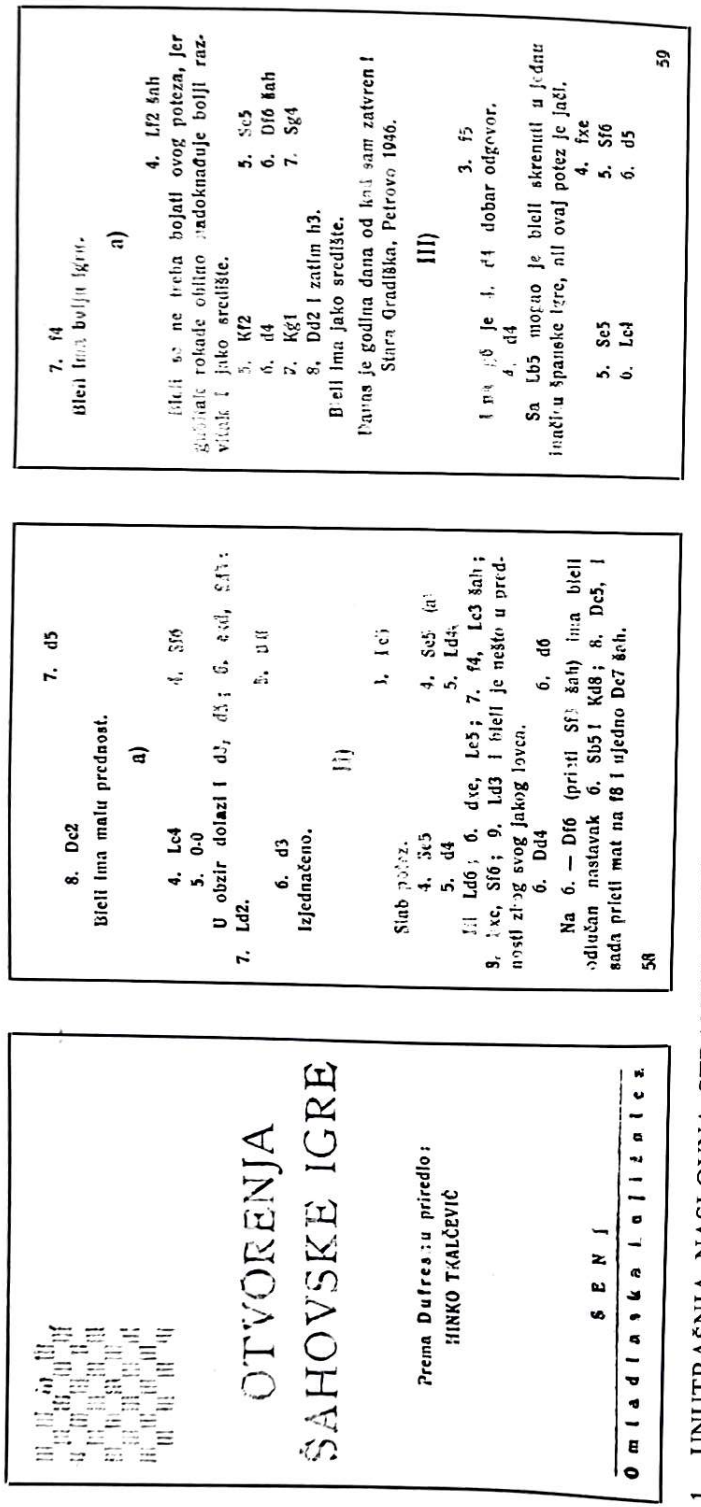

OTVORENJA
ŠAHOVSKE IGRE

Prema Dufresnu priredio:
HINKO TKALČEVIĆ

SENJ

Omladinska knjižnica

1. UNUTRAŠNJA NASLOVNA STRANICA KNJIŽICE «*OTVORENJA ŠAHOVSKE IGRE*», zatim str. 58. i. 59. (s bibliografskim podacima o mjestu i godini izdanja knjižice). [Originalna veličina stranice 7 × 10 cm.]

Š. Jurić 2 primjerka (no, po sjećanju, čini mi se kao da ih je više?), a u Bogišićevoj naučnoj biblioteci u Cavtatu 3 primjerka. Prema navedenim izdanjima Bibliografije hrvatskih latinista (Opera scriptorum latinorum natione croatorum) od Š. Jurića, u Zagrebu se nalaze primjerci 2 i 3 (?), a u Cavtatu isto 2 i 3. Prema Jurićevoj bibliografiji navodit ću i ostale nalaze. J. Badalić[6] navodi po dva primjerka u Zagrebu i Cavtatu i donosi reprodukcije prve povećane stranice od primjerka u Zagrebu (2. izd.) i primjerka u Cavtatu (3. izd.).

Prema popisu inkunabula u Italiji, prvo izdanje inkunabule Nikole Modruškog posjeduju biblioteke Angelica u Rimu i Comunale u Trevisu. Drugo izdanje posjeduju biblioteke: Angelica i Corsiniana dell' Accademia d'Italia iz Rima, Comunale Malatestiana iz Cesena, Comunale iz Ferma, Palatina iz Parme, Comunale Rilliana iz Poppija (Arezzo) i Nazionale Marciana iz Venecije. Od trećeg izdanja nije se u Italiji sačuvao niti jedan primjerak, a četvrto posjeduju slijedeće biblioteke: Universitaria iz Bologne, Governativa iz Cremone, Governativa iz Lucce, Ambrosiana i Trivulziana dell'Archivio Storico Civico iz Milana, Estense iz Modene, Nazionale iz Napulja, Capitolare di S. Maria iz Novare, Palatina iz Parme, Casatenense (po 2 primjerka) iz Rima, Comunale degli Intronati iz Siene i Nazionale Marciana iz Venecije. Od petog izdanja, posljednjeg tiskanog i sačuvanog u Italiji, prema citiranom popisu čuva se jedini primjerak u Biblioteca Ambrosiana u Milanu.

Biblioteka Britanskog muzeja u Londonu[8] posjeduje primjerke prvih četiriju izdanja (BMC IV 48, 51, 90 i VII 920).

Lijepi broj primjeraka te naše inkunabule nalazi se i u Americi. F. R. Goff[9] navodi u svom popisu nalaze od drugog do petog izdanja. Od drugog i petog izdanja posjeduje inkunabulu samo biblioteka Henry E. Huntington u San Marinu, Calif. Treće izdanje posjeduju 6 biblioteka, i to: Bryn Mawr College, Pennsylvania, Library of Congres, Washington, Southern Metodist University u Dallasu, Texas, University of California Berkeley, University of Rochester u New Yorku i Yale University u New Hovenu, Connecticut. Četvrto izdanje posjeduju samo dvije knjižnice, i to Harvard College u Cambridge, Massachutssetts, i prvo spomenuta Henry E. Huntington iz San Marina, koja ujedno jedina posjeduje drugo i peto izdanje.

Da bi se moglo utvrditi druge sačuvane primjerke, bilo bi potrebno proučiti nadalje mnoge druge manje poznate kataloge. Tako npr. ustanovio sam, da se četiri primjerka inkunabule, raznih izdanja, nalaze u Poljskoj. Prema Katalogu inkunabula koje se čuvaju u bibliotekama

[6] J. Badalić: *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*. Zagreb, 1952. No 808 i 809.
[7] *Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia*. Roma 1943. T. 1-4. No 6850, 6851, 6852, 6854.
[8] *British Museum. Catalogue of books printed in the 15th*. London 1958. Vol. 1-8.
[9] F. R. Goff: *Incunabula in American Libraries*. New York 1964. No N49-N52.

Poljske[10] posjeduje Biblioteka katoličkoga universiteta u Lublinu osobito rijetko izdanje iz Rostocka, za koje izdavači donose, da je izdano oko 1476. Treće izdanje posjeduju biblioteke: Jagiellonska iz Krakova i Zaklade narodnog imena Ossollinskich iz Wroclawa i četvrto izdanje, za koje popisivači ističu, da je to varijanta B, a nalazi se u već spomenutoj knjižnici Jagiellonskoj u Krakovu. To isto, treće, izdanje posjeduje i Centralna naučna biblioteka Ukrajinske akademije nauka u Kijevu, kako je to zabilježeno u najnovijem katalogu inkunabula od B. Zdaneviča,[11] koji sam nedavno dobio. No raspravi nije svrha donijeti potpuni popis nalazišta pa prekidam s daljnjim navođenjem.

Za ovu raspravu pribavio sam po jednu kopiju od prvog i drugog izdanja, i to od prvog izdanja kopiju primjerka biblioteke Comunale u Trevisu, a za drugo izdanje iz biblioteke Nazionale di S. Marco u Veneciji. I bez uspoređivanja može se dosta lako ustanoviti, da se radi o različitim izdanjima. Slova su neznatno veća iz primjerka u Veneciji, no prelom je daleko skladniji u primjerku iz Trevisa, pa bi to moglo dovesti u sumnju, da je primjerak iz Trevisa prvo izdanje, jer je u tehničkom pogledu svakako dotjeranije. No ta će nam se tajna otkriti, kada usporedimo primjerak iz Trevisa i primjerak iz Londona (BMC IV 48), koji bi, prema literaturi, trebali biti identični. Donosim prvo podatke prema pouzdanim padatcima za primjerak Kataloga Britanskog Muzeja:[12]

NICOLAUS, Episcopus Modrusiensis
Oratio in funere Cardinalis S. Sixti habita.
Romae, In domo Antonii et Raphaelis de Vulterris, /Not before 18 January, 1474/ Octavo. /a[10]/ 10 leaves. 2.ª: 30 lines, 146 × 83 mm. Incipit: Oratio in funere Reuerendissimi || domini. D. Petri Cardinal' sâcti || Sixti habita a Reuerêdo patre do || mino Nicolao epô modnisiensi. || Kolofon: ...sit nomem domini be || nedictum. Amen. ||

No da vidimo kako glasi početak i svršetak u primjerku iz Gradske knjižnice u Trevisu:
Incipit: Oratio in funere Reuerendissimi || domini. D. Petri Cardinal' sancti || Sixti habita reuerêdo patre dno || Nicolao epo modrusiensi. || Kolofon: /donosim isti isječak teksta kao kod BMC/ ...sit nomê || domini benedictum. Amen. ||

Lako je uočiti razlike. U kolofonu prvi redak je identičan kod oba primjerka. U drugom retku je razlika što primjerak iz Londona donosi riječ sancti u skraćenom obliku, a u trećem retku pak riječ domino donosi u cijelosti i rastavlja ju poslije prvog sloga i prenosi u četvrti redak, te je tako nastala promjena u prelomu u četvrtom retku. Manje

[10] *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur.* Moderante Alodia Kawecka-Gryczowa. Composuerunt Maria Bohonos et Eliza Szandorowska. Wratislaviae 1970. Vol. 2. No 3960-3962.
[11] B. Zdanevič: *Katalog inkunabul.* Kiïv, 1974. No 329.
[12] BMC. Vol. IV, p. 48.

je značajno što je u primjerku u Londonu napisana riječ Reuerêdo početnim velikim slovom i što, vjerojatno, donosi tiskarsku pogrešku *modnisiensi,* umjesto modrusiensi.

Incipit je različito prelomljen i kod primjerka u Londonu svršava na 18. retku, a u primjerku iz Trevisa na 24. No svakako je najveća razlika u tome, što je osmi list sasma izmijenjen. «The recto of leaf 8 has only 26 lines and is only 78 mm broad, the verso has only 27 lines but is normal breadth».[13] Kod primjerka iz Trevisa imadu, naime, sve stranice po 30 redaka, osim prve i zadnje, koje imadu po 24 retka, ne računajući kod toga na prvoj stranici četiri smanjena retka naslova. Tako čitav tekst ima 558 redaka, s naslovom 562. U retku ima 46 do 48 grafičkih znakova, ili mjesta za znak. Visina prvih deset redaka iznosi 48 mm. Zanimljivo je, da su i mjere teksta neznatno drugačije i iznose 145 × 79 mm.

Prema svemu očito je, da prvi primjerak u Britanskom muzeju i iz Gradske knjižnice u Trevisu nisu identični. Nisu to samo varijacije istog izdanja, koje mogu postojati kod svih inkunabula, jer je tiskar mogao kod otiskivanja svakog primjerka, kod svake stranice, ispraviti nove uočene griješke, ili opet što izmijeniti. Očito je da se radi o različitom prelomu, a čak i o neznatnoj razlici u veličini teksta. Slova su, držim, ista, kako se to može razabrati iz reprodukcije za taj tip slova iz navedene tiskare, ali, nažalost, nije reprodukcija uzeta iz inkunabule Nikole Modruškog, već iz drugog djela.[14]

Za primjerak iz Londona se navodi: «The forme e appears to be found in this tract only»,[15] što nisam primijetio u primjerku iz Trevisa.

Ne posjedujem podatak o vodenom znaku iz primjerka u Trevisu, kao ni za primjerak u Londonu, dok su u primjerku iz Venecije nađena tri vodena znaka, zapravo dva, jer je očito, da su drugi i treći znak varijante, obje skraćivane kod uveza i rezanja knjige. Usporedi kod Briquet[16] no 8355.

Prema iznesenome, ne postoji šest izdanja, kako to navodi dosadanja literatura za inkunabulistiku o tom našem prvom tiskanom djelu na latinskom jeziku. Postoji barem sedam izdanja, a ne isključuje se mogućnost, da daljnja i potpuna istraživanja ne otkriju i nova iznenađenja. Primjerak iz Trevisa također je proizašao iz oficine Antonii et Raphaelis Vulterris i ono je stvarno drugo izdanje, jer je očito, da tako skladan prelom djela mogao je nastati tek nakon već otisnutog izdanja, a koje je poslužilo kao predložak.

Potrebno bi bilo izdati reprint izdanje tog prvog tiskanog djela hrvatskog autora, s prijevodom te s kritičkim i znanstvenim osvrtom. Navršilo se pola milenija od tog kulturnog događaja, a zaslužni naš humanista Nikola Modruški to svakako zaslužuje, pa nadajmo se, da nećemo dugo čekati da izvršimo naš dug i ispravimo što je propušteno.

[13] Ibid.
[14] *BMC. Facsimiles.* Part IV-VII. Lithographic reprint. London 1963. Tabl. 5, Type 97.
[15] BMC. Vol. IV, p. 48.
[16] C. M. Briquet: Ibid.

II.

NEPOZNATA I NAJRJEDJA KNJIGA IZ «REPUBLIKE HRVATSKE»

To je mala knjižica iz područja kraljevske igre, šaha. Uvezana je u originalne platnene korice plave boje. Veličina korica iznosi u mm, visina 106, širina 74. Sama knjižica, bez korica, još je manja i iznosi 100 × 71 mm, a tekst 76 × 54 mm. Imade vrlo neujednačeni broj redaka, do 26. Visina 10 redaka iznosi 28 mm. Tiskana je vrlo sitnim slovima. Naslov na koricama, s originalnim crtežom, glasi: *«Otvorenja šahovske igre»* i ispod toga «OMKA». Na hrptu je, pored naslova i izdavača, kao autor naveden, na prvom mjestu: *Dufresne.*

Unutarnja naslovna strana ima crtama označenu šahovsku ploču i glasi: *«Otvorenja šahovske igre. Prema Dufresnu priredio: Hinko Tkalčević. Senj, Omladinska knjiga».*

Na poleđini naslovne stranice knjižice tiskano je nadalje: «Copyright by OMKA (Omladinska knjižnica), Senj, Zvonimirov trg 2 — Hrvatsko Primorje».

Impresum je ostao, dakle, bez oznake godine, no podaci o priređivaču, mjestu izdanja i izdavaču, ionako su potpuno krivi iz političkih razloga. Priređivača (i prevodioca) možemo doista ovdje uzeti kao autora, jer on je bio ne samo priređivač, već ujedno i slagar i tiskar i knjigoveža tog neobičnog rijetkog djela, jer ga je izradio tek u par primjeraka i opisivani primjerak možda je tek jedini sačuvani od svih, koji su bili tiskani.

No mnogo toga će nam se razjasniti i dati potrebne bibliografske podatke, kada otvorimo stranu 59 te male knjižice. Na toj je, naime, stranici, u sredini šahovskoga teksta, otisnut umetak od dva reda, koja su gotovo izletjela iz pune napaćene duše slagara i autora. Naime, trinaesti i četrnaesti retci glase:

«Danas je godina dana od kad sam zatvoren!
Stara Gradiška, Petrovo 1946.»

Kod toga se slagaru od straha, da ne bude otkriven, potkrala i pogreška, pa je umjesto «zatvoren» složio «zatvren», a kasnije nije ni u korekturi htio, ili dospio ispraviti.

Navedimo još, da pravo prezime priređivača glasi Weber. To je, dakle, svećenik *Hinko Weber** iz Senja, koji je bio uhićen od tadanjih i današnjih okupatora Hrvatske, dne 29. lipnja 1945. Bio je osuđen na dugogodišnju robiju (nisam ga poznavao i ne sjećam se na koliko razdoblje).

Prvih godina komunističke vladavine u Staroj Gradišci, dok još nisu postojali unutarnji zidovi između triju odjela, imali su osuđenici srazmjerno veću slobodu kretanja i rada. Bili su zaokupljeni radom, pa je tako i svećenik Hinko Weber izučio tiskarski i knjigoveški zanat i kriomice složio, tiskao i uvezao ovu knjižicu, tek u par primjeraka. Kasnije su osuđenici na deset i više godina bili strpani u prvi odjel, tj. u tzv. «Kulu», pregrađenu od drugih odjela unutarnjim zidom. Vlastodršci sada tu Kulu restauriraju u turistički objekt, zbog njenog povijesnog značenja, dok su daleko vrjedniji objekt, predivnu baroknu crkvu, koja je imala ne samo povijesno već i umjetničko značenje, najprije upotrebljavali kao skladište, a kasnije sasma porušili i izbrisali joj svaki trag u Staroj Gradiški.

U spomenutu Kulu bili su zatvarani samo politički osuđenici, i to toliko njih, da je na svakog osuđenika otpadalo manje od pola kvadratnog metra. Strpavani su bili, jedan nad drugim, od poda do stropa, kao u gajbama. Unutra je bilo zagušljivo i nepodnošljivo. Čuo sam, da je u toj Kuli bio, među stotinama drugih osuđenih, uz mnoge druge svećenike i Hinko Weber.

Prema tome, kao autor, prevodilac i priređivač ove kuriozne knjižice treba biti Hinko Weber, a za naznačenog autora originala staviti uputnicu, kao i za pseudonim Hinko Tkalčević. U impresumu treba biti kao mjesto izdanja Stara Gradiška, kao tiskara, Tiskara Kaznenog zavoda u Staroj Gradiški, a godina izdanja, god. 1946.

Knjižica ima 262 stranice. Prvih osam stranica nije paginirano. Na tri strane donesen je sadržaj knjižice. Na 7. strani stoji: «I dio: Otvorene igre», a tekst počinje na 9. već paginiranoj strani. Drugi dio «Poluotvorene igre» nalazi se na str. 161., a zadnji, treći dio «Zatvorene igre» na 184. strani.

Na početku načinio je tiskar čisto početničke griješke. Između stranica 56-57. nalazi se polovica uspravnog lista, što je zapravo knjigoveška griješka. Između stranica 60-61. tiskarskom griješkom dolazi prazan list. Poleđina stranice 61. je prazna, a poslije te griješke dolaze isto dva pogrešno otisnuta lista, recto 63-62 verso, zatim dolazi prazna stranica i na verso poleđini je otisnuta stranica 64. Kasnije idu sve stranice pravilno i nema više takvih početničkih griješaka tiskara. No, prema iznesenom, knjiga ipak ima otisnut kompletan tekst, unatoč navedenim, neshvatljivim i čisto tiskarskim griješkama.

---

* Tužna vijest o smrti vlč. Hinka Webera omogućuje nam objavu ove zaista rijetke knjižice. Naime, 10. travnja ov. g. (1976.) umro je, poslije teške operacije, u bolnici u Rijeci (Sušaku) ovaj napaćeni Hrvat, u 63. godini života (rođen je u Zavidovićima 1913.). Za vrijeme prošloga rata bio je vjeroučitelj u Delnicama i socijalni radnik u Ogulinu. Od 1945. do 1953. —dakle kroz osam-devet godina—, «nalazio se u Staroj Gradiški».

Vlč. Weber bavio se knjigom i pokrenuo prije rata izdavačku omladinsku biblioteku (OMKA) —odatle i izd. oznake na ovoj misterioznoj knjižici—, i surađivao u listu «Istina». Nakon rata je preveo tri debela sveska propovijedi od Wehrmelskirchena i dva sveska crkvene povijesti od Byhlmayera. Surađivao je i u novom «Šematizmu». Uz knjigu,bavio se filatelijom i numizmatikom. Pokopan je u svojoj zadnjoj župi, u Jelenju. Sprovod mu je vodio sâm Nadbiskup, uz sudjelovanje oko 60 svećenika i 50 bogoslova te veliko mnoštvo č. sestara i vjernika iz čitave Grobinštine. Sprovod je pokazao koliko je vlč. Weber bio poštivan i voljen kao uzoran svećenik i narodni čovjek. — Vidi: *Zvona*, mjesečne novine. God. XV., br. 5(104); Rijeka, svibanj 1976., str. 11. — *Ured.*—

Preostaje još da se razjasni kako je opisana knjižica izašla iz zloglasnog logora u Staroj Gradiški. Autor ovog prikaza također je izdržavao, kao politički osuđenik osuđen na dvije godine logora, kaznu u Staroj Gradiški. Po izdržanoj kazni, prigodom otpuštanja, ponio je iz logora, kao svoje vlasništvo, mnogo bezvrijednih propagandnih komunističkih brošurica, a među njima i opisanu knjižicu. Tako je knjižica prešla strogi pregled, te ima, kao i svaka brošurica izašla iz logora, uz napisano ime i prezime otisnuti žig «Pregledano», što se može vidjeti, poslije korica, na prvom knjigoveškom listu.

Autoru je poznato, da je prije njega pokušao iznijeti primjerak iste knjižice i jedan poznati znanstveni radnik, sociolog, no ne znam za sudbinu te knjižice. Kada je umro spomenuti socijalni i politički radnik, koji je bio zatvaran od sviju vladavina, od vremena Austro-Ugarske, pa sve do komunističke tiranije, njegova supruga ništa nije znala o takovoj knjižici. Vjerojatno je knjižica zaglavila, jer dok se je u logoru držalo, da se spomenutog osuđenika pušta na slobodu, on je ustvari bio premješten u drugi zatvor.

I tako uzrečica Habent sua fata libelli, imade svoje puno značenje za ovo kuriozno djelce, što je za bibliotekare i bibliofile od osobitog značenja. Pošto je autor prikaza ove knjižice morao zbog ponovne osude na tri godine strogog zatvora pobjeći, prije nastupanja kazne, iz svoje porobljene domovine, iznio je među malobrojnim predmetima, i ovo osebujno i dragocjeno djelce, i ovdje ga, evo, predstavlja hrvatskoj javnosti.

A. B. ŠIMIĆ I HRVATSKI JEZIK

POVODOM 50-GODIŠNJICE SMRTI A. B. ŠIMIĆA

VINKO GRUBIŠIĆ

Promatraš li jezik da ga spoznaš kao smisao i red, vodi te natrag k sebi predašnjemu i prvotnomu; od romantičko modernističke nehajnosti i neodređenosti odvodi te klasičnomu kao ugledu za čistotu i bistrinu, za točnost i pravost. Osjećanje o stvarima i vidicima oko sebe promeće se u A. B. Šimića u čuvstvovanje i, u isti mah, u promišljanje o udesu čovjeka u društvu i sudbini čovjeka u svijetu, o smislu života i svijeta, i o smislu jezika, te on osjećani smisao, i očaj od nemoći da spozna, oblikuje u poeziju.

(STANKO ŠIMIĆ,
iz Pogovora o djelu A. B. Šimića)

I.

OVDJE mi nije nakana govoriti o A. B. Šimićevu jeziku, kojega bi se proučavanje pokazalo višestruko zanimljivim: kretanja u vlastitim pravcima, prodori do smisaonog dna, tradicionalno revolucionarstvo i revoluiranja tradicije, zabacivanja kićenosti, shemâ i frazâ u ime iskrena izraza. Bilo bi zanimljivo govoriti o A. B. Šimićevu jeziku i stoga, što bismo tako mogli vidjeti njegove različite potražnje i sazorja, što bi nam u ovom slučaju bilo olakšano njegovim naoko naglim preokretima, a u biti se ipak radi o onoj iskrenosti koja je svojstvena njegovu značaju i nezavisnosti.

Mislim da je od svih promašenih zapažanja o A. B. Šimiću najpromašenije ono da je već bio dogotovljen umjetnik, da je svojim intenzitetima dorečen, a iz toga bi nekako izlazilo da nije za drugo ni umro nego samo zato, da bude «bozima drag». Uz relativno mnogo njegovih nedogotovljenih spisa, što je prvi i dostatan razlog koji pokazuje suprotno tim tvrdnjama, valja odmah reći, da A. B. Šimić nije jezično stigao ni već napisano prirediti prema svojim zamislima, a kamo li što drugo. I kao što je upravo pred smrt izjavio svoju novu umjetničku fazu (o čem nam govori njegov brat Stanislav u navedenom radu), izjavio, ali je nije ni stigao najaviti, tako treba pretpostaviti da bi se i u jezičnom pogledu razvijao, jer A. B. Šimić nije vjerovao u postignuće stilskog i jezičnog savršenstva, što opet ne bi ni moglo značiti drugo nego za-vršenstvo, dokrajak sama sebe, smrt. Dakle, opravdano možemo pratiti Šimićev jezični razvoj, i to baš prateći njegov pjesnički razvoj, a nikako ne isključujući i ranije i kasnije prozne zapise i kritičke tekstove.

Kad je se A. B. Šimić, kao trinaestgodišnjak, počeo javljati svojim radovima u hrvatskim književnim glasilima, neposredno pred I. svjetski rat, većina je hrvatskih pisaca pisala *ie*kavski pa su tako napisani i prvi radovi A. B. Šimića, ali —ne kaneći ovdje inzistirati na (i)jekavizmu— već su u tim prvim radovima vidljiva neka kolebanja. U prozama su uglavnom dijalozi prepušteni jeziku njegova rodnog kraja, tj. zapadnohercegovačke štokavštine, dok su opisi više-manje podređeni tadašnjoj hrvatskoj književnoj normi. Međutim, A. B. Šimić je već u tim radovima nastojao postići jezičnu ujednačenost pa je već tada zbilju podređivao umjetničkoj svijesti, «uknjiživao» je govor svojih mještana.

U tadašnjim Šimićevim pjesmama (koje se nepravedno redovito vide pod utjecajem Matoša, umjesto pod utjecajem tadašnje lektire A. B. Šimića: uz Matoša Kranjčević, I. Vojnović, D. Domjanić) nalazimo izraza tipičnih za poeziju prvog desetljeća našeg stoljeća: «mirisni jorgovani», «uvele ruže (i karamfili)», «cvatno pramaljeće», «duša mlađana», «zvjezdica čarna», «blagi lahor» (iz relativno kratke *Zimske pjesme)* itd. Upravo oni izrazi na koje će se A. B. Šimić onako kasnije okomiti, a koji su služili njemu, kao i njegovim prethodnicima, za ispunjenje poetičkih (najčešće nepjesničkih) obrazaca. Ali već recenzirajući *Luč* za 1915./16. godinu, govoreći o pjesmama V. Mlinarića, kaže: «Ta tko nije od onih, koji se bave pisanjem stihova, već u početku opjevao 'proljet cvjetnu' i čeznuo za prostorima 'vječna gdje proljet vlada'?» (A. B. Šimić, *Sabrana djela,* knj. III., str. 353., izd. *Znanje,* Zagreb 1960. Kako su svi navodi prema ovom izdanju, navodit ću samo svezak i stranicu). Dakle, A. B. Šimić je već u to vrijeme odbacio jezično fraziranje o poeziji i u poeziji (svojoj i svojih suvremenika). To je početak 2. Šimićeve razvojne faze, u poeziji i u jeziku. To je vrijeme, kad on počinje pisati *srpskim jezikom,* pod utjecajem *Skerlićeve ankete,* odnosno hrvatskim jezikom natrunjenim srpskim oblicima i ekavicom kao vanjskim znakom pristanka, prihvaćanja Skerlićevih težnja. Pred smrt je sâm pohrvaćivao svoje tekstove pisane ekavicom, i to bi bila njegova treća razvojna faza, koja je bila kratkotrajna, ali koja nam pokazuje kojim bi pravcem A. B. Šimić išao, da je poživio.

O Šimićevu se «stilu» govorilo mnogo više i češće nego o njegovu jeziku. Čak kao da je počimala neka nelagoda, čim bi se progovorilo o jeziku tog pisca. Srbi su mu mogli predbaciti nedosljednost i odustajanje, a Hrvati to što je bio prihvatio spomenutu anketu i svoje sigurno najbolje pjesme objelodanio ekavski. Istina je opet izvan dohvata i jednih i drugih, možda baš najviše stoga, što nezavisan duh kao Šimić nije mogao biti upregnut ni u čija kola bilo kakvih nakana.

II.

Šimićeve misli o jeziku i ostvarenja jezikom u samu su temelju problema: zagovarao je govorenje oblicima, a ne govorenje oblika, prvi je koji je u hrvatskoj književnosti shvatio, a to i naglasio, da se jezik ne sastoji u ljepoti nego u izričaju (ekspresiji): «Što živi u jeziku, živi jezikom», kaže on navodeći K. Krausa, misleći na to kako je u tim slučajevima isključena životnost, a tako i smisao djela.

Šimić nije za «lijepu riječ», jer u nju jednostavno nije vjerovao, nego za «pravu riječ» koja mu je —jer mu je život bio književnost— postala najglavnijom svrhom: «Ono što može izraziti jedna prava riječ, ne može nikakvo ponavljanje ne znam koliko nepravih». (II., 223.). Pjesma, prema tomu, mora biti upravo onim riječima pjesma koje je čine umjetninom. Ona mora —kao i čovjek— biti skupljena «u se i u svoju sudbinu» i ne smije se razlivati «preko ruba». I kao se čovjek često kazuje svojom uniformom, zapravo kao što se pokušava reći tako onima koji ga kao takvog očekuju, tako se i riječ kazuje svojim lažnim, ornamentalnim dijelom, kazuje se u onoj shemi u kojoj je očekuju.

Šimić nije samo shvatio, prvi u hrvatskoj književnosti, tu opasnost, nego ju je i obrazložio. Govoreći o M. Proustu, A. B. Šimić kaže: «Iz tih razgovora (koje je Proust slušao, V. G.) on bira osobite rečenice i riječi i neslućeno majstorski karakterizira te osobe s pomoću njihova govora. Kako govoriš, onakav si. Ali ne samo po misli koju izriču tvoje riječi, nego kako su one i gramatički i stilistički, nove ili stare, sjećaju li na kakva pisca ili na koju prošlu epohu, ili su potpuno neliterarne. Po jednom razgovoru, ne, po jednoj rečenici, po jednoj naročitoj riječi Proust raspoznaje čovjeka toliko koliko god je moguće: klasificira ga kamo pripada, u koji stalež, u koje vrijeme, na kojem je stepenu kulture. Reci jednu rečenicu, da vidim tko si». (III., 222.). Najzanimljivije bi svakako pitanje iz ovog navoda bilo što je zapravo A. B. Šimić mislio pod izrazom «riječi (...) potpuno neliterarne»? Iz prethodnih riječi da se razabrati da se tu nikako ne govori o neologizmima, o riječima tek u mogućnosti, o riječima koje još nisu ušle u izražajne obrasce, nego o riječima koje nisu, takorekuć, oskvrnjene literaturom, koje nisu postale obrascima, koje nisu stekle svoj ornament i koje ne služe za ispunjenje umnih obrazaca svojih očekivatelja.

Hrvatska je poezija početkom našeg stoljeća, izuzev donekle neke Matoševe stihove, sva bila u znaku ispunjavanja slušnih obrazaca; godila je čitaocu, jer je u njoj čuo baš one shematske sljedbe koje je prisluškivao i za koje je već poetskim odgojem stvorio (najvećma vrlo siromašne) metričke sheme i ritmovna odzvanjanja. Uzmeno li čitalaštvo kao umjetnost, onda vidimo kako je ta poezija bila svedena na očekivanje i ispunjenje tog očekivanja. Jezik je sve više sticao svoju postojanost, a gubio je moći kretanja. Riječ je postajala stajačica i prestajala biti brzac. Govoreći o Domjanićevoj lirici, Šimić napominje kako su ljudi smatrali ljepotu apsolutnom (:«Ljepota je bila samo ono što su se ljudi priučili smatrati ljepotom»), dok nova ljepota postaje, a ne stoji. Riječi su izražajne koje govore, a ne koje su kazane. Riječ-stajačica je prihvatljivija, ali beživotnija je od brzaca. Riječ-ornament zapamtljivija je i lakše ispunja naše mislene pretince, ali ne raširuje umnost, ne nabija ugođaj smislom, ona nas zadovoljava samo zato što smo je očekivali kao kakvu dragu naviku. «Nije red ono što mnogi ljudi zovu redom. Nije stil vremena ono što mnogi ljudi zovu stilom. Njihov taj red je jedno mrtvo

stanje. Njihov taj stil je jedna uniforma. Porušimo taj red, i možda ćemo probuditi život. Razderimo uniforme i možda ćemo otkriti dušu». (II., 70.).[1]

Budući da se ove riječi «o redu što mnogi ljudi zovu redom» odnose na jezik-riječ, vrijedno ih je na časak sagledati: Upravo upotrebom jezika kao izravna zadovoljavanja nečijeg očekivanja, riječ se je prelila preko rubova, prestala je biti svojom sudbinom, izgubila svoje elementarne čistine, uniformirala se svojom postojanosti i prestala se dinamizirati. A. B. Šimić je težio za tim da riječ u pjesmi bude pokretna snaga svojim tekstualnim i kontekstualnim prisustvom. Težio je za tim, da se riječ ne izgubi u stihu tim što ne ispunjava stih nego metrički obrazac. Težio je za pravom težinom riječi. Pjesma govori onoliko koliko njene riječi govore, a ne koliko su govorene. U njegovim pjesmama govore riječi, a jedino tako i stihovi. I njegova pjesnička jednostavnost nastala je iz jednostavnosti, tj. bistrine riječi, koja najvećma ne dijeli svoju snagu s ornamentima i upravo je riječi njegova poezija došla onako nenadano u vrijeme, kad je poezija zadovoljavala svoja iščekivanja. E u tom je baš pogledu vrijedno usporediti «više verzija» neke njegove pjesme,[2] da vidimo kako se je sâm pjesnik probijao do svojih nakana, jer on je —kao što primjećuje St. Šimić— pišući pjesme pisao svoju poetiku. Zapravo, ni ne radi se o «verzijama» nego o njegovu usavršavanju, njegovu nastojanju da ne bude ni jedne suvišne riječi, da maksimum smisla ponese što manje riječi, da svaka riječ sama za sebe bude pjesma u pjesmi. Uzimljem primjer «Pjesmu izopćenika»: Prva (ili srednja, svejedno) verzija ima dva puta više riječi nego druga. U konačnoj pjesmi nemamo uvodnih strofa («predpjesme», reklo bi se), nema tu dolaska pred pjesmu kao smisaonost, ali je i u toj konačnoj pjesmi vidljiv dolazak «pred otvoreno bezgranično beskonačno»:

Kuda da pođem u ovu prazninu ispred sebe
Da se javim svojima kao sablast
Il ko sramota prijateljima?

: *I. verziji* (Kuda da pođem?
Zar da se javim među svoje
ko sablast?
il ko sramota među stare znance (...)).

[1] Nešto slično ćemo naći i u F. Werfela u pjesmi «Veni Creator Spiritus»:

Komm, heiliger Geist, Du schöpferisch!
Den Marmor unsrer Form zerbrich!
(O dođi Stvorče, Duše svet!
I razbij mramor forme nam!)

Iako je Šimić poznavao Werfela i pisao o njem, to nikako ne znači da su njegove navedene riječi —koje se često uzimlju kao program— nastale kao odjek (izravni ili neizravni) čitanja te pjesme (koju navodim prema antologiji K. Pinthus, *Menschheitsdämmerung*, Rowohlt, Hamburg 1959., 2. izd., str. 321.), jer je cijelo Šimićevo shvaćanje književnosti, takorekuć, težilo prema tom izričaju.

[2] Jedan je od nedostataka *Sabranih djela* A. B. Šimića i u tomu što nisu donešene druge verzije, nedovršene, njegovih pjesama, jer bi to dobro omogućavalo sljedbu pročišćavanja do samih primaka k istovjetnosti riječi i njenog smisla.

U konačnoj je pjesmi dodano «u ovu prazninu ispred sebe», dok je toj praznini prije bila posvećena cijela strofa (Izgubit ću se u ovom beskraju / Ja ne znam bih li kričo od radosti / ili od straha *pred ovom prazninom»)*, a dva puta je izostavljeno «među», jer je dativ tu očito djelovao neposrednije, izravnije. Imamo, dakle, tu pjesmu kao proces i pjesmu kao izričaj, a navest ćemo još jednu strofu iste pjesme kako bismo vidjeli to zgušnjavanje misli u riječ:

I. verzija:
Oh, sunce što u ovoj zemlji sja nada mnom
znam: sjat će svugdje tako, prati će me svuda kao oko
Ej, tko bi znao neko mjesto na ovomu svijetu
gdje ne sja ovo sunce!

II. verzija:
Sunce me prati kao oko
Uviđam: treba otići nekud daleko od sunca

U svom mnogostruko interesantnom razmatranju *Filozofija o riječi* A. B. Šimić razlikuje «jezik kao sredstvo za sporazumijevanje» i «jezik kao sredstvo za pjesništvo» (III., 157.) inzistirajući na tomu, da se nikako ne zamjenjuje taj drugi jezik s pjesničkim jezikom («rezervoar iz kojeg crpe nemoćnici»). Šimić se bori protiv onog što bismo mi danas (opet svojim verbalizmom) nazvali «inflacijom riječi» koja nastaje ne dugim značenjskim upotrebama, nego upravo dugim obeznačavanjem. Kao primjer uzeta je tu riječ *narod:* «Kad bismo poslije zamolili toga koji ju je toliko puta izrekao, šta zapravo znači taj njegov 'narod', on bi sigurno počeo mucati nastojeći da taj pojam definira. Kako li je tek daleko od toga da bi ta od govornika izgovorena ili od novinara napisana izazvala trenutno jasniju sliku, da bi ta riječ učinila nešto vidljivim» (III., 157.). Prvotni smisao da su «prve majke rađale djecu, da su *narodile* pokoljenja i da je genij nazvao ta narođena pokoljenja *narodom»* gotovo je izgubljen. Da mi sve više naginjemo prema besmislu sporazumijevanja, moglo bi nam kao dokaz poslužiti i to što bi se danas riječ «narođaj» smatrala slabom kovanicom, i to samo radi toga što se smatra da riječ «narod» mora značiti, odnosno pokrivati značenjsko polje, baš onog svega što gospodari najrazličitijih demagogija žele. Ovu misao usput nadodah uz Šimićevo razmišljanje o *narodu*-riječi. Ali, govoreći o jeziku kao dvostrukom sredstvu, meni se čini da nas je Šimić uputio dalje od onog što rekosmo. On je tu dvostrukost naslućivao baš onako kako je danas dobrano primjećena: *govor* i *jezik* (sredstvo za sporazumijevanje: sredstvo za pjesništvo). Oba obavijesna oblika imaju svoje prednosti i nedostatke. Govor raspolaže s više jezičnih razina (kretnje, sloboda naglašavanja i isticanja itd.), dok je pisana riječ drugih i ograničenijih, ali zato njegovanijih razina. Da imamo pravo pomišljati na to, da je A. B. Šimić u tom razlikovanju prethodio našim jezikoslovcima, dokaz su i ove njegove riječi: «Ali jezik umjetnika je prema tomu govoru kao gotovo djelo prema materijalu od kojeg je načinjeno. Zato nije nikakvo čudo ako riječi uzete iz svagdanjega žargona imaju u pjesmi moć koja začuđuje. *Loši* pjesnici

i uopće loši pisci jesu baš oni koji izmrcvarenu riječ dotuku do kraja» (III., 158.).

Iako govor ne nudi sve svoje razine pisanom jeziku, on ostaje njegova jedina i stvarna potencija.

Zanimljivo je i dalje slijediti taj Šimićev tekst o jeziku, koji je nepravedno do danas ostao nezapažen. «Umjetnik ima relaciju erotika prema izrazu: ista čežnja za sjedinjenjem, ista razočaranost u času kad je čežnja ispunjena, ista vječna nezasićenost» (III., 158.). Ta mi misao nameće neke zapise R. Barthesa (koji sigurno nije poznavao našeg Šimića), kao primjerice: «Sirovi govor je pornografski govor (histerično oponašajući ljubavno zadovoljenje)».[3]

Shvaćanje da pjesnički jezik nije istovjetan sa svagdašnjim govorom, staro je kojih pet tisuća godina, ali Šimić ga je izrekao na svoj način, on je uočio te dvije različite razine, a i neophodno potrebnu fluktuaciju između njih, koja uvijek ostaje fluktuacija dvaju razina i baš stoga nemjerljiva, često teško uočljiva. «Treba da riječi misle ono što mi mislimo, a ne da one misle svoje, to će reći misli svojih stvarača, i ne da nam —što se često događa— povuku misli za sobom, zavedu nas u prošla shvaćanja. Mnogi pjesnici, koji nisu toliko oprezni prema značenju riječi, pjevaju kao da im je mozak stotinu, ili barem pedeset godina stariji nego naprimjer kojeg mislioca, njihova suvremenika» (III., 159.). U čem bi se zapravo i sastojala izvornost neke poezije, ako ne u izvornom snalasku i kontekstualizaciji riječi. Činjenica da je semantika utopija sadrži u sebi i tvrdnju da je kontekstualizacija neizmjerna (A. B. Šimić: «Ništa nije elastično kao riječ»).

Da je ova Šimićeva rasprava zaista ostala neprimjećena pokazat će nam i sljedeći navod: «Riječ uzeta kao forma, koja se sastoji od izvjesnih samoglasnika i suglasnika, bila je nužda po svojoj muzici u svom početku mnogo bliža predmetu nego što je sada nakon mnogih promjena u toj njenoj muzici kroz vjekove. Kad je ta riječ, to jest skup nekih samoglasnika i suglasnika, upotrebljena u svom početku, izbor tih suglasnika i samoglasnika ovisio je sigurno o predmetu: ti glasovi sami po svojoj muzici morali su sjećati na predmet» (III., 160.). Kasnije će ustvrditi: «Filozofija zamjenjuje 'istine' jezika svojim istinama» (ista str.).

Nepodudarnost «jezičnih istina» i «pjesničkih istina» (potonje ne moraju nikako biti potvrdive u onom sloju stvarnosti koji svima pripada, kao, uostalom, ni u onom sloju jezika koji pripada nekoj zajednici) baš je i smjestljiva u semantičku utopiju, ali ako prihvatimo poeziju (i pisanu riječ uopće) kao dijalog između pisca i čitaoca, onda će nam i tu vrijediti riječi talijanskog lingvista G. Devota, da je za svaki uspješan prijenos obavijesti potrebno da jedan «sugovornik» prihvati kolektivnost sustava, a drugi individualnost izraza. U razini govora taj je proces najvećma izmjenično potreban, a u pisanu jeziku on je uglavnom jednosmjeran. I kad Šimić tvrdi, da svaka riječ nosi u sebi svoju dvostrukost, tj. da se *u njoj* naslućuje stvar i da *ona* naslućuje stvar (naglasio V. G.), onda

[3] Nav. pr. *R. Barthes par R. Barthes*, Ecrivains de toujours, Seuil, 1975., str. 67.

imamo pravo pomišljati na označidbeno (signifiant) i označeno (signifié),[4] koje je međusobno povezano značenjskom konvencijom što opet znači da se označidbeno može (i da je se moglo) pridružiti nekom drugom označenom, odnosno dati neko drukčije označeno. Šimić je poznavao ostvaren hrvatski jezik i govorio je o jezičnom potencijalu (najvećma gledajući taj potencijal kao jezični fond u mogućoj leksici). «Ja sam dosta mislio o riječi koja izriče realnost, bolje reći misao; i tu krizu, od koje sam mnogo naučio o prirodi riječi, možda ću jednom opisati opširno. Sjećam se kad sam nakon dugog ćutanja opet, nakon dugog vremena, što sam uzeo pero u ruke... Prve riječi kao prvi koraci ozdravljenika» (III., 161.).

Možda se udaljih od teme, ali činilo mi je se vrlo potrebnim navesti ponešto od Šimićevih razmišljanja o jeziku uopće, da bismo shvatili njegovo poimanje hrvatskog jezika. Nažalost, spomenutu krizu Šimić nije opisao i nikako ne pretendiram na to da bih kazao kako je lako doznati o čem bi Šimić pisao. Taj hrvatski mislilac-pjesnik zaista je razdirao uniformu jezika kako bi pokazao njegovu dušu. Ali on je i u dubinu svojih razmišljanja o jeziku išao različitim putevima, različitim znatiželjama vođen. Nije bio jezikoslovac, ali je u usputnim razmišljanjima zapazio (i nesustavno iznio) mnogo više nego suvremeni mu jezikoslovci.

Šimić ne razmišlja o jeziku konvencionalno, nego gotovo bih rekao intuitivno. On je shvatio prave uzroke zašto se neki «praktični čovjek» (bankar na primjer) mnogo lakše izražava nego filozof, koji će i biti uvijek nesiguran riječi, jer je zaronjen u dublje slojeve sebe i svijeta, a samim tim i u dublje slojeve jezika.

Više puta uspoređena «jezična igra» sa šahovskom igrom (počev od *de Saussurea)* sadrži u sebi, među inima, i tu opasnost što ukazuje na potrebu zanemarivanja ne samo prethodnih rasporeda figura, nego i na zanemarivanje prethodnih igračkih mogućnosti koje su rasporedi tih figura stvorili. I kad A. B. Šimić kaže «Simboli su već u jeziku», on nam nikako ne želi reći, da su samim tim simboli predani šahovskoj jezičnoj «igri», jer ne čine figure igru igrom, nego se figurama može igrati i —izgubiti. Tim što su simboli «već u jeziku», jezik u sebi sadrži opasnost da ti simboli ne budu prihvaćeni kao dogotovljena sredstva nikad nedogotovljive igre. U pjesmi se riječ utvrđuje ne toliko sobom i neposrednosti svoje kontekstualne sadržine, koliko tim što ispunjava metričke obrasce onih koji «baš tu riječ očekuju» u svojim čitalačkim navikama. Odatle šabloniziranje. Klišeji. Pjesma tu biva zaglušena riječima, umjesto da njima postaje. Šahovska partija tu može biti «lijepa», ali ne «napeta» niti «teška». Raspored figura nije nanovo mišljen i osmišljavan. «Treba biti dobar ronilac, ako se hoće sići na dno riječi. Nekomu su duboka jezera plitka, jer misli da njihova dubljina svršava ondje gdje i njegovo zaronuće» (III., 161.).

U ovoj višestruko zanimljivoj Šimićevoj raspravi o riječi i mišljenje

[4] Odnose «signifiant»: «signifié» uzimljem prema rječniku *Le Langage*, Les dictionnaires du savoir moderne, Paris 1973., str. 485. i 486.

o tuđim riječima uklopivo je u njegove jezične nazore o riječi uopće. Šimić je protiv purističkog mišljenja, da *sve* (naglasio A. B. Š.) tuđe riječi treba istrijebiti iz materinskog jezika. Za neke takve riječi Šimić kaže, da nam izgledaju «sasvim naše i oduvijek naše», a koje su ipak tuđe: «(...) samo bi ih luđak počeo izbacivati iz jezika» (III., 161.). S druge strane, oni koji prevode strane riječi često vrlo slabo tvore domaću riječ pa te napravljene riječi su «više tuđe od onih tuđih koje su prevedene. Kad u kojega našega profesora nađem takvu prevedenu riječ, razumijem je tek onda ako mi je on sâm ili ako je tko drugi objasni onom tuđom riječju koju ona tobože zamjenjuje. (...) Dvije neplodne muke. Prijevod nam je zapravo više tuđ nego tuđa riječ (III., 161. 162.).

Jedan je od razloga što tuđe riječi ne treba trijebiti i u tomu što tuđe riječi imaju često drugi smisao nego što su ga imale u jeziku iz kojeg su uzete. Nu sigurno jezik-primalac ne zanimaju toliko značenja koja je imala riječ u jeziku-davaocu koliko smještaj te riječi u domaćem semantičkom polju, tj. potiskuje li ona svojim značenjem potpuno ili tek djelomično domaću riječ, «konfrontira» li se s njom u semantičkoj potpunosti ili samo dijelom.

Šimić ne luči posuđenice i strane riječi, iako govori o različitim «tuđim riječima». On, govoreći o riječi «tekst» i «inžinir», kaže da «Te tuđe riječi možemo smatrati sasvim našima» (III., 162.), ali mi danas ni jednu ni drugu navedenu riječ ne nazivamo «tuđim riječima», nego ih upotrebljavamo kao svoje, bez obzira na njihove načine nastanka.

S ovo nekoliko napomena nastojah obrazložiti Kraus-Šimićevu tvrdnju, da sve što živi jezikom, jezikom i gine. Sve što je stalo formulom, prestaje biti jezikom. U riječi se stvar naslućuje i stvar se rječju naslućuje i što se više primičemo elementarnosti riječi baš su spojnice tog dvojstva vidljivije. Riječ ne govori toliko sebe koliko govori sobom. Riječi je smrt dogotovljenjem postati.

III.

Drugi čitač razumije ove riječi baš toliko malo koliko i autor koji ih je napisao (...) dok ja o njima moram misliti to više što je manje njihov autor o njima mislio.

(II., 375.)

Govoreći o mnogim hrvatskim piscima, A. B. Šimić redovito ne zaboravlja njihov jezik. Govoreći u nekoliko navrata o Nazoru, svaki put se osvrće na Nazorovo slabo poznavanje hrvatskog jezika. «Nazor ne pozna muke stvaranja. (...) Naš Nazor ne traži izraza pravoga, nego se zadovoljava prvim koji mu na pamet dođe» (II., 14.). Interesantniji je za naše razmišljanje ovaj navod o Nazoru: «Nazor i onako ima više epskoga, nego lirskoga talenta. On je, kako se čini, tek slučajno zabasao među lirike. I rječnik je njegov rječnik epika a ne lirika» (II., 10.).

Iako nije potpuno vidljivo po čemu je A. B. Šimić razlikovao rječnik epika od rječnika lirika, to se donekle dâ naslutiti: «Grijeh je Nazorov, što je njegova lirika puna riječi, koje prije i više pripadaju u epsku

pjesmu, ili barem mnoge te riječi nijesu lirske riječi —da ih tako nazovemo— na onim mjestima, gdje ih on upotrebljava» (II., 11.).

Riječi «koje prije i više pripadaju u epsku pjesmu» bile bi —po mojem mišljenju— prvenstveno epiteti, pridjevi, ornament, više ukaz na riječ kojom se «stvar» (stanje, osjećanje, bivstvo) naslućuje, nego li «stvar» (...) koja se u riječi naslućuje. Ako riječ sebe i stih govori sobom i svojim suodnosima prema drugim riječima, onda je njene označnice u lirici kao neposrednijem kazivanju od naracije oslabljuju, ornament-epitet naglašava njene spojne rubove. «Pridjev slabo podnosi sliku *sama* sebe, trpi od imenovanja». On smatra da usavršavanje ljudskog odnosa drži mnogo do praznikovanja slike: srušiti između sebe, od jednog do drugog, *pridjeve;* odnos koji se upridjevljuje (adjektivira) nalazi se na strani slike, na strani dominacije, na strani smrti», kaže R. Barthes.[5]

Za Krležinu poeziju A. B. Šimić (analizirajući *Pana)* kaže: «Riječi ovako blistave, lažno svjetlucave i prazne zanijele su naše kritike» (II., 33.). «Mnogo je i mnogo riječi u ovoj poemi, ali malo poezije» (II., 32.). To će mišljenje zbiti u ovu rasudbu: «Nijesu riječi šuplje i zvonke nikad poezija» (II., 34.). U kritici *Prazna retorika Miroslava Krleže* (III., 401.). A. B. Šimić smatra, da Krleža «uistinu zapanjuje svojom šareno neukusno praznom retorikom» te da će Krleža marljivošću pisanja riječi «biti prvi od umjetnika primljen u Jugoslavensku akademiju». Krležinu poeziju nazivlje retorikom u ekstremu: «(...) retorika koja se prebacuje preko glave i komedijaši sa samom sobom. Ona strašna retorika g. Josipa Kosora u pjesmama, koje je on pod utjecajem germanskim najprije napisao germanski, ne približuje se ni izdaleka ovom pomamnom kovitlanju riječi u pijanosti».

Šimić ne samo što nije bio oduševljen Krležinim grandilokventnim akrobacijama fraza, nego je njegovu ranu poeziju smatrao primjerima na kojima se može pokazati kako riječ ugušuje poeticitet. Tadašnja oduševljenja kritike Krležinom poezijom smatra paušalnim «napuhanim frazama».

Andrićevu poeziju «Ex ponto», kojoj je predgovor nakitio N. Bartulović, A. B. Šimić nazivlje «literaturom za naše kritike» (II., 126.) i «smjesom od običnih opservacija i običnih oforizama i običnih refleksija, od čega nastaju stilizirani redci i idu sve dotle dok se ne nađe kakav efekt za poentu».[6] U toj knjizi I. Andrića A. B. Šimić ne nalazi nigdje «neposredan izraz jednog doživljaja gola i krvava».

Ni nekadašnji A. B. Šimićev suradnik iz *Juriša* G. Krklec nije bolje prošao: «Čim se Krklec našao pred nečim drugim, što nije noć, cvijet, mjesečina; hoću reći: čim se našao pred jednim širim sižeom, nije mu više bio dovoljan taj uski rječnik pjesničkih fraza, nego — kao svaki onaj koji hoće da o nečem piše, a ne može ili nema o čemu, a htio bi da piše — morao se poslužiti rječnikom fraza našeg žurnalizma» (II., 240.). Tu A. B. Šimić govori o Krklečevu romanu *Beskućnici,* ali ujedno i o Krklečevoj lirici (: «ali ja hoću da iznesem sliku cijeloga Krkleca»).

[5] R. Barthes, nav. dj. 47.
[6] Tekst je u *Sabranim djelima* ekavski i srpski, a ovdje je pohrvaćen.

U lirici se Krklec drži tobože «pjesničkih riječi» (a u tom je oponašanje najlakše) ne shvaćajući «da dobar pjesnik svakoj i najbanalnijoj riječi vrati njenu svježinu, djevičanstvo» (II., 240.), dok je u spomenutom romanu —prema A. B. Šimiću— pošao u krive pravce raširivanja svojeg rječnika, tj. u žurnalizam. A nitko se u hrvatskoj književnosti nije bio tako dosljedno okomio na žurnalizam kao baš A. B. Šimić, među inim i zato što je baš žurnalizam najustrajniji u stvaranju praznih fraza, okamanjenih klišeja koji se ugurkavaju u svrhe i nakane nečeg ili nekog.

U svođenju na istinu legende o pjesniku V. Vidriću A. B. Šimić primjećuje, da «Vidrić nije znao jezika u kojem je htio biti pjesnik» (II., 253.) te nastavlja: «Kad netko piše u dijalektu, koji je različit od takozvanog književnog jezika, mogu da shvatim; i, ako pisac ima zato razlog, mora mu se to i odobriti. Isto se tako može opravdati kad netko, imajući razlog, piše jezikom starinskim. Ta obojica pišu ipak jezikom, ne pišu žargonom. A Vidrić piše žargonom, i to ne žargonom govorenim (koji kao govoren, živ, ima ipak neku jednostavnost u sebi), nego žargonom pisanim, literarnim; hoću reći nekom smjesom. Jer Vidrić miješa dijalekte i kad upotrebi koju riječ iz štokavskoga dadne joj kadšto smisao koji ona nema, ili je upotrebi u krivom gramatičkom obliku. Mješati dijalekte, to je nešto posve drugo nego pisati jednim, pa makar kojim dijalektom» (II., 254.).

U navedenim riječima A. B. Šimić nije nepravedan prema V. Vidriću —kako mu je to bilo svojevremeno upisivano u grijeh— nego je načelno nepravedan prema dijalektima, ne razlikujući ih posve od «žargona», odnosno od «arhaizama». Isključivati narječja jednog jezika iz standardnog jezika, znači zatvarati se od vlastitih vrijednosti i određivati neprirodan jezični razvoj. Miješanje dijalekata nikako ne izuzimlje semantička polja, a kako je svaka norma u jeziku relativna, i sama norma može prihvaćanjem dijalekatskih bogastava biti i pomicana i proširivana. «Umjetnik zna da je realizacija u jeziku ne samo težak posao nego da njegova volja nema ništa da određuje ondje gdje određuju zakoni. On ne može samovoljno da mijenja ili osakaćuje jezik, koji je stvoren genijem bezbrojnih kroz bezbrojna stoljeća i u kojem je svaki oblik riječi određen nekim zakonima. Te zakone nisu jeziku diktirali filolozi; zato oni koji samovoljno preudešavaju jezik neka ne misle da time povređuju samo filologe; oni osakaćuju nešto što živi» (II., 254., 255.). Ne bi ovdje ni bilo potrebno dokazivati kako jezik ne živi baš unutar norma pa bilo tko te norme stvarao ili ne diktirao. Čini mi se i danas da je samo u nas Hrvata moguće da nam jezična norma bude gostoprimljivija prema bilo kojem stranom utjecaju, nego, recimo, prema kajkavskom obliku zamjenice «si» («On si je umislio», na primjer, gdje je on baš sam sebi umislio nešto, nešto utuvio u glavu). Norma se —kako reče R. Katičić— ne nameće jeziku nego iz njeg proizlazi.

Nepovjerenje prema žargonu u A. B. Šimića očito proizlazi iz otpora novinarstvu i njegovu sve to očitijem utjecaju na književni izraz. A. B. Šimić je između žurnalizma i književnosti povlačio oštre granice, gotovo je prokopavao jazove. Nepovjerenje prema narječju (uglavnom kajkavskom) ima najvjerojatnije uzrok u tomu što je A. B. Šimić živio u Zagrebu, gdje je kajkavski dijalekt u njegovo vrijeme (a ni danas nije ništa drukčije) bio zaista mješavina svega i svačega, gdje bi se uz dragog Boga i Th. F. Magnera rijetko tko i mogao snaći.

«Poznavanje jezika još ne čini nekoga pjesnikom, umjetnikom u jeziku. Nepoznavanje jezika, naravno još manje; jer ono potpuno onemogućuje čovjeku da bude pjesnik, pa makar on i imao pjesničkog talenta, mislim sposobnosti da doživljuje stvari intenzivnije nego drugi» (II., 254.).

Sve da se A. B. Šimić i nije sâm nazvao «najštokavskijim štokavcem», ne bi nam bilo teško doći do tog zaključka. Ali sve nam to još nikako ne daje pravo na jednostranost tvrdnje, da je A. B. Šimić poznavanje jezika svodio na poznavanje štokavskog narječja. Prije bi se moglo reći, da je od pjesnika tražio poznavanje svog izraza, tj. «Htijući izreći stvari, on traži onu riječ koja je ne samo po značenju nego i po slici i po zvuku najbliža stvari. Umjetnik koji živi s riječima upozna dušu i tijelo riječi» (II., 254.).

Većini pisaca romana «sa seoskom tematikom» (izuzetak je R. Nikolić, ali ni njegov jezik ne spašava umjetnost djela) A. B. Šimić predbacuje nepoznavanje ni potrebnog izraza ni folklora, koji se izrazom ne nadomješta nego iskazuje.

Iako je o dramskom izrazu zapisao tek ponešto usputno, A. B. Šimić je bio protiv «nesnosnog lirizma» koji pravu dramatičnost izrazom, dramsku izražajnu posebnost potiskuje i istiskuje. Primjer mu je dramske bezvrijednosti I. Vojnović. «Umjesto da situacija stvara riječ i riječ situaciju, ovdje je riječ mišljena kao direktna deklamacija prema publici» (II., 352.). Postoji jedan, naoko kratak, A. B. Šimićev dramski tekst, svega od stranice i pol, ali iz njeg je donekle vidljivo u kojem se je pravcu Šimić-dramatičar mogao razviti da je ostao na životu. To je *Posljednji čas* (I., 208. i 209.) gdje se dijalog odvija između Majke i Sina. Situacija stvara riječ: Nakon zova bolesnog sina (zamislite: Na pozornici krevet s kojeg se vidi «bolesničko zelenkasto lice», zaprepaštenje, razočaranost poslije sna, a s tog se lica nekako u praznu i tmurnu pozornicu odlome riječi «Mama, mama!»), te majčine konstatacije da nije dobro spavati danju, jer «onda noću...» situacija-tjeskoba je potpuno izazvana. Magijom dramatske riječi, situacija nije samo ovjerovljena, nije samo iskušana, nego baš ta tjeskobna situacija zahtijeva susret jednog života na izmaku i mrtvila u rastu: «Ja hoću da mi se otvore prozori. Tako mi je tjeskobno u ovom grobu. Kako mrzim te zidove... i ta boja, taj mrak».

U nastojanju «da još živi nekoliko časova» Sin primjećuje: «Mislit ću da sam u polju. Da je oko mene sve tako široko, svijetlo i daleko. Oh! A ja lovim tice».

Riječ u stvari i riječ kao ukaz stvari, u dramskom tekstu i mora biti izmijenjena. Dramski govor ne raspolaže istim razinama kojima raspolaže bilo koji drugi umjetnički izraz. Drama —kako je na jednom mjestu primijetio G. Lukacz— poznaje samo jedno vrijeme, tj. vrijeme-iluziju, a

samo je u tom pogledu sve u drami svedeno na njenu stvarnost, budući da svaka umjetnina posjeduje svoju stvarnost izrazom.

Na jednom mjestu Majka ne govori ništa, ne miče se, a to je baš ne samo najprikladniji, nego i najjači dramatski izraz tjeskobe (pomislimo na Ibsena). Misao na ubijenu pticu u poljskim širinama, svjetlosti i daljinama (bez obzira simbolizira li ptica život ili ne) stvarnost je stvorena situacijom. Nagle izmjene smijeha i žalosti nakon ubijene svrake ne priglušuju dramatičnost, nego puštaju izraz da odgovori situacijskoj potražnji i upravo tako te izmjene i prepuštaju tjeskobi da se sama izrazi. Iako se ovim kratkim tekstom kanim posebno pozabaviti, ovdje ga navedoh s izrazitom svrhom: Ima nekoliko podudarnosti između Vojnovićeve drame *Maškarate ispod Kuplja* i ovog Šimićeva dramskog teksta, posebno baš onog odlomka koji A. B. Šimić navodi iz Vojnovićeve drame. Anica u Vojnovićevoj drami umire u poluromantičkoj pozi, a uza nju je njen vitez Jero, koji je tu tek da ponešto «protumači» (publici) i —naravno— da šuti, dok Anica govori, te, na najneuvjerljiviji način, «Snažno je zgrabi i podigne te obavivši je okolo pasa» kaže joj «Ustani — leti sa mnom — slušaj me i ako ne razumiješ sve» itd. Dakle, kad ju je već podigao, kaže joj «ustani» te da leti s njim, a ženska ne može ni hodati. I nakon što im je pamet postala ptica, pobliže golub, lete razmahanih krila, naravno do zvijezda...

Nije u Vojnovića tematika nejaka, ali umjetnički način izražavanja nije ništa učinio od te tematike. «Ne sjeća li to na hrvatsko pjesništvo prije dvadesetak godina, kad su današnji bankovni direktori i slična gospoda toliko čeznuli ah! za eterskim visinama i uvjeravali da mogu živjeti samo gore kod bajnih zvjezdica?» — pita se A. B. Šimić (II., 353.).

A. B. Šimić je, kako rekosmo pišući svoje pjesme pisao i svoju poetiku. Pišući taj dramski tekst, Šimić je izrekao i svoju teoriju drame. Uvjerljivost dviju razina, tj. dramske izražajne stvarnosti u fizičkom i sjećajnom prisustvu, nije potisnuta nego izražena govorom. A. B. Šimić je, takorekuć, pišući taj tekst praktički potvrdio svoj prigovor Vojnoviću. Više puta je izraženo mišljenje o tom kako je A. B. Šimić težio k jednostavnosti jezika. Meni se čini da sama riječ «jednostavnost» skriva u sebi baš onu opasnost koja se nekako najlakše uvlači u rasudbe o tom velikom hrvatskom pjesniku. Prije bih rekao, da je A. B. Šimić težio za bistrinom književnog izraza, tj. da izraz izražavajući kontekstualno ne prestaje izražavati sebe, drugim riječima, da riječ ne govori svojim spojnim nego i središnjim semantičkim poljem. Baš je u tom pogledu svaka njegova riječ u pjesmi pjesma, u drami drama.

Govoreći onako pohvalno o Ivani Brlić-Mažuranić, Šimić primjećuje o njenom jeziku *Pričâ iz Davnine:* «Autorica ovih priča pozna izvrsno hrvatski jezik. To nije malo u jednoj zemlji, gdje je rijetkima dana ta milost od Boga, gdje i neki jaki talenti pišu vrlo lošim jezikom. (...) *Priče iz Davnine* idu u red ono nekoliko hrvatskih knjiga, koje su napisane jezikom bez mane» (II., 17. 18.).

Ako su A. B. Šimićeve osude jezičnih slabosti pojedinih pisaca ponekad preoštre, one nikada nisu ni paušalne ni nedosljedne. Uvijek kritički

hladno i uvijek u ime umjetnosti, Šimić je u svojim rasudbama kruto nepopustljiv, duhom nezavisan, izrazom svoj. Ponekad je znao biti pretrog u jezičnim rasudbama, pa je tražio u jeziku pojedinaca germanizme, iako ni njegov jezik nije upravo bez germanizama. Živio je u vrijeme, kad oni «koji u nas određuju gdje treba da stoji koji pjesnik ne znaju gdje treba da stoji ni 'i' u rečenici» (II., 381.).

Navodeći Nazorov stih «Riječ... oštar kam to je» A. B. Šimić primjećuje, da tu riječ «kam» «nema svoje ritmičke težine» (II., 384.), odnosno da je ritam mehanički «mjesto da bude ekspresija unutrašnje potrebe» (II., 385.). Međutim, baš u toj tvrdnji (uz još neke druge Šimićeve tvrdnje) ja primjećujem još nešto drugo: Šimić je pokazao, iako to nije izrazio, da ekspresivni ritam ne samo što ne zahtijeva, nego i ne dopušta da mu naravnost rekcije bude podređena. Naime, «oštar kam» ne služi zato da iskaže «to je», nego potpuno obratno, prema tomu upravljajuća naglasna cjelina ne može biti upravljana upravljenom jezičnom cjelinom. Ta je Šimićeva nedorečena tvrdnja u samu temelju naše moderne poetike, kao što je i njegova poezija svojevrsni prag naše suvremene poezije.

Šimićeva najpregnantnija tvrdnja, koju je izrekao povodom izložbe *Vilka Gecana* i koja se nikako ne odnosi samo na slikarstvo, a koja glasi: *Umjetnik postaje ono što jest* (II., 430.), odnosi se i na jezik. Umjetnik jezikom postaje ono što jezikom jest. Umjetnik nije svoj izraz nego je umjetnik svojim izrazom.

IV.

U borbi da se južnoslavenski narodi, koliko su bili dio austrougarske monarhije, odijele od nje, mnogi hrvatski, i gotovo svi srpski pisci koji su živjeli i djelali u Hrvatskoj, i to u vrijeme te najžešće borbe, naime za Svjetskog rata I, počeli su pisati svoju književnost ekavski, da bi tako i pravopisom istaknuli svoju slogu s piscima srpskim u Srbiji i ujedno zbližili hrvatsku i srpsku književnost. (Tek manjina mladih vrednijih hrvatskih pisaca između 1918 i 1928 nije pisala ekavski). Premda inače u malo čemu, A. B. Šimić se slagao s većinom tih spisatelja da se prihvati ekavica: pri kraju 1917 i u početku 1918 svoj nacionalno politički otpor austrijanštini očituje i time što je u svomu listu Vijavica, *već 1917, sve svoje napise objavio pisane ekavski. Štaviše, u novinama* Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, *1918, objelodanio je članak* E, *kojim povlađuje predlog Jovana Skerlića da se u srpsku i hrvatsku književnost uvedu ekavica i latinica; i to obrazlaže činjenicom što većina ponajvrednijih hrvatskih i srpskih pisaca u spomenuto vrijeme, to jest u mjesecima prije nego li je oblikovana SHS, piše ekavski. Ističući istinu o jeziku u književnosti da nje bitno koliko je* lijep *nego koliko je* ekspresivan — *pa u imaginativnoj književnosti nije važno koje je narječje, piše li se ijekavica ili ekavica, nego kako od jezika učiniti poeziju, naime koje je narječje piscu ekspresivnije—, te iskazujući se tako više umjetnikom znalcem o jeziku u pjesničkoj umjetnosti nego li iskusnikom o životu, da bi znao kako od jezika u njemu biva i šta sve biva i zašto neki narod govori ovim ili onim narječjem, on naprečac preporučuje samo jedan dijalekt da bude 'jezik Jugoslavije' (—bez obzira na jezikoslovce, i na to za koji su dijalekt Vuk i Daničić— kojima će poslije u* Književniku

povlađivati—, i ne misleći na to u kojem je dijalektu najveća količina usmenih narodnih pjesama pripovjedaka, poslovica, zagonetaka i ostalih umotvorina u riječi, i u kojem je dijalektu u nas najviše književnosti napisane).

Od toga sna jednog idealista, i mnogih drugih pregalaca za vrijeme Svjetskog rata I, —znamo— nije se odjelovilo ništa.

(— — —)

(...) A. B. Šimić nije nikada bio nikakav nacionalist. Jer nije nacionalističnost nego humanost i socijalnost u tomu što je uvijek branio onaj dio, ili djelić, čovječanstva, kojemu se čini krivda, bio taj dio ugnjetavani društvovni razred ili kakva čitava nacija; (...) Povlađujući opoziciju monarhiji i kraljevima sviju vrsta, mučno se ozlojedio kad je baš u vrijeme svoje bolesti čuo, u ožujku 1925, da se Radić odrekao borbe za republiku.

(St. Šimić, *Pripomene o uređenju Sabranih djela* A. B. Šimića)

Dozvolih si ovaj odulji motto, jer nam on baš najbolje pokazuje koji su razlozi mogli navesti A. B. Šimića za prihvaćanje ekavice i nekih srpskih oblika (uglavnom nedosljedno i sporadično), kao i to, koji su ga razlozi navodili da sâm ijekazivira i pohrvaćuje svoje nekadašnje spise.

A. B. Šimićeve nedosljednosti, a u tom je sklopu i jezična nedosljednost, lakše su uočljive nego nedosljednosti mnogih drugih pisaca iz jednog jedincatog razloga: Njegovo je djelo zbijeno u vremenu; između njegovih različitih i različnosnih rasudba nema onog vremena koje bi nam svojom općom događajnosti moglo pokazati mjerljivost tih nedosljednosti kroz iskustvo. Sve je Šimićevo stvaralaštvo zbijeno u nekih niti petnaestak godina. A naše nam navike (koje znače više slabost nego snagu) nekako lakše opravdavaju nedosljednosti između kojih je uvrstivo bar nekoliko desetljeća općeg iskustva. Uz to, sâm Šimić nikada nije ni skrivao svoje nedosljednosti smatrajući ih jednostavno odrazom osobnih sazorja.

Šimića su svojevremeno napadali jedni zbog njegova nedostatka hrvatstva, a drugi zbog nedostatka jugoslavenstva. Nitko ga nije napadao zbog «viška» bilo koje pripadnosti. Zanimljivo bi bilo vidjeti, ali to daleko prelazi nakane ovih razmišljanja: kako su bili prave vrtikape baš ti njegovi napadači. A. B. Šimić nije nikada pripadao «ni strankama ni bankama» (često je to smatrao oboje istom stvari), ali je reagirao svojom poznatom žestinom, kad ga je Lunaček proglasio nosiocem «programatičke averzije prema svemu što je hrvatsko», i to — zbog Šimićeve kritike o Vidriću! Pri tom ne zaboravlja pripomenuti, da će odgovoriti «gospodinu Lunačeku onda kad on nauči hrvatski» (II., 395.).

Ocjenjujući *Meštrovićevo kiparstvo* Šimić govori i o oslobođenju: «Ne, ja nemam ništa protiv toga što je Meštrovićevo kiparstvo upotrebljeno u svrhe, recimo, našeg oslobođenja. I ja ne stavljam upitnik koliko je to Meštrovićevo kiparstvo zajedno s riječima o njemu doprinijelo tom našem oslobođenju; već stoga što stavljam upitnik pred to naše oslobođenje. (Ja znam da su na ove riječi začuđene uši svih onih koji se drže oslobođenima)» (II., 415.).

Šimićevo prihvaćanje ekavice nije bilo programatsko, niti u ime bilo čega drugog do li njegova mišljenja, ne o hrvatskom, ili srpskom, jeziku, nego o jeziku uopće, o jeziku kao o ekspresivnom sredstvu i načelu.

U uvodniku *Juriša* 1919. god. Šimić piše: «Mi ćemo se ako treba izražavati tako da nitko ne će moći naći ikakvu uspomenu na kakvu gramatiku ili kakvu sintaksu ili kakav t. zv. onaj stil. Mi ćemo ako treba zavrištati u neartikuliranim glasovima kao životinje» (II., 148.), a kasnije: «To se zna, ja se danas ne bih bojao reći nešto sasvim suprotno tome što sam rekao u dobi od dvadeset godina. Ali — ako sada i mislim o jeziku malo drukčije — ipak nisu današnje moje riječi u tolikoj kontradikciji s ondašnjima kako se čini. Ja i danas mislim da umjetnik smije da se ne drži uobičajenog jezičnog pravila, ako treba, nego može da uopće ili za neki posebni slučaj stvori novo pravilo; samo što tu misao ne bih više izrekao onakvim riječima, koje se mogu krivo razumjeti. Ipak, ako i poslije ovog objašnjenja ostaje kakva kontradikcija između sadašnjeg i nekadašnjeg mog shvaćanja, ja je rado priznajem: kao što priznajem i to da danas više cijenim radove naših filologa i neke od njih cijenim više od mnogih naših pjesnika i Vuk mi je veći nego može biti ikojem profesoru» (III., 15.). Posljednji je navod uzet iz članka *Umjetnik i filolog* u kojem hvali Maretićevu *Gramatiku* i Ivekovićev *Rječnik*, dosta paušalno i tek navodeći, a nikako ne pobijajući riječi Ks. Š. Đalskog kojih dio navodim prema spomenutu Šimićevu članku: «Bila je velika pogrješka da smo odbili zagrebačku školu i njezine apostole a odlučili se za staze i puteve, koje je Vuk označio, jer smo time ovjekovječili jezičnu pogrješku» (III., 18.). Šimić kritizira jezik Đalskoga pa se u tu kritiku utapa i načelo, odnosno poborba Đalskog za hrvatski jezik Šimić tu čini onakvu nepravdu Đalskom, kakvu je ponekad u drugih osuđivao. Vrijeme je ipak pokazalo, da je Đalski bio bliži istini nego Šimić. «Ovjekovječili pogrješku» nismo, jer ako ništa nije vječno, zašto bi pogreška bila jedina iznimka, ali da smo izabrali najgore od više mogućih jezičnih «staza i puteva», to je istina.

Braneći i veličajući neke od naših tadašnjih filologa (Maretića i Ivekovića te Broza), Šimić nije bio najbolje sreće. On je imao ili šire ili uže poglede od filologa, ali se ti pogledi nisu poklapali. Filolozi nisu mogli gledati pjesničku ekspresiju u jeziku. Zanosno govoreći o *Skerlićevoj anketi* u članku *E* (taj je članak nastao dvije godine prije *Umjetnika i filologa)*, Šimić se obraća pitanjem filolozima: «Zar da se danas pozivamo na Vuka i Daničića. Filolozi, šta mislite bi li i danas Vuk ili Daničić mislili kao u svoje vrijeme. Naslanjati se na tradiciju i na misli onih koji su bili često je naslanjati se na jednu mrtvu stvar i na jedne mrtve misli» (III., 419.).

Uza sve to, A. B. Šimić ne pozna nikakav drugi izraz za hrvatski jezik, izuzev «hrvatski», odnosno ponegdje «naš jezik». U polemici s D. Bublićem o Nazoru Šimić ističe Bublićev srbizam «duvati u piskaljku» (puhati u zviždaljku). Za Bublića je već prije istakao, da «Gospodin Bublić ne zna hrvatski» (II., 374.). Šimić oštro napada i «nekoga dok-

tora Vrsalovića» koji «naprimjer, kanonika Ivekovića (broji) među Srbijance» (III., 63.). Iako nekadašnji suradnik *Jugoslavenske Njive* oštro napada taj list, kad je Nietscheova Übermenscha usporedio i prispodobio s — Kraljevićem Markom: «(...) to dokazuje da je već i s toga razloga jezik na kojem je to nekažnjeno napisano još nedostojan da primi u sebe tu filozofiju» (II., 210.).

A. B. Šimić, koji se u jednoj obrani od Krkleca (koji je već tada plesao na političkom konopcu pa *O tempora, o mores!* izostaje) nazivlje «po krvi također neki Hrvat, ali u kritici o Vidriću i u svemu svomu životu čist od svih stranaka» (II., 264.), slijedio je svoj vlastiti put razmišljanja o hrvatskom jeziku. Nikada se nije zanosio ničim do li umjetnošću. Njegovo mišljenje o jeziku mora biti podvrgnuto njegovim razmišljanjima o književnosti. Bilo bi izlišno i govoriti o uzrocima što Šimić gotovo nigdje ni ne spominje starije hrvatske pisce iz predilirskog doba. Najvjerojatnije ga je baš škola, svojom uniformiranosti odvratila od tog jezičnog vrela, ali o tomu možemo samo naslućivati i nagađati. Sigurno je da je ijekaviziranjem svojih vlastitih djela, A. B. Šimić ulazio u novu razvojnu frazu, koja je prekinuta smrću.

Njegova razmišljanja o jeziku nisu ni danas samo odrazi jednog vremena, koje je potpuno u traženju, u pokušajima koji su se i isključivali međusobno, nego su ta razmišljanja dokaz vrlo snažna i nadarena umjetnika koji se ni na jednom putu nije mogao zadržati, jer je otkriće značilo prestanak, rezultat odreknuće daljnjeg slijeda. Bio je umjetnik koji je stalno *postajao*, a baš to je potrebno bilo naglasiti u sljedbi njegovih jezičnih razmišljanja. Šimić je jezikom postajao ono što jest. Umjetnik. I njegove su primjedbe o jeziku odjeci tih postajanja.

MISAO NA HRVATSKU: *Mostar.*

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ — VELIČINA NEPOSREDNOSTI

POVODOM 70-GODIŠNJICE PJESNIKOVA ŽIVOTA

ANTE KADIĆ

HRVATSKA je književnost između dva rata, osobito ona početkom tridesetih godina, bila u punom cvatu; bili su zastupani svi književni rodovi, mnoge književne struje, razne ideologije (od desnice do ljevice, od nacionalista do unitarista, od katolika do ateista); pojavili se brojni i značajni pisci, koji su svjedočili o visokoj narodnoj kulturi i o svojoj originalnosti.

Rijetko je kada, kao kod Tadijanovića, pjesnikov život bio glavna okosnica njegove poezije; malo je pisaca, poput njega, tako savjesno i podrobno tumačilo nastanak pojedinih svojih pjesama; stoga je razumljivo da ću donijeti važnije podatke iz njegove biografije i da ću se često osvrnuti na njegove dragocjene komentare.

I.

U svom dječaštvu, prije pola stoljeća,
dugo sam znao boraviti na brijegu
kod ulaza u Rastušje, u ljetna
predvečerja, među grmljem borika,
čekajući u tišini, na travi, bos,
da se pojavi Večernjača i za njom
druge zvijezde na nebesima pa da započne
noćni razgovor u beskrajnom prostranstvu... (1970.)

Dragutin Tadijanović se rodio u Rastušju, 4. studenoga 1905., na dan sv. Karla Boromejskog, pa su mu roditelji zato i dali narodno ime Dragutin. Tadijanovići su nekad bili velika graničarska zadruga, ali su se «dilili» u par navrata, pa su im se imanja prilično suzila. Otac mu se Mirko oženio s nešto starijom Mandom, koja ga je nadživjela za puna tri desetljeća (on je umro 1932., a ona 1963.). Dragutin je imao brata, koji

je mlad umro od tuberkuloze, i dvije sestre, koje su udate u Rastušju i još danas tamo žive sa svojom djecom. Iako im je roditeljska kuća bila srušena 1964., na njenim temeljima sagrađena je nova.

Svoje rodno mjesto Tadijanović ovako opisuje: «Rastušje, slavonsko selo s pedesetak kuća, udaljeno prema sjeveru sedam kilometara od Broda, nema ni škole ni općine, nego samo kapelu, usred sela, i crkvu svetog Vida, koja je sagrađena 1910. na brežuljku iznad sela, gdje je već otprije bila stara crkva i seosko groblje. Kroz selo teče omanji potok, iz obližnjih šuma...»

Ništa posebnog, dakle, nema u tom selu, ali, kao što ističe (u predgovoru Tadijanovićevih *Pjesama i Proze,* Matica Hrvatska i «Zora», 1969.) Jure Kaštelan, Tadijanovićev vjerni drug i iskreni poštovalac, nije važno što je Rastušje u stvarnosti, jer «ono nije pjesničko ni nepjesničko»; važno je jedino to što je od tog besputnog i blatnog slavonskog seoceta učinila pjesnikova mašta. Tadijanović se u svom djetinjstvu, u krugu svojih milih, navlastito djeda i bake, na dogled Save i Slavonskog Broda, smatrao sretnim, pa tu uspomenu on ne može iz srca izbrisati, dapače je brižno njeguje, jer bi se bez nje još bjednijim osjećao.

Budući da u Rastušju nije bilo pučke škole, Tadijanović je najprije pješačio u susjedno selo, Podvinje, koje je bilo udaljeno samo tri kilometra, a kasnije je išao pješice, katkad i bos, do Broda i natrag, pa bi tako danomice prevalio oko 15 kilometara. Obično je hodio s drugovima iz svog i susjednih sela; među njima je bilo djevojaka, pa se već tada njegovo srce oduševljavalo ovom ili onom; kako se događalo da bi za istom čeznuli i drugi, bilo je među njima svađe a i tučnjave. Tadijanović je nastavio učiti realnu gimnaziju u Brodu; neke je razrede stanovao privatno, u gradu, a druge je, kao i prije, prevaljivao *«per pedes»* (pješice), i po blatu, i po suncu, i po prašini, i po kiši».

Već je u roditeljskoj kući naš đak našao i upravo gutao *Sveto Pismo,* u prijevodu Daničića i Vuka, požutjelo izdanje Reljkovićeva *Satira,* narodne pjesme o Kraljeviću Marku, izdanja Društva svetog Jeronima, osobito *Danicu,* a kasnije je nabavio Badalićevu *Hrvatsku antologiju* (1892.), pa ju je «čitao i listao, listao i čitao».

Tadijanović je veoma rano, u svojoj trinaestoj godini, počeo pisati pjesme. One su bile «pod utjecajem starijih hrvatskih pjesnika, ponajviše iz školskih čitanki», pa ih je pjesnik uništio; započeo je, veli, sve iznova od svoje petnaeste (1920.). On je tada, u Brodu ili Rastušju, napisao mnoštvo pjesama, koje će objaviti tek tridesetih godina, a neke i u ovo poslijeratno doba.

Nakon što je položio «ispit zrelosti» (maturu), u rujnu 1925., Tadijanović se upisao na Šumarski fakultet u Zagrebu; iako je već imao pet semestara šumarstva, znajući da «od njega neće biti šumar», on je (u ožujku, 1928.) napustio šumarstvo i izabrao Filozofski fakultet (južnoslavenske književnosti); zbog toga je došao u sukob s ocem, koji ga nije htio više izdržavati. Tad je pošao (u studenom, 1929.) na odsluženje vojnog roka u Bileće, u Hercegovini. Vrativši se u Zagreb, radio je razne poslove (od 1935. bio je namješten kao korektor u *Narodnim novinama),*

pisao pjesme i posjećivao predavanja; nije stoga čudo što je veoma sporo polagao ispite te tek 1937. dobio Diplomu.

Tadijanović se najprije javio pod pseudonimom (s pjesmom «Golubinja krila», u *Književniku,* 1928.), a onda sa svojim pravim imenom, u svibnju 1930., u *Književniku* i *Hrvatskoj reviji;* otada pa do danas traje, uz neke prekide, njegova suradnja u svim važnijim književnim časopisima.

Iako su Tadijanovićeve pjesme već prije bile zapažene, o njemu se kritika veoma pohvalno izrazila kad je nastupio, s jedanaest svojih pjesama, u kolektivnoj zbirci *Lirika šestorice* (tiskana u prosincu 1930.). Tu su bile objavljene njegove antologijske pjesme (npr. «Žene pod orahom», «Balada o zaklanim ovcama»). Nastavio je 1931. intenzivnom suradnjom u raznim hrvatskim listovima, a već je u prosincu iste godine, u vlastitoj nakladi, u samih petsto primjeraka, objavio svoju glasovitu knjigu, *Lirika.*

O toj su zbirci opet progovorili naši bolji kritičari, i to u pohvalnim ocijenama (izuzev Gorana Kovačića, koji će malo zatim postati Tadijanovićev prijatelj i obožavatelj). Već su tada bile uočene neke bitne pjesnikove značajke. Tako je npr. Josip Bogner pisao u beogradskoj *Misli* (1932.), da Tadijanović «iako mlad, ipak ne pokazuje slijepoga nasljedovanja i pozajmica, nego traži svoje vlastite riječi, svoj individualni ton. Čak, u izražavanju svojih ljubavnih zanosa, Tadijanović govori na jedan novi način, jednim ličnim rječnikom... On daje pejzaž svoga kraja, svojega sela, prolazeći njime tužan i zamišljen, i osjećajući u njemu samo izgubljenost svoje ljubavi».

Dvije godine kasnije (1933.) bila je tiskana, također u vlastitoj nakladi, Tadijanovićeva druga zbirka, *Sunce nad oranicama.* Budući da je bila uvrštena i «Molitva da dobijem na tomboli», državno tužilaštvo je zabranilo prodavanje te knjige. Kad je pisac pristao da dotičnu pjesmu izbaci i na njeno mjesto stavi «Pjesmu mom srcu», zabrana je skinuta. Zanimljivo je zabilježiti, da Saša Vereš (u *Enciklopediji Jugoslavije,* sv. 8, 1971.) piše, da «kritika nije imala krivo kad je ukazivala na konfesionalni karakter Tadijanovićeve lirike», a u predratnoj Jugoslaviji, u nekim krugovima, priča Tadijanović, veselili su se zabrani njegove knjige, jer je tobože hulio na Boga. Pjesnik kaže da se u zabranjenoj pjesmi htio s Bogom «šetati gradskim ulicama, ispod ruke, kao prijatelj, ali On ne htjede sa mnom».

O toj su drugoj zbirci lijepo su pisali Ive Mihovilović i Ivo Hergešić, a u našim i srpskim časopisima Novak Simić, Ivo Kozarčanin i Nikola Šop; ipak nitko nije tako vjerno ocrtao novog, gradskog i socijalno nastrojenog Tadijanovića, kao što Antun Barac u svojim «Literarnim zapisima» (u *Mladosti,* 1933.); on, naime, točno zapaža, da «osnovni doživljaj iz koga su niknule njegove pjesme jest osjećaj iskorijenjenosti: seoski dječak koji je ostavio svoje selo i živi životom intelektualnog proletera u gradu koji svojim kontrastima (luksus i bijeda) ubija osjetljive duše i gura bez samilosti na stranu svakoga onoga koji ne zna ili ne može da živi njegovim tempom... Njegova je lirika mirno, sjetno iznošenje vlastitog i ljudskog jada, ponajviše bez kletve i bez roptanja, neko fata-

lističko sagibanje pred udesom koji uništava i njega, i njegove, i najveći dio njemu sličnih».

Tadijanović je i time doživio priznanje što mu je treća zbirka, *Pepeo srca* (1936.), bila izdana od Pododbora Matice Hrvatske. Već su se tu nalazile razne «napomene», koje će postati tako karakteristične za Tadijanovića; među njima je bio i alfabetski popis pjesama, uz oznaku mjesta i vremena, kad je koja pjesma napisana, uz to naziv publikacije u kojoj je pojedina pjesma bila tiskana.

Tadijanović je imao nekoliko prijatelja pjesnika (npr. Ivo Frol, Vladimir Kovačić, Ivo Kozarčanin i Ivan Goran Kovačić), koji su redovito pisali o svakoj njegovoj novoj knjizi. Ovdje ću navesti samo par rečenica iz Goranova prikaza, koji je bio najprije tiskan u *Hrvatskoj reviji* (1936.), a kasnije pretiskavan u njegovim *Esejima* i *Izabranim djelima.* U toj ocjeni, u kojoj jedan pjesnik kaže za drugoga, da on u prvom redu «apelira na našu slušnost» i da je stoga «sadržaj od sekundarne važnosti», nalazi se i ovo sasvim ispravno zapažanje: «Zacijelo bi formalisti, estetičari, pristalice zvučne poezije i zatvorenih forma bili užasnuti, kada bi čovjek ustvrdio da je Tadijanovićeva lirika formalno savršena, i da je njen autor naš možda najbolji poznavalac arhitektonike pjesme... Znači biti gluh, barem čitalački gluh, ako netko u njegovoj lirici ne nalazi, među ostalim rekvizitima, i zastupanu muziku — samo što tu ona nije vanjska forma, samosvrha, već organska cijelost».

Živeć u Runjaninovoj ulici 4, Tadijanović je napisao, u roku od jedne sedmice (u srpnju 1935.), dvanaest pjesama pod naslovom *Dani djetinjstva;* on ih je izdao u posebnoj knjižici, dodavši im protestnu trinaestu pjesmu («Danas trideset pete»). Kao što je jasno iz naslova, pjesnik se vratio nepresušnom vrelu svoje inspiracije, sretnim danima djetinjstva u Rastušju, dok je još imao svoje igračke, lovio dúge, nosio sve torbe a nije bio magarac, a mila mu baka blagosiljala žita i slala sinu, pjesnikovu ocu, dopisnicu na ratište. On zaklinje srce da prestane jecati «u samoći, kad naviru uspomene».

O tom ciklusu pjesama zanosno je pisao (u *Savremeniku,* 1937.) Ivo Kozarčanin, taj rano i nesretno preminuli pisac; on ispravno zapaža, da ta knjižica «prelazi okvir ličnih doživljaja te postaje ispovijest i savjest dječjih generacija... Tadijanović ne protestira samo zbog sebe i za sebe; on protestira za svu djecu, koja su proživjela njemu slično djetinjstvo».

U travnju te iste godine (1937.) Tadijanović je izabran za tajnika Društva hrvatskih književnika; na toj će dužnosti on ostati pune tri godine. Dobivši stipendiju, najesen 1937. boravio je u Parizu.

Tadijanović se (u rujnu 1939.) vjenčao s Jelom Ljevaković, s tom milom i sposobnom ženom, koja će svome Tadiji ostati sigurna potpora u teškim danima života i raznim bolestima. U njihovom stanu, Ilica 26, u kojem pjesnik živi već od 1936., proveo sam mnogo ugodnih večeri.

Tadijanović je bio postavljen, na jesen 1939., za honorarnog nastavnika hrvatskog jezika i književnosti na Akademiji likovnih umjetnosti,

a već u srpnju slijedeće godine na dužnost referenta za književnost kod Banovine Hrvatske.

On je tih godina malo pisao; od njegovih značajnijih stvari do rata je objavio po revijama dvije kratke «pripovijesti» o svojim predima pod naslovom «Riječi izgubljenog sina», pjesme «Sumornost povratka» i «Onome koji leži u šumama bolestan»; ova pjesma je posvećena Goranu koji je tad ležao u Lječilištu Brestovac, bolujući od tuberkuloze. Ti su stihovi toliko potresli Gorana da je odmah napisao pismo svom «dragom starom Tadiji» te ga započeo ovako: «Danas, pred suton, otišao sam daleko u šumu, daleko od svih. Prostro sam svoj kaput na lišće i plakao sam nad Tvojom pjesmom. Ja se súza ne stidim. Ne, ničega se više ne stidim. Po tome što mogu da plačem, razlikujem se od drugih dvonožaca...».

Za vrijeme rata Tadijanović je putovao u Rim, Sofiju i Plovdiv; dapače, tad mu je objavljena u Zagrebu knjiga *Tuga zemlje* (1942.), sa 130 pjesama, od kojih je samo 17 bilo «novih»: one su odreda bile napisane od 1920. do 1923. u Brodu ili Rastušju.

Tadijanović je već 9. svibnja 1945. bio namješten kao urednik u Nakladnom zavodu Hrvatske, a od 1950. vršio je istu dužnost u izdavačkom poduzeću «Zora»; na tom je mjestu ostao do kraja 1958. U lipnju 1953. bio je izabran dopisnim, a dvanaest godina kasnije (1965.) pravim članom Jugoslavenske akademije; na jesen 1953. postavljen je za honorarnog direktora Instituta za književnost, 1960. za naučnog savjetnika Jugoslavenske akademije i time za stalnog direktora Instituta, ali je 1966. bio umirovljen te ponovno vraćen na položaj honorarnog direktora.

Na kraju mojeg članka «Poslijeratna Hrvatska Lirika» (koji je najprije objavljen u *Hrvatskoj reviji,* 1956., a zatim dotjeran i popraćen s bilješkama u *Slavic Review,* 1958.) napisao sam o Tadijanoviću, tom «našem najpopularnijem predratnom meteoru», slijedeće: «Od 1940. do 1951., kad je prvi put objavio *Pjesme moje mladosti,* on je ispjevao samo 'Goranov epitaf'. Nekako od 1953., kad je izišla u *Republici* njegova krasna i značajna autobiografijska 'Elegija o pjesniku koji nije dugo pjevao' ('I govorahu: Ne pjeva on politike radi'), ponovno se, iako rijetko, javlja. Njegov oveći, prilično iznenađujući doprinos objavljen je u *Radu* Akademije (knj. 301, 1954): Intimna izložba crteža iz Raba ('Poslije godinâ bola i trpnje, i šutnje, napisah nenadano, trinaest pjesama, odjednom'). Daj Bože, da nas on još iznenadi!»

On nas je i iznenadio; iako njegova produkcija kroz ova dva desetljeća nije onako obilna, kao što ona dvadesetih i početkom tridesetih, ipak se ne može o njemu govoriti kao o «meteoru», već o pjesniku koji stvara pedeset godina, ali zna kad treba šutjeti i kad mora govoriti, jer inače ne bi mogao živjeti.

Prigodom Tadijanovićeve 50-godišnjice (1955.) pisali su o «pjesniku srca i zemlje, neposrednosti i slobodnog govora» brojni poslijeratni kritičari (npr. Miloš I. Bandić, Branislav Željković, Nikola Milićević); meni

se najviše dopao osvrt mladog pisca Slobodana Novaka pod naslovom «Malo žalosna i malo tihonasmijana poezija Tadijanovića» (u *Republici*, 1955.). Novak misli, da «kao što ni jedan od slikara koji su ga portretirali nije stvorio njegov lirski portrait, tako ni mnogobrojni prikazivači Tadijanovićeve poezije nisu ocrtali njezin pravi lik, nisu je cjelovito ni vjerno tumačili».

Sredinom pedesetih godina Tadijanović je napisao nekoliko svojih boljih poslijeratnih pjesama (na pr. «Veličanstvo mora», «Školjka», «Prsten», «Place Dauphine»); tad je on također objavio (u *Republici*, 1955-56.) pet pjesama pod naslovom «Mojima».

Te su pjesme, uz dvadesetak koje su bile većinom napisane u Brodu ili Rastušju dvadesetih, a samo neke u Zagrebu tridesetih i četrdesetih godina, bile uključene u značajnu knjigu, koju je pisac s pravom nazvao *Blagdan žetve* (u izdanju «zore» i «Seljačke sloge», 1956.). To je velika knjiga (na 352 stranice), sa 220 pjesama, s portretom autora od Otona Glihe i ilustracijama Miljenka Stančića; na kraju knjige je uvršteno šest dragocjenih «Priloga».

Prigodom objave *Blagdana žetve* o Tadijanoviću se mnogo pisalo, po novinama i časopisima, hrvatskim, srpskim i slovenskim; pisali su stariji (npr. Marijan Jurković, Vladimir Kovačić), ali većinom mlađi kritičari. Među hrvatskim napisima ističu se oni od Vladimira Kovačića i Dubravka Ivančana; ovog ću puta radije navesti što su rekli dva od poznatijih srpskih pjesnika srednje generacije, Ivan V. Lalić i Stevan Raičković. Prvi je istakao (u *Delu*, 1957.), da «Tadijanovićev poetski izraz karakteriše neobična i bogata jednostavnost, ritam inspiriran ritmom govora zemlje; njegov je stih pun nove muzike sa prastarih izvora»; a Raičković je (u *Ninu*, 1957.) naglasio, da je naš pjesnik «rečit, odličan znalac jezika i njegove melodije, prirodan u izrazu i jednostavan po svojim životnim pogledima... Potvrde za vitalnost Tadijanovićeva stiha nije teško potražiti među stihovima nekih savremenijih pesnika, naročito mlađih. Njegov uticaj je vidljiv i plodotvoran».

Tadijanović je boravio, u svibnju i lipnju 1957., u Vučedolu, na Dunavu, blizu Vukovara, te tamo napisao ciklus pjesama *Gost u Vučedolu;* tamo je našao prirodu sličnu Rastušju, pa je i tamo gledao trešnje, konje i žene, ali najviše sunce na zapadu; više nego ikad bio je svjestan prolaznosti svega, a najviše samog sebe. Tokom dviju slijedećih godina polagano je napisao u Zagrebu, Velom Lošinju i Dubrovniku sedam pjesama nazvanih *Gorčine Lema Kamena;* te i još neke bile su «novina» u zbirci *Prsten*, koju je izdala Matica Hrvatska u tri izdanja (1963, 1965, 1970.). Tako luksusnih knjiga kao što je *Prsten* kod nas je bilo malo; sve na njoj privlači: ne samo papir, oprema, tiskanje, slikovni prilozi, već i gramofonska ploča s glasom pjesnika koji interpretira 16 svojih pjesama. Drago mi je također da umjesto raznih portreta, na kojima je bilo teško prepoznati pisca, u ovom izdanju ima mnogo njegovih fotografija iz zadnjih godina: još uvijek ga resi bujna iako prilično prosijeda kosa, dobroćudan smiješak oko očiju, otmjeno držanje; sve je na njemu prirodno, bez ikakve poze; on je na tim slikama kao i u životu: pristojan,

nenametljiv, drag, takav kao što ga je Bog stvorio i on sâm sebe izgradio, pa nastupa ljudski i bezazleno, jer nema što da krije.

U prva dva izdanja *Prstena* bio je pogovor Vlatka Pavletića, koji je na samih šest stranica iznio bitne crte Tadijanovićeve poezije i odredio njeno mjesto u našoj književnoj povijesti. Pavletić je već prije pisao o Tadijanoviću; u njegovom poznatom priručniku, *Kako su stvarali književnici* (I, 1956.), posvećeno je Tadijanoviću zadnje poglavlje; tamo je on s pravom naglasio, da Tadijanovićeve pjesme nisu drugo nego «fragmenti dnevnika». Pavletić je za taj esej intervjuirao i samog pjesnika, koji mu je precizno i jasno dao podatke pod kojim su uvjetima i kada nastale neke od njegovih značajnijih pjesama.

Iako je i treće izdanje *Prstena* izišlo pod uredništvom Pavletića, Pavletićev je pogovor bio izostavljen, a umjesto njega je uvršten esej Antuna Šoljana. Možda se varam, ali naslućujem, da pjesnik nije bio zadovoljan nekim Pavletićevim formulacijama pri kraju članka, a pogotovo rečenicom, da on nema i ne može imati sljedbenika. Stoga je Šoljan vjerojatno i započeo svoj prikaz, «Stilizirana spontanost», izjavom, da je Tadijanović «jedan od onih pjesnika, koji su poslijeratnom pokoljenju pisaca i čitalaca bili od samog početka najbliži između neposrednih prethodnika».

Pjesnik je opet umukao, pa nije ništa objavio od 1962. do 1969; te je naime, godine izišao u *Kolu* ciklus njegovih kratkih priča, *Mlade godine Lema Kamena;* za njih kaže Kaštelan (u «Napomenama» Tadijanovićevim *Pjesmama i Prozi)*, da nam otkrivaju pjesnika «u novom, jačem svjetlu». Boraveći ponovno u omiljelom mu Rabu, u srpnju 1970., Tadijanović je ispjevao šest pjesama. Ne znam da li je išta poslije toga napisao.

Iako ne luksusno opremljen kao *Prsten*, čini mi se; da najbolji izbor Tadijanovićeva sveukupnog stvaralaštva sadrži knjiga *Pjesme i proza*, koju je priredio Jure Kaštelan, a izišla je u kolekciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, u izdanju Matice Hrvatske i «Zore», 1969. Taj izbor ima tu prednost što su na njemu drugarski surađivali dva pjesnika, koji su nastojali da u nj uvrste ono najbolje, ono što bi mu trebalo privući čitaoce među širom hrvatskom i ostalom publikom, ono što će vjerojatno od Tadijanovića ostati.

Spomenut ću par činjenica bez kojih Tadijanovićeva biografija ne bi bila potpuna:

Pjesnik je 1932. boravio u Pragu i počeo prevoditi Nezvala; Nezvalova poema «Akrobat», u Tadijanovićevu prijevodu, bila je objavljena u *Hrvatskoj reviji*, 1936. U pedesetim godinama on je mnogo prevodio Goethea i Hoelderlina, a nešto manje Novalisa i Heinea; većina tih prijevoda bila je tiskana u *Republici* i *Hrvatskom kolu*, a neki od njih u Goetheovoj *Knjizi poezije* (uredio Zdenko Škreb, 1950.), u Heineovoj *poeziji* (uredio Ivo Hergešić, 1951.), i u *Antologiji svjetske lirike* (uredili Slavko Ježić i Gustav Krklec, 1956.).

Godine 1932. bila je prevedena na češki Tadijanovićeva pjesma «Jutarnja zvijezda pozlaćen orah»; otada pa do 1970., kad je bio zastupan

(skupa s Ujevićem, Krležom, Šimićem, Krklecom i Cesarićem) sa svojih osamnaest pjesama u antologiji *Vysoké topole* (urednik Branislav Choma, Bratislava). Tadijanović je bio često prevođen i redovito uvršten u sve hrvatske i jugoslavenske antologije na stranim jezicima. Njegove je pjesme preveo na esperanto Josip Velebit *(Kanta al mia koro,* 1936.). Knjiga *Večer nad gradom* (1966.), uz hrvatski izbor od 27 pjesama, ima prijevode na makedonski (Aco Šopov) i slovenski jezik (Ivan Minatti). Tadijanovićevih šestnaest pjesama bilo je objavljeno na francuskom, u prijevodu Janine Matillon-Lasić, u zagrebačkoj književnoj reviji *The Bridge-Most* (br. 10, 1968.). Iako je preveden skoro na sve europske i neke druge jezike, Tadijanović je ipak najčešće bio predstavljen Nijemcima, Francuzima i Talijanima.

Tadijanović je i kao urednik mnogobrojnih popularnih i učenih izdanja naših pisaca možda više nego itko drugi pridonio, da se posvećuje velika pažnja pisanoj riječi i da se djela naših pisaca pružaju javnosti u privlačivoj (katkad upravo raskošnoj) opremi.

Nema imalo važnijeg hrvatskog pisca devetnaestog i dvadesetog stoljeća čija izdanja on nije popratio napomenama, bilješkama, komentarima, biografijama, bibliografijama i slikama.

Nekoliko je ipak pisaca kojima se on češće i s posebnom ljubavlju navraćao, a to su: Petar Preradović, Silvije S. Kranjčević, Fran Mažuranić, Antun Gustav Matoš, Vladimir Vidrić, Janko Polić-Kamov, Tin Ujević i Ivan Goran Kovačić. Tadijanović je o njima više puta donio dragocjenu nepoznatu građu i katkad dao novi pogled na njihovo stvaralaštvo (na pr. u slučaju Vidrića).

Moram na kraju još reći, da je Tadijanović već postao sastavni dio znanstvenog programa u hrvatskim školama; njegove izabrane pjesme, *Srebrne svirale,* u priredbi Karmen Milačić, u roku su od samih deset godina (1960-69.) doživjele četiri izdanja, a Ljerka Matutinović, sa svojom pedagoškom knjigom *Pjesnička riječ D. T., književne interpretacije* (1970.), još više ga je približila đacima u srednjim školama.

II.

Izažimam u pjesme svoj život,
mlad i sladak, zreo i trpak (1954.)

NAKON što smo se upoznali s osnovnim činjenicama koje treba znati o Tadijanoviću kao čovjeku i stvaraocu, govorit ću o njegovim pjesmama. Zaustavit ću se na njegovim boljim i poznatijim stihovima, onima koji se i meni najviše dopadaju, u nadi, da ću čitaoce uvjeriti da moraju ići na izvor te čitati barem njegove izabrane pjesme.

Već je prva Tadijanovićeva zbirka, *Lirika* (1931.), bila podijeljena na nekoliko ciklusa *(Zaljubljen dječak; Zemlja me zove; Crteži iz Rastušja; Pjesme o ljiljanima; Pjesma mom srcu);* u svakom od tih ciklusa nalazila se jedna ili više pjesama koje su kasnije s pravom ušle u hrvatske i jugoslavenske antologije.

«Žene pod orahom», iz prvog ciklusa, bila je napisana u Bileću, u mjesecu travnju 1929., u nedjelju poslije podne, i to u vojnoj učionici. Koji joj je povod bio? Tadijanović nam priča: «Kao i drugi, i ja sam imao prilike, gotovo danomice, idući u učionicu, prolaziti kraj oficirskih žena, mladih, koje su pod stablima sjedile i bavile se katkada nekim ručnim radom. Bio sam od onih koji su ih pogledavali kradom; možda sam zato i napisao o njima pjesmu prenijevši ih u svoj zavičaj, pod orah s lišćem širokim, s muzlicama, s kosom kao žitno klasje. A ni muzlica ni žitnoga klasja ne vidjeh tada ni u snu». Evo te pjesme u cijelosti:

U predvečerje pred kućom krošnje mirišu
i toplo se mlijeko puši iz punih muzlica.

Pod orahom sa lišćem širokim
mlade žene vezu marame.

Ja prolazim pokraj njih, zbunjen i neveseo,
i pozdravljam.
Njihove se kose kao žitno klasje zatalasaju.
One spuste vez na koljena.

I slatko mi se smiješe, bezbrižno:
I ona s crnim očima, i baršunastim,
i ona s očima zelenim
kao trava proljetna poslije kiše.

Odlazeći od njih, zanesen,
mene muče vrele žudnje.

Mene mòre misli uzaludne
na te mlade žene pod orahom.

Iako se s pravom naglasuje, da su Tadijanovićeve pjesme «fragmenti dnevnika», ta bi njegova izjava mogla biti razlog nesporazuma: taj njegov «dnevnik» ne izražava samo «slučajne impresije već čitav njegov život i iskustvo». On nas upućuje do sitnica kako i kada je nastala njegova gornja pjesma, ali ipak ti nam detalji ne tumače njen sadržaj; kao što nam pjesnik ispovijeda, on se u mislima prenio u rodni zavičaj, koji je za njega ljepši od onog hercegovačkog, i u tom svojem zavičaju vidio djevojke, jednu ljepšu od druge; on je bio uvjeren da su ga zapazile. Polazeći od te realne uspomene-slike, pjesnik kristalizira sva svoja iskustva i daje nam sublimiranu pjesmu o mladiću koji stalno čezne, čije je srce bilo «puno miline i novih naslada», kad bi u Brodu ugledao «modre oči» ili bi u Rastušju sjedio pokraj Lelije te je kradom promatrao; on je želio uhvatiti za ruke te ljepotice kad bi prolazile kraj njega, ali se nije usuđivao, jer je u njima vidio «nestašne anđele» — pa se onda u pjesmama «iživljavao».

Vrativši se iz Bileća u Rastušje, u kolovozu 1929., Tadijanović je pomagao svojima pri poslovima u polju i oko kuće; otac mu se još uvijek ljutio na njega što je napustio šumarstvo. Nedjeljom je odlazio u susjedno

selo, Podvinje, da se sastane s drugovima iz gimnazije ili Sveučilišta; «vraćao se kasno u noć, po mjesečini, i noćivao u štaglju, u sijenu, i dugo gledao zvijezde kako putuju tamnim nebom». Tad je, početkom listopada, prije povratka u Zagreb, napisao žalobnu pjesmu «Zemlja me zove», u kojoj predviđa kako će se uskoro «crvi zemlje dugo s njime naslađivati», i drugu, među njegovim najpoznatijima, «Šume snivaju». Tih jesenjih noći, tužan i osamljen, bio je sa svih strana okružen šumama «punim jesenjeg lišća i tajanstvenog šumora, a on, izgubljen u noćnoj pustoši, iznemogao, slušao je srce zemlje i gledao šume kako okolo njega, u povorkama, snivaju»:

Izlazim u noć. Žaloban. I lutam.
Cesta mi pruža dlanove mrke: gazi!

Oblačje prekri plavetnilo neba,
dok vjetar, skitalac star, za rubom šume drijemaše:
u ruci mu svinut štap,
za pojasom zataknute svirale.

Mrak, pretežak mrak
liježe na lubanju moju
i razgovara sa mnom kao brat.

Iznemogao, pružim se po travi
te nasloniv uho čujem srce zemlje:
Udara, udara, udara.

Šume, okolo mene, u povorkama, snivaju.

Iako mu otac nije imao «više riječi za njega», majka ga nije nikad napustila, ona ga je razumjela, jer je njeno srce gorjelo za njega; zahvalni sin joj se odužio u mnogo pjesama.

Ljeti 1931., kao student Filozofskog fakulteta, vratio se u rodno Rastušje te opet pomagao svojima; nakon nekoliko mjeseci šutnje, sredinom kolovoza, napisao je pet pjesama, među kojima se osobito ističe *«Dugo u noć, u zimsku bijelu noć»:*

Dugo u noć, u zimsku gluhu noć
moja mati bijelo platno tka.

Njen pognut lik i prosjede njene kose
odavna je već zališe suzama.

Trak lampe s prozora pružen je čitavim dvorištem
po snijegu što vani pada
u tišini bez kraja, u tišini bez kraja:
Anđeli s neba, nježnim rukama,
spuštaju smrzle zvjezdice na zemlju
pazeć da ne bi zlato moje probudili.

Dugo u noć, u zimsku pustu noć
moja mati bijelo platno tka.

O, majko žalosna! kaži, šta to sja
u tvojim očima

dugo u noć, u zimsku bijelu noć?

Nije se mladi pjesnik zaustavio samo na svojim mladenačkim čežnjama, ljepotama djetinjskog života, tugama zbog obiteljskih i drugih nesporazuma te svetačkom liku svoje majke; on se upoznao s bijedom kao student (želio se najesti kruha, mlijeka i voća) i rano je spoznao težak život seljaka «zemljom ispaćenih».

Kako je nastala čuvena «Balada o zaklanim ovcama», ta izvanredna pjesma u kojoj su okrutnost odraslih ljudi i bešćutnost prirode u tako snažnom kontrastu s neutješnom pastiricom, pjesnik nam je na široko objasnio; budući da je taj njegov komentar veoma karakterističan za Tadijanovićev način stvaranja i jer nam on krasno tumači te majstorski istesane stihove, u kojima je svaki detalj pažljivo dotjeran, navest ću par odlomaka: «Mjesec srpanj i kolovoz 1930. proveo sam u Crnoj Gori, u Kolašinu, na vojnoj vježbi kao narednik-đak. Potkraj srpnja bio sam 'dežurni oficir u klaonici' u kojoj se klala stoka za kolašinsku vojsku... U zoru tog dana gledao sam kako je neki gorštak, obuven u opanke, dotjerao sa svojom kćeri, djevojčicom od trinaest godina, malo stado ovaca pred klaonicu i, bez mnogo riječi, prodao ih, novac pažljivo prebrojao i svezao ga u maramu te se odmah otputio sa šutljivom djevojčicom, mrk, bez osvrtanja. Idući za ocem dva-tri koraka i čuvši ovčje blejanje, djevojčica je stala i okrenula se, da posljednji put vidi svoje ovce. A dva mlada mesara, zasukanih rukava, sa silnom su spretnošću, brzo, hvatali ovce, jednu po jednu, i odvodili ih u klaonicu, pritiskali koljenima uz otvor, klali, vješali na klinove. I začas je umuknulo blejanje: ovce su bile povješane, jedna pored druge, a mesari stadoše da gule s njih kožu, da ih paraju i režu. Dok je trajao taj hitri posao oko smaknuća, nisam progovorio ni riječi... No istog dana, 27. 7. 1930., u svojoj maloj sobici, s oribanim podom od dasaka, u kasarni, napisao sam *Baladu o zaklanim ovcama»:*

Pastirica blijedog lika, niz obronak, u svitanje,
goni dvanaest ovaca, mekih runa,
u grad sneni na prodaju sitom mesaru.
Na čelu im ovan vitorog.

Eno ih, gle! bez bojazni uđoše,
bezazleno, u povorci, jedna za drugom,
u dvorište gradske klaonice:
Tu stadoše u ugao, u hrpi, stisnute.

Mesarski ih pomoćnici, šutljivo,
odvukoše kao kurjaci:
Nijedna se više natrag ne vrati.
Danas je svetkovina: stoka se kolje za gozbu.

Okrutne ruke snažno svaku obore:
Bez opiranja, pritisnuta koljenom,
dočeka ona smrt od noža, u krvi.
Dvanaest ovaca visi o stupu gvozdenom.

Ugasle oči; runo krvlju polito; noge slomljene.
Javlja se sunce za obronkom... Na povratku,
pastirici se čini da čuje, u daljini, muklo blejanje.
Pašnjak blista rosnatom travom, u suncu.

Poput drugih kritičara, i Antun Barac je bio oduševljen tom «baladom»; pošto je naveo posljednju strofu, uzviknuo je: «Koliko je bola, i tragike, i ravnodušnosti prirode, i krvoločnosti čovjeka, itd. izraženo u četiri jednostavna stiha!»

I u zbirkama objavljenim sredinom tridesetih *(Sunce nad oranicama,* 1933.; *Pepeo srca,* 1936.), Tadijanović je pjevao o bijedi onih koji rade ili prose, i bahatom ponašanju onih koji imaju više nego što trebaju. Tu je naslikana pjesnikova sestra koja, u rano jutro, po snijegu, nosi kante mlijeka u grad na prodaju, da ga najprije nudi na uglovima ulica, a kasnije u gradskim dvorištima; tu je gospodin Lamian koji je danomice dolazio u podne pred zagrebačko kazalište da hrani golubove, ali još više da se pokaže i da ga slikaju; tu je i «bešćutna sirotinja» koja ne će ni da pogleda nasmijanog Lamiana, jer oni, nakon što su pred «Vrelom života» progutali skromni poklonjeni obrok i oprali limene zdjelice, «zgureni odlaze, mrmljajuć, u pljesnive brloge, u vlažne podrume».

Kad je pjesnik previše glasno iskazao svoje gađenje, kao što se na primjer dogodilo u zaključnim stihovima *«Vrtne zabave»:*

Nebo je crno, prljavo
od masnih pogleda građanskih —

to je bilo na štetu njegove poezije. Moram napomenuti da je ta pjesma, iako objavljena tek 1936., bila napisana, kad je Tadijanoviću bilo samo 18 godina; on je tada u Brodu, u kafani «Evropa», pijući vino, promatrao «debele ženetine» i slušao vojničke psovke, pa mu se u gnjevu i nebo pričinilo prljavim.

To nipošto ne znači da nije Tadijanović, već u osamnaestoj svojoj godini, napisao više pjesama koje su među njegovim boljima, pa su neke od njih uvrštene u svaki izbor bilo njegove bilo hrvatske međuratne poezije. On je u rodnom Rastušju, početkom srpnja 1923., napisao *«Visoka žuta žita»:*

Kada u rumene zore
ili u jasna jutra
prolazim
poljima rosnim
gdje mlad vjetar njiše teške klasove
visokog žutog žita,
iznenada stanem;

I gle!
Moje srce, od radosti, glasno kuca
kao zlatan sat.

Pjesnik je nedavno (1969.) napisao ovo o nastanku te glasovite pjesme: «Kod kuće sam ustajao rano, u četiri sata, prije sunca, da konje odvedem na pašu... Čim bih se digao, otišao bih na potok da se umijem; još mi je u uhu njegov žubor, a u oku bistrina i zelenilo. A odmah kraj potoka dozrijevalo je žito. Moj je pogled, veseo, mlad, milovao klasje, na ljetnom povjetarcu; ono se prigibalo zemlji i čuo se njihov šapat, u rosi».

Više je kritičara analiziralo tu pjesmu i istaklo nemogućnost ikakve «promjene, zamjene riječi ili intervencije u poretku riječi» (Pavletić, u Pogovoru *Prstenu).* Jedino je Vladimir Nazor (1941.) predlagao, da bi se treći i četvrti stih spojio («Prolazim poljima rosnim») i da bi se petome dodao šesti; Nazor je, naime, mislio da glagol «prolazim» lebdi sâm kao kamen u zraku i da su grafički razlozi prisilili pjesnika da rastavi šesti od petog stiha (V. Nazor, sv. I, Matica Hrvatska i «Zora», 1965.). Tadijanović mu, nakon trideset godina, odgovara, da mu je «uvijek bilo na umu da je on drugi čovjek no što je pjesnik iz Postira pa nije dirao u prvotni oblik, ritam». Onda zaključuje: «A neću ni dirati». Pjesnik iz Rastušja je u pravu, jer on ne «prolazi» samo «poljima rosnim» već i «u rumene zore ili u jasna jutra»; nadalje, kada Tadijanović rastavlja «visoko žuto žito» od «teških klasova», on time postaje dinamičniji i osjeća se njegova emocionalna povezanost s tim rastavljenim stihom.

Već sam u biografiji spomenuo trinaest pjesama koje je pjesnik 1937. objavio pod naslovom *Dani djetinjstva.* O njihovom nastanku on je često govorio; ja ću navesti samo ono najbitnije: «Dobio sam, naime, potkraj lipnja 1935., mjesto korektora u službenom listu *Narodne novine.* Da bih pobjegao što dalje od toga svog mučilišta, da ga potpuno zaboravim, mene su sve više salijetali spomeni na dane mog djetinjstva. I tako sam jednoga nedjeljnog popodneva, u Đačkom domu, gdje sam stanovao, prvih pet pjesama ciklusa *Dani djetinjstva* napisao kao kad bih žedan popio čašu svježe vode. Videći da od onoga što sam kanio reći nije kazana ni polovina, trećeg sam popodneva, vrativši se iz tiskare, nastavio i napisao četiri nove pjesme ne iscvrpavši svu građu. Trebala su mi još tri popodneva da se kaže sve što je ležalo na srcu».

Zbog piščeve prostodušnosti, iskrenosti, realnosti (i mi se sjećamo sličnih učiteljica) i biografskih podataka (matematika je i kasnije Tadijanoviću bila Ahilova peta), mislim, da antologičari dobro čine kad, između tih inače dobrih pjesama, najčešće biraju *«Da sam ja učiteljica»:*

...Ej, da se smijem popet na ogradu!
Lako ti je gospodični učiteljici:
Ona dođe ranije nego obično.
visoko stane na školske stube... i vidi sve.

Rano dođe da nama ne da vojsku gledati.
A ja da sam učiteljica... pustio bih djecu pred školu:
Gledajte, djeco! A poslije ćete sjesti ùokrug
i svaki će pričati šta je vidio.

A naša učiteljica, da! samo rekne odozgo:
U razred!... Koji prvi čuje, glasno zavikne:
U razred! U razred!... I svi odmah trčimo
kao da nas čeka med, a ne računica.

Svima bi nam bolje bilo...
da sam ja učiteljica!

U mom pregledu *Suvremene hrvatske književnosti* (na engleskom, 1960.), napisao sam, čitajući tek objavljeni *Blagdan žetve,* da «Tadijanovićeva poezija, koja je prije rata sadržavala nekoliko pjesama koje su zvučale kao da su socijalističke, čudno ali istinito, u ovoj novoj fazi sasvim izbjegava da govori, a još manje da hvali današnji socijalistički poredak». Pri tom sudu i danas ostajem.

Tadijanović je često govorio i pisao o Goranu Kovačiću; njihovo prijateljstvo nije bilo samo literarno, zvanično, već ljudsko, jer su se bile srele dvije srodne, veoma osjećajne duše. Nije stoga čudo, da je on jednu od prvih i rijetkih poslijeratnih pjesama *(«Goranov epitaf skriven u planinskom lišću»)* napisao u bolnici na Rebru, u prosincu 1945., u počast mrtvog druga kog su četnici zaklali u Foči, u srpnju 1943.:

...Ispijao sam vrč života, u mukama,
trideset vedrih i čemernih ljeta,
dok mi ga nije razbila u rukama
krvnička ruka, okrutna, prokleta:
Za me sad nema vrča ni proljeća.
Moj grob leži u planini, nepoznat...

Pjesnik je opet bolovao, pa je u proljeće 1954. pošao na liječenje u Rab. Tamo je nastao njegov poznati ciklus *Intimna izložba crteža iz Raba,* a malo zatim (kao što nam on priča, 1969.), «šetajući se najprije parkom, dolazio sam ponekad i u grad, i tamo, među mnogim šetačima, djevojkama i mladićima, svaki put vidio staricu, obučenu u crno, s košaricom preko ruke: nudila je i prodavala školjke govoreći da joj je sin jedinac poginuo. Stara ta žena, njen glas, njene školjke, duboko mi se usjekoše u pamet». Vrativši se u Zagreb, on je, na temelju vlastitog doživljaja, napisao *«Školjku»:*

...Kroza smijeh i žamor,
ona je lagano
hodila i tiho govorila,
kao da je slušaju
svi: —Kúpite školjke. Sirota sam.
Nikoga nemam. Kupite školjke.
Jedinac sin moj u ratu je
poginuo. Ja sam sama, sa školjkama.
Kupite ih. Kupite školjke.

Vrativši se sa školjkom kupljenom
u svoj grad, na uho je stavljam
i njezin šum prisluškujem: ...
Jedinac sin moj... u ratu je
poginuo... Ja sam sama... sa školjkama.
Kupite ih... Kupite školjke.

Ta nam pjesma bjelodano dokazuje, da je Tadijanović još uvijek izvanredan majstor!

Iste je godine (1954.), krajem rujna, bio na odmoru u Dubrovniku; «rado se svraćao i u park Gradac, gdje bi satima sjedio na klupi, čitao, gledao more. Tako je jednog ponedjeljka, pred podne, sjedeći na posljednjoj klupi iznad samostanskog vrta, na Dančama, vidio i čuo mladu učiteljicu koja se sa svojim đacima zaustavila u blizini i ne obazirući se na njega tumačila im kao da je u svom razredu. Dok se još nisu ni udaljili, on je započeo pisati pjesmu *'Veličanstvo mora'* u koju uđoše i ti đaci i njihova učiteljica». Iako mi Hrvati, od Renesanse do danas, imamo dosta pjesnika koji su s uspjehom pjevali o moru, meni se ipak puno svidio ovaj Tadijanovićev pristup: on indirektno ali rječito kaže da je nemoguće opisati ljepotu, jer nju treba osjetiti i onda je šuteći promatrati:

...Sedam dječaka, u košuljama zelenim,
prestaše da osluškuju šumorenje mora
da bi čuli glas učiteljice koja zna sve
o moru: i kako se talasa, i kako se pjeni,
a nije u nedoumici, kao ja koji sjedim
na bliskoj klupi, u zavjetarju, i ne znam,
premda su mi usta otvorena, kazati
ni riječi pred veličanstvom mora,
pred modrim šumorom vječnosti.

U srpnju je slijedeće godine (1955.) Tadijanović bio u Parizu te hodao «Matoševim tragom»; tad je napisao tri pjesme između kojih se osobito ističe «Place Dauphine». I u Parizu je on mislio na njegovu Helenu i pitao je (u pjesmi «Pred zatvorenim prozorima»), da li se sjeća kako su oni nekad otvarali zavjese, pa bi ona plesala uz njegov tihi pjev. U toku te iste godine on je sastavio pet pjesama posvećenih njegovima; mi smo već dosta čuli o Rastušju, o njegovoj majci i sestrama, ali se u zadnje doba sve više susreće lik njegove Helene s kojom on trajno razgovara, bez koje ne bi mogao više živjeti, i s kojom želi jednog dana skupa počinuti. Pjesnik je krajem prosinca bio u Rijeci, prevodio Hoelderlina, dizao umorne oči put obližnjih šuma i onda u mislima lutao do svojeg «sunca» *(«Nek sja mi sunce iz tvojih očiju, Helena»):*

... Meni je sjalo sunce u srcu,
iz crnih očiju mog Sunca
koje me gledahu iz grmlja, lišća, stabala,
iz zemlje i iz neba. Nek sjaju,
nek sjaju oči mog Sunca,
dokle ih god ne zovne crna planina
da počinu u njenom krilu. Sa mnom.

Između Vučedolskih crteža izabrao sam *«Žutu pticu»* da pokažem kako i mi gledamo stabla, mlade vinograde, zapad sunca i razne ptice, ali ne znamo poput pjesnika s njima razgovarati, ne znamo pogotovo tim našim doživljajima dati umjetničku formu i uliti viši životni smisao:

Žuta ptica ima gnijezdo, ognjište svoje,
u lisnatom stablu, visòko, zelèno,
pred očima mojim.

Žuta ptica izlijeće iz gnijezda
svaki dan. Svaki dan leti žuta ptica
prema rijeci, prema mojim očima.

Ona ne zna, žuta ptica
da je gledam u letu
i da sam žalostan što ona ne zna,
žuta ptica, da je u letu gledam.

A jutros joj doviknuh, žutoj ptici:
Tko bi znao o tebi da letiš,
da nema mene, žuta ptico?

Smješkao sam se čitav dan,
dokle se god nije vratila u svoj dom
žuta ptica. Ona nije, jao, o tom znala ništa.

Dubrovnik je uvijek privlačio Tadijanovića; on je u njemu često boravio, ponajviše ljeti. Tamo je bio na proljeće 1959. i napisao nekoliko pjesama. On nam naširoko priča kako je nastala pjesma «Zabilježeno na groblju»: Pjesnik je godinama posjećivao na Lapadu, na Mihajlu, grob u kojem je počivao Ivo Vojnović; jednog dana (on bilježi da je to bilo 24. travnja) došao je na groblje neki dječak koji je postavio posudu s cvijećem na grob svog djeda, a zatim je neka žena namjestila cvijeće na grobu svog muža. On je s dječakom razgovarao, ali sa ženom u crnom nije ni riječi izmijenio. To je sve, ali je on tog istog dana «zabilježio na groblju» stihove od kojih navodim samo drugi dio:

Devet ga puta pohodismo ovdje
na Mihajlu; slušali smo cvrkut
vrabaca u granama čempresa njegovih.
(A gdje su čiope?) Dječak od osam godina
dònese svježu vodu u posudu s cvijećem
na grob svoga djeda, a žena u crnini
odmicaše se i primicaše muževljevu grobu,
da vidi, kako li stoje njene rujne ruže
na grudima groba. Pomislih, za trenutak:
Od nas troje živih na ovom groblju sad,
tko će prvi biti mrtvac, kostur, zemlja?
Drugi će netko donositi ruže,
leandar, peruniku, ruzmarin, brnistru, da ih ostavi
na dragom grobu. I da zatim ode,
živ među žive, da mrzi, da voli.

Ovih zadnjih godina Tadijanović se rijetko javlja; sve što objavi, ovito je nekom strašnom tugom, sviješću da čovjek ne postaje bolji i da se njemu osobno približava konac.

Pjesnik je u Rabu, u srpnju 1970. sastavio šest pjesama od kojih mi se najviše dopada zadnja *«(Vezan uz zemlju»)*, jer ona odlično rezimira Tadijanovićev životni i umjetnički put:

Zvijezde su me dozivale, a ja sam ih
osluškivao, okovan i vezan
uza zemlju koja me kao sina
zagrlila objema rukama, čvrsto,
i ne pušta me do dana današnjeg
iz svog zagrljaja, iz okova, iz ropstva.

Tadijanović je veoma rano, prije svoje osamnaeste, «osjetio odbojnost prema pjesmama, u kojima su prazna zvučna rima i svi ostali mogući nakiti trebali nadomjestiti nedostatak pravog doživljaja. Više su (ga) privlačile pjesme, u kojima je izraz bio lišen balasta, jednostavan i neposredan». Iako o tome nije dublje razmišljao, on tvrdi, da je do «govornog karaktera» svoje poezije došao — bez ikakvog forsiranja — sasvim spontano.

Pjesnik priznaje, da je već u rano doba svoje mladosti i prvih literarnih saznanja čitao Vidrića (zauvijek će mu ostati u sjećanju njegove «nezaboravne» pjesme), Polić-Kamova, Krležu, Ujevića, Šimića i Krkleca; čitao je također Crnjanskoga i zenitiste; rano se upoznao i sa zapadnim, osobito francuskim suvremenim pjesnicima. U jednoj od svojih novijih pjesama («O zaboravu, o riječima, o vjetru»), on se obraća «sjeni praotaca», naime Rimbaudu, Apollinaireu i Ujeviću, te ih moli, da ga uzmu ispod ruke, prije nego se upusti u analizu pjesničkog stvaranja.

Već sam spomenuo, da je Tadijanović rado čitao Sveto Pismo i narodne umotvorine, pjesme i priče; često se ističe, da mu «stih zvoni kao da je izvučen iz deseterca», da je poput deseterca jasan i odmjeren, ali bi trebalo odmah dodati, da nije monoton kao što je narodna pjesma. Tadijanovićev se, naime, izraz obogatio na dvostrukom izvoru: na onom iskonskom Biblije i svog neukog naroda, ali isto tako je bliz strujanjima unutar zapadno-europskih literatura; mladi pjesnik iz Rastušja se napajao, pritiskujući srce uz grudi rodne zemlje, ali mu je uho također hvatalo zvukove moderne poezije. On je tako u sebi spojio dvije, na prvi pogled, suprotne crte: ostao je autentičan, vjeran predstavnik svojeg naroda, ali usput je i moderan, pa je i strancima prihvatljiv. Nikola Milićević je izjavio (u *Telegramu*, 1964.), da ga nije «nimalo iznenadilo kad su mu neki Francuzi, koji ponešto poznaju našu poeziju, izražavali svoje posebne simpatije za Tadijanovića. Mora da su u njemu našli pjesnika koji im donosi glas na kakav nisu navikli, glas neobičan, a opet blizak. Našli su u njemu nešto što je tipično naše, nacionalno, a podignuto na stepen evropskog i univerzalnog».

Iako je bio prihvaćen netom se pojavio te su o njemu redovito izricani veoma pohvalni sudovi, ipak se do danas nije o Tadijanoviću ustalilo

neko konačno mišljenje: mnogi su naime kritičari govorili o «posebnosti» Tadijanovićeva stiha, ali su neki spominjali njegovu govornu intonaciju, drugi su ga uspoređivali sa «recitativom» (Nazor), a treći su izražavali bojazan, da je možda prebliz prozi pa nevješto uho ne će čuti njegovu unutarnju muzikalnost. Većina ističe njegovu jednostavnost, neposrednost i povezanost s Rastušjem, ali se vara onaj koji vidi u njemu samo to, jer je on u svojoj jednostavnosti suptilan, u neposrednosti često neuhvatljiv, u povezanosti s uspomenama iz djetinjstva univerzalan; dapače, neke njegove pjesme nemaju ništa zajedničkog s usko shvaćenim domovinskim sadržajem.

Mi smo zajedno pročitali, u cjelini ili odlomcima, nekoliko boljih Tadijanovićevih pjesama, pa smo u svakoj od njih osjetili da on govori u ime sviju nas, bili mi Hrvati iz Slavonije ili Dalmacije, živjeli mi u Europi ili Americi, jer nas svugdje na svijetu biju iste nevolje, ali i krijepe iste vjere, ljubavi i nade: Koga od nas nisu mučile «vrele žudnje», dok smo gledali nasmijane mlade žene? Tko od nas nije čuo (unutarnjim uhom) da jest i u prirodi srce koje kuca, bilo kad smo žalobni lutali mračnim šumskim stazama, ili smo u oduševljenju promatrali kako mlad vjetar njiše teškim klasovima visokog žutog žita? Tko nije u Tadijinoj majci prepoznao svoju, jer je i u očima naših majki sjalo neko posebno svjetlo? I mi smo, nažalost, uvidjeli da jači tlače, a nevini stradaju, pa se ne samo ovce kolju, već i na tisuće nedužnih, poput Gorana. Svi priznajemo, da smo u životu, otvorenih očiju i ušiju, više naučili nego iz školskih knjiga, ili od učiteljica koje su nam tumačile i ono što same nisu razumjele (npr. misterij mora). Bijeda sirote starice u «Školjki» tako je velika, da i mrtve stvari, u sućuti s njome, usvajaju njenu tužaljku. Dok su u žilama mladih «vrele žudnje», u mislima starijih ljudi su njihove životne drugarice (razne Jele), pa oni bez njih ne mogu zamisliti ni boravak na drugom svijetu. Smrt je u Tadijinim stihovima često prisutna. Zar ona nije pokosila i naše najmilije, zar i nama ne prijeti svakog časa? Ako se pjesnik na Lapadu, u blizini Vojnovićeva groba pitao: tko će prvi od njih troje otići zauvijek: stara žena, on ili dječak, on je time rezimirao i naša iskustva, jer i mi opažamo, da nemilosrdna smrt kosi bez reda i sustava. Ako je «prolaznost zemaljskih stvari» u Tadijinim stihovima malo odviše prisutna, možda nas on s pravom upozorava, da i mi ne bismo smjeli polagati toliku važnost raznim «prstenima», pa bili oni kao i njegov od dragog kamenja, jer ćemo uskoro biti samo prah i pepeo. Što da nabrajam, kad se pažljivi čitalac sâm uvjerio, da se u Tadijanovićevim stihovima, u obliku njegove biografije, nalazi umjetnički izražena ne samo njegova već i naša veselo-tužna sudbina?

Nije se Tadijanović samo sadržajno proširivao, pa je od zabitnog Rastušja gdje mu je sve bilo jasno pošao do Dubrovnika, gdje se gubio «pred modrim šumorom vječnosti» pa je u pomoć dozivao «sjene praotaca» (Arthura, Guillaumea i Tina), da skupa objasne «kako se riječi potajno igraju, poskakuju, žubore, plaču...»; on se i formalno mijenjao, uvijek tražeći što savršeniji izraz. Iako se njega može odmah prepoznati,

jer je on stvorio svoj posebni način izražavanja, ipak koliko varijacija u njegovim stihovima. Ako usporedimo «Visoka žuta žita» s pjesmom «Šume snivaju», odmah ćemo uvidjeti kako i u tim «naturalističkim» crtežima iz Rastušja izraz mu nije isti; ako opet pročitamo «Žutu pticu» i sravnimo je s «Majkom Margaritom», iznenadit ćemo se kako je umio prenijeti i izmijeniti elemente bugarštice u novu formu; dok je tamo mala, crna i zlokobna ptica uklopljena u bol ožalošćene majke, žuta ptica ne haje za onim tko ju je cijeli dan očekivao. Trajno se ponavlja kao da je Tadijanović sve napisao u slobodnom stihu; prelistajno opet npr. «Goranov epitaf», pa ćemo vidjeti, da je on odlično poznavao vezani stih i pravila rime.

Ako ikome, a to nama emigrantima, Tadijanović je veoma i bliz i razumljiv. Mnogi se, naime, čude zašto on, koji je u Zagrebu postao priznatim hrvatskim piscem, toliko čezne za blatnim selom Rastušjem, gdje je od malih nogu teško radio i često bos pješačio do susjednih sela. Tako isto i nas pitaju: zašto mi, koji smo «slobodno» izabrali tuđinu, jer više nismo mogli podnositi političko ili ekonomsko stanje u domovini, toliko jadikujemo za Hrvatskom, iz koje i danas bježe mnogi od njezinih najvjernijih sinova? Kao što kod Tadije, tako i kod nas, nije neko razumsko objašnjenje koje diktira naše bolove i jadikovke, već duboki osjećaj otuđenosti, osamljenosti i izgubljenosti van onog čarobnog kruga, gdje smo naučili materinski jezik i odviše prepatili, ali smo znali za koga i zašto trpimo. Mi smo doista prepolovljena bića i nama nije lako ni u zapadnom svijetu, koji nas je lijepo primio; mi smo vjerni našoj novoj postojbini, ali smo u srži «vezani» za zemlju otaca.

Ima i drugih razloga zašto nam je Tadijanović bliz i drag: u njegovim pjesmama i ostalim sastavcima nalazimo čisti ali odnjegovani narodni jezik, i ljudske i iskreno izražene osjećaje; on nam na dlanu pokazuje svoje ranjeno srce, bez ikakve namještenosti, bez nadmudrivanja i zamaglivanja. Njega nitko ne čita, a da se ne obogati jezično, oplemeni osjećajno i ne zamisli nad sudbinom samog sebe i svojih milih; on nas potiče da dublje mislimo, bolje pišemo i trajno se izgrađujemo. Mi smo mu duboko zahvalni, što je obogatio hrvatsku književnost i dao primjer kako se pravi čovjek ponaša u teškim vremenima. Dok bude našeg naroda, uvijek će Hrvati uvažavati snažnu i skoro neponovljivu riječ pjesnika iz Rastušja.

VENEZUELANSKI GENERAL DE MIRANDA 1786. U HRVATSKOJ

PRETEČA NEZAVISNOSTI LATINSKE AMERIKE U POHODIMA DUBROVNIKU

ZDRAVKO SANČEVIĆ

U POVIJESTI borbe za nezavisnost hispanoameričkih zemalja smatra se, da su glavni preteče i prvoborci *(los Precursores principales de la Independencia)* bili Don Francisco de Miranda iz Venezuele, Don Antonio Nariño iz Nove Granade i Pablo de Olavide y Jáuregui iz Perua. Među ovima, bez sumnje, zauzima glavno i vodeće mjesto Francisco de Miranda.

Prilikom svojih putovanja po Europi 1786. Francisco de Miranda je opisao boravak u Dubrovniku u svome dnevniku, koji je otkriven istom 1922. u pismohrani obitelji Gloucestershire u Engleskoj, a koji je prvi put objavljen 1929. u Caracasu. Prema tome, malo ili ništa se je znalo do sada za ovaj zanimljiv boravak u Hrvatskoj glavnog preteče nezavisnosti hispanoameričkih zemalja. Ovdje donosimo kratku biografiju Don Francisca de Mirande, prijevod na hrvatski dijela njegova putopisnog dnevnika koji se odnosi na njegov boravak u Hrvatskoj i osvrt na značenje ovog događaja.

KRATKA BIOGRAFIJA DON FRANCISCA DE MIRANDE (1750.-1816.)

Don Francisco de Miranda rodio se u Caracasu i studirao je na sveučilištu rodnog grada. Prešao je zatim 1771. u Madrid i ušao u vojnu službu napredovavši do satničkog čina. U Madridu održava također veze s naobraženim ljudima i sredinama. Prelazi u Sjedinjene Države, gdje sudjeluje u borbama za njihovu nezavisnost, napreduje do zapovjedničkog čina (majora/dopukovnika) i ističe se u akcijama oko Pensacole. Putuje zatim 1785. u Europu te je proputovao Englesku, Njemačku, Austriju, Sloveniju, Italiju. Prelazi zatim Jadran i 1. travnja 1786. ugleda hrvatsku obalu. Boravi od 2. do 22. travnja u Dubrovačkoj Republici te odlazi zatim za Moreju (turski Peloponez), Tursku i Rusiju. U Rusiji boravi od konca 1786. do kraja 1787., gdje upoznaje i prijateljuje s caricom Katarinom II. i dobiva od nje čin pukovnika. Odlazi zatim u Švedsku i 1789.

se nalazi ponovo u Londonu, gdje 1790. pregovara s Pittom, tražeći britansku podporu u borbi za nezavisnost španjolske Amerike i za svoj plan stvaranja velike države od Meksika do Argentine i Chilea. Razgovori nisu doveli do pozitivnog ishoda te Miranda prelazi 1792. u Francusku, koja se tada već nalazila u revoluciji. Ulazi u francusku vojsku s činom generala te se istakao pod Dumouriezom, bude mu povjerena opsada Maestrichta, i zapovijeda lijevim krilom francuske vojske kod Neerwindena. Kao žrtva Dumouriezovis spletkarenja bude optužen kao monarhist, suđen i utamničen, ali se uspije prebaciti 1801. u Englesku. U Londonu je boravio do 1805., odakle je propagirao među hispanoameričkom mladeži svoje slobodarske ideje za nezavisnošću i upravljao kampanjom infiltracije po cijeloj španjolskoj Americi.

Prelazi zatim u izravnu akciju, odlazi 1805. u New York i organizira 1806. ekspediciju za Venezuelu s brodom «Leandro».[1] Pokušava se iskrcati nedaleko Caracasa (Ocumare), ali ne uspijeva. Iskrcava se zatim u blizini grada Coro u zapadnoj Venezueli, osvoji ga i ističe po prvi put žuto-modro-crvenu trobojnicu koja će poslije postati zastava Venezuele, Kolumbije i Ekvadora. Ne uspijevši pobuniti narod, povlači se na otok Trinidad i zatim u London, odakle nastavlja radom na buđenju emancipatorske svijesti i ideje nezavisnosti među mladim hispanoameričkim rodoljubima. «Svi su pripadali masonskoj loži Lutaro. Glavni pokretač i utemeljitelj te lože, a ujedno i duhovni vođa oslobođenja Amerike od španjolske vlasti, bio je Venezolanac Francisco de Miranda. On je i osnovao u Londonu društvo pod imenom «Gran Reunión Americana» (Veliki amerikanski skup). Tom društvu su pripadali budući oslobodioci južnoameričkih država, kao Simón Bolívar, osloboditelj Venezuele, Kolumbije, Ekvatora; Čilenac Bernardo O'Higgins, osloboditelj Chilea; Kolumbijanac Antonio Nariño, Ekvatorijanac Juan Pío de Montúfar, meksikanski dominikanac Servando Teresa de Mier, Kolumbijanac José Caro...» (8) «...Rocaforte, iz Quita; Caro, iz Cube i predstavnici patriota iz Perua; Alvear, Argentinac, i drugi...» (4).

Kada je početkom 1810. izbio u Caracasu revolucionarni pokret, koji je zbacio španjolskog generalnog kapetana, izaslanstvo revolucionaraca, među kojima su bili Bolívar i Andrés Bello, pošlo je u London da zamoli Mirandu, da se vrati u Venezuelu. On je to učinio i bio stavljen na čelo revolucionarne vlade, za vrijeme koje se sastao kongres koji je 5. srpnja 1811. proglasio nezavisnost Venezuele. Međutim, španjolske rojalističke snage koje su bile još jake u zapadnoj i istočnoj Venezueli započinju uspješnu ofenzivu protiv patriota u srednjem dijelu zemlje. Uslijed ove teške situacije kongres imenuje Mirandu generalisimusom s diktatorskim ovlastima, no Mirandina obrana ne uspijeva te nakon pregovora s bourbonskim guvernerom grofom Monteverde, Miranda pristaje na kapitulaciju u La Victoriji (25. srpnja 1812.) pod uvjetom, da ga se deportira u Sjedinjene Države. Grof Monteverde se nije držao obveze,

[1] Rojnica u svojoj knjizi (8) smatra, da je Mirandina invazija 1806. u Venezueli sinkronizirana s napadajem Engleza na Rio de la Plata. Postoje danas ozbiljne sumnje o zavisnosti i vezi ovih dviju akcija.

nego ga kao utamničenika pošalje u Puerto Rico i odatle u Španjolsku. Miranda je umro u tamnici u kaštelu La Carraca, Cádiz, godine 1816. Njegovu borbu za nezavisnost hispanoameričkih zemalja nastavio je uspješno osloboditelj Venezuele Simón Bolívar.

MIRANDA U HRVATSKOJ

Nakon svog puta kroz Austriju i Sloveniju, Miranda se propitivao u Trstu (studeni 1785.), da li ima koji brod koji bi odmah išao za Smirnu ili Dubrovnik. Međutim, upravo je tada već bio otplovio jedan brod za Carigrad, te se Miranda odlučio prvo proputovati kroz Italiju. U Trstu mu je jedan Englez, kapetan Simpson, dao podatke o «...ruševinama *Domicijanove palače*, o *Amfiteatru* u Splitu u Dalmaciji itd...» (1)[2]

Proputovavši, dakle, Italijom i s namjerom da nastavi zacrtani put, ode iz Napulja za Barlettu na Jadranu «...da bi se ukrcao za Dubrovnik i nastavio put za Carigrad...» (1).

U nastavku je prijevod sa španjolskog nekoliko stranica Mirandina putopisnog dnevnika, koje se odnose na njegov boravak u Hrvatskoj. Interpukcija u prijevodu je zadržana uglavnom ista kao i u originalu. Kao poznavalac talijanskog jezika, s kojim se vjerojatno Miranda služio za vrijeme svog boravka u Dubrovniku, on upotrebljava latinizirane i talijanizirane oblike zemljopisnih naziva i prezimena: Raguza (Dubrovnik), Raguza Vechia (Cavtat), Gravosa (Gruž), Tomasso i Jacobo Bassegli (Tomo i Jakov Basiljević), Michaele Roini (Miho Rojnić), Francesco di Ragnina (Frano Ranjina), Sorgo (Sorkočević), Pietro Natali (Pero Natalić), Resti (Rastić), Georgi (Đurđević), Baldassar de Gozze (Baldo Gučetić), Cristophoro Basich (Krsto Bašić) i Joseph Pilcovich (Jozo Pilković).

30. ožujka

Konačno sam se ukrcao na jednu barku, koja je išla s jednim trgovcem u Dubrovnik, plativši za prijevoz 4 cekina (nakon što sam trebao potplatiti vlasnika *Regie* koji nije htio da me ovi odvezu i jer je htio zaraditi cekin koliko je vrijedio moj prijevoz, niski lopov!...) digli smo jedra u predvečerje i s vrlo malo vjetra plovili cijelu noć.

31.

Mirno bez vjetra skoro cijeli dan; i tako se plovilo vrlo malo — prokleta barka, i kakav samo jadni smještaj!

1. travnja

Još uvijek mirno vrijeme, i s nešto malo vjetrića poslije podne, stigli smo u predvečerje do stjenovitih obala Dalmacije; kakova neplodnost na sve strane!...

[2] Miranda je ovdje vjerojatno krivo zabilježio: Domicijanova mjesto Diokleci-janova palača, dok se amfiteatar u Splitu vjerojatno odnosi na amfiteatar u Puli.

2.

Ujutro smo se konačno uspjeli domoći ulaza u zaljev, ili dubrovački kanal — usfalio je vjetar, te su vlasnik i mornari koji su bili praznovjerni, odlučili ići na misu (jer je bila nedjelja) na otok koji se pružio po srijedi, gdje se nalazi mali samostan fratara — iskrcali smo se i vidjeli sav svijet koji je dolazio u crkvu najljepše odjeven — kakav je zbilja to skandal vidjeti toliko žena pomorskih časnika i običnih mornara s frizurama, puderima, mrežama za kosu, vrpcama, gajtanima i svakojakim raskošnostima koje si čovjek jedva može zamisliti! usred siromaštine i neimaštine!... o ljudska mizerijo! — nakon što je završena propovijed, misa itd.... izjedrili smo i u tri sata poslije podne spustili sidro u dubrovačkoj luci... dok je sanitet brojao, ispitivao, preispitivao itd. cijelu prtljagu, prošao je čitav sat; nakon toga smo se iskrcali... ali kakvog li mog stanja kad sam se našao na ulici ne našavši stana... konačno jedan *dobri Nijemac* koji je imao neki mali stanić dozvolio mi je da se k njemu svratim da bi se obukao i otišao posjetiti prijatelje za koje sam imao preporuke, grof *Tomo Basiljević* se nije nalazio ovdje, jer je kratko prije otputovao u Beč da se oženi, ali njegov otac, čovjek vrlo susretljiv, naročito utjecajan u zemlji primio me je s naročitom sklonošću, i pobrinuo se za sve moje potrebe toga dana... proveo sam večer u njegovu društvu, i njegove gospođe supruge, vrlo ljubazne osobe, te sam se u deset sati povukao u moj stan.

3.

Ujutro me posjetio gosp. grof Jakov Basiljević i zatim smo pošli u šetnju po gradu u društvu doktora gosp. *Miha Rojnića,* i ruskog vicekonzula gosp. *Stefana Jampolskoga* — posjetili smo katedralu (koja ima prihvatljivu arhitekturu) *Svetog Vlaha,* gdje se nalazio rektor-knez s Malim vijećem, Svetog *Dominika, Lazaret,* i zatim ušavši na suprotna gradska vrata koja se zovu *Pile, Sv. Franju* (dobri guardijan je želio da popijemo kafu u jedan sat, jer ovdje se pije kafa u svako doba dana kao u Mletcima), *Bolnicu,* jadnu stvar; — do *Škola,* koje su zamostan i crkva isusovaca; njihova arhitektura, razmještaj, i knjižnica pokazuju znanje, i bolji ukus ovih ljudi, usporedivši ih s ostalim redovnicima — poslije podne u društvu gosp. Basiljevića posjetio sam senatora Franu grofa *Ranjinu,* i zatim kuću *Sorkočevića* koja je prva u gradu, gdje se provela večer u društvu te obitelji, i još nekih plemića ove zemlje do *10,* kada sam došao kući.

4.

Ujutro rano u društvu gospode *Rojnića* i *Jampolskog* pošao sam u šetnju (kao koze) povrh vodovoda koji snabdijeva grad vodom (3 milje udaljenosti i isklesan u kamenu) i s kojeg se uživa zaokružen pogled na more i pokrajnje predjele — odakle smo sišli u malo mjesto i luku *Gruž* gdje se nalazi arsenal trgovačkih brodova, i nekoliko plemićkih ljetnikovaca, ukrašujući mjesto, i čineći ga prilično ugodnim: u najboljem od svih obitelji *Sorkočević,* počastio nas je izvrsnim ručkom prijatelj Rojnić, i nakon što smo malo otpočinuli, vratili smo se u grad po lošem putu od milju i pol udaljenosti —poslije podne nekoliko posjeta: gosp. Pera Natalića, pukovnika koji je bio u službi Rusije i koji me je zabavio opisima te zemlje, i magnificencijom i veličinom vrhovnog *Petra Prvog* — u razgovoru do 9 sati, kad sam se povukao kući.

5.

Kiša, i loše vrijeme: uslijed toga kod kuće gdje me je posjetio konzul ove Republike koji ide u Moreju, te mi ponudio svoje društvo, i svekolike usluge u njegovoj mogućnosti... čini mi se da je vrlo dobar čovjek.

6.

Poslije podne izišli smo u šetnju izvan grada jedno pola milje, gdje se nalazi samostan benediktinaca, i koji posjeduju jednu malu ali dobru zbirku grčkih autora iza razgovora s ovom gospodom gdje sam se informirao da ova republika plaća *Velikom gospodinu*[3] svake tri godine 28.000 pesos fuertes,[4] koji se namet smatra kao ekvivalentan privilegijima što ga uživa u turskim lukama te je to više jedan trgovački uvjet nego bilo što drugo — broj njezinih trgovačkih brodova ne dostiže još 200 i s tim svim žive ugodno i raskošno usred ovog stijenja — Ovdje se vide prednosti republikanske vlade čak i ako se desi loša — na 6 milja udaljenosti nalazi se mjesto koje se zove *Cavtat* gdje su ruševine starog *Epidaura*, i tamo se može pročitati slijedeći natpis na jednoj ploči.

P. Cornelio Dolabellae
Cos. VII. Viro Epulon
Sodali Titrensi
Leg. Prop. Divi Augusti
Civitatis Superioris
Provinciae Illirici.

7. do 22.

S glavoboljama koje su mi zadale nemalu muku, puštanje krvi, čišćenja itd. nisu ih mogle izliječiti i momenti olakšanja u društvu vrlo ljubazne obitelji Basiljević, i njihove kćeri grofice *Gučetić*, i njezinih prijateljica gospođa *Rastić*, *Đurđević* itd. koje su činile lijepi i ljubezni krug (muž prve od njih zove se *Baldo Gučetić)* — konačno jedno popodne ukrcao sam se u društvu starog generalnog konzula iz Moreje *Krsta Bašića* da potražimo brod koji bi nas doveo do Zante, i koji je velikodušnošću i uslugom vlasnika gospodina grofa *Ranjine*, stavio mi ga svega na raspolaganje, na način koji me je vrlo obvezao gosp. Basiljević mi je stalno pravio društvo do samog pristaništa, s ljubavi kao da sam mu vlastiti sin — stigli smo do njeg koji se nalazio u *Cavtatu*, u predvečerje, i našli vrlo dobru sobu na naše raspolaganje, i kapetana i momčad spremne da nam budu na usluzi.

23.

Ujutro rano podigli smo sidro, i s vrlo malo vjetra isplovili, nastavljajući mirno vrijeme do kraja mjeseca.

4. svibnja

Slab vjetar, i došli smo do istog mjesta tražiti naše sidro, koje smo izvukli, i nastavivši s mirnim vremenom, nismo mogli stići do *Zante* prije 13. naveče, s 22 dana plovidbe od Dubrovnika. — polakra[5] se zove S. *Vicente Ferrer*, i njezin kapetan Josip *Pilković*. — dao sam kapetanu 10 cekina, i ostao je zadovoljan.

[3] Turskom sultanu.
[4] Krupni srebrni novac sličan talirima.
[5] Vrst jedrenjaka.

ZNAČENJE BORAVKA MIRANDE U HRVATSKOJ

Želja Mirande da odmah iz Trsta krene za Dubrovnik, njegova bilješka u Trstu o Dioklecijanovoj palači i rimskom amfiteatru u Puli, te njegov put iz Barlette u maloj barci preko Jadrana do Dubrovnika pokazuje, da mu je bilo napose stalo da upozna hrvatsku obalu, u prvom redu hrvatsku Atenu, o čijem republikanskom uzornom uređenju i upravi je vjerojatno bio čuo. Zanimljivi su njegovi komentari, kad je ugledao krš hrvatske obale te o dotjeranosti mješćana, koji prisustvuju misi na jednom od Elafitskih otoka dubrovačkog primorja. Iako Miranda ne identificira taj otok, mora da se radi o Šipanu, Lopudu ili Koločepu, koji se nalaze nedaleko Dubrovnika, sudeći po tom, da je njegova barka mogla nakon mise prije podne doći do tri sata poslije podne istog dana u dubrovačku luku. Najvjerojatnije se radi o Lopudu, koji je udaljen 14 km sjeverozapadno od Dubrovnika, Lopuđani su orijentirani na pomorstvo, a nad lukom je franjevački samostan. Oštra kritika Mirande o odijevanju otočanki kod mise donekle je odraz njegova antiklerikalnog stava, ali je to uglavnom posljedica njegovog prvog utiska, stvorenog kontrastom između neplodnosti krškog tla i bogatstva odijevanja. Međutim, poslije, davši svoj sud o Dubrovniku općenito, ne samo da ispravlja ovaj stav nego, dapače, smatra pozitivnim da Dubrovčani «*...žive ugodno i raskošno usred ovog stijenja — Ovdje se vide prednosti republikanske vlade čak i ako se desi loša.*» (9)

Nakon što se iskrcao, Miranda traži Tomu Basiljevića, prijatelja za kojeg je imao preporuku. Iako ga ne nalazi, karakteristično je, da među prvima potražio upravo njega. Tomo Basiljević (1756.-1806.) «...je erudit. Ugledajući se na franc., tal. i njem. prosvjetitelje, želio je reformirati drž. ustrojstvo Dubrovačke Republike, tako da bi se omogućio ekonom. i kult. napredak i Dubrovnik postao jezgra oko koje bi se, s franc. pomoći, mogla formirati Ilirska republika. Više njegovih djela u rukopisima se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku. Najveće mu je djelo *Plan de réforme de la Constitution de la République de Raguse.*» (5)

Miranda se našao u Dubrovniku, koji se ekonomski podigao od sredine XVIII. stoljeća a prije nove i teške situacije nastale 1797., kad su se u vezi s općim europskim događajima i teritorijalno-političkim promjenama, i u jadranskom području zaoštrili odnosi i došlo do sukoba velesila. To je razdoblje fizičkog propadanja još uvijek strogo zatvorenog kruga vlastele s tek oko dvadesetak vlasteoskih porodica, koje su se grčevito držale drevnog i neokrnjenog aristokratskog ustava, a koja je sada živjela tek u maloj mjeri od trgovine i uglavnom od zemljoposjeda i državnih službi. Društvene promjene se karakteriziraju osvajanjem vodećih pozicija u ekonomskom i društvenom životu sa strane građana, koji su skoro isključivo vlasnici brodova, ali koji nemaju političkih aspiracija, niti žele rušenje aristokratskog režima. Uslijed sve veće zavisnosti vlastele o njihovim zemljišnim posjedima povećava se i pritisak na seljaštvo, od kojeg se iziskuje do 3 mjeseca godišnje radne rente. Kulturni nivo dubro-

vačkog građanstva i vlastele je razmjerno visok, ali nema novog i značajnijeg stvaralaštva, te se čak i hrvatski jezik zanemaruje. Opći novi duh vremena prodire što ga Prosvjetiteljstvo, uoči Francuske revolucije, propagira. Čak i među dijelom vlastele prodire novi duh vremena, dovodeći među njom do frakcijskih borba. (3)

Tu se vidi zašto Miranda kao pobornik općeg novog duha vremena traži vezu s istomišljenicima i vršnjacima poput Tome Basiljevića. Postoji čak i neka vrsta paralelizma u emancipatorskim idejama između njih dvojice, gdje Miranda planira nezavisnost španjolske Amerike, dok Tomo Basiljević planira Ilirsku republiku ujedinjenih hrvatskih pokrajina.

Gostoprimstvo i naklonjenost Tomina oca Jakova dovodi odmah Mirandu u krug najistaknutijih dubrovačkih vlasteoskih porodica, koje ga uslužno i srdačno primaju. Miranda obilazi znamenitosti grada, informira se o gospodarskoj i političkoj situaciji Republike, zaključivši, da Dubrovčani s tim svim (turski namet, manje od 200 brodova) «...žive ugodno i raskošno usred ovog stijenja — Ovdje se vide prednosti republikanske vlade čak i ako se desi loša...» Ovaj Mirandin zaključak odaje priznanje dubrovačkoj upravi i sistemu, iako se možda ne slaže sa svim aspektima konzervativnog aristokratskog režima. Za njega, koji je u svojim putopisima vrlo strog kritičar i veoma škrt u pohvalama, ovo je jedno izvanredno priznanje. On odlazi iz Dubrovnika zadovoljan i zahvalan na posebnom gostoprimstvu, koje mu je pružila ova mala hrvatska republika, redukt slobode i državnosti, ukliješten među velikim silama.

Za odnose između zemalja Latinske Amerike i Hrvatske ovaj posjet Mirande Dubrovniku se može smatrati početkom sada već skoro dvostoljetnih veza. I dok su se Mirandini emancipatorski sni o nezavisnosti hispanoameričkih zemalja uskoro nakon njegova posjeta Hrvatskoj ostvarili, Hrvatima, međutim, koji nisu postigli do sada nezavisnost i punu državnost, Mirandin primjer ustrajnog i upornog borca i takoreći doživotnog prognanika i emigranta može služiti kao nadahnuće.

LITERATURA

1. *Archivo del General Miranda, Viajes,* Tomo II, Editorial Sur-America, Caracas, 1929.
2. Bersa, Josip, *Dubrovačke slike i prilike (1800.-1880.),* Matica Hrvatska, Zagreb, 1941.
3. Stulli, Bernard, *Dubrovnik,* Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, Zagreb, 1958.
4. Palma, Lauro, *Miranda,* Editorial Atlantida, Biblioteca Billiken, Buenos Aires, 1961.
5. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda,* sv. 1-6, Zagreb, 1966.-1969.
6. *Miranda, Francisco,* Diccionario Enciclopédico Quillet, Tomo sexto, Buenos Aires, 1968.
7. Rodríguez de Alonso, Josefina, *El siglo de las luces contado por Francisco de Miranda,* France-Empire, Pariz, 1974.
8. Rojnica, Ivo, *Prikaz povijesti Argentine i doprinos Hrvata,* Buenos Aires, 1974.
9. *General Miranda en Croacia, Excerpta del Archivo del General Miranda,* Boletín del Centro Croata-Venezolano, br. 26, Caracas, travanj 1975.

Grobni nadpis kraljice Jelene

IN HOC TUMULO QUIESCIT HELENA FAMOSA
QUAE FUIT UXOR MIHAELI REGI MATERQUE STEFANI REGIS
HABENASQUE TENUIT REGNI VIII. IDUS MENSIS OCTOBRIS
OBIIT IN PACE HIC ORDINATA FUIT ANNO AB INCARNATIONE
DNI DCCCCLXXVI IND IV. CICLO LUN V EP XVII CICLO SOL V
LUN V. CONCURRENTE VI ISTAQUE VIVENS FUIT
REGNI MATER FUIT PUFILORUM TUTORQUE VIDUARUM ICQUE
ASPICIENS VIR ANIME DIC MISERERE DEUS

U OVOM GROBU POČIVA SLAVNA JELENA
ŽENA KRALJU MIHAJLU I MATI STJEPANA KRALJA
KOJA JE BILA VLADARICA. DNE 8. LISTOPADA
UMRIE U MIRU. OVDJE BI SAHRANJENA GOD OD UPUĆENJA
GOSP. 976. IND IV CIKLA MJES. V EPAKTE XVII CIKLA SUNČ. V
DANA V. KOJI PADA SAVI. ONA KOJA JE ZA ŽIVOTA BILA
KRALJEVSTVU MAJKA POSTADE MAJKOM SIROTA I ZAŠT. UDOVICA.
OVAMO GLEDAJUĆI ČOVJEČE RECI: BOŽE SMILUJ JOJ SE DUŠI!

SOCIJALIZAM KAO PROJEKT BUDUĆNOSTI

HRVATSKI SOCIJALIZAM

BONIFACIJE PEROVIĆ

SUVREMENO društvo u krizi, ili prijelazno društvo traži svoje rješenje izrađujući različite nacrte društvenog poretka budućnosti, među kojima se nalazi i onaj *«socijalistički»*. Sâm pak pojam socijalizma nije od svojih pokretača jednoznačno definiran ni kao teorija, niti kao strategija. Općenito se naziva tim pojmom niz nejednakih društveno-gospodarsko-političkih sustava, koji se nude kao rješenje velikih društvenih problema, različitih među sobom po svojoj filozofiji, programiranju i praksi, a ne manje prema različitim mentalitetatima, stvarnim stanjima pojedinih zemalja, kulturnim i tehničkim razvojima, društveno-gospodarskim kontekstima, tako da sâm pojam «socijalizma» nema zajednički pozitivni sadržaj. U negativnom smislu, socijalizam je nastao u industrijskoj kapitalističkoj revoluciji, kao protuteža i suprotnost kapitalizmu, s izričitom težnjom premostiti ga, i na taj način riješiti velika socijalna pitanja, ne slažući se u načinu ostvarenja.

Na Istoku socijalizam se provodi u djelo kao marksо-lenjinizam, staljinizam, ili, točnije, kao komunizam, koji nakon sloma međunarodnog komunističkog monolitizma ostaje ne samo podijeljen u sebi, nego često u teškom međusobnom sukobu. Ipak svaki od njih na svom području sačinjava određeni zatvoreni sustav tzv. «pučkih demokracija», u kojima rukovovodstvo prisvaja sebi monopol tumačenja autentičnog marksističkog socijalizma, kao i monopol vlasti. Na Zapadu pak promiču ga, u prvom redu, neki intelektualni ljevičarski krugovi, kao neku intelektualističku utopiju; zatim doktrinalni marksisti, socijaldemokrati, tad neomarksisti i, konačno, male, ali vrlo bučne i pokretne skupine, predstavljajući ga kao radikalnu, globalnu revoluciju, kao «veliku nadu» budućnosti, kao najprogresivniju snagu itd. Dobiva se dojam, da se radi o nekoj čarobnoj riječi, zavodljivom mitu, koji bi nekako odgovarao proširenom mentalitetu u potrazi za «novim», «progresivnim», revolucionarnim, a svatko ga zamišlja po svojem očekivanju i ukusu. Na kraju, red je spomenuti i socijalizam trećega svijeta, o kojem govorim malo dalje.

Pokušajmo ipak svrstati te socijalizme po nekom logičnom planu, premda nije uvijek lako provjeriti njihovu istovjetnost.

RAZNOVRSNI SOCIJALIZMI

1. Prvo mjesto pripada *markso-lenjinističkom* socijalizmu, koji je institucionaliziran u istočnim zemljama kao komunizam, već više od pola stoljeća, tako da spada u povijesne socijalizme. Kako znamo, poziva se na Marxove teorije, po kojima bi, prijelazom privatnog vlasništva proizvodnih sredstava u kolektivno vlasništvo, stigli do bezklasnog društva, što bi bio rezultat povijesnog razvojnog procesa. Ovaj Marxov socijalizam dao je socijalističkom pokretu najsnažnije poticaje, ali, kako je poznato, nije izdržao kritiku sa socijalističke i drugih strana, tako da mnogi socijalisti na Zapadu prekidaju s marksizmom, zadržavajući, netko više netko manje, neke njegove misli. Ali i sâm Lenjin i Staljin bili su preuzeli za svoj socijalizam samo neke bitne dijelove iz Marxove nauke, od kojih stvaraju ideologiju, koja im je služila kao idejni inventar za njihovu boljševičku samovoljnu vlast i, prema potrebi, za teror, izvlačeći iz toga reservoara ono, što im je odgovaralo, i uvijek ono, što je išlo u prilog njihovih političkih ciljeva, te kao oružje u pobijanju suprotnih tumačenja i težnja. Nije proveo bezklasno društvo, na koje se još poziva samo u propagandne svrhe, a marksistička ideologija se proizvoljno tumači i primjenjuje uvijek u svrhu očuvanja vlasti kao svrha samoj sebi.[1] Usprkos velikim dostignućima u industrijalizaciji i naoružanju nije doveo do općeg humanog razvitka, nije predao vlast radnicima, nije ukinuo državu, nije zadobio slobodni pristanak naroda.

Markso-lenjinizam bio je zamišljen i ostvaren kao međunarodni komunistički monolitizam, ali je trajao, dok je bio na vlasti samo u Sovjetskom Savezu. Nakon Drugog svjetskog rata, taj se međunarodni monolitizam razbija i stvarno se prelazi u nacionalne komunizme. U tom smjeru predvodio je Tito g. 1948., za kojim su tada slijedili drugi optužujući jedan drugoga kao «devicioniste», «revizioniste», «secesioniste» i sl., s neizbježivim međusobnim kritikama i optužbama, tako da uz destaljinički «novi tečaj» u Sovjetskom Savezu, danas postoji jugoslavenski tip tzv. «samoupravnog» socijalizma, tad Maoov «kulturni» u Kini, u dugom i oštrom sukobu sa sovjetskim; zatim albanski, pa onaj Fidel Castra, još vjeran sovjetima; nadalje zagušeni pokušaj socijalizma «s ljudskim likom» u Čeho-Slovačkoj, u Madžarskoj, Poljskoj i Hrvatskoj; tad razni revolucionarni pokreti marksistički i trockistički u Latinskoj Americi, kao i pokušaj Allendea u Chile sa socijalizmom u «parlamentarnoj verziji». Posljednje vrijeme opaža se skretanje talijanskog, francuskog i španjolskog komunizma kao revizija dogmatskog markso-lenjinizma i u polemici s maticom u Moskvi. Predstavljaju se u ruhu demokracije, ne niječu slobodu vjere, ostvarili bi se prema prilikama u odnosnim zemljama, izjavljuju se pluralističkima i za političku dijalektiku, tj. za slobodno političko, kulturno i socijalno opredjeljenje; luče marksističku analizu od marksističke ideologije i nastoje privući tzv. progresivne kršćane. Svakako potreban je veliki oprez; sve kompartije rasipaju obećanja prije preuzimanja vlasti, da kasnije sve to pogaze.

2. U slobodnom zapadnom svijetu, pozivajući se na Marxa, pojavljuje se ideološki socijalizam nekih europskih intelektualaca, poznat kao *neomarksizam*. Poziva se na mladog Marxa i odbija socijalizam kao globalno rješenje čovjeka i društva, nastojeći svesti specifični doprinos Marxa u granice znanstvene analize društva. Radi se o kritičkoj reviziji socijalizma unutar njega samoga, ali što ustvari nije drugo, nego izražaj i dokaz ideološke krize marksističkog socijalizma; raskoraka između njegova dogmatizma i prakse, dakle posljednji pokušaj spasavanja marksističkog socijalizma.[2]

3. Na istim slabostima i protuslovljima markso-lenjinizma pojavio se u nekim europskim narodima pod komunizmom tzv. *«socijalizam s ljudskim likom»*. Na idejnoj razini bio bi vrlo bliz neomarksizmu, ali, za razliku od njega, nije prvotno rezultat nekih doktrinarnih spekulacija, nego pokret samog naroda, kao plod gorkih iskustva nehumanog komunizma, stoga se i naziva «ljudskim», a što markso-lenjinizam nije nikada ostvario. Pojavio se bio u Madžarskoj i Poljskoj, a još bjelodanije u Čeho-Slovačkoj g. 1968., te u Hrvatskoj g. 1971. On je u svojoj biti antikolektivistički, ne zadovoljava se samo oslobođenjem radništva od prevlasti klasnih odnosa i izrabljivanja, nego k tome zahtijeva slobodu i puni razvoj čovječje osobe.[3] Ti pokušaji, da se dade marksističkom socijalizmu ljudsko lice, humanizirati ga, bio se posvuda nasilno ugušen, kao pokret slobodnih ljudi i naroda, a napose se progone intelektualci: na Istoku utamničenjima, procesima i zatvaranjem u umobolnicama, a isključivanjima iz kompartija u slobodnom svijetu. Postavlja se samo po sebi pitanje: da li je markso-lenjinizam uopće spojiv s ljudskim likom? Može li u njemu čovjek sačuvati svoju osobnu cjelovitost, slobodu i razvoj?

[1] «Sozialismus», u *Lexikon fhr Theologie und Kirche.*

[2] Nakon što su Landshut i Mayer objelodanili «Ekonomske filozofske rukopise» K. Marxa, po prvi put g. 1932., još do tada neobjavljene, neki marksistički teoretičari, nazvani «revizionisti», počeli su govoriti o «dvama marksizmima», odnosno mladog humaniste i zrelog Marxa ekonomiste, tvrdeći, da «Kapital» treba tumačiti u svjetlu tih «Rukopisa», rasvijetliti, naime, Marxa ekonomistu s humanistom. «Rukopisi» od 1948. bi, navodno, sadržali antropološku viziju Feuerbacha, dok bi taj idealistički stav bio nestao u sistematskom djelu «Kapitala». Ti revizionisti oštro kritiziraju «dijalektički materijalizam», ističu samo «povijesni materijalizam», i, prema tome, prihvaćaju od Marx prije svega metodologiju akcije, praksu. U takvoj perspektivi postavlja se za njih i vjerski problem u novom svjetlu; «opium» bi spadao u povijesne sudove i odnosio bi se samo na stanovito reakcionarno ponašanje Crkve —ustanove u vremenu. Više o tome B. Sorge u *«La Civiltà cattolica,* br. 2934, od 16. rujna 1972.

[3] Dubček izjavljuje pred plenumom CK: «Socijalizam ima tražiti novi humanizam modernog doba, humanizam koji drugi sustavi, unatoč postignutim visokim tehničkim razinama, nijesu kadri pružiti ga svojim građanima; humanizam, koji ima stvoriti bolje uvjete od onih, koje do danas nije znao pružiti nijedan drugi. Mi hoćemo poboljšati našu ekonomiju, ne za strogo utilitarističke ciljeve, nego da doprinesemo potpunom razvoju čovjeka i ljudske osobe». Marchesi «La nuova sinistra europea» u *Città nuova,* 1970., str. 126., Rim).

Ili je on neodjeljiv od svojih ideoloških postulata u smislu: ili prihvati sve ili ostavi sve!

4. Pozivajući se na Marxa, ali s različitim tumačenjima, pojavljuje se posljednjih godina vrlo bučna i nametljiva verzija *«kulturne, globalne, permanentne revolucije»*. Naglasak se ne nalazi u nekom novom društvenom projektu, nego na revoluciji kao cilju, sredstvu i sadržaju. Ona bi, na neki način, preuzela baštinu marksističke revolucije, koja se u povijesnom komunizmu pretvara u «znanstvenu», i baš zbog toga prestaje biti revolucijom. Nemoguće je, naime, biti znanstven i u isto vrijeme revolucionaran. Po tim novim revolucionarcima, komunizam se pretvara u reformu, u revizionizam, prestaje biti revolucionarna snaga, a koju sada preuzimaju skrajni ljevičari, proglašujući «apsolutnu revoluciju», kao novo otkupljenje i oslobođenje čovječanstva; kao novu vjeru, koja bi imala biti definitivna. Ovaj revolucionarni socijalizam nema jedinstvene teorije, ni organizacije, vodi zamršen govor s protuslovnim odabiranjima i sa sektaškim nastupom, pokretan čas sociološkim, čas političkim i zatim emotivnim motivacijama. On je izražaj neke nelagodnosti današnjeg društva, pokretan uglavnom buržoaskim frustriranim sinovima, a pojavljuje se pretežno u latinskim narodima, gonjen više željom, nego li sposobnošću provesti neki konkretni preobražaj društva. Predstavljaju ga male skupine, koje se na teoretskoj razini slažu u apsolutnoj revoluciji, ali se razilaze na pitanju: tko je ima provesti, ili, točnije, u ime koga? Prema Marcuseu, trebalo bi izraditi novu definiciju socijalizma kao novih povijesnih snaga, pošto nije više proletarijat, ili barem ne samo on, nosilac revolucije, nego je to čovjek i stoga radi se o univerzalnoj revoluciji protiv sustava. Garaudy prihvaća Marxa u svojoj interpretaciji, ali se nalazi u suprotnosti sa sovjetskim uzorom, i radije se priklanja Maou, tvrdeći, da bi trebalo provesti neprekidne revolucije. Njima nasuprot, nove skrajne ljevice u latinskim zemljama pozivaju se na proletarijat kao nosioca revolucije, dok ustvari proletarijat, radnici ih ne prihvaćaju, pošto oni ne žele porušiti sve što postoji, nego radije ispraviti krivo i osigurati sebi i svojim obiteljima bolji i ljudskiji život.[4]

Ove skrajne ljevice nalaze se u nelagodnom položaju, kada se njihov socijalizam, kao kriterij ovjerovljenja, usporedi s onim socijalizmima koji se već desetljećima provode u djelo; ne vole, da ih se podsjeti na tzv. pučke demokracije, budući one predstavljaju negativni test njihove vjerodostojnosti. Stoga oni bijesno optuživaju sve vojničke diktature, naravno

[4] Vittorio Mathieu, profesor filozofije u Torinu, u svojoj knjizi «Nada u revoluciji», ističe kategorički i dogmatski značaj revolucionarne nade. Revolucionarac, veli, ima snažnu i neoborivu vjeru; to je vjera u «budućeg boga». Zbog toga, on odbija svu minulu povijest kao zabludu i zalaže se u sadašnjosti, da bi ostvario posljednji katastrofički događaj, kao novi eon. Najava revolucije nije nikakva znanstvena najava, nego neka obavijest totalnog i konačnog spasa. Nadalje tvrdi, da apsolutizam revolucionarca podudara se s nedostatkom sadržaja svoje akcije. Revolucija je obaranje prošlosti, koja bi bila nepravedna i neljudska, a da još ne zna čime bi je nadomjestio. V. Mathieu: *La speranza nella rivoluzione.* Saggio fenomenologico, Rizzoli, Milano 1972.

uvijek «fašističke», ali nikada ni riječ osude istočnih komunističkih totalitarizama. Kada ne mogu izbjeći poređenja s njima, tada oni jednostavno izjavljuju, da to nije socijalizam, nego njegova izdaja, a ipak «ne može se zanijekati socijalizam, koji postoji u ime socijalizma koji ne postoji».[5] Kada bi ti radikalni revolucionarci, umjesto neprestanog opetovanja poznatih mjesta marksističke analize kapitalističkog društva, proveli znanstvenu analizu komunističkog društva, bili bi bliže stvarnosti, a socijalizam bi imao manje verzija i zabluda. Victor Leduc, član francuske kompartije i nekih njezinih odbora, piše u tom pogledu: «Primijeniti marksističku analizu sovjetskom društvu i različitim društvima, koja se nadograđuju na socijalizam, baš je to što komunisti strogog opsluživanja uporno odbijaju. Boje li se, da bi time svršio mit, pod kojim su živjeli? Traže li, da očuvaju sredstva hegemonije, što bi neizbježivo imalo iste posljedice?».[6]

5. *Socijalna demokracija,* kakva se provodi osobito nakon Drugog svjetskog rata, naziva se danas umjereni socijalizam, koji se udaljuje od marksističke ideologije —u smislu unutarsvjetske nauke spasa— kao i njezine prakse. Ne predstavlja, prema tome, neku svjetovno-nazorsku gospodarsko-društveno-političku zatvorenost i isključivost kao komunizam, a što dovodi i do ublaženja njegovog protucrkvenog stava.[7] Njezin cilj je ostvariti svoj program evolutivnim putem društvenih reforma i stoga odbija revoluciju kao sredstvo ostvarenja svojeg cilja. Uz poboljšanje gospodarskog stanja radništva, socijalna demokracija sve jasnije uviđa, da samo materijalno poboljšanje —što i nadalje ostaje njezina glavna zadaća i oznaka— ipak ne predstavlja samo po sebi ispunjenje čovječje sreće, ni jedini sadržaj društvenog poretka; uz to se pomalja i podiže smisao za više duhovne probitke. Na taj način odaje se dužno priznanje moralnoj snazi vjere, koja, usprkos svim potresima i progonima, ostaje u narodima dublje ukorijenjena nego Marxova teorija o vjeri kao «opiumu», kao i neke utopističke revolucije. Ovaj socijalizam nalazimo uglavnom u zapadnim slobodnim narodima i okuplja se u II. Internacionali.

Ipak, kako je i shvatljivo, postoje razlike među njima. U Francuskoj, socijalizam vuče za sobom baštinu Proudhona, Saint Simona i Marxa, ostaje stoga još dobrim dijelom doktrinaran, nalazi se na ljevici, zagovara kolektivni način proizvodnje u smislu, da država vlada ekonomijom, smatrajući, da bi se tim načinom društvo oslobodilo i stiglo u blagostanje. Proizvodnja bi imala biti usklađena s potrebama naroda, uz isključenje antagonističkog čimbenika, tj. prevlasti profita i akumulacije, stoga, što obuhvatnija nacionalizacija poduzeća imala bi razbiti logiku kapitalizma. Prevladava, dakle, misao-vodilja države «dobrotvornosti» (Etat bienfaisant-Wohlfahrstaat), kako se to očituje u zajedničkom programu s komunisti-

[5] *CSEO,* br. 65-66. 1972. donosi opširnu studiju i ovoj socijalističkoj neodgovornosti.
[6] *Le Monde,* 15. I. 1972.
[7] *Herders Zeitbericht,* str. 1141-1143., Freiburg, Herder.

ma za izbore g. 1972., kao i socijalističko zalaganje za samoupravni socijalizam, koji komunisti sa svoje strane ne prihvaćaju. (v. *Esprit*, br. 1-2, 1973.). I talijanski socijalizam Nennia isto tako ostaje obilježen svojom doktrinalnom prošlosti, za razliku od socijalne demokracije Saragata. Britanski socijalizam bio je oduvijek pragmatičan, moralan, čak, kako netko reče, biblijski, dok se švedski prilagođuje kapitalističkom poduzeću i obilno promiče raspodjelu dobara. U Njemačkoj, socijalizam se nalazi na liniji revizionizma, što znači da se razilazi od Marxa već od potkraj prošlog stoljeća. Najsnažniju ulogu u toj reziviji imao je E. Bernstein, koji se oslanja više na Lassallea nego na Marxa. Manje se zanima za daleki budući cilj, a više za sadašnje zadaće socijalizma. Po Bernsteinu, može ući u jedan tvornički zakon više socijalizma nego u podržavljenju čitave skupine tvornica, čime najavljuje važni preokret socijalizma od marksističke utopije k praktičnoj socijalnoj politici. U tom istom smislu imali su veliki udjel i radnički sindikati, s više poštivanja čovječje osobe, približujući se time kršćanskoj socijalnoj reformi. Konačni prekid s marksizmom obavio se u Njemačkoj s Godesbergerskim programom g. 1959., u koji ne ulazi više kulturni socijalizam, pošto nedostaju njegove idejne predpostavke.

Poslije rascjepa boljševika od socijalista, nakon Prvog svjetskog rata, najveću reviziju marksizma obavio je Belgijanac Henri de Man, u svojem djelu «Au delà du marxisme», i u «L'idée socialiste», dajući time novi poriv Proudhonovom idealizmu pravde, dostojanstva čovječje osobe, a protiv pseudoznanstvenog materijalizma ortodoksnog marksizma, koji ostaje nesvjesno prožet istim nagonom sticanja kao i kapitalizam. De Man prihvaća progresivno planiranje ipak lučeći nacionalizirani, planificirani sektor od onoga privatnoga. Po njemu, socijalizam ima biti vođen više etičkim razlozima nego li interesima.

Zapadni socijalizmi su, dakle, osobito socijalne demokracije, nastali na kritici ortodoksnog marksizma, od kojega su zadržali samo još neke elemente, kao i katolička socijalna nauka, npr. kritika kapitalističkog društva, rastava kapitala od rada, kriterij maksimalnog profita, borba klasa i interesa itd.

6. *Idealistički socijalizam* naziva se onaj, koji odbija individualistički kapitalistički sustav, a isto tako i onaj kolektivistički povijesnih i novijih socijalizama, i ne pripada ni Atlantskom, ni Varšavskom paktu. Ostaje kao neki simbolički socijalizam, koji se primjenjuje osobito u afričko-azijskim zemljama, koje su tek u novije vrijeme postigle političku neovisnost, dakle kao neka zastava protiv zapadnih kolonijalnih vlasti. Traži prije svega pravedniju podjelu svjetskog bogatstva, za podizanje opće razine svojih naroda; za novi pravedniji društveni poredak s više općeg razvoja. Bori se, dakle, za svoju političku i gospodarsku emancipaciju i nastoji provesti i učvrstiti svoju narodnu istovjetnost. Sjećajući se još svojeg kolonijalnog stanja, svrstavaju se protiv onih koji su odgovorni za izrabljivanje i zaostatak svojih zemalja, ali ne prihvaćaju ni marksističku komunističku ideologiju, jer im ne odgovara Marxova analiza kapitalističkog sustava, kao npr. nacionalizacija proizvodnih sredstava, gdje još

nema industrije, ni klasna borba, gdje još ne postoji buržoaski i kapitalistički sloj itd.

Idealistički socijalizam ne bi bio ni kapitalistički, ni komunistički, nego neki novi društveni sustav, koji se ima još bolje definirati tijekom pragmatičkog ostvarenja u narodnoj stvarnosti. Ostvaruje se prvotno u arapskim zemljama na svoj osebujan način, već prema stupnju razvitka, prema sredstvima na raspolaganju i mjesnim potrebama. U njima gotovo ne postoje skrajne ljevice ni komunističke stranke, osim u Siriji i Libanu. Arapski socijalizam je ustvari pragmatički odgovor na konkretne mjesne potrebe puka, a nijesu marksistički.[8] Gadafi, na konferenciji nesvrstanih naroda u Alžiru, u rujnu g. 1973., izjavljuje, da su velike sile po naravi, na Istoku i Zapadu, intervencionističke; da socijalizam, što ga on podržava, nema ništa zajedničkoga s komunizmom.[9]

Vrijedno je ovdje spomenuti i izjavu Perona koji, u svom govoru guvernerima provincija dne 2. kol. 1973., izjavljuje: «Mi smo pokret ljevice. Ali ljevica koju promičemo je justicijalistička ljevica iznad svega; nije ni komunistička, ni anarhistička. Ona je justicijalistička ljevica koja hoće ostvariti zajednicu unutar koje bi svaki Argentinac imao mogućnost ostvariti sebe».[10]

HRVATSKI SOCIJALIZAM ILI SOCIJALIZMI

Noviji hrvatski intelektualci koji izabraše slobodu na Zapadu, nastoje nas uvjeriti, da je hrvatski narod u svojem proljeću izabrao *socijalizam* kao budući svoj projekt, tj. kao sustav našega gospodarsko-društveno-političkog poretka. Postavlja se pitanje: da li je hrvatski narod u svojoj većini doista izabrao socijalizam kao svoj budući poredak? Drugo, ako ga prihvaća, tada koji socijalizam od nabrojenih; ili se pak radi o nekom novome? Isto pitanje postavlja i Ciliga: «Svijet ide, piše on, nesumnjivo k socijalizmu, problem je kakvom to socijalizmu ide, kako će se on i kada ostvariti?» (Bilten, br. 68. 1973.)

S obzirom na pitanje: kakav socijalizam, prateći ono što se o tome do sada pisalo u emigrantskom tisku, utvrđujem, da se ti novi pobornici socijalizma ne podudaraju u svojem socijalističkom uzoru, pošto se razilaze znatno u njegovoj općoj definiciji, u njegovom ljudskom, humanom sadržaju, kao i u metodama, kojima bi se imao ostvariti, tako da im je zajedničko jedino naziv «socijalistički».

Svatko ima pravo iznijeti svoje poglede i mnijenje o našim općim javnim pitanjima, prema tome i svoje shvaćanje socijalizma, ali baš stoga te varijante socijalizma imaju ostati samo mnijenja otvorena za suočenje

[8] *Informations catholiques internationales*, br. 437, kol. 1973. Paris.

[9] *Le Monde*, 8. IX. 1973. Na toj istoj konferenciji Fidel Castro izjavljuje: «Neka se nitko ne vara! Kuba je marksističko-lenjinistička zemlja i njezini konačni cilj je komunizam». Na to Gadafi odvraća: da je protivan članstvu Kube među nerazvrstanima, jer je ona, kao Uzbeđistan i Čeho-Slovačka, dio SSSR. «Le Monde», 9-10. IX. 1973.

[10] *Ognjište*, br. 7-8, 1973. Buenos Aires.

među sobom i s drugim nesocijalističkim nacrtima; nikada ih generalizirati ili apsolutizirati, upadajući na taj način u neki lirski socijalizam, kao jedini lijek za rješenje svih problema i zala. Povijest je bogata poukama i iskustvima; u svakom nacrtu imaju se ispitati pozitivni elementi koje sadrži, ili na stvarnosti na koje upozorava ili stavlja u pitanje.

Upravo stoga moramo biti na oprezu, ne umišljati se, da iza «mojeg» projekta stoji «sav narod». Stoga drugo je pitanje: da li je naš narod u svojem Proljeću izabrao socijalizam, ako se ni sami njegovi pokretači ne slažu o kakvom se socijalizmu radi. Ono što je izvan sumnje jest, da je narod tada zahtijevao prije svega slobodarskiji, humaniji, pravedniji socijalizam, nasuprot onome krutom i nehumanome na vlasti. Narod je onda zahtijevao ono, što je bilo moguće u onome času, ali se još ne može tvrditi, da je on tada izabrao socijalizam kao definitivni i jedini društveni projekt. Narod nije imao mogućnosti, u sustavu «poluslobode», da se izjavi protiv socijalizma, niti da optira za neki sustav, koji bi bio izvan isključivog i zatvorenog marksističkog socijalizma. Izjavio se stoga za humanije odnose društveno-političkog suživljenja, ali u isto vrijeme i za moralnu vjerodostojnost onih koji ga imaju ostvariti nakon tolikih obećanja socijalističkih kula u zraku.[11]

Proglasiti svoj socijalizam «hrvatskim», time nije još odgovoreno potpuno na pitanje o njegovom sadržaju i metodama. Bilo je i drugih hrvatskih pokreta i stranaka, a ipak ih na pr. Rumora odbija kao nehumane, kao što i neki drugi narodi imaju svoje nacionalne socijalizme, a da time ne prestaju biti nehumanim; treba stoga objasniti: što se podrazumijeva pod «hrvatskim». Prihvaća li se hrvatski narod kao povijesna, kulturna i duhovno-moralna zajednica, kao jedinstvena narodna cjelina prošlih, sadašnjih i budućih naraštaja, dakle kao baština —ugodna ili neugodna, ali ipak naša— ili se pak radi o nekom pokretu amorfnih masa, tj. kako se voli isticati o «maspok», o nekoj kolektivnoj pojavi, koja samu sebe otkriva tek g. 1971., bez veze s prošlošću. Ali u tom slučaju zašto se naziva «hrvatskim», ili, točnije, kakvo je to hrvatstvo, koje najednom nastaje pred tri-četiri godine?

VARIJANTE HRVATSKIH SOCIJALIZAMA

Pogledajmo sada kakvi se socijalizmi nude hrvatskom narodu.

Na prvom mjestu navodim socijalizam *neke skupine*, koji je samo po nazivu «hrvatski», po ničemu drugome. Radi se, kako sve izgleda, o

[11] Nije na odmet navesti ovdje riječi Vranickoga, koji piše, da «socijalistički svijet», unatoč «snazi» svoje ideologije, nije tako atraktivan koliko tzv. kapitalistički dio kugle zemaljske, priznajući, da «su vodeće kapitalističke zemlje još uvijek ekonomski (a djelomično i kulturno) nadmoćne». S obzirom na nejedinstvenost socijalističkih država piše: «Međutim, razlike u modernom socijalističkom svijetu tako su velike, da je on više nejedinstven nego cjelovit, više otuđen nego neotuđen...» v. *«Jugoslavija-model u transformaciji»*, izdali O. Ihlau i Miodrag Vukić, u Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt na M. 1973. Citiram po *Hrvatskoj reviji*, br. 4. 1973. str. 619.

brojčano neznatnoj skupini —poznata su samo par imena—, ali koja baš stoga pompozno se predstavlja pod brojnim imenima, listovima i oblicima, kao: *«Socijalistička Hrvatska»*, *«Hrvatska pravda»*, *«Socijalistička stranka Hrvatske»*, sa svojim *«Hrvatskim narodnim frontom»*, «lenjinističkim biroom», te «inozemnim biroom» itd. Sama sebe definira «progresivnom hrvatskom ljevicom», razvija svoju djelatnost «na trim kontinentima», pobija hrvatsku emigraciju, govori o suverenoj «socijalističkoj hrvatskoj državi» i za očuvanje «socijalističkih tekovina u Hrvatskoj», bez kojih nema našeg nacionalnog oslobođenja, i zbog toga imaju se respektirati vrijednosti socijalističkog poretka. Po njima, Hrvati ne bi imali slobodu, da sami odlučuju o svojem nutarnjem narodnom i društvenom poretku, niti bi ta «suverena hrvatska država» mogla se slobodno svrstati u međunadnoj politici, pošto ona ima ostati u okviru socijalističkih zemalja, budući su «dvije blokovske grupacije pregovorima riješile sva goruća pitanja, a Jugoslavija u cjelini (dakle i hrvatski narod, m. bilj.) je ostavljena sigurnom okrilju susjedne prijateljske socijalističke alianse», tj. Sovjetskom Savezu.

Neposredni cilj bi joj bio razbiti redove hrvatske emigracije, koja beogradskim vlastodršcima daje toliko glavobolje, i diskreditirati njezinu borbu pred zapadnim slobodnim svijetom, što su dijelom već postigli za vrijeme «hrvatskog proljeća». Konačni cilji bi bio: prevesti Hrvatsku u okvir «ostalih socijalističkih zemalja... izvan svake geopolitičke i strateške kompetencije zapadne sfere», a što su odobrili «sovjetski prijatelji». U tu svrhu služe se strategijom zavaravanja hrvatske emigracije, njezinim rascjepkanjem, napadajima i ocrnjivanjima svih onih koji ostaju na hrvatskim pozicijama protiv prodaje Hrvatske tuđinu, a u prvom redu protiv hrvatskih intelektualaca, protiv kojih «Hrvatska Država» preuzima tužnu ulogu pozivajući, da bi se organizirali neki «comandosi», koji bi imali toljagama s njima obračunati.

Sve je tu, dakle, jasno: Hrvati bi imali prihvatiti totalitarizam i «dobrovoljno» predati se u zagrljaj Sovjeta, pošto im ne ostaje druga alternativa, čak se pri tome, iako samo usput, pozivaju na «hrvatsko proljeće», dok ga uistinu ispražnjuju i falsificiraju njegov sadržaj i očitovane težnje hrvatskog naroda. Sâm jezik ih izdaje, izrazuju se u nekom mješavinom jugoslavenskog, komunističkog, jezika, koji je teško dešifrirati, ili, kako kaže Ciliga, «izmučeni i izvještaćeni jezik sličan duhu nekog Ureda obavještajne službe». Tu skupinu prvi je raskrinkao Jure Petričević «Hrvatskoj reviji», otkrivajući njezinog prvog predstavnika kao agenta UDBE, i Ciliga u «Na pragu sutrašnjice».[12] Doduše, radi se o malobrojnoj skupini, ali opasnoj, prvo zbog toga, što bi iza nje stajale moćne snage Sovjeta i UDBE, a, drugo, što već neke emigrantske skupine i listovi šuruju s njom. Boris Maruna naziva je «revolucionarnim žabama», ali i upozorava, da je «njihov kreket sa svojom impotentnošću, uz sovjetsko-

[12] V. o tome više članaka J. Petričevića u *«Hrv. reviji»* i u časopisu *Na pragu sutrašnjice*, br. 2-3. Rim, u kojemu Ante Ciliga objavljuje dugu raspravu pod naslovom «Hrvatska ljevica», uz objelodanjenje njezinih dvaju dokumenata, iz kojih citiram gornje navode.

udbačke agente po Njemačkoj, zapravo najopasnija pojava u redovima hrvatske emigracije».[13]

«Nova Hrvatska» iz Londona promiče pak *socijalnu demokraciju,* koju naziva «poštenom socijalističkom idejom». Osvrćući se na Bakarićevu primjedbu, da uredništvo nije dalo «odgovor na to kakav socijalizam», predlaže, odgovara, da ne daje «parole, gotove recepte i univerzalne formule za politička rješenja», nego će biti pragmatički socijalizam koji će postepeno, prema prilikama, iznositi elemente političkog programa.[14] Tu svoju misao Jakša Kušan nadalje razlaže: da se, naime, zalažu «za demokratsku alternativu današnjem režimu u Hrvatskoj», i to opredjeljenje nije formalno nego načelno. Još nije vrijeme dati npr. «recepte za to kako će se sutra voditi hrvatsko gospodarstvo i za koliko će se postotaka dignuti standard hrvatskih radnih masa i ostalog stanovništva, jer takva obećanja davaju samo demagozi i totalitarci.» Borit ćemo se,

[13] *Nova Hrvatska,* London, br. 3. 1973. Dok sam obavljao korekturu ovog članka stiže mi smotra *«Na pragu sutrašnjice»* od A. Cilige (br. 2., ožujak 1976.), u kojoj *Zoran Budrović,* informbirovac ili kominformist, piše odulji članak pod naslovom *«Hrvatska emigracija nakon Helsinkija».* Njegova teza i argumentacija se na dlaku pokrivaju s ovim gore spomenutima, što nesumnjivo dokazuje, da su iz istog izvora. Prihvaća «postojeću ideološko-blokovsku razdjelnicu dvaju svjetova u Evropi kao potrebnu predpostavku uzajamne sigurnosti i suradnje evropskih naroda», što bi, po njemu, bio «preduvjet povjerenja i detente u Evropi». Prema tom ideološko-blokovskom shvaćanju, osuđuje «nacionalni komunizam» Tita i Ceausescu-a i odobrava intervenciju Sovj. Saveza u socijalističkim zemljama, kada god je u njima socijalizam ugrožen (Brežnjevljeva doktrina). Osuđuje hrvatski nacionalizam, koji naziva «građanskim», kao «posljednji epilog» tisućgodišnje hrvatske laži, a s time u vezi ni Evropa ne prolazi bolje ni njezina «univerzalija», umjesto da vodi «politiku konkretnih nacionalnih probitaka, a koja je istakla «tisućgodišnja laž hrvatske povijesti». Stoga «održanje socijalizma u Hrvatskoj postaje bitna predpostavka svake daljne nacionalno-oslobodilačke aktivnosti u Hrvatskoj», jasno u stilu Titovog oslobođenja. Nema niti jedne riječi o oslobodilačkim težnjama hrvatskog naroda u hrvatskom proljeću; on vidi samo neke progresivne snage u Hrvatskoj zajedno s istim snagama u emigraciji, koje kreću novim putevima suvremenog hrvatskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta (to bi imao biti komunistički pokret, koji bi nas imao osloboditi od komunističkog «oslobođenja»!), čiji su socijalistički sadržaji u definitivnom raskidu s građanskim nacionalizmom stare antikomunističke emigracije (nije li Tito već obavio taj «definitivni raskid»?)

Sve je to pompozna bujica riječi, dok je glavna oštrica okrenuta protiv hrvatske emigracije, koja toliko smeta mandatarima Budrovića. Bio bi jedino B. Jelić, koji je «proveo smiono prevrednovanje hrvatskih političkih stavova i orijentacija poznato kao «istočno otvaranje» hrvatske politike. Hrvatski narod bi se, dakle, imao predati dragovoljno Sovjetskom Savezu, što bi predstavljalo njegovo oslobođenje. Ne daje nikakvo razjašnjenje kako to Sovjetski Savez oslobađa narode, usprkos tolikim starim i novim iskustvima. Ni riječi o volji i pristanku naroda, koji se shvaća kao neka geopolitička jedinica kojom se «blokovski» raspolaže.

Čitajući ovaj članak, koji sve pojmove postavlja na glavu, može se donekle shvatiti što znači komunističko «pranje mozga». Ciliga osvrćući se na taj članak kaže, da kominformisti u Hrvatskoj su po svojoj nacionalnosti Crnogorci, Srbijanci i Srbi Prečani, ali ne Hrvati, tako da bi Budrović bio «ustrajni pustinjak» i «Posljednji Mohikanac» u Sahari hrvatskog kominformizma, koji ostavlja uvjerljivi dojam —u društvu sa Sedlom, Maricem i Milošićem— «režimskih izaslanika za režimski posao».

[14] *Isto,* br. 1. ožujak 1970.

piše nadalje, kao političari, za određene političke okvire i određeni društveni sustav, u koji spadaju i mnogi privredni elementi npr. koliku mogućnost dati državi, a koliku privatnoj inicijativi».[15] U dopisu listu neki naš radnik u Njemačkoj odobrava takav socijalizam, tj. «kakav ga bude htio hrvatski narod», spominjući pri tome transparente prigodom posjeta W. Brandta Zagrebu s natpisom: «Socijaldemokraciju u Kroaciju».[16] Ako uzmemo k tome u obzir, da «Nova Hrvatska» odbija marksizam, tada nam je njezin socijalistički stav jasan.

Shvaćanje *«hrvatskog socijalizma» Ivana Rumore* znatno se razilazi od onoga NH, premda se nastoji povezati s nekim predavačima II. Simpozija «Hrv. revije» god. 1971., kao Jakšom Kušanom i Brankom Salajem, zastupajući svoj radikalni, revolucionarni socijalizam. Prihvaća navode B. Salaja o socijalizmu, kojim nazivom «treba označiti težnju k socijalnome, socijalnoj pravdi i ravnoprasnosti te jednakim mogućnostima razvoja svakog građanina». Ali, po Salaju, spomenuta težnja «ne može se povezati samo sa socijalizmom iz razloga što je društveni razvoj u velikom broju zemalja, koje bi se prvobitno moglo označiti kapitalističkima... doveo do tolike socijalne svijesti i to tako obujmenih socijalnih reformi, da su te zemlje... daleko bliže idealima socijalne pravice i poretka, nego velika većina onih koje se nazivaju «socijalističkima». Salaj priznaje socijalističkim ideologijama» značajnu ulogu pri razbuđivanju socijalne svijesti i saznanja o društvenim nepravdama», ali isto tako navodi važnu ulogu braće Radića u buđenju seljaka ne samo kao političkog subjekta, već i kao društvenog i nacionalnog bića uopće. Prema tome, «Hrvatska politička misao bila je time socijalno osjetljivo radikalizirana i modernizirana».[17]

Što zapravo hoće ili točnije neće I. Rumora? On ukratko odbija ono, što se kod nas učinilo prije nadolaska komunizma, služeći se pri tome metodom marksističke analize, nalazi kod nas, da su jedina «pozitivna dostignuća ono, «što su komunisti učinili». Prihvaća, dakle, monolitni komunistički sustav i odbija parlamentarnu demokraciju i stranke (osobito one hrvatske emigracije), koje ne bi bile drugo nego izražaj «zrelog kapitalizma» i klasne borbe, koje se bore za restauraciju starih eksploatorskih odnosa u Hrvatskoj. Odbijajući pak demokraciju, odbija i društveno-politički pluralizam, dok se vjera i Crkva proglašavaju privatnom stvari i buni se, što se o njima puno govorilo na nekom skupu hrvatskih intelektualaca, pošto Crkva ne bi imala riječ u javnim pitanjima.[18] Sažeto rečeno, on odbija hrvatsku prošlost, stoga, po njemu, hrvatstvo se rađa tek u «hrvatskom proljeću» g. 1971., i, jasno, tako shvaćeno Proljeće, on iskrivljuje njegovu sliku i sadržaj. U hrvatskom pokretu g. 1971. Hrvati ne bi, po njemu, ustali protiv jednopartijskog, hegemonističkog,

[15] *Isto,* br. 3. 1973.
[16] *Isto,* br. 11-12. 1972.
[17] *Hrvatski razgovori o Slobodi,* I. izdanje st. 385., izdanje «Hrv. revije».
[18] *Hrv. revija,* br. 3. 1973. st. 408.

izrabljivačkog i totalitarno nehumanog jugosocijalizma, koji ih tlači, nego protiv «zrelog kapitalizma», pluralizma i kapitalističkog izrabljivanja Zapada, što kod nas ne postoji.

Što on hoće? Po njemu bi Hrvati imali prihvatiti socijalizam kao jedinu alternativu, drugim točnijim riječima: *bez alternative,* jer bi sve promjene, i «to baš one najnaprednije i najhumanije bile socijalističke», i taj njegov neodređeni socijalizam, što ga predlaže, bio bi «istinski i humani». Njega uzima u obranu (ali taj socjalizam već istovjetuje s postojećim komunizmom) i buni se na hrvatske emigrante, što uporno lansiraju ocjene «o komunističkoj opasnosti», i što, u svojoj bolesnoj mašti, u svakoj progresivnoj djelatnosti vide prste «aktivnih članova partije i UDBE». Takve tvrdnje o kompartiji i UDBI ne bi bile drugo nego «blaćenje istinskog socijalizma (ali koji?, da li onaj partije i UDBE, ili neki, koji još ne postoji?) koje vrijeđa hrvatski narod, i, da protuslovlje bude potpuno, on u isto vrijeme jugokomunizam partije i UDBE naziva «antisocijalizmom».[19]

Kakav je, dakle, taj njegov socijalizam: intelektualno utopistički, ili pripada radikalnoj revolucionarnoj ljevici, ili je pak povijesni komunizam, ili je neki novi socijalizam? On misli, da je «novi» stoga, što ga proglasuje «progresivnim» i «permanentno revolucionarnim» prilijepivši mu etiketu «hrvatski». Izjavljuje, naime, da stoji na pozicijama «progresa», koji bi bio pokretan revolucijom, tj. «koji čvrsto slijedi vjeru u prisutnost permanentne revolucije ljudskog duha i društvenog razvoja», a ne odbija ni «mogućnost i opravdanje oružane revolucije.[20] Međutim, sve su to stare i zlorabljene parole; zapadni svijet već dva stoljeća živi u toj revolucionarnoj i progresivnoj emfazi. Nadalje, u čemu se on razlikuje od povijesnog komunizma, koji sadržaje i bez prestanka opetuje te iste kategorije: odbija demokraciju, čovjeka i narode shvaća kao masu, uvijek je progresivan i revolucionaran. Premda izjavljuje, da odbija svaku ideologiju, on i sâm nije svjestan koliko je s njom prožet i da mu upravo to priječi da shvati bitne težnje hrvatskog naroda izražene u njegovom proljeću.

Zlatko Markus, u svojoj izjavi «Novoj Hrvatskoj», pruža nam već ispravniju sliku o događajima u Hrvatskoj g. 1970-71., izjavljujući, da su hrvatski narod i veći dio inteligencije «bili iskreno socijalistički orijentirani», ali odmah primjećuje, da se radi o «socijalizmu s ljudskim licem», (što Rumora uopće ne spominje) a u Karađorđevu «je izvršen zločin protiv osobne, moralne, socijalne i političke slobode hrvatskog naroda».[21]

Hrvati, koji su pratili razvoj «hrvatskog proljeća», promatrali su ga kao borbu za više slobode, protiv jednopartijskog sustava, protiv zagušljive ideološke atmosfere, ili, kako Markus izjavljuje u spomenutoj izjavi, kao «prvi poslijeratni dodir sa slobodom» u Hrvatskoj, koja je «okupirana i opljačkana», dok Rumora, neshvatljivim psihološkim skokom

[19] *Isto,* br. 1. 1974. st. 117.
[20] *Isto,* br. 3., 1973. st. 403.
[21] *Nova Hrvatska,* br. 4. 1973.

tvrdi, da je ono nastalo «iz uvjerenja, da je klasična stranačko-parlamentarna demokracija preživjela za političko razvijeno hrvatsko društvo».

Priznajem činjenicu, da su se Hrvati tada pozivali na istinsko samoupravljanje, premda i tu činjenicu moramo promatrati u ondašnjem kontekstu: bio je, naime, jedini mogući razboriti izbor u «poluslobodnim uvjetima u domovini» (Rumora), da bi se učinio korak dalje. U Hrvatskoj se tada «živjelo, veli Markus, tako da se svaki dan, u grozničavoj bitci, osvajalo metar po metar, milimetar po milimetar, ako hoćete, prostora slobode, i to u situaciji kad protiv sebe imate dobro organizirane i na sve spremne neprijatelje». Vrlo točno, tako smo stvarno svi tu borbu shvatili. Prema tome, socijalizam bio je u tom času jedina moguća alternativa, ali ne i definitivna, jer je nedostajala sloboda za to.

RAZBISTRIMO POJMOVE

Koja je bila *bitna značajka hrvatskog proljeća?* Smatram, da se može tvrditi, da se radilo prije svega *o slobodi samog čovjeka,* stoga se i naziva «s ljudskim likom», *uz priznanje hrvatske narodne osebujnosti i slobode.* Samo u tako humanom shvaćanju može se govoriti o humanizmu, pravdi i jednakopravnosti. Ako ga tako shvatimo, onda nije potpuno ispravno nazvati ga «maspok», nego možda samo kao neku časovitu pojavu, pošto masa izrazuje previše nešto nagonsko, neosobno i narodno neodređeno. Postoji, naime, duboka razlika između naroda i mase, kako ju je znalački definirao Pio XII. u svojoj božićnoj poruci g. 1944. «Masa, veli on... je glavni neprijatelj istinske demokracije i njezinog ideala slobode i jednakosti». Narod i bezlične mase, nastavlja on, dva su različita pojma. Narod živi i pokreće se vlastitim životom; masa je troma i ne može biti pokretana nego izvana. Narod živi od punine života ljudi... od kojih svaki... je svjesna osoba vlastitih odgovornosti i uvjerenja. Masa, naprotiv, očekuje poriv izvana, kao igračka u rukama svakog tko znade izrabljivati nagone i utiske, pripravna slijediti, već prema prilikama, danas jednu, sutra drugu zastavu». Od punine života naroda život se izlijeva u državu, ulijevajući joj svjestnost vlastite odgovornosti, pravi smisao općeg dobra, dok se s vješto rukovanom masom služi država, i to u rukama ambicioznih pojedinaca ili više njih, koji su se okupili po svojim egoističkim težnjama. Stoga Pio XII. tvrdi, da nijedan građanin ne smije biti prisiljen slušati, a da ga se prije nije sašlušalo.

Polazeći s ove distinkcije možemo tvrditi, da se u «hrvatskom proljeću» nije radilo o nekoj bezličnoj masi, promjenljivoj i nestalnoj s časovitim proplamsajem zanosa, nego *o svjesnim Hrvatima, s vlastitom narodnom istovjetnošću, sa svojim povijesnim, kulturnim i duhovnim likom,* što se već odavna nastoji izbrisati, a ovo proljeće je samo novi pokušaj da se razbiju okovi i dostigne sloboda. To dokazuje i činjenica, da uz taj tzv. «masovni pokret» nijesu pristali drugi stanovnici Hrvatske: jugoslaveni, unitaristi, Srbi, i sl. nego samo Hrvati, i to bez obzira da li su bili vjernici ili ateisti, što samo po sebi jasno određuje pojam pripadnosti

hrvatskoj narodnoj zajednici. Stoga se ne može govoriti o «novom hrvatstvu» nego u relativnom smislu, jer su ga prethodila druga «proljeća», nažalost isto tako neuspjela kao i ovo posljednje, počevši od Narodnog preporoda, preko Seljačkog i narodnog pokreta te nacionalističkoga. Ta neprekidna težnja naroda za slobodom nije, dakle, u sebi neki neodređeni «maspok», nego *povijesni pokret narodne borbe*, koji ne bi bio moguć bez onih prethodnih; kroza nj progovara povijesni narod iz svoje duše. Na to ukazuje Markus izjavljujući, da ta borba «pripada Hrvatskoj, ona izrasta iz njezinih humanističkih, kulturnih i demokratskih tradicija, iz njezine aktualne privrženosti modernoj borbi oljuđivanja društva».

Da se nije radilo o masi, govori nam druga značajna pojava, a ta je, da proljeće nije izazvalo, ni pokrenulo samo političko vodstvo, nego je *sâm narod pokrenuo vodstvo i u njemu obličio svoje težnje i borbu.* Iz povijesnog hrvatskog naroda ustali su u novije vrijeme Starčević, Radić, Pavelić, Tripalo i Dapčevićka, ostavljajući uvijek svoju baštinu jedan drugome, ali ostaje narod, kao subjekt svoje povijesne sudbine, koji će kadli tadli opet progovoriti i ostvariti svoju narodnu slobodu.

Vlastitost je ideologije odbijati *pluralizam* i na taj način zanijekati prvenstvo čovjeka, slobodu misli i djela, i, prema tome, ne pripustiti očevidnost, da svi ne mislimo jednako. Ako se pak prizna, da je narod «politički zreo», tad to znači priznati mu vlastitu svijest i kritičku misao, pravo da suodlučuje i surađuje, da prijanja ili odbija planove, sustave i sl., jer bez toga ne bi bio subjekt nego objekt. Bez toga čovjek postaje broj mase, čemu nas i vodi današnje vrijeme, označeno fenomenom «dirigirane masovnosti» (Schischkoff), koja je nešto drugo od «prirodne mase», stoga se taj fenomen naziva manipulacijom. Manipulacija je prinudna intervencija, kojom se nastoji preoblikovati osobnost, ili barem na nju utjecati, i tako zapriječiti njezinu težnju k osobnoj slobodi, što se tada neizbježivo proširuje i na društvo. Pluralizam, nasuprot tome, teži priznati svakoj osobi i svakoj skupini, i svakom narodu pravo i mogućnost, da dođe do svojeg izražaja.

Da pluralizam krije u sebi neke opasnosti zastranjenja, osobito ako ga se apsolutizira, to je sigurno i neizbježivo među nesavršenim ljudima, ali ipak manje zlo od željeznog totalitarizma i masovnog kolektivizma. Pluralizam, prema tome, s jedne strane, odgovara težnjama našega naroda za više slobode i slobodne inicijative za pojedinca, društvene skupine i za sâm narod, nasuprot nasilja partije i države te prisilnog konformizma, a, s druge strane, on vrši neku odgojnu funkciju pred paradoksalnom pojavom, da se, naime, ljudi bune protiv nečovječjih manipulacija, a istovremeno bježe od nutarnjeg osobnog života, utapljajući se u megapolise i kolektivne mase, podržavajući u njima revolt duha protiv takvih manipulacija, a što i sačinjava pravu revoluciju duha, koje se najviše straše svi totalitarni, komunistički i novi revolucionarni sustavi.

Što bi onda značio *progres* bez toga slobodnog stvaralačkog duha čovjeka? On je stara i zlorabljena zastava, a nikakvo novo otkriće. Pojam

«progresa» nalazimo već u Renesansi, kada se bila pokazala mogućnost uspona i dostignuća ljudske naravi s uvećanjem znanja. Giordano Bruno prvi je postavio temu kao filozofsku tvrdnju ljudskog progresa, za kojim su slijedili drugi (Campanella, F. Bacon, Galileo, Descartes). U samom početku se, međutim, ustanovljuje suprotnost između tehničkog i onog moralnog progresa; umnažali su se, naime pojmovi i znanje, ali se time nije usavršavala čovječja osoba. Iluminizam, prosvjetiteljstvo XVIII. st. proširuje stoga taj pojam na etičku razinu, kao ideju sve većeg prosvjetljenja ljudskog duha, kao oslobođenje od teoretskih zabluda, a za viši moralni rast, rađajući se time vjera europskih prosvjetitelja (Condorcet, Lessing i drugi) u totalni progres.

Nakon ovog idealnog stapljanja scientističkog progresa s etičkim, te poslije idealističkog doba, pojavljuje se, u drugoj polovici XIX. st., progres kao pozitivizam i empirizam pod utjecajem brzog napredovanja znanstvenih i tehničkih otkrića, i to u obliku nekog pučkog fanatičkog vjerovanja u progres. A. Comte izrađuje to vjerovanje u neku vjeru ili čak liturgiju, i na taj način, suprotno od prosvjetiteljstva, koje je težilo k više slobodnog izražaja osobnosti, njegovi epigoni XIX. st. izmjenjuju cilj sa sredstvom, smatrajući, da bi samo umnožavanje oruđa za praktično ovladanje prirodom samo po sebi već značilo obogaćenje ljudskih vrijednosti. Da ne duljim, samo spominjem progres Hegelovovog idealizma u trajnom dijalektičkom procesu, koji prihvaća Marx, izmjenjujući idealizam s materijalizmom. A kao zadnji dokaz zlorabljenja i nejasnoće toga pojma vidimo na djelu skrajne ljevice, koje se nazivaju «najprogresivnijima» baš po tome, što niječu i obaraju sve, što se do sada postiglo i ostvarilo, dovodeći tako pojam progresa u absurd, vraćajući nas na ništa.

Danas se vulgarno svaki porast ljudske moći naziva «progresom». Tako pak shvaćen i zlorabljen rađa u čovjeku tjeskobu, koja nastaje u odnosu čovjeka s vlastitom moći, a u društvu stvara perspektivu katastrofe: atomske bombe, ekološkog samouništenja i sl... tako da danas, opaža R. Guardini, samo fanatici ili naivnjaci mogu se zanositi s tim progresom.[22] To je dalo povoda nekima da postave hipotezu «regresa», tj. preispitanje samih temeljnih norma današnjega društva. Pierotti u svojoj «Teoriji regresa» veli, da je progres smatran izvorom blagostanja, ali se od njega može i umrijeti; smatra ga se formom oslobođenja, ali nas pretvara u robove strojeva, stoga, zaključuje, treba oboriti mît progresa, tj. kao svrhu samom sebi, što znači, da se ne osporava sâm progres, koji je prirođen ljudskom duhu, nego progres kao svrhu, kao mît.

[22] Oni koji se razumiju u stvar, veli Guardini, misle, da je moć čovjeka nad prirodom postala opasnost. Od sada kultura ne znači izvojštenje moći, nego ovladanje moću u nekom poretku koji jamči život. Kada kasnije bude čovjek svratio svoj pogled na današnjicu, smatrat će progres kao neko duševno stanje njemu neshvatljivo. Lakomislenost, kojom današnji čovjek slijedi uvećavati svoje mogućnosti, a da ih ne podržava s odgovarajućim moralom, pričinjati će mu se kao nedostatak smisla odgovornosti, te kao metoda koja teži razulariti neku moć, da bi joj suprotstavio drugu, a to je barbarstvo. U predavanju na Tjednu franc. kat. intelektualaca u Parizu g. 1948. v. *Avvenire* 25. X. 1970.

Ako je progres stigao do točke apsurda, što tada znači progresivna *revolucija*? Tà zapadno društvo doživljuje odavna «revoluciju duha i društvenog razvoja», pa ipak mladi revolucionarci odbijaju njezine plodove. Bez povijesnog pamćenja i nemoći stvaralačkog duha pred teškom zadaćom novog društvenog preustrojstva, zanose se tom jakom i magičnom riječi, pomoću koje nastoje provesti reprizu već neuspjelih revolucija. Postoje pri tome i skroviti psihološki motivi. Proglasiti se revolucionarcem, misle da postižu dvije prednosti: prvo, postaje vidovnjak, koji na ruševinama prošlosti i sadašnjosti sniva o kulama budućnosti, dobivajući na taj način neki ugled u društvu; drugo, nijekanjem dosadašnjega, on pere ruke od svake krivnje i odgovornosti, postaje «imun», neporočan od svakog zla i grijeha, a ustvari vraća se primitivnom čovjeku.

Jacques Ellul u «Autopsija revolucije»[23] razlikuje pobunu od revolucije. *Pobuna* bi bila slobodni pokret, spontan koji nastaje protiv nečovječje sudbine čovjeka i naroda ili neke izrabljivane klase ili rase, zbog očajnog stanja bijede i nepravda. Bila bi u stanovitom smislu ljudska, ukoliko nije vođena po nekom unaprijed zasnovanom nacrtu, a razvija se uglavnom u ruralnoj civilizaciji. *Revolucija* pak, kako se banalno shvaća, nastaje u laiciziranom društvu, oblikuje svoju svijest i zatvara se u stroge željezne zakone u povijesnom smislu nekih uvjeta bijede i nepravde. Ona je, dakle, teoretizirana, racionalizirana s unaprijed postavljenim ciljem, da bi apsorbirala spontaneizam buntovnika, dakle na temelju ideologije. Prvu takvu revoluciju kao «lokomotivu povijesti» razvio je Marx. U takvoj revoluciji jedina sloboda sastoji u; slijediti tijek povijesti; ne oprijeti joj se, a što dovodi do strahovitog *konformizma*, što djelomično nalazimo već u francuskoj revoluciji, ali potpuno u boljševičkoj, fašističkoj, nacističkoj te raznoimenim marksolenjinskim revolucijama, koje sve redom svršavaju u statolatriju, u masovnost i totalitarizam ili ogorčeni nacionalizam. Nakon pariškog svibnja 1968., piše Ellul, revolucija ne bi više bila neki strašni i tragički fenomen, nego neki dekadentni estetizam, tipično buržoaski, iluministički, kojim bi buržoazija htjela učvrstiti se kroz prividno teška stanja.

Tu buržoasku značajku radikalnih revolucija danas mnogi autori ističu. Ostaje neodjeljiva od individualizma, kako to dokazuje njihova netolerantnost i nemoć prema svim vrijednostima, koje sačinjavaju društveno solidarno suživljenje. I sama njihova tipologija očituje to buržoasko podrijetlo; radi se o sinovima «visokog» društva, građana, baštinicima kapitalista i industrijalaca —tipičan je u tome primjer Feltrinellia u Italiji—, da bi na neki način ugušili u sebi taj kompleks. Svakako činjenica je, da ti samozvani revolucionarci ne pridolaze ni iz radničkih, niti iz seljačkih slojeva. Upravo to ih tjera na radikalizam, ekstremizam, na solidariziranje s «proleterskom masom», jasno samo u teoriji, te na isticanje svoje «imunosti», odgovornosti, što bi im dalo pravo, da se proglase «avangardom»: tako tupamarosi, montonerosi, crvene brigate, izvanparlamentarne skupine itd. Iz tog istog sloja dolaze i teolozi «revolucije», tako da bi se moglo tvrditi, da sva ta desperaterska revolucija nije drugo, nego plod dekadentne buržoazije, kako piše «Le Monde».[24]

Radi se, dakle, o buržoaskom kompleksu, što nije lako iskorijeniti, jer se je teško lišiti vlastitih individualističkih egoizama i postati puna, zrela i odgovorna čovječja osoba, koja se samo kao takva izlijeva u društvenu zajednicu. Htjeti se, dakle, osloboditi buržoaske ljage, a ne imajući snage započeti osobnom obnovom samoprijegora i služenja drugima, ti revolucionarci kreću smjerom manjeg otpora, smatraju dovoljnim biti društveno radikalnim, tj. zahtijevajući od drugih da postanu pravedniji, čovječniji, dok se oni odmah proglasuju novom avangardom, unaprijed preodređeni rukovodioci, koje bi i sami proleteri imali vjerno slijediti, i samo u takvom slučaju bi i njima bilo oprošteno, kao i svima ostalima, koji su pripravni slijediti ih. Ništa novoga, upravo tim istim shvaćanjem i parolama bila se provela boljševička i ostale komunističke revolucije. Neki primjećuju kao daljnu oznaku njihovog buržoaskog podrijetla pogoršano izdanje erotizma i seksualnog spontaneizma, dok sami revolucionarci misle, da upravo time protestiraju protiv svojih otaca i da, k tome, posjeduju veliki prostor slobode, što nije drugo nego vrhunac mistifikacije, jer upravo time ojalovljuju svoj protest i revoluciju, postajući nesposobnim mjeriti se s totalitarnim i tehnološkim društvom.

Sve to nam razjašnjuje zašto ti revolucionarci ne govore o čovjeku, o njegovim punim pravima i dostojanstvu, o njegovoj slobodi odlučivanja i suradnje, ništa o obnovi obiteljske zajednice, ništa o slobodnim posrednim društvima i obvezama prema zajednici i općem dobru, a ipak su samo one, koje odgajaju čovjeka, duh društvene solidarnosti istinskog humanizma i narodne zajednice. Ako se prizna nekom potlačenom narodu da digne revoluciju, što bi po definiciji Lellula bila pobuna, tko i protiv koga bi se imale pokretati permanentne revolucije? Ako se komunistička revolucija naziva trajnom revolucijom, a ipak se pretvorila u «antisocijalizam»: koje jamstvo nam pružaju novi revolucionarci, da neće svršiti u antisocijalizam, kada se domognu vlasti? Pozivanje na nepouzdani i prevrtljivi pojam neodređenih revolucionarnih masa nije drugo, nego puštanje magle nad konkretnim čovjekom i narodom, što postaje već stereotipno za sve desničarske i ljevičarske revolucije, dok stvarni *narod želi pravedniji, bolji i mirniji život*, a ne revolucije. Prva istinska revolucija bi bila ona osobna, ljudska, koja bi razbila egoizam i vlastohljeplje, uvriježeno u kapitalističkom i komunističkom čovjeku, kao i u novim revolucionarcima, i koja bi ljude oslobodila okova tih sustava, ideologija,

[23] Talijanski prijevod, izd. SET, Torin 1974.

[24] *Le Monde*, 15. II. 1973. — Octavio Paz, pisac i bivši meksički ambasador piše, da glavnina tih revolucionarnih skupina u Latinskoj Americi, rastrgana s relativnom slabošću svojih snaga i s apsolutnim karakterom svojeg programa, djeluje kao izazov. Svi ti ekstremisti, kao MIR u Chileu, pripadaju srednjoj klasi. U njihovim djelima i ideologijama postoje odrednice —kao nekada kod mladih fašista— očajanje, psihološka nesigurnost i nesvjesne težnje k samoubojstvu. Zbog toga, veli on, ne radi se o tome, da se stvori raj, nego izraditi minimalni program ljevice, pružiti stvarne odgovore, koji odgovaraju stvarnosti naših problema, ali nam za to nedostaju politička mašta i intelektualna jezgrovitost. *Le Monde*, 7. XI. 1973. u rubrici «Međunarodna tribuna».

masovnosti, tehnologije i svemoćne države te stvorila potrebni prostor za puni ljudski doživljaj u svim njegovim dimenzijama i misterijima, dok sve te revolucije izrazuju stvarno nepovjerenje prema čovjeku, i ničega se toliko ne straše, koliko slobodnog stvaralačkog duha i njegove evolutivne moći humane obnove, povjerujući anonimnim snagama sudbinu čovjeka i neke utopističke budućnosti.

SOCIJALIZAM I BUDUĆE DRUŠTVENO-POLITIČKO USTROJSTVO HRVATSKOG NARODA

Nakon iznesenih varijanata socijalizma, koja se predlažu hrvatskom narodu, te razjašnjenja nekih dvoznačnih pojmova u njima, pitam se *kakav socijalizam,* ili točnije, koje njegove elemente, vrijednosti bi predviljivo mogao sutra prihvatiti sâm narod i uklopiti ih u svoj društveni poredak? To pak pitanje sadrži u sebi priznanje, da *konačnu riječ o bilo kojem projektu ima donijeti sâm narod u punoj slobodi.* Prema tome, bili bi neprihvatljivi oni sustavi, koji ne priznaju narodu to pravo, pošto mu ne bi ostala druga alternativa, nikakva mogućnost svojeg slobodnog opredjeljenja za svoje buduće društveno-političko ustrojstvo izvan začaranog kruga dviju skrajnih klasnih suprotnosti, izvan «logike dviju vrijednosti», desnice i ljevice. Te pak dvije skrajnosti —isprevraćajući sredstva u svrhe— očitovale su se u praksi nemoćnim i nesposobnim, da izgrade pravedni društveni poredak, osigurati ljudima građanske slobode te preuzeti odgovornost za svoja djela. *Oba ugušuju slobodnu misao i stvaralačku maštu, utapljaju ljude i narode u masu,* da bi mogli nad njom vršiti samovoljnu vlast, automatski proglasujući se iluminiranom avangardom, «autentičnim» glasom naroda, dok bi sâm poredak nastao po «znanosti» ili po «revoluciji», obe pretvorene u ideologije.

Prihvatiti tu jedinu alternativu, značilo bi proglasiti «hrvatsko proljeće», kao i ona drugih naroda pod komunizmom, besmislenim. A ipak, ona su se pojavila kao rezultat povijesnog iskustva i pamćenja stvarnog naroda, koji je pokušao razbiti začarani krug dviju skrajnosti, a za novo slobodno ljudsko i društveno rješenje, svjestan, da nijedna skrajnost ne obuhvaća pravu stvarnost. Ti narodni pokreti bili su istinski glas i upozorenje, da se narod danas više ne da lišiti svojih prava, da sâm odlučuje svojom povijesnom sudbinom, da se *svako buduće društveno preustrojstvo ima podvrgnuti narodnom pravorijeku.*

Mislim, da se u tom svjetlu ima promatrati i najnoviji hrvatski pokret, za koji se termin «maspokret» može upotrebiti samo kao neki tehnički izraz, podnipošto kao neki anonimni nosilac i izražaj narodnog bića. Narod postaje sve diferensiranije jedinstvo, s mnogo skupina, mnijenja, slojeva u gospodarskom, filozofskom, političkom smislu; svatko od njih iziskuje svoje mjesto u narodnoj zajednici, što se izrazuje s pojmom demokracije i pluralizma. Pošto to pravo ne postoji u komunističkim režimima, pojavili su se u njegovom krilu socijalizmi «s ljudskim likom», upravo za to, da bi ta prava izvojštili. Hrvatski narod na temelju čitave naše

povijesne, narodne, kulturne i duhovne orijentacije i društvenih težnja, usprkos svim pokušajima, da mu se to falsificira ili zaniječe, on ne prestaje to isticati, kao što je to opet učinio za svojeg Proljeća, i stoga on zastalno *neće nikada prihvatiti tzv. hrvatsku ljevicu kominformista, bilo moskovske ili udbaške tajne službe, jer narod nikada ne izdaje sâm sebe.* Oni koji propagiraju totalitarizam, ideološku isključivost, jednopartijski monolitizam, bez da i spominju stvarnog čovjeka, njegova prava na slobodu i dostojanstvo, dakle bez ljudskih vrijednosti i humanih odnosa, ne mogu se pozivati na naše Proljeće, niti na hrvatski narod. Narod nije neki geopolitički kolektiv, kojim se može slobodno rukovati, manipulirati i trgovati, kao s nesvjesnom masom, kako to čini spomenuta skupina, stvarno, ispostava jednog imperijalizma, kojemu nas predaje u borbi blokova oko prevlasti. Na socijalnom području predstavlja kruti kolektivizam, u kojemu su čovjek i narodi samo članovi neke općenitosti, bez osobne i narodne samobitnosti, a što se konkretizira kao neka mehanička tvorba, u kojoj nestaju naravna društvena raščlanjenja, nivelirana u anonimnoj masi, nad kojom se tada vrši totalitarna nasilna vlast. Njihov «progresizam», onemogućujući čovjeku i narodu slobodnu odluku, stvarno je «regresizam» reakcionarnog i nehumanog sustava, i kao takav ne može se uzeti u obzir kao neki hrvatski socijalizam.

Rumora, premda, valjda, ne pripada tom nehrvatskom socijalizmu, ipak njegove izložene misli odavaju istu ideološku shemu. Nije shvatio srž volje naroda, a pozivanje na «revolucionarne snage» i «maspok», uz nespominjanje ljudskih vrijednosti i odbijanja moralnih čimbenika, nije drugo nego dimni zastor, inače vrlo privlačljiv, jer pruža neku karizmu novosti i modernosti. Nalijepiti nekom neodređenom ili utopističkom socijalizmu etiketu «hrvatski», može služiti kao varava fasada, koja ništa ne rješava. Madžari, Poljaci, Česi i Slovaci posjeduju već od početka socijalizam s nacionalnom etiketom, ali ipak nije on prestao biti «varljiva sjena», bez osobne i narodne slobode i vlastitosti. Njihovo «proljeće» svršilo je tragički, kao i hrvatsko, što znači, da *socijalizam, i kada se naziva hrvatski, ne rješava egzistencijalna pitanja čovjeka i naroda.* Negativne utopističke kritike, polazeći s ideoloških apstrakcija, ne donose ljudska rješenja, radije stvaraju neku «nerazmrsivu mješavinu najelementarnijih nagona održanja i agresivnosti s najplemenitijim i najidealnijim težnjama, kako kaže Pierre Gane»,[25] Tražiti istinu po revolucionarnim ideologijama dovodi do fanatizma, s kojim nema ljudskog dijaloga, ni umovanja, pošto fanatizam i isključivost kvare i ono dobro, što ga sadržavaju i što ga namjeravaju ostvariti, dok ustvari pripravljaju još veće ugnjetavanje.

Markus pak, kako smo vidjeli, već točnije pogađa bitnu značajku narodnog pokreta, a što potvrđuje i izjava hrvatskih intelektualaca, koji su napustili domovinu nakon Karađorđeva, objelodanjena u pariškom «Le Monde»,[26] gdje se među ostalim veli «...da je ponovna uspostava nacionalnog bića nerazdvojiva od klasne borbe i ti su hrvatski prvaci

[25] *«Etudes»,* kol.-rujan 1971. Paris.
[26] Od 9. kolov. 1972.

zagovarali politiku dijaloga i veze s narodom u okviru naglašene decentralizacije». Radilo se, vele oni, «za uspostavu ljudskijeg socijalističkog društva».

Ipak, najdublje i najstvarnije tumačenje značaja Hrvatskog proljeća dao nam je *Jozo Ivićević,* tajnik Matice Hrvatske i urednik «Hrvatskog Tjednika» u svojoj izjavi pred sudom. Evo nekoliko njegovih misli: nakon što je izložio svoje «pojmovanje društvenog zbivanja u nas» i utvrdio «iz bijede ili diskriminacije, iz relativizma osamljena, u raspadu religiozne svijesti na smrt osuđena čovjeka novovijeke povijesti —bila je to, još jednom, žed za apsolutnim: odbacivanjem posebnosti, stapanjem u općenitosti... čovjek jedno s društvenom cjelinom...» Nabrojivši razne pokušaje identifikacije veli: «Simetrično izjednačavanje pojedinca s društvom, i, zatim društva s državom, očitovala se kao svemoć društva nad pojedincem, i, zatim kao svemoć države nad društvom; apsolutna vladavina općenitosti dovršila se kao apsolutizam osobne vlasti». Odatle izvodi, da: «Nemir obnove, što je u krizi dogmatske svijesti potekao odasvud, htio je stoga socijalizam «s ljudskim licem»: s likom ne čovjeka uopće —varljive sjene što očišćena od svijeta i povijesti lebdi u predjelima nove transcedencije— već s likom zbiljskog čovjeka; htio je, umjesto bezrazličnog totalitarnog identiteta, zajedništvo bez tragične i uzaludne žrtve vlastitosti; zajedništvo u slobodi i autonomiji, od osobne do nacionalne».[27] Ove promišljene i mudre riječi unose pravo svjetlo i pogađaju srž Hrvatskog proljeća, tj. težnju hrvatskog čovjeka i čitavog naroda, njegov humanizam, misao oslobođenja od ideologije i sustava, kao i od utopističke revolucije. Ne zanosi se čarobnom riječi «socijalizma», nego istražuje njegov humani sadržaj: čovječju osobu, moral, vrijednosti, društvenu i političku slobodu. Ovako shvaćeni socijalizam može služiti kao osnova, na kojoj bi se moglo povesti razgovor među Hrvatima i pronaći zajednička dobra, koja svi prihvaćaju i na kojima bi svi mogli surađivati.

Isto tako i i skupina oko «Nove Hrvatske» sa svojim *umjerenim socijalizmom,* koji odbija isključivu marksističku ideologiju, predstavlja stanoviti doprinos i osnovu za razgovor oko budućeg ustrojstva hrvatskog društva. Ipak sâm «pragmatizam» nije dovoljan za rješenje velikih ljudskih problema, ne smije, naime, ostati neutralan prema ljudskim vrijednostima, pošto u konačnici svi privredni probici i politički uređaji imaju njima služiti.

Nakon opće krize našega vremena, napose one intelektualne, izazvane isprevraćanjem tradicionalnih sigurnosti i vrijednosti —transcedencije vjere, našega seljačkog društva kao i građanskoga i sl.— čovjek se pita: kako riješiti enigmu života? On već teško prepoznaje samoga sebe, što se naziva krizom identiteta, pada žrtvom ideologija i novih antropologija, koje ga manipuliraju, pred čime samo materijalno blagostanje je nemoćno da odgovori i zadovolji nemirni ljudski duh. Pitam se npr.: kakve ideale

[27] *«N. Hrvatska»* br. 3. 1973.

možemo predložiti hrvatskoj mladeži u vidu izgradnje svoje domovine, a koja, kao uopće mladež razvijenih zemalja, iziskuje svijet viših vrijednosti i buni se protiv jednodimenzionalne proizvodnosti i materijalne uspješnosti? Istina je, da te vrijednosti ne stvara država, one je prethode i ona ih pretpostavlja, ali mora pogodovati njihov slobodni razvitak, ostavljajući ih savjestima pojedinih ljudi, da se po njima orijentiraju. Naravna dobrota zemaljskih dobara prima svoje posebno dostojanstvo upravo po svojem odnosu prema ljudima, za koje su dobra stvorena. Međutim, «u našim danima, ne malo njih, pouzdavajući se više nego što treba u progres prirodnih znanosti i tehnika, upadaju u idolatriju materijalnih dobara, postajući više njihovi robovi, nego li njihovi gospodari», kako nas upozorava Koncil,[28] i na taj način izazivlju strašne anonimne snage, tako da Michel Foucault govori o smrti čovjeka ubijenog od stvari. U istom smislu govori i «Octogesima adveniens» o znanstvenim i tehničkim promjenama, koje nas izlažu opasnosti novog pozitivizma, uz opasnost, da se čovjek nađe sâm i zatvoren u kliještima svoje racionalnosti, postajući time predmet znanosti.[29]

Ima se, stoga, izbjeći apsolutizacija ekonomske dimenzije i praksisa, kao vrhovnog kriterija i moralnosti, koje bi determinirale čovjeka i njegovu svijest, jer bi nas to dovelo do njegove okrnjenosti.

Svakako danas ne bi postojale neuklonjive suprotnosti između vjernika i umjerenog socijalizma, ali uz uvjet, da on dokaže svoju vjerodostojnost, da je voljan voditi računa o cjelovitosti čovječje osobe, o njezinim temeljnim pravima misliti, vjerovati, djelovati, organizirati se, suodlučivati i surađivati jednakopravno, bez diskriminacija, prema tome pravo kritike, prihvatiti ili odbiti mišljenja i planove, zajamčiti mu slobodu odgoja i savjesti, slobodu transcendentne vjere itd., i samo na tim pretpostavkama može se govoriti o istinskom razvoju, progresu i humanom društvenom poretku.

Bilo bi, dakle, krivo poistovjetovati svaki socijalizam s marksističkom ideologijom. Na to lučenje nas je upozorio Ivan XXIII. već u enciklici «Majka i učiteljica» (15. svibnja 1961.), gdje govori o «efimernim i pogrešnim ideologijama», ali odmah naglašava, da su neke doživjele i doživljuju suštinske revizije. Dvije godine kasnije isti Papa, u enciklici «Mir na zemlji» (11. travnja 1963.), provodi još jasnije lučenje između ideologija i povijesnih pokreta, tako da se može desiti neko približavanje ili susret praktičkog reda, do jučer smatran neshodnim ili neplodnim, danas pak ili sutra dobrim. To razlučivanje preuzima Pavao VI. u svojem apostolskom pismu «Octogesima adveniens» (14. svibnja 1971.), otvarajući razgovor sa socijalizmom. «Ne mogu se poistovjetovati, veli on, krive filozofske nauke o naravi, postanku i sudbini svemira i čovjeka, s povijesnim pokretima za privredne, društvene, političke i kulturne ciljeve,

[28] Dekret o laicima, 7.

[29] Apostolsko pismo *«Octogesima adveniens»,* objelodanjeno 15. svibnja 1971. br. 38.

premda su ovi nastali od tih znanosti i od njih vukli svoju inspiraciju. Znanosti, jednom izrađene i definirane, ostaju uvijek iste, dok spomenuti pokreti, djelujući u povijesnim stanjima u neprestanom razvoju, ne mogu izbjeći njegovom utjecaju, i prema tome ne mogu izbjeći dubokim promjenama. Štoviše, tko može zanijekati, da u tim pokretima, ukoliko su suglasni s normama ispravnog rasuđivanja i ostaju tumači pravednih težnja ljudske osobe, postoje elementi koji zaslužuju odobravanje»?[30]

Bilo koja akcija politička, privredna, a pogotovo revolucionarna nijesu same po sebi kriterij istine, sve one predpostavljaju «izbor vrijednosti i čitanje povijesti» (Domenach), jer bez toga ne mogu se rješavati današnji veliki problemi povijesni, kulturni, psihološki, duhovni. Sama praksa, ili kako se danas kaže «ortopraksis» pretpostavlja umnu operaciju, i nikada ne može preuzeti prvenstvo nad refleksijom. Svaka, dakle, metodologija socijalne akcije, hoće li biti konstruktivna, nužno iziskuje određene sudove vrednovanja, dok sve ostale operacije mogu biti samo sredstva u službi određenih vrijednosti. Te osnovne ljudske vrijednosti danas su predmet velikih univerzalnih Deklaracija, kao i gotovo svih ustava naroda, i od svih su —barem u načelu— prihvaćene; ostaje samo metoda, kako ih primijeniti u konkretnom životu pojedinih naroda, da bi se, naime, svima dozvolilo da slobodno izraze svoju misao o novom projektu svojeg društva u duhu tih vrijednosti. I sâm povijesni razvoj nas vodi u tom smjeru. Kao što su mnogi elementi liberalizma općenito prihvaćeni, jednako se tako događa sa socijalizmom, kao: nepovjerenje prema privatnom akumuliranju kapitala, omogućiti svakome jednake polazne mogućnosti, pravednija podjela dobara, više prostora društvene solidarnosti po zadrugarskim, samoupravnim, staleškim ili profesionalnim tvorbama, a protiv anonimnih snaga i skupina prisile itd.

Ako, dakle, na temelju tog sveobuhvatnijeg vidika promatramo našu hrvatsku narodnu stvarnost, otkrit ćemo koje su žive snage prisutne u hrvatskom narodu, kao neke odrednice za buduće društveno ustrojstvo, to su: *vjerske snage,* tada težnja za slobodom što možemo nazvati *demokracijom,* te *socijalističke snage. Svaka* od njih u današnjem diferensiranom našem društvu pretstavlja neku živu snagu u narodu, svoje vlastite vrijednosti i metodu, stoga se kao takve imaju uzeti u obzir pri izgradnji našega budućeg društva. U tom smislu pozivam se na već spomenutog socijalistu Henri de Mana, kao i na personalizam Maritaina, Mouniera, don Sturza i drugih, koji se podudaraju u odbijanju nezasitnog individualističkog kapitalističkog izrabljivanja, odbijajući ne manje i totalitaristički sustav komunizma, a zalažući se za personalističku, komunitarnu i socijalnu demokraciju. U tom istom smislu se izjavio i Vl. Maksimov, ruski pisac, koji na kongresu bavarske kršćanske stranke, u srpnju 1974. reče, da se bori za «slobodu, čovječnost i kršćanstvo». Navodim još jedan glas od socijaliste Sicco Mansholta, koji, nakon što je postavio kao najvažnije

[30] Oct. adv., 30.

pitanje: «Kako bismo mi u ovom društvu mogli provesti nula-rast (Null-Wachstum)», i u tom smislu tražeći protukomponente veli, da ih moramo naći u suprotnom smislu, a to je etički, duhovni i kulturni rast, čemu bi imala poslužiti sva odgojna sredstva od djetinjstva; da, naime, postoje bitnije stvari u životu nego taj začarani krug (Teufelskreis), sve obilnije proizvodnje i konsuma.[31] I R. Garaudy opetovano ističe potrebu kršćanskih vrlina, da bi njegov revolucionarni socijalizam mogao uspjeti.

Prihvatiti te razne i vrijedne elemente, omogućilo bi nam lišiti se apstrahtnih shvaćanja, ideoloških postulata te utopističkih planova; uspjeli bismo uspostaviti ljudske odnose u slobodi, okupiti sve žive snage u narodu na zajedničku suradnju za izgradnju pravednijeg ustrojstva našega društva i na taj način mogli bismo uspješno premašiti buržoaski kapitalistički mentalitet i kruti sustav komunizma.

[31] *«Orientuerung»,* br. 7. 1974., Zürich.

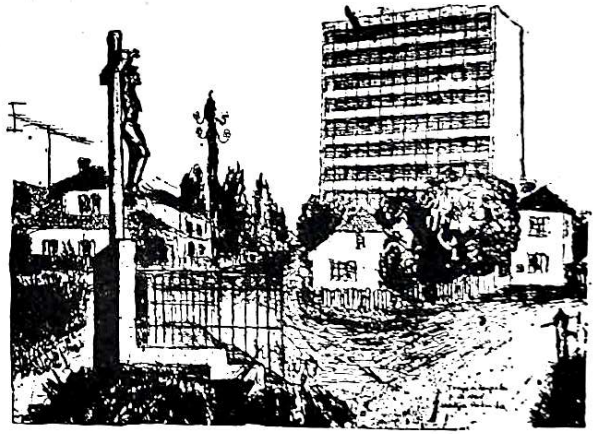

MISAO NA HRVATSKU: *Stari i Novi Zagreb.*

VELIKO SVJEDOČANSTVO ALEKSANDRA SOLŽENJICINA: «ARHIPELAG GULAG»

ZVONIMIR KATALENIĆ

ČITAJUĆI knjigu A. Solženjicina *«Arhipelag Gulag»*, ne bismo smjeli izreći prenagle sudove.

Zašto?

Zato, jer bismo —u takvom slučaju— izgubili iz vida ono najvažnije.

I to najvažnije?

Sačekajmo s odgovorom na ovo pitanje.

Vrlo je lako da pošten i pravoljubiv čovjek uzavre pravednim bijesom čitajući Knjigu.* Toliko zla i nevolje zajedno; toliko poniženja ljudske osobe, izopačenja odnosa čovjeka prema čovjeku, a sve to u zemlji, gdje se obećavalo ostvarenje istinskog i trajnog raja na Zemlji.

Ruska posla —reći će netko— sva ta masovna uhićenja, mučenja i deportacije, od Ivana Groznog do nekog modernog groznog diktatora, koji nemilosrdno provodi u djelo veliku zamisao izgradnje «savršenog društva svih radnih ljudi»...

Istina je, da u tim masovnim primjenama sile i nasilja imade nešto «posebno ruskog»; kao u gromornim prizorima iz Teatra Boljšoj, kao u bijesnom kotrljanju tatarske i kozačke džigitovke nedoglednom stepom, i opet glasovima veličanstvenih zborova iz dubinâ starodrevnih samostanskih dveri. Treba samo obrnuti smjer mistici ruske duše, pa da uz raskajanog Borisa Godunova (iz zadnjeg čina istoimene drame) nikne samozvanac i sudbinski množitelj sile, i —unatoč svojim «najboljim namjerama», da udijeli bespravnom narodu dostojanstvo i blagostanje— pogna taj isti narod pod isti krvavi žrvanj, što stoljetno melje prave i krive, dobre i zle.. jer na ovom svijetu nema pravice (kako to kazaše Martin Luther!).

Rekosmo, da pošten i pravoljubiv čovjek može lako izgubiti živce čitajući svjedočanstva Solženjicina o beskrajnoj ljudskoj bijedi, o nadčovječnim stradanjima čovjeka pod već poznatim režimom sile. Sjećamo se dražesne anegdote o pobožnom franačkom kralju, koji —za slušanja muke Isusove— naglo skoči te, posegnuv za mačem, vikne: «O, to se Tebi, Bože Isuse, ne bi dogodilo, da sam bio tamo ja sa svojim Francima...»

Nitko od nas «poštenih i pravoljubivih» ljudi ne može ni u snu zamisliti, da bi, u stanovitom času i pod stanovitim okolnostima, mogao postati suradnikom ČEKE ili NKVD; da bi mogao spremati redarstvene zahvate na sumnjivu, «izdajničku» inteligenciju, nedouke vjernike i sabotere i naprosto sav taj slaboradni narod, koji ne ispunja radnu stopu, i tako usporuje izgradnju najljepšeg poretka na zemlji. Ne, ne... zar bi to mogao biti ja, taj dušitelj, taj zlostavljač Sina Čovječjeg u svakom od «onih malenih» naše narodne i klasne braće?! Imade u nama nešto previše «kršćanskog», previše «demokratskog», «zapadnoeuropski uljuđenog», a da bismo mogli surađivati u kakvoj istočnjačkoj epopeji ugnjetavanja i uništenja ljudskog bića...

O jadna ljudska prirodo, o velika naša sigurnosti u nas same!

Valja nam se samo sjetiti, kakve su sve diktature (sa svojim izravnim i neizravnim pomagačima i ideološkim pristalicama) nicale na našem zapadnoeuropskom području, i kako je boljela ta krvava mašina «novog poretka» pod kožom zapadnjačke civilizacije i kulture. Previše nam je bilo dano doživjeti, a da ne bismo mogli zauvijek zapamtiti kako pristaše neke političko-društvene dogme (pa čak i one vjerske) nalaze uvijek dovoljno snage i razloga, da optuže i tvorno smaknu pristaše neke druge političko-društvene dogme. Toj se dogmatskoj borbi te istrebljivanju treba tražiti korijen u *nasilnoj naravi čovjeka kao takva* (o tome će biti pobliže govora tokom čitavog ovog sastavka). Proviđeni takvim iskustvom, moći ćemo lakše sačuvati trijeznost i objektivnost pred sablasnom procesijom zla kroz stranice ove Knjige.

Kaže Nietsche: Rob je simpatičan samo dok se buni, dok je žrtva iskorišćivanja. Netom dođe na vlast, postaje obično strašnijim ugnjetavačem nego li njegovi bivši gospodari. I dodajmo: Kad *nasilno* dođe na vlast!

Svi su pošteni boljševici god. 1917. bili uvjereni, da je doba «carističkih ugnjetavanja» prestalo jednom zauvijek. Nikad se oni neće poslužiti tim odvratnim sredstvima, koje su knezovi Dolgoruki primjenji-

* Nećemo pobliže ispričati sadržaj Knjige. Pišemo je velikim slovom, jer bi ona trebala postati obligatnim štivom sviju ljudi ovog planeta.

vali na djelatnosti revolucionaraca. Nikada više... O jadna ljudska priro-do... nikada više sile, presije i ugnjetavanja «naprednih elemenata društva». Tek kakvo manje čišćenje netom oborene klike, kakvog sitnog ostatka reakcije... I onda godine sve većih i sve ljućih progona, u krešendu — od 1922. do 1937., 38., 42., 46., 49... Redarstvene metode kneza Dolgorukog postaju dječjom igrarijom u poredbi s rafiniranim terorističkim aparatom Dzeržinskog, Jagode, Berije i drugova. «Tà mi smo prisiljeni na sve to; mi se branimo...; branimo mirni radni narod od domaće i međunarodne reakcije...». I naravno, to imade svoju logiku; to je čak, na neki način, i razumljivo, jer i Himmler i drugi majstori «organâ» međunarodne represije i terora nisu vidjeli drugog izlaza, već slijediti započeti ples.

SILA SILI NA SILU! Pa i kad više nema «razloga» tolikoj represiji, «organi» sile, da ne «atrofiraju» (Solženjicin), izmisle kakav novi lov na vještice, kakvo prokazivanje «krvožednih nemani» skršene opozicije, koja se «potajno ugradila u novi sistem» te po nalogu vanjskog neprijatelja sprema polako propast svih društveno-ekonomskih tekovina revolucionarne borbe. (Nije isključeno, da bi neke od tih «ušutkanih nemani» priredile krvavi pir onima, koji ih silom maknuše s vlasti; to je logična posljedica sile).

Ta načelna i obilna upotreba sile zapravo je patološki proces u našem mozgu. To je duševno poremećenje, od kojeg se vrlo teško liječiti, jer posjeduje svoju kanceroznu logiku jačanja, produženja i povampirenja do općeletalnih razmjera.

Kako već prije rekosmo, svaka društvena preobrazba, koja se ostvaruje metodama sile, gubeći s vida neotuđivo pravo ljudske osobe na ljudskost, mora se nužno pretvoriti u tiraniju na svim razinama društvenih odnosa i uprave. Ona se uspostavlja kao sistem i na više manje neodređeno vrijeme. Vjera, da će «cilj posvetiti sredstva», pretvori konačno sva sredstva u nasilna s odgovarajućim moralnim izobličenjem čitavog poretka.

Poznato je, da se pokoja vjerska institucija služila u prošlosti metodama sile. I kakve su bile posljedice takvog posvećenja sredstava u brizi za najviši cilj? Nasilna intelektualna i tvorna reakcija racionalizma, liberalizma i konačno ateističkih totalitarnih sistema s lijeva i desna. Reakcija djelomično na jedno himbeno farizejsko društvo, koje je uzelo vjeru kao štit i pokroviteljicu u svojim egoističkim mešetarenjima.

Ali ni novi revolucionarci, novi pravitelji pravde, nisu izabrali bolji put. Pali su odviše lako u klopku logike nasilja i čak pod težim okolnostima. U njihovom «svetom pismu» izbrisana je riječ ljubav...!

Povijest će nas ubrzo poučiti, da nema takve političko-društvene doktrine, koja bi svojom primjenom ostvarila potpuni i trajni mir. Tu je kvasac ljudske pohlepne i nemirne prirode, koja pod bilo kojim sistemom nastoji izbiti podle koristi na račun manjih i slabijih. Nema sumnje, da su demokratski sistemi, pa čak i oni manjkavi, u velikoj prednosti pred onim totalitarnim, s lijeva i desna. Ali i te su jabuke načete crvom korup-

cije, nemira i prolaznosti. Čovjek mudar teži savršenom društvu, iako —kao mudar— sumnja u mogućnost takvog društva u ovim «zemnim» okolnostima. On ipak nije «pesimist», ni «defetist», niti mu je baš «sve svejedno» tko i kako upravlja njegovom zemljom. Čudi se tako Solženjicin, da je ruski narod mogao podnositi sve te progone i tlačenja, a da se nije spontano digao na obranu i odpor. Na primjer, spontanom tučom organâ tajne policije, razbijanjem redarstvenih vozila, čekanjem noću i napadom iz busije na agente, koji odvode uhapšenike. Sigurno je, da bi takve metode urodile još većom represijom, do podpunog sloma svakog narodnog odpora. Smatramo, međutim, da bi tiranija došla u veću stisku, da je ruski narod mogao spontano i masovno odreći svaku poslušnost ugnjetavaču. Opća paralizacija industrije i prometa diljem čitave Rusije! Šta bi tu mogla «šačica» od dvjesto tisuća agenata GPU ili NKVD i njihovih naredbodavaca!?

Ruski je narod dao nenasilnog Tolstoja i šaku njegovih sljedbenika, ali to nije bilo ni izdaleka dosta. Unatoč stanovitoj sklonosti nenasilju, narod nije bio umno i psihološki spreman na plansku (iako spontanu) nenasilnu oporbu. Konačno, ruski je čovjek možda premalo volio slobodu!

Godina 1937.-38. hapsilo se u velikom broju članove komunističke partije. Biti članom partije u totalitarnim sistemima nije posebna prednost. Visoki službenik ustanovâ sigurnosti imade velikih izgleda, da ga se u bilo kojem času stavi u zatočenje ili pred zid. Nasilje nije štit za onoga, koji njime barata... To ludo vrzino kolo poprima koji puta tragikomične konture. Za neke partijske sjednice plješče se velikom vlastodršcu, i nitko se ne usuđuje prvi prestati. Pljesak traje 8, 9, 10 minuta... Tà, svi će popadati u nesvijest, prije nego li će netko prestati s ludim pljeskom. Napokon, na rubu iznemoglosti, jedan član prestaje i mahom svi ostali. Jadni pljeskač je iste noći uhapšen i osuđen na 10 godina prisilnog rada. Sudac mu dobacuje: «Nije dobro prestati s pljeskom prvi...».

Sila, strah pred silom, kukavičluk, ljudska bijeda i poniznost prelaze često granice zdrava razuma. Netko će opet reći, da su Rusi majstori u tome, da osjetljivost i mnoge ljudske slabosti dovedu u ekstreme. Djelomično je tome tako; ali zar nije općenito poznato koliko su diktatori i *autokratori* osjetljivi na znakove podložnosti i pljesak?!

Autokrator je počesto vizionar (emotivno mitomanski, Hitler; hladno imaginativni, Lenjin), koji «vidi» neki novi svijet, novo društvo, bitno drugačije od onog njegova vremena, a koje bi on trebao ostvariti milošću nekog mesijanskog pomazanja ili neumitne determinacije povijesti. Sav onaj «ljudski balast», koji se odupire i prijeći takvo ostvarenje, treba biti uklonjen upotrebom žive sile. Autokratoru ta vizija stalno lebdi pred očima; kao i to, da je baš ON taj pomazanik. Ona ga razrješuje svake sućuti i etičkih obzira. Djelo treba biti ostvareno pod *svaku cijenu*. Ako pola čovječanstva treba nestati, da ona druga polovina poživi tim novim životom vizije, autokrator će smatrati, da je takav račun u redu.

Diktatoru autokratoru počesto ne manjka ni inteligencija ni upornost, ni veliko praktičko snalaženje u borbi za apsolutnu vlast. On posjeduje

gotovo sve vrline osim jedne: *respekta i ljubavi za ljudsko biće* kao takvo (na ovo bi se Nietsche grohotom nasmijao!). No pitajmo, da li bi se zbog nekog «respekta i ljubavi» trebalo predati na milost i nemilost klasnom izrabljivaču ili narodnom neprijatelju?! Ogromna većina pravoboraca i graditelja novih poredaka nije na ovo pitanje našla drugi odgovor, do li onaj sile i nasilja. I onda je izbila patologija; patološko iznalaženje sredstava i metodâ što uspješnijeg postizavanja cilja: fizičkog i moralnog sloma optuženika neprijatelja prisiljena na samouništenje.

Nalazimo u trećem poglavlju Knjige opsežni pregled i opis redarstveno-istražnog terora — 52 metode. Kakav obilni izbor! Ako bi se netko nekada posvetio komparativnom povijesnom studiju istražnog redarstvenog terora, našao bi tu obilno gradivo. Zapadnjačke te istočnjačke metode isprepliću se i nadopunjuju na najveću štetu i zlo uhapšenika (nije badava Rusija euroazijska zemlja). Podilazi nas neko čudno divljenje i jeza pri pomisli u kakvim se ekstremnim oblicima očituje ljudska priroda. Od presvijetlih pojava Franje Asiškog, Eckharta i Katarine Sienske do nekog mračnog istražitelja, koji nam čupa dlaku po dlaku, ili nam okovanom čizmom polako drobi muda... (I neka nam još netko kaže, da je vjera Franje Asiškog «opium za narod», a rabota tog mračnog žbira —ili samog ministra službe sigurnosti, koji osobno muči uhapšenika!— korisna briga oko očuvanja «tekovina socijalističke revolucije»!).

Nema sumnje, da i u tom masovnom i zvjerskom teroru imade nešto posebno ruskog. Masovna hapšenja i osude na mnogogodišnji prisilni rad nevinih ili skoro nevinih tehničara, vojnika, radnika i seljaka pričinjaju se namjerom vlasti, da jedan dio pučanstva (nekoliko milijuna!) naprosto svede na status roba ili kmeta, raspolažući tako besplatnom radnom snagom. Tako će sovjetski režim ubrzo, još godine 1920., uvidjeti kolike «prednosti» imadu (oh, paradoks sviju paradoksa!) antikni i feudalni sistemi pred novorođenim socijalizmom. Povremena hapšenja, strijeljanja i deportacije razbijaju također u narodu svaku ustaničku maštu. U Rusiji je od starih još vremena vrijedio ljudski život mnogo ili ništa. I opet su tu krajnosti Duhoborâ, Raskoljnikâ, nenasilnih vjerskih skupina i drugih, koji za carske vlasti odbijaju vojnu dužnost, pa okrutni pogromi i nasilja bijesne soldateske, koja se zabavlja goneći siromašne židovske manjine. Rusija — zemlja paradoksa i suprotnosti; zemlja mistikâ filokalije, Staljina... pa Solženjicina i tolikih drugih, koji će još podići svoj glas pravde i savjesti uz cijenu vlastitog života.

Čini se, da u zemljama velikih stradanja mogu izbiti i velika dobra. Tako je rano i najčišće kršćanstvo niklo u klimi okrutnih progona, dok naše «tolerantno vrijeme» pokapa i zadnje ostatke žive vjere. Ta čudna ekonomija providnosti može nas i sablazniti, ali ona je vrlo «jasna» u svjetlu dinamike suprotnosti, tj. kretanja ljudske prirode iz krajnosti u krajnost. Možda je upravo ta krvava i trpna Rusija predodređena za veća duhovna preobraženja. «U našem se duhu javiše znaci barbarstva —kaže N. Berdjajev— na vrlo strašan način. Sva naša stremljenja k vjerskom preporodu bijahu bolećiva. Međutim, naša svijest osjeća krizu kulture... i ta duhovna osjetljivost jača je u ruskom narodu nego u zapadnoeuropejaca. Volja ruskog naroda traži duhovnu katarzu... ali prije toga valja nam pretrpjeti veliko iskušenje».

Kaže istražni sudac uhapšeniku: «Istraga suda je samo puka formalnost, koja ne može promijeniti tvoju sudbinu već određenu. Ako te treba strijeljati, makar i nevina, to će se dogoditi. No ako te treba osloboditi optužbe, unatoč najvećoj krivnji, bit ćeš oslobođen»... Tko ne vidi u tim riječima suca Mironenka mušičavu arbitražu autokratora već poznatu od pradavnih vremena?! I gdje, ako ne baš na Istoku (Sovjetski Savez jest euroazijska zemlja!) mogu se pojaviti još u ovom stoljeću takve sudske divljarije, kojih se Zapad ne sjeća od vremena Francuske revolucije. Istina je, da zapadnjačko sudstvo od kojih stotinjak godina pa i prije sudi uglavnom po načelu dokazane krivnje i u okvirima osnovne čovječnosti. Ali to je sve bilo poremećeno u vrijeme modernih diktatura, a da se i ne govori o prijekim, sumarnim i partijskim sudovima za Drugog svjetskog rata (i kasnije u zemljama, koje stigoše pod komunističku vlast).

Vrlo se često ponavlja u našoj publicistici, kako na Istoku ljudski život ne vrijedi ama baš ništa. Tome je tako u Kini, u Japanu (valjda onom samuraja i živih ljudskih torpedâ!), pa u Indiji (onoj parija i vjerskih samoubica!) i arapskom bližem Istoku. Indijska božica Kali pokazuje u jednoj ruci dar života, u drugoj mač smrti i smaknuća, dok joj se oko vrata bijeli đerdan ljudskih odrubljenih glava. Lijepe li to Božice ljubavi i Majke milosrđa, čudi se europski turista, koji začuđeno zuri u tu prastaru ikonografiju istočnog shvaćanja života i smrti. A sada, okrenimo medalju... Na kulturnom i naprednom Zapadu izbijaju u samih dvadeset godina dva svjetska rata, vodi se kolonijalna politika izrabljivanja malih i nezaštićenih naroda (hrvatskom narodu još nema slobode na kulturnom Zapadu), pa zatim vjerski i rasni genocid, koji obuhvaća i ostale kontinente.

Nažalost, Istok i Zapad bratski su krvavi, a u obostranim najezdama lijepo su se izmjenjivali i ritmički nadopunjali Aleksandar i Džingiskan, Osmanlije i kolonijalni vojni pohodi Europe na «divlje i poganske» narode bogate zlatom, sirovinama i besplatnom radnom snagom.

Što se pak tiče «okrutnog, kolektivističkog i poganskog» Istoka, valja nam zapamtiti, da su sve velike religije, pa i židovska i kršćanstvo, zapravo istočnog porijekla, dok su moderni materijalizam, pragmatizam i ateistički egzistencijalizam izričito europske fakture. Objektivnost nas sili vidjeti zablude i nedostatke tamo gdje se oni nađu. Nasilje pak treba denuncirati, ma gdje se ono našlo, i traži makar i časovito opravdanje. Materijalistički socijalizam (pa i kapitalizam), prema svom vlastitom Weltanschauungu, nužno se morao opredijeliti za silu. Kad se čovjeka svede na pusti biološki (fizičko-kemijski) fenomen, savršeno konačan u ovom vremenskom životu, onda se lako gubi strpljenje s protivnikom, i šalja ga se «kp» (kratkim putem) na vječni počinak u zemlju, kamo ćemo svi jednom pasti (ali prije on nego ja!). Znamo, da je čovjek i pod drugim plaštem —pa i onim religije— nalazio dosta razloga, da tamani «nevjerne i štetočine» te nam onda drugo ne preostaje već *denuncirati* tu razara-

lačku narav čovjeka, tražeći njeno radikalno preobraženje. Tko misli, da je takva preobrazba nemoguća, i da će se na svijetu uvijek naći krvnikâ i onih, kojima se glavu rubi, taj nema prava osuditi jedan zločin, dok licemjerno zatajuje drugi. Promišljeno i plansko nasilje je zločin —s koje strane ono došlo, i nema mu ni božjeg ni ljudskog opravdanja.

Solženjicin ističe, da je planski redarstveni teror počeo u Sovjetskom Savezu već godine 1918., ne tek pod Staljinom, tamo 1926. i dalje. On je počeo netom je boljševička grupa prigrabila vlast. Tà nije ni moglo biti drugačije. Neka manjinska grupa želi nametnuti svoju ideologiju i praksu narodu mnogostranih naklonosti. Dakako, boljševici kažu: Narod ne zna, koje je to najbolje dobro za nj; mora mu se nametnuti silom, a svu opoziciju razbiti hametice, da ne nanosi narodu dalnja velika zla. Po toj logici: Ako netko imade preduge ruke za kaput, koji bi mu inače «dobro pristajao», valja mu skratiti ruke... Svi manjinski pokreti i grupe, kad žele nametnuti svoju praksu većini, postaju nužno nasilni, i njihovo je djelo popraćeno uništavanjem ljudskih života i psihičkim osakaćenjem preživjelih. Da li bi se u Rusiji živjelo gore, da je na vlasti ostao Kerenski s komunističkom strankom u parlamentu? Da li bi «međunarodna reakcija» i «kontrarevolucija» uništile neku više manje demokratsku socijaliziranu Rusiju, i dovele na vlast Romanove ili neko građansko kapitalističko predstavništvo? Zar bi danas Rusija, bez komunista na vlasti od 1917., bila neka zaostala, zaturena zemlja pod udarcima zapadnjačkog imperijalizma? Sva ta pitanja imadu samo jedno protupitanje: Koliko je žrtava stajalo uspostavljanje i održanje sovjetske vlasti? Dakako, mrtvi ne protestiraju, a živi ih pomalo zaboravljaju. No goruća savjest Solženjicina izvikuje: «Ne smijemo zaboraviti mrtve i njihove muke; ne smijemo dopustiti da zaborav omogući nove i nove zločine nad čovjekom ovog i budućih pokoljenja...»

Dakako, me smijemo zaboraviti... No «kad bi svemu tome bilo tako lako, da se na nekom mjestu sakupe tek oni crni ljudi, koji nabacuju s perfidnošću crne optužbe; i kad bi dostajalo naučiti razlikovati ih od drugih i uništiti ih jednom zauvijek. Ali razlučnica između dobra i zla prolazi kroz srce svakog čovjeka. Tko bi uništio dio vlastitog srca»? I Solženjicin dodaje: «Isti čovjek, u raznim dobama svog života, u različitim okolnostima života, sasma je druga osoba. Nekad se nađe bliže đavlu, nekad bliže svecu. Njegovo se ime ne mijenja, i njemu pripisujemo sve».

Nakon što opisaše podlost, egoizam, glupost i okrutnost «organâ» službe sigurnosti, pita se Solženjicin: —A na njihovoj strani? Titraše li na njihovoj strani kakav tračak svjetlosti, kakva iskra u mraku hladne, surove i mehanične odanosti stroju sijanja laži, poniženja i smrti? Navodimo jedan primjer: Uhapšena Vera Kornejeva, pred čitavim skupom članova službe sigurnosti i samog suca istražitelja, obrazlaže u čemu se sastoji prednost i značenje ispravnog vjerskog života. Sudac je želi prekinuti, ali drugi viču: «Šuti ti; pusti je neka govori... Govori, govori, ženo...!» O, biblijskog li trenutka, za koji bi sâm Krist rekao: —Nisam došao spasavati pravedne, nego one koji su zalutali...

Imade i takvih čekista, koji potajno obavijeste buduću žrtvu, dajući joj priliku da se skloni. To su vrlo rijetki slučajevi, ali barem svjedoče, da se zràka čovječnosti nije potpunoma ugasila.

Postavlja Solženjicin pitanje: —Da li imade i nepopravljivih zločinaca, takvih koji su izgubili svaku vezu s čovječnošću, koji su prekoračili «prag» novog psihološkog stanja, onog nepopravljivog zla? Čini mu se, da bi moglo biti i takvih. Neki ideološki stav može u nekome opravdati —do duševnog poremećenja— potrebu nasilja, bez naknadnog pokajanja ili nekih sumnja u etičku opravdanost nasilnih čina. Takav ideološki *moral insanity* novo je i možda trajno «agregatno stanje» onih, koji su zauvijek napustili ljudski plan shvaćanja i osjećajnosti.

Solženjicin nije sklon da nad umirovljenim krvnicima sigurnosne službe izriče velike riječi oproštenja, i da ih ugojene i sigurne u svoje zasluge pri mlaćenju «klasnog neprijatelja» i drugih «štetočina», nabožnjački pusti da umru u svom lažnom miru i bahatosti. Te zlotvore treba izvesti pred sud; ne da se primijene na njihovu kožu sve one metode (52!) terora, koje su oni usavršavali godinama, već da se pokaže svijetu i budućnosti kako valja prokazati i osuditi samu «IDEJU, da neki ljudi mogu okrutno kažnjavati ostale ljude... Ako ne kaznimo, pa čak ni cenzuriramo zlikovce, činimo nešto više od čuvanja njihove jadne starosti: Potkapamo za buduće naraštaje same temelje Pravde».

Kako se već prije reklo, «same temelje Pravde» podkopao je i razbio sovjetski režim već godine 1918. svojim «revolucionarnim» i klasnim shvaćanjima političkih procesa. Tako piše Krilenko, prvi komesar Rata te osnivač i upravitelj Odjela specijalnih tribunala u komesarijatu za Pravosuđe: «Tribunal je sredstvo borbe radničke klase, i treba ga se podvrći probicima Revolucije» (navodimo prema Solženjicinu). «Neka nam se ne dolazi s time, da bi se naši tribunali, u svom djelovanju, trebali pridržavati već napisanih i postojećih norma... Tribunali (sovjetski) ne pripadaju takvim tribunalima pravde, u kojima bi opet došle do izražaja juridičke suptilnosti i sofizmi... Mi stvaramo novo Pravo i nove etičke norme»...

U skladu s tim «novim etičkim normama» prevladat će u sovjetskom sudstvu duh prijekog suda te masovnog i šablonskog označivanja kazne (10, 15, 25 godina prisilnog rada, ili strijeljanje...), bez «juridičkih suptilnosti», bez «sofizma». U predvečerje poznatog procesa veće skupine socijalrevolucionaraca šalje glavom Lenjin generalu Kurskom ovakve upute i sugestije: «Po mom shvaćanju, morala bi se proširiti primjena strijeljanja na sve aktivnosti menjševika, socijalrevolucionaraca i sličnih». U drugom pismu Kurskom: «Tribunal ne treba ukloniti teror... nego ga uspostaviti i upravljati jasnoćom i bez ukrasa... Artikulacija treba biti što šira, jer samo svijest revolucionarnog prava nameće uvjete za veću ili manju praktičnu primjenu»...

Što to znači? Ako je u kakvom interesu (pa i osobnom, za vrijeme Staljina) Revolucije proširiti primjenu strijeljanja na manje ili sitne prekršaje (ili sumnju da takvi postoje, ili da bi jednom «u budućnosti» mogli postojati), to je u duhu takvog revolucionarnog shvaćanja zakona savršeno

moguće. Treba zapravo reći, da se nalazimo pred ustoličenjem bezpravnosti u osnovnom smislu riječi, da se tu radi o goloj primjeni sile i nasilja te da se svaki sudski postupak pretvara u lakrdiju. Bolje je, i manje licemjerno, primijeniti represivni postupak bez ikakvih «juridičkih suptilnosti i sofizama» revolucionarnog prava: Želim te ukloniti; tu si; opaljujem ti metak u zatiljak!

Anđeli čuvari takvog revolucionarnog zakona i pravde: ČEKA, GPU, EKVD, KGB, trudit će se godinama da takav revolucionarni duh kaznenog postupka ne bude pomućen i pretvoren u «mrtvo slovo». U poglavlju *Plavi rubovi* (oznake na odjeći organâ službe sigurnosti) opisat će Solženjicin vanrednim psihološkim poniranjem mentalitet i običaje članova tih nasilnih ustanova. Psihologija ili psihopatologija svakog nasilja polarizira se napose u takvim zonama državne uprave. Vlasti na čitavom svijetu raspolažu izvjesnim brojem patologâ, i njih se s više ili manje takta upotrebljava u «specijalnim slučajevima». Pod sovjetskim režimom, posebno u vrijeme Staljina, umnožiše se takvi elementi kao gljive poslije kiše. Tako neki istražitelj poluanalfabeta može lomiti tijela i mokriti u lice svojoj obespravljenoj žrtvi... I što će ga drugo čekati nego — unapređenje!

Istini za volju treba priznati, da izvor sovjetske pravde upućuje na stanovitu logiku. Polazi se sa stanovišta *prava jačeg*. Nekad postojaše feudalna pravda (dok su feudalci bili moćni), pa građanska... i sada proleterska (ili ona osobna, Staljinova) dolaskom radničke klase na vlast. Dakako, takva pravda, ili pravde, nemaju prave veze s Pravdom ili Istinom (lako s onom matematike: 2 plus 2 jednako 4, ali čovjek, društvo, ljudsko srce...!).

Temelji Pravde! Koji i kakvi su temelji Pravde?

Osnova njenog temelja jest poimanje i vjera u to, *što* je zapravo čovjek, i kakva mu je svrha na zemlji. Da li je samo «prah i da će se u prah pretvoriti»; ili je —uz prah, prolaznost i kontingenciju— također odraz i stvorenje ontičke realnosti i beskonačnosti Bića. Izrugivači ovog drugog shvaćanja imat će velikih poteškoća, da postave drugačije temelje pravde od onih sile i nasilja te da čovjek u njihovu društvu poživi s manjom sigurnosti nego u brlogu vuka ili u hajdučkoj špilji.

Dogodi se, da i ljudi bez nekih naročitih «duhovnih principa» pokažu smisla i osjetljivosti za osnovnu pravdu: Dati svakome ono, što mu osnovno pripada. Također mogu posjedovati i prirođenu dobrotu elementarne čovječnosti. Nisu u materijalističkom društvu svi ljudi pusta čudovišta. To je baš dokazom, da unatoč njihovim materijalističkim (i obično nasilnim) shvaćanjima života, sâm život u njima obara takva shvaćanja kao nepotpuna. Također i sâm korijen religijoznosti dublji je, no što se to koji puta misli. Opisuje Solženjicin suđenje nekom tolstojevcu, koji odbija nastupiti vojnu dužnost. Tribunal ga osudi na strijeljanje, ali nastaje metež u sudnici, i sami stražari govore uhapšeniku: «Brate, bilo bi sjajno da su svi ljudi takvi kao ti. Ne bi više bilo rata; ni bijelih ni crvenih...». Nakon dužeg natezanja (čak se predmet dostavlja u Moskvu), mirotvorac sluša osudu: Kazna smrti se mijenja u 15 godina «stroge inkomunikacije»! Naravno, nije nam poznato, da li je čovjek iznio živu glavu s tih 15 godina stroge inkomunikacije...

Beskrajna nas jeza podilazi pri čitanju kako su se fabricirali i prefabricirali poznati monstr-procesi tridesetih i kasnijih godina, gdje su bivši menjševici, «kontrarevolucionarci i saboteri» te, napokon, partijci, stara Lenjinova garda i bivši funkcionari ČEKE (očevidni cinizam zakona kompenzacije!) ispunjali svoje «uloge», pljuvali i mokrili na same sebe, na svoju revolucionarnu prošlost i uvjerenje. Ta jadna bića bila su mnogostrukim torturama prisiljena, da na optuženičkim klupam ispovijede svoje «zločine protiv naroda i sovjetske vlasti», tražeći za se smrtne kazne, glorificirajući usput Staljina, komunističku partiju i GPU sa svim svojim krvničkim aparatom. Teško je predpostaviti, da je ikada u ljudskoj povijesti bilo sličnih procesa, organiziranih s toliko cinizma. Skloni smo vjerovati, da se tu radilo —već nepoznato i samim tlačiteljima— o konačnom padu nasilja u krajnosti sviju krajnosti. Ono je bilo dotaklo svoje zadnje granice. Odatle samo može započeti put natrag, odmatanje sablasnog klupka najprije u savjesti «osvjetitelja», poput Solženjicina, a kasnije i u onih, kojima je sila i nasilje još uvijek presudan argument.

Osuđenik žitelj Gulagskog otočja imat će vremena, da na svom križnom putu ozbiljno razmišlja o svom stanju, ali na sasvim novi način:

«Siromaštvo! Njega su propovijedali Buddha i Isus, stoici i cinici. Zašto ne nalazi odaziva ta jednostavna opomena kod onih, koji su među nama privrženi zemaljskim dobrima? Zašto ne želimo spoznati, da vlasništvo korumpira naše duše?» (ovo će zadnje sablazniti naše skrbne i praktične duše).

Da povod takvom razmatranju nije plod nasilja i moralnog poremećenja onih, koji baciše svoje bližnje na rub fizičkog života, moglo bi se složiti s time, da je čovjeku potrebno kakvo «drastično suočenje» s prolaznošću i lomom svih konvencionalnosti naše površinske kulture i civilizacije. U takvim časovima munjevito spoznamo, kako nam malo ili ništa treba da budemo sretni: osunčana plaža, sjena čempresa, pjesma zrikavca u travi... (a šta će biti od proizvodnje, tehnološkog napretka, putova na mjesec — čujemo kako se vrpolje naše skrbne, avanturističke duše!). Taj vanjski jednostavni krajolik podudara se s unutarnjim, isto tako prisnim, jednostavnim... Dakako, sve je to bolje i «prirodnije» doživjeti u fizičkoj slobodi a ne imaginarno, pod bičem nasilja i krajnjeg poniženja naše osobnosti.

Imade u nama nešto, što nikad i nikako ne može biti silovano, izruženo i uprljano kakvom laži. Bit će to ono, što na usta okovana Pavla govori: «Slobodan sam, makar u lancima... jer to ne živim ja, nego Krist u meni...».

Konačno i pravo oslobođenje upravo je takve naravi. Tko osjeti takvu slobodu, otkriva kraljevstvo u sebi — i ni vrata paklena neće ga moći oboriti.

Govoreći o robijašima, koji pokušavaju izmaći težem položaju, koji spekuliraju na neki lakši oblik robovanja (stvar, uostalom, posve razumljiva, jer se želi sačuvati goli život), bivši robijaš Solženjicin nam otkriva:

«Samo onaj, koji prihvati s poniznošću svoju sudbinu, koji se odrekne želje za popravkom svoga stanja, i pokloni se pred spoznajom, da je nemoguće unaprijed znati gdje će mu biti bolje ili gore (u kojoj tamnici ili logoru)... samo takav će biti djelomično oslobođen težine svojih lanaca, naći će mir i tiho zadovoljstvo».

Nema sumnje, da su takva stanja klice i traci milosti i spoznaje najdubljih predjela naše nutrine. Isposnici sviju vjerâ i dobâ dadoše nam opsežna svjedočanstva o takvim stanjima.

Međutim, ni najdublja spoznaja o učincima oslobođenja sviju uvjetovanosti (Roger Godel: Essais sur l'Experience Liberatrice) ne smiju nam zaklopiti oči na ovaj zemaljski plan gdje se isprepliću dobro i zlo te osjeća imperativna potreba etičkog opredjeljenja za Pravdu. Svetac može vidjeti u krvniku poslanika Božjeg. Ljudi, koji nisu sveci, trebat će nastojati iz sviju sila da nitko među njima ne izabere takav zanat.

Idejnofilozofska osnovica sovjetskog sistema (i komunističkog sistema uopće) stvorena je na materijalističkim postulatima europske znanosti, koja je prevladala tokom XIX. stoljeća. U njenim shemama nema mjesta metafizičkoj dimenziji ljudskog i svemirskog postojanja, koja se danas jasno naslućuje u najnovijim istraživanjima na području psihologije te mikro i makro fizike.* Znanstvena slika čovjeka danas je drugačija nego

* Evo nekoliko znanstvenih svjedočanstva:

«Možda se treba istaći, da se religija učinila prihvatljivom po prvi put za učenjaka godine 1927... Ta je godina vidjela konačno obaranje zakona stroge kauzalnosti prema radovima Heisenberga, Bohra, Borna i drugih; ta će godina biti velikom prekretnicom u razvoju naučne filozofije» (Eddington, A. S., The Nature of the Physical World, str. 318).

«Vizija učenjaka, koji je stigao do krajnjih pozicija istraživanja, razrješuje se u posve čudnovatom svijetu: čisti sistem energijâ, iz koga se ishlapilo obično poimanje supstancije. Taj dinamični svemir, čije samo učinke (i nikako esenciju — posljednju stvarnost) može spoznati naš razum, učenjak nastoji objasniti stvarajući zakonik brojeva, rešetku brojeva, okvir, gdje će smjestiti svoje shvaćanje kozmosa. Ali ta 'rešetka brojeva', taj svemir matematskih simbola, Tenzora i Invarijanta, nije možda drugo do li projekcija našeg duha željna spoznaje...? U tome «mjestu» gdje se giba misao, elektroni i valovi spojeni —piše Matila Ghyka (Tour d'horizon Philosophique, Gallimar, Paris, 1945; st. 75)— ne smatraju se više kao stvarnost već kao epifenomeni...» (Rogel Godel, Essais sur i' Experience Liberatrice, st. 110).

«Svijet, koji definiraju naša ćutila, jest svijet privida. Prava stvarnost krije se ispod površine stvari; u taj stvarni svijet toliko mistik koliko učenjak naprežu se prodrijeti svaki po svojoj tehnici: mistik kroz šutnju osjetila te introspekciju, učenjak kroz matematiku i induktivno zaključivanje» (Oppenheimer, navedeno po R. Godelu).

«Prije no što se pokrenu društvena pitanja, treba se istraživanje provesti do kraja odakle isijavaju ispravne prspektive: Što je zaista čovjek u sebi? Polazeći od ispravne spoznaje, zakonodavac će postupati onako, koko to smatra nužnim... Napredak u shvaćanju ovog problema može imati neizmjernih posljedica za kulturnu, etičku i ekonomsku povijest čovječanstva. Ako se dokaže, da ljudska psiha gravitira oko osi transcendentalne polarizacije, ljudsko će nam se postojanje pokazati u sasvim novom svjetlu... Možda odatle nikne mir, koji nadilazi ljudski ego i donosi blaženstvo... Ova shvaćanja nas nukaju preispitati u novom duhu sadržaj i djelotvornost religija» (R. Godel, već spomenuto djelo).

«Psiha pod stanovitim uvjetima može se osloboditi odnosa vremena i prostora... S pojavom naučne discipline, koja se zove parapsihologija, istraživaču se

u vrijeme Engelsa, Marxa i Lenjina. Ona je drugačija, ali političko-društveni sistem, koji su oni zamislili, danas je životna stvarnost. Ta krvava igra sudbine stajala je ruski narod (da samo govorimo o njemu) nekoliko milijuna života te čitavog mora bijede, poniženja i žalosti.

Književnik i bivši politički robijaš Solženjicin podvrgao je kritici jednu nečovječnu stvarnost oslobođen sitnih, političkih i ekonomskih interesa. Njegov je glas također duhovna bomba savjesti nad Gulagskim otočjem nasilja, ma gdje se ono prostiralo danas.

Na njegova usta govore žive i mrtve žrtve nasilja, čije patnje neka nam ostanu teškim mementom i opomenom za budućnost.

otkrivaju nova područja svijesti... Te su pojave (parapsihičke) znanstveno utvrđene u laboratoriju po kvalificiranim istraživačima. One nas sile preispitati našu predstavu o vremenu i prostoru i onu o individualnom ja; u nama postoji, u potencijalnom stanju, mogućnost spoznaje, koju možemo usmjeriti u sve pravce kontinuuma vremena-prostora... Biolog tako ozbiljan kao Julian Huxley (J. Huxley: Humanity's Need is a New Ideology, Illustrated London, 28. siječnja 1950) smatra izvan svake diskusije vjerodostojnost tih pojava» (R. Godel).

Julian Huxley navodi riječi teutonskog mistika Meister Eckharta o vlastitom metafizičkom iskustvu, i kaže: «Evo nas pred jednom činjenicom iskustva, jednim vrlo važnim dijelom spoznaje. Potrebno je, da primijenimo tu spoznaju» (J. Huxley, Evolution and Ethics, London, 1947).

Čini se, da je Nietscheov bogoubojica promašio hitac.

Promašio ga je i Jagoda, koji se zabavljao pucanjem u svete ikone.

Valjda su ga promašili i oni, koji vjerovaše u «neograničeni tehnološki napredak» i sebično liberalno društvo!

GLEDIŠTE POLITIČKE RAZBORITOSTI U POLITIČKIM NAUKAMA

RUDOLF HRAŠĆANEC

PROBLEM KORISNOSTI POLITIČKE ZNANOSTI

U UVODNOM razlaganju o nekom znanstvenom području nakon razjašnjenja o naučnom predmetu, gledištu i naučnim metodama odnosne znanosti pisci njezinih priručnika veoma često posvećuju nekoliko stranica i tome, koliko primjena odnosne znanosti koristi čovjeku i zajednici. Što više neka znanost koristi ljudskom životu, to je važnija, to joj se posvećuje veća pažnja i veći se napori ulažu u njezino istraživanje. Tako je, npr., o političkoj znanosti uvaženi američki publicist *Walter Lippman* svojevremeno izrazio svoje razočaranje rekavši, da političku znanost nitko ne smatra ozbiljnom, jer nitko nije uvjeren, da je znanost ili da vrši važan utjecaj na politiku.[1]

Nastojanja da politička znanost što više koristi, napose na području vanjske politike, urodila su pitanjem: *Postoje li neka načela, zakoni i smjernice koje bi primijenjene u odgovarajućim situacijama s najmanje napora i žrtve donijele najbolje učinke?* Centar za studij američke politike na Chikaškom sveučilištu posvećuje posebnu pažnju istraživanju «...principa, koji su vodili istaknute državnike i diplomate u vanjskoj politici».[2] Središnju pažnju pobuđuju državnici, «koji su izvanredno ispravno pogađali rješenja, čije tvrdnje u retrospektivi pokazuju neobično poznavanje svoje sredine i čije se karijere u javnom životu općenito smatraju uspješnima».[3] Naglašeno je stanovište *političke mudrosti* u političkim naukama. Ono bi trebalo poučiti praktičnog državnika za međunarodne odnose o tome, što poduzeti i kako postupati u neposrednim okolnostima.

[1] Walter Lippman, *A Preface to Morals,* Macmillan Co., New York, 1929, str. 260.

[2] Oliver Benson, *Toward a New Eclecticism in International Studies,* an unpublished monograph, Evanston, Northwestern University, 1955, str. 24.

[3] *N. mj.*

U moralno-teološkom rječniku razlikujemo *krepost mudrosti od kreposti razboritosti.* Krepost razboritosti potiče i vodi čovjeka prema ćudorednoj ispravnosti u konkretnom vladanju. Razborit čovjek spoznaje ispravne ciljeve i najbolja sredstva da ih postigne. Krepost mudrosti usavršava um u spoznavanju sveukupne stvarnosti u svjetlu njezinih najdubljih i konačnih uzroka i dohvata. *Prema tome, razboritošću, koja upravlja pojedinačne ljudske čine te izabire najprikladnija sredstva u sukladnosti s moralnim zakonom, praktični državnik će stvarati odluke i davati naloge.* Razborito će djelovanje biti i mudro, jer su mu plodovi dalekosežni i u sukladnosti s postignućem čovjekova posljednjega cilja u Gospodinu Bogu. Naglašujemo odmah u početku ove rasprave, da će se naše obrazlaganje odvijati u svjetlu kršćanskog nazora na život i svijet. Tvrdimo, da razborito upravlljanje u bilo kojoj ustanovi, zajednici, državi i među državama jamči čovjeka dostojan život i mir. Najiskreniji razlog ovoga raspravljanja je uvjerenje, da bi mnogo zanemareno proučavanje političkih zbivanja u svjetlu političke razboritosti moglo povećati korisnost političke znanosti ondje gdje je najpotrebnije. I hrvatska će iseljenička nastojanja vođena političkom razboritošću pospješiti mnogo željene plodove hrvatske borbe za slobodu. Naš sadržajni redoslijed uključuje značenje i djelatnost političke razboritosti, nju kao zasebno gledište u političkoj znanosti i prvenstvo toga gledišta prema ostalim gledištima. Razlaganje ćemo popratiti suvremenim primjerima iz hrvatske i svjetske političke povijesti.

NAČELNI OSNOVI POLITIČKE RAZBORITOSTI

Sv. Toma Akvinski u svojim kratkim osvrtima na političku razboritost izabire *opće dobro* u svojim premnogim varijacijama kao središnju vrijednost, prema kojemu se čovjek kao društveno biće usmjeruje. On ukratko veli, da je politička razboritost ona vrsta opće razboritosti, kojom «čovjek sebe upravlja prema općem dobru».[4] Izraz «upravlja» može značiti i kojom se čovjek svjesno odnosi i na koje (opće dobro) utječe bilo kojim načinom društvene suradnje.

Opće dobro predstavljaju «uvjeti u društvenom životu»[5] koji pospješuju ispravne ciljeve pojedinca i zajednice. Kao primjer općeg dobra spominjemo bilo koji *pravedan ugovor* između poslodavca i radnika. Takav ugovor pospješuje pravedne zahtjeve radnika u radnome odnosu i pravedne zahtjeve poslodavca. On (pravedni ugovor) koristi poslodavcima, radnicima, gradiću ili općini u kojoj je poduzeće smješteno i svoj narodnoj zajednici. Uspostava takvoga ugovora, da bude razborita, treba priznati prava i opravdane zahtjeve obiju strana. Općih dobara u društvenom životu imade veoma mnogo. Obitelj također predstavlja društvene

[4] Sv. Toma Akvinski, *Summa Theologica,* II-II.,Q. 50, a. 2.

[5] Rev. John F. Cronin, *Catholic Social Principles,* The Bruce Publishing Co., Milwaukee, 1951, str. 119.

uvjete za opravdano dobro i ostvarenje prava svojih članova, isto tako na svoj način seoska i gradska općina i državna vlada. Svaki je član društva dužan na razne načine pridonositi općem dobru, da potom mogne primati od njega. Društvena je sloboda naroda, nema sumnje, najveće vremensko opće dobro naravnoga reda, jer omogućuje čovjeku život koji odgovara ljudskom dostojanstvu. Upravo su zbog toga mnoga manja opća dobra podređena ovom najvećem.

Politička se *razboritost građana* posebice očituje u glasovanju za političke kandidate, u pristupanju ovim ili onim političkim organizacijama, u podupiranju ovoga ili onoga političkog vođe, njegova pothvata, itd. Suradnja u svakom od spomenutih skupnih nastojanja društvene je naravi. Hoće li koristiti općem dobru ovisi s kolikim je stupnjem razboritosti, koju zovemo političkom, izvršena. Politička razboritost građana imade široke mogućnosti svoje izvedbe u demokratskim zemljama. U njima uspjesi i napredak ovise o učešću građana u dnevnom političkom zbivanju. To učešće je dužnost građana prema najiskrenijem nahođenju njihove savjesti. U totalitarnim i diktatorskim državama slobodno učešće građana u političkom procesu veoma je ograničeno. Njihovu bi političku razboritost u prvom redu trebalo upraviti u njihovim okolnostima najvažnijem skupnom pothvatu, a to je *borba za svoju društvenu i političku slobodu.* Povijesno trajanje demokratskih sustava pruža narodu odličnu priliku da nauči kako u demokraciji živjeti, djelovati i surađivati. Imade mnogo istine u tvrdnji, da narodi s mnogo godina pod tiranskom vlašću susreću poteškoće, nakon što su postali slobodni, kako ući u demokratski proces i što plodonosnije učestvovati za opće dobro.

Daleko veću mogućnost i odgovornost pospješivati i izgrađivati opće dobro nose oni koji upravljaju zajednicom. Sv. Toma Akvinski zove njihovu političku razboritost *vladalačkom razboritošću.* Njome vladar, odnosno nosioci vlasti, vrše i provode pravdu ukoliko je upravljena općem dobru. Oživotvorba pravednosti glavna je dužnost nosioca vlasti.[6]

PSIHOLOŠKI PRETHODNICI RAZBORITE POLITIČKE DJELATNOSTI

Postoji psihološka, duševna, priprava prije svakog čina razboritosti, pa tako i one političke. Ta se priprava sastoji od tri psihološke faze. Prva je *određivanje ciljeva i pronalaženje njima prikladnih sredstava.* To je zapravo najdulji i najnaporniji stupanj duševne priprave za razboriti čin. Nakon i na temelju istraživanja ciljeva i sredstava, prvog razumskog prethodnika u činu razboritosti, slijedi *sud* o tome, koja su sredstva najprikladnija i koje su okolnosti najpovoljnije da izvedemo zamišljeni pothvat. To zaključivanje, ta reflektivna djelatnost uma završena u konkretnom sudu predstavlja *drugu fazu* u psihološkoj pripravi na razboriti politički čin ili djelatnost. Nakon istraživanja i suda nastupa *nalog:* Ovo i ovako činiti sada. Razum taj nalog kao praktični zaključak, kao

[6] Sv. Toma, *n. dj.*, Q. 50., a. 1.

nukanje i zahtjev donosi pred volju, koja zatim pokreće druge čovječje moći i izvodi djelo. Izvedba djela ovisi na koncu o odluci volje. Volja, jer je slobodna, može krzmati, može biti pod utjecajem straha, obzira, strasti i neposredne prijetnje te zakazati, ili uza sve zapreke izvršiti djelo.[7] Spomenute tri pripravne faze za razborito političko djelo želimo pobliže razjasniti i primjerima rasvijetliti.

a) *Istraživalačka priprava za političku razboritost*

Domaća i međunarodna politika sadrže niz *neposrednih i daljnjih ciljeva.* Države, napose u međunarodnim odnosima, prikriveno i otvoreno traže svoje *nacionalne interese,* svoje nacionalno opće dobro. Istraživanje moralne ispravnosti tih ciljeva dužnost je nosioca vlasti. Hoće li on tu dužnost prihvatiti i kako će je izvršiti, ovisi o njegovoj osobnosti. Uvjerenja i navike, ustaljeni načini ponašanja, osnovne su komponente osobnosti. Biti komunist ili biti iskreni demokrat, tj. onaj koji traži svoja prava i poštuje prava svojih bližnjih, predpostavlja dvije protivne ideologije i dvije protivne značajke osobnosti. Nacionalni interes i osobnost nosioca vlasti, odlučivalaca, dva su mnogo naglašavana gledišta u proučavanju međunarodnih odnosa. O tome kako nosilac vlasti shvaća nacionalni interes, a shvaćat će ga u svjetlu svoga uvjerenja o pravima čovjeka i naroda, o pojmu pravde i moralnoga zakona, ovisit će sadržaj njegove odluke u pojedinačnim situacijama. Ekspanzija, povećanje teritorija, npr., može biti od koristi nekom jačem narodu, ali je protiv naravnog moralnog zakona, nepravedna je, i zato kao politički cilj ne može postati element političke razboritosti. Razboritost promiče pravednost. Bez pravde u pojedinačnim izvedbama narodi postaju, što već Sv. Augustin naglašuje, razbojničke bande.

Politička razboritost, nadalje, izabire *najprikladnija sredstva* za postignuće ispravnih ciljeva. Pred kratko vrijeme susreh *vođu* jedne od naših nacionalističkih organizacija. U razgovoru o ciljevima i sredstvima hrvatske borbe on izjavi: «Mi idemo svim sredstvima do našega cilja». Odgovorio sam: «Pa to je makijavelizam. To rade i komunisti». Po moralnom se zakonu ne smije staviti u neposrednu opasnost 130 *nevinih* ljudskih života, da se postigne plemenita svrha. Naglašujem: *nevinih,* jer je drugo pitanje i savjest se može drugačije orijentirati prema onima koji, makar kao naši gostoprimci a nosioci vlasti na razne načine pomažu naše tlačitelje i progonitelje. Čovjek i u tuđoj zemlji ne gubi pravo na svoju samoobranu. Čovjek je stariji od države. Svake: svoje i tuđe. Neotuđiva prava čovjeka imaju prednost i pred pozitivnim ugovorima država. Himbeno naglašavanje i praktično nepriznavanje tih prava jedna je od suvremenih rugoba prema obespravljenim političkim izbjeglicama

[7] O psihološkim fazama pred činom razboritosti govori gotovo svaki priručnik moralnog bogoslovlja. Usp.: Francis L. B. Cunningham, *The Christian Life,* The Priory Press, Dubuque, Iowa, 1959, str. 450-451., također: Bernard Häring, *The Law of Christ,* Vol. III., tran. by Edwin C. Kaiser, The Newman Press, 1966, str. 15.

protiv kojih se vrši hajka i u demokratskim zemljama. Mi dobro lučimo zločince od političkih izbjeglica, koji su se odlučili napustiti domovinu zbog progona tiranskih vlasti.

Spominjem drugi doživljaj, koji pokazuje kako pojedinci u manjku moralnog odgoja i prosvjete ili zbog osobnih ambicija znadu prigodice upotrebljavati krivo sredstvo da postignu ispravni cilj. Takav, tj. kao ispravan, barem je naglašen u njihovu programu.

U prikupljanju članova za HOP, bivši Ujedinjeni Kanadski Hrvati u Torontu i Hamiltonu, pokojni je Maks Luburić negdje nakon god 1951. naglašavao, među ostalim, da bivše hrvatske vojnike i službenike još uvijek veže zakletva dana dru Anti Paveliću, bivšem poglavniku NDH. Kao katolički svećenik za Hrvate na onom predjelu od 1947-1951. i kao docent na katoličkom koledžu u Erie, Pa., što nije daleko od spomenutih kanadskih naseobina, viđao sam se s ondješnjim sunarodnjacima povremeno. Javno sam napisao i obrazložio, da gornja zakletva nakon prestanka NDH nikoga ne veže. Glasilo, koje sam u SAD kao glasilo hrvatske kršćansko-demokratske misli par godina izdavao pod naslovom «Za Boga i Hrvatsku», neki Luburićevi ljudi nazvahu: «Protiv Boga i Hrvatske». Štoviše, nekom zgodom vozeći u automobilu pet novodoseljenih Hrvata jedan od njih iz Luburićeva kruga nazove me Jugoslavenom. Čim je to izustio, zaustavio sam kola i zatražio od njega, da odmah izađe, što je on i učinio. Danas je taj naš sunarodnjak neka posvema zašutjela hrvatska duša. Nadam se, da nije sasvim izgubljena. Ovi primjeri mnogo dokazuju koliko nam treba iskrene i ispravne ćudoredne prosvjete. U prvom gore spomenutom slučaju o susretu sa sadašnjim «vođom» jedne naše nacionalističke organizacije primijetio sam u razgovoru s njegovom pratnjom, da ti naši mladi ljudi u zapletenim problemima političkog morala nastupaju kao neki sveznadari. Ništa se njima protiv takvih etičkih, odnosno ne-etičkih predrasuda ne može dokazati ni poučiti ih. Obaviješten sam kasnije, da su prigodom drugog posjeta na istom mjestu na moju adresu padale krupne i pogrdne rječetine. Krasne li društvenosti u našoj slobodnoj iseljeničkoj «Dubravi». Držim, da je dostatno kvalificiran da raspravlja i poučava o moralnim načelima svećenik, Hrvat, koji već 25 godina kao docent i profesor predaje moralno bogoslovlje i socijalno pitanje na američkom katoličkom sveučilištu. Pojave «sveznadarstva», zapravo debeloga neznanja, nadmudrivanja, grubosti i nekulture susrećemo povremeno i u nekim našim listovima. One sigurno ne predstavljaju povoljnu atmosferu za tako potrebnu političku razboritost u našem organizacijskom rodoljubnom radu. Naprotiv, one zabrinjuju, a mogu i obeshrabriti. Međutim, nijedan svjestan Hrvat ne bi smio zbog takvih žalosnih pojava prestati vršiti svoje «deržanstvo», gdje god može i na najrazboritiji način. Vraćamo se daljnjim primjerima o istraživanju sredstava za ispravno smišljenu i razborito provođenu političku djelatnost.

Vođen političkom razboritošću državnik će, prije nego u ime svoje napredne i bogate zemlje izda naređenje za pomoć nekoj siromašnoj i tehnički manje razvijenoj zemlji, uzeti u obzir neposredne okolnosti kao što su: Komu će se pomoć namijeniti, npr. komunističkoj ili demokratskoj

državi? Kakva će ta pomoć biti: novčana, u gospodarskim dobrima, u tehničkim proizvodima, za napredniju poljoprivredu ili u vojničke svrhe? Da li će u primjeni te pomoći darivalac suodlučivati, ili će je pružiti bez toga uvjeta? Ako, npr., ne će suodlučivati u njezinoj primjeni, znači, da će se zadovoljiti s podjelom koju će izvršiti vlastodršci odnosne pomognute države, npr. komunističke. Iskustvo je pokazalo, da komunistički vlastodršci postaju prvi i neposredni korisnici inozemne pomoći. Od svojevremene pomoći komunističkoj Jugoslaviji od strane SAD na temelju vjerodostojnih informacija mišljenje je, da je narod primio, odnosno, da je opće dobro pomognuto, samo s njezinih trideset posto.

Ako se radi o dobrim ili indiferentnim činima s dvostrukim (dobrim i lošim) učinkom, s dobrom nakanom, važno je predvidjeti kakav je razmjer među tim učincima. Da li, npr., podupiranje tiranije kao zla nad nekim narodom nadilazi djelomično dobro od pomoći izvana? Pitanje je također kakve su dimenzije tiranije. Koliki je stupanj dehumanizacije građana po zatiranju njihovih neotuđivih prava. Kršćanin će osobito uzeti u obzir dekristijanizaciju kršćana, sotonsko otuđivanje duša od Boga i kršćanskog smisla života u bezbožničkim komunističkim državama, posebice marksističkim odgojem mladeži protiv volje roditelja i raznim prisilama i zapostavljanjem koje se vrši na nastavnike.

Pomaganje jedne države po drugoj može u namjeri darovatelja imati i svrhu, da gospodarskim pomaganjem postupno unosi svoj način života, svoj društveno-politički sustav pa, na koncu, i svoju vladalačku prevlast. U tome se sastoji opasnost darežljivosti velikih naroda prema malenima. Sve je u redu, dok je svrha pomoći zbog pomoći i na taj način utjecati na slobodni i istinski kulturno-politički razvoj i napredak. Također je ispravno pospješiti gospodarsku uzajamnost u korist obiju strana prema postojećim mogućnostima i potrebama. S moralnog će stanovišta biti sasvim drugačija stvar, *kad se putem darežljivosti istovremeno kriumčare pogubne ideje i sustavi, kao što je to danas već utvrđena metoda Sovjetske Rusije.* Papa Ivan XXIII. u svojoj enciklici «Mater et Magistra» osuđuje takve zloupotrebe označujući ih «drugim oblikom kolonijalizma».[8]

U prikupljanju znanja o ciljevima i sredstvima najviši državni odlučivaoci pod pritiskom neizvjesnosti, tjeskobe i žrtava, koje neki pothvat u toku svoga izvršenja zahtijeva, svoje daljnje odluke o sredstvima za bržu i sigurniju izvedbu pothvata nastoje opravdati svojim naslućivanjem tragičnih mogućnosti i vjerojatnosti. To duševno stanje utječe na odluku upotrijebiti brza i drastična sredstva, bez obzira na moralni zakon. Daljnje moguće žrtve i gubici, ako se drastično sredstvo ne primijeni, izgovor su i opravdanje njihove odluke i naloga. Navodimo najkatastrofalniji primjer u povijesti Drugoga svjetskoga rata. Taj je rat na obje strane poprimio oblik *totalnog rata.* Značajka totalnog rata je u tome, da zaraćene strane ne će da razlikuju vojsku (borce) od ostalih građana, koji nisu u ratu izravno angažirani. Mislimo na upotrebu atomske bombe po SAD protiv Japana.

---

[8] Papa Ivan XXIII, *Mater et Magistra*, br. 171 i 172.

Odluku i nalog, da se dvije atomske bombe bace, jedna na grad Hirošimu, ujutro 6. kolovoza 1945., a druga na grad Nagasaki, 9. kolovoza 1945., učinio je tadašnji predsjednik SAD, *Harry S. Truman*, kao vrhovni vojni zapovjednik države. Prema mišljenju Amerikanaca, svaka je bomba uništila 70-80 tisuća života, ne računajući ranjene, napose radio-aktivnim zrakama. Po mišljenju Japanaca, svaka je atomska bomba uništila oko 200 tisuća ljudskih života. Trumanov životopisac, *Merle Miller*, opisuje Trumanov stav i raspoloženje prema toj odluci i nalogu slijedećim riječima: «Ali ako postoji bilo koji predmet, o kojemu gosp. Truman ne bi promijenio mišljenje, to je predmet Bombe. Ako je rekao jedanput, rekao je sto puta, gotovo istim riječima. Bomba je završila rat. Da smo morali izvršiti invaziju na Japan, pola bi milijuna vojnika na obje strane bilo ubijeno, a još jedan milijun 'bio bi osakaćen za sav život'. To je bilo tako jednostavno. U tom se sastojalo sve, i gosp. Truman nije nikada izgubio san zbog te odluke».[9]

Nema sumnje, da je predsjednik Truman mnogo razmišljao o upotrebi atomske bombe. Težina njegova razloga prema gornjem tekstu leži ne na mogućnosti i vjerojatnosti, već na *posvemašnjoj sigurnosti* predpostavke, da bi produženje rata i invazija Japana stajala po prilici gore spomenuti broj žrtava. Ova se «proročanska» predpostavka ne može dokazati. Štoviše, na temelju ondašnjeg ratnog zbivanja moglo se očekivati, da će se Japan predati. Prvo, Japanci su se već mnogo istrošili, a drugo, SAD su nakon pada Njemačke sa stotinama tisuća vojnika mogle povećati svoje snage na japanskim bojištima. Sovjeti su Japancima također postali bliža opasnost i prijetnja. Zahtjev *bezuvjetne predaje,* ako jedna zaraćena strana želi pregovarati da se rat završi, moralno je neopravdan, jer u nastavku rata, koji bi inače mogao biti dovršen, mnogi će ljudski životi biti izgubljeni.[10] Ovi razlozi i okolnosti protiv su ondješnje upotrebe atomske bombe. Osnovni je razlog, dakako, u izravnom uništenju tisuća nevinih života, života građana, koji nisu u ratu bili izravno angažirani. Razmjeri negativnih učinaka u neposrednim okolnostima daleko nadvisiše povoljne učinke. Drugi svjetski rat se protiv Japana kao napadača od strane SAD opravdano smatra pravednim ratom. Upotrebu atomske bombe protiv Japana osudili su svi ljudi, koji posjeduju barem nešto ćudorednog razbora. Preuzetna je tvrdnja, da bi «vojnički štab svake druge zemlje vjerojatno isto odlučio».[11] Veli se također, da je to bila «jednostavna, nužna vojnička odluka». Kao da vojničke nužde i odluke nisu pod moralnim zakonom. Upotreba atomske bombe u Japanu jasan je primjer pragmatičke i koristoljubne etike i etike situacije, gdje se u životnim teškoćama svojevoljno postupa protiv čovjeku poznatog moralnog zakona. Za možebitno savladivo neznanje bilo je dosta vremena i mogućnosti da se

[9] Merle Miller, *Plain Speaking* — an oral biography of Harry S. Truman, Berkley Publishing Corporation, New York 1974, str. 244.

[10] Usp. Bernard Häring, *n. dj.* str. 128. — Razlozi «za» i «protiv» odluke upotrijebiti atomsku bombu izneseni su i u knjizi: Edwin Fogelman, *Hiroshima: The Decision to Use the A-Bomb*, Charles Scribner's Sons, New York, 1964.

[11] Merle Miller, *n. dj.*, str. 246.

ukloni. Da se Truman u sebi, valjda u svojoj savjesti, brižljivo vraćao na najveću i najtragičniju kušnju svoga života, dokazuju i slijedeći podaci iz njegova životopisa. U «Trumanovoj spomen-biblioteci» Truman je imao i svoju privatnu knjižnicu. «U jednome uglu bile su sve knjige ikada tiskane o Bombi i njezinom izbačenju. Na koncu jedne knjige citiran je Horacijev govor u zadnjoj sceni Hamleta. Truman je podcrtao slijedeće retke: 'Kazat ću svijetu koji još ne zna, kako su se te stvari dogodile: Čuti ćete o pohotnim, krvavim i nenaravnim djelima, o nesretnim osudama, o prigodnim smaknućima, o mnogoj smrti što je nametnuo lukav i nasilan pothvat i, u tomu izdanku ponesrećeni ciljevi padoše na glave izmišljača... Ali neka i ovdje isto to bude izvršeno, upravo kod divljih ljudskih pameti: da se na zavjerama i pogreškama više nesreće ne bi dogodilo'. Truman je zadnji redak podcrtao dva puta».[12]

Bilježimo još nekoliko osvrta na Trumanovu političku razboritost u međunarodnim odnosima. Koncem su 1945. borbe između kineskih komunista i nacionalnih snaga Čiang Kai-šeka (Chiang Kai-shek) poprimile oblik pravoga građanskog rata. Među ostalim mogućnostima dvije su se pružale Sjedinjenim Američkim Državama: ili pomoći borbu protiv kineskih komunista novcem, oružjem pa, ako ustreba, i izravnom vojničkom pomoći (odašiljanjem svojih vojnika), ili prepustiti Čiang Kai-šeka vlastitim sredstvima i snagama. Također nekoj nagodbi ili kompromisu s Mao-Tse-tungom. Predsjednik Truman je pristao na ovo posljednje rješenje. I dok su SAD obilno pomagale Čiang Kai-šeka u Drugom svjetskom ratu protiv Japana, zajedničkog neprijatelja, Trumanova je vlada obustavila pomoć protiv komunista. Sovjeti su istovremeno pomagali Mao Tse-tunga ogromnim zalihama oružja, koje su zaplijenili 1945. prigodom okupacije Mandžurije.[13] Komunisti su osvojili kontinentalnu Kinu, koja se do sada razvila u drugu komunističku velesilu. Da je to bilo predsusrednuto, a mogućnosti su za to postojale, do rata u Koreji i Vijetnamu veoma vjerojatno ne bi bilo došlo. U oba pak spomenuta rata SAD su utrošile milijarde dolara, izgubile preko 100 tisuća svojih života s preko 300 tisuća ranjenih. Moralna odgovornost SAD slijedi iz njihove često isticane uloge u obrani prava naroda i mira u međunarodnim odnosima. *Trumanova je politička razboritost i tu zakazala, no ne na takav izravan način kao kod upotrebe atomske bombe, već odsutnošću potrebnog aktivnog učešća, tj. propustom.* Za pobjedu kineskih komunista mnogo krivnje i odgovornosti snosi Čiang Kai-šek i njegovi najbliži suradnici, koji su američku pomoć, dok je tekla, mnogo zloupotrebljavali u vlastitu korist.

Najuspješniji Trumanov pothvat u međunarodnoj politici je, nema sumnje, *Maršalov plan* (General George C. Marshall).

Oštra zima u Europi 1947. u pomanjkanju ogrjeva i hrane s proši-

[12] *N. dj.*, str. 248. — Odlomci iz Shakespearova Hamleta prevedeni su iz teksta navedenog u Millerovoj knjizi.

[13] Ferdinand Schevill, *A History of Europe, Harcourt*, Brace and Co., New York, 1954., str. 911. i 912.

renjem gladi i sušice uzročila je ozbiljnu opasnost za nemire, nesigurnost i kaos. Maršalov plan pomoći zapadnoj Europi s oko 16 milijardi dolara predusreo je gospodarske i političke krize, slične onima iza Prvoga svjetskoga rata. Uz američko razumijevanje europske potrebe valja spomenuti i drugu —a možda je u glavama američkih odlučivalaca bila i prva— svrhu Maršalova plana, naime, pospješiti tržišta američkoj proizvodnji, što je veoma važno za podupiranje domaće zaposlenosti, viših radničkih plaća i gospodarskog blagostanja. Nagomilavanje industrijskih proizvoda u SAD, Njemačkoj, Japanu i naprednim zemljama zapadne Europe na slobodnom tržištu i u slobodnoj utakmici *jedan su od razloga* i sadašnje gospodarske krize. Predsjednik Truman otvoreno je priznao očekivanje *obostranih blagodati* od Maršalova plana, kad je članu Zastupničke kuće, *Samuelu Rayburn-u,* kazao: «Ako dopustimo da se Europa sasvim iscrpi, mi ćemo tada imati veliku gospodarsku krizu u ovoj zemlji. A zajedno smo, ti i ja, već živjeli u jednoj depresiji i ne želimo živjeti u drugoj...»[14] Podaci iz europske i američke društvene i gospodarske povijesti poslužili su Trumanu i njegovim savjetnicima pronaći ispravan cilj i sredstva za politički razborit i uspješan pothvat. Povijest je obilno potvrdila uspjehe i blagodati Maršalova plana. Dakako, jednako su važne i zaslužne sposobnost i marljivost Europljana. Odluka i pothvat Maršalova plana primjer su povijesne uzajamnosti i suradnje iz ljubavi prema sebi i svome bližnjemu. Ljubav pak prema sebi i bližnjemu u *svojim razboritim razmjerima* pokreće napredak čovječanstva i daje mu najdublji moralni smisao.

Među primjerima istraživanja ciljeva i sredstava za političku razboritost u suvremenoj međunarodnoj politici i odnosima najpoučljiviji je primjer *koegzistencije,* tj. podržavanja sadašnjega međunarodnog stanja u odnosima između SAD i Sovjetske Rusije. Radi se o podjeli utjecajne i vladalačke sfere između tih dviju velesila. Već godinama ustanovljujemo propadanje manjih naroda pod sovjetskom tiranijom. Zagovaraoci i branitelji koegzistencije u svakom možebitnom oštrijem sukobu između SAD i Sovjetske Rusije proriču atomski i nuklearni rat, koji bi mogao ugroziti opstojnost svega čovječanstva. Ova predpostavka već godinama služi zapadnim demokratskim silama kao izgovor, da trpe i dopuštaju najizravnije okrutno kršenje povelje Ujedinjenih Naroda. Utvrđena je, naime, činjenica, da sovjetske kao i druge komunističke vlasti gaze prava čovjeka i naroda sadržana u toj povelji, na koju su se obvezale i koju su potpisale. Poljskim komunistima za takvo barbarsko zloupotrebljavanje vlasti nad poljskim narodom poljski je primas, kardinal *Stjepan Višinski,* javno i neustrašivo poput *kardinala Stepinca* doviknuo: «Nažalost, daleko smo od međunarodnih ugovora o pravima čovjeka, koje je ugovore poljska vlada potpisala. Sloboda mišljenja i vjere, sloboda pisanja i izražaja na svim područjima treba biti poštivana. Zatiranje tih sloboda značit će smrt jedne nacije».[15]

[14] Merle Miller, *n. dj.,* str. 264.
[15] Navedeno iz «Naše Nade», br. 2. srpnja, 1975., str. 3.

Madžarska revolucija 1956. opravdani je ustanak protiv sovjetske tiranije. Madžari su tom revolucijom dokazali veliku nacionalnu svijest, duboki smisao i razumijevanje što znači sloboda naroda za narodni život da uistinu bude čovjeka dostojan. Pred sovjetskim tankovima bili su, na povijesnu sramotu zapadnih europskih naroda, napose SAD, prepušteni samima sebi. Propaganda, napose preko radija «Slobodna Europa», u retrospektivi tih povijesnih događaja poprimila je značajku farizejskog praporca koji zveči. Uzrečica «mi ne eksportiramo revolucije» u madžarskom slučaju nije imala povijesnu podlogu, jer su *Madžari revoluciju sami započeli.* Zašto zapadni demokratski diplomate i državnici nisu pomišljali na odličnu priliku i veliku vjerojatnost ustanaka protiv sovjetskih diktatora u Poljskoj, Rumunjskoj, Istočnoj Njemačkoj, Bugarskoj, Baltičkim zemljama, pa i vjerojatnost ustanka u Jugoslaviji, napose u Hrvatskoj, protiv jugokomunističkih vlastodržaca, da su najprije madžarskim revolucionarcima pružili pomoć? Madžarska revolucija svjedoči o mogućnosti naglih obraćenja, duševnih preokreta, kod onih koji su zbog straha pred komunističkim progonima ili manjka sadašnjeg ili budućeg zaposlenja očitovali lojalnost tiranskim vlastima. Čitamo o razvoju Madžarske revolucije, da su dopisnici partijskog tiska žestoko demonstrirali pred Narodnim kazalištem u Budimpešti, da su «odbacili svoje vođe i pokornički priznali svoje dosadašnje pisanje lažnim prepuštajući sami sebe tiranskom jarmu. Masovne su demonstracije izgubile svaki trag komunističkog obilježja. Proletarci su bili oni, koji su započeli obaranje Staljinovog spomenika, a upravo je komunistička mladež bila ona, koja je zahtijevala da se preko budimpeštanskog radija proglase deklaracije revolucije i slobode.»[16] Kad su ratovi u Koreji i Vijetnamu mogli ostati geografski ograničeni, zašto eventualne revolucije u gore spomenutim, po sovjetima potlačenim državama, ne bi također mogle imati slično ograničenje? Čulo se od nekih analitičara Madžarske revolucije, da je ona predstavljala jedan nerazboriti pothvat, jer nije bilo dostatno sigurnosti da će uspjeti. Iz gornjeg se razlaganja vidi zašto nije uspjela. Zar bi itko s nešto društveno-etičke svijesti smatrao francuski otpor protiv njemačke okupacije u Drugom svjetskom ratu nerazboritim u slučaju, da SAD nijesu ušle u rat protiv Njemačke i da se njemačka okupacija zavukla u nedogled? Slažemo se, da otpor nije revolucija, ali s vremenom prelazi u gerilski rat i revoluciju. Po gornjem rasuđivanju nekih analitičara otpor, koji traži veći ili manji broj žrtava ne bio opravdan. Konačno, moralna vrijednost pravedne revolucije uvijek nadilazi veću ili manju vjerojatnost njezina uspjeha. U sukladnosti je to s lozinkom: «Bolje mrtav, nego crven», ili kako naš narod veli: «Radije grob, nego rob». Nitko nije dužan za cijenu fizičkoga života podnositi zatiranje svojih neotuđivih prava. Tek je zastrašujuća sablazan našega doba, da su se premnogi pomirili s takvom neljudskom sudbinom.

[16] Francis S. Wagner, *The Hungarian Revolution in Perspective,* F. F. Memorial Foundation, Washington, D. C., 1967., str. 147.

Zaustavljamo se usput na povijesnom Kavranovom pohodu i nedavnom pohodu skupine Hrvata u Bugojno. Ti su hrabri hrvatski revolucionarci pošli u najboljoj vjeri iščekujući što veći uspjeh za hrvatsko oslobođenje. Pošli su predano, odvažno i uz cijenu vlastitih života. Da su vjerovali u «miroljubiva» pričanja, dok im je narod pod komunističkom toljagom, mogli su danas negdje u inozemstvu provoditi miran život, tješeći se hrvatskom političkom društvenošću piknika, zborovanja, rezolucija i apela. Ne tvrdimo, da i ta sredstva ne vrše izvjesni doprinos održavanju nacionalne svijesti i borbe. Istina je, međutim, da naši ekstremni pacifisti —oni koji su protiv upotrebe sile i u pravednom otporu naroda protiv tiranskih vlasti— mogu tamburati i plesati sav svoj život i kroz mnoga pokoljenja okruženi sebičnim i himbenim međunarodnim zapletajem bez postignuća hrvatske slobode i države. Nikola Šubić Zrinski, jedan od najvećih Hrvata u našoj narodnoj povijesti, mogao je pred nadmoćnom silom predati grad Siget i svoje borce, mogao je spasiti svoj i njihove živote, mogao se i poturčiti i potom udobno živjeti. On je, naprotiv, vjerovao u višu vrijednost čovječje ličnosti i narodne slobode. Svaki se poznavalac njegova slučaja s normalnom moralnom sviješću divi njegovu junaštvu, rodoljublju i snazi kršćanske vjere. *Nitko mu ne pripisuje neku političku nerazboritost.*

U «Hrvatskom Glasu» neprestano se pojavljuju članci klimanja američkoj međunarodnoj politici. Mi, koji smo desetke godina građani te velike i moćne zemlje i koji smo svoje najbolje godine, snage, napore i znanje žrtvovali za dobrobit njezina naroda, slobodno i razumno *dižemo svoju kritiku i osudu neprestanog američkog pomaganja sadašnje tamnice hrvatskog naroda, komunističke Jugoslavije.* Nikada ne ću zaboraviti posjet jednom uglednom američkom katoličkom svećeniku u gradu Detroitu, čije su radio-govore željno iščekivale i pomno slušale stotine tisuća Amerikanaca. Nadahnuća zbližavanja između Sovjetske Rusije i SAD taj je svećenik označio dubokim teološko-povijesnim riječima: «Sotona udobno 'šeće' kako u Moskvi, tako i u Washingtonu». Mislio je na tajni utjecaj đavolskih sila na najviše nosioce zemaljskih vlasti. U svjetlu teologije povijesti, održavajući iskreno poštovanje prema najvišim crkvenim vlastima, ali i ljubav prema potlačenom hrvatskom narodu, možemo se osvrnuti i na sadašnju čudnu vatikansku politiku prema katoličkim narodima iza Željezne zavjese (i hrvatski narod se nalazi iza nje). Pape nisu nepogrešivi u svojim političkim pokušajima i pothvatima. Vatikanski diplomate rado se nazivlju «diplomatima mira», opravdavajući svoju djelatnost uvjerenjem, da jedan konkordat može spasiti tisuće duša. Iskrena svijest o ljudskoj ograničenosti pomišlja i na mogućnost pogrešivosti, sklonosti vlastitim interesima i ambicijama, interesima isključivo svoje narodnosti te sticanju svjetovnog utjecaja za svjetovne svrhe. Prema tome, kao što jedan politički razborit konkordat može pomoći spasavanju tisuća duša, slično na svoj način jedan politički nerazborit konkordat ili protokol može sablazniti i upropastiti tisuće duša. U ljudskim odnosima veću prednost i vrijednost prati i veći riziko. Zato u pothvatima za njihovo

postignuće treba iscrpnijih i točnijih podataka za razboriti sud o njima i potom odgovarajući nalog da se izvedu.

Netko bi mogao zapitati: da li osobe za koje se predpostavlja da su u milosti Božjoj, u prijateljstvu Božjem, kao što su svećenici, biskupi i praktični kršćani, mogu počiniti nerazborito djelo? Po katoličkoj, naime, nauci svi posjednici milosti posjednici su i ljubavi Božje, a s njom i svih kreposti. Dakle, i kreposti razboritosti. Sv. Toma Akvinski u svom odgovoru na to pitanje navodi dvostruku djelatnost u ljudskom životu. Jednu, koja se odnosi na čovječje vječno spasenje, i drugu, koja se odnosi na uzdržavanje života s mnogim varijacijama kako potrebna sredstva pribaviti, organizirati i upotrijebiti. Razboritost potrebnu za prvu djelatnost posjeduje svatko tko je u milosti Božjoj. Razboritost za drugu vrstu djelatnosti ne posjeduju svi koji su u milosti Božjoj. Nju treba steći posebnim umnim naporima i iskustvom. Dobri ljudi u prijateljstvu Božjem bez takve razboritosti, ako trebaju stvarati odluke i davati naloge, npr. u političkoj sferi života, dužni su tražiti savjet. Pomoću svoje opće razboritosti čovjek u milosti Božjoj sposoban je razlikovati dobre savjete od zlih.[17] To se posebice odnosi na političare, diplomate i državnike koji su inače praktični kršćani, ali zbog raznih razloga nisu stekli krepost političke razboritosti.

Sv. Toma Akvinski se osvrće i na pitanje, da li grešnici mogu biti razboriti, tj. posjedovati krepost razboritosti? Prema Sv. Tomi, a i život o tome svjedoči, grešnici mogu biti razboriti u djelatnosti uzdržavanja života, u pronalaženju odgovarajućih ciljeva i sredstava svoga obrta, trgovine i sl. Prava moralna krepost razboritosti ide dalje. Ona usklađuje svu čovječju djelatnost s moralnim zakonom. Ona je čovjeku ulivena s milošću Božjom. Ona ga vodi do postignuća konačnog cilja u najvišem dobru, Gospodinu Bogu. Takve moralne kreposti razboritosti teški grešnici (grešnici u teškom grijehu) ne posjeduju.[18] Neposredni su ciljevi u ljudskom životu ponajčešće upravljeni prolaznim, ali potrebnim dobrima. I takva naša djelatnost može po našoj dobroj nakani, ako je vršimo iz ljubavi prema Bogu, postati sredstvom našega spasenja. No tek onda, kada smo u milosti Božjoj.

Veliki svetac, državnik Toma Mor (Sir Thomas More), pokazao je visoki stupanj moralne razboritosti braneći nerazrješivost ženidbe, za koju je istinu kao i za prava Crkve umro mučeničkom smrću. U svom poznatom djelu *Utopija,* gdje iznosi svoj plan o idealnoj državi, republici, Toma Mor je teoretski u stvari zakonodavstva, koje bi se odnosilo na zaštitu života, tj. u društveno-političkoj razboritosti, zakazao. On je zagovarao svojevoljnu eutanaziju, bezbolno samoubojstvo ili bezbolno dopušteno ubojstvo, za neizlječive bolesnike.[19]

---

[17] Sv. Toma Akvinski, *n. dj.*, Q. 47., a. 14.
[18] *N. dj.*, Q. 47., a. 13.
[19] *The Complete Works of St. Thomas More, Vol. 4., Utopia,* ed. by Edward Surtz, S. J. and H. Hexter, Yale University Press, New Haven, 1965, str. 187.

b) *Sud i nalog*

U pripravi za razborito djelo, nakon što smo ispravno shvatili i dobro zamislili pojedinačni cilj i nakon što smo teoretski na temelju iskustva, ostalog vanjskog istraživanja pa i savjeta pronašli najprikladnija sredstva za njegovo ostvarenje, razumski zaključujemo, *donosimo sud*, o potrebi njegove izvedbe. Već zamisao cilja i teoretsko pronalaženje sredstava ovise o filozofiji života odnosnoga djelotvorca. Npr., pamet škrtog i gramzljivog milijunara drugačije reagira na domaće i međunarodno političko stanje, nego li pamet obična radnika, seljaka ili profesionalnog čovjeka iz srednjeg društvenog razreda. U velikoj i bogatoj državi SAD moć najbogatijih, napose onih koji su vlasnici više-nacionalnih korporacija, tj. korporacija koje djeluju kod kuće i u drugim zemljama, uistinu je dalekosežna. Promet i godišnji dohodak takvih korporacija koji puta prelazi godišnji dohodak nekih manjih država. Spominjemo, da SAD posjeduju oko jednu *trećinu* bogatstva svega svijeta. Drugu trećinu posjeduje Europa, a treću ostale zemlje, u Aziji, Africi, Australiji i Južnoj Americi. Milijarderi utječu na narod i zakonodavstvo, odnosno zakonodavce. Oni utječu na izbor najviših predstavnika vlasti, počevši od članova u Zastupničkoj kući, članova Senata, guvernera i samoga predsjednika. Vrše se razne manipulacije. Javno se mnijenje često puta usmjeruje u jednostrano povoljnom pravcu. Čovjek lako dobiva dojam, da se u tom kapitalističkom sustavu ne radi o *demokraciji*, već o *plutokraciji*. Međutim, osnovi su demokracije još uvijek čvrsti. Radnici i ostale društvene skupine, imaju slobodu organiziranja. Radnici, npr., štrajkovima koji su sposobni paralizirati sav ekonomski proces zemlje, uspijevaju postići pristanak na radne ugovore, koji pospješuju i radničko blagostanje kao nigdje na svijetu. Obustava rata u Vijetnamu plod je raspoloženja naroda, koji, izgleda, ne će više da svoje sinove šalje u borbu za druge. Interes bogataša nije često puta u interesu ispravnog općeg dobra vlastite zemlje, a kamoli one potlačenog naroda. Biva to i drugdje tako. Sjećamo se iz tiska, da su, npr., neke engleske kompanije za vrijeme Korejskog rata prodavale oružje Sjevernoj Koreji, makar su u istom ratu gubile živote tisuće Amerikanaca, glavnih saveznika u NATO-u, kojemu je prva svrha obrana zapadnih europskih država od mogućih sovjetskih zavojevača. Agrikulturna udruženja SAD prodavaju povremeno milijune tona žita Sovjetskoj Rusiji. Upravo čitamo i slušamo o bojkotu protiv utovara takve robe po sindikatima lučkih radnika, jer postoji ozbiljna opasnost, da ta prodaja žita opet povisi cijenu nekih živežnih namirnica, od čega će trpjeti američki potrošači. Industrijalcima je još uvijek glavni cilj profit. Profit uskladiti s općim dobrom u gospodarskom i političkom procesu po ispravnoj ravnoteži podjele dobara, najteži je problem. Ispravan sud za razboritu domaću i vanjsku političku djelatnost ovisit će o ispravnim ciljevima i opravdanim odgovarajućim sredstvima, do kojih su se u svojoj pameti dovinuli odlučivaoci. Ako su ti ciljevi usklađeni s općim dobrom, oni u sudu o dopuštenim odgovarajućim sredstvima za svoju izvedbu vode političkoj razboritosti. *Istraživalački uspjeh* mogu osujetiti naglost, svojevoljno potiskivanje poučnog sjećanja prošlih iskustava te umišljenost koja

vodi zanemarenju tražiti savjet. *Ispravno pak zaključivanje do suda* predusreću nepromišljenost i lakomišljenost. «Grijesi požude i bluda često su rezultat nepromišljenosti. Ili po navici, ili zbog jakog naleta strasti ...razborit sud često ne će biti postignut».[20] U stvarima međunarodnih odnosa, napose kod stvaranja mirovnih ugovora iza pobjede, mržnja prema pobijeđenom neprijatelju i osvetljivost nad njime također su zaprека da se postignu uvjeti pravoga mira, a ti se zasnivaju na priznavanju prava svakoga naroda. U utakmici tko će prvi proizvesti atomsku bombu, Nijemci ili Zapadni saveznici, rodila se misao, da Nijemcima, ako izgube rat, treba dopustiti, da se bave samo poljodjelstvom i stočarstvom. Kasnije je ta zamisao kazne nad Nijemcima napuštena. Nerazboriti zahtjevi mira nakon Prvog svjetskog rata ponajveći su razlog Drugoga svjetskoga rata. Budućnost ima pokazati kakve će daljnje tragedije donijeti ugovori sklopljeni između Zapadnih saveznika i Sovjeta nakon Drugog svjetskog rata. Zarobljenje i dehumanizacija milijuna naroda. koji su pripali sovjetskoj sferi, već su danas žalosni i nenadoknadivi učinci tih ugovora.

U naše doba brzih i dalekosežnih društvenih promjena mnogo se naglašuje korisnost i potreba *društvene kibernetike*,[21] nauke o društvenom upravljanju. «Glavni zadatak takve društvene kibernetike bit će tražiti puteve za postignuće potrebnog prilagođenja pameti i društvenih oblika promjenama sredine bez krvi. Trebat će razviti proces upravljanja, koji leži između ekstrema sile i automije mogućnosti».[22] U pitanju su društvene i političke napetosti u netotalitarnim i totalitarnim sustavima.

Nauka će o društvenom upravljanju uistinu koristiti izravnom i stvarnom društvenom i političkom upravljanju, ako pronađe načine «prilagođenja pameti i društvenih oblika promjenama sredine...» Veoma je ozbiljno pitanje, «da li je neki pojedinačni sustav vrijedan da ga se stabilizira, ili ga treba zamijeniti novim strukturama».[23] Povijesno iskustvo potvrđuje, da su komunistički i uopće totalitarni sustavi toliko svestrano negativni, te su reforme potrebne na svim područjima života. To znači potrebna je promjena sustava kao takvoga. Prvo se i temeljno zlo sastoji u tome, što se nosioci vlasti u tim sustavima bez općih i *slobodnih* izbora silom i nasiljem održavaju zloupotrebljavajući vlast u korist svoga užeg kruga ili stranke. Najpotrebnija reforma u tim sustavima trebala bi omogućiti narodu njegovo osnovno pravo, a to je da povremeno mogne izabrati svoje predstavnike i nosioce vlasti. Okorjelost i sebičnost sadašnjih nosioca vlasti u totalitarnim sustavima tolika je, te je sa stanovišta ljudske naravi naivno iščekivati neko njihovo obraćenje i potom promjenu na bolje bez upotrebe sile. U odsutnosti zrelog stanja

[20] Francis B. Cunningham, *n. dj.*, str. 466.

[21] Grčka riječ «kybernetike» znači «kormilarenje», «umijeće upravljanja», napose «umijeće upravljanja ljudskim bićima». Usp. *The Evolving Sosiety*, ed. Alice Mary Hilton, The Institute for Cybercultural Reasearch, New York, 1966, str. XI.

[22] Christoph Wagner, «Social Cybernetics as a Function of the Church», u *The Social Message of the Gospel*, Concilium Vol. 35, ed. Franz Bökle, Paulist Press, New York, 1968, str. 55.

[23] *N. dj.*, str. 57.

za revoluciju povijest je dokazala mogućnost dobro organiziranih podzemnih pokreta koji su kadri tiraniju dovesti u beznadne situacije. Poznata je metoda «udri i pobjegni» («*hit* and run»).

Uvjeti moralne opravdanosti podzemnih pokreta isti su kao i uvjeti pravedne revolucije, tj. stanje krajnje dehumanizacije i osiromašenja nekoga naroda te njegova odlučnost boriti se za svoja neotuđiva prava svim etički dopuštenim sredstvima. Ne po načelu: svrha posvećuje sredstva, po kojem u inače opravdanim okolnostima za otpor stradavaju nevini. I u okolnostima za primjenu djelatnosti s dvostrukim učinkom pomno treba prosuditi razmjere između dobrog i lošeg učinka. Krivo je djela opravdanog otpora nazivati diverzantskim i terorističkim. U pomutnji ispravnih moralnih načela i njihove primjene događa se, da neupućeni odvažne i iskrene rodoljube osuđuju kao teroriste, dajući na taj način podporu nepravdi i tlačiteljima. Nepoznavanje pak moralnih načela i kako ih primijeniti u pojedinačnim okolnostima može i dobronamjernoga idealistu zavesti u zločin, što potom svoj stvarnosti opravdanog otpora mijenja moralno obilježje. U tome su velike opasnosti i kušnje opravdanih podzemnih otpora, revolucija i ratova.

Riječi «prilagođivanje pameti i društvenih oblika promjenama sredine» mogu se primijeniti u demokratskim i totalitarnim sustavima. U komunističkim sustavima «ispiranje mozgova» predstavlja masovno «prilagođivanje pameti». Prijetnja sile i prisile vrši znatan utjecaj u «prilagođivanju pameti i društvenih oblika promjenama sredine.»

Svaki organizirani pothvat prema bilo kojoj vrsti društvenih promjena *zahtijeva neprestano opskrbljivanje sa što točnijim informacijama* (podacima) *o stanju priprave i izvedbe pothvata,* ako je već započeo. To opskrbljivanje informacijama (feedback) neminovno je nužno, kao što je vozaču automobila nužno svaki čas znati za promjene na cesti kojom putuje, želi li prispjeti na mjesto, prema kojemu je usmjerio vožnju. Društveno će i političko upravljanje (kibernetika) biti uspješno, ako za dobro smišljeni pothvat pribavimo što više potrebnih podataka o sredstvima i prilagođenju pameti, tj. o spremnosti za suradnju to većeg broja ljudi. U iščekivanju uspjeha u društvenim pothvatima bilo koje vrste *nema prorokovanja, već veće ili manje vjerojatnosti* na temelju prisutnih promjena i njihovog prilagođivanja prema postignuću cilja.

Društvena će se i politička kibernetika poslužiti suvremenim tehničkim sredstvima u prikupljanju i registriranju podataka. Kompjuteri (računala), odnosno čovjek služeći se njima, upotrijebit će podatke po matematičkoj formuli, posebno sastavljenoj za svaki problem i pothvat. Ona (računala) će slijedeći taj program ukazivati na veću ili manju vjerojatnost njegova ostvarenja. Računala će u toku svoje djelatnosti također ukazivati na promjene sadašnjeg stanja, da ih, ako je moguće, prilagode postignuću cilja sadržanog u programu. Sastavljač će programa, kad već imade ispravan cilj, postupati razborito, služeći se podacima o najboljem sredstvu i sudu o potrebi njihove upotrebe. Postoje tajni i neugodni podaci o upravljanju i prilikama u izvjesnim ustanovama, društvenim, političkim, pa i vjerskim. Podižu se pitanja, npr., o tome koliko je za promicanje Kraljevstva Božjega uputno i korisno otkrivati neugodne tajne podatke iz prošlosti i sadašnjosti Crkve. Nadalje, ukazivanje vjerojatnosti o pobjedi ove ili one kampanje za izbore budućih nosioca vlasti mnogo utječu na javno mišljenje i držanje građana. Također, pokazivanje vjerojatnosti o budućem držanju potrošača može utjecati na ozbiljne promjene u sadašnjem gospodarskom procesu. I tu se mogu uvući zloupotrebe veoma štetnih razmjera za opće dobro. Istraživanje sredstava i ispravan sud o njihovoj prikladnosti preduvjeti su za razboritu političku i gospodarsku kibernetiku. *Moralne se direktive traže i u novoj primjeni tehnologije koja djeluje na promjenu sadašnjeg društvenog stanja i na prisutne društvene strukture.*

K onomu što smo prije kazali o *nalogu* kao trećoj pripravnoj fazi za razborit ljudski čin, spominjemo i zapreke, koje mnogo puta zadnji čas predusreću razborito ćudoredno vladanje. Glavna njegova zapreka je *nemarnost.* Nemarnost je uzrok mnogih *propusta* u našem životu. *Suradnja u rodoljubnom organizacijskom radu za svoj narod ozbiljna je dužnost pravde i ljubavi prema bližnjemu.* Većina naših sunarodnjaka u slobodnom iseljeništvu imaju priliku stupiti u rodoljubne organizacije u svojim naseobinama. Mnogi od njih teoretski opravdavaju njihov plemeniti cilj, ali se ne miču da pridonesu i najmanju žrtvu za njegovo ostvarenje putem izravnog učlanjenja i suradnje. Razlog je nemarnost. Ta nemarnost može imati ozbiljnu duševnu pozadinu. Naš sunarodnjak dolazi do naloga svoga razuma, imade dobru volju postati članom organizacije, no ta volja nije dosta jaka da prijeđe i na izravno djelo. Ovu će nemarnost mnogi nastojati ispričati, da se boje za svoju rodbinu kod kuće, da im je u pitanju kakva imovina, da ne mogu podnositi ovoga ili onoga odbornika u odnosnoj organizaciji itd. Većina se tih naših sunarodnjaka u prekomorskim zemljama ionako ne misle vratiti u Domovinu.

Slično biva s učešćem u vjerskom životu naših vjerskih zajednica. U naseobinama s 20, 30 i 50 tisuća Hrvata katolika kod nedjeljnih vjerskih dužnosti ustanovljuje se, da u crkvu dolazi tek 10 po sto, i manje. Čuje se razjašnjenje: «Ljudi ne mare». Iza te nemarnosti kao i iza nemarnosti surađivati u rodoljubnom radu stoji neprosvjećenost u vjerskom i općem građanskom znanju, manjak nacionalne svijesti, sebičnost i sl. Takvi članovi narodne zajednice vrijede malo, bili oni u Domovini ili u iseljeništvu. Jedan od hrvatskih biskupa prigodom posjeta našim iseljenicima reče, da se Hrvati raspršuju po svijetu kao pljeva. Za veoma mnoge se to, nažalost, odnosi ne samo na način iseljavanja i raseljavanja već i na sličnost značajki njihove osobnosti. Kako ih obratiti? Imademo i lijepi broj svećenika po svim kontinentima s većim brojem naših iseljenika. Oni vrše najčasniji i u pogledu moralnog odgoja naroda najvažniji dio apostolata. Iskustvo je dokazalo, da su dobri vjernici redovito dobri građani i dobri rodoljubi. Tu su i hrvatski listovi, novine i časopisi, opće hrvatske i vjerske naravi. Tko ih i koliko ih ljudi čita? Nemarnost je i tu veliki razlog. U našem raspravljanju o političkoj razboritosti gornji prim-

jeri rasvjetljuju zapreke izvedbi naloga, najdlučnijeg čimbenika u duševnim stupnjevima priprave za razboritu djelatnost u društvenom i političkom životu.

GLEDIŠTE POLITIČKE RAZBORITOSTI PREMA OSTALIM GLEDIŠTIMA U POLITIČKOJ ZNANOSTI

U našim razgovorima o raznim pitanjima života prvi uvjet međusobnog razumijevanja je poznavanje značenja riječi (terminologije). Nužno je da mi razumijemo terminologiju ljudi s kojima raspravljamo, i da oni razumiju našu. Bez toga uvodnog sporazuma nema daljnjeg razumijevanja.

Svaka znanost kao skup sustavnog znanja o nekom području imade svoj predmet, svoje znanstveno gledište ili stanovište i svoju naučnu metodu. Gledište i metoda znanosti nisu isto. Nedostatno je naučno gledište označiti «kao kriterij da se izaberu problemi i odgovarajuće činjenice».[24] Ovdje naučno gledište označujemo ne samo kao kriterij, kojim se služimo u izboru problema, što ih kanimo proučavati i činjenica koje se na njih odnose, već jednostavno kao *predpostavke u svjetlu kojih proučavamo svoj naučni predmet.*

U političkoj znanosti nalazimo mnoga gledišta. Postoji, npr., marksističko gledište u proučavanju rata. Postoji i kršćansko. Postoji povijesno gledište, npr., u proučavanju međunarodnih odnosa kao jedne od najširih grana političke znanosti. Sociolog i psiholog će u drugačijem svjetlu proučavati ista međunarodna zbivanja tražeći njihove razloge i uzroke. Geografski čimbenici su također koji puta odlučujući. Poznat je njemački zemljopisac, geolog i povjesničar, *Dr. Karl Haushofer,* savjetovao Hitleru ne napadati Rusiju god. 1941., jer će pohod slabo svršiti zbog ogromnih ruskih prostora i posebne klime. Preuzetni Hitler poslao je Haushofera zbog tih savjeta u koncentracioni logor Dachau.[25] Haushofer je svojim znanjem bolje pogodio budući ishod njemačkog pohoda na Rusiju, nego li Hitler svojim megalomanskim instinktom.

Iz našeg se razlaganja u prijašnjim podnaslovima može zaključiti, u čemu se sastoji gledište političke razboritosti u političkoj znanosti. Također u njezinoj disciplini međunarodnih odnosa. U stvari nauke o međunarodnim odnosima, uvaženi američki naučenjak *Quincy Wright* naglašuje, da mnogi pokušaji poslije Prvoga svjetskoga rata oko ujedinjenja svih gledišta, u svjetlu kojih međunarodne odnose istražujemo i proučavamo, nisu uspjeli.[26] Tako naučenjaci političke znanosti još uvijek tragaju za jednim *integralnim gledištem,* koje bi povezalo sva ostala. U svakom gledištu političke znanosti postoje djela političke razboritosti, upravljena

[24] Vernon Van Dyke, *Political Science* — A Political Analysis, Stanford University Press, Stanford, Cal., 1960., str. 114.
[25] Norman D. Palmer and Howard C. Perkins, *International Relations,* Houghton Mifflin Company, New York, 1953., str. 80.
[26] Quincy Wright, *International Relations,* New York, Appleton-Century-Crofts, Inc., 1955., str. 26.

prema nekim dobrima kao vrijednostima. Po svakoj filozofiji vrijednosti postoji neka ljestvica vrijednosti. Neke su vrijednosti više, neke niže. Prema tome, stanovišta, kojima neka filozofija ili teologija vrijednosti u spoznajnom procesu namiče svoje ideološke predpostavke, nisu jednaka i ne vrše jednako važnu ulogu u političkim naukama. Tvrditi, da bi bila samo služba tiraniji intelektualnog života, da se jedno gledište uspostavi kao preeminentno,[27] čini se zagovarati jednakost svih vrijednosti. Plemenito načelo, da «Duh međusobnog poštivanja treba što više prožimati teoretski rad»,[28] zasniva se na ispravnoj naučnoj vrijednosti političke teorije i filozofije o vrijednostima, a ova na bitnoj i egzistencijalnoj vrijednosti ljudskog dostojanstva, koje je u svakom ljudskom biću jednako. *Političkoj razboritosti kao naučnom gledištu u političkoj znanosti prvenstvo pred ostalim gledištima pripada zbog toga, što politička razboritost u svojoj pripravi za razboritu političku djelatnost ujedinjuje ostala gledišta i služi se njima proizvodeći trajnu korist u sukladnosti s općim dobrom.*

Gledište političke razboritosti u političkoj znanosti slično je mnogo naglašavanom *gledištu stvaranja odluke.* Stvaranje odluke ovisi o odlučivaocu, o svrsi koju je on postavio, o sredstvima koje je pronašao i o okolnostima (situaciji). Odlučivalac će lučiti razne uvjete, čimbenike i prisutne činitelje. Situacija i problem koji treba riješiti zahtijevaju posebne ciljeve. Odlučivalac će pripisivati važnost «raznim tečajevima akcije kako ih predlaže situacija u sukladnosti s predpostavkama prosuđivanja».[29] On će primijeniti «pravila prihvatljivosti», koja sužuju opseg opažanja, dohvat željenog predmeta i broj mogućnosti.[30] Situacija imade raznih. Povoljnih, nepovoljnih, i s više ili manje nužde, da se odluka stvori i djelo izvede. U fazi istraživanja podataka postoje slične mogućnosti i zahtjevi kao i kod društvene i političke razboritosti. Važno je pronaći stvarne odnose stvari u nekoj situaciji. «Primjerenost posebne vrste čimbenika i uvjeta u općim i posebnim situacijama ovisit će o držanju, zapažanju, sudovima i ciljevima pojedinačnih odlučivalačkih skupina...»[31] I tu se naglašuje njihova osobna psihološka i načelna orijentacija. Opseg ove raspravice ne dopušta analiziranje pojedinačnosti u odlučivalačkom procesu. Politička razboritost uzima u obzir *moralni zakon* kao svoj središnji zahtjev. Kratko opisano gledište stvaranja odluke bez toga zahtjeva može proizvesti svakojake odluke. U suvremenom ozračju pragmatizma i utilitarizma ne niječemo, da praktični i korisni pothvati u međunarodnim odnosima nisu mnogo puta u sukladnosti s moralnim zakonom. Moralni zakon će jamčiti njihovu pravu korisnost i trajnost njihove koristi. *Primijenjena politička razboritost upravo tom i*

[27] Kenneth W. Thompson, «Toward a Theory of International Politics», *Political Science Quartery,* Vol. XLIX, September 1955., str. 746.
[28] *N. mj.*
[29] *Approaches to The Study of Politics,* Roland Young, ed., Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1958. str. 17.
[30] *N. mj.*
[31] *N. dj.,* str. 22.

takvom korisnošću zaslužuje najozbiljniju pažnju i prvenstvo među gledištima političke znanosti.

ZAKLJUČNE POBUDE: PROMICANJE ISPRAVNE DRUŠTVENO —I POLITIČKO-ĆUDOREDNE PROSVJETE

Tokom našega razlaganja o političkoj razboritosti, kao i o gledištu stvaranja odluke s primjerima ponajviše iz hrvatskog i američkog društvenog i političkog života par puta smo naglasili, da odlučujuću ulogu u tim prošlim i sadašnjim zbivanjima vrši osobnost pojedinaca, predstavnika i njihovih sljedbenika, shvaćena kao dinamički organizirana usvojenost načela i njima odgovarajućih navika i držanja. Također smo istakli, da je u razvoju osobnosti od odlučujuće važnosti kakve će ideje vodilje pojedinac prihvatiti i zadržati ih kao svoje razumsko polazište i gledište u privatnom i javnom životu. Nije dostatno samo poznavati, npr., kršćanska načela, već je potrebno steći i daljnje znanje o tome kako ta načela primijeniti u pojedinačnim prilikama života. Te se prilike neprestano mijenjaju, na što mnogo utječu moderna iznašašća na području kemije, fizike, biologije, tehnologije i dr. Dalekosežna se, npr., revolucija danas zbiva u nauku i praksi bračnoga morala. Da stvari idu na gore, dokaz je opadanje pučanstva, posebno mnogo u Hrvatskoj, što sve svjesne Hrvate iskreno zabrinjuje. Dinamika naših rodoljubnih organizacija u većim naseobinama iseljene Hrvatske opada. Nije dosta kazati: Ljudi ne mare. Ljudi su razočarani itd. Treba tražiti lijek i rješenje. *Ispravna je društveno-ćudoredna prosvjeta prvo sredstvo.* Premda smo mnogo puta poniženi i uvriježeni, nismo zato oslobođeni od dužnosti raditi kao Hrvati za oživotvorbu onih društvenih vrijednosti, koje su hrvatskom narodu upravo sada najpotrebnije.

Iz svoga se tridesetdvogodišnjeg života izvan Hrvatske sjećam veoma ružnih i žalosnih doživljaja s nekim našim političarima, kojima je, izgleda, najviša vrijednost njihova «strajnka», odnosno njihov osobni interes ispred hrvatskog naroda, pa i ispred vrijednosti njihove katoličke vjere. Oni će naglašavati lozinku: «Vjera u Boga i seljačka sloga», ali će bojkotirati misionarske pohode svećenika, koji nije njima po volji, premda svojim propovijedanjem i radom održava rodoljubnu i vjersku svijest. Oni će pribjeći lažima i klevetama, koje će jugokomunisti s radošću prihvatiti s nakanom, da odnosnoga svećenika onemoguće. Kad dođe do sudskog procesa, kojim se svećenik brani protiv projugokomunističkih korisnih budala u HBZ, oni će se povući (prisutnost je *Ilije Jukića* u sudnici bila izdajnička, ali zbog slabosti njegova ponuđenog svjedočanstva beznačajna). Oni ne razabiru, da je «Zajedničarov» gubitak toga procesa također povijesna ljaga i na licu njihovog izvornog pisca-klevetnika. K ponavljanim jadikovkama o sadašnjem stanju u HBZ pitamo, da li je *dru Jurju Krnjeviću* poznata povijesna činjenica, da su na prvoj konvenciji nakon Drugoga svjetskoga rata projugokomunistički delegati kao kandidati za dužnosnike u Glavnom odboru HBZ uspjeli dobivši i glasove

haesesovačkih delegata iz Kanade? Od tada stvari teku kako teku...

Poznato je, da su proroci u Starom zavjetu bili proganjani i mučeni zato, što su narodu otvoreno govorili o njegovim manama i grijesima. Naši se govornici na piknicima i javnim zborovanjima natječu koji će više polaskati prisutnima o njihovom «velikom» rodoljublju i suradnji za «povijesno-rodoljubne pothvate». Istina je, međutim, da su svi ti sastanci u svojih 90 posto obična politička društvenost. Upravo takva zborovanja pružaju odličnu priliku širiti pouku u onim pitanjima hrvatske borbe, koja se bez većeg znanja ćudorednih načela i smjernica ne mogu riješiti. Nije li istina, da se veći dio naših povijesnih neuspjeha tokom i koncem Drugoga svjetskoga rata mogu otvoreno pripisati manjku političke razboritosti i mudrosti? Prihvaćamo primjedbu, da je lakše pisati o političkoj razboritosti događaja u njihovoj retrospektivi nego u njihovoj prisutnosti.

U «Danici» od 20. kolovoza, 1975., str. 3., *prof. dr. Stanko Vujica* kao izabrani sabornik za HNV daje odgovore na neka suvremena hrvatska pitanja pa među ostalim veli, da se «HNV može smatrati narodnim predstavništvom». Također dalje, da «HSS... sigurno ima pravo nastupati u ime hrvatskog naroda...» O pitanju hrvatskog narodnog predstavništva u Iseljenoj Hrvatskoj mnogo se pisalo u iseljeničkom tisku poslije Drugoga svjetskoga rata. Ni HNV, ni HSS ne predstavljaju većinu hrvatskoga naroda ni u Domovini, ni u Iseljenoj Hrvatskoj. HSS u iseljeništvu predstavlja svoje prilično malobrojno članstvo. HNV predstavlja organizacije i pojedince, koji su za njegove predstavnike glasovali. Zbližavanje će se brže postići sporazumijevanjem tih obiju hrvatskih političkih predstavništva na gornjoj osnovici, tj. na točno označenim razmjerima njihova predstavništva, nego li na predpostavci, odnosno predrasudi, da svako od njih isključivo predstavlja većinu hrvatskog naroda u Iseljeništvu. Kad predstavnici HSS-a napuste svoju predrasudu o predstavništvu svega hrvatskoga naroda, koju uporno naglašuju nakon Drugoga svjetskoga rata, moći će se doći do dialoga s HNV. Moći će po dogovoru doći do suradnje na nekim zajedničkim pothvatima. To je mišljenje ovoga glasača —a glasovao sam i za prof. Vujicu— za HNV. Ozbiljne ideološke razlike mogu također postati ozbiljnom zaprekom zbližavanju i suradnji. Npr., ekstremna pacifistička uvjerenja i držanja mogu nacionalnu borbu za slobodu dovesti do tragičnih propusta, koja mogućnost upozorava na oprez u predmetu suradnje. Pitanje koristoljublja i bolesnih ambicija u našem narodnom radu, pitanje dobroga glasa svakoga sunarodnjaka, a napose onih koji vrše važnija zvanja, pitanje međusobnog povjerenja, pitanje viših i nižih vrijednosti u našem životu, sve su to pitanja ćudorednog značaja. Tražiti istinu i ispravne odgovore na ta pitanja dužnost je svakog člana narodne zajednice. Apostolat prosvjete, napose kršćanske prosvjete, putem tiska i govora pomoći će lakše pronaći odgovore na gornja pitanja, a s njima i ispravnu orijentaciju, toliko potrebnu u ovim teškim vremenima hrvatske povjesnice.

POLITIKA I TEHNIČKI NAPREDAK

TEHNIKA KAO SREDSTVO DRUŠTVENE INTEGRACIJE

KVIRIN VASILJ

I ZAPADNI intelektualni svijet i marksisti govore o ostvarenju općega blagostanja na zemlji i prema tome o otklanjanju svake društvene napetosti i borbe. Tehnika će omogućiti savršenu društvenu integraciju čovjeka. Ako svaki čovjek ima obilje fizičkih i duhovnih dobara, onda ne će nitko imati razloga za stvaranje stranaka, blokova, napetosti i neprijateljstava. Marksisti nazivaju ovaj društveni ideal zapadnih mislilaca mitologijom, jer dok god postoji privatno vlasništvo sredstava proizvodnje, dotle će također čovjek iskorišćavati čovjeka. Sa svoje strane, zapadni mislioci smatraju komunistički ideal *utopijom*. Marksisti zamišljaju, da će ljudsko društvo jedamput postati tako savršeno u svojim ljudskim odnosima, da će svatko pridonositi dobrovoljno općemu dobru prema svojim sposobnostima i primati prema svojim potrebama. Ali i jedni i drugi očekuju od napretka tehnike ostvarenje svoga savršenog društva i njegovih visokih ciljeva.

Bilo bi posve isprazno pobijati bilo komunističke društvene ideale, bilo ideale zapadnih mislilaca kao puko maštanje: svakome je dopušteno da zamišlja svoje ideale na način, kako najbolje znade. Ne pometa nas, ne zabrinjava nas i ne zbunjuje njihovo idealiziranje. Ali nas puno uznemiruje i zbunjuje i muči njihovo zagovaranje i upotreba nedopuštenih sredstava, da ostvare svoje ideale.

POVRATAK PRIRODI

Ima nekih zapadnih mislilaca, koji se ne oduševljavaju tehničkim napretkom čovječanstva i koji ljudima preporučuju, da se povrate zemlji i živu jednostavnim i priprostim životom. Prema njima, tehnika stvara umjetni svijet i unosi izvještačene odnose među ljude. To onda prouzrokuje uzajamna neraspoloženja, društvene napetosti, borbu, natjecanja, lakomost, osvete, međusobna ubijanja i ratove.

Ali za čovjeka bi uistinu bilo daleko neprirodnije stanje, da se povrati prirodi i živi priprostim ratarskim, šumskim i pastirskim životom, jer je

čovjek po svojoj unutarnjoj građi biće sintetične naravi, nego stalno napredovati u ostvarivanju sama sebe i u podlaganju prirode svojim vlastitim probicima. Lijepo je loviti ribu, penjati se na planine kao odmor. Ali to pretvoriti u opće i stalno zvanje značilo bi učiniti život dosadnim i mučnim i lišiti ga najvećih duhovnih uznesenja i užitaka, koja mu razvitak njegova vlastitog duha pripravlja i donosi. Kopanje po zemlji i svemiru omogućuje čovjeku njegov sjetilni život. Ali metranje u ljudskom duhu omogućuje čovjeku njegov duhovni život. I najdublje i najplodnije brazde ne nalaze se u zemlji nego u ljudskom duhu.

Ne možemo se, dakle, načelno složiti s ovim zapadnim misliocima, koji pozivaju čovjeka, da se povrati prirodi i jednostavnosti ratarskog i pastirskog života. Ima u tome životu pravih, istinskih, čistih radosti. Ali to je samo početak ljudskoga života, a ne njegov završetak.

SAVRŠENI SVIJET ZAPADNIH MISLILACA

Međutim, većina zapadnih mislilaca sanja o ostvarenju savršena društva na zemlji posredovanjem tehničkog napretka. To bi bilo ljudsko društvo, koje bi posjedovalo obilje svih dobara, fizičkih i kulturnih. Oni to misle postići pomoću napretka tehnike. Tako bi postepeno društvene napetosti između onih, koji uživaju obilje fizičkih i kulturnih dobara, i siromašnih slojeva društva, koji još uvijek trpe od oskudice i jedva mogu zadovoljavati najosnovnije potrebe života, postajale sve manje i manje, dok konačno ne bi posve iščezle.

Međutim, ovi zapadni mislioci zaboravljaju činjenicu, da je čovjek također bolesno, sebično i duboko nemoralno biće; da svaka ljudska osoba treba sebe izgrađivati od početka, bez obzira na to, kada se je rodila. Da upoznamo dobra i zla čovjeka, nije nam potrebno poznavati dvojicu različitih ljudi: za to je posve dovoljno poznavati jednoga čovjeka. Nije, dakle, načelno moguće ostvariti neko savršeno ljudsko društvo čisto posredovanjem tehnike. To izreći ne znači biti protiv tehnike i njezinih stvarnih mogućnosti. Mi smo u cijelosti za napredak tehnike. Ali mi smo protiv nastojanja, da joj se pripisuju učinci, za koje ona nije načelno sposobna. Nadalje, ovako postavljen ideal ljudskog društva s čisto materijalističkog stanovišta unijet će više nemira, tjeskobe, sebičnosti, zla u ljudsko društvo, nego će ga izliječiti. Budući da će čovječanstvo uvijek trpjeti od bolesti, bez obzira na napredak tehnike i medicine, nasljednici će ovih zapadnih mitova tražiti, da se neizlječivi bolesnici usmrte, nakazna i manje umna djeca ubijaju, jer će ih djelovanje bolesti i postojanje nesavršenosti i trpnje silno uznemiravati i smetati u njihovu savršenom društvu. U ovome sustavu misli patnja, žrtva, samoodricanje nemaju nikakva konačnog smisla. To će onda neminovno uroditi, s jedne strane, s mnoštvom sjetilnih ljudi, epikurejaca, koji će težiti jedino za sjetilnim nasladama i užicima, što je već prilično raširena pojava među zapadnim svijetom, a što su neki površni teolozi pače nazivali bogotraženjem, i, s druge strane, strašno sebičnim ljudima, čiju sebičnost ne će biti moguće držati nikakvim demokratskim mjerama

u granicama podnosivosti, što će voditi uspostavi diktature i tiranije. Tako će ovo zapadno društvo obilja uroditi s posve suprotnim plodovima od onih, o kojima njihovi zagovornici sada govore i pišu.

Ne, nije moguće da će kapitalističko uređenje ljudskog društva, u kojemu poslodavci sustavno iskorišćavaju radnike, samo po sebi proizvesti neko savršeno ljudsko društvo.

MARKSISTIČKA UTOPIJA

Marksistički mislioci se u biti slažu s ovim zapadnim misliocima glede konačnog cilja i s obzirom na tehniku kao sredstvo njegova postignuća. Ali oni se ne slažu sa zapadnim misliocima u tome, da bi sve veći i rašireniji napredak tehnike postepeno smanjivao društvene napetosti i neprijateljstvo između bogataša i radnika. Naprotiv, kapitalističko će društvo stvarati sve veće i dublje suprotnosti između kapitalista i nekapitalista, usprkos izvanredno velikom napretku tehnike. Ono se mora konačno pretvoriti u svoju suprotnost, kada radnici posredovanjem sile izvlaste kapitaliste i zavedu komunističko društvo. Tada će kroz duže vremena vladati diktatura proletarijata, kao uvod u ostvarenje savršenog besklasnog društva, u kojemu će svatko pridonositi prema svojim sposobnostima i primati prema svojim potrebama. To će biti konac društvene napetosti i početak savršene društvene integracije, jer društvenih klasa ne će više biti ne samo u stvari nego ni u željama.

Ali, sve što sam rekao o društvenome idealu zapadnih mislilaca, vrijedi također i o marksističkom idealu, samo još u većoj mjeri i snazi. Apsurdno je misliti, da bi društveno uređenje, koje se služi najbrutalnijim mjerama, da se održi na životu, koje ne podnosi slobodu mišljenja i udruživanja, samo po sebi proizvelo, per generationem aequivocam, najsavršenije ljudsko društvo, što ga je moguće uopće zamisliti. Stoga nije nikakvo iznenađenje, da su se neki marksistički intelektualci pobunili protiv ovako apsurdna i upravo vulgarna shvaćanja ljudskoga društva i zakona njegova razvitka, i da kritiziraju komunističku vlast zbog njezine nečovječne prakse. Međutim, marksizam će onoga časa izgubiti svoju političku snagu i moć, kada zaista počne prakticirati ravnopravnost svih ljudi i, prema tome načelo demokracije. Tako ćemo umjesto komunističke utopije imati neko demokratsko uređenje svijeta, koje će biti daleko od toga da bude savršeno društvo, ali će biti od svih društvenih uređenja relativno najsavršenije.

Budući da je čovjek po svome duhu biće sintetične naravi, on ne će nikada biti zadovoljan s postignutim ostvarenjem sama sebe. S druge strane, on ne će nikada uspjeti uozbiljiti takav maksimum ljudskih povoljnih uvjeta, koji će ga činiti općenito zadovoljnim i sretnim, jer je čovjek također duboko nesavršeno biće, mnogo sposobnije da razvija svoje želje, nego da ih ispunja. Ali on ima sposobnost da prirodu sve sigurnije i dublje spoznaje i tako je podlaže svojim vlastitim namjerama. On postaje sve svjesniji svoga vlastitoga dostojanstva i prema tome također svoje ravnopravnosti s drugim ljudima. Stoga će biti sve manje

raspoložen, da se podlaže nečijoj diktaturi i izrabljivanju. Mi, prema tome, predviđamo sve raščlanjenije i sve raširenije uređenje ljudskoga društva prema načelu demokracije.

S druge strane, nitko ne može na unutarnji način prenijeti osjećaj svoje unutarnje sreće i zadovoljstva, kao što ni stupanj svoje moralne savršenosti na svoje potomstvo. Svaki čovjek mora od početka ostvarivati svoju sreću i svoju moralnu savršenost. Odatle slijedi, da veći stupanj tehničkog razvitka ne uključuje nužno veći stupanj unutarnje sreće i zadovoljstva: novi naraštaji započinju živjeti na jednoj drugoj razini stvarnosti, ali moraju ponovo za sebe proći kroz sva razdoblja unutarnjega ljudskoga razvitka.

SINTETIČNI NAPREDAK DRUŠTVA: SVE BOLJE I SAVRŠENIJE DRUŠTVENO UREĐENJE

Načelo se demokratske vlade i demokratskog uređenja društva osniva na načelu ravnopravnosti svih ljudi. Oni će više manje spontano priznavati stvarnu nejednakost ljudi, koji ne budu nastojali, da u ime ove nejednakosti iskorišćavaju druge, kao što spontano poznaju različitost u visini pojedinih planina. Bit će sigurno uvijek bolesnih pojedinaca, koji će se tužiti i boriti i protiv ove prirodne nejednakosti ljudi i koji će zavidjeti osobama duhovno sposobnijima od sebe. Ali zavist je najgora ljudska strast od svih ljudskih strasti, jer od nje najviše trpe ljudi koji zavide. Ona ne donosi nikakva duhovnog užitka onima, koji postanu njezinom žrtvom. Za njih bi, dakle, bilo mnogo bolje, da se nauče ljubiti čovjeka. Tada bi mogli duhovno spontano uživati u većoj sposobnosti drugih ljudi, kao što spontano duhovno uživaju u športskim prvacima, s kojima se kao prijatelji športa tako oduševljeno poistovjećuju

Stoga držimo, da će tehnički napredak donositi ljudima sve više općega blagostanja i, prema tome, da će zaista smanjivati i ublaživati društvene napetosti jedino u zajednici, koja bude izgrađena na načelu ravnopravnosti svih ljudi i na svim onim posljedicama, koje ovo načelo uključuje i zahtijeva. Da, dakle, uspostavimo dobre temelje za postizavanje općega blagostanja u društvu, naša prva misao ne smije biti tehnika i neka pomišljajna jednakost, koju bi tehnika trebala tek ostvariti, nego načelna ravnopravnost svih ljudi, sada i ovdje, i upotreba i izgrađivanje tehnike za opće dobro društva i svih njezinih članova.

Nije, dakle, ispravno ni stvarno zamišljati, da će tehnika, i opće bogatstvo, koje ona obećaje, ostvariti neko savršeno društvo, iz kojega će biti, tako reći na prirodan način i same od sebe uklonjene sve ljudske i društvene napetosti, ako pomisao tehnike i njezina napretka od svoga početka ne bude stavljena u službu načela o demokratskom uređenju društva i na moralnome samosvladavanju svakoga pojedinog člana društva. Tako isto nije točno ustvrditi, da nedostatak i oskudica fizičkih dobara nužno proizvodi nejednakost u ljudskome društvu i dijeli ga na bogataše i siromahe. Razdioba društva na bogataše i siromahe predpostavlja načelo neravnopravnosti svih ljudi i na njemu se uistinu osniva. Ljudi bi mogli i trebali prakticirati načelo o demokratskome uređenju

društva i u slučaju, kada bi vladalo opće siromaštvo: bolje je i savršnije, da svi uživaju najpotrebnije stvari u životu, nego da neki žive u luksusu, dok drugi oskudijevaju u najnužnijim dobrima.

SIROMAŠTVO NIJE OPRAVDANJE ZA ISKORIŠĆAVANJE ČOVJEKA OD ČOVJEKA

Stoga se ne slažemo s onim političkim misliocima, koji tvrde, da je razdioba društva na bogataše i siromahe bila potrebna zbog razvitka tehnike i, prema tome, na koncu, zbog postizavanja općega dobra. Da su svi ljudi bili siromašni, tako umuju ovi pisci, onda razvitak tehnike ne bi bio moguć, jer je za tu svrhu potrebno posjedovati i ulagati mnogo kapitala. Ali oni zaboravljaju činjenicu, da je ljudski rad najveći kapital i da će narod žrtvovati dobrovoljno neke svoje pogodnosti za ostvarenje nekoga boljega društva, ako im se to jasno i pošteno razjasni. Ako su ovi mislioci dosljedni sami sebi, zašto onda kritiziraju tako velike društvene razlike u Južnoj Americi i zašto ne kažu, da je ova privremena razdioba njihova društva na bogataše i siromahe potrebna, da se njihove zemlje podignu tehnički na višu razinu općega blagostanja i životnog standarda, jer da tek obilje fizičkih dobara umanjuje ljudske napetosti i razlike u društvu.

Nadalje, ovo mišljenje, koje na svoj način zastupa i Aristotel u svojoj obrani ustanove ropstva, krivo pretpostavlja, da je napredak tako stvoren i na tome stupnju razvitka nužno bolji i savršeniji sa sviju stanovišta i gledanja na ljudsku osobu i njezine opće probitke. Ja mislim, da bi ljudsko društvo bilo daleko savršenije i da bi kud i kamo ostvarilo više duhovnih vrijednosti, da je od svoga početka prakticiralo načelo ravnopravnosti svih ljudi, nego ga je uistinu proizvelo na temelju načela nejednakosti, i, prema tome, na iskorišćavanju čovjeka od čovjeka. Načelno govoreći, svaka bi napetost iz ljudskog društva iščezla, kada bi se svi ljudi držali načela: ne čini drugome, što tebi nije drago, da ti drugi učini; i radi drugome, što želiš, da tebi drugi radi. Potrebno je, dakle, provesti promjenu čovjeka pomoću umnih sredstava: odgoja i uvjeravanja, jer ako bude čovjek prakticirao načelo ravnopravnosti svih ljudi, dobrovoljno i na temelju osobnoga uvjerenja, onda će također biti moguć još veći razvitak tehnike i, prema tome, još veće opće blagostanje ljudskoga društva.

Ima, naravno, ljudi, koji se umišljaju, da oni provode siromašan život i prakticiraju društvenu pravdu, ako oni samo izravno ne barataju s kapitalom nego samo neizravno. Ali ne samo da oni nisu uistinu siromasi, nego, još povrh toga, griješe protiv krijeposti iskrenosti, što svoj uistinu raskošni život nastoje prikrivati zastorom nekoga višega siromaštva. Niti je siromaštvo samo po sebi ikakva moralna krijepost. Ono je krijepost jedino utoliko, ukoliko znači borbu protiv izrabljivanja drugih ljudi i, prema tome, podržavanje duhovne slobode. Nije nikako ljudski, nije časno, da netko provodi luksusan život, dok toliki drugi pate od oskudice.

Jednako su veliki licemjeri zapadni bogataši i kapitalisti, koji prijateljuju s komunističkim diktatorima, koji bi ih, da živu u njihovim zemljama, bili izvlastili, i to s pravom, a možda i ubili, s nepravom. Pa ipak, njima su duhovno bliži i srodniji komunistički vlastodržci, nego milijuni zapostavljenih, ponizivanih, bespravnih i izrabljivanih ljudi po komunističkim logorima i zatvorima, jer i jedni i drugi, tj. i zapadni kapitalisti i istočni komunisti, jednako osnivaju svoje društvene prednosti na iskorišćavanju čovjeka od čovjeka. Tako opažamo nenadano slaganje ondje, gdje bismo inače očekivali najveće neslaganje i suprotnost.

Prema tome, tehnički napredak uistinu sâm po sebi ne umanjuje nejednakosti među ljudima, nego ih, štoviše, zaoštrava, ako tehnika od svoga početka nije utemeljena na načelu jednakopravnosti svih ljudi. Činjenica pak, da ovu nejednakost manje zapažamo, ne mijenja ništa na stvari. Između nekoga bogataša prvoga reda u Americi i radnika postoji veća razlika u imanju, nego je bila između nekoga feudalnog gospodara i njegovih kmetova. Bogatašima pogoduje također okolnost, da je većina ljudi zadovoljna s pristojnim životom i da ne teže za prekomjernim bogatstvom, koje donosi više brige i tjeskobe nego mira i spokoja.

Ima uistinu mnogo ljudi, možda oni predstavljaju većinu pučanstva u svakome narodu, koji se zadovoljavaju sa čednim zahtjevima glede fizičkih dobara zbog životne mudrosti i razboritosti, a ne zbog toga, što oni ne bi bili sposobni gomilati veliko bogatstvo za sebe pod određenim uvjetima. Ali u tome slučaju, oni bi bili prisiljeni da iskorišćavaju radnu snagu drugih ljudi u svoje svrhe, što oni načelno ne prihvaćaju. Ovaj je čestiti, pošteni i razboriti narod najveća i najsigurnija podloga demokratskog uređenja društva, gdje ono već postoji, i ujedno najbolji zalog protiv nesređenih težnja sa strane ekstremnih manjina, bilo s desne, bilo s lijeve strane.

POLITIČKA LOJALNOST I NJEZINA SVOJSTVA

Time ne poričem stvarnu mogućnost, da inače pošteni i čestiti ljudi iz običnog naroda, ako se jedamput čuvstveno odluče za jednu političku stranku, postanu pomalo slijepi za njezine nedostatke i mane i da po pravilu iz neke lojalnosti glasaju za njezine kandidate, bez obzira na njihove stvarne sposobnosti i čistoću značaja. Osjećaji, koji nisu prožeti snagom razuma, zasljepljuju u svakome području ljudskoga djelovanja. Čuvstva, produhovljena snagom razuma, stvaraju najuzvišenije i najslađe stanje u ljudskome biću. Ona daju čovjeku energiju i volju za radom. Ali odijeljena od razuma, ona će izdati čovjeka i ostaviti ga na cjedilu. Stoga je u svakoj državi postojanje nezavisnih građana od odlučne vrijednosti. Tako su pojedine političke stranke prisiljene da vode računa ne samo o težnjama i potrebama svojih stranačkih pristalica, nego također da se obaziru na mišljenje i poglede nezavisnih građana, bez čije djelotvorne pomoći ne mogu doći na vlast.

KONSERVATIVNE I LIBERALNE STRANKE

Postoji također velika kušnja za neku stranku, koja zastupa i prema prilikama provodi pametne obnove u unutarnjoj politici, da vodi slabu i neodlučnu izvanjsku politiku, jer je njezina namjera, da se u isto vrijeme istakne kao pobornik mira pod svaku cijenu. Tako se nekada događa, da neka konzervativna stranka, koja se unutra, u svojoj kući, protivi potrebnim društvenim reformama, vodi bolju i moralniju politiku prema vani nego neka liberalna stranka. Možda bi bilo bolje reći, da se vođenje izvanjske politike sa strane neke konzervativne stranke slučajno više slaže s moralnim načelima nego namjerno i svjesno. To isto vrijedi za unutarnju politiku neke liberalne stranke. Jedne izdaje unutarnja politika, druge izvanjska. Budući da moderni čovjek postaje sve svjesniji logičnih posljedica svojih osnovnih pogleda na svijet, i jer mnogi moderni ljudi vjeruju, da se je čovjek razvio iz životinje, moderna politika sve više postavlja za vrhovno načelo svoga djelovanja nacionalnu sebičnost, koju nazivaju zavijenim imenom pragmatizma. Najviše je mjerilo njezina djelovanja uspjeh: ja sam u svome radu uspio, prema tome moj je čin moralan. Ljudi istražuju vladanje životinja i na njemu se nadahnjuju. Tako je posve razumljiva pojava da neki politički teoretičari u svojim političkim razmatranjima opisuju vladanje životinja počevši od kukaca pa do sisavaca.

ČOVJEK JE MNOGO VIŠE NEGO ŽIVOTINJA

Ali čovjek je po svome razumu duhovno i odgovorno biće. On je sposoban spoznati Boga i vjerovati u umno uređenje svijeta. Vjerovati u Boga znači, u prvome redu, podržavati razumnu nadu, da ćudoredni zakon posjeduje svoju stvarnu opću vrijednost. Nezavisno od spoznaje Boga, ćudoredni zakon u svom najsavršenijemu obliku ima jedino logičnu opću vrijednost. Prema tome, čovjek potvrđuje i ispovijeda svoju vjeru u Boga na najuzvišeniji način obdržavanjem ćudorednog zakona, podržavan razumnom nadom, da on ima također svoju stvarnu vrijednost. U tome se sastoji najjača snaga vjere, ali i njezina najviša slabost: ona mora očekivati tek od daleke budućnosti, da na iskustven način potvrdi stvarnu vrijednost njezinih zasada. Moram govoriti istinu, kada god želim nešto reći. Ovo načelo samo po sebi posjeduje jedino logičnu opću vrijednost, jer mi je na temelju iskustva jasno, da moram često stradati zbog govorenja istine. Svjestan sam, da bi me varka i laž često spasila iz neprilika, sada i ovdje. Pa ipak, stalno govorenje istine ili njezino nijekanje očituje jakost moje vjere u Boga i u Božju providnost, koja po svome pojmu u prvome redu znači, da nužno postoji neki konačni sklad između opsluživanja ćudorednoga zakona i iskustva.

ČOVJEK KAO RAZARAČ SVOJE DUHOVNOSTI

Međutim, vrijedi i obratno pravilo: tko ne vjeruje u Boga, taj ne može osigarati veću opću vrijednost svome ćudorednome zakonu od njegove logične općenitosti. Stoga će nužno tražiti neko pomirenje između

ćudorednog zakona i neposrednog iskustva i najposlije usvojiti načelo pragmatizma za svoje vladanje: ono, što koristi meni, to je moralno; ono pak, što mi sada i ovdje škodi, to je zlo. Može, istina, čovjek proširiti pojam korisnoga i dobroga i na dulje vrijeme, ali mu on ne će nikada moći podijeliti neku pravu stvarnu općenitost i vrijednost.

Prema tome, dok svi ljudi ne budu postupali u svom društvenom životu u skladu sa ćudorednim zakonom, koji posjeduje svoju stvarnu vrijednost za sve ljude jednako, među ljudima će postojati trajne napetosti nepravde, gloženja, štoviše organizirane pobune. Zavođenje diktature, koje bi svrha bila, da putem sile podijeli neku opću vrijednost ljudskim zakonima, ne će u tome pogledu ništa bitno riješiti, jer diktatura sama po sebi sačinjava društvenu nepravdu najvećega reda. Ljudi će tada moći istraživati različite čimbenike, koji su nukali jednu grupu ljudi da čini nepravdu drugoj, da je drži u podčinjenom stanju i da je za sebe iskorišćava.

Čovjekova je osoba mnogo značajniji čimbenik reda u ljudskome društvu od prirode. Ljudski duh poduzima najodlučnije mjere u stvaranju i podržavanju ljudskoga sklada uopće. Bez obzira na to kako djelotvorno mogu izvanjski čimbenici djelovati na čovjeka, oni postaju konačno značajni za nj tek onda, kada se kao unutarnji gospodar svojih čina odluči za njih. Spoznaja su i svladavanje prirodnih sila vrlo važni za ljudski život na zemlji. Ali kakvoća i vrijednost ljudskoga života i društvenih odnosa u nekoj zajednici još više zavise od vjernoga opsluživanja ćudorednoga zakona.

SREDSTVO ZA UBLAŽIVANJE LJUDSKIH PATNJA

Kada bi zaista svi ljudi postupali u skladu s ćudorednim zakonom, u svijetu bi bilo mnogo manje patnje i boli, nereda i nesklada, jer bi sav nesklad u ljudski život dolazio iznutra ili s izvana od prirode. Tada ljudi ne bi djelovali iz neurednih pobuna, da budu bogatiji i moćniji na račun drugih ljudi, nego bi bili zadovoljni, da sebi osiguravaju i priskrbe pristojan život i da pomognu onima, koji bi se zbog geografskih ili drugih razloga nalazili u nepovoljnijemu stanju i položaju od njih. Prakticiranje ćudorednoga zakona unosilo bi red i mir među ljude s jednoga višega stanovišta i osiguravalo bi trajno uredan napredak čovječanstva u osobnoj kulturi i civilizaciji. Svako drugo nastojanje, da zavedemo red i mir u ljudske zajednice na temelju nekoga posebnog načela, koje nema opću vrijednost, nužno pripravlja čimbenike svoga vlastitog uništenja. Tako će se čovječanstvo naći zatvoreno i skučeno u krivome krugu, u kojemu će jedna grupa ljudi izazivati drugu bez kraja i konca, jedan narod drugi. Tu konačno ne će pomoći ničija lukavost, ni ničiji znanstveni savjeti, bili oni Aristotelovi ili Machiavellievi, kako bi se diktature ili tiranije mogle što dulje održati na životu, jer će jedna vrsta zlorabljenja vlasti izazivati drugu.

Ne postoji nikakva stvarna mogućnost, koja bi se razlikovala od vjernosti ćudorednome zakonu, a koja bi mogla na način nekoga temelja

osiguravati trajni mir i red i opće blagostanje građana u nekoj državi. Ne možemo izići iz stvarne povijesti. Potrebno je činiti dobro u skladu sa ćudorednim zakonom i uroniti djelotvorno u povijesnu struju stvarnosti. Možda ćemo se tako nužno sukobiti sa silama zla i biti prisiljeni da platimo vlastitim životom za svoje uvjerenje. Fizički je svijet sa svojom poviješću pozornica, na kojoj dozrijevaju, oplemenjuju se, kušaju, glume, natječu, priječe, uništavaju sile dobra i zla. One se ne približavaju jedne drugima, da bi se ujedinile i tako proizvele neku višu jednotu stvarnosti, kako je zamišljao Hegel, nego se sve više udaljuju jedna od druge, stvarajući tako potrebu konačnog odjeljenja i rastave. Solženjicini i Saharovi ne mogu živjeti sa Staljinima; Stepinci ne mogu postojati u istome društvu s Brozima. Povijest nagoviješta i pripravlja veliku razdiobu, a ne veliko jedinstvo.

Najveće ljudske teškoće ne dolaze i ne potječu od činjenice, da je čovjek također sjetilno biće, divlja i pobunjena životinja, koju razum nastoji podložiti svojim boljim i višim uvidima i tako je disciplinirati. Čovjek je, u prvome redu, duh i njegova najviša uzvišenja i, prema tome, također njegova najdublja poniženja dolaze od njegova duha. Premještavanje duhovnih težnja u sjetilne izaziva u čovjeku pojedincu strašniji nered od svih drugih nereda, i čovjek od sebe nužno čini izrođeno, izopačeno i pokvareno biće. Poznata je činjenica, da životinje imaju svoj određeni prostor za življenje i time se zadovoljaju. Ali, ako čovjek svoje duhovne težnje za neograničenošću u svome duhu premjesti u svoje sjetilne potrebe za prostorom, on se ne će zadovoljiti kao životinja s najnužnijim dijelom zemlje, nego će težiti da posjeduje cijelu zemlju. Ljudska pokvarenost i zloća dolaze od ljudskoga duha, koji svoje vlastite čežnje premješta u svoju sjetilnost, u kojoj načelno ne može zadovoljiti i ispuniti smisao svoga duhovnoga postojanja.

DOBAR POLITIČAR ZNAČI POŠTEN ČOVJEK VIŠE DOBAR POLITIČAR

Da netko postane dobar fizičar ili kemičar, za to nije nikako dovoljno da bude moralan čovjek u najuzvišenijemu smislu. Ali on ne može biti moralno dobar, ako svoju fiziku i kemiju ne njeguje u skladu s moralnim zakonom. On ne smije proizvoditi oružje ili otrove s namjerom, da bi ubijao nedužne ljude.

Tako slično, nije nikako dovoljno biti pošten čovjek, da netko postane dobar političar. Za to je također potrebna velika pamet i poznavanje stvarnih ljudskih potreba i težnja i sposobnost pronalaženja prikladnih sredstava za njihovo zadovoljavanje i unapređivanje. Ali nitko ne može biti dobar političar, ako se u svome držanju i vladanju ne vodi moralnim načelima.

To postavlja nekoga političara pred velike teškoće i kušnje. On se često mora natjecati s ljudima, koji se u svome držanju ne vode plemenitim nakanama i koji se ne žacaju i ne prezaju da upotrijebe bilo koja sredstva za postignuće svojih ciljeva. Slijediti ih, natjecati se s njima,

znači poniziti sama sebe i svoje unutarnje uvjerenje i iznevjeriti narod (jer ako je netko uvjeren, da je najbolji politički život moralni politički život, onda on iznevjeruje ne samo sama sebe nego i svoj narod pretvarajući se, da bi neko drugo nemoralno vladanje bilo za narod bolje i korisnije). Ali on mora ostati vjeran samu sebi i svome osvjedočenju, makar nikada ne dobio izbore. Možda njegova osobna žrtva ne će konačno ipak biti uzaludna ni u fizičkome redu stvarnosti, jer će se možda narod napokon osvijestiti i uvidjeti, da nepoštena politika može privremeno donijeti nekih prednosti, ali da ona konačno prouzrokuje daleko više zla nego dobra. Ja, na primjer, gledam diskretnu osvetu i kaznu za Roosveltovu politiku za vrijeme Drugoga svjetskoga rata u američkim ludim ratovima u Koreji i Indokini. To su bili posve ludi ratovi, jer su Amerikanci morali žrtvovati toliko mladih života i potrošiti toliko materijala, da se povrate na staro stanje. Stoga, s jednoga višega stanovišta daleko je veći pobjednik političar, koji je pošteno izgubio, nego političar, koji je nepošteno dobio.

DUŽNOST PROUČAVANJA

Odatle slijedi, da narod ima ozbiljnu dužnost, da savjesno proučava kandidate za državne urede, njihovu spremu, sposobnost i nada sve njihovo poštenje i iskrenost. Građani ne smiju sebi dopustiti, da se dadnu zavesti i prevariti govorničkom vještinom i praznim i nemogućim obećanjima pojedinih kandidata. Oni trebaju dobro razlikovati tzv. demagoga od ozbiljna političara i državnika. Ja mislim, da je upravo demagogija jedna od najvećih tragedija u političkom životu nekoga naroda. Istinski velik čovjek ne može biti demagog. Demagog posjeduje znatnu spretnost, da prikazuje privid kao stvarnost, varku kao istinu. Stoga građani trebaju razviti dobro unutarnje oči svoga uma, da uzmognu razlikovati stvarnost od privida i obmame, istinu od varke, pravu veličinu od izvještačene spretnosti.

POTREBA SPOZNAJNOG PLURALIZMA

Nijedna osoba ne može zahvatiti svu stvarnost ljudskoga života u društvu u cijelosti i sa svih mogućih stanovišta. Odatle potreba političkog pluralizma. Marksizam je jedina politička nauka u XX. stoljeću, koja misli, da je konačno i definitivno otkrila sve zakone u razvitku ljudskoga društva tako, da nitko drugi ne može ništa pridonijeti spoznaji čovjeka i njegovih stvarnih mogućnosti. Drugi opet zamišljaju na način zapadnih pragmatista, da čovjek ne može spoznati nijednu istinu, koja bi imala konačnu i trajnu vrijednost. Marksizam označuje vrlo uskogrudno gledanje na stvarnost. Zapadni pragmatizam ne može niti započeti razmišljanje o čovjeku i njegovim zakonima spoznavanja stvarnosti, a da sâm sebi ne protuslovi.

Oba su ova mišljenja uistinu tako kriva, da se ne bi na njih trebalo uopće osvrćati, kada ona ipak ne bi predstavljala neku društvenu snagu

po broju ljudi, koji ih zastupaju. Kako je moguće logički tvrditi, da čovjek ne može ništa definitivno spoznati kao istinu, ako je konačna istina, da čovjek ne može ništa konačno spoznati? S druge pak strane, sama činjenica, da postoji toliki broj umnih, iskrenih i poštenih ljudi, koji se ne slažu s marksističkom naukom, pokazuje, da oni nešto intuiraju u stvarnosti, što marksizam ne vidi.

Kako je onda logički moguće zamišljati, da marksizam sadrži tako svestrano i iscrpno opće iskustvo čovječanstva, kada većina čovječanstva ne gleda na stvarnost istim umnim očima, kojima na nju gledaju marksisti?

Neka marksisti slobodno zastupaju svoje mišljenje, kao svoje uvjerenje; neka ga šire misionarskom revnošću svim umnim sredstvima. Mi priznajemo svakome čovjeku pravo na njegove iskrene poglede. Da su marksisti postupali u svome političkom radu demokratski, da su poštivali druge ljude i njihovo uvjerenje, oni su svojom kritikom kapitalističkog društvenog uređenja mogli ipak izvršiti neku dobru ulogu u povijesti. Ali svojom isključivošću i diktatorskim držanjem oni su nanijeli čovječanstvu mnogo više zla nego dobra. Njihovo načelo isključivosti ne ostavlja drugim ljudima druge mogućnosti osim borbe ili duhovnog ropstva. Tako oni podržavaju u društvu uzroke napetosti i pobune. To njih nuka i potiče, da sa svoje strane zavode još brutalnije policijske mjere, ako igdje zapaze i najmanje tragove razvitka prema nekome čovječnijemu društvu, kao što je Dubčekovo i hrvatsko nastojanje pokazalo.

MARKSIZAM I NAČELO VEĆINE

Stoga marksizam predstavlja posebno pitanje za demokratski način upravljanja državom. Istinita se demokracija temelji na načelu ravnopravnosti svih građana i volji većine. Marksisti se služe obilno načelom slobode u demokratskim zemljama s nakanom, da bi došli na vlast. Ali, kada dođu na vlast, oni više ne priznavaju načelo ravnopravnosti i političke slobode.

Budući da načelo o ravnopravnosti svih ljudi ima prednost pred svim drugim načelima u upravljanju državnim poslovima, nemarksisti imaju pravo, ako samo posjeduju dovoljno sredstava za to, da zaprječe marksistima preuzimanje vlasti u nekoj državi, makar oni pobijedili i dobili većinu glasova u slobodnim izborima, da oni, nemarksisti, sačuvaju načelo o ravnopravnosti svih građana u državi. Ali, kada bi marksisti priznavali načelo o ravnopravnosti svih građana, oni bi također imali pravo da preuzmu državnu vlast u svoje ruke na temelju načela većine.

Zbog posve istoga razloga nemarksisti posjeduju pravo da podignu revoluciju u nekoj marksističkoj zemlji, makar oni sačinjavali manjinu, ako za to postoje pogodne mogućnosti uspjeha. Priznajem, da ova tvrdnja nema puno praktične vrijednosti, jer gdje marksisti preuzmu vlast, oni pomoću vrlo razvijene i dobro plaćene špijunaže, policijskih i drugih mjera čine nemogućom svaku pobunu, koja ne bi bila zdušno pomagana s izvana.

IZ OSTAVŠTINE POK. Č. M. BOGOLJUBE JAZVO:

PORUKE ČOVJEČANSTVU S II. VATIKANSKOG SABORA

S OSOBITIM OSVRTOM NA ŽENE

POZNATO je da su crkveni Sabori većinom suzbijali krivovjerstva i proglašavali dogme. Čak je i prvi Vatikanski, nedovršeni Sabor uspio proglasiti jednu dogmu. Spontani i neočekivani saziv II. Vatikanskog sabora pošao je sasvim drugim putom. U Apostolskoj Konstituciji, kojom ga sazivlje Papa Ivan XXIII., na Božić 1961., veli se među ostalim i ovo:[1]

«Čovječanstvo se ponosi svojim najnovijim znanstvenim i tehničkim uspjesima, ali duhovni napredak suvremenog čovjeka nije slijedio korake materijalnog napretka. Odatle proizlazi indiferencija za neumrla dobra, neuredna želja za zemaljskim užitcima i konačno jedna sasvim nova i razorna pojava —borbeni ateizam. Svi ti žalosni motivi dokazuju kako nam je potrebno da bdijemo i da svaki od nas osjeti odgovornost za sve to.»

Vedri duh pape Ivana nije se zadržao kod te duhovne siromaštine čovječanstva, nego pozivlje sve sinove katoličke Crkve, da mu pomognu rješavati probleme suvremenog čovjeka. U svojoj svetačko-mističnoj iskrenosti priznaje, da mu je došao kao glas s neba, da sazove opći crkveni Sabor, koji će, poput dvadeset pređašnjih općih crkvenih Sabora, podignuti duh vjernika, i služiti napretku kršćanstva, osluškivati ritam vremena, i u kojem će Crkva dobro pogledati sama sebe, ima li njezino lice još isti pečat koji joj je utisnuo Krist. Dakle, dva pogleda, obadva u dubinu i u širinu, treba da Crkva baci prilikom toga saborovanja: jedan u se, a drugi u čovječanstvo. Od prvog su proizašle četiri konstitucije od trajne vrijednosti, ne spominjući još drugih dvanaest manjih dokumenata, a drugi je ubacio ne samo u Crkvu nego i u cijeli svijet potrebu i pojam «dijaloga» i dao talijanskoj riječi «aggiornamento» građansko pravo u

[1] Cf. *«Documentos del Vaticano II*, Biblioteca de Autores Cristianos (BAC) Madrid 1968., III izd., str. 8 ss.

cijelom svijetu. Stoga možemo mirne duše zaključiti, da poruke čovječanstvu, što su ih izdali saborski «oci» na zaključku Sabora 8. XII. 1965., nisu u biti originalne nego su baština pape Ivana i ponavljanje direktiva pape Pavla VI., koji je vjerno slijedio duh Ivanov kroz tri zasjedanja Sabora, poslije blažene smrti Ivanove.

Premda se od poslanja u svijet tih poruka navršuje ove godine (1975.) deset godina, one nisu ništa izgubile na svojoj vrijednosti i aktualnosti. Stoga ćemo ih uz 25-godišnjicu naše Revije malo osvježiti i ponoviti, da iznova potaknu naš duh na razmišljanje i slijeđenje. Ima sedam tih poruka, a nanizane su, čini se, po značenju onih kojima su namijenjene. Ta ljestvica ide ovim redom: 1. vladarima, 2. misliocima i znanstvenicima, 3. umjetnicima, 4. ženama, 5. radnicima, 6. siromasima, bolesnicima i svim patnicima, i 7. omladini.

Zaključujući svečano II. Vatikanski sabor rekao je papa Pavao VI. u ime sviju biskupa, na trgu sv. Petra u Rimu, među ostalim i ovo:[2]

«Doskora ćete čuti čitanje nekih poruka što ih Sabor upravlja različitim sektorima osoba, smatrajući u njima nebrojene oblike kojima se očituje život. Za katoličku Crkvu nije nitko stranac, nitko nije isključen, nitko nije daleko. — Ovaj naš pozdrav nije pozdrav rastanka koji razdjeljuje, nego prijateljstva koje traje, ili koje u svakom slučaju hoće da se sada rodi. Štaviše, ovaj naš pozdrav htio bi da dođe do srca sviju, da uđe u nj kao dragi gost i da u unutarnjoj šutnji izgovori one poznate nenadmašive riječi Spasiteljeve: «Ostavljam vam mir, dajem vam svoj mir, ali ne kako ga svijet daje.»

VLADARIMA

U času kad se razilaze, kažu biskupi, da se obraćaju onima koji upravljaju sudbinom ljudi, koji imaju u rukama vremenitu vlast nad njima. Uz priznavanje te vlasti, te službe, pravednih zakona koje oni stvaraju ili primjenjuju, biskupi ih upozoruju, da je samo Bog velik i samo je Bog izvor njihove vlasti i temelj njihovih zakona. Treba da promiču red i mir među ljudima, ali i da znadu, da je Krist došao na svijet, da nas nauči da smo svi braća. On je veliki graditelj reda i mira, jer je jedini kadar utjecati na srca ljudska, da se odreknu zlih strasti iz kojih se rađa rat i nesreća.

U vidljivim zemljama u kojima vladaju Krist misteriozno izgrađuje svoje nevidljivo područje — Crkvu. I šta traži od njih ta Crkva, koja skoro već dvije hiljade godina ima s njima različite odnose? Traži samo slobodu: slobodu vjerovanja i slobodu naučavanja vjere. Ponizno, ali i energično završuju biskupi tu svoju prvu poruku:

«Pustite da Krist vrši tu svoju aktivnost nad društvom. Nemojte ga nanovo razapinjati, budući da bi to bilo svetogrđe, jer je on Sin Božji, a bilo bi i samoubijstvo, jer je sin čovječji. A nama, njegovim poniznim slugama, pustite da

[2] Svi su citati uzeti iz zbirke *«Concilio Vaticano II»*, BAC 1965., str. 731 ss.

posvuda bez zapreka propovijedamo Evanđelje mira. Tim će se okoristiti u prvom redu vaše zemlje, jer Crkva odgaja za vas vjerne građane, prijatelje socijalnog mira i napretka. — U ovaj svečani dan, kad se svršava II. Vatikanski sabor Crkva vam po nama pruža svoje prijateljstvo, svoju službu, svoje duhovne i moralne energije.»

MISLIOCIMA I UČENJACIMA

Zašto posebni pozdrav onima koij traže istinu, ljudima od umovanja i nauke, istraživačima čovjeka, svemira i povijesti? Zato, jer su i svi biskupi u Saboru istraživali istinu kroz četiri godine. Na tom se putu susrećemo s njima i dive se njihovim uspjesima. Stoga ih potiču, da nikad ne prestanu istraživati istinu.

Ali neka ne zaborave, da je umovanje i razmišljanje prava dužnost, i jao onome koji hotimice zatvara oči, da ne vidi svjetla. Umovanje je i odgovornost, i jao onima koji zamračuju duh, koji ga varaju i deformiraju. Jer koji je temeljni princip ljudima od znanosti ako ne da nastoje dobro i ispravno misliti? Stoga završuje poruka:

«Želimo vam ponuditi svjetlo naše misteriozne svjetiljke: vjeru. On koji nam ju je dao, vrhovni je Učitelj misli, jedini koji je rekao i mogao reći: 'Ja sam svjetlo svijeta, ja sam put, istina i život'. Možda nikad nije bila tolika mogućnost kao danas, da se duboko sporazume prava znanost i prava vjera, jer jedna i druga služe jedinoj istini. Imajte pouzdanja u vjeru, tu veliku prijateljicu inteligencije.»

UMJETNICIMA

Svi koji ljube ljepotu i rade za nju, prijatelji su onih koji im upravljaju ovu poruku. To su pjesnici i književnici, slikari, kipari, arhitekti, muzičari, ljudi kazališta i kina. Crkva je s njima povezana ima već mnogo vremena. Oni su gradili i ukrasivali njezine hramove, slavili njezine dogme, obogaćivali njezinu liturgiju. Oni su pomagali, da se je božanska poruka izražavala jezičnim formama i figurama i tako su nevidljivi svijet učinili vidljivim.

«Crkva vas treba danas kako vas je trebala jučer. Nemojte odbijati da ulažete svoj talenat u službu božanske istine. Svijet u kojem živimo ima potrebu za ljepotom, da ne padne u beznađe. Ljepota kao i istina napunja srce ljudsko radošću. Ali vi kao čuvari ljepote treba da imate ruke čiste i nesebične i da ne prouzročujete jeftine užitke i bez prave vrijednosti. Budite dostojni svoga ideala, pa ćete biti dostojni i Crkve, koja vam šalje ovu poruku prijateljstva i blagoslova.»

RADNICIMA

Biskupi kažu u uvodu, da su tokom Sabora razmišljali o mnogim ekonomskim i socijalnim temama koje muče čovječanstvo te su uvjereni,

da će njihovo rješenje tih tema povoljno utjecati na radnike i radnice čitavoga svijeta.

Crkva zna za sve patnje i borbe radnika i zahvaljuje im za neizmjerne usluge koje oni čine ljudskom društvu. Dobri papa Ivan XXIII. znao je naći put do srca radnika svojim neisporedivim okružnicama. Istu ljubav posvjedočuju im svi sabrani biskupi:

«Crkva je vaš prijatelj. Imajte pozdanja u nju. Ona neprestano traži način da vas što bolje razumije, ali i vi morate nastojati da nju razumijete. Ne će mržnja spasiti svijet, i nije samo kruh zemaljski koji može nasititi glad ljudski. Neka vas Crkva prosvjetljuje i vodi i neka vam pomogne da upoznate Krista, vašeg sudruga u radu, Gospodina i Spasitelja svega čovječanstva.»

SIROMASIMA, BOLESNICIMA I SVIM PATNICIMA

Za sve koji trpe, Sabor ima svoju posebnu poruku. Vidi grozničave oči bolesnika, upitne poglede svih koji trpe, a ne može im rastumačiti odakle je ljudsko trpljenje, niti im može umanjiti fizičke boli kao liječnici i bolničari. Ali ima nešto dublje i dragocjenije, ima jedinu istinu koja može odgovoriti na misterij trpljenja i dati olakšicu bez prevare: vjeru i sjedinjenje s Čovjekom boli, Kristom, Sinom Božjim, razapetim zbog naših grijeha i našega spasenja. Krist nije uništio trpljenje, niti nam je potpuno otkrio njegovu tajnu: on ga je uzeo na se, i to nam je dosta da razumijemo njegovu vrijednost.

«O vi svi koje pritište teški križ: koji ste siromašni i zapušteni, koji plačete, koji ste progonjeni radi pravde, vi o kojima se šuti, ne klonite! Vi ste odabranici Božji, vi ste braća Krista razapetoga, i ako hoćete, možete s njim zajedno spasiti svijet! — To je kršćanska znanost o boli, jedina koja donosi mir. Znajte da niste sami ni beskorisni. Sabor vas pozdravlja kao živu sliku Kristovu!»

OMLADINI

Sabor se obraća mladićima i djevojkama, jer vidi u njihovim rukama baklju koju će im predati njihovi očevi, i jer će oni živjeti u svijetu u času, kad taj svijet doživljuje najveću transformaciju svoje povijesti. Oni će oblikovati buduće društvo, pa ili će ga spasiti, ili će ih nestati zajedno s njim.

Crkva je nastojala kroz ove četiri godine da pomladi svoje lice i da bolje odgovori nakanama svoga utemeljitelja, onoga koji vječno živi i vječno je mlad, Krista. I u tom se času obraća njima, jer joj je stalo da društvo u koje će oni danas-sutra stupiti, poštiva ljudsko dostojanstvo, slobodu i ljudska prava.

Najviše joj je na srcu, da to društvo dadne slobodu širenja onoga blaga koje je staro i uvijek novo — vjere; u tu vjeru da njihove duše uzmognu uroniti i uživati u njezinoj bistrini. Nada se, da će tako naći toliku snagu i radost, te ne će pasti u napast kao neki od njihovih očeva

koji su podlegli filozofiji sebičnosti ili užitka, i da će, suočivši se s ateizmom, koji je znak umornosti i starosti, znati uzdržati vjeru u život i u smisao života: sigurni da postoji Bog, pravedan i dobar.

«U ime toga Boga i njegova Sina Isusa, potičemo vas da raširite svoje srce obuhvativši cijeli svijet i tako razaberete poziv svoje braće i žrtvujete im sve svoje energije. Borite se proti svakoga egoizma. Neka ne ovladaju vama nagoni violencije i mržnje, iz kojih se rađaju ratovi, sa svim svojim zlim posljedicama. Budite velikodušni, čisti, uljudni i iskreni. Izgrađujte s oduševljenjem jedan svijet bolji nego je ovaj vaših otaca. — Gledajte Crkvu, koja je prava mladost svijeta, pa ćete vidjeti u njoj lice Kristovo, onoga Krista koji je pravi heroj, ponizan i mudar, prorok istine i ljubavi i drug i prijatelj omladine».

ŽENAMA

«Sad se obraćamo vama, ženama svih položaja: kćerkama, suprugama, majkama i udovicama; također i vama, Bogu posvećenim djevicama, i vama samostalnim ženama. Vi sačinjavate polovinu neizmjerne obitelji čovječanstva.

Crkva je ponosna, vi to znate, što je ona podigla i oslobodila ženu, što je tokom stoljeća postepeno otkrivala njezinu prirođenu jednakost s muškarcem, iako uz razliku njihovih karaktera.

Ali dolazi čas, i već je tu, u kojem se potpuno ispunjuje zvanje žene, čas u kojem žena postizava u svijetu upliv, važnost i vrijednost dosad nikad postignutu. Zato u ovaj čas u kojem se zbiva tako duboka promjena u čovječanstvu, žene koje su pune duha Evanđelja mogu tako mnogo pomoći da to čovječanstvo ne podlegne.

Vi žene imate uvijek misiju da čuvate ognjište, ljubav za izvore života, osjećaj za kolijevku. Vi ste nazočne misteriju života koji počinje, vi tješite u času smrti. Naša je tehnika u pogibli da postane nečovječna. Izmirite ljude sa životom. A iznad svega, to vas molimo, bdijte nad budućnosti naše rase. Zadržite ruku čovjeka koji bi u času ludila pokušao razoriti civilizaciju čovječanstva.

Supruge, majke obitelji, prve odgojiteljice ljudskoga roda u skrovitosti ognjišta, prenesite svojim sinovima i svojim kćerima običaje svojih pređa, dok ih istodobno pripravljate za neizvjesnu budućnost. Sjećajte se uvijek, da svaka majka, preko svojih sinova, pripada toj budućnosti, koju vjerojatno ne će ni vidjeti.

I vi, samostalne žene, znajte da možete potpuno ispuniti svoje zvanje predajući se drugima. Društvo vas zove na sve strane. I same obitelji ne mogu živjeti bez onih koje nemaju obitelji.

A nada sve vi, posvećene djevice, budite čuvarice čistoće, nesebičnosti i pobožnosti u svijetu u kojem sebičnost i želja za užitkom hoće da se proglase zakonom. Krist, koji je dao bračnoj ljubavi svu puninu, uzvisio je također i odricanje te ljudske ljubavi, ako se čini iz ljubavi prema Njemu, vječnoj Ljubavi, i iz želje da se služi svima.

Žene koje trpite, koje se držite uspravno pod križem poput Marije; vi koje ste tako često u toku historije davale muškarcima snage da se bore do kraja, da svjedoče do mučeništva, pomozite im i opet da ustraju u smjelosti velikih podviga, kao i u strpljivosti i muci poniznih početaka.

Žene, vi koje znadete učiniti istinu slatkom, prihvatljivom, posvetite se tome da duh Sabora prodre u ustanove, škole, domove i u svagdanji život.

Žene cijeloga svijeta, bilo da ste kršćanke ili da nemate vjere, vi kojima je

povjeren život u ovim tako teškim časovima historije, vama pripada da spasite mir svijeta.»

Ova je poruka ženama posve suvremena za internacionalnu godinu žene, godinu 1975. No shvatljiva je i prihvatljiva napose za hrvatske žene «svih položaja».

Svih ovih vrsta žena ima danas i u našoj hrvatskoj emigraciji. Ozbiljna kršćanska majka odgojit će svoju djecu u duhu kako to želi naša sv. majka Crkva. Majka je prva katehistica i svećenica u svom domu. Gdje je svjesna hrvatska majka, svjesna su joj i djeca: govore i osjećaju hrvatski. Može muž biti i borbeni Hrvat, a žena druge narodnosti, vrlo je rijetko da iz takovoga braka djeca znadu i govore hrvatski. Izgubljena su za Hrvatsku. «Po jeziku dok te bude i glavom će tebe biti», rekao je davno pjesnik.

Naše vrijedne hrvatske majke i s podržavanjem hrvatskih nošnja čuvaju naš narodni duh. Treba čestitati osobito društvu «Hrvatska žena» što svojim radom i idealizmom vjerno služi svome narodu i ne dopušta da se ugasi hrvatski duh ni u vlastitom domu, ni u javnosti. Eno, u USA «Hrvatska žena» je slavila nedavno 45-godišnjicu svoga opstanka.

U Argentini se nisu hrvatske žene organizirale pod tim imenom, ali rade tiho i vrlo uspješno na opće-narodnom i karitativnom polju u dva društva: «*Irena Javor*» i «*Caritas kard. Stepinac*». O tome bi radu mogli svjedočiti mnogi narodni pothvati, kao i mnogi naši bolesnici, osamljeni starci i starice, pojedinačno ili u staračkim domovima. Bilo bi mnogo primjera koji bi mogli osvijetliti taj rad, ali evo samo nešto.

Eno ogranak Hrvatskog Domobrana «Irena Javor» priređuje godine 1974. usred Buenos Airesa, u njegovoj najotmenijoj ulici, izložbu hrvatskih nošnja i rukotvorina, koja je izvanredno uspjela i tisuće prolaznika upozorila na hrvatsku kulturu, ukus i otmjenost.

Tko je od novih emigranata u Argentini znao da postoji i nekoliko Hrvata iz tako zvane ekonomske emigracije zahvaćenih teškom bolešću gube? A evo požrtvovnih Hrvatica iz «Caritasa kard. Stepinac», pronalaze ih, idu k njima u njihovu tužnu osamljenost, pokraj mjesta General Rodríguez, dva sata vožnje od Buenos Airesa, tješe ih i pomažu. To su trojica zapuštenih i od svojih vlastitih obitelji, dvojica od njih već slijepih od posljedica bolesti, a treći još na nogama, prilično vedar, i koliko mu sile dopuštaju, zaposlen kao stolar. Kad je slijepi Mato zapitao te plemenite Hrvatice, ganut njihovom dobrotom, što bi željele da on učini za njih, odgovorile su mu: «Molite za Hrvatsku». Raširio je ruke i rekao: «A što drugo činim cijeloga života?»

Hrvatske redovnice, osobito zagrebačke milosrdnice Sv. Vinka, koje kao da su providencijalno emigrirale prije svoje braće, dočekuju veliku hrvatsku emigraciju od godine 1947. i dalje pravom sestrinskom brigom i ljubavlju: traže namještenja, upućuju molbe vlastima, daju od svoje

sirotinje što god može poslužiti hrvatskoj braći, a nada sve im pomažu u smještanju njihove djece u svoje škole i zavode. Danas od tih tako «zbrinutih» učenica ima već u Argentini lijep broj uzornih majka, intelektualka i samostalnih žena. Sve se to radilo po evanđeoskom načelu: «Neka ne zna tvoja ljevica, što čini tvoja desnica».

Danas kad se je naša emigracija dobro osovila na svoje noge i nije joj više potrebna takova najosnovnija životna pomoć, kad god braći Hrvatima zatreba duhovna pomoć, eno velike kapelice hrvatskih milosrdnica na Dock Sudu, gdje će se svake nedjelje skupiti na hrvatskoj misi, gdje će čuti hrvatsku propovijed i zapjevati svoje pobožne hrvatske pjesme. A svaka školska javna priredba u tom istom zavodu Krista Kralja, gdje je apsolutna većina učenica već španjolskoga govora, ima uvijek po koja hrvatska točka: pjesma, kolo ili deklamacija, ima uvijek lijepih hrvatskih nošnja.

Dao Bog da poruke II. Vatikanskog sabora proizvedu mir u srcima Hrvata rasijanih po cijelom svijetu, a sreću i slobodu onima u lijepoj našoj DOMOVINI!

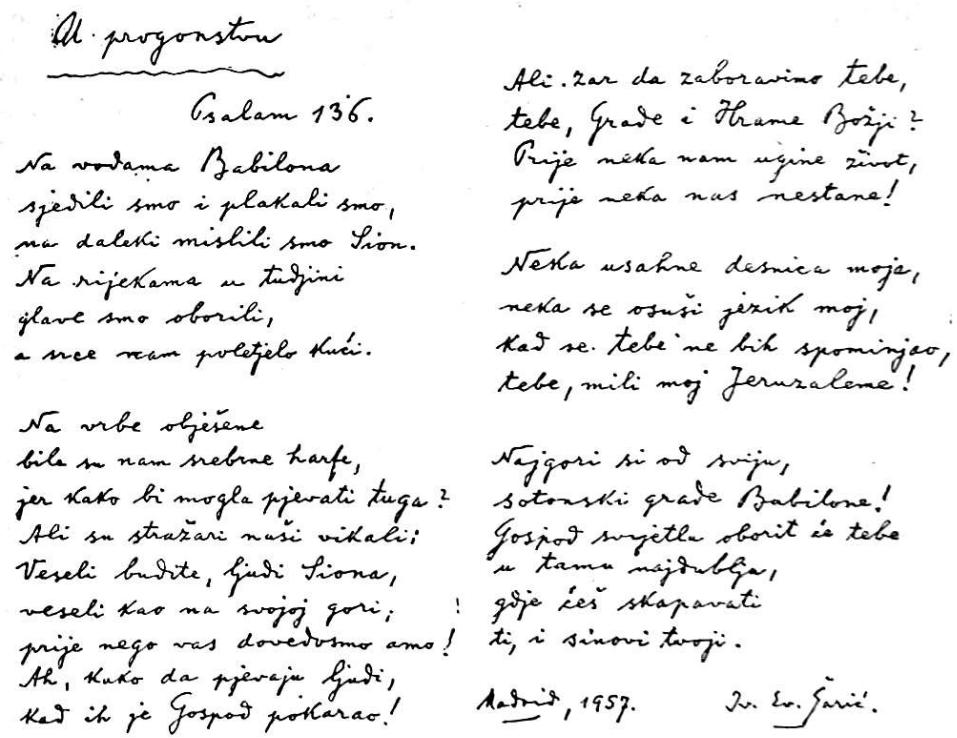

Psalam 136.

Na vodama Babilona
sjedili smo i plakali smo,
na daleki mislili smo Sion.
Na vrbama u tudjini
glave smo oborili,
a srce nam poletjelo kući.

Na vrbe obješene
bile su nam srebrne harfe,
jer kako bi mogla pjevati tuga?
Ali su stražari naši vikali:
Veseli budite, ljudi Siona,
veseli kao na svojoj gori;
prije nego vas dovedosmo amo!
Ah, kako da pjevaju ljudi,
kad ih je Gospod pokarao!

Ali zar da zaboravimo tebe,
tebe, Grade i Hrame Božji?
Prije neka nam ugine život,
prije neka nas nestane!

Neka usahne desnica moja,
neka se osuši jezik moj,
kad se tebe ne bih sjećao,
tebe, mili moj Jeruzalene!

Najgori si od svih,
sotonski grade Babilone!
Gospod svjetla oborit će tebe
u tamu najdublju,
gdje ćeš skapavati
ti, i sinovi tvoji.

Madrid, 1957. Iv. Ev. Šarić.

FAKSIMIL RUKOPISA [PRIJEVODA] NADBISKUPA IVANA EV. ŠARIĆA: *PSALAM* 136.

DUŽNOSTI HRVATSKE UČEĆE OMLADINE

NARODI istočnoga dijela Europe proživljuju u današnjici najodlučnije doba svoje povijesti: doba političke krize kakove još nikada ne vidješe. Prvo, jer se nalaze pod groznim terorom komunističke diktature, koja je stvorila životnu zajednicu s tradicionalnim imperijalizmom, drugo, što su u međuvremenu sazreli i razvili se u perfektne, moderne nacije, koje neodoljivim nagonom traže odgovarajuću političku organizaciju: svaka svoju samostalnu državu. Suprotnost tih dviju nepomirljivih snaga, na jednu stranu komunističkog imperijalizma, a na drugu prirodne čežnje za slobodom, za samoodređenjem, sačinjava i tešku krizu, u kojoj se nalazi današnji svijet. Tako je i teško, abnormalno stanje u našoj domovini samo jedan isječak one cjeline. No mi se danas ovdje možemo pozabaviti samo našim, hrvatskim pitanjem.

Ja držim, da su naši mlađi imali dovoljno prigode iskusiti kako komunistički imperijalizam iz svoga beogradskog središta cjelokupnom svojom djelatnošću napreže sve svoje snage, da urbi et orbi utuvi očitu neistinu, kako je u današnjem komunističkom «Dušanovom carstvu» «riješeno hrvatsko pitanje». Ali ne samo, da je riješeno glavno, hrvatsko pitanje, nego također i ono drugih naroda i narodnih dijelova, utrpanih u zlokobnu beogradsku tvorevinu, «Jugoslaviju». Nije istina, da je riješeno — nego je to samo želja, zapovijed tuđe, srpske okupatorne vlasti s ciljem, da bi uništila naš narod. Komunističko-imperijalistička životna zajednica ima glavni zadatak osigurati i zapečatiti naše današnje robstvo barem tako dugo, dok bi slomila hrvatskoj naciji kičmu i tako ostvarila svoj stari, bolesni san, veliku Srbiju.

U takovoj su atmosferi bili godinama odgajani mladi, osnovne misli te

abnormalne «ideologije» neprestano se i uporno ističu na svim područjima i u svim pravcima, pa, naravno, i u školama: pučkim, srednjim kao i višim, sve se nalazi u službi toga plana, sva unutarnja kao i vanjska politika Beograda. I dok se na jednu stranu takova politika izmišlja i nastoji provoditi dan i noć — na drugu se isto tako ističe, da su glavna politička pitanja tobož riješena, te da se o njima više ne smije ni govoriti. Kako bi se ubilo i svaku pomisao naše zarobljene nacije na slobodu, na samoodređenje, te oslabilo njene najvrjednije energije, uperene u tome pravcu, neprijatelj nastoji svim načinima postaviti na tapet drugo pitanje: «socijalno-privredno». On tjera narod, da neprestano valja Sizifov kamen, robotajući za «novu vladajuću klasu», kako bi ista lagodno živjela, dok svi ostali grcaju u robstvu, neimaštini i svakom zlu, a samo radništvo gore živi nego je ikada živjelo. O ljudskim i nacionalnim pravima robova smiju govoriti samo nekolicina primitivaca i kriminalnih elemenata nekih «izvršnih veća» i sličnih «komiteta», koji se opet najvećim dijelom sastoje iz kamufliranih velikosrpskih elemenata i njihovih prirepina.

Može se postaviti pitanje: da li taj grozni, neljudski način «modernoga» zarobljivanja, to jest ubijanje duše modernih nacija, donosi ubojicama poželjne rezultate? Možda nešta i donosi, bar u vezi sa starom poznatom izrekom: «semper inhaeret aliquid» (uvijek nešto prione). Vidio sam par mladih ljudi, koji su se dali «preodgojiti» u pravcu toga kriminalnoga neprijateljeva nastojanja, zapravo bili demoralizirani, u njima ubijen duh ljudski. Dok su im, na jednu stranu, pobili očeve i braću, isti neprijatelj u ovima nastoji ubiti sve ono ljudsko, nacionalno i plemenito, onemogućiti im slobodno misliti, te ih tako poživinčiti, da poput životinje samo misle na ono, što će jesti i probaviti, te da budu poslušne sluge novoj «vladajućoj klasi», sastojećoj se uglavnom od «Lombrozovih tipova». To bi onda bio «novi tip čovjeka» svetosavsko-komunističkog režima i u Hrvatskoj!

Ako u duhu filozofije Zapada uzmemo pojmove «etički» i «socijalno» kao jednakoga značenja —odnosno u skladu— zamislimo si, na drugu stranu, krutu stvarnost, u kojoj se nalazi naš narod: da mu jedan ljudožderski režim soli pamet o «etici» i onome, što je «socijalno». Gdje to može biti — u «razbojničkoj špilji»!

No to nam daje povoda da još bolje sebi predstavimo, s kakovim elementom hrvatski narod danas ima posla, tko mu sjedi na grbači. Onakova predispozicija nikako ne odgovara biću našega naroda, ali isto je tako sigurno, da odgovara biću našega ugnjetavača, okupatora. Nije uzalud Lenjin bio formulatorom takove «etike», ne veliča uzalud prekodrinski okupator toga istoga Lenjina kao svoga prirodnoga naučitelja. Evo u čemu se sastoji ta «etika», prema riječima njenoga pisca: *«Mi kažemo, da je naša etika u podpunosti podložna interesima proleterske klasne borbe i etički je ono, što služi razbijanju staroga društva i zbijanju radništva oko proletarijata, koji stvara novo komunističko društvo»* (Lenjinova «Izabrana djela», na njemačkome, Berlin 1952., II. str. 788). Prema tome, «etički» je samo ono, što onoga vlastohlepca vodi do njegova cilja,

da narodima sjedne na grbaču i tu se održi, dok je sve drugo protuetičko i antisocijalno. Takova «etika» služi danas za odgoj hrvatskih naraštaja u Domovini! Ona je tako nemoralna, tako protuprirodna, da kod pravoga, recimo normalnoga hrvatskoga mladića, može proizvesti jedino elementarnu mržnju proti njenih podržavača i svu njegovu pažnju usredotočiti u jednome pravcu: što bržega i što odlučnijega obračuna s neljudskim okupatorskim režimom. Kod ovih misli dolazi mi na pamet jedno pismo, koje je u svoje doba upravio poznati talijanski borac za oslobođenje Giuseppe Mazzini talijanskim radnicima, kad među ostalim piše:

«Bez Domovine (države) nemate imena ni oznake, ni glasa, ni prava, ni bratskog susreta kod drugih naroda, vi ste bastardi čovječanstva. Kao vojnici bez zastave, ne uživate ni povjerenje, ni zaštitu, nemate nikoga, tko za vas jamči. Na uljuljavajte se u nadu, da ćete se osloboditi nepravednog društvenog položaja, ako si prije ne izvojštite Domovinu; ne dajte se zavesti pomišlju, da ćete moći poboljšati svoj materijalni položaj prije rješenja toga pitanja...»

Prva je dužnost —no i značajka— intelektualca upoznati stvarnost, konstatirati je kakova jest, dakle ustanoviti objektivnu istinu. U liječništvu bismo rekli: diagnozu, dakle upoznati narav zla, bolesti. Bez toga nema terapije, a gdje to ne postoji, možemo govoriti o šarlatanstvu. Naš prvi zadatak kao narodne inteligencije mora glasiti, najprije biti sa sobom na čistu! Jer, kako ćemo narod odgajati, kako ćemo mu prednjačiti u pozitivnoj djelatnosti za njegovo dobro —ako smo smušenjaci, ako ne znamo što hoćemo i ne poznamo bît stvarnosti, u kojoj živimo? Naša prošla pokoljenja inteligencije lutala su u političkim maglušinama, nisu bila svjesna ni svoje uloge, niti bila u stanju shvatiti stvarnost kakova jest, pa su vrludala iz ekstrema u ekstrem: borila se, doduše, proti prevlasti Beča i Pešte, ali ludo i neubrojivo srljala u naručaj srpskog imperijalizma, za da nam namru ovu današnju strašnu «ostavinu» — umjesto nam dohraniti hrvatsku državu! Ali ne samo to, nego je danas vrijeme, gdje se iz osnova drugčije gleda na našu problematiku, negoli se gledalo —recimo— pred koje desetljeće. Današnji hrvatski narod nije više ono, što je bio pred kojih 40-50 godina. Ilustrirat ću to na jednome primjeru i uzeti poznatoga novinara i političara Frana Supila, koji je umro 1917. Za nj su mnogi kazali, da je bio jedan od «najsposobnijih» naših političara, jer da je tražio za Hrvatsku neku autonomijicu u «Dušanovom carstvu», dakle u zajedničkoj državi sa Srbijom. Danas je i svako hrvatsko dijete politički zrelije i «pametnije», nego Supilo bijaše, kad je umro, jer ni to dijete ne će da čuje ne samo za nikakovu «autonomiju», nego uopće za nikakovu državnu zajednicu sa Srbijom, već je spontanoga uvjerenja, da moramo imati samostalnu državu! Naš neprijatelj cijelu svoju politiku usmjerava u pravcu, da nam spriječi oživotvorenje toga logičnoga cilja, pa se zato vodi borba na život i smrt s njime. Ubijajući nas duhovno i fizički, on ujedno viče «mir» — «bratstvo i jedinstvo» — «sloboda» — «socijalna pravda» i tako slično, te nas time nastoji hipnotizirati. Tu vražju djelatnost mora inteligancija u prvome redu raskrinkavati. Komunistička diktatura u istočnoj Europi ima u prvome redu političku svrhu: podržavati bolesne imperijalističke težnje Moskve i Beograda. Da se oni mnogobrojni zarobljeni narodi toga područja kojom srećom nalaze negdje u Africi ili Aziji —gdje je gospodario zapadni imperijalizam— bili bi danas već slobodni. Istočnjački imperijalizam je neprispodobivo grozniji nego zapadnjački, zato je i naše oslobođenje mnogo teže. To treba i znati, da se ne bismo opčaravali, što bi bilo samo na našu štetu.

Riješiti se našega robstva, raskinuti te sramotne lance — mora nam biti prva briga. Onda dolazi ono glavno: postaviti četiri zida i krov, stvoriti kuću, državu. Kad to imamo, onda tek može doći do uređenja unutrnjosti i rješavanja socijalnih, kulturnih i svih drugih pitanja. Ovdje bih se htio malo pobliže pozabaviti s metodama prekodrinskog imperijalizma, koji nas je u životnoj zajednici s komunizmom istjerao s domaćega ognjišta. Žalosno je, da se na hrvatskoj strani našao priličan broj pojedinaca, koji su svim svojim silama podupirali stvaranje te nesreće. Vrlo rijetko se takav tragičan primjer može naći u svjetskoj povijesti. Nije li i ta okolnost dokazom s kako opasnim neprijateljem imamo posla? Isto je tako činjenica, da naš narod kao cjelina nikada nije bio za «narodno jedinstvo» s njemu tuđim i neprijateljskim prekodrinskim svijetom, te je uvijek bio i ostao protivnikom bilo kakovoj državnoj zajednici sa Srbijom. No zatajili su upravo oni, koji su morali biti nosiocima takove jasne narodne volje: inteligencija. Iz te okolnosti treba da i mlađi crpe odgovarajuću pouku: kako može biti važna uloga inteligencije u narodu — kada ista ne ode u zabludu, nego ostane čvrsto uz narod, u njegovoj službi. Da su ona naša nesretna pokoljenja inteligencije, koja nas je odvukla u katastrofu godine 1918., ostala čvrsta na pravome putu, te se založila za slobodu i samostalnost svoga naroda, šta se sve moglo postići! No to je bilo i sad se ne da popraviti. Ali pouka je važna: naša starija (pokojna) inteligencija pomogla je stvoriti današnju groznu tamnicu svoga naroda, naša nova inteligencija, a to je naša današnja učeća mladost, mora to zlo pomoći odstraniti s narodnih leđa!

Za da što uspješnije uzmognu naši mladi izvršiti svoju rodoljubnu, povijesnu dužnost, prva je stvar oboružati se potrebitim znanjem. Nije dosta neko zlo mrziti, nije dosta istinu i pravicu ljubiti, nego treba i znanja. Naš narodni zatornik — prekodrinski imperijalizam — nastojao je i nastojat će dok god ga bude u našoj zemlji, naše znanje reducirati na ništicu, a ono pak, što mladima je davao i daje, sasma krivo i namješteno utuviti, da rečem: prikazivati rog za svijeću, s jedinom svrhom, da osigura svoju vlast nad Hrvatskom. Uz ostale izmišljotine i laži, svetosavski komunistički režim nastojao je uvjeriti mlade, da su njihovi predšasnici, doduše, ugnjetavali naš narod, ali da su ovi današnji od onih ugnjetavača «oslobodili» i «usrećili». Pogledajmo, međutim, na povijesne činjenice: da li promjenom režima u nekome narodu prestaje i njegov nagon za ugnjetavanje drugih, tuđih naroda, pa ćemo vidjeti, da

osobito u našemu dijelu Europe to nije slučaj. Ne ću se ovdje sad baviti pitanjem, da li su narodi sposobni naučiti nešta iz povijesti — poznati filozof Hegel, primjerice, tvrdi, da nisu — ali je i čuveni francuski sociolog Albert Sorel lijepo prikazao, kako je vanjska politika Francuske revolucije ne samo bila nastavak one predrevolucionarnog vremena, nego u osvajačkoj djelatnosti onu prijašnju i nadkrilila. No ovo je iznad svega jasno: svi moderni pisci slažu se u tome, da je nagon za ekspanzijom, za posvajanjem tuđih zemalja i zarobljivanjem tuđih naroda današnje, komunističke Moskve samo nastavak onoga iz carističkoga vremena, a ukoliko postoji razlika, utoliko je komunistički imperijalizam mnogo žešći.

To isto vrijedi i za srpski imperijalizam: on ne samo što nije ništa oslabio prema onome prijašnjem, nego je —ukoliko je to moguće— još žešći i agresivniji od onoga. Ovaj današnji, «socijalni», ne samo da je preuzeo sve «tekovine» onoga prijašnjega, već ih i «obogatio» još većom krvoločnošću i «patentima» najpaklenskijih muka i uništavanja svojih žrtava, gdje je vrijednost ljudskoga života spala na razinu —doslovce rečeno— onoga jedne muhe! Usporedimo ove dvije devize, u kojima je sadržana bît cjelokupne politike prve i druge «Jugoslavije», pa ćemo vidjeti, da u tome nema razlike. Onu prijašnju sažeo je Aleksandar Karađorđević u ovim riječima: «Čuvanje jedinstva narodnog i celine državne vrhovni je zakon»; današnja komunistička izražava se ovako: «Bratstvo i jedinstvo najveća tekovina revolucije»! Samo su fraze i njihov smještaj nešto različite! To je samo dokazom, da prvo (karađorđevićevsko) kao i ovo današnje (komunističko) «Dušanovo carstvo» predstavlja jednaku protunaravnu tvorevinu, zgradu na pijesku, kuću od papira, koja bez jedne diktature ne bi mogla postojati, jer je tamnica ogromne većine u nju utrpanoga pučanstva. Ali sâm opstanak te zlosretne tvorevine pokazuje, kako se lažima, zavođenjem u bludnju i nasiljem čak i u demokratsko doba mogu fabricirati i najveći državni absurdi — i makar na smrt kao takovi bolesni istim tim sredstvima podržavati ih, doduše samo u mirno doba!

Današnje komunističko «Dušanovo carstvo» stvoreno je na lažnoj predpostavci «narodnog jedinstva», te ta laž sačinjava i njegovu «moralnu» podlogu. Ono nema, dakle, osnovne nacionalne ideje, na kojoj mora počivati moderna država, ako će biti naravna, trajne vrijednosti. Poznati njemački pisac državnog prava prof. Koellreutter ističe: «Svaka državna organizacija mora biti nošena državnom idejom, koja opet svoje najdublje porive ne prima od države kao takove, nego ih dobiva od nacionalne misli». Beogradska država te nacionalne misli nema, jer niti je ikada postojala, niti danas postoji «jugoslavenska nacija». Nacija je —kao što ističe Ernest Renan— «duša» (ideja), nevidljiva, ali najjača snaga današnjice, koja ruši, prevraća nenarodne države kao kupove slame i na drugu stranu podiže, stvara narodne države svojom neodoljivom unutarnjom snagom. Ja ovako definiram naciju (prema nauci jednoga od najboljih njemačkih sociologa, sada pokojnoga prof. Maksimilijana Webera): ona je zajednica osjećaja, čiji bi odgovarajući odraz bila samostalna država.

Prilagodimo tu jasnu i praktičnu definiciju na naše prilike, vidjet ćemo, da sav hrvatski narod hoće svoju samostalnu državu i sa Srbijom nikakove državne veze. Gdje je onda «jugoslavenska nacija»? Ne smije nas varati činjenica, da Srbi o «jugoslavenskoj naciji» govore, jer oni to upotrebljuju samo kao krinku za srpsku državu, za svoje «Dušanovo carstvo», koje hoće protegnuti na hrvatski prostor i područje hrvatske nacije. Karađorđević je pokušao tu nepostojeću naciju stvoriti dekretima, zatvorima i batinama, a komunizam je nastoji podržavati također lažima i groznim nasiljem, jedan i drugi idu jednako za stvaranjem «Velike Srbije». Logika je ovakova: Hrvati = Jugoslaveni, Srbi = Jugoslaveni; prema toj «jednadžbi»: Hrvati = Srbi, za da na koncu izide — svi Srbi! To je vazda bio i do danas ostao glavni cilj cjelokupne beogradske politike, izmijenile su se jedino fraze «šlageri» i sredstva. Značajna je bila praksa, kada su stvarali temelje za tu zlokobnu svoju tvorevinu, pa se ovdje moram na to osvrnuti, jer nlađima to nije tako poznato, pa da se vidi, kako su i naše starije vodili, da oprostite kao volove, za rogove. Snubilo je i plaćalo strane učenjake, po mogućnosti ljude od autoriteta, da afirmiraju srpstvo, a onda su srpski povjesničari na tome dalje gradili. Tako je Konstantin Jireček —bio je profesorom povijesti i na bečkome sveučilištu, te je vršio i na našu inteligenciju veliki upliv— dobio narudžbu od ondašnje srpske vlade, da napiše «Povijest Srba». Prvi svezak izišao je god. 1911., baš pred Balkanski i Prvi svjetski rat, što je vrlo dobro došlo nosiocima «dušanovske megalomanije». U uvodu se ističe, da je (na njemačkom jeziku) napisana «za informaciju zapadnih čitalaca». To je u svojim osnovnim mislima faktično bila projekcija ovoga današnjega «Dušanova carstva». Jireček je bio nećak poznatoga češkog posrbice P. J. Šafarika, koji je bio suosnivačem «Matice Srpske» u Novom Sadu, jer je ondje bio profesorom nekih 13 godina. Ovdje ću navesti samo slučaj, kako je Jireček «podvalio» Srbe na zapadnu stranu Drine, u Dalmaciju (rimsku). Poznati životopisac cara Karla Velikoga, Einhard, spominje neke «Sorabe», koji su obitavali na području današnje Njemačke, između Rajne i Visle, i navodi, da rijeka Sala u Turingiji dijeli njih od Turinžana. U vezi s nekim događajima za vrijeme hrvatskoga kneza Borne i Ljudevita Posavskog, ističe Einhard (god. 822.), da je ovaj pobjego prema istoku, Sorabima. Tako veli, da bi Sorabi nastavali glavni dio Dalmacije (Sorabi quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur). «Sorabi» su, dakle, bili i u Türingiji i u Iliriku, to znači, da Einhard taj naziv upotrebljuje u smislu «Slaveni» — ne Srbi! Nitko još nije uopće mogao ustanoviti odakle naziv «Srbi», pogotovo da bi taj naziv dolazio od «Sorabi» — no Jireček unatoč tome veli u svojoj knjizi, da se «god. 822 po prvi put spominju». Moramo uvažiti k tome činjenicu, da je u vrijeme Einharda prostor, gdje se nekoliko stoljeća kasnije pojavljuje srpstvo, bio pod vlašću Bugara, te ako je Ljudevit Posavski onamo pobjegao —mogao je pobjeći samo Bugarima (koji su, valjda, također govorili nekim «slavenskim» riječima). Ali otada je ta neistina ušla u mnoge knjige, pa se još i danas širi, dok joj neupućeni čitaoci i dalje nasjedaju. Da je naša inteligencija posjedovala realne poglede na prilike,

da je odmah suzbijala širenje takovih podvala, takovih neistina, one se ne bi bile mogle uvriježiti ni kod kuće, ni u inozemstvu!

Možemo zamisliti, kakovih su sve sličnih, i još absurdnijih, neistina pune i prepune sve srpske službene knjige. Spomenut ću samo par najpoznatijih imena —profesora beogradskog sveučilišta— korifeja srpske povijesne književnosti. Uzmimo jednoga od najvećih: Stanoja Stanojevića. U svojoj knjizi «Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjićkoj državi» (izdala Srpska Kraljevska Akademija, Beograd 1912.), on piše: «U sadašnjim srpskim zemljama počelo se hrišćanstvo širiti uskoro posle Hristove smrti. Ima pomena, da je već Tit, učenik apostola Pavla, došao u Dalmaciju, koja je u to doba obuhvatala gotovo sve srpske zemlje» (u uvodu). Ili nešto dalje (na str. 16): «Tako je u VII. veku, prema formaciji vizantiskih tema, u srpskim zemljama bilo dve hrišćanske crkvene metropole, jedna u Spletu, kamo je preneta arhiepiskopija solinska, za staru Dalmaciju Salonitanu do Dubrovnika ili Kotora — i druga u Draču». Kad bi ih čovjek upozorio, da tu nikada nije bilo srpstva, da je to od iskona skroz drugo naselidbeno područje, današnjega hrvatskoga elementa, onda bi dobio stereotipni odgovor: «Pa, hrvatsko ili srpsko — to je sve isto!» To je konačno «logika» raške, srpske i «teorije» i prakse — prema onoj: što je moje, to je samo moje, a što je tvoje, to je moje i tvoje! Pošto je bolesna *pohlepnost* za tuđim jedino «opravdanje» na tuđa područja, to je jasno, da se taj nesretni, da tako rečemo «u krvi od iskona ležeći nagon» ne može opravdati sredstvima znanosti. I Stanojević i Radojčić i svi drugi dobro znaju, da se ničim ne može dokazati povijesno srpstvo na zapadu Drinske razlučnice, nego da se mora svjesno govoriti neistinu. To se odmah i pokaže, čim dođu u škripac. Nije li i ovo značajno: kad je 1908. uslijedila aneksija Bosne, prekodrinski imperijalisti bili su se veoma uzvrpoljili, jer da je Bosna —tobože— «srpska». Kad su neki hrvatski povjesničari —a to nije bilo ni teško, jer su povijesne činjenice sasma jasne— dokazali, da Srbija nema ama baš nikakova prava na te hrvatske krajeve, nije Stanojević to mogao pobiti nikakovim znanstvenim argumentima. On je onda jednostavno istaknuo: «Mi svoje pravo na Bosnu nosimo na vršcima naših mačeva!» Dakle, «pravo sile», eto to je prekodrinska «ultima ratio», ništa drugo. No takovo, još veće, pravo ima i onaj, čije se područje hoće prisvojiti! Ali ovdje o tome nije govor. Hoću samo istaknuti, kako sva srpska nastojanja od vajkada iđahu i idu za tim, da podvalama, neosnovanim tvrdnjama uplivaju na javno mišljenje, ponavljajući ih svugdje i neprestano, jer znaju, da «semper inhaeret aliquid». Uzmimo još jednoga, novijega korifeja srpske povijesne književnosti: prof. Radojčića. I on je kao i mnogi drugi imao osobito «pik» na južnodalmatinske prilike. Ako ikoji, to Radojčić (umro pred par godina) spada u prve redove onih, koji se odlikuju neprispodobivom kuražom, ogromnom maštom i bez potrebitoga kritičkoga duha postavljati takove tvrdnje, da se čovjek mora upravo snebivati. On se, primjerice, usudio i našu najstariju «Hrvatsku kroniku» — poznatu i pod nazivom «Kronika popa Dukljanina» — jednostavno prekrstiti u «srpsku». Iskrivljujući njen naziv, on bez ikakovih dokaza, jednostavno

podvalama (neosnovanim tvrdnjama) nastoji falsificirati i njen sadržaj (u «Glasniku skopskog naučnog društva» 1936.). No ovdje nema mjesta sad se time baviti. God. 1950. izdala je Srpska Akademija Nauka i Radojčićevu knjigu. «Srpska istorija Mavra Orbinija». Pogledajmo sâm naslov: Orbini je napisao knjigu pod naslovom «Slavensko Carstvo» (na talijanskome, «Il regno degli Slavi», Pesaro 1601). Ovdje se ne možemo baviti Orbinijem, samo ću ovo napomenuti: u knjizi ima interesantnih izvoda i podataka, ali inače i sva sila fantastičkih prikaza, te ju se mora čitati s velikim oprezom. Poznati učenjak L. Thalloczy obilježio je Orbinijevo pisanje ovim riječima: «Mora se najprije spomenuti, da je knjiga imala veliku pogrešku, raspoložive vrlo rijetke izvore upotrebljavati na subjektivni način, umjesto priopćiti ih kako su nađeni. Uslijed toga se događa, da jedna autentična istovremena bilješka biva spojena s bajkama tako, da knjiga postade skladištem povijesnih bajki». Orbinija možemo nazvati i uzročnikom «slavenskog ludovanja» ili «ocem slavomanije», koja je osobito u redovima inteligencije stvorila takvu zbrku, koja se ni do danas nije sasma raščistila. Pošto mu je netko (možda neki iguman?) bio podvalio neistinu, da bi «Nemanja» (živio 1113.-1200.) bio darovao otok Mljet Benediktincima (Orbini je bio Benediktinac), to ne propušta ni jedne prigode hvaliti «Nemanjinu» dinastiju, koja, međutim, nikad nije na otoku Mljetu vršila efektivnu vlast (za vrijeme provale u Zahumlje), jednostavno uslijed činjenice — što je dubrovačko brodovlje vazda bilo gospodar na moru između Korčule i Drača (Dr. M. Medini). Prekodrinski «Nemanjići» su jedino u svojim megalomanskim titulima «gospodarili Mljetom», kao i drugim tuđim područjima! Da samo pogledamo, kako Radojčić podvaljuje, dosta je navesti ovu njegovu pisaniju: «Hum je poslednja srpska oblast prikazana sa svojim prostranstvom i sa svojom prošlošću u Carstvu Slovena. Posle njega je reč o hrvatskoj istoriji, stisnutoj u ljudsku od lešnika...» (str. 16). Ista je «logika» temeljem i tvrdnjama, da postoji neko «prednemanjićko doba» srpske povijesti, jer to nitko još nije uspio dokazati, dok sva srpska tradicija, njihovi ljetopisi, pa i mnogi pisci ističu, da se srpstvo ispoljuje tek «Nemanjom» i njegovim sinom sv. Savom. Faktično prije toga, dakle prije XII. stoljeća, nije bilo ništa! Radojčić samo podmeće tvrdnju, i to ovako: da je dukljanska, travunjska (trebinjska), zahumska, pa i dubrovačka državica, koje su postojale sve prije, nego je «Nemanja» osnovao srpsku (rašku) državicu, — bila «srpska»! U znanosti je, doduše, dozvoljeno postaviti neku tvrdnju (tako je Radojčić mogao postaviti i tvrdnju, da je i Hanibalova država bila «srpska») — ali onda se mora iznijeti valjani dokaz! Na to srpska megalomanija nikada nije mislila! Nitko uopće još do danas nije bio u stanju iznijeti dokaz, da su rečene državice bile srpske, Radojčić pak najmanje. A ne može se uopće to ni dokazati — kad nema niti potrebitoga dokaza, da je srpstvo starije od «Nemanje». Ali neprestano ponavljanje one neistine, one izmišljotine, imalo je za posljedicu, da se u nekritičkim krugovima ona usadila i konačno prešla i u ozbiljnije povijesne knjige.

Ovdje smatram potrebitim upozoriti na jednoga pravoga «majstora» u tome čudnovatom umijeću, makar i starijega vremena, jer je on napra-

vio veći «đumbus» nego mnogi drugi: drobnjačkoga (Crna Gora) Karadžu («Vuk Karadžić»). Podrijetlom Azijat, kao što i samo ime pokazuje, s izrazitim istočnjačkim psihološkim značajkama neobično strastvena čovjeka, majstora u obrlaćivanju, strahovito nametljiva fanatika, bila je k tome nesreća, da je živio u doba «romantike» (1787.-1864.), gdje su mnogi pisci najvećom lakoćom primali mnoge bajke, te ih i uvažavali. Druga je nesreća bila, što Karadžu dobaviše u jedan europski centar, kao što je bio Beč; i treća, da mu cesarsko-kraljevski Kranjac Jernej Kopitar posta učiteljem i pokroviteljem. Od ovoga je Karadža dobio sugestiju, da su «svi štokavci Srbi», jedna đavolja «teorija», nastala ne iz znanstvenih rezultata istraživanja, nego iz čisto imperijalističkih nagona ovoga neuravnoteženog čovjeka, koga se s pravom smatra ocem današnjega srpskog «nacionalizma». Potrebito je točno razlikovati, da što realnije shvatimo stvarnost, jer u tim pojmovima «nacionalizam» i «imperijalizam» postoji, općenito, mogućnost zbrke. Kad kažemo nacionalizam, njemu moramo suprotstaviti drugi pojam: internacionalizam. Moderna nacionalna misao nosilac je povijesti današnjice, te bi bilo i glupo i nestvarno osuđivati nacionalizam u tome smislu. Više se puta pod «nacionalizmom» podrazumijeva i pretjerano izdizanje nacionalne misli, no to je već nešto drugo. Po mome mišljenju, događa se najčešće uslijed toga zbrka, što se neke pojave, koje se tiču onoga drugoga pojma —imperijalizma— obilježuje izrazom «nacionalizam». Da su, primjerice, stanovnici nekadanjega Rima ostali na svome etničkome području i ne išli osvajati zemlje izvan toga, ne bismo mogli govoriti o njihovom «imperiju». Čim su prešli te granice, počeo je njihov «imperij»: «Imperium populi Romani», dakle podložničko područje rimskoga puka. Zato je moralo i vrijediti pravilo: non est imperium sine armis, bez oružja (dakle bez sile) nema sjedenja na tuđemu! Ja bih, prema tome, imperijalizam ovako obilježio: pod time razumijevamo svako nametanje vlasti s jednoga etničkoga područja u drugo takovo područje. Organizaciju te tuđe vlasti u drugome području možemo onda nazvati kolonijalizmom.

Da je srpstvo ostalo na svome etničkome, naravnome području —u Raškoj— ne bismo danas mogli govoriti o srpskome imperijalizmu. Ali ono je daleko, daleko prešlo te svoje prirodne granice, zahvativši u tuđa etnička područja, također etničko-historijska naša, s ovu stranu Drinske linije. Razumije se isto tako u Makedoniji, pa na jugu u albansko etničko područje kao što je preko Dunava u «madžarsko». Srpski imperijalizam zagrabio je na sve strane, osobito iskoristivši nezdravu međunarodnu konjukturu od 1913. do danas. Najbolje se to odrazuje u činjenici, što mora lažima i oružjem — održavati svoje imperijalističko carstvo, koje ljosne istim momentom, kad zataji ta surova sila. Karadža je, dakle, «ideolog» ne naravnoga srpskoga nacionalizma, nacionalne misli, nego — srpskoga imperijalizma. On je još veći «đumbus» napravio u inozemstvu, obrlativši bezbroj zapadnih pisaca o onoj izmišljotini, da su «svi štokavci Srbi». Prema toj «teoriji», stvarno jednome «blufu», jednoj ordinarnoj podvali, skoro da i nema Hrvata, jer je štokavski govor raširen na najvećem dijelu Hrvatske. Karadža je, da spomenemo neke primjere,

obrlatio i poznatoga povjesničara Ranke-a, uplivao na pisanje i Göthe-a (sjetimo se «Hasanaginice»!), gdje su ju svrstali pod «srpsko narodno pjesništvo», na ono braće Grimm itd. — izravno ili neizravno. Ako se i danas čita u uglednim zapadnim publikacijama, da je «Bosna srpska», tako i Dalmacija (pogotovo Dubrovnik), isto Srijem i Slavonija —sve to uglavnom ide na onu Karadžinu izmišljotinu «Srbi svi i svuda», da su «svi štokavci Srbi»!

Sasma je jasno, da je današnji hrvatski jezik nastao na području između Save, Drine i Jadrana —potankosti su nam još nepoznate— te je otale prenesen na tursko-bizantinsko područje, Drini na Istok. On se je prije zvao «ilirski», kasnije je nastao naziv «hrvatski», ali nikada se nije zvao «srpski» niti «srpsko-hrvatski». Karadža ga je «prekrstio» u «srpski» — napravivši od njega oruđe za posvajanje tuđih zemalja. On je svojevoljnom premisom «svi su štokavci Srbi», tako rekuć «posrbio» cijeli hrvatski narod, u najmanju ruku napravio od njega «srbo-hrvatski» narod. Prema smicalici: jedan jezik = jedan narod, nastade daljnja izmišljotina, «narodno jedinstvo». Prema pravilu: jedan narod — jedna država 1918. bi stvoreno današnje «Dušanovo carstvo», danas pod naslovom «Jugoslavija». Eto, tako lako, svojom neubrojivom «logikom», uz asistenciju pojedinih naših smušenjaka, stvoriše današnju nakazu od države, groznu tamnicu za narode, koju na životu drži jedino surova sila, u koju utrpaše jedne drugima tuđe rase, narode i svjetove. To je najbolji dokaz s kakovim elementom imamo mi Hrvati posla: agresivnim, nekulturnim, čijoj naravi je adekvatna ona Lenjinova «etika», a vlastohleplje bît njegova značaja. Da mi Hrvati s njima ne možemo u istoj državi živjeti, mirno i za sebe korisno, to dokazuje naš zajednički život sve od onog «ujedinjenja» 1918. do danas!

Na koncu bih htio istaknuti naš stvarno najvažniji problem: *elite*. Bez njegove elite nikakvome narodu nema pravoga opstanka. Ne ću se upuštati u pitanje, da li mi imamo političku elitu, jer bi se u to moglo i posumnjati. Naša elita u prošlosti, plemstvo, izginulo je u borbi s Osmanlijama. Srednjega staleža, barem jačega, nije bilo, seljaštvo pak sve do u ovo stoljeće bilo je «pospano». Jedna tragedija kakovu je ikakav europski narod jedva doživio! K tome treba osobito ovo imati pred očima: tuđa vlast, a osobito današnja, veoma je brižno na to pazila, da se ne bi ispoljila jedna hrvatska politička elita, jer bi joj, razumije se, osporila vladanje u našoj zemlji. U najboljemu slučaju mogao se afirmirati jedan sloj bar djelomično domaćega elementa, ali koji se morao staviti u službu okupatora. U takovoj neprestanoj poslušnosti tuđim gospodarima, jedva da se mogao opaziti prirodni i elementarni nagon stvoriti nacionalnu, hrvatsku elitu! Jer gdje se ne osjeća ta elementarna potreba, nema ni preduvjeta ni samostalnosti ni slobodi kolektivu, što ga narodom odnosno nacijom obilježujemo. U ovoj tragediji je za me bilo nešta najtežega: kad sam gledao, da baš nekadanja inteligencija —koja bi već radi same sebe morala biti nosiocem ideje samostalne hrvatske državnosti—

čezne za «ujedinjenjem», za Srbijom, i time automatski odbacuje od sebe ulogu izvršioca narodne volje u svojoj kući! Dakle, umjesto biti u službi svoga naroda — htjela je s onim «ujedinjenjem» postati tuđim slugom, k tome «slugom gorega od sebe»!

Doduše, važan čimbenik za vršenje te uloge «elite» (opisujući naziv, mogli bismo reći «izabranih»), potrebito je u prvome redu važno svojstvo: *aktivnost*, nadprosječna djelatnost. Ta se donosi na svijet, u glavnome, rođenjem. Prema nauci sociologa, gomila je pasivna, elita aktivna. Gomila reagira, elita je što «okreće kolo». Gomila kritizira, elita stvara. «Čovjek gomile» je, kao što ističe Ortega y Gasset, koji se ne može izdići iz gomile, jer se onda ne osjeća sigurnim: čovjek gomile je onaj «ćelavi Mujo», koji naginje «kuda i svi Turci». I u tome je on zadovoljan. Logično je, da gdje nema sposobne elite — tu je mjesto pojedincu, tiranu, da se nametne. Zato sociolozi s pravom ističu, da je opstojanje prave nacionalne elite najglavnije jamstvo demokratske vladavine. Izbor elite vrši se u demokraciji slobodnim načinom. Jer ni pripadnost nekome stališu (kao nekada), niti bogatstvo itd. ne odlučuju. *Aktivnost i konstruktivnost* ja bih rekao! Moje je mišljenje, da bi za nas Hrvate u slobodnome svijetu, za danas, najglavniji zadatak bio: *pripraviti mlađe naraštaje na izgradnju naše političke elite.* Ona ne mora biti, kao politička, ni sva visoko školovana, ali aktivna i konstruktivna, sa sviješću odgovornosti prema vlastitome narodu. Moje je iskustvo, da *narod takovu i treba i traži i da bi najsretniji bio, kad bi je imao.* Stavljam na srce hrvatskoj mladeži, da se u tome smislu i sama odgaja, jer o tome ovisi i naša narodna budućnost, budućnost Hrvatske. Extra Croatiam non est vita: IZVAN HRVATSKE NEMA NAM ŽIVOTA!

Nadvratnik crkve sv. Križa župana Godečava u Ninu (oko g. 800)

U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM ZAGREBOM I HRVATSKOM

VLADIMIR CIPRIN

KAD bude netko poslije nas bilo gdje u svijetu, gdje će ostati sinova i unuka Hrvata, htio pisati, —ako se bude sjetio i još znao hrvatski— o bilo kojoj godišnjici ili nadnevku važnom za našu povijest, uzet će jedan ili više povijesnih priručnika i objektivno-subjektivno s malko topline —ako ta rodoljubna temperatura bude još uopće postojala— prikazati ono najbitnije o samom predmetu. Naravno, da i mi, ostaci onih, koji smo napustili Hrvatsku, činimo isto, no s razlikom, da prikazujemo naše velikane s više topline i zanosa, makar ih nismo poznavali za života. Ali ako se radi o našim slavnim pokojnicima, koje smo poznavali i bili njihovi suvremenici, onda će se to osjetiti između redaka, jer ćemo dodati uvijek nekoliko dragih uspomena i anegdota u vezi s njihovim djelovanjem, i tako dvodimenzijonalno oživjeti i prožeti toplinom i srdačnošću same šture povijesne činjenice u njihovom jednoličnom ritmu... Ali sada, kad treba govoriti o Zagrebu «milom tvom i mojem», o političkom i kulturnom središtu Hrvatske, onda je to —nažalost— sasma drukčije. Zašto? Zato, jer to nije jedan u nizu brojnih povijesnih osvrta i nije samo nizanje povijesnih činjenica, već je to traganje za nečim izgubljenim, za izgubljenim Zagrebom i Hrvatskom. Nemojmo se, naime, varati, kolikogod mi to ne priznajemo, *mi smo naš Zagreb i Hrvatsku izgubili.* Oni postoje, da, ali oni žive svojim životom, oni tamo, a mi ovdje. Mi, doduše, nosimo Zagreb i Hrvatsku u srcu, kao i Kranjčević, ali nas već tri dekade dijele daleki prostori. Komemorirajući naše velikane, mi ih slavimo i žalimo za njima, ali oni više ne postoje, mi ih ne možemo vratiti ni u vrijeme, ni u naš hrvatski prostor. Zagreb pak i Hrvatska postoje, kao što i mi postojimo, ali, budući da nas ima sve manje i manje, a progresivno se decimiranje naših redova ovozemnih i povećanje redova onozemnih sve više nastavlja, moramo doći, nažalost, do zaključka, da smo, kako sada stoje stvari, Zagreb i Hrvatsku zauvijek izgubili. I zato će zbroj mojih riječi danas nužno biti nostalgično, elegično koracanje kroz jasne i manje jasne događaje u prošlosti i sadašnjosti,

koji su usko povezani za Zagreb i Hrvatsku. Bit će u tom zbiru riječi i nostalgije i zanosa i tuge, ali i kritike. O izgubljenom možemo govoriti iskreno i bez himbe, jer gledajući tako kroz prozor sadašnjice u daleku prošlost vidimo, nažalost, da smo mi Hrvati bili uvijek sami, bez prijatelja, i zato nas je pratila više suza nego smijeh. Zar naš Gustav Matoš ne sintetizira upravo intuitivno vjerno ambijent naše hrvatske prošlosti kad pjeva: «Polje, žubor, brežuljak i gaj / Od tajne boli ko da vječno pate «...I patimo mi tako, sve od Zvonimira, Petra Svačića, Petra Zrinskoga i Krste Frankopana, preko Matije Gubca, pa dalje, u vrtoglavom nizu naših sudbonosnih razočaranja, kojima smo uglavnom sami krivi; pa dalje, na našem političkom bespuću, sve do finala, kad nas naši odlični zanešenjaci, puni ideala ali bez truna političke vidovidosti konačno odvedoše u tor na Avali, gdje smo čak i s najdemokratskijim metodama i sa svim mogućim oblicima dijaloga uzalud nastojali, —dobivajući pljuske i s lijeva i desna—, dobiti i postići ono, što danas svako i najmanje crnačko pleme dobiva besplatno u Ujedinjenim Narodima. Tà i sâm Usud nam je u petorki, koja nas je dovela na obale našeg divnog mora, umetnuo simbolički, mogli bismo reći, sestru Tugu. Nomen est omen!

Prije nego prijeđem na povijesno traganje za Zagrebom, želim naglasiti, da ću na ovom žalosnom putu dotaći samo najbitnije odlomke, jer bi brojne pojedinosti zahtijevale mnogo više prostora, a, osim toga, dodirnut ću i sve pojave na ostalim područjima Hrvatske, a koje su u vezi sa Zagrebom, osobito one, po kojima se može razabrati, kako smo mi Hrvati zapravo uvijek pravili iste pogreške i nismo ništa od povijesti, te «magistra vitae», a ma baš ništa naučili tako, da, dok danas svaki crnac iz najmanje države u Africi ima svoju nacijonalnu putnicu, mi Hrvati nemamo svoje.

No prije nego počnem s vivisekcijom glavnih povijesnih činjenica o Zagrebu i mojih osobnih sjećanja na Zagreb, moram naglasiti, da taj Zagreb nosimo svi jednako u sebi, bez obzira bili rođeni u njemu ili ne. Ima, naime, tri Zagreba: Jedan za nas, koji smo u njemu rođeni i odrasli i u njemu ostvarili svoje ideale i jedan možda najvažniji i najljepši dio života; drugi Zagreb onih, koji su u njemu završili svoje školske studije, u njemu se borili i izborili svoje ideale i ostali u njemu ili ne, i, konačno, treći Zagreb onih, koji su u njemu za vrijeme državnosti bili politički, stranački, vojnički, kulturni, ekonomski čimbenici i živjeli u njemu do svibnja 1945.

Kada je i kako nastao Zagreb i tko mu je dao ime?

O prvim počecima, ako se ono malo što postoji smije tako nazvati, nažalost, ne može se mnogo reći. Malo je podataka. Što je postojalo na području Zagreba i okolice u predpovijesno vrijeme tek znamo ono, što nam vele Ivša Tkalčić i prof. Szabo u svojim djelima o Zagrebu, tj., da je nađeno nekoliko ostataka oruđa, a u samom Zagrebu na Opatovini br. 9 jedna kamena sjekira. Međutim, neki arheolozi spominju niz predmeta iz rimskih i ranosredovječnih vremena s područja Zagreba, osobito sela Horvati. To nam navodi prof. Szabo u svom poznatom djelu o

starom Zagrebu. Znamo, da je u rimsko vrijeme postojao na tom mjestu gradić *Andautonia*, danas selo *Sčitarjevo*, koje je ležalo na važnoj cesti Ptuj-Sisak, a preko Zagreba i podno Griča vodila je pokrajna cesta do Velike Gorice. Još je jedno naselje neznanog imena postojalo na mjestu današnjeg Stenjevca, dakle u blizini Zagreba. Nikakovih pojedinosti dalje ne znamo, no svakako je jedno sigurno, da je taj kraj bio naseljen. No nikakovi dokumenti, nikakove povelje još ne postoje, koje bi nam govorile o Zagrebu. I onda najednom u 11. stoljeću pojavi se naš Zagreb. Točnije god. 1093. osnovana je u Zagrebu biskupija i tako Zagreb ulazi in medias res i odmah nam se predstavlja kao biskupsko sjedište. A sve do te godine ništa. A kako znamo, da su se Hrvati naselili na obalama našeg mora u 7. stoljeću, to znači, da od 7. st. pa do 11. st. postoji o Zagrebu savršeni povijesni vacuum! I s ovim paradoksom počinje niz naših hrvatskih, uglavnom žalosnih i tragičnih paradoksa, koji nas prate sve do danas. Iz naše prapostojbine negdje daleko na sjeveru iza Karpata, tamo negdje oko Irana, spustila su se hrvatska plemena, prolazila kraj prirodnih ljepota, prelazila gore i doline i zaustavila se tek na obalama našeg mora. Morao je biti divan sunčan dan!

More se blistalo u svoj svojoj gustoći glatkoće bonace, a tople sunčane zrake grijale prsa naših prvih Hrvata, naviklih na niske temperature i magle, i sve to moralo je djelovati na njih i prevladalo, da su ostali ovdje, gdje ni flora ni fauna nije pogodovala našim došljacima. Omamilo ih more i beskrajno plavetnilo dalekih horizonata. Ostali su kao opčarani tim komadičkom našeg jadranskog Mediterana i naselili se duž obala, ni ne sluteći, koliko će im to more i taj geografski položaj donijeti jada i nevolja u budućnosti! Ova nam činjenica ujedno tumači, kako jedan prirodni fenomen kao more nije samo nadahnuo književnost, slikarstvo i glazbu, nego je djelovao i na veliko mnoštvo naših praotaca i prikovalo ih uz naše more, koje će tokom stoljeća postati za nas Hrvate ono, što napominje Byron za Italiju, da je «Fatal gift of beauty» tj. sudbonosni dar ljepote! Previše je lijepo to naše more, previše razvedenih obala, ubavih uvala; previše svega, što je lijepo a za tako malobrojni narod. No kako znamo, da se od glavnine Hrvata, koji su se naselili uz more, odijelilo više omanjih grupa i krenulo prema unutrašnjosti zemlje, vjerojatno je, da su se kretale cestama, koje su utrli Rimljani. I tako je jedna od tih grupa došla, vjerojatno, i do Zagreba. I tko nam veli, da se nisu, ako ne već Rimljani, a ono naši davni preci zaustavili tamo podno «gričkih goricah» i na njima samima, i tako osnovali neku naseobinu, na kojoj je onda u 11. st. osnovana biskupija. Jer stanovnici tog naselja i biskupije govorili su hrvatski! Biskupija se, naime, ne osniva na nenaseljenom prostoru ili za manji broj vjernika, već mora postojati podosta stanovnika, kuća, gospodarstava i većih i manjih sela. No dvije godine prije nego se susrećemo sa Zagrebom, mi se po prvi put susrećemo i s našim susjedima Madžarima, dakle još prije nego stupaju na snagu Pacta conventa. U to vrijeme umire, naime, kralj Zvonimir, a kako je Zvonimirova udovica bila sestra madžarskog kralja Ladislava, smatra ovaj sada, da na temelju baštinskog prava može naslijediti i hrvatsku krunu. I kako

se našlo (a kada nije?!) i nekoliko hrvatskih velmoža, koji su htjeli i pozvali Ladislava za hrvatskog kralja, to Ladislav provaljuje u Posavsku Hrvatsku i postavlja svog sinovca Almu za hrvatskog kralja. To se zbilo god. 1091. Dakle, još prije Pacta conventa (god. 1102.) mi zovemo Madžare! I što je najljepše, tada još vlada u Hrvatskoj kuća Trpimirovića! Posljednji hrvatski kralj, naime Petar Svačić, umire na Gvozdu tek god. 1097. I taj madžarski kralj Ladislav osniva zagrebačku biskupiju i Zagreb kao biskupski grad postaje duhovno središte Hrvata, a kasnije i županije, ali je podložan madžarskoj duhovnoj hijerarhiji u Baču! Dakle, Madžari sebi uz civilnu i političku vlast u Hrvatskoj prisvajaju i crkvenu vlast! I nitko od Hrvata ne protestira! Upravo neshvatljivo, ako se uzme u obzir, da je Hrvatska već god. 879. proglašena kao nezavisna država i kao takova postala najjačom političkom snagom na Balkanu. A nakon smrti Petra Svačića krune Hrvati kralja Kolomana hrvatskim i dalmatinskim kraljem u Biogradu na moru. I sad Koloman (iz zahvalnosti, valjda!) osvaja Split i Zadar, dok su prije kralj Krešimir i kasnije Zvonimir uzalud nastojali osvojiti dalmatinske gradove, koji nisu htjeli hrvatskim vladarima plaćati danak. Dalmacija je, naime, bila pod Bizantom. A mletački dužd polazi s mornaricom osvajati ostali dio Dalmacije, osokoljen osvajačkim pothvatom Kolomana, koji kasnije, god. 1138., prisvaja i naslov rex Ramae tj. Bosne, Tako vidimo, da mi Hrvati ne možemo živjeti sa susjedom kao ravnopravni susjedi, već mu se odmah klanjamo, pokoravamo i predajemo mu vlast! Ako sada razmotrimo taj nagli i brzi pad hrvatske političke sposobnosti i snage u razmjerno kratko vrijeme, tj. ako je još god. 925. kralj Tomislav na zenitu svoje moći, a već je god. 1138. Koloman ne samo hrvatski i dalmatinski kralj, nego i rex Ramae, onda taj pad moramo nazvati tragičnim.

Mi znamo, da su u ono vrijeme padala kraljevstva i kneževine i opet se dobivala, no mi, nažalost, po ovom putu podložnosti, kojim smo počeli kretati prema sumraku i konačnom nestanku naše državnosti, makar su nas štitila sva prava na papiru, nismo sve do danas našli pravi put na povratak naše nezavisnosti od god. 879., kad nam je papa Ivan VIII. priznao zemaljsku vlast i kad prestaje bizantinsko i franačko vrhovništvo. Ono, nažalost, kratko razdoblje od god. 1941. pa do 1945. u sveopćem ratnom vihoru teritorijalnih i ideoloških interesa, nije nipošto bilo prikladno, da se ustavno organizira državna vlast i nezavisnost.

I sada se moramo pitati: kakva to sudbina prati nas Hrvate u povijesti, da mi, —imajući kraljeve i pametne vladare, jake vojske i brodovlje već onda, dok nas još nisu bile obrlatile nikakve slavenske vile, niti želje, da hoćemo «drugi narod postati»—, ne možemo sami složno odrediti našu sudbinu kao država i narod, već posižemo za prvim susjedom, na kojeg nailazimo? Zar je to zaista prokletstvo kralja Zvonimira? Čovjek skoro počinje u to vjerovati, jer mislim, da nema nijednog naroda na kugli zemaljskoj, koji bi tako lakoumno predavao svu vlast tuđincu! Vidimo, da je ta lakoumnost postojala ne samo, dok je srce države i sva vlast bila na obalama Jadrana, nego će se to, nažalost, ponoviti u možda

još tragičnoj formi i kasnije, kad bude središte vlasti u kontinentalnoj Hrvatskoj, tj. u Zagrebu, koji se tek sada pomalja...

A u sjeni tog biskupskog grada, koji već ima svoje privilegije i pravice, postoji na ubavom brdašcu, uz desnu obalu potoka Medveščaka grad-castrum, koji se zove Gradec, kasnije *Grič,* koji su mu dali sami građani ili službeno Mons Graecensis prope Zagabriam. I taj Grič kraj Kaptola postaje bulom kralja Bele IV. god. 1242. kraljevskim slobodnim gradom s najviše privilegija od svih hrvatskih i slavonskih gradova. A tko je dao ime Zagrebu? Misli se, da je nastalo kombinacijom glagola zagrabiti i kasnijom kajkavskom modifikacijom —prema povjesničaru dr. Ivanu Bojničiću— ili od imena komesa Graba, koji se spominje prvi put polovicom XI. st., ili od latinske riječi Zagabria.

No onaj Zagreb u prvim danima svog povijesnog postojanja nije nipošto onaj dragi i simpatični grad, koji svi danas poznajemo. Između dva dijela Zagreba, tj. Kaptola i Griča, odmah u početku vlada jaki antagonizam i mržnja. Zagrebački Kaptol kao biskupski grad dobiva daleko više privilegije i donacije nego Grič. Tako Kaptol ima ubrzo Sv. Ivana Zelinu pa Varaždinske Toplice među ostalim posjedima, a god. 1251. grade biskupi, koji su bili i dobri vojnici, svoju utvrdu na Medvednici iznad Zagreba, koju poznajemo kao naš Medvedgrad, poznato prvo veće odmaralište Zagrebčana na izletu do Sljemena. Biskupi ga grade zbog lošeg iskustva, koja su imali nakon turskih provala do Zagreba i u Zagrebu, a Gričani sigurnosti radi ograđuju svoj Grič bedemima god. 1266., u želji, da budu potpuno nezavisni od Kaptola. Sukobi su, naime, između Griča i Kaptola bili sve češći. Glavni uzrok tome bili su razni privilegiji i daće, koje su imali i jedni i drugi i razne primjene i tumačenja njihova, koja su uglavnom uvijek ispadala na štetu Gričana. Zbog toga, sve jača mržnja Gričana na Kaptolonce, kako ih podrugljivo naziva prof. Szabo, i tako dolazi i do prvog krvavog sukoba na onom malom odvojku, koji ide iz današnje Duge ulice prema Kaptolu, a preko kojeg je vodio most, koji se od onog vremena pa još i danas naziva «Krvavi most». I od tog vremena dalje, krvavi se sukobi nastavljaju, da se kasnije pretvore u pravi građanski rat, u kojem sudjeluju građani kao vojnici, dok Kaptol ima vojnike plaćenike. Gòre gričke naselja izvan bedema, osobito na području današnjeg Donjeg grada, a i pogranični posjedi Kaptola također, i tako Zagreb već zarana predstavlja pravu kvintesenciju hrvatske nesloge, u tom kasnijem središtu Hrvatske i postaje njezinim simbolom. Te sukobe i drame naše nesloge opisao je svojim snažnim perom August Šenoa u svojem romanu «Kletva». Sjećam se, a toga će se sjetiti i svi Zagrebčani, da smo čitajući Šenou uvijek bili na strani Griča. No i naši književnici od Matoša pa dalje do Budaka, Tina Ujevića i Lojzeka Majera bili su zaljubljeni u taj naš dragi purgerski ambijent Griča. Volili smo one stare purgerske čvrste kuće, onaj niz dvoraca s lijepim fasadama i starim parkovima, jer nisu samo purgeri nastavali Grič, nego i mnogo naših plemenitaša i velmoža. Bili smo svi zaljubljeni u onaj puntarski duh naših purgera, u one tihe male ulice sa sitnim oknima, na kojima

je cvala belagonija, a iza kojih su izvirivale Matoševe i naše Marije... Naši pjesnici doživljuju Grič u stihovima: Lojzek Majer pjeva o lampi na Griču, Matoš doživljuje Grič pod starim strehama i boltama svoje i naše nezaboravne Matejne, u kojoj je pjevao o Griču kao hrvatskom Weimaru i Foubourg Saint-Germain-u.

A ta stara naša i Matoševa Matejna bila je jedna obična purgerska gostionica iz XVII. stoljeća, s malo vrta i omeđena starim kućama. No njezino ambijentalno ozračje bilo je idealno za sve, koji vole snatrenja, iluzije i živjeti barem za čas u višim sferama duhovnosti. I za tihih ljetnih večeri, u našim mladenačkim danima znali smo sjediti u vrtu kod Matejne... U tihim gričkim uskim ulicama nije se čulo ni glasa, kao da je već, kao nekada u Srednjem vijeku, gradski noćobdija s helebardom prošao gradskim ulicama i upozoravao gričke purgere, da ugase zapretane vatre na svojim ognjištima i pođu počivati. Kao da je u taj čas silazila na nas sva teška i gorka prošlost staroga Griča i Kaptola. Svi smo tiho razgovarali... A negdje blizu bila su i Kamenita vrata, jedna od četiriju vrata gradskih bedema, kojima su se Gričani opkolili i osigurali od kaptolskih napadaja... Bila su tvrdi orah za Kaptol ta Kamenita vrata i bedem građanskog staleža u nastajanju, kula, iza koje stajahu spremne uvijek na borbu milicije gričkih sindikata, da se tako izrazimo suvremeno... Bili su to ustvari cehovi gričkih obrtnika i njihove bratoštine.

Zar nisu tu možda prve klice navještanja bunta našeg Zagorca, prezrenog od Tahija i sve feudalne gospode, Matije Gubca, koji sanjari pod svojom lipom u Stubici, u tipičnom slavenskom krajobrazu, o seljačkoj ali i hrvatskoj državi? Jer i on, slažući sve seljake, osjeća, da su interesi tog staleža, koji još nije organiziran, jako ugroženi, kao što su bili i građanskog staleža na Griču.

I kao što ćemo kasnije imati ilirske i jugoslavjanske «magle bratstva i jedinstva», tako je i ova Gubčeva magla, san o seljačkoj i hrvatskoj državi, završila «kervavom meglom» punom «kadavera v blatu», kako pjeva Krležin Petrica Kerempuh.

I tako od svih naših buntova, počevši od Gubca pa dalje, danas su ostale, nažalost, samo hekatombe žrtava znanih i neznanih, kojima uglavnom i ne znamo ni grobova. Jedina ta naša kula, Kamenita vrata, ostaje i ostavlja nam jasnu poruku Griča i njegovih purgera. Na njoj, na vrhu strši veliki buzdovan, koji nas potiče na naš posljednji bunt, koji moramo ostvariti za postignuće naših pravica. I gričke su purgeri imali pisane pravice i povelje, ali su ih uvijek morali krvlju izboriti!

A dolje, na dnu kule, svetište Majke Božje od Kamenitih vrata... Tko nije doživio mistično poniranje u bît vjere pred oltarom, požarom opaljene slike Marije? I ovdje, —pod okriljem šutljive kule, koja je doživjela požare, užas, i krv sredovječnih sudara, koje današnjica daleko nadmašuje svojom nasilnošću—, mogli smo se više približiti Bogu, nego u bilo kojoj većoj crkvi. Ovdje se molilo i danas se moli više nego ikada, skrušeno i ponizno, kao nekada, da se spasi Grič, Zagreb i Hrvatska od

neprijatelja. Ovdje skrušena molitva, a gore buzdovan u idealnoj sintezi za kršćanske narode, koji čeznu za slobodom.

A nedaleko tih vratiju, malko uzbrdo, pod okriljem gradskog zaštitnika sv. Marka, stoje Banski dvori... Sagrađeni početkom 19. stoljeća, u njima stolovahu naši banovi. Naši? Tà već prvi ban u njoj bio je Madžar Ignjat Gyulai, koji ih je sagradio. Zapravo možemo reći, da je bilo više stranaca, uglavnom Madžara, nego Hrvata, koji su upravljali onako, kako je odgovaralo svima, a najmanje hrvatskim interesima. Bili su de iure čuvari naših pravica, ali su ih de facto nemilosrdno gazili. Za vrijeme bana Hallera madžaroni su prevarom dobili izbore za županijsko činovništvo. Tom je prilikom na Markovom trgu došlo do krvoprolića između vojske i narodnjaka, iliraca, koje je započeo književnik Mirko Bogović. To su bile Srpanjske žrtve god. 1845. Bilo je 15 mrtvih i tridesetak ranjenih. Većina ih je popadala u jame, pune vapna, jer se u blizini gradila kuća. A samo 100 godina kasnije za ljetnih mjeseci, postižemo svjetski žalosni rekord: Bleiburg! I opet jame...

A tamo u kutu između Isusovačke gimnazije i stare austrijske Korpskomande stoji crkva sv. Katarine. Tamo smo za vrijeme srednjoškolskih misa 1917.-1918. u nedjeljama slobodno pjevali prvi put modificiranu kraljevku «Bože živi, Bože štiti...», da na kraju zanosno, sa suzama u očima i s ponosom umjesto «Stjepanove krune sjaj» umetnemo «hrvatske nam krune sjaj»... I mi, a osobito naši stari, bili su sretni i presretni. Oni su već vidjeli Hrvatsku slobodnu i nezavisnu! I onda je došla vrlo brzo 1918... I opet predajemo svu vlast susjedu i «bratu», i opet pjevamu tuđu kraljevku!... Bili smo uvijek s malim zadovoljni. Kao i kasnije, kad smo mogli s hrvatskim zastavama ići na Mariju Bistricu i pjevati «Planula zora»... Dok smo mi tamburali, drugi su vladali... A kraj Burattičine palače na Dvercima, onaj stari toranj, naš Lotrščak, predstavljao je i predstavlja bijednu parodiju nekada borbenih metoda naših gričkih purgera. Svakog podneva odjeknuo je, i danas se ispali, hitac iz malog topa. I Zagrebčani znaju, da je podne. Ptice i golubi se uskomešaju... i ništa!... To je još ostalo od stare ratne buke, vreve, i bunta našega Griča!

I tako taj naš Zagreb, —koji je u zlatno doba hrvatskih kraljeva bio anoniman, selendra, bez ikakova značenja, bez krsnog lista, siroče bez oca i majke, dok još naši kraljevi pretstavljaju na našem moru jedinu velevlast i imaju dobro uređenu administraciju na tom dijelu Europe i Balkana, —postaje tokom stoljeća svjedok krvavih borba i ujedno središte hrvatske nesloge— i sâm nosilac krvavog dvojstva Griča i Kaptola, da god. 1557. postane i glavnim gradom Hrvatske i da konačno god. 1850. napušta to dvojstvo Griča i Kaptola i nakon ujedinjenja tih dijelova grada i njihovih uprava postaje službeno Zagreb, onaj Zagreb, kakvi svi poznajemo. No još prije toga, za vrijeme Ilirskog preporoda, koji je donio dobrih rezultata u buđenju narodne svijesti, mi Hrvati postajemo unicum u općoj povijesti narodnih pokreta. U našem, naime, sveobuh-

vatnom slavenskom zanosu «hoćemo drugi narod postati», najprije Iliri pa zatim Jugoslaveni. A hrvatski vojnik boreći se na svojoj zemlji «za krst časni i slobodu zlatnu», ne postizava ni slobode, a još manje državnosti, a boreći se izvan rođene grude za strane interese okrvavljuje sva veća europska bojišta, da čak i na kastrofalnom pohodu na Moskvu pruža suradnju i Napoleonu, pa da za sve to i za svu prolivenu krv protiv Turaka ne dobiva apsolutno ništa, nego naslov bez ikakove realne vrijednosti tj. «antemurale cristianitatis». A dà, i da u oksforskom rječniku engleskog jezika uđe riječ «Croat» kao oznaka za vojnika plaćenika! A kao kruna svim tim našim nestvarnim idealima još polovicom 19. stoljeća, naš hrvatski ban Jelačić kujući srebrne forinte na jednoj strani izrađuje svoj lik, a na poleđini nailazimo na ilirski (ne hrvatski?!) grb s polumjesecom i zvijezdom, a ispod toga piše jasno: «Uspomena narođenja jugoslavjanske slobode.»!

A danas, kad želimo, otriježnjeni konačno od svih magla i vila, biti opet Hrvati, ne daju nam, zabranjuju nam, zabranjuju ime našeg jezika, zatvaraju nas, iseljuju na sve četiri strane svijeta kao «gastarbajtere», a na naša opustjela ognjišta doseljuje se vladajuća klasa i njezini najniži slojevi. Nastanjuju se na najljepšim plažama našeg mora, u Zagrebu, Bosni, Hercegovini, Dubrovniku, Splitu, i ako to dulje potraje, mi ćemo postati narodnom manjinom u vlastitoj domovini...

Mi u emigraciji, naš Zagreb i Hrvatsku smo izgubili! No *važno je, da je oni dolje ne izgube!* Stari Grič i stara Kamenita vrata neka im budu poruka za budućnost! Oltar dolje, tj. poniranje u sebe, u molitvu i zrelo razmišljanje za ostvarenje socijalne pravde na kršćanskoj osnovi, a buzdovan, što strši na kuli: odlučnost i borbenost. U idealnoj sintezi obiju simbola postoji vjerojatnost za sretan završetak našeg posljednjeg bunta. Ako se to zbude, onda ne ćemo žaliti našeg gubitka. *Mi smo Zagreb i Hrvatsku izgubili! No glavno je, da je oni dolje dobiju: Zagreb i Hrvatsku u svoj svojoj ljepoti i veličini!*

GRUMEN DRAGE ZEMLJE

VINKO NIKOLIĆ

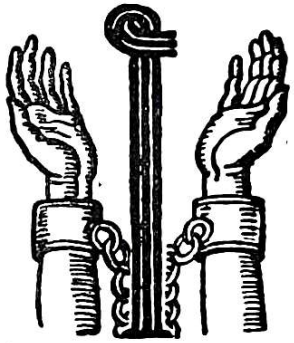

SKOPAN na pregaženoj granici moje Hrvatske
i prstima i noktima, zabijenim duboko u tijelo njezino,
u neku nepoznatu njivu,
nabreklu snagom proljetnom,
topao kao pepeo na ognjištu,
grùmen drage zemlje, to jedino blago sam ponio.

Nad njim sam isplakô suza mojih obilje,
na nj sam prenio svoje vruće poljupce
za zadnji oproštaj,
klečeći kao u crkvi, pred nekom dragom svetinjom.

Bilo je proljeće u punome cvatu, i mladi svibanj,
sva stabla u cvijetu raskošna,
ko da je prvi snijeg sve ih bjelinom prekrio:
—Bože Veliki, kakvu sam po put posljednji
gledao moju voljenu Hrvatsku,
prekrasnu u suncu Tvojemu, tužnu u mojim suzama!

Jutarnje sunce moju je zemlju raskošno zlatilo,
a na nju se spuštala duboka mračna Noć:
svu sam je kroz šarenu dúgu motrio,
što se kô slavoluk Mrtvima blistala s jednog na drugi kraj:
kroz dúgu sam sav svoj život gledao,
kroz nju vidio sve što sam žarko volio:
za te vrednote bio bih i sâm svoj život predao,
da ih je bilo moći spasiti:
znao sam: ako li njih ja izgubim, sve sam izgubio.

Oh, kako sam gorko plakao
ko dijete nejako, kad rođenu majku izgubi:
a ja sam Tebe gubio, moja jedina Rođena!

I zavjet sam Tebi zadao, da ću Te uvijek voljeti,
i grùmen drage zemlje na srcu svome čuvati,
ko zapis posvećen,
dok ga ne povratim
na Tvoju dragu granicu, u jedno radosno proljeće.

O, moja zemljo jedina, zavjetu vjeran ostajem:
zemljama tuđim zahvalan, samo sam u Te zaljubljen,
o Tebi budan sanjarim, i u snu moj san si najljepši!

Nigdje Ti zamjene ne nađoh,
nigdje se nije smirilo
srce moje nemirno:
ni njemu nema pokoja, dokle se Ti ne spokojiš,
izmučena moja Hrvatska!

Ja grùmen nosim na srcu: od njega suh prah ostade:
a po njemu Ti si čitava, svo srce moje ispunjaš.

O, zemljo moja rođena, kad ću taj prah povratiti,
što sam ga sa sobom ponio
u procvalo jutro svibanjsko, u gorko jutro krvavo
s Tvoje zgažene granice?

Netko će prah taj vratiti (ako ga sâm ne povratim),
da moj zavjet ispuni,
da moj zalog iskupi:
od mog će tijela ostati pregršt praha obilni.

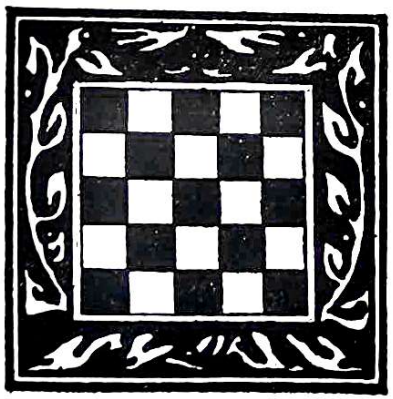

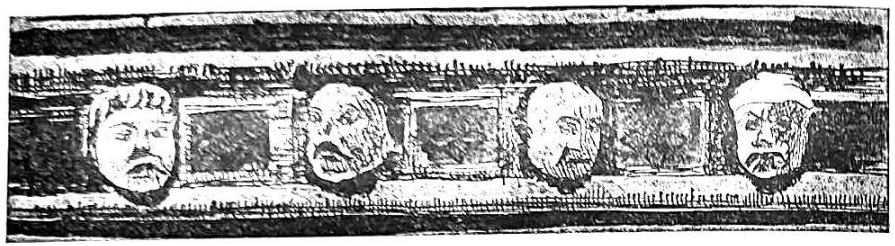

KAZALO

HRVATSKA HIMNA . . . . . IV-V
KULTURA I SLOBODA / Vinko Nikolić V
USPOMENI UMRLIH SURADNIKA HR, Uredništvo XI

I. UVODNI ČLANCI: SUTRAŠNJA HRVATSKA

POGLED NA HRVATSKU BUDUĆNOST / Jure Petričević . 1
UJEDINJENI NARODI GODINE 1975. I HRVATI
Anđelko Belić. 18
LENJIN O PRAVU NARODA NA ODCJEPLJENJE
Stanko M. Vujica 27
GOSPODARSKO BLAGOSTANJE I HRVATSKA DRŽAVA
Tihomil Rađa. 36
KRSNI LIST HRVATSKE DEMOKRACIJE / Ernest Bauer . 47
UNIVERZALNO ZNAČENJE STARČEVIĆEVIH SATIRA
D. Žanko 55
STJEPAN RADIĆ DANAS / Stjepan Gaži. 71

HRVATSKA POVIJEST, pjesma / Horoathos Harahuvat . . 87

II. «HRVATSKO PROLJEĆE» — VIZIJA BUDUĆNOSTI

DOBA KUŠNJE / Zlatko Markus 89
MASPOK, ČUVANJE NADE I EMIGRACIJA / Ivan Rumora. 109
HRVATSKE MOGUĆNOSTI NA PRAGU VELIKIH
PROMJENA / Hrvoje Vukelić 122

KRIKOVI IZ DOMOVINSKOG PODZEMLJA, pet pjesama
Slavko Bjelić 139
NIJE ZASPALA NAŠA RIČ U TMINI, tri pjesme
Horoathos Harahuvat 144
NE ZNAMO TKO ĆE PREŽIVJETI, pet pjesama
Tvrtko Jurišić. 147
DVIJE NEPOZNATE PJESME DRAGUTINA DOMJANIĆA:
Spomen na Sv. Elizabetu, Protuletje 149

III. PRILOZI ZA NOVIJU HRVATSKU POVIJEST

BILJEŠKE SA SJEDNICA DOGLAVNIČKOGA VIJEĆA
1943-1945. Iz ostavštine dra Lovre Sušića / Jere Jareb . . 153
«NOTA SAMBUGNACH» / Milan Blažeković 197
NACIONALIZAM MOJE GENERACIJE / Marko Čović . . 203
KAVALIR I LEGITIMISTA: IVAN PL. PERČEVIĆ
Luka Fertilio 229
MOJA MISIJA KOD SAVEZNIKA GODINE 1944.
Ivan Babić 240
«JUBILEJ» GENOCIDA — POVOD NOVIH INZULTACIJA
Danijel Crljen 280

PRAVDA OSVETNIKA, pjesma / H. H. 312

IV. HRVATSKA EMIGRACIJA:
NJEZINA DOSTIGNUĆA I PROBLEMI

DISERTACIJA ILITI RAZGOVOR O HRVATSKOM
PROGONSTVU, DRŽAN PO JEDNOM STAROM
DOMORODCU / Antun Pinterović 313
ISELJENA HRVATSKA: TRIDESET KRVAVIH GODINA
Jure Prpić 331
TRIDESET GODINA HRVATSKOG ISELJENIČKOG
TISKA: 1945.-1975. / Franjo H. Eterović 345
IDEJNO IZBJEGLIŠTVO: RIM 1945-47. / Milivoj Mostovac . 372
U POTRAZI I BORBI ZA HRVATSKU DJECU
Metod Kelava 380
BILJEŠKA O KARDINALU SPELLMANU I HRVATIMA
Karlo Mirth 388
USPOREDBA DVAJU IZDANJA MEŠTROVIĆEVIH
«USPOMENA», EMIGRANTSKOG I DOMOVINSKOG
Krsto Spalatin 392
PROBLEM LJUDSKOG PRESAĐIVANJA / Mirko Meheš . . 405
VLADKO MAČEK I NJEGOVA PISMA / Bogdan Radica . . 414

DA LI BI DR. MAČEK PRIHVATIO I TREĆU JUGOSLAVIJU? / Dinko Šuljak 464

BRONČANA FRATROVA KNJIGA, ulomak iz romana Hrvoslav Ban 479

V. RUKOVETI IZ EMIGRANTSKE POEZIJE

MEDITACIJE O VJERNOSTI RIJEKE I MOĆI BOROVA Stjepan Hrastovec 489
SA ZEMALJSKIH RASKRŠĆA / Lucijan Kordić 493
NA GROBLJU POVIJESTI / Predrag Kordić 498
SJEĆANJA KOJA ĆE POTRAJATI / Zvonimir Katalenić . . 499
JA SAM SAMO TEBE VOLIL / Ivek Kajbuš 501
VRAĆANJA NEMA ZA NAS POVRATNIKE Antun Pinterović 504
NIKAD NEĆU PRESTATI PONAVLJATI / Boris Maruna . . 507
ZAKLONICE OD OVIH GADNIH OLUJA / Vinko Grubišić. 510
MALA OTKRIĆA / Vjenceslav Čižek 513
STJEGOVI I PLAMENOVI / Vladimir Šinković 514
JEDINI IZLAZ KRAJ POPALJENIH OGNJIŠTA Mladen Vukšinić 516
PJESME O ZEMLJI, RASTANCIMA I EMIGRANTIMA Katarina Pejaković Grgić 520

AMIDŽA VRANJO, pripovijest / Jozo Vrbić 524

VI. PRINOSI ZNANOSTI I KNJIŽEVNOJ KRITICI

PAPA GRGUR VII. I KRALJ DMITAR ZVONIMIR Tihomil Drezga 529
KOJI JE BIO PREDLOŽAK NAJSTARIJEGA GLAGOLJSKOG MISALA? / Marko Japundžić 552
MAHNIĆ I NJEGOVO DJELO / Ivan Vitezić 568
JEZIČNA BALKANIZACIJA / Branimir Anzulović 584
DVIJE ZNAČAJNE HRVATSKE KNJIŽICE / Mladen Bošnjak. 590
A. B. ŠIMIĆ I HRVATSKI JEZIK / Vinko Grubišić 599
DRAGUTIN TADIJANOVIĆ — VELIČINA NEPOSREDNOSTI / Ante Kadić 615
VENEZUELANSKI GENERAL DE MIRANDA 1786. U HRVATSKOJ / Zdravko Sančević 634

VII. HRVATSKA U IDEJNOM VRTLOGU SADAŠNJICE

SOCIJALIZAM KAO PROJEKT BUDUĆNOSTI Bonifacije Perović 641
VELIKO SVJEDOČANSTVO ALEKSANDRA SOLŽENJICINA: «ARHIPELAG GULAG» / Zvonimir Katalenić . . . 664
GLEDIŠTE POLITIČKE RAZBORITOSTI U POLITIČKIM NAUKAMA / Rudolf Hrašćanec 676
POLITIKA I TEHNIČKI NAPREDAK / Kvirin Vasilj . . . 696
PORUKE ČOVJEČANSTVU S II. VATIKANSKOG SABORA † Bogoljuba Jazvo 707
DUŽNOSTI HRVATSKE UČEĆE OMLADINE / † Stjepan Buć. 714

U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM ZAGREBOM I HRVATSKOM / Vladimir Ciprin 725

GRUMEN DRAGE ZEMLJE, pjesma / Vinko Nikolić . . . 733

NAPOMENA PRETPLATNICIMA NA ZBORNIK. — U svojim pozivima na pretplatu za zbornik najavljivali smo, da ćemo posebno objaviti imena onih, koji se unaprijed pretplate (odnosno pridonesu kakvi posebni prilog). Međutim, *velika većina* pretplatnika izrazila su se *protivnim* takvim popisima, jer da to u pojedinim slučajevima može čak nanijeti pojedincima štetu, stoga *smo od toga odustali.* Pretplatnici su to smatrali samo svojom dužnošću prema jednoj hrvatskoj publikaciji.

Iskreno zahvaljujemo svima, *mnogobrojnim,* pretplatnicima na njihovom *povjerenju,* i nadamo se, da isto nismo iznevjerili.

Ujedno molimo sve prijatelje hrvatske knjige, da nastoje ovaj naš zbornik što više proširiti, a također i što veći broj poslati u Hrvatsku, jer tamo je najbolje mjesto za svaku hrvatsku knjigu.

Knjižnica Božidara Adžije
020241794

TISKANJE OVE KNJIGE DOVRŠENO U BARCELONI, 30. SRPNJA 1976.

IZDANJE:
KNJIŽNICA «HRVATSKE REVIJE»

TISAK: EGS, ROSARIO 2, BARCELONA ŠPANJOLSKA

HRVATSKA REVIJA

JUBILARNI ZBORNIK 1951-1975

PRODAJNA CIJENA PO PRIMJERKU, po raznim zemljama:

USA - KANADA	30.— Dolara
AUSTRIJA	600.— Šilinga
ENGLESKA	16.— Funta
FRANCUSKA	150.— Franaka
ITALIJA	25.000.— Lira
NORVEŠKA	150.— Kruna
NJEMAČKA	85.— Maraka
ŠPANJOLSKA	1.800.— Peseta
ŠVEDSKA	140.— Kruna
ŠVICARSKA	85.— Maraka
ZA SVE OSTALE ZEMLJE:	30.— Dolara

One, koji su *unaprijed platili*, njih *lijepo molimo* (molimo, ne obvezujemo), da nam *naplate ovu razliku*, nastalu uslijed povećanja obujma Zbornika i velikog porasta troškova.

UVEZANI PRIMJERAK ZBORNIKA [platno i zlatni natpis] *posebna cijena.*

Zbornik se može nabaviti kod svih povjerenika HR, te naručiti na našu *stalnu adresu* u Njemačkoj:

HRVATSKA REVIJA
Postfach 27
D-8 *München* 1
B. R. Deutschland

KNJIŽNICA HRVATSKE REVIJE

KHR

S
Knjižnica Božidara Adžije
94(497.5)
HRVAT
.m
020241794 / 507.240